

॥ अहम् ॥

श्रीमत्सुधर्मस्वामिगणभृत्प्ररूपितं

श्रीमच्चन्द्रगच्छालङ्कारश्रीमदभयदेवसूरिसूत्रितविवरणयुतं

श्रीमत्स्थानाङ्गसूत्रम् । (प्रथमो विभागः)

प्रकाशयित्री—१००० राजनगरवास्तव्य श्रेष्ठि मगनलाल पीतांबरदास

१००० सूर्यपुरवास्तव्यं श्रेष्ठि दीपचंद सुरचंद

श्री केमरीमलजी घोभीलातजी कौठारी, १००० छायापुरी श्रीजैनसंघ

श्री तरु मे लानर भेंडः-

५०१ सूर्यपुरवास्तव्य श्रेष्ठि शिवचंद सोमचंद

५०० सूर्यपुरवास्तव्य श्रेष्ठि नानचंद धनाजी

वित्तीर्णपूर्णद्रव्यसाहाय्येन श्रेष्ठि वेणीचन्द्र सुरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः

मोहमय्यां 'निर्णयसागर'मुद्रणालये रामचन्द्र येसू शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

धीरसंबत् २४४५. विक्रमसंबत् १९७५.

(.पण्यं २-१२-०)

क्राईष्ट १९१८. प्रत्ययः १०००.

Printed by Rāmchandra Yesu Shedge, at the Nirnayasiḡar Press, No 23, Kolbhat Lane, Bombay.
Published by Sheth Venichand Surchand for Agamodayasamiti, Mehesana.

All Rights Reserved by the Agamodayasamiti.

॥ अहम् ॥

नवाङ्गीटीकाकारश्रीमद्भयदेवसूरिविरचितविद्युत्तिसमेतं ।

श्रीस्थानाङ्गसूत्रम् ।

श्रीवीरं जिननाथं नत्वा स्थानाङ्गकतिपयपदानाम् । प्रायोऽन्यशास्त्रदृष्टं करोम्यहं विवरणं किञ्चित् ॥ १ ॥
इह हि श्रमणस्य भगवतः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिन इक्ष्वाकुकुलनन्दनस्य प्रसिद्धसिद्धार्थराजसूनुर्महाराजस्यैव
परमपुरुषकाराक्रान्तविक्रान्तरागादिशत्रोराज्ञाकरणदक्षमापतिशतसतसेवितपादपद्मस्य सकुलपदार्थसार्थसाक्षात्करणद-
क्षकेवलज्ञानदर्शनरूपप्रधानप्रणिर्ध्वं वबुद्धसर्वविषयग्रामस्वभावस्य सकलत्रिभुवनतिशायिपरमसाध्याज्यस्य निखिलनी-
तिप्रवर्त्तकस्य परमगम्भीरान्महार्थादुपदेशान्निपुणबुद्ध्यादिगुणगणमाणिक्यरोहणधरणीकल्पेन भाण्डागारनियुक्तेनैव गण-
धरेण पूर्वकाले चतुर्वर्णश्रीश्रमणसङ्घभट्टारकस्य तत्सन्तानस्येवोपेकाराय निरूपितस्य विविधार्थरत्नसारस्य देवताधिष्ठी-

१ उपयोगः. २ °नस्य चोप° प्र. ३ °धार्परत्न° प्र.

तस्य विद्याक्रियाबलवताऽपि पूर्वपुरुषेण केनापि कुतोऽपि कारणादनुन्मुद्रितस्यात एव च केपाञ्चिदनर्थभीरूणां मनो-
रथगोचरातिक्रान्तस्य महानिधानस्यैव स्थानाङ्गस्य तथाविधविद्याबलविकलैरपि केवलधार्म्यप्रधानैः स्वपरोपकारार्थ-
विनियोजनाभिलाषिभिरत एव चाविगणितस्वययोग्यतैर्निपुणपूर्वपुरुषप्रयोगानुपश्रुत्य किञ्चित्स्वमत्योलेक्ष्य तथाविधवर्त-
मानजनानापृच्छ्य च तदुपायान् द्यूतादिमहाव्यसनोपेतैरिवास्माभिरुन्मुद्रणमिवानुयोगः प्रारभ्यते इति शास्त्रप्रस्ता-
वना ॥ तस्य चानुयोगस्य फलादिद्वारनिरूपणतः प्रवृत्तिः, यत उक्तम्—“तस्सै फलजोगंगलसमुदायतथा तहेव दारोइं ।
तंभेयनिर्हृत्किंमपयोयणाइं च वच्चाइं ॥ १ ॥”ति, तत्र प्रेक्षावतां प्रवृत्तये फलमस्यावश्यं वाच्यम्, अन्यथा हि निष्प्र-
योजनत्वमस्याशङ्कमानाः श्रोतारः कण्टकशाखामर्दन इव न प्रवर्त्तन्विति, तच्चानन्तरपरम्परभेदाद् द्विधा, तत्रानन्तर-
मर्थावगमः, तत्पूर्वकानुष्ठानतश्चापवर्गप्राप्तिर्या सा परम्परप्रयोजनमिति १। तथा योगः—सम्बन्धः, स च यद्युपायोपेय-
भावलक्षणो यदुतानुयोग उपायोऽर्थावगमादि चोपेयमिति तदा स प्रयोजनाभिधानादेवाभिहित इत्यवसरलक्षणः सम्ब-
न्धोऽस्य वाच्यः, कोऽस्य दाने सम्बन्धोऽवसर इति भावः, योग्यो वा दाने अस्य क इति, तत्र भव्यस्य मोक्षमार्गाभि-
लाषिणः स्थितगुरुरूपदेशस्य प्राणिनोऽष्टवर्षप्रमाणप्रव्रज्यापर्यायस्यैव सूत्रतोऽपि स्थानाङ्गं देयमित्ययमवसरः, योग्योऽपि

१ °पृहृतेख० प्र. २ तस्य (अनुयोगस्य) फलयोगमाङ्गलसमुदायार्थस्यैव द्वाराणि । तद् (अनुयोगद्वार) भेदनिर्हृत्किंमप्रयोजनादि च वाच्यमिति ॥ १ ॥
(विशेषावश्यककष्टत्चभिप्रायेण प्रयोजनमिति भिन्नं द्वारं तथा च द्वारप्रयोजनमित्यर्थः) ३ प्रयोजनस्य साधितत्वात्, यदि च न तथा तर्क्यमपि साप्य एव,

चायमेवेति, यत् उक्तम्—“तिर्वरपरियागस्स उ आयारपकप्पनाममञ्जयणं । चउवरिस्स च सम्मं सूयगडं नाम अंगंति ॥ १ ॥ दसकप्पव्वहारा संवच्छरणगदिक्खियस्सेव । ठाणं समवाओडवि य अंगे ते अट्ट वासस्स ॥ २ ॥ ति” अन्यथा दानेऽस्याज्ञाभङ्गादयो दोषा इति २। तथा श्रेयोभूततयाऽस्य विघ्नसम्भवे तदुपहतशक्तयः शिष्या नैवात्र प्रवर्तेरन्निति तदुपशमाय मङ्गलमुपदर्शनीयम्, उक्तञ्च—“बहुविघादं सेयाइं तेण कयमङ्गलोवयारेहिं । धेतव्वो सो सुमहानिहिव्व जह वा महाविज्जा ॥ १ ॥” इति, मङ्गलं च शास्त्रस्यादिमध्यावसानेषु क्रमेण शास्त्रार्थस्याविघ्नेन परिसमाप्तये तस्यैव स्थैर्याय तस्यैवाव्यवच्छेदाय च भवतीति, तदुक्तम्—“तं मंगलमाइए मज्झे पज्जन्तए य सत्थस्स । पढमं सत्थत्थाविग्घपारगमणाय निद्विडं ॥ १ ॥ तस्सेव य थिज्जत्थं मज्झिमं अंतिमंपि तस्सेव । अब्बोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥ २ ॥” इति ॥ तत्रादिमङ्गलं ‘सुयं मे आउसे ! तेणं भगवये’त्यादिसूत्रं, नन्दन्तर्भूतत्वात् श्रुतशब्दस्य, भगवद्बहुमानगर्भत्वाद्वा आशुभता भगवतेत्यस्य, नन्दी-द्रुमानयोश्च मङ्गयते-अधिगम्यते वाञ्छितमनेनेति मङ्गलार्थस्य युज्यमानत्वादिति, मध्यमङ्गलं ‘पंच महव्वए इत्यादि,’ महाप्रतानां क्षायिकादिभावतया मङ्गलत्वाद्, भवति हि

माध्ययनम् । चतुर्वर्षस्य च सम्यक् सूत्रकृतं नामात्रमिति ॥ १ ॥ दशाकल्पव्यवहाराः संवत्सरपत्रकद्वीक्षितस्यैव ।

॥ २ ॥ २ बहुविघ्नानि श्रेयांसि तेन कृतमत्रलोपचारैः । प्रहीतव्यः स सुमहानिधिरिव यथा वा महाविद्या ॥ १ ॥

॥ १ ॥ प्रथमं शास्त्रार्थो(क्षसा)विघ्नपारगमनाय निर्दिष्टम् ॥ १ ॥ तस्यैव च स्थैर्यं मध्यममन्यमपि तस्यैव । अब्युच्छि-

४ मङ्गलमादिसूत्रमिति योगः.

तस्य विद्याक्रियावलवताऽपि पूर्वपुरुषेण केनापि कुतोऽपि कारणादनुमुद्रितस्यात एव च केपाञ्चिदनर्थभीरूणां मनो-
रथगोचरातिक्रान्तस्य महानिधानस्येव स्थानाङ्गस्य तथाविधविद्यावलविकलैरपि केवलधार्ष्ट्यप्रधानैः स्वपरोपकारार्थार्थ-
विनियोजनाभिलाषिभिरत एव चाविगणितस्वयोग्यतैर्निपुणपूर्वपुरुषप्रयोगानुपश्रुत्य किञ्चित्स्वमत्योलेक्ष्य तथाविधवर्त-
मानजनानापृच्छ्य च तदुपायान् द्यूतादिमहाव्यसनोपैतैरिवास्माभिरनुमुद्रणमिवानुयोगः प्रारभ्यते इति शास्त्रप्रस्ता-
वना ॥ तस्य चानुयोगस्य फलादिद्वारनिरूपणतः प्रवृत्तिः, यत उक्तम्—“तस्सै फलजोगमंगलसमुदायत्था तहेव दारौंइं ।
तंभेयनिर्हृत्किंमपयोजनाइं च वच्चाइं ॥ १ ॥”ति, तत्र प्रेक्षावतां प्रवृत्तये फलमस्यावश्यं वाच्यम्, अन्यथा हि निष्प्र-
योजनत्वमस्याशङ्कमानाः श्रोतारः कण्टकशाखामर्द्दन इव न प्रवर्त्तरन्निति, तच्चानन्तरपरम्परभेदाद् द्विधा, तत्रानन्तर-
मर्थावगमः, तत्पूर्वकानुष्ठानतश्चापवर्गप्राप्तिर्या सा परम्परप्रयोजनमिति १। तथा योगः—सम्बन्धः, स च यद्युपायोपेय-
भावलक्षणो यदुतानुयोग उपायोऽर्थावगमादि चोपेयमिति तदा स प्रयोजनाभिधानादेवाभिहित इत्यवसरलक्षणः सम्ब-
न्धोऽस्य वाच्यः, कोऽस्य दाने सम्बन्धोऽवसर इति भावः, योग्यो वा दाने अस्य क इति, तत्र भव्यस्य मोक्षमार्गाभि-
लाषिणः स्थितगुरुरूपदेशस्य प्राणिनोऽष्टवर्षप्रमाणप्रज्यापर्यायस्यैव सूत्रतोऽपि स्थानाङ्गं देयमित्ययमवसरः, योग्योऽपि

१ °पहतैरिव० प्र. २ तस्य (अनुयोगस्य) फलयोगमङ्गलसमुदायार्थास्तथैव द्वाराणि । तद् (अनुयोगद्वार) भेदनिरुक्तिप्रयोजनानि च वाच्यानि ॥ १ ॥
(विशेषोपायकष्टत्थभिप्रायेण प्रयोजनमिति भिन्नं द्वारं तथा च द्वास्प्रयोजनमित्यर्थः) ३ प्रयोजनस्य साधितत्वात्, यदि च न तथा तर्क्यमपि साध्य एव,

चायमेवेति, यत उक्तम्—“तिवरेसपरियागस्स उ आयारपकप्पनाममज्झयणं । चउवरिसस्स य सम्मं सूयगडं नाम अंगंति ॥ १ ॥ दसकप्पव्ववहारा संवच्छरपणगदिव्खियस्सेव । ठाणं समवाओऽवि य अंगे ते अट्ठ वासस्स ॥ २ ॥ ति” अन्यथा दानेऽस्याज्ञाभङ्गादयो दोषा इति २। तथा श्रेयोभूततयाऽस्य विघ्नसम्भवे तदुपहतशक्तयः शिष्या नैवात्र प्रवर्तेरन्निति तदुपशमाय मङ्गलमुपदर्शनीयम्, उक्तञ्च—“बहुविघ्दाइं सेयाइं तेण कयमङ्गलोवयारेहिं । घेतव्वो सो सुमहानिहिव्व जह वा महाविजा ॥ १ ॥” इति, मङ्गलं च शास्त्रस्यादिमध्यावसानेषु क्रमेण शास्त्रार्थस्याविघ्नेन परिसमाप्तये तस्यैव स्थैर्याय तस्यैवाव्यवच्छेदाय च भवतीति, तदुक्तम्—“तं मंगलमाईए मज्झे पज्जन्तए य सत्थस्स । पढमं सत्थथाविग्घपारागमणाय निदिट्ठं ॥ १ ॥ तस्सेव य थिज्जत्थं मज्झिमयं अंतिमंपि तस्सेव । अब्बोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥ २ ॥” इति ॥ तत्रादिमङ्गलं ‘सुयं मे आउसं ! तेणं भगवये’त्यादिसूत्रं, नन्द्यन्तर्भूतत्वात् श्रुतशब्दस्य, भगवद्बहुमानगर्भत्वाद्वा आशुभता भगवतेत्यस्य, नन्दीभगवद्बहुमानयोश्च मङ्गल्यते-अधिगम्यते वाञ्छितमनेनेति मङ्गलार्थस्य युज्यमानत्वादिति, मध्यमङ्गलं पञ्चमाध्ययनस्यादिसूत्रं ‘पंच महव्वए इत्यादि,’ महाप्रतानां क्षयिकादिभावतया मङ्गलत्वाद्, भवति हि

१ त्रिवर्षपर्यायस्य तु आचारप्रकल्पनामाध्ययनम् । चतुर्वर्षस्य च सम्यक् सूत्रकृतं नामाप्रामिति ॥ १ ॥ दशाकल्पव्यवहाराः संवत्सरपयकदीक्षितस्यैव । स्थानाङ्गं समवायोऽपि चाङ्गे ते अष्टवर्षस्य ॥ २ ॥ २ बहुविघ्नानि श्रेयांसि तेन कृतमङ्गलोपचारैः । प्रहीतव्यः स सुमहानिधिरिव यया वा महाविद्या ॥ १ ॥ ३ तन्मङ्गलमादौ मध्ये पर्यन्ते च शास्त्रस्य । प्रथमं शास्त्रार्था(स्त्रस्या)विघ्नपारागमनाय निर्दिष्टम् ॥ १ ॥ तस्यैव च स्थैर्यार्थं मध्यममन्व्यमपि तस्यैव । अब्युच्छित्तिनिमित्तं शिष्यप्रशिक्ष्यादिवंशे ॥ २ ॥ ४ मङ्गलमादिसूत्रमिति योगः.

श्रीस्थाना-
ङ्गसूत्र-
वृत्तिः
॥ २ ॥

क्षायिकादिको भावो मङ्गलं, यत उक्तम्—“नोआगमओ भावो सुविसुद्धो खाइयाइओ” त्ति, अथवा पष्ठाध्ययनादिसूत्रं
‘छहिं ठाणेहिं संपत्ते अणगारे अरहई गणं धरित्तए’ इत्यादि, अनगारस्य परमेष्ठिपञ्चकान्तर्गतत्वेन मङ्गलत्वात्, सूत्रा-
भिधेयानां वा गणधरस्थानानां क्षायोपशमिकादिभावरूपतया मङ्गलत्वादिति, अन्तमङ्गलं तु दशमाध्ययनस्यान्तसूत्रं
‘दसगुणलुक्खा पोंगला अणंता पणत्ते’ तीहानन्तशब्दस्य वृद्धिशब्दवन्मङ्गलत्वादिति, सर्वमेव वा शास्त्रं मङ्गलं, नि-
र्जरार्थत्वात्, तपोवत्, मङ्गलभूतस्यापि शास्त्रस्य यो मङ्गलत्वानुवादः स शिष्यमतिमङ्गलत्वपरिग्रहार्थं, मङ्गलतया हि
परिगृहीतं शास्त्रं मङ्गलं स्याद्, यथा साधुः, इत्यलं प्रसङ्गेनेति, इह च शास्त्रस्य मङ्गलादि निरूपितमपि तदनुयोगस्य
द्रष्टव्यम्, तयोः कथञ्चिदभेदादिति ३। अथेदानीं समुदायार्थश्चिन्त्यते—तत्र स्थानाङ्गमित्येतच्छास्त्रनाम, नाम च
यथार्थादिभेदात् त्रिविधं, तद्यथा—यथार्थमयथार्थमर्थशून्यं च, तत्र यथार्थं प्रदीपादि, अयथार्थं पलाशादि, अर्थशून्यं
डित्थादि, तत्र यथार्थं शास्त्राभिधानमिष्यते, तत्रैव समुदायार्थपरिसमाप्तेः, यत एवमतस्तन्निरूप्यते—तत्र च स्थानमङ्ग-
चेति पदद्वयं निक्षेपणीयमिति, तत्र स्थानं नामस्थापनादिभेदात् पञ्चदशधा, यदाह—“नामंठवणांदिंविण्खेत्तंऽद्धं उंहुं
उवरंती वसंही । संजंमपंगंहजोहे” अचलं गणणसंधणंभावे ॥ १ ॥ त्ति, तत्र स्थानमिति नामैव नामस्थानं, यस्य वा
सचेतनस्याचेतनस्य वा स्थानमिति नाम क्रियते तद्वस्तु नाम्ना स्थानं नामस्थानमित्युच्यते, तथा स्थाप्यत इति स्था-
पना—अक्षादिः, सा च स्थानाभिप्रायेण स्थाप्यमाना स्थानमप्यभिधीयते, ततः स्थापनैव स्थानं स्थापनास्थानं, तथा

१ नोआगमतो भावः सुविशुद्धः क्षायिकादिकः । २ कथञ्चिदभेदा० प्र. ३ अपिना अन्यव्यपदेशा अपि.

द्रव्यं-सचित्ताचित्मिश्रभेदं स्थानं गुणपर्यायाश्रयत्वात्, ततः कर्मधारय इति, तथा क्षेत्रम्-आकाशं, तच्च तत् स्थानं च द्रव्याणामाश्रयत्वात् क्षेत्रस्थानं, तथा अक्षा-कालः, स च स्थानं, यतो भवस्थितिः कायस्थितिश्च भवकालः काय-कालश्चाभिधीयते, स्थितिश्च स्थानमेवेति, 'उहु'त्ति ऊर्ध्वतया स्थानम्-अवस्थानं पुरुषस्य ऊर्ध्वस्थानं-कायोत्सर्ग इति, इह स्थानशब्दः क्रियावचनः, एवं निपदनत्ववर्तनादिस्थानमपि द्रष्टव्यम्, ऊर्ध्वशब्दस्योपलक्षणत्वादिति, तथा उप-रतिः-विरतिः सैव स्थानं विविधगुणानामाश्रयत्वात्, विशेषार्थो वेह स्थानशब्दः, ततो विरतेः स्थानं-विशेषो विरति-स्थानं, तच्च देशविरतिः सर्वविरतिर्वेति, तथा वसतिः स्थानमुच्यते, स्थीयते तस्मिन्नितिकृत्वेति, तथा संयमस्य स्थानं संयमस्थानम्, इह स्थानशब्दो भेदार्थः, संयमस्य शुद्धिप्रकर्षांपकर्षकृतो विशेषः संयमस्थानं, तथा प्रगृह्यते-उपादी-यते आदेयवचनत्वाद्यः स प्रग्रहो-ग्राह्यवाक्यो नायक इत्यर्थः, स च लौकिको लोकोत्तरश्चेति, तत्र लौकिको राजयुव-राजमहत्तरामाल्यकुमाररूपो, लोकोत्तरश्चाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकरूप इति, तस्य स्थानं-पदं प्रग्रह-स्थानमिति, तथा योधानां स्थानम्-आलीढप्रत्यालीढवैशाखमण्डलसमपादरूपं शरीरन्यासविशेषात्मकं योधस्थानं, तथा 'अचल'त्ति अचलतालक्षणो धर्मः सादिसपर्यवसितादिरूपः स्थानमचलतास्थानं, तथा 'गणण'त्ति गणनाविषयं स्थानमेकव्यादिशीर्षप्रहेलिकापर्यन्तं गणनास्थानं, तथा सन्धानं द्रव्यतश्छिन्नस्य कश्चुकादेरच्छिन्नस्य तु पक्षमोत्पद्यमानत-न्त्वादेरिति, भावतस्तु छिन्नस्य प्रशस्ताप्रशस्तभावस्य पुनः सन्धानमच्छिन्नस्य त्वपरापरोत्पद्यमानस्य प्रशस्ताप्रशस्तभावस्य सन्धानं तदेव स्थानं-यस्तुनः संहतत्वेनावस्थानं सन्धानस्थानं, 'भावे'त्ति भावानाम्-औदयिकादीनां स्थानम्-अवस्थि-

तिरिति भावस्थानमिति । एवमिह स्थानशब्दोऽनेकार्थः, इह च वसतिस्थानेन गणनास्थानेन वाऽधिकार इति दर्शयि-
ष्यते ॥ इदानीमङ्गनिक्षेप उच्यते, तत्र गाथा—“नामंगं ठवंगं दवंगं चव होइ भावंगं । एसो खलु अंगस्ता निक्खेवो
चउव्विहो होइ ॥ १ ॥” चि, तत्र नामस्थापने प्रसिद्धे, द्रव्याङ्गं पुनर्द्रव्यस्य-मद्यौपधादेरङ्गं-कारणमवयवो वेति द्रव्याङ्गं,
भावस्य-क्षायोपशमिकादेरेवमेवाङ्गं भावाङ्गमिति, इह भावाङ्गेनाधिकार इत्यपि दर्शयिष्यते, तत्र तिष्ठन्त्यासते वसन्ति
यथावदभिधेयतयैकत्वादिभिविशेषिता आत्मादयः पदार्था यस्मिंस्तत् स्थानम्, अथवा स्थानशब्देनेहैकादिकः सङ्ख्या-
भेदोऽभिधीयते, ततश्चात्मादिपदार्थगतानामेकादिदशान्तानां स्थानानामभिधायकत्वेन स्थानम्, आचाराभिधायकत्वा-
दाचारवदिति, स्थानञ्च बलवचनपुरुषस्य क्षायोपशमिकभावरूपस्याङ्गमिवाङ्गं चेति स्थानाङ्गमिति समुदायार्थः ४ ।
तत्र च दशाध्ययनानि, तेषु प्रथममध्ययनमेकादित्वात् सङ्ख्याया एकसङ्ख्योपेतात्मादिपदार्थप्रतिपादकत्वात् एकस्या-
नम्, तस्य च महापुरस्येव चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तद्यथा-उपक्रमो निक्षेपोऽनुगमो नयश्चेति, तत्र अनुयोजन-
मनुयोगः-सूत्रस्यार्थेन सह सम्बन्धनम्, अथवा अनुरूपोऽनुकूलो वा यो योगो-व्यापारः सूत्रस्यार्थप्रतिपादनरूपः
सोऽनुयोग इति, आह च—“अर्णुजोजणमणुजोगो सुयस्स नियएण जमभिधेयेण । वावारो वा जोगो जो अणुरूपो-
ऽणुकूलो वा ॥ १ ॥” इति, अथवा अर्थापेक्षया अणोः-लघोः पश्चाज्जाततया वा अनुशब्दवाच्यस्य सूत्रस्य योऽभिधेये

१ नामाङ्गं स्थापनाङ्गं द्रव्याङ्गं चैव भवति भावाङ्गम् । एष खलु आप्तस्य निक्षेपध्वत्वविधो भवति ॥ १ ॥ २ इह च प्र. ३ संकथः प्र. ४ अनुयोजनम-
नुयोगः सूत्रस्य निजकेन यदभिधेयेन । व्यापारो वा योगो योऽनुरूपोऽनुकूलो वा ॥ १ ॥ ५ सूत्रानुयोगापेक्षया पुस्तकं.

योगो-व्यापारस्तेन सम्बन्धो वा सोऽणुयोगोऽनुयोगो वेति, आह च—“अहर्वा जमत्थओ थोवपच्छभावेहि सुयमणुं तस्स । अभिधेये वावारो जोगो तेणं व संबंधो ॥ १ ॥” त्ति, तस्य द्वाराणीव द्वाराणि-तत्संवेशमुखानि, एकस्थानकाध्ययनपुरस्वार्थाधिगमोपाया इत्यर्थः, नगरदृष्टान्तश्चात्र, यथा हि अकृतद्वारं नगरमनगरमेव भवति, कृतैकद्वारमपि दुरधिगमं कार्यातिपत्तये च, चतुर्मूलद्वारं तु प्रतिद्वारानुगतं सुखाधिगमं कार्यातिपत्तये च, एवमेकस्थानकाध्ययनपुरमप्यर्थाधिगमोपायद्वारशून्यमशक्वाधिगमं भवति, एकद्वारानुगतमपि च दुरधिगमं, सप्रभेदचतुर्द्वारानुद्धारानुगतं तु सुखाधिगमित्यतः फलवान् द्वारोपन्यास इति ५ । तानि च द्वित्रिद्विद्विभेदानि क्रमेण भवन्तीति तद्भेदाः ६ । निरुक्तिस्तु उपक्रमणमुपक्रम इति भावसाधनः शास्त्रस्य न्यासदेशसमीपीकरणलक्षणः; उपक्रम्यते वाऽनेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रम इति करणसाधनः, उपक्रम्यतेऽस्मिन्निति वा शिष्यश्रवणभावे सतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः, उपक्रम्यतेऽस्मादिति वा विनीतविनेयविनयादित्युपक्रम इत्युपादान इति, एवं निक्षेपणं निक्षिप्यते वाऽनेनास्मिन्नस्मादिति वा निक्षेपो न्यासः स्थापनेति पर्यायाः, एवमनुगमनमनुगमः अनुगम्यतेऽनेनास्मिन्नस्मादिति वाऽनुगमः-सूत्रस्य न्यासानुकूलः परिच्छेदः, एवं नयनं नयः नीयतेऽनेनास्मिन्नस्मादिति वा नयः-अनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छेद इत्यर्थः ७ । अथैपामुपक्रमादिद्वाराणामित्थंक्रमे किं प्रयोजनमिति?, अत्रोच्यते, न ह्यनुपक्रान्तं सदसमीपीभूतं निक्षिप्यते, नचानि-

क्षिप्तं नामादिभिरर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतोऽननुगतं नयैर्विचार्यते इत्ययमेव क्रम इति; उक्तञ्च—“द्वारकमोऽयमेव उ निखिखप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नानत्थं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥ १ ॥” इति ८ ॥ तदेवं फलादीन्नुक्तानि । साम्प्रतमनुयोगद्वारभेदभणनपुरस्सरमिदमेवाध्ययनमनुचिन्त्यते—तत्रोपक्रमो द्विविधो—लौकिकः शास्त्रीयश्च, तत्र लौकिकः पोढा—नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्योपक्रमो द्वेधा—सचेतनाचेतनमिश्र-द्विपदचतुष्पदापदरूपस्य द्रव्यस्य परिकर्म विनाशश्चेति, तत्र परिकर्म—गुणान्तरोत्सादनं विनाशः—प्रसिद्ध एव, एवं क्षेत्रस्य—शालिक्षेत्रादेः कालस्य त्वपरिज्ञातस्वरूपस्य नाडिकादिभिः परिज्ञानं; भावस्य च—गुर्वादिचित्तलक्षणस्यानवगतस्य-द्विजादिभिरवगम इति, शास्त्रीयोऽपि पोढैव—आनुपूर्वोनामप्रमाणवक्तव्यताऽर्थाधिकारसमवतारभेदात्, तत्रानुपूर्वी दश-धाऽन्यत्रोक्ता, तत्र चोत्कीर्तनगणनानुपूर्व्योरिदमवतरति, उत्कीर्तनञ्च एकस्थानं द्विस्थानं त्रिस्थानमित्यादि, गणनं तु परिसङ्ख्यानं—एकं द्वे त्रीणि इत्यादि, सा च गणनानुपूर्वी त्रिप्रकारा—पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्वनानुपूर्वी चेति, पूर्वानुपूर्-व्येदं प्रथमं सद् व्याख्यायते पश्चानुपूर्व्यां दशसंमनानुपूर्व्यां त्वनियतमिति, तथा नाम दशधा—एकादि दशान्तं, तत्र पद्-नाश्रयस्यावतारः, तत्रापि क्षायोपशमिके भावे, क्षायोपशमिकभावस्वरूपत्वात् सकलश्रुतस्येति, उक्तञ्च—“छब्धिहनामे भावे खओवसमिणं सुयं समोयरति । जं सुयणाणावरणक्खओवसमजं तयं सव्वं ॥ १ ॥” इति । तथा प्रमाणं द्रव्यादि-

१ द्वारकमोऽयमेव तु निक्षिप्यते येन नासमीपंस्थं । नान्यस्तमनुगम्यते नाणुगमो नयमतविहीनः ॥ १ ॥ २ यद्विपनात्रि भावे क्षायोपशमिके श्रुतं समवतरति । यत् श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजं तत्कत् सर्वम् ॥ १ ॥

भेदाच्चतुर्विधं, तत्र क्षायोपशमिकभावरूपत्वादस्य भावप्रमाणे अवतारो, यत आह—“दूर्वादि चउब्भेयं पमीयते जेण तं पमाणंति । इणमज्झयणं भावोत्ति भावमाणे समोयरति ॥ १ ॥”त्ति, भावप्रमाणं च गुणनयसङ्ख्याभेदतत्त्विधा, तत्रास्य गुणप्रमाणसङ्ख्याप्रमाणयोरैवावतारः, नयप्रमाणे तु न सम्प्रति, यदाह—“मूढनेइयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इहं । अपुहुत्ते समोयारो नत्थि पुहुत्ते समोयारो ॥ १ ॥”त्ति, गुणप्रमाणं तु द्विधा-जीवगुणप्रमाणमजीव-गुणप्रमाणं च, तत्र अस्य जीवोपयोगरूपत्वात् जीवगुणप्रमाणेऽवतारः, तस्मिन्नपि ज्ञानदर्शनचारित्रभेदतत्त्वात्मके अस्य ज्ञानरूपतया ज्ञानप्रमाणे, तत्रापि प्रत्यक्षानुमानोपमानागमात्मके प्रकृताध्यनस्याप्तोपदेशरूपत्वादागमप्रमाणे, तत्रापि लौकिकलौकोत्तरभेदे परमगुरुप्रणीतत्वेन लोकोत्तरे सूत्रार्थोभयात्मनि तथा चाह-जीवाणणत्तणओ जीवगुणे चोह-भावओ णाणे । लोगुत्तरसुत्तथोभयागमे तस्स भावाओ ॥ १ ॥” तत्राप्यात्मानन्तरपरम्परागमभेदतत्त्विधेऽर्थतस्ती-र्थकरणधरतदन्तेवासिनः सूत्रतस्तु गणधरतच्छिष्यतत्त्वात्प्रशिक्ष्यानपेक्ष्य यथाक्रममात्मानन्तरपरम्परागमेष्ववतारः, स-ङ्ख्याप्रमाणमन्यत्र प्रपञ्चितं तत एवावधारणीयं, तत्र चास्य परिमाणसङ्ख्यायामवतारः, तत्रापि कालिकश्रुतदृष्टिवाद-श्रुतपरिमाणभेदतो द्विभेदायां कालिकश्रुतपरिमाणसङ्ख्यायां, कालिकश्रुतत्वादस्येति, तत्रापि शब्दापेक्षया सङ्ख्येयाक्ष-रपदाद्यात्मकतया सङ्ख्यातपरिमाणात्मिकायां पर्यायोपेक्षया त्वनन्तपरिमाणात्मिकायां, अनन्तगमपर्यायत्वादागमस्य,

१ द्रव्यादि चतुर्भेदं प्रमीयते येन तत्प्रमाणमिति । इदमध्ययनं भावो भावमाने समवतरति ॥ १ ॥ २ मूढनयिकं श्रुतं कालिकं तु न नयाः समवतरन्तीह । अपृथक्त्वे समवतारो नास्ति पृथक्त्वे समवतारः ॥ १ ॥ ३ जीवानन्यत्वात् जीवगुणे बोधभावात् ज्ञाने । लोकोत्तरसूत्रार्थोभयागमे तस्य भावात् ॥ १ ॥

क्षिप्तं नामादिभिरर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतोऽननुगतं नयैर्विचार्यते इत्ययमेव क्रम इति, उक्तञ्च—“दारकमोऽयमेव उ निखिलप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नानत्थं नाणुगमो नयमयविहणो ॥१॥”ति ८ ॥ तदेवं फलादीन्युक्तानि । साम्प्रतमनुयोगद्वारभेदभणनपुरस्सरमिदमेवाध्ययनमनुचिन्त्यते-तत्रोपक्रमो द्विविधो-लौकिकः शास्त्रीयश्च, तत्र लौकिकः षोढा-नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्योपक्रमो द्वेधा-सचेतनाचेतनमिश्र-द्विपदचतुष्पदापरूपस्य द्रव्यस्य परिकर्म विनाशश्चेति, तत्र परिकर्म-गुणान्तरोत्सादनं विनाशः-प्रसिद्ध एव, एवं क्षेत्रस्य-शालिक्षेत्रादेः कालस्य त्वपरिज्ञातस्वरूपस्य नाडिकादिभिः परिज्ञानं, भावस्य च-गुर्वादिचित्तलक्षणस्यानवगतस्य-द्वितादिभिरवगम इति, शास्त्रीयोऽपि षोढैव-आनुपूर्वीनामप्रमाणवक्तव्यताऽर्थाधिकारसमवतारभेदात्, तत्रानुपूर्वीं दश-धाऽन्यत्रोक्ता, तत्र चोत्कीर्तनगणनानुपूर्व्योरिदमवतरति, उत्कीर्तनञ्च एकस्थानं द्विस्थानं त्रिस्थानमित्यादि, गणनं तु परिसङ्ख्यानं-एकं द्वे त्रीणि इत्यादि, सा च गणनानुपूर्वीं त्रिप्रकारा-पूर्वानुपूर्वीं पश्चानुपूर्वनानुपूर्वीं चेति, पूर्वानुपूर्व्येदं प्रथमं सद् व्याख्यायते पश्चानुपूर्व्यां दशममनानुपूर्व्यां त्वनियतमिति, तथा नाम दशधा-एकादि दशान्तं, तत्र षड्-नाम्यस्यावतारः, तत्रापि क्षायोपशमिके भावे, क्षायोपशमिकभावस्वरूपत्वात् सकलश्रुतस्येति, उक्तञ्च-“छब्धिहनामे भावे स्वओवसमिणं सुयं समोयरति । जं सुयणाणावरणक्वओवसमजं तयं सव्वं ॥ १ ॥”ति । तथा प्रमाणं द्रव्यादि-

१ द्वारकमोऽयमेव तु निक्षिप्यते येन नासमीपस्थं । नान्यस्तमनुगम्यते नानुगमो नयमतविहीनः ॥१॥ २ षड्विधनात्रि भावे क्षायोपशमिके श्रुतं समवतरति । यत् श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजं तत्कत् सर्वम् ॥ १ ॥

भेदाच्चतुर्विधं, तत्र क्षायोपशमिकभावरूपत्वादस्य भावप्रमाणे अवतारो, यत आह—“दूर्वादि चउब्भेयं पमीयते जेण तं पमाणंति । इणमञ्झयणं भावोत्ति भावमाणे समोयरति ॥ १ ॥”त्ति, भावप्रमाणं च गुणनयसङ्ख्याभेदतत्त्विका, तत्रास्य गुणप्रमाणसङ्ख्याप्रमाणयोरेवावतारः, नयप्रमाणे तु न सम्प्रति, यदाह—“मूढनेइयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इहं । अपुहुत्ते समोयारो नत्थि पुहुत्ते समोयारो ॥ १ ॥”त्ति, गुणप्रमाणं तु द्विधा—जीवगुणप्रमाणमजीव-गुणप्रमाणं च, तत्र अस्य जीवोपयोगरूपत्वात् जीवगुणप्रमाणेऽवतारः, तस्मिन्नपि ज्ञानदर्शनचारित्रभेदतत्त्व्यात्मके अस्य ज्ञानरूपतया ज्ञानप्रमाणे, तत्रापि प्रत्यक्षानुमानोपमानागमात्मके प्रकृताध्ययनस्याप्तोपदेशरूपत्वादागमप्रमाणे, तत्रापि लौकिकलोकोत्तरभेदे परमगुरुरुप्रणीतत्वेन लोकोत्तरे सूत्रार्थोभयात्मनि तथा चाह—जीवाणणत्तणओ जीवगुणे चोह-भावओ णाणे । लोगुत्तरसुत्तत्थोभयागमे तस्स भावाओ ॥ १ ॥” तत्राप्यात्मानन्तरपरम्परागमभेदतत्त्विविधेऽर्थतस्ती-र्थकरगणधरतदन्तेवासिनः सूत्रतस्तु गणधरतच्छिष्यतत्त्वशिष्यानपेक्ष्य यथाक्रममात्मानन्तरपरम्परागमेष्ववतारः, स-ङ्ख्याप्रमाणमन्यत्र प्रपञ्चितं तत एवावधारणीयं, तत्र चास्य परिमाणसङ्ख्यायामवतारः, तत्रापि कालिकश्रुतदृष्टिवाद-श्रुतपरिमाणभेदतो द्विभेदायां कालिकश्रुतपरिमाणसङ्ख्यायां, कालिकश्रुतत्वादस्येति, तत्रापि शब्दापेक्षया सङ्ख्येयाक्ष-रपदाद्यात्मकतया सङ्ख्यातपरिमाणात्मिकायां पर्यायोपेक्षया त्वनन्तपरिमाणात्मिकायां, अनन्तगमपर्यायित्वादागमस्य,

१ द्रव्यादि चतुर्भेदं प्रमीयते येन तत्प्रमाणमिति । इदमध्ययनं भावो भावमाने समवतरति ॥ १ ॥ २ मूढनयिकं श्रुतं कालिकं तु न नयाः समवतरन्तीह । अपृथक्त्वे समवतारो नास्ति पृथक्त्वे समवतारः ॥ १ ॥ ३ जीवानन्यत्वात् जीवगुणे बोधभावात् ज्ञाने । लोकोत्तरसूत्रार्थोभयागमे तस्य भावात् ॥ १ ॥

क्षिप्तं नामादिभिरर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतोऽननुगतं नयैर्विचार्यते इत्यथमेव क्रम इति; उक्तञ्च—“द्वारकमोऽयमेव
उ निक्खिण्णइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नानत्थं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥ १ ॥”ति ८ ॥ तदेवं फलादीन्युक्तानि ।
साम्प्रतमनुयोगद्वारभेदभणनपुरस्सरमिदमेवाध्ययनमनुचिन्त्यते—तत्रोपक्रमो द्विविधो—लौकिकः शास्त्रीयश्च, तत्र लौ-
किकः षोढा-नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्योपक्रमो द्वेधा—सचेतनाचेतनमिश्र-
द्विपदचतुष्पदापदरूपस्य द्रव्यस्य परिकर्म विनाशश्चेति, तत्र परिकर्म-गुणान्तरोत्पादनं विनाशः—प्रसिद्ध एव, एवं क्षे-
त्रस्य-शालिक्षेत्रादेः कालस्य त्वपरिज्ञातस्वरूपस्य नाडिकादिभिः परिज्ञानं; भावस्य च—गुर्वाद्विचित्तलक्षणस्थानवगतस्ये-
ङ्गितादिभिरवगम इति, शास्त्रीयोऽपि षोढैव—आनुपूर्वीनामप्रमाणवक्तव्यताऽर्थाधिकारसमवतारभेदात्, तत्रानुपूर्वी दश-
धाऽन्यत्रोक्ता, तत्र चोत्कीर्तनगणनानुपूर्व्योरिदमवतरति, उत्कीर्तनञ्च एकस्थानं द्विस्थानं त्रिस्थानमित्यादि, गणनं तु
परिसङ्ख्यानं—एकं द्वे त्रीणि इत्यादि, सा च गणनानुपूर्वी त्रिप्रकारा—पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्व्यनानुपूर्वी चेति, पूर्वानुपू-
र्व्वेदं प्रथमं सद् व्याख्यायते पश्चानुपूर्व्यां दशममनानुपूर्व्यां त्वनियतमिति, तथा नाम दशधा—एकादि दशान्तं, तत्र पङ्-
नाहयस्यावतारः, तत्रापि क्षायोपशमिके भावे, क्षायोपशमिकभावस्वरूपत्वात् सकलश्रुतस्येति, उक्तञ्च—“छब्बिहनामे
भावे खथोवसमिणं सुयं समोयरति । जं सुयणाणावरणक्खओचसमजं तयं सब्वं ॥ १ ॥”ति । तथा प्रमाणं द्रव्यादि-

१ द्वारकमोऽयमेव तु निक्षिप्यते येन नालमीपस्यं । नान्यत्तमनुगम्यते नाणुगमो नयमतविहीनः ॥ १ ॥ २ पङ्क्तिपनाञ्चि भावे क्षायोपशमिके श्रुते समवतरति ।
यत् श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजं तत्कत् सर्वम् ॥ १ ॥

भेदाच्चतुर्विधं, तत्र क्षायोपशमिकभावरूपत्वात्स्य भावप्रमाणे अवतारो, यत आह—“दूर्वादि चउभेयं पमीयते जेण तं पमाणंति । इणमञ्जयणं भावोत्ति भावमाणे समोयरति ॥ १ ॥”त्ति, भावप्रमाणं च गुणनयसङ्ख्याभेदतस्त्रिधा, तत्रास्य गुणप्रमाणसङ्ख्याप्रमाणयोरेवावतारः, नयप्रमाणे तु न सम्प्रति, यदाह—“मूढनेइयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इहं । अपुहुत्ते समोयारो नत्थि पुहुत्ते समोयारो ॥ १ ॥”त्ति, गुणप्रमाणं तु द्विधा-जीवगुणप्रमाणमजीव-गुणप्रमाणं च, तत्र अस्य जीवोपयोगरूपत्वात् जीवगुणप्रमाणेऽवतारः, तस्मिन्नपि ज्ञानदर्शनचारित्रभेदतस्यात्मके अस्य ज्ञानरूपतया ज्ञानप्रमाणे, तत्रापि प्रत्यक्षानुमानोपमानागमात्मके प्रकृताध्ययनस्यासोपदेशरूपत्वादागमप्रमाणे, तत्रापि लौकिकलोकोत्तरभेदं परमगुरुरूपणीतत्वेन लोकोत्तरे सूत्रार्थोभयात्मनि तथा चाह-जीवगुणत्तणओ जीवगुणे वोह-भावओ णाणे । लोउत्तरसुत्तथोभयागमे तस्स भावाओ ॥ १ ॥” तत्राप्यात्मानन्तरपरम्परागमभेदतस्त्रिविधेऽर्थतस्ती-र्थकरणधरतदन्तेवासिनः सूत्रतस्तु गणधरतच्छिष्यतत्प्रशिक्ष्यानपेक्ष्य यथाक्रममात्मानन्तरपरम्परागमेऽप्यवतारः, स-ङ्ख्याप्रमाणमन्यत्र प्रपञ्चितं तत् एवावधारणीयं, तत्र चास्य परिमाणसङ्ख्यायामवतारः, तत्रापि कालिकश्रुतदृष्टिवाद-श्रुतपरिमाणभेदतो द्विभेदायां कालिकश्रुतपरिमाणसङ्ख्यायां, कालिकश्रुतत्वादस्येति, तत्रापि शब्दापेक्षया सङ्ख्येयाक्ष-रपदाद्यात्मकतया सङ्ख्यातपरिमाणात्मिकायां पर्यायापेक्षया त्वनन्तपरिमाणात्मिकायां, अनन्तगमपर्यायत्वादागमस्य,

१ इत्यादि चतुर्भेदं प्रमीयते येन तत्प्रमाणमिति । इदमध्ययनं भावो भावमाने समवतरति ॥ १ ॥ २ मूढनयिकं श्रुतं कालिकं तु न नयाः समवतरन्तीह । अपृथक्त्वे समवतारो नास्ति पृथक्त्वे समवतारः ॥ १ ॥ ३ जीवानन्यत्वात् जीवगुणे बोधभावात् ज्ञाने । लोकोत्तरसूत्रार्थोभयागमे तस्य भावात् ॥ १ ॥

तथा चाह—‘अणंता गमा अणंता पञ्जवा’ इत्यादि । तथा वक्तव्यता स्वसमयेतरोभयवक्तव्यताभेदात् त्रिधा, तत्रेदं स्वसमयवक्तव्यतायामेवावतरति, सर्वाध्ययनानां तद्गुणत्वात्, तदुक्तम्—“परसंसमओ उभयं वा सम्मद्विट्तिस्त समओ जेणं । ता सब्वञ्जयणाइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥ १ ॥”ति तथा अर्थाधिकारो वक्तव्यताविशेष एव, स चैकत्वविशिष्टात्मादिपदार्थप्ररूपणलक्षण इति । तथा समवतारः—प्रतिद्वारमधिकृताध्ययनसमवतारणलक्षणः, स चानुपूर्व्यादिषु लाघवार्थमुक्त एवेति न पुनरुच्यते, तथाहि—“अहुणा य समोयारो जेण समोयारियं पइहरं । एगट्ठाणमणुगओ सो लाघवओ ण पुण वच्चो ॥ १ ॥” निक्षेपस्त्रिधा—ओघनामसूत्रालापकनिष्पन्नभेदात्, आह च—“भेणइ धेप्पइ य सुहं निक्खेवपयाणुसारओ सत्थं । ओहो नामं सुत्तं निक्खेत्तव्वं तओऽवस्सं ॥ १ ॥” तत्रैधः—सामान्यमध्ययनादि नाम, उक्तञ्च—“ओहो जं सामन्नं सुयाभिहाणं चउव्विहं तं च । अञ्जयणं अञ्जीणं आओ झवणा य पत्तेयं ॥ १ ॥ नामादि चउव्वभेयं वन्नेऊणं सुआणुसारेणं । ऐगट्ठाणं जोज्जं चउसुं पि कमेणं भावेसुं ॥ २ ॥” तत्राध्यात्मं—मनस्तत्र शुभे अयनं—गमनं अर्थादात्मनो भवति यस्मादध्यात्मशब्दवाच्यस्य वा मनसः शुभस्य आनयनमात्मनि यतो भवति त्रीधादीनां चाऽधि-

१ परसमय उभयं वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमयो येन । ततः सर्वाप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतानि ॥ १ ॥ २ अपुना च समयतारो येन समयतारितं प्रतिद्वारम् । एकस्थानेऽनुगतः स लाघवतो न पुनर्वाच्य इति ॥ १ ॥ (सामइयं सोऽणुगओ लाघवओ णो पुणो यथो वि० भा०) ३ भव्यते गृह्यते च सुतं निक्षेपए-
दावुसारतः शास्त्रम् । ओघो नाम सूत्रं निक्षेपव्यं ततोऽवश्यम् ॥ १ ॥ ४ ओघो यस्तामान्यं सूत्राभिधानं चतुर्विधं तथ । अध्ययनमशीगमायः क्षपणा च प्रत्येकम् ॥ १ ॥ नामादि चतुर्भेदं वर्णयित्वा श्रुतानुसारेण । एकस्थानमायोञ्जं चतुर्विधं क्रमेण भावेषु ॥ २ ॥ ५ सामादयमा० वि० भा०

कमयनं यतो भवति तदञ्जयणंति प्राकृतशैल्या भवतीति, आह च—“जेर्ण सुहृपञ्जयणं अञ्जप्पाणयणमहियमयणं वा । वोहस्स संजमस्स व मोक्खस्स व तो तमञ्जयणं ॥ १ ॥” ति, अधीयते या-पठ्यते आधिक्येन स्मर्यते गम्यते वा तदित्यध्ययनमिति, तथा यद्दीयमानं न क्षीयते स्म तदक्षीणं, तथा ज्ञानादीनामायहेतुत्वादायः, तथा पापानां कर्मणां क्षपणहेतुत्वात् क्षपणेति, आह च—“अञ्ज्हीणं दिज्जंतं अब्वोच्छित्तिनयतो अलो गोव्व । आओ नाणाईणं झवणा पावाण खवणंति (कम्ममाणं) ॥ १ ॥” नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे अस्यैकस्थानकमिति नाम, तत एकशब्दस्य स्थानशब्दस्य च निक्षेपो वाच्यः, तत्र एकस्य नामादिः सप्तधा, तदुक्तम्—“नामं १ ठवणा २ दविए ३ माउयपय ४ संगहेफए चेव ५ । पज्जव ६ भावे य ७ तहा सत्ते एक्कगा होंति ॥ १ ॥” तत्र नामैको यस्यैक इति नाम, स्थापनैकः पुस्तकादिन्यस्तैककाङ्कः, द्रव्यैकः सचित्तादिस्त्रिधा, मातृकापदैकस्तु ‘उष्पन्ने इ वा विगमे इ वा धुवे इ वा’ इत्येप मातृकावत्सकलत्राज्जयमूलतया अवस्थितानामन्यतरद्विवक्षितम् अकाराद्यक्षरात्मिकाया वा मातृकाया एकतरोऽकारादिः, संग्रहैको येनैकेनापि ध्वनिना बहवः सङ्गृह्यन्ते, यथा जातिप्राधान्येन व्रीहिरिति, पर्यायैकः शिवकादिरेकः पर्यायो, भावैक औदयिकादिभावानामन्यतमो भाव इति, इह भावैकेन अधिकारो यतो गणनालक्षणस्थानविषयोऽयमेको गणना च सङ्ख्या सङ्ख्या च गुणो गुणश्च भाव इति, स्थानस्य तु निक्षेप उक्त एव, तत्र च गणनास्थानेनेहाधिकारः, ततः एकलक्षणं स्थानं-संख्याभेद

१ येन शुभाच्यात्मानयनमच्यात्मानयनमधिकमयनं वा । बोधस्य संयमस्य वा मोक्षस्य वा ततस्तद् अध्ययनम् ॥ १ ॥ २ अक्षीणं दीयमानमव्युच्छित्तिनयतो-
 ऽलोक इव । आयो ज्ञानादीनां क्षपणा पापानां क्षपणमिति ॥ १ ॥ ३ नामस्थापनाद्रव्ये मातृकापदसंग्रहैककर्मव । पर्ययमात्रे च तथा ससैते एकका भवन्ति ॥ १ ॥

तथा चाह—‘अणंता गमा अणंता पञ्जवा’ इत्यादि । तथा वक्तव्यता स्वसमयेतरोभयवक्तव्यताभेदात् त्रिधा, तत्रेदं स्वसमयवक्तव्यताभेवावतरति, सर्वाध्ययनानां तद्द्रूपत्वात्, तदुक्तम्—“परसंमओ उभयं वा सम्मद्विट्स्स समओ जेणं । ता सञ्जयणइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥ १ ॥”ति तथा अर्थोधिकारो वक्तव्यताविशेष एव, स चैकत्वविशिष्टा-त्सादिपदार्थप्ररूपणलक्षण इति । तथा समवतारः—प्रतिद्वारमधिकृताध्ययनसमवतारणलक्षणः, स चानुपूर्व्यादिषु लाघवा-र्थमुक्त एवेति न पुनरुच्यते, तथाहि—“अहुणा य समोयारो जेण समोयारियं पइद्वारं । एगढाणमणुगओ सो लाघव-ओ ण पुण वच्चो ॥ १ ॥” निक्षेपस्त्रिधा—ओघनामसूत्रालापकनिष्पन्नभेदात्, आह च—“भैण्णइ घेप्पइ य सुहं निक्खे-वपयाणुसारओ सत्थं । ओहो नामं सुत्तं निक्खेत्तव्वं तओऽवससं ॥ १ ॥” तत्रैव—सामान्यमध्ययनादि नाम, उक्तञ्च—“ओहो जं सामन्नं सुयाभिहाणं चउव्विहं तं च । अज्झयणं अज्झीणं आओ झवणा च पत्तेयं ॥ १ ॥ नामादि चउव्वभेयं वत्तेज्जणं सुंआणुसारेणं । ऐगढाणं जोज्जं चउसुं पि कमेणं भावेसुं ॥ २ ॥” तत्राध्यात्मं—मनस्तत्र शुभे अयनं—गमनं अर्थादात्मनो भवति यस्मादध्यात्मशब्दवाच्यस्य वा मनसः शुभस्य आनयनमात्मनि यतो भवति चोधादीनां वाऽधि-

१ परसमय उभयं वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमयो येन । ततः सर्वाण्यध्ययानि स्वसमयवक्तव्यतानियतानि ॥ १ ॥ २ अपुना च समवतारो येन समवतारितं प्रतिद्वारम् । एकस्थानेऽनुगतः स लाघवतो न पुनर्वाच्य इति ॥ १ ॥ (सामदयं सोऽणुगओ लापवओ णो पुणो यओ वि० गा०) ३ भव्यते गृह्यते च गुणं निक्षेप-दानुसारतः शालम् । ओघो नाम सूत्रं निक्षेपस्यं ततोऽवस्यम् ॥ १ ॥ ४ ओघो यत्सामान्यं सूत्राभिवानं चतुर्विधं तद्य । अय्ययनमशीणमायः क्षपणा च प्रशेकम् ॥ १ ॥ नामादि चतुर्भेदं वर्णयित्वा श्रुतानुसारेण । एकस्थानमायोव्यं चतुर्व्यपि क्रमेण भावेसु ॥ २ ॥ ५ सामादयमा० वि० भा०

सूत्रानुगमस्य तद्रूपत्वादिति, आह च—“होई कयत्थो वोसुं सपयच्छेयं सुयं सपयणुगमो”त्ति, सूत्रे चास्खलितादिगुणो-
 पेते उच्चारिते केचिदर्थो अवगताः प्राज्ञानां भवन्त्यतः संहिता व्याख्याभेदो भवति, अनधिगतार्थाधिगमाय च पदादयो
 व्याख्याभेदाः प्रवर्तन्त इति, तत्र पदानि—‘श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यात’मिति, एवं पदेषु व्यवस्था-
 पितेषु सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपावसरः, तत्र चेयं व्यवस्था—“जैत्थ उ जं जाणेज्जा निक्खेवं निक्खिखेवे निरयसेसं । जत्थवि
 य ण जाणेज्जा चउकयं निक्खिखेवे तत्थ ॥ १ ॥”त्ति, तत्र नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं च प्रतीतं, द्रव्यश्रुतमधीयानस्यानुप-
 युक्तस्य पत्रकपुस्तकन्यस्तं वा, भावश्रुतं तु श्रुतोपयुक्तस्येति, इह च भावश्रुतेन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगलक्षणेनाधिकारः, तथा
 ‘आउसं’ति आयुः—जीवितं, तन्नामादिभेदतो दशधा, तद्यथा—“नामं १ ठवणा २ दविए ३ ओहे ४ भव ५ तव्भवे
 य ६ भोगे य ७ । संजम ८ जस ९ किस्सी १० जीवियं च तं भण्णती दसहा ॥ १ ॥” तत्र नामस्थापने धुण्णे ‘दवि-
 ए’त्ति द्रव्यमेव सचेतनादिभेदं जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितं, ओघजीवितं नारकाद्यविशेषितायुर्द्रव्यमात्रं सामा-
 न्यजीवितं भवति, नारकादिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि, ‘तव्भवे य’त्ति तस्यैव—पूर्वभवस्य
 समानजातीयतया सम्बन्धि जीवितं तद्भवजीवितं, यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वेनोत्पन्नस्येति, भोगजीवितं चक्रवर्त्या-
 दीनां, संयमजीवितं साधूनां, यशोजीवितं कीर्त्तिजीवितं च यथा महावीरस्येति, जीवितं चायुरेवेति, इह च संयमा-

१ भवति च कृतार्थं उक्त्वा सपदच्छेदं सूत्रं सूत्रानुगम इति. २ यत्र तु यं जानीयात् निक्षेपं निक्षिपेत् निरयशेषम् । यत्रापि च न जानीयात् चतुःककं
 निक्षिपेत्तत्र ॥ १ ॥ ३ वाक्यनिक्षेपप्रस्तावे भाषानिक्षेपवदत्र आयुःप्रस्तावे जीवितनिक्षेप इत्यर्थः.

एकस्थानं तद्विशिष्टजीवाद्यर्थप्रतिपादनपरमध्ययनमर्थेकस्थानमिति, उकावोधनिष्पन्ननामनिष्पन्ननिकेपौ, सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्ननिकेपः प्राप्तावसरः, तत्स्वरूपं चेदम्-सूत्रालापकानां-सूत्रपदानां 'श्रुतं मे आयुष्मन्नि'त्यादीनां निकेपो-नामादिन्यासः, स च अवसरप्राप्तोऽपि नोच्यते, सति सूत्रे तस्य संभवात्, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चानुगमभेद एवेत्यनुगम एव तावदुपवर्ण्यते-द्विविधोऽनुगमो-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्च, तत्र आद्यो निकेपनिर्युक्त्युपोद्घातनिर्युक्तिसूत्रस्यार्थिकनिर्युक्त्यनुगमविधानतस्त्रिविधः, तत्र च निकेपनिर्युक्त्यनुगमः स्थानाङ्गाध्ययनाद्येकशब्दानां निकेपप्रतिपादनादनुगत एवेति, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमस्तु-‘उद्देशे निद्देशे य निगमे’ इत्यादिगाथाद्वयादवसेय इति, सूत्रस्यार्थिकनिर्युक्त्यनुगमे संहितादौ षड्विधे व्याख्यालक्षणे पदार्थपदविग्रहचालनाप्रत्यवस्थानलक्षणव्याख्यानभेदचतुष्टयस्वरूपः, स च सूत्रानुगमे संहितापदलक्षणव्याख्यानभेदद्वयलक्षणे सति भवतीत्यतः सूत्रानुगम एवोच्यते, तत्र च अल्पग्रन्थमहार्थादिसूत्रलक्षणोपेतं स्वलितादिदोषवर्जितं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्-

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवता एवमक्खायं (सू० १)

अस्य च व्याख्या संहितादिक्रमेणेति, आह च भाष्यकारः-“सुत्तं १ पयं २ पयत्थो ३ संभवतो विग्गहो ४ वियारो य ५ [चालनेत्यर्थः] । दूसियसिद्धी ६ नयमयविसेसओ नेयमणुसुत्तं ॥ १ ॥” तत्र सूत्रमिति संहिता, सा चानुगतैव,

१ हि असौ सम्भवति प्र. ३ सूत्रं पदं पदार्थः संभवतो विग्रहो विचारश्च । वृषितखिद्धिनयमतविशेषतो नेयमणुसुत्तम् ॥ १ ॥

सूत्रानुगमस्य तद्रूपत्वादिति, आह च—“होई कथथो वोचुं सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो”ति, सूत्रे चारखलितादिगुणो-
पेते उच्चारिते केचिदर्थो अवगताः प्राज्ञानां भवन्त्यतः संहिता व्याख्याभेदो भवति, अनधिगतार्थाधिगमाय च पदादयो
व्याख्याभेदाः प्रवर्तन्त इति, तत्र पदानि—‘श्रुतं मया आयुष्मन्’! तेन भगवता एवमाख्यातमिति, एवं पदेषु व्यवस्था-
पितेषु सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपावसरः, तत्र चेयं व्यवस्था—“जैतथ उ जं जाणेज्जा निक्खेवं निक्खेवं निरवसेसं । जत्थवि
य ण जाणेज्जा चउक्कयं निक्खेवं तत्थ ॥ १ ॥”ति, तत्र नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं च प्रतीतं, द्रव्यश्रुतमधीयानस्यानुप-
युक्तस्य पत्रकपुस्तकन्यस्तं वा, भावश्रुतं तु श्रुतोपयुक्तस्येति, इह च भावश्रुतेन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगलक्षणेनाधिकारः, तथा
‘आउसे’ति आयुः—जीवितं, तन्नामादिभेदतो दशधा, तद्यथा—“नामं १ ठयणा २ दविए ३ ओहे ४ भव ५ तब्भवे
य ६ भोगे य ७ । संजम ८ जस ९ किच्ची १० जीवियं च तं भण्णती दसहा ॥ १ ॥” तत्र नामस्थापने श्रुणो ‘दवि-
ए’ति द्रव्यमेव सचेतनादिभेदं जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितं, ओघजीवितं नारकाद्यविशेषितायुर्द्रव्यमात्रं सामा-
न्यजीवितं भवति, नारकादिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि, ‘तब्भवे य’ति तस्यैव—पूर्वभवस्य
समानजातीयतया सम्बन्धि जीवितं तद्भवजीवितं, यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वेनोत्पन्नस्येति, भोगजीवितं चक्रवर्त्या-
दीनां, संयमजीवितं साधूनां, यशोजीवितं कीर्तिजीवितं च यथा महावीरस्येति, जीवितं चायुरेवेति, इह च संयमा-

१ भवति च कृतार्थ उक्त्वा सपदच्छेदं सूत्रं सूत्रानुगम इति. २ यत्र तु यं जानीयात् निक्षेपं निक्षेपेत् नित्यशेषम् । यत्रापि च न जानीयात् चतुष्ककं
निक्षेपेत्तत्र ॥ १ ॥ ३ वाक्यनिक्षेपप्रस्तावे भाषानिक्षेपवदत्र आयुःप्रस्तावे जीवितनिक्षेप इत्यर्थः.

श्रीस्थाना-
ङ्गसूत्र-
वृत्तिः
॥ ६ ॥

एकस्थानं तद्विशिष्टजीवाद्यर्थप्रतिपादनपरमध्ययनमप्येकस्थानमिति, उक्तावोधनिष्पन्ननामनिष्पन्ननिक्षेपौ, सम्प्रति सूत्रा-
लापकनिष्पन्ननिक्षेपः प्राप्तावसरः, तत्स्वरूपं चेदम्-सूत्रालापकानां-सूत्रपदानां 'श्रुतं मे आयुष्मन्नि'त्यादीनां निक्षेपो-
नामादिन्यासः, स च अवसरप्राप्तोऽपि नोच्यते, सति सूत्रे तस्य संभवात्, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चानुगमभेद एवेत्य-
नुगम एव तावदुपवर्ण्यते-द्विविधोऽनुगमो-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्च, तत्र आद्यो निक्षेपनिर्युक्त्युपोद्घातनिर्युक्तिः
त्रसार्शिकनिर्युक्त्यनुगमविधानतस्त्रिविधः, तत्र च निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमः स्थानाङ्गाध्ययनाद्येकशब्दानां निक्षेपप्रतिपादना-
दनुगत एवेति, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमस्तु-‘उद्देशे निद्देशे य निगमे’ इत्यादिगाथाद्वयादवसेय इति, सूत्रसार्शिकनिर्यु-
क्त्यनुगमस्तु संहितादौ पङ्क्तिषु व्याख्यालक्षणे पदार्थपदविग्रहचालनाप्रत्ययस्थानलक्षणव्याख्यानभेदचतुष्टयस्वरूपः, स च
सूत्रानुगमे संहितापदलक्षणव्याख्यानभेदद्वयलक्षणे सति भवतीत्यतः सूत्रानुगम एवोच्यते, तत्र च अल्पग्रन्थमहार्थादि-
सूत्रलक्षणोपेतं स्वलितादिदोषवर्जितं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्-

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवता एवमक्खायं (सू० १)

अस्य च व्याख्या संहितादिक्रमेणेति, आह च भाष्यकारः-‘सुतं १ पर्यं २ पर्यतो ३ संभवतो विगहो ४ वियारो
य ५ [चालनेत्यर्थः] । दूसियसिद्धी ६ नयमयविसेसओ नेयमणुसुत्तं ॥ १ ॥’ तत्र सूत्रमिति संहिता, सा चानुगतेव,

१ हि असौ सम्भवति प्र. २ सूत्रं पदं पदार्थः संभवतो विग्रहो विचारश्च । दूषितसिद्धिर्नयमतविशेषतो नेयमनुसूत्रम् ॥ १ ॥

१ स्थाना-
ध्ययने
ओघादि-
निक्षेपाः
प्रस्तावना
सू० (१)

॥ ६ ॥

सूत्रानुगमस्य तद्रूपत्वादिति, आह च—“होई कयत्थो वोसुं सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो”ति, सूत्रे चारखलितादिगुणो-
पेते उच्चारिते केचिदर्थो अवगताः प्राज्ञानां भवन्त्यतः संहिता व्याख्याभेदो भवति, अनधिगतार्थाधिगमाय च पदादयो
व्याख्याभेदाः प्रवर्तन्त इति, तत्र पदानि—‘श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यात’मिति, एवं पदेषु व्यवस्था-
पितेषु सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपावसरः, तत्र चयं व्यवस्था—“जैत्थ उ जं जाणेज्जा निक्खेवं निक्खिक्खे निरवसेसं । जत्थवि
य ण जाणेज्जा चउक्कयं निक्खिक्खे तत्थ ॥ १ ॥”ति, तत्र नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं च प्रतीतं, द्रव्यश्रुतमधीयानस्यानुप-
युक्तस्य पत्रकपुस्तकन्यस्तं वा, भावश्रुतं तु श्रुतोपयुक्तस्येति, इह च भावश्रुतेन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगलक्षणेनाधिकारः, तथा
‘आउसं’ति आयुः—जीवितं, तन्नामादिभेदतो दशधा, तद्यथा—“नामं १ ठवणा २ दविण्णं ३ ओहि ४ भव ५ तब्भवे
य ६ भोगे य ७ । संजम ८ जस ९ किस्सी १० जीवियं च तं भण्णती दसहा ॥ १ ॥” तत्र नामस्थापने धुण्णे ‘दवि-
ण्णं’ति द्रव्यमेव सचेतनादिभेदं जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितं, ओघजीवितं नारकाद्यविशेषितायुर्द्रव्यमात्रं सामा-
न्यजीवितं भवति, नारकादिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि, ‘तब्भवे य’त्ति तस्यैव—पूर्वभवस्य
समानजातीयतया सम्बन्धि जीवितं तद्भवजीवितं, यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वेनोत्पन्नस्येति, भोगजीवितं चक्रवर्त्या-
दीनां, संयमजीवितं साधूनां, यशोजीवितं कीर्त्तिजीवितं च यथा महावीरस्येति, जीवितं चायुरेवेति, इह च संयमा-

१ भवति च कृतार्थ उक्त्या सपदच्छेदं सूत्रं सूत्रानुगम इति. २ यत्र तु यं जानीयात् निक्षेपं निक्षिपेत् निरवशेषम् । यत्रापि च न जानीयात् चतुःकुरं
निक्षिपेत्तत्र ॥ १ ॥ ३ वाक्यनिक्षेपप्रस्तावे भाषानिक्षेपवदत्र आयुःप्रस्तावे जीवितनिक्षेप इत्यर्थः.

युपा यशःकीर्त्यायुपा चाधिकार इति, एवं शेषपदाना यथासम्भवं निक्षेपो वाच्य इति ॥ उक्तः सूत्रालापकनिष्पन्ननि-
क्षेपः, पदार्थः पुनरेवम्-इह किल सुधर्मस्वामी पञ्चमो गणधरदेवो जम्बूनामानं स्वशिष्यं प्रति प्रतिपादयाञ्चकार-श्रु-
तम्-आकर्णितं 'मे' मया 'आउसं'ति आयुः-जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रशस्तं; प्रभूतं वा विद्यते यस्यासावायु-
ष्मांस्तस्यामन्त्रणं हे आयुष्मन् !-शिष्य ! 'तेणं' ति यः सन्निहितव्यवहितसूक्ष्मवादरवाह्याध्यात्मिकसकलपदार्थेष्वव्याह-
तवचनतयाऽऽप्तत्वेन जगति प्रतीतः अथवा पूर्वभवोपात्ततीर्थकरणामकर्मादिलक्षणपरमपुण्यप्रगभारो विलीनानादि-
कालालीनमिथ्यादर्शनादिवासनः परिहृतमहाराज्यो दिव्याद्युपसर्गवर्गसंसर्गाविचलितशुभधानमार्गो भास्कर इव घनघा-
तिकर्मघनाघनपटलविघटनोह्यसितविमलेकवलभानुमण्डलो विबुधपतिपट्टपटलजुष्टपादपद्मो मध्यमाभिधानपुरीप्रथ-
मप्रवर्तितप्रवचनो जिनो महावीरस्तेन 'भगवता' अष्टमहाप्रातिहार्यरूपसमग्रैश्वर्यादियुकेन 'एव'मित्यमुना वक्ष्यमाणे-
नैकत्वादिना प्रकारेण 'आख्यात'मिति आ-मर्यादया जीवाजीवलक्षणासङ्कीर्णतारूपया अभिविधिना वा-समस्तवस्तुवि-
स्तारव्यापनलक्षणेन ख्यातं-कथितं आख्यातमात्मादि वस्तुजातमिति गम्यते, अत्र च 'श्रुत'मित्यनेनावधारणाभिधा-
यिना स्वयमवधारितमेवान्यस्मै प्रतिपादनीयमित्याह, अन्यथाऽभिधाने प्रत्युतापायसम्भवात्, उक्तञ्च-"किं एत्तो
पावयं ? सम्मं अणहिगयधम्मसन्भावो । अन्नं कुदेसणाए कट्टयरगंमि पाडेइ ॥ १ ॥"ति, 'मये'त्यनेनोपक्रमद्वारा-
भिहितभावप्रमाणद्वारगततात्मानन्तरपरम्परभेदभिन्नागमैऽयं वक्ष्यमाणो ग्रन्थोऽर्थतोऽनन्तरागमः सूत्रतस्त्वात्मागम

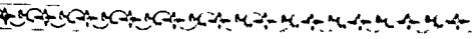
१ किमेतस्मात् कट्टकरं ? सम्यग् अनधिगतसमयसद्भावः । अन्यं कुदेशनया कट्टतरागसि पातयति ॥ १ ॥ २ भिन्नागमोऽयं प्र.

इत्याह, 'आयुष्मन्नि'त्यनेन तु कोमलवचोभिः शिष्यमनःप्रल्हांदयताऽऽचार्येणोपदेशो देय इत्याह, उक्तय—“धम्म-
मइएहिं अइसुंदरेहिं कारणगुणोवणीएहिं । पल्हायंतो य मणं सीसं चोएइ आयरिओ ॥ १ ॥”ति । आयुष्मत्त्वाभि-
धानं चाल्यन्तमाह्लादकं, प्राणिनामायुपोऽत्यन्ताभीष्टत्वाद्, यत् उच्यते—‘सर्वे पाणा पियात्रया अप्पियचहा सुहा-
साया दुक्खपडिकूला सव्वे जीविउकामा सव्वेसिं जीवियं पियं’ति, तथा—“तृणायापि न मन्यन्ते, पुत्रदारार्थसम्पदः ।
जीवितार्थे नरास्तेन, तेषामायुरतिप्रियम् ॥ १ ॥” इति, अथवा ‘आयुष्मन्नि’त्यनेन ग्रहणधारणादिगुणवत्ते शिष्याय
शास्त्रार्थो देय इति ज्ञापनार्थं सकलगुणाधारभूतत्वेनाशेषगुणोपलक्षणेन चिरायुर्लक्षणगुणेन शिष्यामन्त्रणमकारि, यत्
उक्तम्—“बुद्धेऽपि दोणमेहे न कण्हभूमाउ लोदुए उदयं । गहणधरणासमत्थे इय देयमच्छित्तिकारिंमि ॥ १ ॥” विपर्यये
तु दोष इति, आह च—“आरिए सुत्तम्मि य परिवाओ सुत्तअत्थपलिमंधो । अन्नेसिंपि य हाणी पुट्ठावि न दुद्धदा
वंशा ॥ १ ॥” इति, तथा ‘तेने’त्यनेन त्वाप्तत्वादिगुणप्रसिद्धताऽभिधायकेन प्रस्तुताध्ययनप्रामाण्यमाह, वक्तृगुणा-
पेक्षत्वाद्ब्रचनप्रामाण्यस्येति, ‘भगवते’त्यनेन तु प्रस्तुताध्ययनस्योपादेयतामाह, अतिशयवान् किलोपादेयः, तद्ब्रचनमपि
तथेति, अथवा ‘तेणं’ति अनेनोपोद्घातनिर्मुक्त्यन्तर्गतं निर्गमद्वारमाह, यो हि मिथ्यात्वतमःप्रभृतिभ्यो दोषेभ्यो निर्ग-

१ धर्ममयैरतिमुन्दरैः कारणगुणोपनीतैः । प्रह्लादयैश्च मनः शिष्यं नोदयत्याचार्यः ॥ १ ॥ २ सर्वे प्राणाः श्रियायुपोऽप्रियवधाः सुतात्यादाः प्रतिहृदुःखाः
सर्वे जीवितुकामाः सर्वेषां जीवितं श्रियम् . ३ बुद्धेऽपि दोषमेधे न कृष्णभूमाद्धुति उदकं । ग्रहणधारणसमर्थे एवं देयमच्छित्तिकारिणि ॥ १ ॥ ४ आन्तरेण सूत्रे
च परिवादः सूत्रार्थविघ्नः । अन्येषामपि च हानिः स्पृष्टाऽपि न दुग्धदा वन्ध्या ॥ १ ॥

तस्ततो निर्गतमिदमध्ययनं क्षेत्रतोऽपापायां कालतो वैशाखशुद्धैकादश्यां पूर्वाह्नि भावे क्षायिके वर्त्तमानादिति, एवं च गुरुपूर्वकमलक्षणः सम्बन्धोऽस्य प्रदर्शितो भवति, तथा तथाविधेन भगवता यदुक्तं तत् सप्रयोजनमेव भवतीति सामान्यतः सप्रयोजनता चास्योक्ता, न हि पुरुषार्थानुपयोगि भगवन्तो भाषन्ते, भगवत्त्वहानेः, अत एव चास्योपायो-
पेयभावलक्षणः सम्बन्धोऽपि दर्शितः, इदं हि भगवदाख्यातं ग्रन्थरूपापन्नमुपायः, पुरुषार्थस्तूपेय इति, अत एव चात्र श्रोतारः श्रवणे प्रवर्त्तिताः, यतः—“सिद्धार्थं सिद्धसम्बन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । शास्त्रादी तेन वक्तव्यः, सम्बन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥” इति, ‘एवं’मित्यनेन तु भगवद्भचनादात्मवचनस्यानुत्तीर्णतामाह, अत एव स्ववचनस्य प्रामाण्यं, सर्वज्ञवचनानुवादमात्रत्वादस्येति, अथवा ‘एवं’मित्येकत्वादिः प्रकारोऽभिधेयतया निर्विष्टः, निरभिधेयताऽऽशङ्कया श्रो-
तॄणां काकदन्तपरीक्षायामिवाप्रवृत्तिरत्र मा भूदिति, ‘आख्यात’मित्यनेन तु नापौरुषेयवचनरूपमिदं, तस्यासम्भवादि-
त्याह, यत उक्तम्—“वेयवयणं न माणं अपोरुसेयं^१ निम्मियं [तम्मयं] जेण । इदमच्चंतविरुद्धं वयणं च अपोरुसेयं च ॥ १ ॥ जं बुच्चइत्ति वयणं पुरिसाभावे उ नेयमेवंति । ता तस्सेवाभावो नियमेण अपोरुसेयत्ते ॥ २ ॥” इति, अ-
थवा आख्यातं भगवतेदं, न कुब्ज्यादिनिःसृतं, यथा कैश्चिदभ्युपगम्यते—“तस्मिन् ध्यानसमापन्ने, चिन्तारत्नवदा-
स्थिते । निःसरन्ति यथाकामं, कुब्ज्यादिभ्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥” इत्यस्यानेनानभ्युपगममाह, यतः—‘कुब्ज्यादिनिः-

^१ वेदवचनं न मानमपौरुषेयमिति निर्मितं येन (तन्मतं येन) इदमत्यन्तविरुद्धं वचनं चापौरुसेयं च ॥ १ ॥ यदुच्यते इति वचनं पुराणभावे तु नैतदेवमिति । तत् तस्यैवाभावो नियमेनापौरुषेयत्वे ॥ २ ॥ २ न निम्मियं प्र.

सूतानां तु, न स्यादाद्योपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्यात्केनेमाः कीर्त्तिता इति ? ॥ ३ ॥” समस्तपदसमुदायेन व्या-
 त्मौद्धत्यपरिहारेण गुरुगुणप्रभावनापरैरेव विनेयेभ्यो देशना विधेयेत्याह, एवं हि तेषु भक्तिपरता स्यात्, तथा च वि-
 द्यादेरपि सफलता स्यादिति, यदुक्तम्—“भर्तृणां चि-
 मंता य सिद्धंति ॥ ३ ॥”ति-

शिल्पांती पुत्रसंचिया कम्मा । आयरियनमोफारेण विज्जा
 । ‘आउसंतेणं’ति भगवद्विशेषणं, आयुष्मता भगवता,
 भगवद्वहुमानस्य मङ्गलत्वादिति चोक्तमेव, यद्वा ‘आयु-
 ष्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात् पुनरिहायातेनाभिमाना-
 त्, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्याऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं
 िति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य, तदाऽऽत्मानं सृजाम्य-
 ाण्यमेव स्यात्, निःशोभोन्मूलने हि रागादीनां कुतः पुन-
 ाधर्मवता न तु सदा संशुद्धेन, तस्याकरणत्वेनाख्यातृयाग-
 ि, तत आळिति-गुरुदशितमर्यादया धनता, अनेन तत्पत्तो
 उक्तं, ज्ञानादिहेतुत्वात्तस्य, उक्तम्—“णाणस्से होट्ट भागी

दारेण पिया मन्नाथ मियन्ति ॥ १ ॥ ३ अन्तर्गतेन । ३ अन्तर्गते नरी नली
 नीतागणो रीपिंशे अनागतनानंरुम् । निरुप्य इतरुत्तमेत्तरु पंगुत्तं म्मान्नु ५३ ॥

तस्ततो निर्गतमिदमध्ययनं क्षेत्रतोऽपापायां कालतो वैशाखशुद्धैकादश्यां पूर्वाह्नि भावे क्षायिके वर्त्तमानादिति, एवं च गुरुपर्वक्रमलक्षणः सम्बन्धोऽस्य प्रदर्शितो भवति, तथा तथाविधेन भगवता यदुक्तं तत् सप्रयोजनमेव भवतीति सामान्यतः सप्रयोजनता चास्योक्ता, न हि पुरुषार्थानुपयोगि भगवन्तो भाषन्ते, भगवत्त्वहानेः, अत एव चास्योपायो-पेयभावलक्षणः सम्बन्धोऽपि दर्शितः, इदं हि भगवदाख्यातं ग्रन्थरूपापन्नमुपायः, पुरुषार्थस्तूपेय इति, अत एव चात्र श्रोतारः श्रवणे प्रवर्त्तिताः, यतः—“सिद्धार्थं सिद्धसम्बन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । शास्त्रादौ तेन वफव्यः, सम्बन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥” इति, ‘एव’मित्यनेन तु भगवद्वचनादात्मवचनस्यानुचीर्णतामाह, अत एव स्ववचनस्य प्रामाण्यं, सर्वज्ञवचनानुवादमात्रत्वादस्येति, अथवा ‘एव’मित्येकत्वादिः प्रकारोऽभिधेयतया निर्दिष्टः, निरभिधेयताऽऽशङ्क्या श्रो-तृणां काकदन्तपरीक्षायामिवाप्रवृत्तिरत्र मा भूदिति, ‘आख्यात’मित्यनेन तु नापौरुषेयवचनरूपमिदं, तस्यासम्भवादि-त्याह, यत उक्तम्—“वेयंवयणं न माणं अपोरुसेयं^१ निम्मियं [तम्मयं] जेण । इदमच्चंतविरुद्धं वयणं च अपोरुसेयं च ॥ १ ॥ जं बुच्चइत्ति वयणं पुरिसाभावे उ नेयमेवंति । ता तस्सेवाभावो नियमेण अपोरुसेयसे ॥ २ ॥” इति, अ-थवा आख्यातं भगवतेदं, न कुब्जादिनिःसृतं, यथा कैश्चिदभ्युपगम्यते—“तस्मिन् ध्यानसमापन्ने, चिन्तारत्नवदा-स्थिते । निःसरन्ति यथाकामं, कुब्जादिभ्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥” इत्यस्यानेनानभ्युपगममाह, यतः—‘कुब्जादिनिः-

^१ वेदवचनं न मानमपौरुषेयमिति निर्मितं येन (तन्मतं येन) इदमत्यन्तविरुद्धं वचनं चापौरुसेयं च ॥ १ ॥ यदुच्यते इति वचनं पुरुषाभावे तु नैतरेषामिति । तत् तस्यैवाभावो नियमेनापौरुषेयत्वे ॥ २ ॥ ३ न निम्मियं प्र.

सृतानां तु, न स्यादाघोपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्यात्केनेमाः कीर्त्तिता इति ? ॥ १ ॥” समस्तपदसमुदायेन त्या-
 त्मौद्धत्यपरिहारेण गुरुगुणप्रभावनापरैरेव विनेयेभ्यो देशना विधेयेत्याह, एवं हि तेषु भक्तिपरता स्यात्, तथा च वि-
 द्यादेरपि सफलता स्यादिति, यदुक्तम्—“भस्तीष्टं जिणवराणं खिज्जंती पुब्बसंचिया कम्मा । आयरियनमोफारेण यिज्जा
 मंता य सिज्झंति ॥ १ ॥”त्ति, नमस्कारश्च भक्तिरेवेति, अथवा ‘आवसंतेणं’ति भगवद्विशेषणं, आयुष्मता भगवता,
 चिरजीविनेत्यर्थः, अनेन भगवद्बहुमानगर्भेण मङ्गलमभिहितं, भगवद्बहुमानस्य मङ्गलत्वादिति चोक्तमेव, यद्वा ‘आयु-
 ष्मते’ति परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्धारयता नतु मुक्तिमवाप्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात् पुनरिहायातेनाभिमाना-
 दिभावतोऽप्रशस्तं, यथोच्यते कैश्चित्—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं
 तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥” [यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य, तदाऽऽत्मानं सृजाम्य-
 हम् ॥ २ ॥] एवं ह्यनुन्मूलितरागादिदोषत्वात् तद्वचसोऽप्रामाण्यमेव स्यात्, निःशेषोन्मूलने हि रागादीनां कुतः पुन-
 रिहागमनसम्भव इति ?, अथवा ‘आयुष्मता’ प्राणधारणधर्मवता न तु सदा संशुद्धेन, तस्याकरणत्वेनाख्यातृत्वास-
 म्भवादिति, यद्विवा—‘आवसंतेणं’ति मयेत्यस्य विशेषणं, तत आङ्गिति—गुरुदर्शितमर्यादया वसता, अनेन तत्त्वतो
 गुरुमर्यादावर्तिस्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधानमर्थत उक्तं, ज्ञानादिहेतुत्वात्तस्य, उक्तय—“णाणस्स होइ भागी

गुरुमर्यादावर्तिस्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधानमर्थत उक्तं, ज्ञानादिहेतुत्वात्तस्य, उक्तय—“णाणस्स होइ भागी
 १ भक्त्या जिनवराणां क्षीयन्ते पूर्वसंचितानि कर्माणि । आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राद्य क्रियन्ति ॥ १ ॥ २ अन्तरीहोने, ३ राजस्य भागी भागी
 स्थित्तरो दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुच्यन्ति ॥ १ ॥ नीतावालो रतिर्धर्मं अनायतनवजंनम् । निमृष्ट्य कृपानानामेतात् भीरानो नागनम् ॥ २ ॥

तस्ततो निर्गतमिदमध्ययनं क्षेत्रतोऽपापायां कालतो वैशाखशुद्धैकादश्यां पूर्वाह्नि भावे क्षायिके वर्तमानादिति, एवं च गुरुपर्वकमलक्षणः सम्बन्धोऽस्य प्रदर्शितो भवति, तथा तथाविधेन भगवता यदुक्तं तत् सप्रयोजनमेव भवतीति सामान्यतः सप्रयोजनता चास्योक्ता, न हि पुरुषार्थानुषयानि भगवन्तो भाषन्ते, भगवत्त्वहानेः, अत एव चास्योपायो-पेयभावलक्षणः सम्बन्धोऽपि दर्शितः, इदं हि भगवदाख्यातं ग्रन्थरूपापन्नमुपायः, पुरुषार्थस्तूपेय इति, अत एव चात्र श्रोतारः श्रवणे प्रवर्त्तिताः, यतः—“सिद्धार्थं सिद्धसम्बन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । शाखादी तेन वक्तव्यः, सम्बन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥” इति, ‘एव’मित्यनेन तु भगवद्ब्रचनादात्मवचनस्यानुत्तीर्णतामाह, अत एव स्ववचनस्य प्रामाण्यं, सर्वज्ञवचनानुवादमात्रत्वादस्येति, अथवा ‘एव’मित्येकत्वादिः प्रकारोऽभिधेयतया निर्दिष्टः, निरभिधेयताऽऽशङ्कया श्रो-तृणां काकदन्तपरीक्षायामिवाप्रवृत्तिरत्र मा भूदिति, ‘आख्यात’मित्यनेन तु नापौरुषेयवचनरूपमिदं, तस्यासम्भवदि-त्याह, यत उक्तम्—“वेर्यवयणं न माणं अपोरुसेयं^१ निम्मियं [तम्मयं] जेण । इदमच्चंतविरुद्धं वयणं च अपोरुसेयं च ॥ १ ॥ जं बुच्चइत्ति वयणं पुरिसाभावे उ नेयमेवंति । ता तस्सेवाभावो नियमेण अपोरुसेयत्ते ॥ २ ॥” इति, अ-थवा आख्यातं भगवतेदं, न कुब्धादिनिःसृतं, यथा कैश्चिदभ्युपगम्यते—“तस्मिन् ध्यानसमापन्ने, चिन्तारत्नवदा-स्थिते । निःसरन्ति यथाकामं, कुब्धादिभ्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥” इत्यस्यानेनानभ्युपगममाह, यतः—‘कुब्धादिनिः-

^१ वेदवचनं न मानमपौरुषेयमिति निर्मितं येन (तन्मतं येन) इदमत्यन्तविरुद्धं वचनं चापौरुषेयं च ॥ १ ॥ यदुच्यते इति वचनं पुराणभावे तु नैतदेवमिति । तत् तस्यैवाभावो नियमेनापौरुषेयत्वे ॥ २ ॥ १ न निम्मियं प्र.

सूतानां तु, न स्यादाप्तोपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्यात्केनेमाः कीर्त्तिता इति ? ॥ १ ॥” समस्तपदसमुदायेन त्वा-
त्मौद्धत्यपरिहारेण गुरुगुणप्रभावनापरैरेव विनयेभ्यो देशना विधेयेत्याह, एवं हि तेषु भक्तिपरता स्यात्, तथा च वि-
द्यादेरपि सफलता स्यादिति, यदुक्तम्—“भक्तीं ज्ञिणवराणं खिज्जंती पुण्वसंचिया कम्मा । आयरियनमोक्कारेण विज्जा
मंता य सिज्जंति ॥ १ ॥” चि, नमस्कारश्च भक्तिरेवेति, अथवा ‘आउसंतेणं’ति भगवद्विशेषणं, आयुष्मता भगवता,
चिरजीविनेत्यर्थः, अनेन भगवद्बहुमानगर्भेण मङ्गलमभिहितं, भगवद्बहुमानस्य मङ्गलत्वादिति चोक्तमेव, यद्वा ‘आयु-
ष्मते’ति परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्धारयता नतु मुक्तिमवाप्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात् पुनरिहायातेनाभिमाना-
दिभावतोऽप्रशस्तं, यथोच्यते कैश्चित्—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं
तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥” [यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य, तदाऽऽत्मानं सृजाम्य-
हम् ॥ २ ॥] एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्वात् तद्वचसोऽप्रामाण्यमेव स्यात्, निःशेषोन्मूलने हि रागादीनां कुतः पुन-
रिहागमनसम्भव इति ?, अथवा ‘आयुष्मता’ प्राणधारणधर्मवता न तु सदा संशुद्धेन, तस्याकरणत्वेनाख्यातृत्वास-
म्भवादिति, यद्विवा—‘आवसंतेणं’ति मयेत्यस्य विशेषणं, तत आङ्गिति—गुरुदर्शितमर्यादया चसता, अनेन तत्त्वतो
गुरुमर्यादावर्त्तिस्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधानमर्थत उक्तं, ज्ञानादिहेतुत्वात्तस्य, उक्तञ्च—“णाणस्स होइ भागी

१ भक्त्या जिनवराणां क्षीयन्ते पूर्वसंचितानि कर्माणि । आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राद्य स्थियन्ति ॥ १ ॥ २ अशरीरत्वेन. ३ ज्ञानस्य भवति भागी
स्थिरस्तरो दर्शने चारिद्रे च । धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥ गीतावासो रतिर्धर्मं अनायतनवर्जनम् । निमग्ध कपायाणामेतत् धीराणां शासनम् ॥ २ ॥

थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ १ ॥ गीयावासो रती धम्मे, अणाययणवज्जणं ।
 निगहो य कसायाणं, एवं धीराण सासणं ॥ २ ॥”ति, अथवा ‘आमुसंतेणं’ति आमृशता भगवत्यादारविन्दं भक्तिः क-
 रतलयुगलादिना स्पृशता; अनेनैतदाह-अधिगतसकलशास्त्रेणापि गुरुविश्रामणादि विनयकृत्यं न मोरुव्यम्, उरुं हि
 —‘जहाऽऽहिअग्गी जलणं णमंसे, णाणाहुतीमंतपयाभिसित्तं । एवायरीयं उवचिट्ठएज्जा, अणंतणाणोवगओऽवि सं-
 तो ॥ १ ॥”ति, यद्वा ‘आउसंतेणं’ति आजुपमाणेन-श्रवणविधिमर्यादया गुरुनासेवमानेन, अनेनाप्येतदाह-विधिनैवो-
 चितदेश्थेन गुरुसकाशाच्छ्रोतव्यम्, न तु यथाकथञ्चित्, यत आह—‘निद्वैविगहापरिवज्जिएहिं गुत्तेहिं पंजलिउ-
 डेहिं । भक्तिवहुमाणपुव्वं उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥ १ ॥” इत्यादि, एवमुक्तः पदार्थः; पदविग्रहस्तु सामासिकपदविपयः;
 स चाख्यातमित्यादियु दर्शित इति । इदानीं चालनाप्रत्यवस्थाने, ते च शब्दतोऽर्थतश्च, तत्र शब्दतः ननु ‘मे’ इत्यस्य
 मम मह्यं चेति व्याख्यानमुचितं, पठीचतुर्थ्यैवैकवचनान्तोऽस्मच्छब्दार्थे वर्त्तत इति न दोषः । अर्थतस्तु चालना-ननु वस्तु नित्यं वा
 भक्तिप्रतिरूपकोऽव्ययशब्दस्तृतीयैकवचनान्तोऽस्मच्छब्दार्थे वर्त्तत इति न दोषः । अर्थतस्तु चालना-ननु वस्तु नित्यं वा
 स्यादनित्यं वा?, नित्यं चेत्तहिं नित्यस्याप्रच्युतानुसन्निधिरैकस्वरूपत्वाद्यो भगवतः सकाशे श्रोतृत्वस्वभावः स एव च कथं
 शिष्योपदेशकत्वस्वभाव इति?, किञ्च-शिष्योपदेशकत्वं त्वस्य पूर्वस्वभावत्यागे स्यादत्यागे वा?, यदि त्यागे हन्त हतं
 नानाहुतिमन्त्रपदाभिषिक्तम् । एवमानार्थमुपतिष्ठेत् अनन्तज्ञानोपगतोऽपि सन् ॥ १ ॥ २ परित्तित्तिनिद्राविक्रभेगुंसेः

१ यथाऽऽहिताग्निर्वलनं नमस्यति नानाहुतिमन्त्रपदाभिषिक्तम् ॥ १ ॥
 २ परित्तित्तिनिद्राविक्रभेगुंसेः
 प्राञ्जलिपुटेः । भक्तिवहुमानपूर्वमुपयुक्तैः श्रोतव्यम् ॥ १ ॥

वस्तुनो नित्यत्वं, वस्तुनः स्वभावाव्यतिरिक्तत्वेन तत्क्षये तत्क्षतेरिति, अपरित्याग इति चेत्, न, विरुद्धयोः स्वभाव-
 योर्युगपदसम्भवादिति, अथचानित्यमिति पक्षस्तदपि न, निरन्वयनाशे हि श्रोतुः श्रवणकाल एव विनष्टत्वात् कथनाव-
 सरेऽन्यस्यैवोत्पत्त्वादकथनप्रसङ्गः, यज्ञदत्तश्रुतस्य देवदत्ताकथनवदिति, अत्र समाधिर्नयमतेनेति नयद्वारमवतरति, तत्र
 नैगमसङ्ग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवम्भूता नयाः, तत्र चाद्यास्त्रयो द्रव्यमेवार्थोऽस्तीतिवादितया द्रव्यार्थिकेऽवत-
 रन्ति, इतरे तु पर्याय एवार्थोऽस्तीतिवादितया पर्यायार्थिकनये, तदेवमुभयमर्ताश्रयणे द्रव्यार्थितया नित्यं वस्तु पर्या-
 यार्थितया त्वनित्यमिति नित्यानित्यं वस्त्विति प्रत्येकपक्षोक्तदोषाभावो गुडनागरादिवदिति, एवमेव च सकलव्यवहार-
 प्रवृत्तिरिति, उक्तञ्च—“सैवं चिय पइसमयं उप्पज्जइ नासए य निच्चं च । एवं चेव य सुहदुक्खवंधमोक्खादिस-
 ब्भावो ॥ १ ॥” इति । उक्तः सूत्रस्पर्शिकनिर्युत्तयनुगमः, तदेवमधिकृतसूत्रमाश्रित्य सूत्रानुगमसूत्रालापकनिक्षेपसूत्रस्प-
 र्शिकनिर्युत्तयनुगमनया उपदर्शिताः, आराधितञ्च सक्रमं भाष्यकारवचनं, तद्यथा—“सुत्तं सुत्ताणुगमो सुत्तालावग-
 कथो य निक्खेवो । सुत्तंफ्फासियनिज्जुत्ति नया य समगं तु वच्चंति ॥ १ ॥” इति, एतेषां चायं विषय उक्तो भाष्यका-
 रेण—“होई कयत्थो वोचुं सपयच्छेयं सुअं सुयाणुगमो । सुत्तालावगनासो नामाइन्नासविनियोगं ॥ १ ॥ सुत्तफ्फासियनि-

१ °ताश्रयेण ॥ २ सर्वमेव प्रतिसमयमुत्पद्यते नश्यति च नित्यं च । एवमेव च सुएदुःएतन्वधमोक्षादिसद्भावः ॥ १ ॥ ३ सूत्रं सूत्रानुगमः सूत्रालापककृतय
 निक्षेपः । सूत्रस्पर्शिकनिर्युत्तयानुगमसमकमेव प्रजन्ति ॥ १ ॥ ४ भवति कृतार्थं उक्तया सपदच्छेदं सूत्रं सूत्रानुगमः । सूत्रालापकन्यासो नामादिन्यासविनियो-
 गम् ॥ १ ॥ सूत्रस्पर्शिकनिर्युत्तयनियोगः शेषकः पदार्थादिः । प्रायः स एव नैगमनयादिमतगोचरो भवति ॥ ३ ॥

रता अवयविद्रव्यतेतियावत्, तथा प्रकृष्टो देशः प्रदेशो-निरवयवोऽशः स चासावर्थश्चेति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेश-
 शार्थता-गुणपर्यायाधारा (रता अ) वयवलक्षणार्थतेतियावत्, नन्ववयवि द्रव्यमेव नास्ति, विकल्पद्वयेन तस्यायुज्य-
 मानत्वात्, खरविपाणवत्, तथाहि-अवयविद्रव्यमवयवेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्याद्?, न तावदभिन्नमभेदे हि अवयवि-
 द्रव्यवदवयवानामेकत्वं स्याद्, अवयवद्वयाऽवयविद्रव्यस्याप्यनेकत्वं स्यात्, अन्यथा भेद एव स्यात्, विरुद्धधर्माध्या-
 सस्य भेदनिबन्धनत्वादिति, भिन्नं चेत् तत्तेभ्यस्तदा किमवयविद्रव्यं प्रत्येकमवयवेषु सर्वात्मना समवैति देशतो वेति?,
 यदि सर्वात्मना तदाऽवयवसङ्ख्यमवयविद्रव्यं स्यात् कथमेकत्वं तस्य?, अथ देशैः समवैति ततो धेदेशैरवयवेषु तद्व-
 र्त्तते तेष्वपि देशेषु तत्कथं प्रवर्त्तते देशतः सर्वतो वेति?, सर्वतश्चेत्तदेव द्रूपणं, देशतश्चेत् देशेषु कथमित्यादि-
 रनवस्था स्यादिति, अत्रोच्यते, यदुक्तम्—‘विकल्पद्वयेन तस्यायुज्यमानत्वा’दिति तदयुक्तम्, एकान्तेन भेदाभेदयोरन-
 भ्युपगमात्, अवयवा एव हि तथाविधैकपरिणामितया अवयविद्रव्यतया व्यपदिश्यन्ते, त एव च तथाविधविचित्रपरि-
 णामापेक्षया अवयवा इति, अवयविद्रव्याभावे तु एते घटावयवा एते च पटावयवा इत्येवमसङ्कीर्णवियवव्यवस्था न
 स्यात्, तथा च प्रतिनियतकार्यार्थिनां प्रतिनियतवस्तुपादानं न स्यात्, तथा च सर्वमसमञ्जसमापनीपद्येत, सन्निवेशवि-
 शेषाद् घटाद्यवयवानां प्रतिनियतता भविष्यतीति चेत्, सत्यं, केवलं स एव सन्निवेशविशेषोऽवयविद्रव्यमिति, यच्चो-
 च्यते-विरुद्धधर्माध्यासो भेदनिबन्धनमिति, तदपि न सूक्तं, प्रत्यक्षसंवेदनस्य परमार्थापेक्षया भ्रान्तत्वेन संव्यवहारा-
 पेक्षया त्वभ्रान्तत्वेनाभ्युपगमादिति, यदि नाम भ्रान्तमभ्रान्तं कथमित्येवमत्रापि वक्तुं शक्यत्वादिति । किञ्च-विद्यते

ञ्जुत्तिनिओगो सेसओ पयत्थाई । पायं सो च्चिय नेगमनयाइमयगोयरो होइ ॥ २ ॥” त्ति, एवं प्रतिसूत्रं स्वयमनुस-
रणीयं, वयं तु संक्षेपार्थं क्वचित्किञ्चिदेव भणिव्याम इति ॥ यदाख्यातं भगवता तदधुनोच्यते-तत्र सकलपदार्थानां स-
म्यग्मिथ्याज्ञानश्रद्धानानुष्ठानैर्विपयीकरणेनोपयोगनयनादात्मनः सर्वपदार्थप्राधान्यमतस्तद्विचारं तावदादावाह—
एते आया (सू० २)

एको न ह्यादिरूप आत्मा-जीवः, कथञ्चिदिति गम्यते, तत्र अतति-सततमथगच्छति ‘अत सातत्यगमन’ इति वच-
नादतो धातोरगल्यर्थत्वाद्गल्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वादनवरतं जानातीति निपातनादात्मा-जीवः, उपयोगलक्षणत्वात्स्य सि-
द्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन सततावबोधभावात्, सततावबोधप्रसङ्गात्, अजीवस्य च सतः
पुनर्जीवत्वाभावात्, भावे चाकाशादीनामपि तथात्वप्रसङ्गात्, एवञ्च जीवानादित्वाभ्युपगमाभावप्रसङ्ग इति, अथवा
अतति-सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञानादियर्यायानित्यात्मा, नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्यपदेशप्रसङ्गः, तेषामपि
स्वपर्यायेषु सततगमनाद्, अन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति, नैवं, व्युत्पत्तिमात्रनिमित्तत्वात्स्य, उपयोग-
स्यैव च प्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्, जीव एव आत्मा नाकाशादिरिति, यद्वा संसार्यपेक्षया नानागतियु सततगमनात् मुक्ता-
पेक्षया च भूततद्भावत्वादात्मैति, तस्य चैकत्वं कथञ्चिदेव, तथाहि-द्रव्यार्थतैकत्वमेकद्रव्यत्वादात्मनः, प्रदेशार्थतया त्व-
नेकत्वमसङ्ख्येयप्रदेशात्मकत्वात् तस्यैति, तत्र द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता-प्रदेशगुणपर्यायाधा-

गुणमित्तगहणओ जम्हा ॥ १ ॥” तथा—“अण्णोऽणन्नो व गुणी होज्ज गुणेहिं?, जइ णाम सोऽणन्नो । णाणगुणमित्तगहणे धिप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥ १ ॥ अह अन्नो तो एवं गुणिणो न घडादयो वि पच्चक्खा । गुणमित्तगहणाओ जीवम्मि कुतो विअरोऽयं? ॥ २ ॥” ति, ये तु सकलपदार्थसार्थस्वरूपविर्भावनसमर्थज्ञानचन्तस्तेषां सर्वात्मनैव प्रत्यक्ष इति । तथाऽनुमानगम्योऽप्यात्मा, तथाहि—विद्यमानकर्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वाद्, ओदनादिवत्, व्योमकुसुमं विपक्षः, स च कर्त्ता जीव इति, नन्वोदनकर्तृवन्मूर्त्त आत्मा सिध्यतीति साध्यविरुद्धो हेतुरिति, नैवं, संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यभ्युपगमाद्, आह च—“जो कत्तादि स जीवो सज्झविरुद्धत्ति ते मई हुज्जा । मुत्ताइपसंगाओ तं नो संसारिणो दोसो ॥ १ ॥” त्ति, न चायमेकान्तो, यदुत-लिङ्गयविनाभूतलिङ्गोपलम्भव्यतिरेकेणानुमानस्यैव एकान्ततोऽप्रवृत्तिरिति, हसितादिलिङ्गविशेषस्य ग्रहाख्यलिङ्गयविनाभावग्रहणमन्तरेणापि ग्रहगमकत्वदर्शनात्, न च देह एव ग्रहो धेनान्यदेहेऽदर्शनमविनाभावग्रहणनियामकं भवतीति, उक्तञ्च—“सोऽणेगंतो जम्हा लिंगेहि समं अदिट्ठपुब्बोवि । गहलिंगदरिसणातो गहोऽणुमेयो सरीरंसि ॥ १ ॥” इति, आगमगम्यत्वं त्वात्मनः ‘एगे आया’ अत एव वचनात्, नचास्यागमान्तरैर्विसंवादः संभावनीयः, सुनिश्चिताप्तप्रणीतत्वादस्येति, बहु वक्तव्यमत्र तच्च स्थानान्तरादत्रसेयमिति । किञ्च-

१ अन्योऽनन्यो वा गुणी भवेत् गुणेभ्यः, यदि नाम सोऽनन्यः । ज्ञानमात्रगुणग्रहणे गृह्यते जीवो गुणी साक्षात् ॥ १ ॥ अथान्यत्सर्वं गुणिनो न घटादयोऽपि प्रत्यक्षाः । गुणमात्रग्रहणात् जीवे कुतो विचारोऽयम् ? ॥ २ ॥ २ यः कर्त्तादिः स जीवः साध्यविरुद्ध इति ते मतिर्भवेत् । मूर्त्तत्वादिप्रसङ्गात् तत्र संसारिणो दोषः ॥ १ ॥ ३ सोऽनेकान्तो यस्मात् लिङ्गैः सममदृष्टपूर्वोऽपि । प्रहलिङ्गदर्शनात् प्रहोऽनुमेयः शरीरे ॥ १ ॥

अवयवचिद्रव्यम्, अव्यभिचारितया तथैव प्रतिभासमानत्वाद् अवयववन्नीलवद्वा, न चायमसिद्धो हेतुः, तथाप्रतिभास-
स्यानुभूयमानत्वात्, नाप्यनैकान्तिकत्वविरुद्धत्वे, सर्ववस्तुव्यवस्थायाः प्रतिभासाधीनत्वाद्, अन्यथा न किञ्चनापि वस्तु-
सिद्ध्येदिति । भवतु नामावयवविद्रव्यं केवलमात्मा न विद्यते, तस्य प्रत्यक्षादिभिरनुपलभ्यमानत्वादिति, तथाहि—न प्रत्य-
क्षग्राह्योऽसावतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानग्राह्यः, अनुमानस्य लिङ्गलिङ्गिनोः साक्षात्सम्बन्धदर्शनेन प्रवृत्तेरिति, आगम-
गम्योऽपि नासौ, आगमानामन्योऽन्यं विसंवादादिति, अत्रोच्यते, केयमनुपलभ्यमानता?, किमेकपुरुषाश्रिता सकल-
पुरुषाश्रिता वा?, यद्येकपुरुषाश्रिता न तथाऽऽत्माभावः सिद्ध्यति, सत्यपि वस्तुनि तस्याः सम्भवात्, न हि कस्यचित्
पुरुषविशेषस्य घटाद्यर्थग्राहकं प्रमाणं न प्रवृत्तमिति सर्वत्र सर्वदा तदभावो निर्णेतुं शक्य इति, न हि प्रमाणनिवृत्तौ प्र-
मेयं विनिवर्त्तते, प्रमेयकार्यत्वात् प्रमाणस्य, न च कार्याभावे कारणाभावो दृष्ट इत्यनैकान्तिकताऽनुपलम्भहेतोः, सक-
लपुरुषाश्रितानुपलम्भस्त्वसिद्ध इत्यसिद्धो हेतुः, न ह्यसर्वज्ञेन सर्वे पुरुषाः सर्वदा सर्वत्रात्मानं न पश्यन्तीति वक्तुं शक्य-
मिति, किञ्च—विद्यते आत्मा, प्रत्यक्षादिभिरुपलभ्यमानत्वात्, घटवदिति, न चायमसिद्धो हेतुः; यतोऽसदादिप्रत्यक्षे-
णाप्यात्मा तावद्गम्यत एव, आत्मा हि ज्ञानादनन्यः, आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य, तस्य च स्वसंविदितरूपत्वात्, स्वसंवि-
दितत्वञ्च ज्ञानस्य नीलज्ञानमुल्लन्नमासीदित्यादिस्मृतिदर्शनात्, न ह्यस्वसंविदिते ज्ञाने स्मृतिप्रभवो युज्यते, प्रमात्रन्तर-
ज्ञानस्यापि स्मृतिगोचरत्वप्रसङ्गादिति, तदेवं तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वे आत्मा गुणी प्रत्यक्ष एव, रूपगुणप्रत्यक्षत्वे
घटगुणिप्रत्यक्षत्ववदिति, उक्तञ्च—“गुणपञ्चकलत्तणओ गुणी वि जीवो घडोव्व पच्चक्खो । घडओव्व घिप्पइ गुणी

१ गुणप्रत्यक्षत्वात्, गुण्यपि जीवो घट इव प्रत्यक्षः । घट इव गृह्यते गुणी गुणमात्रप्रवहणात्, यस्मात् ॥ १ ॥

णासे जेणेककेकखरंपि य पयस्स । संखार्इयसमइयं संखेज्जाइं पयं ताइं ॥ २ ॥ संखेज्जापयं वक्कं तदत्थगहणपरिणामओ होज्जा । सव्वखणभंगनाणं तदजुत्तं समयनट्टस्स ॥ ३ ॥” इति, तथा सर्वथोच्छेदे तृत्यादयो न घटन्ते, पूर्वसंस्कारानुवृत्तावेव तेषां युज्यमानत्वाद्, आह च—“तित्ती समो किलामो सारिक्खविक्खपच्चयाईणि । अज्झयणं ज्ञाणं भावणा य का सव्वनासंसि ? ॥ १ ॥” त्ति, तत्र तृप्तिः—ध्राणिः श्रमः—अध्वादिखेदः क्लमो—ग्लानिः सादृश्यं—साधर्म्यं विपक्षो—वैधर्म्यं प्रत्ययः—अवबोधः, शेषपदानि प्रतीतानि, इत्यादि बहु वक्तव्यं तत्तु स्थानान्तरादवसेयमिति । तदेवमात्मा स्थितिभवनभङ्गरूपः स्थिररूपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चैकः भवनभङ्गरूपापेक्षया त्वनित्यः अनित्यत्वाच्चात्रैक इति, आह च—“जैमणंतपज्जयमयं वत्थुं भवणं च चित्तपरिणामं । ठिइविभवभङ्गरूवं णिच्चाणिच्चाइ तोऽभिमयं ॥ १ ॥” त्ति, एवं च—“सुहदुक्खबंधमोक्खा उभयनयमयाणुवत्तिणो जुत्ता । एगयरपरिच्चाए सव्वव्ववहारवुच्चित्ति ॥ २ ॥” त्ति, अथवा—एक आत्मा कथञ्चिदेवेति, यतो जैनानां न हि सर्वथा किञ्चिद्वस्तु एकमनेकं वाऽस्ति, सामान्यविशेषरूपत्वाद्द्वस्तुनः, अथ त्रूयात्—विशेषरूपमेव वस्तु, सामान्यस्य विशेषेभ्यो भेदाभेदाभ्यां चिन्त्यमानस्यायोगात्, तथाहि—सामान्यं विशेषेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्यात्?, न भिन्नमुपलम्भभाभावाद्, न चानुपलभ्यमानमपि सत्तया व्यवहर्तुं शक्यं, खरविषणस्यापि तथाप्रसङ्गात्, अथाभिन्नमिति पक्षः, तथा च सामान्यमात्रं वा स्याद्विशेषमात्रं वेति, न ह्येकस्मिन्

१ तृप्तिः श्रमः क्लमः सादृश्यविपक्षप्रत्ययादयः । अध्ययनघ्याने भावना च का सर्वनाशे ॥ १ ॥ २ यदनन्तपर्ययमयं वस्तु भवनं च निद्रपरिणामम् । स्थितिविभवभङ्गरूपं नित्यानित्यादि ततोऽभिमतम् ॥ १ ॥ सुहदुःखबन्धमोक्षा उभयनयमतानुवर्तिनो युक्ताः । एकतरपरित्यागे सर्वव्यवहारव्युच्चित्तिः ॥ २ ॥

'एगो दंडे' एकोऽविवक्षितविशेषत्वात् दण्ड्यते-ज्ञानाद्यैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियत आत्माऽपगत ५७५, त कि-
 द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो यदृष्टिर्भावतो दुष्प्रयुक्तं मनःप्रभृति ॥ तेन चात्मा क्रियां करोतीति तामाह—'एगा कि-
 रिया' एका-अविवक्षितविशेषत्वात् करणमात्रविवक्षणात् करणं क्रिया-कायिक्यादिकेति, अथवा 'एगो दंडे एगा
 किरिय'सि सूत्रद्वयेनात्मनोऽक्रियत्वनिरासेन सक्रियत्वमाह, यतो दण्डक्रियाशब्दाभ्यां त्रयोदश क्रियास्थानानि
 प्रतिपादितानि, तत्रार्थदण्डानर्थदण्डाकसाद्दण्डदृष्टिविपर्यासदण्डरूपः पञ्चविधो दण्डः परमाणापहरणलक्षणो
 दण्डशब्देन गृहीतः, तस्य चैकत्वं वधसामान्यादिति, क्रियाशब्देन तु मृषाप्रत्यया अदत्तादानप्रत्यया आध्यात्मिकी मान-
 प्रत्यया मित्रद्वेषप्रत्यया मायाप्रत्यया लोभप्रत्यया ऐर्यापथिकीत्यष्टविधा क्रियोक्ता, तदेकत्वञ्च करणमात्रसामान्यादिति,
 दण्डक्रिययोश्च स्वरूपविशेषमुपरिष्ठात् स्वस्थान एव वक्ष्याम इति । अक्रियावत्त्वनिरासश्चात्मन एवं, यैः किलाक्रिया-
 वत्त्वसंभ्युपगतमात्मनस्तैर्भोक्तृत्वमप्यभ्युपगतमतो भुञ्जिक्रियानिर्वर्तनसामर्थ्यं सति भोक्तृत्वमुपपद्यते तदेव च क्रिया-
 वत्त्वं नामेति, अथ प्रकृतिः करोति पुरुषस्तु भुङ्क्ते प्रतिविम्बन्यायेनेति, तदंयुक्तम्, कथञ्चित् सक्रियत्वमन्तरेण प्रकृत्यु-
 पधानयोगेऽपि प्रतिविम्बभावांनुपपत्तेः, रूपान्तरपरिणमनरूपत्वात् प्रतिविम्बस्येति, अथ प्रकृतिविकाररूपाया बुद्धेरेव
 सुखाद्यर्थप्रतिविम्बेन नात्मनेः, तर्हि नास्य भोगः, तदेवस्थत्वात्तस्येति, अत्रापि धनु वक्तव्यं तत्तु स्थानान्तरादवसेयमिति ॥
 उक्तंस्वरूपस्यात्मन आधारस्वरूपनिरूपणायाह—'एगो लोए' एकोऽविवक्षितासंख्यप्रवेशाधस्तिर्यगादिदिग्भेदतया लो-
 क्यते-दृश्यते केवलंलोकेनेति लोकः-धर्मास्तिकाथादिद्रव्याधारभूत आकाशविशेषः, तदुक्तम्—'धर्मोदीनां वृत्तिर्द्र-

संमान्यमेकं विशेषास्त्वेनेकरूपा इत्यसङ्कीर्णवस्तुव्यवस्था स्यादिति, अत्रोच्यते, न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरैकास्तेन भेदोऽभेदो वाऽभ्युपगम्यते, अपि तु विशेषा एवं प्रधानीकृतातुल्यरूपा उपसर्जनीकृततुल्यरूपा विपमतया प्रज्ञायमाना विशेषा व्यपदिश्यन्ते, त एव च विशेषा उपसर्जनीकृतातुल्यरूपाः प्रधानीकृततुल्यरूपाः समतया प्रज्ञायमानाः सामान्यमिति व्यपदिश्यन्त इति, आह च—“निर्विशेषं गृहीताश्च, भेदाः सामान्यमुच्यते । ततो विशेषात्सामान्यविशिष्टत्वं नं युज्यते ॥ १ ॥ वैपम्यसमभावेन, ज्ञायमाना इमे किल । प्रकल्पयन्ति सामान्यविशेषस्थितिमात्मनि ॥ २ ॥” इति, तदेवं सामान्यरूपेणात्मा एको विशेषरूपेण त्वनेकः, न चात्मनां तुल्यरूपं नास्ति, एकात्मव्यतिरेकेण शेषात्मनामनात्मत्वप्रसङ्गादिति, तुल्यं च सरूपमुपयोगः ‘उपयोगलक्षणो जीव’ इति वचनात्, तदेवमुपयोगरूपैकलक्षणत्वात्, सर्वे एवात्मान एकरूपाः; एवं चैकलक्षणत्वादेक आत्मेति, अथवा जन्ममरणसुखदुःखाविसंवेदनेष्वसहायत्वादेक आत्मेति भावनीयमिति । इह च सर्वसूत्रेषु कथञ्चिदित्यनुस्मरणीयं, कथञ्चिद्वादस्याविरोधेन सर्वत्रस्तुव्यवस्थानिवन्धनत्वात्, उक्तञ्च—“स्याद्वादाय नमस्तस्मै, यं विना सकलाः क्रियाः । लोकद्वितयं भाविन्यो, नैव साङ्गत्यमियूति ॥ १ ॥” तथा “नयास्तव स्यात्सदसत्त्वलाञ्छिता, रसोपविद्धा इव लोहघातवः । भवन्त्यभिर्मेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणता हि-तैर्षिणः ॥ १ ॥” इति । आत्मन एकत्वमुक्तन्यायतोऽभ्युपगच्छन्निरपि कैश्चिन्निष्क्रियत्वं तस्याभ्युपगतमतस्तन्निराकरणाव-र्तस्य क्रियावत्त्वमभिधित्सुः क्रियायाः कारणभूतं (त) दण्डस्वरूपं प्रथमं तावदभिधातुमाह—

एते वैदे (सू० ३) एगा किरिया (सू० ४) एगे लोए (सू० ५) एगे अलोए. (सू० ६)

विशिष्टज्ञानविकलश्चेतन एव गम्यते न घटादिरचेतनस्तद्वदलोकेनापि लोकानुरूपेणेति, आह च—“लोगस्सडत्थि विव-
क्खो सुद्धत्तणओ घडस्स अधडोव्व । [प्रेरकः] स घडादी चेव मती [गुरुः] न निसंहाओ तदणुरूवो ॥ १ ॥” त्ति ॥

लोकालोकयोश्च विभागकरणं धर्मास्तिकायोऽतस्तत्स्वरूपमाह—

एगे धम्मे (सू० ७) एगे अधम्मे (सू० ८) एगे वंधे (सू० ९) एगे मोक्खे (सू० १०) एगे पुण्णे (सू० ११)

एगे पावे (सू० १२) एगे आसवे (सू० १३) एगे संवरे (सू० १४) एगा वेयणा (सू० १५) एगा निज्जरा

(सू० १६) ॥ १ ॥

एकः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वेऽपि द्रव्यार्थतया तस्यैकत्वात्, जीवपुद्गलानां स्वाभाविके क्रियावत्त्वे सति
गतिपरिणतानां तत्स्वभावधारणाद् धर्मः, स चास्तीनां-प्रदेशानां सङ्घातात्मकत्वात् कायोऽस्तिकाय इति ॥ धर्मस्यापि
विपक्षस्वरूपमाह—‘एगे अधम्मे’ एको द्रव्यत एव न धर्मोऽधर्मः अधर्मास्तिकाय इत्यर्थः; धर्मो हि जीवपुद्गलानां
गत्युपध्मभकारी, अयं तु तद्विपरीतत्वात् स्थित्युपध्मभकारीति, ननु धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकाययोः कथमस्तित्वां-
गमः?, प्रमाणादिति ब्रूमः, तच्चेदम्-इह गतिः स्थितिश्च सकललोकप्रसिद्धं कार्यं, कार्यं च परिणाम्यपेक्षाकारणायत्तात्म-
लाभं वर्त्तते, घटादिकार्येषु तथादर्शनात्, तथा च मृत्पिण्डभावेऽपि दिग्देशकालाकाशप्रकाशाद्यपेक्षाकारणमन्तरेण न
घटो भवति यदि स्यात् मृत्पिण्डमात्रादेव स्यात् न च भवति, गतिस्थिती अपि जीवपुद्गलाख्यपरिणामिकारणभावेऽपि

१ लोकस्यास्ति विपक्षः शुद्ध(पद)त्वात् घटस्याघट इव । स घटादिरिव मतिः न निवेधात् तदनुरूपः ॥ १ ॥

व्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाल्यम् ॥ १ ॥” इति, अथवा लोको नामादिर-
ष्टधा, आह च—“नामं ठवणादविष्टे खित्ते काले भवे य भावे य । पञ्चवलो ए य तथा अष्टविहो लोयनिक्खवो ॥१॥” च्छि,
नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्यलोको जीवाजीवद्रव्यरूपः, क्षेत्रलोकं आकाशमात्रमनन्तप्रदेशात्मकं, काललोकः समयावलि-
कादिः, भवलोको नारकादयः स्वस्मिन् २ भवे वर्त्तमाना यथा मनुष्यलोको देवलोक इति, भावलोकः पडौदयिकादयो
भावाः, पर्यवलोकस्तु द्रव्याणां पर्यायमात्ररूप इति, एतेषां चैकत्वं केवलज्ञानालोकनीयत्वसामान्यादिति ॥ लोकव्यवस्था
ह्यलोकै तद्विपक्षभूते सति भवतीति तमाह—‘एगो अलोए’ एकोऽनन्तप्रदेशात्मकत्वेऽप्यविवक्षितभेदत्वादलोको लोकव्युदा-
सात् नत्वनालोकनीयतया, केवललोकेन तस्याप्यालोक्यमानत्वादिति, ननु लोकैकदेशस्य प्रत्यक्षत्वात् तद्वेशान्तरमपि
वाधकप्रमाणाभावात् सम्भावयामो योऽयं पुनरलोकोऽस्य देशतोऽप्यप्रत्यक्षत्वात् कथमसावस्तीत्यध्यवसातुं शक्यो?
यैकत्वेन प्ररूप्यत इति, उच्यते, अनुमानादिति, तच्चेदं-विद्यमानविपक्षो लोको, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वाद्, इह
यद्युत्पत्तिमता शुद्धशब्देनाभिधीयते तस्य विपक्षोऽस्तीति द्रष्टव्यं, यथा घटस्याघटः, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदवाच्यश्च
लोकस्तस्मात् सविपक्ष इति, यद्य लोकस्य विपक्षः सोऽलोकस्तस्मादस्त्यलोक इति, अथ न लोकोऽलोक इति घटादीना-
मेवान्यतमो भवित्यति किमिह वस्तुवन्तरकल्पनयेति?, नैवं, यतो निषेधसद्भावास्त्रिषेध्यस्यैवानुरूपेण भवितव्यं निषेध्यश्च
लोकः स चाकाशविशेषो जीवादिद्रव्यभाजनमतः खल्वलोकैनाप्याकाशविशेषेणैव भवितव्यम्, यथेहापण्डित इत्युक्ते

विशिष्टज्ञानविकलश्चेतन एव गम्यते न घटादिरचेतनस्तद्वदलोकेनापि लोकानुरूपेणेति, आह च—“लोगस्सडत्थि विव-
क्खो सुद्धत्तणओ घडस्स अधडोव्व । [प्रेरकः] स घडादी चेव मती [गुरुः] न निसंहाओ तदणुरव्वो ॥ १ ॥” त्ति ॥

लोकालोकयोश्च विभागकरणं धर्मास्तिकायोऽस्तस्वरूपमाह—

एणे धम्मो (सू० ७) एणे अधम्मो (सू० ८) एणे वंधे (सू० ९) एणे मोक्खे (सू० १०) एणे पुण्णे (सू० ११)

एणे पावे (सू० १२) एणे आसवे (सू० १३) एणे संवरे (सू० १४) एणा वेयणा (सू० १५) एणा निज्जरा

(सू० १६) ॥ १ ॥

एकः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वेऽपि द्रव्यार्थतया तस्यैकत्वात्, जीवपुद्गलानां स्वाभाविके क्रियावत्त्वे सति
गतिपरिणतानां तत्स्वभावधारणाद् धर्मः, स चास्तीनां-प्रदेशानां सङ्घातात्मकत्वात् कायोऽस्तिकाय इति ॥ धर्मस्यापि
विपक्षस्वरूपमाह—‘एणे अधम्मो’ एको द्रव्यत एव न धर्मोऽधर्मः अधर्मास्तिकाय इत्यर्थः, धर्मो हि जीवपुद्गलानां
गत्युपपृष्ठम्भकारी, अयं तु तद्विपरीतत्वात् स्थित्युपपृष्ठम्भकारीति, ननु धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकाययोः कथमस्तित्वाव-
गमः?, प्रमाणादिति ब्रूमः, तच्चेदम्-इह गतिः स्थितिश्च सकललोकप्रसिद्धं कार्यं, कार्यं च परिणाम्यपेक्षाकारणायत्तात्म-
लाभं वर्त्तते, घटादिकार्येषु तथादर्शनात्, तथा च मृत्पिण्डभावेऽपि दिग्देशकालाकाशप्रकाशाद्यपेक्षाकारणमन्तरेण न
घटो भवति यदि स्यात् मृत्पिण्डमात्रादेव स्यात् न च भवति, गतिस्थिती अपि जीवपुद्गलाख्यपरिणामिकारणभावेऽपि

नापेक्षाकारणमन्तरेण भवितुमर्हतिः दृश्यते च तद्विभावीऽतस्तत्सत्ता गम्यते यच्चपेक्षाकारणं स धर्मोऽधर्मश्चेति भा-
वार्थः, गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपपद्यमानको धर्मास्तिकायो, मत्स्यानामिव जलं, तथा स्थितिपरिणाम-
परिणतानां स्थित्युपपद्यमानकोऽधर्मास्तिकायो, मत्स्यादीनामिव मेविनी, विषयश्च-गतिस्थिती अपे-
क्षाकारणवत्यौ, कार्यत्वात्, घटवंत्, विषयत्त्रैलोक्यशुभिरसभावो वेति, किञ्च-अलोकाभ्युपगमे सति धर्माधर्माभ्यां
लोकपरिमाणकारिभ्यामवश्यं भवितव्यम्, अन्यथाऽऽकांशसाम्ये सति लोकोऽलोको वेति विशेषो न स्यात्, तथा
चाविशिष्ट एवांकाशे गतिमतामात्मनां पुद्गलानाञ्च प्रतिघाताभावादनवस्थानम्, अतः सम्बन्धाभावात् सुखदुःखब-
न्धादिसंबन्धवहारी न स्यादिति, उक्तञ्च-“तन्हा धर्माधर्मा लोपपरिच्छेयकारिणो जुप्ता । इहराऽऽगासे तुहे लोको-
ऽलोगोत्ति को भेओ ? ॥ १ ॥ लोगविभागाभावे पडिघाताभावओऽणवत्याओ । संववहाराभावो संबंधाभावओ
होज्जा ॥ २ ॥” इति । आत्मा च लोकवृत्तिधर्माधर्मास्तिकायोपगृहीतः सदण्डः सक्रियश्च कर्मणा बध्यत इति बन्ध-
निरूपणाय-“एगो बंधे’ बन्धनं बन्धः, सकर्णायत्वात् जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलान् आदत्ते यत् स बन्ध इति भावः,
स च प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावविभेदात् धनुर्विधोऽपि बन्धसामान्यादेकः, मुक्तस्य सतः पुनर्बन्धाभावाद्वा एको बन्ध इति,
अथवा इत्थतो बन्धो निगडांदिभिर्भावतः कर्मणा तयोश्च बन्धनसामान्यादेको बन्ध इति, ननु बन्धो जीवकर्मणोः

१ तस्मात् धर्मो धर्मो लोकपरिच्छेदकारिणो युक्तौ । इतरथाऽऽकांशे तुल्ये लोकोऽलोक इति को भेदः ? ॥ १ ॥ लोकविभागभावे प्रतिघाताभावतोऽप्यवस्था-
नात् । संबन्धवहारीभावः संबन्धीभावतो भवैत् ॥ २ ॥ ३ सदण्डोऽप्येकः ।

संयोगोऽभिप्रेतः, से खल्वंदिमानादिरहितो वा स्यादिति कल्पनाद्वयं, तत्र यथादिमानिति पक्षस्तदा किं पूर्वमात्मा पश्चात् कर्म अथ पूर्वं कर्म पश्चादात्मा उत युगपत्कर्मात्मानौ संप्रसूयेतामिति त्रयो विकल्पाः, तत्र न तावत् पूर्व-मात्मसंभूतिः सम्भाव्यते, निर्हेतुकत्वात्, खरविषाणवत्, अकारणप्रसूतस्य च अकारणत एवोपरमः स्यात्, अथा-नादिरेव आत्मा तथाप्यकारणत्वात् कर्मणा योगं उपपद्यते नभोवत्, अथाकारणोऽपि कर्मणा योगः स्यात् तर्हि स मुक्तस्यापि स्यादिति, अथासावात्मा नित्यमुक्त एव तर्हि किं मोक्षजिज्ञासया?, वन्धाभावे च मुक्तव्यपदेशाभाव एव, आकाशवदिति, नापि कर्मणः प्राक् प्रसूतिरिति द्वितीयो विकल्पः सङ्गच्छते, कर्तुरभावात्, न चाक्रियमाणस्य कर्म-व्यपदेशोऽभिमतः, अकारणप्रसूतेश्चाकारणत एवोपरमः स्यादिति, युगपदुत्तिलक्षणस्तृतीयपक्षोऽपि न क्षमः, अका-रणत्वादेव, न च युगपदुत्तौ सत्यामयं कर्त्ता कर्मदेमिति व्यपदेशो युक्तरूपः, सव्येतरगोविषाणवदिति, अथादिर-हितो जीवकर्मयोग इति पक्षः, ततश्चानादित्वादेव नात्मकर्मवियोगः स्यात्, आत्माऽऽकाशसंयोगवदिति, अत्रोच्यते, आदिमत्संयोगपक्षदोषा अनभ्युपगमादेव निरस्ताः, यच्चादिरहितजीवकर्मयोगेऽभिधीयते 'अनादित्वात्नात्मकर्मवियोग' इति, तदयुक्तम्, अनादित्वेऽपि संयोगस्य वियोगोपलब्धेः, काश्चनोपलयोरिवेति, यदाह—“जह वेह कंचणोचलंसं-जोगोऽणाइसंतइगओऽवि । वोच्छिज्जइ सोवायं तह जोगो जीवकम्माणं ॥ १ ॥”ति, तथा अनादेरपि सन्तानस्य विनाशो

१ नभोऽङ्गिरोमनुषां वेति संज्ञाविषयं छन्दोविषयं वा, भाष्यप्रदीपेऽत एवोक्तं उपसंस्थानान्येतापि छन्दोविषयाणीत्याहुतिरिति. २ यथा वेह काचनोपलसंयो-गोऽनादिसंततिगतोऽपि व्युच्छिद्यते सोपायं तथा योगो जीवकर्मणोः ॥ १ ॥

दृष्टो बीजाङ्कुरसन्तानवत्, आह च—“अन्नंतरमणिवृत्तियकजं वीयंकुराण जं विहयं । तत्थ हओ संताणो कुकुडिय-
डाइयाणं च ॥ १ ॥” इति । अनादिवन्धसद्भावेऽपि भव्यात्मनः कस्यचिन्मोक्षो भवतीति मोक्षस्वरूपमाह—‘एगो मोक्खे’
मोचनं कर्मपाशवियोजनमात्मनो मोक्षः, आह च—‘कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः’ स चैको ज्ञानावरणादिकर्मपिक्षयाऽष्टविधोऽपि
मोचनसामान्यात् मुक्तस्य वा पुनर्मोक्षाभावात् ईपत्प्राग्भाराख्यक्षेत्रलक्षणो वा द्रव्यार्थतयैकः, अथवा द्रव्यतो मोक्षो
निगडादितो भावतः कर्मतस्तयोश्च मोचनसामान्यादेको मोक्ष इति, नन्वपर्यवसानो जीवकर्मसंयोगोऽनादित्वाजीवा-
काशसंयोगवदिति कथं मोक्षसम्भवः?, कर्मवियोगरूपत्वादस्य, अत्रोच्यते, अनादित्वादित्यनैकान्तिको हेतुः, धातुका-
ञ्चनसंयोगो ह्यनादिः, स च सपर्यवसानो दृष्टः, क्रियाविशेषाद्, एवमयमपि जीवकर्मयोगः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यैः
सपर्यवसानो भविष्यति, जीवकर्मवियोगश्च मोक्ष उच्यते इति, ननु नारकादिपर्यायस्वभावः संसारो नान्यः, तेभ्यश्च
नारकत्वादिपर्यायिभ्यो भिन्नो नाम न काश्चिज्जीवो, नारकादय एव पर्याया जीवः, तदनर्थान्तरत्वादिति संसाराभावे
जीवाभाव एव नारकादिपर्यायस्वरूपवदित्यसत्पदार्थो मोक्ष इति, आह च—“जं नारगोदिभावो संसारो नारगाइ-
भिन्नो थ । को जीवो तं मन्नसि ? तन्नासे जीवनासोत्ति ॥ १ ॥” अत्र प्रतिविधीयते—यदुक्तम् ‘नारकादिपर्यायसंसाराभावे
सर्वथा जीवाभाव एवानर्थान्तरत्वाच्चारकादिपर्यायस्वरूपवदिति, अयमनैकान्तिको हेतुः, हेत्नो मुद्रिकायाञ्चानर्थान्त-

१ अन्यतरत् अनिर्वर्तितत्कार्यं बीजाङ्कुरयोर्वद्विहतम् । तत्र हतः संतानः कुकुट्यण्डादिकानां च ॥ १ ॥ २ यत्नारकादिभावः संसारो नारकादिभावाभिप्रायः ।
को जीवः? (इति) त्वं मन्यसे, (यतः) तन्नाशे जीवनाथ इति (स्यात्)

रत्वं सिद्धं न च मुद्रिकाकारविनाशे हेमविनाश इति, तद्वन्नारकादिपर्यायमात्रनाशे सर्वथा जीवनाशो न भविष्यतीति,
 आह च—“न हि नारगादिपञ्चायमेत्तनासंमि सब्वहां नासो । जीवद्भवस्स मओ मुद्धानासेव्व हेमस्स ॥ १ ॥” त्ति,
 अपि च—“कर्मकओ संसारो तन्नासे तस्स जुज्जए नासो । जीवत्तमकम्मकयं तन्नासे तस्स को नासो ? ॥ २ ॥” त्ति
 मोक्षश्च पुण्यपापक्षयाद्भवतीति पुण्यपापयोः स्वरूपं वाच्यं, तत्रापि मोक्षस्य पुण्यस्य च शुभस्वरूपसाधर्म्यात् पुण्यं ताव-
 दाह—‘एगे पुण्णे’ ‘पुण शुभे’ इति वचनात् पुणति-शुभीकरोति पुनाति वा-पवित्रीकरोत्यात्मानमिति पुण्यं-शुभकर्म,
 सद्देहादि द्विचत्वारिंशद्विधम्, यथोक्तम्—“सायं १ उच्चागोयं २ नरतिरिदेवाउ ५ नाम एयाउ । मणुयदुगं ७ देवदुगं ९
 पंचेदियजाति १० तणुपणगं १५ ॥ १ ॥ अंगोवंगतियंपिय १८ संघयणं वज्जरिसहनारायं १९ । पढमंचिय संठाणं २०
 वन्नाइचउक्क सुपसत्थं २४ ॥ २ ॥ अंगुरुलहु २५ पराघायं २६ उस्सासं २७ आयवं च २८ उज्जोयं २९ । सुपसत्था
 विहयर्गई ३० तसाइदसगं च ४० णिम्माणं ४१ ॥ ३ ॥ तित्थयरेणं सहिया वायाला पुण्णपगईओ ” त्ति ॥ एवं द्विच-
 त्वारिंशद्विधमपि अथवा पुण्यानुबन्धिपापानुबन्धिभेदेन द्विविधमपि अथवा प्रतिप्राणि विचित्रत्वादनन्तभेदमपि पुण्य-
 सामान्यादेकमिति । अथ कर्मैव न विद्यते प्रमाणगोचरातिक्रान्तत्वात् शशविपाणवदिति कुतः पुण्यकर्मसत्तेति ?, अस-
 ल्यमेतत्, यतोऽनुमानसिद्धं कर्म, तथाहि-सुखदुःखानुभूतेर्हेतुरस्ति कार्यत्वाद्दुःखस्यैव वीजं, यश्च हेतुरस्यास्तत्कर्म

१ नैव नारकादिपर्यायमात्रनाशे सर्वथा नाशः । जीवद्भवस्य मतो मुद्धानाशे इव हेतुः ॥ १ ॥ २ कर्मकृतः संसारस्वप्नाशे तस्य युज्यते नाशः । जीवत्वमकर्मकृतं
 तन्नाशे तस्य को नाशः ? ॥ २ ॥ इति

तस्मादस्ति कर्ममिति, स्थान्मितिः—सुखदुःखानुभूतेर्दृष्ट एव हेतुरिष्टानिष्टविषयप्राप्तिमयो भविष्यति, किमिह कर्मपरिकल्पनया ? , न हि दृष्टं निमित्तमपास्य निमित्तान्तरान्वेषणं युकरूपमिति, नैवं, व्यभिचारात्, इह यो हि द्वयोरिष्टशब्दादिविषयसुखसाधनसमेतयोरेकस्य तत्फले विशेषो—दुःखानुभूतिमयो यश्चानिष्टसाधनसमेतयोरेकस्य तत्फले विशेषः सुखानुभूतिमयो नासौ हेतुमन्तरेण सम्भाव्यते, न च तद्धेतुकं एवासौ युक्तः, साधनानां विपर्यासादिति पारिशेष्याद्विशिष्टहेतुमानसौ, कार्यत्वात्, घटवत्, यश्च समानसाधनसमेतयोस्तत्फलविशेषहेतुस्तत् कर्म, तस्मादस्ति कर्ममिति, आह च—“जो दुःखसाहंमाणं फले विससौ न सो विणा हेडं । कञ्जत्तणओ गोयम ! घडो व्य हेऊ य से कम्मं ॥ १ ॥” ति, किञ्च—अन्यदेहपूर्वकमिदं बालशरीरं, इन्द्रियादिमत्त्वात्, यदिहेन्द्रियादिमत्तदन्यदेहपूर्वकं दृष्टं, यथा बालदेहपूर्वकं युवशरीरम्, इन्द्रियादिमत्त्वेदं बालशरीरकं तस्मादन्यशरीरपूर्वकं, यच्छरीरपूर्वकं चेदं बालकशरीरं तत्कर्म, तस्मादस्ति कर्ममिति, आह च—“बालेसरीरं देहंतरपुब्बं इदियाइमत्ताओ । जह बालदेहपुब्बो जुवदेहो पुब्बमिह कम्मं ॥ १ ॥” ति, ननु कर्मसम्भवेऽपि पापमेवैकं विद्यते पदार्थो न पुण्यं नामास्ति, यंचु पुण्यफलं सुखमुच्यते तत्पापस्यैव तरतमयोगापकृतस्य फलं, यतः पापस्य परमोत्कर्षेऽत्यन्ताधमफलता, तस्यैव च तरतमयोगापकर्षभिन्नस्य मात्रापारिवृद्धिहान्यायावत् प्रकृत्योऽपकर्षस्तत्र या काचित्पापमात्रा अवतिष्ठते तस्यामत्यन्तं शुभफलता पापापकर्षात्, तस्यैव च पापस्य सर्वो-

१ यत्सुखसाधनयोः फले विशेषः स न विना हेतुम् । कार्यत्वात् गौतम । घट इव हेतुश्च तस्य कर्म ॥ १ ॥ २ बालशरीरं देहान्तरपुब्बं इन्द्रियादिमत्त्वात् । यथा बालदेहपूर्वो युवदेहः पूर्वमिह कर्म ॥ १ ॥

त्मना क्षयो मोक्षः, यथाऽत्यन्तापथ्याहारसेवनादनारोग्यम्, तस्यैवापथ्यस्य किञ्चित्किञ्चिदपकर्षात् यावत् स्तोकापथ्याहारत्वंमारोग्यकरं, सर्वहारपरित्यागाच्च प्राणमोक्ष इति, आह च—“पार्शुकरिसेऽधमया तरतमजोगाऽत्रकरिसओ सुभया । तस्सेव खण्ड मोक्खो अपत्थभत्तोवमाणाओ ॥१॥” चि, अत्रोच्यते, यदुक्तम्—‘अत्यन्तापचितात् पापात् सुखप्रकर्ष’ इति, तंदयुक्तम्, यतो येयं सुखप्रकर्षानुभूतिः सा स्वानुरूपकर्मप्रकर्षजनिता, प्रकर्षानुभूतित्वात्, दुःखप्रकर्षानुभूतित्वात्, यथा हि दुःखप्रकर्षानुभूतिः स्वानुरूपपापकर्मप्रकर्षजनितेति त्वयाऽभ्युपगम्यते तथेयमपि सुखप्रकर्षानुभूतिः (प्रकर्षानुभूतिरिति) स्वानुरूपपुण्यकर्मप्रकर्षजनिता भविष्यतीति प्रमाणफलमिति । पुण्यप्रतिपक्षभूतं पापमिति तत्स्वरूपमाह—‘एणे पावे’ पाशयति—गुण्डयत्यात्मानं पातयति चात्मन आनन्दरसं शोषयति क्षपयतीति पापम्, तच्च ज्ञानावरणादि व्यशीतिभेदम्, यदाऽऽह—“नाणंतरायदसगं १० दंसण णव १९ मोहणीयच्छवीसं ४५ । अस्सायं ४६ निरयाऊ ४७ नीयागोएण अडयाला ४८ ॥ १ ॥ निरयदुगं २ तिरियदुगं ४ जाइचडकं च ८ पंच संघयणा १३ । संठाणाविय पंच उ १८ यन्नाइ चउक्कमपसत्थं २२ ॥ २ ॥ उवघाय २३ कुविहयगई २४ थावरदसगेण होंति चोचीसं ३४ । सन्वाओ मिलिआओ वासीती पावपगईओ ८२ ॥ ३ ॥” तदेवं व्यशीतिभेदमपि पुण्यानुबन्धिपापानुबन्धिभेदाद् द्विविधमपि वा अनन्तसत्त्वाश्रितत्वादनन्तमपि वाऽशुभसानान्यादेकमिति । ननु कर्मसत्त्वेऽपि पुण्यमेवैकं कर्म न तत्रातिपक्षभूतं पापं कर्मास्ति, शुभाशुभफलानां पुण्यादेव सिद्धेरिति, तथाहि—यत्परमप्रकृतं शुभफलमेतत् पुण्योत्कर्षस्य कार्यं, यत्पुनस्तस्मादवकृतमवकृष्टतरमवकृष्टतमं च तत्पु-

१ पापेत्कर्षेऽधमता तरतमयोगाद् अपकर्षतः शुभता । तस्यैव क्षये मोक्षः अपथ्यभजोर्षमानात् ॥ १ ॥

पयस्यैव तरतमयोगापकर्षभिन्नस्य यावत्परमप्रकर्षहानिः, परमप्रकर्षहीनस्य च पुण्यस्य परमावकृष्टतमं शुभफलं-या-
काचित् शुभमात्रेत्यर्थः-दुःखप्रकर्ष इति तात्पर्यं, तस्यैव च परमावकृष्टपुण्यस्य सर्वात्मना क्षये पुण्यात्मकवन्धाभावा-
न्मोक्ष इति, यथा अत्यन्तपथ्याहारसेवनात् पुंसः परमारोग्यसुखं, तस्यैव च किञ्चित्पथ्याहारविवर्जनादपथ्याहारपरि-
वृद्धेरारोग्यसुखहानिः, सर्वथैवाहारपरिवर्जनात् प्राणमोक्ष इति, पथ्याहारोपमानं चेह पुण्यमिति, अत्रोच्यते, येयं दुःखप्र-
कर्षानुभूतिः सा स्वानुरूपकर्मप्रकर्षप्रभवा, प्रकर्षानुभूतित्वात्, सौख्यप्रकर्षानुभूतियत्, यथा हि सौख्यप्रकर्षानुभूतिः स्वानु-
रूपपुण्यकर्मप्रकर्षजनितेति त्वयाऽभ्युपगम्यते तथेयमपि दुःखप्रकर्षानुभूतिः (प्रकर्षानुभूतित्वात्) स्वानुरूपपापकर्मप्रकर्षज-
निता भविष्यतीति प्रमाणफलमिति, आह च—“कर्मण्यगारिसजणियं तदवस्सं पगरिसाणुभूइओ । सोक्खप्पगरिसभूइ जह
पुण्णप्पगरिसण्यभवा ॥१॥” इति, ‘तदि’ति दुःखमिति । इदानीमनन्तरोक्तयोः पुण्यपापकर्मणोर्यन्धकारणनिरूपणायाह—‘एगे
आसवे’ आश्रवन्ति-प्रविशन्ति येन कर्माण्यात्मनीत्याश्रवः, कर्मवन्धहेतुरिति भावः, स चेन्द्रियकयायात्रतक्रियायोगरूपः
क्रमेण पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशतिभिर्देः, उक्तञ्च—“इदिय ५ कसाय ४ अब्वय ५ किरिया २५ पणचउरंपंचपणुवीसा ।
जोगा तिन्नेव भवे आसवभेया उ वायाला ॥ १ ॥” इति, तदेवमयं द्विचत्वारिंशद्विधोऽथवा द्विविधो द्रव्यभावभेदात्,
तत्र द्रव्याश्रवो यज्जलान्तर्गतनावादौ तथाविधैच्छिद्रैर्जलप्रवेशनं भावाश्रवस्तु यज्जीवनावीन्द्रियादिच्छिद्रतः कर्मजल-
सञ्चय इति, स चाश्रवसामान्यादेक एवेति ॥ अथाश्रवप्रतिपक्षभूतसंवरस्वरूपमाह—‘एगे संवरे’ संव्रियते-कर्मकारणं प्राणा-

१ कर्मप्रकर्षजनितं तद् (दुःखं) अक्सयं प्रकर्षानुभूतेः । सौख्यप्रकर्षानुभूतियथा पुण्यप्रकर्षप्रभवः ॥ १ ॥ २ तथाकिञ्चपरिणामेन स्थितः

तिपातादिं निरुध्यते येन परिणामेन स संवरः; आश्रवनिरोध इत्यर्थः, स च समितिगुप्तिधर्मानुप्रेक्षापरीपह(जय)चारित्ररूपः
 क्रमेण पञ्चत्रिदशद्वादशद्वाविंशतिपञ्चभेदः; आह च—“समिई ५ गुत्ती ३ धम्मो १० अणुपेह १२ परीसहा २२ चरित्तं च
 ५ । सत्तावन्नं भेया पणतिगभेयाइं संवरणे ॥ १ ॥” च्ति, अथवाऽयं द्विविधो द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो जलमध्य-
 गतनावादेरनवरतप्रविशजलानां छिद्राणां तथाविधद्रव्येण स्थगनं संवरः; भावतस्तु जीवद्रोण्यामाश्रवत्कर्मजलानामि-
 न्द्रयादिच्छिद्राणां समित्यादिना निरोधनं संवर इति, स च द्विविधोऽपि संवरसामान्यादेक इति ॥ संवरविशेषे चायो-
 ग्यवस्थारूपे कर्मणां वेदनैव भवति न बन्ध इति वेदनास्वरूपमाह—‘एगा वेयणा’ वेदनं वेदना—स्वभावोदीरणा-
 करणेन वोदयावलिकाप्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवनमिति भावः; सा च ज्ञानावरणीयादिकर्ममापेक्षया अष्टविधाऽपि वि-
 पाकोदयप्रदेशोदयापेक्षया द्विविधाऽपि आभ्युपगमिकी-शिरोलोचादिका औपक्रमिकी-रोगादिजनितेत्यत्र द्विविधाऽपि
 वेदनासामान्यादेकैवेति ॥ अनुभूतरसं कर्म प्रदेशेभ्यः परिशटतीति वेदनानन्तरं कर्मपरिशटनरूपां निर्जरां निरूपय-
 ज्ञाह—‘एगा निर्जरा’ निर्जरं परिशरणं परिशटनमित्यर्थः; सा चाष्टविधकर्ममापेक्षयाऽष्टविधाऽपि द्वादश-
 विधतपोजन्यत्वेन द्वादशविधाऽपि अकामक्षुत्पिपासाशीतातपदंशमशकमलसहनत्रस्रचर्यधारणाद्यनेकविधकारणजनित-
 त्वेनानेकविधाऽपि द्रव्यतो वस्त्रादेर्भावतः कर्मणांमेवं द्विविधाऽपि वा निर्जरासामान्यादेकैवेति । ननु निर्जराभोक्षयोः
 कः प्रतिविशेषः? उच्यते, देशतः कर्मक्षयो निर्जरा सर्वतस्तु मोक्ष इति ॥ इह च जीवो विशिष्टनिर्जराभाजनं
 प्रत्येकशरीरावस्थायामेव भवति न साधारणशरीरावस्थायामतः प्रत्येकशरीरावस्थस्य जीवस्य स्वरूपनिरूपणाय—‘एगे

अथवा णंकारौ वाक्यालङ्कारार्थौ, तत एको जीवः प्रत्येकके शरीरे वर्तत इति वाक्यार्थः स्यादिति, इह च 'पण्डित्कख-
 एणं'ति क्वचित्पाठो दृश्यते, स च न व्याख्यातः, अनवबोधोऽयम्, इह च वाचनानामनियतत्वात् सर्वासं व्याख्यातुम-
 शक्यत्वात् काश्चिदेव वाचनं व्याख्यास्याम इति ॥ इह बन्धमोक्षोदय आत्मधर्म आनन्तरमुक्तास्तत्सदधिकारादेवातः
 परमात्मधर्मान् 'एगा जीवाणं इत्यादिना एगे चरित्ते' इत्येतदन्तेन ग्रन्थेनाह—'एगा जीवाणं अपरियाइत्ता यि-
 गुब्बणा' 'एगा जीवाणं' ति प्रतीतं 'अपरियाइत्ता'ति अपर्यादाय परितः—समन्तादगृहीत्वा वैक्रियसमुद्भूयतेन चाद्यान्
 पुद्गलान् वा विकुर्वणा भवधारणीयवैक्रियशरीररचनालक्षणा स्वस्मिन् २ उत्पत्तिस्थाने जीवैः क्रियते सा एकैव, प्रत्ये-
 कमेकत्वाद्भवधारणीयस्येति, सकलवैक्रियशरीरार्थोपेक्षया वा भवधारणीयस्यैकलक्षणत्वात् कथञ्चिदिति, या पुनर्वाद्य-
 पुद्गलपर्यादानपूर्विका सोत्तरवैक्रियरचनालक्षणा, सा च विचित्राभिप्रायपूर्वकत्वाद् वैक्रियलब्धिमत्तस्तथाविधशक्तिम-
 त्त्वाच्चैकजीवस्याप्यनेकापि स्यादिति पर्यवसितम्, अथ चाद्यपुद्गलोपादान एवोत्तरवैक्रियं भवतीति कुतोऽवसीयते?, ये-
 नेह सूत्रे 'अपरियाइत्ता' इत्यनेन तद्विकुर्वणा व्यवच्छिद्यते इति चेत्, उच्यते, भगवतीवचनात्, तथाहि—'देवे णं भंते!
 महिद्धिए जाव महाणुभागे चाहिए पोगले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगखं विउव्वित्तए?, गोयमा! नो इण्णहे
 समहे, देवे णं भंते! चाहिए पोगले परियाइत्ता पभू?, हंता पभू'ति, इह हि उत्तरवैक्रियं चाद्यपुद्गलादानाद् भव-
 तीति विवक्षितमिति ॥ 'एगे मणे'ति मननं मनः—औदारिकादिशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्याब्जीवव्या-
 पारो, मनोयोग इति भावः, मन्यते वाऽन्तेनेति मनो—मनोद्रव्यमात्रमेवेति, तच्च सत्यादिभेदादनेकमपि संज्ञिनां वा अ-

जीवे' इत्यादि, अथवा उक्ताः सामान्यतः प्रस्तुतशास्त्रव्युत्सादनीया जीवादयो नव पदार्थाः, साम्प्रतं जीवपदार्थं विशेषेण प्ररूपयन्नाह—

एगे जीवे पाडिकणं सरिरएणं (सू० १७) एगा जीवाणं अपरिआइत्ता विगुब्बणा (सू० १८) एगे मणे (सू० १९)

एगा वई (सू० २०) एगे कायवायोमे (सू० २१) एगा उप्पा (सू० २२) एगा वियती (सू० २३) एगा वि-

यथा (सू० २४) एगा गती (सू० २५) एगा आगती (सू० २६) एगे चयणे (सू० २७) एगे उववाए (सू०

२८) एगा तक्का (सू० २९) एगा सन्ना (सू० ३०) एगा मन्ना (सू० ३१) एगा विन्नू (सू० ३२) एगा वेयणा

(सू० ३३) एगा छेयणा (सू० ३४) एगा भेयणो (सू० ३५) एगे मरणे अंतिमसारिरियाणं (सू० ३६) एगे

संसुद्धे अहामूए पत्ते (सू० ३७) एगदुक्खे जीवाणं एगमूए (सू० ३८) एगा अहम्मपडिमा जं से आया परिकिलेसति

(सू० ३९) एगा धम्मपडिमा जं से आया पज्जवाए (सू० ४०) एगे मणे देवासुरमणुयाणं तंसि तंसि समयंसि

(सू० ४१) एगे उट्टाणकम्मवलवीरियपुरिसकारपरक्खे देवासुरमणुयाणं तंसि २ समयंसि (सू० ४२) एगे नाणे एगे

दंसणे एगे चरित्ते (सू० ४३)

‘एगे जीवे पाडिकणं सरिरएणं’ एकः—केवलो जीवितवान् जीवति जीविप्यति चेति जीवः—प्राणधारणधर्मा आत्मे-
त्यर्थः, एकं जीवं प्रति गतं यच्छरीरं प्रत्येकशरीरनामकर्मोदयात् तत्रत्येकं तदेव प्रत्येककं, दीर्घत्वादि प्राकृतत्वात्,
तेन प्रत्येककेन शीर्यत इति शरीरं—देहः तदेवाणुकम्पितादिधर्मोपेतं शरीरकं तेन लक्षितः तदाश्रित एको जीव इत्यर्थः,

देवनारकाणां जन्म, सं चैकक्षयवनवदिति ॥ 'तर्क'त्ति तर्कणं तर्को-विमर्शः अवायात् पूर्वा इहाया उत्तरा प्रायः शिरः-
कण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इह घटन्त इतिसम्प्रत्ययरूपा, इह चैकत्वं प्रागिवेति ॥

'सन्न'त्ति संज्ञानं संज्ञा व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेषः आहारभयाद्युपाधिका वा चेतना संज्ञा, अभिधानं
वा संज्ञेति ॥ 'मन्न'त्ति प्राकृतत्वान्मननं मतिः-कथञ्चिदर्थपरिच्छित्तावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिरितियावत्, आलो-
चनमिति केचित्, अथवा मन्ता मन्नियव्वं(मनितव्यं) अभ्युपगम इत्यर्थः; सूत्रद्वयेऽपि सामान्यत एकत्वमिति ॥ 'एगा
विद्यु'ति विद्वान् विज्ञो वा तुल्यबोधत्वादेक इति, स्त्रीलिङ्गत्वं च प्राकृतत्वात् उत्पाद(स्य) उत्पानत्, लुप्तभावप्रत्ययत्वाद्वा
एका विद्वत्ता विज्ञता वेत्यर्थः ॥ 'वेयण'त्ति प्राग्वेदना सामान्यकर्मानुभवलक्षणोका इह तु पीडालक्षणैव, सा च सा-
मान्यत एकैवेति ॥ अस्या एव कारणविशेषनिरूपणायाह—'छेयणे'ति छेदनं शरीरस्यान्यस्य वा खन्नादिनेति ॥ 'भेय-
णे'ति, भेदनं कुन्तादिना, अथवा छेदनं कर्मणः स्थितिघातः भेदनं तु रसघात इति, एकता च विशेषाविवक्षणादिति ।
वेदनादिभ्यश्च मरणमतस्तद्विशेषमाह—'एगे मरणे' इत्यादि, मृतिर्भरणं अन्ते भवमन्तिमं-चरमं तच्च तच्छरीरं चेत्य-
न्तिमशरीरं तत्र भवा अन्तिमशरीरिकी उत्तरपदवृद्धिः; तद्वा तेषामस्तीति अन्तिमशरीरिका दीर्घत्वय प्राकृतशैल्या,
तेषां चरमदेहानां, मरणैकता च सिद्धत्वे पुनर्मरणाभावादिति । अन्तिमशरीरश्च स्नातको भूत्वा श्रियते अतस्तमाह—'एगे
संसुद्धे' इत्यादि, एकः संशुद्धः-अशवलचरणः अकपायत्वात् 'यथाभूतः' तात्त्विकः ('पत्ते'त्ति) पात्रमिव पात्रमतिशयवद्-
ज्ञानादिगुणरत्नानां प्राप्तो वा गुणप्रकर्षमिति गम्यते । 'एगेदुक्त्वे' एकमेवान्तिमभवग्रहणसम्भवं दुःखं यस्य स एकदुःखः

सङ्ख्यातत्वात्सङ्ख्यातभेदमप्येकं मननलक्षणत्वेन सर्वमनसामेकत्वादिति ॥ 'एगा वह'त्ति वचनं वाक्-औदारिकवै-
क्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्याजीवव्यापारो, वाग्योग इति भावः, इयं च सत्यादिभेदादनेकाऽ-
प्येकैव, सर्ववाचां वचनसामान्येऽन्तर्भावोऽस्ति ॥ 'एगे कायवायामे'त्ति चीयत् इति कायः-शरीरं तस्य व्यायामो-
व्यापारः कायव्यायामः औदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेष इति भावः, स पुनरौदारिकादिभेदेन स-
प्तप्रकारोऽपि जीवान्तत्वेनानन्तभेदोऽपि वा एक एव, कायव्यायामसामान्यादिति, यच्चैकस्यैकदा मनःप्रभृतीनामे-
कत्वं तत् सूत्र एव विशेषेण वक्ष्यति, 'एगे मणे देवासुरे'त्यादिनेति सामान्याश्रयमेवैकत्वं व्याख्यातमिति ॥ 'उष्प'त्ति
प्राकृतत्वादुत्पादः, स चैक एकसमये एकपर्यायापेक्षया, न हि तस्य युगपदुत्पादद्वयादिरस्ति, अनपेक्षिततद्विशेषकप-
दार्थतया वैकोऽसाविति ॥ 'चियइ'त्ति विगतिविंगमः, सा चैकोत्पादवदिति विकृतिविंगतिरित्यादिव्याख्यान्तरमप्यु-
चितमायोग्यम्, अस्माभिरस्तु उत्पादसूत्रानुगुण्यतो व्याख्यातमिति । 'चियच'त्ति विगतेः प्रागुक्तत्वादिह विगतस्य वि-
गमवतो जीवस्य मृतस्येत्यर्थः अर्चा-शरीरं विगतार्चा, प्राकृतत्वादिति, विवर्चा वा-विशिष्टोपपत्तिपद्धतिविशिष्टभूषा
वा, सा चैका सामान्यादिति ॥ 'गइ'त्ति मरणानन्तरं मनुजत्वादेः सकाशात्प्रकारत्वादौ जीवस्य गमनं गतिः, सा चैक-
दैकस्यैकैव ऋज्वादिका नरऋगत्यादिका वा, पुद्गलस्य वा, स्थितिवैलक्षण्यमात्रतया वैकरूपा सर्वजीवपुद्गलानामिति ॥
'आंगइ'त्ति आगमनमागतिः-नारकत्वादेरेव प्रतिनिवृत्तिः, तदेकत्वं गतेरिवेति ॥ 'चयणे'ति च्युतिः च्यवनम्-वैमा-
निकंज्योतिष्काणां मरणं; तदेकमेकजीवापेक्षया नानाजीवापेक्षया च पूर्ववदिति ॥ 'उववाए'त्ति, उपपत्तनमुपपातो-

दित्वाच्च जातशब्दस्योत्तरपदत्वमिति, अथवा पर्यवान् पर्यवेपु वा यातः—प्राष्ठः पर्यवयातोऽथवा पर्यवः—परिरक्षा परिज्ञानं वा शेषं तथैवेति ॥ धर्माधर्मप्रतिमे च योगत्रयाद्भवत इति तत्स्वरूपमाह—

‘एगो मणो’ इत्यादि सूत्रत्रयं, तत्र मन इति मनोयोगः, तच्च यस्मिन् २ समये विचार्यते तस्मिन् २ ‘समये’ कालविशेषे एकमेव, वीप्सानिर्देशेन न क्वचनापि समये तद् व्यादिसंख्यं सम्भवतीत्याह, एकत्वं च तस्यैकोपयोगत्वात् जीवानां, स्यादेतत्—नैकोपयोगो जीवो, युगपच्छीतोष्णस्पर्शविषयसंवेदनद्वयदर्शनात्, तथाविधभिन्नविषयोपयोगगुरुरुपद्वयवत्, अत्रोच्यते, यदिदं शीतोष्णोपयोगद्वयं तत्स्वरूपेण भिन्नकालमपि समयमनसोरतिसूक्ष्मतया युगपदिव प्रतीयते, न पुनस्तद्युगपदेवेति, आह च—“समयातिसुहुमयाओ मन्नसि जुगवं च भिन्नकालंपि । उप्पलदलसयवेहं व जह व तमलायचकंति ॥ १ ॥” यदि पुनरेकत्रोपयुक्तं मनोऽर्थान्तरमपि संवेदयति तदा किमन्यत्रगतचेताः पुरोऽवस्थितं हस्तिनमपि न विषयीकरोतीति, आह च—“अन्नंविणिउत्तमन्नं विणिओगं लहइ जइ मणो तेणं । हत्थिपि ठियं पुरओ किमन्नचित्तो न लक्खेइ ? ॥ १ ॥” इति इह च बहुवच्यमस्ति तत् स्थानान्तरादवसेयमिति, अथवा सत्यासत्योभयस्वभावानुभयरूपाणां चतुर्णां मनोयोगानामन्यतर एव भवत्येकदा, व्यादीनां विरोधेनासम्भवाद्दिति, केगमित्याह—‘देवासुरमणुयाणं’ति तत्र दीव्यन्ति इति देवाः—वैमानिकज्योतिष्कास्ते च न सुरा असुराः—भवनपतिव्यन्तरास्ते च मनो-

१ समयातिसौख्यात् मन्यसे युगपच भिन्नकालमपि । उप्पलदलशतवेध इय यथा वा तदलातचकमिति ॥ १ ॥ २ अन्यविनियुक्तमन्यं विनियोगं लभते यदि मनस्तेन । हस्तिनमपि स्थितं पुरतः किमन्यचित्तो न लक्षयति ? ॥ १ ॥

‘एगहृक्खे’त्ति पाठान्तरे त्वेकधैवाख्या-संशुद्धादिव्यपदेशो यस्य, न त्वसंशुद्धसंशुद्धासंशुद्ध इत्यादिकोऽपि, व्यपदेशान्तरनिमित्तस्य कपायादेरभावादिति स भवत्येकधाख्यः, एकधा अक्षो वा-जीवो यस्य स तथेति, जीवानां-प्राणिनामेकभूतः-एक एव-आत्मोपम इत्यर्थः, एकान्तहितवृत्तित्वाद्, एकत्वं चास्य ब्रह्मनामपि समस्वभावत्व्यादिति, अथवा ‘पत्ते’ इत्यादि सूत्रान्तरं उक्तरूपसंशुद्धादन्येषां स्वरूपप्रतिपादनपरं, तत्र प्राकृतत्वात् प्रत्येकमेकं दुःखं प्रत्येकैकदुःखं जीवानां स्वकृतकर्मफलभोगित्वात्, किंभूतं तदित्याह-एकभूतमनन्यतया व्यवस्थितं प्राणिषु, न साहचर्यानामिव बाह्यमिति ॥ दुःखं पुनरधर्माभिनिवेशादिति तत्स्वरूपमाह—

‘एगा अहम्मे’त्यादि, धारयति दुर्गतौ प्रपततो जीवान् धारयति-सुगतौ वा तान् स्थापयतीति धर्मः, उक्तय—“दुर्गतिप्रसूतान् जन्तूर, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥” स च श्रुतत्वापरिच्छेदकारणतयैकरूपत्वाद्, अत एवाह—‘जं से’ इत्यादि, ‘यत्’ यस्मात् ‘से’ तस्याः स्वाम्यारमा-जीवो अथवा ‘से’त्ति सोऽधर्मप्रतिमावानात्मा परिच्छिद्यते-रागादिभिर्वाध्यते संच्छिद्यत इत्यर्थः, ‘जंसी’ति पाठान्तरं वा, ततश्च प्राकृतत्वेन लिङ्गव्यत्ययात् यस्यामधर्मप्रतिमायां सत्यामात्मा परिच्छिद्यते सा च एकैवेति । एतद्विपर्ययमाह—‘एगा धम्मे’त्यादि, प्रांगन्नवरं पर्यवाः-ज्ञानादिविशेषा जाता यस्य स पर्यवजातो भवतीति शेषः, विशुध्यतीत्यर्थः, आहिताग्ना-

ग्राह्यत्वात् अस्य, यतः—“आर्णागेज्ञो अत्यो आणाए चैव सो कहेयव्यो । दिष्टता दिष्टतिअ कहणविहिविराहणा इह
 ॥ १ ॥” इति, दृष्टान्ताद्वाष्टान्तिकोऽर्थ इत्यर्थः । ननु सामान्याश्रयैकत्वेनैव सूत्रं गमकं भविष्यतीति किमनेन विशेषव्या-
 ख्यानेनेति?, उच्यते, नैवं, सामान्यैकत्वस्य पूर्वसूत्रैरेवाभिहितत्वादस्य पुनरुक्तत्वप्रसङ्गाद्, देवादिग्रहणसमयग्रहण-
 योश्च वैयर्थ्यप्रसङ्गाच्चेति । इह च देवादिग्रहणं विशिष्टवैक्यलब्धिसम्पन्नतथैपामनेकशरीररचने सत्येकदा मनोयो-
 गादीनामनेकत्वं शरीरवद् भविष्यतीति प्रतिपत्तिनिरासार्थं, न तु तिर्यग्भारकाणां व्यवच्छेदार्थं, ननु तिर्यग्भारका अपि
 वैक्यलब्धिमन्तस्तेषामपि विक्रियायां शरीरानेकत्वेन मनःप्रभृतीनामनेकत्वप्रतिपत्तिः सम्भाव्यत एवेति तद्ग्रहणमपि
 न्याय्यमिति, सत्यम्, किन्तु देवादीनां विशिष्टतरलब्धितया शरीराणामत्यन्तानेकतेति तद्ग्रहणं, तथा ‘प्रधानग्रहण
 इतरग्रहणं भवती’ति न्यायाददोषो, नारकादिभ्यश्च देवादीनां प्रधानत्वं प्रतीतमेवेति, एतेषां च मनःप्रभृतीनां यथा-
 प्राधान्यकृतः क्रमः, प्रधानत्वं च बहुल्यल्पतरकर्मक्षयोपशमप्रभवलाभकृतमिति ॥ कायव्यायामस्यैव भेदानामेकता-
 माह—‘एगे उद्वाने’त्यादि, उत्थानं च—चेष्टाविशेषः कर्म च—भ्रमणादिक्रिया बलं च—शरीरसामर्थ्यं वीर्यं च—जीव-
 प्रभवं पुरुषकारश्च—अभिमानविशेषः पराक्रमश्च—पुरुषकार एव निष्पादितस्वविषय इति विग्रहे द्वन्द्वैकत्रयभावः, एते च
 वीर्यान्तराय[क्षय]क्षयोपशमसमुत्था जीवपरिणामविशेषाः, एतेषु प्रत्येकमेकशब्दो योजनीयो, वीर्यान्तर[क्षय]क्षयो-
 पशमवैचित्र्यतः प्रत्येकं जघन्यादिभेदैरनेकत्वेऽव्येपामेकजीवस्यैकदा [क्षय]क्षयोपशममात्राया एकविधत्वादेक एव ज-

र्जाता मनुजा-मनुष्यास्ते च देवासुरमनुजास्तेषां, तथा 'वाग्नि'ति वाग्योगः, स चैषामेकदा एक एव, तथाविधमनोयोगपूर्व-
 कत्वात् तथाविधवाग्योगस्य, सत्यादीनामन्यतरभावाद्वा, वक्ष्यति च—“छहिं ठणेहिं णत्थि जीवाणं इही इ वा जात्र
 परक्कमे इ वा, तंजहा-जीवं वा अजीवं वा जीवं करणयाए १, अजीवं वा जीवं करणयाए २, एगसमएणं दो भासाओ भासित्तए”
 इति । तथा कायव्यायामः-काययोगः, स चैषामेकदा एक एव, सप्तानां काययोगानामेकदा एकतरस्यैव भावात्, ननु
 यदाहारकप्रयोक्ता भवति तदैदारिकस्यावस्थितस्य श्रूयमाणत्वात् कथमेकदा न काययोगद्वयमिति ?, अत्रोच्यते, सतो-
 ऽप्यौदारिकस्य व्यायामाभावादाहारकस्यैव च तत्र व्याप्रियमाणत्वाद्, अप्यौदारिकमपि तदा व्याप्रियते तर्हि मिश्रयोगता
 भविष्यति, केवलिसमुद्घाते सप्तमपष्ठद्वितीयसमयेष्वौदारिकमिश्रवत्, तथा चाहारकप्रयोक्ता न लभ्येत, एवं च सप्तवि-
 धकाययोगप्रतिपादनमनर्थकं स्यादित्येक एव कायव्यायाम इति, एवं कृतवैक्रियशरीरस्य चक्रवर्त्योदेरप्यौदारिकं नि-
 र्व्यापारमेव, व्यापारवच्चेत् उभयस्य व्यापारवत्त्वे केवलिसमुद्घातवन्मिश्रयोगतेत्येवमप्येकयोगत्वमव्याहृतमेवेति, तथा
 काययोगस्याप्यौदारिकतया वैक्रियतया च क्रमेण व्याप्रियमाणत्वे आशुवृत्तितया मनोयोगवद्यदि योगपद्यन्त्रान्तिः स्यात्
 तदा को दोष इति, एवञ्च काययोगैकत्वे सत्यौदारिकादिकाययोगाहृतमनोद्रव्यवाग्द्रव्यसाचिव्यजातजीवव्यापाररूपत्वात्
 मनोयोगवाग्योगयोरेककाययोगपूर्वकतयाऽपि प्रागुक्तमेकत्वमवसेयमिति, अथवेदमेव वचनमत्र प्रमाणम्, आशा-

१ पङ्क्तिः स्थानैर्नास्ति जीवानां ऋद्धिर्वा यावत्पराक्रम इति वा, तथा—जीवं वाजीवकरणतायै अजीवं वा जीवकरणतायै एकसमयेन द्वे मात्रे भाषित्वं.

विवक्षितं, ज्ञानादित्रयस्य सम्यक्शब्दलाञ्छितत्वे सति मोक्षमार्गत्वेन विवक्षितत्वात्, मोक्षमार्गभूतं चै-
यथिणैव दर्शनेन सहेति । 'एगे दंसणे'त्ति, दृश्यन्ते-श्रद्धीयन्ते पदार्था अनेनास्मादस्मिन् वेति दर्शनं-
क्षयः क्षयोपशमो वा, दृष्टिर्वा दर्शनं-दर्शनमोहनीयक्षयाद्याविर्भूतस्तत्त्वश्रद्धानरूप आत्मपरिणामः, तच्चोपाधिभेदादने-
कविधमपि श्रद्धानसाम्यादेकम्, एकजीवस्य वैकदा एकस्यैव भावादिति, तन्वववोधसामान्याज्ज्ञानसम्यक्त्वयोः कः
प्रतिविशेषः?, उच्यते, रुचिः सम्यक्त्वं रुचिकारणं तु ज्ञानं, यथोक्तम्—“नाणमथायधिईओ दंसणमिडं जहोग्गे-
हाओ । तह तत्तरुई सम्मं रोइज्जाइ जेण तं नाणं ॥१॥”त्ति, 'चरित्ते'त्ति चर्यते-मुमुक्षुभिरासेव्यते तदिति चर्यते वा गम्यते
अनेन निर्वृताविति चरित्रं अथवा चयस्य कर्मणां रिक्तीकरणाच्चरित्रं निरुक्तन्यायादिति-चारित्रमोहनीयक्षयाद्याविर्भूत
आत्मनो विरतिरूपः परिणाम इति, तदेवं वक्ष्यमाणानां सामायिकादितद्भेदानां विरतिसामान्यान्तर्भावादेकस्यैवैकदा भा-
वाद्भेति, एतेषां च ज्ञानादीनामयमेव क्रमो, यतो नाज्ञातं श्रद्धीयते नाश्रद्धतं सम्यगनुष्ठीयत इति । ज्ञानादीनि ह्यु-
त्पत्तिविगतस्थितिमन्ति, स्थितिश्च समयादिकेति समयं प्ररूपयन्नाह—

एगे समए (सू० ४४) एगे पएसे एगे परमाणू (सू० ४५) एगा सिद्धी । एगे सिद्धे । एगे परिनिञ्चणे । एगे

परिनिञ्चुए (सू० ४६)

'एगे समए' समयः-परमनिरुद्धकाल उत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्ताज्जरत्सट्टसाटिकापाटनदृष्टान्ताद्वा समयप्रसिद्धा-

धन्यादिरंतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वात् कार्यमात्राया इति सूत्रभाष्यार्थः, नेपं प्राग्वदिति ॥ पराक्रमार्थे च शा-
नादिभोक्षमाणोऽन्वाप्यते, यत आह—“अन्वुद्धाणे विणये परक्रमे साहुसेवणाए य । सम्भदं सणळंभो विरपाधिरइए पि-
रइए ॥ १ ॥” इति, अतो ज्ञानादीनां निरूपणायाह—“एणे नाणे” इत्यादि, अथवा धर्मप्रतिमा प्रागुदिता मा न ज्ञान-

ज्ञान्ये-परिच्छिद्यन्तेऽर्था अनेनास्मिन्नस्माद्धेति ज्ञानं-ज्ञानदर्शनावरणयोः क्षयः क्षयोपगमो वा ज्ञातियो ज्ञानन्-

आवरणद्वयक्षयाद्याविर्युत आत्मपर्यवविशेषः सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषांशग्रहणमत्रयः सामान्यांशग्रहणं च ज्ञान-
नपञ्चकज्ञानत्रयदर्शनचतुष्टयरूपः, तच्चानेकमप्यववोधसामान्यादेकमुपयोगेपेक्षया वा, तथाहि-उत्पितो यद्गनां योप-
विशेषाणामेकदा सम्भवेऽप्युपयोगत एक एव सम्भवति, एकोपयोगत्वाज्जीवानामिति, ननु दर्शनस्य ज्ञानव्यपदेशत्वात्-
मयुक्तं, विपयभेदाद्, उक्तञ्च—“जं सामन्नग्रहणं दंसणमेयं विसेसियं नाणं”ति, अत्रोच्यते, ईहावप्रहो हि दर्शनं, सा-
मान्यग्राहकत्वाद्, अपायधारणे च ज्ञानं, विशेषग्राहकत्वाद्, अथचोभयमपि ज्ञानग्रहणेन गृहीतमागमे “आभिनियो-
ननु दर्शनं पृथगेवोपात्तमुत्तरसूत्रे तत्किमिह ज्ञानशब्देन दर्शनमपि व्यपदिष्टमिति? अत्रोच्यते, तत्र हि दर्शनं शब्दानं

१ अन्युत्थाने विणये परक्रमे साधुसेवनायां च । सम्यग्दर्शनत्वात् ।
२ आभिनियोषिकज्ञाने अष्टाधिकारि-
महोदयः

विल्लावितोर्वित्तेव ॥ १ ॥ २ यत् सामान्यग्रहणं दर्शनमेतत्तु विशेषिणं ज्ञानम्

१ स्थाना-
रप्यने
ज्ञानादि-
निरूपणा

विवक्षितं, ज्ञानादित्रयस्य सम्यक्शब्दलाञ्छितत्वे सति मोक्षमार्गत्वेन विवक्षितत्वात्, मोक्षमार्गभूतं चैतन्नयं श्रद्धानपर्ययेणैव दर्शनेन सहेति । 'एगे दंसणे'त्ति, दृश्यन्ते-श्रद्धीयन्ते पदार्था अनेनास्मादस्मिन् वेति दर्शनं-दर्शनमोहनीयस्य क्षयः क्षयोपशमो वा, दृष्टिर्वा दर्शनं-दर्शनमोहनीयक्षयाद्याविर्भूतस्तत्त्वश्रद्धानरूप आत्मपरिणामः, तच्चोपाधिभेदादनेकविधमपि श्रद्धानसाम्यादेकम्, एकजीवस्य वैकदा एकस्यैव भावादिति, नन्ववबोधसामान्याज्ञानसम्यक्त्वयोः कः प्रतिविशेषः?, उच्यते, रुचिः सम्यक्त्वं रुचिकारणं तु ज्ञानं, यथोक्तम्—“नाणमवायधिईओ दंसणमिडं जहोग्गहेहाओ । तह तत्तरुई सम्मं रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥१॥”ति, 'चरित्ते'त्ति चर्यते-मुमुक्षुभिरासेव्यते तदिति चर्यते वा गम्यते अनेन निर्वृताविति चरित्रं अथवा चयस्य कर्मणां रिक्तीकरणाच्चरित्रं निरुक्तन्यायादिति-चारित्रमोहनीयक्षयाद्याविर्भूत आत्मनो विरतिरूपः परिणाम इति, तदेवं वक्ष्यमाणानां सामायिकादितद्भेदानां विरतिसामान्यान्तर्भावादेकस्यैवैकदा भावाद्धेति, एतेषां च ज्ञानादीनामयमेव क्रमो, यतो नाज्ञातं श्रद्धीयते नाश्रद्धत्तं सम्यगनुष्ठीयत इति । ज्ञानादीनि ह्युत्पत्तिविगतिस्थितिमन्ति, स्थितिश्च समयादिकेति समयं प्ररूपयन्नाह—

एगे समए (सू० ४४) एगे पएसे एगे परमाणू (सू० ४५) एगा सिद्धी । एगे सिद्धे । एगे परिनिब्बाने । एगे

परिनिब्बुए (सू० ४६)

'एगे समए' समयः-परमनिरुद्धकाल उत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्ताज्जरत्पट्टसाटिकापाटनदृष्टान्ताद्वा समयप्रसिद्धा-

१ ज्ञानमपायधृत्वा दर्शनमिष्टं यथाऽवग्रहेहे । तथा तत्त्वरुचिः सम्यक्त्वं रोच्यते येन तत् ज्ञानम् ॥ १ ॥

दववोद्धव्यः, स चैक एव वर्तमानस्वरूपः, अतीतानागतयोर्विनिष्टानुत्पन्नत्वेनभावात्, अथवा असायैकः स्वरूपेण नि-
रंशत्वादिति । निरंशवस्त्वधिकारादेवेदं सूत्रद्वयमाह—‘एगो पएसे एगो परमाणू’ प्रकृष्टो-निरंशो धर्माधर्माका-
शजीवानां देशः-अवयवविशेषः प्रदेशः स चैकः स्वरूपतः सद्वितीयत्वादी देशव्यपदेशत्वेन प्रदेशत्वाभावप्रसङ्गादिति ।
‘परमाणु’त्ति परमश्चासावात्यन्तिकोऽणुश्च सूक्ष्मः परमाणुः-व्यणुकादिस्कन्धानां कारणभूतः, आह च—“कारण-
मेव तदन्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥” इति, स च स्वरूपतः
एक एवान्यथा परमाणुरेवासौ न स्यादिति । अथवा समयादीनां प्रत्येकमनन्तानामपि तुल्यरूपोपेक्षयैकत्वमिति । यथा
परमाणोस्तथाविधैकत्वपरिणामविशेषादेकत्वं भवति तथा तंत एवानन्ताणुमयस्कन्धस्यापि स्यादिति दर्शयन् सकल-
चांदरस्कन्धप्रधानभूतमीपत्वागभाराभिधानं पृथिवीस्कन्धं प्ररूपयन्नाह—‘एगा सिद्धी’ सिध्यन्ति-कृतार्था भवन्ति यस्यां
सा सिद्धिः, सा च यद्यपि लोकाग्रं, यत आह—“इहं बुंदिं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्झइ”त्ति, तथापि तत्प्रत्यासत्त्ये-
पत्वागभाराऽपि तथा व्यपदिश्यते, आह च—“वारसैहिं जोयणेहिं सिद्धी सब्बइसिद्धाउ”त्ति, यदि च लोकाग्रमेव सिद्धिः
स्यात् तदा कथमेतदनन्तरमुक्तम्—“निर्मलदगरयवणा तुसारगोक्खीरहारसरिवन्ने”त्यादि तत्स्वरूपवर्णनं घटते?,
लोकाग्रस्यामूर्त्तत्वादिति, तस्मादीपत्वागभारा सिद्धिरिहोच्यते, सा चैका, द्रव्यार्थतया पञ्चचत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाण-
स्कन्धस्यैकपरिणामत्वात्, पर्यायार्थतया त्वनन्ता, अथवा कृतकृत्यत्वं लोकाग्रमणिमादिका वा सिद्धिः, एकत्वं च

१ इह तनुं लतवा तत्र गत्वा सिध्यन्ति. २ द्वावशभिर्योजनैः सिद्धिः सर्वाधिसिद्धात्. ३ निर्मलदगरजोषणां तुसारगोक्खीरहारसरिवन्ने.

सामान्यत इति । सिद्धेरनन्तरं सिद्धिमन्तमाह—‘एगे सिद्धे’ सिद्ध्यति स्म-कृतकृत्योऽभवत् सेधति स्म चा-अगच्छत् अपुनरावृत्त्या लोकाग्रमिति सिद्धः, सितं वा-बद्धं कर्म ध्मातं-दग्धं यस्य स निरुक्तात् सिद्धः--कर्मप्रपञ्चनिर्मुक्तः, स च एको द्रव्यार्थतया, पर्यायार्थतस्त्वनन्तपर्याय इति, अथवा सिद्धानां अनन्तत्वेऽपि तत्सामान्यादेकत्वम्, अथवा कर्मशिल्पविद्यामन्त्रयोगार्थार्थान्त्राबुद्धितपःकर्मक्षयभेदेनानेकत्वेऽप्यस्यैकत्वं सिद्धशब्दाभिधेयत्वसाम्यादिति । कर्म-क्षयसिद्धस्य च परिनिर्वाणं धर्मो भवतीति तदाह—‘एगे परिनिब्बाणे’ परि-समन्तान्निर्वाणं-सकलकर्मकृतविकार-निराकरणतः स्वस्थीभवनं परिनिर्वाणं तदेकम्, एकदा तस्य सम्भवे पुनरभावादिति । परिनिर्वाणधर्मयोगात् स एव कर्मक्षयसिद्धः परिनिर्भूत उच्यते इति तद्दर्शनायाह—‘एगे परिनिब्बुए’ परिनिर्भूतः सर्वतः शारीरमानसास्वास्थ्यविरहित इति भावः, तदेकत्वं सिद्धस्यैव भावनीयमिति । तदेतावता ग्रन्थेनैते प्रायो जीयधर्मा एतया निरूपिताः, इदानीं जीवोपग्राहकत्वात् पुद्गलानां तल्लक्षणाजीवधर्मा ‘एगे सदे’ इत्यादिना जाव लुक्त्वे’ इत्येतदन्तेन ग्रन्थेनैकतयैव दर्शयन्ते, पुद्गलादीनां तु सत्ता केपाच्चिदनुमानतोऽवसीयते घटादिकार्योपलब्धेः केपाच्चित्सांख्यवहारिकप्रत्यक्षत इति ॥

एगे सदे । एगे ह्वे । एगे गंधे । । एगे रसे । एगे फले । एगे सुम्भिसदे । एगे दुम्भिसदे । एगे सुखे । एगे दुखे । एगे दीहे । एगे हस्से । एगे वट्टे । एगे तंसे । एगे चउरंसे । एगे पिडुले । एगे परिमंडले । एगे किण्हे । एगे णीले । एगे लोहिण् । एगे हलिदे । एगे सुक्किहे । एगे सुम्भिगंधे । एगे दुम्भिगंधे । एगे तित्ते । एगे कडुए । एगे कसाए । एगे अंघिले । एगे महुरे । एगे कक्खडे जाव लुक्त्वे (सू० ४७)

तत्र शब्दादिसूत्राणि सुगमानि, नवरं शब्दयते-अभिधीयते अनेनेति शब्दो-ध्वनिः श्रोत्रेन्द्रियविषयः, रूप्यते-अवलोक्यत इति रूपम्-आकारश्चक्षुर्विषयः, घ्रायते-सिङ्घयते इति गन्धो-घ्राणविषयः, रस्यते-आस्वाद्यते इति रसः-रसनेन्द्रियविषयः, स्पृश्यते-छुप्यत इति स्पर्शः-स्पर्शनकरणविषयः, शब्दानां चैकत्वं सामान्यतः सजातीयविजातीयव्यावृत्तरूपापेक्षया वा भावनीयं । शब्दभेदावाह-—‘सुविभसद्भि’ति शुभशब्दा मनोज्ञा इत्यर्थः, ‘डुडिमं’ति अशुभो मनोज्ञो यो न भवतीति, एवं च शब्दान्तरमत्रान्तर्भूतमवसेयम्, एवं रूपव्याख्यानेऽपि, सुरूपादयश्चतुर्दश शुक्लान्ता रूपभेदाः, तत्र सुरूपं-मनोज्ञरूपमितरहूरूपमिति । दीर्घम्-आयततरं ह्रस्वं-तदितरद्, वृत्तादयः पत्र स्कन्धसंस्थानभेदाः, तत्र वृत्तसंस्थानं मोदकवत्, तच्च प्रतरघनभेदात् द्विधा, पुनः प्रत्येकं समविषयप्रदेशावगाढमिति चतुर्धा, एवं च शेषाण्यपि, ‘नंसे’ति तिस्रोऽस्रयः-कोटयो यस्मिस्तत् त्र्यस्रं-त्रिकोणम्, ‘चतुरंसे’ति चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्तथा-चतुष्कोणमित्यर्थः, तथा ‘पिडुले’ति पृथुलं-विस्तीर्णम्, अन्यत्र पुनरिह स्थाने आगतमभिधीयते, तदेव चेह दीर्घह्रस्वपृथुलशब्दैर्विभज्योक्तम्, आयतधर्मत्वादेयां, तच्चायतं प्रतरघनश्रेणिभेदात् त्रिधा, पुनरैकं समविषयप्रदेशमिति. षोढा, यच्चायतभेदयोरपि ह्रस्वदीर्घयोरदावभिधानं तद्दृत्तादिषु संस्थानेष्वायतस्य प्रायो. वृत्तिदर्शनार्थं, तथाहि-दीर्घायतः स्तंभो वृत्तख्यत्रः चतुःस्रश्चेत्यादि भावनीयम्, विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरेवमुपन्यास इति, ‘परिमंडले’ति परिमण्डलसंस्थानं वलयकारं प्रतरघनभेदाद् द्विविधमिति, रूपभेदो वर्णः, स च कृष्णादिः पञ्चधा प्रतीत एव, नवरं हारिद्रः-पीतः, कपिशादयस्तु संसर्गजा इति न तेषामुपन्यासः, गन्धो द्वेषा-सुरभिर्दुरभिश्च, तत्र सौमुख्यकृत्सुरभिर्विमुख्यकृत् दुरभिः, साधारणपरिणामोऽस्रष्टो

दुर्ग्रह इति संसर्गजत्वादेव नोक्त इति, रसः पञ्चधा, तत्र श्लेष्मनाशकृत् तिक्तः १ वैशद्यच्छेदनकृत्कटुकः २ अन्नरुचिस्त-
 म्भनकृत्कपायः ३ आश्रवणक्षेदनकृत्दम्लः ४ ह्लादनवृंहणकृन्मधुरः ५ संसर्गजो लवण इति नोक्त इति, स्पर्शोऽष्टविधः, तत्र
 कर्कशः कठिनोऽनमनलक्षणः १ यावत्करणात् मृद्धादयः पडन्त्ये, तत्र मृदुः सन्नतिलक्षणः २ गुरुरधोगमनहेतुः ३ लघुः
 प्रायस्तिर्यगूर्ध्वगमनहेतुः ४ शीतो वैशद्यकृत् स्तम्भनस्वभावः ५ उष्णो मार्दवपाककृत् ६ स्निग्धः संयोगे सति संयोगिनां
 वन्धकारणं ७ रूक्षस्तथैवावन्धकारणमिति ८ । उक्ता पुद्गलधर्माणामेकता, इदानीं पुद्गलालिङ्गितजीवाप्रशस्तधर्माणामष्टा-

दशानां पापस्थानकाभिधानानां 'एगे पाणाइवाए' । इत्यादिना ग्रन्थेन 'दंसणसल्ले' इत्येतदन्तेन तामेवाह—
 एगे पाणातिवाए जाव एगे परिग्गहे । एगे कोथे जाव लोभे । एगे पेले जाव एगे दोसे जाव एगे परपरिवाए । एगा अर-
 तिरत्ती । एगे मायामोसे । एगे मिच्छादंसणसल्ले । (सू० ४८) । एगे पाणाइवायवेरमणे जाव परिंवेरमणे । एगे कोह-

विवेगे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे (सू० ४९)

तत्र प्राणाः—उच्छ्वासादयस्तेपामतिपातनं—प्राणवता सह वियोजनं प्राणातिपातो हिसेत्यर्थः, उक्तञ्च—“पयोन्द्रियाणि
 त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥” इति,
 स च प्राणातिपातो द्रव्यभावभेदात् द्विविधो, विनाशपरितापसङ्केशभेदात् त्रिविधो वा, आह च—“तृप्पजायवि-
 णासो दुक्खुप्पाओ य संकिलेसो य । एस वहो जिणभणिओ वज्जेयव्वो पयत्तेणं ॥१॥”ति, अथवा मनोवाकायैःकरण-

१ तत्पर्यायविनाशो दुःखोत्पादक संकेशश्च । एष वधो जिनेर्भणितो वर्जयितव्यः प्रयत्नेन ॥ १ ॥

कारणानुमतिभेदान्नवधा, पुनः स क्रोधादिभेदात् पद्मत्रिंशद्विधो वेति १, तथा मृषा-मिथ्या वदनं वादो मृगावादः, स च द्रव्यभावभेदात् द्विधा, अभूतोद्भवनादिभिश्चतुर्धा वा, तथाहि-अभूतोद्भावनं यथा सर्वगत आत्मा, भूतनिहयो ना-
स्त्यात्मा, वस्त्वन्तरन्यासो यथा गौरपि सन्नश्वोऽयमिति, निन्दा च यथा कुष्ठी त्वमसीति २, तथा अदत्तस्य-स्वामि-
जीवतीर्थं करुगुरुभिरितीर्णस्थाननुज्ञातस्य सचित्ताचित्तमिश्रभेदस्य वस्तुनः आदानं-ग्रहणमदत्तादानं, चार्थमित्यर्थः,
तच्च विविधोपाधिवशादनेकविधमिति, तथा मिथुनस्य-स्त्रीपुंसलक्षणस्य कर्म मैथुनम्-अन्नं, तत् मनोवाकायानां कृत-
कारितानुमतिभिरौदारिकवैक्रियशरीरविषयाभिरष्टादशधा विविधोपाधितो बहुविधतरं वेति ४, तथा परिगृह्यते-स्वी-
क्रियत इति. परिग्रहः, बाह्याभ्यन्तरभेदात् द्विधा, तत्र बाह्यो धर्मसाधनव्यतिरेकेण धनधान्यादिरनेकधा, अ(आ)भ्यन्तरस्तु
मिथ्यात्वाविरतिकपायप्रमादादिरनेकधा; परिग्रहणं वा परिग्रहो मूर्च्छत्यर्थः ५, तथा क्रोधमानमायालोभाः कपायमोहनी-
यकर्मपुद्गलोदयसम्पाद्या जीवपरिणामा इति, एते चानन्तानुबन्ध्यादिभेदतोऽसङ्ख्याताध्यवसायस्थानभेदतो वा बहु-
विधाः, तथा 'पेजे'ति प्रियस्य भावः कर्म वा प्रेम, तच्चानभिव्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावमभिप्यद्गमात्रमिति १०,
तथा--'दोसे'ति द्वेषणं द्वेषः, द्वेषणं वा दोषः, स चानभिव्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावोऽप्रीतिमात्रमिति ११, 'जा-
य'ति 'कलहे अब्भक्वाणे पेषुर्णे' इत्यर्थः, तत्र कलहो-राटी १२ अभ्याख्यानं-प्रकटमसदोपारोपणं १३ पेशून्यं-पिशुन-
कर्म प्रच्छन्नं सदसदोपाविर्भावनं १४, परेषां परिवादः परपरिवादो विकत्थनमित्यर्थः १५, अरतिश्च तन्मोहनीयोदयज-
श्चित्तविकार. उद्देगलक्षणो रतिश्च तथाविधानन्दरूपा अरतिरति इत्येकमेव विवक्षितं, यतः कचन विषये या रतिक्लामेव

विषयान्तरापेक्षया अरतिं व्यपदिशन्त्येवमरतिमेव रतिमित्यौपचारिकमेकत्वमनयोरस्तीति १६, तथा 'मायामोस'त्ति
 माया च-निकृतिर्मृषा च-मृषावादो मायया वा सह मृषा मायामृषा प्राकृतत्त्वान्मायामोसं, दोषद्वययोगः, इदं च मा-
 नमृषादिसंयोगदोषोपलक्षणं, वेपान्तरकरणेन लोकप्रतारणमित्यन्ये, प्रेमादीनि च बहुविधानि विषयभेदेन अध्यवसाय-
 स्थानभेदतो वा १७, मिथ्यादर्शनं-विपर्यस्ता दृष्टिः, तदेव तोमरादिशल्यमिथ शल्यं दुःखहेतुत्वात् मिथ्यादर्शनशल्यमिति,
 मिथ्यादर्शनञ्च पञ्चधा-अभिग्रहिकानभिग्रहिकाभिनिवेशिकानाभोगिकसांशयिकभेदाद् उपाधिभेदतो बहुतरभेदं वेति
 १८ ॥ एतेषां च प्राणातिपातादीनां उक्तक्रमेणानेकविधत्वेऽपि वधादिसाम्यादेकत्वमवगन्तव्यमिति । उक्तान्यष्टादश
 पापस्थानानि, इदानीं तद्विपक्षाणामेव 'एगे पाणाइवायचेरमणे' इत्यादिभिरष्टादशभिः सूत्रैरेकतामाह, सुगमानि चै-
 तानि, नवरं विरमणं विरतिः, तथा विवेकस्त्याग इति ॥ उक्तं सपुद्गलजीवद्रव्यधर्माणामेकत्वमिदानीं कालस्य स्थितिरू-
 पत्वेन तद्धर्मत्वात् तद्विशेषाणां 'एगा ओसप्पिणी'त्यादिना 'सुसमसुसमे'त्येतदन्तेनैतदेवाह—

एगा ओसप्पिणी । एगा सुसमसुसमा जाव एगा दूसमदूसमा । एगा उस्तप्पिणी एगा दुस्तमदुस्तमा जाव एगा सुस-

मसुसमा । (सू० ५०)

अथ काल एव कथमवसीयत इति चेत्?, उच्यते, वकुलचम्पकाशोकादिपुष्पप्रदानस्य नियमेन दर्शनान्नियामकश्च
 काल इति, तत्र 'ओसप्पिणी'ति अवसर्पयति हीयमानारकतया अवसर्पयति वाऽऽयुष्कशरीरादिभानान् हापयतीत्यत्र-
 सर्पिणी सागरोपमकोटीकोटीदशकप्रमाणः कालविशेषः सुष्ठु समा सुपमा अत्यन्तं सुपमा सुपमसुपमा अत्यन्तसुखस्वरू-

कारणानुमतिभेदान्नवधा, पुनः स क्रोधादिभेदात् पद्मत्रिंशद्विधो वेति १, तथा मृषा-मित्या वदनं वादो मृषावादाः, स च द्रव्यभावभेदात् द्विधा, अभूतोद्भावनादिभिश्चतुर्धा वा, तथाहि-अभूतोद्भावनं यथा सर्वागत आत्मा, भूतनिहयो ना-
स्त्यात्मा, वस्त्वन्तरन्यासो यथा गौरपि सन्नश्वोऽयमिति, निन्दा च यथा कुष्ठी त्यमसीति २, तथा अदत्तस्य-स्यामि-
जीवतीर्थं करगुरुभिरवितीर्णस्याननुज्ञातस्य सचित्ताचित्तमिश्रभेदस्य वस्तुनः आदानं-ग्रहणमदत्तादानं, चौर्यमित्यर्थः; ना-
तच्च विविधोपाधिवशादनेकविधमिति, तथा मिथुनस्य-स्त्रीपुंसलक्षणस्य कर्म मिथुनम्-अत्राफ, तत् मनोवाकायानां कृत-
कारितानुमतिभिरौदारिकवैक्रियशरीरविषयाभिरष्टादशधा विविधोपाधितो बहुविधतरं वेति ४, तथा परिगृह्यते-स्वी-
क्रियत इति परिग्रहः, बाह्याभ्यन्तरभेदात् द्विधा, तत्र बाह्यो धर्मसाधनव्यतिरेकेण धनधान्यादिरनेकधा, अ(आ)भ्यन्तरस्तु-
मित्यात्वाविरतिकपायप्रमादादिरनेकधा; परिग्रहणं वा परिग्रहो मूर्च्छत्यर्थः ५, तथा क्रोधमानमायालोभाः कपायमोहनी-
यकर्मपुद्गलोदयसम्पाद्या जीवपरिणामा इति, एते चानन्तानुबन्ध्यादिभेदतोऽसङ्ख्याताध्यवसायस्यानभेदतो वा चतु-
विधाः, तथा 'दोसे'ति द्वेषणं वा प्रेम, तच्चानभिव्यक्तमायालोभलक्षणभेदस्वभावमभिष्वङ्गमात्रमिति १०,
तथा—'दोसे'ति द्वेषणं द्वेषः, द्वेषणं वा दोषः, स चानभिव्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावोऽप्रीतिमात्रमिति १०,
व'ति 'कलहे अब्भक्खाणे पेसुण्णे' इत्यर्थः, तत्र कलहो-राटी १२ अम्याख्यानं-प्रकटमसदोपारोपणं १३ वैशून्यं-पिशुन-
कर्म प्रच्छन्नं सदसदोपाविर्भावनं १४, परेषां परिवादः परपरिवादो विकतधनमित्यर्थः १५, अरतिश्च तन्मोहनीयोदयज-
श्चित्तविकार उद्देगलक्षणो रतिश्च तथाविधानन्दरूपा अरतिरति इत्येकमेव विवक्षितं, यतः कश्चन विषये वा रतिक्रामेव

विषयान्तरापेक्षया अरतिं व्यपदिशन्त्येवमरतिमेव रतिमित्यापचारिकमेकत्वमनयोरस्तीति १६, तथा 'मायामोस'ति
 माया च-निकृतिर्मृषा च-मृषावादो मायया वा सह मृषा मायामृषा प्राकृतत्वान्मायामोसं, दोषद्वययोगः, इदं च मा-
 नमृषादिसंयोगदोषोपलक्षणं, वेपान्तरकरणेन लोकप्रतारणमित्यन्धे, प्रेमादीनि च बहुविधानि विषयभेदेन अध्यवसाय-
 स्थानभेदतो वा १७, मिथ्यादर्शनं-विपर्यस्ता दृष्टिः, तदेव तोमरादिशल्यमिव शल्यं दुःखहेतुत्वात् मिथ्यादर्शनशल्यमिति,
 मिथ्यादर्शनञ्च पञ्चधा-अभिग्रहिकानभिग्रहिकाभिनिवेशिकानभोगिकसांशयिकभेदाद् उपाधिभेदतो बहुतरभेदं वेति
 १८ ॥ एतेषां च प्राणातिपातादीनां उक्तक्रमेणानेकविधत्वेऽपि वधादिसाम्यादेकत्वमग्रगन्तव्यमिति । उक्तान्यष्टादश
 पापस्थानानि, इदानीं तद्विपक्षणाभेव 'एणे पाणाइवायवेरमणे' इत्यादिभिरष्टादशभिः सूत्रैरेकतामाह, सुगमानि चै-
 तानि, नवरं विरमणं विरतिः, तथा विवेकस्त्याग इति ॥ उक्तं सपुद्गलजीवद्रव्यधर्माणामेकत्वमिदानीं कालस्य स्थितिरू-
 पत्वेन तद्धर्मत्वात् तद्विशेषाणां 'एगा ओसप्पिणी'त्यादिना 'सुसमसुसमे'त्येतदन्तेनैतदेवाह—

एगा ओसप्पिणी । एगा सुसमसुसमा जाव एगा दूसमदूसमा । एगा उस्सप्पिणी एगा दुस्समदुस्समा जाव एगा सुस-

मसुसमा । (सू० ५०)

अथ काल एव कथमवसीयत इति चेत्?, उच्यते, वकुलचम्पकाशोकादिपुष्पप्रदानस्य नियमेन दर्शनान्नियामकश्च
 काल इति, तत्र 'ओसप्पिणी'ति अवसर्प्यति हीयमानारकतया अवसर्प्यति वाऽऽयुष्कशरीरादिभावात् हापयतीत्यव-
 सप्पिणी सागरोपमकोटीकोटीदशकप्रमाणः कालविशेषः सुष्ठु समा सुपमा अत्यन्तं सुपमा सुपमसुपमा अत्यन्तसुखस्वरू-

पक्षस्या एव प्रथमारक इति, एकत्वं चावसर्पिण्याः स्वरूपेणैकत्वादेवं सर्वत्र, यावदिति सीमोपदर्शनार्थः, ततश्च सुगम-
सुपमेत्यादि सूत्रं स्थानान्तरप्रसिद्धं तावदध्येयमिह यावद् 'दूसमदूसमे'ति पदमित्यतिदेशः, अयं च सूत्रलाघवापर्ययमिति,
एवं च सर्वत्र यावदिति व्याख्येयम्, अतिदेशलब्धानि च पदान्येकशब्दोपपदान्येतानि-एगा सुप्तमा एगा सुप्तमदूममा
एगा दूसमसुप्तमा एगा दूसमे'ति, आसां स्वरूपं शब्दानुसारतो ज्ञेयं, प्रमाणं पुनराद्यानां तिसृणां समानां क्रमेण साग-
रोपमकोटीकोट्यश्चतुस्त्रिद्विसङ्ख्याः, चतुर्थ्यास्त्वेका द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोना, अन्त्ययोस्तु प्रत्येकं वर्षसहस्राण्येकविंश-
तिरिति । तथा उत्सर्पति-वर्द्धतेऽरकापेक्षया उत्सर्पयति वा भावानायुष्कादीन् वर्द्धयतीति उत्सर्पिणी अवसर्पिणी-
प्रमाणा दुष्टु समा दुष्पमा-दुःखरूपा अत्यन्तं दुष्पमा दुष्पमदुष्पमा, यावत्करणाद् 'एगा दूसमा एगा दूसमसुप्तमा
एगा सुप्तमदूसमा एगा सुप्तमे'ति हृदयं, एतत्प्रमाणं च पूर्वोक्तमेव नवरं विपर्ययादिति । कृता जीवपुद्गलकाललक्षणद्र-
व्यविविधधर्मविविशेषाणामेकत्वप्ररूपणा, अधुना संसारिमुक्तजीवपुद्गलद्रव्यविशेषाणां नारकपरमाण्वादीनां समुदायल-
क्षणधर्मस्य 'एगा'नेरइयाणं वर्गणे'त्यादिना 'एगा अजहणुकोसगुणलुक्त्राणं पोगगलाणं वर्गणे'त्येतदन्तेन
ग्रन्थेन तामेवाह-

एगा नेरइयाणं वर्गणा एगा असुरकुमारणं वर्गणा चञ्चीसदंडओ जाव वेमाणियाणं वर्गणा । एगा भवसिद्धीयाणं
वर्गणा एगा अभवसिद्धीयाणं वर्गणा एगा भवसिद्धिनेरइयाणं वर्गणा एगा अभवसिद्धियाणं णेरतियाणं वर्गणा, एवं
जाव एगा भवसिद्धियाणं वेमाणियाणं वर्गणा एगा अभवसिद्धियाणं वेमाणियाणं वर्गणा । एगा सम्भरिद्धियाणं ब-

रगणा एगा मिच्छद्विद्वियाणं वग्गणा एगा सम्मदिद्वियाणं गेरइयाणं वग्गणा एगा
 मिच्छद्विद्वियाणं गेरइयाणं वग्गणा एगा सम्मदिद्वियाणं गेरइयाणं वग्गणा । एवं जाव थणियकुमारणं वग्गणा । एगा
 मिच्छादिद्वियाणं पुढविक्काइयाणं वग्गणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । एगा सम्मदिद्वियाणं वेइंदियाणं वग्गणा एगा मि-
 च्छद्विद्वियाणं वेइंदियाणं वग्गणा, एवं तेइंदियाणंपि चउरिंदियाणवि । सेसा जहा नेरइया जाव एगा सम्ममिच्छ-
 द्विद्वियाणं वेमाणियाणं वग्गणा ॥ एगा कण्हपक्खियाणं वग्गणा, एगा सुफपक्खियाणं वग्गणा, एगा कण्हपक्खियाणं
 गेरइयाणं वग्गणा, एगा सुक्कपक्खियाणं गेरइयाणं वग्गणा, एवं चउवीसदंडओ भाणियच्चो । एगा कण्हलेसाणं वग्गणा
 एगा नील्लेसाणं वग्गणा एवं जाव सुक्कलेसाणं नेरइयाणं वग्गणा जाव काउलेसाणं गेरइयाणं
 वग्गणा, एवं जस्स जइ लेसाओ, भवणवइवाणमंतरपुढविआउवणस्सइकाइयाणं च चत्तारि लेसाओ तेउवाउवेइंदियतिइंदिअ-
 चउरिंदियाणं तिन्नि लेसाओ, पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं छइेसाओ, जोतिसियाणं एगा तेउलेसा, वेमाणियाणं
 तिन्नि उवरिमलेसाओ । एगा कण्हलेसाणं भवसिद्वियाणं वग्गणा, एवं छसुवि लेसासु दो दो पयाणि भाणियच्च्याणि । एगा
 कण्हलेसाणं भवसिद्वियाणं नेरइयाणं वग्गणा एगा कण्हलेसाणं अभवसिद्विआणं गेरइयाणं वग्गणा एवं जस्स जत्ति ले-
 साओ तस्स तत्ति भाणियच्च्याओ जाव वेमाणियाणं । एगा कण्हलेसाणं सम्मदिद्विआणं वग्गणा, एगा कण्हलेसाणं मिच्छ-
 दिद्वियाणं वग्गणा, एगा कण्हलेसाणं सम्मामिच्छद्विद्वियाणं वग्गणा, एवं छसुवि लेसासु जाव वेमाणियाणं जेसि जदि
 दिद्वीओ । एगा कण्हलेसाणं कण्हपक्खियाणं वग्गणा, एगा कण्हलेसाणं सुफपक्खियाणं वग्गणा, जाव वेमाणियाणं

जस्त जति लेसाओ एए अट्ट चउवीसंदंडया ॥ एगा तित्यसिद्धाणं वग्गणा, एवं जाव एगा एणसिद्धाणं वग्गणा एगा अणिकसिद्धाणं वग्गणा एगा पढमसमयसिद्धाणं वग्गणा एवं जाव अणंतसमयसिद्धाणं वग्गणा ॥ एगा परमायुषोग्गन्धानं वग्गणा एवं जाव एगा अणंतपएसियाणं खंधाणं वग्गणा । एगा एगपएसोगाढाणं पोग्गलाणं वग्गणा जाव एगा अन्नं-खेज्जपएसोगाढाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा एगसमयठितियाणं वग्गणा जाव असंसेज्जममयठितियाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा एगगुणकालाणं पोग्गलाणं वग्गणा, जाव एगा असंसेज्ज० एगा अणंतगुणकालाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एवं वण्णा गंधा रसा फासा भाणियञ्जा जाव एगा अणंतगुणलुक्खणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा जहन्नपएसियाणं खंधाणं वग्गणा एगा उक्कस्सपएसियाणं खंधाणं वग्गणा एगा अजहन्नपएसियाणं एवं जहन्नोगाहणयाणं उक्कोसोगाहणगाणं अजहन्नपएसियाणं जहन्नठितियाणं उक्कस्सठितियाणं अजहन्नपएसियाणं जहन्नगुणकालाणं उक्कस्सगुणकालयाणं अजहन्नपएसियाणं अजहन्नपएसियाणं उक्कस्सठितियाणं अजहन्नपएसियाणं अजहन्नपएसियाणं उक्कस्सगुणलुक्खवाणं पोग्गलाणं वग्गणा ॥ (सू० ५१)

तत्र 'निरहयाणं'ति निर्गतम्-अविद्यमानमयम्-इष्टफलं कर्म येभ्यस्ते निरयास्तेषु भवा नैरयिकाः-क्लिष्टसत्त्वविशेषाः, ते च पृथिवीप्रस्तदनरकावासस्थितिभव्यत्वादिभेदादनेकविधास्तेषां सर्वेषां वर्गणा वर्गः समुदायः, तस्याश्चैकत्वं सर्वत्र नारकत्वादिपर्यायसाम्यादिति । तथा असुराश्च ते नवयौवनतया कुमार इव कुमारश्चेत्यसुरकुमारास्तेषामेका वर्गिति, 'चउवीसंदंडउ'ति चतुर्विंशतिपदप्रतिबद्धो दण्डको वाक्यपद्धतिश्चतुर्विंशतिदण्डकः, स इह वाच्य इति शेषः, स

चायं—‘नेरइया १ असुरादी १० पुढवाइ ५ वेइंदियादयो चेव ४ । नर १ वंतर १ जोतिसिय १ वेमाणी १ दंडओ एवं ॥ १ ॥’ भवनपतयो दशधा—“असुरा नाग सुवणा विजू अगी य दीव उदही य । दिसि पवणथणियनामा दसहा एए भवणवासि ॥ २ ॥” त्ति, एतदनुसारेण सूत्राणि वाच्यानि, यावच्चतुर्विंशतितमं ‘एगा वेमाणियाणं चग्गण’त्ति, एण सामान्यदण्डकः १ । ननु नारकसत्तैव दुरुपपादा आस्तां तद्धर्मभूताया वर्गणाया एकत्वमनेकत्वं वेति, तथाहि—न सन्ति नारकाः, तत्साधकप्रमाणाभावात्, व्योमकुसुमवत्, अत्रोच्यते, प्रमाणाभावादित्यसिद्धो हेतुः, तत्साधकानुमानसद्भावात्, तथाहि—विद्यमानभोक्तृकं प्रकृष्टपापकर्मफलं, कर्मफलत्वात्, पुण्यकर्मफलवत्, न च तिर्यङ्गरा एव प्रकृष्टपापफलभुजः, तस्यौदारिकशरीरवता वेदयितुमशक्यत्वात्, विशिष्टसुरजन्मनिवन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत्, आह च—“पावफलस्स पगिद्धस्स भोइणो कम्मओऽवसेसव्व । संति धुवं तेऽभिमया नेरइया अह मई होज्जा ॥ १ ॥ अंचरथदुक्खिया जे तिरियनरा नारगत्ति तेऽभिमया । तं न जओ सुरसोक्खप्परिससरिसं न तं दुक्खं ॥ २ ॥” त्ति, ‘अवसेसव्व’त्ति यथा नारकेभ्योऽन्ये तिर्यङ्गरा इत्यर्थः, अथ सुराणामपि विवादास्यदीभूतत्वात् विशिष्टसुरजन्मनिवन्धनप्रकृष्ट-

१ नैरयिका असुरादयः पृथ्व्यादयो द्वीन्द्रियादयश्चैव । नरा व्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिका दण्डरुधैवं ॥ १ ॥ २ असुरा नागाः गुपर्णा विद्युतः आमयश्च द्वीपा उदधयश्च । दिशः पवनाः स्तनितनामानः दशधा एते भवनवासिनः ॥ १ ॥ ३ पापफलस्य प्रकृष्टस्य भोगिनः कर्मत्वात् अवशेषा (प्रकृष्टपुण्यफला देवा) दय । सन्ति ध्रुवं तेऽभिमता नैरयिकाः, अथ मतिर्भवेत् ॥ १ ॥ अल्पन्तदुःखिता ये तिर्यङ्गरा नारका इति तेऽभिमताः । तत्र यतः सुरसौह्यप्रकर्यसदरां न तदुःखम् ॥ ३ ॥

पुण्यफलवत् इत्यसिद्धो दृष्टान्तः, अत्रोच्यते, देव इति सार्थकं पदं, ब्युत्पत्तिमच्छुद्धपदत्वाद्, घटाभिधानवदिति, ततः सन्ति देवा इति प्रत्येतव्यम्, अथ मनुष्येण गुणद्धिसंपन्नो नार्थवद् भविव्यति देवपदमिति न विवक्षितदेवसिद्धिरिति, अत्रोच्यते, यदिदं नरविशेषे देवत्वं तदौपचारिकम्, उपचारश्च तदर्थसिद्धौ सत्यां भवति, यथा निरुपचरितसिद्धसद्भावे गुणरिद्धिसंपन्नो ॥ १ ॥ तं न जओ तच्चरथे सिद्धे उवयारओ मया सिद्धी । तचंथसीह सिद्धे माणव सीक्षेत्रयारोच्च ॥२॥” इति, अपि च-“देवसु न संदेहो जुत्तो जं जोइसा सपच्चक्खं । दीसंति तफयाविय उवयायाणुगहा जगओ ॥ १ ॥ आलयमेत्तं च मई पुरं च तव्वासिणो तहवि सिद्धा । जे ते-देवत्ति मया न य निलया निच्चपडिसुण्णा ॥ २ ॥ को जा-णइ व किमेयंति होज्ज णिस्संसयं विमाणाइ । रयणमयनभोगमणादिह जह विजाहरादीणं ॥३॥” इति, तेषामसुरादिविज्ञेयः पुनराप्तवचनादवसेय इति । अथ पृथिव्यसेजोत्रांयुवनस्यतिकारिकाः कथमिह जीवत्येन प्रतिपत्तव्याः?, उच्छ्वासादिप्रा-णिधर्माणां तेष्वप्रतीयमानत्वाद्, अत्रोच्यते, आप्तवचनादनुमानतश्च, तत्राप्तवचनमिदमेव, अनुमानं त्विदं-जनस्यतयो

१ देव इति सार्थकमिदं शुद्ध(पद)त्वात् घटाभिधानमिव । अथ च मतिर्मुनुजर्थेव देवो गुणद्धिसंपन्नः ॥ १ ॥ तत्र यत्साम्यायं सिद्धे उपचारतो गता सिद्धिः । तथार्थसिद्धे सिद्धे माणवके सिद्धौपचारवत् ॥ २ ॥ २ देवेषु न संदेहो युक्तो यत् ज्योतिष्मन्तः स्वप्रत्यक्षेण । इत्यनेन तद्वृत्ता अपि चोपपातात्प्रमदा जगतः ॥ १ ॥ आलयमात्रं च मतिः पुरमिव तद्वासिनः तथापि सिद्धाः । ये ते-देवा इति मता न च निलया नित्यं प्रविगम्याः ॥ २ ॥ को जानाति किनेतस्मिन् भवेत् १, निरुक्तस्य विमानादि । रज्जुमयनभोगमनादि-
नाम् ॥ ३ ॥

स्थाना-
ध्ययने
नारकदे-
वसिद्धिः

विदुमलवणोपलादयः स्वस्वाश्रये वर्तमानाः सात्मकाः, समानजातीयङ्कुरसद्भावाद्, अशोविकाराङ्कुरवत्, आह च—
 “मंसंकुरोव्व सामाणजाइरूवंकुरोवलंभाओ । तरुगणविदुमलवणोपलादयो सासयावत्था ॥१॥” इति, इह समानजातिग्र-
 हणं शृङ्गाङ्कुरव्यवच्छेदार्थं, स हि न समानजातीयो भवतीति, तथा सात्मकमम्भो भौमं, भूमिखनने स्वाभाविकसम्भवाद्,
 दर्दुरवत्, अथवा सात्मकमन्तरिक्षोदकं स्वभावतो व्योमसम्भूतस्य पातात्, मत्स्यवत्, आह च—“भूमिक्खयसाभावि-
 यंसंभवओ दद्दुरोव्व जलमुत्तं” [सात्मकत्वेनेति] । अहवा मच्छोथ सहावयोमसंभूयपायाओ ॥ १ ॥” इति, तथा सा-
 त्मको वायुरपरैरितिर्यगनियतदिगतित्वाद् गोवत्, इह चापरप्रैरितग्रहणेन लेष्ठादिना व्यभिचारः परिहृतः, एवं तिर्य-
 ग्रहणेनोर्ध्वगतिना धूमेनानियमितग्रहणेन च नियमितगतिना परमाणुनेति, तथा तेजः सात्मकमाहारोपादानात् तद्दृ-
 ङ्खिविशेषोपलब्धेस्तद्विकारदर्शनाच्च पुरुषवद्, आह च—“अपरैर्यतिरियानियमियदिगमणओऽनिलो गोव्व । अनलो
 आहाराओ विद्धिविगारोवलंभाओ ॥ १ ॥” इति, अथवा पृथिव्यसेजोवायवो जीवशरीराणि, अन्नादिविकारवर्जितमूर्त्त-
 जातीयत्वात्, गवादिशरीरवदिति, अन्नादिविकारा हि मूर्त्तजातीयत्वे सत्यपि न जीवतनत्रस्तेन तत्परिहारो हेतुविशेष-
 णम्, आह च—“तणओऽणव्भाइविगारमुत्तजाइत्तओऽनिलंताइ [भूतानीति प्रक्रमः] । सत्थासत्थहयाओ निज्जीव-

१ °दयथ स्वा० प्र. २ अस्संकुर० प्र. ३ अशोऽ(मासो)ङ्कुर इव समानजातीयरूपाङ्कुरोपलम्भात् । तरुगणविदुमलवणोपलादयः स्वाश्रयणाः ॥ १ ॥
 ४ भूमिक्षतस्वामि रूसेभवान् दर्दुरवत् जलमुक्तम् । अथवा मत्स्यवत् स्वभावव्योमसंभूतपातान् ॥ १ ॥ ५ अपरैरितिर्यगनियमितरिगमनादनिलो गोवत् ।
 अनल आहारात् वृद्धिविहारादिविकारा मूर्त्तजातित्वात् अनिलन्तानि । शब्दाग्रहत्तानि निर्वायमनीयरूपानि ॥ १ ॥

चना इति भावः, उक्तञ्च—“सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभि
 हितम् ॥ १ ॥” इति । तथा सम्यक् मिथ्या च दृष्टिर्येषां ते सम्यग्मिथ्यादृष्टिकाः—जिनोक्तभावात् प्रत्युदासीनाः, इह
 गम्भीरभवोदधिमध्यविपरिवर्त्ती जन्तुरनाभोगनिर्वर्त्तितेन गिरिसरिदुपलघोलनाकल्पेन यथाप्रवृत्तिकरणेन संपादितान्तः
 सागरोपमकोटाकोटीस्थितिकस्य मिथ्यात्ववेदनीयस्य कर्मणः स्थितेरन्तर्मुहूर्त्तमुदयक्षणादुपर्यतिक्रम्यापूर्वकरणानिवृत्तिकर-
 णसंज्ञिताभ्यां विशुद्धिविशेषाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तकालप्रमाणमन्तरकरणं करोति, तस्मिन् कृते तस्य कर्मणः स्थितिद्वयं भवति,
 अन्तरकरणादधस्तनी प्रथमस्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमात्रा, तस्मादेवोपरितनी शेपा, तत्र प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकत्रेदनादसौ
 मिथ्यादृष्टिः, अन्तर्मुहूर्त्तेन तु तस्यामपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमिकसम्यक्त्वमाप्नोति, मिथ्यात्वदलिकत्रेद-
 नाऽभावात्, यथा हि दवानलः पूर्वदग्धेन्धनमूपरं वा देशमवाप्य विधायति तथा मिथ्यात्ववेदनाग्निरन्तरकरणमवाप्य
 विधायतीति, तदेवं सम्यक्त्वमौपधिविशेषकल्पमासाद्य मदनकोद्रवस्थानीयं दर्शनमोहनीयमशुद्धं कर्म त्रिधा भवति—
 अशुद्धमर्धविशुद्धं विशुद्धं चेति, त्रयाणां तेषां पुञ्जानां मध्ये यदाऽर्द्धविशुद्धः पुञ्ज उदेति तदा तदुदयशार्द्धविशुद्धम-
 र्द्धदृष्टतत्त्वश्रद्धानं भवति जीवस्य, तेन तदाऽसौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्भवति अन्तर्मुहूर्त्तं यावत्, तत ऊर्द्धं सम्यक्त्वपुञ्जं मि-
 थ्यात्वपुञ्जं वा गच्छतीति, सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिश्रविशेषितोऽन्यो दण्डकः, तत्र च नारकादिज्वेकादशसु पदेषु दर्शनत्र-
 यमस्ति, अत उक्तम्—‘एवं जाव थणिए’त्यादि, पृथिव्यादीनां मिथ्यात्वमेव, तेन तेषां तेनैव व्यपदेशः, उक्तञ्च—‘चो-
 इस तस सेसया मिच्छ’त्ति चतुर्दशगुणस्थानकवन्तस्त्रसाः स्यावरास्तु मिथ्यादृष्टय एवेत्यर्थः । द्वीन्द्रियादीनां मिश्रं नास्ति,

सजीवरूपाओ ॥ १ ॥” त्ति, वनसतीनां विशेषेण सचेतनत्वं
 हारदोहलामयओ । रोगतिगिच्छार्हहि य णारिव्व सचेयणा तरवो ॥ १ ॥ छिफपरोइया छिफमित्तंतंकोयओ रुट्टि-
 गिब्व । आसयसंचाराओ वियत्त ! वड्डी वियाणाहि ॥ २ ॥” [‘वियत्त’त्ति गणधरामन्नणमिति] संम्मादयो व सावप्पवोह-
 कालोवलंमाओ’त्ति विपयाणां-गीतसुरागण्णूपकामिनीचरणताडनादीनां कालो वसन्तादिरिति] ? ‘एणा भवसिद्धि-
 ये’त्यादि, भविष्यतीति भवा-भाविनी सा सिद्धिः-निर्वृतिर्येषां ते भवसिद्धिका-भव्याः, तद्द्विपरीतास्त्वभवसिद्धिका अ-
 भव्या इत्यर्थः । ननु जीवत्वे समाने संति को भव्याभव्ययोर्विशेषः?, उच्यते, स्वभावकृतो, द्रव्यत्वेन समानयोर्जाव-
 नभसोरिव, आह च-“द्वेव्वाइत्ते तुल्ले जीवनभाणं सभावओ भेदो । जीवाजीवाइगओ जह तह भव्येयरविसेसो ॥ १ ॥”
 त्ति, आभ्यां विशेषितोऽन्यो दण्डकः २ । ‘एणा सम्मच्चिट्टियाण’मित्यादि, सम्यग्-अविपरीता दृष्टिः-दर्शनं रुचिस्तत्त्वानि
 प्रति येषां ते सम्यग्दृष्टिकाः, ते च मिथ्यात्वमोहनीयक्षयोपशमोपशामेभ्यो भवन्ति, तथा मिथ्या-विपर्यासयती जि-
 नाभिहितार्थसार्थाश्रद्धानवती दृष्टिः-दर्शनं श्रद्धानं येषां ते मिथ्यादृष्टिकाः-मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदयादरुचितजिनव-

१ जन्मजरजीवनमरणरोहणाहारदोहंदा मयात् । रोगचिकित्सादिभिश्च नारीव सचेतनात्त्वत्वे ॥ १ ॥ सृष्टग्रोदिका सृष्टमात्रात् संकोचतः उक्तिप्रकार । आ-
 श्रयसंचारात् व्यक्त । वड्डीविजानीहि (सचेतनाः) ॥ २ ॥ २ शम्यादयश्च स्वापावबोधसंकोचनादितोऽभिमतः । इकुलादयश्च शच्यादिविषयकालोपलम्भात् ॥ १ ॥
 ३ इव्यादित्वे तुल्ये जीवनभसोः स्वभावतो भेदः । जीवाजीवादिगतो यथा तथा भव्येतरविशेषः ॥ १ ॥

? स्थाना-
 ध्ययने
 स्यावराणां
 जीयत्वं

जीवव्यापारो यः स वाग्योगः २, तथौदारिकादिशरीरव्यापाराहतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्यात् जीवव्यापारो यः स मनो-
 योग इति ३, ततो यथैव कायादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतियोग उच्यते तथैव लेश्यापीति, अन्ये तु व्याचक्षते
 —‘कर्मनिस्सन्दो लेश्ये’ति, सा च द्रव्यभावभेदात् द्विधा, तत्र द्रव्यलेश्या कृष्णादिद्रव्याण्येव, भावलेश्या तु तज्जन्यो
 जीवपरिणाम इति, इयं च पद्मप्रकारा जम्बूफलखादकपुरुषपट्टदृष्टान्ताद् ग्रामघातकचौरपुरुषपट्टदृष्टान्ताद्वा आगमप्र-
 सिद्धादवसेयति, तत्सूत्राणि सुगमानि, नवरं कृष्णवर्णद्रव्यसाचिव्यात् जाताऽशुभपरिणामरूपा कृष्णा सा लेश्या येषां
 ते तथा, एवं शेषाण्यपि पदानि, नवरं नीला ईपत्सुन्दररूपैवमिति—अनेनैव क्रमेण यावत्करणात् ‘एगा कावोयलेस्साण’मि-
 त्यादि सूत्रत्रयं दृश्यं, तत्र कपोतस्य—पक्षिविशेषस्य वर्णेन तुल्यानि यानि द्रव्याणि धूम्राणि इत्यर्थः; तत्साहाय्याज्जाता
 कापोतलेश्या मनाक् शुभतरा सा लेश्या येषां ते तथा, तेजः—अग्निज्वाला तदूर्णानि यानि द्रव्याणि लोहितानीत्यर्थः;
 तत्साचिव्याज्जाता तेजोलेश्या शुभस्वभावा, पद्मगर्भवर्णानि यानि द्रव्याणि पीतानीत्यर्थः तत्साचिव्याज्जाता पद्म-
 लेश्या शुभतरा, शुक्लवर्णद्रव्यजनिता शुक्ला, अत्यन्तशुभेति, एतासां च विशेषतः स्वरूपं लेश्याध्ययनादवसेयमिति,
 ‘एवं जस्स जइ’त्ति नारकाणामिव यस्सासुरादेर्या चावत्सो लेश्यास्तदुद्देशेन तद्वर्णैकत्वं वाच्यं, ‘भवणे’त्यादिना तल्ले-
 श्यापरिमाणमाह, अत्र सद्ग्रहणी—“काज नीला किण्हा लेसाओ तिन्नि होति नरएसुं । तइयाए काजनीला [पृथिव्यामि-
 त्यर्थः] नीला किण्हा य रिट्ठाए ॥ १ ॥ [पञ्चम्यामित्यर्थः] किण्हा नीला काज तेजलेसा य भवणवंतरिया ।

१ कापोता नीला कृष्णा लेश्यास्त्रिस्रो भवन्ति नरकेषु । तृतीयायां कापोता नीला (च) नीला कृष्णा च रिट्ठायाम् ॥ १ ॥ कृष्णा नीलाकापोतातेजोलेश्याध भवणव्यन्तराः ।

संज्ञिनामेव तद्भावात्, ततस्तेषु सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टितयैव व्यपदेशः, एवं 'तेर्द्वियाणञि चतुरिद्वियाणञि' ति दीन्द्रि-
यवद् व्यपदेशद्वयेन वर्णकत्वं वाच्यम्, पद्येन्द्रियतिर्यगादीनां दर्शनत्रयमप्यस्ति ततस्त्रियाऽपि तत्त्रयपदेशः, अत एवो-
क्तम्—'सेसा जहा नेरहय' ति, तथा वाच्या इति शेषः, दण्डकपर्यन्तसूत्रं पुनरिदम् 'एगा सम्मद्विद्वियाणं वेमागियाणं
वगणा, एवं मिच्छद्विद्वियाणं, एवं सम्मामिच्छाद्विद्वियाणं, एतत्पर्यन्तमाह—जाय एगा सम्मामिच्छेत्यादि ३ । 'एगा कण्ट-
पत्रिखयाणं' इत्यादि, कृष्णपाक्षिकेतरयोर्लक्षणं—'जेसिमवहो पोगलपरियटो सेसओ उ संसारो । ते सुफपत्रिया
खलु अहिण् पुण किण्हपक्खीआ ॥ १ ॥' इति, एतद्विशेषितोऽन्यो दण्डकः ४ ॥ 'एगा कण्टलेसाण'मित्यादि, लि-
ङ्गपरिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्यैव तत्रायं, लेदयाशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥' इति, इयं च शरीरनामकर्म-
परिणतिरूपा योगपरिणतिरूपत्वात्, योगस्य च शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषत्वात्, यत उक्तं प्रज्ञापनादृत्तिकृता—'यो-
गनिरोधं करोति ततोऽयोगित्वमलेदयत्वं च प्राप्नोति अतोऽवगम्यते 'योगपरिणामो लेदये' ति, स पुनर्योगः शरीरना-
मकर्मपरिणतिविशेषः, यस्मादुक्तम्—'कर्म हि कर्मणस्य कारणमन्येषां च शरीराणा' मिति," तस्मादौदारिकादिशरी-
रयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः १, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतावागद्रव्यसमूहसाच्चिव्यात्

१ येषामपार्थयुद्धरूपरायत्तः शेषः संसारस्तु । ते शुक्रपाक्षिकाः खलु अधिके पुनः कृष्णपाक्षिकाः ॥ १ ॥

स्थाना-
प्यपने
दृष्टि-
रयादि

द्रव्यतो नद्यादीनां समोऽनपायश्च भूभागो भौतादिप्रवचनं वा, द्रव्यतीर्थता त्वस्याप्रधानत्वाद्, अप्रधानत्वं च भावत-
स्तरणीयस्य संसारसागरस्य तेन तरीतुमशक्यत्वात्, सावद्यत्वादस्येति, भावतीर्थं तु सङ्घो, यतो ज्ञानादिभावेन तद्विपक्षा-
दज्ञानादितो भवाच्च भावभूतात् तारयतीति, आह च—“जं णाणदंसणचरित्तभावओ तव्विवक्खलभावाओ । भवभावओ
य तारेइ तेण तं भावओ तित्थं ॥ १ ॥” ति, त्रिपु वा—क्रोधाग्निदाहोपशमलोभतृष्णानिरासकर्ममलापनयनलक्षणेषु ज्ञा-
नादिलक्षणेषु वा अर्थेषु तिष्ठतीति त्रिस्थं, प्राकृतत्वात् तित्थं, आह च—“दाहोवसमादिसु वा जं तिसु थियमहव दंस-
णाईसुं । तो तित्थं सङ्घो च्चिय उभयं च विसेसणविसेसं ॥ १ ॥” ति, ‘विशेषणविशेष्य’मिति तीर्थं सङ्घ इति सङ्घो वा ती-
र्थमिति, त्रयो वा क्रोधाग्निदाहोपशमादयोऽर्थाः—फलानि यस्य तत् त्र्यर्थं, तित्थंति पूर्व्यत्, आह च—“कौहग्गिदाहस-
मणादओ व ते चेव तिन्नि जस्सऽत्था । होइ तियत्थं तित्थं तमतथसद्धो फलत्थोऽयं ॥१॥” अथवा त्रयो ज्ञानादयोऽर्थाः—
वस्तूनि यस्य तत्र्यर्थम्, आह च—“अहवा सम्भदंसणनाणचरित्ताइं तिन्नि जस्सऽत्था । तं तित्थं पुव्वोदियमिहमतथो
वत्थुपज्जाओ ॥ १ ॥” ति ॥ तत्र तीर्थे सति सिद्धाः—निर्वृतास्तीर्थसिद्धा ऋपभसेनगणधरादिवत् तेषां वर्गणेति १, तथा

१ यत् ज्ञानदर्शनचारित्र्यभावतस्त्वद्विपक्षभावात् । भवभावतथ तात्यति तेन तद्भावतस्तीर्थम् ॥ १ ॥ २ दाहोपशमादिपु वा यत्रिपु स्थितमथवा दर्शनादिपु ।
तत्स्तीर्थं सङ्घ एवोभयं च विशेषणविशेष्यम् ॥ १ ॥ ३ क्रोधाग्निदाहशमनादयो वा ते चेव त्रयो यस्यार्थाः । भवति त्र्यर्थं तीर्थं तत् अर्थशब्दः फलाद्योऽयम् ॥ १ ॥

४ अथवा सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि त्रयो यस्यार्थाः । तत् तीर्थं पूर्वोदितमिहाथो वस्तुपर्यायः ॥ १ ॥

नामाचार्यसन्निधावपि भवति प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीति । बुद्धबोधिताः-आचार्यादिवोधिताः सन्तो ये सि-
द्धास्ते बुद्धबोधितसिद्धास्तेषां ७, एतेषामेव स्त्रीलिङ्गसिद्धानां ८ पुंलिङ्गसिद्धानां ९ नपुंसकलिङ्गसिद्धानां १० स्वलिङ्गसि-
द्धानां रजोहरणाद्यपेक्षया ११ अन्यलिङ्गसिद्धानां परिम्राजकादिलिङ्गसिद्धानां १२ गृहिलिङ्गसिद्धानां मरुदेवीप्रभृतीनां
१३ एकसिद्धानामेकैकसिन् समये एकैकसिद्धानां १४ अनेकसिद्धानामेकसमये व्यादीनां अष्टशतान्तानां सिद्धानामेका
वर्गणेति १५ । तत्रानेकसमयसिद्धानां प्ररूपणा गाथा—'वत्तीसा अडयाला सट्ठी वावत्तरी य वोद्धव्या । चुलसीई छन्न-
उई दुरहिय अट्ठोत्तर सयं च ॥ १ ॥" एतद्विवरणं-यदा एकसमयेन एकादय उत्कर्षेण द्वात्रिंशत् सिध्यन्ति तदा द्वि-
तीयेऽपि समये द्वात्रिंशद्, एवं त्रैरन्तरेण अष्टौ समयान् यावत् द्वात्रिंशत् सिध्यन्ति, तत ऊर्ध्वमवश्यमेवान्तरं भव-
तीति, यदा पुनस्त्रयस्त्रिंशद(त आ)रभ्य अष्टचत्वारिंशदन्ताः एकसमयेन सिध्यन्ति तदा निरन्तरं सप्त समयान् यावत्
सिध्यन्ति, ततोऽवश्यमेवान्तरं भवतीति, एवं यदा एकोनपञ्चाशत्तमादि कृत्वा यावत् पष्टिरेकसमयेन सिध्यन्ति तदा
निरन्तरं षट् समयान् सिध्यन्ति, तदुपरि अन्तरं समयादिर्भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, यावत् अष्टशतमेकसमयेन यदा
सिध्यति तदाऽवश्यमेव समयाद्यन्तरं भवतीति । अन्ये तु व्याचक्षते-अष्टौ समयान् यदा त्रैरन्तरेण सिद्धिस्तदा प्रथमसमये
जघन्यनैकः सिध्यत्युत्कृष्टतो द्वात्रिंशदिति, द्वितीयसमये जघन्यनैकः उत्कृष्टतोऽष्टचत्वारिंशत्, तदेवं सर्वत्र जघन्यनैकः
समय उत्कृष्टतो गाथार्थोऽयं भावनीयः वत्तीसेत्यादि ॥ एवमनन्तरसिद्धानां तीर्थादिना भूतभावेन प्रत्यासत्तिव्य-
पदेश्यत्वेन पञ्चदशविधानां वर्गणैकत्वमुक्तमिदानीं परम्परसिद्धानामुच्यते, तत्र 'अपढमसमयसिद्धानां'मित्यादित्रयो-

अतीर्थ-तीर्थान्तरे साधुव्यवच्छेदे जातिसरणादिना प्राप्तापवर्गमार्गा मन्त्रेवीवत् सिद्धा अतीर्थसिद्धान्त्या २, एवंरू-
णात् 'पुगा तित्थगरसिद्धानं चरणे'त्यादि हृदयं, तीर्थमुक्त्वक्षणं तर्कुर्यन्त्यानुलोम्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया येति तीर्थे-
कराः, आह च—“अणुलोमहेतुतस्तीलयाय जे भावतित्यमेयं तु । कुर्वन्ति पगासन्ति उ ते तित्थगरा हियप्यकरा ॥ १ ॥”
इति, तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धा ऋपभाद्रिवत् तेषां ३, अतीर्थकरसिद्धाः सामान्यकैवलिनः सन्तो ये
सिद्धा गौतमादिवत् तेषाम् ४, तथा स्वयम्-आत्मना बुद्ध्याः-तत्त्वं ज्ञातवन्तः स्वयम्बुद्धान्ते सन्तो ये सिद्धास्ते तथा तेषां
५, तथा प्रतीत्यैकं किञ्चित् वृषभादिकं अनित्यतादिभावनाकारणं यस्तु बुद्ध्याः-बुद्धवन्तः परमार्थमिति प्रत्येकबुद्धान्ते
सन्तो ये सिद्धास्ते तथा तेषां ६, स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धानां च बोध्युपधिश्चतुर्लिङ्गरुतो विशेषः, तथाहि-स्वयम्बुद्धानां
बाह्यनिमित्तमन्तरेणैव बोधिः प्रत्येकबुद्धानां तु तदपेक्षया, करकण्डवादीनामिवेति, उपधिः स्वयम्बुद्धानां पात्रादिद्रोद-
शविधः, तद्यथा-‘पैतं १ पत्ताबंधो २ पायठवणं ३ च पायकेसरिया ४ । पडलाइ ५ रयत्ताणं च ६ गोच्छजो ७ पाय-
निज्जोगो ॥ १ ॥ तित्थेव य पच्छागा १० रयहरणं ११ चैव होइ मुहपोत्ति १२ ॥” इति, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रा-
वरणवर्ज इति, स्वयम्बुद्धानां पूर्वाधीते श्रुते अनियमः प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयम्बुद्धान्ते

१ अगादि तीर्थमित्युपगमेऽपि तीर्थान्तरता अत एव विशिष्टता साधुव्यवेषादिना. २ आवुलोम्यहेतुतच्छीलतया ये भावतीर्थमेतत्तु । कुर्वन्ति प्रकाशवन्ति
तु ते तीर्थकरा हितार्थकराः ॥ १ ॥ ३ पात्राणि पात्रबन्धः पात्रस्त्रापनं पात्रकेसरिका । पडलानि रज्ज्वाणं च गोच्छजः पात्रनिर्मोगः ॥ १ ॥ नव एव प्रकाशवन्ति
रज्ज्वाणमेव भवति मुखवज्रिका ।

नामाचार्यसन्निधावपि भवति प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीति । बुद्धबोधिताः-आचार्यादिवोधिताः सन्तो ये सि-
द्धान्ते बुद्धबोधितसिद्धान्तेषां ७, एतेषामेव स्त्रीलिङ्गसिद्धानां ८ पुंलिङ्गसिद्धानां ९ नपुंसकलिङ्गसिद्धानां १० स्वलिङ्गसि-
द्धानां रजोहरणाद्यपेक्षया ११ अन्यलिङ्गसिद्धानां परिव्राजकादिलिङ्गसिद्धानां १२ गृहिलिङ्गसिद्धानां मरुदेवीप्रभृतीनां
१३ एकसिद्धानामकैकसिन् समये एकैकसिद्धानां १४ अनेकसिद्धानामेकसमये व्यादीनां अष्टशतान्तानां सिद्धानामेका
वर्गणेति १५ । तत्रानेकसमयसिद्धानां प्ररूपणा गाथा—'वत्तीता अडयाला सड्डी चावत्तरी य वोद्धव्वा । चुलसीई छन्न-
उई दुरहिय अडोत्तर सयं च ॥ १ ॥" एतद्विवरणं-यदा एकसमयेन एकादय उत्कर्षेण द्वात्रिंशत् सिध्यन्ति तदा द्वि-
तीयेऽपि समये द्वात्रिंशद्, एवं नैरन्तर्येण अष्टौ समयान् यावत् द्वात्रिंशत् सिध्यन्ति, तत ऊर्ध्वमत्रयमेवान्तरं भव-
तीति, यदा पुनस्त्रयस्त्रिंशद(त आ)रभ्य अष्टचत्वारिंशदन्ताः एकसमयेन सिध्यन्ति तदा निरन्तरं सप्त समयान् यावत्
सिध्यन्ति, ततोऽत्रयमेवान्तरं भवतीति, एवं यदा एकोनपञ्चाशतमादि कृत्वा यावत् षष्टिरेकसमयेन सिध्यन्ति तदा
निरन्तरं षड् समयान् सिध्यन्ति, तदुपरि अन्तरं समयादिर्भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, यावत् अष्टशतमेकसमयेन यदा
सिध्यति तदाऽत्रयमेव समयाद्यन्तरं भवतीति । अन्ये तु व्याचक्षते-अष्टौ समयान् यदा नैरन्तर्येण सिद्धित्तदा प्रथमतमये
जघन्यनैकः सिध्यत्युत्कृष्टतो द्वात्रिंशदिति, द्वितीयसमये जघन्यनैकः उत्कृष्टतोऽष्टचत्वारिंशत्, तदेवं सर्वत्र जघन्यनैकः
समय उत्कृष्टतो गाथार्थोऽयं भावनीयः वत्तीसित्यादि ॥ एवमनन्तरसिद्धानां तीर्थोदिना भूतभावेन प्रत्यासत्तिव्य-
पदेशत्वेन पञ्चदशविधानां वर्गणैकत्वमुक्तमिदानीं परम्परसिद्धानामुच्यते, तत्र 'अपडमसमयसिद्धानां'मित्यादित्रयो-

अतीर्थ-तीर्थान्तरे साधुव्यवच्छेदे जातिसरणदिना प्राप्तापवर्गमार्गा मरुदेवीवत् सिद्धा अतीर्थसिद्धास्तेषा २, एवंकर-
णात् 'एगा नित्यगरसिद्धानं वरगणे'त्यादि हृदयं, तीर्थमुफलक्षणं तत्कुर्वन्त्यानुलोम्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया वेति तीर्थ-
कराः, आह च—“अणुलोमहेतुस्सीलयाय जे भावतित्यमेयं तु । कुर्वन्ति पगासंति उ ते तित्यगरा हियत्यकरा ॥ १ ॥”
इति, तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धा ऋपभादिवत् तेषां ३, अतीर्थकरसिद्धाः सामान्यकैवलिनः सन्तो ये
सिद्धा गौतमादिवत् तेषाम् ४, तथा स्वयम्-आत्मना बुद्धाः-तत्त्वं ज्ञातवन्तः स्वयम्बुद्धास्ते सन्तो ये सिद्धास्ते तथा तेषां
५, तथा प्रतीत्यैकं किञ्चित् वृषभादिकं अनित्यतादिभावनाकारणं वस्तु बुद्धाः-बुद्धवन्तः परमार्थमिति प्रत्येकबुद्धास्ते
सन्तो ये सिद्धास्ते तथा तेषां ६, स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धानां च बोध्युपधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेषः, तथाहि-स्वयम्बुद्धानां
बाह्यनिमित्तमन्तरेणैव बोधिः प्रत्येकबुद्धानां तु तदपेक्षया, करकणइवादीनामिवेति, उपधिः स्वयम्बुद्धानां पात्रादिर्द्रादि-
शविधो ॥ १ ॥ तिन्नेव य पच्छागा १० रथहरणं ११ चैव होइ मुहपोत्ति १२ ॥” त्ति, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रा-
निजोगो ॥ १ ॥ तिन्नेव य पच्छागा १० रथहरणं ११ चैव होइ मुहपोत्ति १२ ॥” त्ति, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयम्बुद्धा-
वरणवर्ज इति, स्वयम्बुद्धानां पूर्वाधीते श्रुते अनियमः प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयम्बुद्धा-

१ अनादि तीर्थमित्युत्प्रेक्ष्य तीर्थान्तरता अत एव विधियता साधुव्यवस्थादिना. २ आणुलोम्यहेतुतच्छीलतया ये भावतीर्थमेतत्तु । कुर्वन्ति प्रकाशयन्ति
तु वे तीर्थकरा हितार्थकराः ॥ १ ॥ ३ पात्राणि पात्रबन्धः पात्रस्थापनं पात्रकेसरिका । पटलानि रज्ज्वाणं च गोच्छकः पात्रविर्योगः ॥ १ ॥ त्रय एव प्रच्छादका
त्वोद्दरणमेव भवति मुक्त्वञ्जिका ।

यस्य स एकगुणः, एकगुणः कालो वर्णो येषां ते एकगुणकालकाः, तारतम्येन कृष्णतरकृष्णतमादीनां येभ्य आ-
रभ्य प्रथममुत्कर्षप्रवृत्तिर्भवतीति भावस्तेषाम्, एवं सर्वाण्यपि भावसूत्राणि पृथ्यधिकद्विशतप्रमाणानि वाच्यानि २६०,
विंशतेः कृष्णादिभावानां त्रयोदशभिर्गुणनादिति । साम्प्रतं भङ्ग्यन्तरेण द्रव्यादिविशेषितानां जघन्यादिभेदभिन्नानां
स्कन्धानां वर्गणैकत्वमाह—'एगा जहन्नप्पएसियाण'मित्यादि, जघन्याः—सर्वाल्पाः प्रदेशाः—परमाणवस्ते सन्ति येषां ते
जघन्यप्रदेशिकाः, व्यणुकार्दय इत्यर्थः, स्कन्धाः—अणुसमुदायेषां उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः—उत्कर्षयन्तः उत्कृष्टसङ्ख्याः
परमानन्ताः प्रदेशाः—अणवस्ते सन्ति येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकाः तेषां, जघन्याश्च उत्कर्षाश्च जघन्योत्कर्षाः न तथा ये ते
अजघन्योत्कर्षाः, मध्यमा इत्यर्थः, ते प्रदेशाः सन्ति येषां ते अजघन्योत्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, एतेषां चानन्तवर्गणत्वेऽ-
प्यजघन्योत्कर्षशब्दव्यपदेश्यत्वादेकवर्गणात्वमिति । 'जहन्नोगाहणगणं'ति अवगाहन्ते—आसते यस्या साऽवगाहना—क्षे-
त्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते स्वार्थिककप्रत्ययाजघन्यावगाहनकास्तेषाम्, एकप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, उत्कर्षावगाहन-
कानामसङ्ख्यातप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, अजघन्योत्कर्षावगाहनकानां सङ्ख्येयासङ्ख्येयप्रदेशावगाढानामित्यर्थः । जघन्या
—जघन्यसङ्ख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यस्थितिका इत्यर्थः, तेषां, उत्कर्षा—उत्कर्षवत्-
सङ्ख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा तेषामसङ्ख्यातसमयस्थितिकानामित्यर्थः, तृतीयं कण्ठ्यं, जघन्येन—जघन्यस-
ङ्ख्याविशेषणैकेनेत्यर्थः गुणो—गुणनं ताडनं यस्य स तथा(तथा)विधः कालो वर्णो येषां ते जघन्यगुणकालकास्तेषाम्, एवमुत्क-

दशसूत्री, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः सिद्धत्वद्वितीयसमयवर्तिनः तेषामेवं 'जाव'त्तिकरणात् 'दुग्म-
यसिद्धानं तिचउपंचछसत्तट्टनवदससंखेज्जासंखेज्जासमयसिद्धानं'मिति इदं, तत्र सिद्धत्वस्य तृतीयाद्रिउ समयेउ द्विस-
मयसिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयाभिधानं विशेषतो द्विसमयाद्यभिधानमिति, अतलेया वर्गणा,
एव व्याख्यातव्याः, व्यादिसमयसिद्धास्तु यथाश्रुता एवेति ॥ इतो द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य पुद्गलवर्गणकत्वं चि-
न्त्यते—पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, ते च स्कन्धा अपि स्थिरिति विशेषयति—परमाणवो—निष्प्रदेशास्ते च पुद्गलाश्चेति
विग्रहस्तेषां, एवंकरणात् 'दुपएसियाणं खंधाणं तिचउपंचछसत्तट्टनवदससंखेज्जापएसियाणं असंखेज्जापएसियाण'मिति
इदमिति, कृता द्रव्यतः पुद्गलचिन्ता, अतः क्षेत्रतः क्रियते—'एंगा एगपणसे'त्यादि, एकस्मिन् प्रदेशे क्षेत्रस्या-
वगाढाः—अवस्थिता एकप्रदेशवगाढास्तेषां ते च परमाणवादयोऽनन्तप्रादेशिकस्कन्धान्ताः स्युः, अधिन्यत्वात् द्र-
व्यपरिणामस्य, यथा पारदस्यैकेन कर्पेण चारिताः सुवर्णस्य ते सप्तान्येकीभवन्ति, पुनर्वामिताः प्रयोगतः ससुव त
इति, 'जाव एगा असंखेज्जापएसोगाढाणं'ति, अनन्तप्रदेशावगाहित्वं तु नास्ति पुद्गलानां, लोकलक्षणस्यावगाढक्षेत्रस्या-
व्यसङ्ख्येयप्रदेशत्वादिति, कालत आह—'एगा एगसमण'त्यादि, एकं समयं यावत् स्थितिः—परमाणुत्वादिना एक-
प्रदेशावगाढादित्येन एकगुणकालादित्येन वाऽवस्थानं येषां ते एकसमयस्थितिकालेषामिति, इह च अनन्तसमय-
स्थितेः पुद्गलानामभावाद् असङ्खेज्जासमयद्वितीयाणमित्युक्तमिति, भावतः पुद्गलानाह—एकेन गुणो—गुणनं ताडनं

यस्य स एकगुणः, एकगुणः कालो वर्णो येषां ते एकगुणकालकाः, तारतम्येन कृष्णतरकृष्णतमादीनां येभ्य आ-
रभ्य प्रथममुत्कर्षप्रवृत्तिर्भवतीति भावस्तेषाम्, एवं सर्वाण्यपि भावसूत्राणि पद्यधिकद्विशतप्रमाणानि वाच्यानि २६०,
विंशतेः कृष्णादिभावानां त्रयोदशभिर्गुणनादिति । साम्प्रतं भङ्गन्तरेण द्रव्यादिविशेषितानां जघन्यादिभेदभिन्नानां
स्कन्धानां वर्णकत्वमाह—'एगा जहन्नप्पएसियाण'मित्यादि, जघन्याः—सर्वाल्पाः प्रदेशाः—परमाणवस्ते सन्ति येषां ते
जघन्यप्रदेशिकाः, व्युत्कादय इत्यर्थः, स्कन्धाः—अणुसमुदयास्तेषां उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः—उत्कर्षवन्तः उत्कृष्टसद्भ्याः
परमानन्ताः प्रदेशाः—अणवस्ते सन्ति येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकाः तेषां, जघन्याश्च उत्कर्षाश्च जघन्योत्कर्षाः न तथा ये ते
अजघन्योत्कर्षाः, मध्यमा इत्यर्थः, ते प्रदेशाः सन्ति येषां ते अजघन्योत्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, एतेषां चानन्तवर्गणत्वेऽ-
प्यजघन्योत्कर्षशब्दव्यपदेश्यत्वादेकवर्गणत्वमिति । 'जहन्नोगाहणगणं'ति अवगाहन्ते—आसते यस्या साऽवगाहना—क्षे-
त्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते स्वार्थिककप्रत्ययाज्जघन्यावगाहनकास्तेषाम्, एकप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, उत्कर्षावगाहन-
कानामसङ्ख्यातप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, अजघन्योत्कर्षावगाहनकानां सद्भ्येयासद्भ्येयप्रदेशावगाढानामित्यर्थः । जघन्या
—जघन्यसङ्ख्या समयोपेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यस्थितिकाः, एकसमयस्थितिका इत्यर्थः, तेषां, उत्कर्षा—उत्कर्षवत्-
सङ्ख्या समयोपेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा तेषामसङ्ख्यातसमयस्थितिकानामित्यर्थः, तृतीयं कण्ठ्यं, जघन्येन—जघन्यस-
ङ्ख्याविशेषणैकेनेत्यर्थः गुणो—गुणनं ताडनं यस्य स तथा(तथा)विधः कालो वर्णो येषां ते जघन्यगुणकालकास्तेषाम्, एवमुत्क-

१ एकस्मादारभ्य दशान्ताः संख्येयासंख्येयानन्ताधेति त्रयोदश । २ स्वस्ववर्गणाय जघन्यानां वर्गणनामनेकविधत्वात् व्युत्कादय इति ।

रयति-मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः प्रेरयति वा-कर्मणि निराकरोति वीरयति वा-रागादिशत्रून् प्रति परा-
क्रमयति इति वीरः, निरुक्तितो वा वीरो, यदाह—“विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, त-
स्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥” इतरवीरापेक्षया महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरः, भाष्योक्तं च—“तिहुयणविक्लायजसो
महाजसो नामओ महावीरो । विकंतो य कसायाइसत्तुसेन्नपराजयओ ॥ १ ॥ ईरेइ विसेसेण व खिवइ कम्माइ गमयइ
सिवं वा । गच्छइ अ तेण वीरो स महं वीरो महावीरो ॥ २ ॥” त्ति ॥ अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणां मध्ये
चरमतीर्थकरः सिद्धः-कृतार्थो जातः बुद्धः-केवलज्ञानेन बुद्धवान् बोध्यं मुक्तः-कर्मभिः यावत्करणात् ‘अंतकडे’ अन्तो
भवस्य कृतो येन सोऽन्तकृतः ‘परिनिब्बुडे’ परिनिर्भूतः कर्मकृतविकारविरहात् स्वस्थीभूतः, किमुक्तं भवति?—सर्वत्र
दुःखस्पर्शहीणे-सर्वाणि शारीरादीनि दुःखानि प्रक्षीणानि वा यस्य स सर्वदुःखप्रक्षीणः सर्वदुःखप्रहीणो वा, सर्वत्र
बहुव्रीहौ कान्तस्य यः परनिपातः स आहिताग्नादिदर्शनादिति, इह च तीर्थकरेष्वेतस्यैवैकत्वं मोक्षगमने, न तु ऋपभा-
दीनां, दशसहस्रादिपरिवृतत्वेन तेषां सिद्धत्वाद्, उक्तं च—“एगो भगवं वीरो तेत्तीसाएँ सह निब्बुओ पासो । छत्तीसाएँहिं
पंचहिं सएहिं नेमी उ सिद्धि गओ ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ एकाकी वीरो निर्भूत इत्युक्तं, निर्भूतिक्षेत्रासन्नानि चानुत्तरविमाना-

१ त्रिभुवनविख्यातयशा महायशा नामतो महावीरः । विक्रान्तश्च कपायादिशत्रुसैन्यपराजयात् ॥ १ ॥ इत्यति विशेषेण वा क्षपयति कर्मानि गमयति शिवं
वा । गच्छति च तेन वीरः स महान् वीरो महावीरः ॥ १ ॥ २ एवं प्रकारेण तु भाष्योक्तमिति संवन्धः. ३ एको भगवान् वीरस्ययत्तिनाता सह निर्भूतः पार्थः ।
पटत्रिंशदधिकैः पद्यभिः शतैर्नैमिस्तु सिद्धि गतः ॥ १ ॥

रयति-मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः प्रेरयति वा-कर्मणि निराकरोति वीरयति वा-रागादिशत्रून् प्रति पराक्रमयति इति वीरः, निरुक्तितो वा वीरो, यदाह—“विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥” इतरवीरापेक्षया महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरः, भाष्योक्तं च—“तिहुयणविक्र्वायजसो महाजसो नामओ महावीरो । विकंतो य कसायाइसचुसेन्नपराजयओ ॥ १ ॥ ईरेइ विसेसेण व खिवइ कम्माई गमयइ सिवं वा । गच्छइ अ तेण वीरो स महं वीरो महावीरो ॥ २ ॥” चिं ॥ अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणां मध्ये चरमतीर्थकरः सिद्धः-कृतार्थो जातः बुद्धः-केवलज्ञानेन बुद्धवान् बोध्यं मुक्तः-कर्मभिः यावत्करणात् ‘अंतकडे’ अन्तो भवस्य कृतो येन सोऽन्तकृतः ‘परिनिब्बुडे’ परिनिर्धृतः कर्मकृतविकारविरहात् स्वस्थीभूतः, किमुक्तं भवति?—सर्वदुःखस्वप्पहीणे-सर्वाणि शारीरादीनि दुःखानि प्रक्षीणानि वा यस्य स सर्वदुःखप्रक्षीणः सर्वदुःखप्रहीणो वा, सर्वत्र बहुव्रीहौ कान्तस्य यः परनिपातः स आहिताश्यादिदर्शनादिति, इह च तीर्थकरेष्वेतस्यैवैकत्वं मोक्षगमने, न तु ऋषभादीनां, दशसहस्रादिपरिवृतत्वेन तेषां सिद्धत्वाद्, उक्तं च—“एगो भगवं वीरो तेत्तीसाएँ सह निब्बुओ पासो । छत्तीसएहिं पंचहिं सएहिं नेमी उ सिद्धि गओ ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ एकाकी वीरो निर्धृत इत्युक्तं, निर्धृतिक्षेत्रासन्नानि चानुत्तरविमाना-

१ त्रिभुवनविद्ययातयशा महायशा नामतो महावीरः । विक्रान्तश्च कपायादिशत्रुसेन्यपराजयात् ॥ १ ॥ इत्यति विशेषेण वा क्षपयति कर्माणि गमयति शिवं वा । गच्छति च तेन वीरः स महान् वीरो महावीरः ॥ १ ॥ २ एवं प्रकारेण तु भाष्योक्तमिति संबन्धः. ३ एको भगवान् वीरः यस्मिन्नाता सह निर्धृतः पार्श्वः । पदत्रिंशदधिकैः पद्यभिः शतैर्नैमिस्तु सिद्धिं गतः ॥ १ ॥

नीति तन्निवासिदेवमानमाह— 'अनुत्तरे' त्यादि, अनुत्तरत्वादनुत्तराणि-विजयादिविमानानि तेषु य उपपातो-जन्म स
 विद्यते येषां तेषु अनुत्तरोपपातिकास्ते, षकारौ वाक्यालङ्कारे, देवाः-सुरा एकां रत्नि-हस्तं यावत् 'क्रोशं कौटिल्येन नदी' ति-
 वदिह द्वितीया, 'उहृष्टचत्तेण' ति वस्तुनो ह्यनेकधोचत्वम्, ऊर्ध्वस्थितस्यैकमपरं तिर्थकृत्स्नितस्यान्यत् गुणोन्नतिरूपम्, त-
 तत्रेतराणोहेनोर्ध्वस्थितस्य यदुच्चत्वं तदूर्ध्वोच्चत्वमित्यागमे रुढमिति तेनोर्ध्वोच्चत्वेन, अनुस्वारः प्राकृतत्वात्, प्रज्ञाः-
 प्ररूपिताः सर्वविद्भिरिति, अथवा अनुत्तरोपपातिकानां देवानामूर्ध्वोच्चत्वेन प्रमाणमिति शेषः, एका रत्निः प्रज्ञसेति व्या-
 ख्येयमिति ॥ देवाधिकारादेव नक्षत्रदेवानां 'अद्वा नक्खत्ते' इत्यादिना कण्ठ्येन सूत्रत्रयेण तारैकत्वमुक्तम्, तारा च-
 ज्योतिर्विमानरूपेति, कृत्तिकादिषु च नक्षत्रेष्विवदं ताराप्रमाणम्—'छ ६ षं च ५ तिर्नि ३ एगं १ चेउ ४ तिर्ग ३ रं स ६
 वेर्ष ४ जुंयल २ जुंयलं च २ । इदियं ५ एगं १ एगं १ विसंय ५ गिं' ३ संमुह ४ धोरसगं १२ ॥ १ ॥ चर्दरो ४
 तिर्धं ३ तिर्धं ३ तिर्धं ३ पंचं ५ सैत्त ७ वे २ वे २ भवे तिया तिर्नि ३-३-३। रिक्खे तारपमाणं जइ तिहिलुं हयं कज्जं
 ॥ २ ॥" ति, इह चैकस्थानकानुरोधान्नक्षत्रत्रयस्य ताराप्रमाणमुक्तं, शेषनक्षत्राणां तु प्रायोऽग्रेतनाध्ययनेषु तद् वक्ष्यति, यस्तु
 क्वचिद्विसंवादस्ताराप्रमाणस्य स तथाविधप्रयोजनेषु तिथिविशेषस्य नक्षत्रविशेषयुक्तस्याशुभत्वसूचनार्थत्वेनोक्तगाथयो-
 र्भन्तान्तरभूतत्वान्न बाधक इति । तारा पुद्गलरूपेति पुद्गलस्वरूपमभिधातुमाह—'एगप्पएसोगाढे' इत्यादि सुगमं, नवरमे-
 कत्र प्रदेशे-क्षेत्रस्यांशविशेषे अवगाढाः-आश्रिता एकप्रदेशावगाढाः, ते च परमाणुरूपाः स्कन्धरूपाश्चेति, एवं वर्ण ५-
 गन्ध २ रस ५ स्पर्श ५ भेदविशिष्टाः पुद्गला वाच्याः, अत एवोक्तम्—'जाव एगगुणलुक्खे' इत्यादि ॥ तदेवमनुगमोऽ-

१ ० वेदमान० मुद्रिते.

भिहितः, अधुना कथञ्चित्प्रत्यक्षस्थानावसरे भणितमपि नयद्वारमनुयोगद्वारक्रमायातमिति पुनर्विशेषेणोच्यते—तत्र नैग-
 मादयः सप्त नयाः, ते च ज्ञाननये क्रियानये चान्तर्भवन्तीति ताभ्यामध्ययनमिदं विचार्यते—तत्र ज्ञानचरणात्मकेऽस्मि-
 न्नध्ययने ज्ञाननयो ज्ञानमेव प्रधानमिच्छति, ज्ञानाधीनत्वात् सकलपुरुषार्थसिद्धेः, यतः—“विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न
 क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलप्राप्तेरसम्भवाद् ॥ १ ॥” इत्यत ऐहिकामुष्मिकफलार्थिना ज्ञान एव
 यत्नो विधेय इति । क्रियानयस्तु क्रियामेवेच्छति, तस्या एव पुरुषार्थसिद्धाबुपयुज्यमानत्वात्, तथा चोक्तम्—“क्रियैव
 फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥ १ ॥” इत्यत ऐहिकामुष्मि-
 कफलार्थिना क्रियैव कार्येति । जिनमते तु नानयोः प्रत्येकं पुरुषार्थसाधनता, यत उक्तम्—“हेयं नाणं क्रियाहीणं,
 हया अन्नाणओ क्रिया । पासंतो पंगुलो दहो, धावमाणो य अंधओ ॥ १ ॥”ति, संयोग एव चानयोः फलसाधकत्वं,
 यत उक्तम्—“संजोगसिद्धीइ फलं वयंति, नहु एगचक्केण रहो पयाइ । अंधो य पंगू य वणे समिचा, ते संपउत्ता नगरं
 पविद्धा ॥ १ ॥” इति ॥ भाष्यकृताऽयुक्तम्—“नाणाहीणं सवं नाणणओ भणति किं च किरियाए ? । किरियाए
 करणनओ तदुभयगाहो य सम्मत्तं ॥ १ ॥” ति, अथवा सप्तापि नैगमादयः सामान्यनये विशेषनये चान्तर्भवन्ति, तत्र
 सामान्यनयः प्रक्रान्ताध्ययनोक्तानामात्मादिपदार्थानामेकत्वमेवाभिमन्यते, सामान्यवादित्वात् तस्य, स हि ऋते-एकं

१ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताऽज्ञानतः क्रिया । पश्यन् पदुर्दग्धो धावंधान्यः ॥ १ ॥ संयोगसिद्धेः फलं यदन्ति, नैवेकचक्रेण रयः प्रयाति । अन्यस्य पशुध वने
 समेल तौ संप्रयुक्तौ नगरं प्रविष्टौ ॥ १ ॥ ज्ञानाधीनं सर्वं ज्ञाननयो भणति किंच क्रियया १ । क्रियायाः करणनयस्तदुभयप्रद्वय सम्यक्त्वम् ॥ १ ॥

नित्यं निरवयवं निष्क्रियं सर्वगं च सामान्यमेवास्ति, न विशेषो, निःसामान्यत्वात्, इह यन्निःसामान्यं तन्नानि यथा तत्-
विषाणं, यच्चास्ति न तन्निःसामान्यं यथा घट इति, तथा सामान्यादन्येऽनन्ये वा विशेषाः प्रतिपद्येरन्?, यद्यन्ये
ननूरुमसन्तस्ते निःसामान्यत्वात् खपुष्पवत्, अथानन्ये तदा सामान्यमात्रमेव, तत्र वा विशेषोपचारः, न चोपचा-
रेणार्थतत्त्वं चिन्त्यत इति, आह च—“एकं निच्चं निरवयवमक्रियं सब्दगं च सामान्यं । निस्तामन्नत्ताओ नत्तिय वि-
सेसो खपुष्पं व ॥ १ ॥ तथा—सामन्नाओ विसेसो अन्नोऽन्नो व होज्ज? जइ अन्नो । सो नत्तिय तपुष्पं पियज्जान्णो
सामन्नमेव तयं ॥ २ ॥” ति, तदेवं सामान्यनयाभिप्रायेणात्मादीनामेकत्वमेव । विशेषनयमतेन तु तेषामनेकत्वमेव, स
हि व्रूते-विशेषेभ्यः सामान्यं भिन्नमभिन्नं वा स्यात्?, न भिन्नमत्यन्तानुपलम्भात् खपुष्पवत्, तथा-न सामान्यं विशेष-
पेभ्यो भिन्नमस्ति, दाहपाकत्नानपानावगाहवाहोहादिसर्वसंबन्धव्यवहाराभावात् खरविषाणवत्, अयाभिन्नं तदा वि-
शेषमात्रं वस्तु न नाम सामान्यमस्ति, तेषु वा सामान्यमात्रोपचार इति, न चोपचारेणार्थतत्त्वं चिन्त्यत इति, आह
च—“ने विसेसत्थंतरभूयमत्थि सामन्नमाह ववहारो । उवलंभव्वहाराभावाओ खरविसाणं व ॥ १ ॥” इति, तदे-
वमात्मादीनामनेकत्वमेवेति । ननु पक्षद्वयेऽपि युक्तिसम्भवात् किं तत्त्वं प्रतिपत्तव्यमिति?, उच्यते, स्यादेकत्वं स्याद-

१ एकं नित्यं निरवयवमक्रियं सर्वगं च सामान्यम् । निस्तामान्यत्वात् नास्ति विशेषः खपुष्पवत् ॥ १ ॥ सामान्याद्विशेषः अस्योऽनन्यो वा भवेत् १ य-
द्यन्यः । स नास्ति खपुष्पमिव अनन्यः सामान्यमेव तद्वत् ॥ २ ॥ २ न विशेषार्थान्तरभूतमस्ति सामान्यमाह, व्यवहारः । उपलम्भमव्यवहाराभावात् खरवि-
षाणमिव ॥ १ ॥

नेकत्वमिति, तथाहि-समविषयरूपत्वाद्धस्तुनः समरूपापेक्षया एकत्वं विपरूपापेक्षया त्वनेकत्वमिति, उक्तञ्च—“वस्तुन एव समानः परिणामो यः स एव सामान्यम् । विपरीतास्तु विशेषा वस्तुनेकमनेकरूपं तद् ॥ १ ॥” इति ॥

इति श्रीमद्भयदेवसूरिविरचिते स्थानाख्यतृतीयाङ्गविवरणे प्रथममध्ययनमे-
कस्थानकाभिधानं समाप्तमिति, (ग्रन्थाग्रं ११८७ ॥)

अथ द्वितीयं द्विस्थानकाल्यमध्ययनं

व्याख्यातमेकस्थानकाल्यं प्रथममध्ययनं, अतः सहाय्यक्रमसम्बद्धमेव द्विस्थानकाल्यं द्वितीयमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायं विशेषसम्बन्धः—इह जैनानां सामान्यविशेषात्मकं वस्तु, तत्र सामान्यमाश्रित्य प्रथममध्ययने आत्मादिवत्त्वेक-योगद्वाराण्युपक्रमादीनि भवन्ति, तानि च प्रथममध्ययनवत् द्रष्टव्यानि यस्तु विशेषः स स्वयुष्याऽऽगन्तव्यः, केवल-मस्य चतुरदशकाल्मकस्याध्ययनस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्देशकादिसूत्रमिदमुच्चारणीयम्—

जदत्थि णं लोगे तं सव्वं दुपओआं, तंजहा—जीवेषेव अजीवेषेव । तसे चेव यावरे चेव १, सजोगियेषेव अजो-
णियेषेव २, साउयेषेव अणाउयेषेव ३, सइदियेषेव, अणिविए चेव ४, सवेयगा चेव अवेयगा चेव ५, सरुपि चेव
अरुवि चेव ६, सयोगला चेव अपोगला चेव ७, संसारसमावन्नगा चेव अंसंसारसमावप्रगा चेव ८, सासया चेव
असासया चेव ९, (सू० ५७)

अस्य च पूर्वसूत्रेण सहाय्यं सम्बन्धः—पूर्वं ह्युक्तम् 'एकगुणरूक्षाः पुत्रलाः अनन्ताः' तत्र किमनेकगुणरूक्षा अपि पुत्रला भवन्ति येन ते एकगुणरूक्षतया विशिष्यन्त इति १, उच्यते, भवन्त्येव, यतो 'जवरथी'त्यादि, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु—'सुत मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातमेक आत्मे'त्यादि, तथेदमपरमाख्यातं 'जवरथी'त्यादि, संदिक्तादिपर्यन्तः पूर्वसूत्रं,

जीवादिकं वस्तु 'अस्ति' विद्यते, णमितिवाक्यालङ्कारे, क्वचित्थि चणं'ति, तत्रानुस्वार आगमिकश्चशब्दः पुनरर्थः
 एवं चास्य प्रयोगः-अस्यात्मादि वस्तु, पूर्वार्थाध्ययनप्ररूपितत्वाद्, यच्चास्ति 'लोके' पञ्चास्तिकायात्मके लोक्यते-प्रमीयत
 इति लोक इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपे वा तत् 'सर्वं' निरवशेषं द्वयोः पदयोः-स्थानयोः पक्षयोर्विवक्षितवस्तुतद्विप-
 र्ययलक्षणयोरवतारो यस्य तद् द्विपदावतारमिति, 'दुपडोयारं'ति क्वचित् पठ्यते, तत्र द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य तत् द्विप्रत्य-
 वतारमिति, स्वरूपवत् प्रतिपक्षवच्चेत्यर्थः, 'तद्यथे'त्युदाहरणोपन्यासे, 'जीवचेव अजीवचेव'त्ति, जीवाश्चीवाजीवाश्चीव,
 प्राकृतत्वात् संयुक्तपरत्वेन ह्रस्वः, चकारौ समुच्चयार्थौ, एवकारावधारणे, तेन च राश्यन्तरापोहमाह, नोजीवाख्यं रा-
 श्यन्तरमस्तीति चेत्, नैवम्, सर्वनिषेधकत्वे नोशब्दस्य नोजीवशब्देनाजीव एव प्रतीयते, देशनिषेधकत्वे तु जीवदेश
 एव प्रतीयते, न च देशो देशिनोऽत्यन्तव्यतिरिक्त इति जीव एवासाविति, 'चेय' इति वा एवकारार्थः 'चिय' इति वा एवकारार्थः 'चिय' इति वा एवकारार्थः
 इति वचनात्, ततश्च जीवा एवेति विवक्षितवस्तु अजीवा एवेति च तत्प्रतिपक्ष इति, एवं सर्वत्र, अथवा 'यदस्ति' अस्तीति
 यत् सन्मात्रं यदित्यर्थः तद् द्विपदावतारं-द्विविधं, जीवाजीवभेदादिति, शेषं तथैव । अथ त्रसेत्यादिकया नवसूत्र्या जी-
 वतत्त्वस्यैव भेदान् सप्रतिपक्षानुपदर्शयति- 'तसे चेवे'त्यादि, तत्र त्रसनामकर्मोदयतत्त्वस्यन्तीति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयः
 स्थावरनामकर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः स्थावराः-पृथिव्यादयः, सह योन्या-उत्पत्तिस्थानेन सयोनिकाः-संसारिणस्त-
 द्विपर्यासभूताः अयोनिकाः-सिद्धाः, सहायुषा वर्तन्त इति सायुपस्तदन्त्येऽनायुषः-सिद्धाः, एवं सेन्द्रियाः-संसारिणः,

अथ द्वितीयं द्विस्थानकाव्यमध्ययनं

व्याख्यातमेकस्थानकाव्यं प्रथममध्ययनं, अतः सहायकमसम्बद्धमेव द्विस्थानकाव्यं द्वितीयमध्ययनमारभ्यते, अस्य चार्यं विशेषसम्बन्धः—इह जैनानां सामान्यविशेषात्मकं यस्तु, तत्र सामान्यमाश्रित्य प्रथममध्ययने आत्मादिवस्त्येक-योगद्वाराण्युपक्रमदीनि भवन्ति, तानि च प्रथममध्ययनवत् द्रष्टव्यानि यस्तु विशेषः स स्वबुद्ध्याऽव्यगन्तव्यः, केयट-मस्य चतुरद्वैशकालकस्याध्ययनस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्वैशकादिसूत्रमिदमुच्चारणीयम्—
जदत्थि गं लोगे तं सत्त्वं दुपओआरं, तंजहा—जीवश्चैव अजीवश्चैव । तस्ते चैव यावरे चैव १, सजोगियश्चैव अजो-
गियश्चैव २, साउयश्चैव अणउयश्चैव ३, सइदियश्चैव, अण्दिदिए चैव ४, सवेयगा चैव अवेयगा चैव ५, सरुवि चैव
अरुवि चैव ६, सपोगला चैव अपोगला चैव ७, संसारसमावक्रगा चैव असंसारसमावक्रगा चैव ८, सासया चैव
असासया चैव ९, (सू० ५७)

अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—पूर्वं ह्युक्तम् 'एकगुणरूक्षाः पुद्गलाः अनन्ताः' तत्र किमनेकगुणरूक्षा अपि पुद्गला भवन्ति येन ते एकगुणरूक्षतया विशिष्यन्त इति १, उच्यते, भवन्त्येव, यतो 'जवरथी'त्यादि, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु—'सुते मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातमेक आत्मे'त्यादि, तथेदमपरमाख्यातं 'जवरथी'त्यादि, संक्षिप्यारिचर्कः पूर्ववत्.

जीवादिकं वस्तु 'अस्ति' विद्यते, णमित्तिवाक्यालङ्कारे, क्वचित्थिं चणं'ति, तत्रानुस्वार आगमिकश्चशब्दः पुनरर्थः
 एवं चास्य प्रयोगः-अस्त्यात्मादि वस्तु, पूर्वाध्ययनप्ररूपितत्वाद्, यच्चास्ति 'लोके' पञ्चास्तिकायात्मके लोक्यते-प्रमीयत
 इति लोक इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपे वा तत् 'सर्वं' निरवशेषं द्वयोः पदयोः-स्थानयोः पक्षयोर्विवक्षितवस्तुतद्विप-
 र्ययलक्षणयोरवतारो यस्य तद् द्विपदावतारमिति, 'दुपडोयारं'ति क्वचित् पठ्यते, तत्र द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य तत् द्विप्रत्य-
 वतारमिति, स्वरूपवत् प्रतिपक्षवच्चेत्यर्थः, 'तद्यथे'त्युदाहरणोपन्यासे, 'जीवचेव अजीवचेव'त्ति, जीवाश्चैवाजीवाश्चैव,
 प्राकृतत्वात् संयुक्तपरत्वेन ह्रस्वः, चकारौ समुच्चयार्थौ, एवकारावधारणे, तेन च राश्यन्तरापोहमाह, नोजीवाख्यं रा-
 श्यन्तरमस्तीति चेत्, नैवम्, सर्वनिषेधकत्वे नोशब्दस्य नोजीवशब्देनाजीव एव प्रतीयते, देशनिषेधकत्वे तु जीवदेश
 एव प्रतीयते, न च देशो देशिनोऽत्यन्तव्यतिरिक्त इति जीव एवासाविति, 'चेय' इति वा एवकारार्थः 'चियं चैय एयार्थ'
 इति वचनात्, ततश्च जीवा एवेति विवक्षितवस्तु अजीवा एवेति च तत्प्रतिपक्ष इति, एवं सर्वत्र, अथवा 'यदस्ति' अस्तीति
 यत् सन्मानं यदित्यर्थः तद् द्विपदावतारं-द्विविधं, जीवाजीवभेदादिति, शेषं तथैव । अथ त्रसेत्यादिकया नवसूत्र्या जी-
 वतत्त्वस्यैव भेदान् सप्रतिपक्षानुपदर्शयति-'तसे चैवे'त्यादि, तत्र त्रसनामकर्मोदयतत्त्वस्यन्तीति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयः
 स्थावरनामकर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः स्थावराः-पृथिव्यादयः, सह योन्या-उत्पत्तिस्थानेन सयोनिकाः-संसारिणस्त-
 द्विपर्यासभूताः अयोनिकाः-सिद्धाः, सहायुषा वर्तन्त इति सायुपस्तदन्येऽनायुषः-सिद्धाः, एवं सेन्द्रियाः-संसारिणः,

अथ द्वितीयं द्विस्थानकाल्यमध्ययनं

व्याख्यातमेकस्थानकाल्यं प्रथममध्ययनं, अतः सङ्ख्याक्रमसम्बद्धमेव द्विस्थानकाल्यं द्वितीयमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायं विशेषसम्बन्धः—इह जैनानां सामान्यविशेषात्मकं वस्तु, तत्र सामान्यमाश्रित्य प्रथममध्ययने आत्मादिवस्त्वैकत्वेन प्ररूपितमिह तु विशेषाश्रयणात् तदेव द्विविधत्वेन प्ररूप्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रमादीनि भवन्ति, तानि च प्रथममध्ययनवत् द्रष्टव्यानि यस्तु विशेषः स स्वबुद्ध्याऽऽगन्तव्यः, केवलमस्य चतुरदशकात्मकस्याध्ययनस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्देशकादिसूत्रमिदमुच्चारणीयम्—

जदत्थि णं लोगे तं सव्वं दुपओआं, तंजहा—जीवचेव अजीवचेव । तसे चेव यावरे चेव १, सजोणियचेव अजोणियचेव २, साउयचेव अणाउयचेव ३, सइदियेचेव, अण्णियेचेव ४, सवेयगा चेव अवेयगा चेव ५, सरुवि चेव अरुवि चेव ६, सपोगला चेव अपोगला चेव ७, संसारसमावन्नगा चेव असंसारसमावन्नगा चेव ८, सासया चेव असासया चेव ९, (सू० ५७)

अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—पूर्वं ह्युक्तम् 'एकगुणरूक्षाः पुद्गलाः अनन्ताः' तत्र किमनेकगुणरूक्षा अपि पुद्गला भवन्ति येन ते एकगुणरूक्षतया विशिष्यन्त इति १, उच्यते, भवन्त्येव, यतो 'जदत्थी'त्यादि, परंस्परसूत्रसम्बन्धस्तु—'श्रुतं मयाऽऽयुष्मता भगवैतैवमाख्यातमेक आत्मे'त्यादि, तथेदमपरमाख्यातं 'जदत्थी'त्यादि, संहितादिचर्चः पूर्ववत्, 'यद्',

पं० तं०—पाणातिवायकिरिया चैव १०, पाणातिवायकिरिया दुविहा पं० तं०—सहस्यपाणा-
 तिवायकिरिया चैव परहस्यपाणातिवायकिरिया चैव ११, अपञ्चक्खाणकिरिया दुविहा पं० तं०—जीवअपञ्चक्खाणकि-
 रिया चैव अजीवअपञ्चक्खाणकिरिया चैव १२, दो किरियाओ पं० तं०—आरंभिया चैव परिग्गहिया चैव १३, आरं-
 भिया किरिया दुविहा पं० तं०—जीवआरंभिया चैव अजीवआरंभिया चैव १४, एवं परिग्गहियावि १५, दो किरि-
 याओ पं० तं०—मायावत्तिआ चैव मिच्छादंसणवत्तिया चैव १६, मायावत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—आयभा-
 वंकणता चैव परभावंकणता चैव १७, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—ऊणइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया
 चैव तव्वइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया चैव १८, दो किरियाओ पं० तं०—दिट्ठिया चैव पुट्ठिया चैव १९, दिट्ठिया किरिया
 दुविहा पं० तं०—जीवदिट्ठिया चैव अजीवदिट्ठिया चैव २०, एवं पुट्ठियावि २१, दो किरियाओ पं० तं०—पाडुगिया
 चैव सामंतोवणिवाइया चैव २२, पाडुगिया किरिया दुविहा पं० तं०—जीवपाडुगिया चैव अजीवपाडुगिया चैव २३,
 एवं सामंतोवणिवाइयावि २४, दो किरियाओ पं० तं०—साहस्यिया चैव णेसस्यिया चैव २५, साहस्यियाकिरिया
 दुविहा पं० तं०—जीवसाहस्यिया चैव अजीवसाहस्यिया चैव २६, एवं णेसस्यियावि २७, दो किरियाओ पं० तं०
 —आणवणिया चैव वेयारणिया चैव २८, जहेव णेसस्यियाओ २९-३०, दो किरियाओ पं० तं०—अणाभो-
 गवत्तिया चैव अणकंखवत्तिया चैव ३१, अणाभोगवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—अणाउत्तआइयणता चैव अणा-
 उत्तपमज्जणता चैव ३२, अणकंखवत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—आयसरीरअणकंखवत्तिया चैव परसरीरअणव-

अनिन्द्रियाः-सिद्धादयः; सर्वेदकाः-स्त्रीवेदाद्युदयवन्तः; अवेदकाः-सिद्धादयः; सह रूपेण-मूर्त्यां वर्तन्त इति समा-
सान्ते इन्द्रप्रत्यये सति सरूपिणः-संस्थानवर्णादिमन्तः सद्यरीरा इत्यर्थः; न रूपिणोऽरूपिणो-मुक्ताः; सपुत्रलाः कर्मा-
सिद्धाः; शाश्वताः-सिद्धाः; अपुत्रलाः-सिद्धाः; संसारं-भवं समापन्नकाः-आश्रिताः संसारसमापन्नकाः-संसारिणः; तदितरे
वतारं निरूप्याजीवतत्त्वस्य तं निरूपयन्नाह-

आगासा च नोआगासा च । धम्मे च अयम्मे च । (सू० ५८) कथं च मोक्षे च १ पुत्रे च पात्रे च
२ आसवे च संवरे च ३ वेयणा च निज्जरा च ४ (सू० ५९) दो किरियाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-सम्मत्तकिरिया च २, अजी-
वकिरिया दुविहा पन्नत्ता, तं-इरियावहिया च संपराइगा च ३, दो किरियाओ पं० तं०-काइया च अहिगर-
णिया च ४, काइया किरिया दुविहा पन्नत्ता तं०-अणुवरयकायकिरिया च ५, दुप्पउत्तकायकिरिया च ६, अहिकर-
णिया किरिया दुविहा पन्नत्ता, तं०-संजोयणाधिकरणिया च ७, पाउसिया किरिया दुविहा पं० तं०-जीवपाउसिया च ८, पाउसिया च पाणियावणिया च ९, पाउसिया किरिया दुविहा पं० तं०-सहत्थपाणियावणिया च १०, दो किरियाओ
१ आदिना सयोगिकेबल्यादयः; तेषां धायोपशमिकभावाभावात्, धायोपशमिकाणि चेन्द्रियाणि ।

याऽजीवक्रियेयमुक्ता, कर्मविज्ञेयो वैर्यापथिकीक्रियोच्यते, यतोऽभिहितं—“इरियावहिया किरिया दुविहा-वृशभाणा
 वेइज्जमाणा य, जा[व] पढमसमये वद्धा वीयसमये वेइया सा वद्धा पुढा वेइया गिज्जिणा सेयकाले अकम्मं चावि
 भवतीति, तथा सम्परायाः-कपायास्तेषु भवा सांपरायिकी, सा ह्यजीवस्य पुद्गलराशेः कर्मतापरिणतिरूपा जीवव्या-
 पारस्याविवक्षणादजीवक्रियेति, सा च सूक्ष्मसम्परायान्तानां गुणस्थानकवतां भवतीति ॥ पुनरन्यथा द्वे ‘दो किरिये’-
 त्यादि, ‘काइया चेव’ति कायेन निर्वृत्ता कायिकी-कायव्यापारः, तथा ‘अहिगरणिया चेव’ति अधिकरणीकीति ॥
 नरकादिषु येन तदधिकरणम्-अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु, इह च बाह्यं विवक्षितं खड्गादि, तत्र भवा आधिकरणीकीति ॥
 कायिकी द्विधा—‘अणुवरयकायकिरिया चेव’ति अनुपरतस्य-अविरतस्य सावद्यात् मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वा काय-
 क्रिया-उत्क्षेपादिलक्षणा कर्मबन्धनिवन्धनमनुपरतकायक्रिया, तथा ‘दुप्पउत्ताकायकिरिया चेव’ति दुष्प्रयुक्तस्य-
 दुष्टप्रयोगवतो दुष्प्रणिहितस्येन्द्रियाण्याश्रित्येष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक् संवेगनिर्वेदगमनेन तथा अनिन्द्रियमाश्रित्या-
 शुभमनःसङ्कल्पद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य प्रमत्तसंयतस्येत्यर्थः कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रियेति ५, आधि-
 करणीकी द्विधा, तत्र ‘संजोयणाहिगरणिया चेव’ति यत्पूर्वं निर्वर्तितयोः खड्गतन्मुद्यादिकयोरर्थयोः संयोजनं
 क्रियते सा संयोजनाऽधिकरणीकी, तथा ‘गिन्वत्तणाहिगरणिया चेव’ति यच्चावितस्तयोर्निर्वर्तनं सा निर्वर्तना-

क्रियते सा संयोजनाऽधिकरणीकी, तथा वेदिता वद्धा स्पृष्टा वेदिता निर्जानां एत्परकाले अकमे चापि

१ इयापथिकीक्रिया द्विविधा बध्यमाना वैद्यमाना च, या प्रथमतसमये वद्धा द्वितीयसमये वेदिता वद्धा स्पृष्टा वेदिता निर्जानां एत्परकाले अकमे चापि
 भवति. २ गुणस्थानानावाध्या इष्टे इच्छाप्रतिबन्धेन इतरस्मिन् उद्देशेन. ३ संवेदनि० प्र.

कंखवृत्तिया चैव ३३, दो किरियाओ पं० तं०—पिञ्जवृत्तिया चैव ३४, पेञ्जवृत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—मायवृत्तिया चैव लोभवृत्तिया चैव ३५, दोसवृत्तिया किरिया दुविहा पं० तं०—कोह चैव माणे चैव ३६,
(सू० ६०)

आकाशं-व्योम नोआकाशम्-तदन्यद्दर्मास्तिकायादि, धर्मः-धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भगुणः तदन्योऽधर्मः-अध-
र्मास्तिकायः स्थित्युपष्टम्भगुणः । सविपक्षवन्धादितत्त्वसूत्राणि चत्वारि प्राग्वदिति । वन्धादयश्च क्रियायां सत्यामात्मनो
भवन्तीति क्रियानिरूपणायाह—‘दो किरिये’त्यादि सूत्राणि पदत्रिसत्, करणं क्रिया क्रियत इति वा क्रिया, ते च
द्वे प्रज्ञसे-प्ररूपिते जिनैः, तत्र जीवस्य क्रिया-व्यापारो जीवक्रिया, तथा अजीवस्य—पुद्गलसमुदायस्य यत्कर्मतया
परिणमनं सा अजीवक्रियेति, इह चियशब्दस्य चैवशब्दस्य च पाठान्तरे प्राकृतत्वाद्भिर्भाव इति, चैवेत्ययं च समुच्चय-
मात्र एव प्रतीयते, अपिचेत्यादिवदिति, ‘जीवकिरिये’त्यादि, सम्यक्त्वं-तत्त्वश्रद्धानं तदेव जीवव्यापारत्वात् क्रिया
सम्यक्त्वक्रिया, एवं मिथ्यात्वक्रियाऽपि, नवरं मिथ्यात्वम्-अतत्त्वश्रद्धानं तदपि जीवव्यापार एवेति, अथवा सम्य-
ग्दर्शनमिथ्यात्वयोः सतीर्ये भवतः ते सम्यक्त्वमिथ्यात्वक्रिये इति ॥ तत्र ‘ईरियावहिय’ति-ईरणमीर्या-गमनं तद्वि-
शिष्टः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवा ऐर्यापथिकी, व्युत्पत्तिमात्रमिदं, प्रवृत्तिनिमित्तं तु यत्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादि-
त्रयस्य सातवेदनीयकर्मतया अजीवस्य पुद्गलराशेर्भवनं सा ऐर्यापथिकी क्रिया, इह जीवव्यापारेऽप्यजीवप्रधानत्वविवक्ष-

याऽजीवक्रियमुक्ता, कर्मविशेषो वैर्यापथिकीक्रियोच्यते, यतोऽभिहितं—“इरियावहिया किरिया दुविहा-वृञ्जमाणा वेइज्जमाणा य, जा[व] पढमसमये वद्धा वीयसमये वेइया सा वद्धा पुढा वेइया णिज्जिणा सेयकाले अकम्मं वावि भवती’ति, तथा सम्परायाः-कपायास्तेषु भवा सांपरायिकी, सा ह्यजीवस्य पुद्गलराशेः कर्मतापरिणतिरूपा जीवव्या-पारस्याविवक्षणादजीवक्रियेति, सा च सूक्ष्मसम्परायान्तानां गुणस्थानकवतां भवतीति ॥ पुनरन्यथा द्वे ‘दो किरिये’-त्यादि, ‘काइया चेव’त्ति कायेन निर्वृत्ता काथिकी-कायव्यापारः, तथा ‘अहिगरणिया चेव’त्ति अधिक्रियते आत्मा तरकादिषु येन तदधिकरणम्-अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु, इह च बाह्यं विवक्षितं खड्गादि, तत्र भवा आधिकरणिकीति ॥ काथिकी द्विधा—‘अणुवरयकायकिरिया चेव’त्ति अनुपरतस्य-अविरतस्य सावधात् मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वा काय-क्रिया-उत्क्षेपादिलक्षणा कर्मबन्धनिबन्धनमनुपरतकायक्रिया, तथा ‘दुप्पउत्तकायकिरिया चेव’त्ति दुष्प्रयुक्तस्य-दुष्टप्रयोगवतो दुष्प्रणिहितस्येन्द्रियाण्याश्रित्येष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक् संवेगनिर्वेदगमनेन तथा अनिन्द्रियमाश्रित्या-शुभमनःसङ्कल्पद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्बलवस्थितस्य प्रमत्तसंयतस्येत्यर्थः कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रियेति ५, आधि-करणिकी द्विधा, तत्र ‘संजोयणाहिगरणिया चेव’त्ति यत्पूर्वं निर्वाचितयोः खड्गतन्मुष्ट्यादिकयोरर्थयोः संयोजनं क्रियते सा संयोजनाऽधिकरणिकी, तथा ‘णिव्वत्तणाहिकरणिया चेव’त्ति यच्चावितस्तयोर्निर्वर्तनं सा निर्वर्तना-

१ ईयापथिकीक्रिया द्विविधा बध्यमाना वेद्यमाना च, या प्रथमसमये वद्धा द्वितीयसमये वेदिता वद्धा स्पृष्टा वेदिता निर्जाणां एष्यरकाले अकम्मं चापि भवति. २ गुणस्थानानाबाध्या इष्टे इच्छाप्रतिबन्धेन इतरस्मिन् उद्वेगेन. ३ संवेदनि० प्र.

धिकरणिकीति । पुनरन्यथा द्वे—‘पाउसिया चैव’त्ति प्रद्वेपो—मत्सरस्तेन निर्वृता प्राद्वेपिकी, तथा ‘पारियावणिया चैव’त्ति परितापनं—ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृता परितापनिकी, आद्या द्विधा—‘जीवपाउसिया चैव’त्ति जीवे प्रद्वेपाज्जीवप्राद्वेपिकी, तथा ‘अजीवपाउसिया चैव’त्ति अजीवे—पापाणादौ स्वलितस्य प्रद्वेपादजीवप्राद्वेपिकीति, द्वितीयाऽपि द्विविधा—‘सहत्थपारियावणिया चैव’त्ति स्वहस्तेन स्वदेहस्य परदेहस्य वा परितापनं कुर्वतः स्वहस्तपारितापनिकी तथा ‘परहत्थपारियावणिया चैव’त्ति परहस्तेन तथैव च तत्कारयतः परहस्तपारितापनिकीति ॥ अन्यथा द्वे ‘पाणाइवायकिरिया चैव’त्ति प्रतीता, तथा ‘अपचक्खाणकिरिया चैव’त्ति अप्रत्याख्यानम्—अविरतिल्लन्निमित्तः कम्मवन्धोऽप्रत्याख्यानक्रिया सा चाविरतानां भवतीति । आद्या द्वेधा—‘सहत्थपाणाइवायकिरिया चैव’त्ति स्वहस्तेन स्वमाणान् निर्वेदादिना परमाणान् वा क्रोधादिना अतिपातयतः स्वहस्तप्राणातिपातक्रिया, तथा ‘परहत्थपाणाइवायकिरिया चैव’त्ति परहस्तेनापि तथैव परहस्तप्राणातिपातक्रियेति । द्वितीयापि द्विधा, ‘जीवअपचक्खाणकिरिया चैव’त्ति जीवविषये प्रत्याख्यानभावेन यो बन्धादिव्योपारः सा जीवाप्रत्याख्यानक्रिया, तथा ‘अजीवअपचक्खाणकिरिया चैव’त्ति यदजीवेषु—मद्यादिव्वप्रत्याख्यानान् कर्मवन्धनं सा अजीवाप्रत्याख्यानक्रियेति । पुनरन्यथा द्वे ‘आरंभिया चैव’त्ति आरम्भणमारम्भः तत्र भवा आरम्भिकी, तथा ‘परिग्गहिया चैव’त्ति ‘जीवआ’ परिग्रहे भवा परिग्रहिकी ॥ आद्या द्वेधा ‘जीवआरम्भिया चैव’त्ति, यज्जीवानारम्भणस्य—उपमृद्गतः कर्मवन्धनं सा जीवारम्भिकी, तथा ‘अजीवारंभिया चैव’त्ति यच्चाजीवान् जीवकडेवरणि पिष्ठादिमयजीवाकृतीश्च ब्रह्मादीन् वा आरम्भणस्य सा अजीवारम्भिकी-

कीति, एवं 'पारिगहिया चेव'त्ति आरम्भिकीवद् द्विविधेत्यर्थः, जीवाजीवपरिग्रहप्रभवत्वात् तस्या इति भावः ।
 पुनरन्यथा द्वे 'मायावत्तिया चेव'त्ति माया-शाठ्यं प्रत्ययो-निमित्तं यस्याः कर्मबन्धक्रियाया व्यापारस्य वा सा तथा,
 'मिच्छादंसणवत्तिया चेव'त्ति मिथ्यादर्शनं-मिथ्यात्वं प्रत्ययो यस्याः सा तथेति, आद्या द्वेधा— 'आयभावयंकणया
 चेव'त्ति आत्मभावस्याप्रशस्तस्य वङ्कनता-वक्रीकरणं प्रशस्तत्वोपदर्शनता आत्मभाववङ्कनता, वङ्कनानां च बहुत्वविव-
 क्षायां भावप्रत्ययो न विरुद्धः, सा च क्रिया व्यापारत्वात्, तथा 'परभावयंकणया चेव'त्ति परभावस्य वङ्कनता-वय-
 नता या कूटलेखकरणादिभिः सा परभाववङ्कनतेति, यतो वृद्धव्याख्येयं— "तं तं भावमायरइ जेण परो वंचिज्जइ
 कूडलेहकरणाईहि"ति, द्वितीयाऽपि द्वेधा— 'ऊणाइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया चेव'त्ति ऊनं-स्वप्रमाणाद्धीनमतिरिक्तं-
 ततोऽधिकमात्मादि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनमूनानतिरिक्तमिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्याः सा ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्शन-
 प्रत्ययेति, तथाहि-कोऽपि मिथ्यादृष्टिरात्मानं शरीरव्यापकमपि अङ्गुष्ठपूर्वमात्रं [यवमात्रं] श्यामाकतन्दुलमात्रं वेति हीन-
 तथा वेत्ति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशतिकं सर्वव्यापकं वेत्यधिकतयाऽभिमन्यते, तथा 'तच्चइरित्तमिच्छादंसणवत्तिया
 चेव'त्ति तस्माद्-ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्शनाद् व्यतिरिक्तं मिथ्यादर्शनं-नास्त्येवात्मेत्यादिमतरूपं प्रत्ययो यस्याः सा तथेति ।
 पुनरन्यथा द्वे— 'दिट्टिया चेव'त्ति दृष्टेर्जाता दृष्टिजा अथवा दृष्टं-दर्शनं वस्तु वा निमित्ततया यस्यामस्ति सा दृष्टिका-
 दर्शनार्थं या गतिक्रिया, दर्शनाद् वा यत्कर्मोदेति सा दृष्टिजा दृष्टिका वा, तथा 'पुट्टिया चेव'त्ति पृष्टिः-पृच्छा ततो जाता
 पृष्टिजा-प्रश्नजनितो व्यापारः, अथवा पृष्टं-प्रश्नः वस्तु वा तदस्ति कारणत्वेन यस्यां सा पृष्टिकेति, अथवा सृष्टिः स्र्शनं

ततो जाता सृष्टिजा, तथैव सृष्टिकाऽपीति । आद्या द्वेधा—'जीवद्विट्टिया चैव'ति या अश्यादिदर्शनार्थं गच्छतः, तथा 'अजीवद्विट्टिया चैव'ति अजीवानां चित्रकर्मादीनां दर्शनार्थं गच्छतो या सा अजीवद्विट्टिकेति, एवं 'पुट्टिया चैव'ति 'एव'मिति जीवाजीवभेदेन द्विधैव, तथाहि—जीवमजीवं वा रागद्वेषाभ्यां पृच्छतः सृष्टतो वा या सा जीवपु-ष्टिका जीवसृष्टिका वा अजीवपुष्टिका अजीवसृष्टिका वेति । पुनरन्यथा द्वे—'पाडुचिया चैव'ति चाद्यं यस्तु प्रतीत्य-आश्रित्य भवा प्रातीत्यिकी तथा 'सामन्तोवणिवाह्या चैव'ति समन्तात्-सर्वत उपनिपातो—जनमौलकस्तस्मिन् भवा सामन्तोपनिपातिकी आद्या द्वेधा—'जीवपाडुचिया चैव'ति जीवं प्रतीत्य यः कर्मवन्धः सा तथा, तथा 'अजी-वपाडुचिया चैव'ति अजीवं प्रतीत्य यो रागद्वेषोद्भवस्तज्जो वा वन्धः सा अजीवप्रातीत्यिकीति । द्वितीयापि द्विधैव-त्यतिदिशन्नाह—'एवं सामन्तोवणिवाह्यावि'ति, तथाहि—कस्यापि पण्डो रूपवानस्ति तं च जनो यथा यथा प्रलोक-यति प्रशंसयति च तथा तथा तत्स्वामी हृष्यतीति जीवसामन्तोपनिपातिकी, तथा रथादौ तथैव हृष्यतोऽजीव-सामन्तोपनिपातिकीति, अन्यथा वा द्वे 'साहत्थिया चैव'ति स्वहस्तेन निर्वृत्ता स्वाहस्तिकी तथा 'नेसत्थिया चैव'ति, तत्र आद्या द्वेधा—'जीवसाहत्थिया चैव'ति यत् स्वहस्तगृहीतेन जीवेन जीवं मारयति सा जीवसाहस्तिकी, तथा 'अजीवसाहत्थिया चैव'ति यत् स्वहस्तगृहीतेनैवाजीवेन—खड्गादिना जीवं मारयति सा अजीवसाहस्तिकीति, अथवा स्वहस्तेन जीवं ताडयत एका, अजीवं ताडयतोऽन्येति । द्वितीयाऽपि जीवाजीवभेदेवत्यतिदिशन्नाह—'एवं नेसत्थिया

चेव'त्ति, तथाहि-राजादिसमादेशाद्यदुदकस्य यन्त्रादिभिर्निसर्जनं सा जीवनेसृष्टिकीति, यत्तु काण्डादीनां धनुरादिभिः
 सा अजीवनेसृष्टिकीति, अथवा गुर्वादौ जीवं-शिल्प्यं पुत्रं वा निसृजतो-ददत एका, अजीवं पुनरेपणीयभक्तपाना-
 दिकं निसृजतो-त्यजतोऽन्वयेति, पुनरन्यथा द्वे 'आणवणिया चेव'त्ति आज्ञापनस्य-आदेशनस्येयमाज्ञापनमेव वेत्याज्ञा-
 पनी सेवाज्ञापनिका तज्जः कर्मबन्धः, आदेशनमेव वेति, आनायनं वा आनायनी, तथा 'वेयारणिया चेव'त्ति विदारणं
 विचारणं वितारणं वा स्वार्थिकप्रत्ययोपादानाद् वैदारिणीत्यादि वाच्यमिति ॥ एते च द्वे अपि द्वेधा-जीवाजीवभेदा-
 दिति, तथाहि-जीवमाज्ञापयत आनाययतो वा परेण जीवाज्ञापनी जीवानायनी वा, एवमेवाजीवविषया अजीवाऽऽ-
 ज्ञापनी अजीवानायनी वेति ॥ तथा 'वेयारणिय'त्ति जीवमजीवं वा विदारयति-स्फोटयतीति, अथवा जीवमजीवं वा-
 ऽसमानभाषेपु विक्रीणति सति द्वैभाषिको विचारयति परिर्यच्छावेइत्ति भणितं होति, अथवा जीवं-पुरुषं वितार-
 यति-प्रतारयति वञ्चयतीत्यर्थः, असद्गुणैरेतादृशः तादृशस्त्वमिति, पुरुषादिविप्रतारणबुद्ध्यैव वाऽजीवं भणत्येतादृशमे-
 तदिति यत्सा 'जीववेयारणिआऽजीववेयारणिया व'त्ति । एतत्सर्वमतिदेशेनाह-'जहेव नेसत्थिय'त्ति, अन्यथा वा द्वे
 'अणाभोगवत्तिया चेव'त्ति अनाभोगः-अज्ञानं प्रत्ययो-निमित्तं यस्याः सा तथा, 'अणवकंखवत्तिया चेव'त्ति अन-
 वकाङ्गा-स्वशरीराद्यनपेक्षत्वं सैव प्रत्ययो यस्याः साऽनवकाङ्गाप्रत्ययेति, आद्या द्विधा-'अणाउत्ताआइयणया चेव'त्ति
 अनायुकः-अनाभोगवाननुपयुक इत्यर्थः तस्याऽऽदानता-वत्त्वादिविषये ग्रहणता अनायुकादानता, तथा 'अणाउत्ता-

पमञ्जण्या चेव'त्ति अनायुकस्यैव पात्रादिविषया प्रमार्जना अनायुकप्रमार्जनाता, इह च तामत्ययः स्याधिकः प्राकृत-
तत्वेन आदानादीनां भावविवक्षया वेति । द्वितीयाऽपि द्विविधा—'आयसरीरे'त्यादि, तत्रात्मशरीरानवकाङ्गाप्रत्यया
स्वशरीरक्षतिकारिकर्माणि कुर्वतः, तथा परशरीरक्षतिकराणि तु कुर्वतो द्वितीये'त्यादि त्रीणि सूत्राणि,
कण्ठ्यानि, नवरं प्रेम-रागो मायालोभलक्षणः द्वेषः क्रोधमानलक्षण इति, यदत्र न व्याख्यातं तत्सुगमत्वादिति ॥ एताव
क्रियाः प्रायो गर्हणीया इति गर्हामाह—

दुविहा गरिहा पं० तं०—मणसा वेगे गरहति । वयसा वेगे गरहति । अहवा गराहा दुविहा पं० तं०—रीदं वेगे अहं
गरहति, रहसं वेगे अहं गरहति । (सू० ६१)

'दुविहा गरहे'त्यादि, विधानं विधा द्वे विधे-भेदी यस्याः सा द्विविधा, गर्हणं गर्ही-दुष्करितं प्रति कुत्सा, सा च
स्वपरविषयत्वेन द्विविधा, साऽपि मिथ्यादृष्टेरनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेश्च द्रव्यगर्ही, अप्रधानगर्हेत्यर्थः, द्रव्यशब्दस्याप्रधा-
नार्थत्वाद्, उक्तं च—“अप्याहन्नेऽवि इहं कथयि दिष्टो हुं दन्वसवेत्ति । अंगारमद्भो जह दव्यायिओ सयाऽभव्यो
॥ १ ॥”त्ति, सम्यग्दृष्टेस्तूपयुक्तस्य भावगर्हेति, चतुर्द्धी गर्हणीयभेदाद्बहुप्रकारा वा, सा चेह करणापेक्षया द्विविधोक्ता,
तथा चाह—'मणसा वेगे गरहइ'त्ति मनसा-चेतसा वाशब्दो विकल्पार्थो अवधारणार्थो वा, ततो मनसैव न वाचे-
त्यर्थः, कायोत्सर्गस्थो दुर्मुखसुखाभिधानपुरुषद्वयनिन्दिताभिष्टुतस्तद्वचनोपलब्धसामन्तपरिभृतस्वतनयराजबार्थो मनसा

१ अप्राधान्येऽपि इह क्वचिदृष्ट एव द्रव्यशब्द इति । अत्रात्मदंको यथा द्रव्याभावेः सदाऽभव्यः ॥ १ ॥

समारब्धपुत्रपरिभवकारिसामन्तसङ्घामो वैकल्पिकप्रहरणक्षये स्वशीर्षिकप्रहणार्थव्यापारितहस्तसंस्पृष्टद्विषितमस्तकस्ततः स-
मुपजातपश्चात्तापानलज्वालाकलापदन्दद्व्यमानसकलकर्मन्धनो राजर्षिप्रसन्नचन्द्र इव एकः कोऽपि साध्यादिर्गर्हते-शु-
गुप्सते गर्ह्यमिति गम्यते, तथा वचसा वा-वाचा वा अथवा वचसैव न मनसा भावतो दुश्चरितादि उक्तत्वाज्जनरञ्जनार्थं
गर्हाप्रवृत्ताङ्गारमर्दकादिप्रायसाधुवत् एकोऽन्यो गर्हत इति, अथवा 'मणसाऽवेगे'ति इह अपि; स च सम्भावने, तेन
सम्भाव्यते अयमर्थः-अपि मनसैको गर्हते अन्यो वचसेति, अथवा मनसाऽपि न केवलं वचसा एको गर्हते, तथा
वचसाऽपि न केवलं मनसा एक इति स एव गर्हते, उभयथाऽप्येक एव गर्हत इति भावः, अन्यथा गर्हद्वैविध्यमाह-
'अहवे'त्यादि, अथवेति पूर्वोक्तद्वैविध्यप्रकारापेक्षो द्विविधा गर्हा प्रज्ञप्तेति प्रागिव, अपिः सम्भावने, तेन अपि दीर्घो-
वृहतीं अद्वां-कालं यावदेकः कोऽपि गर्हते गर्हणीयमाजन्मापीत्यर्थः, अन्यथा वा दीर्घत्वं विचक्षया भावनीयम्, आपे-
क्षिकत्वात् दीर्घह्रस्वयोरिति, एवमपि ह्रस्वाम्-अल्पां यावदेकोऽन्य इति, अथवा दीर्घमिव यावत् ह्रस्वामेव यावदिति
व्याख्येयमपेवधारणार्थत्वादिति, एक एव वा द्विधा कालभेदेन गर्हते भावभेदादिति, अथवा दीर्घं ह्रस्वं वा कालमेव
गर्हत इति ॥ अतीते गर्ह्ये कर्मणि गर्हा भवति भविष्यति तु प्रत्याख्यानम्, उक्तं च-"अर्इयं निंदामि पदुष्पन्नं संवरेमि
अणागयं पञ्चक्खामी"ति प्रत्याख्यानमाह-

दुविहे पच्चक्खणे पं० तं०-मणसा वेगे पच्चक्खाति वयसा वेगे पच्चक्खाति, अहवा पच्चक्खणे दुविहे पं० तं०-दीहं

१ अतीतं निन्दामि प्रत्युत्पन्नं संश्रुणोमि अनागतं प्रत्याख्यामि.

केतो अद्वं पञ्चस्वाति रहस्सं वेगे अद्वं पञ्चस्वाति (सू० ६२) दोहिं ठणेहिं अणगारे संपन्ने अणवीयं अणवयगं श्रीह-
मदं चाडरंतसंसारकंतरं वीतिवतेजा, तंजहा—विजाए चैव चरणेण चैव (सू० ६३)

‘दुविहे पञ्चस्वाणे’ इत्यादि, प्रमादप्रातिकूल्येन मर्यादया ख्यानं-कथनं प्रत्याख्यानं, विधिनिषेधविषया प्रतिज्ञेत्यर्थः,
तच्च द्रव्यतो सिध्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वाऽनुपयुक्तस्य कृतचतुर्मासमांसप्रत्याख्यानायाः पारणकदिनमांसदानप्रवृत्ताया राजदु-
हितुरिवेति, भावप्रत्याख्यानमुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तच्च देशसर्वमूलगुणोत्तरगुणभेदादनेकविधमपि करणभेदाद् द्वि-
विधम्, आह च—मनसा वैकः प्रत्याख्याति—त्रयादिकं निवृत्तिविषयीकरोति, शेषं प्रागियेति । प्रकारान्तरेणापि तदाह
—‘अहवे’त्यादि, सुगमं । ज्ञानपूर्वकं प्रत्याख्यानादि मौक्षफलमत आह—‘दोहिं ठणेही’त्यादि, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-
गुणाभ्यां सम्पन्नो-युक्तो नास्यागारं—गेहमस्तीत्यनगरः—साधुः नास्त्यादिरस्येत्यनादिकं तत् अवदग्रं—पर्यन्तस्तत्रास्ति
यस्य सामान्यजीवापेक्षया तदनवदग्रं तत् दीर्घा अच्चा-कालो यस्य तद् दीर्घाङ्गं तत्, मकार आगमिकः, दीर्घो वाऽध्या-
-सागो यस्मिंस्तदीर्घाञ्चं तच्चतुरन्तं—चतुर्विभागं नरकादिगतिविभागेन, दीर्घत्वं प्रकटादित्वादिति, संसारकान्तारं—भया-
रणं व्यतिव्रजेद्—अतिक्रामेत्, तद्यथा ‘विद्यया चैव’ ज्ञानेन चैव ‘चरणेन चैव’ चारित्र्येण चैवेति, इह च संसारका-
न्तारव्यतिव्रजनं प्रति विद्याचरणयोर्योगपदैवैव कारणत्वमवगन्तव्यम्, एकैकशो विद्याक्रिययोरैदिकार्थेष्वव्यकारण-
त्वात्, नन्वनयोः कारणतया अविशेषाभिधानेऽपि प्रधानं ज्ञानमेव न चरणम्, अथवा ज्ञानमेवैकं कारणं न तु क्रिया,
यतो ज्ञानफलमेवासौ, किञ्च—यथा क्रिया ज्ञानस्य फलं तथा शेषमपि यत् क्रियानन्तरमवाप्यते बोधकालेऽपि यज्जे-

यपरिच्छेदात्मकं यच्च रागादिविनिग्रहसमेषामविशेषेण ज्ञानं कारणं, यथा मृत्तिका. घटस्य कारणं भवन्ती. तदन्तराल-
 वर्तिनां पिण्डशिवकथासकौशुशूलादीनामपि कारणतामापद्यते तथेह ज्ञानमपि भवाभावस्य तदन्तरालवर्तिनां च
 तत्त्वपरिच्छेदसमाधानादीनां कारणमिति, यच्चानुस्मरणमात्रमन्वृत्तविषयभक्षणनभोगमनादिकमनेकविधं फलमुपलभ्यते
 साक्षात्तदपि क्रियाशून्यस्य ज्ञानस्य, यथा चैतद् दृष्टफलं तथा अदृष्टमप्यनुमीयत इति, आह च—“आह पहाणं नाणं
 न चरित्तं नाणमेव वा सुद्धं । कारणमिह न उ किरिया साऽवि हु नाणत्फलं जम्हा ॥ १ ॥ जह सा नाणस्स फलं तह
 सेसंपि तह वोहकालेवि । नेयपरिच्छेयमयं रागादिविणिग्गहो जो य ॥ २ ॥ जं च मणोच्चितियमंतपूयविसभक्खणादि
 बहुभेयं । फलमिह तं पच्चक्खं किरियारहियस्स नाणस्स ॥ ३ ॥” त्ति, अत्रोच्यते, यत्तावदुक्तम्—‘ज्ञानमेव प्रधानं ज्ञा-
 नमेव चैकं कारणं न क्रिया, यतो ज्ञानफलमेवासाविति, तदयुक्तम्, यतो यत एव ज्ञानात् क्रिया ततश्चेष्टफलप्राप्तिरत
 एवोभयमपि कारणमिष्यते, अन्यथा हि ज्ञानफलं क्रियेति क्रियापरिकल्पनमनर्थकं, ज्ञानमेव हि क्रियाविकलमपि प्र-
 साधयेत्, न च साधयति, क्रियाऽभ्युपगमात्, ज्ञानक्रियाप्रतिपत्तौ च ज्ञानं परम्परयोपकुरुते अनन्तरं च क्रिया यत-
 स्तस्मात् क्रियैव प्रधानतरं युक्तं कारणं, नाप्रधानमकारणं चेति, अथ युगपदुपकुरुतस्तत उभयमपि युक्तं, न युक्तमप्रा-
 धान्यं क्रियाया अकारणत्वं चेति, यः पुनरकारणत्वमेव क्रियायाः प्रतिपद्यते तं प्रतीदं विशेषेणोच्यते—क्रिया हि साक्षा-

१ आह प्रधानं ज्ञानं न चारित्रं ज्ञानमेव वा शुद्धं कारणमिह नैव क्रिया सापि ज्ञानफलं यस्मात् ॥ १ ॥ यथा सा ज्ञानस्य फलं तथा शेषमपि बोधशब्देऽपि
 शेषपरिच्छेदमयं रागादिविनिग्रहो यथ ॥ २ ॥ यच्च मनश्चिन्तितमन्वृत्तविषयभक्षणदि बहुभेदं फलमिह तत् प्रत्यक्षं क्रियारहितस्य ज्ञानस्य ॥ ३ ॥

वेगे अदं पञ्चस्वाति रहस्सं वेगे अदं पञ्चस्वाति (सू० ६२) दोहिं ठाणेहिं अणगारे संपन्ने अणावीयं अणवयगं शीह-
मदं चाउरंतसंसारकंतरं वीतिवतेजा, तंजहा—विजाए चेव चरणेण चेव (सू० ६३)

‘दुविहे पञ्चस्वाणे’ इत्यादि, प्रसादप्रतिकूल्येन मर्यादया ख्यानं—कथनं प्रत्याख्यानं, विधिनिषेधविषया प्रतिज्ञेत्यर्थः; तच्च द्रव्यतो मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वाऽनुपयुक्तस्य कृतचतुर्मासमांसप्रत्याख्यानायाः पारणकदिनमांसदानप्रवृत्ताया राजदु-
हितुरिवेति, भावप्रत्याख्यानमुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तच्च देशसर्वमूलगुणोत्तरगुणभेदादनेकविधमपि करणभेदाद् द्वि-
विधम्, आह च—मनसा वैकः प्रत्याख्याति—त्रयादिकं निवृत्तिविषयीकरोति, शेषं प्रागिवेति । प्रकारान्तरेणापि तदाह
—‘अहचे’त्यादि, सुगमं । ज्ञानपूर्वकं प्रत्याख्यानादि मोक्षफलमत आह—‘दोहिं ठाणेही’त्यादि, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां—
गुणाभ्यां सम्पन्नो—युक्तो नास्यागारं—गेहमस्तीत्यनगारः—साधुः नास्त्यादिरस्येत्यनादिकं तत् अवदं—पर्यन्तस्तन्नास्ति
यस्य सामान्यजीवापेक्षया तदनवदं तत् दीर्घा अद्धा—कालो यस्य तद् दीर्घाद्धं तत्, मकार आगमिकः, दीर्घो याऽध्वा
—मार्गो यस्मिंस्तदीर्घाध्वं तच्चतुरन्तं—चतुर्विभागं नरकादिगतिविभागेन, दीर्घत्वं प्रकटादित्वादिति, संसारकान्तारं—भवा-
रणं व्यतिव्रजेद्—अतिक्रामेत्, तद्यथा ‘विद्यया चैव’ ज्ञानेन चैव ‘चरणेन चैव’ चारित्र्येण चैवेति, इह च संसारका-
न्तारव्यतिव्रजनं प्रति विद्याचरणयोर्योगपद्येनैव कारणत्वमवगन्तव्यम्, एकैकशो विद्याक्रियोरैरिहिकार्थेष्वप्यकारण-
त्वात्, नन्वनयोः कारणतया अविशेषाभिधानेऽपि प्रधानं ज्ञानमेव न चरणम्, अथवा ज्ञानमेवैकं कारणं न तु क्रिया,
यतो ज्ञानफलमेवासौ, किञ्च—यथा क्रिया ज्ञानस्य फलं तथा शेषमपि यत् क्रियानन्तरमवाप्यते बोधकालेऽपि यज्जे-

यपरिच्छेदात्मकं यच्च रागादिविनिग्रहमयमेवामविशेषेण ज्ञानं कारणं, यथा मृत्तिका घटस्य कारणं भवन्ती-तदन्तराल-
 वर्तिनां पिण्डशिवकथासकोशकुशूलादीनामपि कारणतामापद्यते तथेह ज्ञानमपि भवाभावस्य तदन्तरालवर्तिनां च
 तत्त्वपरिच्छेदसमाधानादीनां कारणमिति, यच्चानुस्मरणमात्रमन्त्रपूतविपभक्षणनभोगमनादिकमनेकविधं फलमुपलभ्यते
 साक्षात्तदपि क्रियाशून्यस्य ज्ञानस्य, यथा चैतद् दृष्टफलं तथा अदृष्टमप्यनुमीयत इति, आह च—“आह पहाणं नाणं
 न चरित्तं नाणमेव वा सुद्धं । कारणमिह न उ किरिया साऽवि हु. नाणत्फलं जग्हा ॥ १ ॥ जह सा नाणस्स फलं तह
 सेसंपि तह वोहकालेवि । नेयपरिच्छेयमयं रागादिविणिग्गहो जो य ॥ २ ॥ जं च मणोच्चितियमंतपूयविसभक्खणादि
 बहुभेयं । फलमिह तं पच्चक्खं किरियारहियस्स नाणस्स ॥ ३ ॥” त्ति, अत्रोच्यते, यत्तावदुक्तम्—‘ज्ञानमेव प्रधानं ज्ञा-
 नमेव चैकं कारणं न क्रिया, यतो ज्ञानफलमेवासाविति, तदुक्तम्, यतो यत एव ज्ञानात् क्रिया ततश्चेष्टफलप्राप्तिरत
 एवोभयमपि कारणमिष्यते, अन्यथा हि ज्ञानफलं क्रियेति क्रियापरिकल्पनमनर्थकं, ज्ञानमेव हि क्रियाविकलमपि प्र-
 साधयेत्, न च साधयति, क्रियाऽभ्युपगमात्, ज्ञानक्रियाप्रतिपत्तौ च ज्ञानं परम्परयोपकुरुते अनन्तरं च क्रिया यत-
 स्तास्मात् क्रियैव प्रधानतरं युक्तं कारणं, नाप्रधानमकारणं चेति, अथ युगपदुपकुरुतस्तत उभयमपि युक्तं, न युक्तमप्रा-
 धान्यं क्रियाया अकारणत्वं चेति, यः पुनरकारणत्वमेव क्रियायाः प्रतिपद्यते तं प्रतीदं विशेषेणोच्यते—क्रिया हि साक्षा-

१ आह प्रधानं ज्ञानं न चारित्रं ज्ञानमेव वा शुद्धं कारणमिह नैव क्रिया सापि ज्ञानफलं यस्मात् ॥ १ ॥ यथा सा ज्ञानस्य फलं तथा शेषमपि बोधकालेऽपि
 ज्ञेयपरिच्छेदमयं रागादिविनिग्रहो यश्च ॥ २ ॥ यच्च मनश्चित्तमन्त्रपूतविपभक्षणादि बहुभेदं फलमिह तत् प्रत्यक्षं कियारहितस्य ज्ञानस्य ॥ ३ ॥

तत्कारित्वात् कारणमन्त्यं, ज्ञानं तु परम्परोपकारित्वादनन्त्यम्, अतः को हेतुर्यदनन्त्यं विद्यायानन्त्यं कारणमिष्यते?, अथ सहचारिताऽङ्गीक्रियते अनयोः, अतोऽपि हि ज्ञानमेव कारणं न क्रियेत्यत्र न हेतुरस्तीति, यद्योक्तम्—‘द्योपकालेऽपी’त्यादि, तत्र ज्ञेयपरिच्छेदो ज्ञानमेवेति रागादिशमश्च संयमक्रियैव ज्ञानकारणा भयेदिति प्रतिपद्यामहे, किन्तु तत्फले भववियोगाख्येऽयं विचारो, यदुत-किं तत् ज्ञानस्य क्रियायास्तदुभयस्य वा फलमिति?, तत्र न ज्ञानस्यैव, क्रियाफलत्वात् तस्य, नापि केवलक्रियायाः, क्रियामात्रत्वात्, उन्मत्तकक्रियावत्, ततः पारितोष्याग्ज्ञानसहितक्रियाया इति, यच्चोक्तम्—‘अनुस्मृतिज्ञानमात्रात् मन्त्रादीनां फलमुपलभ्यते’ तत्र त्रूमो-मन्त्रेष्वपि परिजपनादिक्रियायाः साधनभावो न मन्त्रज्ञानस्य, प्रत्यक्षविरुद्धमिदमिति चेद् यतो दृष्टं हि क्वचित् मन्त्रानुस्मृतिमात्रज्ञानादिदृष्टफलमिति, अत्रोच्यते, न मन्त्रज्ञानमात्रनिर्वर्त्यं तत्फलं, तज्ज्ञानस्याक्रियत्वात्, इह यदक्रियं न तत् कार्यस्य निर्वर्तकं दृष्टं, यथाऽऽकाशकुसुमं, यच्च निर्वर्तकं तदक्रियं न भवति, यथा कुलालः, न चेदं प्रत्यक्षविरुद्धं, न हि ज्ञानं साक्षात्फलमुपहरदुपलक्ष्यत इति, अथ यदि न मन्त्रज्ञानकृतं तत्फलं ततः कुतः पुनस्तदिति?, तत्समयनिवद्धदेवताविशेषेभ्य इति त्रूमः, तेषां हि सक्रियत्वेन क्रियानिर्वर्त्यमेतत् न मन्त्रज्ञानसाध्यमिति, आह च—“तो तं कत्तो? [आचार्यः] भणति, तत्समयनिवद्धदेवओवहियं । किरियाफलं चिय जओ न संतणाणोवओगस्स ॥ १ ॥” त्ति, ननु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इति श्रूयते, इह तु ज्ञानक्रियाभ्यामसावुक इति कथं न विरोधः?, अथ द्विस्थानकानुरोधेदेवं निर्देशेऽपि न वि-

१. तत्सात् कुतः? भर्ष्यते तत्समयनिवद्धदेवतोपहितम् । क्रियाफलमेव यतो न मन्त्रज्ञानोपयोगस्त ॥ १ ॥

रोधो, नैवसंधारणगर्भत्वात् निर्देशस्येति, अत्रोच्यते, विद्याग्रहणेन दर्शनमप्यविरुद्धं द्रष्टव्यं; ज्ञानभेदत्वात् सम्यग्दर्शनस्य, यथा हि अवबोधोऽत्मकत्वे सति मतेरनाकारत्वादवग्रहे दर्शनं साकारत्वाच्चापायधारणे ज्ञानमुक्तमेवं व्यवसायात्मकत्वे सत्यवायस्य रुचिरूपोऽंशः सम्यग्दर्शनमवगमरूपोऽंशोऽवाय एवेति न विरोधः, अवधारणं तु ज्ञानादिव्यतिरेकेण नान्य उपायो भवव्यवच्छेदस्येति दर्शनार्थमिति ॥ विद्याचरणे च कथमात्मा न लभत इत्याह—'दो ठाणाइ'मित्यादि

सूत्रार्णयेकादश,

दो ठाणाइ अपरियाणित्ता आया णो केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, तं०—आरंभे चेव परिगहे चेव १, दो ठाणाइ अपरियाणित्ता आया णो केवलं वोधि बुज्जेज्जा तं०—आरंभे चेव परिगहे चेव २, दो ठाणाइ अपरियाइत्ता आया नो केवलं मुडे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइज्जा तं०—आरंभे चेव परिगहे चेव ३, एवं णो केवलं वंभचेरवासमावसेज्जा ४, णो केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ५, नो केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ६, नो केवलमाभिणित्रोहियणाणं उप्पाडेज्जा ७, एवं सुयणाणं ८ ओहिणाणं ९ मणपज्जवनाणं १० केवलनाणं ११ । (सू० ६४)

'द्वे स्थाने' द्वे वस्तुनी 'अपरियाणित्त'त्ति अपरिज्ञाय ज्ञपरिज्ञया यथैतावारम्भपरिग्रहावनर्थाय तथा अलं ममाभ्यामिति परिहाराभिमुख्यद्वारेण प्रत्याख्यानपरिज्ञया अप्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तावत्तयोरनिर्विण्ण इत्यर्थः; 'अपरियाइत्त'त्ति क्वचित्साठः, तत्र स्वरूपतत्त्वावपर्यादायागृहीत्वेत्यर्थः; आत्मा 'नो' नैव 'केवलप्रज्ञसं' जिनोकं 'धम्मं' श्रुतधर्मे लभेत 'श्रवणतया' श्रवणभावेन श्रोतुमित्यर्थः; तद्यथा—'आरम्भाः' कृष्यादिद्वारेण पृथिव्याद्युपमर्द्दास्तान् 'परिग्रहा-

रूपिद्रव्यसाक्षात्करणमिति । तथा 'मणपञ्चवनाणं'ति मनसि मनसो वा पर्यवः-परिच्छेदः स एव ज्ञानमथवा मनसः पर्यवाः पर्यायाः पर्यया वा-विशेषाः अवस्था मनःपर्यवादेयस्तेषां तेषु वा ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानमेवमितरत्रापि, समयक्षेत्रग-तसंशिमन्यमानमनोद्रव्यसाक्षात्कारीति । 'केवलनाणं'ति केवलम्-असहायं मत्यादिनिरपेक्षत्वादकलङ्कं वा आवरणम-लाभावात् सकलं वा-तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावातः सम्पूर्णोत्तरेसाधारणं वा-अनन्यसदृशत्वादनन्तं वा-ज्ञेया-नन्तत्वात् तच्च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानमिति ॥ कथं पुनर्द्धर्मादीनि विद्याचरणस्वरूपाणि प्राप्नोतीत्याह—'दो ठाणाह-

मित्याद्येकादशसूत्री

दो ठाणाइं परियादित्ता आया केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयांए, तं०—आरंभे चैव परिगहं चैव, एवं जाव केवलना-
णमुप्पाडेज्जा (सू० ६५) । दोहिं ठाणेहिं आया केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए तं०—सोच चैव अभिसमेस चैव जाव-

केवलनाणं उप्पाडेज्जा (सू० ६६) ।

सुगमा । धर्मादिलाभ एव पुनः कारणान्तरद्वयमाह—'दोही'त्यादि सुगमं, केवलं 'श्रवणतया' श्रवणभावेन, 'सो-
च चैव'त्ति ह्रस्वत्वादि प्राकृतत्वादेव, श्रुत्वा-आकर्ण्य तस्यैवोपादेयतामिति गम्यते, 'अभिसमेस्य' समधिगम्य तामेवा-
वबुध्येत्यर्थः, उक्तं च—“सद्धर्मश्रवणादेव, नरो विगतकल्मसः । ज्ञाततत्त्वो महासत्त्वः, परं संवेगमागतः ॥ १ ॥ धर्म्मो-
पादेयतां ज्ञात्वा, सज्जातेच्छोऽत्र भावतः । दृढं स्वशक्तिमालोच्य, ग्रहणे संप्रवर्तते ॥ २ ॥” इति, 'एवं दोहिं बुज्जेज्जे-
त्यादि यावत् केवलनाणं उप्पाडेज्ज'त्ति । केवलज्ञानं च कालविशेषे भवतीति तमाह—

धर्मसाधनव्यतिरेकेण धनधान्यादयस्तान्, इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम्, अवधारणसमुच्चयी स्व-
बुद्ध्या ज्ञेयाविति, 'केवलां' शुद्धां 'बोधिं' दर्शनं सम्यक्त्वमित्यर्थो 'बुद्ध्येत' अनुभवेत्, अथवा केवलया बोधेति वि-
भक्तिपरिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते 'बुद्ध्येत' श्रद्धधीतेति ॥ मुण्डो द्रव्यतः शिरोलोचन भावतः कपायाद्यपनय-
नेन 'भूत्वा' संपद्य 'अगाराद्' गेहान्निष्क्रम्येति गम्यते, केवलामित्यस्येह सम्बन्धात् 'केवलां' परिपूर्णां विशुद्धां याऽ-
नगरितां-प्रव्रज्यां 'प्रव्रजेत्' यायादिति, 'एव'मिति यथा प्राक् तथोत्तरवाक्येष्वपि 'दो ठाणाई' इत्यादि वाक्यं पठनी-
यमित्यर्थः, 'ब्रह्मचर्येण' अब्रह्मविरमणेन वासो-रात्रौ स्वापः तत्रैव वा वासो-निवासो ब्रह्मचर्यवासस्तमायसेत्-कुर्या-
दिति, 'संयमेन' पृथिव्यादिरक्षणलक्षणेन संयमथेदात्मानमिति, 'संवरेण' आश्रवनिरोधलक्षणेन संवृणुयादाश्रवद्वारा-
णीति गम्यते 'केवलं' परिपूर्णं सर्वस्वविषयग्राहकम् 'आभिणिवोद्दिहयनाणं'ति अर्थाभिमुखोऽविपर्ययरूपत्वान्नियतोऽसं-
शयस्वभावत्वाद् बोधो-वेदनमभिनिवोधः स एवाभिनिवोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिवोधिकज्ञानम्-इन्द्रियानिन्द्रि-
यनिमित्तमोघतः सर्वद्रव्यासर्वपर्यायविषयं 'उप्पाडेज्ज'त्ति उप्पादयेदिति, तथा 'एव'मित्यनेनोत्तरपदेयु 'नो केवलं उ-
प्पाडेज्ज'त्ति द्रष्टव्यम्, 'सुयनाणं'ति श्रूयते तदिति श्रुतं-शब्द एव स च भावश्रुतकारणत्वात् ज्ञानं श्रुतज्ञानं श्रुतप्र-
न्थानुसारि ओघतः सर्वद्रव्यासर्वपर्यायविषयमक्षरश्रुतादिभेदमिति, तथा 'ओद्दिनाणं'ति अवधीयतेऽनेनास्मादस्मिन्
वेत्यवधिः, अवधीयते-इत्यधोऽधो विस्तृतं परिच्छिद्यते मर्यादया वेत्यवधिः-अवधिज्ञानावरणक्षयोपशम एव, तदुप-
योगहेतुत्वादिति, अवधानं वाऽवधिर्विषयपरिच्छेदनमिति, अवधिश्चासौ ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानं-इन्द्रियमनोनिरपेक्षमात्मनो

वा भवतीति दण्डं निरूपयन्नाह—‘दो दंडे’त्यादि, दण्डः—प्राणतिपातादिः, स चार्थाय—इन्द्रियादिप्रयोजनाय यः सोऽर्थदण्डः, निष्प्रयोजनस्त्वनर्थदण्ड इति । उक्तरूपमेव दण्डं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन निरूपयन्नाह—‘गेरद्वयाण’-मित्यादि, ‘एव’मिति नारकवदर्थदण्डानर्थदण्डाभिलाषेन चतुर्विंशतिदण्डको ज्ञेयो, नवरं—नारकस्य स्वशरीररक्षार्थं परस्वोपहननमर्थदण्डः प्रद्वेषमात्रादनर्थदण्डः, पृथिव्यादीनां त्वनाभोगेनाप्याहारग्रहणे जीववधभावादर्थदण्डोऽन्यथा त्वनर्थदण्डः अथवोभयमपि भवान्तरार्थदण्डादिपरिणतेरिति । सम्यग्दर्शनाद्वित्रयवतामेव च दण्डो नास्तीति त्रितयनिरूपणेच्छुर्दर्शनं सामान्येन तावन्निरूपयति—तत्र

दुविहे दंसणे पत्रत्ते तं०—सम्मदंसणे चेव मिच्छादंसणे चेव १, सम्मदंसणे दुविहे पं० तं०—णिसगसम्मदंसणे चेव अमिगसम्मदंसणे चेव २, णिसगसम्मदंसणे दुविहे पं० तं०—पडिवाई चेव अपडिवाई चेव ३, अमिगसम्मदंसणे चेव दुविहे पं० तं०—पडिवाई चेव अपडिवाई चेव ४, मिच्छादंसणे दुविहे पं० तं०—अमिगहियमिच्छादंसणे चेव अणमिगहियमिच्छादंसणे चेव ५, अमिगहियमिच्छादंसणे दुविहे पं० तं०—सपज्जवसिते चेव अपज्जवसिते चेव ६;

एवमणमिगहितमिच्छादंसणेऽवि ७ । (सू० ७०)

‘दुविहे दंसणे’इत्यादि सूत्राणि सप्त सुगमान्येव, नवरं, द्वष्टिदर्शनम्—तत्त्वेषु रुचिः तच्च सम्यग्—अविपरीतं जिनोक्तानुसारि, तथा मिथ्या—विपरीतमिति । ‘सम्मदंसणे’इत्यादि, निसर्गः स्वभावोऽनुपदेश इत्यनर्थान्तरं, अमिगमोऽधिगमो गुरूपदे-शादिरिति, ताभ्यां यत्तत् तथा, क्रमेण मरुदेवीभरतवदिति, ‘निसर्ग’त्यादि, प्रतिपतनशीलं प्रतिपाति सम्यग्दर्शनमौपशमिकं

आह च—“मिच्छन्तं जमुइन्नं तं स्त्रीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं वेइज्जंतं खओवसमं ॥१॥” ति, एतदपि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वादुत्कर्षतः पट्टपट्टिसागरोपमस्थितिकत्वाच्च प्रतिपातीति, यदपि च क्षपकस्य सम्यग्दर्शनदलिकचरमपुद्गलानुभवनरूपं वेदकमित्युच्यते तदपि क्षायोपशमिकभेदत्वात् प्रतिपात्येवेति, तथा मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वमोहनीयक्षयात् क्षायिकमिति, आह च—“स्त्रीणे दंसणमोहे तिविहंमिवि भवनियाणभूर्यमि । निप्पचवायमउलं सम्मत्तं खाइयं होइ ॥ १ ॥” ति, इदं तु क्षायिकत्वादेवाप्रतिपाति, अत एव सिद्धत्वेऽप्यनुवर्त्तत इति । ‘मिच्छादंसणे’ इत्यादि, अभिग्रहः—कुमतपरिग्रहः स यत्रास्ति तदाभिग्रहिकं तद्विपरीतम्—अनभिग्रहिकमिति । ‘अभिग्रहिए’ इत्यादि, अभिग्रहिकमिथ्यादर्शनं सपर्यवसितं—सपर्यवसानं सम्यक्त्वप्राप्तौ, अपर्यवसितमभव्यस्य सम्यक्त्वाप्राप्तेः, तच्च मिथ्यात्वमात्रमप्यतीतकालनयानुवृत्त्याऽऽभिग्रहिकमिति व्यपदिश्यते, अनभिग्रहिकं भव्यस्य सपर्यवसितमितरस्यापर्यवसितमिति, अत एवाह—‘एवं अणभी’त्यादि । दर्शनमभिहितमथ ज्ञानमभिधीयते, तत्र ‘दुविहे नाणे’ इत्यादीनि आवरसगवइरित्ते दुविहे’ इत्यादिसूत्रावसानानि त्रयोविंशतिः सूत्राणि ॥

दुविहे नाणे पं० तं०—पञ्चकले चैव परोक्त्वे चैव १, पञ्चकले नाणे दुविहे पन्नत्ते तं०—केवलनाणे चैव णोकेवलनाणे चैव २, केवलनाणे दुविहे पं० तं०—भवत्यकेवलनाणे चैव सिद्धकेवलनाणे चैव ३, भवत्यकेवलनाणे दुविहे पं० तं०

१ मिथ्यात्वं यदुदीर्णं तत् क्षीणं अनुदीर्णं चोपशान्तम् । मिथ्रीभावपरिणतं वेदमानं क्षायोपशमिकम् ॥ १ ॥ २ क्षीणे दर्शनमोहे त्रिविधेऽपि भयनिदानभूते । निष्प्रत्यपायमहुलं सम्यक्त्वं क्षायिकं भवति ॥ १ ॥ ३ संक्षिणाभेवाभिग्रहिकसंभवात्, तत्त्वस्यापर्यवसितत्वाभावात् अतीतेत्यादि.

क्षायोपशमिकं च, अप्रतिपाति क्षायिकं, तत्रैषां क्रमेण लक्षणं-इहोपशमिकी श्रेणीमनुप्रविष्टस्यानन्तानुबन्धिनां दर्शनमोद-
नीयत्रयस्य चोपशमादौपशमिकं भवति, यो वाऽनादिमिथ्याहृष्टिरकृतसम्यक्त्यमित्यात्वमिश्राभिधानशुद्धाशुद्धोभयरूपमि-
थ्यात्वपुद्गलत्रिपुञ्जीक एव अक्षीणमिथ्यादर्शनोऽक्षपक इत्यर्थः, सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तस्योपशमिकं भवतीति, कथं?—इह
यदस्य मिथ्यादर्शनमोहनीयमुदीर्णं तदनुभवेनैवोपक्षीणमन्यचु मन्दपरिणामतया नोदितमतस्तदन्तर्मुहूर्त्तमात्रमुपशान्तमास्ते,
विष्कम्भितोदयमित्यर्थः, तावन्तं कालमस्योपशमिकसम्यक्त्वलाभ इति, आह च—“उयसामगसेद्विगयस्स होइ उयसामिअं
तु सम्मत्तं। जो वा अकयतिपुञ्जो अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ १ ॥ खीणम्मि उदिदंमी अणुदिज्जंते य सेसमिच्छंते ।
अंतोमुहुत्तकालं उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ २ ॥” ति । अन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालत्वादेवास्य प्रतिपातित्वं, यच्चानन्तानुब-
न्ध्युदये औपशमिकसम्यक्त्वात् प्रतिपततः सास्वादनमुच्यते तदौपशमिकमेव, तदपि च प्रतिपाल्येव, जघन्यतः समय-
मात्रत्वादुत्कृष्टस्तु पडावलिकामानत्वादस्येति, तथा इह यदस्य मिथ्यादर्शनदलिकमुदीर्णं तदुपक्षीणं यच्चानुदीर्णं तदुप-
शान्तम्, उपशान्तं नाम विष्कम्भितोदयमपनीतमिथ्यास्वभावं च, तदिह क्षयोपशमस्वभावमनुभूयमानं क्षायोपशमिक-
मित्युच्यते, नन्वौपशमिकेऽपि क्षयश्चोपशमश्च तथेहापीति कोऽनयोविशेषः?, उच्यते, अयमेव हि विशेषः—यदिह वेद्यते
दलिकं न तत्र, इह हि क्षायोपशमिके पूर्वशमितमनुसमयमुदेति वेद्यते क्षीयते च, औपशमिके तूदयविष्कम्भणमात्रमेव,

१ उपशमश्रेणिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्यक्त्वम् । यो वाऽकृतत्रिपुञ्जोऽक्षपितमिथ्यात्वो लभते सम्यक्त्वम् ॥ १ ॥ क्षीणे उदीर्णे अनुदीर्णे च क्षेपमि-
थ्यात्वे । अन्तर्मुहूर्त्तकालमौपशमिकसम्यक्त्वं लभते जीवः ॥ २ ॥

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः १
सम्यग्मि-
थ्यादर्शनं

आह च—“मिच्छन्तं जमुद्भूतं तं स्त्रीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं वेइज्जंतं खओवसमं ॥१॥” ति, एतदपि
 जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वाद्दुत्कर्षतः पद्मपट्टिसागरोपमस्थितिकत्वाच्च प्रतिपातीति, यदपि च क्षपकस्य सम्यग्दर्शन-
 दलिकचरमपुद्गलानुभवनरूपं वेदकमित्युच्यते तदपि क्षायोपशमिकभेदत्वात् प्रतिपात्येवेति, तथा मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्या-
 त्वसम्यक्त्वमोहनीयक्षयात् क्षायिकमिति, आह च—“स्त्रीणे दंसणमोहे तिविहंमिवि भवनियाणभूर्यंमि । निप्पचवायम-
 उलं सम्मत्तं खाइयं होइ ॥ १ ॥” ति, इदं तु क्षायिकत्वादेवाप्रतिपाति, अत एव सिद्धत्वेऽप्यनुवर्त्तत इति । ‘मिच्छा-
 दंसणे’ इत्यादि, अभिग्रहः—कुमतपरिग्रहः स यत्रास्ति तदाभिग्रहिकं तद्विपरीतम्—अनभिग्रहिकमिति । ‘अभिग्र-
 हिए’ इत्यादि, अभिग्रहिकमिथ्यादर्शनं सपर्यवसानं सपर्यवसितमभव्यस्य सपर्यवसितमितरस्या-
 तच्च मिथ्यात्वमात्रमप्यतीतकालनयानुवृत्त्याऽऽभिग्रहिकमिति व्यपदिश्यते, अनभिग्रहिकं भव्यस्य सपर्यवसितमितरस्या-
 पर्यवसितमिति, अत एवाह—‘एवं अणभी’त्यादि । दर्शनमभिहितमथ ज्ञानमभिधीयते, तत्र ‘दुविहे नाणे’ इत्यादीनि
 आवस्सगवइरित्ते दुविहे’ इत्यादिसूत्रावसानानि त्रयोविंशतिः सूत्राणि ॥

दुविहे नाणे पं० तं०—पचक्खे चैव परोक्खे चैव १, पगक्खे नाणे दुविहे पत्रत्ते तं०—केवलनाणे चैव णोकेवलनाणे
 चैव २, केवलनाणे दुविहे पं० तं०—भवत्थकेवलनाणे चैव सिद्धकेवलनाणे चैव ३, भवत्थकेवलनाणे दुविहे पं० तं०

चैव २, केवलनाणे दुविहे पं० तं०—भवत्थकेवलनाणे चैव सिद्धकेवलनाणे चैव ३, भवत्थकेवलनाणे दुविहे पं० तं० ।
 १ मिथ्यात्वं यदुदीर्णं तत् क्षीणं अनुदीर्णं चोपशान्तम् । मिश्रीगावपरिणतं वेद्यमानं क्षायोपशमिकम् ॥ १ ॥ २ क्षीणे दर्शनमोहे त्रिविधेऽपि गगनिदागभूते ।
 निप्पलपायममुलं सम्यत्त्वं क्षायिकं भवति ॥ १ ॥ ३ संक्षिनामेवाभिग्रहिकसंभवात्, तत्त्वस्यापर्ययनितत्वाभावात् अतीतेत्यादि ।

—सजोगिभवत्येकवल्गणाने चैव, अजोगिभवत्येकवल्गणाने चैव ४, सजोगिभवत्येकवल्गणाने दुविदे पं० तं०—एतन्म-
मयसजोगिभवत्येकवल्गणाने चैव अपढमसमयसजोगिभवत्येकवल्गणाने चैव ५, अह्वया चरिमत्तमयसजोगिभवत्येकवल्गणाने
—अणंतरसिद्धेकेवल्गणाने चैव परंपरसिद्धेकेवल्गणाने चैव ६, एवं अजोगिभवत्येकवल्गणानेऽपि ७-८, सिद्धेकेवल्गणाने दुविदे पं० तं०—एतन्म-
वल्गणाने चैव अणेक्काणंतरसिद्धेकेवल्गणाने चैव ९, अणंतरसिद्धेकेवल्गणाने दुविदे पं० तं०—एतन्म-
चैव अणेक्कपरंपरसिद्धेकेवल्गणाने चैव १०, परंपरसिद्धेकेवल्गणाने दुविदे पं० तं०—एतन्म-
ओहिणाने दुविदे पं० तं०, णोकेवल्गणाने दुविदे पं० तं०—एतन्म-
इयाणं चैव १४, दोण्हं, खओवसमिए चैव १३, दोण्हं भवपचइए पन्नत्ते, तं०—इयाणं चैव नेर-
दुविदे पं० तं०—उज्जुमति चैव विठलमति चैव १६, परोक्खे णाने दुविदे पन्नत्ते, तं० आमिणिबोहियणाने चैव सुयणाने
चैव १७, आमिणिबोहियणाने दुविदे पं० तं०—सुयणाने चैव असुयणाने चैव १८, सुयणाने चैव सुयणाने
तं०—अत्योगाहे चैव वंजणोगाहे चैव १९, असुयणानेऽपि एमेव २०, सुयणाने दुविदे पं० तं०—अंगपचिट्ठे चैव
अंगवाहिरे चैव २१, अंगवाहिरे दुविदे पं० तं०—आवस्सए चैव आवस्सयवइरित्ते चैव २२, आवस्सयवइरित्ते दुविदे
पं० तं०—कालिए चैव उक्कालिए चैव २३ ॥ (सू० ७१)

सुगमानि, नवरं 'ज्ञानं' विशेषावबोधः अश्नाति-भुङ्क्ते अश्नुते वा-व्याप्नोति ज्ञानेनार्थनित्यक्षः--आत्मा तं प्रति यद्

वर्तते इन्द्रियमनोनिरपेक्षत्वेन तत्रत्यक्षम्-अव्यवहितत्वेनार्थसाक्षात्करणदक्षमिति, आह च-“अक्खो जीवो अत्थव्वा-
वणभोयणगुणणिओ जेण । तं पइ वट्ठइ नाणं जं पच्चक्खं तमिह तिविहं ॥ १ ॥”ति, परेभ्यः-अक्षापेक्षया पुद्गल-
मयत्वेन द्रव्येन्द्रियमनोभ्योऽक्षस्य-जीवस्य यत्तत्परोक्षं निरुक्तवशादिति, आह च-“अक्खेस्स पोग्गलकया जं दब्बि-
दियमणा परा तेण । तेहितो जं नाणं परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ १ ॥”ति, अथवा परैरुक्षा-सम्बन्धनं जन्यजनक-
भावलक्षणमस्येति परोक्षम्-इन्द्रियमनोव्यवधानेनात्मनोऽर्थप्रत्यायकमसाक्षात्कारीत्यर्थः ॥ ‘पचक्खे’त्यादि, केवलम्-
एकं ज्ञानं केवलज्ञानं तदन्यन्नोकेवलज्ञानम्-अवधिमनःपर्यायलक्षणमिति । ‘केवले’त्यादि, ‘भवत्येकेवलनाणे चेव’त्ति
भवस्थस्य केवलज्ञानं यत्तत्तथा, एवमितरदपि, ‘भवत्ये’त्यादि, सह यौगैः-कायव्यापारादिभिर्यः स सयोगी इन्समासा-
न्तत्वात् स चासौ भवस्थश्च तस्य केवलज्ञानमिति विग्रहः, न सन्ति योगा यस्य स न योगीति वा योऽसावयोगी-शैले-
शीकरणव्यवस्थितः, शेषं तथैव, ‘सयोगी’त्यादि, प्रथमः समयः सयोगित्वे यस्य स तथा, एवमप्रथमो-ध्यादिसमयो
यस्य स तथा, शेषं तथैव, ‘अथवे’त्यादि, चरमः-अन्त्यः समयो यस्य सयोग्यवस्थायाः स तथा, शेषं तथैव, ‘एव’मिति
सयोगिसूत्रवत्प्रथमाप्रथमचरमाचरमविशेषणयुक्तमयोगिघुत्रमपि वाच्यमिति, ‘सिद्धे’त्यादि, अनन्तरसिद्धो यः सम्प्रति स-
मये सिद्धः, स चैकोऽनेको वा, तथा परम्परसिद्धो यस्य ब्यादयः समयाः सिद्धस्य सोऽप्येकोऽनेको वेति, तेषां यत्के-

१ अक्षो जीवोऽर्थव्यापनभोजनगुणान्वितो येन । तं प्रति वर्तते ज्ञानं यत् प्रलक्षं तदिह त्रिविधम् ॥ १ ॥ २ अक्षात् पुद्गलमयानि यद्रव्येन्द्रियमनासि परासि
तेन । तेभ्यो यत् ज्ञानं परोक्षमिह तदनुमानमिव ॥ १ ॥ ३ पोग्गलमया प्र.

बलज्ञानं तत्तथा व्यपदिश्यत इति । 'ओहिनाणे' इत्यादि, 'भवपचइणं' ति क्षयोपद्रामनिमित्तत्वेऽप्यस्य क्षयोपगमस्यापि भवप्रत्ययत्वेन तत्राधान्येन भव एव प्रत्ययो यस्य तद्भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यत इति, इदमेव भाष्यकारेण साक्षेपान्-
रिहारमुक्तं, तत्राक्षेपः—“ओही खओवसमिए भावे भणितो भवो तहोदइए । तो फिह भवपचइओ वोचुं शुचोऽप्यां
दोण्हं ? ॥ १ ॥” (दोण्हं) ति देवनारकयोः, अत्र परिहारः—“सोऽपि हु खओवसमिओ फिन्तु स एव उ तओवसम-
लामो । तंमि सइ होइऽवसं भणणइ भवपचओ तो सो ॥ १ ॥” यतः—“उदयस्सयखओवसमोयसमावि अ जं च
कम्मणो भणियां । दव्वं खेत्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥ १ ॥” ति, तथा तदावरणस्य क्षयोपदामे भवं क्षायोप-
शमिकमिति । 'मणपज्जेवे' त्यादि, ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः—घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्ययसायनियन्धनं
मनोद्रव्यपरिच्छित्तिरित्यर्थः, विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः—घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलिपुत्रि-
कोऽद्यतनो महानित्याद्यध्वसायहेतुभूता मनोद्रव्यविज्ञप्तिरिति, आह च—“रिजुं सामणं तम्मत्तगाहिणी रिजुमती
मणोनानं । पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चित्तिं मुणइ ॥ १ ॥ विउलं वर्युविसेसणमाणं तग्गाहिणी मती विउला ।
चित्तिमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जयसएहिं ॥ २ ॥” ‘आभिणिवोद्धिणं’ इत्यादि, श्रुतं कर्मतापन्नं निश्रितम्—आ-

१ अवधिः क्षायोपशमिके भावे भणितो भवस्तथैदयिके । ततः क्वयं भवप्रत्ययिको वक्तुं युक्तोऽवधिर्द्रव्योः ? ॥ १ ॥ २ सोऽपि क्षायोपशमिकः फिन्तु म एव
तु क्षयोपशमलाभः । तस्मिन् संति भवत्ववश्यं भण्यते भवप्रत्ययिकस्ततः ॥ १ ॥ ३ उदयक्षयक्षयोपशमोपदामा यच्च कर्मणो भणिताः । द्रव्यं क्षेत्रं फालं भवं च भावं च
संश्राप्य ॥ १ ॥ ४ ऋजुः सामान्यं तन्नात्रग्राहिणी ऋजुमतिर्मेनोज्ञानम् । प्रायो विशेषविमुखं घटमात्रं चिन्तितं जानाति ॥ १ ॥ विपुलं पल्लुविशेषज्ञानं तद्ग्राहिणी
मतिः विपुला । चिन्तितमनुसरति घटं प्रसङ्गतः पर्यायशतेः ॥ २ ॥

श्रितं श्रुतं वा निश्चितमनेनेति श्रुतनिश्चितं, यत्पूर्वमेव श्रुतकृतोपकारस्येदानीं पुनस्तदनपेक्षमेवानुप्रवर्त्तते तदवग्रहादिलक्षणं श्रुतनिश्चितमिति, यत्पुनः पूर्वं तदपरिकर्मितमतेः क्षयोपशमपटीयस्त्वादौत्पत्तिक्यादिलक्षणमुपजायतेऽन्यद्वा श्रोत्रादिप्रभवं तदश्रुतनिश्चितमिति, आह च—“पुंवं सुयपरिकर्मियमतिस्स जं संपयं सुयाईयं । [तं] सुयनिस्सियमियं पुण अणिसियं मइचउक्कं(तं) ॥ १ ॥”ति ‘सुए’त्यादि, ‘अत्थोग्गहे’त्ति अर्थेते—अधिगम्यतेऽर्थ्यते वा अन्विय्यत इत्यर्थः, तस्य सामान्यरूपस्य अशेषविशेषनिर्देशस्य रूपादेरवग्रहणं—प्रथमपरिच्छेदनमर्थवग्रह इति, निर्विकल्पकं ज्ञानं दर्शनमिति यदुच्यते इत्यर्थः, स च नैश्चयिको यः स सामयिको यस्तु व्यावहारिकः शब्दोऽयमित्याद्युल्लेखवान् स आन्तर्माहूर्त्तिक इति, अयं चेन्द्रियमनःसम्बन्धात् पोढा इति, तथा व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं—तच्चोपकरणेन्द्रियं शब्दादित्वपरिणतद्रव्यसङ्घातो वा, ततश्च व्यञ्जनेन—उपकरणेन्द्रियेण शब्दादित्वपरिणतद्रव्याणां व्यञ्जनानामवग्रहो व्यञ्जनावग्रह इति, अथवा व्यञ्जनम्—इन्द्रियशब्दादिद्रव्यसम्बन्धः इति, आह च—“वंजिज्जइ जेणऽत्थो घडोव्व दीवेण वंजणं तो तं । उवगरणिंदियसइदिपरिणयइव्वसंवंधो ॥ १ ॥”त्ति, अयं च मनोनयनवर्जेन्द्रियाणां भवतीति चतुर्द्धा, नयनमनसोरप्राप्तार्थपरिच्छेदकत्वात्, इतरेषां पुनरन्यथेति, ननु व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानमेव न भवति, इन्द्रियशब्दादिद्रव्यसम्बन्धकाले तदनुभावाभावात्, वधिरादीनामिवेति, नैवं, व्यञ्जनावग्रहान्ते तद्वस्तुग्रहणादेवोपलब्धिसम्भा-

१ पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमर्थेत्त साम्प्रतं श्रुतातीतम् । तन्निश्चितमितरत्त पुनरनिश्चितं मतिचतुष्कं तत् ॥ १ ॥ २ व्यज्यते येनार्थो षट् इव दीपेन व्यञ्जनं तत्तत्तत् । उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसम्बन्धः ॥ १ ॥

वात्, इह यस्य ज्ञेयवस्तुग्रहणस्थान्ते तत एव ज्ञेयवस्तुपादानात् उपलब्धिर्भवति तत् ज्ञानं दृष्टं, यथाऽर्थविग्रहपर्यन्ते तत एवार्थविग्रहग्राह्यवस्तुग्रहणादीहासम्भावत् अर्थविग्रहज्ञानमिति, आह च—“अत्राणं सो बहिराङ्गं च तत्कालम-
णुवलंभाओ । [आचार्यः] न तदन्ते ततोच्चिय उवलंभाओ १ ॥”ति, किञ्च—व्यञ्जनावग्रहकालेऽपि ज्ञा-
नमस्त्येव, सूक्ष्माव्यक्तत्वात् नोपलभ्यते, सुप्ताव्यक्तविज्ञानवदिति, ईहादयोऽपि श्रुतनिश्चिता एव, न तूक्ताः, द्विस्या-
नकानुरोधादिति । ‘अस्सुयनिस्सिएऽवि एमेव’त्ति अर्थविग्रहव्यञ्जनावग्रहभेदेनाश्रुतनिश्चितमपि द्विधेवेति, इदं च श्रो-
त्रादिप्रभवमेव, यत्तु औत्पत्तिक्याद्यश्रुतनिश्चितं तत्रार्थविग्रहः सम्भवति, यदाह—“किंहे पडिकुक्कुडहीणो जुग्गे विवेण
उग्गहो ईहा । किं सुत्तिलिड्डमवाओ दप्पणसंकंत विवंति ॥ १ ॥” न तु व्यञ्जनावग्रहः, तस्येन्द्रियाश्रितत्वात्, बुद्धीनां
तु मानसत्वात्, ततो बुद्धिभ्योऽन्यत्र व्यञ्जनावग्रहो मन्तव्य इति । ‘सुयणाणे’इत्यादि, प्रवचनपुरुषस्याज्ञानीयाद्धानि
तेषु प्रविष्टं—तदभ्यन्तरं तत्स्वरूपमित्यर्थः, तच्च गणधरकृतं ‘उप्पन्ने इ वे’त्यादिमातृकापदत्रयप्रभवं वा ध्रुवश्रुतं वा आ-
चारादि, यत्पुनः स्थविरकृतं मातृकापदत्रयव्यतिरिक्तव्याकरणनिवद्धमध्रुवश्रुतं वोत्तराध्ययनादि तदङ्गत्वात्त्वमिति,
आह च—“गणहूर १ थेराइकतं २ आएसा १ सुक्कवागरणओ वा २ । ध्रुव १ चलविसंसणाओ २ अंगाणंगेसु नाणत्तं ॥ १ ॥”
ति, ‘अंगवाही’त्यादि . अवश्यं कर्तव्यमित्यावश्यकं—सामायिकादि पद्विधम्, आह च—“समणेण सावएण य

१ अहानं स वधिरादीनामिव तत्कालमनुपलम्भात् । न तदन्ते तत एवोपलम्भात्कत् ज्ञानम् ॥ १ ॥ २ कथं प्रति कुकुटहीनो युष्यति विन्वेनावग्रह ईहा किं
सुच्छिद्यमवायो दर्पणसंकान्तं विन्वमिति ॥ १ ॥ ३ गणधरस्थविरादिकृतं आदिशात् सुक्कव्याकरणतो वा । ध्रुवचलविशेषणाद्वा अत्रानङ्गयोः नानात्वम् ॥ १ ॥
४ ध्रमणेन श्रावकेण चावश्यं कर्तव्यं भवति यस्मात् । अन्तेऽहो निराद्य तस्मादावश्यकं नाम ॥ १ ॥

अवस्तु कायव्ययं हवइ जग्हा । अंतो अहो णिसस्तु य तग्हा आवस्तुयं नामं ॥ १ ॥” ॥ आवस्तुयकाद् व्य-
तिरिक्तं ततो यदन्यदिति । ‘आवस्तुगवतिरिक्ते’ इत्यादि, यदिह दिवसनिशाप्रथमपश्चिमपौरुषीद्वय एव पठ्यते तत्का-
लेन निर्वृत्तं कालिकम्—उत्तराध्ययनादि, यत्पुनः कालवेलावर्जं पठ्यते तद्दूर्ध्वं कालिकादित्युत्कालिकं—द्वयकालि-
कादीति ॥ उक्तं ज्ञानं, चारित्रं प्रस्तावयति—

दुविहे धम्मो पं० तं०—सुयधम्मे चेव चरित्तधम्मो चेव, सुयधम्मे दुविहे पं० तं०—सुत्तयुयधम्मो चेव, अत्यसुयधम्मो चेव,
चरित्तधम्मो दुविहे पं० तं०—अगारचरित्तधम्मो चेव अणगारचरित्तधम्मो चेव, दुविहे संजमे पं० तं०—सरागसंजमे चेव
वीतरागसंजमे चेव, सरागसंजमे दुविहे पं० तं०—सुहुमसंपरायसरागसंजमे चेव वादरसंपरायसरागसंजमे चेव, सुहुमसंप-
रायसरागसंजमे दुविहे पन्नत्ते, तं०—पढमसमयसुहुमसंपरायसरागसंजमे चेव अपढमसमयसु०, अथवा चरमसमयसु० ।
अचरिमसमयसु०, अहवा सुहुमसंपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—संकिलेसमाणए चेव विसुज्जमाणए चेव, वादर-
संपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—पढमसमयवादर० अपढमसमयवादर० अचरिमसमय० अचरिमसमय०,
अहवा वायरसंपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—पडिवाति चेव अपडिवाति चेव, वीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०—
उवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव खीणकसायवीयरगसंजमे चेव, उवसंतकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०—पढमस-
मयउवसंतकसायवीतरागसंजमे चेव अपढमसमयउव०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०, खीणकसायवीतरागसंजमे
दुविहे पं० तं०—छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव केवलखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, छउमत्थखीणकसायवी-

२ स्थान-
 कायने
 उद्देशः २
 प्रत्यक्षपरो-
 क्षणाने

॥ ५१ ॥

वात्, इह यस्य ज्ञेयवस्तुग्रहणस्यान्ते तत एव ज्ञेयवस्तुपादानात् उपलब्धिर्भवति तत् ज्ञानं दृष्टं, यथाऽर्थ्यावग्रहपर्यन्ते
 अर्थ्यावग्रहज्ञानमिति, आह च—“अत्रोणं सो बहिराङ्गं च तत्कालम-
 तत एवार्थ्यावग्रहग्रहणस्तुग्रहणादीहासद्भावात् अर्थ्यावग्रहज्ञानमिति, आह च—“अत्रोणं सो बहिराङ्गं च तत्कालम-
 णुवलंभाओ । [आचार्यः] न तदन्ते तत्तोच्चिय एवलंभाओ तयं नाणं ॥ १ ॥”ति, किञ्च—अञ्जनावग्रहकालेऽपि ज्ञा-
 नमस्येव, सूक्ष्माव्यक्तत्वात् नोपलभ्यते, सुप्ताव्यक्तविज्ञानवदिति, ईहादयोऽपि श्रुतनिश्चिता एव, न तूक्ताः, द्विस्या-
 नकानुरोधादिति । ‘अस्तुयनिस्सिण्डवि एमेव’ति अर्थ्यावग्रहव्यञ्जनावग्रहभेदेनाश्रुतनिश्चितमपि द्विधैवेति, इदं च श्रो-
 त्रादिप्रभवमेव, यत्तु औत्पत्तिक्याद्यश्रुतनिश्चितं तत्रार्थ्यावग्रहः सम्भवति, यदाह—“किं पडिकुडहीणो जुन्दे विवेण
 उगहो ईहा । किं सुसिलिष्ठमवाओ दप्पणसंकंत विवंति ॥ १ ॥” न तु व्यञ्जनावग्रहः, तस्येन्द्रियाश्रितत्वात्, युञ्जीनां
 तु मानसत्वात्, ततो बुद्धिभ्योऽन्यत्र व्यञ्जनावग्रहो मन्तव्य इति । ‘सुयणाणे’ इत्यादि, प्रवचनपुरयस्याङ्गानीवाङ्गानि
 तेषु प्रविष्टं—तदभ्यन्तरं तत्स्वरूपमित्यर्थः, तच्च गणधरकृतं ‘उत्पन्ने इ वे’त्यादिमातृकापदत्रयप्रभवं वा ध्रुवश्रुतं वा आ-
 चारादि, यत्पुनः स्थविरकृतं मातृकापदत्रयव्यतिरिक्तव्याकरणनिबद्धमधुवश्रुतं चोत्तराध्ययनादि तदङ्गत्वात् इति,
 आह च—“गणहूर १ धेराइकतं २ आपसा १ मुक्कवागरणओ वा २ । ध्रुव १ चलविसंसेणाओ २ अंगाणंगेसु नाणत्तं ॥ १ ॥”
 ति, ‘अंगवाही’त्यादि . अवश्यं कर्त्तव्यमित्यावश्यकं—सामायिकादि पद्विधम्, आह च—“समणेण सावएण य
 ति, ‘अङ्गवाही’त्यादि . अवश्यं कर्त्तव्यमित्यावश्यकं—सामायिकादि पद्विधम्, आह च—“समणेण सावएण य

१ अङ्गानं च बहिरादीनामिव तत्कालमनुपलम्भमात् । न तदन्ते तत् एवोपलम्भात्तत्कालं ज्ञानम् ॥ १ ॥ २ कथं प्रतिबुद्धहीनो युष्पति विम्बेनापमद् ईहा ॥
 ३ गणधरस्थविरादिकृतं अदिसात् मुक्कवाकरणतो वा । ध्रुवचलविशेषणाद्वा अङ्गानङ्गयोः नानात्वम् ॥ १ ॥
 ४ धमणेन श्रावकेण चावश्यं कर्त्तव्यं भवति यस्मात् । अन्तेऽङ्गो निराध तस्मादावश्यकं नाम ॥ १ ॥

श्रीस्थाना-
 झसूत्र-
 वृत्तिः
 ॥ ५१ ॥

अवस्स कायन्वयं हवइ जम्हा । अंतो अहो णिसस्स य तम्हा आवस्सयं नामं ॥ १ ॥” ॥ आवश्यकाद् व्य-
तिरिक्तं ततो यदन्यदिति । ‘आवस्सगवतिरित्ते’ इत्यादि, यदिह दिवसनिशाप्रथमपश्चिमपौरुपीद्वय एव पठ्यते तत्का-
लेन निर्वृत्तं कालिकम्-उत्तराध्ययनादि, यत्पुनः कालवैलायर्जे पठ्यते तद्दूर्ध्वं कालिकादित्युत्कालिकं-द्वशाकालि-
कादीति ॥ उक्तं ज्ञानं, चारित्रं प्रस्तावयति—

दुविहे धम्मो पं० तं०—सुयधम्मे चेव चरित्तधम्मो चेव, सुयधम्मे दुविहे पं० तं०—सुत्तसुयधम्मो चेव अत्यसुयधम्मो चेव,
चरित्तधम्मो दुविहे पं० तं०—अणारचरित्तधम्मो चेव अणगारचरित्तधम्मो चेव, दुविहे संजमे पं० तं०—सरागसंजमे चेव
वीतरागसंजमे चेव, सरागसंजमे दुविहे पं० तं०—सुहुमसंपरायसरागसंजमे चेव वादरसंपरायसरागसंजमे चेव, सुहुमसंप-
रायसरागसंजमे दुविहे पन्नत्ते, तं०—पढमसमयसुहुमसंपरायसरागसंजमे चेव अपढमसमयसु०, अथवा चरमसमयसु०
अचरिमसमयसु०, अहवा सुहुमसंपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—संक्लिसमाणए चेव विसुज्झमाणए चेव, वादर-
संपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—पढमसमयवादर० अपढमसमयवादर०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०,
अहवा वायरसंपरायसरागसंजमे दुविहे पं० तं०—पडिवाति चेव अपडिवाति चेव, वीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०—
उवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव खीणकसायवीयरगसंजमे चेव, उवसंतकसायवीयरगसंजमे दुविहे पं० तं०—पढमस-
मयउवसंतकसायवीतरागसंजमे चेव अपढमसमयउव०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०, खीणकसायवीतरागसंजमे
दुविहे पं० तं०—छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव केवलिखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, छउमत्थखीणकसायवी-

यरागसंजमे दुविष्टे पं० तं०—संयुद्धउत्तमत्यलीणकसाय० युद्धबोहियउत्तमत्य०, संयुद्धउत्तमत्य० दुविष्टे पं० तं०—
 —पढमसमय० अपढमसमय०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०, युद्धबोहियउत्तमत्यरीण० दुविष्टे पं० तं०—
 पढमसमय० अपढमसमय०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०, केवलिलीणकसायीतरागसंजमे दुविष्टे पं० तं०—पड-
 सजोगिकेवलिलीणकसाय० अजोगिकेवलिलीणकसाय० संजमे दुविष्टे पं० तं०—
 मसमय० अपढमसमय०, अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय०, अजोगिकेवलिलीणकसाय० संजमे दुविष्टे पं० तं०—
 पढमसमय० अपढमसमय० अहवा चरिमसमय० अचरिमसमय० ॥ (सू० ७२)
 दुर्गतौ प्रपततो जीवानं रणद्धि सुगतौ च तान् धारयतीति धर्मः श्रुतं—द्वादशाङ्गं तदेव धर्मः श्रुतधर्मः; चर्यते—आसेव्यते
 यत् तेन वा चर्यते—गम्यते मोक्ष इति चरित्रं—मूलोत्तरगुणकलापस्तदेव धर्मश्चारित्रधर्म इति । 'सुयधर्मे' इत्यादि, सूत्र्यन्ते
 सूच्यन्ते वाऽर्था अनेनेति सूत्रम्, सुस्थितत्वेन व्यापित्वेन च सुधूर्कत्वाद्वा सूत्रं, सुप्रमिय वा सुप्रम्, अब्याख्यानाना-
 प्रबुद्धावस्थत्वादिति, भाष्यवचनं त्वयं—'सिद्धति खरइ जमत्यं तम्हा सुत्तं निरुत्तविहिणा वा । सूएइ सवति सुब्बइ
 सिब्बइ सरए व जेणऽत्थं ॥ १ ॥ अविवरियं सुत्तंपि व सुट्ठियवावित्तओ सुवुत्तं'त्ति ॥ अर्थतेऽधिगम्यतेऽर्थ्यते वा या-
 च्यते बुभुसुभिरित्यर्थो—व्याख्यानमिति, आह च—'जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जाए य जम्हत्ति' 'वरिच्चे'त्यादि,

१ पततो रक्षति सुगतौ च घत्ते इति. २ सिद्धति क्षरति यस्मादर्धं तस्मात्सूत्रं निरुक्तविधिना वा । सूत्र्यति श्रवति श्रुयते शिष्यते संयते वा येनापः ॥ १ ॥
 अविद्वृतं सुप्रमिव सुस्थितव्यापित्वात्, सूक्तमिति. ३ यः सूत्राभिप्रायः सोऽर्थोऽर्थ्यते च यस्मादिति ।

अगारं-गृहं तद्योगादगाराः-गृहिणस्तेषां यश्चरित्रधर्मः-सम्यक्त्वमूलाणुव्रतादिपालनरूपः स तथा, एवमितरोऽपि, नवरमगारं नास्ति येषां तेऽनगाराः-साधव इति । चरित्रधर्मश्च संयमोऽतस्तमेवाह—‘दुविहे’त्यादि, सह रागेण-अभिष्वङ्गेण मायादिरूपेण यः स सरागः स चासौ संयमश्च सरागस्य वा संयम इति वाक्यम्, वीतो-विगतो रागो यस्मात् स चासौ संयमश्च वीतरागस्य वा संयम इति वाक्यमिति । ‘सरागे’त्यादि, सूक्ष्मः-असदृश्यातकिट्टिकावेदनतः सम्परायः-कपायः सम्परैति-संसरति संसारं जन्तुरनेनेति व्युत्पादनाद्, आह च—‘कोहाइ संपराओ तेण जुओ संपरीति संसारं’ति, स च लोभकपायरूपः उपशमकस्य क्षपकस्य वा यस्य स सूक्ष्मसम्परायः साधुस्तस्य सरागसंयमः, विशेषणसमासो वा भणनीय इति, वादराः-स्थूराः सम्परायाः-कपाया यस्य साधोः यस्मिन् वा संयमे स तथा-सूक्ष्मसम्परायप्राचीनगुणस्थानकेषु, शेषं प्राग्वदिति । ‘सुहुमे’त्यादिसूत्रद्वये प्रथमाप्रथमसमयादिविभागः केवलज्ञानवदिति । ‘अहवे’त्यादि, सङ्क्लेश्यमानः संयमः उपशमश्रेण्याः प्रतिपततः, विशुद्ध्यमानस्तामुपशमश्रेणीं वा समारोहत इति । ‘वादरे’त्यादिसूत्रद्वयं, वादरसम्परायसरागसंयमस्य प्रथमाप्रतिपत्तिकालापेक्षया चरमाचरमसमयता तु यदनन्तरं सूक्ष्मसम्परायता असंयतत्वं वा भविष्यति तदपेक्षयेति, ‘अहवे’त्यादि, प्रतिपाती उपशमकस्थान्यस्य वा अप्रतिपाती क्षपकस्येति । सरागसंयम उक्तोऽतो वीतरागसंयममाह—‘वीयरगे’त्यादि, उपशान्ताः-प्रदेशतोऽप्यवेद्यमानाः कपाया यस्य यस्मिन् वा स तथा साधुः संयमो वेति-एकादशगुणस्थानवर्त्तति, क्षीणकपायो द्वादशगुणस्थान-

वर्त्तीति, 'उवसंते'त्यादि सूत्रद्वयं प्रागिव । 'खीणे'त्यादि, छादयत्यात्मस्वरूपं यत्तच्छम-ज्ञानावरणादिपातिकर्म तत्र तिष्ठतीति छद्मस्थः-अकेवली, शेषं तथैव, केवलम्-उकस्वरूपं ज्ञानं च दर्शनं चास्यास्तीति केवलीति । 'छउमत्ते'त्यादि, स्वयम्बुद्धादिस्वरूपं प्रागिवेति, 'सयंबुद्धे'त्यादि नव सूत्राणि गतार्थान्येवेति । उक्तः संयमः, स च जीवाजीव-विषय इति पृथिव्यादिजीवस्वरूपमाह—'दुविहा पुढवी'त्यादिरष्टाविंशतिः सूत्राणि ॥

दुविहा पुढविकाइया पं० तं०—सुहुमा चैव वायरा चैव १, एवं जात्र दुविहा वणस्सइकाइया पं० तं०—सुहुमा चैव वायरा चैव ५, दुविहा पुढविकाइया पं० तं०—पल्लत्तगा चैव अपजत्तगा चैव ९, एवं जाव वणस्सइकाइया १०, दुविहा पुढविकाइया पं० तं०—परिणया चैव अपरिणया चैव ११, एवं जाव वणस्सइकाइया १५, दुविहा दब्बा पं० तं०—परिणता चैव अपरिणता चैव १६, दुविहा पुढविकाइया पं० तं०—गतिसमावन्नगा चैव अगइसमावन्नगा चैव १७, एवं जाव वणस्सइकाइया २१, दुविहा दब्बा पं० तं०—गतिसमावन्नगा चैव अगतिसमावन्नगा चैव २२, दुविहा पुढविकाइया पं० तं०—अणंतरोगाढा चैव परंपरोगाढा चैव २३, जाव दब्बा० २८ (सू० ७३)

तत्र पृथिव्येव कायो येषां ते पृथिवीकायिनः समासान्तविधौ एवं स्वार्थिककप्रत्ययात् पृथिवीकायिकाः, पृथिव्येव वा कायः-शरीरं सोऽस्ति येषां ते पृथिवीकायिकस्ते सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माश्चैव ये सर्वलोकापन्नाः, बादरनामकर्मोदय-वर्त्तितो वांदरा ये पृथिवीनगादिज्वेवेति, नैयामापेक्षिकं सूक्ष्मबादरत्वमिति, 'एव'मिति पृथिवीसूत्रबदसेजोवायूनां सू-त्राणि वाच्यानि यावद्जनसतिसूत्रम्, अत एवाह—'जावे'त्यादि, 'दुविहे'त्यादि पञ्चसूत्री, तत्र पर्याप्तनामकर्मोदयब-

त्तिनः पर्याप्तः, ये हि चतस्रः स्वपर्याप्तीः पूरयन्तीति, अपर्याप्तनामकर्मोदयादपर्याप्तका ये स्वपर्याप्तीर्न पूरयन्तीति, इह च पर्याप्तिर्नाम शक्तिः सामर्थ्यविशेष इतियावत्, सा च पुद्गलद्रव्योपचयादुत्सद्यते, पद्भेदा चेषं, तद्यथा—आहार १ शरीरं २ दिव्य ३ पञ्जती आणपाण ४ भास ५ मणे ६ । चत्वारि पंच छल्पिय एगिदियविगलसन्नीणं ॥१॥”ति, तत्र एकेन्द्रियाणां चतस्रो विकलेन्द्रियाणां पञ्च संज्ञिनां पद्, तत्र आहारपर्याप्तिर्नाम खलरसपरिणमनशक्तिः १, शरीरपर्याप्तिः सप्तधातुतया रसस्य परिणमनशक्तिः २, इन्द्रियपर्याप्तिः पञ्चानामिन्द्रियाणां योग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वाऽनान् भोगनिर्वर्तितेन वीर्येण तद्भावनयनशक्तिः ३, आनप्राणपर्याप्तिः उच्छ्वासनिश्वासासयोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा तथा परिणमथ्याऽऽनप्राणतया निसर्जनशक्तिः, ४ भाषापर्याप्तिर्वचोयोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमथ्य वाग्योगतया निसर्जनशक्तिः ५, मनःपर्याप्तिर्मनोयोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा मनस्तया परिणमथ्य मनोयोगतया निसर्जनशक्तिरिति ६, एताः पर्याप्तयः पर्याप्तनामकर्मोदयेन निर्वर्त्यन्ते, तद् येपामस्ति ते पर्याप्तकाः, अपर्याप्तनामकर्मोदयेनानिर्वृत्ताः येपामेताः सन्तीति तेऽपर्याप्तका इति, एताश्च युगपदारभ्यन्तेऽन्तर्मुहूर्त्तेन च निर्वर्त्यन्ते, तत्र आहारपर्याप्तिर्निर्वृत्तिकालः समय एव, कथम्?, उच्यते, यस्मात् प्रज्ञापनायामुक्तं—‘आहारपञ्जतीए अपञ्जत्तए णं भंते! जीवे किं आहारए अणाहारए?, गोयमा! नो आहारए अणाहारए”त्ति, स च विग्रहे आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तिको लभ्यते, यदि पुनरुपपातक्षेत्रप्राप्तोऽप्याहारपर्याप्त्याऽपर्याप्तिको भवेत्तदैवं व्याकरणं भवेद्—गोयमा! सिय आहारए सिय अणाहारए”त्ति, यथा

१ आहारपर्याप्त्याऽपर्याप्तो भदन्त ! जीवः किमाहारकोऽनाहारकः ? गौतम ! नो आहारकोऽजाहारकः । २ गौतम ! स्यादाहारकः स्यादनाहारकः

शरीरादिपर्यासिषु 'सिध आहारए' सिध अणाहारए'त्ति, शेषाः पुनरसक्षयात्समया अन्तर्मुद्रन्तं. निर्वर्त्यन्त इति, अपर्यासकास्तु लच्छ्वासपर्यास्या अपर्यासा एव म्रियन्ते, न तु शरीरेन्द्रियपर्यासिभ्यां, यस्मादागामिभवायुक्तं चक्षुः श्चि- यन्ते, तच्च शरीरेन्द्रियादिपर्यास्या पर्यासिरेव चध्यत' इति । 'एव'मिति पूर्ववदेवेति । 'दुविहा पुढवी'त्यादिपदसूत्री, परिणताः-स्वकायपरकायशस्त्रादिना परिणामान्तरमापादिताः, अचितीभूता इत्यर्थः, तत्र द्रव्यतः क्षेत्रादिना मिश्रेण द्रव्येण कालतः पौरुष्यादिना [मिश्रेण]कालेन भावतो वर्णगन्धरसस्पर्शान्यथात्वेन परिणताः क्षेत्रतस्तु 'जोयणसयं तु गंता अणहारेणं तु भंडसंकती । त्रायगणिधूमेण य विद्धत्थं होइ लोणाइ ॥ १ ॥ हरियाल मणोसिल पिप्पली य सज्जूर मुद्धिया अभया । आइन्नमणाइन्ना तेऽवि हु एमेव णायव्वा ॥ २ ॥ आरुहणे ओरुहणे णिसियण गोणाइणं च गाउग्हा । भूमाहारच्छेदे उवक्कमेणेव परिणामो ॥ ३ ॥' 'अणहारेणं'ति स्वदेशजाहाराभावेनेति, 'भंडसंकती'ति भाजनाइ भा- जनान्तरसङ्कान्त्या, खर्जूरदयोऽनाचरिताः अभयादयस्तु आचरिता इति, परिणामान्तरेऽपि पृथिवीकायिका एव ते, केवलमचेतना इति, कथमन्यथाऽचेतनपृथिवीकायिण्डप्रयोजनाभिधानमिदं स्यात्, यथा—'घट्टगडगलगलेयो एमादि- पयोयणं बहुहा' इति । 'एव'मित्यादि प्रागिव, तदेवं पञ्चैतानि सूत्राणि । द्रवन्ति-गच्छन्ति विचित्रपर्यायानिति द्रव्याणि- जीवपुलरूपाणि तानि च विवक्षितपरिणामत्यागेन परिणामान्तरापन्नानि परिणतानि-विवक्षितपरिणामवन्त्येव, अप-

१ क्षेत्रादिना प्र. २ योजनदत्तं तु गत्वाऽनाहारेण भाण्डसंकान्त्या । दृन्ताकधूमेन च विष्वस्तं भवति लवणादि ॥ १ ॥ हरितालमनःशिले विप्ली च ख-
र्जूरः मुद्रिकाऽभया । आचीर्णा अनाचीर्णास्तेऽपि एवमेव ज्ञातव्याः ॥ २ ॥ आरोहेऽवरोहे निपीदनं गवादीनां च गात्रोष्मा । भौमाहारव्यवच्छेदे उपक्कमेणेव परिणतवः ॥ ३ ॥

रिणतानीति द्रव्यसूत्रं पष्ठम् । 'दुविहे'त्यादि पदसूत्री, गतिर्गमनं तां समापन्नाः—प्राप्तास्तद्वन्तौ गतिसमापन्नाः, ये हि पृथिवीकायिकाद्यायुष्कोदयात् पृथिवीकायिकादिव्यपदेशवन्तौ विग्रहगत्या उत्सत्तिस्थानं व्रजन्ति, अगतिसमापन्नास्तु स्थितिमन्तः, द्रव्यसूत्रे गतिर्गमनमात्रमेव, शेषं तथैवेति ॥ 'दुविहा पुढवी'त्यादि पदसूत्री, अनन्तरं—सम्प्रत्येव समये क्वचिदाकाशदेशे अवगाढाः—आश्रितास्त एवानन्तरावगाढकाः, येषां तु व्यादयः समया अवगाढानां ते परम्परावगाढाः, अथवा विवक्षितं क्षेत्रं द्रव्यं वाऽपेक्ष्यानन्तरम्—अव्यवधानेनावगाढा अनन्तरावगाढा, इतरे तु परम्परावगाढा इति ॥ अनन्तरं द्रव्यस्वरूपमुक्तम्, अधुना द्रव्याधिकारादेव द्रव्यविशेषयोः कालाकाशयोर्द्विसूत्र्या प्ररूपणामाह—

दुविहे काले पं० तं०—ओसस्पिणीकाले चैव, दुविहे आगासे पं० तं०—लोगागासे चैव अलोगा-

गासे चैव, (सू० ७४)

तत्र कल्पते—सङ्ख्यायतेऽसावनेन वा कलनं वा कलासमूहो वेति कालः—वर्चनापरापरत्वादिलक्षणः स चावसर्पिण्युत्स-
र्पिणीरूपतया द्विविधो द्विस्थानकानुरोधादुक्तः अन्यथाऽत्रस्थितलक्षणो महाविदेहभोगभूमिसम्भवी तृतीयोऽप्यस्तीति ॥
'आगासे'त्ति सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयति—आदीपयति तेषां स्वभावलाभेऽवस्थानदानादित्याकाशम्, आङ् मर्यादाऽ-
भिधिवाची, तत्र मर्यादायामाकाशे भवन्तोऽपि भावाः स्वात्मन्येवाऽऽसते नाकाशतां यान्तीत्येवं तेषामात्मसादकरणाद्,
अभिविधौ तु सर्वभावव्यापनादाकाशमिति, तत्र लोको यत्राकाशदेशे धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां वृत्तिरस्ति स एवाकाशे

लोकाकाशमिति, विपरीतमलोकाकाशमिति ॥ अनन्तरं लोकालोकभेदेनाकाशद्वैविध्यमुक्तं, लोकश्च शरीरिगरीराणां सर्वत आश्रयस्वरूप इति नारकादिशरीरिदण्डकेन शरीरप्ररूपणायाह—

णेरइयाणं दो सरीरगा पं० तं—अब्भंतरगे चेव वाहिरगे चेव, अब्भंतरए कम्मए वाहिए वेउच्चिए, एवं दे-
वाणं भाणियब्बं, पुढविकाइयाणं दो सरीरगा पं० तं०—अब्भंतरगे चेव वाहिरगे चेव अब्भंतरगे कम्मए वाहिरगे
ओरालियगे, जाव वणस्सइकाइयाणं, वेइदियाणं दो सरीरा पं० तं०—अब्भंतरए चेव वाहिए चेव, अब्भंतरगे क-
म्मए, अट्टिमंससोणितवद्धे वाहिए ओरालिए, जाव चउरिदियाणं, पंचिदियतिरिक्खज्जोणियाणं दो सरीरगा पं० तं०—
अब्भंतरगे चेव वाहिरगे चेव, अब्भंतरगे कम्मए, अट्टिमंससोणियण्हारुछिरावद्धे वाहिए ओरालिए, मणुस्साणवि एयं—
चेव । विग्गहृगइसमावन्नगाणं नेरइयाणं दो सरीरगा पं० तं०—तेयए चेव कम्मए चेव, निरन्तरं जाव वेमाणियाणं,
नेरइयाणं दोहिं ठाणेहिं सरीरुप्पत्ती सिया, तं०—एगेण चेव दोसेण चेव, जाव वेमाणियाणं, नेरइयाणं दुट्टाणनिच्चत्तिए
सरीरगे पं० तं०—एगनिच्चत्तिए चेव, दोसनिच्चत्तिए चेव, जाव वेमाणियाणं, दो काया पं० तं०—तसकाए चेव या-
वरकाए चेव, तसकाए दुविहे पं० तं०—भवसिद्धिए चेव अमवसिद्धिए चेव, एवं थावरकाएइवि (सू० ७५)

‘णेरइयाणं’मित्यादि, प्रायः कण्ठ्यं, नवरं शीर्यते—अनुक्षणं चयापचयाभ्यां विनश्यतीति शरीरं तदेव सटनारिचर्मत-
थाऽनुकम्पितत्वात् शरीरकं ते च द्वे प्रज्ञप्ते जिनैः, अभ्यन्तः—मध्ये भवमाभ्यन्तरं, आभ्यन्तररत्वं च तस्य जीवप्रदेशोः

सह क्षीरनीरन्यायेन लोलीभवनात् भवान्तरगतावपि च जीवस्यानुगतिप्रधानत्वात्पवरकाद्यन्तःप्रविष्टपुरुषवदनतिशयि-
नामप्रत्यक्षत्वाच्चेति, तथा बहिर्भवं चाह्यं, बाह्यता चास्य जीवप्रदेशैः कस्यापि केषुचिदवयवेष्वव्याप्तैर्भवान्तराननुयायि-
त्वान्निरतिशयानामपि प्रायः प्रत्यक्षत्वाच्चेति, तत्राभ्यन्तरं 'कम्मए'त्ति कर्मणशरीरनामकर्मोदयनिर्वर्त्यमशेषकर्मणां प्ररो-
हभूमिराधारभूतं, तथा संसार्यात्मनां गत्यन्तरसङ्क्रमणे साधकतमं तत् कर्मणवर्गणास्वरूपं, कर्मव कर्मकमिति, कर्मकग्र-
हणे च तैजसमपि गृहीतं द्रष्टव्यं, तयोरव्यभिचारित्वेनैकत्वस्य विवक्षितत्वादिति, 'एवं देवाणं भाणियञ्चं'ति अयमर्थो
—यथा नैरयिकाणां शरीरद्वयं भणितमेवं देवानाम्—असुरादीनां वैमानिकान्तानां भणितव्यम्, कर्मणवैक्रिययोरेव तेषां
भावात्, चतुर्विंशतिदण्डकस्य च विवक्षितत्वादिति । 'पुढ्वी'त्यादि, पृथिव्यादीनां तु बाह्यमौदारिकमौदारिकशरीरनाम-
कर्मोदयादुदारपुद्गलनिर्वृत्तमौदारिकं, केवलमेकेन्द्रियाणामस्थ्यादिविरहितं, वायूनां वैक्रियं यत्तन्न विवक्षितं, प्रायिकत्वात्
तस्येति ॥ 'वेहंदियाण'मित्यादि, अस्थिमांसशोणितैर्वज्रं—नञ्चं यत्तथा, द्वीन्द्रियादीनामौदारिकत्वेऽपि शरीरस्यायं वि-
शेषः । 'पंचेदिए'त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां पुनरयं विशेषो यदस्थिमांसशोणितस्नायुशिरात्रद्धमिति, अस्थ्यादयस्तु
प्रतीता इति ॥ प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिदण्डकेन शरीरप्ररूपणामेवाह—'चिग्गहे'त्यादि, विग्रहगतिः—चक्रगततिर्यदा वि-
श्रेणिव्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानं गन्तव्यं भवति तदा या स्यात्तां समापन्ना विग्रहगतिसमापन्नास्तेषां द्वे शरीरे, इह तैजस-
कर्मणयोर्भेदेन विवक्षेति, एवं दण्डकः ॥ शरीराधिकारात् शरीरोत्पत्तिं दण्डकेन निरूपयन्नाह—'नेरइयाण'मित्यादि,
कण्ठ्यं, किन्तु या रागद्वेषजनितकर्मणा शरीरोत्पत्तिः सा रागद्वेषाभ्यामेवेति व्यपदिश्यते, कार्ये कारणोपचारादिति,

लोकाकाशमिति, विपरीतमलोकाकाशमिति ॥ अनन्तरं लोकालोकभेदेनाकाशाद्वैविध्यमुक्तं, लोकश्च शरीरिनरीराणां मंत्रि
 आश्रयस्वरूप इति नारकादिशरीरिदण्डकेन शरीरप्ररूपणायाम्—

‘नेरइयाणं दो सरीरगा पं० तं—अचंभंतरो चेव वाहिरगे चेव, अचंभंतरए कम्मए पाहिए पंतडिए, एणं दे-
 वाणं भाणियव्वं, पुढविकाइयाणं दो सरीरगा पं० तं०—अचंभंतरगे चेव पाहिरगे चेव अचंभंतरगे कम्मए पाहिरगे
 ओरालियगे, जाव वणास्सइकाइयाणं, वेइदियाणं दो सरीरा पं० तं०—अचंभंतरए चेव पाहिए चेव, अचंभंतरगे क-
 म्मए, अट्टिमंससोणितवद्धे वाहिए ओरालिए, जाव चउरिदियाणं, पंचिदियतिरिफग्गजोणियाणं दो सरीरगा पं० तं०—
 अचंभंतरो चेव वाहिरगे चेव, अचंभंतरो कम्मए, अट्टिमंससोणियणहाउरिउवद्धे वाहिए ओरालिए, गमुस्मानवि एणं—
 नेरइयाणं दोहिं ठाणेहिं सरीरुपत्ती सिया, तं०—रागेण चेव दोसेण चेव, जाव वेमाणियाणं, नेरइयाणं पुढ्ढाजनिव्वत्तिए
 सरीरगे पं० तं०—रागनिव्वत्तिए चेव, दोसनिव्वत्तिए चेव, जाव वेमाणियाणं, दो फाया पं० तं०—तसकाए चेव या-
 वरकाए चेव, तसकाए दुविहे पं० तं०—भवसिद्धिए चेव अभवसिद्धिए चेव, एवं यावरकाएऽपि (सू० ७५)

‘नेरइयाणं’मित्यादि, प्रायः कण्ठ्यं, नवरं शीर्यते—अनुक्षणं चयापचयाभ्यां विनश्यतीति शरीरं तदेव शटनादिधर्मत-
 याऽनुकम्पितत्वात् शरीरकं ते च द्वे प्रज्ञधे जिनैः, अव्यन्तः—मध्ये भवमाव्यन्तरं, आव्यन्तरं च तस्य जीवधर्मसोः

२ स्थान-
 काश्रयने
 उदनाः ३
 काण्डाका-
 नगरी-
 राजि

लर्थः, 'उदीचीनाम्' उदीचीमुत्तरामित्यर्थः, उक्तं च—“पुंस्वामुहो उ उत्तरमुहो उ देजाऽहवा पडिच्छेज्जा । जाए जिणा-
 दओ वा हवेज्जा जिणचेइयाइं वा ॥ १ ॥” इति ॥ 'एव'मिति यथा प्रव्राजनसूत्रं दिग्द्वयाभिलाषेनाधीतमेवं मुण्डना-
 दिसूत्राण्यपि षोडशाध्येतव्यानीति, तत्र मुण्डयितुं शिरोलोचनेन १ शिक्षयितुं ग्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थो ग्राहयितुं आसे-
 वनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणादि शिक्षयितुमिति २, उत्थापयितुं महाव्रतेषु व्यवस्थापयितुं ३ संभोजयितुं भोजनम-
 ण्डल्यां निवेशयितुं ४ संवासयितुं संस्कारकण्डल्यां निवेशयितुं ५, सुष्ठु आ-मर्यादया अधीयत इति स्वाध्यायः—अङ्गा-
 दिस्तमुद्दंष्ट्रं योगविधिक्रमेण सम्यग्योगेनाधीष्वेदमित्येवमुपदेष्टुमिति ६, समुद्दंष्ट्रं योगसामाचार्येव स्थिरपरिचितं कुर्विद-
 मिति वक्तुमिति ७, अनुज्ञातुं तथैव सम्यगेतद् धारय अन्येषां च प्रवेदयेत्येवमभिधातुमिति ८, आलोचयितुं गुरवेऽप-
 राधान्निवेदयितुमिति ९, प्रतिक्रमितुं—प्रतिक्रमणं कर्तुमिति १०, निन्दितुमतिचारान् स्वसमक्षं जुगुप्सितुं, आह च—
 “संचरित्तपच्छयावो निंद”ति ११, गह्णितुं गुरुसमक्षं तानेव जुगुप्सितुं, आह च—“गुरहाऽवि तहाजातीयमेव नवरं पर-
 प्यासणए”ति १२, 'विउद्वित्तए'त्ति व्यतिवर्त्तयितुं वित्रोटयितुं वा, अतिचारानुबन्धं विच्छेदयितुमित्यर्थः
 १३, विशोधयितुमतिचारपङ्कोपेक्षयाऽऽत्मानं विमलीकर्त्तुमिति १४, अकरणतया—पुनर्न करिष्यामीत्येवमभ्युत्थातुम्—
 अभ्युपगन्तुमिति १५, 'यथार्हम्' अतिचाराद्यपेक्षया यथोचितं पापच्छेदकत्वात् प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्रायश्चित्तं,

१ पूर्वसुलो नोत्तरसुलो वा दद्यादयवा प्रतीच्छेत् । यस्यां जिनादयो वा भवेयुजिनचैत्यानि वा ॥ १ ॥ २ स्वचरित्तपथात्तापो निन्द, ३ गह्णोऽपि
 तथाजातीयैव नवरं परस्मै प्रकाशनम्,

‘जाव चेमाणियाणं’ति दण्डकः सूचितः । शरीराधिकाराच्छरीरनिर्वर्तनसूत्रं, तदप्येवं, नवरमुत्पत्तिः-आरम्भमात्रं निर्व-
र्तना तु निष्ठानयनमिति । शरीराधिकाराच्छरीरवतां राशिद्वयेन प्ररूपणामाह-‘दो काण’त्यादि, त्रसनामकर्मोदयात्
त्रस्यन्तीति त्रसाः तेषां कायो-राशिस्त्रसकायः, स्थावरनामकर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः स्थावरास्तेषां कायः स्थावर-
काय इति । त्रसस्थावरकायोरेव द्वैविध्यप्ररूपणार्थं ‘तसकाये’त्यादि सूत्रद्वयं, सुगमं चेति । पूर्वसूत्रे भव्याः शरीरिण
उक्ता इतस्तद्विशेषाणामेव यद्यथा कर्तुमुचितं तत् तथा द्विस्थानकानुपातेनाह-

सिक्खवित्तए अमिगिञ्ज कप्पति णिगंगंथाण वा णिगंगंथीण वा पव्वावित्तए-—पाईणं चेव उदीणं चेव, एवं सुंढावित्तए
इत्तए पडिक्कमित्तए तिंदित्तए संवसित्तए सग्गायमुदिसित्तए सग्गायं समुदिसित्तए सग्गायमणुजाणित्तए आलो-
पडिवज्जित्तए, दो विसातो अमिगिञ्ज कप्पति णिगंगंथाण वा णिगंगंथीण वा अपच्छिममाणं तियसंलेहणाजूसणाजूसियाणं
भत्तपाणपडियाइक्खित्ताणं पाओवगताणं कालं अणवकंखमाणं विहरित्तए, तंजहा-—पाईणं चेव उदीणं चेव ॥ (सू०

‘दो विसाओ’ इत्यादि, द्वे दिशौ-काष्ठे अभिगृह्य-अङ्गीकृत्य तदभिमुखीभूयेत्यर्थः कल्पते-युज्यते निर्गता ग्रन्थावु-
धनादेरिति निर्ग्रन्थाः-साधवस्तेषां, निर्ग्रन्थ्यः-साध्यस्तासां प्रब्राजयितुं रजोहरणादिदानेन, ‘प्राचीनां’ प्राचीं पूर्वाभि-

त्पर्यः, 'उदीचीनाम्' उदीचीसुत्तरासित्यर्थः, उक्तं च—“पुंस्वासुहो उ उत्तरसुहो उ उत्तरसुहो उ देजाऽहवा पडिच्छेजा । जाए जिणा-
 दओ वा हवेज्ज जिणचेइयाइं वा ॥ १ ॥” इति ॥ 'एव'मिति यथा प्रव्राजानसूत्रं दिग्गच्छ-
 दिसूत्राण्यपि षोडशाधेतव्यानीति, तत्र मुण्डयितुं शिरोलोचनेन १ शिक्षयित्-
 वनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणादि शिक्षयितुमिति २, उत्थापयितुं महाव्रतेषु
 षड्व्यां निवेशयितुं ४ संवासायितुं संस्कारकमण्डल्यां निवेशयितुं ५, सुषु आ-
 दिस्तसुइंदुं योगविधिक्रमेण सम्ययोगेनाधीष्वेदमित्येवमुपदेष्टुमिति ६, समुदे-
 मिति वक्तुमिति ७, अनुज्ञानुं तथैव सम्यगेतद् धारय अन्येषां च प्रवेदयेत्येवम
 राधान्वेदयितुमिति ९, प्रतिक्रमितुं-प्रतिक्रमणं कर्तुमिति १०, निन्दितुमतिच
 “संचरित्तपच्छयावो निद”ति ११, गहितुं गुरुसमक्षं तानेव जुयुषितुं, आह च,
 ल्यासणए”ति १२, 'विषदित्तए'त्ति व्यतिवर्तयितुं वित्रोटयितुं विकुट्टयितुं वा
 १३, विशोधयितुमतिचारपङ्कापेक्षयाऽऽत्मानं विमलीकर्तुमिति १४, अकरणत
 अभ्युपगन्तुमिति १५, 'यथाईम्' अतिचाराद्यपेक्षया यथोचितं पापच्छेदकत्वात्

१ पूर्वसुहो वोत्तरसुहो वा दद्यादथवा प्रतीच्छेत् । यसां जिनादयो वा भवेयुजिनचैत्यादि वा ॥
 तथाजातीयैव नवरं परस्य प्रकाशनम्,

गधीतमेवं मुण्डना-
 र्थौ ग्राहयितुं आसे-
 जयितुं भोजनस-
 स्वाध्यायः-अज्ञा-
 परिचितं कुर्विद-
 चयितुं गुरवेऽप-
 ातुं, आह च—
 लेयमेव नवरं पर-
 छेदयितुमित्यर्थः
 चमभ्युत्थातुम्-
 द्वा प्रायश्चित्तं,
 १ गद्वाऽपि

‘जाव वेमागियाणं’ति दण्डकः सूचितः । शरीराधिकाराच्छरीरनिर्वर्तनसूत्रं, तदप्येवं, नवरमुत्पत्तिः—आरम्भमात्रं निर्वर्तना तु निष्ठानयनमिति । शरीराधिकाराच्छरीरवतां राशिद्वयेन प्ररूपणामाह—‘दो कायं’त्यादि, त्रसनामकर्मादयात् त्रस्यन्तीति त्रसाः तेषां कायो—राशिस्त्रसकायः, स्यावरनामकर्मादयात् तिष्ठन्तीत्येवंदयात् त्रसनामकर्मादयात् उक्ता इतस्तद्विशेषणामेव यद्यथा कर्तुमुचितं तत् तथा द्विस्थानकानुपातेनाह—

दो दिसाओ अभिगिञ्ज कप्पति गिगंग्याण वा पब्बावित्ताए—

सिक्खवित्ताए उव्हावित्ताए संयुजित्तए संवत्तित्ताए सग्गायमुदिसित्तए सग्गायं समुदिसित्तए सग्गायमयुजाणित्तए आलो-
इत्ताए पडिकाभित्तए निदित्तए गरहित्तए विवट्टित्तए विसोदित्तए अकरणयाए अबुदित्तए आहारिहं पायचित्तए तवोरुम्मं
पडिवज्जित्तए, दो दिसातो अभिगिञ्ज कप्पति गिगंग्याण वा पिगंग्याण वा अपच्छिममारणंति यत्तलेहणानूसणावृत्तियाणं
भत्तपाणपडियाइक्खित्तानं पाजोवगत्ताणं कालं अणवकंलमाणणं विहरित्तए, तंजहा—पार्इणं चैव उदीणं चैव ॥ (सू०
७६) विट्ठाणस्स पढमो उवेस्सओ समत्तो २-१ ॥

‘दो दिसाओ’ इत्यादि, द्वे दिशौ—काष्ठे अभिगृह्य—अङ्गीकृत्य तदभिमुखीभूयेत्यर्थः कल्पते—युज्यते निर्गता ग्रन्थाद्—
धनादेरिति निर्ग्रन्थाः—साधवस्तेषां, निर्ग्रन्थः—साध्यस्तासां प्रवाजयितुं रजोहरणादिदानेन, ‘प्राचीनां’ प्राचीं पूर्वाभि-

ल्यर्थः, 'उदीचीनाम्' उदीचीमुत्तरामित्यर्थः, उक्तं च—'पुंस्वाप्तुहो उ उत्तरमुहो व देजाऽहवा पडिच्छेजा । जाए जिणा-
 दओ वा हवेज्ज जिणचेइयाइं वा ॥ १ ॥' इति ॥ 'एव'मिति यथा प्रव्राजनसूत्रं दिग्द्वयाभिलापेनाधीतमेवं मुण्डना-
 दिसूत्राण्यपि षोडशाध्येतव्यानीति, तत्र मुण्डयितुं शिरोलोचनेन १ शिक्षयितुं ग्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थो ग्राहयितुं आसे-
 वनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणादि शिक्षयितुमिति २, उत्थापयितुं महाव्रतेषु व्यवस्थापयितुं ३ संभोजयितुं भोजनम-
 ण्डल्यां निवेशयितुं ४ संवासायितुं संस्तरकमण्डल्यां निवेशयितुं ५, सुषु आ-मर्यादया अधीयत इति स्वाध्यायः—अङ्गा-
 दिस्तमुद्दंष्ट्रं योगविधिक्रमेण सम्यगयोगेनाधीष्वेदमित्येवमुपदेष्टुमिति ६, समुद्दंष्ट्रं योगसामाचार्यैव स्थिरपरिचितं कुर्विद-
 मिति वक्तुमिति ७, अनुज्ञातुं तथैव सम्यगेतद् धारय अन्येषां च प्रवेदयेत्येवमभिधातुमिति ८, आलोचयितुं गुरवेऽप-
 राधान्निवेदयितुमिति ९, प्रतिक्रमितुं—प्रतिक्रमणं कर्तुमिति १०, निन्दितुमतिचारान् स्वसमक्षं जुगुप्सितुं, आह च—
 "संचरित्तपच्छयावो निन्द"ति ११, गहितुं गुरुसमक्षं तानेव जुगुप्सितुं, आह च—"गृह्णाऽवि तहाजातीयमेव नवरं पर-
 प्पयासणए"ति १२, 'विउट्टितए'त्ति व्यतिवर्त्तयितुं वित्रोटयितुं विकुट्टयितुं वा, अतिचारानुबन्धं विच्छेदयितुमित्यर्थः
 १३, विशोधयितुमतिचारपङ्कापेक्षयाऽऽत्मानं विमलीकर्त्तुमिति १४, अकरणतया—पुनर्न करिष्यामीत्येवमभ्युत्थातुम्—
 अभ्युपगन्तुमिति १५, 'यथार्हम्' अतिचाराद्यपेक्षया यथोचितं पापच्छेदकत्वात् प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्रायश्चित्तं,

१ पूर्वमुखो वोत्तरमुखो वा दद्यादथवा प्रतीच्छेत् । यस्यां जिनादयो वा भवेयुजिनैवेत्यानि वा ॥ १ ॥ २ स्वचरित्तपश्चात्तापो निन्द्रा, ३ गहोऽपि
 तथाजातीयैव नवरं परस्मै प्रकाशनम्,

उक्तं च—“पापं छिदइ जग्हा पायच्छित्तं तु भद्रए तेण । पाएण वावि चित्तं विसोहए तेण पच्छित्तं ॥ १ ॥” ति, तपः-
कर्म-निर्विकृतिकादिकं प्रतिपद्युम्-अभ्युपगन्तुमिति १६, सप्तदशं सूत्रं साक्षादेवाह—‘दो दिसें’त्यादि, पश्चिमेवामङ्गल-
परिहारार्थमपश्चिमा सा चासौ मरणमेव योऽन्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी च सा चासौ संखिल्यतेऽनया शरीरकपायादीति
संखलना-तपोविशेषः सा चेति अपश्चिममारणान्तिकसंखलना तस्याः ‘जूसण’त्ति जोणणा-सेवा तथा तदङ्गणयमेण-
त्यर्थः ‘जूसियाण’न्ति सेवितानां, तद्युक्तानामित्यर्थः, तथा वा ‘क्षोपितानां’ क्षपितानां क्षपितदेहानामित्यर्थः, तथा
भरुणाने प्रत्याख्याते वैस्ते तथा तेषां, पादपवदुपगतानाम्-अचेष्टतया स्थितानामनशनविशेषं प्रतिपन्नानामित्यर्थः, यत्र
‘कालं’ मरणकालमनवकाङ्क्षां-तत्रानुसुक्तानां विहर्षु-स्यातुमिति १७ । एवमेतानि विरुसूत्राण्यादितोऽष्टादश । सर्वत्र
यत्र व्याख्यातं, तस्युगमत्वादिति ॥ द्विस्थानकस्य प्रथमोदेशको विवरणतः समाप्तः ॥

इहानन्तरोदेशके जीवाजीवधर्मा द्वित्वविशिष्टा उक्ताः, द्वितीयोदेशके तु द्वित्वविशिष्टा एव जीवधर्मा उच्यन्ते, इत्य-
नेन सम्बन्धेन आयातस्यास्योद्देशस्येदमादिसूत्रम्—

जे देवा उड्ढोववन्नगा कण्णोववन्नगा विमाणोववन्नगा चारोववन्नगा चारट्टितीया गतिरतिया गतिसमावन्नगा, तेसिणं देवाणं
१ पापं छिनत्ति यस्मात् पापच्छित्तु भण्यते तस्मात् । प्रायेण वाऽपि चित्तं विचोषयति तेन प्रायश्चित्तं ॥ १ ॥

सता समितं जे पावे कस्मे कज्जति तत्थगतवि एगतिया वेदणं वेदंति अन्नत्थगतावि एगतिया वेअणं वेदंति, णेरइ-
याणं सता समियं जे पावे कस्मे कज्जति तत्थगतावि एगतिया वेयणं वेदंति अन्नत्थगतावि एगतिआ वेयणं वेदंति, जाव
पंचदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं सता समितं जे पावे कस्मे कज्जति इहगतावि एगतिता वेयणं वेयंति अन्नत्थगतावि
एगतिया वेयणं वेयंति, मणुस्सवज्जा सेसा एक्कामा ॥ (सू० ७७)

‘जे देवे’त्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रे पादपोपगमनमुक्तम्, तस्माच्च देवत्वं
केपाश्चिद्भवतीति देवविशेषभणनेन तत्कर्मबन्धवेदने प्रतिपादयन्नाह—‘जे देवे’त्यादि, ये देवाः—सुराः वक्ष्यमाणविशेषणेभ्यो
वैमानिका अनशनादेरुत्पन्नाः, किंभूताः—‘उद्ध’त्ति ऊर्ध्वलोकस्तत्रोपपन्नकाः—उत्पन्ना ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा—कल्पो-
पपन्नकाः—सौधर्मादिदेवलोकोत्पन्नास्तथा विमानोपपन्नकाः—त्रैवेयकानुत्तरलक्षणविमानोत्पन्नाः कल्पातीता इत्यर्थः, तथा
परे ‘चारोववन्नग’त्ति चरन्ति—भ्रमन्ति ज्योतिष्कविमानानि यत्र स चारो—ज्योतिश्चक्रक्षेत्रं समस्तमेव, व्युत्पत्त्यर्थमात्रान-
पेक्षणेन शब्दप्रवृत्तिनिमित्ताश्रयणात्, तत्रोपपन्नकाश्चारोपपन्नकाः—ज्योतिष्काः, न च पादपोपगमनादेर्ज्योतिष्कत्वं न
भवति, परिणामविशेषादिति, तेऽपि च द्विधैव, तथाहि—चारे—ज्योतिश्चक्रक्षेत्रे स्थितिरिव येषां ते चारस्थितिकाः—समयक्षे-
त्रबहिर्वर्त्तिनो घण्टाकृतय इत्यर्थः, तथा गतौ रतिर्येषां ते गतिरतिकाः, समयक्षेत्रवर्त्तिन इत्यर्थः, गतिरतयश्चासततगतयो
ऽपि भवन्तीत्यत आह—गतिं—गमनं समिति—सन्ततमापन्नकाः—प्राप्ता गतिसमापन्नकाः, अनुपरतगतय इत्यर्थः, तेषां
देवानां द्विविधानां पुनर्द्विविधानां सदा—नित्यं समितं—सन्ततं यत्सापं कर्म—ज्ञानावर्णादि, सततबन्धकत्वात् जीवानां,

क्रियते-वध्यते, कर्मकर्तृप्रयोगोऽयं, भवति सम्पद्यत इत्यर्थः, ते देवास्तस्य-कर्मणः अथाथाकालातिक्रमे सति 'तत्प्र-
गयावि'त्ति अपिरेवकारार्थस्तस्य चैवं प्रयोगः-तत्रैव-देवभव एव कल्पातीतानां क्षेत्रान्तराविगमनासम्भवादिह तत्रान्य-
त्रशब्दाभ्या भव एव विवक्षितः, न क्षेत्रशयनासनादीति, गताः-वर्त्तमाना 'एके'केचन देवा वेदनाम्-उदयं विपाकं
'वेदयन्ति' अनुभवन्ति, 'अन्नत्थगयावि'त्ति देवभवादन्वयैव भवान्तरे गता-उत्पन्ना वेदनामनुभवन्ति, केचिन्नुभयत्रा-
पि, अन्ये विपाकोदयापेक्षया नोभयत्रापीति, एतच्च विकल्पद्वयं सूत्रे नाश्रितं, द्वित्याधिकारादिति ॥ सूत्रोक्तमेव विक-
ल्पद्वयं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह—'नेरइयाण'मित्यादि, प्रायः सुगमम्, नवरं, "तत्थगयापि अन्नत्य-
गयावि" एवमभिलाषेन दण्डको नेयो यावत्सञ्चेन्द्रियतिर्यद्योऽत एवाह—'जावे'त्यादि, मनुष्येषु पुनरभिलाषविशेषो इत्ययं,
यथा 'इहगतावि एगइया' इति, सूत्रकारो हि मनुष्योऽतस्तत्रेत्येवंभूतं परोक्षानासन्ननिर्देशं विमुच्य मनुष्यसूत्रे इहेत्येवं
निर्दिशति स्म, मनुष्यभवस्य स्वीकृतत्वेन प्रत्यक्षासन्नयाचिन इदंशब्दस्य विषयत्वादिति, अत एवाह—'मणुस्सवत्त्रा
सेसा एक्कगम'त्ति शेषाः-व्यन्तरज्योतिष्कैवमानिका एकगमाः-तुल्याभिलाषाः, ननु प्रथमसूत्र एव ज्योतिष्कैवमानिकदे-
वानां विवक्षितार्थस्याभिहितत्वात् किं पुनरिह तद्गणनेनेति?, उच्यते, तत्रानुष्ठानफलदर्शनप्रसङ्गेन भेदतश्चोक्तत्वात्, इह
तु दण्डकक्रमेण सामान्यतश्चोक्तत्वादिति न दोषो, दृश्यते चेह तत्र तत्र विशेषोक्तावपि सामान्योक्तिरितरोक्तौ त्वि-
तरेति ॥ तत्रगता वेदनां वेदयन्तीत्युक्तमतो नारकादीनां गतिं तद्विपर्यस्तामागतिं च निरूपयन्नाह—

नेरतिता दुगतिया दुयागलिया पं० तं०—नेरइए २ सु उववज्जमाणे मणुस्सेहिंत्तो वा. पंश्चियस्तिरिक्खज्जोणिएहिंत्तो

वा उववज्जेजा, से चैव णं से नेरइए णेरइयत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा पंचेदियतिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा, एवं असुरकुमारावि, णवरं, से चैव णं से असुरकुमारे असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा, एवं सब्बदेवा, पुढविकाइया दुगतिया दुयागतिया पं० तं०—पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो वा णोपुढविकाइएहिंतो वा उववज्जेजा, से चैव णं से पुढविकाइए पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा णोपुढविकाइयत्ताए वा गच्छेज्जा, एवं जाव मणुस्सा ॥ (सू० ७८)

दण्डकः कण्ठ्यो, नवरं नैरयिका-नारका द्वयोः-मनुष्यगतितिर्यग्गतिलक्षणयोग्योरधिकरणभूतयोग्योर्गतिर्येषां ते तथा, द्वाभ्यामेताभ्यामेवावधिभूताभ्यामागतिः-आगमनं येषां ते तथा, उदितनारकायुर्नारक एव व्यपदिश्यते, अत उच्यते 'णेरइए णेरइएसु'त्ति, नारकेषु मध्ये इत्यर्थः, इह चोद्देशक्रमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिरुक्ता, 'से चैव णं से'त्ति यो मानुषत्वादितो नारकं गतः स एवासौ नारको नान्यः, अनेनैकान्तानित्यत्वं निरस्तमिति, 'विप्पजहमाणे'त्ति विप्रजहन्परित्यजन्, इह च भूतभावतया नारकव्यपदेशः, अनेन वाक्येन गतिरुक्ता, इत्थं च व्याख्यानं 'तेजस्कायिका व्यागतयस्तिर्यज्जानुष्यापेक्षया एकगतयस्तिर्यगपेक्षये'त्ति वाक्यमुपजीव्येति, 'एवं असुरकुमारावि'त्ति, नारकवद्वक्तव्या इत्यर्थः, 'नवरं'त्ति केवलमयं विशेषः-तिर्यक्षु न पञ्चेन्द्रियेष्वेवोत्पद्यन्ते पृथिव्यादिव्यपि तदुत्पत्तेरित्यतः सामान्यत आह—'से चैव णं से' इत्यादि जाव तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्ज'त्ति, 'एवं सब्बदेव'त्ति असुरवत् द्वादशापि दण्डकदेवपदानि वाचयानि, तेषामप्येकेन्द्रियेषूत्पत्तेरिति । 'णोपुढविकाइएहिंतो'त्ति अनेन पृथ्वीकायिकनियेधद्वारेणाप्कायिका-

क्रियते-वध्यते, कर्मकर्तृप्रयोगोऽयं, भवति सम्पद्यत इत्यर्थः, ते देवास्तस्य-कर्मणः अपाधाकाशातिक्रमे मति 'तन्ना-
गयावि'त्ति अपिरेवकारार्थस्तस्य चैवं प्रयोगः-तत्रैव-देवभव एव कल्यातीतानां क्षेत्रान्तरादिगमनासम्भवादिह तत्रान्य-
त्रशब्दान्या भव एव विवक्षितः, न क्षेत्रशयनासनादीति, गताः-वर्तमाना 'एके'केचन देवा वेदगान्-उदयं विपाकं
'वेदयन्ति' अनुभवन्ति, 'अन्नतथगयावि'त्ति देवभवादन्त्यत्रैव भवान्तरे गता-उल्लाना वेदगानामनुभवन्ति, केचित्तन्मपन्ना-
पि, अन्ये विपाकोदयापेक्षया नोभयत्रापीति, एतच्च विकल्पद्वयं सूत्रे नाश्रितं, द्वित्वाधिकारादिति ॥ सूत्रोक्तमेव विक्र-
ल्पद्वयं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह- 'नेरइयाण'मित्यादि, प्रायः सुगमम्, नवरं, "तत्तयगयावि अन्नतय-
गयावि" एवमभिलोपेन दण्डको नेयो यावत्सञ्चेन्द्रियतिर्ययोऽत एवाह- 'जात्रे'त्यादि, मनुष्येषु पुनरभिलापविशेषो हरयः,
यथा 'इहगतावि एगइया' इति, सूत्रकारो हि मनुष्योऽतस्तत्रैत्येवंभूतं परोक्षानासन्ननिर्देशं विमुच्य मनुष्यसूत्रे इदमेवं
निर्दिशति स्म, मनुष्यभवस्य स्वीकृतत्वेन प्रत्यक्षासन्नयाचिन इदंशब्दस्य विपयत्वादिति, अत एवाह- 'मणुस्सवन्ना
सेसा एकगम'त्ति शेषाः-व्यन्तरज्योतिष्कैवमानिका एकगमाः-तुल्याभिलापाः, ननु प्रथमसूत्र एव ज्योतिष्कैवमानिकदे-
वानां विवक्षितार्थस्याभिहितत्वात् किं पुनरिह तद्गणनेनेति?, उच्यते, तत्रानुष्ठानफलदर्शनप्रसङ्गेन भेदतश्चोक्तत्वात्, इह
तु दण्डकमेण सामान्यतश्चोक्तत्वादिति न दोषो, दृश्यते चेह तत्र तत्र विदोषोक्तयपि सामान्योक्तिरितरोक्तौ त्वि-
तरेति ॥ तत्रगता वेदनां वेदयन्तीत्युक्तमतो नारकादीनां गतिं तद्विपर्यस्तामागतिं च निरूपयन्नाह-
नेरतिता दुर्गतिया दद्यात्ति . तं०-नेरइए २ सु उववज्जमाणे मणुस्सेहितो वा पंथिरियसिरिक्खजोगिणएहिंलो

एगिदियविगलिंदियवजा जाव वाणमंतरा १३ । दुविहा नेरइया पं० तं०—सुलभबोधिया चेव दुलभबोधिया चेव, जाव वेमाणिया १४ । दुविहा नेरइया पं० तं०—कण्हपक्खिया चेव सुकपक्खिया चेव, जाव वेमाणिया १५ । दुविहा नेरइया पं० तं०—चरिमा चेव अचरिमा चेव, जाव वेमाणिया १६ (सू० ७९)

तत्र भव्यदण्डकः कण्ठ्यः, अनन्तरदण्डके 'अणंतर'त्ति एकस्मादनन्तरमुत्पन्ना ये तेऽनन्तरोपपन्नकाः, तदन्यथा तु परम्परोपपन्नकाः, विवक्षितदेशार्पेक्षया वा येऽनन्तरतयोत्पन्नास्ते आद्याः, परम्परया त्वितरे इति २, गतिदण्डके गतिसमापन्नका-नरकं गच्छन्तः इतरे तु तत्र ये गताः, अथवा गतिसमापन्ना-नारकत्वं प्राप्ता इतरे तु द्रव्यनारकाः, अथवा चलस्थिरत्वापेक्षया ते ज्ञेया इति ३, प्रथमसमयदण्डके 'पढमे'त्यादि, प्रथमः समय उपपन्नानां येषां ते प्रथमसमयोपपन्नकाः, तदन्ये अप्रथमसमयोपपन्नका इति ४, आहारकदण्डके आहारकाः सदैव, अनाहारकास्तु विग्रहगतावेकौ वा समयौ, ये नाडीमध्ये मृत्वा तत्रैवोत्पद्यन्ते, ये त्वन्यथा ते त्रीनिति ५, उच्छ्वासदण्डके उच्छ्वासस्कास्तु सर्वाप्ति (ह्या) पर्याप्तकाः, तदन्ये तु नोच्छ्वासकाः ६, इन्द्रियदण्डके सेन्द्रियाः-इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्ताः, तदपर्याप्तास्तु अनिन्द्रियाः ७, पर्याप्तदण्डके पर्याप्ताः पर्याप्तनामकर्मोदयादितरे त्वितरोदयादिति ८, संज्ञिदण्डके संज्ञिनो-मनःपर्याप्त्या पर्याप्तकाः तथा अपर्याप्तकास्तु ये (न तथा) ते असंज्ञिन इति, 'एवं पंचिदिण'त्यादि-अस्यायमर्थः-यथा नारकाः संज्ञयसंज्ञिभेदेनोक्ताः 'एवं विगलेंदियवज्ज'त्ति, विकलानि-अपरिपूर्णानि सङ्ख्ययेन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः, तान् पृथिव्यादीन्

१ सामान्यजीवापेक्षया, तेन यदि नाडीवहःस्थन्नानां तत्रोत्पादाभावः करणापर्याप्तिशालेऽपर्याप्तानामकर्मोदयस्याभावश्च तदापि न क्षतिः,

दयः सर्वे गृहीता द्विस्थानकानुराधादिति, तेभ्यो वा-नारकवर्जस्यः समुत्पद्यते, 'णोपुडविकाइयसापुंत्ति, देवनारक्य-
ज्जाष्कायादितया गच्छेदिति, 'एवं जाव मणुस्स'त्ति, यथा पृथिवीकायिका 'इगतिया' इत्यादिभिरभित्तिरुक्ता एवमे-
पूर्वमतिदिष्टा एवेति । जीवाधिकारादेव भव्यादिविशेषणैः षोडशभिर्दण्डकप्ररूपणायाम् इति । व्यन्तरादयस्तु
दुविहा नेरइया पन्नत्ता, तंजहा-भवसिद्धिया चेव अभवसिद्धिया चेव, जाव वेमाणिया १ । दुविहा नेरइया पं० तं०-
अणंतरोववन्नगा चेव परंपरोववन्नगा चेव जाव वेमाणिया २ । दुविहा नेरइया पं० तं०-गतिगगावन्नगा चेव अगतिगगा-
वन्नगा चेव, जाव वेमाणिया ३ । दुविहा नेरइया पं० तं०-आहारगा चेव अणाहारगा चेव, एवं जाव वेमाणिया ४ । दुविहा नेरइया पं० तं०-
वेमाणिया ४ । दुविहा नेरइया पं० तं०-उत्सासगा चेव, जाव वेमाणिया ५ । दुविहा नेरइया पं० तं०-पडमसमओववन्नगा चेव अपडमसमओववन्नगा चेव जाव
तं०-उत्सासगा चेव णोडत्सासगा चेव, जाव वेमाणिया ६ । दुविहा नेरइया पं० तं०-पज्जत्तगा चेव अपज्जत्तगा चेव, जाव वेमाणिया ७ । दुविहा नेरइया पं० तं०-सन्नि चेव असन्नि चेव, एवं पंचेदिया सत्त्वे विगल्लियवज्जा, जाव वाणमंतरा (वेमाणिया) ८ । दुविहा नेरइया पं० तं०
तं०-भासगा चेव अभासगा चेव, एवं पंचेदिया सत्त्वे विगल्लियवज्जा, जाव वाणमंतरा (वेमाणिया) ९ । दुविहा नेरइया पं० तं०-
द्विहीया चेव, एगिदियवज्जा सत्त्वे १० । दुविहा नेरइया पं० तं०-परित्तसंसारिता चेव असंखेज्जकालसमयद्वितीया चेव, जाव
वेमाणिया ११ । दुविहा नेरइया पं० तं०-संखेज्जकालसमयद्वितीया चेव अणंतमंसारिया चेव, एवं पंचेदिया

२ म्यान-
कापयने
इदंराः २
नारकाणां
गत्यागती
भव्यत्वा-
दि ५

एगिंदियविगलेंदियवजा जाव वाणमंतरा १३ । दुविहा नेरइया पं० तं०—सुलभवोधिया चेव, जाव वेमाणिया १४ । दुविहा नेरइया पं० तं०—कण्हपक्खिया चेव, जाव वेमाणिया १५ । दुविहा नेरइया पं० तं०—चरिमा चेव, जाव वेमाणिया १६ (सू० ७९)

तत्र भव्यदण्डकः कण्ठ्यः, अनन्तरदण्डके 'अणंतर'त्ति एकस्मादनन्तरमुख्यत्वा ये तेऽनन्तरोपपन्नकाः, तदन्यथा तु परम्परोपपन्नकाः, विवक्षितदेशोपपन्नका वा येऽनन्तरतयोत्पन्नास्ते आद्याः, परम्परया त्वितरे इति ३, गतिदण्डके गतिसमापन्नका-नरकं गच्छन्तः इतरे तु तत्र ये गताः, अथवा गतिसमापन्ना-नारकत्वं प्राप्ता इतरे तु द्रव्यनारकाः, अथवा चलस्थिरत्वापेक्षया ते ज्ञेया इति ३, प्रथमसमयदण्डके 'पढमे'त्यादि, प्रथमः समय उपपन्नानां येषां ते प्रथमसमयोपपन्नकाः, तदन्ये अप्रथमसमयोपपन्नका इति ४, आहारकदण्डके आहारकाः सदैव, अनाहारकास्तु विग्रहगतावेकं द्वौ वा समयौ, ये नाडीमध्ये मृत्वा तत्रैवोत्पद्यन्ते, ये त्वन्यथा ते त्रीनिति ५, उच्छ्वासदण्डके उच्छ्वासन्तीत्युच्छ्वासकास्तु लर्याप्ति (स्या) पर्याप्तकाः, तदन्ये तु नोच्छ्वासकाः ६, इन्द्रियदण्डके सेन्द्रियाः—इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्ताः, तदपर्याप्तास्तु अनिन्द्रियाः ७, पर्याप्तदण्डके पर्याप्ताः पर्याप्तनामकमोदयादितरे त्वितरोदयादिति ८, संज्ञिदण्डके संज्ञिनो-मनःपर्याप्त्या पर्याप्तकाः तथा अपर्याप्तकास्तु ये (न तथा) ते असंज्ञिन इति, 'एवं पंचिंदिए'त्यादि—अस्यायमर्थः—यथा नारकाः संश्रयसंज्ञिभेदेनोक्ताः 'एवं विगलेंदियवज्ज'त्ति, विकलानि-अपरिपूर्णानि सङ्ख्येन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः, तान् पृथिव्यादीन्

१ सामान्यजीवोपेक्षया, तेन यदि नाडीवह्निःस्थत्रगानां तत्रोत्पादाभावः करणपर्याप्तिहालेऽपर्याप्तानामुमोदयस्याभावात् तदापि न धनिः,

द्वित्रिचतुरिन्द्रियांश्च वर्जयित्वा येऽन्ये चतुर्विंशतिदण्डके पयोन्द्रिया असुरादयो भवन्ति ते सर्वेऽपि नश्यन्ति वाच्याः, दण्डकावसानमाह—‘जाव वेमाणिय’ति वैमानिकपर्यवसाना अप्येवं वाच्या इति, क्वचिद् ‘जाव वाणयंत-रिय’ति पाठस्तत्रायमर्थो—येऽसंज्ञिभ्यो नारकादितयोलघन्ते तेऽसंज्ञिन एवोच्यन्ते, असंज्ञिनश्च नारकादिषु व्यन्तरा-वसानेपूलघन्ते न ज्योतिष्कवैमानिकेष्विति तेपामसंज्ञित्वाभावादिहाग्रहणमिति ९, भापादण्डके भापका—भापापर्यास्तु-दण्डके सम्यक्त्वमेकेन्द्रियाणां नास्ति, द्वीन्द्रियादीनां तु सास्वादनं स्यादपीत्युक्तम्—‘एव’मित्यादि १०, तन्म्यग्दृष्टि-संसारदण्डके परीत्तसंसारिकाः—सङ्क्षिप्तमवा इतरे त्वितरे १२, स्थितिदण्डके कालः कृष्णोऽपि स्यात् समय आचारोऽपि स्यादतः कालश्चासौ समयश्चेति कालसमयः सङ्क्षेपयो वर्षप्रमाणतः स यस्यां सा सङ्क्षेपकालसमया सा स्थितिः—अथस्यान-येषां ते सङ्क्षेयकालसमयस्थितिकाः, दशवर्षसहस्रादिस्थितय इत्यर्थः, इतरे तु पत्योपमासङ्क्षेयभागादिस्यितयः, ‘सं-खिज्जकालठिइय’ति क्वचिदाठः, स च सुगम एवेति, ‘एव’मिति नारकवद् द्विविधस्थितिका दण्डकोकाः, किं सर्वेऽपि?, न्याह—पञ्चेन्द्रियाः असुरादयः, किमुक्तं भवति?—एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जाः, एतेषां हि द्वाविंशतिवर्षसहस्रादिका स-ज्योतिष्कवैमानिकास्तु असङ्ख्यातकालस्थितय एवेति १३, बोधिदण्डके बोधिः—जिनधर्मः (प्राप्ति) सा सुलभा येषां ते सुलभबोधिकाः, एवमितरेऽपि १४, पाक्षिकदण्डके शुक्लो विशुद्धत्वात् पक्षः—अभ्युपगमः शुक्लपक्षत्वेन चरस्तीति शुक्लपाक्षिकाः,

२ स्थान-

काश्यबने

उदगः २

नारकाणा

भव्यत्वानि

शुक्लत्वं च क्रियावादित्वेनेति, आह च—‘किरियावाइ भव्वे णो अभव्वे सुक्कपक्खिए णो किण्हपक्खिए’त्ति, शुक्लानां वा—आस्तिकत्वेन विशुद्धानां पक्षो—वर्गः शुक्लपक्षस्तत्र भवाः शुक्लपाक्षिका; तद्विपरीतास्तु कृष्णपाक्षिका इति १५, चरम-दण्डके येषां स नारकादिभवश्चरमः, पुनस्तैनैव नोत्सत्यन्ते सिद्धिगमनात् ते चरमाः; अन्ये त्वचरमा इति १६, एयमेते आदित्तोऽष्टादश दण्डकाः । प्राग्वैमानिकाश्चरमाचरमत्वेनोक्ताः, ते चावधिनाऽधोलोकादीन् विदन्यतस्तद्देदने जीवस्य प्रकारद्वयमाह—

दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ तं०—समोहतेणं चव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ असमोहतेणं चव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ, आधोहिं समोहतासमोहतेणं चव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ एवं तिरियलोगं २ उड्डुलोगं ३ केवलकण्यं लोगं ४ । दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ तं०—विउव्वित्तेण चव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ पासइ अविउव्वित्तेणं चव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ पासइ आहोधि विउव्वि-याविउव्वित्तेण चव अप्पाणेणं आता अधोलोगं जाणइ(पासइ) १, एवं तिरियलोगं ० ४ । दोहिं ठाणेहिं आया सदाइं सुणेइ, तं०—देसेणवि आया सदाइं सुणेइ सव्वेणवि आया सदाइं पासइ, गंधाइं अग्घाति, रसाइं आसा-देति, फासाइं पडिसंवेदेति ५ । दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ, तं०—देसेणवि आया ओभासइ सव्वेणवि आया ओभासति, एवं पभासति विउव्वति परियारेति भासं भासति आहारेति परिणामेति वेदेति निज्जरेति ९ । दोहिं ठाणेहिं देवे सदाइं

१ क्रियावादी भव्यो नो अभव्यः शुक्लपाक्षिको नो कृष्णपाक्षिकः.

सुणेइ, तं०—देसेणवि देवे सदाइं सुणेति सञ्वेणवि देवे सदाइं सुणेइ, जाव निञ्जेरति १४। मरुया देवा दुविहा० पं० तं०
—एगसरीरे चेव विसरीरे चेव, एवं कित्ररा किपुरिसा गंयव्या णागकुमारा सुवन्नकुमारा अगिणुमारा आयुणुमारा ८,
देवा दुविहा पं० तं०—एगसरीरे चेव विसरीरे चेव । (सू० ८०) विट्ठाणस्स चीओ उदेमओ नगत्तो २-१ ।

‘दोही’त्यादि सूत्रचतुष्टयं, द्वाभ्यां ‘स्थानाभ्यां’ प्रकाराभ्यामात्मगताभ्यामात्मा-जीवोऽधोलोकं जानात्यत्रधिज्ञानेन पश्यत्यवधिदर्शनेन ‘समवहतेन’ वैक्रियसमुद्घातगतेनात्मना-स्वभावेन, समुद्घातान्तरगतेन वा, असमवहतेन त्वन्यथेति, एतदेव व्याख्याति—‘आहोही’त्यादि यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधिः, आदिदीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, परमावधेर्वाऽधोवर्त्यवधिर्यस्य सोऽधोऽवधिरात्मा-नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानी स कदाचित् समवहतेन कदाचिदन्यथेति समवहतासमवहतेनेति, ‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति यथाऽधोलोकः समवहतासमवहतप्रकाराभ्यामवधेर्विषयतयोक्त एवं तिर्यग्लोकादयोऽपीति, सुगमानि च तिर्यग्लोकोर्ध्वलोककेवलकल्पसूत्राणि, नवरं केवलः-परिपूर्णः स चात्तो स्वकार्यसामर्थ्यात् कल्पश्च केवलज्ञानमिव वा परिपूर्णतयेति केवलकल्पः, अथवा केवलकल्पः समयभाषया परिपूर्णस्तं ‘लोकं’ चतुर्दशरज्ज्वात्मकमिति ॥ वैक्रियसमुद्घातानन्तरं वैक्रियं शरीरं भवतीति वैक्रियशरीरमाश्रित्याधोलोकादिज्ञाने प्रकाशयमाह—‘दोही’त्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरं. ‘विडञ्चिण्णं’ति कृतवैक्रियशरीरेणेति । ज्ञानाधिकार एवेदमपरमाह—‘दोही’त्यादि पञ्चसूत्री, द्वाभ्यां ‘स्थानाभ्यां’ प्रकाराभ्यां ‘देसेणवि’सि देशेन च शृणोत्येकेन भोत्रेणक-श्रोत्रोपघाते सति, सर्वेण वाऽनुपहतश्रोत्रेन्द्रियो, यो वा सम्भिन्नश्रोतोऽभिधानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणो-

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
समुद्घात
वैक्रियतः-
तोऽवधिः
देगमवतः
शब्दायाः

तीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते, 'एव'मिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादीनपि, नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुह्यादि-
नोपघाताद्देशेनास्वादयतीत्यवसेयमिति । शब्दश्रवणादयो जीवपरिणामा उक्ताः, तत्प्रस्तावात् तत्परिणामान्तराण्यह
—'दोही'त्यादि, नव सूत्राणि सुगमानि, नवरम्, अवभासते—द्योतते देशेन खद्योतकवत्, सर्वतः प्रदीपवत्, अथवा
अवभासते—जानाति स च देशतः फडुकावधिज्ञानी सर्वतोऽभ्यन्तरावधिरिति १, 'एव'मिति देशसर्वाभ्यां प्रभासते—प्रक-
र्षेण द्योतते २, विकरोति देशेन हस्तादिवैक्रियकरणेन, सर्वेण सर्वस्यैव कायस्येति ३, 'परिघारेइ'त्ति मैथुनं सेवते दे-
शेन मनोयोगादीनामन्यतमेन, सर्वेण योगत्रयेणापि ४, भाषां भाषते देशेन जिह्वाप्रादिना सर्वेण समस्तताल्वादिस्थानैः ५,
आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओजआहारापेक्षया ६, आहारमेव परिणमयति—परिणामं नयति खलरसविभागे-
नेति भक्ताशयदेशस्य स्त्रीहादिना रुद्धत्वाद् देशतः अन्यथा तु सर्वतः ७, वेदयति—अनुभवति, देशेन हस्तादिना अत्रय-
वेन सर्वेण सर्वावयवैराहारसत्त्वान् परिणमितपुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणामतः ८, निर्जरयति—त्यजत्याहारितान् परिणामितान्
वेदितान् आहारपुद्गलान् देशेनापानादिना सर्वेण सर्वशरीरेणैव प्रस्वेदवदिति ९, अथैवतानि चतुर्दशापि सूत्राणि विद्य-
क्षितविषयवस्त्वपेक्षया नेयानि, तत्र देशसर्वयोजना यथा 'देशेनापी'ति देशतोऽपि शृणोति विवक्षितशब्दानां मध्ये
काञ्चिच्छृणोतीति, 'सर्वेणापी'ति सर्वतश्च सामस्येन, सर्वनिवेत्यर्थः, एवं रूपादीनपि, तथा विवक्षितस्य देशं सर्वं वा
विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयति एवं विकुर्वणीयं विकुरुते परिचारणीयं स्त्रीशरीरादि परिचारयति भाषणीयापेक्षया
देशतो भाषां भाषते सर्वतो वेति अभ्यवहार्यमाहारयति आहृतं परिणमयति वेद्यं कर्म वेदयति देशतः सर्वतो वा, एवं

सुणेइ, तं०—देसेणवि देवे सदाई सुणेति सब्बेणवि देवे सदाई सुणेइ, जाव निजरेति १४। मरुया देवा दुविहा० पं० तं०
—एगसरीरे चेव विसरीरे चेव, एवं किन्नरा किपुरिसा गंधब्बा शागकुमारा सुवन्नकुमारा अग्गिकुमारा चायुक्कमारा ८,
देवा दुविहा पं० तं०—एगसरीरे चेव विसरीरे चेव । (सू० ८०) विट्ठाणसस चीओ उडेसओ मग्गो २-१ ।

‘दोही’त्यादि सूत्रचतुष्टयं, द्वाभ्यां ‘स्थानाभ्यां’ प्रकाराभ्यामात्मगताभ्यामात्मा-जीवोऽधोलोकं जानात्यवधिज्ञानेन
पश्यत्यवधिदर्शनेन ‘समवहतेन’ वैक्रियसमुद्घातगतेनात्मना-स्वभावेन, समुद्घातान्तरगतं वा, असमवहतेन
त्वन्यथेति, एतदेव व्याख्याति—‘आहोही’त्यादि यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधि; आदिदीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, परमा-
वधेर्वाऽधोवर्त्यवधिर्यस्य सोऽधोऽवधिरात्मा-नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानी स कदाचित् समवहतेन कदाचिदन्यथेति सम-
वहतासमवहतेनेति, ‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति यथाऽधोलोकः समवहतासमवहतप्रकाराभ्यामवधेर्विषयतयोक्त एव
तिर्यग्लोकादयोऽपीति, सुगमानि च तिर्यग्लोकोर्द्धूलोकेवलकल्पसूत्राणि, नवरं केवलः-परिपूर्णः स चासौ स्वका-
र्यसामर्थ्यात् कल्पश्च केवलज्ञानमिव वा परिपूर्णतयेति केवलकल्पः, अथवा केवलकल्पः समयभाषया परिपूर्णं ‘लोकं’
चतुर्दशरज्ज्वात्मकमिति ॥ वैक्रियसमुद्घातानन्तरं वैक्रियं शरीरं भवतीति वैक्रियशरीरमाश्रित्याधोलोकादिज्ञाने प्रका-
रद्वयमाह—‘दोही’त्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरं ‘विउञ्चिण्णं’ति कृतवैक्रियशरीरेणेति । ज्ञानाधिकार एवेद-
मपरमाह—‘दोही’त्यादि पञ्चसूत्री, द्वाभ्यां ‘स्थानाभ्यां’ प्रकाराभ्यां ‘देसेणवि’त्ति देशेन च शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैक-
श्रोत्रोपघाते सति, सर्वेण वाऽनुपहृतश्रोत्रेन्द्रियो, यो वा सम्भिन्नश्रोतोऽभिधानलब्धियुक्तः स सर्वरिन्द्रियैः शृणो-

तीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते, 'एव'मिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादीनपि, नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुह्यादि-
 नोपघाताद्देशेनास्वादयतीत्यवसेयमिति । शब्दश्रवणादयो जीवपरिणामा उक्ताः, तदस्त्वावात् तत्परिणामान्तराण्याह
 —'दोही'त्यादि, नव सूत्राणि सुगमानि, नवरम्, अवभासते-द्योतते देशेन खद्योतकवत्, सर्वतः प्रदीपवत्, अथवा
 अवभासते-जानाति स च देशतः फडुकावधिज्ञानी सर्वतोऽभ्यन्तरावधिरिति १, 'एव'मिति देशसर्वाभ्यां प्रभासते-प्रक-
 र्पेण द्योतते २, विकरोति देशेन हस्तादिवैक्रियकरणेन, सर्वेण सर्वस्यैव कायस्येति ३, 'परियारेइ'त्ति मैथुनं सेवते दे-
 शेन मनोयोगादीनामन्यतमेन, सर्वेण योगत्रयेणापि ४, भाषां भाषते देशेन जिह्वाग्रादिना सर्वेण समस्ततात्वादिस्थानैः ५,
 आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओजआहारापेक्षया ६, आहारमेव परिणमयति-परिणामं नयति खलरसविभागे-
 नेति भकाशयदेशस्य लीहादिना रुद्धत्वाद् देशतः अन्यथा तु सर्वतः ७, वेदयति-अनुभवति, देशेन हस्तादिना अत्रय-
 वेन सर्वेण सर्वावयवैराहारसत्त्वान् परिणमितपुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणामतः ८, निर्जरयति-त्यजत्याहारितान् परिणामितान्
 वेदितान् आहारपुद्गलान् देशेनापानादिना सर्वेण सर्वशरीरेणैव प्रस्वेदवदिति ९, अथैवतानि चतुर्दशापि सूत्राणि विव-
 क्षितविषयवस्त्वपेक्षया नेयानि, तत्र देशसर्वयोजना यथा 'देशेनापी'ति देशतोऽपि श्रृणोति विवक्षितशब्दानां मध्ये
 कांश्चिच्छृणोतीति, 'सर्वेणापी'ति सर्वतश्च सामस्येन, सर्वनिवेत्यर्थः, एवं रूपादीनपि, तथा विवक्षितस्य देशं सर्वं वा
 विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयति एवं विकुर्वणीयं विकुरुते परिचारणीयं स्त्रीशरीरादि परिचारयति भाषणीयापेक्षया
 देशतो भाषां भाषते सर्वतो वेति अभ्यवहार्यमाहारयति आहृतं परिणमयति वेद्यं कर्म वेदयति देशतः सर्वतो वा, एवं

वितते चैव, तते दुविहे पं० तं०—घणे चैव झुसिरे चैव, एवं विततेऽवि, गोआउज्जसहे दुविहे पं० तं०—भूसणसहे चैव नोभूसणसहे चैव, गोभूसणसहे दुविहे पं० तं०—तालसहे चैव लत्तिआसहे चैव, दोहिं ठाणेहिं सहुप्पाते सिया, तंजहा—साह्रंताण चैव पुगगलाणं सहुप्पाए सिया भिजंताण चैव पोगगलाणं सहुप्पाए सिया (सू० ८१)

अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशकान्त्यसूत्रे देवानां शरीरं निरूपितं तद्वांश्च शब्दादिग्राहको भवतीत्यत्र शब्दस्तावन्निरूप्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्य व्याख्या, सा च सुकरैव, तवरं भापाशब्दो भापापर्याप्तिनाम-कर्मोदयापादितो जीवशब्दः, इतरस्तु नोभापाशब्दः १, अक्षरसम्बद्धो-वर्णव्यक्तिमान् नोअक्षरसम्बद्धस्त्वितर इति २, आतोद्यं-पटहादि तस्य यः शब्दः स तथा, नोआतोद्यशब्दो वंशस्फोटादिरवः ३, ततं यत्तन्त्रीवध्रीदिवद्ध्रमातोद्यं, ४ तच्च किञ्चिद् घनं यथा पिञ्जनिकादि किञ्चिच्छुपिरं यथा वीणापटहादिकं तज्जनितः शब्दस्ततो घनः शुपिरश्चेति व्यप-दिश्यते ५, विततं ततविलक्षणं तन्व्यादिरहितं तदपि घनं भाणकवत् शुपिरं काहलादिवत् तज्जः शब्दो विततो घनः शुपिरश्चेति, चतुःस्थानके पुनरिदमेवं भणियते—ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम् । घनं तु कांश्यतालादि, वं-शादि शुपिरं मतम् ॥ १ ॥' इति, विवक्षाप्राधान्याच्च न विरोधो मन्तव्य इति ६, भूपणं नुपूरादि नोभूपणं भूपणाद-न्यत् ७, ताली-हस्ततालः, 'लत्तिय'त्ति कंसिकाः, ता हि आतोद्यत्वेन न विवक्षिता इति, अथवा 'लत्तियासहे'त्ति पा-ष्णिप्रहारशब्दः ८ ॥ उक्ताः शब्दभेदाः, इतस्तत्कारणनिरूपणायाह—'दोही'त्यादि, द्वाभ्यां 'स्थानाभ्यां' कारणाभ्यां शब्दोत्पादः स्याद्-भवेत् ८, 'संहन्यमानानां च' सङ्घातमापद्यमानानां सतां कार्यभूतः शब्दोत्पादः स्यात्, पञ्चम्यर्थे वा

निर्जरयत्यपि । देशसर्वाभ्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं विशेषविवक्षायां प्रधानत्वाद् देवाना तानाश्रित्य तदाह—‘दोही-
त्यादि, एतदपि विवक्षितशब्दादिविषयापेक्षया सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति, देशतः सर्वतो वा । एतेऽनन्तरोक्ता भावाः
शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवाना च प्रधानत्वात् तेषामेव व्यक्तितः शरीरनिरूपणायाह—‘मरुण’त्यादि सूत्राष्टकं
कण्ठ्यम्, नवरं, मरुतो देवा लोकान्तिकदेवविशेषाः, यत उक्तम्—“सारस्वता १ दिल्य २ वह्य ३ रुण ४ गर्दतीय ५-
तुपिताऽ६ व्यावाध ७ मरुतो ८ ऽरिष्ठा ९ श्रेति’ (तत्त्वा अ० ४ सू० २६) ते चैकशरीरिणो विग्रहे कर्मणशरीरत्वात्,
तदनन्तरं वैक्रियभावाद् द्विशरीरिणः, द्वयोः शरीरयोः समाहारो द्विशरीरं तदस्ति येषां ते तथा, अथवा भवधारणीय-
मेव यदा तदैकशरीरः यदा तूत्तरवैक्रियमपि तदा द्विशरीराः, किन्नराद्याख्यो व्यन्तराः, शेषा भयनपतय इति,
परिगणितभेदग्रहणं च भेदान्तरोपलक्षणम्, न तु व्यवच्छेदार्थं, सर्वजीवानामपि विग्रहे एकशरीरत्वस्यान्यदा द्विश-
रीरत्वस्य चोपपद्यमानत्वादिति ८, अत एव सामान्यत आह—‘देवा दुविहे’त्यादि कण्ठ्यम्, द्विस्थानकस्य द्वितीय
उद्देशको विचरणतः समाप्तः ॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, अथ तृतीय आरभ्यते, अस्य चानन्तरेण सहायमभिसन्धः—अनन्तरोद्देशके जीवपदार्थोऽ-
नेकधोक्तः, अत्र तु तदुपग्राहकपुद्गलजीवधर्मक्षेत्रद्रव्यलक्षणपदार्थप्ररूपणोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिमसूत्राष्टकम्—
दुविहे सदे पं० तं०—भासासदे चैव गोभासासदे चैव, भासासदे दुविहे पं० तं०—अक्खरसंवद्धे चैव नोअक्खर-
संवद्धे चैव, गोभासासदे दुविहे पन्नते तं०—आउज्जसदे चैव, गोआउज्जसदे चैव, आउज्जसदे दुविहे पं० तं०—तते चैव

द्वादशसूत्र्या निरूपयन्नाह—‘दुविहे’त्यादि, भिन्नाः—विचटिता इतरे त्वभिन्नाः १ स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरं भिदुरत्वं धर्मो येषां ते भिदुरधर्माणः अन्तर्भूतभावप्रत्ययोऽयं, प्रतिपक्षः प्रतीत एवेति २ परमाश्च ते अणवश्चेति परमाणवः नोपरमाणवः—स्कन्धाः, सूक्ष्माः येषां सूक्ष्मपरिणामः शीतोष्णस्निग्धरूक्षलक्षणाश्चत्वार एव च स्वर्शास्ते च भाषादयः, वादरास्तु येषां वादरः परिणामः पञ्चादयश्च स्वर्शास्ते चौदारिकादयः ४ पार्श्वेन स्पृष्टा देहत्वचा छुत्वा रेणुवत्पार्श्वस्पृष्टा-स्ततो वद्धाः—गाढतरं श्लिष्टाः तनौ तोयवत् पार्श्वस्पृष्टाश्च ते वद्धाश्चेति राजदन्तादित्वाद् वद्धपार्श्वस्पृष्टाः, आह च—‘पुष्टं रेणुं व तणुमि वद्धमष्पीकयं पएसेहि’ति, एते च घ्राणेन्द्रियग्रहणगोचराः, तथा नो वद्धाः किन्तु पार्श्व-स्पृष्टा इत्येकपदप्रतिषेधः श्रोत्रेन्द्रियग्रहणगोचराः, यत उक्तम्—“पुष्टं सुणेइ सद् रूवं पुण पासई अपुष्टं तु । गंधं रसं च फासं च वद्धपुष्टं वियागरे ॥ १ ॥” ति, उभयपदनिषेधे श्रोत्राद्यविषयाश्चक्षुर्विषयाश्चेति, इयमिन्द्रियापेक्षया वद्धपार्श्वस्पृष्टता पुद्गलानां व्याख्याता, एवं जीवप्रदेशापेक्षया परस्परापेक्षया च व्याख्येयेति ५ ‘परियाइय’त्ति विवक्षितं पर्यायमतीताः पर्यायातीताः पर्यात्ता वा—सामस्त्यगृहीताः कर्मपुद्गलवत्, प्रतिषेधः सुज्ञानः ६ आत्ताः—गृहीताः स्वीकृता जीवेन परिग्रहमा-त्रतया शरीरादितया वा ७ इष्यन्ते स्म अर्थक्रियार्थिभिरितीष्टाः ८ कान्ताः—कमनीया विशिष्टवर्णादियुक्ताः ९ प्रियाः—प्रीति-कराः इन्द्रियाह्लादकाः १० मनसा ज्ञायन्ते शोभना एत इत्येवंविकल्पमुत्पादयन्तः शोभनत्वप्रकर्षाद्ये ते मनोज्ञाः ११ मनसो मता—वह्मभाः सर्वस्याप्युपभोक्तुः सर्वदा च शोभनत्वप्रकर्षादेव निरुक्तविधिना मणामा १२ इति, व्याख्यानान्तरं त्वयं—

१ स्पृष्टं रेणुवत्तनौ वद्धमात्मीकृतं प्रदेशीः . २ स्पृष्टं श्लोति शब्दं रूवं पुनः परयत्सस्पृष्टं तु । गन्धं रसं च स्वर्शं च वद्धस्पृष्टं व्यागणीयात् ॥ १ ॥

२ स्थान-
काच्ययने
उद्देनः ३
भाषात-
ब्दादिः पुत्र-
लभेदादिः

॥ ६३ ॥

पृथीति संहन्यमानेभ्य इत्यर्थः, पुद्गलानां वादपरिणामाना यथा घण्टालालयोः, एवं भिद्यमानानां-वियोज्यमानानां च
यथा वंशदलानामिति । पुद्गलसङ्घातभेदयोरेव कारणनिरूपणायहाह—

दोहिं ठणेहिं पोगगला साहृणंति, तं०—सई वा पोगगला साहृत्रंति १ । दोहिं ठणेहिं पोगगला
मिज्जंति तं०—सई वा पोगगला मिज्जंति २ । दोहिं ठणेहिं पोगगला परिसंडंति, तं०—सई वा
पोगगला परिसंडंति ३ एवं परिसंडंति ४ विद्धंसंति ५ दुविहा पोगगला पं० तं०—मिन्ना चैव
अभिन्ना चैव १, दुविहा पोगगला चैव ३, दुविहा पोगगला पं० तं०—भेउरयम्मामा चैव २, दुविहा पोगगला पं० तं०
पोगगला चैव १, दुविहा पोगगला चैव ३, दुविहा पोगगला पं० तं०—सुहुमा चैव वायरा चैव ४, दुविहा पोगगला पं० तं०
पोगगला चैव नोपरमाणुपोगगला चैव ५, दुविहा पोगगला पं० तं०—दृडा चैव अणिटा चैव ८, एवं कंता ९ पिया १० म-
—वद्धपासपुढा चैव नोवद्धपासपुढा चैव ७, दुविहा पोगगला पं० तं०—अत्ता चैव अणत्ता चैव, १ एवमिट्टा जाव मणामा (सू० ८३)
गला पत्रत्ता तं०—अत्ता चैव अणत्ता चैव, एवं गंधा रसा फासा, एवमिच्छिके छआलावगा भाणियल्वा (सू० ८३)
गुन्ना ११ मणामा १२, (सू० ८२) । दुविहा सहा पत्रत्ता तं० तं०—अत्ता चैव अणत्ता चैव, जाव मणामा, एवं गंधा रसा फासा, एवमिच्छिके छआलावगा भाणियल्वा (सू० ८३) । पुद्गलानेव
रूवा पं० तं० अत्ता चैव अणत्ता चैव, नवरं 'स्वयं वे'ति स्वभावेन वा अभ्रदिव्य पुद्गलः संहन्यन्ते-सम्रध्नन्ते, कर्मकर्तृ-
'दोही'त्यादि सूत्रपञ्चकं कण्ठयम्, नवरं 'स्वयं वे'ति स्वभावेन वा अभ्रदिव्य पुद्गलः संहन्यन्ते-सम्रध्नन्ते, कर्मप्रयोगोऽयमेवं भिद्यन्ते-विघटन्ते, तथा परिपतन्ति
प्रयोगोऽयं, परेण वा-पुरुपादिना वा संहन्यन्ते-संहताः क्रियन्ते, कर्मप्रयोगोऽयमेवं भिद्यन्ते-विघटन्ते, तथा परिपतन्ति ५ ॥ पुद्गलानेव
पर्वतशिखरादेरेवेति, परिशदन्ति कुषादेर्निमित्तादङ्गुल्यादिवत् विध्वंसन्ते-विनश्यन्ति घनपटलवदिति ५ ॥ पुद्गलानेव

इसूत्र-
वृत्तिः
॥ ६३ ॥

नाणमायारो ॥ १ ॥” त्ति, नोज्ञानाचारः—एतद्विलक्षणो दर्शनाद्याचार इति, दर्शनं—सम्यक्त्वं, तदाचारो निःशङ्कित्वादि-
रष्टविध एव, आह च—“निस्संक्रिय १ निष्क्रिय २ निव्वितिगिच्छा ३ अमूढदिष्टी ४ य ५ उवबूह ५ थिरीकरणे ६
वच्छह ७ पभावणे ८ अट्ट ॥ २ ॥” त्ति, नोदर्शनाचारश्चारित्रादिरिति, चारित्राचारः समितिगुप्तिरूपोऽष्टधा, आह च—
“पणिहाणजोगजुत्तो पंचहिं समिईहिं तीहिं गुत्तीहिं । एस चरित्तायारो अट्टविहो होइ नायव्वो ॥ ३ ॥” त्ति, नोचारित्रा-
चारस्तपआचारप्रभृतिः, तत्र तपआचारो द्वादशधा, उक्तं च—“द्वारसविहंमिवि तवे सविंभतरवाहिरे कुसलदिट्ठे । अग्नि-
लाइ अणाजीवी नायव्वो सो तवायारो ॥ ४ ॥” त्ति, वीर्याचारस्तु ज्ञानादिष्वेव शर्करगोपनं तदनतिक्रमश्चेति, उक्तं
च—“अणिगूहियवलविरिओ परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो । जुंजइ य जहाथामं नायव्वो वीरियायारो ॥ ५ ॥” त्ति ॥
अथ वीर्याचारस्यैव विशेषाभिधानाय पद्मसूत्रीमाह—‘दो पडिमे’त्यादि, प्रतिमा प्रतिपत्तिः प्रतिज्ञेतियावत्, समाधानं
समाधिः—प्रशस्तभावलक्षणः तस्य प्रतिमा समाधिप्रतिमा दशाश्रुतस्कन्धोक्ता द्विभेदा—श्रुतसमाधिप्रतिमा सामायिकादि-
चारित्रसमाधिप्रतिमा च, उपधानं—तपस्तत्प्रतिमोपधानप्रतिमा द्वादश भिक्षुप्रतिमा एकादशोपासकप्रतिमाश्चेत्येवंरूपेति ।
विवेचनं विवेकः—त्यागः, स चान्तराणां कपायादीनां बाह्यानां गणशरीरभक्तपानादीनामनुचितानां तत्प्रतिपत्तिविवेकप्र-

१ ज्ञानाचारः ॥ १ ॥ २ निःशङ्कितो निष्काङ्कितो निर्विचिकित्सोऽमूढदिष्टिश्च । उपबृहा स्थिरीकरणं वात्सल्यं प्रभावना अष्टौ ॥ २ ॥ ३ प्रणिधानयोगयुक्तः
पञ्चसु समितिषु तिष्ठतु गुप्तिषु । एष चारित्राचारोऽष्टविधो भवति शातव्यः ॥ १ ॥ ४ द्वादशविधेऽपि तपसि साभ्यन्तरयाग्ये कुशलदृष्टे । अगलान्याऽनाजीवी शा-
तव्यः स तपआचारः ॥ १ ॥ ५ अनियूहितवलवीर्यः पराक्रमते यो ययोक्तमायुक्तः । युनक्ति च यथास्थाम शातव्यो वीर्याचारः ॥ १ ॥

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
ज्ञानाया-
चाराः ५-
तिमा सा-
मायिकं ७

॥ ६४ ॥

इष्टाः-बलभाः सदैव जीवानां सामान्येन, कान्ताः-कर्मनीयाः सदैव तद्भावेन, प्रियाः-अद्वेष्याः सर्वप्रियमेव, मनोज्ञाः-
मनोरमाः कथयाऽपि, मनआमा-मनःप्रियाश्चिन्तयाऽपीति, विपक्षः सुज्ञानः सर्वत्रेति ॥ पुद्गलाधिकारादेव तद्धर्मान्
शब्दादीन् अनन्तरोक्तसर्वपर्ययात्तद्विशेषणपट्टविशेषान् 'दुचिहा सधे'त्यादिसूत्रत्रिंशताऽऽह-'दुचिहे'त्यादि, कण्ठ्या
चेयमिति । उक्ताः पुद्गलधर्माः, सम्प्रति धर्माधिकाराज्जीवधर्मानाह—

दुचिहे आयारे पं० तं०—गाणायारे चैव नोनाणायारे चैव १, नोनाणायारे दुचिहे पं० तं०—संज्ञायारे चैव नोदंज्ञा-
यारे चैव २, नोदंज्ञायारे दुचिहे पं० तं०—चरिचायारे चैव नोचरिचायारे चैव ३, नोचरिचायारे दुचिहे पं० तं०—तयायारे
चैव वीरियायारे चैव ४ । दो पडिमाओ पं० तं०—समाहिपडिमा चैव उवहाणपडिमा चैव १, दो पडिमाओ पं० तं०—विरे-
गपडिमा चैव विउसगपडिमा चैव २, दो पडिमाओ पं० तं०—तंजहा—भदा चैव सुभदा चैव ३, दो पडिमाओ पं० तं०—महा-
भदा चैव सब्तोभदा चैव ४, दो पडिमाओ पं० तं०—सुद्विया चैव मोयपडिमा महद्विया चैव मोयपडिमा ५, दो प-
डिमाओ पं० तं०—जवमज्जे चैव चंदपडिमा वदरमज्जे चैव चंदपडिमा ६, दुचिहे सामाइए पं० तं०—अगारसामाएः
चैव अगारसामाइए चैव (सू० ८४) ।

'दुचिहे आयारे'इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यं, नवरं आचरणमाचारो-व्यवहारो ज्ञानं-श्रुतज्ञानं तद्विषय आचारः का-
लादिरष्टविधो ज्ञानाचारः; आह च—'काले विणए बहुमाणे उवहाणे चैव तहय निण्हवणे । वंजणमत्य तदुभए अट्टविहो

१ कालो विनयो बहुमान उपधानं चैव तथैकानिहवनम् । व्यञ्जनं अर्थकुरुभयमष्टविधो

ना-
ज्ञसूत्र-
वृत्तिः

॥ ६४ ॥

दोण्हं उववाए पं० तं०—देवाण चैव नेरइयाण चैव १ दोण्हं उव्वट्टणा पं० तं०—गेरइयाण चैव भवणवासीण चैव २
 दोण्हं चयणे पं० तं०—जोइसियाण चैव वेसाणियाण चैव ३ दोण्हं गव्भवफंती पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियति-
 रिक्खजोणियाण चैव ४ दोण्हं गव्भत्थाणं आहारे पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाण चैव ५ दोण्हं
 गव्भत्थाणं बुड्डी पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाण चैव ६ एवं निव्वुड्डी ७ विगुव्वयाणा ८ गतिपरियाण ९
 समुघाते १० कालसंजोगे ११ आयाती १२ मरणे १३ दोण्हं छविपव्वा पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियतिरिक्ख-
 जोणियाण चैव १४ दो सुक्खसोणितसंभवा पं० तं०—मणुस्सा चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणिया चैव १५ दुविहा ठिती
 पं० तं०—कायट्टिती चैव भवट्टिती चैव १६ दोण्हं कायट्टिती पं० तं०—मणुस्साणं चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाण
 चैव १७ दोण्हं भवट्टिती पं० तं०—देवाण चैव नेरइयाण चैव १८ दुविहे आउए पं० तं०—अद्दाउए चैव भवाउए
 चैव १९ दोण्हं अद्दाउए पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाण चैव २० दोण्हं भवाउए पं० तं०—
 देवाण चैव गेरइयाण चैव २१ दुविहे कम्मे पं० तं०—पदेसकम्मे चैव अणुभावकम्मे चैव २२ दो अहाउवं पालंति
 तं० देवचैव नेरइयचैव २३ दोण्हं आउयसंवट्टए पं० तं०—मणुस्साण चैव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाण चैव २४ (सू० ८५)

सुगमानि चैतानि नवरं 'दोण्हं'ति 'द्वयोर्जीवस्थानकयोरुपपतनमुपपातो-गर्भसंमूर्च्छनलक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो
 जन्मविशेष इति, दीव्यन्ति इति देवाः-चतुर्निकायाः सुरा नैरयिकाः प्राग्वत्तेषाम् १, उद्धर्तनमुद्धर्तना तत्कालीयानिर्गमो
 मरणमित्यर्थः, तच्च नैरयिकभवनवासिनामेवैवं व्यपदिश्यते, अन्येषां तु मरणमेवेति, नैरयिकाणां-नारकाणां तथा

२ स्थान-
 काययने
 उद्देशः ३
 ज्ञानाद्या-
 चाराः प्र-
 तिमा मा-
 नायिकं

॥ ६५ ॥

अहो-
 प्रत्येकं प्रह्वचतुष्टयकायोत्सर्गकरणरूपा अहो-
 महाभद्रापि तर्थाय, नवरमहोरात्रकायोत्सर्गरूपा
 नोकेति, महोरात्रदशकप्रमाणेति, मोक्षप्रतिमा-
 "बुधियं पं भोयपडिभं पटिन-
 न्यवहारै—"
 यत उक्तं न्यवहारै—
 शरदि निराधे वा प्रतिपद्यते, मुक्त्वा चैव
 कालतः शरदि निराधे वा प्रतिपद्यते, एवं महर्थापि, नवरं
 दिव्याद्युपमर्गमहर्नमिति, एवं महर्थापि, चन्द्र-
 भावतस्तु दिव्याद्युपमर्गमहर्नमिति, एवं महर्थापि, चन्द्र-
 यवस्वव मध्यं यस्याः सा यवमध्या, चन्द्र-
 त्वष्टादशभक्तेनेति, यवस्वव मध्यं यस्याः सा यव-
 त्पदि एकं कवलमन्मयवहृत्य ततः प्रतिदिनं कवल-
 शुक्त्वा प्रत्येकमहोरात्रकायोत्सर्गरूपा अहो-
 त्पदि एकं कवलमन्मयवहृत्य ततः प्रतिदिनं कवल-
 तथाहि—शुद्धप्रतिपदि यस्यां भुक्तं सा यव-
 शुक्त्वा प्रतिदिनेकैकहान्याऽमावास्यायामेकमेव यस्यां भुक्तं सा यव-
 चन्द्रप्रतिपदि, एवं भिषा-
 एकैकहान्याऽमावास्यायां चन्द्रप्रतिपदि,
 तन्वित्यर्थः सा यवमध्या चन्द्रप्रतिपदि,
 मध्यं यस्यां तन्वित्यर्थः, समानां-ज्ञानादीना-
 सामयिकमाह—'दुवितै' इत्यादि, देशसर्वथिरती इत्यर्थः ॥ जी-
 भवन्तीति सामयिकमाह—'दुवितै' इत्यादि, देशसर्वथिरती इत्यर्थः ॥ जी-
 अगारवदनगारस्वामिभेदाद्, देशसर्वथिरती इत्यर्थः ॥ जी-
 सामयिकत्वतामेव भवन्तीति सामयिकमाह—
 द्विविधम्—अगारवदनगारस्वामिभेदाद्, देशसर्वथिरती इत्यर्थः ॥ जी-
 सामयिकमिति, तद् द्विविधम्—अगारवदनगारस्वामिभेदाद्, देशसर्वथिरती इत्यर्थः ॥ जी-
 एव तद्धर्मन्तराणि 'दोषणं उच्यते' इत्यादिभिश्चतुर्विधशला सूत्रेण—

असूत्र-
 वृत्तिः
 ॥ ६५ ॥

समोहन्नइ २ चाडरंगिणिं सेणं विउव्वइ २ चाडरंगिणीए सेणाए पराणीएणं सद्धं संगामं संगामेई”त्यादि ९, समुद्घातो
मारणान्तिकादिः १०, कालसंयोगः-कालकृतावस्था ११, आयातिः-गर्भाङ्घ्रिर्गमो १२, सरणं-प्राणत्यागः १३, ‘दोण्हं
छविपव्व’त्ति द्वयानां-उभयेषां ‘छवि’त्ति मनुब्लोपाच्छविमन्ति-त्वग्वन्ति ‘पव्व’त्ति पर्वाणि सन्धिवन्धनानि छविपर्वाणि
क्वचित् ‘छवियत्त’त्ति पाठः तत्र छवियोगाच्छविः स एव छविकः स चासौ ‘अत्त’त्ति आत्मा च-शरीरं छविकात्मेति,
‘छविपत्त’त्ति पाठान्तरे छविः प्राप्ता जातेत्यर्थः; गर्भस्थानामिति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् १४, ‘दो सुक्के’त्यादि, द्वयोः
शुक्रं-रेतः शोणितम्-आर्त्तवं ताम्ब्यां सम्भवो येषां ते तथा १५, ‘कायट्टि’त्ति काये-निकाये पृथिव्यादिसामान्यरू-
पेण स्थितिः कायस्थितिः असह्योत्सर्षिण्यादिका, भवे भवरूपा वा स्थितिः भवस्थितिर्भवकाल इत्यर्थः १६, ‘दोण्हं’त्ति
द्वयानामुभयेपामित्यर्थः, कायस्थितिः सप्ताष्टभवग्रहणरूपा, पृथिव्यादीनामपि साऽस्ति, न चानेन तद्व्यवच्छेदः, अयो-
गव्यवच्छेदपरत्वात् सूत्राणामिति १७, ‘दोण्हं’त्यादि, देवनारकाणां भवस्थितिरैव, देवादेः पुनर्देवादित्वेनानुत्तरिति
१८, ‘दुविहे’इत्यादि अद्धा-कालः तत्प्रधानमायुः-कर्मविशेषोऽद्द्यायुः, भवात्ययेऽपि कालान्तरानुगामीत्यर्थो, यथा मनु-
प्यायुः, कस्यापि भवात्यय एव नापगच्छत्यपि तु सप्ताष्टभवमात्रं कालमुत्कर्षतोऽनुवर्त्तत इति, तथा भवप्रधानमायुर्भ-
वायुः, यद्भवात्यये अपगच्छत्येव न कालान्तरमनुयाति, यथा देवायुरिति, १९, ‘दोण्हं’मित्यादि सूत्रद्वयं भावितार्थमेव
२१, ‘दुविहे कम्मे’इत्यादि, प्रदेशा एव-पुद्गला एव यस्य वेद्यन्ते न यथा वद्धो रसस्तत्प्रदेशमात्रतया वेद्यं कर्म प्रदेशकर्म,
यस्य त्वनुभावो यथावद्धरसो वेद्यते तदनुभावतो वेद्यं कर्मानुभावकर्ममिति २२, ‘दो’ इत्यादि, यथावद्धमायुर्यथायुः पाल-

भवनेषु-अधोलोकदेवावासविशेषेषु वस्तुं शीलमेवामिति भवनवासिनस्तेषाम् २, च्युतिश्च्यवनं मरणमित्यर्थः, तच्च ज्यो-
तिष्कैवमानिकानामेव व्यपदिश्यते, ज्योतिषु-नक्षत्रेषु भवाः ज्योतिष्काः, शब्दब्युत्पत्तिरेयं, प्रवृत्तिनिमित्ताश्रयणात्
चन्द्रादयो ज्योतिष्का इति, विमानेषु-ऊर्ध्वलोकवर्तिषु भवाः वैमानिकाः-सौधसर्मादिव्रासिनस्तेषां ३, गर्भ-गर्भाग्रये
व्युत्क्रान्तिः-उत्पत्तिर्गर्भव्युत्क्रान्तिः, मनोरपत्यानि मनुष्यास्तेषां, तिरोऽद्यन्ति-गच्छन्तीति तिर्यगस्तेषां सन्वन्धिनी
योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां ते तिर्यग्योनिकाः, ते वैकेन्द्रियादयोऽपि भवन्तीति विशिष्यन्ते-पञ्चेन्द्रियाश्च ते तिर्यग्यो-
निकाश्चेति पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्तेषाम् ४, तथा द्वयोरैव गर्भस्योराहारोऽन्येषां गर्भस्यैवाभावादिति ५, वृद्धिः-
शरीरोपचयः ६, निवृद्धिस्तद्धानिर्वातपित्तादिभिः, निशब्दस्याभावार्थत्वात्, निवरा कन्योत्यादिवत् ७, वैक्रियलब्धिमतं
विकुर्वणा ८, गतिपर्यायः-चलनं मृत्वा वा गत्यन्तरगमनलक्षणः, यच्च वैक्रियलब्धिमान् गर्भोन्निर्गत्य प्रदेयतो षष्टिः
सङ्ग्रामयति स वा गतिपर्यायः, उक्तं च भगवत्यां-“जीवे णं भंते! गवभगए समाणे णेरइएसु उचवजेजा?,
गोतमा!, अथेगइए उववजेजा अथेगइए नो उववजेजा, से केणट्टेणं?, गोतमा! से णं सन्नी पंचिदिए सब्बाहि
पज्जत्तीहिं पज्जत्तए वीरियलद्धीए विउव्विअलद्धीए पराणीयं आगतं सोच्चा णिसम्म पएसे निच्छुब्भइ २ वेउव्वियसमुग्घाएणं

१ जीवो भदन्त! गर्भगतः सन् नैरयिकैप्लयेत?, गोतम! अस्त्येकक उत्पयेत अस्त्येकको नोत्पयेत, तत्केनाप्येन-?, गोतम! म मंही पचेन्द्रियः सर्वांगिः
पर्याप्तिभिः पर्याप्तको वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या परानीकमागतं शुत्वा निदाम्य प्रदेशान् निष्कारयति वैक्रिययमुद्घातेन सम्पहन्ति २ चतुरङ्गिणी सेना रिक्कुवंदि
३ चतुरङ्गिण्या सेनया परानीकेन सार्धं संग्रामं संग्रामयति.

यन्ति-अनुभवन्ति नोपक्रम्यते तद्वितियावदिति, -'देवा नैरइयावि य असंखवासाउया य तिरिमणुया । उत्तमपुरिमा य तहा चरमसरीरा य निरुवकमा ॥ १ ॥' इति वचने सत्यपि देवनारकयोरेवेह भणनं द्विस्थानकानुतोषादिति । 'वोणह-मित्यादि, संवर्तनमपवर्तनं संवर्तः स एव संवर्तकः, उपक्रम इत्यर्थः, आयुपः संवर्तकः आयुःसंवर्तक इति २३ । पर्यायाधिकारादेव नियतक्षेत्राश्रितत्वात् क्षेत्रव्यपदेश्यान्र पुद्गलपर्यायानभिधित्तुः 'जंबुद्वीवे' इत्यादिना क्षेत्रप्रकरणमाह—
जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहिणेणं दो वासा [पं० तं०—]यदुसमगुला अविसेसमणापत्ता अन्नमन्नं गात्तिव-
द्वृत्ति आयामविक्रंमसंठाणपरिणाहेणं तं०—भरहे चेव एरवए चेव, एवमेणमहिलावेणं हिमवए चेव हेरप्रवते चेव, हरि-
वासे चेव रम्मयवासे चेव, जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्त पव्वयस्त पुरच्छिमपचत्थियेणं दो सिता [पं० तं०—]यदुसमगुला
अविसेस जाव पुव्वविदेहे चेव अवराविदेहे चेव, जंबूमंदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहिणेणं दो कुराओ [पं० तं०—]यदुसमगु-
लाओ जाव देवकुरा चेव उत्तरकुरा चेव, तत्य णं दो महतिमहालया महादुमा [पं० तं०—]यदुसमगुला अविसेसमणापत्ता
अन्नमन्नं णाइवद्वृत्ति आयामविक्रंमसंठाणपरिणाहेणं तं०—कूडसामली चेव जंबू चेव सुदंसणा । तत्य णं दो
देवा महिद्धिया जाव महासोक्खा पलिओवमट्टितीया परिवसन्ति, तं०—गरुले चेव वेणुदेवे जणाडित्ते चेव जंबूरीयादि-
वती (सू० ८६)

सुगमं चैतत्, नवरमिह जम्बूद्वीपप्रकरणं परिपूर्णचन्द्रमण्डलाकारं जम्बूद्वीपं तन्मध्ये मेरुं उत्तरदक्षिणतः क्रमेण

१ देवा नैरयिका अपि च असंख्यपर्यायु-नाथ तिर्यञ्चनुय्याः । उत्तमपुरुषाथ तथा चरमसरीराथ निरुवकमाः ॥ १ ॥

वर्षाणि च स्थापयित्वा, तद्यथा,—‘भरहं हेमवयंति य हरिवासंति य महाविदेहंति । रम्य एरन्नवयं एरवयं चैव वासाइं ॥ १ ॥’ ति, तथा वर्षान्तरेषु वर्षधरपर्वतान् कल्पयित्वा, तद्यथा—‘हिमवतं १ महाहिमवतं २ पञ्चया निसढ ३ नीलवंता य ४ । रूपी ५ सिहरी ६ एए वासहरगिरी मुण्येयवा ॥ १ ॥’ इति सर्वमवोद्धव्यमिति । मन्दरस्य-मेरोः उत्तरा च दक्षिणा च उत्तरदक्षिणे तयोरुत्तरदक्षिणयोरिति वाक्ये उत्तरदक्षिणेनेति स्याद्, एनप्रत्ययविधानादिति, द्वे वर्षे-क्षेत्रे प्रज्ञप्ते जिनैः, समतुल्यशब्दः सदृशार्थः अत्यन्तं समतुल्ये बहुसमतुल्ये प्रमाणतः अविशेषे-अविलक्षणे नगनगरनद्यादिकृतविशेषरहिते अनानात्वे-अवसर्षिण्यादिकृतायुरादिभावभेदवर्जिते, किमुक्तं भवतीत्याह—‘अन्यो-ऽन्यं’ परस्परं नातिवर्त्तते, इतरेतरं न लङ्घयत इत्यर्थः, कैरित्याह—‘आयामेन’ दैर्घ्येण ‘चिष्कम्भेन’ पृथुत्वेन ‘संस्थानेन’ आरोपितज्याधनुराकारेण ‘परिणाहेन’ परिधिनेति, इह च द्वन्द्वैकवद्भावः कार्य इति, अथवा बहुसमतुल्ये आयामतः, तथाहि-भरतपर्यन्तश्रेणीयं ‘चोद्देस य सहसाइं सयाइं चत्तारि एगसयराइं । भरह्नुत्तरजीवा छा य कला ऊणिया किंचि ॥ १ ॥’ कला च योजनस्यैकोनविंशतितमो भाग इति १४४७१ $\frac{६}{२}$, एरवतेऽप्येवं । तथा अविशेषे चिष्कम्भतः, तथाहि—‘पंच सए छव्वीसे छच्च कला विरथडं भरहवासंति, ५२६ $\frac{६}{२}$ अयमेव चैरवतस्यापीति, अनानात्वे संस्थानतः अन्योऽन्यं नातिवर्त्तते, परिणाहतः परिणाहश्च ज्याधनुःपृष्ठयोर्यत्प्रमाणं, तत्र ज्याप्रमाणमुक्तं, धनुः-

१ भरतं हेमवतं हरिवर्षं महाविदेहमिति च । रम्यगैरण्यवतं एरवतं चैव वर्षाणि ॥ १ ॥ हिमवादाद्या वर्षधरगिरय एते २ चतुर्दश सहस्राणि चत्वारि शतानि एकसप्तत्यधिकानि भरताद्धोत्तरजीवा षड् कला ऊनाः किंचिद् ॥ १ ॥ ३ पंच शतानि पद्भिःशाल्यधिकानि पट्टला विस्तरं भरतवर्षे. ५२६-६-विस्तरः.

पृष्ठप्रमाणं त्विदम्—‘चोद्देश य सहस्साइं पंचैव सथाइं अष्टवीसाइं । एकारस य कलाओ घणुपुंठं उत्तरद्वस्त ॥ १ ॥’
 १४५२८^१ । यथा च भरतस्यैवतस्यापि तथैवेति । एकार्थिकानि वैतानि पदानि, भृशार्थत्वाच्च न पुनरुद्धेवेति, उक्तं च
 —“अनुवादादरवीप्साभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु । ईपत्सम्भ्रमविसमयगणनास्मरणेष्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥” इति, तद्यथा,
 ‘भरहे चैवे’त्यादि, ‘उत्तरदाहिणेणं’त्येतस्य पाठस्य यथासद्व्यन्यायानाश्रयणाद् यथासत्तिन्यायाश्रयणाच्च जम्बूद्वीपस्य
 दक्षिणे भागे भरतमाहिमवतः, तस्यैवोत्तरे भागे ऐरवतं शिखरिणः परत इति, ‘एवं’मिति भरतरवतवत् ‘पतेनाभिला-
 पेन’ ‘जंबूद्वीवे दीवे मंदरसे’त्यादिना उच्चारणेनापरं सूत्रद्वयं वाच्यं, तयोश्चायं विशेषः—‘हेमवणः चैवे’त्यादि, तत्र
 हेमवतं दक्षिणतो हिमवन्महाहिमवतोर्मध्ये हिरण्यवत्मुत्तरतः रुक्मिशिखरिणोरन्तः हरिवर्यं दक्षिणतो महाहिमवत्त्रिपथ-
 योरन्तः रम्यकर्ष्यं चोत्तरतो नीलरुक्मिणोरन्तरिति, ‘जंबूद्वीवे’इत्यादि, ‘पुरच्छिमपचत्थिमेणं’ति पुरस्तात्—पूर्वस्थां
 दिशि पश्चात्—पश्चिमायामित्यर्थः, यथाक्रमं, पूर्वश्चासौ विदेहश्चेति पूर्वविदेहः, एवमपरविदेह इति, पतेणं चायामादि
 ग्रन्थान्तरादवसेयमिति । ‘जंबू’इत्यादि, दक्षिणेन देवकुरवः उत्तरेण उत्तरकुरवः, तत्र आद्या विद्युत्प्रमत्तौमनसाभिषा-
 नवक्षस्कारपर्वताभ्यां गजदन्ताकाराभ्यामावृताः, इतरे तु गन्धमादनमाल्यवन्ध्यामावृताः, उभये चामी अर्द्धचन्द्राकाराः
 दक्षिणोत्तरतो विस्तृताः, तत्रमाणं चेदम्—‘अट्टसया चायाला एकारस सहस दो कलाओ य । विस्त्रंभो य कुरुणं ते-

१ चतुर्दश सदृशाणि पंचैव शतानि षाष्टाविंशत्यधिकानि एकादश च कला पञ्चःपुंठं उत्तरार्द्धस्य. १४५२८-११ पञ्चःपुंठं. २ एकारस सहस्राणि षट् शतानि
 द्विचत्वारिंशदधिकानि द्वे कले च विष्कम्भस्तु देवकुरुणो विपंचायत्सहस्राणि जीयाऽनयोः ॥ १ ॥ १२८४२-२ विष्कम्भः ५२००० जीवा.

वन्नसहस्र जीवा सिं ॥ १ ॥” पूर्वापरायामाश्चैता इति, ‘महद्महालय’त्ति महान्तौ गुरु ‘अती’ति अत्यन्तं महत्सां-
 तेजसां महानां वा-उत्सवानामालयौ-आश्रयौ महातिमहालयौ महातिमहालयौ वा समयभापया महान्तावित्यर्थः;
 महाद्रुमौ प्रशस्ततया आयामो-दैर्घ्यं विष्कम्भो-विस्तारः उच्चत्वम्-उच्छ्रयः उद्वेधो-भुवि प्रवेशः संस्थानम्-आकारः प-
 रिणाहः-परिधिरिति, तत्रानयोः प्रमाणम्—“र्यणमया पुष्फफला विक्खंभो अट्ट उच्चतं । जोयणमधुव्वेहो खंधो
 दोजोयणुव्विद्धो ॥ १ ॥ दो कोसे विच्छिन्नो विडिमा छज्जोयणाणि जंबूए । चाउद्विसिंसि साला पुव्विह्ले तत्थ सालंमि
 ॥ २ ॥ भवणं कोसपमाणं सयणिज्जं तत्थऽणाडियसुरस्स । तिसु पासाया सालेसु तेसु सीहासणा रम्मा ॥ ३ ॥” इति,
 शाल्मल्यामप्येवमेवेति, कूटाकारा-शिखराकारा शाल्मली कूटशाल्मलीति संज्ञा, सुषु दर्शनमस्या इति सुदर्शनेतीयमपि
 संज्ञेति, ‘तत्थ’त्ति तयोर्महाद्रुमयोः ‘महे’त्यादि महती ऋद्धिः-आवासपरिवाररलादिका ययोस्तौ महर्द्धिकौ यात्रद्ग्रह-
 णात् ‘महज्जुइया महाणुभागा महायसा महावल’त्ति, तत्र द्युतिः-शरीराभरणदीप्तिः अनुभागः-अचिन्त्या शक्ति-
 वैक्रियकरणादिका यशः-ख्यातिः बलं-सामर्थ्यं शरीरस्य सौख्यम्-आनन्दात्मकं, ‘महेसक्खा’ इति कचित्पाठः, म-
 हेशौ-महेश्वरावित्याख्या ययोस्तौ मेहशाख्याविति, पत्योपमं यावत् स्थितिः-आयुर्ययोस्तौ तथा । गरुडः-सुपर्ण-
 कुमारजातीयः वेणुदेवो नाम्ना, अणाडिउत्ति नाम्ना ॥

१ रत्नमयानि पुष्पफलानि अष्ट विष्कम्भोऽष्ट उच्चत्वं अर्द्धयोजनमुद्देशः स्कन्धो द्वियोजनोद्देशः ॥ १ ॥ क्रोशद्वयं विस्तीर्णो विटपो जम्ब्याः शारा पट् योजनाः
 चतुर्दिशमपि शालाः पौरस्त्वां तत्र शालयां ॥ २ ॥ भवन् क्रोशप्रमाणं शयनीयं तत्रानादत्तसुरस्य तिष्ठु प्रासादाः शालासु तासु सिंहासनानि रम्यानि ॥ ३ ॥

पृष्ठप्रमाणं त्विदम्—‘चोदंस य सहस्साइं पंचैव सयाइं अष्टवीसाइं । एगारस य कलाओ घणुपुठं उत्तररुस्र ॥ १ ॥’
 १४५२८^१ । यथा च भरतस्यैरवतस्यापि तथैवेति । एकार्थिकानि यैतानि पदानि, मृदार्यत्वाच्च न पुनरुच्छेदोति, उरुं च
 —“अनुवादादरवीप्साभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु । ईपत्सम्भ्रमविस्मयगणनास्मरणेष्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥” इति, तद्यथा,
 ‘भरहे चैवे’त्यादि, ‘उत्तरद्राहिणेणं’त्येतस्य पाठस्य यथासद्भ्यन्यायानाश्रयणाद् यथासत्तिन्यायाश्रयणाच्च जम्बूद्वीपस्य
 दक्षिणे भागे भरतमाहिमवतः, तस्यैवोत्तरे भागे ऐरवतं शिखरिणः परत इति, ‘पर्व’मिति भरतैरवतयत् ‘पतेनाभिला-
 पेन’ ‘जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्से’त्यादिना उच्चारणेनापरं सूत्रद्वयं वाच्यं, तयोश्चायं विशेषः—‘हेमयाः चैवे’त्यादि, तत्र
 हेमवतं दक्षिणतो हिमवन्महाहिमवतोर्मध्ये हिरण्यवतमुत्तरतः रुक्मिशिखरिणोरन्तः हरिर्यप दक्षिणतो महाहिमयन्निपप-
 योरन्तः रम्यकवर्षं चोत्तरतो नीलरुक्मिणोरन्तरिति, ‘जंबूद्वीवे’इत्यादि, ‘पुरच्छिमपचतियमेणं’ति पुरस्तात्-पूर्वत्वां
 दिशि पश्चात्-पश्चिमायामित्यर्थः, यथाक्रमं, पूर्वश्चासौ विदेहश्चेति पूर्वविदेहः, पवमपरविदेह इति, पतेपां चायामादि
 ग्रन्थान्तरादावसेयमिति । ‘जंबू’इत्यादि, दक्षिणेन देवकुरवः उत्तरेण उत्तरकुरवः, तत्र आद्या विद्युलभमीमनसाभिधा-
 नवक्षस्कारपर्वताभ्यां गजदन्ताकाराभ्यामावृताः, इतरे तु गन्धमादनमाल्यवन्ध्यामावृताः, उभये चामी अर्द्धचन्द्राकाराः
 दक्षिणोत्तरतो विस्तृताः, तत्रमाणं चेदम्—‘अष्टसया वायाला एकारस सहस दी कलाओ य । विक्खंभो य कुरुणं ते-

१ चतुर्दश सहस्राणि पंचैव शतानि षष्ट्यविशत्यधिकानि एकादश च कला घणुःपुठं उत्तरार्द्धस्य. १४५२८-११ घणुःपुठं. २ एकादश सहस्राणि षष्ट्य शतानि
 द्विचत्वारिंशदधिकानि द्वे कले च विष्कम्भस्तु देवकुरुणां त्रिपंचाशत्सहस्राणि जीवाऽनयोः ॥ १ ॥ १२८४३-३ विष्कम्भः ५३००० जीवा.

यस्य द्वाहिणेणं चुल्लहिमवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—अहुसमलुहा जाव विक्खंभुच्चत्तसंठाणपरिणाहेणं, तं०
 —चुल्लहिमवन्तकूडे चेव वेसमणकूडे चेव, जंबूमंदरद्वाहिणेणं महाहिमवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—अहुसम०
 जाव महाहिमवन्तकूडे चेव वेरुलियकूडे चेव, एवं निसडे वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—अहुसमा० जाव निसडकूडे
 चेव रुयगण्णे चेव । जंबूमंदर० उत्तरेणं नीलवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—अहुसम० जाव तं०—नीलवन्तकूडे
 चेव उवदंसणकूडे चेव, एवं रुप्पिमि वासहरपव्वए दो कूडा पं० वहुसम० जाव तं०—रुप्पिकूडे चेव मणिकंचणकूडे
 चेव, एवं सिहरिमि वासहरपव्वते दो कूडा पं० तं०—अहुसम० जाव तं०—सिहरिकूडे चेव तिगिण्ठिकूडे चेव (सू० ८७)

‘जंबू’ इत्यादि, वर्ष-क्षेत्रविशेषं धारयतो-व्यवस्थापयत इति वर्षधरौ ‘चुल्लो’त्ति महदपेक्षया लघुहिमवान्
 चुल्लहिमवान् भरतानन्तरः, शिखरी पुनर्यत्परमैरवतम्, तौ च पूर्वापरतो लवणसमुद्राववद्धावायामतश्च ‘चउवीस
 सहसाइं णव य सए जोयणाण वत्तीसे । चुल्लहिमवन्तजीवा आयामेणं कलद्धं च ॥ १ ॥’ २४९३२ ३८ एवं शिख-
 रिणोऽपि, तथा भरतद्विगुणविस्तारौ योजनशतोच्छ्रयौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थानसंस्थितौ, परि-
 णाहस्तु तयोः ‘पैणयालीस सहस्सा सयमेगं नव य चारस कलाओ । अद्धं कलाएँ हिमवन्तपरिरओ सिहरिणो चेव ॥ १ ॥’
 त्ति, ४५१०९ १३ ३८ ‘एव’मिति यथा हिमवच्छिखरिणौ ‘जंबुद्वीवे’त्यादिनाऽभिलापेनोक्तौ एवं महाहिमवदादयोऽपीति, तत्र

१ चतुर्विंशतिः सहस्राणि नव च शतानि द्वाविंशच योजनानां चुल्लहिमवन्तीवाऽऽयमेन कलाद्धं च. २४९३२ ३८ हि० जीवा. ३ पंचवत्पारिवातसदृशानि एकं
 शतं नवाधिकं द्वादश च कलाः । कलाया अर्द्धं च हिमवत्परित्यः शिखरिणश्चैव ॥ १ ॥ हि० परि० ४५१०९-१३-३८

जंभूमंदरस पव्वयस्स य उत्तरदाहिणेणं दो वासहरपव्वया [पं० तं०—] बहुसमगुद्ग अविसेसमणात्ता अन्नमन्नं नात्ति-
 टंति आयामविक्खंमुच्चतोव्वेहसंठाणपरिणाहेणं, तंजहा—बुद्धहिमवंते चेव सिहरिगेय, एवं महादिमवंते चेव रुप्पिबेर,
 एवं णिसडे चेव णीलवंते चेव, जंभूमंदरस पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं हेमवंतोरणवतेसु यामेसु दो यट्ठेयबुपञ्जया [पं०
 तं०—] बहुसमगुद्ग अविसेसमणात्ता जाव सदावाती चेव वियडावाती चेव, तस्य णं दो देया महिद्विया जाव पत्तिओ-
 वमट्ठितीया परिवसंति तं०—साती चेव पभासे चेव, जंभूमंदरस उत्तरदाहिणेणं हरिवासरम्भतेसु यामेसु दो यट्ठेयदु-
 पव्वया [पं० तं०—] बहुसम० जाव गंधावाती चेव मालवंतपरियाए चेव, तस्य णं दो देवा महिद्विया चेव जाव पत्तिओपम-
 ट्ठितीया परिवसंति, तं०—अरुणे चेव पडमे चेव, जंभूमंदरस दाहिणेणं देवगुराए पुब्बावरे पामे एत्थ णं
 आसक्खंधगसरिसा अद्धचंदसंठाणसंठिया दो वक्खारपव्वया पं० तं०—बहुसमा जाव सोमणसे चेव विजुप्पभे चेव,
 जंभूमंदर० उत्तेरणं उत्तरकुराए पुब्बावरे पासे एत्थ णं आसक्खंधगसरिसा अद्धचंदसंठाणसंठिया दो यस्साराएपञ्जया
 पं० तं०—बहु० जाव गंधमायणे चेव मालवंते चेव, जंभूमंदरस पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो दीहवेयदुपञ्जया पं०
 तं०—बहुसमगुद्ग जाव भारहे चेव दीहवेयदु एरावते चेव दीहवेयदु, भारहए णं दीहवेयदु दो गुहाओ पं० तं०—
 बहुसमगुद्गओ अविसेसमणात्ताओ अन्नमन्नं णातिवट्ठंति आयामविक्खंमुच्चतसंठाणपरिणाहेणं, तं०—तिमितगुरा
 चेव खंडगपवायगुहा चेव, तस्य णं दो देवा महिद्विया जाव पत्तिओवमट्ठितीया परिवसंति, तं०—कयमालए चेव मट्ठ-
 मालए चेव, एरावथए णं दीहवेयदु दो गुहाओ पं० तं०—जाव कयमालए चेव नट्टमालए चेव । जंभूमंदरस पव्व-

२ स्थान-
कारययने
उदुंजाः ३
चरुपरा-
दिस्व०

यस्त दाहिणेणं चुल्लहिमवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—यहुसमलुला जाव विक्खंअुचत्तसंठाणपरिणाहेणं, तं०
 —चुल्लहिमवंतकूडे चेव वेसमणकूडे चेव, जंबूमंदरदाहिणेणं महाहिमवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—यहुसम०
 जाव महाहिमवन्तकूडे चेव वेरलियकूडे चेव, एवं निसडे वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—यहुसमा० जाव निसडकूडे
 चेव रुयगणभे चेव । जंबूमंदर० उत्तरेणं नीलवन्ते वासहरपव्वए दो कूडा पं० तं०—यहुसम० जाव तं०—नीलवंतकूडे
 चेव उवदंसणकूडे चेव, एवं रुप्पिंमि वासहरपव्वए दो कूडा पं० वहुसम० जाव तं०—रुप्पिकूडे चेव मणिकंचणकूडे
 चेव, एवं सिहरिंमि वासहरपव्वते दो कूडा पं० तं०—यहुसम० जाव तं०—सिहरिकूडे चेव तिग्गिच्छिकूडे चेव (सू० ८७)
 'जंबू' इत्यादि, वर्ष-क्षेत्रविशेषं धारयतो-व्यवस्थापयत इति वर्षधरो 'चुल्लो'त्ति महदपेक्षया लघुहिमवान्
 चुल्लहिमवान् भरतानन्तरः, शिखरी पुनर्यत्परमैरवतम्, तौ च पूर्वोपरतो लवणसमुद्राववद्धावायामतश्च 'चउवीस
 सहस्ताइं णव य सए जोयणाण वत्तीसे । चुल्लहिमवंतजीवा आयामेणं कलच्छं च ॥ १ ॥' २४९३२ १/३ एवं शिख-
 रिणोऽपि, तथा भरतद्विगुणविस्तारौ योजनशतोच्छ्रायौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थानसंस्थितौ, परि-
 णाहस्तु तयोः 'पेणयालीस सहस्सा सयमेगं नव य वारस कलाओ । अद्धं कलाएँ हिमवंतपरिरओ सिहरिणो चेव ॥ १ ॥'
 त्ति, ४५१०९ १/३ १/३ ३/३ 'एव'मिति यथा हिमवच्छिखरिणौ 'जंबुद्वीवे'त्यादिनाऽभिलाषेनोक्तौ एवं महाहिमवदादयोऽपीति, तत्र

१ चतुर्विंशतिः सहस्राणि नव च शतानि द्वात्रिंशच्च योजनानां शुल्लहिमवन्तीवाऽऽयमेन कलाद्वै च. २४९३२ १/३ हि० जीवा. २ पंचचत्वारिंशत्सहस्राणि एकं
 शतं नवाधिकं द्वादश च कलाः । कलाया अर्द्धं च हिमवत्परियः शिखरिणश्चैव ॥ १ ॥ हि० परि० ४५१०९-१/३-३/३

महाहिमवौलघ्वपेक्षया, स च दक्षिणतः रुक्मी चोत्तरतः, एवमेव नियधनीलवन्तौ, नवरं एतेपामायामादयो विनैरतः क्षेत्रसमासाद् अवसेयाः, किञ्चित्तु तद्गाथाभिरेवोच्यते—‘पंचसए छन्वीसे छच कला वित्यडं भरह्वानं । दसनय चा-
वन्नऽहिया वारस य कलाओ हिमवंते ॥ १ ॥ हेमवए पंचहिया इग्वीससया उ पंच य कलाओ । दसहियावायालसया दस य कलाओ महाहिमवे ॥ २ ॥ हरिवासे इग्वीसा चुलसीइ सया कला य एफा य । सोलससहसस अठ य चायाला दो कला णिसढे ॥ ३ ॥ तेत्तीसं च सहसा छच सया जोयणाण चुलसीया । चउरो य कला सकला महाविदेहसस विक्कसंभो ॥ ४ ॥ जोयणसयमुन्विद्धा कणगमया सिहरिचुल्लहिमवंता । रुप्पिमहाहिमवंता दुसउचा रूपकणगमया ॥ ५ ॥ चत्तारि जोय-
णसए उन्विद्धा णिसढणीलवन्ता य । णिसहो तवणिज्जमओ वेरुलिओ नीलवंतगिरी ॥ ६ ॥ उरसेहचउव्वभागो ओगादो पायसो नगवराणं । वट्टपरिही उ त्तिउणो किंचूणछभायजुत्तो य ॥ ७ ॥’ त्ति, चतुरस्रपरिधिस्तु आयामयिक्कभद्विगुण इति । ‘जंबू’ इत्यादि ‘दो वट्टवेयहुपव्वय’त्ति, द्वौ वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताड्वी नामतः तौ च तौ पर्यंतौ चेति वि-

१ षड्विंशत्यधिकानि पंच शतानि पद् च कला विसृतं मरुतक्षेत्रं । द्विपंचाशदधिकानि दश शतानि द्वादश च कला दिनपथः ॥ १ ॥ दैगपते पंचाशिका-
न्येकविंशतिशतानि पंच च कलाः । दशाधिकानि द्विचत्वारिंशच्छतानि दश च कलाः महाहिमपति ॥ ३ ॥ हरिपयं एकविंशत्यधिकानि चतुरस्रीतिः शतानि कला चैका षोडशसहस्राणि अष्टशताधिकानि द्विचत्वारिंशत् द्वे च कले निपथे ॥ ३ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि पद् शतानि चतुरस्रीत्यधिकानि योजनानि । चतस्रस्य कलाः सकलाः महाविदेहस्य विष्कम्मः ॥ ४ ॥ शतयोजनोचौ कनकमयौ शिखरिगुहहिमपन्तौ । सपिममहाहिमपन्तौ द्विसप्तोचौ रुक्मकनकमयौ ॥ ५ ॥ योजनचतुःशतोचौ नियधनीलवन्तौ नियधस्तपनीयमयो वैद्व्यौ नीलवान् गिरिः ॥ ६ ॥ उत्सेचचतुर्भागोऽवगाहः प्रायशो नगवराणो । दृत्तपरित्यक्त्रिगुणः किंचित्तपद्भागयुक्त इति ॥ ७ ॥

ग्रहः, सर्वतः सहस्रपरिमाणौ रजतमयौ, तत्र हैमवते शब्दापाती, उत्तरतस्तु ऐरण्यवते विकटापातीति, 'तत्थ'ति तयो-
 धृत्तवैताड्ययोः क्रमेण स्वातिप्रभासौ देवौ वसतः, तद्भवनभावादिति । एवं हरिवर्षे गन्धापाती रम्यगवर्षे माल्यवत्-
 पर्यायो देवौ च क्रमेणैवेति ॥ 'जंबू' इत्यादि 'पुन्वावरे पासे'ति, पार्श्वशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् पूर्वपार्श्वेऽपरपार्श्वे
 च, किंभूते?—'एत्थ'ति प्रज्ञापकेनोपदर्शमाने क्रमेण सौमनसविद्युलभौ प्रज्ञप्तौ, किंभूतौ?—अश्वस्कन्धसदृशावादी
 निम्नौ पर्यवसान उन्नतौ, यतो निपथसमीपे चतुःशतोच्छ्रितौ मेरुसमीपे तु पञ्चशतोच्छ्रिताविति, आह च—'दासहर-
 गिरित्तेणं रुंदा पंचेव जोयणसयाइं । चत्तारिसड्विद्धा ओगाढा जोयणाण सयं ॥ १ ॥ पंचसए उव्विद्धा ओगाढा पंच
 गाउयसयाइं । अंगुलअसंखभागो विच्छिन्ना मंदरंतेणं ॥ २ ॥ वैक्खारपव्वयाणं आयामो तीस जोयणसहरसा । दोन्नि
 य सया णवहिया छच्च कलाओ चउण्हं पि ॥ ३ ॥' ति, 'अवद्धचंद'ति अपकृष्टमर्द्धं चन्द्रस्यापार्द्धचन्द्रस्तस्य यत्सं-
 स्थानम्-आकारो गजदन्ताकृतिरित्यर्थः, तेन संस्थितावपार्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ, अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिताविति क्वचि-
 त्साठः, तत्र अर्द्धशब्देन विभागमात्रं विवक्ष्यते, नतु समप्रविभागेति, ताभ्यां चार्द्धचन्द्राकारा देवकुरवः कृता, अत एव
 वक्षाराकारक्षेत्रकारिणौ पर्वतौ वक्षारपर्वताविति । 'जंबू' इत्यादि तथैव, नवरं अपरपार्श्वं गन्धमादनः पूर्वपार्श्वं माल्य-
 वानिति । 'दो दीहेवेयहु'ति, वृत्तवैताड्यव्यवच्छेदार्थं दीर्घग्रहणं, वैताड्यौ विजयाड्यौ वेति संस्कारः, तौ च भरतैरा-

१ वर्षपरिगिर्यन्ते विस्तृताः पंचैव योजनशतानि चतुःशतोऽष्टाः योजनानां शतमवगाढाः ॥ १ ॥ २ पंचशतोद्देशाः पंचशतगव्युतावगाढाः । अंगुलासंख्यभागविस्तीर्णा
 मन्दरसमीपे. ॥ २ ॥ ३ वक्षस्कारपर्वतानामायासखिशयोजनसदृशाणि द्वे शते नवाधिके पद्म कलाः चतुर्णामपि ॥ ३ ॥

महाहिमंवाँल्लघ्वपेक्षया, स च दक्षिणतः रुक्मी चोत्तरतः, एवमेव निपधनीलवन्तौ, नवरं एतेपामायाभादयो विनेसरतः
क्षेत्रसमासाद् अवसेयाः, किञ्चित्तु तद्गाथाभिरेवोच्यते—'पंचसए छब्बीसे छच्च कला वित्यदं भरह्यासं । दमसय या-
वन्नऽहिया वारस य कलाओ हिमवंते ॥ १ ॥ हेमवए पंचहिया इगवीससया उ पंच य कलाओ । दल्लहिययायाल्लसया दस य
कलाओ महाहिमवे ॥ २ ॥ हरिवासे इगवीसा जुलसीइ सया कला य एका य । सोलससहस अट्ट य यायाला दो कला
णिसढे ॥ ३ ॥ तेतीसं च सहसा छच्च सया जोयणाण जुलसीया । चउरो य कला सकला महाविदेहस विक्कांभो ॥ ४ ॥
जोयणसयमुन्विद्धा कणगमया सिहरिचुल्लहिमवंता । रुष्पिमहाहिमवंता दुसउच्चा रूपकणगमया ॥ ५ ॥ चत्तारि जोय-
णसए उन्विद्धा णिसढणीलवन्ता य । णिसहो तवणिज्जमओ वेरुलिओ नीलवंतगिरी ॥ ६ ॥ उरसेहचउब्भागो ओगाहो
पायसो नगवरणं । वट्टपरिही उ त्तिउणो किंचूणल्लभायजुत्तो य ॥ ७ ॥' त्ति, चतुरस्रपरिधिस्तु आयामविष्कम्भद्विगुण
इति । 'जंबू' इत्यादि 'दो वट्टवेयहुपव्वय'त्ति, द्वौ वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताड्यौ नामतः तौ च तौ पर्यंतौ चेति वि-

१ पद्विशलधिकानि पंच शतानि पद् च कला विस्तृतं भरतक्षेत्रं । द्विपंचाशदधिकानि दश शतानि द्वादश च कला दिनवतः ॥ १ ॥ देगवठे पंचाधिक-
न्येकविंशतिशतानि पंच च कलाः । दशाधिकानि द्विचत्वारिंशच्छतानि दश च कलाः महाहिमवति ॥ २ ॥ हरिषेणं एकविंशत्यधिकानि चतुरस्रीणि शतानि
कला चैका षोडशसहस्राणि अष्टशताधिकानि द्विचत्वारिंशत् द्वे च कले निपधे ॥ ३ ॥ नयद्विंशत्सहस्राणि पद्दु शतानि चतुरस्रीलधिकानि योजनानां । चतस्रस्य कलाः
सकलाः महाविदेहस्य विष्कम्भः ॥ ४ ॥ शतयोजनोच्चो कनकमयौ शिखरिशुभ्रहिमवन्तौ । शयिममहाहिमवन्तौ द्विचतौचो ह्यकणकमयो ॥ ५ ॥ योजनचतुःशतौचो
निपधनीलवन्तौ निपधत्पुनीयमयो वैडूर्यो नीलवान् गिरिः ॥ ६ ॥ उरसेचचतुर्भांगोऽग्गाहः प्रायशो नगवरणो । दत्तपरित्वच्छिगुणः किञ्चित्तपस्सभागयुक्त इति ॥ ७ ॥

णवसओ निउत्ताई ॥ १ ॥” ति कूटसङ्ग्रहश्चायं—“वेय्ह ९ मालवंते ९ विज्जुप्पह ९ निसह ९ णीलवंते य ९ । णव णव कूडा भणिया एकारस सिहरि ११ हिमवंते ११ ॥ १ ॥ रुप्पि ८ महाहिमवंते ८ सोमणसे ७ गंधमायणनगे य ७ । अ-ड्डसत्त सत्त य वक्खारगिरीसु चत्तारि ॥ २ ॥” ति । ‘जंबू’ इत्यादि, महाहिमवति छटौ कूटानि, सिद्ध ३ महाहि-मवत् २ हैमवत् ३ रोहिता ४ ही ५ हरिकान्ता ६ हरि ७ वैडूर्य ८ कूटाभिधानानि, द्वयग्रहणे च कारणमुक्तमिति । ‘एव’-मित्यादि, एवंकरणात् ‘जंबू’ इत्यादिरभिलापो दृश्यः; निषधवर्षधरपर्वते हि सिद्ध १ निषध २ हरिवर्ष ३ प्राग्निदेह ४ हरि ५ धृति ६ शीतोदा ७ अपरविदेह ८ रुचकाख्यानि ९ स्वनामदेवतानि नव कूटानि, इहापि द्वितीयान्त्ययोर्ग्रहणं प्रागवद् व्याख्येयमिति । ‘जंबू’ इत्यादि, नीलवर्षधरपर्वते हि सिद्ध १ नील २ पूर्वविदेह ३ शीता ४ कीर्त्ति ५ नारीकान्ता- ६ उपरविदेह ७ रम्यक ८ उपदर्शना ९ ख्यानि नव कूटानि, इहापि द्वितीयान्त्यग्रहणं प्राग्वदिति । ‘एव’ मित्यादि, रु-क्मिवर्षधरे हि सिद्ध १ रुक्मि २ रम्यक ३ नरकान्ता ४ बुद्धि ५ रौप्यकूला ६ हैरण्यवत् ७ मणिकाञ्चनकूटा ८ ख्यानि अष्ट कूटानि, द्वयाभिधानं च प्राग्वदिति । ‘एव’ मित्यादि शिखरिणि हि वर्षधरे सिद्ध १ शिखरि २ हैरण्यवत ३ सुरा-देवी ४ रक्ता ५ लक्ष्मी ६ सुवर्णकूला ७ रक्तोदा ८ गन्धापाति ९ ऐरावती १० तिगिच्छिकूटा ११ ख्यानि एकादश कूटानि, इहापि द्वयोर्ग्रहणं तथैवेति ॥

१ वेताब्दे माल्यवति । विद्युत्प्रभे निषधे नीलवति च नव नव कूटानि भणितानि एकादश शिखरि हिमवति ॥ १ ॥ शत्रिममद्याहिमवतोः सोमनसगन्धमादन-
नगयोः । अष्टाष्ट सप्त च वक्षस्कारगिरिषु चत्वारि ॥ २ ॥

वतयोर्मध्यभागे पूर्वापरतो लवणोदधिं स्पृष्टवन्तौ पञ्चविंशतियोजनोच्छ्रितौ तत्सादावगाढौ पयादायुचिस्तौ आपतनं-
स्थितौ सर्वराजताभुयतो वहिः काञ्चनमण्डनाङ्गाविति, आह च—“पणुवीसं उविद्धो पन्नासं ज्ञोयणाण विच्छित्तो ।
वेयद्धो रययमओ भारहलेत्तस मञ्जस्मि ॥ १ ॥” त्ति, ‘भारहणं’ मित्यादि, वैतान्येऽपरतल्लमित्रागुहा गिरिविल्ला-
रायामा द्वादशयोजनविस्ताराऽष्टयोजनोच्छ्रया आयतचतुरस्रसंस्थाना विजयद्वारप्रमाणद्वारा चक्ररुपाटविहिता पशुमध्ये
द्वियोजनान्तराभ्यां त्रियोजनविस्ताराभ्यामुन्नमन्नजलानिमग्नजलाभिधानाभ्यां नदीभ्यां युक्ता, तद्वत् पूर्वतः सण्डप्रपाता
गुहेति । ‘तत्तय णं’ति तयोः तमिस्रायां गुहायां कृतमाल्यक इतरस्यां नृत्तमालक इति । ‘परावणं’ इत्यादि तथैव । ‘जंबू’
इत्यादि, हिमवद्वर्षधरपर्वते ह्येकादश कूटानि सिद्धायतन १ शुल्लहिमवत् २ भरत ३ इला ४ गङ्गा ५ श्री ६ रोहितांसा
७ सिन्धु ८ सुरा ९ हैमवत १० वैश्रमण ११ कूटाभिधानानि भवन्ति, पूर्वदिशि सिद्धायतनकूटं ततः क्रमेणापरतोऽ-
न्यानि सर्वरत्नमयानि स्वनामदेवतास्थानानि पञ्चयोजनरातोच्छ्रयाणि तावदेव मूले विस्तृतानि उपरि तदर्द्धविस्तृतानि,
आद्ये सिद्धायतनं पञ्चाशद्योजनायामं तदर्द्धविष्कम्भं पद्मत्रिशदुचं अष्टयोजनायामंश्चतुर्योजनविष्कम्भप्रवेद्येस्त्रिभिर्द्वारैरु-
पेतं जिनप्रतिमाष्टोत्तरशतसमन्वितं, शेषेषु प्रासादाः सार्द्धद्विपष्टियोजनोच्चास्तदर्द्धविष्कम्भप्रवेद्येस्त्रिभिर्द्वारैरु-
इति । इह तु प्रकृतनगनायकनिवासभूतत्वाद्देवनिवासभूतानां तेषां मध्ये आद्यत्वाच्च हिमवत्कूटं गृहीतं सर्वान्तिमत्वाच्च
वश्रवणकूटं द्विस्थानकानुरोधेनेति, आह च—“कैतयइ देसगहणं कत्थइ देसगहणं कत्थइ घेष्पंति निरवसेसाइ । उक्कमकमजुत्ताइ कार-
१ पंचविंशतिरुद्धेयः पंचाशद्योजनानां विस्तीर्णः । वैताळो रजतमयो मरतदेशेऽप्रस मये ॥ १ ॥ २ कुत्रचिरेषामष्टेणं क्वापि एगन्ते निरवसेषाणि । उक्कमकम-

युक्तानि कारणवशतो नियुक्तानि ॥ १ ॥

जंयुमंदर० उत्तरदाहिणेणं चुल्लहिमवंतसिहरीसु वासहरपव्वयेसु दो महाइहा पं० तं०—यटुसजगुत्ता अविनेसगानाणा
अणमणं णातिवट्टंति, आयामक्खंमउब्बेहसंठाणपरिणाहेणं, तं०—पउमइहे चेव पुंढरीयइहे चेव, तत्थ णं दो देव-
याओ महड्डियाओ जाव पलिओवमट्ठितीयाओ परिवसंति, तं०—सिती चेव लच्छी चेव, एवं महादिगंयत्तकूपीसु याम-
हरपव्वएसु दो महइहा पं० तं०—बहुसम० जाव तं०—महापउमइहे चेव महापोंडरीयइहे चेव, देवताओ द्विरिचेव पु-
द्विचेव, एवं निसडनीलवंतेसु तिगिच्छिइहे चेव केसरिइहे चेव, देवताओ पिती चेव भित्तिगेव, जंयुमंदर० दादिनें
महाहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ महापउमइहाओ दहाओ दो महाणईओ पवट्ठंति, तं०—रोहियेव हरिकंतबेव,
एवं निसडाओ वासहरपव्वताओ तिगिच्छिइहाओ दो म० तं०—हरियेव . सीओअणेव, जंयुमंदर० उत्तरेणं नीट्ठंताओ
वासहरपव्वताओ केसरिदहाओ दो महानईओ पवट्ठंति, तं०—सीता चेव नारिकंता चेव, एवं कूपीओ वासहरपव्वताओ
महापोंडरीयइहाओ दो महानईओ पवट्ठंति, तं०—णरकंता चेव रुप्पुल्ला चेव, जंयुमंदरदाहिणेणं भइहे वासे दो पगाय-
इहा पं० तं०—बहुसम० तं०—गंगप्पवातइहे चेव सिधुप्पवायइहे चेव । एवं हिमवण वासे दो पवायइहा पं० तं०
—बट्टु० तं०—रोहियप्पवातइहे चेव रोहियंसपवातइहे चेव, जंयुमंदरदाहिणेणं हरिवासे वासे दो पवायइहा पं० बट्टु-
सम० तं०—हरिपवातइहे चेव हरिकंतपवातइहे चेव, जंयुमंदरउत्तरदाहिणेणं महाविदेइवासे दो पवायइहा पं० बट्टु-
सम० जाव सीअप्पवातइहे चेव सीतोदप्पवायइहे चेव, जंयुमंदरस्स उत्तरेणं रम्मण वासे दो पवायइहा पं० तं०—बट्टु-
जाव नरकंतप्पवायइहे चेव णारीकंतप्पवायइहे चेव, एवं हेरज्जवते वासे दो पवायइहा पं० तं०—बट्टु० सुवअकूलप्पवायइहे

चेव रूपकूलपवायद्देहे चेव, जंबूमंदरउत्तरेणं एरवए वासे दो पवायद्दहा पं० बहु० जाव रत्तापवायद्देहे चेव रत्तावइप्प-
 वायद्देहे चेव, जंबूमंदरदाहिणेणं भरहे वासे दो महानईओ पं० बहु० जाव गंगा चेव सिंधू चेव, एवं जथा पयातद्दहा
 एवं णईओ भाणियव्वाओ, जाव एरवए वासे दो महानईओ पं०—बहुसमतुल्लाओ जाव रत्ता चेव रत्तवती चेव॥(सू०८८)

‘जंबू’इत्यादि, इह च हिमवदादिषु पद्सु वर्षधरेषु क्रमेणैते पद्मादयः पडेव हृदाः, तद्यथा—“पउमे य १ महापउमे २
 तिगिंछी ३ केसरी ४ दहे चेव । हरए महपुंडरिए ५ पुंडरीए चेव य ६ दहाओ ॥ १ ॥” हिमवत उपरि बहुमध्यभागे
 पद्महृद इति पद्महृदनामा हृदः, एवं शिखरिणाः पौण्डरीकः, तौ च पूर्वापरायतौ सहस्रं पञ्चशतविस्तृतौ चतुष्कोणौ
 दशयोजनावगाढौ रजतकूलौ वज्रमयपापाणौ तपनीयतलौ सुवर्णमध्यरजतमणिवालुकौ चतुर्दशमणिसोपानौ शुभा-
 वतारौ तोरणध्वजच्छत्रादिविभूषितौ नीलोत्सलपुण्डरीकादिचितौ विचित्रशकुनिमत्स्यविचरितौ पद्मपदपटलोपभोग्या-
 विति । ‘तत्थ णं’ति, तयोः—महाहृदयोर्द्वे देवते परिवसतः, पद्महृदे श्रीः पौण्डरीके लक्ष्मीः, ते च भवनपतिनिका-
 याभ्यन्तरभूते, पत्योपमस्थितिकत्वाद्, व्यन्तरदेवीनां हि पत्योपमार्द्धमेवायुरुत्कर्पतोऽपि भवति, भवनपतिदेवीनां
 तूत्कर्पतोऽर्द्धपथ्यमपत्योपमान्यायुर्भवतीति, आह च—“अद्भुट्ट अद्धपंचम पलिओचम असुरजुयलदेवीणं । सेस

१ पद्मो महापद्मश्च तिगिच्छी केशरी हृदधैव । हदो महापुण्डरीकः पुण्डरीकधैव च हृदाः ॥ १ ॥ † शिखरिपर्वतस्योपरि बहुमध्यभागे हृदः प्र. अधिकम् ।
 * निर्मलनेत्रलालोक्तत्रिभुवनश्रीजिनराजपरिभाषितानि आ० प्र. अधिकम्. २ सार्धत्रयार्धपंचमपत्योपमानि असुर्युगलदेवीनां शोषाणां

ध्वणदेवयाणं देसूणं अद्धपलियमुक्कोसं ॥ १ ॥” ति, तयोश्च महाह्रदयोर्मध्ये योजनमाने पत्रे अर्द्धयोजनवाहल्ये दद्या-
वगाहे जलान्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रये वज्र १ रिष्ट २ वैदूर्य ३ मूल १ कन्द २ नाले वैदूर्य ३ जाम्बूनद ३ मयघ्रागा २-
भ्यन्तरपत्रे कनककणिके तपनीयकेसरे, तयोः कणिके अर्द्धयोजनमाने तदर्द्धवाहल्ये तदुपरि देव्योर्भयने इति । ‘एव-
मित्यादि, महाहिमवति महापद्मे तु महापौण्डरीकः, तौ च द्विसहस्रायामौ तदर्द्धविष्कम्भौ द्वियोजनमा-
नपद्मव्यासवन्तौ, तयोर्देवते परिवसतो महापद्मे श्रीर्महापुण्डरीके बुद्धिरिति । ‘एव’मित्यादि, नियथे तिगिंछद्दे धृति-
देवता नीलवति केसरिद्दे कीर्त्तिदेवता, तौ च ह्रदौ चतुर्द्विसहस्रायामविष्कम्भाविति, भवति चात्र गाथा—“एषगु
सुरवहूओ वसति पलिओवमट्ठितीयाओ । सिरिहिरिधितिकितीओ बुद्धीलच्छीसनामाओ ॥ १ ॥” ति । ‘जंचू’ इत्यादि,
तत्र रोहिन्नदी महापद्मह्रदादक्षिणतोरणेन निर्गत्य षोडश पञ्चोत्तराणि योजनशतानि सातिरेकाणि दक्षिणतो गिरिणा गत्वा
हाराकारधारिणा सातिरेकयोजनद्विशतिकेन प्रपातेन मकरमुखप्रणालेन महाहिमवतो रोहिदभिधानकुण्डे निपतति, मरु-
रमुखजिह्वा योजनमायामेन अर्द्धत्रयोदशयोजनानि विष्कम्भेन क्रोशं वाहल्येन, रोहितप्रपातकुण्डाच्च दक्षिणतोरणेन
निर्गत्य हैमवतवर्षमथ्यभागवर्तिनं शब्दापातिवृत्तवैताढ्यमर्द्धयोजनेनाप्राप्याष्टाविंशत्या नदीसहस्रैः संयुग्याधो जगती
विदार्य पूर्वतो लवणसमुद्रमतिगच्छतीति, रोहिन्नदी हि प्रवाहेऽर्द्धत्रयोदशयोजनविष्कम्भा क्रोशोद्धेया ततः क्रमेण चर्द्ध-
माना मुखे पञ्चविंशत्यधिकयोजनशतविष्कम्भा सार्द्धद्वियोजनोद्धेया, उभयतो वेदिकाम्यां वनखण्डाम्यां च युक्ता, एवं

१ वनदेवतानां देशोनमर्धपल्यमुक्कष्टं ॥ १ ॥ २ एतेषु (हरेषु) सुरयच्यो वसन्ति पल्योपमस्थितिकाः । प्रोहोवृत्तिः क्षीर्त्तं बुद्धिलक्ष्मीतनाश्रयः ॥ १ ॥

सर्वा महानद्यः पर्वताः कूटानि च वेदिकादियुक्तानीति, हरिकान्ता तु महापद्मह्रदादेयोत्तरतोरणेन निर्गल्य पयोत्तराणि
 षोडश शतानि सातिरेकाणि उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा सातिरेकयोजनशतद्वयप्रमाणेन प्रपातेन हरिकान्ताकुण्डे तथैव
 प्रपतति, मकरमुखजिह्विकाप्रमाणं पूर्वोक्तद्विगुणं, ततः प्रपातकुण्डादुत्तरतोरणेन निर्गल्य हरिवर्षमध्यभागवर्तिनं गन्धा-
 पातिवृत्तवैताढ्यं योजनेनासम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखीभूता षट्पञ्चाशता सरित्सहस्रैः समग्रा समुद्रमभिगच्छति, इयं च हरि-
 कान्ता प्रमाणतो रोहिन्नदीतो द्विगुणेति । 'एवं'मित्यादि, एवमिति 'जंबूद्वीवे'त्याद्यभिलापसूचनार्थः । हरिन्महानदी ति-
 गिंछिह्रदस्य दक्षिणतोरणेन निर्गल्य सप्त योजनसहस्राणि चत्वारि चैकविंशत्यधिकानि योजनशतानि सातिरेकाणि दक्षि-
 णाभिमुखी पर्वतेन गत्वा सातिरेकचतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन हरिकुण्डे निपत्य पूर्वसमुद्रे प्रपतति, शेषं हरिकान्ता-
 समानमिति । शीतोदामहानदी तिगिंछिह्रदस्योत्तरतोरणेन निर्गल्य तावन्त्येव योजनसहस्राणि गिरिणा उत्तराभिमुखी
 गत्वा सातिरेकचतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन शीतोदाकुण्डे निपततीति, जिह्विका मकरमुखस्य चत्वारि योजनानि आयामेन
 पञ्चाशद्विष्कम्भेण योजनं बाहल्येन, कुण्डादुत्तरतोरणेन निर्गल्य देवकुरून् विभजन्ती चित्रविचित्रकूटौ पर्वतौ निपद्यद्-
 दादींश्च पञ्च ह्रदान् द्विधा कुर्वती चतुरशीत्या नदीसहस्रैरापूर्यमाणा भद्रशालवनमध्येन मेरुं योजनद्वयेनाप्राप्ता प्रत्य-
 शुखी आवर्त्तमाना अधो विद्युत्प्रभं वक्षारपर्वतं दारयित्वा मेरोरपरतोऽपरविदेहमध्यभागेन एकैकस्माद् विजयादष्टाविं-
 शत्या अष्टाविंशत्या नदीसहस्रैरापूर्यमाणा अधो जयन्तद्वारस्य अपरसमुद्रं प्रविशतीति, शीतोदा हि प्रवाहे पञ्चाशद्योज-
 नविष्कम्भा योजनोद्देधा ततो मात्रया परिवर्द्धमाना मुखे पञ्चयोजनशतविष्कम्भा दशयोजनोद्देधेति । 'जंबू' इत्यादि,

शीता महानदी केसरिहृदस्य दक्षिणतोरणेन विनिर्गत्य कुण्डे पतित्वा मेरोः पूर्वतः पूर्वविदेहमध्येन विजयद्वारस्थापः पूर्वो-
समुद्रं शीतोदासमानशेषवकव्या प्रविशतीति । नारीकान्ता तु उत्तरतोरणेन निर्गत्य रम्यकवर्षं विभजन्ती हरिन्महानदी-
समानवकव्या रम्यकवर्षमध्येनापरसमुद्रं प्रविशतीति । 'एव'मित्यादि, नरकान्ता महापुण्डरीकहृदादक्षिणतोरणेन विनि-
र्गत्य रम्यकवर्षं विभजन्ती हरिकान्तातुल्यवकव्या पूर्वसमुद्रमधिगता । रूष्यकूला तु तर्ष्योत्तरतोरणेन विनिर्गत्य एर-
ण्यवर्षं विभजन्ती रोहिणदीतुल्यवकव्या अपरसमुद्रं गच्छतीति । 'जञ्चू' इत्यादि, 'पवायद्दह'त्ति प्रपतनं प्रपातस्तदु-
पलक्षितौ ह्रदौ प्रपातह्रदौ, इह यत्र हिमवदादेर्नगात् गङ्गादिका महानदी प्रणालेनाथो निपतति स प्रपातह्रद इति, प्रपा-
तकुण्डमित्यर्थः, 'गंगापवायद्दहे चेव'त्ति हिमवद्वर्षपर्यतोपरिवर्त्तिपद्महृदस्य पूर्वतोरणेन निर्गत्य पूर्वोत्तरीमुत्तरी पत्र
योजनशतानि गत्वा गङ्गावर्त्तनकूटे आवृत्ता सती पञ्च त्रयोविंशत्यधिकानि योजनशतानि साधिकानि दक्षिणाभिमुखी
पर्वतेन गत्वा गङ्गामहानदी अर्द्धयोजनायामया सक्रोशपद्मयोजनाविष्कम्भयाऽर्धक्रोशवाहल्यया जिह्विकया युक्तेन विष्ट-
तमहामकरमुखप्रणालेन सातिरेकयोजनशतकेन च मुक्तावलीकल्पेन प्रपातेन यत्र प्रपतति यत्र पष्टियोजनायामवि-
ष्कम्भः किञ्चिन्मूनवत्युत्तरशतपरिक्षेपो दशयोजनोद्धेधो नानामणिनिवद्धः यस्य च पूर्वोपरदक्षिणामु त्रयस्त्रिसोपान-
प्रतिरूपकाः सविचित्रतोरणाः मध्यभागे च गङ्गादेवीद्वीपोऽष्टयोजनायामविष्कम्भः सातिरेकपञ्चविंशतिपरिक्षेपः जला-
न्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रितो वज्रमयो गङ्गादेवीभवनेन क्रोशायामेन तदर्द्धविष्कम्भेन किञ्चिद्मूनक्रोशोच्चानेकस्तम्भशतसन्नि-
विष्टेनालङ्कृतोपरितनभागः, यतश्च दक्षिणतोरणेन विनिर्गत्य प्रवाहे सक्रोशपद्मयोजनाविष्कम्भाऽर्द्धक्रोशोद्धेधा गङ्गा वल-

रभरतार्द्धं विभजन्ती सप्तभिः नदीसहस्रैरापूर्वमाणां अधः पूर्वतः खण्डप्रपातगुहाया वैताढ्यपर्वतं विदार्य दक्षिणार्द्धं भरतं
 विभजन्ती तन्मध्यभागेन गत्वा पूर्वाभिमुखी आवृत्ता सती चतुर्दशभिर्नदीसहस्रैः समग्रा मुले सार्द्धद्विपट्टियोजनवि-
 ष्कम्भा सक्रोशयोजनोद्धेधा जगतीं विदार्य पूर्वलवणसमुद्रं प्रविशति स गङ्गाप्रपातह्रदः, एतदनुसारेण सिन्धुप्रपातह्रदो-
 ऽपि व्याख्यातव्यः, अत एव एतौ बहुसमादिविशेषणावायामविष्कम्भोद्धेधपरिणहैर्भावनीयाविति, सर्व एव प्रपातह्रदा
 दशयोजनोद्धेधा वक्तव्या इति । यच्चेह वर्षधरनद्यधिकारे गङ्गासिन्धुरोहितांशानां तथा सुवर्णकूलारकारकवतीनामन-
 भिधानं तद् द्विस्थानकानुरोधत्, तासां हि एकैकस्मात् पर्वतात् त्रयं त्रयं प्रवहतीति द्विस्थानके नावतार इति । 'एव'-
 मित्यादि, एवमिति प्राग्वत् 'रोहियप्पवायद्देहे चैव'त्ति रोहिद्-उक्तस्वरूपा यत्र प्रपतति यश्च सर्वशतिकं योजनशतमा-
 यामविष्कम्भाभ्यां किञ्चिद्द्यूनाशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि परिक्षेपेण यस्य च मध्यभागे रोहिद्द्वीपः षोडशयोजनाया-
 मविष्कम्भः सातिरेकपञ्चाशद्द्वयोजनपरिक्षेपः जलान्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रितो यश्च रोहिद्देवताभवेनेन गङ्गादेवताभवनस-
 मानेन विभूषितोपरितनभागः स रोहिल्लपातह्रद इति । 'रोहियंसप्पवायद्देहे चैव'त्ति हिमवद्धर्षधरपर्वतोपरिवर्त्तिपद्म-
 ह्रदोत्तरतोरणेन निर्गत्य रोहितांशा महानदी द्वे षट्सप्तत्युत्तरे योजनशते सातिरेकं उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा योजना-
 यामया अर्द्धत्रयोदशयोजनविष्कम्भया क्रोशवाहल्यया जिह्विकया विवृतमकरमुखप्रणालेन हाराकारेण च सातिरेकयो-
 जनशतिकेन प्रपातेन यत्र प्रपतति यश्च रोहिल्लपातकुण्डसमानमानः तस्य मध्ये रोहितांशद्वीपो रोहिद्द्वीपसमानमानः
 रोहितांशाभवेनेन प्रागुक्तमानेनालङ्कृतः, यतश्च रोहितांशानदी रोहिन्नदीसमानमाना उत्तरतोरणेन निर्गत्य पश्चिमसमुद्रं

शीता महानदी केसरिहदस्य दक्षिणतोरणेन विनिर्गल्य कुण्डे पतित्वा मेरोः पूर्वतः पूर्वविदेहमध्येन विजयद्वारस्वापः पूर्व-
समुद्रं शीतोदासमानशेषकव्या प्रविशतीति । नारीकान्ता तु उत्तरतोरणेन निर्गल्य रम्यकर्वा विभजन्ती हरिन्महानदी-
समानकव्या रम्यकर्वा मध्येनापरसमुद्रं प्रविशतीति । 'एव'मित्यादि, नरकान्ता महापुण्डरीकरादक्षिणतोरणेन विनि-
र्गल्य रम्यकर्वा विभजन्ती हरिकान्तातुल्यकव्या पूर्वसमुद्रमधिगता । रूष्यकूला तु तस्यैवोत्तरतोरणेन विनिर्गल्य एर-
ण्यवद्वर्षं विभजन्ती रोहिन्नदीतुल्यकव्या अपरसमुद्रं गच्छतीति । 'जंबू' इत्यादि, 'पयायद्द'सि प्रपतनं प्रपातल्लु-
पलक्षितौ हदौ प्रपातहदौ, इह यत्र हिमवदादेर्नगात् गङ्गादिका महानदी प्रणालेनाधो निपतति स प्रपातद् इति, प्रपा-
तकुण्डमित्यर्थः, 'गंगापवायद्दे' चैव'सि हिमवद्वर्षधरपर्वतोपरिवर्तिपद्मद्दस्य पूर्वतोरणेन निर्गल्य पूर्वोभिमुत्तौ पत्र
योजनशतानि गत्वा गङ्गावर्त्तनकूटे आवृत्ता सती पञ्च त्रयोविंशल्यधिकानि योजनशतानि साधिकाणि दक्षिणाभिमुत्तौ
पर्वतेन गत्वा गङ्गामहानदी अर्द्धयोजनायामया सक्रोशपद्मयोजनविष्कम्भयाऽर्धक्रोशवाहल्यया जिहिकाया युक्तेन विष्ट-
तमहामकरमुखप्रणालेन सातिरेकयोजनशतकेन च मुक्तावलीकल्पेन प्रपातेन यत्र प्रपतति यत्र पट्टियोजनायामवि-
ष्कम्भः किञ्चिन्नूतनवत्युत्तरशतपरिक्षेपो दशयोजनोद्देधो नानामणिनिवद्धः यस्य च पूर्वोपरदक्षिणासु त्रयस्त्रिसोपान-
प्रतिरूपकाः सविचित्रतोरणाः मध्यभागे च गङ्गादेवीद्वीपोऽष्टयोजनायामविष्कम्भः सातिरेकपञ्चविंशतिपरिक्षेपः जला-
न्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रितो वज्रमयो गङ्गादेवीभवनेन क्रोशायामेन तदर्द्धविष्कम्भेन किञ्चिद्दूतनक्रोशोचेनानेकस्तम्भशतसञ्चि-
विष्टेनालङ्कृतोपरितनभागः, यतश्च दक्षिणतोरणेन विनिर्गल्य प्रवाहे सक्रोशपद्मयोजनविष्कम्भाऽर्द्धक्रोशोद्देधा गङ्गा उत्त-

ताश्चैवं—“गंगा १ सिंधू २ तह रोहिण्यं ३ रोहीणदी य ४ हरिकंता ५ हरिसलिला ६ सीयोया ७ सत्तेया होंति दाहिणओ ॥ १ ॥ सीया य १ नारिकांता २ नरकांता चैव ३ रूपकूला ४ य । सलिला सुवण्णकूला ५ रत्तवती रत्त ७ उत्तरओ ॥ २ ॥” इति । जम्बूद्वीपाधिकांरात् क्षेत्रव्यपदेश्यपुद्गलधर्माधिकाराच्च जम्बूद्वीपसम्बन्धिभरतादिसत्काललक्षणपर्यायधर्मानेकधाऽष्टादशसूत्र्याऽऽह—

जंबुद्वीवे २ भरहेरवएसु वासेसु तीताए उस्सपिणीए सुसमदूसमाए समाए दो सागरोवमकोडाकोडीओ काले होत्था १, एवमिमीसे ओसपिणीए जाव पन्नत्ते २, एवं आगमिस्साए उस्सपिणीए जाव भविस्सति ३, जंबूद्वीवे द्वीवे भरहेरवएसु वासेसु तीताए उस्सपिणीए सुसमाए समाए मणुया दो गाउयाइं उडुं उचत्तेणं होत्था ४, दोन्नि य पलिओवमाइं परमाउं पालइत्था ५, एवमिमीसे ओसपिणीए जाव पालयित्था ६, एवमागमेस्सते उस्सपिणीए जाव पालिस्संति ७, जंबुद्वीवे द्वीवे भरहेरवएसु वासेसु एगसमये एगजुगे दो अरिहंतवंसा उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा ८, एवं चक्खट्टिवंसा ९, दसारवंसा १०, जंबूभरहेरवएसु एगसमते दो अरहंता उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा ११, एवं चक्खट्टिणो १२, एवं बलदेवा एवं वासुदेवा (दसारवंसा) जाव उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा १३, जंबू० दोसु कुरासु मणुआ सया सुसमसुसमुत्तमिड्डिं पत्ता पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तं०—देवकुराए चैव उत्तर-

१ गंगासिन्धू तथा रोहितांगा रोहिण्यदी च हरिकान्ता । हरिसलिला शीतोदा सप्तता भवन्ति दक्षिणस्यां ॥ १ ॥ शीता च नारीकान्ता नरकान्ता चैव रूपकूला च । सलिला सुवर्णकूला रत्तवती रक्षा चोत्तरस्यां ॥ २ ॥

प्रविशति स रोहितांशाप्रपातहृद इति । 'जंबू' इत्यादि, 'हरिष्पवायद्देहे चैव'सि हरिद्री प्रागुक्तशुणा यत्र निपतति यश्च द्वे शते चत्वारिंशदधिके आयामविष्कम्भाभ्यां सप्त शतानि एकोनपष्टाधिकानि परिक्षेपेण यस्य च मध्यभागे हरिद्री-ताद्रीपः द्वात्रिंशद्योजनायामविष्कम्भः एकोत्तरशतपरिक्षेपः जलान्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रितो हरिद्वेवताभवनभूपितोपरितन-भागोऽसौ हरिद्वीपसमानेन हरिकान्तादेवीद्वीपेन सम्यनेन भूपितमध्यभागः स हरिकान्ताप्रपातः इति । 'जंबू' इत्यादि, 'सीयस्पवायद्देहे चैव'सि यत्र नीलवतः शीता निपतति यश्च चत्वार्यशीत्यधिकानि योजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां पञ्चदशाष्टादशोत्तराणि विशेषन्यूनानि परिक्षेपेण यस्य च मध्ये शीताद्वीपश्चतुःपष्टियोजनायामविष्कम्भो व्युत्तरयोजन-शतद्वयपरिक्षेपः जलान्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रितः शीतादेवीभवेन निपतति स शीतोदाप्रपातः इति । 'जंबू' इत्यादि, 'स्वसमाननामद्वीपदेविकाविति । 'जंबू' इत्यादि, नरकान्तानारीकान्ताप्रपातः इति, 'सीतो-विशेषरत्नूह इति । 'जंबू' इत्यादि, सुवर्णकूलरूप्यकूलाप्रपातः इति, 'सीतो-मिनी रक्तवती तु पश्चिमोदधिगामिनीति । 'जंबू' इत्यादि, रकारक्तवतीप्रपातः इति गङ्गासिन्धुप्रपातः इति, 'सीतो-महानदीओ' इत्यादि, 'एव'मिति अनन्तरक्रमेण 'जहृ'सि यथा पूर्वं वर्ये २ द्वौ द्वौ प्रपातः इति एवं नद्यो बाध्याः,

२ स्थान-
कार्यपत्ने
उदेनः ३
इन्दनपा-
रिस्यरूपं

ताश्चैवं—“गंगा १ सिंधू २ तह रोहिंयंस ३ रोहीणदी य ४ हरिकंता ५ हरिसलिला ६ सीयोया ७ सत्तेया ८ हांति दाहिणओ ॥ १ ॥ सीया य १ नारिकांता २ नरकांता चैव ३ रूपकूला ४ य । सलिला सुवण्णकूला ५ रत्तवती रत्त ७ उत्तरओ ॥ २ ॥” इति । जम्बूद्वीपाधिकारात् क्षेत्रव्यपदेश्यपुद्गलधर्माधिकाराच्च जम्बूद्वीपसम्बन्धिभरतादिसत्ककाललक्षणपर्यायधर्मानेकधाऽष्टादशसूत्र्याऽऽह—

जंबुद्वीवे २ भरहेरवएसु वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुसमदूसमाए समाए दो सागरोवमकोडाकोडीओ काले होत्था १, एवमिमीसे ओसप्पिणीए जाव पन्नत्ते २, एवं आगमिस्ताए उस्सप्पिणीए जाव भविस्सति ३, जंबूद्वीवे द्वीवे भरहेरवएसु वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुसमाए समाए मणुया दो गाउयाइं उडुं उच्चत्तेणं होत्था ४, दोन्नि य पलिओवमाइं परमाउं पालइत्था ५, एवमिमीसे ओसप्पिणीए जाव पालयित्था ६, एवमागमेस्सते उस्सप्पिणीए जाव पालिस्संति ७, जंबुद्वीवे द्वीवे भरहेरवएसु वासेसु एगसमये एगजुगे दो अरिहंतवंसा उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा ८, एवं चक्कवट्ठिवंसा ९, दसारवंसा १०, जंबूभरहेरवएसु एगसमते दो अरहंता उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा ११, एवं चक्कवट्ठिणो १२, एवं वलदेवा एवं वासुदेवा (दसारवंसा) जाव उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा १३, जंबू० दोसु कुरासु मणुआ सया सुसमसुसमुत्तमिड्डिं पत्ता पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तं०—देवकुराए चैव उत्तर-

१ गंगासिन्धू तथा रोहितांगा रोहिन्द्रदी च हरिकान्ता । हरिसलिला शीतोदा सप्तता भवन्ति दक्षिणस्यां ॥ १ ॥ शीता च नारीकान्ता नरकान्ता चैव रूपकूला च । सलिला सुवर्णकूला रत्तवती रक्ता चोत्तरस्यां ॥ २ ॥

कुराए चैव १४, जंबुद्वीवे द्वीवे दोसु वासेसु मणुया सया सुसमुत्तमं इडि पचा पणुञ्जभवमाना विहरंति तं०—हरिणाने चैव रम्गावासे चैव १५, जंबू० दोसु वासेसु मणुया सया सुसममुत्तममिडि पचा पणुञ्जभवमाना विहरंति तं०—हेन-
 वए चैव एरन्नवए चैव १६, जंबुद्वीवे द्वीवे दोसु खित्तिसु मणुया सया दूसममुत्तममुत्तममिडि पचा पणुञ्जभवमाना विह-
 रंति, तं०—पुब्बविदेहे चैव अवरविदेहे चैव १७, जंबूद्वीवे द्वीवे दोसु वासेसु मणुया छब्बिदंषि फाळं पणुञ्जभवमाना विह-
 विहरंति, तं०—भरहे चैव एरवते चैव १८, (सू० ८९)

सुगमानि चैतानि, नवरं 'तीताए'ति अतीता या उत्तर्षिणी प्राग्वत् तस्यां तस्या या सुपमदुल्यमायाः—जुसुपमायाः
 समायाः—कालविभागस्य चतुर्थारकलक्षणस्य 'कालो'ति स्थितिः प्रमाणं वा 'होत्थ'ति वभूयेति । 'ण्व'मिति जंबुद्वीवे २
 इत्यादि उच्चारणीयम्, णवरं 'इमीसे'ति अस्यां प्रत्यक्षायां वर्त्तमानायामित्यर्थः, अत्रसर्षिण्यां—उकार्यायां, 'जाय'ति
 सुसमदूसमाए समाए—तृतीयारक इत्यर्थः, 'दो सागरोवमकोडाकोडीओ काले' 'पणत्ते' प्रज्ञे इति पूर्वसूत्राद्विशेषः ।
 पूर्वसूत्रे हि होत्थति भणितमिति । 'एव'मित्यादि, 'आगमित्साए'ति आगमिष्यन्त्यामुत्सर्षिण्यामिति भविष्यतीति पूर्व-
 सूत्राद्विशेषः, 'जम्बू' इत्यादि सुपमायां पञ्चमारके 'होत्थ'ति वभूयुः, 'पालयित्थ'ति पालितवन्तः पूर्वसूत्राद्विशेषः । 'जंबु'
 इत्यादि, 'एंगजुगे'ति पञ्चाब्दिकः कालविशेषो युगं तत्रैकस्मिन् तस्याप्येकस्मिन् समये 'एगसमए एंगजुगे' इत्येवं पाठे-
 ऽपि व्याख्योक्तक्रमेणैव, इत्यमेवार्थसम्बन्धादन्यथा वा भावनीयेति । द्वावर्हतां वंशी—प्रवाहावेको भरतप्रभवोऽन्य
 एरवतप्रभव इति । 'दसारा'ति दसाराः—समयभाषया वासुदेवाः । 'जंबू' इत्यादि, सदा—सर्वदा 'सुसमसुसमं'ति

२ स्थान-
 काच्ययने
 उदेगः ३
 सुरमादुः-
 यमादिस्व०

प्रथमारकानुभागः सुपमसुपमा तस्याः सम्बन्धिनी या सा सुपमसुपमैव तां उत्तमङ्घ्रि-प्रधानविभृतिं उच्चैस्त्वायुःकल्प-
 वृक्षदत्तभोगोपभोगादिकां प्राप्ताः सन्तस्तामेव प्रत्यनुभवन्तो-वेदयन्तो न सत्तामात्रेणेत्यर्थः, अथवा सुपमसुपमां-काल-
 विशेषं प्राप्ताः-अधिगता उत्तमामृङ्घ्रिं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति-आसत इति, अभिधीयते च-“दोसुवि कुरासु मणुया
 तिपृष्ठपरमाउणो तिकोसुच्चा । पिठिकरंडसयाई दो छप्पन्नाइं(तु) मणुयाणं ॥ १ ॥ सुसमसुसमाणुभावं अणुभवमाणान्ऽव-
 च्चगोवणया । अउणापन्नदिणाई अट्टमभत्तस्स आहारो ॥ २ ॥” इति । देवकुरवो दक्षिणाः उत्तरकुरव उत्तरास्तेज्विति ।
 ‘जंबू’ इत्यादि, ‘सुसमं’ति सुपमा द्वितीयारकानुभागः, शेषं तथैव, पठ्यते च-“हेरिवासरंमएसुं आउपमाणं सरीरउ-
 स्सेहो । पलिओवमाणि दोन्नि उ दोन्नि य कोसा समा भणिया ॥ १ ॥ छट्ठस्स य आहारो चउसड्ढिदिणाणुपालणा
 तेसिं । पिठिकरंडाण सयं अट्टावीसं मुणेयव्वं ॥ २ ॥” इति । ‘जंबू’ इत्यादि, ‘सुसमदुस्समं’ति सुपमदुग्गमा-चृतीयार-
 कानुभागस्तथा या सा सुपमदुग्गमा ऋङ्घ्रिः, शेषं तथैव, उच्यते च-“गौडयमुच्चा पलिओवमाउणो वज्जरिसहसंघयणा ।
 हेमवएरन्नवए अहमिंदणरा मिहुणवासी ॥ १ ॥ चउसट्ठी पिठिकरंडयाण मणुयाण तेसिमाहारो । भत्तस्स चउत्थस्स य
 उणसीतिदिणाणुपालणया ॥ २ ॥” इति । ‘जंबू’ इत्यादि, दूसमसुसमं’ति दुग्गमसुपमा चतुर्थारकप्रतिभागस्तत्सम्ब-

१ द्वयोरपि कुर्वीमंनुव्याप्तिपत्यपरमायुपत्तिकोशोवाः । पृष्ठकण्डानि द्वे शते पट्पंचाशदधिके मनुजानां ॥ १ ॥ सुपमसुपमागुगवमनुभवतामपल्लवगोपनता ।
 एकोनपंचाशदिनानि अष्टमभक्तेन आहारः ॥ २ ॥ २ हरिवर्षस्म्यकयोरायुषः प्रमाणं शरीरस्योच्छ्रयः । द्वे पल्लवोपमे च द्वौ क्रोशी च समौ भणितौ ॥ १ ॥
 षष्ठेन आहारशतुःपष्टिदिनान्यनुपालना तेषां पृष्ठकण्डानां अष्टाविंशत्यधिकं शतं ज्ञातव्यं ॥ २ ॥ ३ ग. १ प. १ यत्र. ६४ पृष्ठ. दि. आ. १९ पालना

न्धिनी ऋद्धिर्दुष्पसुपसैव, शेषं तथैव, अधीयते च—“भणुयाण पुण्वकोडी आउं पंजुरिस्रया धणुसयाइं । दूममसुग-
 माणुभावं अणुहोति णरा नियकालं ॥ १ ॥” इति । ‘जंबूद्वीचे’ इत्यादि, ‘छन्विहंपि’त्ति सुपमसुपमादिकं उल्लापिण्य-
 वसर्पिणीरूपमिति । अनन्तरं जम्बूद्वीपे काललक्षणद्रव्यपर्यायविशेषा उक्ताः, अधुना तु जम्बूद्वीप एव कालपदार्थव्यज-
 कानां ज्योतिषां द्विस्थानकानुपातेन प्ररूपणामाह—

। ७७ ॥

जंबुद्वीचे दीवे दो चंदा पभासिसु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिजा तधिगु वा तपंति वा तपिरमंति वा,
 दो कत्तिया, दो रोहिणीओ, दो मगसिराओ, दो अद्राओ, एवं भाणियञ्चं, “कत्तियं रोहिभि” मंगसिर अद्रा व पुंन-
 व्सू अ पूसो य । तत्तोडवि अंसलेसा मंहा य दो कंयुंणीओ य ॥ १ ॥ इत्येयो नित्तो ‘मोइं, विमोइं तद्वय होनि
 अणुराहा । जेई^(१३) “मूले पुंब्बा य आसाढा उंत्तरों चेव ॥ २ ॥ “अभिइंसैयण्यणिंढो” सयभिमेया दो य दोनि भेरेत्तो ।
 रेवति अस्सिणि भेरंणी नेतव्वा आणुपुब्बीए ॥ ३ ॥ एवं गाहाणुसारेणं गेयञ्चं जाव दो भरणीओ । दो अग्गी दो प-

यावती दो सोमा दो रुदा दो अदिती दो वहस्सती दो सप्पी दो पीती दो भगा दो अज्जा दो सविता दो तद्दा दो
 वाऊ दो इंदग्गी दो भित्ता दो इंदा दो निरत्ती दो आऊ दो विस्सा दो वग्हा दो विण्णु दो वत्सू दो यरुणा दो अया दो
 भिविद्धी दो पुस्सा दो अस्सा दो यमा । दो इंगालगा दो वियालगा दो लोहितक्कटा दो सणिच्चरा दो आणुणिया दो पाहु-
 णिया दो कणा दो कणगा दो कणकणगा दो कणगविताणगा दो कणगसंताणगा दो सोमा दो सहिया दो आसासणा दो

१ मनुजानां पूर्वकोव्यायुः पंचधनुःशतौच्छ्रितानि । दुष्पमसुपमानुभावमनुभवन्ति नरा नियतकाले ॥ १ ॥

कञ्जोवगा दो कव्वडगा दो अयकरगा दो दुंडुभगा दो संखा दो संखवन्नाभा दो संखवन्नाभा दो कंसा दो कंसवन्ना दो कं-
 सवन्नाभा दो रूपी दो रूपभासा दो नीला दो नीलोभासा दो भासा दो भासरासी दो तिला दो तिलपुष्पवण्णा दो
 दगा दो दगपंचवन्ना दो काका दो ककंधा दो इंदगीवा दो धूमकेऊ दो हरी दो पिंगला दो बुद्धा दो सुफा दो वहस्सती
 दो राहू दो अगत्थी दो माणवगा दो कासा दो फासा दो धुरा दो पमुहा दो वियडा दो विसंधी दो नियह्ला दो पइह्ला
 दो जडियाइलगा दो अरुणा दो अग्गिह्ला दो काला दो महाकालगा दो सोत्थिया दो सोवत्थिया दो वद्धमाणंगा दो पूस-
 समाणगा दो अंहुसा दो पलंवा दो निचालोगा दो णिञ्जुजोता दो सयंपभा दो ओभासा दो सेयंकरा दो खेमंकरा दो
 आभंकरा दो पभंकरा दो अपराजिता दो अरया दो असोगा दो विगतसोगा दो विमला दो वितत्ता दो वितत्था दो वि-
 साला दो साला दो सुव्वता दो अणियट्ठा दो एगजडी दो दुजडी दो करकरिगा दो रायगला दो पुष्फेकत्तू दो भाव-
 केऊ । (सू० १०)

'जंबुद्वीपे' इत्यादि सूत्रद्वयं, 'पभासिंसु व'त्ति प्रभासितवन्तौ वा प्रकाशनीयमेवं प्रभासयतः प्रभासयिष्यतः, चन्द्र-
 योश्च सौम्यदीप्तिकत्वात् प्रभासनमात्रमुक्तम्, आदित्ययोश्च खरश्मित्वात्तापितवन्तौ वा एवं तापयतस्तापयिष्यत इति
 वस्तुनस्तापनमुक्तम्, अनेन कालत्रयप्रकाशनभणनेन सर्वकालं चन्द्रादीनां भावानामस्तित्वमुक्तम्, अत एव चोच्यते—
 'न कदाचिदनीदृशं जगदि'ति, न वा विद्यमानस्य जगतः कर्त्ता कल्पयितुं युक्तः, अप्रमाणकत्वात्, अथ यत्सन्निधे-

१ नेमे संख्यया तदर्शकपाठेन च संबद्धत इति नाङ्कनीये.

शविशेषवत् तदुद्धिमत्कारणपूर्वकं दृष्टं, यथा घटः, सन्निवेशविशेषवन्तश्च भूधृषरादयः, यश्च बुद्धिमानस्रावीश्वरो जगद्-
 त्ति, नैवम्, सन्निवेशविशेषवत्यपि बल्मीके बुद्धिमत्कारणत्वस्यादर्शनादित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च स्थानान्तरादवनेयमिति ।
 द्विसहस्रत्वाच्चन्द्रयोस्तत्परिवारस्यापि द्वित्यमाह—'दो कत्ति'त्यादिना 'दो भावके' इत्येतदवज्ञानेन ग्रन्थेन, सुगन्-
 श्यायं, नवरं द्वे कृत्तिके नक्षत्रापेक्षया, न तु तारिकापेक्षयेवं सर्वत्रेति, 'कत्ति'त्यादिगायात्रयेण नक्षत्रयुद्धः,
 कृत्तिकादीनामष्टाविंशतिनक्षत्राणां क्रमेणाद्यादयोऽष्टाविंशतिरेव देवता भवन्ति, आह च-द्वायमी ? एवं प्रजापती २
 सोमौ ३ रुद्रौ ४ अदिती ५ बृहस्पती ६ सप्तौ ७ पितरौ ८ भगौ ९ अर्यमणौ १० सवितारौ ? १ त्वष्टारौ १२ वायु १३
 इन्द्राग्नी १४ मित्रौ १५ इन्द्रौ १६ निर्ऋती १७ आपः १८ विश्वौ १९ त्र्यम्बकौ २० विष्णु २१ वसु २२ वरुणौ २३
 अजौ २४ विवृद्धी २५ ग्रन्थान्तरे अहिर्बुध्न्यावुक्तौ, पूषणौ २६ अश्विनौ २७, यमाविति २८, ग्रन्थान्तरे पुनरश्विनीत
 आरभ्यता एवमुक्ताः, "अश्वियमदहनकमलजशशिशूलभृददितिजीवफणिपितरः योन्यर्यमदिनकृत्वाष्टृपयनशक्रामिभि-
 त्वाख्याः ॥ १ ॥ ऐन्द्रो निर्ऋतिस्तोयं विश्वो ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः । अजपादोऽहिर्बुध्नः पूषा चेतीश्वरा भानाम् ॥ २ ॥"
 अङ्गारादयोऽष्टाशीतिग्रहाः सूत्रसिद्धाः, केवलमसदृष्टपुस्तकेषु केषुचिदेव यथोक्तसंख्या संवदतीति सूर्यप्रज्ञस्यनुसारे-
 णासाविह संवादनीया, तथाहि तत्सूत्रम्—“तथ खलु इमे अष्टासीई महागहा पन्नत्ता, तंजहा-इंगालए १ वियालए
 २ लोहियक्खे ३ सणिच्छे ४ आहुणिए ५ पाहुणिए ६ कणे ७ कणए ८ कणकणए ९ कणवियाणए १० कणसंताणए
 ११ सोमे १२ सहिए १३ अस्सासणे १४ कज्जीयए १५ कज्जडए १६ अक्करए १७ इंक्कए १८ संत्ते १९ संत्तवण्णे

२ स्थान-
लाप्यने
उपगः ३
चन्द्रादित्य
नक्षत्रादि-
स्वरूपं

२० संखवन्नाभे २१ कंसे २२ कंसवण्ये २३ कंसवन्नाभे २४ णीले २५ णील्लोभासे २६ रुप्पी २७ रुप्पोभासे २८ भासे
 २९ भासरासी ३० तिले ३१ तिलपुष्पवण्ये ३२ दगे ३३ दगपंचवण्ये ३४ काए ३५ काकंधे ३६ इंदगी ३७ धूमकेक
 ३८ हरी ३९ पिंगले ४० वुहे ४१ सुके ४२ वहस्सई ४३ राहू ४४ अगत्थी ४५ माणवगे ४६ कासे ४७ फासे ४८ धूरे
 ४९ पमुहे ५० वियडे ५१ विसंधी ५२ नियले ५३ पयले ५४ जडियाइलए ५५ अरुणे ५६ अग्गिलए ५७ काले ५८
 महाकाले ५९ सोत्थिए ६० सोवत्थिए ६१ वद्धमाणगे ६२ पलंवे ६३ णिच्चालोए ६४ निच्चुज्जोए ६५ सयंपभे ६६
 ओभासे ६७ सेयंकरे ६८ खेमंकरे ७० पभंकरे ७१ अपराजिए ७२ अए ७३ असोगे ७४ वीयसोगे ७५
 विमले ७६ वियत्ते ७७ वितत्थे ७८ विसाले ७९ साले ८० सुव्वए ८१ अनियट्ठी ८२ एगजडी ८३ दुजडी ८४ करक-
 रिए ८५ रायगले ८६ पुष्पकेक ८७ भावकेक ८८, इदं तत्रैव संग्रहणीगाथाभिन्नियन्त्रितं, तथाहि—“इंगालए १
 वियालए २, लोहियक्खे ३ सणिच्छेरे चेव ४ । आहुणिए ५ पाहुणिए ६ कणगसनामा उ पंचेव ११ ॥ १ ॥ सोमे १ स-
 हिए २ आसासणे य ३ कज्जोवए य ४ कव्वडए ५ । अयकरए ६ दुंदुहए ७ संखसनामाओ तिन्नेव १० (२१) ॥ २ ॥
 तिन्नेव कंसनामा ३ णीला ५ रुप्पी य ७ होंति चत्तारि । भास ९ तिलपुष्पवन्ने ११ [दगे य] दग पण[पंच]वण्ये य १३ काय का-
 कंधे १५ ॥ (३६) ॥ ३ ॥ इंदगि १ धूमकेक २ हरि ३ पिंगलए ४ वुहे य ५ सुके य ६ । वहस्सइ ७ राहु ८ अगत्थी
 ९ माणवए १० कास ११ फासे य १२ (४८) ॥ ४ ॥ धूरे १ पमुहे २ वियडे ३ विसंधिणियले ५ तथा पयले य ६ ।
 जडियाइलए ७ अरुणे ८ अग्गिल ९ काले १० महाकाले ११ (५९) ॥ ५ ॥ सोत्थिय १ सोवत्थिय २ वद्धमाणगे ३

शशिशेषवत् तदुद्धिमत्कारणपूर्वकं दृष्टं, यथा घटः, सन्निवेशविशेषवन्तश्च भ्रूधरादयः, यद्य बुद्धिमानन्नाथीभ्यो जगद्गुरु-
 र्सीति, नैवम्, सन्निवेशविशेषवत्यपि बल्मीके बुद्धिमत्कारणत्वस्यादर्शनादित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च स्थानान्तरादवनेयमिति ।
 द्विसहस्रत्वाच्चन्द्रयोस्तत्परिवारस्यापि द्वित्वमाह—‘दो कत्तिण’त्यादिना ‘दो भावकेज्’ इत्येतदवसानेन ग्रन्थेन, सुगन्-
 श्रायं, नवरं द्वे कृत्तिके नक्षत्रापेक्षया, न तु तारिकापेक्षयेत्येवं सर्वत्रेति, ‘कत्तिण’त्यादिगाथात्रयेण नक्षत्रसूत्रसदृशः,
 कृत्तिकादीनामष्टाविंशतिनक्षत्राणां क्रमेणाश्यादयोऽष्टाविंशतिरेव देवता भवन्ति, आह च-द्वायमी १ एवं प्रजापती २
 सोमौ ३ रुद्रौ ४ अदिती ५ बृहस्पती ६ सर्पौ ७ पितरौ ८ भगौ ९ अर्थमणौ १० सवितारौ ११ त्वष्टारौ १२ वायू १३
 इन्द्राग्नी १४ मित्रौ १५ इन्द्रौ १६ निर्ऋती १७ आपः १८ विश्वौ १९ ब्रह्मणौ २० विष्णू २१ वसू २२ वरुणौ २३
 अजौ २४ विवृद्धी २५ ग्रन्थान्तरे अहिर्बुधावुक्तौ, पूषणौ २६ अश्विनौ २७, यमाविति २८, ग्रन्थान्तरे पुनरश्विनीत
 आरभ्यता एवमुक्ताः, “अश्विन्यमदहनकमलजशशिशूलभृददितिजीवफणिपितरः योन्यर्यमदिनकृत्चष्टृपवनशक्रान्निमि-
 त्त्राख्याः ॥ १ ॥ ऐन्द्रो निर्ऋतिस्तोयं विश्वो ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः । अजपादोऽहिर्बुध्नः पूषा चेतीश्वरा भानाम् ॥ २ ॥”
 अङ्गारकादयोऽष्टाशीतिर्गहाः सूत्रसिद्धाः, केवलमस्मद्दृष्टपुस्तकेषु केषुचिदेव यथोक्तसङ्ख्या संवदतीति सूर्यप्रज्ञप्त्यनुसारे-
 णासाविह संवादनीया, तथाहि तत्सूत्रम्—“तत्थ खलु इमे अष्टासीई महागहा पन्नत्ता, तंजहा-इंगालए १ वियालए
 २ लोहियक्खे ३ सणिच्छेरे ४ आहुणिए ५ पाहुणिए ६ कणे ७ कणए ८ कणकणए ९ कणविचाणए १० कणसंताणए
 ११ सोमे १२ सहिए १३ अस्तासणे १४ कज्जीयए १५ कब्बडए १६ अयकरए १७ बुंदुभए १८ संले १९ संखवण्णे

२ स्थान-
 ताप्ययने
 उदेशः ३
 नन्द्रादित्य
 नक्षत्रादि-
 स्वरूपं

॥ ७८ ॥

स्थाना-
 ङ्गसूत्र-
 वृत्तिः
 . १७८ ॥

२० संखन्नाभे २१ कंसे २२ कंसवण्णे २३ कंसवन्नाभे २४ णीले २५ णीलौभासे २६ रूपी २७ रूपोभासे २८ भासे
 २९ भासरासी ३० तिले ३१ तिलपुष्पवण्णे ३२ दगे ३३ दगपंचवण्णे ३४ काए ३५ काकंधे ३६ इंदगी ३७ धूमकेऊ
 ३८ हरी ३९ पिंगले ४० बुहे ४१ सुके ४२ वहस्सई ४३ राहू ४४ अगत्थी ४५ माणवगे ४६ कासे ४७ फासे ४८ धुरे
 ४९ पमुहे ५० वियडे ५१ विसंधी ५२ नियले ५३ पयले ५४ जडियाइलए ५५ अरुणे ५६ अग्गिलए ५७ काले ५८
 महाकाले ५९ सोत्थिए ६० सोवत्थिए ६१ वद्धमाणगे ६२ पलंवे ६३ णिच्चालोए ६४ निच्चुज्जोए ६५ सयंपभे ६६
 ओभासे ६७ सेयंकरे ६८ खेमंकरे ६९ आमंकरे ७० पभंकरे ७१ अपराजिए ७२ अरए ७३ असोणे ७४ वीयसोणे ७५
 विमले ७६ वियत्ते ७७ वितत्थे ७८ विसाले ७९ साले ८० सुव्वए ८१ अनियट्ठी ८२ एगजडी ८३ दुजडी ८४ करक-
 रिए ८५ रायगले ८६ पुष्पकेऊ ८७ भावकेऊ ८८, इदं तत्रैव संग्रहणीगाथाभिर्नियञ्चितं, तथाहि—“इंगालए १
 वियालए २, लोहियक्खे ३ सणिच्छे ४ चेव ४ । आहुणिए ५ पाहुणिए ६ कणगसनामा उ पंचेव ११ ॥ १ ॥ सोमे १ स-
 हिए २ आसासणे य ३ कज्जोवए य ४ कव्वडए ५ । अयकरए ६ दुंदुहए ७ संखसनामाओ तिन्नेव १० (२१) ॥ २ ॥
 तिन्नेव कंसनामा ३ णीला ५ रूपी य ७ होंति चत्तारि । भास ९ तिलपुष्पवन्ने ११ [दगे य] दग पण[पंच]वण्णे य १३ काय का-
 कंधे १५ ॥ (३६) ॥ ३ ॥ इंदग्गि १ धूमकेऊ २ हरि ३ पिंगलए ४ बुहे य ५ सुके य ६ । वहस्सइ ७ राहु ८ अगत्थी
 ९ माणवए १० कास ११ फासे य १२ (४८) ॥ ४ ॥ धूरे १ पमुहे २ वियडे ३ विसंधिणियले ५ तथा पयले य ६ ।
 जडियाइलए ७ अरुणे ८ अगिल ९ काले १० महाकाले ११ (५९) ॥ ५ ॥ सोत्थिय १ सोवत्थिय २ वद्धमाणगे ३

तथा पलंवे य ४ । निचालोए ५ णिचुज्जोए ६ सयंपमे ७ चेव ओभासे ८ (६७) ॥ ६ ॥ संयंकर १ संमंकर २ जा-
भंकर ३ पभंकरे य ४ वोद्धन्वे । अए ५ विरए य ६ तथा असोग ७ तह वीयसोगे य ८ (७५) ॥ ७ ॥ विमल १ वि-
तत्त २ वित्तथे ३ विसाल ४ तह साल ५ सुव्वए ६ चेव । अनियट्ठी ७ एगजडी ८ य होइ विजडी य ९ बोद्धन्वे (८४)
इति । जम्बूद्वीपाधिकारादेवेदमपरमाह—
जंबुद्वीवस्स णं द्वीवस्स वेइआ दो गाउयाइ उद्धं उच्चत्तेणं पन्नत्ता । लवणे णं समुद्रे दो जोयणत्तयत्तहस्साइं पफ्फालवि-
क्खंमेणं पन्नत्ते । लवणत्सं णं समुदस्स वेतिया दो गाउयाइ उद्धं उच्चत्तेणं पन्नत्ता । (सूत्रं ९१) धायइसंते द्वीने पुट-
च्छिमद्वेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पन्नत्ता यट्ठसमतुल्ला जाव मरुदे चेव एरवए चेव, एवं जहा जंबु-
द्वीवे तथा एत्यवि माणियव्वं जाव दोसु वासेसु मणुया छव्विहंमि कालं पण्णुभवगणा विहरंति तं० मरुदे चेव एरवते
रस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पन्नत्ता वहु० जाव मरुदे चेव एरवए चेव, धाततीसंद्वीनपण्णुच्छिमद्वे णं मंद-
विहरंति भरुदे चेव एरवए चेव, णवरं कूडसामली चेव, धायइसंते णं द्वीवे दो मरुहाइं दो एरवयाइं दो हेमवयाइं दो हेरत्रवयाइं दो
दो अवरविदेहाइं दो देवकुरपजो दो देवकुरमहदुमा दो देवकुरमहदुमवासी देवा दो उत्तरकुराजो दो उत्तरकुरमहदुमा दो

स्थान-
काध्ययने
उदेजः ३

उत्तरकुरुमहदुमवासी देवा दो चुल्लहिमवंता दो महाहिमवंता दो निसहा दो नीलवंता दो रूपी दो सिहरी दो सदावाती दो सदावातवासी साती देवा दो वियडावाती दो वियडावातिवासी पभासा देवा दो गंधावाती दो गंधावातिवासी अरुणा देवा दो मालवंतपरियागा दो मालवंतपरियागावासी पउमा देवा दो मालवंता दो चित्तकूडा दो पम्हकूडा दो नलिणकूडा दो एगसेला दो तिकूडा दो वेसमणकूडा दो अजणा दो मातंजणा दो सोमणसा दो विजुप्पमा दो अंकावती दो पम्हावती दो आसीविसा दो सुहावहा दो चंदपव्वता दो सूरपव्वता दो देवपव्वया दो गंधमायणा दो उसुगारपव्वया, दो चुल्लहिमवंतकूडा दो वेसमणकूडा दो महाहिमवंतकूडा दो वेरुलियकूडा दो निसहकूडा दो रुयगकूडा दो नीलवंतकूडा दो उवदंसणकूडा दो रुप्पिकूडा दो मणिकंचणकूडा दो सिहरिकूडा दो तिगिच्छिकूडा दो पउमदहा दो पउमदहवासिणीओ सिरिदेवीओ दो महापउमदहा दो महापउमदहवासिणीओ हिरीतो देवीओ एवं जाव दो पुंडरीयदहा दो पौंडरीयदहवासिणीओ लच्छीदेवीओ, दो गंगापवायदहा जाव दो रत्तवतिपवातदहा दो रोहियाओ जाव दो रुप्पकूलतो दो गाहवतीओ दो दहवतीओ दो पंकवतीओ दो तत्तजलाओ दो मत्तजलाओ दो उम्मत्तजलाओ दो खीरोयाओ दो सीहसोताओ दो अंतोवाहिणीओ दो उम्ममालिणीओ दो फेणमालिणीओ दो गंभीरमालिणीओ दो कच्छा दो सुकच्छा दो महाकच्छा दो कच्छगावती दो आवत्ता दो मंगलावत्ता दो पुक्खला दो पुक्खलवर्द्ध दो वच्छा दो सुवच्छा दो महावच्छा दो वच्छगावती दो रम्मा दो रम्मगा दो रमणिज्जा दो मंगलावती दो पम्हा दो सुपम्हा दो महपम्हा दो पम्हागावती दो संस्सा दो णलिणा दो कुमुया दो स(ण)लिला(णा)वती दो वप्पा दो सुवप्पा दो महावप्पा दो वप्पागावती दो वग्गू दो

तथा पलंवे य ४ । निचालोएं ५ णिच्चुज्जोए ६ सयंपभे ७ चैव ओभासे ८ (६७) ॥ ६ ॥ संयंकर १ संमंकर २ जा-
भंकर ३ पभंकरे य ४ वोद्धव्ये । अरए ५ विरए य ६ तथा असोग ७ तद् वीयसोगे य ८ (७५) ॥ ७ ॥ विमल १ वि-
तत्त २ वितत्थे ३ विसाल ४ तद् साल ५ सुव्यए ६ चैव । अनियट्ठी ७ एगजडी ८ य होइ विजडी य ९ वोद्धव्ये (८४)
इति । जम्बूद्वीपाधिकारादेवेदमपरमाह—
जंबुद्वीवस्स णं दीवस्स वेइआ दो गाउयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पत्रत्ता । लवणे णं समुद्रे दो जोयणसयत्तहस्साइं पत्तालवि-
क्खंभेणं पत्रत्ते । लवणस्स णं समुदस्स वेतिया दो गाउयाइ उद्धं उच्चत्तेणं पत्रत्ता । (मूत्रं ९१) धायइमंते दीवे पुट-
च्छिमद्वेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पत्रत्ता यहुसमतुहा जाव भरहे चैव एरवए चैव, एणं जादा जंबु-
दीवे तथा एत्थवि भाणियव्वं जाव दोसु वासेसु मणुया छव्विहंमि कालं पणुभवगणा विहरंति तं० मरहे चैव एरवते
चैव, णवरं कूडसामली चैव धायइरक्खे चैव, देवा गरुले चैव वेणुदेवे सुदंसणे चैव, धाततीसंडीवपणच्छिमदे णं मंद-
रस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पत्रत्ता यहु० जाव मरहे चैव एरवए चैव जाव छव्विहंमि कालं पणुभवगणा
विहरंति भरहे चैव एरवए चैव, णवरं कूडसामली चैव महाधायतीरक्खे चैव, देवा गरुले चैव वेणुदेवे पियदंसणे चैव,
धायइसडे णं दीवे दो मरहाइं दो एरवयाइं दो हेमवयाइं दो हेरक्खयाइं दो हरिवासाइं दो रम्मगवासाइं दो पुब्बविदेहाइं
दो अवरविदेहाइं दो देवकुराओ दो देवकुरमहदुमा दो देवकुरमहदुमवासी देवा दो उत्तरकुराओ दो उत्तरकुरमहदुमा दो

'जंबू' इत्यादि कंठ्यं, नवरं, वज्रमय्याः अपृथो जनोच्छ्रायायाश्चतुर्द्धादिशोपर्यधोविस्तृताया जम्बूद्वीपनगरप्राकारकल्पाया जगत्या द्विगव्यूतोच्छ्रूतेन पञ्चधनुःशतविस्तृतेन नानारत्नमयेन जालकटकेन परिक्षिप्ताया उपरि वेदिकेति पद्मवरवेदिकेत्यर्थः; पञ्चधनुःशतविस्तीर्णा गवाक्षहेमकिङ्किणीघण्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविविधक्रीडास्थानमुभयतो वनखण्डवतीति ॥ जम्बूद्वीपवक्त्रतानन्तरं तदनन्तरत्वादेव लवणसमुद्रवक्त्रतान्तरमाह—'लवणे ण'मित्यादि कण्ठ्यम्, नवरम्, चक्रवालस्य विष्कम्भः—पृथुत्वं चक्रवालविष्कम्भस्तेनेति, समुद्रवेदिकासूत्रं जम्बूद्वीपवेदिकासूत्रवद्वाच्यमिति । क्षेत्रप्रस्तावाह्वणसमुद्रवक्त्रतानन्तरं धातकीखण्डवक्त्रतान्तरं 'धायइ संडे दीवे' इत्यादिना वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाह—कण्ठ्यश्चायम्, नवरं धातकीखण्डप्रकरणमपि जम्बूद्वीपलवणसमुद्रमध्यं वलयकृतिं धातकीखण्डमालिख्य हिमवदादिवर्षधरान् जम्बूद्वीपानुसारेणैवोभयतः पूर्वापरविभागेन भरतहैमवतादिवर्षाणि च व्यवस्थाप्य पूर्वापरदिशोर्धलयविष्कम्भमध्ये मेरुं च कल्पयित्वाऽवबोद्धव्यम् । अनेनैव च क्रमेण पुष्करवरद्वीपार्द्धप्रकरणमपीति । तत्र धातकीनां—वृक्षविशेषाणां खण्डो वनसमूह इत्यर्थो धातकीखण्डस्तद्युक्तो यो द्वीपः स धातकीखण्ड एवोच्यते, यथा दण्डयोगाद्दण्ड इति, धातकीखण्डश्चासौ द्वीपश्चेति धातकीखण्डद्वीपस्तस्य 'पुरच्छिभं'ति पौरस्त्यं पूर्वमित्यर्थो यदर्द्ध-विभागस्तद्धातकीखण्डद्वीपपौरस्त्यार्द्धं, पूर्वापरार्द्धता च लवणसमुद्रवेदिकातो दक्षिणत उत्तरतश्च धातकीखण्डवेदिकां यावद् गताभ्यामिपुकारपर्वताभ्यां धातकीखण्डस्य विभक्तत्वादिति, उक्तं च—'पंचसयंजोयुञ्चा सहस्रमेगं च ह्येति विच्छिन्ना । कालोयलवणजले

सुवग्नु दो गंधिला दो गंधिलावती ३२ दो खेमाओ दो रोमपुरीओ दो रिटाओ दो रिट्टपुरीओ दो रगगीओ दो मंजु-
साओ दो ओसधीओ दो पेंडरिणिणीओ दो सुसीमाओ दो कुंडलाओ दो अपराजियाओ दो पमंठराओ दो अंछांओ
दो पम्हावईओ दो सुमाओ दो रणसंचयाओ दो आसपुराओ दो सीहपुराओ दो महापुराओ दो विजयपुराओ दो
अपराजिताओ दो अवरओ दो असोयाओ दो विगयसोगाओ दो विजयाओ दो जयंतीओ दो जयंतीओ दो मचराणि-
याओ दो चक्रपुराओ दो खगपुराओ दो अवज्ञाओ दो अज्ज्ञाओ ३२ दो महालपणा दो गंइणना दो मोगनमपना
दो पंडावणाइं दो पंडुकंचलसिलाओ दो अतिपंडुकंचलसिलाओ दो रत्तकंचलसिलाओ दो अरत्तांचयत्तसिलाओ
दो मंदरा दो मंदरचूलिताओ, धायतिसंडस्स णं दीवस्स वेदियां दो गाउयाइं उट्टुपत्तेणं पत्रता । (सूत्रं ९२)
कालोदस्स णं समुदस्स वेइया दो गाउयाइं उट्टु उचत्तेणं पत्रता । पुक्खरत्तदीवडुपुच्छिमद्वेणं मंदरस्स पव्यस्स उत्तरया-
हित्थेणं दो वासा पं० बहुसमतुला जाव भरहे चैव एरवए चैव तहेव जाव दो कुराओ पं० देवदुए चैव उत्तरए चैव,
तत्थ णं दो महतिमहालता महहुमा पं० तं०—कूडसामली चैव पउमकक्खे चैव, देवा गकले चैव वेणुदेवे पउमे चैव,
जाव छव्विहंपि कालं पच्चणुभवमाणा विहरंति । पुक्खरत्तदीवडुपुच्छिमद्वे णं मंदरस्स पव्यस्स उत्तरयाहिणेणं दो वासा
पं० तं०—तहेव णाणत्तं कूडसामली चैव महापउमकक्खे चैव, देवा गकले चैव वेणुदेवे पुंडरीए चैव, पुक्खरत्तदीवडु-
णं दीवे दो भरद्दाइं दो एरवयाइं जाव दो मंदरा दो मंदरचूलियाओ, पुक्खरत्तदीवडुपुच्छिमद्वे णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं
उट्टुसुचत्तेणं पत्रता, सव्वेसिंपि णं दीवस्ससुहाणं वेदियाओ दो गाउयाइं उट्टुसुचत्तेणं पण्णाओ (स० ९३)

'जंबू' इत्यादि कंठ्यं, नवरं, वज्रमय्याः अष्टयोजनोच्छ्रयायाश्चतुर्द्धादिशोपर्यधोविस्तृताया जम्बूद्वीपनगरप्राकारकल्पाया
 जगत्या द्विगन्धूतोच्छ्रूतेन पञ्चधनुःशतविस्तृतेन नानारत्नमेयं जालकटकेन परिक्षिप्ताया उपरि वेदिकेति पद्मवरवेदिकेत्यर्थः,
 पञ्चधनुःशतविस्तीर्णा गवाक्षहेमकिङ्किणीघण्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविविधक्रीडास्थानमुभयतो वनखण्डवतीति ॥
 जम्बूद्वीपव्यतानन्तरं तदनन्तरत्वादेव लवणसमुद्रव्यतानमाह—'लवणे ण'मित्यादि कण्ठ्यम्, नवरम्, चक्रवा-
 लस्य-मण्डलस्य विष्कम्भः—पृथुत्वं चक्रवालविष्कम्भस्तेनेति, समुद्रवेदिकासूत्रं जम्बूद्वीपवेदिकासूत्रवद्वाच्यमिति । क्षेत्र-
 प्रस्तावाह्वणसमुद्रव्यतानन्तरं धातकीखण्डव्यतानं 'धायइ संडे दीवे' इत्यादिना वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाह—कण्ठ्य-
 श्याम्, नवरं धातकीखण्डप्रकरणमपि जम्बूद्वीपलवणसमुद्रमध्यं वलयकृतिं धातकीखण्डमालिख्य हिमवदादिवर्षधरान्
 जम्बूद्वीपानुसारेणैवोभयतः पूर्वापरविभागेन भरतहैमवतादिवर्षाणि च व्यवस्थाप्य पूर्वापरदिशोर्वलयविष्कम्भमध्ये मेरुं
 च कल्पयित्वाऽवबोद्धव्यम् । अनेनैव च क्रमेण पुष्करवरद्वीपार्द्धप्रकरणमपीति । तत्र धातकीनां—वृक्षविशेषाणां खण्डो
 वनसमूह इत्यर्थो धातकीखण्डस्तद्युक्तो यो द्वीपः स धातकीखण्ड एवोच्यते, यथा दण्डयोगाहण्ड इति, धातकीखण्ड-
 श्यासौ द्वीपश्चेति धातकीखण्डद्वीपस्तस्य 'पुरच्छिमं'ति पौरस्त्यं पूर्वमित्यर्थो यदर्द्धं—विभागस्तद्धातकीखण्डद्वीपपौर-
 स्त्यार्द्धं, पूर्वापरार्द्धता च लवणसमुद्रवेदिकातो दक्षिणत उत्तरतश्च धातकीखण्डवेदिकां यावद् गताभ्यामिपुकारपर्वताभ्यां
 धातकीखण्डस्य विभक्त्यादिति, उक्तं च—'पंचसयंजोयणुच्चा सहस्समेगं च होंति विच्छिन्ना । कालोययलवणजले

पुंढा ते दाहिणुत्तरओ ॥ १ ॥ दो इषुयारनगवरा धायइसंडस्स मञ्जयारठिया । तेहि दुहा णिहिस्सइ पुब्बद्धं पच्चि-
मद्धं च ॥ २ ॥” इति, तत्र णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘मन्दरस्य’ मेरोरित्येयं धातकीरण्डपूर्वाद्धपश्चिमाद्धप्रकरणे प्रत्येक-
मेकोनसप्ततिसूत्रप्रमाणे जम्बूद्वीपप्रकरणवदधेतव्ये व्याख्येये च, अत एवाह-‘एवं जहा जंबुद्वीवे तद्देत्यादि, नवरं वर्ष-
धरादिस्वरूपमायामादिसमता चैवं भावनीया—“पुब्बद्धस्स य मञ्जे मेरु तस्स पुण दाहिणुत्तरओ । वासाइं तिमि ति-
न्निवि विदेहवासं च मञ्जमि ॥ १ ॥ अरविवरसंठियाइं चउरो लक्खाइं ताइं खेत्ताइं (दीर्घतया) । अंतो संरित्ताइं
रुंदतराइं कमेण पुणो ॥ २ ॥ भरहे मुहविक्लंभो छावट्टिसयाइं चोइसहियाइं । अउणत्तीसं च सयं चारसट्टियदुत्तयमा-
गाणं ॥ ३ ॥ ६६१४३३३ । अट्टारस य सहस्सा पंचेव सया हवंति सीयाला । पणपणं अंससयं चाहिरओ भरहविक्लंभो
॥ ४ ॥ १८५४७३३३ । चउगुणियं भरहवासो [व्यास इत्यर्थः] हेमवए तं चउगुणं तइयं [हरियर्पमित्यर्थः] । हरिवासं
चउगुणितं महाविदेहस्स विक्लंभो ॥ ५ ॥ जह विक्लंभा दाहिणदिसाए तह उत्तरेऽवि वासतिए । जह पुब्बद्धे सत्त च

१ स्थौ तो दक्षिणोत्तरयोः ॥ १ ॥ दो इषुकारी नगवरो धातकीरंडस्य मध्ये स्थितौ । तान्यां द्विधा निर्दिश्यते पूर्वापे पश्चिमापे च ॥ २ ॥ २ पूर्वापेस्य च
मध्ये मेरुः पुनस्तस्य दक्षिणोत्तरतः । वर्षाणि त्रीणि विदेहवर्षं च मध्यभागे ॥ १ ॥ अरविवरसंस्थितानि चत्वारो लया क्षेत्राणि तानि (दीर्घेण) । अन्तः गुह्यतानि
विस्तृतानि क्रमेण पुनः ॥ ३ ॥ भरते सुखविक्रमः पट्टण्टिशतानि चतुर्दशार्थकानि । एकोनत्रिंशच्च दत्तं द्वादशाधिकद्विरातगाणानां ॥ ३ ॥ अट्टारस गहस्यनि पंचेव
च शतानि भवंति सप्तत्वारिंशदधिकानि । पंचपंचाशदधिकं अंशदत्तं बाह्यतो भूतविक्रमः ॥ ४ ॥ चतुर्गुणितो भरतव्यागो हेमवपति तच्चतुर्गुणं वृत्तं । हरिवर्ष-
चतुर्गुणो महाविदेहस्य विक्रमः ॥ ५ ॥ यथा विक्रम्या दक्षिणस्यां दिशि तथोत्तरस्यामपि वर्षत्रिके । यथा पूर्वाद्धं सप्तैव

तेह अवरद्धेऽवि वासाइं ॥ ६ ॥ सत्ताणजई सहस्सा सत्ताणजयाइं अट्ट य सयाइं । तिन्नेव य लक्खाइं कुरूण भागा य
 वाणजई ॥ ७ ॥ [विष्कम्भ इति] ३९७८९७३३ । अडवणसयं तेवीस सहस्सा दो य लक्ख जीवाओ । दोणह गिरीणा-
 यामो संखित्तो तं धणू कुरूणं ॥ ८ ॥ वासहरगिरी १२ वक्खारपव्वया ३२ पुव्वपच्छिमद्धेसु । जंबुद्वीवगदुगुणा वि-
 त्थरओ उस्सए तुल्ला ॥ ९ ॥ कंचणगजमगसुरकुरुनगा य वेयहु वट्टदीहा य । विक्खंभोव्वेहसमुस्सएण जह जंबुदी-
 विच्चा ॥ १० ॥ लक्खाइं तिन्नि दीहा विज्जुपभंगंधमादणा दो वि । छप्पन्नं च सहस्सा दोन्नि सया सत्तवीसा य
 ॥ ११ ॥ अउणट्टा दोन्नि सया उणसत्तरि सहस्स पंचलक्खा य । सोमणस मालवंता दीहा रुंदा दस सयाइं ॥ १२ ॥
 सव्याओऽवि णईओ विक्खंभोव्वेहुदुगुणमाणाओ । सीयासीयोयाणं वणाणि दुगुणाणि विक्खंभो ॥ १३ ॥ [विस्त-
 रतो वनमुखानीत्यर्थः] “वासहरकुरूसु दहा [वर्षधरेषु कुरूषु च ये हृदा इत्यर्थः] नदीण कुंडाइं तेसु जे दीवा । उव्वे-
 हुस्सयतुल्ला विक्खंभायामओ दुगुणा ॥ १४ ॥” [जम्बूद्वीपकापेक्षयेति] कियद्दुदूरं जम्बूद्वीपप्रकरणं धातकीखण्डपूर्वार्द्धा-

१ तथाऽपरार्धेऽपि वर्षाणि ॥ ६ ॥ सप्तनवतिः सहस्राणि सप्तनवत्यधिकाष्टशतानि । त्रय एव च लक्षाः कुर्वोर्विष्कम्भो द्विनवतिश्च भागाः ॥ ७ ॥ अष्टपंचा-
 शदधिकं शतं त्रयोविंशतिसहस्राणि द्वे लक्षे जीवा तु । द्वयोरिग्योरारायामः कुरूणं तत्संक्षिप्तं धनुः ॥ ८ ॥ वर्षधरगिरिवक्षस्कारपर्यन्ताः पूर्वार्द्धपथिमादयोः । जंबुद्वीपद्विगुणा
 विस्तरत उच्छ्रयेन तुल्याः ॥ ९ ॥ कांचनयमकदेवकुरुनगाश्च दृतदीर्घवैताब्द्याश्च । विष्कंभोद्वेषसमुच्छ्रयैर्यथा जंबूद्वीपगताः ॥ १० ॥ लक्षान् दीर्घां त्रीन् विद्युत्प्रभंग-
 धमादनौ द्वावपि । षट्पंचाशत्सहस्राणि सप्तविंशत्यधिके द्वे शते ॥ ११ ॥ एकोनषट्पथिके द्वे शते एकोनसप्ततिः सहस्राणि पंच लक्षाश्च । सोमनसमाल्यवंतो दीर्घो रुंदो
 ददा शतानि ॥ १२ ॥ सर्वा अपि नद्यो विष्कंभोद्वेषद्विगुणमानाः । सीतासीतोदयोः वनमुल्यानि द्विगुणानि विस्तरतः ॥ १३ ॥ वर्षधरकुरूषु हृदा नदीनां कुंडानि तेषु
 ये द्वीपाः । जेद्वेषोच्छ्रयान्यां तुल्याः विष्कंभायामतो द्विगुणाः ॥ १४ ॥

भिलापेन वाच्यमित्याह—'जाव दोसु चासेसु मणुए'त्यादि, एतस्माच्च सूत्रात् परतो जम्बूद्वीपप्रकरणे चन्द्रादिःपौलिनं सूत्राण्यधीतानि तानि च धातकीखण्डपुष्करार्द्धपूर्वाद्धीदिप्रकरणेषु न सम्भवन्ति, 'द्विस्थानरुत्याद् अस्याप्ययनस्य, धातकीखण्डादौ च चन्द्रादीनां बहुत्वादिति, आह च—'दो' चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे उवणतोए । पायइमंहे दीवे वारस चंदा य सूरा य ॥ १ ॥' इति चन्द्राणामद्वित्वेन नक्षत्रादीनामपि द्वित्वं न स्यात् ततो द्विस्थानरुज्जगत्तार इति । जम्बूद्वीपप्रकरणादस्य विशेषं दर्शयन्नाह—णवरमित्यादि, नवरं केवलमयं विशेष इत्यर्थः, कुरुमुत्रानन्तरं तत्र 'कूडसामली चैव जंबू चैव सुदंसणे'ति उक्तमिह तु जम्बूसूत्रे 'घायइरुस्ये चैव'त्ति यरुच्यम्, प्रमाणं च तयोर्जम्बूद्वीपकशात्मल्यादिवत्, तयोरेव देवसूत्रे 'अणादिण चैव जंबुद्वीपादिर्वह'त्यत्र यरुच्ये 'सुदंसणे चैव'त्तीह यरुच्यमिति । 'घायइसंडे दीवे'इत्यादि पश्चिमार्द्धप्रकरणं पूर्वार्द्धवदनुसर्तव्यम्, अत एवाह—'जाव उच्चियंहेपि काल'मित्यादि, विशेषमाह—'णवरं कूडसामली'त्यादि, धातकीखण्डपूर्वाद्धीत्तरकुरुषु धातकीवृक्ष उक्त इह तु महापातकीवृक्षोऽध्येतव्यः, देवसूत्रे द्वितीयः सुदर्शनस्तत्रार्धीतः इह तु प्रियदर्शनोऽध्येतव्य इति, पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धमीलेनेन धातकीखण्डद्वीपं मण्डूणमाश्रित्य द्विस्थानकं 'घायइसंडे ण'मित्यादिनाह—द्वे भरते पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धयोर्वहक्षिणदिग्भागे तयोर्भावादित्येवं सर्वत्र, भरतादीनां स्वरूपं प्रागुक्तम्, 'दो देवकुरुमहाहुमे'ति द्वौ कूटशाल्मलीवृक्षावित्यर्थः द्वौ तद्भासिदेवौ धेणुदेयावित्यर्थः, 'दो उत्तरकुरुमहाहुमे'ति धातकीवृक्षमहाधातकीवृक्षाविति, तद्देवौ सुदर्शनप्रियदर्शनाविति; बुहहिमवदादयः षड् वर्ष-

१ द्वौ चंद्रादिह द्वीपे चत्वारथ सागरे लवणतोये धातकीखंडे द्वीपे द्वादश चंद्राथ सूरांश्च ॥ १ ॥

धरपर्वताः शब्दापातिविकटापातिगन्धापातिमालवत्पर्यायाख्यवृत्तैवताढ्याश्च तन्निवासिस्वातिप्रभासारुणपद्मनभदेवानां
 द्वयेन द्वयेन सहिताः क्रमेण द्वौ द्वाबुक्तौ, 'दो मालवंत'त्ति मालवन्ताबुत्तरकुरुतः पूर्वदिग्वर्त्तिनौ गजदन्तकौ स्तः, ततो
 भद्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परौ शीतोत्तरकूलवर्त्तिनौ दक्षिणोत्तरायतौ चित्रकूटौ वक्षस्कारपर्वतौ, ततो विजयेना-
 न्तरनद्या विजयेन चान्तरितावन्यौ तथैवान्यौ पुनस्तथैवान्याविति पुनः पूर्ववनमुखवेदिकाविजयाभ्यामर्वाक् शीतादक्षि-
 णकूलवर्त्तिनि तथैव त्रिकूटादीनां चत्वारि द्वयानि, ततः सौमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्वर्त्तिनौ गजदन्तकौ, ततो गजदन्त-
 कावेव देवकुरुप्रत्यगभागवर्त्तिनौ विद्युत्प्रभौ, ततो भद्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परतः तथैवाङ्गावत्यादीनां चत्वारि
 द्वयानि शीतोदादक्षिणकूलवर्त्तिनि, पुनरन्यानि पश्चिमवनमुखवेदिकान्त्यविजयाभ्यां पूर्वतः क्रमेण तथैव चन्द्रपर्वतादीनां
 चत्वारि द्वयानि, ततो गन्धमादनाबुत्तरकुरूपश्चिमभागवर्त्तिनौ गजदन्तकाविति, एते धातकीखण्डस्य पूवाङ्गे पश्चिमाङ्गे
 च भवन्तीति द्वौ द्वाबुक्ताविति, इयुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दिशोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति, 'दो चुल्लहिमवंतकूडा'
 इत्यादि, हिमवदादयः पद्म वर्षधरपर्वताः तेषु ये द्वे द्वे जम्बूद्वीपप्रकरणे अभिहिते ते पर्वतानां द्विगुणत्वाद् एकै-
 कशो द्वे द्वे स्यातामिति, वर्षधराणां द्विगुणत्वात् पद्मादिहृदा अपि द्विगुणास्तद्वेव्योऽप्येवमिति । चतुर्दशानां गङ्गादि-
 महानदीनां पूर्वपश्चिमाङ्गपेक्षया द्विगुणत्वात् तत्रपातहृदा अपि द्वौ द्वौ स्युरित्याह—'दो गंगापवायद्देह'त्यादि, 'दो रो-
 हियाओ' इत्यादौ नद्यधिकारे गङ्गादीनां सदपि द्वित्वं नोक्तं, जम्बूद्वीपप्रकरणोक्तस्य—“महाहिमवंताओ वासहरपञ्च-
 याओ महापद्महृदाओ दो महानदीओ पवहंती”त्यादिसूत्रक्रमस्याश्रयणात्, तत्र हि रोहिदादय एवाष्टौ श्रूयन्त इति,

भिलापेन वाच्यमित्याह—‘जाव दोसु वासेसु मणुए’त्यादि, एतस्माच्च सूत्रात् परतो जम्बूद्वीपप्रकरणे चन्द्रादिग्योतिषां सूत्राण्यधीतानि तानि च धातकीखण्डपुञ्जकार्द्धपूर्वाद्धीदिप्रकरणेषु न सम्भवन्ति, ‘द्विस्थानकत्वात् अस्याध्ययनस्य, धातकीखण्डादौ च चन्द्रादीनां बहुत्वादिति, आह च—“दो’ चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए । धायइमंटे दीवे वारस चंदा य सूरु य ॥ १ ॥” इति चन्द्राणामद्वित्वेन नक्षत्रादीनामपि द्वित्वं न स्यात् ततो द्विस्थानकेऽनवतार इति । जम्बूद्वीपप्रकरणादस्य विशेषं दर्शयन्नाह—णवरमित्यादि, नवरं केवलमयं विशेष इत्यर्थः, कुरुसुत्रानन्तरं तत्र ‘कूडसामली चैव जंबू चैव सुदंसणे’ति उक्तमिह तु जम्बूस्थाने ‘धायइरुम्बे चैव’त्ति वक्तव्यम्, प्रमाणं च तयोर्जम्बूद्वीपकशात्मल्यादिवत्, तयोरेव देवसूत्रे ‘अणादिण चैव जंबूदीवाहिवई’त्यत्र वक्तव्ये ‘सुदंसणे चैव’त्तीह वक्तव्यमिति । ‘धायइसंडे दीवे’इत्यादि पश्चिमाद्धप्रकरणं पूर्वार्द्धवदनुसर्तव्यम्, अत एवाह—‘जाव छच्चिहंपि काल’मित्यादि, विशेषमाह—‘णवरं कूडसामली’त्यादि, धातकीखण्डपूर्वाद्धोत्तरकुरुषु धातकीवृक्ष उक्त इह तु महाघातकीवृक्षोऽध्येतव्यः, देवसूत्रे द्वितीयः सुदर्शनस्तत्राधीतः इह तु प्रियदर्शनोऽध्येतव्य इति, पूर्वार्द्धपश्चिमाद्धमीलनेन घातकीखण्डद्वीपं सम्पूर्णमाश्रित्य द्विस्थानकं ‘धायइसंडे ण’मित्यादिनाह—छे भरते पूर्वार्द्धपश्चिमाद्धयोर्ध्वक्षिणदिग्भागे तयोर्भावादित्येवं सर्वत्र, भरतादीनां स्वरूपं प्रागुक्तम्, ‘दो देवकुरुमहाडुमे’ति द्वौ कूटशाल्मलीवृक्षावित्यर्थः द्वौ तद्भासिदेवौ वेणुदेवावित्यर्थः, ‘दो उत्तरकुरुमहाडुमे’ति धातकीवृक्षमहाघातकीवृक्षाविति, तद्देवौ सुदर्शनप्रियदर्शनाविति; बुलहिमवदादयः पद्द वर्ष-

१ द्वौ चंद्राविह द्वीपे चत्वारश्च सागरे लवणतोये घातकीखंडे द्वीपे द्वादश चंद्राश्च सूर्यांब ॥ १ ॥

धरपर्वताः शब्दापातिविकटापातिगन्धापातिमालवत्पर्यायाख्यवृत्तैवताढ्याश्च तन्निवासिस्वातिप्रभासारुणपद्मनाभदेवानां
 द्वयेन सहिताः क्रमेण द्वौ द्वाबुक्तौ, 'दो मालवंत'ति मालवन्ताबुत्तरकुरुतः पूर्वदिग्वर्त्तिनौ गजदन्तकौ स्तः, ततो
 भद्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परौ शीतोत्तरकूलवर्त्तिनौ दक्षिणोत्तरायतौ चित्रकूटौ वक्षस्कारपर्वतौ, ततो विजयेना-
 न्तरनद्या विजयेन चान्तरितावन्यौ तथैवान्यौ पुनस्तथैवान्याविति पुनः पूर्ववनमुखवेदिकाविजयाभ्यामर्वाक् शीतादक्षि-
 णकूलवर्त्तिनि तथैव त्रिकूटादीनां चत्वारि द्वयानि, ततः सौमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्वर्त्तिनौ गजदन्तकौ, ततो गजदन्त-
 कावेव देवकुरुप्रत्यग्भागवर्त्तिनौ विद्युत्प्रभौ, ततो भद्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परतः तथैवाङ्गावत्यादीनां चत्वारि
 द्वयानि शीतोदादक्षिणकूलवर्त्तिनि, पुनरन्यानि पश्चिमवनमुखवेदिकान्त्यविजयाभ्यां पूर्वतः क्रमेण तथैव चन्द्रपर्वतादीनां
 चत्वारि द्वयानि, ततो गन्धमादनाबुत्तरकुरुपश्चिमभागवर्त्तिनौ गजदन्तकाविति, एते धातकीखण्डस्य पूवाञ्छे पश्चिमाञ्छे
 च भवन्तीति द्वौ द्वाबुक्ताविति, इषुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दिशोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति, 'दो चुल्लहिमवंतकूडा'
 इत्यादि, हिमवदादयः षड् वर्षधरपर्वताः तेषु ये द्वे द्वे जम्बूद्वीपप्रकरणे अभिहिते ते पर्वतानां द्विगुणत्वाद् एकै-
 कशो द्वे द्वे स्यातामिति, वर्षधराणां द्विगुणत्वात् पद्मादिहदा अपि द्विगुणास्तद्देव्योऽप्येवमिति । चतुर्दशानां गङ्गादि-
 महानदीनां पूर्वपश्चिमाङ्घ्रिपक्षया द्विगुणत्वात् तत्रपातहदा अपि द्वौ द्वौ स्युरित्याह—'दो गंगापवायद्देहे'त्यादि, 'दो रो-
 हियाओ' इत्यादौ नद्यधिकारे गङ्गादीनां सदपि द्वित्वं नोक्तं, जम्बूद्वीपप्रकरणोक्तस्य—'महाहिमवंताओ वासहरपव्व-
 याओ महापञ्चमद्देहाओ दो महानदीओ पवहंती"त्यादिसूत्रक्रमस्याश्रयणात्, तत्र हि रोहिदादय एवाष्टौ श्रूयन्त इति,

चित्रकूटपद्मकूटवक्षस्कारपर्वतयोरन्तरे नीलवद्वर्षधरपर्वतनितम्बव्यवस्थिताद् ब्राह्मवतीकुण्डाद्दक्षिणतोरणविनिर्गनाज्जा-
विशतिनदीसहस्रपरिवारा शीताभिगामिनी सुकच्छमहाकच्छविजययोर्विभागकारिणी ब्राह्मवती नदी, एवं यथायोगं द्वयो-
र्द्वयोः सबक्षस्कारपर्वतयोर्विजययोरन्तरे क्रमेण प्रदक्षिण्या द्वादशाप्यन्तरनद्यो योज्याः, तद्वित्त्वं च पूर्ववदिति, पङ्कज-
तीत्यत्र वेगवतीति ग्रन्थान्तरे दृश्यते, क्षारोदेत्यत्र क्षीरोदेत्यन्यत्र, सिंहश्रोता इत्यत्र सीतश्रोता इत्यपरत्र, फेनमालिनी
गम्भीरमालिनी चेतीह व्यत्ययश्च दृश्यते इति, माल्यवद्भजदन्तकभद्रशालघनाभ्यामारम्य कच्छादीनि द्वात्रिंशद्विजय-
क्षेत्रयुगलानि प्रदक्षिणतोऽवगन्तव्यानीति, तथा कच्छादिषु क्रमेण क्षेमादिपुरीणां युगलानि द्वात्रिंशदवगन्तव्यानीति,
भद्रशालादीनि मेरौ चत्वारि वनानि—“भ्रूमीए भद्रशालं मेहलजुयलंमि दोन्नि रम्माइं । नंदणसोमणत्ताइं पंडगपरि-
मंडियं सिहरं ॥ १ ॥” इति वचनात्, मेर्वोद्धित्वे च वनाना द्वित्वमिति, शिलाश्चतस्रो मेरी पण्डकवनमध्ये चूलिकायाः
क्रमेण पूर्वादिषु, अत्र गाथे—“पंडगवणंमि चवरो सिलाउ चउसुवि दिसासु चूलाए । चउजोयणउस्सियाओ सब्यजु-
णकंचणमयाओ ॥ १ ॥ पंचसयायामाओ मज्जे दीहत्तणऽद्धरुंदाओ । चंदद्धसंठियाओ कुमुओयरहारगोराओ ॥ २ ॥”
इति, मन्दरे-मेरौ मेरुचूलिका-शिलरविशेषः, स्वरूपमस्याः—“मेरुस्से उवरि चूला जिणभयणविहूसिया दुयी(४०)सुच्चा ।

१ भ्रूमी भद्रशालं मेखलायुगले द्वे रम्ये नन्दनसौमने पाण्डुकपरिमण्डितं शिपारम् ॥ १ ॥ २ पाण्डुकाने चतस्रः शिलाघतयुगलि रिधु गूलायाः । चतुर्वो-
जनोच्छ्रिताः सर्वाङ्गुलकाश्चानमद्यः ॥ १ ॥ पञ्चशतायामा मध्ये दीर्घत्वार्षष्टयुलाः । अर्धचन्द्रसंस्थिताः कुमुदोदरहारगोराः ॥ २ ॥ ३ कुम्भो- । कुमुभो १०. ४ मेरो-
रपरि चूला जिनभवनभूपिता चत्वारिशत उच्चा ।

धारस अट्ट य चउरो मूले मञ्जुवरि रंदा य ॥ १ ॥ इति, वेदिकासूत्रं जम्बूद्वीपवत्, धातकीखण्डानन्तरं कालोदसमुद्रो
 भवतीति तद्वक्तव्यतामाह—‘कालोदे’त्यादि कण्ठ्यम्, कालोदानन्तरमनन्तरत्वादेव पुष्करधरद्वीपस्य पूर्वार्द्धपश्चार्द्ध-
 तदुभयप्रकरणान्याह—‘पुष्करे’त्यादि, त्रीण्यत्यतिदेशप्रधानानि, अतिदेशलभ्यश्चार्थः सुगम एव, नवरं पूर्वार्द्धापरार्द्धता
 धातकीखण्डविदुकाराभ्यामवगन्तव्या, भरतादीनां चायामादिसमैवं भावनीया—“इगुयालीस सहस्सा पंचेव सय्यो
 हवंति उणसीया । तेवत्तरमंससयं मुहविकखंभो भरहवासे ॥ १ ॥” ४१५७९^{१७३}_{२१२} पत्रद्वि सहस्साइं चत्तारि सया हवंति छा-
 याला । तेरस चैव य अंसा वाहिरो भरहविकखंभो ॥ २ ॥” ६५४४६^{३३}_{२१२} । चउगुणिय भरहवासो [विस्तर इत्यर्थः] हेमवए तं
 चउगुणं तइयं [हरिवर्षमित्यर्थः] । हरिवासं चउगुणियं महाविदेहस्स विकखंभो ॥ ३ ॥” एवमैरवतादीनि मन्तव्यानि “स-
 त्तारिं सयाइं चोइस अहियाइं सत्तरस लक्खा । होइ कुरुविकखंभो अट्ट य भागा अपरिसेसा ॥ ४ ॥” १७०७७^६_{२१२}
 “चत्तारि लक्ख छत्तीस सहस्सा नव सया य सोलहिया । [एया कुरुजीवा] । ४३६९१६ दोण्ह गिरीणायामो संखित्तो तं
 धणू कुरूणं ॥ ५ ॥ सोमणसमालवंता दीहा वीसं भवे सयसहस्सा । तेयालीस सहस्सा अउणावीसा य दोन्नि सया ॥ ६ ॥

१ द्वादशाष्ट चत्वारि मूले मध्य उपरि विस्तीर्णा ॥ १ ॥ २ एकचत्वारिंशत्सहस्राणि पंचैव शतानि भवन्त्येकोनाशीत्यधिकानि त्रिसप्तत्यधिकशतमंशानां
 मुखविक्रंभो भरतवर्षे ॥ १ ॥ पंचपष्टिसहस्राणि चत्वारि शतानि भवंति पद्भृत्यारिंशदधिकानि त्रयोदश एवांशा वाह्यो भारतविक्रंभः ॥ २ ॥ चतुर्गुणितभरतव्यासो
 हेमवते तच्चतुर्गुणं तृतीयं हरिवर्षं चतुर्गुणितं महाविदेहस्य विक्रंभः ॥ ३ ॥ सप्तसप्ततिः शतानि चतुर्दशाधिकानि सप्तदश लक्षा भवति कुरुविक्रंभः अष्टौ च भागा
 अपरिधेयाः ॥ ४ ॥ चतुर्लक्षपट्त्रिंशत्सहस्रपोडशाधिकनवशतानि द्वयोर्गिर्योरायामः तद्धनुः कुरूणां संक्षिप्तं ॥ ५ ॥ सौमनसमालवंतौ दीर्घौ विशतिः शतसहस्राणि
 त्रिचत्वारिंशत्सहस्राणि एकोनविंशत्यधिके द्वे शते ॥ ६ ॥

२०४३२१९ । “सौलहियं सयमेगं छव्वीत्ससहस्स सोलस य लक्खा । विग्गुण्णो नगो गंपमायणा वेत दी-
हाओ ॥ ७ ॥” १६२६११६, महाड्डमा जंबूद्वीपकमहाड्डमुल्या; तथा—“धोयदरंमि दीये जो विस्संभो ३ दोरे ३
णगाणं । सो दुगुणो णायव्वो पुक्खरंखे णगाणं तु ॥ ८ ॥ वासहरा चक्खारा दहणशुद्धा यणा य मीयादे । दीये दीये
दुगुणा वित्थरओ उस्सए तुहा ॥ ९ ॥ उडुयार जमगंक्कण चित्तविचित्ता य वट्ठेयह्हा । दीये दीये गुत्ता सुमेह्हा
जे य वेयह्हा ॥ १० ॥” इति । पुक्खरद्वीपवेदिकाम्पूरूपणानन्तरं शेषद्वीपसमुद्रवेदिकाम्पूरूपणामाह—‘सुव्वेसिंपि णंमि-

वृत्तिः

। ८४ ॥

दो असुक्खमारिदा पन्नत्ता, तं०—चमरे चैव वली चैव, दो णागकुमारिदा पणत्ता, तं०—भरणे चैव भूयानंदे वेत २, दो सु-
वन्नकुमारिदा पं० तं०—वेणुदेवे चैव वेणुदाली चैव, दो विज्जुकुमारिदा पं० तं०—हरिसेव हरिस्सहे चैव, दो अग्गिज्जुमारिदा
पन्नत्ता तं०—अगिसिहे चैव अग्गिमाणवे चैव, दो दीवकुमारिदा पं० तं०—पुत्रे चैव विसिट्ठे चैव, दो इदिकुमारिदा
पं० तं०—जलकंते चैव जलप्पमे चैव, दो दिसाकुमारिदा पं० तं०—अग्गिमाती चैव जमित्थवाएणे चैव, दो चात्तज्जुमा-

पन्नत्ता तं०—अगिसिहे चैव अग्गिमाणवे चैव, दो दिसाकुमारिदा पं० तं०—अग्गिमाती चैव जमित्थवाएणे चैव, दो चात्तज्जुमा-
पं० तं०—जलकंते चैव जलप्पमे चैव, दो विस्संभो भवति तु नगान्णो
पं० तं०—अग्गिमाती चैव जमित्थवाएणे चैव, दो चात्तज्जुमा-

१ पोडशाधिकं शतं पड्विंशतिसहस्राणि पोडश च लक्षा विघुत्तमो नगो गन्धमादागधैव दीर्घी ॥ ७ ॥ २ षाण्णोत्तरे द्वीपे यो विष्णुमात्रु भवति तु नगान्णो
स द्विगुणो शतव्यः पुक्खरं नगान्णु ॥ ८ ॥ वर्षपरा वल्लरुत्ताराः हृदयदीकुंठानि पनानि च गीतादयः द्वीपे द्वीपे द्विगुणा विस्वात्त उच्छ्रेण गुत्था ॥ ९ ॥

१ पोडशाधिकं शतं पड्विंशतिसहस्राणि पोडश च लक्षा विघुत्तमो नगो गन्धमादागधैव दीर्घी ॥ ७ ॥ २ षाण्णोत्तरे द्वीपे यो विष्णुमात्रु भवति तु नगान्णो
स द्विगुणो शतव्यः पुक्खरं नगान्णु ॥ ८ ॥ वर्षपरा वल्लरुत्ताराः हृदयदीकुंठानि पनानि च गीतादयः द्वीपे द्वीपे द्विगुणा विस्वात्त उच्छ्रेण गुत्था ॥ ९ ॥

रिदा पं० तं०—वेलंबे चैव पभंजणे चैव, दो थणियकुमारिंदा पणत्ता, तं०—घोसे चैव महाघोसे चैव, दो पिसाइंदा
 पत्रत्ता—तं०—काले चैव महाकाले चैव, दो भूइंदा पं० तं०—सुरूवे चैव पडिरूवे चैव, दो जंकिखदा पत्रत्ता, तं०—
 पुत्रभदे चैव माणिभदे चैव, दो रक्खसिंदा पत्रत्ता, तं०—भीसे चैव महाभीसे चैव, दो किन्नरिंदा पत्रत्ता, तं०—किन्नरे चैव
 कियुरिसे चैव, दो किपुरिसिंदा पं० तं०—सपुरिसे चैव महापुरिसे चैव, दो महोरगिंदा पं० तं०—अतिकाए चैव
 महाकाए चैव, दो गंधळ्विंदा पं०, तं०—गीतरती चैव गीयजसे चैव, दो अणपत्रिंदा पं०, तं०—संनिहिण चैव सामण्णे
 चैव, दो पणपत्रिंदा पं०, तं०—धाए चैव विहाए चैव, दो इसिवाइंदा पं०, तं०—इसिचैव इसिवालए चैव, दो भूतवा-
 इंदा पत्रत्ता, तं०—इस्सरे चैव महिस्सरे चैव, दो कंदिंदा पं० तं०—सुवच्छे चैव विसाले चैव, दो महाकंदिंदा पत्रत्ता,
 तं०—हस्से चैव हस्सरती चैव, दो कुमंडिंदा पं० तं०—सेए चैव महासेए चैव, दो पतइंदा पं० तं०—पतए चैव
 पतयवई चैव, जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पत्रत्ता, तं०—चंदे चैव सूरे चैव, सोहम्मीसाणसु णं कल्पेसु दो इंदा पं०,
 तं०—संके चैव ईसाणे चैव, एवं सणकुमारमाहिंदेसु कल्पेसु दो इंदा पं०, तं०—सणकुमारे चैव माहिंदे चैव, वंभलो-
 गलंतएसु णं कल्पेसु दो इंदा पं०, तं०—वंभे चैव लंतए चैव, महासुक्कसहस्सारेसु णं कल्पेसु दो इंदा पत्रत्ता, तं०—
 महासुक्के चैव सहस्सारे चैव, आणयपाणतारणञ्जुतेसु णं कल्पेसु दो इंदा पं० तं०—पाणते चैव अश्रुते चैव, महासु-
 क्कसहस्सारेसु णं कल्पेसु विमाणा दुवण्णा पं०, तं०—हालिंदा चैव सुक्किहा चैव, गेविज्जाणं देवा णं दो रयगीओ
 उड्डुच्चत्तेणं पत्रत्ता (सू० ९४) द्वितीयस्थाने तृतीयोद्देशकः समाप्तः । २-३ ।

२०४३२१९ । “सोलहियं सयमेगं छन्वीससहस्स सोलस य लक्खा । विज्जुप्पमो नगो गंधमायणा च व दी-
हाओ ॥ ७ ॥” १६२६११६, महाड्डमा जंबूद्धीपकमहाड्डमत्थुल्या; तथा—“धायइवरंमि दीवे जो विक्खंभो उ होइ उ
णगणं । सो दुगुणो णायव्वो पुक्खरच्छे णगणं तु ॥ ८ ॥ वासहरा वक्खारा दहनइकुंडा वणा य सीयाई । दीवे दीवे
दुगुणा वित्थरओ उस्सए तुळा ॥ ९ ॥ उसुयार जमगंकचण चित्तविचिता य वट्ठेयद्दा । दीवे दीवे तुळा दुमेहुला
जे य वेयद्दा ॥ १० ॥” इति । पुक्करवट्ठीपवेदिकाप्ररूपणानन्तरं शेषद्वीपसमुद्रवेदिकाप्ररूपणामाह—‘सन्वेसंसिपि णंमि-

पन्नत्ता तं०—अगिसिहे च व जलपमे च व, दो विसाकुमारिदा पं० तं०—असियगती च व अमितवाहणे च व, दो वावकुमा-
दो असुक्कुमारिदा पन्नत्ता, तं०—चमरे च व वली च व, दो णागकुमारिदा पण्णत्ता, तं०—घरणे च व भूयाणंदे च व २, दो सु-
दुगुणा जे य वेयद्दा ॥ १० ॥” इति । पुक्करवट्ठीपवेदिकाप्ररूपणानन्तरं शेषद्वीपसमुद्रवेदिकाप्ररूपणामाह—

दो असुक्कुमारिदा पन्नत्ता, तं०—चमरे च व वली च व, दो णागकुमारिदा पण्णत्ता, तं०—घरणे च व भूयाणंदे च व २, दो सु-
दुगुणा जे य वेयद्दा ॥ १० ॥” इति । पुक्करवट्ठीपवेदिकाप्ररूपणानन्तरं शेषद्वीपसमुद्रवेदिकाप्ररूपणामाह—

दो असुक्कुमारिदा पं० तं०—वेणुदेवे च व वेणुदाली च व, दो विज्जुकुमारिदा पं० तं०—हरिगेव हरिस्सहे च व, दो उद्दिहिक्कुमारिदा
वन्नकुमारिदा पं० तं०—अगिसिहे च व अगिमाणवे च व, दो वीवकुमारिदा पं० तं०—पुत्रे च व विसिद्धे च व, दो वावकुमा-
पन्नत्ता तं०—अगिसिहे च व अगिमाणवे च व, दो विसाकुमारिदा पं० तं०—असियगती च व अमितवाहणे च व, दो वावकुमा-
पं० तं०—जलकंते च व जलपमे च व, दो विसाकुमारिदा पं० तं०—असियगती च व अमितवाहणे च व, दो वावकुमा-

१ योडशाधिकं शतं पद्धिशासितवहसाणि पोवदा च लक्खा विद्युत्प्रभो नगो गन्धमादनधैव दीर्घो ॥ ७ ॥ २ घातकीवरे द्वीपे दो विक्कमत्थु गभवि तु गगानो
स द्विगुणो ज्ञातव्यः पुक्कराद्धं नगानान्तु ॥ ८ ॥ वर्षपटा वक्खस्काराः हदनदीकुंगानि वनाति च सीतादनः द्वीपे द्वीपे द्विगुणा भित्तरात् उच्छ्रेयण तुल्या ॥ ९ ॥

द्विगुणो ज्ञातव्यः पुक्कराद्धं नगानान्तु ॥ ८ ॥ वर्षपटा वक्खस्काराः हदनदीकुंगानि वनाति च सीतादनः द्वीपे द्वीपे द्विगुणा भित्तरात् उच्छ्रेयण तुल्या ॥ ९ ॥

रिंदा पं० तं०—धेल्बे चैव पभंजणे चैव, दो थणियकुमारिंदा पणत्ता, तं०—घोसे चैव महाघोसे चैव, दो पिसाइंदा
 पत्रत्ता—तं०—काले चैव महाकाले चैव, दो भूइंदा पं० तं०—सुरूवे चैव पडिरूवे चैव, दो जंक्खिदा पत्रत्ता, तं०—
 पुत्रभदे चैव माणिभदे चैव, दो रक्खसिंदा पत्रत्ता, तं०—भीमे चैव महाभीमे चैव, दो किन्नरिंदा पत्रत्ता, तं०—किन्नरे चैव
 किंपुरिसे चैव, दो किंपुरिसिंदा पं० तं०—सप्पुरिसे चैव महापुरिसे चैव, दो महोरगिंदा पं० तं०—अठिकाए चैव
 महाकाए चैव, दो गंधव्विंदा पं०, तं०—गीतरती चैव गीयजसे चैव, दो अणपन्निंदा पं०, तं०—संनिहिए चैव सामण्णे
 चैव, दो पणपन्निंदा पं०, तं०—धाए चैव विहाए चैव, दो इसिवाइंदा पं०, तं०—इसिचैव इसिवालए चैव, दो भूतवा-
 इंदा पत्रत्ता, तं०—इस्सरे चैव महिस्सरे चैव, दो कंदिंदा पं० तं०—सुवच्छे चैव विसाले चैव, दो महाकंदिंदा पत्रत्ता,
 तं०—हस्से चैव हस्सरती चैव, दो कुमंडिंदा पं० तं०—सेए चैव महासेए चैव, दो पतइंदा पं० तं०—पतए चैव
 पतयवई चैव, जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पत्रत्ता, तं०—चंदे चैव सूरे चैव, सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं०,
 तं०—सके चैव ईसाणे चैव, एवं सणकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इंदा पं०, तं०—सणकुमारे चैव माहिंदे चैव, वंभलो-
 गलंतएसु णं कप्पेसु दो इंदा पं०, तं०—वंभे चैव लंतए चैव, महासुक्कसहस्सारेसु णं कप्पेसु दो इंदा पत्रत्ता, तं०—
 महासुक्के चैव सहस्सारे चैव, आणयपाणतारणत्तुतेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं०—पाणते चैव अशुते चैव, महासु-
 क्कसहस्सारेसु णं कप्पेसु विमाणा दुवण्णा पं०, तं०—हालिंदा चैव सुक्किहा चैव, गेचिज्जाणं देवा णं दो रयणीओ
 उडुसुच्चत्तेणं पत्रत्ता (सू० ९४) द्वितीयस्थाने तृतीयोद्देशकः समाप्तः । २-३ ।

पबुचति २, खणाति वा लवाति वा जीवाति या अजीवाति या पबुचति ३, एवं मुहुत्ताति वा अहोरत्ताति वा ४, पक्खाति वा मासाति वा ५, उहति वा अयणाति वा ६, संवच्छरति वा जुगाति वा ७, वाससयाति वा वाससहस्साइ वा ८, वाससतसहस्साइ वा वासकोडीइ वा ९, पुव्वंगति वा पुव्वति वा १०, तुडियंगति वा तुडियाति वा ११, अडडंगति वा अडडाति वा १२, अंबंगति वा अववाति वा १३, हूहूअंगति वा हूहूयाति वा १४, उप्पलंगति वा उप्पलाति वा १५, पवमंगइ वा पडमाति वा १६, गल्लिणंगति वा गल्लिणाति वा १७, अच्छणिकुरंगति वा अच्छणित्तराति वा १८, अडअंगति वा अडआति वा १९, गउअंगति वा गउआति वा २०, पउतंगति वा पउताति वा २१, चूलि-
 तंगति वा चूलिताति वा २२, सीसपहेलियंगति वा सीसपहेलियाति वा २३, पलिओवमाति वा सागरोवमाति वा २४, उस्सप्पिणीति वा ओस्सप्पिणीति वा जीवाति या अजीवाति या पबुचति २५, गामाति वा णगराति वा निगमाति वा रायहाणीति वा खेडाति वा कब्बडाति वा मडवाति वा दोणमुहाति वा पट्टणाति वा आगराति वा आसमाति वा संवाहाति वा संनिवेसाइ वा घोसाइ वा आरामाइ वा उज्जाणाति वा वणाति वा वणसंडाति वा वावीइ वा पुक्ख-
 रणीति वा सराति वा सरपंतीति वा अगडाति वा तलागाति वा दहाति वा णदीति वा पुढवीति वा उद्वहीति वा वात-
 खंधाति वा उवासंतराति वा वलताति वा विग्गहाति वा दीवाति वा समुदाइ वा वेलाति वा वेतित्ताति वा दाराति वा तो-
 रणाति वा गेरत्तिवाति वा गेरत्तितावासाति वा जाव वेमाणियाइ वा वेमाणियावासाति वा कप्पाति वा कप्पविमाणवा-
 साति वा वासाति वा वासधरपव्वताति वा कूडाति वा कूडगाराति वा विजयाति वा रायहाणीइ वा जीवाति या अजी-

वाति या पबुबति ४७ । छाताति वा आतवाति वा अभागाति वा अविवा-
गाति वा अविवागिहाति वा अल्लिगति वा सणिपवाति वा जीवाति वा अजीवाति वा पबुगइ । दो रासी १०

तं—जीवरासी चैव अजीवरासी चैव (सूत्रं ९५)
एषां चानन्तरसूत्रेणायमभिसम्बन्धः—पूर्वत्र जीवविशेषाणामुच्चत्यलक्षणो धर्मोऽभिहितः, इह तु धर्माधिकारादेय समया-
द्विस्थितिलक्षणो धर्मो जीवाजीवसम्बन्धी जीवाजीवतयैव धर्मधर्मिणोरभेदेनोच्यत इति, तत्र सर्वेषां कालप्रमाणानामाद्यः
परमसूक्ष्मोऽभेद्यो निरवयव इत्यलपत्रशतव्यतिभेदाद्युदाहरणोपलक्षितः समयः, तस्य चातीतादिविद्यत्या बहुल्यत्वाद् बहुव-
चनमित्याह—‘समयाद् वा’ इत्यादि, इतिशब्द उपप्रदर्शने, वाशब्दो विकल्पे, तथा असह्यातसमयसमुदायिमिका या यत्काल-
लिका शुल्लकभवग्रहणकालस्य पदपञ्चाशदुत्तरद्विशततमभागभूता इति, तत्र समया इति वा आवलिका इति वा अजीवानां—पुद्गलादीनां
वस्तु तदविविगनेन जीवा इति च, चकारौ समुच्चयार्थो, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, प्रोच्यते—अभिधीयत इति, न जीवाविव्यतिरेकिणः
पर्यायत्वाद् जीवा इति च, चकारौ समुच्चयार्थो, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, प्रोच्यते—अभिधीयत इति, न जीवाविव्यतिरेकिणः
समयादयः, तथाहि—जीवाजीवानां सादिसपर्यवसानादिभेदा या स्थितिस्तद्भेदाः समयादयः सा च तद्धर्मो धर्मश्च धर्मिणो
नात्यन्तं भेदवान्, अत्यन्तभेदे हि विप्रकृष्टधर्ममात्रोपलब्धौ प्रतिनियतधर्मविषय एव संशयो न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि
तस्य भेदाविशेषाद्, हृदयते च यदा कश्चिच्चरितरुतरुणशाखाविसरविषयान्तरतः किमपि शुद्धं पश्यति तदा किमियं प-
ताका किं वा बलाकेत्येवं प्रतिनियतधर्मविषयः संशय इति, अभेदेऽपि सर्वथा संशयानुलक्षितेव, गुणग्रहणत एव तस्यापि

गृहीतत्वादिति, इह त्वभेदनयाश्रयणाज्जीवाइ धेत्याद्युक्तम्, इह च समयावलिकालक्षणार्थद्वयस्य जीवादिद्वयात्मकतया भणनाद् द्विस्थानकावतारो दृश्यः, एवमुत्तरसूत्राण्यपि नेयानि, विशेषं तु वक्ष्याम इति, 'आणापाणू' इत्यादि, 'आनप्राणा'विति-उच्छ्वासनिःश्वासकालः सङ्ख्यातावलिकाप्रमाणाः, आह च—“हृद्दस्स अणवगल्लस्स, निरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति बुच्चई ॥ १ ॥” तथा स्तोकाः सप्तोच्छ्वासनिःश्वासप्रमाणाः, क्षणाः सङ्ख्यातानप्राणलक्षणाः, सप्त-स्तोकप्रमाणा लवाः, 'एव'मिति यथा प्राक्ने सूत्रत्रये जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते इत्यधीतमेवं सर्वेषूत्तरसूत्रेष्वित्यर्थः, मुहूर्त्ताः-सप्तसप्ततिलवप्रमाणाः, उक्तञ्च—“सत्तं पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाणं सत्तहत्तरीए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ १ ॥ तिणिण सहस्सा सत्त य सयाणि तेवत्तरिं च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ २ ॥” इति, अहोरात्राः त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणाः, पक्षाः पञ्चदशाहोरात्रप्रमाणाः, मासा द्विपक्षाः, ऋतवो द्विमासमानाः वसन्त्वाद्याः, अयनानि ऋतुत्रयमानानि, संवत्सरा अयनद्वयमानाः, युगानि पञ्चसंवत्सराणि, वर्षशतादीनि प्रतीतानि, पूर्वाङ्गानि चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाणानि, पूर्वाणि पूर्वाङ्गान्येव चतुरशीतिलक्षगुणितानि, इदं चैषां मानम्—“पुव्वस्स उ परिमाणं सयरिं खलु होंति कोडिलक्खाओ । छप्पन्नं च सहस्सा वोद्धव्वा वासकोडीणं ॥ १ ॥” इति, ७०५६००००००

१ हृदस्थानवगलनस्य निरुपकृतस्य जन्तोः एक उच्छ्वासनिःच्छ्वासः एष प्राण इति उच्यते ॥ १ ॥ २ सप्त प्राणाः स स्तोकाः सप्त स्तोकाः लवः सप्तसप्तत्या लवैः एष मुहूर्त्त इति व्याख्यातः ॥ १ ॥ त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि त्रिसप्ततिश्चोच्छ्वासा एष मुहूर्त्तो भणितः सर्वैरनन्तज्ञानिभिः ॥ २ ॥ ३ पूर्वस्य तु परिमाणं सप्ततिः खलु भवन्ति कोटीलक्षाः । पदपंचाशत्कोटीसहस्राणि च वर्षाणां वोद्धव्यानि ॥ १ ॥

गर्भूमिभूतेषु धान्यानि कृषीवलाः संवहन्ति रक्षार्थमिति ६, सन्निवेशाः सार्थकटकदेः घोषा-गोष्ठानि ७, आरामा-वि-
 विधवृक्षलतोपशोभिताः कदल्यादिप्रच्छन्नगृहेषु स्त्रीसहितानां पुंसां रमणस्थानभूता इति, उद्यानानि पत्रपुष्पफलच्छा-
 योपगादिवृक्षोपशोभितानि बहुजनस्य विविधेषुपस्योन्नतमानस्य भोजनार्थं यानं-गमनं येष्विति ८, वनानीत्येकजातीय-
 वृक्षाणि वनखण्डाः-अनेकजातीयोत्तमवृक्षाः ९, वापी चतुरस्रा पुष्करिणी वृत्ता पुष्करवती वेति १०, सरांसि-जलाशय-
 विशेषाः सरःपङ्क्तयः-सरासां पङ्क्तयः ११, 'अगड'त्ति अवटाः-कूपाः, तडागादीनि प्रतीतानि १२, पृथिवी-रत्नप्रभादिका
 उदधिः-तदधो घनोदधिः १४, वातस्कन्धाः-घनवाततनुवाता इतरे वा अवकाशान्तराणि-वातस्कन्धानामधस्तादाका-
 शानि, जीवता चैषां सूक्ष्मपृथिवीकायिकादिजीवव्याप्तत्वात् १५, वलयानि-पृथिवीनां वेष्टनानि घनोदधिघनवाततनु-
 वातलक्षणानीति विग्रहा-लोकनाडीवक्राणि, जीवता चैषां पूर्ववत् १६, द्वीपाः समुद्राश्च प्रतीताः १७, वेला-समुद्रज-
 लवृद्धिः, वेदिकाः प्रतीताः १८, द्वाराणि-विजयादीनि तोरणानि तेष्वेवेति १९, नैरयिकाः-क्लिष्टसत्त्वविशेषास्तेषां चा-
 जीवता कर्मपुद्गलाद्यपेक्षया तदुत्पत्तिभूमयो नैरयिकावासास्तेषां च जीवता पृथिवीकायिकाद्यपेक्षया, इत्येवं चतुर्वि-
 शतिदण्डकोऽभिधेयः ४३ अत एवाह-'याव'दित्यादि, कल्पाः-देवलोकस्तदंशाः कल्पविमानावासाः ४४, वर्षाणि-भर-
 तादिक्षेत्राणि वर्षधरपर्वताः-हिमवदादयः ४५, कूटानि-हिमवत्कूटादीनि कूटागाराणि-तेष्वेव देवभवनानि ४६, वि-
 जयाः-चक्रवर्त्तिविजेतव्यानि कच्छादीनि क्षेत्रखण्डानि, राजधान्यः-क्षेमादिकाः, 'जीवे'त्यादि इहोक्तं सर्वत्र सम्बन्धनी-
 यमिति ४७ । येऽपि पुद्गलधर्मास्तेऽपि तथैवेत्याह-'छाये'त्यादि सूत्रपञ्चकं गतार्थम्, नवरं छाया वृक्षादीनामातपः

आदित्यस्य; 'दोसिणाति व'सि ज्योत्स्ना अन्धकाराणि-तमांसि, अवमानानि-क्षेत्रादीनां प्रमाणानि इत्यादीनि ३-
 न्मानानि-तुलायाः कर्पादीनि, अतियानगृहाणि-नगरादिप्रवेशे यानि गृहाणि, उद्यानगृहाणि प्रतीतानि, अयलिंवा मजिष्य-
 वाया य रुढितोऽवसेया इति, किमेतत् सर्वमित्याह—जीवा इति च, जीवव्याप्तत्वात् तदाश्रितत्वाद्वा, 'अजीवा इति
 च' पुद्गलाद्यजीवरूपत्वात् तदाश्रितत्वाद्धेति, प्रोच्यते-जिनैः प्ररूप्यत इति । इह च जीवाइ येत्यादि सूत्रपयकेऽपि
 प्रत्येकमध्येतव्यमिति । अथ समयादिवस्तु जीवाजीवरूपमेव कस्मादभिधीयते?, उच्यते, तद्विलक्षणरादयन्तराभावाद्,
 अत एवाह—'दो रासी'त्यादि कण्ठ्यम् । जीवराशिश्च द्विधा-चन्द्रमुफभेदात्, तत्र चन्द्रानां चन्धनिरूपणायाह—
 दुविहे कंधे पं०, तं०—येज्जकंधे चैव, जीवाणं दोहिं ठाणेहिं पावं कम्मं यंपंति, तं०—रागेण चैव शेमेन
 चैव, जीवा णं दोहिं ठाणेहिं पावं कम्मं उदीरंति, तं०—अब्भोवगमिताते चैव वेतणाते उवक्कमिताते चैव येयणाते, एवं
 वेदंति एवं णिज्जेरंति-अब्भोवगमिताते चैव वेयणाते उवक्कमिताते चैव येयणाते (सूत्रं ९६)

प्रेम-रागो मायालोभकपायलक्षणः, द्वेषस्तु क्रोधमानकंयायलक्षणः, यदाह—“माया लोभकपायश्चेत्येतद् रागसंज्ञितं
 द्वन्द्वम् । क्रोधो मानश्च पुनर्द्वेष इति समासनिर्दिष्टः ॥ १ ॥” इति, प्रेम्णाः—प्रेमलक्षणचित्तविकारसम्पादकमोहनीयक-
 म्पुद्गलराशेर्बन्धनं-जीवप्रदेशेषु योगप्रत्ययतः प्रकृतिरूपतया प्रदेशरूपतया च सम्बन्धनम् तथा कपायप्रत्ययतः स्वि-
 त्पुद्गलराशेर्बन्धनं च प्रेमबन्धः, एवं द्वेषमोहनीयस्य बन्धो द्वेषबन्ध इति, चक्कं हि,—“जोगा पयडिपदेसं ठित्ति-

अणुभागे कसायओ कुणइ”त्ति, प्रेमद्वेषलक्षणाभ्यां कर्मभ्यामुदयगताभ्यां जीवानामशुभकर्मबन्धो भवतीत्याह—“जी-
चाण’मित्यादि, अथवा पूर्वसूत्रमन्यथा व्याख्याय सम्बन्धान्तरमस्य क्रियते—सामान्येन बन्धो द्वेषा-प्रेमतो द्वेषतश्चेति,
स चानिष्टिसूक्ष्मसम्परायान्तान् गुणस्थानिनः प्रतीत्य द्रष्टव्यः, यस्तूपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिनां स योगप्रत्यय एव,
स तु बन्धत्वेन न विवक्षितो, बन्धस्यापि तस्य शेषकर्मबन्धविलक्षणतयाऽबन्धकल्पत्वात्, यस्य हि कर्मणोऽसौ तदल्प-
स्थितिकादिविशेषणम्, उक्तं च—“अप्यं वायर मउयं वहुं च रुक्खं च सुक्खिलं चैव । मंदं महव्वयं तिय सायावहुलं
च तं कम्मं ॥ १ ॥” इति, अल्पं स्थित्या बादरं परिणामतः मृद्वनुभावतः बहु प्रदेशैः मन्दं लेपतो वालुकावत्, महा-
व्ययं सर्वापगमात् । एतदेव दर्शयन्नाह—“जीवा ण’मित्यादि, जीवाः—सत्त्वाः णं वाक्यालङ्कारे द्वाभ्यां ‘स्थानाभ्यां’ कार-
णाभ्यां पापम्—अशुभमशुभभवनिबन्धनत्वात्, न तु निरनुबन्धं द्विसमयस्थितिकमत्यन्तं शुभं, तस्य केवलयोगप्रत्य-
यत्वादिति, बध्नन्ति—स्पृष्टाद्यवस्थां कुर्वन्ति, रागेण चैव द्वेषेण चैव, कर्पायैरित्यर्थः; ननु मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगा
बन्धहेतवः तत्कथं कपाया एव इहोका इति?, उच्यते, कपायाणां पापकर्मबन्धं प्रति प्राधान्यव्यापनार्थं, प्राधान्यं च
स्थित्यनुभागप्रकर्षकारणत्वात् तेषामिति, अथवा अत्यन्तमनर्थकारित्वाद्, उक्तञ्च—“को दुक्खं पावेज्जा कस्स व सो-
क्खेहिं विम्हओ होज्जा? । को वा न लहेज्जा मोक्खं? रागदोसा जइ न होज्जा ॥ १ ॥” इति, अथवा बन्धहेतुदेशग्राहक-
मेवेदं सूत्रं द्विस्थानकानुरोधदिति न दोषः । उक्तस्थानद्वयवद्द्विपापकर्मणश्च यथोदीरणवेदननिर्जराः कुर्वन्ति देहिन-

१ तत्सयोगिकर्म अल्पं बादरं मृदु बहु रुक्षं शुभ्रं चैव मंदं महाव्ययं साताबहुलमिति ॥ १ ॥ २ को दुःखं प्राप्नुयात् कस्य वा सुतीर्विसयो भूयात् को न
लभेत मोक्षं राग्द्वेषा यदि न भवेतां ॥ १ ॥

स्तथा सूत्रत्रयेणाह—‘जीवे’त्यादि गतार्थम्, नवरं उदीरयन्ति-अप्राप्तावसरं सदुदये प्रवेद्ययन्ति, अभ्युपगमेन-अग्नीकरणेन निर्वृत्ता तत्र वा भवा अभ्युपगमिकी तथा-शिरोलोचतपञ्चरणादिकया वेदनया-पीडया उपक्रमेण-कर्मदीरणकारणेन निर्वृत्ता तत्र वा भवा औपक्रमिकी तथा-ज्वरातीसारादिजन्यया, ‘एवं’सिति उक्तप्रकारत एव ‘चेद्वयन्ति’ विपाकतोऽनुभवन्त्युदीरितं सदिति, ‘निर्जरयन्ति’ प्रदेशेभ्यः शाटयन्तीति । निर्जरणे च कर्मणो देशतः सर्वथा वा भवान्तरे सिद्धौ वा गच्छतः शरीरान्निर्याणं भवतीति सूत्रपञ्चकेन तदाह—

दोहिं ठणेहिं आता सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति, तं०—इसेणवि आता सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति सञ्जेणवि आया सरीराणं फुसित्ताणं णिज्जाति, एवं फुरित्ताणं एवं फुडित्ता एवं संवट्टित्ता एवं निव्वट्टित्ता (सूत्रं ९७)

‘दोही’त्यादिकं कण्ठ्यं, नवरं द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां ‘देशेणवि’त्ति देशेनापि-कतिपयप्रदेशलक्षणेन केयाद्यित्प्रदेशानामिलिकागत्योत्पादस्थानं गच्छता जीवेन शरीराद्बहिः क्षिप्तत्वात्, ‘आत्मा’ जीवः, ‘शरीरं’ देहं ‘स्पृष्टा’ स्त्रिष्ट्या ‘निर्याति’ शरीरान्मरणकाले निःसरतीति, ‘सव्वेणवि’त्ति सर्वेण-सर्वात्मना सर्वैर्जीविप्रदेशैः कन्दुकगत्योत्पादस्थानं गच्छता शरीराद् बहिः प्रदेशानामप्रक्षिप्तत्वादिति, अथवा देशेनापि-देशतोऽप्यपिशब्दः सर्वेणापीत्यपेक्षः, आत्मा, शरीरं, कोऽर्थः ?- शरीरदेशं पादादिकं स्पृष्ट्वाऽत्रयवान्तरेभ्यः प्रदेशसंहारान्निर्याति, स च संसारी, ‘सर्वेणापि’ सर्वतयाऽपि, अपिदेशेनापीत्यपेक्षः, सर्वमपि शरीरं स्पृष्ट्वा निर्यातीति भावः, स च सिद्धो, वक्ष्यति च—“पायणिज्जाणा णिरएसु “उववज्जंती”त्यादि, यावत् “सव्वंगणिज्जाणा सिद्धेसु”त्ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरणं भवतीत्यत उच्यते

—‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति ‘दोहिं ठाणेही’त्याद्यभिलाषसंसूचनार्थः, तत्र देशेनापि कियद्भिरप्यात्मप्रदेशैरिलिकाग-
 तिकाले ‘सर्वेणवि’त्ति सर्वैरपि गेन्दुकगतिकाले शरीरं ‘फुरित्ताणं’ति स्फोरयित्वा. ससन्दं कृत्वा निर्याति, अथवा
 शरीरकं देशतः शरीरदेशमित्यर्थः स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले, सर्वतः—सर्वं शरीरं स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणात्तर
 इति। स्फोरणाच्च सात्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह—‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति तथैव देशेन—आत्मदेशेन शरीरकं ‘फुडित्ता-
 णं’ति सचेतनतया स्फुरणलिङ्गतः स्फुटं कृत्वा इलिकागतौ सर्वेण—सर्वात्मना स्फुटं कृत्वा गेन्दुकगताविति, अथवा
 शरीरकं देशतः—सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना निर्याणकाले सर्वतः—सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति, अथवा फुडित्ता-
 स्फोटयित्वा विशीर्णं कृत्वा, तत्र देशतोऽध्यादिविधातेन सर्वतः सर्वविशरणेन देवदीपादिजीववदिति । शरीरं सात्मक-
 तथा स्फुटीकुर्वस्तसंवर्तनमपि कश्चित्करोतीत्याह—‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति तथैव ‘संवदृत्ताणं’त्ति संवर्त्य—सङ्कोच्य
 शरीरकं देशेनेलिकागतौ शरीरस्थितप्रदेशैः सर्वेण—सर्वात्मना गेन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वान्निर्यातीति, अ-
 थवा शरीरकं—शरीरिणमुपचाराद्दण्डयोगाद्दण्डपुरुषवत्, तत्र देशतः संवर्तनं संसारिणो म्रियमाणस्य पादादिगतजी-
 वप्रदेशसंहारात् सर्वतस्तु निर्वाणं गन्तुरिति, अथवा शरीरकं देशतः संवर्त्य—हस्तादिसङ्कोचनेन सर्वतः—सर्वशरीरस-
 ङ्कोचनेन पिपीलिकादिवदिति । आत्मनश्च संवर्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्तनं करोतीत्याह—एवं ‘निव्वट्टयित्ताणं’ति, तथैव
 निवर्त्य—जीवप्रदेशेभ्यः शरीरकं पृथक्कृत्येत्यर्थः, तत्र देशेनेलिकागतौ सर्वेण गेन्दुकगतौ, अथवा देशतः शरीरं निर्व-
 र्यात्मनः पादादिनिर्याणवान् सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति, अथवा पञ्चविधशरीरसमुदायापेक्षया देशतः शरीरम्—

औदारिकादि निवर्त्य तैजसकार्मणे त्वादायैव, तथा सर्वेण-सर्वं शरीरसमुदायं निवर्त्य निर्याति, सिध्यतीत्यर्थः । अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्तम्, तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु, ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह—

दोहि ठाणेहि आता केवलपत्रत्तं धम्मं लभेज्जा सवणताते, तं०—रतेण वेव उवसमेण वेव, एवं जाव मणपपनाजं उप्पाडेज्जा तं०—खतेण वेव उवसमेण वेव (सूत्रं १८)

‘दोही’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं ‘खएण वेव’त्ति ज्ञानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मणः उदयप्राप्तस्य क्षयेण-निर्जरणेन अनुदितस्य चोपशमेन-विपाकाननुभवेन, क्षयोपशमेनेत्युक्तं भवति, यावत्करणात् केवलं वोहि बुद्धेज्जा मुंढे भवित्ता केवलं आभिनिवोहियनाणमुप्पाडेज्जा इत्यादि दृश्यम्, एवं यावन्मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयेदिति, केवलज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारित्ररूपत्वात् केवलेन क्षयेण उपशमेन च भवन्ति तथाप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति, श्रवणाभिनिवोधिकादीनि तु क्षयोपशमेनेव भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः पदद्वयेनातः स एव व्याख्यात इति । बोध्याभिनिवोधिकश्रुतावधिज्ञानानि च पद्मपट्टिसागरोपमस्थितिकान्युत्कर्षतो दुबिहे अब्धोवमिए पन्नत्ते तं०—पलिओवमे वेव सागरोवमे चेव, से किं तं पलिओवमे ?; पलिओवमे—जं जोयणति-च्छिन्नं, पलं एणाहियपरूढाणं । होज निरंतरणिचितं भरितं बालगगकोडीणं ॥ ? ॥ वासमए वामसए एणेके अबहडंमि

२ स्थान-
काश्यपने
उद्देशः ४

जो कालो । सो कालो वोद्धव्वो, उवमा एगस्स पहस्स ॥ २ ॥ एसिं पहाणं कोडाकोडी ह्वेज्ज दसगुणिता । तं सागरो-
वमस्स उ एगस्स भवे परीमाणं ॥ ३ ॥ (सू० ९९)

उपमा-औपम्यं, तथा निर्वृत्तमौपमिकं अद्धा-कालस्तद्विषयमौपमिकमद्धौपमिकम्, उपमानमन्तरेण यत्कालप्रमाण-
मनतिशयिना ग्रहीतुं न शक्यते तदद्धौपमिकमिति भावः, तच्च द्विधा-पल्योपमं चैव सागरोपमं चैव, तत्र पल्य-
वत्पल्यस्तेनोपमा यस्मिंस्तल्यल्योपमम्, तथा सागरेणोपमा यस्मिंस्तत्सागरोपमं, सागरवन्महापरिमाणमित्यर्थः, इदं
च पल्योपमसागरोपमरूपमौपमिकं सामान्यत उद्धाराद्धाक्षेत्रभेदात् त्रिधा, पुनरैकैकं संब्यवहारसूक्ष्मभेदाद् द्विधा,
तत्र संब्यवहारपल्योपमं नाम यावता कालेन योजनायामविष्कम्भोच्चत्वः पल्यो मुण्डनानन्तरमेकादिसप्तान्ताहो-
रात्रप्ररूढानां वालाघ्राणां भृतः प्रतिसम्यं वालाघ्रोद्धारे सति निर्लेपो भवति स कालो व्यावहारिकमुद्धारपल्योपममु-
च्यते, तेषां दशभिः कोटीकोटीभिः व्यावहारिकमुद्धारसागरोपममुच्यते, तेषामेव वालाघ्राणां दृष्टिगोचरातिसूक्ष्मद्रव्या-
सङ्ख्येयभागमात्रसूक्ष्मपनकावगाहनाऽसङ्ख्यातगुणरूपखण्डीकृतानां भृतः पल्यो येन कालेन निर्लेपो भवति तथैवोद्धारे
तत्सूक्ष्ममुद्धारपल्योपमं, तथैव च सूक्ष्ममुद्धारसागरोपमम्, अनेन च द्वीपसमुद्राः परिसङ्ख्यायन्ते, आह च—“उद्धा-
रसागराणं अट्टाइज्जाण जत्तिया समया । दुगुणादुगुणपक्खित्थर दीवोदहि रज्जु एवइया ॥ १ ॥” इति, अद्धापल्योपम-
सागरोपमे अपि सूक्ष्मवाटरभेदे एवमेव, नवरं वर्षशते २ वालस्य वालासङ्ख्येयखण्डस्य चोद्धार इति, अनेन नारकादिस्थि-

१ उद्धारसागरोपमयोः सार्द्धद्वययोः यावन्तः समयाः एतावन्तो द्वीपोदधयो द्विगुणद्विगुणप्रविस्तरा रज्जुः ॥ १ ॥

औदारिकादि निवर्त्य तैजसकर्मणे त्वादायैव, तथा सर्वेण-सत्रं शरीरसमुदायं निवर्त्य निर्विति, सिध्यतीत्यर्थः । अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्तम्, तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु, ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह—

दोहिं ठाणेहिं आता केवलपन्नतं धम्मं लभेज्जा सवणताते, तं०—रतेण वेय उवसमेण पेप, एवं जाय मज्जपन्नपनागं

उप्पाडेज्जा तं०—खतेण चैव उवसमेण चैव (सूत्रं ९८)

‘दोही’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं ‘खएण चैव’ति ज्ञानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मणः उदयप्राप्तस्य क्षयेण-निर्जरणेन अनुदितस्य चोपशमेन-विपाकाननुभवेन, क्षयोपशमेनेत्युक्तं भवति, यावत्करणात् केवलं चोहिं बुद्धेज्जा मुंडे भयित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा केवलं वंभचेरवासमावसेज्जा, केवलेणं संजमेणं संजमिज्जा, केवलेणं संयरेणं संयरेज्जा, केवलं आभिनिवोहियनाणमुप्पाडेज्जा इत्यादि दृश्यम्, एवं यावन्मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयेदिति, केवलज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारिरूपत्वात् केवलेन क्षयेण उपशमेन च भवन्ति तथाऽप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति, श्रवणाभिनिवोधिकादीनि तु क्षयोपशमेनैव भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः पदद्वयेनातः स एव व्याख्यात इति । बोध्याभिनिवोधिकश्रुतावधिज्ञानानि च पद्दष्टिसागरोपमस्थितिकान्युत्कर्षतो भवन्ति, सागरोपमाणि च पत्योपमाश्रितानीति तद्द्विद्वितयप्ररूपणामाह—

दुविहे अद्धोवमिए पन्नते तं०—पलिओवमे चैव सागरोवमे चैव, से किं तं पलिओवमे ?; पलिओवमे—जं लोयणवि-
च्छिन्नं, पलं एगाहियप्परुढाणं । होज्ज निरंतरणिचित्तं भरितं वालग्गकोडीणं ॥ १ ॥ वासमए वामसए एकेके अवट्ठमि

गुणिता यदिति गम्यते, दश कोटीकोट्य इत्यर्थः, तदेकस्य सूक्ष्मरूपस्य वादरूपस्य वा सागरोपमस्यैव भवेत्परिमाण-
मिति ॥ एतैश्च येषां क्रोधादीनां फलभूतकर्मस्थितिर्निरूप्यते तत्स्वरूपनिरूपणायाह—

दुविहे कोहे पन्नते तं०—आयपइट्टिे चेव परपइट्टिए चेव, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं, एवं जाव मिच्छादंसण-
सहे (सू० १००) । दुविहा संसारसमावन्नगा जीवा पं० तं०—तसा चेव थावरा चेव, दुविहा सब्वजीवा पं० तं०—
सिद्धा चेव असिद्धा चेव, दुविहा सब्वजीवा पणत्ता तं०—सइदिया चेव अणिदिया चेव, एवं एसा गाहा फासेतव्वा
जाव ससरीरी चेव असरीरी चेव—‘सिद्धसइदियकाए जोगे वेए कसाय लेसा य । णाणुवओगाहारे भासग चरिमे य
ससरीरी ॥ १ ॥’ (सू० १०१)

आत्मापराधादैहिकापायदर्शनादात्मनि प्रतिष्ठितः—आत्मविषयो जातः आत्मना वा परत्राक्रोशादिना प्रतिष्ठितो—ज-
नित आत्मप्रतिष्ठितः, परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः परस्मिन् वा प्रतिष्ठितो—जातः परप्रतिष्ठित इति । ‘एव’मिति
यथा सामान्यतो द्वेधा क्रोध उक्त एवं नारकादीनां चतुर्विंशतेर्वाच्यः, नवरं पृथिव्यादीनामसंज्ञिनामुक्लक्षणमात्मप्र-
तिष्ठितत्वादि पूर्वभवसंस्कारात् क्रोधगतमवगन्तव्यमिति । एवं मानादीनि मिथ्यात्वान्तानि पापस्थानकान्यात्मपरप्रति-
ष्ठितविशेषणानि सामान्यपदपूर्वकं चतुर्विंशतिदण्डकेनाध्येतव्यानि, अत एवाह—‘एवं जाव मिच्छादंसणसहे’त्ति,
एतेषां च मानादीनां स्वविकल्पजातपरजनितत्वाभ्यां स्वात्मवर्त्तिपराल्मवर्त्तिभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवसेयम् । एवमेते
पापस्थानाश्रितास्त्रयोदश दण्डका इति ॥ उक्तविशेषणानि च पापस्थानानि संसारिणामेव भवन्तीति तान् भेदत आह

तयो मीयन्ते, क्षेत्रतोऽपि ते द्विविधे एवमेव, नवरं प्रति समयमेकैकाकाशप्रदेशापहारे यावता कालेन यालामसृष्टा एव प्रदेशा उद्भियन्ते स कालो व्यावहारिक इति, यावता च वालाग्रासक्षयात्खण्डैः सृष्टा असृष्टाश्चोद्भियन्ते स कालः सूक्ष्म इति, एते च प्ररूपणामात्रविषये एव, आम्ब्यां च दृष्टिवादे सृष्टासृष्टप्रदेशविभागेन द्रव्यमाने प्रयोजनमिति श्रूयते, वादरे च त्रिविधे अपि प्ररूपणामात्रविषये एवेति, तदेवमिह प्रक्रमे उच्चारक्षेत्रीपमिकयोर्निरूपयोगित्वाद्द्वौपमिकस्यैव चोपयोगित्वाद् अञ्जेलिविशेषणं सूत्रे उपात्तमिति, अत एवाच्चापल्योपमलक्षणाभिधित्सयाऽऽह सूत्रकारः—‘से किं त’मित्यादि, अथ किं तत् पल्योपमं?, यदञ्चौपमिकतया निर्दिष्टमिति प्रश्ने निर्वचनमेतदनुवादेनाह—‘पलिओवमे’ति, पल्योपममेवं भवतीति वाक्यशेषः, ‘जं’ गाहा, किल यद्योजनविस्तीर्णमित्युपलक्षणत्वात्सर्वतो यद्योजनप्रमाणं पल्य-धान्यस्थानविशेषः एकाह एव एकाहिकस्तेन प्ररूढानां-वृद्धानां मुण्डिते शिरसि एकेनाह्ना यावत्यो भवन्तीत्यर्थः, एतस्य चोपलक्षणत्वादुत्कर्षतः सप्ताहप्ररूढानां वालाग्राणां कोट्यो-विभागाः सूक्ष्मपल्योपमापेक्षयाऽसंख्येयखण्डानि त्र्य-दशपल्योपमापेक्षया तु कोटयः-संख्याविशेषाः तासां किं भवेत्?—‘भरितं’ भृतं, कथमित्याह—‘निरन्तरं’ निचिंतं निचि-इतया निचयवत्कृतमिति । ‘वास’ गाहा, एतस्मात्सख्याद्दर्पशते वर्षशतेऽतिक्रान्ते सति प्रतिवर्षशतमित्यर्थः, एकेकस्मिन् वालाग्रे असंख्येयखण्डे चापहृते-उद्धृते सति ‘घः कालो’ यावती अच्चा भवति प्रमाणतः स तावान् कालो बोद्धव्यः, किमित्याह—‘उपमा’ उपमेयः, कस्येत्याह—एकस्य पल्यस्य; इदमुक्तं भवति—स काल एकं पल्योपमं सूक्ष्मं व्यावहारिकं चोच्यत इति । ‘एएसि’ गाहा, एतेषाम्-उत्करूपाणां सूक्ष्मवाद्दराणां ‘पल्यानां’ पल्योपमानां कोटीकोटी भवेत् दश-

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ४
पल्योप-
मादिस्व०
सू० ९९

॥ ९९ ॥

दिति विशेषिव्यं भवति, पररूपेणेत्यर्थः, स तु न सन्त्येवेति मन्यते, तथा च तत्प्रतिषेधकवचनस्याप्यभावः प्रसजतीति, अथवा शशविषाणादयो न सन्तीत्येतत्कथञ्चिदिति विशेषणीयं, यतस्ते शशमस्तकादिसमवेततयैव न सन्ति, न तु शशश्च विषाणं च शशस्य वा विषाणं श्रुङ्गिपूर्वभवग्रहणापेक्षया शशविषाणं तद्भूतयाऽपि (वा) न सन्तीति, तदेवं सदसतोः कथञ्चिदित्येतस्य विशेषणस्यानभ्युपगमात् तस्य ज्ञानमप्यथार्थत्वेन कुत्सितत्वादज्ञानमेव, आह च—“जह दुव्ययणमवयणं कुच्छियसीलं असीलमसतीए । भणइ तह णाणंपि हु मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥” इति, तथा मिथ्यादृष्टेरध्यवसायो न ज्ञानं, भवहेतुत्वात्, मिथ्यात्वादिवत्, तथा यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्, तथा ज्ञानफलस्य सत्क्रियालक्षणस्याभावात् अन्धस्य स्वहस्तगतदीपप्रकाशवदिति, आह च—“सदसदविसेसणाओ भवहेज्जइच्छिओवलंभाओ । णाणफलाभावाओ मिच्छादिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥” इति ८, ‘उवओगि’त्ति, सागारोवत्ते चेव अणगारोवत्ते चेव त्ति सहाकारेण-विशेषांशग्रहणशक्तिलक्षणेन वर्तते य उपयोगः स साकारो, ज्ञानोपयोग इत्यर्थः, तेनोपयुक्ताः साकारोपयुक्ताः, अनाकारस्तु तद्विलक्षणो दर्शनोपयोग इत्यर्थः, अभिधीयते च—“जं सामन्नगहणं भावाणं नेय कट्टु आगारं । अविसेसिऊण अत्थे दंसणमिति बुच्चए समए ॥ १ ॥”त्ति, तेनोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ता इति ९, ‘आहारे’त्ति, आहारका-

१ यथा दुर्बलमवचनं कुत्सितं शीलमशीलं असत्याः । भण्यते यथा तथा ज्ञानमपि मिथ्यादृष्टेरज्ञानमेव ॥ १ ॥ २ सदसदविशेषणाद्भवहेतुतो यादृच्छिकोपलंभात् । ज्ञानफलाभावाच्च मिथ्यादृष्टेरज्ञानं ॥ १ ॥ ३ यत्सामान्यग्रहणं पदार्थानां नैवाकारं कृत्वाऽपिशिष्यार्थान् दर्शनमित्युच्यते समये ॥ १ ॥

—‘दुविहे’त्यादि कण्ठ्यमिति ॥ ननु संसारिण एव जीवा उतान्येऽपि सन्ति?, सन्त्येवेति प्राय उभयदर्शनाय त्रयोदश-
सूत्रीमाह—‘दुविहा सव्वे’त्यादिकं, कण्ठ्या चयं, नवरं सेन्द्रियाः—संसारिणोऽनिन्द्रियाः—अपर्याप्तककेवलसिद्धाः २ ‘एवं’
एस’त्ति, ‘एवं’ सिद्धादिसूत्रोक्तक्रमेण ‘दुविहा सव्वजीवे’त्यादिलक्षणेन एषा—वक्ष्यमाणा प्रस्तुतसूत्रसङ्ग्रहाया स्पर्श-
नीया—अनुसरणीया, एतदनुसारेण त्रयोदशापि सूत्राण्यध्येतव्यानीत्यर्थः, अत एवाह—‘जाव ससरीरी चेव अस-
रीरी चेव’त्ति । ‘सिद्ध’गाहा, सिद्धाः सेन्द्रियाश्च सेतरा उक्ताः, एवं ‘काए’त्ति, कायाः—पृथिव्यादयस्तानाश्रित्य सर्वे
जीवाः सविपर्यया वाच्याः, एवं सर्वाणि व्याख्येयानि, वाचना चैवं—‘सकायचेव’ अकायचेव ‘सकायाः’ पृथि-
व्यादिपञ्चविधकायविशिष्टाः संसारिणः, अकायास्तद्विलक्षणाः सिद्धाः ३, सयोगाः—संसारिणः अयोगा—अयोगिनः सि-
द्धाश्च ४, ‘वेदे’त्ति सवेदाः—संसारिणः अवेदाः—अनिवृत्तिवादरसम्परायविशेषादयः पट्ट सिद्धाश्च ५, ‘कसाय’त्ति, सकपायाः—
सूक्ष्मसम्परायान्ताः अकपायाः—उपशान्तमोहादयश्चत्वारः सिद्धाश्च ६, ‘लेसा य’त्ति सलेश्याः—सयोग्यन्ताः संसारिणः
अलेश्याः—अयोगिनः सिद्धाश्च ७, ‘नाणे’त्ति ज्ञानिनः—सम्यग्दृष्टयोऽज्ञानिनो—मिथ्यादृष्टयः, आह च—“अचिसेसिया
मइ च्चिय सम्मद्विट्ठिस्स सा मइज्ञाणं । मइअन्नाणं मिच्छादिट्ठिस्स सुयंपि एमेव ॥ १ ॥” इति, अज्ञानता च मिथ्या-
दृष्टिवोधस्य सदसतोरविशेषणात्, तथाहि—सन्त्यर्थाः, इह तत्सत्त्वं कथञ्चिदिति विशेषितव्यं भवति, स्वरूपेणेत्यर्थः,
मिथ्यादृष्टिस्तु मन्यते—सन्त एवेति, ततश्च पररूपेणापि तेषां सत्त्वप्रसङ्गः, तथा न सन्त्यर्थाः, इह तदसत्त्वं कथञ्चि-

१ अविशेषिता मतिरेव सम्यग्दृष्टेः सा मतिज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्मलज्ञानं श्रुतमप्येवमेव ॥ १ ॥

दो मरणाईं समणेणं भगवया महावीरेणं समणाणं निगंथाणं णिचं वन्नियाईं जाव अन्भयुन्नाताईं भवंति, तं०—पाओ-
वगमणे चैव भत्तपच्चक्खणे चैव ७ पाओवगमणे दुविहे पं० तं०—णीहारिसे चैव अनीहारिसे चैव णियमं अपडिक्खे ८
भत्तपच्चक्खणे दुविहे पं० तं०—णीहारिसे चैव अणीहारिसे चैव, णियमं सपडिक्खे ९ (सू० १०२)

‘दो मरणाइ’ मित्यादि, कण्ठ्या चैयम्, नवरं द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्राम्यन्ति-तपस्यन्तीति श्रम-
णास्तेषां, ते च शाक्यादयोऽपि स्युः, यथोक्तम्—“णिगंथे १ सक्क २ तावस ३ गेरुय ४ आजीव ५ पंचहा समाणा”
इति तद्व्यवच्छेदार्थमाह-निर्गता ग्रन्थाद्—वाह्याभ्यन्तरादिति निर्ग्रन्थाः—साधवस्तेषां नो ‘नित्यं’ सदा ‘वर्णिते’ तां-
स्तयोः प्रवर्त्तयितुमुपादेयफलतया नाभिहिते कीर्त्तिते-नामतः संशब्दिते उपादेयधिया ‘बुइयाइ’ति व्यख्याचा उक्ते
उपादेयस्वरूपतः पाठान्तरेण ‘पूजिते वा’ तत्कारिपूजनतः ‘प्रशस्ते’ प्रशंसिते श्लाघिते, ‘शंसु स्तुता’विति वचनात्,
‘अभ्यंजुजाते’ अनुमते यथा कुरुतेति, ‘वलायमरणं’ति वलतां-संयमान्निवर्त्तमानानां परीपहादिवाधितत्वात् मरणं
वलम्भरणं, ‘वसट्टमरणं’ति इन्द्रियाणां वशम्-अधीनतामृतानां-गतानां स्निग्धदीपकलिकावलोकनाकुलितपतझा-
दीनामिव मरणं वशार्त्तमरणमिति, आह च—“संजमजोगविसन्ना मरंति जे तं वलायमरणं तु । इंदियविसयवसगया
मरंति जे तं वसट्टं तु ॥ १ ॥” इति, एवं ‘णियाणे’त्यादि, ‘एव’मिति दो मरणाईं समणेणमित्याद्यभिलापस्योत्तर-

१ निर्ग्रन्थाः शाक्यास्त्वापसा गैरिका आजीवकाः पंचथा श्रमणाः ॥ २ संयमयोगविपण्णा भ्रियन्ते तद्वल्यन्मरणं तु इन्द्रियविषय वरागता भ्रियन्ते ये
तद्वशार्त्तमरणं ॥ १ ॥

ओजोलोककवलभेदभिन्नाहारविशेषग्रहाणि; आह च—“ओयाहारा जीवा सव्ये अपञ्जत्तगा मुण्येवव्या । पञ्जत्तगा य लोमे पक्खेवे ह्येति मइयव्वा ॥ १ ॥ एगिंदिय देवाणं णेरइयाणं च नत्थि पक्खेवो । सेसाणं जीवाणं संसारत्त्याण पक्खेवो ॥ २ ॥” इति, अनाहारकास्तु “विग्गहगइमावण्णा १ केवल्लिणो समोहया २ अजोणी य ३ । सिद्धा य ४ अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥ ३ ॥” इति, १० । ‘भास’त्ति भापकाः—भापापर्याप्तियर्थाः अभापकाः—त्तदपर्याप्तका अयोगिसिद्धाश्च ११ । ‘चरम’त्ति चरमा येषां चरमो भवो भविष्यति, अचरमास्तु येषां भवत्ये सत्यपि चरमो भवो न भविष्यति, न निर्वास्यन्तीत्यर्थः १२ । ‘ससरीरि’त्ति सह यथासम्भवं पञ्चविधशरीरेण ये ते इत्तमासान्तविधेः सशरीरिणः—संसारिणो अशरीरिणस्तु—शरीरमेवामस्तीति शरीरिणस्तन्निषेधादशरीरिणः—सिद्धाः १३ ॥ एते च संसारिणः सिद्धाश्च मरणामरणधर्मका; अप्रशस्तप्रशस्तमरणतश्चैते भवन्तीति प्रशस्ताप्रशस्तमरणनिरूपणाय नत्रसूत्रीमाह—
दो मरणाइं समणेणं भगवता महावीरेणं समणाणं गिग्गयाणं णो गिग्गं यन्नियाइं णो गिग्गं कित्थियाइं णो गिग्गं पूइयाइं चो गिग्गं पसत्थाइं णो गिग्गं अब्भणुत्तायाइं भवंति, तंजहा—वलायमरणे चो वसट्टमरणे चो १ एवं गियाणमरणे चो चो २ गिरिपडणे चो तरुपडणे चो ३ जलप्यवेसे चो जलणप्यवेसे चो ४ विसमक्करणे चो सत्थोवाडणे चो ५ दो मरणाइं जाव णो गिग्गं अब्भणुत्तायाइं भवंति, कारणेण पुण अप्पडिडुंटाइं सं०—वेहाणसे चो गिग्गपट्टे चो ६

१ ओजआहाराः सर्वे अपर्याप्तका जीवा शतव्याः पर्याप्तकाश्च लोत्रि ग्रक्षेपे भवन्ति भक्कव्याः ॥ १ ॥ एकेन्द्रियाणां देवानां नेरत्थिकाणां च नात्थि ग्रक्षेपः शेषाणां संसारस्थानां जीवानां ग्रक्षेपः ॥ १ ॥ विग्गहगतिमापन्नाः केवल्लिनः समवदता अयोगिनिः सिद्धाश्चानाहाराः शेषा आहाराका जीवाः ॥ १ ॥

२ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ४.
प्रशस्ताप्र-
शस्तानि
मरणानि
सू० १०२

न्नियमादप्रतिकर्म-शरीरप्रतिक्रियावर्जं पादपोषणमनमिति, भवति चात्र गाथा—“सीहाइसु अभिभूओ पायवगमणं
 करेइ धिरचित्तो । आरंसि पंहुंपंते वियाणिउं नवरि गीयत्थो ॥ १ ॥” इति, इदमस्य व्याघातवदुच्यते, निर्व्याघातं तु
 यत्सूत्रार्थनिष्ठितः उत्सर्गतो द्वादश समाः कृतपरिकर्मा सन् काल एव करोतीति, तद्विधिश्चायम्—“चत्तोरि विचि-
 त्ताइं विगतीनिज्जूहियाइं चत्तारि । संवच्छरे य दोन्नि उ एगंतरियं च आयामं ॥ २ ॥ णाइविगिठो य तवो छम्मासे
 परिमियं च आयामं । अन्नेऽवि य छम्मासे होइ विगिठं तवोकम्मं ॥ ३ ॥ वासं कोडीसहियं आयामं काउ आणुपु-
 व्बीए । संघयणादणुरूवं एत्तो अच्चाइ नियमेणं ॥ ४ ॥ यतः-देहम्मि अंसलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जामाणेहिं । जायइ
 अट्टज्जाणं सरीरिणो चरमकालम्मि ॥ ५ ॥ किञ्च-भावंमवि संलिहेइ जिणप्पणीएण ज्ञाणजोगेणं । भूयत्थभावणाहि य
 परिवहुइ वोहिमूलाइं ॥ ६ ॥ भावेइ भावियप्पा विसेसओ नवरि तंमि कालम्मि । पयईय निग्गुत्तं संसारमहासमु-
 दस्स ॥ ७ ॥ जम्मजरामरणजलो अणाइमं वसणसावयाइण्णो । जीवाण दुक्खहेऊ कण्ठं रोदो भवसमुदो ॥ ८ ॥

१ सिंहादिनाभिभूतः पादपोषणमनं करोति स्थिरचित्तः । आयुषि प्रभवति विशय परं गीतार्थः ॥ १ ॥ (१) बहुप्यंते प्र. २ चत्वारि विचित्राणि विकृतिरहितानि
 चत्वारि । संवत्सरे च द्वे एकान्तरितं आचामाम्लमेव ॥ २ ॥ नातिविकृष्टं च तपः पण्मासी परिमितं चाचाम्लं । अन्यानपि पण्मासान् भवति विकृष्टं तपःकर्म ॥ ३ ॥
 वर्षं कोटिसहितमाचाम्लं कृतानुपूर्व्या । संहननायनुरूपमेतत्कालादि नियमेन ॥ ४ ॥ देहेऽसंलिखिते सहसा धातुभिः क्षीयमाणैः । जायते आतंथ्यानं शरीरिणघ-
 रमकाले ॥ ५ ॥ भावमपि संलेखयति जिनप्रणीतेन ध्यानयोगेन । भूतार्धभावनाभिध् परिवर्द्धते बोधिमूलानि ॥ ६ ॥ भावयति भावितात्मा विशेषतः परं
 तस्मिन् काले । प्रकृत्या निर्गुणत्वं संसारमहासमुद्रस्य ॥ ७ ॥ जन्मजरामरणजलोऽनादिमान् व्यसनश्चापदाकीर्णः । जीवानां दुःखहेतुः कथो रुदो भवसमुद्रः ॥ ८ ॥

सूत्रेष्वपि सूचनार्थः, ऋद्धिमोगादिप्रार्थना निदानं तत्पूर्वकं मरणं निदानमरणं, यस्मिन् भवे वर्तते जन्तुस्तद्भवयोर्य-
मेवायुर्वक्ष्णा पुनर्त्रियमाणस्य मरणं तद्भवमरणम्, एतच्च सङ्ख्यातायुष्करतिरश्चामेव, तेषामेव हि तद्भवयुर्वन्धो
भवतीति, उक्तं च—“मोचुं अकम्भभूमगनरतिरिए सुरगणे य णेरइए । सेसाणं जीवाणं तब्भवमरणं तु केसिचि ॥१॥”
इति, ‘सत्थोवाडणे’त्ति शब्धेण-धुरिकादिना अवपादनं-विदारणं स्वशरीरस्य यस्मिस्तच्छ्वायपादनम्, ‘कारणे पुणे’-
त्यादि, शीलभङ्गरक्षणादौ पाठान्तरे तु कारणेन ‘अप्रतिकुष्टे’ अनिवारिते भगवता, वृक्षशालादायुद्धच्छत्याद् विहा-
यसि-नभसि भवं वैहायसं प्राकृतत्वेन तु वेहाणसमित्युक्तमिति, गृध्रः स्पृष्टं-स्पर्शनं यस्मिस्तद् गृध्रस्पृष्टम्, यदिवा
गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठमुपलक्षणत्वादुरादि च तद्भक्ष्यकरिकरभादिशरीरानुप्रवेशेन महासत्त्वस्य सुमूर्पैर्यस्मिस्तत् गृध्रस्पृष्ट-
मिति, गाथाऽत्र—“गृध्रादिभक्खणं गद्धपट्टमुव्वंधणादि वेहासं । एते दोन्निऽवि मरणा कारणजाए अणुत्ताया ॥ १ ॥”
इति । अप्रशस्तमरणानन्तरं तत्प्रशस्तं भव्यानां भवतीति तदाह—‘दो मरणाइं’ इत्यादि, पादपो-वृक्षः, तस्येव छिन्न-
पतितस्योपगमनम्-अत्यन्तनिश्चेष्टयाऽवस्थानं यस्मिस्तत्पादपोपगमनं भक्तं-भोजनं तस्येव न चेष्टाया अपि पादपो-
रस्य निर्हरणात्-निस्सारणाच्चिर्हारिमं, यत्पुनर्गिरिकन्दरादौ तदनिर्हरणादनिर्हारिमं । ‘णियमं’ति विभक्तिपरिणामा-

१ अकर्मभूमिकनरतिरिद्यो मुक्त्वा सुरगणाद्रेयिकांश्च शेषाणां जीवानां केयांचिदेव तद्भवमरणं ॥ १ ॥ २ गृध्रादिभक्तस्य गृध्रस्पृष्टं उद्धन्धनादि वैहायसं । एते
द्वे मरणे कारणजाते अनुज्ञाते अपि ॥ १ ॥

दंडाययमाइ ठाणमिह ठाउं । जावजीवं चिह्नइ गिच्छेदो पांयवसमाणो ॥ १८ ॥ पढमिछुयसंघयणे महाणुभावा करेति एवमिणं । पायं सुहभावच्चिय गिच्चलपयकारणं परमं ॥ १९ ॥ भत्तपरिन्नाणसणं तिचउन्विहाहारचायणिप्फन्नं । सप्पडिकम्मं नियमा जहासमाही विणिदिदं ॥ २० ॥”ति, इङ्कितमरणं त्विह नोक्तं, द्विस्थानकानुरोधत्, तल्लक्षणं चेदम् —“इंगियदेसंमि सयं चउन्विहाहारचायनिप्फन्नं । उव्वत्तणाइजुत्तं नऽण्णेण उ इंगिणीमरणं ॥ १ ॥” इति । इदं च मरणादिस्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति लोकस्वरूपप्ररूपणाय प्रश्नं कारयन्नाह—

के अयं लोके ?, जीवचेव अजीवचेव, के अणंता लोए ?, जीवचेव अजीवचेव, के सासया लोके ?, जीवचेव अजीवचेव (सू० १०३) । दुविहा वोधी पं० तं०—णाणवोधी चेव दंसणवोधी चेव, दुविहा बुद्धा पं० तं०—णाणबुद्धा चेव दंसणबुद्धा चेव, एवं मोहे, मूढा (सू० १०४)

‘क’ इति प्रश्नार्थः, ‘अय’मिति देशतः प्रत्यक्ष आसन्नश्च यत्र भगवता मरणादि प्रशस्ता प्रशस्तसमस्तवस्तुतो-मतत्त्वमभ्यधायि, लोक्यत इति लोक इति प्रश्नः, अस्य निर्वचनं—जीवाश्चाजीवाश्चेति, पञ्चास्तिकायमयत्वाद्धोक्तस्य, तेषां च जीवाजीवरूपत्वादिति, उक्तं च—“पंचस्थिकायमइयं लोगमणाइणिहणं जिणक्खायं”ति । लोकस्वरूपभूतानां

१ दंडायतमादि स्थानमिह स्थित्या । यावज्जीवं तिष्ठति तिश्चेत् पादपसमानः ॥ १८ ॥ प्रथमसंहनना महानुभावाः कुर्वन्त्येतदिदं प्रायेण शुभभावा एव निधलपदकारणं परमं ॥ १९ ॥ भक्त्परिज्ञानशनं त्रिचतुर्विधाहारत्यागनिष्पन्नं । सप्रतिकर्म नियमात् ययासमाधि विनिर्दिष्टम् ॥ २० ॥ इंगितदेशे स्वयं चतुर्विधाहारत्यागनिष्पन्नं उद्वर्तनादियुक्तं नान्येन त्विगितमरणं ॥ १ ॥ २ पंचास्तिकायमयो लोकोऽनादिनिधनो जिनास्थ्यातः ॥

धृन्नोऽहं जेणमए अणोरपारम्मि नवरंभेयंमि । भवसयसहसदुलहं लद्धं सद्धम्मजाणंति ॥ ९ ॥ एयस्स पभावेणं पालिजंतस्स सइ पयत्तेणं । जम्मंतरेऽवि जीवा पावंति न दुक्खदोगच्चं ॥ १० ॥ चिंतामणी अब्बो एयमंभुंओ य कप्परुक्खोत्ति । एयं परमो मंतो एयं परमामयं एत्थं ॥ ११ ॥ ऐत्थं वेयावडियं गुरुमाईणं महाणुभावाणं । जेसि पभावेणेयं पत्तं तह पालियं चेव ॥ १२ ॥ तेसिं नमो तेसिं नमो भावेण पुणेवि तेसिं चेव णमो । अनुवक्यपरदि- यरथा जे एयं देति जीवाणं ॥ १३ ॥” इत्यादि, “संलिहिऊणऽप्पाणं एवं पच्चप्पिणेत्तु फलगाइं । गुरुमाइए य सम्मं तमा- विचं भावसुद्धीए ॥ १४ ॥ उववूहिऊण सेसे पडिचद्धे तम्मि तह विसेसेणं । धम्मो उज्जमियव्वं संजोगा इह विओ- गंता ॥ १५ ॥ अह वंदिऊण देवे जहाविहिं सेसए य गुरुमाई । पच्चक्खाइत्तु तओ तयंतिए सव्वमाहारं ॥ १६ ॥ सम- भावंसिं ठिय्या सम्मं सिद्धंतभणितमगेणं । गिरिकंदरंमि गंतुं पायवगमणं अह करेइ ॥ १७ ॥ सव्वत्थापडिबद्धो

१ धृन्नोऽहं येन मयाऽनर्वाकूपारे परमेतस्मिन् । भवशतसहस्रदुलभं लब्धं सदसंयानमिति ॥ ९ ॥ (२) भयगगुरमि प्र. एयस्स प्रणातेन पाल्यमानस्स सकुंक्षयनेन । जन्मान्तरेऽपि जीवाः प्राप्नुवन्ति न दुःखदौर्गल्यं ॥ १० ॥ चिन्तामणिरपूर्वैः एषोऽपूर्वैश्च फलपश्य इति । एयः पत्तो मंज एतापरम- मृतमत्र ॥ ११ ॥ (३) एत अपुब्बो प्र. गाथावृत्तौ. (४) इच्छं गाथावृत्तौ. अत्र वेयावृत्त्यं गुणं दीनां महागुणाणां । येरा प्रणादेभ्यः प्राप्तं सव्वत्थापडिबद्धो चेव ॥ १२ ॥ तेभ्यो नमस्तेभ्यो नमो भावेन पुनरपि तेभ्यधैव । नमः अनुपकृतपरहितरता ये एनं बद्धवि जीवानां ॥ १३ ॥ संदेयमित्थानानेणं प्रत्ययं फलकादि गुरुमादिकांश्च सम्यक् क्षामयित्वा भावशुद्ध्या ॥ १४ ॥ उपबृंहयित्वा शेषान् प्रतिबंधांस्तस्मिन् तथा विशेषेण । धर्मे उपतितव्यं संयोगा इह धियोगान्ता इति ॥ १५ ॥ अथ वंदित्वा देवान् यथाविधि शेषांश्च गुर्वादींश्च । प्रत्याख्याय ततः तदन्तिके सर्वमाहारं ॥ १६ ॥ सममाथे स्थितात्मा सम्यक्प्रित्वात्तन्तमधि- तमार्गेण । गिरिकंदरायां गत्वा पादपोपगुमनमयं करोति ॥ १७ ॥ सर्वत्राप्रतिषद्धो

दंडाययमाइ ठाणमिह ठाउं । जावज्जीवं चिडइ णिचेड्ढो पांयवसमाणो ॥ १८ ॥ पढमिडुयसंघयणे महाणुभावा करेति एवमिणं । पायं सुहभावच्चिय णिच्चलपयकारणं परमं ॥ १९ ॥ भत्तपरिन्नाणसणं तिचउव्विहाहारचायणिप्फन्नं । सप्पडिकम्मं नियमा जहासमाही विणिद्धिं ॥ २० ॥”ति, इङ्कितमरणं त्विह नोक्तं, द्विस्थानकानुरोधत्, तल्लक्षणं चेदम् —“इंगियेदंसंमि सयं चउव्विहाहारचायनिप्फन्नं । उव्वत्तणाइजुत्तं नऽण्णेण उ इंगिणीमरणं ॥ १ ॥” इति । इदं च मरणादिस्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति लोकस्वरूपप्ररूपणाय प्रश्नं कारयन्नाह—

के अयं लोके?, जीवचेव अजीवचेव, के अणता लोए?, जीवचेव अजीवचेव, के सासया लोके?, जीवचेव अजीवचेव (सू० १०३) । दुविहा बोधी पं० तं०—णाणवोधी चेव दंसणवोधी चेव, दुविहा बुद्धा पं० तं०—णाणबुद्धा चेव दंसणबुद्धा चेव, एवं मोहे, मूढा (सू० १०४)

‘क’ इति प्रश्नार्थः, ‘अय’मिति देशतः प्रत्यक्ष आसन्नश्च यत्र भगवता मरणादि प्रशस्ता प्रशस्तसमस्तवस्तुतो-मतत्वमभ्यधायि, लोक्यत इति लोक इति प्रश्नः, अस्य निर्वचनं—जीवाश्चाजीवाश्चेति, पञ्चास्तिकायमयत्याल्लोकस्य, तेषां च जीवाजीवरूपत्वादिति, उक्तं च—“पंचैत्थिकायमइयं लोगमणाइणिहणं जिणक्खायं”ति । लोकस्वरूपभूतानां

१ दंडायतमादि स्थानमिह स्थित्वा । यावज्जीवं तिष्ठति निश्चेष्टः पादपसमानः ॥ १८ ॥ प्रथमसंहनना महाबुभावाः कुर्वन्त्येतदिदं प्रायेण शुभभावा एव निधलपदकारणं परमं ॥ १९ ॥ भक्तपरिज्ञानशनं त्रिचतुर्विधाहारत्यागनिष्पन्नं । सप्रतिकम्मं नियमात् यथासमाधि विनिर्दिष्टम् ॥ २० ॥ दंगितदेशे स्वयं चतुर्विधाहारत्यागनिष्पन्नं उद्धर्त्तनादियुक्तं नान्येन विंगितमरणं ॥ १ ॥ २ पंचास्तिकायमयो लोकोऽनादिनिधनो जिनाख्यातः ॥

च जीवाजीवानां स्वरूपं प्रश्नपूर्वकेण सूत्रद्वयेनाह—'के अणंते'त्यादि, के अनन्ताः लोके? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरं-
जीवा अजीवाश्चेति, एत एव च शाश्वता द्रव्यार्थतयेति ॥ ये चैतेऽनन्ताः शाश्वताश्च जीवास्ते बोधिमोहलक्षणधर्मयो-
गाद्बुद्धा मूढाश्च भवन्तीतिदर्शनाय. द्विस्थानकानुपातेन सूत्रचतुष्टयमाह—'दुविहे'त्यादि, बोधनं बोधिः-जिनधर्मलाभः
ज्ञानबोधिः-ज्ञानावरणक्षयोपशमसम्भूता ज्ञानप्राप्तिः, दर्शनबोधिः-दर्शनमोहनीयक्षयोपशमादिसम्पन्नः श्रद्धानलाभ
इति, एतद्वन्तो द्विविधा बुद्धाः, एते च धर्मत एव भिन्ना न धर्मितया, ज्ञानदर्शनयोरन्योऽन्याविनाभूतत्वादिति, एवं
'मोहे मूढ'त्ति, यथा बोधिर्बुद्धाश्च द्विधोक्ताः तथा मोहो मूढाश्च वाच्या इति, तथाहि—'मोहे दुविहे पन्नत्ते तं०-णाणमोहे
चेव दंसणमोहे चेव ज्ञानं मोहयति-आच्छादयतीति ज्ञानमोहो-ज्ञानावरणोदयः, एवं 'दंसणमोहे चेव' सम्यग्दर्शनमो-
होदय इति, 'दुविहा-मूढा पं०-तं०-णाणमूढा चेव', 'ज्ञानमूढा' उदितज्ञानावरणाः 'दंसणमूढा चेव' दर्शनमूढा भिव्या-
दृष्टय इति। द्विविधोऽप्ययं मोहो ज्ञानावरणादिकर्मनिवन्धनमिति समन्धेन ज्ञानावरणादिकर्मणामष्टाभिः सूत्रैर्द्विविध्यमाह—

णाणवरणिजे कम्मे दुविहे पं० तं०—इसणावरणिजे चेव सव्यणाणवरणिजे चेव, दरिसणावरणिजे कम्मे एवं चेव,
वेयणिजे कम्मे दुविहे पं० तं०—सातावेयणिजे चेव असातावेयणिजे चेव, मोहणिजे कम्मे दुविहे पं० तं०—दंसण-
मोहणिजे चेव चरित्तमोहणिजे चेव, आउए कम्मे दुविहे पं० तं०—अद्धाउए चेव भवाउए चेव, णामे कम्मे दुविहे प-
न्नत्ते तं०—सुभणामे चेव असुभणामे चेव, गोत्ते कम्मे दुविहे पं० तं०—उच्चागोते चेव णीयागोते चेव, अंतराए कम्मे
दुविहे पं० तं०—पडुप्पन्नविणासिए चेव सिहितआगामिपहं (सू० १०५)

‘गाणे’त्यादि, सुगमानि चैतानि, नवरं ज्ञानमावृणोतीति ज्ञानावरणीयम्, आह च—“सरजर्गयससिनिम्मलयरस्स जीवस्स छायेणं जमिह । गाणावरणं कम्मं पडोवमं होइ एवं तु ॥ १ ॥” देश-ज्ञानस्याऽऽभिनिवोधिकादिमावृणोतीति देशज्ञानावरणीयम्, सर्वं ज्ञानं-केवलाल्पमावृणोतीति सर्वज्ञानावरणीयं, केवलावरणं हि आदित्यकल्पस्य केवलज्ञान-रूपस्य जीवस्याच्छादकतया सान्द्रमेघवृन्दकल्पमिति तत्सर्वज्ञानावरणं, मत्याद्यावरणं तु घनातिच्छादितादित्येपत्रभाक-ल्पस्य केवलज्ञानदेशस्य कटकुल्यादिरूपावरणतुल्यमिति देशावरणमिति, पठ्यते च—“केवलणाणावरणं १ दंसण छक्कं च मोहवारसंगं । [अनन्तानुबन्ध्यादीत्यर्थः] ता सव्वयाइसन्ना भवंति मिच्छत्तवीसइमं ॥ १ ॥”ति, अथवा देशोप-घातिसर्वोपघातिफड्डुकापेक्षया देशसर्वावरणत्वमस्य, यदाह—“भित्तिसुयणाणावरणं दंसणमोहं च तदुवघाईणि । तप्फ-जुगाइं दुविहाइं देससव्वोवघाईणि ॥ १ ॥ सव्वेसु सव्वयाइसु हएसु देसोवघाइयाणं च । भागेहिं मुच्चमाणो समए समए अणंतेहिं ॥ २ ॥ पढमं लहइ नगरं एक्केक्कं वन्नमेवमन्नंपि । कमसो विसुज्झमाणो लहइ समत्तं नमोफारं ॥ ३ ॥” इति, तथा दर्शनं-सामान्यार्थवोधरूपमावृणोतीति दर्शनावरणीयं, उक्तं च—“दंसणंसीले जीवे दंसणयायं करेइ जं

१ शब्दुत्रतशाशिनर्मलतरस्य जीवस्याच्छादनं यदिह । ज्ञानावरणं कर्म पटोपमं भवत्येवमेव ॥ १ ॥ २ केवलज्ञानावरणं दर्शनदृष्टं च मोहद्वादशकं । ताः सर्व-पातिसंज्ञाः भवंति मिथ्यात्वं विशतितमं ॥ १ ॥ ३ मतिथुतज्ञानावरणं दर्शनमोहश्च तदुपपातीति । तत्सपद्वक्त्रानि द्विविधाति देशसर्वोपघातीनि ॥ १ ॥ गयंपु सर्वपातियु हतेषु देशोपघातिनां च । मागैसुच्यमानः समये समयेऽनन्तैः ॥ १ ॥ प्रथमं लभते नकारं एकैकं वर्णभेयमन्यमपि । क्रमशो विशुद्धमानो लभते मंपूर्णं नमस्कारं ॥ १ ॥ ४ दर्शनशीले जीवे दर्शनघातं करोति

कर्म । तं पडिहारसमाणं दंसणवरणं भवे जीवे ॥ १ ॥” इति, ‘एवं चेव’ति देशदर्शनावरणीयं चधुरचधुरयधिदर्शनावरणीयम्, सर्वदर्शनावरणीयं तु निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणीयं चेत्यर्थः, भावना तु पूर्ववदिति, तथा वेद्यते-अनुभूयत इति वेदनीयं, सातं-सुखं तद्रूपतया वेद्यते यत्तत्तथा, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, इतरद्-एतद्विपरीतम्, आह च—“महेलित्तनिसियकरवालधार जीहाएँ जारिसं लिहणं । तारिसयं वेयणियं सुहदुहउप्पायंगं मुणह ॥ १ ॥” इति, मोहयतीति मोहनीयं, तथाहि—“जहँ मज्जापाणमूढो लोए पुरिसो परव्यसो होइ । तह मोहेणवि मूढो जीवो उ परव्यसो होइ ॥ १ ॥” इति, दर्शनं मोहयतीति दर्शनमोहनीयं-मित्यात्वमिश्रसम्यक्त्वभेदं, चारित्रं-सामायिकादि मोहयति यत्कपाय ९ भेदं तत्तथा, एति च याति धेत्यायुः एतद्रूपं च “दुक्खं न देइ आउं नविय सुहं देइ चउसुवि गर्इसुं । दुक्खसुहाणाहारं धरेइ देहड्डियं जीयं ॥ १ ॥” इति । अच्चायुः-कायस्थितिरूपं, भावना तु प्राग्वत्, भवायुर्भवस्थितिरिति, विचित्रपर्यायैर्मयति-परिणमयति यज्जीवं तन्नाम, एतत्स्वरूपं च ‘जैह चित्तयरो निउणो अणेगरूवाइं कुणइ रूवाइं । सोहणमसोहणाइं चोक्खमचोक्खेहिं वण्णेहिं ॥ १ ॥ तह नामंपिहु कम्मं अणेगरूवाइं कुणइ जीवस्स ।

१ यत्कम्मं । तत्रतीहारसमाणं दर्शनावरणं भवेज्जीवे ॥ १ ॥ २ मधुलिप्तनिशितकरवालधाराया जिह्वया यासां लिहणं । तासां वेदनीयं गुणदुःशोत्पादकं जानीत ॥ १ ॥ ३ यथा मद्यपाणमूढो लोके पुरुषः परवसो भवति । तथा मोहेनापि मूढो जीवश्च परवसो भवति ॥ १ ॥ ४ दुःखं न ददात्यायुः नापि च सुखं ददाति चतस्रवपि गतिषु । दुःखसुखयोराधारं धारयति देहस्थितं जीवं ॥ १ ॥ ५ यथा चित्रकारो निपुणोऽनेकरूपाणि करोति रूपानि । सोधनाञ्चोभनानि चोक्षाण्यचोक्षाणि वर्णैः ॥ १ ॥ तथा नामायेव कर्मनिकानि रूपानि करोति जीवस्स ।

शीहणमसोहणाइं इट्टाणिट्टाइं लोयस्स ॥ ३ ॥ इति, शुभं-तीर्थकरादि अशुभम्-अनादेयत्वादीति, पूज्योऽयमित्यादि-
 व्यपदेशरूपां गां-वाचं त्रायत इति गोत्रं, स्वरूपं चास्येदम्—“जहं कुंभारो भंडाइं कुणईं पुज्जेयराइं लोयस्स । इय
 गोयं कुणइ जियं लोए पुज्जेयरावत्थं ॥ १ ॥” इति, उच्चैर्गोत्रं पूज्यत्वनिबन्धनसितरत्तद्विपरीतं, जीवं चार्थसाधनं
 चान्तरा एति-पततीत्यन्तरायम्, इदं चैवं—“जह राया दाणाइं ण कुणईं भंडारिए विकूलंमि । एवं जेणं जीवो कम्मं
 तं अंतरायंति ॥१॥” ‘पडुपन्नविणासिए चैव’त्ति प्रत्युत्पन्नं-वर्तमानलब्धं वस्त्वित्यर्थो विनाशितम्-उपहतं येन तत्तथा,
 पाठान्तरेण प्रत्युत्पन्नं विनाशयतीत्येवंशीलं प्रत्युत्पन्नविनाशि, चैवः समुच्चये, इत्येकम्, अन्यच्च पिधत्ते च-निरुणद्धि
 च आगामिनो-लब्धव्यस्य वस्तुनः पन्था आगामिपथस्तमिति, क्वचिदागामिपथानिति दृश्यते, क्वचिच्च आगमपहंति,
 तत्र च लाभमार्गमित्यर्थः । इदं चाष्टविधं कर्म मूर्च्छाजन्यमिति मूर्च्छास्वरूपमाह—

दुविहा मुच्छा पं० तं०—पेज्जवत्तिता चेव दोसवत्तिता चेव, पेज्जवत्तिया मुच्छा दुविहा पं० तं०—माए चेव लोभे
 चेव, दोसवत्तिया मुच्छा दुविहा पं० तं०—कोहे चेव माणे चेव (सू० १०६) दुविहा आराहणा पं० तं०—घस्मि-
 ताराहणा चेव केवलिआराहणा चेव, घस्मियाराहणा दुविहा पं० तं०—सुयघम्माराहणा चेव चरित्तघम्माराहणा चेव,
 केवलिआराहणा दुविहा पं०, तं०—अंतकिरिया चेव कप्पविमाणोवत्तिआ चेव (सू० १०७) दो तित्थगरा नी-

१ शोभनायशोभनानीष्टान्यनिष्ठानि लोके ॥ १ ॥ २ यथा कुम्भकारो भांडानि करोति पूज्येतराणि लोकस्य । एवं गोत्रं करोति जीवं लोके पूज्येतरावस्थं
 ॥ १ ॥ ३ यथा राजा दानादि न करोति भांडागारिके विकूले । एवं येन जीवः कर्म तदन्तरायमिति ॥ १ ॥

लुप्लसमा वज्रेणं पं० तं०—मुणिसुख्यए चैव अरिदुनेमी चैव, दो तित्ययरा भियंगुसामा वज्रेणं पं० तं०—मही पेय
 पासे चैव, दो तित्ययरा पवमगोरा वज्रेणं पं० तं०—पउमपपहे चैव वासुपुजे चैव, दो तित्यगारा चंदगोरा वज्रेणं पं०
 तं०—चंदप्पभे चैव पुफ्फदंते चैव (सू० १०८)

‘दुविहे’त्यादि सूत्रत्रयं कण्ठ्यं, नवरं मूर्च्छा-मोहः सदसद्विवेकनाशः प्रेम-रागो वृत्तिः-वर्त्तनं रूपं प्रत्ययो वा-नेतु-
 र्यस्याः सा प्रेमवृत्तिका प्रेमप्रत्यया वा, एवं द्वेषवृत्तिका द्वेषप्रत्यया वेति ॥ मूर्च्छोपात्तकर्मणश्च क्षय आराधनयेति तां
 सूत्रत्रयेणाह—‘दुविहे’त्यादि, सूत्रत्रयं कण्ठ्यम्, नवरं आराधनमाराधना-ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्वं निरतिचार-
 ज्ञानाद्यासेवेतियावत् धर्मेण-श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकाः-साधवस्तेयामियं धार्मिकी सा चासावाराधना च
 धार्मिकाराधना, केवलिनो-श्रुतावधिमतःपर्यायकेवलज्ञानामियं केवलिकी सा चासावाराधना चेति केवलिकाराध-
 नेति । ‘सुयधम्मे’त्यादौ विषयभेदेनाराधनाभेद उक्तः, ‘केवलिआराहणे’त्यादौ तु फलभेदेनेति, तत्र अन्तो-भवा-
 न्तस्तस्य क्रिया अन्तक्रिया, भवच्छेद इत्यर्थः, तद्धेतुर्याऽऽराधना शैलेशीरूपा-साऽन्तक्रियेति, उपचारात्, एषा च
 क्षायिकज्ञाने केवलिनामेव भवति । तथा ‘कल्पेषु’ देवलोकेषु, न तु ज्योतिश्चारे, विमानानि-देवावासविशेषाः अथवा
 कल्पाश्च-सौधमादयो विमानानि च-तदुपरिवर्तित्रैवेयकादीनि कल्पविमानानि तेषूपपत्तिः-उपपातो-जन्मं यस्याः सका-
 शात् सा कल्पविमानोपपत्तिका ज्ञानाद्वाराधना, एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति, एवंफला चैयमनन्तरफलद्वार-
 रेणोक्ता परम्परया तु भवान्तक्रियाऽनुपातिन्येवेति । ज्ञानाद्वाराधनाऽनन्तरमुक्ता, तत्फलभूताश्च तीर्थकरास्तेर्वा सा

सम्यक्कृता देक्षिता वेति तीर्थकरान् द्विस्थानकानुपतेनाह—‘दो तित्थयेरे’त्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरं पद्मं-
रकोत्पलं तद्द्वद्द्वै गौरौ पद्मगौरौ, रकावित्यर्थः, तथा चन्द्रगौरौ चन्द्रशुक्लावित्यर्थः, गाथाऽत्र—“पडमीभवासुपुजा रत्ता
ससिपुष्पदंत ससिगोरा । सुव्वयनेमी काला पासो मल्ली पियंगाभा ॥ १ ॥” इति । तीर्थकरस्वरूपमनन्तरमुक्तम्, तीर्थ-
कर्तृत्वाच्च तीर्थकराः, तीर्थं च प्रवचनमतः प्रवचनैकदेशस्य पूर्वविशेषस्य द्विस्थानकावतारायाह—

सञ्चप्पवायुव्वस्स णं डुवे वत्थू पं०, (सू० १०९) पुव्वाभइवयाणक्खत्ते डुतारे पन्नत्ते, उत्तरभइवयाणक्खत्ते डुतारे
पणत्ते, एवं पुव्वफग्गुणी उत्तराफग्गुणी (सू० ११०) अंतो णं मणुस्सखेत्तस्स दो समुद्दा पं० तं०—लवणे चैव कालोदे
चैव (सू० १११) दो चक्कवट्ठी अपरिचत्तकामभोगा कालमासे कालं किञ्चा अहेसत्तमाए पुढवीए अप्पतिट्ठाणे णए
नेरइत्ताए उववन्ना तं०—सुभूमे चैव वंभदत्ते चैव (सू० ११२)

‘सचप्पवाये’त्यादि, सद्भयो-जीवेभ्यो हितः सत्यः-संयमः सत्यवचनं वा स यत्र सभेदः सप्रतिपक्षश्च प्रकर्षेणो-
द्यते-अभिधीयते तत्सत्यप्रवादं तच्च तत्पूर्वं च सकलश्रुतापूर्वं क्रियमाणत्वादिति सत्यप्रवादपूर्वं, तच्च पष्ठं, तत्परि-
माणं च एका पदकोटी पद्मपदाधिका, तस्य द्वे वस्तुनी, वस्तु च-तद्विभागविशेषोऽध्ययनादिवदिति । अनन्तरं पष्ठ-
पूर्वस्वरूपमुक्तमधुना पूर्वशब्दसाम्यात् पूर्वभाद्रपदनक्षत्रस्वरूपमाह—‘पुव्वे’त्यादि कण्ठ्यम् । नक्षत्रप्रस्तावाच्चक्षत्रान्तर-

स्वरूपं सूत्रत्रयेणाह—‘उत्तरे’त्यादि कण्ठ्यम् । नक्षत्रवन्तश्च द्वीपाः समुद्राश्चेति समुद्रद्विस्थानकमाह—‘अंतो ण’मि-
 त्यादि, अन्तः-मध्ये ‘मनुष्यक्षेत्रस्य’ मनुष्योत्पत्त्यादिविशिष्टाकाशखण्डस्य पयश्चत्वारिंशद्योजनलक्षणप्रमाणस्य, ज्ञेयं
 द्वौ चक्रेण-रत्नभूतप्रहरणविशेषेण वर्चितुं शीलं ययोस्तौ चक्रवर्तिनी, ‘कामभोग’त्ति कामी च-शब्दरूपे भोगाश्च-
 इति कामभोगाः कामभोगाः, अथवा काम्यन्त इति कामा मनोज्ञा इत्यर्थः ते च ते भुज्यन्त इति भोगाश्च-शब्दादय-
 त्रादेस्ततश्च कालमासे, मरणावसर इति भावः, ‘कालं’मरणं कृत्वा अधःसप्तम्यां पृथिव्यां, तमस्तमायामित्यर्थः अधो-
 ग्रहणं विना सप्तमी उपरिष्टाच्चिन्त्यमाना रत्नप्रभाऽपि स्यादित्यधोग्रहणं, अप्रतिष्ठाने नरके पयानां मध्ये नैरयिकत्वे-
 नोत्सन्नौ, सुभूमोऽष्टमो ब्रह्मदत्तश्च द्वादशः, तत्र च तयोश्चयश्चिंशत्सागरोपमाणि स्थितिरिति । नारकाणां चासंख्येय-
 कालाऽपि स्थितिर्भवतीति भवनपत्यादीनामपि तां दर्शयन् पञ्चसूत्रीमाह—

असुरिद्वज्जियानं भवणवासीणं देवानं देसूणां द्वौ पलिओवमां ठिती पन्नत्ता, सोहम्मे कल्पे देवानं उक्कोसेणं दो साग-
 रोवमां ठिती पन्नत्ता; ईसाणे कल्पे देवानं उक्कोसेणं सातिरेगां दो सागरोवमां ठिती पन्नत्ता, सण्णुमारो कल्पे देवानं
 जह्नेणं दो सागरोवमां ठिती पन्नत्ता, माहिंदे कल्पे देवानं जह्नेणं साइरेगां दो सागरोवमां ठिती पन्नत्ता । (सू०
 ११३) दोसु कल्पेसु कल्पस्थियाओ पन्नत्ताओ, तं०—सोहम्मे चैव ईसाणे चैव । (सू० ११४) दोसु कल्पेसु देवा तेव-

लेखा पत्रत्ता, तं०—सोहम्ने चैव ईसाणे चैव (सू० ११५) दोसु कप्पेसु देवा कायपरियारगा पं० तं०—सोहम्ने चैव ईसाणे चैव, दोसु कप्पेसु देवा फासपरियारगा पं० तं०—सणकुमारे चैव माहिदे चैव, दोसु कप्पेसु देवा रूवपरियारगा पं० तं०—वंभलोगे चैव लंतगे चैव, दोसु कप्पेसु देवा सइपरियारगा पं० तं०—महासुके चैव सहस्सारे चैव, दो इंदा मणपरियारगा पं० तं०—पाणए चैव अञ्जुए चैव (सू० ११६) जीवाणं दुट्टाणणिव्वत्तिए पोगले पावकम्मत्ताए चिणिसु वा चिणंति वा चिणिसंति वा, तं०—तसकायनिव्वत्तिए चैव थावरकायनिव्वत्तिए चैव, एवं उवचिणिसु वा उवचिणंति वा उवचिणिसंति वा, वंधिसु वा वंधंति वा वंधिसंति वा, उदीरिसु वा उदीरंति वा उदीरिसंति वा, वेदंसु वा वेदंति वा वेदिसंति वा, जिज्जरिसु वा जिज्जरिंति वा जिज्जरिसंति वा (सू० ११७) दुपएसिता खंधा अणंता पत्रत्ता दुपदेसोगाढा पोगला अणंता पत्रत्ता एवं जाव दुगुणलुक्खा पोगला अणंता पत्रत्ता (सू० ११८) उदे-

शकः ४ ॥ दुट्टाणं समत्तं ॥

‘असुरे’त्यादि, असुरेन्द्रौ—चमरवली तद्वर्जितानां [तत्सामानिकवर्जितानां च, सूत्रे इन्द्रग्रहणेन सामानिकानामपि ग्रहणाद्, अन्यथा सामानिकत्वमेव तेषां न स्यादिति, शेषाणां त्रायस्त्रिंशद्दिनामसुराणां तदन्येषां च] भवनवासिनां देवानामुत्कर्षतो द्वे पत्योपमे किञ्चिद्दूने स्थितिः प्रज्ञप्ता, उक्तञ्च—“चमर १ वलि २ सार ३ महियं ४ सेसाण सुराण

१ चमरवली तद्वर्जितानामन्येषां भवनवासिनां देवानां असुरेन्द्रवर्जनात् नागकुमारादीन्द्राणामित्यर्थः उत्कर्षतो द्वे प्र० भवनेषु दक्षिणार्धोपतीनामित्यादिवचनात् सम्यगेषोऽपि पाठः. २ समाने विभवायुषि भवा सामानिका इत्युक्तेऽप्येतमेतत्. ३ चमरवलिर्नोः सागरमधिकं च शेषाणां सुराणां

आउचं वोच्छं। दाहिणदिवहुपलियं दो देसुणुत्तरिहाणं ॥ १ ॥”ति, उत्कर्षत एवैतत् जघन्यतस्तु दशवर्षसहस्राणीति, ग्राह
 च—“दसै भवणवणयराणं वाससहस्ता ठिई जहन्नेणं । पलिओवममुक्कोसं वंतरियाणं वियाणिजा ॥ १ ॥” इति, नोपं
 सुगमम्, नवरं सौधर्मादिद्वियं स्थितिः—“दो १ सौहि २ सत्त ३ साही ४ दस ५ चौहस ६ सत्तरे ७ अयराई ।
 सोहम्मा जा सुक्को तदुवरि एक्केक्कारोवे ॥ २ ॥” इति, इयमुत्कृष्टा, जघन्या तु “पेलियं १ अहियं २ दो सार ३
 साहिया ४ सत्त ५ दस ६ चौहस ७ । सत्तरस सहस्रारे ८ तदुवरि एक्केक्कारोवे ॥ ३ ॥” इति । देवलोक्प्रला-
 वात् ख्यादिद्वारेण देवलोकाद्विस्थानकावतारं सप्तसूत्र्याऽऽह—‘दोसु’ इत्यादि, कल्पयोः—देवलोकोः खियः कल्प-
 खियो—देव्यः, परतो न सन्ति, शेषं कण्ठ्यमिति १, नवरं ‘तेजलेस’त्ति तेजोरूपा ज्ञेयया येषां ते तेजोलेययाः, ते च
 सौधर्मेज्ञानयोरेव न परतः, तयोस्तेजोलेयया एव, नेतरे, आह च—“किण्हा नीला काऊ तेऊलेसा य भवणवंतरिया ।
 जोइस सोहम्मीसाण तेऊलेसा मुणेयव्वा ॥ १ ॥” इति, ‘कायपरियारग’त्ति परिचरन्ति—सेवन्ते खियमिति परिचारकाः
 कायतः परिचारकाः कायपरिचारकाः, एवमुत्तरत्रापि, नवरं स्वर्शादिपरिचारकाः स्वर्शादेरेवोपशान्तवेदोपतापा भव-

१ आयुः वक्ष्ये । दाक्षिणात्यानां सार्धपत्न्यं देशेने द्वे उत्तराणां ॥ १ ॥ २ भवनव्यन्तरयोर्दश वर्षसहस्रानि अपन्धेन स्थितिः पत्न्योपममुत्कृष्टं व्यन्ततात्ता
 विजानीयात् ॥ १ ॥ ३ द्वे साधिके सप्त साधिकानि दश चतुर्दशं सप्तदश सागरोपमानि । सौधर्माद्यापच्युक्तः तदुपर्येकैकमारोपयेत् ॥ १ ॥ ४ पत्न्यं अभिच्छं द्वे
 साधिके सागरे सप्त दश च चतुर्दशं च । सप्तदश सहस्रारे तदुपर्येकैकमारोपयेत् ॥ १ ॥ ५ कृष्णनीलकापोत्तेजोलेययाच भवनव्यन्तराः । ज्योतिषसौधर्मेज्ञानेऽ
 तेजोलेयया ज्ञातव्याः ॥ १ ॥

२ स्थान-
 काव्यपत्ने
 नरेनः ४
 सु० ११८

॥ १०० ॥

न्तीत्यभिप्रायः, आनतादिषु चतुर्षु कल्पेषु मनःपरिचारका देवा भवन्तीति वक्तव्ये द्विस्थानकानुरोधे 'दो इंदा' इत्युक्तं, आनतादिषु हि द्वाविन्द्राविति, गाथाऽत्र—“दो कायप्पवियारा कप्पा फरिसेण दोन्नि दो रूवे । सद्दे दो चउर मणे उवरिं परियारणा नत्थि ॥ १ ॥” इयं च परिचारणा कर्मतः, कर्म च जीवाः स्वहेतुभिः कालत्रयेऽपि चिताद्यवस्थं कुर्वन्तीत्याह—‘जीवाण’मित्यादि, सूत्राणि षट् सुगमानि, नवरं, जीवा-जन्तवो, णं वाक्यालङ्कारे, द्वयोः स्थानयोः—आश्रययोस्त्रसस्थावरकायलक्षणयोः समाहारो द्विस्थानम्, तत्र मिथ्यात्वादिभिर्भेदनिर्वर्तिताः—सामान्येनोपार्जिताः वक्ष्यमाणान् वस्थापद्भ्योग्धीकृताः द्वयोर्वा स्थानयोः निवृत्तिर्येषां ते द्विस्थाननिवृत्तिकास्तान् पुद्गलान् कर्मणान् पापकर्म-घातिकर्म सर्वमेव वा ज्ञानावरणादि तद्भावस्तत्ता तथा पापकर्मतया तद्द्रूपतयेत्यर्थः, चितवन्तो वा अतीतकाले चिन्वन्ति वा सम्प्रति चेष्यन्ति वा अनागतकाले केचिदिति गम्यते, चयनं च कपायादिपरिणतस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्रं, उपचयनं तु चितस्याबाधाकालं मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादितया निषेकः, स चैवं-प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति ततो द्वि-तीयायां विशेषहीनमेवं “जाबुक्कोसियाए विसेसहीणं णिसिंचइ” इति, बन्धनं तु तस्यैव ज्ञानावरणादितया निषिक्तस्य पुनरपि कपायपरिणतिविशेषान्निकाचनमिति, उदीरणं त्वनुदयप्राप्तस्य करणेनाकृष्योदये क्षेपणमिति, वेदनम्-अनुभवः, निर्जरा-कर्मणोऽकर्मताभवनमिति । कर्म च पुद्गलात्मकमिति पुद्गलान् द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्द्विस्थानकावतारेण निरूपयन्नाह—‘दुपएसी’त्यादि सूत्राणि त्रयोविंशतिः, सुगमा चयं, नवरं यावत्करणात् ‘दुसमयट्टिइए’त्यादि सूत्राण्येकविंशतिर्वा-

च्यानि, कालं पञ्चद्विपञ्चाष्टभेदान् वर्णगन्धरसस्पर्शाश्चाश्रित्येति, वाचना चैवं-‘तुसमयद्विर्दया पोगले’त्यादि ॥ द्विस्या-
 नकस्य चतुर्थं उद्देशकः समाप्तः । तत्समाप्तौ च श्रीमदभयदेवसूरिविरचिते स्यानाख्यतृतीयाङ्कवियरणे द्वितीयमध्ययनं
 द्विस्यानकाभिधानं समाप्तमिति ॥

इति श्रीस्थानाङ्गाख्ये तृतीयेऽङ्के द्विस्यानकाख्यं द्वितीयमध्ययनं समाप्तं

२ स्यान-
 काख्ययने
 उद्देशः ४
 सू० ११८

॥ १०९ ॥

द्विस्थानकानन्तरं त्रिस्थानकमेव भवति सङ्ख्याक्रमप्रामाण्यादित्यनेन सम्बन्धेनायातस्य चतुरस्रुयोगद्वारस्य चतुरस्रुवैशकस्यास्य तत्रापि द्वितीयाध्ययनान्त्योद्देशके जीवादियर्थाया उक्ता अस्याप्यध्ययनस्य प्रथमोद्देशके त एवाभिधीयन्त इत्येवंसम्बन्धस्यैतत्प्रथमोद्देशकस्य तत्राप्यनन्तरोद्देशकान्त्यसूत्रे पुद्गलधर्मा उक्ता एतन्नधर्मा उक्ता एतन्नधर्मा उच्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यैतदादिसूत्रस्य—

तओ इंदा पणत्ता तं०—णामिंदे ठवणिंदे द्दब्बिंदे, तओ इंदा पं० तं०—णणिंदे दंसणिंदे चरिस्सिंदे, तओ इंदा पं०

तं०—देविंदे असुरिंदे मणुस्सिंदे (सू० ११९)

‘तओ इंदे’त्यादेर्व्याख्या, सा च सुकरैव, नवरमिन्दनाद्—ऐश्वर्याद् इन्द्रः नाम—संज्ञा तदेव यथार्थमिन्द्रेत्यक्षरात्मकमिन्द्रो नामेन्द्रः, अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामयतोरभेदोपचारान्नामचासाविन्द्रश्चेति नामेन्द्रः, अथवा नान्निवेन्द्र इन्द्रार्थशून्यत्वान्नामेन्द्र इति, नामलक्षणं पुनरिदम्—“यद्दस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षम् । पर्यायानभिधेयञ्च नाम यादृच्छिकं च तथा ॥ १ ॥” इति, अयमर्थः—यद्दस्त्वित्यादिना यथार्थमिन्द्र इत्याद्युक्तं, स्थितमित्यादिना त्यथार्थं गोपालादाविन्द्रेत्यादि, यादृच्छिकमनर्थकं डित्थादीति ३, अथवा यदिन्दनाद्यर्थनिरपेक्षं गोपालादिवस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानं यथार्थतया शक्रादावन्यत्रार्थे स्थितं तन्नामेति, इन्द्रादिवस्तुनो वा अभिधानमिन्दनाद्यर्थनिरपेक्षं सद् गोपालादावन्यत्रार्थे स्थितं नामेति । तथा इन्द्राद्यभिप्रायेण स्याप्यत इति स्थापना—लेप्यादिकर्म सैवेन्द्रः स्थापनेन्द्रः साकारस्थापनेन्द्रः अक्षादिन्यासस्त्वितर इति, स्थापनालक्ष-

णमिदम्—“यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः । लेप्यादिकर्म तत् स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालञ्च ॥ १ ॥” इति, तथा, “लेप्यगह्वरी हृत्थिति एस सब्भाविया भवे ठवणा । होइ असब्भावे पुण हृत्थिति निरागिई अपहो ॥१॥” इति, तथा द्रवति-गच्छति तांस्तान् पर्यायान् द्रूयते वा तैस्तैः पर्यायैर्द्रोर्वा-सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णोऽङ्गुणानां वा द्रावः-समूह इति द्रव्यं, तच्च भूतभावं भाविभावं चेति, आह च—“देवए १ दुयए २ दोरवयवो विगारो ३ गुणाण संदावो ४ । दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जं जोगं ॥ १ ॥” ति, इति । तथा “भूतस्य भायिनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं गदितम् ॥ १ ॥” तथा ‘अनुपयोगो द्रव्यमप्रधानं चे’ति, तत्र द्रव्यं चासाविन्द्रश्चेति द्रव्येन्द्रः, स च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगतः-लत्यागममधिकृत्य ज्ञानार्थेक्षयेत्यर्थः, नोआगमतस्तु तद्विपर्ययमाश्रित्य, तत्रागत इन्द्रशब्दाध्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रः ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति यचनात्, अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्य उक्तः, तथाहि—“आगमोऽणुवत्तो मंगलसद्वाणुवासिओ यत्ता । तन्नाणलच्चिजु-त्तोवि णोवत्तोत्ति तो दव्वं ॥ १ ॥” इति, तथा नोआगतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रः, तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रो भव्यशरीरद्र-व्येन्द्रो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्येन्द्रश्चेति, तत्र ज्ञस्य शरीरं ज्ञशरीरं ज्ञशरीरमेव द्रव्येन्द्रः ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रः,

१ लेप्यहस्ती हस्तीति एषा सद्भाविका स्थापना भवेत् । भवत्यसद्भावे पुनर्हस्तीति निराकृतिरुक्तः ॥ १ ॥ २ द्रवति द्रूयते वा द्रोः (सत्तायाः) अवयवो विकारो वा गुणानां संदावो (भाजनं) तद्रव्यं भव्यभावस्य भूतभावस्य च यद् योग्यमिति ॥ १ ॥ ३ आगतोऽनुपयुक्तो मंगलशब्दादनुपादित (आत्मा) वक्ता । तज्ज्ञानल-ब्धियुक्तोऽप्यनुपयुक्त इति ततो द्रव्यं ॥ १ ॥

एतदुक्तं भवति-इन्द्रपदार्थज्ञस्य यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतकालानुभूततद्भवानुवृत्त्या सिद्धशिलातलादिगतमपि घृत-
 घटादिन्यायेन नोआगमतो द्रव्येन्द्र इति, इन्द्रकारणत्वात् इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च तस्य, इह सर्वनिषेध एव नोशब्दः, तथा
 भव्यो-योग्य इन्द्रशब्दार्थं ज्ञास्यति यो न तावद्विजानाति स भव्य इति तस्य शरीरं भव्यशरीरं तदेव द्रव्येन्द्रो भव्यशरी-
 रद्रव्येन्द्रः, अयमत्र भावार्थो-भाविनीं वृत्तिमङ्गीकृत्य इन्द्रोपयोगाधारत्वात् मधुघटादिन्यायेनैव तद्द्वालादिशरीरं भव्यशरी-
 रद्रव्येन्द्र इति, नोशब्दः पूर्ववत्, उक्तञ्च मङ्गलमधिकृत्य—“मंगलपयत्थजाणयदेहो भव्वस्स वा सैजीवोवि । णोआगमओ
 दव्वं आगमरहिओत्ति जं भणितं ॥ १ ॥” इति, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्येन्द्रो भावेन्द्रकार्येष्वव्यापृतः, आगमतो-
 ऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत्, तथा यच्छरीरमात्मद्रव्यं वाऽतीतभावेन्द्रपरिणामं तच्चोभयातिरिक्तद्रव्येन्द्रो, ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रवत्,
 तथा यो भावीन्द्रपर्यायशरीरयोग्यः पुद्गलराशिर्यच्च भावीन्द्रपर्यायमात्मद्रव्यं तदप्युभयातिरिक्तो द्रव्येन्द्रः, भव्यशरीर-
 द्रव्येन्द्रवत्, स चावस्थाभेदेन त्रिविधः, तद्यथा-एकभविको वद्भ्रायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति, तत्र एकस्मिन् भवे त-
 स्मिन्नेवातिक्रान्ते भावी एकभविको-योऽनन्तर एव भवे इन्द्रतयोलस्यत इति, स चोत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि भ-
 वन्ति, देवकुर्वादिमिथुनकस्य भवनपत्यादीन्द्रतयोलसिसम्भवादिति, तथा स एवेन्द्रायुर्वन्धानन्तरं वद्भ्रमायुरनेनेति व-
 द्भ्रायुरुच्यते, स चोत्कर्षतः पूर्वकोटीत्रिभागं यावद्, अस्मात्परतः आयुष्कवन्धाभावात्, तथा अभिमुखे-संमुखे जघ-
 न्योत्कर्षाभ्यां समयान्तर्मुहूर्त्तानन्तरभावितया नामगोत्रे इन्द्रसवन्धिनी यस्य स तथा, तथा भावैश्वर्ययुक्ततीर्थकरादि-

णमिदम्—“यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः । लेप्यादिकर्म तत् स्यापनेति क्रियतेऽल्पकालय ॥ १ ॥”
 इति, तथा, “लेप्यगहृथी हृथिति एस सब्भाविया भवे ठवणा । होइ असब्भावे पुण हृथिति निरागिई अक्खो ॥१॥”
 इति, तथा द्रवति-गच्छति तांस्तान् पर्यायान् द्रूयते वा तैस्तैः पर्यायैर्द्रोर्था-सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णादिगु-
 णानां वा द्रावः-समूह इति द्रव्यं, तच्च भूतभावं भाविभावं चेति, आह च—“द्वयए १ दुयए २ दोरययवो विगारो ३
 गुणाण संदावो ४ । दब्बं भब्बं भावस्स भूयभावं च जं जोगं ॥ १ ॥” इति । तथा “भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि
 कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं गदितम् ॥ १ ॥” तथा ‘अनुपयोगो द्रव्यमप्रधानं चे’ति, तत्र द्रव्यं
 चासाविन्द्रश्चेति द्रव्येन्द्रः, स च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगतः-खल्वागममधिकृत्य ज्ञानापेक्षयेत्यर्थः,
 नोआगमतस्तु तद्विपर्ययमाश्रित्य, तत्रागत इन्द्रशब्दाध्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रः ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति यचनात्,
 अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्य उक्तः, तथाहि—“आगमओऽणुवजत्तो मंगलसद्दणुवासिओ यत्ता । तद्दणालद्धिजु-
 त्तोवि णोवजत्तोत्ति तो दब्बं ॥ १ ॥” इति, तथा नोआगमतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रः, तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रो भव्यशरीरद्र-
 व्येन्द्रो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्येन्द्रश्चेति, तत्र ज्ञस्य शरीरं ज्ञशरीरं ज्ञशरीरमेव द्रव्येन्द्रः ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रः,

१ लेप्यहृत्ती हृत्तीति एषा सद्भाविका स्थापना भवेत् । भवत्यसद्भावे पुणर्हृत्तीति निराकृतिरसः ॥ १ ॥ २ द्रपति द्रूयते वा द्रोः (सत्तायाः) अवयवो विकारो
 वा गुणानां संदानो (भाजनं) तद्द्रव्यं भव्यभावस्य भूतभावस्य च यद् योग्यमिति ॥ १ ॥ ३ आगमतोऽनुपयुक्तो मंगलशब्दानुवाकित (आत्मा) वक्ता । तन्मूल-
 न्वियुक्तोऽणुपयुक्त इति ततो द्रव्यं ॥ १ ॥

समानं वर्तते, ततश्च क एषां विशेषः?, आह च—“अभिहाणं दव्वत्तं तदत्थसुन्नत्तणं च तुल्लाई । को भाववज्जियाणं नामार्हणं पइविसेसो ? ॥ १ ॥” इति, अत्रोच्यते, यथा हि स्थापनेन्द्रे खल्विन्द्राकारो लक्ष्यते तथा कर्तुः सद्भूतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा द्रष्टुस्तदाकारदर्शनादिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोतुं प्रवर्तन्ते फलं च प्राप्तुवन्ति केचिद्देवतानुग्रहात् न तथा नामद्रव्येन्द्रयोरिति, तस्मात् स्थापनायास्तावदित्थं भेद इति, आह च—“आंगारोऽभिष्पाओ बुद्धी किरियाफलं च पाएणं । जह दीसइ ठवणिंदे न तथा नामे न दव्विंदे ॥ १ ॥” इति, यथा च द्रव्येन्द्रो भावेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते तथोपयोगापेक्षायामपि तदुपयोगतामासादयत्यवाप्तवांश्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्ययं विशेष इति, आह च—“भावस्स कारणं जह दव्वं भावो य तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणतिमओ न तथा नामं न वा ठवणा ॥ १ ॥” इति ॥ उक्ता नामस्थापनाद्रव्येन्द्राः, इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतारेणाह—“तओ इंदे”त्यादि कण्ठ्यं नवरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा इन्द्रः—परमेश्वरो ज्ञानेन्द्रः—अतिशयवच्छ्रुताद्यन्यतरज्ञानवशविवेचितवस्तुविस्तरः केवली वा, एवं दर्शनेन्द्रः—क्षायिकसम्यग्दर्शनी, चरित्रेन्द्रो—यथाऽऽख्यातचारित्रः, एतेषां च भावेन—सकलभावप्रधानक्षायिकलक्षणेन विवक्षितक्षायोपशमिकलक्षणेन वा भावतः—परमार्थतो वेन्द्रत्वात्—सकलसंसार्यप्राप्तपूर्वगुणलक्ष्मीलक्षणपरमैश्वर्य-

१ अभिधानं द्रव्यत्वं तदर्थश्च्यत्यं च तुल्यानि को भाववर्जितानां नामादीनां प्रतिविशेषः? ॥ १ ॥ (येन भेदाद्भयस्ते) । २ आकारोऽभिप्रायो बुद्धिः क्रियाफलं च यथा प्रायः स्थापनेन्द्रे दृश्यते न तथा नामेन्द्रे न द्रव्येन्द्रे ॥ १ ॥ ३ °सपूर्वश्च प्र. ४ भावस्य कारणं यथा द्रव्यं भावश्च तस्य पर्यायः उपयोगपरिणतिमयो न तथा नाम न वा स्थापनेति ॥ १ ॥

भावेन्द्रोपेक्षया अप्रधानत्वाच्छक्कादिरपि द्रव्येन्द्र एव, द्रव्यशब्दस्याप्रधानार्थेऽपि प्रवृत्तेरिति, भावेन्द्रस्त्वित्वाद् त्रिस्यान-
कानुरोधान्नोक्तः, तल्लक्षणं चेदम्-भावम्-इन्दनक्रियानुभवनलक्षणपरिणाममाश्रित्येन्द्र इन्दनपरिणामेन वा भवतीति
भावः स चासाविन्द्रश्चेति भावेन्द्रः, यदाह—“भावो विवक्षितक्रियाऽनुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञरिन्द्रादिवदि-
हेन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥” स च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमत इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवो भावेन्द्रः,
कथमिन्द्रोपयोगमात्रात् तन्मयताऽवगम्यते?, न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव, दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रिया-
प्रसाधकत्वाभावादिति चेत्, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, संवित् ज्ञानमवगमो भाव इत्यनर्थान्तरम्, तत्र ‘अर्थोभिया-
नप्रत्ययास्तुल्यनामधेया’ इति सर्ववादिनामविसंवादस्थानं, यथा कोऽयं?, घटः, किमयमाह?, घटशब्दं, किमस्य
ज्ञानं?, घट इति, अग्निरिति च यत् ज्ञानं तदव्यतिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते, अन्यथा तज्ज्ञाने सत्यपि नोपलभेत,
अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरवद्वा, न चानाकारं तत्, पदार्थान्तरवद्विवक्षितपदार्थापरिच्छेदप्रसङ्गात्,
बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामान्यत्वाद्, आकाशवत्, न चानलः सर्व एव दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधको,
भस्मच्छन्नाग्निना व्यभिचारादिति कृतं प्रसङ्गेन, नोआगमतो भावेन्द्र इन्द्रनामगोत्रे कर्मणी वेदयन् परमैश्वर्यभाजनं,
सर्वनिपेधवचनत्वान्नोशब्दस्य, यतस्तत्र नेन्द्रपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्धनतया विवक्षितं इन्दनक्रियाया एव च विव-
क्षितत्वात्, अथवा तथाविधज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स नागम एव केवलो न चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्वात्
नोशब्दस्य नोआगमत इत्याख्यायत इति । ननु नामस्थापनाद्भवेज्विन्द्राभिधानं विवक्षितभावशून्यत्वाद् द्रव्यत्वं च

तत्र बाह्यपुङ्गलानादायाभरणादीन् अपर्यादाय केशनखसमारचनादिना उभयतस्तूभयथेति, अथवाऽपर्यादायेति कृक-
 लाससर्पादीनां रक्तत्वफणादिकरणलक्षणोति । एवं द्वितीयसूत्रमपि, नवरमभ्यन्तरपुङ्गला भवधारणीयेनौदारिकेण वा
 शरीरेण ये क्षेत्रप्रदेशा अवगाढास्तेष्वेव ये वर्तन्ते तेऽवसेयाः, विभूषापक्षे तु निष्ठीवनादयोऽभ्यन्तरपुङ्गला इति । तृतीयं
 तु बाह्याभ्यन्तरपुङ्गलयोगेन वाच्यमिति, तथाहि—उभयेषामुपादानाद् भवधारणीयनिष्पादनं तदनन्तरं तस्यैव केशादि-
 रचनं च, अनादानाच्चिरविकुर्वितस्यैव मुखादिविकारकरणं, उभयतस्तु बाह्याभ्यन्तराणामनभिमतानामादानतोऽन्येषां चा-
 नादानतोऽनिष्टरूपभवधारणीयेतरचनमिति ॥ अनन्तरं विकुर्वणोक्ता, सा च नारकाणामप्यस्तीति नारकान्निरूपयन्नाह—
 ‘तिविहे’त्यादि, कण्ठ्यम्, नवरं ‘कती’त्यनेन सङ्ख्यावाचिना व्यादयः सङ्ख्यावन्तोऽभिधीयन्ते, अयं चान्यत्र प्रश्नवि-
 शिष्टसङ्ख्यावाचकतया रूढोऽपीह सङ्ख्यामात्रे द्रष्टव्यः, तत्र नारकाः कति-कतिसङ्ख्याताः सङ्ख्याता एकैकसमये ये उत्पन्नाः
 सन्तः सञ्चिताः—कृत्युत्तिसाधर्म्याद् बुद्ध्या राशीकृतास्ते कतिसञ्चिताः, तथा न कति-न सङ्ख्याता इत्यकति-असङ्ख्याता
 अनन्ता वा, तत्र ये अकति-अकतिसङ्ख्याताः असङ्ख्याता एकैकसमये उत्पन्ना सन्तस्तथैव सञ्चितास्ते अकतिसञ्चिताः,
 तथा यः परिमाणविशेषो न कति नाप्यकतीति शक्यते वक्तुं सोऽत्रकव्यकः स चैक इति तत्सञ्चिता अवकव्यकसञ्चिताः,
 समये समये एकतयोलब्धा इत्यर्थः, उत्पद्यन्ते हि नारका एकसमये एकादयोऽससृयेयान्ताः, उक्तं च—“एगो व दो व
 तित्ति व संखमसंखा व एगसमएणं । उवज्जंतैवइया उव्यट्टंता वि एमेव ॥ १ ॥” इति, एतद्देवपरिमाणमेतदेव नार-

१ एको वा द्वौ वा त्रयो वा सङ्ख्याता अग्रङ्ख्या वक्रमयेन उत्पद्यन्ते एतावन्तः उद्वर्तन्तेऽप्येवमेव (देवाः) ॥ १ ॥

शुक्तत्वाद् भावेन्द्रताऽवसेयेति । उक्तमाध्यात्मिकैश्वर्यापेक्षया भावेन्द्रतैर्विध्यमय चाहेश्वर्यापेक्षया तदेवाह—‘तओ
इंदे’त्यादि, भावितार्थं, नवरं देवा-वैमानिका ज्योतिष्कवैमानिका वा रुढेः अगुराः-भवनपतिविशेषा भवनपतिव्यन्तरा
वा सुरपर्युदासात्, मनुजेन्द्रः-चक्रवर्त्यादिरिति ॥ त्रयाणामध्येषां वैक्रियकरणाद्विशक्रियुक्तयेन्द्रत्वमिति विकुर्वणा-
निरूपणायाह—

तिविहा विउव्वणा पं० तं०—त्राहिरते पोगलए परियात्तिता एगा विकुव्वणा चाहिरए पोगले अपरियात्तिता एगा विउ-
व्वणा चाहिरए पोगले परियात्तितावि एगा विकुव्वणा, तिचिहा विकुव्वणा पं० तं०—अब्भंतएए
पोगले परियाइत्ता एगा विकुव्वणा अब्भंतरे पोगले अपरियात्तिता एगा विकुव्वणा अब्भंतए पोगले परियात्तितावि
अपरितात्तितावि एगा विकुव्वणा, तिचिहा विकुव्वणा पं० तं०—त्राहिरुब्भंतए पोगले परियाइत्ता एगा विउव्वणा यादि-
रुब्भंतए पोगले अपरियाइत्ता एगा विउव्वणा चाहिरुब्भंतए पोगले परियाइत्तावि एगा विउव्वणा ।
(सू० १२०) तिचिहा नेरइया पत्तता तं०—ऋतिसंचिता अकतिसंचिता अवत्तव्यगसंचिता, एवमेगिरिययत्ता जाव
वेमाणिया (सू० १२१)

‘तिविहे’त्यादि सूत्रत्रयी कण्ठ्या, नवरं बाह्यान् पुद्गलान्-भवधारणीयशरीरानवगाढक्षेत्रप्रदेशवर्त्तितो वैक्रियसमुद्घा-
तेन पर्यादाय-गृहीत्वैका विकुर्वणा क्रियते इति शेषः, तानपर्यादाय, या तु भवधारणीयरूपेव साऽन्या, यद्युनर्भवधा-
रणीयस्यैव किञ्चिद्विशेषापादनं सा पर्यादायापि अपर्यादायापि इति तृतीया व्यपदिश्यते, अथवा विकुर्वणा-भूषाकरणं,

—दिव्ये माणुस्सते तिरिक्खजोणीते, तओ मेहुणं गच्छंति तं०—देवा मणुस्सा तिरिक्खजोणिता, ततो मेहुणं सेवंति तं०—इत्थी पुरिसा णपुंसगा (सू० १२३)

‘तिविहा परी’त्यादि, कण्ठ्यम्, नवरं परिचाराण-देवमैथुनसेवेति, एकः कश्चिद्देवो न सर्वोऽप्येवमिति, किम्?—
‘अणो देवे’ति अन्यान् देवान्-अल्पज्जिकान् तथाऽन्येषां देवीनां सत्का देवीश्चाभियुज्याभियुज्य-आश्लिज्याश्लिज्य
वशीकृत्य वा परिचारयति-परिभुङ्क्ते वेदवाधोपशमायेति, न च न सम्भवति देवस्य देवसेवा पुंस्त्वेनेत्याशङ्कनीयम्,
मनुष्येष्वपि तथा श्रवणात्, न चात्रार्थे नरामरयोः प्रायो विशेषोऽस्तीति, एक एवायं प्रकारो देवदेवीनामन्यत्वसामा-
न्यादत एव द्वयोरपि पदयोरेकः क्रियाभिसम्बन्ध इति, एवमात्मीया देवीः परिचारयतीति द्वितीयः, तथाऽऽत्मानमेव
परिचारयति, कथं?—आत्मना विकृत्य विकृत्य परिचाराणयोग्यं विधायेति तृतीयं, एवं प्रकारत्रयरूपाप्येकेयं परिचाराणा,
प्रभविष्णुकटकामैकपरिचारकवशादिति, अथान्यो देव आद्यप्रकारपरिहारेणान्त्यप्रकारद्वयेन परिचारयतीति द्वितीये-
यमप्रभविष्णूचितकामपरिचारकदेवविशेषात्, तथाऽन्यो देव आद्यप्रकारद्वयवर्जनेनान्त्यप्रकारेण परिचारयतीति तृती-
याऽनुकटकामाल्पज्जिकदेवविशेषस्वामिकत्वादिति ॥ परिचारेणैति मैथुनविशेष उक्तोऽधुना तदेव मैथुनं सामान्यतः
प्ररूपयन्नाह—‘तिविहे मेहुणे’ इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं मिथुनं-स्त्रीपुंसयुगं तत्कर्म मैथुनं, नारकाणां तन्न सम्भवति
द्रव्यत इति चतुर्थं नास्त्येवेति नोक्तम् ॥ मिथुनकर्मण एव कारकानाह—‘तओ’ इत्यादि कण्ठ्यं, तेषामेव भेदानाह—
‘तओ मेहुण’मित्यादि, कण्ठ्यं, नवरं ख्यादिलक्षणमिदमाचक्षते विचक्षणाः—“योनि १ मृदुत्व २ मस्यैर्यं ३, मुग्धत्वं ४

काणामपि, यत उक्तम्—“संज्ञा पुण सुरवरतुह”ति, कतिसञ्चितादिकमर्थमसुरादीना दण्डतोफानामतिदिशान्नाह—
‘एवं’मित्यादि, ‘एवं’मिति नारकवच्छेषाश्चतुर्विंशतिदण्डकोका वाच्या एकेन्द्रियवर्जाः, यतस्तेषु प्रतिगमयमगह्वाता
अनन्ता वा अकतिशब्दवाच्या एवोत्पद्यन्ते, न त्वेकः सङ्ख्याता वा इति, आह च—“अर्धुममयमर्गवेद्या मर्गेऽज्ञाद्रय-
तिरियमणुया य । एगिदिपुसु गच्छे आरा ईसाणदेवा य ॥ १ ॥ एगो असंखभागो यद्वद् उव्यष्टणोययायंभि । एगनि-
गोए निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥ २ ॥” इति । अनन्तरसूत्रे कतिसञ्चितादिको धर्मा धैमानिकानां देवानानुक्तः, अणुना
देवानां सामान्येन परिचाराणार्धमनिरूपणाय—

तिविहा परियारणा पं० तं०—एगे देवे अत्रेसि देवाणं देवीओ अ अभिजुंजिय २ परियारेति, अप्पनिञ्जिआ-
ओ देवीओ अभिजुंजिय २ परियारेति, अप्पणमेव अप्पणा विउव्विय २ परियारेति १, एगे देवे णो अत्रे देवा णो अप्पणेमि
देवाणं देवीओ अभिजुंजिय २ परियारेति अत्तणिज्जिआओ देवीओ अभिजुंजिय २ परियारेद अप्पणमेव अप्पणा रिउ-
व्विय २ परियारेति २, एगे देवे णो अत्रे देवा णो अण्णेसि देवाणं देवीओ अभिजुंजिय २ परितारेति णो अप्पणिञ्जिआओ
देवीओ अभिजुंजिय २ परितारेति अप्पणमेव अप्पणं विउव्विय २ परितारेति ३, (सू० १२२) । तिविहे भेरुणे पं० तं०

१ सङ्ख्या पुनः सुरवरतुल्या (नारकाणां). २ अनुसमयमसङ्ख्याताः सङ्खेयायुपसु तियंओ मनुष्याथ एकेन्द्रियेषु गच्छेयुः आरादीशान्तारोत्था ॥ १ ॥
एकोऽसङ्ख्यभागो वर्तते उद्वर्तनोपपत्ते एकस्मिन्निगोदे नित्यं एवं श्रेयेवपि स एव ॥ २ ॥

प्रयुक्ते च पर्यायं स योगो-वीर्यान्तरायक्षयोपशमजनितो जीवपरिणामविशेष इति, आह च—“मर्णसा वयसा काएण
 वाचि जुत्तस्स विरियपरिणामो । जीवस्स अप्पणिज्जो स जोगसन्नो जिणक्खाओ ॥ १ ॥ तेओजोगेण जहा रत्तत्ताई
 घडस्स परिणामो । जीवकरणप्पओए विरियमवि तहप्पपरिणामो ॥ २ ॥” इति, मनसा करणेन युक्तस्य जीवस्य
 योगो-वीर्यपर्यायो दुर्बलस्य यद्विकाद्रव्यवदुपटम्भकरो मनोयोग इति, स च चतुर्विधः-सत्यमनोयोगो मृषामनोयोगः
 सत्यमृषामनोयोगो असत्यामृषामनोयोगश्चेति, मनसो वा योगः-करणकारणानुमतिरूपो व्यापारो मनोयोगः, एवं चार्यो-
 गोऽपि, एवं कार्ययोगोऽपि, नवरं स सप्तविधः-औदारिकौ १ दारिकमिश्र २ वैक्रिय ३ दारिकमिश्र ४ हारका ५ हार-
 कमिश्र ६ कर्मणकाययोग ७ भेदादिति, तत्रौदारिकादयः शुद्धाः सुवोधाः, औदारिकमिश्रस्तु औदारिक एवापरिपूर्णो
 मिश्र उच्यते, यथा गुडमिश्रं दधि न गुडतया नापि दधितया व्यपदिश्यते तत्ताभ्यामपरिपूर्णत्वात्, एवमौदारिकं मिश्रं
 कर्मणेन नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यम् अपरिपूर्णत्वादिति तत्सौदारिकमिश्रव्यपदेशः, एवं वैक्रिया-
 हारकमिश्रावपीति शतकटीकालेशः, प्रज्ञापनाव्याख्यानांशस्त्वेवम्-औदारिकाद्याः शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य मिश्रास्त्वपर्या-
 प्तकस्येति, तत्रोत्पत्तावौदारिककायः कर्मणेन औदारिकशरीरिणश्च वैक्रियाहारकरणकाले वैक्रियाहारकाभ्यां मिश्रो
 भवति इत्येवमौदारिकमिश्रः, तथा वैक्रियमिश्रो देवाद्युत्पत्तौ कर्मणेन कृतवैक्रियस्य चौदारिकप्रवेशाद्वायामौदारि-

१ नन्दा वचना कायेन वापि युक्तस्य वीर्यपरिणामः जीवस्यात्मीयः स योगसंज्ञो निनाह्यातः ॥ १ ॥ तेनोगेन कथा रण्णारिपंटस्य परिणामः

इत्येवमौदारिकमिश्रः ॥ २ ॥

क्रीवता ५ स्तनौ ६ । पुंस्कामितेति ७ लिङ्गानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥ १ ॥ मेहनं १ तरता २ दास्यं ३, शीणशोषं ४
 इमश्च ५ घृष्टता ६ । स्त्रीकामिते ७ ति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥ स्तनादिस्मद्युक्तेनादिभायाभायसमन्विताम् ।
 नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितम् ॥ ३ ॥” तथाऽन्यत्राप्युक्तम्—“स्तनकेशवती स्त्री स्यात्, रोमनः पुच्छः स्मृतः ।
 तिविहे जोगे पं० तं०—मणजोगे वतिजोगे कायजोगे, एवं णेरविताणं विगळिरियवन्नाणं जाव वेमाणियाणं, विविहे प-
 ओगे पं० तं०—मणपओगे वतिपओगे कायपओगे, जहा जोगो विगळिरियवन्नाणं जाव वेमाणियाणं, विविहे व-
 तं०—मणकरणे वतिकरणे कायकरणे, एवं विगळिरियवन्नाणं जाव वेमाणियाणं, तिविहे करणे पं०, तिविहे जोगे’ इत्यादि, इह वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमसमुत्थलब्धिविशेषप्रत्ययमभिसन्ध्यनभिसन्धिपूर्वमात्मनो धीय
 संरभकरणे समारंभकरणे, निरंतरं जाव वेमाणियाणं (सू० १२४) इति, स च द्विधा—सकरणोऽकरणश्च, तत्रालेश्यस्य केवलिनः कृत्स्नयोर्देश्यदृश्ययोरर्थयोः केवलं ज्ञानं दर्शनं चोपयु-
 ज्ञानस्य योऽसावपरिसन्दोऽप्रतिघो वीर्यविशेषः सोऽकरणः, स च नेहाधिक्रियते, सकरणस्यैव त्रिस्थानकायतारित्वाद्, अतस्तत्रैव व्युत्पत्तिस्तमेव चाश्रित्य सूत्रव्याख्या, युज्यते जीवः कर्मभिरेन ‘कर्मं जोगनिमित्तं ब्रह्मइ’ति वचनात् युक्तं-
 १ योगो वीर्यं स्थाम उक्ताहः पराक्रमस्तथा चेष्टा । शक्तिः सामर्थ्यमिति च योगस्य भवन्ति पर्यायाः ॥ १ ॥ २ कर्म योगनिमित्तं वचने

२ स्थान-
 कापरणे
 त्रैमः १
 सू० १२४

प्रयुक्तं यं पर्यायं स योगो-वीर्यान्तरायक्षयोपशमजनितो जीवपरिणामविशेष इति, आह च—“मर्णसा वयसा काएण
 यावि जुत्तस्स विरियपरिणामो । जीवस्स अप्पणिज्जो स जोगसन्नो जिणक्खलाओ ॥ १ ॥ तेओजोगेण जहा रत्तत्ताई
 घडस्स परिणामो । जीवकरणप्पओए विरियमवि तहप्पपरिणामो ॥ २ ॥” इति, मनसा करणेन युक्तस्य जीवस्य
 योगो-वीर्यपर्यायो दुर्बलस्य यष्टिकाद्रव्यवदुपष्टम्भकरो मनोयोग इति, स च चतुर्विधः-सत्यमनोयोगो मृपामनोयोगः
 सत्यमृपामनोयोगो असत्यामृपामनोयोगश्चेति, मनसो वा योगः-करणकारणानुमतिरूपो व्यापारो मनोयोगः, एवं वाग्यो-
 गोऽपि, एवं कार्ययोगोऽपि, नवरं स सप्तविधः-औदारिकौ १ दारिकमिश्र २ वैक्रिय ३ विक्रियमिश्रा ४ हारका ५ हार-
 कमिश्र ६ कर्मणकाययोग ७ भेदादिति, तत्रौदारिकादयः शुद्धाः सुवोधाः, औदारिकमिश्रस्तु औदारिक एवापरिपूर्णो
 मिश्र उच्यते, यथा गुडमिश्रं दधि न गुडतया नापि दधितया व्यपदिश्यते तत्ताभ्यामपरिपूर्णत्वात्, एवमौदारिकं मिश्रं
 कर्मणेन नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यम् अपरिपूर्णत्वादिति तस्यौदारिकमिश्रव्यपदेशः, एवं वैक्रिया-
 हारकमिश्रावपीति शतकटीकालेशः, प्रज्ञापनाव्याख्यानांशस्त्वैवम्-औदारिकाद्याः शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य मिश्रास्त्वपर्या-
 प्तकस्येति, तत्रोत्पत्तावौदारिककायः कर्मणेन औदारिकशरीरिणश्च वैक्रियाहारककरणकाले वैक्रियाहारकाभ्यां मिश्रो
 भवति इत्येवमौदारिकमिश्रः, तथा वैक्रियमिश्रो देवाद्युत्पत्तौ कर्मणेन कृतवैक्रियस्य चौदारिकप्रवेशाद्धायामौदारि-

१ मनसा वचसा कायेन वापि युक्तस्य वीर्यपरिणामः जीवस्यात्मीयः स योगसंज्ञो जिनाख्यातः ॥ १ ॥ तेजोगेन यथा रक्तवादिर्घटस्य परिणामः
 जीवकरणप्रयोगे वीर्यमपि तथाऽऽत्मपरिणामः ॥ २ ॥

केण, आहारकमिश्रस्तु साधिताहारककायप्रयोजनः पुनरौदारिकप्रवेशो औदारिकेणेति, कार्मणस्तु विप्रदे कंचलिगमुद्रयाते वेति, सर्व एवायं योगः पञ्चदशधेति, सङ्ग्रहोऽस्य—“सच्चं १ मोसं २ मोसं ३ असच्चमोसं ४ मणो वती चती चं ८ । काओ उराल १ विक्रिय २ आहारग ३ मीस ६ कम्मइगो ७ ॥ १ ॥” इति ॥ सामान्येन योगं प्ररूप्य विशेषतो गार- कादिपु चतुर्विंशतौ पदेषु तमतिदिशन्नाह—‘एव’मित्यादि, कण्ठ्यं, नवरमतिप्रसङ्गपरिहारार्थेदमुक्तं—“विगलिरिय- वज्जाणं”ति तत्र विकलेन्द्रियाः—अपञ्चेन्द्रियाः, तेषां ह्येकेन्द्रियाणां काययोग एव, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु काययोग- वाग्योगाविति ॥ मनःप्रभृतिसम्बन्धेनैवेदमाह—‘तिविहे पओगे’ इत्यादि, कण्ठ्यं, नवरं मनःप्रभृतीनां व्याप्त्रियमाणानां जीवेन हेतुकर्तृभूतेन यद् व्यापारणं—प्रयोजनं स प्रयोगः मनसः प्रयोगो मनःप्रयोगः, एवमितराद्यपि, ‘जदे’त्याद्यतिदेग- सूत्रं पूर्ववद्भावनीयमिति । मनःप्रभृतिसम्बन्धेनैवेदमपरमाह—‘तिविहे करणे’ इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं क्रियते येन तरु- रणं—मननादिक्रियासु प्रवर्त्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्तथा तथापरिणामवत्पुद्गलसङ्घात इति भावः, तत्र मन एव करणं मनःकरणमेवम् इतरे अपि, ‘एव’ मित्याद्यतिदेशसूत्रं पूर्ववदेव भावनीयमिति, अथवा योगप्रयोगकरणशब्दानां मनः- प्रभृतिकमभिधेयतया योगप्रयोगकरणसूत्रेष्वभिहितमिति नार्थभेदोऽन्वेषणीयः, त्रयाणामप्येवामेकार्थतया आगमे बहुशः प्रवृत्तिदर्शनात्, तथाहि—योगः पञ्चदशविधः शतकादिपु व्याख्यातः, प्रज्ञापनायां त्वेवमेवायं प्रयोगशब्देनोक्तः, तथाहि —“कतिविहे णं भंते ! पओगे पन्नत्ते, गोतमा ! पन्नरसविहे” इत्यादि, तथा आवश्यकेऽयमेव करणतयोक्तः, तथाहि

१ सत्त्वं श्रुत्या मिथं असत्याश्रुत्या मनो वचोऽपि चैवं काय औदारिकवैक्रियाहारकमिथ्याः कार्मण इति ॥ १ ॥

—“जुलैणकरणं त्रिविहं मणवतिकाए य मणसि सच्चाइ । सट्टाणे तेसि भेओ चउ चउहा सत्तहा चैव ॥ १ ॥” इति ॥ प्रकारान्तरेण करणत्रैविध्यमाह—‘त्रिविहे’ इत्यादि, आरम्भणमारम्भः—पृथिव्याद्युपमर्दनं तस्य कृतिः—करणं स एव वा करणमित्यारम्भकरणमेवमितरे अपि वाच्ये, नवरमयं विशेषः—संरम्भकरणं पृथिव्यादिविषयमेव मनःसङ्केशकरणं, समारम्भकरणं—तेषामेव सन्तापकरणमिति, आह च—“संकैप्पो संरंभो परितावकरो भवे समारंभो । आरंभो उद्भवओ सुद्धनयाणं तु सव्वेसिं ॥ १ ॥” इति ॥ इदमारम्भादिकरणत्रयं नारकादीनां वैमानिकान्तानां भवतीत्यतिदिशद्वाह—‘निरन्तर’मित्यादि, सुगमं, केवलं संरम्भकरणमसंज्ञिनां पूर्वभवसंस्कारानुवृत्तिमात्रतया भावनीयमिति ॥ आरम्भादिकरणस्य क्रियान्तरस्य च फलमुपदर्शयन्नाह—

तिहिं ठाणेहिं जीवा अप्पाउत्ताते कम्मं पगरंति, तं०—पाणे अतिवातिता भवति सुसं वइत्ता भवइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभित्ता भवइ, इत्थेतेहि तिहिं ठाणेहिं जीवा अप्पाउत्ताते कम्मं पगरंति, तं०—णो पाणे अतिवातिता भवइ णो सुसं वतित्ता भवति तथारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता भवइ, इत्थे तेहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउत्ताए कम्मं पगरंति । तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउत्ताए कम्मं पगरंति, तंजथा—

१ युञ्जनकरणं त्रिविधं मनोवाक्कायेषु मनसि सत्यादि स्वस्थाने तेषां भेदः चतुर्धा चतुर्धा कायः सप्तधा चैव ॥ १ ॥ २ संकल्पः संरंभः परितापकरो भवेत्समारंभः । आरंभ उपद्रवतः शुद्धनयानान्तु सर्वेषां ॥ १ ॥

पाने अतिवातिता भवइ सुसं वइत्ता भवइ तद्दहल्यं समणं वा माहणं वा इहिति निदिता गरहिता अमानिना
अत्रयेणं असणुत्तेणं अपीतिकारतेणं असण० पडिलाभेत्ता भवइ, इयेतेहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा अमुमदीदाउत्तराए कम्मं
पारंति । तिहिं ठाणेहिं जीवा सुभदीदाउत्ताते कम्मं पारंति, तं०—जो पाने अतिवातिता भवइ जो सुसं वरिणा म-
वइ तद्दहल्यं समणं वा माहणं वा वंदिता नमंसिता सकारिता समाणेत्ता कट्टाणं मंगळं देवतं चेतितं पनुयामेत्ता मणु-
त्तेणं पीतिकारएणं असणपणखाइमसाइमेणं पडिलामित्ता भवइ, इयेतेहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदीदाउत्तराते कम्मं

पारंति । (सू० १२५)

‘तिहिं ठाणेहिं’ इत्यादि, त्रिभिः ‘स्थानैः’ कारणैः ‘जीवाः’ प्राणिनः ‘अप्पाउयत्ताए’त्ति अल्पं-स्तोकमायुः—जी-
वितं यस्य सोऽल्पायुस्तद्भावस्तत्ता तस्यै अल्पायुष्टायै तदर्थं तन्निवन्धनमित्यर्थः, कर्म—आयुष्कादि, अथवा अल्पमायुः—
जीवितं यत आयुपस्तदल्पायुः तद्भावस्तत्ता तथा कर्म—आयुर्लक्षणं ‘प्रकुर्यन्ति’ वधन्तीत्यर्थः, तद्यथा—‘प्राणान्’ प्राणा-
नोऽऽतिपातयितेति ‘शीलार्थतृन्नन्त’मिति कर्मणि द्वितीयेति, प्राणिनां विनाशनशील इत्यर्थः, एवंभूतो यो भवति,
एवं मृपावादं वक्ता यश्च भवति, तथा—तत्रकारं रूपं—स्वभावो नेपथ्यादि वा यस्य स तयारूपः दानोचित इत्यर्थः,
तं श्राम्यति—तपस्यतीति श्रमणः—तपोयुक्तं मा हन इत्याचष्टे यः परं प्रति स्वयं हनननिवृत्तः सन्निति स माहनो—मू-
लगुणधरस्तं, वाशब्दौ विशेषणसमुच्चयार्थौ, प्रगता असवः—असुमन्तः प्राणिनो यस्मात् तस्मात्तुं तन्निषेधादनेपणीयं तेन,
सचेतनमित्यर्थः तेन, एष्यते—गवेष्यते उद्गमादिदोषविकलतया साधुभिर्यत्तदेपणीयं—कल्प्यं तन्निषेधादनेपणीयं तेन,

अश्यते-भुज्यते इत्यशनं च-ओदनादि पीयत इति पानं च-सौवीरकादि खादनं खादस्तेन निर्वृतं खादनार्थं तस्य निर्व-
 र्च्यमानत्वादिति खादिमं च-भक्तौदि स्वादनं स्वादः तेन निर्वृतं स्वादिमं दन्तपवनादीति समाहारद्वन्द्वस्तेन, गा-
 थाश्चात्र—“असणं ओदणसत्तुगमुगजगाराइ खज्जगविही य । खीराइ सूरणादी मंडगपभिती य विन्नेयं ॥ १ ॥ पाणं
 सोधीरजवोदगाइ चित्तं सुराइयं चैव । आउक्काओ सव्वो कक्कडगजलाइयं च तथा ॥ २ ॥ भत्तोसं दंताइं खज्जरं नालि-
 केरदक्खाइं । कक्कडिगंवगफणसादि बहुविहं खाइमं नेयं ॥ ३ ॥ दंतवणं तंवोलं चित्तं अज्जगकुहेडगाइ य । महुपिप्पलि-
 सुंठादी अणेगहा साइमं होइ ॥ ४ ॥” इति, प्रतिलम्भयिता-लाभवन्तं करोतीत्येवंशीलो यश्च भवति, ते अल्पायुष्कतया
 कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः, ‘इच्चेएहिं’ति इत्येतेः प्राणातिपातादिभिरुक्तप्रकारैस्त्रिभिः स्थानैः जीवा अल्पायुष्टया कर्म प्रकु-
 र्वन्तीति निगमनमिति । इह च प्राणातिपातयित्रादिपुरुषनिर्देशेऽपि प्राणातिपातादीनामेवाल्पायुर्वन्धनिवन्धनत्वेन तत्का-
 रणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति, इयं चास्य सूत्रस्य भावना-अध्यवसायविशेषेणैतन्नयं यथोक्तफलं भवतीति, अथवा यो हि जीवो
 जिनादिगुणपक्षपातितया तत्पूजाद्यर्थं पृथिव्याधारम्भेण न्यासापहारादिना च प्राणातिपातादिषु वर्त्तते तस्य सरागसंय-
 मनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षेयमल्पायुष्टा समवसेया, अथ नैतदेवं, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य, अल्पायुष्कस्य ध्रुल्लकभ-
 यग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वाद्, अतः कथमभिधीयते-संविशेषणप्राणातिपातादिवर्त्ती जीव आ-
 पेक्षिकी चाल्पायुष्कतेति ?, उच्यते, अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यं, यत इतस्तृतीयसूत्रे

पाणे अतिवातिचा भवइ सुसं वइत्ता भवइ तद्दारूवं समणं वा माहणं वा धीलेचा निदिचा तिमिेचा गरुदिचा अयगानिचा अन्नयेणं अमणुन्नेणं अपीतिकारतेणं असण० पडिलाभेत्ता भवइ, इयेतेहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा अणुमरीदाउज्जाण् कम्मं पारंरति । तिहिं ठाणेहिं जीवा सुमदीहाउज्जाते कम्मं पारंरति, तं०—जो पाणे अतिवातिचा भवइ जो सुमं वरिचा म-वइ तद्दारूवं समणं वा माहणं वा वंदिचा नमंसिचा सणारिचा सगणेचा कडाणं मंगळं देवतं वेवितं पनुपायेचा मनु-त्रेणं पीतिकारणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभिचा भवइ, इयेतेहिं तिहिं ठाणेहिं जीवां सुददीदाउज्जाते कम्मं पारंरति । (सू० १२५)

‘तिहिं ठाणेहिं’ इत्यादि, त्रिभिः ‘स्थानैः’ कारणैः ‘जीवाः’ प्राणिनः ‘अप्पाउयत्ताणं’त्ति अल्पं-स्लोकमायुः—जी-वितं यस्य सोऽल्पायुस्तद्भावस्तत्ता तस्यै अल्पायुष्टायै तदर्थं तन्निवन्धनमित्यर्थः, कर्म—आयुष्कादि, अथवा अल्पमायुः—जी-नोऽऽतिपातयितेति ‘शीलार्थतृचन्त’मिति कर्मणि द्वितीयेति, प्राणिनां विनाशनशील इत्यर्थः, एवं मृषावादं वक्ता यश्च भवति, तथा-तत्रकारं रूपं-स्वभावो नेपथ्यादि वा यस्य स तथारूपः दानोचित इत्यर्थः, तं श्राम्यति-तपस्यतीति श्रमणः-तपोयुक्तं मा हन इत्याचष्टे यः परं प्रति स्वयं हनननिवृत्तः सन्निति स माहनो-मू-लगुणधरस्तं, वाशब्दौ विशेषणसमुच्चयार्थौ, प्रगता असवः-असुमन्तः प्राणिनो यस्मात् तस्मायुक्तं तन्निषेधादप्रामुक्तं सचेतनमित्यर्थः तेन, एष्यते-गवेष्यते उद्गमादिदोषविकलतया साधुभिर्यत्तदेपणीयं-कल्प्यं तन्निषेधादनेपणीयं तेन,

अश्यते-भुज्यते इत्यशनं च-ओदनादि पीयत इति पानं च-सौवीरकादि खादनं खादस्तेन निर्वृतं खादनार्थं तस्य निर्व-
 र्त्यमानत्वादिति खादिमं च-भक्तौदि स्वादनं स्वादः तेन निर्वृतं स्वादिमं दन्तपवनादीति समाहारद्वन्द्वस्तेन, गा-
 थाश्चात्र—“असणं ओदणसत्तुगमुगजगाराइ खज्जगविही य । खीराइ सूरणादी मंडगपभित्ती य विन्नेयं ॥ १ ॥ पाणं
 सोवीरजवोदगाइ चित्तं सुराइयं चैव । आउक्काओ सव्वो कक्कडगजलाइयं च तथा ॥ २ ॥ भत्तोसं दंताइं खज्जूरं नालि-
 केरदक्खाइं । कक्कडिगंवगफणसादि बहुविहं खाइमं नेयं ॥ ३ ॥ दंतवणं तंबोलं चित्तं अज्जगकुहेडगाइ य । महुपिप्पलि-
 सुंठादी अणेगहा साइमं होइ ॥ ४ ॥” इति, प्रतिलम्भयिता-लाभयन्तं करोतीत्येवंशीलो यश्च भवति, ते अल्पायुष्कतया
 कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः, ‘इच्चेण्हिं’ति इत्येतैः प्राणातिपातादिभिरुक्तप्रकारैस्त्रिभिः स्थानैः जीवा अल्पायुष्टया कर्म प्रकु-
 र्वन्तीति निगमनमिति । इह च प्राणातिपातयिन्नादिपुरुषनिर्देशेऽपि प्राणातिपातानामेवाल्पायुर्वन्धनिवन्धनत्वेन तत्का-
 रणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति, इयं चास्य सूत्रस्य भावना-अध्यवसायविशेषेणैतन्नयं यथोक्तफलं भवतीति, अथवा यो हि जीवो
 जिनादिगुणपक्षपातितया तत्पूजाद्यर्थं पृथिव्याधारम्भेण न्यासापहारादिना च प्राणातिपातादिषु वर्तते तस्य सरागसंय-
 मनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षेयमल्पायुष्टा समवसेया, अथ नैतदेवं, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य, अल्पायुष्कस्य धुल्लकभ-
 वग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वाद्, अतः कथमभिधीयते-संविशेषणप्राणातिपातादिवर्त्ती जीव आ-
 पेक्षिकी चाल्पायुष्कतेति ?, उच्यते, अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यं, यत इतस्तृतीयसूत्रे

पाणे अतिवात्तिता भवइ सुसं वइत्ता भवइ तद्दहूवं समणं वा माहणं वा धीलेत्ता निरिणा धियेत्ता गरहिला अरणाजिणा
 अन्नयेणं अमणुत्रेणं अपीतिकारतेणं असण० पडिलाभेत्ता भवइ, इयेवेहिं तिहिं ठानेहिं जीवा अमुमरीदामत्तपए कम्मं
 पगरंति । तिहिं ठानेहिं जीवा सुभदीहाउअत्ताते कम्मं पगरंति, तं०—ओ पाणे अयियात्तिणा भवइ जो सुणं परिणा भ-
 वइ तद्दहूवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंसित्ता सफारित्ता समाणेत्ता कड्दानं गंगळं देतं पेडिलं पनुगोणेणा गजु-
 त्रेणं पीतिकारएणं असणपाणखाइससाइमेणं पडिलामित्ता भवइ, इयेवेहिं तिहिं ठानेहिं जीवा सुददीदाग्गणालो कम्मं
 पगरंति । (स० १२५)

व्यमापन्नमिति?, उच्यते, आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः?, यतः—“अधिकारिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः। व्याधिप्रतिक्रियातुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः ॥ १ ॥” तथा च गृहिणं प्रति जिनभवनकारणफलमुक्तम्—“एतदिह भाव-यज्ञः सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाव्युच्छित्त्या नियमादपवर्गवीजमिति ॥ १ ॥” तथा “भ्रणइ जिणपू-याए कायवहो जइवि होइ उ कहिंचि । तहवि तई परिसुद्धा गिहीण कूवाहरणजोगा ॥ १ ॥ असदारंभपवत्ता जं च्व गिही तेण तेसिं विज्ञेया । तन्निव्वित्तिफलच्चिय एसा परिभावणीयमिदं ॥ २ ॥” इति, दानाधिकारे तु श्रूयते द्विविधाः श्रमणोपासकाः—संविग्नभाविता लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति, यथोक्तम्—“संविग्नंभावियाणं लोद्धयदिट्ठंतभावियाणं च । मोत्तूण खेत्तकाले भावं च कहिंति सुद्धुच्छं ॥ १ ॥” इति, तत्र लुब्धकदृष्टान्तभाविता यथाकथञ्चिद्ददति, संविग्नभावि-तास्त्वौचित्येनेति, तच्चेदम्,—“संधरणंमि असुद्धं दोणहवि गेणहन्तदंतयाणऽहियं । आउरदिट्ठतेणं तं चेव हितं असंध-रणे ॥ १ ॥” इति, तथा “णायागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दब्वाणं देसकालसद्धासक्कारकमजुयं” इत्यादि, क्व-चित् “पाणे अतिवायित्ता मुसं वयित्ते”त्येवं भवतिशब्दवर्जा वाचना, तत्रापि स एवार्थः, क्त्वाप्रत्ययान्तता वा व्या-

१ भण्यते जिनपूजायां यद्यपि कथंचित्कायवधो भवति तथापि सा परिशुद्धा गृहिणां कूपोदाहरणदृष्टान्तात् ॥ १ ॥ असदारंभप्रवृत्ता यच्च गृहिणस्तेन तेषां विज्ञेया तपितृत्तिलेव एषा परिभावनीयमेतत् ॥ २ ॥ २ संविग्नभावितानां लुब्धकदृष्टान्तभावितानां च क्षेत्रकाली भावं च मुक्त्वा शुद्धमुच्छं कथयन्ति (देशयन्ति) ॥ १ ॥ ३ संस्तरणे द्वयोरपि गृहणद्दतोरहितमशुद्धं आतुरदृष्टान्तेन तदेवासंस्तरणे हितं । (देशदिभेदान्) ॥ १ ॥ ४ न्यायागतानां कल्पनीयानां अन्नपाणादीनां द्रव्याणां देशकालप्रद्वारासत्कारकमयुतं (दानं).

प्राणातिपातादित एव अशुभदीर्घायुष्टं वक्ष्यति, न हि समानहेतोः कार्यवैषम्यं प्रयुज्यते, सर्वत्रानान्धागमनद्वात्, तथा 'समणोवासगस्त णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाणत्वाइमत्ताइमेणं पट्टि-
लाभेमाणस्स किं कज्जइ?, गोयमा !, बहुतरिया से निज्जरा कज्जइ, अप्पतराए से पावे कम्मे कज्जइ' इति 'भगवतीवच-
नश्रवणादवसीयते-नैकेयं क्षुल्लकभवन्नहणरूपाडल्पायुष्टा, न हि स्वल्पपापवहुनिर्जरानियन्धनस्यानुष्ठानस्य शुद्धरुभवन्न-
हणनिमित्तता सम्भाव्यते, जिनपूजनाद्यनुष्ठानस्यापि तथाप्रसङ्गात्, अथाप्रासुकदानस्य भवतूष्काडल्पायुष्टा, प्राणातिपा-
तमृपावादयोस्तु क्षुल्लकभवन्नहणमेव फलमिति, नैतदेवम्, एकयोगप्रयुक्तत्वाद् अविरोद्धत्वाच्चैति, अथ भिष्याद्यष्टिश्रमण-
ब्राह्मणानां यदप्रासुकदानं ततो निरुपचरित्वाल्पायुष्टा युज्यते, इतराभ्यां तु को विचार इति?, नैवम्, अप्रासुकैनेति
तत्र विशेषणस्यानर्थकत्वात्, प्रासुकदानस्यापि अल्पायुष्कफलत्वाविरोधाद्, उक्तं च 'भगवत्वाम्—'समणोवासयरम
णं भंते ! तहारूवं असंजतअविरयअपडिहयअपच्चक्खायपायकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसणिज्जेण वा अणेस-
णिज्जेण वा असण ४ पडिल्लभेमाणस्स किं कज्जइ?, गोयमा ?, एगंतसो पावेकम्मे कज्जइ, नो से काइ निज्जरा कज्ज-
इ" इति, यच्च पापकर्मण एव कारणं तदल्पायुष्टाया अपि कारणमिति, नन्वेवं प्राणातिपातमृपावादावप्रासुकदानं च कर्त्त-

१ युज्यते. २ श्रमणोपासकेन भदन्त ! तथारूपं श्रमणं वा माहणं वाऽप्रासुकैनेपणीयेनादानपानपारिमल्लारिणेन प्रतिलम्बयता ि कियते १, गौतम !
बहुतरा तेन निर्जरा कियतेऽल्पतरं तेन पापकर्म कियते ३-श्रमणोपासकेन भदन्त ! तथारूपं अर्धयताधिरताप्रतिदत्ताप्रलाहयातपापकर्मणं प्रासुकैण वाऽप्रासुकैण
वा एपणीयेनानेपणीयेन वा अदानादिना प्रतिलम्बयता किं कियते ?, गौतम ! एकान्ततः पापकर्म कियते न तेन काचिन्निरंता कियते ॥ ४ बहुनिर्जरापानवेऽपि
अल्पस्य. ५ सरागसंयसतिर्वैलदीर्घायुष्टापेक्षया. ६ अप्रासुकैरिदानं.

व्यमापन्नमिति?, उच्यते, आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः? यतः—“अधिकारिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः। व्याधिप्रतिक्रियातुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः ॥ १ ॥” तथा च गृहिणं प्रति जिनभवनकारणफलमुक्तम्—“एतदिह भाव-यज्ञः सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाव्युच्छित्या नियमादपवर्गवीजमिति ॥ १ ॥” तथा “भ्रणइ जिणपू-याए कायवहो जइवि होइ उ कहिंचि । तहवि तई परिसुद्धा गिहीण कूवाहरणजोगा ॥ १ ॥ असदारंभपवत्ता जं च गिही तेण तेसिं विज्ञेया । तन्निव्वित्तिलच्चिय एसा परिभावणीयमिदं ॥ २ ॥” इति, दानाधिकारे तु श्रूयते द्विविधाः श्रमणोपासकाः—संविग्रभाविता लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति, यथोक्तम्—“संविगर्गभावियाणं लोद्धयदिट्ठंतभावियाणं च । मोत्तूण खेत्तकाले भावं च कहिति सुद्धुच्छं ॥ १ ॥” इति, तत्र लुब्धकदृष्टान्तभाविता यथाकथञ्चिद्ददति, संविग्रभावि-तास्त्वौचित्येनेति, तच्चेदम्,—“संथरणंमि असुद्धं दोणहवि गेणहन्तदंतयाणऽहियं । आउरदिट्ठतेणं तं चव हितं असंथ-रणे ॥ १ ॥” इति, तथा “णयागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दव्वाणं देसकालसद्धासक्कारकमजुयं” इत्यादि, क्व-चित् “पाणे अतिवायित्ता मुसं वयित्ते”त्येवं भवतिशब्दवर्जा वाचना, तत्रापि स एवार्थः, क्त्वाप्रत्ययान्तता वा व्या-

१ भण्यते जिनपूजायां यद्यपि कथंचित्कायवधो भवति तथापि सा परिशुद्धा गृहिणां कूपोदाहरणदृष्टान्तात् ॥ १ ॥ असदारंभप्रवृत्ता यत्र गृहिणस्तेन तेषां विज्ञेया तद्विश्रुतिसिफलैव एषा परिभावनीयमेतत् ॥ २ ॥ २ संविग्रभावितानां लुब्धकदृष्टान्तभावितानां च क्षेत्रकालौ भावं च मुक्त्वा शुद्धमुच्छं कथयन्ति (देशयन्ति) ॥ १ ॥ ३ संस्तरणे द्वयोरपि गृहणद्दतोरहितमशुद्धं आतुरदृष्टान्तेन तदेवासंस्तरणे हितं । (देशादिभेदात्) ॥ १ ॥ ४ न्यायागतानां कल्पनीयानां अन्नपानादीनां द्रव्याणां देशकालप्रद्व्यासत्कारकमयुतं (दानं).

ख्येया, प्राणानतिपाल्य मृपोक्त्वा श्रमणं प्रातलम्भ्य अल्पायुष्टया कर्म चमन्तीति प्रक्रमः, शोषं तथैव, अथवा प्रतिलम्भ-
नस्थानकस्यैवतरे विशेषणे, तथाहि-प्राणानतिपाल्याधाकर्मादिकरणतो मृपोक्त्वा यथा-अहो साधो ! स्वार्थसिद्धिभिर्दं भ-
क्तादि कल्पनीयं वो न शङ्का कार्येत्यादि, ततः प्रतिलम्भ्य तथा कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः, इह च द्वयस्य विशेषणत्वेन
एकस्य विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम्, गम्भीरार्थं चेदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि भावनीयमिति ॥ अल्पायुष्कृताका-
रणान्युक्तान्यधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव विपर्यस्ततया कारणान्याह—‘तिही’त्यादि प्राग्यदवसेयम्, नवरं ‘दीदाउयत्ता-
ए’त्ति शुभदीर्घायुष्टायै शुभदीर्घायुष्टया वेति प्रतिपत्तन्यं, प्राणानतिपातविरत्यादीनां दीर्घायुः शुभस्यैव निमित्तत्वाद्, उक्तं
च—“महन्वय अणुव्यएहि य वालतवोऽकामनिज्जराए य । देवाउयं निवंधइ सम्महिठी य जो जीवो ॥ १ ॥” तथा,
“पर्यइए तणुकसाओ दाणरओ सीलसंजमविहूणो । मज्झिमणुणेहि जुत्तो मणुयाउं वंधए जीवो ॥ २ ॥” देवमनुष्यायुषी
च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तं—“समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा २ फासुएत्तणिज्जेणं
असण ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ?, गोयमा !, एगंतसो निज्जरा कज्जइ, णो से केइ पाये कम्मे कज्जइ २”
इति, यच्च निर्जराकारणं तच्छुभदीर्घायुःकारणतया न विरुद्धं, महाव्रतवदिति । अनन्तरमायुषो दीर्घताकारणान्यु-

१ महाव्रतैरुणुव्रतैश्च वालतपोऽकामनिर्जत्या च देवायुर्निक्रान्ति सम्यग्दृष्टिष यो जीवः ॥ १ ॥ प्रष्टया तनुष्टयावो रागरतिः शीलसंयमपरिहीनः मध्य-
मणुण्युक्तो मनुजायुर्वप्राति जीवः ॥ १ ॥ २ श्रमणोपासकेन गदन्त ! तथारूवं श्रमणं वा माहनें वा प्राग्देयणीयेनाशगारिणा ४ प्रतिलम्भयता किं कियते १, गीतम ।
एकान्ततो निर्जरा कियते न तेन किंचिदपि पापकर्म कियते ॥

कानि, तच्च शुभाशुभमिति तत्रादौ तावदशुभाशुभार्थताकारणान्याह—‘तिही’त्यादि प्राग्वत्, नवरं अशुभदीर्घायुष्टायै
 इति नारकायुष्कायेति भावः, तथाहि-अशुभं च तस्यापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घं च तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थि-
 तिकत्वादुत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपत्वादशुभदीर्घं, तदेवंभूतमायुः-जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भाव-
 स्तत्ता तस्यै तथा वेति, प्राणान्-प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृपावादं वक्ता भवति तथा श्रमणमशनादिना ही-
 लनादि कृत्वा प्रतिलम्भयिता भवतीत्यक्षरघटना, हीलना तु जाल्याद्युद्धट्टनतो निन्दनं मनसा खिसनं जनसमक्षं गर्हणं
 तत्समक्षं अपमाननमनभ्युत्थानादिभिः, ‘अन्यतरेण’ वहूनां मध्ये एकतरेण, क्वचित्त्वन्यतरेणेति न दृश्यते, ‘अमनो-
 ज्ञेन’ स्वरूपतोऽशोभनेन कदन्नादिनाऽत एवाप्रीतिकारकेण, भक्तिमतस्त्वमनोज्ञमपि मनोज्ञमेव, तत्फलत्वाद्, आर्यच-
 न्दनाया इव, आर्यचन्दनया हि कुल्मापाः सूर्पकोणकृता भगवते महावीराय पञ्चदिनोत्पाणमासिकक्षणपाणके दत्ताः,
 तदैव च तस्या लोहनिगडानि हेममयनूपुरौ सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः पञ्चवर्णविविधरत्नराशिभिर्गृहं भृतं सेन्द्र-
 देवदानवनरनायकैरभिनन्दिता कालेनावासचारित्रा च सिद्धिसौधशिखरमुपगतेति, इह च सूत्रेऽशनादि प्रासुकाप्रासु-
 क्त्वादिना न विशेषितं, हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वात्, मत्सरजनितहीलनादिविशेष-
 णानामेव प्रधानतया तत्कारणत्वादिति । प्राणातिपातमृपावाद्योर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटत एव, अवज्ञादाने-
 ऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति, भवति च प्राणातिपातादेर्नरकायुः, यदाह—“मिच्छादिद्वी महारंभपरिग्रहो तिब्ब-

ख्येया, प्राणानतिपाल्य मृतोक्त्वा श्रमणं प्रातलम्ब्य अल्पायुष्टया कर्म चमन्तीति प्रक्रमः, शेषं तथैव, अथवा प्रतिउन्म-
नस्थानकस्यैवेतरे विशेषणे, तथाहि-प्राणानतिपाल्याथाकर्मादिकरणतो मृतोक्त्वा यथा-अद्यो सापो! स्वार्थसिद्धिनिन्दं भ-
क्तादि कल्पनीयं वो न शङ्का कार्येत्यादि, ततः प्रतिलम्ब्य तथा कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः, इष्ट च द्वयस्य विशेषणत्वेन
एकस्य विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम्, गम्भीरार्थं चेदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि भावनीयमिति ॥ अल्पायुष्कृताका-
रणान्युक्तान्यधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव विपर्यस्ततया कारणान्याह—‘तिही’त्यादि प्राग्बदयसेयम्, नयरं ‘द्रीहाउयत्ता-
ए’त्ति शुभदीर्घायुष्टायै शुभदीर्घायुष्टया वेति प्रतिपत्तव्यं, प्राणातिपातविरत्यादीनां दीर्घायुः शुभस्यैव निमित्तत्वाद्, उक्तं
च—“महोव्यय अणुव्यएहि य वालतवोऽकामनिज्जराए य । देवाउयं निबंधइ सम्मद्धिठी य जो जीवो ॥ १ ॥” तथा,
“पर्यइए तणुकसाओ दाणरओ सीलसंजमविहूणो । मज्झिमगुणेहि जुत्तो मणुयाउं बंधए जीवो ॥ २ ॥” देवमनुष्यायुषी
च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तं—“समणोवासयस्स णं भंते! तहारुवं समणं वा २ फामुएसणिज्जेणं
असण ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ?, गोयमा!, एगंतसो निज्जरा कज्जइ, णो से केइ पांचे कम्मे कज्जइ २”
इति, यच्च निर्जराकारणं तच्छुभदीर्घायुःकारणतया न विरुद्धं, महाव्रतवदिति । अनन्तरमायुषो दीर्घताकारणान्यु-

१ महाव्रतैरुन्मैतथ वालतवोऽकामनिर्जराया च देवायुर्निक्रमाति सम्यग्दृष्टिश्च यो जीवः ॥ १ ॥ प्रथला तणुकपायो दाणरतिः शीलसंयमपरिहीनः मध्य-
मणुण्युक्तो मनुजायुर्वभाति जीवः ॥ १ ॥ २ श्रमणोपासेकेन भदन्त ! तथारुवं श्रमणं वा माहणं वा प्रामुकेयणीयेनाचनारिणा ४ प्रतिलम्बयता किं कियते १, गीतम ।
एकान्ततो निर्जरा कियते न तेन किञ्चिदपि पापकर्म कियते ॥

कानि, तच्च शुभाशुभमिति तत्रादौ तावदशुभाशुभार्थताकारणान्याह—‘तिही’त्यादि प्राग्वत्, नवरं अशुभदीर्घायुष्टायै
 इति नारकायुष्कायेति भावः, तथाहि—अशुभं च तस्यापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घं च तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थि-
 तिकत्वादुत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपत्वादशुभदीर्घं, तदेवंभूतमायुः—जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भाव-
 स्तत्ता तस्यै तथा वेति, प्राणान्—प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृषावादं वक्ता भवति तथा श्रमणमशनादिना ही-
 लनादि कृत्वा प्रतिलम्भयिता भवतीत्यक्षरघटना, हीलना तु जात्याद्युद्घट्टनतो निन्दनं मनसा खिसनं जनसमक्षं गहणं
 तत्समक्षं अपमाननमनभ्युत्थानादिभिः, ‘अन्यतरेण’ वहूनां मध्ये एकतरेण, क्वचित्चन्यतरेणेति न दृश्यते, ‘अमनो-
 ज्ञेन’ स्वरूपतोऽशोभनेन कदन्नादिनाऽत एवाप्रीतिकारकेण, भक्तिमतस्त्वमनोज्ञमपि मनोज्ञमेव, तत्फलत्वाद्, आर्यच-
 न्दनाया इव, आर्यचन्दनया हि कुल्माषाः सूर्पकोणकृता भगवते महावीराय पञ्चदिनोपाणमासिकक्षपणपारणके दत्ताः,
 तदैव च तस्या लोहनिगडानि हेममयनूपुरौ सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः पञ्चवर्णविविधरत्नराशिभिर्गृहं भृतं सेन्द्र-
 देवदानवनरनायकैरभिनन्दिता कालेनावाप्तचारित्रा च सिद्धिसौधशिखरमुपगतेति, इह च सूत्रेऽशनादि प्रासुकाप्रासु-
 क्त्वादिना न विशेषितं, हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वात्, मत्सरजनितहीलनादिविशेष-
 णानामेव प्रधानतया तत्कारणत्वादिति । प्राणातिपातमृषावादादयोर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटत एव, अवज्ञादाने-
 ऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति, भवति च प्राणातिपातादेर्नरकायुः, यदाह—“मिच्छादिद्वी महारंभपरिगहो तिव्व-

ख्येया, प्राणानतिपाल्य मृपोक्त्वा श्रमणं प्रातलम्भ्य अल्पायुष्टया कर्म चमन्तीति प्रक्रमः, शोयं तथैव, श्रयया प्रतिलम्भ-
 नस्थानकस्यैवतरे विशेषणे, तथाहि-प्राणानतिपाल्याधाकर्मादिकरणतो मृपोक्त्वा यथा-अहो साधो! स्वार्थश्चिद्धिनिंदं भ-
 कादि कल्पनीयं वो न शङ्का कार्येत्यादि, ततः प्रतिलम्भ्य तथा कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः, इदं च द्वयस्य विनोरणत्वेन
 एकस्य विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम्, गम्भीरार्थं चेदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि भावनीयमिति ॥ अल्पायुष्कृताका-
 रणान्युक्तान्यधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव विपर्यस्ततया कारणान्याह—'निही'त्यादि प्राग्ब्रह्मस्यैवम्, नवरं 'द्रीदाउपस्ता-
 ए'ति शुभदीर्घायुष्टयै शुभदीर्घायुष्टया वेति प्रतिपत्तव्यं, प्राणातिपातविरत्यादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात्, उक्तं
 च—'महव्यय अणुव्ययहि य वालतवोऽकामनिज्जराए य । देवाउयं निवंधइ सम्महिठी य जो जीवो ॥ १ ॥' तथा,
 "पर्यइएँ तणुकसाओ दाणरओ सीलसंजमविहूणो । मज्झिमणुणेहिं जुत्तो मणुयाउं वंधए जीवो ॥ २ ॥" देवमनुष्यायुषो
 च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्धिरयोक्तं—'समणोवासयस्स णं भंते! तहाल्लं समणं चा २ फामुएसणिज्जेणं
 असण ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ?, गोयसा!, एगंतसो निज्जरा कज्जइ, णो से केइ पावे कम्मो कज्जइ २"

१ महाभूतैरणुव्रतैश्च वालतवोऽकामनिर्जराया च देवायुर्निवभ्राति सम्यग्दृष्टिश्च यो जीवः ॥ १ ॥ प्रष्ट्वा तणुकपावो एगरलीः शीतययमपिहीनः मप्य-
 मणुणुंको मणुजायुर्भ्राति जीवः ॥ १ ॥ २ श्रमणोपासकेन भदन्त ! तथाल्लं श्रमणं वा गाल्लं वा प्राग्भूणोयेनायुगादिना ४ प्रतिकम्भयता किं कियसे?, गोतम ।
 एकान्ततो निर्जरा कियते न तेन किंचिदपि पापकर्म कियते ॥

कानि, तच्च शुभाशुभमिति तत्रादौ तावदशुभायुर्दीर्घताकारणान्याह—‘तिही’त्यादि प्राग्वत्, नवरं अशुभदीर्घायुष्टायै
 इति नारकायुष्कायेति भावः, तथाहि—अशुभं च तस्याप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घं च तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थि-
 तिकत्वादुत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपत्वादशुभदीर्घं, तदेवंभूतमायुः—जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भाव-
 स्तत्ता तस्यै तथा वेति, प्राणान्—प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृपावादं वक्ता भवति तथा श्रमणमशनादिना ही-
 लनादि कृत्वा प्रतिलम्भयिता भवतीत्यक्षरघटना, हीलना तु जात्याद्युद्घट्टनतो निन्दनं मनसा खिसनं जनसमक्षं गर्हणं
 तत्समक्षं अपमाननमनभ्युत्थानादिभिः, ‘अन्यतरेण’ वहूनां मध्ये एकतरेण, क्वचिच्चन्यतरेणेति न दृश्यते, ‘अमनो-
 ज्ञेन’ स्वरूपतोऽशोभनेन कदन्नादिनाऽत एवाप्रीतिकारकेण, भक्तिमतस्त्वमनोज्ञमपि मनोज्ञमेव, तत्फलत्वाद्, आर्यच-
 न्दनाया इव, आर्यचन्दनया हि कुल्माषाः सूर्पकोणकृता भगवते महावीराय पञ्चदिनोपपाण्मासिकक्षणपारणके दत्ताः,
 तदैव च तस्या लोहनिगडानि हेममयनूरौ सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः पञ्चवर्णविविधरत्नराशिभिर्गृहं भृतं सेन्द्र-
 देवदानवनरनायकैरभिनन्दिता कालेनावाप्तचारित्रा च सिद्धिसौधशिखरमुपगतेति, इह च सूत्रेऽशनादि प्रासुकाप्रासु-
 कत्वादिना न विशेषितं, हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वात्, मत्सरजनितहीलनादिविशेष-
 णानामेव प्रधानतया तत्कारणत्वादिति । प्राणातिपातमृपावाद्योर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटत एव, अवज्ञादाने-
 ऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति, भवति च प्राणातिपातादेर्नरकायुः, यदाह—‘मिच्छादिष्टी महारंभपरिगहो तिब्ब-

लौहनिस्सीलो । नरयाज्यं निबंधइ पावमती रोहपरिणामो ॥ १ ॥” इति ॥ उक्तविपर्ययेणापुनेतरदाह—‘तिष्ठिं ठाणेभी-
 ल्यादि पूर्ववत्, नवरं ‘बन्दिता’ सुत्वा ‘नमस्यित्वा’ प्रणम्य सत्कारयित्वा यथादिना सन्मानयित्वा प्रतिपत्तिविजोर्ण-
 कल्याणं-समृद्धिः तद्धेतुत्वात् साधुरपि कल्याणमेवं मंगलं विघ्नक्षयस्तद्योगान्मन्त्रं देवतमिव [द्वितेय] देवतं चैत्यमिव-
 जिनादिप्रतिमेव चैत्यं श्रमणं ‘पर्युपास्य’ उपसेव्येति, इहापि प्रासुकामासुकतया दानं न विजोषितं, पूर्वयुवविपर्य-
 यत्वात्स्य, पूर्वसूत्रस्य चाविशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति, न च प्रासुकामासुकदानयोः फलं प्रति न विजोषोऽस्ति, पूर्वयुवयो-
 स्तस्य प्रतिपादितत्वात्, तस्मादिह प्रासुकैपणीयस्य कल्पप्राप्तावितरस्य चेदं फलमवसेयं, अथवा भावप्रकर्षविशेषाद्दे-
 पणीयस्यापीदं फलं न विरुध्यते, अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः, सा हि बालस्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति, भरताद्री-
 प्राणानतिपातनादि च गुप्तिसद्भावे भवतीति गुप्तीराह—
 तवो गुप्तीतो पन्नत्ताओ, तं०—मणगुप्ती वतिगुप्ती कायगुप्ती, संजयमणुत्साणं ततो गुप्तीओ पं० तं०—गण० यइ७
 कांय०, तवो अगुप्तीओ पं० तं०—मणअगुप्ती वइअगुप्ती कायअगुप्ती, एवं नेरइताणं जाव यणियकुमाराणं, पंथरिय-

१ लोभनिस्सीलः । नित्यायुर्निवभ्राति पापमती रूढपरिणामः ॥ १ ॥ २ प्रति वि. प्र. ३ यथागदकायेदया प्रवृत्ती मनुष्पायेदया साकार, चतुर्णे ष
 परिणतायेदया अत एव सत्कारयित्वेत्यादि, तथा देवायुःकायेदोश्चेतत्.

तिरिक्खजोणियाणं असंजतमणुस्साणं वाणमंतरणं जोइसियाणं वेमाणियाणं । ततो दंडा पं० तं०—मणदंडे वयदंडे काय-
दंडे, नेरइयाणं तओ दंडा पणत्ता, तं०—मणदंडे वइदंडे कायदंडे, विगळिदियवज्जं जाव वेमाणियाणं (सू० १२६)

‘तओ’ इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं गोपनं गुप्तिः—मनःप्रभृतीनां कुशलानां प्रवर्त्तनमकुशलानां च निवर्त्तनमिति, आह च
—“मणगुत्तिमाइयाओ गुत्तीओ तिन्नि समयकेऊहिं । पवियारेयरूवा णिद्विठाओ जओ भणियं ॥ १ ॥ समिओ णि-
यमा गुत्तो गुत्तो समियत्तणंमि भइयव्वी । कुसलवइमुईरंतो जं वइगुत्तोऽवि समिओऽवि ॥ २ ॥” इति, एताश्चतुर्विंशति-
दण्डके चिन्त्यमाना मनुष्याणामेव, तत्रापि संयतानां, न तु नारकादीनामित्यत आह—‘संजयमणुस्साण’मित्यादि,
कण्ठयम् ॥ उक्ता गुप्तयस्तद्विपर्ययभूता अथागुप्तीराह—‘तओ’ इत्यादि कण्ठ्यं, विशेषतश्चतुर्विंशतिदण्डके एता अति-
दिशन्नाह—‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति सामान्यसूत्रवन्नारकादीनां तिस्रोऽगुप्तयो वाच्याः, शेषं कण्ठ्यं, नवरमिहैकेन्द्रि-
यविकलेन्द्रिया नोक्ताः, वाङ्मनसोस्तेषां यथायोगमसम्भवात्, संयतमनुष्या अपि नोक्ताः, तेषां गुप्तिप्रतिपादनादिति ॥
अगुप्तयश्चात्मनः परेषां च दण्डनानि भवन्तीति दण्डान्निरूपयन्नाह—‘तओ दण्डे’त्यादि, कण्ठ्यं, नवरं मनसा दण्डनमात्मनः
परेषां चेति मनोदण्डः, अथवा दण्ड्यते अनेनेति दण्डो मन एव दण्डो मनोदण्ड इति, एवमितरावपि, विशेषचिन्तायां
चतुर्विंशतिदण्डके ‘नेरइयाणं तओ दंडा’ इत्यादि यावद्वैमानिकानामिति सूत्रं वाच्यं, नवरं ‘विगळिदियवज्जं’ति

१ मनोगुप्त्यादिका गुप्तयस्त्रिभूतः समयकेषुभिः प्रविचारतररूपा निर्दिष्टा यतो भणितं ॥ १ ॥ समितो वियमाद् गुप्तो गुप्तः समित्तवे भक्कयः कुशल-
वाचगुदीरयन् यद्वागुप्तोऽपि समितोऽपि ॥ १ ॥

लोहनिस्शीलो । नरयाज्यं निबंधइ पावमती रोहपरिणामो ॥ १ ॥” इति ॥ उक्तविपर्ययेणाधुनेतरदाह—‘तिद्धिं डाणेदी-
त्यादि पूर्ववत्, नवरं ‘वन्दित्वा’ स्तुत्वा ‘नमस्यित्वा’ प्रणम्य सत्कारयित्वा वस्त्रादिना सन्मानयित्वा प्रतिपत्तिविशेषेण
कल्याणं-समृद्धिः तद्धेतुत्वात् साधुरपि कल्याणमेवं मंगलं विम्वक्ष्यस्तद्योगान्मङ्गलं देवतमिव [दियतेव] देवतं चैत्यमित्य-
जिनादिप्रतिमेव चैत्यं श्रमणं ‘पर्युपास्य’ उपसेव्येति, इहापि प्रासुकामासुकतया दानं न विशेषितं, पूर्वसूत्रविपर्य-
यत्वादस्य, पूर्वसूत्रस्य चाविशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति, न च प्रासुकामासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति, पूर्वसूत्रयो-
स्तस्य प्रतिपादितत्वात्, तस्मादिह प्रासुकैपणीयस्य कल्पप्राप्त्यावितरस्य चेदं फलमत्रसेयं, अथवा भायप्रकृत्यविशेषादाने-
पणीयस्यापीदं फलं न विरुध्यते, अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः, सा हि चाद्यस्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति, भरताद्री-
नामिषेति, इह च प्रथममल्पायुःसूत्रं द्वितीयं तद्विपक्षः तृतीयमशुभदोर्घायुःसूत्रं चतुर्थं तद्विपक्ष इति न पुनरुक्ततेति ॥
प्राणानतिपातनादि च गुह्यिसद्भावे भवतीति गुर्धाराह—

ततो गुचीतो पत्रत्ताओ, तं०—मणगुत्ती वतिगुत्ती कायगुत्ती, संजयमणुस्साणं ततो गुत्तीओ पं० तं०—मण० वइ०
काय०, तओ अगुत्तीओ पं० तं०—मणअगुत्ती वइअगुत्ती कायअगुत्ती, एवं नेरइताणं जाव यणियकुगाराणं, पंरिय-

१ लोभनिस्शीलः । निरययुर्निब्रूति पापमती रूढपरिणामः ॥ १ ॥ २ प्रति वि. प्र. ३ ययागप्रकाशेक्षया प्रकृतौ मनुष्यापेक्षया स्वात्तः, अगुर्धः
परिणतापेक्षया अत एव सत्कारयित्वेत्यादि, तथा देवायुःकायपेक्षमेतत्.

हृत्ति गर्हायां, आलापकौ चैमौ 'मणसे'त्यादि, 'कायसा वेगे पच्चक्खाइ पावाणं कम्माणं अकरणयाए' इत्येतदन्त
 एकः, 'अहवा' पच्चक्खणे तिविहे पं०-तं०-दीहंपेगे अञ्चं पच्चक्खाइ रहस्संपेगे अञ्चं पच्चक्खाइ कायंपेगे पडिसा-
 हरइ पावाणं कम्माणं अकरणयाए इति द्वितीयः, तत्र कायमप्येकः प्रतिसंहरति पापकम्मार्करणाय अथवा कायं प्रति-
 संहरति पापकम्मभ्योऽकरणाय तेषामेवेति ॥ पापकर्मप्रत्याख्यातारश्च परोपकारिणो भवन्तीति तदुपदर्शनाय हंथान्त-

भूतवृक्षाणां तद्दार्ष्टान्तिकानां च पुरुषाणां प्ररूपणार्थमाह—

ततो रुक्खा पं० तं०—पत्तोवते फलोवते पुष्पोवते १ एवमेव तओ पुरिसजाता पं० तं०—पत्तोवारुंक्खसामाणा पु-
 ष्पोवारुक्खसामाणा फलोवारुक्खसामाणा २, ततो पुरिसजाया पं० तं०—नामपुरिसे ठवणपुरिसे दव्वपुरिसे ३, तओ
 पुरिसजाया पं०, तं०—नाणपुरिसे दंसणपुरिसे चरित्तपुरिसे ४, तओ पुरिसजाया पं० तं०—वेदपुरिसे चिघपुरिसे
 अभिलावपुरिसे ५, तिविहा पुरिसजाया पं० तं०—उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा जहन्नपुरिसा ६, उत्तमपुरिसा तिविहा
 पं० तं०—धम्मपुरिसा भोगपुरिसा कम्मपुरिसा, धम्मपुरिसा अरिहंता भोगपुरिसा चक्कवट्टी कम्मपुरिसा वासुदेवा ७,
 मज्झिमपुरिसा तिविहा पं० तं०—उग्गा भोगा रायन्ना ८, जहन्नपुरिसा तिविहा पं० तं०—दोसा भयगा

भातिहणा ९ (सू० १२८)

'तओ रुक्खे'त्यादि सूत्रद्वयं, पत्राण्युपगच्छति-प्राप्नोति पत्रोपगः, एवमितरौ, 'एवमेवे'ति दार्ष्टान्तिकोपनयनार्थः,
 पुरुषजातानि-पुरुषप्रकारा यथा पत्रादियुक्तत्वेनोपकारमात्रविशिष्टविशिष्टतरोपकारकारिणोऽर्थेषु वृक्षाः तथा लोकोत्तर-

एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः, तेषां हि दण्डत्रयं न सम्भवति, यथायोगं चाञ्जनसोरभावादिति ॥ दण्डश्च गर्हणीयो भवतीति गर्हो सूत्राभ्यामाह—

तिविहा गरहा पं० तं०—मणसा वेगे गरहति, वयसा वेगे गरहति, कायसा वेगे गरहति पापानं कृन्नानं अकुरलयाए, अथवा गरहा तिविहा, पं० तं०—दीर्घेगे अद्धं गरहति, रहसंपेगे अद्धं गरहति, कायपेगे पडिगाहरति पापानं कम्माणं अकरणयाए, तिविहे पञ्चस्वणे पं० तं०—मणसा वेगे पञ्चस्वराति वयसा वेगे पञ्चस्वराति कायना वेगे पञ्च-

‘तिविहे’त्यादि सूत्रद्वयं गतार्थं, नवरं, गर्हते—जुगुप्सते दण्डं स्वकीयं परकीयं आत्मानं वा ‘कायसाचिं’त्ति सकार-स्यागमिकत्वात् कायेनाप्येकं, कथमित्याह—पापानां कर्मणामकरणतया हेतुभूतया, हिंसाद्यकरणेनेत्यर्थः, कायगर्हो हि पापकर्माप्रवृत्त्यैव भवतीति भावः, उक्तं च—“पापजुगुप्सा तु तथा सम्यक्परिशुद्धचेतसा सततम् । पापेद्विगोऽकरणं तदचिन्ता चेत्यनुक्रमतः ॥ १ ॥” इति, अथवा पापकर्मणामकरणतायै—तदकरणार्थं त्रिधाऽपि गर्हते, अथवा चतुर्थ्यर्थे पणे अद्धं’ति दीर्घं कालं यावत्, तथा कायमप्येकः प्रतिसंहरति—निरुणद्धि, कया ?—पापानां कर्मणामकरणतया हेतु-भूतया, तदकरणेन तदकरणतायै वा तेभ्यो वा गर्हते, कायं वा प्रतिसंहरति तेभ्यः, अकरणतायै तेषामेवेति ॥ अतीते दण्डे गर्हो भवति, सा चोक्ता, भविष्यति च प्रत्याख्यानमिति सूत्रद्वयेन तदाह—‘तिविहे’त्यादि गतार्थं, नवरं ‘गरि-

३ स्थान-
काश्यपने
उद्देशः १
सू० १२७

॥ ११२ ॥

हृत्ति गर्हायां, आलापकौ चेमौ 'मंगसे'त्यादि, 'कायसा वेगे पञ्चक्खाइ पावाणं कम्माणं अकरणयाए' इत्येतदन्त
 'अहवा' पञ्चक्खणे तिविहे पं०-तं०-दीहंपेगे अद्धं पञ्चक्खाइ रहस्संपेगे अद्धं पञ्चक्खाइ कायंपेगे पडिसा-
 एकः, 'हरइ पावाणं कम्माणं अकरणयाए इति द्वितीयः, तत्र कायमप्येकः प्रतिसंहरति पापकम्मार्करणाय अथवा कायं प्रति-
 संहरति पापकर्मभ्योऽकरणाय तेपामेवेति ॥ पापकर्मप्रत्याख्यातारश्च परोपकारिणो भवन्तीति तदुपदर्शनाय दृष्टान्त-

भूतवृक्षाणां तदार्ष्टान्तिकानां च पुरुषाणां प्ररूपणार्थमाह—
 ततो रुक्खा पं० तं०—पत्तोवते फलोवते पुष्पोवते १ एवमेव तओ पुरिसजाता पं० तं०—पत्तोवारुक्खसामाणा पु-
 ष्पोवारुक्खसामाणा फलोवारुक्खसामाणा २, ततो पुरिसजाया पं० तं०—नामपुरिसे ठवणपुरिसे दब्बपुरिसे ३, तओ
 पुरिसजाया पं०, तं०—नाणपुरिसे दंसणपुरिसे चरित्तपुरिसे ४, तओ पुरिसजाया पं० तं०—वेदपुरिसे चिंधपुरिसे
 अभिलावपुरिसे ५, तिविहा पुरिसजाया पं० तं०—उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा जहन्नपुरिसा ६, उत्तमपुरिसा तिविहा
 पं० तं०—धम्मपुरिसा भोगपुरिसा कम्मपुरिसा, धम्मपुरिसा अरिहंता भोगपुरिसा चकवट्टी कम्मपुरिसा वासुदेवा ७,
 मज्झिमपुरिसा तिविहा पं० तं०—उग्गा भोगा रायन्ना ८, जहन्नपुरिसा तिविहा पं० तं०—दोसा भयगा

भातिल्ला ९ (सू० १२८)
 'तओ रुक्खे'त्यादि सूत्रद्वयं, पत्राण्युपगच्छति-प्राप्नोति पत्रोपगः, एवमितरौ, 'एवमेवे'ति दार्ष्टान्तिकोपनयनार्थः,
 पुरुपजातानि-पुरुपप्रकारा यथा पत्रादियुक्त्वेनोपकारमात्रविशिष्टविशिष्टतरोपकारकारिणोऽर्थिषु वृक्षाः तथा लोकोत्तर-

पुरुषाः सूत्रार्थोभयदानादिना यथोत्तरमुपकारविशेषकारित्वात् तत्समाना मन्तव्याः, एवं लौकिकज्ञा अपीति, इदं च 'पत्तो-
 वर्ग' इत्यादिवाच्ये पत्तोवा इत्यादिकं प्राकृतलक्षणवशादुक्तं, 'समाने' इत्यत्रापि च 'सामाने' इति ॥ अथ पुरुषप्रमत्ता-
 वात् पुरुषान् सप्तसूत्र्या निरूपयन्नाह—'तओ' इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं नामपुरुषः पुरुष इति नामैव, स्थापनापुरुषः पुं-
 पप्रतिमादि, द्रव्यपुरुषः पुरुषत्वेन य उत्पत्स्यते उत्पन्नपूर्वो वेति, विशेषोऽत्रेन्द्रसूत्रात् द्रष्टव्यो भवति, अत्र भाष्य-
 गाथा—“आगमओऽणुवउत्तो इयरो दव्यपुरिसो तिहा तइओ । एगभवियाइ तिविहो मूउत्तरनिम्मिओ वाचि ॥ १ ॥”
 मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तदाकारवन्ति तान्येवेति, भावपुरुषभेदाः पुनर्दानपुरु-
 षादयः । ज्ञानलक्षणभावप्रधानपुरुषो ज्ञानपुरुषः एवमितरावपि । वेदः पुरुषवेदः तदनुभवनप्रधानः पुरुषो वेदपुरुषः, स
 च स्त्रीपुंनपुंसकसम्बन्धिषु त्रिव्यपि लिङ्गेषु भवतीति, तथा पुरुषचिह्नैः—इमश्चुप्रभृतिभिरुपलक्षितः पुरुषो वेदपुरुषः, स
 नपुंसकं इमश्चुचिह्नमिति, पुरुषवेदो वा चिह्नपुरुषत्वेन चिह्नयते पुरुष इतिकृत्वेति, पुरुषवेपथारी वा रुयादिरिति, अभि-
 ल्यतेऽनेनेति अभिलाषः—शब्दः स एव पुरुषः पुंलिङ्गतया अभिधानात् यथा घटः कुटो वेति, आह च—“अभिलाषो
 पुंलिङ्गाभिहाणमेत्तं घटो व चिधे उ । पुरिसाकिई नपुंसो वेओ वा पुरिसवेसो वा ॥ २ ॥ वेयपुरिसो तिलिगोऽचि पुरिसो
 वेदानुभूइकालम्मि” ॥ इति, 'धम्मपुरिस'त्ति-धम्मः क्षायिकचारित्रादिस्तदर्जनपराः पुरुषाः धम्मपुरुषाः, उक्तं च—

१ आगमतोऽणुपयुक्त नोआगमतो द्रव्यपुरुषद्विधा वृतीयः । एकमविकारिद्विविधः मूलोत्तरनिर्मितो माऽपि (योग्याणि द्रव्याणि आकारवन्ति वा) ॥ १ ॥
 अभिलाषः पुंलिङ्गाभिधानमात्रं घट इव चिह्नं तु । पुरुषाकृतिर्नपुंसको वेदो वा पुरुषवेयो वा ॥ २ ॥ वेदपुरुषाश्चिलिगोऽपि पुरुषवेयानुभूतिकाले ।

“धम्मपुरिसो तयज्जणवावारपरो जह सुसाहू” इति, भोगाः—मनोज्ञाः शब्दादयस्तसराः पुरुषा भोगपुरुषाः १, आह च—
 “भोगपुरिसो समज्जियविसयसुहो चक्खवट्ठिव्व” इति, कर्माणि—महारम्भादिसम्पाद्यानि नरकायुष्कादीनीति, उत्रा—भग-
 वतो नाभेयस्य राज्यकाले ये आरक्षका आसन्, भोगास्तत्रैव गुरवः, राजन्यास्तत्रैव वयस्याः, तडुक्कम्—“उरगा भोगा
 रायन्न खत्तिया संगहो भवे चउहा । आरक्खिण गुरु वयंसा सेसा जे खत्तिया ते उ ॥ १ ॥” इति, तद्धंशजा अपि तत्त-
 द्व्यपदेशा इति, एषां च मध्यमत्वमनुकृष्टत्वाजघन्यत्वाभ्यामिति, दासा—दासीपुत्रादयः भृतकाः—मूल्यतः कर्मकराः
 ‘भाइल्लग’त्ति भागो विद्यते येषां ते भागवन्तः शुद्धचातुर्थिकादय इति ॥ उक्तं मनुष्यपुरुषाणां त्रैविध्यमधुना सामान्य-
 तस्तिरश्चां जलचरस्थलचरखचरविशेषाणां, ‘तिविहा मच्छे’त्यादि सूत्रैर्द्वादशभिस्तदाह—

तिविहा मच्छा पं० तं०—अंडया पोअया संमुच्छिमा १, अंडगा मच्छा तिविहा पं० तं०—इत्थी पुरिसा णपुंसगा २,
 पोतया मच्छा तिविहा पं० तं०—इत्थी पुरिसा णपुंसगा ३, तिविहा पक्खी पं० तं०—अंडया पोअया संमुच्छिमा
 १, अंडया पक्खी तिविहा पं० तं०—इत्थी पुरिसा णपुंसगा २, पोतजा पक्खी तिविहा पं० तं०—इत्थी पुरिसा
 णपुंसगा ३, एवमेतेणं अभिलवेणं उरपरिसप्पावि ३ भाणियव्वा १ (सू० १२९) एवं
 चेव तिविहा इत्थीओ पं० तं०—तिरिक्खजोणित्थीओ मणुस्सित्थीओ देवित्थीओ १, तिरिक्खजोणीओ इत्थीओ तिवि-

१ धम्मपुरुषस्तर्जनेनव्यापारपरो यथा सुसाधुरिति ॥ २ भोगपुरुषः समर्जितविषयसुखश्रुतवर्त्तव । ३ उत्रा भोगा राजन्याः क्षत्रिया संप्रहो भवेचतुर्थो ॥ आ-
 रक्षकपुरुषयस्याः शेषा ये क्षत्रियास्ते तु ॥ १ ॥

पुरुषाः सूत्रार्थोभयदानादिना यथोत्तरमुपकारविशेषकारित्वात् तत्समाना मन्तव्याः, एवं लीकिता अपीति, इदं च 'पत्तो-
 वग' इत्यादिवाच्ये पत्तोवा इत्यादिकं प्राकृतलक्षणवशादुक्तं, 'समाने' इत्यत्रापि च 'सामाने' इति ॥ अथ पुरुषप्रज्ञा-
 वात् पुरुषान् सप्तसूत्र्या निरूपयन्नाह—'तओ' इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं नामपुरुषः पुरुष इति नामैव, स्थापनापुरुषः पुरु-
 षप्रतिमादि, द्रव्यपुरुषः पुरुषत्वेन च उत्पत्स्यते उत्पन्नपूर्वो वेति, विशेषोऽत्रेन्द्रसूत्राद् द्रष्टव्यो भवति, अत्र भाष्य-
 गाथा—“आगमोऽणुवत्तो इयरो दव्यपुरिसो तिहा तइओ । एगभवियाइ तिविद्यो मूत्तरनिम्मिओ वायि ॥ १ ॥”
 मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तदाकारवन्ति तान्येवेति, भावपुरुषभेदाः पुनर्ज्ञानपुरु-
 षादयः । ज्ञानलक्षणभावप्रधानपुरुषो ज्ञानपुरुषः एवमितरावपि । वेदः पुरुषवेदः तदनुभवनप्रधानः पुरुषो वेदपुरुषः, स
 च स्त्रीपुंनपुंसकसम्बन्धिषु त्रिविधेषु भवतीति, तथा पुरुषचिह्नैः—इमश्चुप्रभृतिभिरुपलक्षितः पुरुषश्चिह्नपुरुषो, यथा
 नपुंसकं इमश्चुचिह्नमिति, पुरुषवेदो वा चिह्नपुरुषस्तेन चिह्नयते पुरुष इतिकृत्वेति, पुरुषप्रेष्यारी वा रूपादिरिति, अभि-
 ल्यतेऽनेनेति अभिलापः—शब्दः स एव पुरुषः पुंलिङ्गतया अभिधानात् यथा घटः कुटो वेति, आह च—“अभिलायो
 पुंलिङ्गाभिहाणमेत्तं घटो व चिधे उ । पुरिसाकिई नपुंसो वेओ वा पुरिसवेसो वा ॥ २ ॥ वेयपुरिसो तिलिगोऽयि पुरिसो
 वेदाणुभूइकालम्मि” ॥ इति, 'धम्मपुरिस'त्ति-धम्मः क्षायिकचारित्रादिस्तादर्जनपराः पुरुषाः धम्मपुरुषाः, उक्तं च—

१ आगमतोऽणुपयुक्त नोआगततो द्रव्यपुरुषक्रिया तृतीयः । एकमविकादिलिखियः मूलोत्तरनिर्मितो वाऽपि (योग्यानि द्रव्याणि आकारवन्ति वा) ॥ १ ॥
 अभिलापः पुंलिङ्गाभिधानमात्रं घट इव चिह्नं तु । पुरुषाकृतिर्नपुंसको वेदो वा पुरुषवेयो वा ॥ २ ॥ वेदपुरुषश्चिलिगोऽपि पुरुषप्रेष्यानुभूतिकारकः ।

‘तिविहे’त्यादि नवसूत्री सुगमा, नवरं ‘खहं’ति प्राकृतत्वेन खम्-आकाशमिति, कृप्यादिकर्मप्रधाना भूमिः कर्मभूमिः-भरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मभूमिजाः, एवमकर्मभूमिजाः, नवरमकर्मभूमिः भोगभूमिरित्यर्थः देवकुर्वादिका त्रिंशद्विधा, अन्तरे-मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः ॥ विशेष(तः)त्रैविध्यमुक्त्वा सामान्यतस्तिश्च तदाह—‘तिविहे’त्यादि, कण्ठ्यम् ॥ ख्यादिपरिणतिश्च जीवानां लेश्यावशतो भव[ती]ति तन्निबन्धनकर्मकारणत्वात् तासामिति नारकादिपदेषु लेश्याः त्रिस्थानकावतारेण निरूपयन्नाह—

नेरइयाणं तओ लेसाओ पं० तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा १, असुरकुमाराणं तओ लेसाओ संकिलिह्ठाओ पं०, तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा २, एवं जाव थणियकुमाराणं ११, एवं पुढविकाइयाणं १२ आडवणस्सतिकाइयाणवि १३-१४ तेडकाइयाणं १५ वाडकाइयाणं १६ बेंदियाणं १७ तेंदियाणं १८ चडरिंदिआणवि १९ तओ लेस्सा जहा नेरइयाणं, पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तओ लेसाओ संकिलिह्ठाओ पं० तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा २०, पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तओ लेसाओ असंकिलिह्ठाओ पं० तं०—तेडलेसा पम्हलेसा सुक्केसा २१, एवं मणुस्साणवि २२, वान्मंतराणं जहा असुरकुमाराणं २३, वेमाणियाणं तओ लेस्साओ पं० तं०—तेडलेसा पम्हलेसा सुक्केसा २४

(सू० १३२)

‘नेरइयाणं’मित्यादिदण्डकसूत्रं कण्ठ्यं, नवरं ‘नेरइयाणं तओ लेस्साओ’ति एतासामेव तिसृणां सद्भावादविशेषणो निर्देशः, असुरकुमाराणां तु चतसृणां भावात् सङ्कष्टा इति विशेषितं, चतुर्थी हि तेषां तेजोलेश्याऽस्ति, किन्तु

हाओ पं० तं०—जलचरीओ खलचरीओ २, मणुस्सिखीओ विविहाओ, पं० तं०—कम्मगुणिआओ अक-
म्मभूमियाओ अंतरदीविगाओ ३, विविहा पुरिसा पं० तं०—तिरिक्खजोणोपुरिसा मणुस्सपुरिसा देवपुरिसा १, ति-
रिक्खजोणिपुरिसा विविहा पं० तं०—जलचरा यलचरा सेचरा २, मणुस्सपुरिसा विविहा पं० तं०—कम्मगुणिगा
अकम्मभूमिगा अंतरदीवगा ३, विविहा नपुंसगा पं० तं०—गेरतियनपुंसगा विरिसगरजोणियनपुंसगा मणुस्सन-
पुंसगा १, तिरिक्खजोणियनपुंसगा विविहा पं० तं०—जलचरा यलचरा राहचरा २, मणुस्सनपुंसगा विविहा पं०
तं०—कम्मभूमिगा अकम्मभूमिगा अंतरदीवगा ३ । (सू० १३०) विविहा विरिसगरजोणिया पं० तं०—इयो
पुरिसा नपुंसगा । (सू० १३१)

सुगमानि चैतानि, नवरं अण्डाज्जाता अण्डजाः, पोतं-यच्छं तद्धजारायुर्थंजितत्वाज्जाताः, पोतादिव या-योहिल्या-
ज्जाताः पोतजाः, सम्मूच्छिमा अगर्भजा इत्यर्थः, सम्मूच्छिमानां हयादिभेदो नास्ति नपुंसकत्वात्तेषामिति स सूत्रे न
दर्शित इति । पक्षिणोऽण्डजाः हंसादयः, पोतजा वल्युलीप्रभृतयः, सम्मूच्छिमाः सज्जनकादयः, उद्भिज्जत्येऽपि तेषां
सम्मूर्च्छजत्वव्यपदेशो भवत्येव, उद्भिज्जादीनां सम्मूर्च्छनजविशेषत्वादिति, 'एवं'मिति पक्षियत्, एतेन प्रत्यक्षेणाभिलापेन
'विविहा उरपरिसर्पे'त्यादिसूत्रत्रयलक्षणेन, 'उरसा-वक्षसा परिसर्पन्तीति उरःपरिसर्पाः—सर्पादयस्तेऽपि भणितव्याः,
तथा भुजाभ्यां—त्राहुभ्यां परिसर्पन्ति ये ते तथा नकुलादयस्तेऽपि भणितव्याः, 'एवं चैव'स्ति, एवमेव यथा पक्षिणस्तथे-
वेत्यर्थः, इहापि सूत्रत्रयमध्येतद्व्यमिति भावः ॥ उक्तं तिर्यग्विशेषाणां त्रैविध्यमिदानीं स्त्रीपुरुषनपुंसकानां तत्राह—

‘तिविहे’त्यादि नवसूत्री सुगमा, नवरं ‘खहं’ति प्राकृतत्वेन खम्-आकाशमिति, कृप्यादिकर्मप्रधाना भूमिः कर्मभूमिः-
भरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मभूमिजाः, एवमकर्मभूमिजाः, नवरमकर्मभूमिः भोगभूमिरित्यर्थः देवकुर्वादिका
त्रिंशद्धिधा, अन्तरे-मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः ॥ विशेष(तः)त्रैविध्यमु-
क्त्वा सामान्यतस्तिरश्चां तदाह—‘तिविहे’त्यादि, कण्ठम् ॥ खयादिपरिणतिश्च जीवानां लेख्यावशतो भव[ती]ति तन्नि-
बन्धनकर्मकारणत्वात् तासामिति नारकादिपदेषु लेख्याः त्रिस्थानकावतारेण निरूपयन्नाह—

नेरइयाणं तओ लेसाओ पं० तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा १, असुखुमाराणं तओ लेसाओ संकिलिद्धाओ पं०,
तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा २, एवं जाव थणियकुमाराणं ११, एवं पुढविकाइयाणं १२ आउवणस्सतिकाइयाणवि
१३-१४ तेउकाइयाणं १५ वाउकाइयाणं १६ बेंदियाणं १७ तेंदियाणं १८ चउरिदिआणवि १९ तओ लेस्सा जहा नेरइयाणं,
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तओ लेसाओ संकिलिद्धाओ पं० तं०—कण्हलेसा नीललेसा काडलेसा २०, पंचिदियतिरि-
क्खजोणियाणं तओ लेसाओ असंकिलिद्धाओ पं० तं०—तेउलेसा पण्हलेसा सुफलेसा २१, एवं मणुस्साणवि २२, वा-
णमंतराणं जहा असुरकुमाराणं २३, वेमाणियाणं तओ लेस्साओ पं० तं०—तेउलेसा पण्हलेसा सुफलेसा २४

(सू० १३२)

‘नेरइयाण’मित्यादिदण्डकसूत्रं कण्ठ्यं, नवरं ‘नेरइयाणं तओ लेस्साओ’ति एतासामेव तिसृणां सद्भावादविशे-
षणो निर्देशः, असुरकुमाराणां तु चतसृणां भावात् सङ्कल्लटा इति विशेषितं, चतुर्थी हि तेषां तेजोलेख्याऽस्ति, किन्तु

सा न संक्लिष्टेति, पृथिव्यादिव्वसुकुमारसूत्रार्थमतिदिशन्नाह—‘एवं पुढवी’त्यादि, पृथिव्यन्वयनसतिषु देवोत्सादमम्भ-
वाच्चतुर्थी तेजोलेख्याऽस्तीति सविशेषणो लेख्यानिर्देशोऽतिदिष्टः, तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु तु देवानुत्पत्त्या तद-
भाषान्निर्विशेषण इत्यत एवाह—‘तओ’ इत्यादि, पद्येन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च पदपीति संक्लिष्टासंक्लिष्टविशेषणत-
श्चतुःसूत्री, नवरं मनुष्यसूत्रे अतिदेशोक्ते इति व्यन्तरसूत्रे संक्लिष्टा वाच्याः, अत एयोक्तं—‘वाणमन्तरं’त्यादि, वै-
मानिकसूत्रं निर्विशेषणमेव, असंक्लिष्टस्यैव त्रयस्य सद्भावात्, व्यवच्छेद्याभावेन विशेषणयोगाधिति । ज्योतिष्कसूत्रं
नोक्तं, तेषां तेजोलेख्याया एव भावेन त्रिस्थानकानवतारादिति ॥ अनन्तरं वैमानिकानां लेख्याद्वारेणेहावतार उक्तो,
ज्योतिष्काणां तु तथा तदसम्भवाच्चलनधर्मेण तमाह—

तिहि ठणेहि ताररुवे चलिजा तं०—विकुव्वमाणे वा परियारेमाणे वा ठाणाओ वा ठणं संकममाणे ताररुवे षहेऽजा,
तिहि ठणेहि देवे विज्जुतारं करेजा तं०—विकुव्वमाणे वा परियारेमाणे वा तहारुयस्स समणस्स वा गाएणराग वा इहुं
जुत्तिं जसं वलं वीरियं पुरिसकारपरक्कमं उवदंसेमाणे देवे विज्जुतारं करेजा । तिहि ठणेहि देवे यणियगदं करेजा तं०—
विकुव्वमाणे, एवं जहा विज्जुतारं तहेव यणियसदंपि (सू० १३३)

‘तारारुवे’ति तारकमात्रं ‘चलेजा’ स्वस्थानं त्यजेत्, वैक्रियं कुर्वद्वा परिचारयमाणं वा, मेयुनार्थं संरम्भयुकमि-
त्यर्थः, स्थानाद्वैकस्मात् स्थानान्तरं सङ्गामत् गच्छदित्यर्थः, यथा घातकीषण्डादिमेहं परिहरेदिति, अथवा कच्चिन्मह-

छिके देवादौ चमरवद्वैक्रियादि कुर्वति सति तन्मार्गदानार्थं चलेदिति, उक्तं च—“तत्थ णं जे से वाघाइए अंतरे से
 जहनेणं दोन्नि छावट्ठे जोयणसए, उक्कोसेणं वारस जोयणसहस्साइं”ति, तत्र व्याघातिकमन्तरं महद्धिकदेवस्य मार्गदा-
 नादिति ॥ अनन्तरं तारकदेवचलनक्रियाकारणान्युक्तान्यथ देवस्यैव विद्युत्स्तनितक्रिययोः कारणानि सूत्रद्वयेनाह—“ति-
 ही”त्यादि, कण्ठ्यं, नवरं ‘विज्जुयारं’ति विद्युत्-तडित्सैव कियत इति कारः-कार्यं विद्युतो वा करणं कारः-क्रिया वि-
 द्युत्कारस्तं, विद्युतं कुर्यादित्यर्थः, वैक्रियकरणादीनि हि सदर्पस्य भवन्ति, तत्प्रवृत्तस्य च दर्पोह्लासवतश्चलनविद्युद्ग-
 र्जनादीन्यपि भवन्तीति चलनविद्युत्कारादीनां वैक्रियादिकं कारणतयोकमिति, ‘ऋद्धिं’ विमानपरिवारादिकां द्युतिं-श-
 रीराभरणादीनां ‘यशः’ प्रख्यातिं बलं शरीरं वीर्यं-जीवप्रभवं पुरुषकारश्च-अभिमानविशेषः स एव निष्पादितस्व-
 विषयः पराक्रमश्चेति पुरुषकारपराक्रमं समाहारद्वन्द्वः, तदेतत्सर्वमुपदर्शयमान इति । तथा स्तनितशब्दो मेघगर्जितं
 ‘एव’मित्यादि वचनं ‘परियारेमाणे वा तहारुवस्से’त्याद्यालापकसूचनार्थमिति ॥ विद्युत्कारस्तनितशब्दाबुत्पातरूपा-
 वनन्तरमुक्तावथोत्पातरूपाण्येव लोकान्धकारादीनि पञ्चदशसूत्र्या—“तिहिं ठाणेही”त्यादिकया ग्राह—

तिहिं ठाणेहिं लोगंधयारे सिया तं—अरिहतेहिं वोच्छिज्जमाणेहिं अरिहंतपत्रत्ते धम्मो वोच्छिज्जमाणे पुव्वगते वोच्छि-

१ तत्र व्याघातिकं यदिदमन्तरं तज्जपन्येन द्विपथ्याधिके द्वे शते योजनानां उत्कृष्टं तु द्वादश सहस्राणि उत्पातोऽत्राभूतभावार्षोऽतिष्ठतापथं, यतोऽत्रायानि
 ग्रीणि सूत्राण्यनिशार्थसूचकान्यपराणि तु दशैशार्थंशोनि, संगता चोत्पत्तिवदुत्पातस्याप्युद्भवतार्थता । २ मेवंपेक्षयेति संग्रहणीयतिः, कादाकिरुमन्तरं तु लक्षयो-
 जनान्यपि चमरायागम इव

सा न संक्लिष्टेति, पृथिव्यादिव्वसुरकुमारसूत्रार्थमतिदिशन्नाह—‘एवं पुढवी’त्यादि, पृथिव्यव्यनस्यतिषु देवोत्सादगम्भ-
वाच्चतुर्थी तेजोलेश्याऽस्तीति सविशेषणो लेश्यानिर्देशोऽतिविष्टः, तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु तु देवानुत्तरस्या तद-
भावाच्चिर्विशेषण इत्यत एवाह—‘तओ’ इत्यादि, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च पटपीति संक्लिष्टासंक्लिष्टयिज्ञोपगत-
श्चतुःसूत्री, नवरं मनुष्यसूत्रे अतिदेशोके इति व्यन्तरसूत्रे संक्लिष्टा वाच्याः, अत एवोक्तं—‘वाणमन्तरं’त्यादि, वै-
मानिकसूत्रं निर्विशेषणमेव, असंक्लिष्टस्यैव त्रयस्य सद्भावात्, व्यवच्छेधाभावेन विज्ञोपणायोगादिति । ज्योतिष्कसूत्रं
नोक्तं, तेषां तेजोलेश्याया एव भावेन त्रिस्थानकानवतारादिति ॥ अनन्तरं वैमानिकानां लेश्याद्वारेणेहावतार उक्तो,
ज्योतिष्काणां तु तथा तदसम्भवाच्चलनधर्मेण तमाह—

तिहि ठाणेहि तारारूवे चलिजा तं०—विकुञ्चमाणे वा परियारेमाणे वा ठाणाओ वा ठाणं संकममाणे तारारूवे पहेऽजा,
तिहि ठाणेहि देवे विञ्जुवारं करेजा तं०—विकुञ्चमाणे वा परियारेमाणे वा तहारूवस्य समणस्य वा गाएणस्य वा इति
जुत्ति जसं वलं वीरियं पुरिसक्कारपरकमं उवदंसेमाणे देवे विञ्जुतारं करेजा । तिहि ठाणेहि देवे यणियगरं करेजा तं०—
विकुञ्चमाणे, एवं जहा विञ्जुतारं तहेव यणियसदंषि (सू० १३३)

‘तारारूवे’त्ति तारकमात्रं ‘चलेजा’ स्वस्थानं त्यजेत्, वैक्रियं कुर्वद्वा परिचारयमाणं वा, मेधुनार्थं संरम्भयुक्तमि-
त्यर्थः, स्थानाद्वैकस्मात् स्थानान्तरं सङ्ग्रामत् गच्छदित्यर्थः, यथा धातकीखण्डादिभेदं परिहरेदिति, अथवा कश्चिन्मह-

सिद्धिसौधशिखरारोहणं चेत्यर्हन्तः, उक्तं च—“अरिंहति वंदनमंसणाणि अरिंहति पूयसक्कारं । सिद्धिगमणं च अरिहा अरिहंता तेण बुच्चंति ॥ १ ॥”ति, तेषु ‘व्यवच्छिद्यमानेषु’ निर्वाणं गच्छत्सु, तथाऽर्हलज्ञप्ते धर्मे व्यवच्छिद्यमाने तीर्थ-व्यवच्छेदकाले, तथा ‘पूर्वाणि’ दृष्टिवादाङ्गभागभूतानि तेषु गतं-प्रविष्टं तदभ्यन्तरीभूतं तत्स्वरूपं यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं तत्र व्यवच्छिद्यमाने, इह च राजमरणदेशनगरभङ्गादावपि दृश्यते दिशामन्धकारमात्रं रजस्वलतयेति, यत्पुनर्भगवत्स्वर्हदादिषु निखिलभुवनजनानवधनयनसमानेषु विगच्छत्सु लोकान्धकारं भवति तत्किमद्भुतमिति ? । लोकोद्योतो लोकानुभावा-न्मनुष्यलोके देवागमाद्वा, ‘नाणुष्पायमहिमासु’ केवलज्ञानोत्पादे देवकृतमहोत्सवेष्विति, देवानां भवनादिव्वन्धकारं देवान्धकारं लोकानुभावादेवेति, लोकान्धकारे उक्तेऽपि यद्देवान्धकारमुक्तं, तत्सर्वत्रान्धकारसद्भावप्रतिपादनार्थमिति । एवं देवोद्योतोऽपि, देवसन्निपातो-भुवि तत्समवतारो, देवोत्कलिका-तत्समवायविशेषः, ‘एव’मिति त्रिभिरेव स्थानैः, ‘देवकहकहे’ति देवकृतः प्रमोदकलकलस्त्रिभिरेवेति, ‘हव्व’न्ति शीघ्रं ‘सामाणिय’त्ति इन्द्रसमानर्द्धयः, ‘तायत्तीस-ग’त्ति महत्तरकल्पाः पूज्याः ‘लोकपालाः’ सोमादयो दिग्भियुक्तकाः ‘अग्रमहिष्यः’ प्रधानभार्याः ‘परिपत्’ परिवार-सत्रोपपन्नका ये ते तथा ‘अनीकाधिपतयो’ गजादिसैन्यप्रधाना ऐरावतादयः ‘आत्मरक्षा’ अङ्गरक्षा राज्ञामिविति, ‘माणुस्सं लोयं हव्वमागच्छन्ती’ति प्रतिपदं सम्बन्धनीयं १५ ॥ मनुष्यलोकागमने देवानां यानि कारणान्युक्तानि तान्येव देवाभ्युत्थानादीनां कारणतया सूत्रपञ्चकेनाह—‘तिहिं’ इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं ‘अम्भुट्टिज्ज’त्ति सिंहासना-

जमाने १, तिहि ठाणेहि लोगुजोते सिया तं०—अरहंतेहि जायमाणेहि अरहंतेसु पव्यमानेसु अरहंगानं गाणुपाप-
 महिमासु २, तिहि ठाणेहि देवंयकारे सिया तं०—अरहंतेहि वोच्छिजमाणेहि अरहंतपत्रने पत्रने मोच्छिजमाने पुम्-
 गते वोच्छिजमाणे ३, तिहि ठाणेहि देवुजोते सिया तं०—अरहंतेहि जायमाणेहि अरहंतेहि पव्यमानेहि अरहंगानं पा-
 णुप्पायमहिमासु ४, तिहि ठाणेहि देवसंनियाए सिया तं०—अरिहंतेहि जायमाणेहि अरिहंतेहि पव्यमानेहि अरिहंगानं पा-
 नाणुप्पायमहिमासु ५, एवं देवुकलिया ६ देवकदकहर ७ । तिहि ठाणेहि देविना माणुसं लोगं हव्वमागच्छंति तं०—
 अरहंतेहि जायमाणेहि अरहंतेहि पव्यमाणेहि अरहंताणं गाणुप्पायमहिमासु ८, एवं मागानिया ९ गापरीणिगा १०—
 लोगपाला देवा ११ अग्गमहिसीओ देवीओ १२ परिसोवयत्रगा देवा १३ अगियादिपई देवा १४ नायरसगा देवा १५
 माणुसं लोगं हव्वमागच्छंति । तिहि ठाणेहि देवा अब्बुट्टिजा, तं०—अरहंतेहि जायमाणेहि जाव तं पेण १, पयमागमांइ
 चलेजा २, सीहणातं करेजा ३, चेडुक्खेवं करेजा ४, तिहि ठाणेहि देवाणं पेइयत्तगा पलेजा तं०—अरहंतेहि
 तं चव ५ । तिहि ठाणेहि लोगंतिया देवा माणुसं लोगं हव्वमागच्छिजा, तं०—अरहंतेहि जायमाणेहि पयहंतेहि
 पव्यमाणेहि अरहंताणं गाणुप्पायमहिमासु (सू० १३४)
 कण्ठ्या चेंयं, नवरं, 'लोके' क्षेत्रलोकेंऽन्धकारं—तमो लोकान्धकारं स्याद्—भवेत् द्रव्यतो लोकानुभावात्प्रावतो वा प्रका-
 शकस्वभावज्ञानाभावादिति, तद्यथा—अहंन्ति अशोकाद्यष्टप्रकारं परमभक्तिपरसुरासुरयिसरविरचितं जन्मान्तरमहा-
 लवालविरुदानवद्यवासनाजलभिषिक्कुण्यमहातरुकल्याणफलकल्यां महाप्रातिहार्यरूपां पूजां निल्लिमतिपन्नियमश्चयात्

३ स्वान-
 काभ्यपने
 उदेगा २
 सू० १३४

सिद्धिसौधशिखरारोहणं चेत्यहंस्तः, उक्तं च—“अरिंहति वंदणनमंसणाणि अरिंहति पूयसकारं । सिद्धिगमणं च अरिहा अरिहंता तेण बुञ्चंति ॥ १ ॥”ति, तेषु ‘व्यवच्छिद्यमानेषु’ निर्वाणं गच्छत्सु, तथाऽहंस्तसे धम्मं व्यवच्छिद्यमाने तीर्थ-व्यवच्छेदकाले, तथा ‘पूर्वाणि’ दृष्टिवादाङ्गभागभूतानि तेषु गतं-प्रविष्टं तत्स्वरूपं यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं तत्र व्यवच्छिद्यमाने, इह च राजभरणदेशनगरभङ्गादावपि दृश्यते दिशामन्धकारमात्रं रजस्वलतयेति, यत्पुनर्भगवत्स्वहर्दादिषु निखिलभुवनजनानवद्यनसमानेषु विगच्छत्सु लोकान्धकारं भवति तत्किमद्भुतमिति ? । लोकोद्योतो लोकानुभावा-न्मनुष्यलोके देवागमाद्वा, ‘नायुःस्पायमहिमासु’ केवलज्ञानोत्पादे देवकृतमहोत्सवेऽपि, देवानां भवनादिष्वन्धकारं देवान्धकारं लोकानुभावादेवेति, लोकान्धकारे उक्तेऽपि यद्देवान्धकारमुक्तं, तत्सर्वत्रान्धकारसद्भावप्रतिपादनार्थमिति । एवं देवोद्योतोऽपि, देवसन्निपातो-भुवि तत्समवतारो, देवोत्कलिका-तत्समवायविशेषः, ‘एवं’मिति त्रिभिरेव स्थानैः, ‘देवकहकहे’ति देवकृतः प्रमोदकलकलत्त्रिभिरेवेति, ‘हव्वं’न्ति शीघ्रं ‘सामाणियं’ति इन्द्रसमानर्द्धयः, ‘तायत्तीस-गं’ति महत्तरकल्पाः पूज्याः ‘लोकपालाः’ सोमादयो दिग्भियुक्ताः ‘अग्रमहिष्यः’ प्रधानभार्याः ‘परिपत्’ परिवार-त्त्रोपपत्तका ये ते तथा ‘अनीकाधिपतयो’ गजादिसैन्यप्रधाना ऐरावतादयः ‘आत्मरक्षा’ अङ्गरक्षा राज्ञामिवेति, ‘नायुत्सं’ लोचं हव्वमागच्छन्तीति प्रतिपदं तन्वन्धनीयं १५ ॥ मनुष्यलोकागमने देवानां यानि कारणान्युक्तानि तान्येव देवान्युत्थानादीनां कारणतया सूत्रपञ्चकेनाह—‘तिहि’ इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं ‘अम्भुट्टिञ्जं’ति सिंहासना-

दम्युत्तिष्ठेयुरिति, 'आसनानि' शक्रादीनां सिंहासनानि, तचलनं लोकानुभावादेवेति, सिंहनादचेलोलोपी प्रमोदकार्यां जनप्रतीतौ, चैत्यवृक्षा ये सुधर्मादिसभानां प्रतिद्वारं पुरतो मुखमण्डपमेवामण्डपचैत्यस्तूपचैत्यवृक्षमहाध्वजादिक्रमतः श्रूयन्ते, लोकान्तिकानां प्रधानतर्त्वेन भेदेन मनुष्यक्षेत्रागमनकारणान्याह—'तिही'त्यादि कण्ठ्यं, नयरं लोकस्य—त्र ह्यलोकस्यान्तः—समीपं कृष्णराजीलक्षणं क्षेत्रं निवासो येषां ते लोकान्ते वा—औदयिकभायलोकयज्ञाने भवा अनन्तर- भवे मुक्तिगमनादिति लोकान्तिकाः—सारस्वतादयोऽष्टधा वक्ष्यमाणरूपा इति ॥ अथ किमर्थं भदन्त ! ते इहागच्छ- न्तीति ? उच्यते, अर्हतां धर्माचार्यतया महोपकारित्वात् पूजाद्यर्थम्, अशक्यप्रत्युपकाराच्च भगवन्तो धर्माचार्याः, यतः—

तिष्ठं दुष्पडियारं समणाउसो ! तं०—अम्मापिउणो १ भट्टिस्स २ धम्मायरियस्स ३, संपतोऽपि य णं केइ पुरिसे प्रम्मा-
पियरं सयपागासहस्सपागेहिं तिह्विहिं अब्भंगेत्ता सुरभिणा गंधट्टएणं उव्वट्टित्ता तिहिं उदगेहिं मज्जायित्ता सव्व्यालंकारि-
भूसियं करेत्ता मणुन्नं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाउलं भोयणं भोयावेत्ता जावज्जीवं पिट्ठियदंसियाणं परियेदेज्जा, तेणावि-
तस्स अम्मापिउस्स दुष्पडियारं भवइ, अहे णं से तं अम्मापियरं केवलपन्नत्ते धम्मो आपवइत्ता पन्नयित्ता परुवित्ता
ठावित्ता भवति, तेणामेव तस्स अम्मापिउस्स सुप्पडितारं भवति समणाउसो ! १, केइ महब्बे दरिदं सगुक्कसेज्जा, तए णं से
दरिदे समुक्किट्ठे समणे पच्छा पुरं च णं विउलभोगसमितिसमन्नागते यावि विहरेज्जा, तए णं से महब्बे अन्नया कयाइ
दरिदीहूए समणे तस्स दरिदस्स अंतिए हव्वमागच्छेज्जा, तए णं से दरिदे तस्सं भट्टिस्स सव्वस्समवि दलयमाणे
तेणावि तस्स दुष्पडियारं भवति, अहे णं से तं भट्टि केवलपन्नत्ते धम्मो आपवइत्ता पन्नवइत्ता ठावइत्ता भवति,

३ स्थान-
कारयने
उदेशः २
सू० १३५

॥ ११७ ॥

तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुप्पडियारं भवति २, केति तद्धारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं धम्मियं सुवयणं सोषा निसम्म कालमासे कालं किञ्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववन्ने, तए णं से देवे तं धम्मायरियं दुब्भिक्खत्तो वा देसातो सुभिक्खं देसं साहरेज्जा, फंताराओ वा णिक्कतारं करेज्जा, दीहकालिएणं वा रोगातंकेणं अभिभूतं समाणं विमोएज्जा, तेणावि तस्स धम्मायरियस्स दुप्पडियारं भवति, अथे णं से तं धम्मायरियं केवलपन्नत्ताओ धम्माओ भट्टं समाणं शुज्जोवि केवलपन्नत्ते धम्मे आघवत्तित्ता जाव ठावत्तित्ता भवति, तेणामेव तस्स धम्मायरियस्स सुप्पडियारं भवति ३ (सू० १३५)

‘त्तिण्हं’ त्रयाणां दुःखेन-कृच्छ्रेण प्रतिक्रियते-कृतोपकारेण पुंसा प्रत्युपक्रियत इति खलप्रत्यये सति दुष्प्रतिकरं प्रत्युपकर्तुमशक्यमितियावत्, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! समस्तनिर्देशो वा हे श्रमणायुष्मन्निति भगवता शिष्यः सम्बोधितः, अम्बया-मात्रा सह पिता-जनकः अम्बापिता तस्येत्येकं स्थानं, जनकत्वेनैकत्वविवक्षणात्, तथा ‘भट्टिस्स’त्ति भर्तुः-पोपकस्य स्वामिन इत्यर्थ इति द्वितीयं, धर्मदाता आचार्यो धर्मोचार्यः तस्येति तृतीयम्, आह च-“दुष्प्रतिकारो मातापितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र गुरुरिहामुत्र च सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥ १ ॥” इति, तत्र जनकदुष्प्रतिकार्यतामाह-‘संपाओ’त्ति प्रातः-प्रभातं तेन समं सम्प्रातः सम्प्रातरपि च-प्रभातसमकालमपि च, यदैव प्रातः संवृत्तं तदैवेत्यर्थः, अनेन कार्यान्तराव्यग्रतां दर्शयति, संशब्दस्यातिशयार्थत्वाद्वा अतिप्रभाते, प्रतिशब्दार्थत्वाद्वाऽस्य प्रतिप्रभातमित्यर्थः, ‘कश्चिदि’ति कुलीन एव, न तु सर्वोऽपि ‘पुरुषो’ मानवो देवतिरश्चोरेवंविधव्यतिकरासम्भवात्, शतं पा-

कानाम्-ओपधिक्काथानां पाके यस्य १ ओपधिगतेन वा सह पच्यते यत् २ शतकृत्यो वा पाको यस्य ३ गतेन वा रूपकाणां मूल्यतः पच्यते ४ यत्तच्छतपाकम्, एवं सहस्रपाकमपि, ताम्यां तैलाम्याम्, 'अब्मंगेत्ता' अन्यद्वं कृत्वा 'गन्धदृष्टणं'ति गन्धादृकेन-गन्धद्रव्यक्षोदेन 'उद्धृत्य'उद्धलनं कृत्वा त्रिभिरुर्दकैः-गन्धोदकोष्णोदकशीतोर्दकैः 'मन्त्र-यित्वा' स्त्रा(स्त्र)पयित्वा मनोज्ञं-कलमौदनादि 'स्याली' पिठरी तस्यां पाको यस्य तत्तथा, अन्यत्र हि पकमपकं वा न तथाविधं स्यादितिदं विशेषणमिति 'शुद्धं' भक्तदोषवर्जितं स्यालीपाकं च तच्छुद्धं च स्यालीपाकेन वा शुद्धमिति विग्रहः, अष्टादशभिलोकप्रतीतैर्व्यञ्जनैः-शालनकैस्तक्रादिभिर्वा आकुलं-सङ्कीर्णं यत्तत्तथा, अथवाऽष्टादशभेदं च तद् व्यञ्जनाकुलं चेति, अत्र भेदपदलोपेन समासः, भोजनं भोजयित्वा, एते चाष्टादश भेदाः--'सूओ १ दणो २ जयज्ञं ३ तिस्रि य मं-साइं ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भक्त्वा ९ गुललावणिया १० मूलफला ११ हरियगं १२ सागो १३ ॥ १ ॥ होत्र रसाद् य तथा १४ पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं चैव १७ । अद्धारसमो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिढो ॥ २ ॥' मांसत्रयं जलजादिसत्कं जूपो-मुद्गतन्तुलजीरककडुभाण्डादिरसः, भक्ष्याणि-खण्डखाद्यादीनि गुललावणिका-गुडपर्पटिका लोक-प्रसिद्धा गुडधाना वा मूलफलान्येक एव पदं, हरितकं-जीरकादि शाको-धस्तुलादिभर्जिका, रसाद्-मञ्जिका, तलक्ष-

१ सूप ओदनो यवानं त्रीणि च मांसाणि गोरसो मुद्गादिस्तो । भक्ष्याणि गुलपर्पटिका मूलफलाणि जीरकादि वस्तुलादिः ॥ १ ॥ मन्त्रि मञ्जिका च तथा मुद्गादि कर्कटिजलं सोवीरादि चैव । अष्टादशः शाको निरुपहतो लौकिकः पिण्डः ॥ १ ॥

३ स्थान-
काप्ययने
उद्देशः १
सू० १३५

॥ १३८ ॥

णमिदम्—‘दो ध्यपला महुपलं दहिस्स अच्चाढयं मिरिय वीसा । दस खण्डगुलपलाइं एस रसाळ् णवइज्जागां ॥१॥’त्ति,
 पानं-सुरादि, पानीयं-जलं, पानकं-द्राक्षापानकादि, शाकः-तक्रसिद्ध इति, यावान् जीवो यावज्जीवं-यावत्प्राणधारणं पृष्टे-
 स्कन्धे अघतंस इवाचतंसः-शेखरस्तस्य करणभवतंसिका पृष्टवतंसिक्या परिवहेत्, पृष्टारोपितमित्यर्थः,
 तेनापि परिवाहकेन परिवहनेन वा तस्य-अम्बापितुर्दुर्प्रतीकारम्, अशक्यः प्रतीकार इत्यर्थः, अनुभूतोपकारतया तस्य
 प्रत्युपकारकारित्वाद्, आह च—“कयंउवयारो जो होइ सज्जणो होइ को गुणो तस्स ? । उवयारवाहिरा जे हवंति ते
 सुंदरा सुयणा ॥ १ ॥” इति, ‘अहे णं से’त्ति अथ चेत् णमित्यलङ्कारे स पुरुषस्तम्-अम्नापितरं धर्मं ‘स्थापयिता’
 स्थापनशीलो भवति, अनुष्ठानतः स्थापयतीत्यर्थः, किं कृत्वेत्याह—‘आघवइत्ता’ धर्ममाख्याय ‘प्रज्ञाप्य’ बोधयित्वा
 ‘प्ररूप्य’ प्रभेदत इति, अथवा आख्याय सामान्यतो यथा कार्यो धर्मः, प्रज्ञाप्य विशेषतो यथाऽसाचहिंसादिलक्षणः, प्र-
 रूप्य प्रभेदतो यथा (अष्टादश) शीलङ्गसहस्ररूप इति, शीलार्थतृन्नन्तानि वैतानीति, ‘तेणामेव’त्ति ततस्तेनैव धर्मस्थापनेनैव
 न परिवहनेन अथवा तेनैव धर्मस्थापकपुरुषेण न परिव्याहिना ‘तस्य’ प्रत्युपकरणीयस्याम्नापितुः ‘सुप्पडियारं’त्ति सुखेन
 प्रतिक्रियते-प्रत्युपक्रियत इति सुप्रतिकारं, भावसाधनोऽयं, तद्भवति-प्रत्युपकारः कृतो भवतीत्यर्थः, धर्मस्थापनस्य महो-
 पकारत्वाद्, आह च—“संमत्तैदायगाणं दुप्पडियारं भवेसु वहुएसु । सव्वगुणमेलियाहिवि उपगारसहस्सकोडीहिं ॥ १ ॥”

१ द्वे घृतपले महुपलं दम्रोऽर्थाढकं मरीचा विंशतिः । दश गुडखण्डयोः पलानि एष रसाळुर्नृपतियोग्यः ॥ १ ॥ २ कृतोपकारो यो भवति सन्वनो भवति को
 गुणस्तस्य ? । उपकारवाह्या ये भवन्ति ते सुन्दराः सज्जनाः ॥१॥ ३ सम्यक्त्वदायकानां दुष्प्रतिकारं भवेसु वहुष्वपि । सर्वगुणनीलिताभिरपि उपकारसहस्रकोटीभिः ॥१॥

'तिही'त्यादि कण्ठ्यं, नवरं अनादिकम्-आदिरहितमनवदग्रम्-अनन्तं दीर्घाद्यं-दीर्घमार्गं चत्वारोऽन्ता-धिभागा
 नरकागत्यादयो यस्य 'तच्चतुरन्तं, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, संसार एव कान्तारम्-अरण्यं संसारकान्तारं तद् 'ज्य-
 त्तिव्रजेत्' व्यतिक्रामेदिति, अनादिकत्वादीनि विशेषणानि कान्तारपक्षेऽपि विवक्षया योजनीयानि, तथाहि-अना-
 द्यन्तमरण्यमतिमहत्वाच्चतुरन्तं दिग्भेदादिति, निदानं-भोगद्धिप्रार्थनास्वभावमार्त्तध्यानं तद्वियजितता अनिदानता
 तथा 'दृष्टिसम्पन्नता' सम्यग्दृष्टिता तथा 'योगवाहिता' श्रुतोपधानकारित्वं समाधिसंस्थायिता या तयेति ॥ भवव्य-
 त्तिव्रजनं च कालविशेष एव स्यादिति कालविशेषनिरूपणायाह-'तिचिहे'त्यादिसूत्राणि चतुर्दश कण्ठ्यानि, नवरम्
 अवसर्पिणीप्रथमेऽरके उत्कृष्टा, चतुर्षु मध्यमा, पश्चिमे जघन्या, एवं सुपममुपमादिषु प्रत्येकं त्रयं त्रयं कल्पनीयम्,
 तथा उत्सर्पिण्याः दुग्धमदुग्धमादि तद्भेदानां चोक्तविपर्ययेणोत्कृष्टत्वं प्राग्वद्योज्यमिति ॥ फाल्गुन्या अचेतनद्रव्यधर्मा
 अनन्तरमुक्तास्तसाधर्म्यात्पुद्गलधर्माच्चिरूपयन् सूत्राणि पञ्च चतुरश्र दण्डकानाह-'तिही'त्यादि, छिन्नः स्वप्नादिना
 पुद्गलः समुदायाच्चलयेवेत्यत आह-'अच्छिन्नपुद्गल' इति, 'आहारोज्जमाणे'ति आहारतया जीवेन गृह्यमाणः
 स्वस्थानाच्चलति, जीवेनाकर्षणात्, एवं वैक्रियमाणो वैक्रियकरणवशवर्त्तितयेति, स्थानात्स्थानान्तरं सङ्गम्यमाणो
 हस्तादिनेति । उपधीयते-पोष्यते जीवोऽनेनेत्युपधिः, कर्मवोपधिः कर्मोपधिः, एवं शरीरोपधिः, वाच्यः-
 शरीरबहिर्वर्त्ती भाण्डानि च-भाजनानि मृन्मयानि मात्राणि च-मात्रायुक्तानि कांस्यादिभाजनानि भाजनोपकर-
 णमित्यर्थः, भाण्डमात्राणि तान्येवोपधिः भाण्डमात्रोपधिः, अथवा भाण्डं-वस्त्राभरणादि तदेव मात्रा-परिच्छेदः[च्छेदः]

सेवोपधिरिति, ततो वाह्यशब्दस्य कर्मधारय इति, चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः, नारकैकेन्द्रियवर्जाः, तेषामुपकरणस्याभावाद्, द्वीन्द्रियादीनां तूपकरणं दृश्यते एव केपाञ्चिदित्यत एवाह—‘एव’मित्यादि, ‘अहवे’त्यादि, सचित्तोपधिर्यथा शैलं भाजनम्, अचित्तो-ब्रह्मादिः, मिश्रः-परिणतप्रायं शैलभाजनमेवेति, दण्डकचिन्तासुगमा, नवरं सचित्तोपधिनारकाणां शरीरं अचेतनः-उत्पत्तिस्थानं मिश्रः-शरीरमेवोच्छ्वासादिपुद्गलयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति, एवमेव शेषाणामप्यमूह्य इति । ‘तिविहे परिगहे’इत्यादि सूत्राणि उपधिवन्नेयानि, नवरं परिगृह्यते-स्वीक्रियते इति परिग्रहो-मूर्च्छाविषय इति, इह च एवामयमिति व्यपदेशभागेव ग्राह्यः, स च नारकैकेन्द्रियाणां कर्मादिरेव सम्भवति, न भाण्डादिरिति ॥ पुद्गलधर्माणां त्रित्वं निरूप्य जीवधर्माणां ‘तिविहे’इत्यादिभिस्त्रिभिः सदण्डकैः सूत्रैस्तदाह—

तिविहे पणिहाणे पं० तं०—मणपणिहाणे वयपणिहाणे कायपणिहाणे, एवं पंचदियाणं जाव वेमाणियाणं, तिविहे सुप्पणिहाणे पं० तं०—मणसुप्पणिहाणे वयसुप्पणिहाणे कायसुप्पणिहाणे, संजयमणुत्साणं तिविहे सुप्पणिहाणे पत्रत्ते तं०—मणसुप्पणिहाणे वइसुप्पणिहाणे कायसुप्पणिहाणे, तिविहे दुप्पणिहाणे पं० तं०—मणदुप्पणिहाणे वइदुप्पणिहाणे कायदुप्पणिहाणे, एवं पंचदियाणं जाव वेमाणियाणं (सू० १३९) तिविहा जोणी पं० तं०—सीता उसिणा सीओसिणा, एवं एगिदियाणं विगळिदियाणं तेउकाइयवजाणं संमुच्छिमपंचदियतिरिक्खजोणियाणं संमुच्छिममणुत्साण य । तिविहा जोणी पं० तं०—सचित्ता अचित्ता मीसिया, एवं एगिदियाणं विगळिदियाणं संमुच्छिमपंचदियतिरिक्खजोणियाणं सं-

'तिही'त्यादि कण्ठ्यं, नवरं अनादिकम्-आदिरहितमनवदग्रम्-अनन्तं दीर्घाद्यं-दीर्घमार्गं चत्वारोऽन्ता-विभागा
 नरकगत्यादयो यस्य तच्चतुरन्तं, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, संसार एव कान्तारम्-अरण्यं संसारकान्तारं तद् 'व्य-
 त्तिव्रजेत्' व्यतिक्रामेदिति, अनादिकत्वादीनि विशेषणानि कान्तारपक्षेऽपि विवक्षया योजनीयानि, तथाहि-अना-
 धनन्तमरण्यमतिमहत्वाच्चतुरन्तं दिग्भेदादिति, निदानं-भोगद्धिप्रार्थनास्वभावमार्त्तध्यानं तद्वियलितता अनिदानता
 तथा 'दृष्टिसम्पन्नता' सम्यग्दृष्टिता तथा 'योगवाहिता' श्रुतोपधानकारित्वं समाधिस्यायिता वा तयेति ॥ भवव्य-
 त्तिव्रजनं च कालविशेष एव स्यादिति कालविशेषनिरूपणायाह-'तिविहे'त्यादिसूत्राणि चतुर्दश कण्ठ्यानि, नवरम्
 अवसर्पिणीप्रथमेऽरके उत्कृष्टा, चतुर्षु मध्यमा, पश्चिमे जघन्या, एवं सुपमसुपमादिषु प्रत्येकं त्रयं त्रयं कल्पनीयम्,
 तथा उत्सर्पिण्याः दुष्पमदुष्पमादि तद्भेदानां चोक्तविपर्ययेणोत्कृष्टत्वं प्राग्वद्योज्यमिति ॥ काललक्षणा अचेतनद्रव्यधर्मा
 अनन्तरमुकास्तसाधर्म्यात्पुद्गलधर्माच्चिरूप्यन् सूत्राणि पञ्च चतुरश्र दण्डकानाह-'तिही'त्यादि, छिन्नः सद्भादिना
 पुद्गलः समुदायाच्चलत्येवेत्यत आह-'अच्छिन्नपुद्गल' इति, 'आहारेज्जमाने'त्ति आहारतया जीवेन गृह्यमाणः
 स्वस्थानाच्चलति, जीवेनाकर्षणात्, एवं वैक्रियमाणो वैक्रियकरणवशवर्त्तितयेति, स्थानात्स्थानान्तरं सङ्गम्यमाणो
 हस्तादिनेति । उपधीयते-योग्यते जीवोऽनेनेत्युपधिः, कर्मवोपधिः, एवं शरीरोपधिः, वाच्यः-
 शरीरबहिर्वर्त्ती भाण्डानि च-भाजनानि मृन्मयानि मात्राणि च-मात्रायुक्तानि कांस्यादिभाजनानि भाजनोपकर-
 णमित्यर्थः, भाण्डमात्राणि तान्येवोपधिः भाण्डमात्रोपधिः, अथवा भाण्डं-वस्त्राभरणादि तदेव मात्रा-परिच्छेदः[च्छेदः]

सैवोपधिरिति, ततो बाह्यशब्दस्य कर्मधारय इति, चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः, नारकैकेन्द्रियवर्जाः, तेषामुपकरणस्याभावाद्, द्वीन्द्रियादीनां तूपकरणं दृश्यते एव केपाञ्चिदित्यत एवाह—‘एव’मित्यादि, ‘अहवे’त्यादि, सचित्तोपधिर्यथा शैलं भाजनम्, अचित्तो-ब्रह्मादिः, मिश्रः-परिणतप्रायं शैलभाजनमेवेति, दण्डकचिन्तासुगमा, नवरं सचित्तोपधिनारकाणां शरीरं अचेतनः-उत्पत्तिस्थानं मिश्रः-शरीरमेवोच्छ्वासादिपुद्गलयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति, एवमेव शेषाणामप्ययमूह्य इति । ‘तिविहे परिगृहे’इत्यादि सूत्राणि उपधिवन्नेयानि, नवरं परिगृह्यते-स्वीक्रियते इति परिग्रहो-मूर्च्छाविषय इति, इह च एप्रामयमिति व्यपदेशभागेन ग्राह्यः, स च नारकैकेन्द्रियाणां कर्ममादिरेव सम्भवति, न भाण्डादिरिति ॥ पुद्गलधर्माणां त्रित्वं निरूप्य जीवधर्माणां ‘तिविहे’इत्यादिभिस्त्रिभिः सदण्डकैः सूत्रैस्तदाह—

तिविहे पणिहाणे पं० तं०—मणपणिहाणे वयपणिहाणे कायपणिहाणे, एवं पंचदियाणं जाव वेमाणियाणं, तिविहे सुस्पणिहाणे पं० तं०—मणसुस्पणिहाणे वयसुस्पणिहाणे कायसुस्पणिहाणे, संजयमणुस्साणं तिविहे सुस्पणिहाणे पत्रत्ते तं०—मणसुस्पणिहाणे वइस्पुपणिहाणे कायसुस्पणिहाणे, तिविहे दुस्पणिहाणे पं० तं०—मणदुस्पणिहाणे वइदुस्पणिहाणे कायदुस्पणिहाणे, एवं पंचदियाणं जाव वेमाणियाणं (सू० १३९) तिविहा जोणी पं० तं०—सीता उसिणा सीओसिणा, एवं एगिदियाणं विगलिदियाणं तेउकाइयवजाणं संमुच्छिमपंचदियतिरिक्खजोणियाणं संमुच्छिममणुस्साण य । तिविहा जोणी पं० तं०—सचित्ता अचित्ता मीसिया, एवं एगिदियाणं विगलिदियाणं संमुच्छिमपंचदियतिरिक्खजोणियाणं सं-

मुच्छिन्नमणुस्साण य । त्रिविधा जोणी पं० तं०—संबुडा वियडा संबुडवियडा । त्रिविधा जोणी पं० तं०—कुम्भुत्रया
संखावत्ता वंसीपत्तिया, कुम्भुत्रया णं जोणी उत्तमपुरिसमाऊणं, कुम्भुत्रयाते णं जोणीए त्रिविहा उत्तमपुरिसा गन्मं वक्क-
मंति, तं०—अरहंता चक्कवट्टी वल्लदेववासुदेवा, संखावत्ता जोणी इत्थीरयणस्स, संखावत्ताए णं जोणीए बह्वे जीवा
य पोगला य वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवज्जंति नो चेव णं निष्फज्जंति, वंसीपत्तिया णं जोणी पिहज्जणस्स, वंसीप-

त्रिताए णं जोणीए बह्वे पिहज्जणे गन्मं वक्कमंति (सू० १४०)
कण्ठ्यानि चैतानि, नवरं प्रणिहितः प्रणिधानम्—एकाग्रता, तच्च मनःप्रभृतिसम्बन्धिभेदात्प्रियेति, तत्र मनसः प्रणिधानं
मनःप्रणिधानमेवमितरे, तच्च चतुर्विंशतिदण्डके सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां भवति, तदन्येषां तु नास्ति, योगानां सामरत्येनाभावा-
दित्यत एवोक्तम्—‘एवं पञ्चैदिये’त्यादीति । प्रणिधानं हि शुभाशुभभेदमथ शुभमाह—‘त्रिविहे’इत्यादि सामान्यसूत्रं १, विशेष-
पमाश्रित्य तु चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायां मनुष्याणामेव तत्रापि संयतानामेवेदं भवति, चारित्रपरिणामरूपत्वादस्येति, अत-
एवाह—‘संजये’त्यादि २, (दुष्टं) प्रणिधानं दुष्प्रणिधानम्—अशुभमनःप्रवृत्त्यादिरूपं सामान्यप्रणिधानवत् व्याख्येयमिति ३।
जीवपर्यायाधिकारात् ‘त्रिविहेत्यादिना गन्मं वक्कमंती’त्येतदन्तेन ग्रन्थेन योनिस्वरूपमाह, तत्र युवन्ति—तैजसकर्मणशरी-
रवन्तः सन्त औदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति योनिः—जीवस्योत्पत्तिस्यानं शीतादिस्यशर्शवदिति, ‘पवं’ति यथा
सामान्यतस्त्रिविधा तथा चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायामेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां तेजोवर्जानां, तेजसासुष्णयोर्नित्वात्, पञ्चे-

न्द्रियतिर्यक्पदे मनुष्यपदे च सम्मूर्च्छनजानां त्रिविधा, शेषाणां त्वन्यथेति, यत आह—“सीओसिणजोणीया सव्वे देवा य गभवक्कंती । उसिणा य तेउकाए दुह णिए तिविह सेसाणं ॥ १ ॥” इति ॥ अन्यथा योनित्रैविध्यमाह—‘तिविहे’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं दण्डकचिन्तायामेकेन्द्रियादीनां सचित्तादिस्त्रिविधा योनिरन्येषां त्वन्यथा, यत उक्तम्—“अच्चित्ता खलु जोणी नेरइयाणं तहेव देवाणं । मीसा य गभवसही तिविहा जोणी य सेसाणं ॥ १ ॥” इति, पुनरन्यथा तामाह—‘तिविहे’त्यादि, संवृता-सङ्कटा घटिकालयवत् विवृता-विपरीता संवृतविवृता त्रुभयरूपेति, एतद्विभागोऽयं—“एगिदियेनेरइया संबुडजोणी हवंति देवा य । विगल्लिदियाण विगडा संबुडवियडा य गव्भंमि ॥ १ ॥” इति, ‘कुम्भुन्नये’-त्यादि कण्ठ्यं, नवरं कूर्म्मः—कच्छपः तद्दुन्नता कूर्म्मोन्नता, शङ्खस्वेवावर्त्ता यस्यां सा शङ्खावर्त्ता, वंश्या-वंशजाल्याः पत्रकसिव या सा वंशीपत्रिका, ‘गव्भं वक्कमंति’ति गर्भे उत्पद्यन्ते, शङ्खस्येवावर्त्ता यस्यां सा शङ्खावर्त्ता, वंश्या-वंशजाल्याः पत्रैविध्यमिति, ‘बहवे’इत्यादि, योनिवाजीयाः पुद्गलाश्च तद्ग्रहणप्रायोग्याः, किं?—‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते, ‘व्यवक्रामन्ति’ विनश्यन्ति, एतदेव व्याख्याति—‘विउक्कमंती’ति, कोऽर्थः?—‘व्यवन्ते, ‘वक्कमंति’ति, किमुक्तं भवति?—उत्पद्यन्ते इति, ‘पिहज्जणस्स’ति, पृथग्जनस्य-सामान्यजनस्योत्पत्तिकारणं भवतीति । अनन्तरं योनितो मनुष्याः प्ररूपिताः, अधुना मनुष्यस्य सधर्मणो वादरवनसत्तिकाधिकान् प्ररूपयन्नाह—

१ शीतोष्णयोनिः सर्वे देवाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाः । उष्णा च तेजस्काये द्विधा नरके त्रिविधा शेषाणाम् ॥ १ ॥ २ अचित्तैव योनिर्नरियि काणां तथैव देवानाम् । मिथ्य च गर्भवरातीनां त्रिविधा योनिश्च शेषाणाम् ॥ १ ॥ ३ एकेन्द्रियनैरयिकाः संवृतयो नयो भवन्ति देवाश्च । विकलेन्द्रियाणां विवृता संवृतविवृता च गर्भे ॥ १ ॥

३ स्थान-
काच्ययने
उद्देशः १
सू० १४२

॥ १४२ ॥

तिविहा तणवणस्सइहाइया पं० तं०—संखेज्जजीविता अणंतजीविया (सू० १४१) जंबुदीवे दीवे मा-
खे वासे तजो तित्था पं० तं०—माणहे वरदामे पमासे, एवं एवएवि, जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे एगमेगे प-
रहे वासे तजो तित्था पं० तं०—माणहे वरदामे पमासे ३, एवं घायइसंडे दीवे पुएच्छिमद्वेवि ६, पयत्थिमद्वेवि ९,
क्खवट्टिजये त्तो तित्था पं० तं०—माणहे वरदामे पमासे १५ (सू० १४२)

पुक्खवरदीवइपुच्छिमद्वेवि १३ पयत्थिमद्वेवि १५ (सू० १४२)
संख्यातजीविकाः—संख्यातजीवाः, यथा नालिकात्रळकुसुमानि जाल्या-
अनन्तजीविकाः—अनन्तजीविकाः—पनकादय इति,
'तिविहे'त्यादि, तृणवनसतयो वादरा इत्यर्थः; संह्यातजीविकाः—संह्यातजीवा, जे यावन्ने तथा-
दीनीत्यर्थः; असंह्यातजीविका यथा निम्बान्नादीनां मूलकन्दस्कन्धत्वक्छात्राप्रवाला; जीहुआ अणंतजीवा, जे यावन्ने तथा-
इह प्रज्ञापनासूत्राण्यपीत्यर्थं—“जे केऽवि नालियावद्धा, पुप्फा संखेज्जजीविया । गीहुआ अणंतजीवा, जे यावन्ने तथा-
विहा ॥ १ ॥ परमुपलनलिणाणं, सुभगसोंगंधियाण य । अरविंदकौकणाणं, सयवत्तसहस्सवत्ताणं ॥ २ ॥ विटं वाहि-
रपत्ता य कन्निया चैव एगजीवस्स । अलिंभतरगा पत्ता पत्तेयं केसरं भिजा ॥ ३ ॥” इति ॥ तथा—लिंबं वजंबुकोसंब-
सालअंकुहपीडसछूया । सहइमोयइमालु[मोत्थ]य वउलपलासे करंजे य ॥ ४ ॥” इत्यादि, “एएसिं मूलासि असंखे-

१ यानि कान्यपि नालिकावद्धानि पुष्पाणि संखेयजीविकानि । अलिङ्गनन्तजीवा ये चाप्यन्ये तथापिः ॥ १ ॥ पप्रोत्पलनलिनानां सुभगसोगन्धिपक्षयोः ।
अरविन्दकौकन्दयोः शतपत्रसहस्रपत्रयोः ॥ २ ॥ दृन्तं बालपत्राणि कर्णिका एकजीवस्य । अभ्यन्तराणि पत्राणि प्रत्येकं केसरानि भिजाश्च ॥ ३ ॥ निम्बान्ना-
मत्रन्कोशाम्बशालांकोशपीडशाब्दकाः । सल्लकीमोवकीमालुका वकुलपलाशाकराश्च ॥ ४ ॥ एतेषां मूलान्यप्यसंखेयजीविकानि कन्दान्यपि स्कन्धा अपि स्वपरि-
शाळा अपि प्रवाळा अपि, पत्राणि प्रत्येकजीविकानि पुष्पाण्यनेकजीविकानि फलान्येकास्थिकानि ।

ज्जलीविया कंदावि खंधावि तयावि सालावि पवालावि, पत्ता पत्तेयजीविया, पुष्पा अणेगजीविया, फळा एगडिया” इति ॥ अनन्तरं वनस्पतय उकास्ते च जलाश्रया बहवो भवन्तीतिसम्बन्धाज्जलाश्रयाणां तीर्थानां निरूपणायाह—‘जंबुद्वीचे’ इत्यादि पञ्चदशसूत्री साक्षादतिदेशतश्च, सुगमा च, केवलं तीर्थानि-चक्रवर्तिनः समुद्रशीतादिमहानद्यत्तारलक्षणानि तन्नामकदेवनिवासभूतानि, तत्र भरतैरावतयोस्तानि पूर्वदक्षिणापरसमुद्रेषु क्रमेणेति, विजयेषु तु शीताशीतोदामहानद्योः पूर्वोदिक्रमेणैवेति ॥ जम्बूद्वीपादौ मनुष्यक्षेत्रे सन्ति तीर्थानि प्ररूपितानि, अधुना तत्रैत्र सन्तं कालं त्रिस्थानोपयोगिनं सूत्रपञ्चदशकेन साक्षादतिदेशाम्यां निरूपयन्नाह—

जंबुद्वीचे २ भरहेरवएसु वासेषु तीताए उस्सप्पिणीते सुसमाए समाए तिन्नि सागरोवमकोढाकोढीओ कालो हुत्था १,
एवं ओसप्पिणीए नवरं पन्नत्ते २, आगमिस्साते उस्सप्पिणीए भविस्सति ३, एवं धायइसंडे पुरच्छिमद्धे पच्चत्थिमद्धेवि ९, एवं
पुक्खरवरद्वीवद्धपुरच्छिमद्धे पच्चत्थिमद्धेवि कालो भाणियच्चो १५। जंबुद्वीचे द्वीचे भरहेरवएसु वासेसु तीताते उस्सप्पिणीते
सुसमसुसमाते समाए मणुया तिण्णि गाउयाइ उद्ध उच्चत्तेणं तिन्नि पलिओवमाइ परमाउं पालइत्था १, एवं इमीसे ओसप्पि-
णीते २ आगमिस्साए उस्सप्पिणीए ३, जंबुद्वीचे द्वीचे देवधुरुउत्तरकुरासु मणुया तिण्णि गाउआइ उद्ध उच्चत्तेणं पं०, तिन्नि पलि-
ओवमाइ परमाउं पालयंति ४, एवं जाव पुक्खरवरद्वीवद्धपच्चत्थिमद्धे २०। जंबुद्वीचे द्वीचे भरहेरवएसु वासेसु एगमेगाते ओ-
सप्पिणिउस्सप्पिणीए तओ वंसाओ उप्पल्लिमु वा उप्पल्लंति वा उप्पल्लिस्संति वा तं०—अरहंतवंसे चक्कवट्टिवंसे दम्मारवंसे
२१, एवं जाव पुक्खरवरद्वीवद्धपच्चत्थिमद्धे २५। जंबूद्वीचे द्वीचे भरहेरवएसु वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणीउस्सप्पिणीए तओ

उत्तमपुरिसा उष्पञ्जितु वा उष्पञ्जिति वा उष्पञ्जिस्तसि वा तं०—अरहंता चफवट्टी वलदेववासुदेवा २६, एवं जाव पुम्पउर-
वरदीवद्वपचलियमद्वे ३०, तओ अहाउयं पालयंति तं०—अरहंता चफवट्टी वलदेववासुदेवा ३१, तओ मञ्जिगगाउयं
पालयंति, तं०—अरहंता चफवट्टी वलदेववासुदेवा ३२ (सू० १४३)

वर्त्तमानत्वेनातीतोत्सर्पिणीवत् 'होत्य'त्ति न व्यपदेशः
'जंबूद्वीव'इत्यादि सुबोधं, किन्तु, 'पन्नत्ते'इति अवसर्पिणीकालस्य वर्त्तमानत्वेनातीतोत्सर्पिणीवत् 'होत्य'त्ति न व्यपदेशः
कार्यः अपि तु पन्नत्तेत्ति कार्य इत्यर्थः, 'जंबूद्वीव'इत्यादिना वासुदेवे'त्येतदन्तेन ग्रन्थेन कालधर्म्मानिवाह-सुगमश्चायं,
किन्तु 'अहाउयं पालयंति'त्ति निरुपक्रमायुष्कत्वात्, मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभावात् । आयुष्काधिकारादिदं

सूत्रद्वयमाह—
वायरेउकाइयाणं उक्कोसेणं तिन्रि राइंदियाइं ठिती पन्नत्ता । वायरेवाउकाइयाणं उक्कोसेणं तिन्रि वाससहस्साइं ठिती पं० ।
(सू० १४४) । अह भंते ! सालीणं वीदीणं गोधूसाणं जवाणं जवजवाणं एतेसि णं धन्नाणं कोट्टाउत्ताणं पद्दाउत्ताणं मंचा-
उत्ताणं मालाउत्ताणं ओलित्ताणं लित्ताणं लंछियाणं मुद्धियाणं पिहित्ताणं केवइयं काळं जोणी संचिट्ठति ?, गोयमा ! जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण संवच्छराइं, तेण परं जोणी पमिलायति, तेण परं जोणी पविद्धंसति, तेण परं जोणी गेरइयाणं
सति, तेण परं वीए अवीए भवति, तेण परं जोणीवोच्छेदो पं० (सू० १४५) । दोचाए णं सक्कएप्पमाए पुढवीए गेरइयाणं तिन्रि सागरोवमाइं
उक्कोसेणं तिणिण सागरोवमाइं ठिती पं० ?, तच्चाए णं वालुयप्पमाए पुढवीए जहन्नेणं गेरइयाणं तिन्रि सागरोवमाइं
ठिती पण्णत्ता २ (सू० १४६)

स्पष्टम् ॥ स्थित्यधिकारादेवेदमपरमाह—‘अहे’त्यादि, ‘अह भंते’त्ति ‘अथ’परिश्रार्थः, ‘भदन्ते’ति भदन्तः—कल्याणस्य सुखस्य च हेतुत्वात् कल्याणः सुखश्चेति, आह च—‘भदिकल्लाणसुहत्थो धाऊ तस्स य भंदतसहोडयं । स भदंतो कल्लाणं सुहो य कल्लं किलारोगं ॥ १ ॥’ इत्यादि, अथवा भजते—सेवते सिद्धान् सिद्धिमार्गं वा अथवा भज्यते—सेव्यते शिवा [सिद्ध्य]र्थाभिरिति भजन्तः, आह च—‘अहंवा भज सेवाए तस्स भयंतोत्ति सेवाए जम्हा । सिवगइणो सिवमगं सेव्वो य जओ तदस्थीणं ॥ १ ॥’ अथवा भाति—दीप्यते भ्राजते वा—दीप्यते वा दीप्यते एव ज्ञानतपोगुणदीप्येति भान्तो भ्राजन्तो वेति, आह च—‘अहंवा भा भाजो वा दित्तीए होइ तस्स भंतोत्ति । भाजंतो वाऽऽयरिओ सो णाणतवोगुणजुईए ॥ १ ॥’ इति, अथवा भ्रान्तः—अपेतो मिथ्यात्वादेः, तत्रानवस्थित इत्यर्थः, इति भ्रान्तः, अथवा भगवान्—ऐश्वर्ययुक्त इति, आह च—‘अहंवा भंतोऽपेओ जं मिच्छत्ताइवंधहेऊओ । अहवेसरियाइ भगो विज्जइ सो तेण भगवंतो ॥ १ ॥’ इति, भवस्य वा—संसारस्य भयस्य वा—त्रासस्यान्तहेतुत्वात्—नाशकारणत्वाद् भवान्तो भयान्तो वेति, उक्तं च—‘नेरैइयाइभवस्स व अंतो जं तेण सो भवंतोत्ति । अहवा भयस्स अंतो होइ भवं(यं)तो भयं तासो ॥ १ ॥’त्ति,

१ भदिः कल्याणसुखार्थं धातुस्तस्य च भदंतशब्दोऽयं । स भदंतः कल्याणं सुखं कल्यं किलारोग्यम् ॥ १ ॥ २ अथवा भज सेवायां तस्य भजंत इति सेवते यस्माच्छिवगामिनः शिवमार्गं सेव्यं यतस्तदर्थिभिः ॥ १ ॥ ३ अथवा भा भ्राजो वा दीप्तौ तस्य भवति भान्त इति । भाजन्तो वाऽऽचार्यः स ज्ञानतपोगुणयुत्सा ॥ १ ॥ ४ अथवा भ्रान्तोऽपेतो यन्मिथ्यात्वादिवन्धहेतुतः । अथैश्वर्यादिः भगो विद्यते तस्य तेन भगवान् ॥ १ ॥ ५ नैरयिकादिभवस्य वान्तो यत्तेन स भवान्त इति । अथवा भयस्यान्तो भवति भयान्तः भयं त्रासः ॥ १ ॥

इह च भदन्तादीनां शब्दानां स्थाने प्राकृतत्वादामन्त्रणार्थं भन्तेति पदं साधनीयमिति, अतो 'भन्ते'ति महावीरमामन्त्र-
यद्युक्तवान् गौतमादिः 'शालीनां' कलमादिकानामिति विशेषः, शेषाणां त्रीहीणामिति सामान्यं, 'यवयवा'यवविशेषा एव,
'एतेषाम्' अभिहितत्वेन प्रत्यक्षाणां कोष्ठे-कुशूले आगुप्तानि संरक्षितानि कोष्ठागुप्तानि तेषामेवं सर्वत्र, नवरं
पलयं-वंशकटकादिकृतो धान्याधारविशेषः, मञ्चः-स्थूणानामुपरि स्थापितवंशकटकादिमयो जनप्रतीतः मालको-गृह-
स्योपरित्तनभागः, अभिहितं च—“अकुड्डो होइ मंचो मालो य धरोवरि होइ”ति, 'ओलित्ताणं'ति द्वारदेशे पिधानेन
सह गोमयादिना अवलिप्तानां 'लित्ताणं'ति सर्वतः 'लंछियाणं'ति रेखादिभिः कृतलान्छनानां 'मुद्धियाणं'ति मृत्ति-
कादिमुद्रावतां 'पिहियाणं'ति स्थगितानां, 'क्वतियं'ति कियन्तं कालं योनिर्यस्यामङ्कुर उत्पद्यते?, ततः परं योनिः प्र-
म्लायति-यर्णादिना हीयते प्रविध्वस्यते-विध्वंसाभिमुखा भवति 'विध्वंस्यते' क्षीयते, एवं च तद्वीजमबीजं भवति-
उत्तमपि नाङ्कुरमुत्पादयति, किमुक्तं भवति?—ततः परं योनिव्यवच्छेदः प्रज्ञप्तो मयाऽन्यैश्च केवलिभिरिति, शेषं स्पष्टम् ॥
स्थित्यधिकारादेवंदमपरं सूत्रद्वयमाह—'दोचें'त्यादि स्फुटं, नवरं द्वितीयायां पृथिव्यां, किनामिकायामित्याह-शर्कराप्र-
भायामित्येवं योजनीयं, सर्वपृथिवीषु चेयं स्थितिः—“सागरेमेगं तिय सत्त दस य सत्तरस तह य चावीसा। तेत्तीसं जाव
ठिई सत्तसु पुढवीसु उक्कोसा ॥ १ ॥ जा पढमाए जेद्धा सा विइयाए कणिट्टिया भणिया। तरतमजोगो एत्तो दसवासस-
हस्स रयणाए ॥ २ ॥” इति ॥ नरकपृथिव्यधिकारान्नरकनारकविशेषस्वरूपप्रकरणाय सूत्रत्रयमाह—

१ अकुड्डो भवति मंचो मालश्च गृहोपरि भवति. २ एकं सागरं त्रीणि सप्त दश च सप्तदश तथा च द्वाविंशतिः। त्रयस्त्रिंशत्यावत् स्थितिः सप्तसु पृथ्वीपृथ्व्या
॥ १ ॥ ३-या प्रथमायां ज्येष्ठा सा द्वितीयायां कनिष्ठिका भणित्ता। तरतमयोग एव दशवर्षसहस्राणि रत्नायां ॥ १ ॥

३ स्थान-
काच्ययने
उद्देशः १
सू० १४६

॥ १४४ ॥

पंचमाए णं धूमप्पमाए पुढवीए त्तिन्नि निरयावाससयसहस्सा पं०, तिसु णं पुढवीसु णेरइयाणं उस्सिणवेयणा पन्नत्ता तं०—
 पढमाए दोषाए तथाए, तिसुणं पुढवीसु णेरइया उस्सिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति—पढमाए दोषाए तथाए (सू०
 १४७) ततो लोणे समा सपक्खि सपडिदिसिं पं० तं०—अप्पइट्ठणे णरए जंबुदीवे इीत्रे सव्वट्ठसिद्धे महालिमाणे,
 त्तओ लोणे समा सपक्खि सपडिदिसिं पं० तं०—सीमंतए णं णरए समयक्खेत्ते ईसीपब्भारा पुढवी (सू० १४८)
 तवओ समुद्दा पगईए उदगरसेणं पं० तं०—कालोदे पुक्खरोदे सयंमुरमणे ३, तवओ समुद्दा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पं०
 तं०—लवणे कालोदे सयंमुरमणे (सू० १४९)

'पंचमाए'इत्यादि, सुवीधं केवलं 'उस्सिणवेयणं'त्ति तिसुणामुष्णस्वभावत्वात्, तिसु नारका उष्णवेदना इत्यु-
 क्त्वापि यदुच्यते-नैरयिका उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति तत्तद्वेदनासातत्यप्रदर्शनार्थम् ॥ नरकपृथिवीनां क्षेत्रस्व-
 भावानां प्रागुस्वरूपमुक्तमथ क्षेत्राधिकारात् क्षेत्रविशेषस्वरूपस्य त्रिस्थानकावतारिणो निरूपणाय सूत्रचतुष्टयमाह—'तओ'
 इत्यादि, त्रीणि लोके समानि-तुल्यानि योजनलक्षप्रमाणत्वात् न च प्रमाणत एवात्र समत्वमपि तु औत्तराधर्यव्यवस्थि-
 त्तया समश्रेणितयाऽपीत्यत आह—'सपक्खि'मित्यादि, पक्षाणां-दक्षिणामादिपार्श्वानां सदृशता-समता सपक्षमित्य-
 व्ययीभावस्तेन समपार्श्वतया समानीत्यर्थः, इकारस्तु प्राकृतत्वात्, तथा प्रतिदिशां-विदिशां सदृशता सप्रतिदिक् तेन
 समप्रतिदिक्त्येत्यर्थः, अप्रतिष्ठानः सप्तम्यां प्रश्नानां नरकायासानां मध्यमः, तथा जम्बूद्वीपः सकलद्वीपमध्यमः, सर्वार्ध-
 सिद्धं विमानं पञ्चानामनुत्तराणां मध्यमसिति । सीमन्तकः प्रथमपृथिव्यां प्रथमप्रसृटे नरकेन्द्रकः पश्चचत्वारिंशद्योजन-

लक्षाणि, समयः-कालः तत्सत्तोपलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं मनुष्यलोक इत्यर्थः, ईपद्-अल्पो योजनाष्टकवाहल्यपयत्रचत्वा-
 रिरालक्षविष्कम्भात् प्राग्भारः-पुद्गलनिचयो यस्याः-सेपत्प्राग्भाराऽष्टमपृथिवी, शेषपृथिव्यो हि रत्नप्रभाद्या महामा-
 सौलस य अष्ट सहस्र लक्षलोवरि कुञ्जा ॥ १ ॥” इति, विष्कम्भस्तु तासां क्रमेणैकाद्याः सप्तान्तां रत्नव इति, अथवेग-
 त्प्राग्भारा मनागवनतत्वादिति ॥ प्रकृत्या-स्वभावेनोदकरसेन युक्ता इति, क्रमेण चैते द्वितीयतृतीयान्तिमाः । प्रथमद्वि-
 तीयान्तिमाः समुद्रा बहुजलचराः अन्ये त्वल्पजलचरा इति, उक्तं च-“लवणे उदगरसेसु य महोरया मच्छकच्छहा
 भणिया । अप्पा सेसेसु भवे न य ते निम्मच्छया भणिया ॥ १ ॥” अन्यच्च-“लवणे कालसमुद्रे संयंभुरमणे य होति
 मच्छा उ । अवसेस समुद्रेसुं न हुंति मच्छा न मयरा वा ॥ २ ॥ नत्थित्ति पवरभावं पडुच न उ सव्वमच्छपडिसेहो ।
 अप्पा सेसेसु भवे नय ते निम्मच्छया भणिया ॥ ३ ॥” इति ॥ क्षेत्राधिकारादेवामतिष्ठाने नरकक्षेत्रे ये उत्सद्यन्ते तानाह-

१ प्रथमाञ्चीतिः सहस्राणि द्वात्रिंशदष्टाविंशतिविंशतिश्चाद्यादरा योडया चाष्ट सहस्राणि लक्षोपरि कुर्यात् ॥ १ ॥ २ लवणे उदकरसेसु न महोरया मासक-
 च्छपा भणिताः । अल्पाश्च शेषेषु भवेयुनें च ते निर्मत्सका भणिताः ॥ १ ॥ ३ लवणे कालसमुद्रे स्वयंभुरमणे च भवति मास्याः । अक्षरोपरयमुद्रेषु न भवति
 मास्या वा नकरा वा ॥ १ ॥ न सन्तीति प्रचुरभावं प्रतीत्य नैव सर्वथा मास्यप्रतिषेधः । अल्पाः शेषेषु भवेयुनें च ते निर्मत्सकाः भणिताः ॥ १ ॥

३ स्थान-
 काध्ययने
 उदेशः ?
 सू० १५२

सुव्या सगुणा समेरा सपञ्चखणपोसहोववासा कालमासे कालं किंचा सव्वट्टसिद्धे महाविमाणे देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं०—रायाणो परिचत्तकामभोगा सेणावती पसत्थारो । (सू० १५०) वंभलोगलंतएसु णं कप्पेसु विमाणा तिबण्णा पं० तं०—किण्हा नीला लोहिया, आणयपाणयारणमुत्तेसु णं कप्पेसु देवाणं भवधारणिज्जसरीरा उफोसेणं तिणिण रयणीओ उद्धं उच्चत्तेणं पणत्ता (सू० १५१) तओ पन्नत्तीओ कालेणं अहिजंति, तं०—चंदपन्नत्ती सूरपन्नत्ती दीवसागरपन्नत्ती (सू० १५२) तिट्ठाणस्स पढमो उद्देशो समत्तो ॥

‘तओ’ इत्यादि, ‘निःशीला’ निर्गतशुभस्वभावाः दुःशीला इत्यर्थः, एतदेव प्रपञ्चयते—‘निर्व्रताः’ अविरताः प्राणा-
 लिपातादिभ्यो ‘निर्गुणा’ उत्तरगुणाभावात् ‘निम्मेर’त्ति निर्मर्यादाः प्रतिपन्नापरिपालनादिना, तथा प्रत्याख्यानं च-
 नमस्कारसहितादि पौषधः—पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपवासः—अभक्तार्थकरणं स च तौ निर्गतौ येषां ते निष्प्रत्याख्यानपौष-
 धोपवासाः ‘कालमासे’ मरणमासे ‘कालं’ मरणमिति, ‘णेरइयत्ताए’त्ति पृथिव्यादित्वव्यवच्छेदार्थं, तत्र ह्येकेन्द्रियतया
 तदन्येऽप्युलघन्त इति, तत्र राजानः—चक्रवर्त्तिवासुदेवाः माण्डलिकाः—शेषा राजानः, ये च महारम्भाः—पद्मेन्द्रियादि-
 व्यपरोपणप्रधानकर्मकारिणः कुटुम्बिन इति, शेषं कण्ठ्यम् ॥ अप्रतिष्ठानस्य स्थित्यादिभिः समाने सर्वार्थं ये उलघन्ते
 तानाह—‘तओ’ इत्यादि सुगमं, केवलं राजानः—प्रतीताः परित्यक्तकामभोगाः—सर्वविरताः, एतच्चोत्तरपदयोरपि सम्ब-
 न्धनीयं, सेनापतयः—सैन्यनायकाः प्रशास्तारो—लेखाचार्यादयः, धर्मशास्त्रपाठका इति क्वचित् ॥ अनन्तरोक्तसर्वार्थसिद्ध-
 विमानसाधर्म्याद्विमानान्तरनिरूपणायान्—‘वंभे’त्यादि, इह च “किण्हा नीला लोहिय”त्ति, पुस्तकेष्वेवं त्रैविध्यं दृश्यते,

स्थानान्तरे च लोहितपीतशुक्लत्वेनेति, यत उक्तम्—“सोहमे पंचवन्ना एकगहाणी य जा सहस्वारो । दो दो तुला कृपा तेण परं पुंडरीयाई ॥ १ ॥” इति, अनन्तरं विमानान्युक्तानि तानि च देवशरीराश्रया इति देवशरीरमानं त्रिस्यानकानुपाल्याह—“आणये”त्यादि, भवं-जन्मपि यावद्धार्यन्ते भवं वा-देवगतिलक्षणं धारयन्तीति भवधारणीयानि तानि च तानि शरीराणि चेति भवधारणीयशरीराणीति, उत्तरवैक्रियव्यच्छेदार्थं चेदं, तस्य लक्षप्रमाणत्वात्, ‘उक्तोसेणं’ति उत्कर्षेण, न तु जघन्यत्वादिना, जघन्येन तस्योत्तिसमयेऽङ्गुलासहस्रेयभागमात्रत्वादिति, शेषं कण्ठमिति । अनन्तरं देवशरीराश्रयवक्यतोका तत्रतिवद्धाश्च प्रायस्त्रयो ग्रन्था इति तत्स्वरूपाभिधानायाह—‘तओ’ इत्यादि, कालेन-प्रथमपश्चिमपौरुषीलक्षणेन हेतुभूतेनाधीयन्ते, व्याख्याप्रज्ञसिर्जन्यूद्धीपप्रज्ञसिश्च न विवक्षिता, त्रिस्यानकानुरोधादिति, शेषं स्पष्टम् ॥ इति त्रिस्यानकस्य प्रथम उद्देशको विवरणतः समाप्तः ॥

व्याख्यातः प्रथम उद्देशकः, तदनन्तरं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, प्रथमोद्देशके जीवधर्माः प्राय उक्ताः, इहापि प्रायस्त एवेतीत्यसम्बन्धस्यास्येदमाद्रिसूत्रम्—
 त्रिविधे लोके पं० तं०—णामलोके ठवणलोके द्रवणलोके, त्रिविधे लोके पं० तं०—गाणलोके दंसणलोके चरित्तलोके,
 त्रिविधे लोके पं० तं०—उद्धलोके अहोलोके तिरियलोके (सू० १५३)

१ सौधर्मे पंचवर्णानि एकैकहानिश्च यावत्सहस्रारः । दो दो कल्पो तुल्यो ततः परं पुण्डरीकालि ॥ १ ॥

अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरसूत्रेण चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिग्रन्थस्वरूपमुक्तमिह तु चन्द्रादीनामेवार्थानामाधारभूतस्य लोकस्य स्वरूपमभिधीयत इत्येवंसम्बन्धवतोऽस्य सूत्रस्य व्याख्या—लोक्यते—अवलोक्यते केवलावलोकनेति लोको, नामस्थापने इन्द्रसूत्रवत्, द्रव्यलोकोऽपि तथैव, नवरं जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यलोको धर्मास्तिकायादीनि जीवाजीवरूपाणि रूप्यरूपीणि सप्रदेशाप्रदेशानि द्रव्याण्येव, द्रव्याणि च तानि लोकश्चेति विग्रहः, उक्तं च—“जीवमजीवे रूप्यमरूची सपएसअप्पसे य । जाणाहि दव्वलोकं णिच्चमणिच्चं च जं दव्वं ॥ १ ॥” इति, भावलोकं त्रिधाऽऽह—‘तिचिहे’ इत्यादि, भावलोको द्विविधः—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागतो लोकपर्यालोचनोपयोगः तदुपयोगानन्यत्वात् पुरुषो वा, नोआगमतस्तु सूत्रोक्तो ज्ञानादिः; नोशब्दस्य मिश्रवचनत्वाद्, इदं हि त्रयं प्रत्येकमितरेतरसव्यपेक्षं नागम एव केवलो नाप्यनागम इति, तत्र ज्ञानं चासौ लोकश्चेति ज्ञानलोकः; भावलोकता चास्य क्षायिकक्षायोपशामिकभावरूपत्वात्, क्षायिकादिभावानां च भावलोकत्वेनाभिहितत्वाद्, उक्तं च—“ओदइय उवसमि ए य खइ ए य तथा खओवसमि ए य । परिणाम सन्निवा ए य छव्विहो भावलोगो उ ॥ १ ॥” इति, एवं दर्शनचारित्रलोककावपीति ॥ अथ क्षेत्रलोकं त्रिधाऽऽह—‘तिचिहे’ इत्यादि, इह च बहुसमभूमिभागे रत्नप्रभागो मेरुमध्ये अष्टप्रदेशो रुचको भवति, तस्योपरितनप्रतरस्योपरिष्टान्नव योजनशतानि यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलस्तावत् तिर्यग्लोकस्ततः परत ऊर्ध्वभागस्थितत्वात् ऊर्ध्वलोको देशोनसप्त-

१ जीवा अजीवा रूपिणोऽहपिणः सप्रदेशा अप्रदेशाश्च । जानीहि द्रव्यलोकं निलमनिलं च यद्ब्रह्म ॥ १ ॥ २ औदयिक ऋषिपदागिः क्षायिकः क्षायोपसामिकश्च । तथा परिणामः सन्निपातश्च पङ्क्तिर्भावलोका इति ॥ १ ॥

स्थानान्तरे च लोहितपीतशुक्लत्वेनेति, यत उक्तम्—“सोहमे पंचवन्ना एकगहाणी य जा सहस्रारो । दो दो तुला कप्पा तेण परं पुंडरीयाइं ॥ १ ॥” इति, अनन्तरं विमानान्युक्तानि तानि च देवशरीराश्रया इति देवशरीरमानं त्रिन्या- नकानुपाल्याह—“आणये”त्यादि, भवं-जन्मपि यावद्धार्यन्ते भवं वा-देवगतिलक्षणं धारयन्तीति भवधारणीयानि तानि च तानि शरीराणि चेति भवधारणीयशरीराणीति, उत्तरवैक्रियव्यवच्छेदार्थं चेदं, तस्य लक्षप्रमाणत्वात्, ‘उक्तोसेणं’ति उत्कर्षेण, न तु जघन्यत्वादिना, जघन्येन तस्योत्तिसमयेऽङ्गुलासहस्रयेयभागमात्रत्वादिति, शेषं कण्ठामिति । अनन्तरं देवशरीराश्रयवचन्यतोका तत्प्रतिवद्धाश्च प्रायस्त्रयो ग्रन्था इति तत्स्वरूपाभिधानायाह—‘तओ’ इत्यादि, कालेन-प्र- थमपश्चिमपौरुषीलक्षणेन हेतुभूतेनाधीयन्ते, व्याख्याप्रज्ञसिर्जम्बूद्वीपप्रज्ञसिश्च न विवक्षिता, त्रिस्थानकानुरोधादिति, शेषं स्पष्टम् ॥ इति त्रिस्थानकस्य प्रथम उद्देशको विवरणतः समाप्तः ॥

व्याख्यातः प्रथम उद्देशकः, तदनन्तरं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, प्रथमोद्देशके जीवधर्माः प्राय उक्ताः, इहापि प्रायस्त एवेतीत्यसम्बन्धस्यास्येदमाद्रिसूत्रम्—

तिविद्दे लोणे पं० तं०—णामलोणे ठवणलोणे द्ब्वलोणे, तिविधि लोणे पं० तं०—गाणलोणे दंसणलोणे चरिचलोणे, तिविद्दे लोणे पं० तं०—उद्धलोणे अहोलोणे तिरियलोणे (सू० १५३)

१ सोधमे पंचवर्णानि एकैकहाणियं यावत्सहस्रारः । द्वौ द्वौ कल्पौ तुल्यौ ततः परं पुण्डरीकाणि ॥ १ ॥

साओ पं० तं०—ईसा तुडिया दढरहा, एवं सामाणियअगमहिसीणं, एवं जाव गीयरतिगीयजसाणं, चंदस्स णं जोतिस्सि-
दस्स जोतिसरओ ततो परिसातो पं०, तं०—तुंवा तुडिया पब्बा, एवं सामाणियअगमहिसीणं, एवं सूरस्सवि, सक्क-
स्स णं देविंदस्स देवरओ ततो परिसाओ पं० तं०—समिता चंडा जाया, एवं जहा चमरस्स जाव अगमहिसीणं,
एवं जाव अशुतस्स लोगपालणं (सू० १५४)

सुगमथायं, नवरं 'असुरिंदस्से'त्यादौ इन्द्र ऐश्वर्ययोगात् राजा तु राजनादिति 'परिपत्' परिवारः, सा च त्रिधा
प्रत्यासत्तिभेदेन, तत्र ये परिवारभूता देवा देव्यश्चातिगौरव्यत्वात् प्रयोजनेष्वप्याहता एवागच्छन्ति सा अभ्यन्तरा
परिपत् ये त्वाहता अनाहताश्चागच्छन्ति सा मध्यमा ये त्वनाहता अप्यागच्छन्ति सा बाह्येति, तथा यथा सह प्रयोजनं
पर्यालोचयति साऽऽद्या यथा तु तदेव पर्यालोचितं सत् प्रपञ्चयति सा द्वितीया यस्यास्तु तत्प्रवर्णयति साऽन्त्येति ॥
अनन्तरं परिपदुत्पन्नदेवाः प्ररूपिताः, देवत्वं च कुतोऽपि धर्मात्, तत्प्रतिपत्तिश्च कालविशेषे भवतीति कालविशे-
पनिरूपणपूर्वं तत्रैव धर्मविशेषाणां प्रतिपत्तीराह—

ततो जामा पं० तं०—पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे जामे, तिहिं जामेहिं आता केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सव-
णताते—पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे जामे, एवं जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे
जामे । ततो वया पं० तं०—पढमे वते मज्झिमे, वते पच्छिमे वए, तिहिं वतेहिं आया केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवण-
याए, तं०—पढमे वते मज्झिमे वते पच्छिमे वते, एसो चैव गमो गेयव्वो, जाव केवलनाणंति (सू० १५५)

रज्जुप्रमाणो रुचकस्याधस्तनप्रतरस्याधो नव योजनशतानि यावत्तावत्तिर्यंग्लोकः, ततः परतोऽधोभागस्थितत्वाद्दधोऽधोऽधोः
सातिरेकसप्तऋज्जुप्रमाणः, अधोलोकोऽर्ध्व्लोकयोर्मध्ये अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यंग्लोकस्यितत्वात् तिर्यंग्लोक इति, प्र-
कारान्तरेण चायं गाथाभिव्याख्यायते—“अहवा अहपरिणामो खेत्तणुभावेण जेण ओसन्नं । अमुहो अदोत्ति मणिओ
दव्वाणं तेणऽहोलोको ॥ १ ॥ उहं उवरिं जं ठिय सुहखेत्तं खेत्तओ य दव्वगुणा । उप्पज्जंति मुभा वा तेण तओ उह-
लोगोत्ति ॥ २ ॥ मञ्जणुभावं खेत्तं जं तं तिरियंति वयणपज्जवओ । भणइ तिरिय विसाळं अओ य तं तिरियलो-
गोत्ति ॥ ३ ॥” लोकस्वरूपनिरूपणानन्तरं तदाधेयानां चमरादीनां ‘चमरस्सेत्यादिना अनुपलोगचालाणं’मित्येतद-
न्तेन ग्रन्थेन पर्यदो निरूपयति—

चमरस्स णं असुरिदस्स असुरकुमारत्तो ततो परिसातो पं० तं०—समिता चंडा जाया, अन्भितरिता सगिता मन्नि-
मता चंडा वाहिरता जाया, चमरस्स णं असुरिदस्स असुरकुमारत्तो सामाणित्तानं देवानं ततो परिसातो पं० तं०—
समिता जहेव चमरस्स, एवं तायत्तीसगणवि, लोगपालाणं तुवा तुडिया पव्वा, एवं अगमहिंसीगवि, यल्लिस्सवि
एवं चेव, जाव अगमहिंसीणं, धरणस्स य सामाणियतायत्तीसगणं च सगिता चंडा जाता, लोगपालाणं अगमहिं-
सीणं ईसा तुडिया दडरहा, जहा धरणस्स तहा सेसाणं भवणवासीणं, कालस्स णं पिसाइंदस्स पिसायरण्णो तओ परि-

१ अथवा अधः परिणामः क्षेत्रानुभावेन येन प्रायेण अष्टुभोऽध इति मणितो द्रव्याणां तेनाधोलोकः ॥ १ ॥ ऊर्ध्वमुपरि यत्स्थितं द्युभक्षेत्रं क्षेत्रतच्च द्रव्या
वा द्रव्यगुणा उत्पद्यन्ते तेन स ऊर्ध्वलोक इति ॥ १ ॥ मध्यमानुभावं क्षेत्रं यत्तत्तिर्यंगिति वचनपर्यायतः । भण्यते तिर्यंग्लोक इति ॥ १ ॥

साओ पं० तं०—ईसा बुडिया दडरहा, एवं सामाणियअगमहिंसीणं, एवं जाव गीयरतिगीयजसाणं, चंदस्स णं जोतिस्सि-
 दस्स जोतिसरओ ततो परिसातो पं०, तं०—तुंवा बुडिया पन्वा, एवं सामाणियअगमहिंसीणं, एवं सूरस्सवि, सफ-
 स्स णं देविंदस्स देवरओ ततो परिसाओ पं० तं०—समिता चंडा जाया, एवं जहा चमरस्स जाय अगमहिंसीणं,
 एवं जाव अशुतस्स लोगपालणं (सू० १५४)

सुगमश्चायं, नवरं 'असुरिंदस्से'त्यादौ इन्द्र ऐश्वर्ययोगात् राजा तु राजनादिति 'परिपत्' परिवारः, सा च त्रिधा
 प्रत्यासत्तिभेदेन, तत्र ये परिवारभृता देवा देव्यश्चातिगौरव्यत्वात् प्रयोजनेष्वप्याहृता एवागच्छन्ति सा अभ्यन्तरा
 परिपत् ये त्वाहृता अनाहृताश्चागच्छन्ति सा मध्यमा ये त्वनाहृता अप्यागच्छन्ति सा बाह्येति, तथा यथा सह प्रयोजनं
 पर्यालोचयति साऽऽद्या यथा तु तदेव पर्यालोचितं सत् प्रपद्यति सा द्वितीया यस्यास्तु तत्प्रवर्णयति साऽन्त्येति ॥
 अनन्तरं परिपदुत्पन्नदेवाः प्ररूपिताः, देवत्वं च कुतोऽपि धर्मात्, तस्मतिपत्तिश्च कालविशेषे भवतीति कालविशे-
 पनिरूपणपूर्वं तत्रैव धर्मविशेषाणां प्रतिपत्तीराह—

ततो जामा पं० तं०—पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे जामे, तिहिं जामेहिं आता केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज सव-
 णताते—पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे जामे, एवं जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा पढमे जामे मज्झिमे जामे पच्छिमे
 जामे । ततो क्या पं० तं०—पढमे वते मज्झिमे, वते पच्छिमे वए, तिहिं वतेहिं आया केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज सवण-
 याए, तं०—पढमे वते मज्झिमे वते पच्छिमे वते, एसो चैव गमो णेयव्वो, जाव केवलनाणंति (सू० १५५)

‘तओ जामे’त्यादि स्पष्टं, केवलं यामो-रात्रेर्दिनस्य च चतुर्थभागो यद्यपि प्रसिद्धस्तथाऽपीह त्रिभाग एव विवक्षितः पूर्वरात्रमध्यरात्रापररात्रलक्षणो यमाश्रित्य रात्रिस्त्रियामेत्युच्यते, एवं दिनस्यापि, अथवा चतुर्थभाग एव सः, किन्त्वह चतुर्थो न विवक्षितः, त्रिस्थानकानुरोधदित्येवमपि त्रयो यामा इत्यभिहितम्, एवं ‘जाय’त्तिकरणादिदं दृश्यं—‘केवलं’ बोहिं बुद्धेज्जा मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, केवलं वंभचेरयासमावसेज्जा, एवं संजमेणं संजमेज्जा, संवरेणं संवरेज्जा, आभिणिवोहियनाणं उप्पाडेज्जे’त्यादि । यथा कालविशेषे धर्मप्रतिपत्तिरेवं वयोविशेषेऽपीति तन्निरूपणतस्तत्र धर्मविशेषप्रतिपत्तीराह—‘तओ वये’त्यादि स्फुटं, किन्तु प्राणिनां कालकृतावस्था वय उच्यते, तत् त्रिया-वालमध्य-मवृद्धत्वभेदादिति, वयोलक्षणं चेदम्—“आपोडशाद्भवेद्वाल्लो, यावत्क्षीरान्नवर्त्तकः । मध्यमः सप्ततिं यायत्, परतो वृद्ध उच्यते ॥ १ ॥” शेषं प्राग्वत् ॥ उक्तानेव धर्मविशेषांस्त्रिधा बोधिसत्त्वाभिधेयान् १ बोधिमतो २ बोधिविपक्वभूतं मोहं ३ तद्वत्तश्च ४ सूत्रचतुष्टयेनाह—

तिविधां बोधी पं० तं०—गाणवोधी दंसणवोधी चरित्तवोधी १ तिविहा बुद्धा पं० तं०—गाणबुद्धा वंसणबुद्धा चरित्त-
 बुद्धा २ एवं मोहे ३ मूढा ४ (सू० १५६) तिविहा पव्वज्जा, पं० तं०—इह्लोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुह्तोपडिवद्धा,
 तिविहा पव्वज्जा, पं० तं०—पुरतो पडिवद्धा मंगतो पडिवद्धा दुह्तो पडिवद्धा, तिविहा पव्वज्जा, पं० तं०—बुयाव-
 इत्ता पुयावइत्ता बुआवइत्ता, तिविहा पव्वज्जा पं० तं०—उवातपव्वज्जा अक्खातपव्वज्जा संगारपव्वज्जा (सू० १५७)

सुबोधं, किन्तु बोधिः-सम्यग्बोधः, इह च चारित्रं बोधिफलत्वात् बोधिरुच्यते, जीवोपयोगरूपत्वाद्वा, बोधिविशिष्टाः पुरुषास्त्रिधा ज्ञानबुद्धादय इति, 'एवं मोहे मूढ'त्ति बोधिवद्बुद्धवच्च मोहो मूढाश्च त्रिविधा वाच्याः, तथाहि—'ति-
 चिहे मोहे पणत्ते, तंजहा-नाणमोहे' इत्यादि, 'तिविहा मूढा पन्नत्ता, तंजहा-णाणमूढेइत्यादि ॥ चारित्रबुद्धाः प्रा-
 गभिहिताः, ते च प्रव्रज्यायां सत्यामतस्तां भेदतो निरूपयन्नाह—'तिविहे'त्यादि, सूत्रचतुष्टयं सुगमं, केवलं प्रव्रजनं-
 गमनं पापाच्चरणव्यापारेष्विति प्रव्रज्या, एतच्च चरणयोगमनं मोक्षगमनमेव, कारणे कार्योपचारात्, तन्दुलान् वर्पति
 पर्जन्य इत्यादिवदिति, उक्तं च—'पर्व्वयणं पव्वज्जा पावाओ सुद्धचरणजोगेसु । इय मोक्खं पइ गमणं कारण क-
 जोवयाराओ ॥ १ ॥' इति, इहलोकप्रतिवद्धा-एहलौकिकभोजनादिकार्यार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा-जन्मान्तरकामाद्य-
 र्थिनां द्विधाप्रतिवद्धा-इहलोकपरलोकप्रतिवद्धा सा चोभयार्थिनामिति, पुरतः-अग्रतः प्रतिवद्धा प्रव्रज्यापर्यायभाविपु
 शिष्यादिष्व्याशंसतः प्रतिवन्धात् मार्गतः-पृष्ठतः स्वजनादिपु स्नेहाच्छेदात् तृतीया द्विधाऽपीति । 'तुयावइत्त'त्ति
 'तुद व्यथने' इति वचनात् तोदयित्वा-तोदं कृत्वा व्यथामुत्साद्य या प्रव्रज्या दीयते सुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव
 सा तथोच्यते, 'पुयावइत्त'त्ति, 'प्लुङ्गता'विति वचनात् ह्यवयित्वा-अन्यत्र नीत्वा आर्यरक्षितवद् या दीयते सा त-
 थेति, 'तुयावइत्ता' संभाष्य गौतमेन कर्पकवदिति । अवपातः-सेवा सद्गुरुणां ततो या सा अवपातप्रव्रज्या, तथा आ-
 ल्यातेन-धर्मदेशनेन आख्यातस्य वा-प्रव्रजेत्यभिहितस्य गुरुभिर्या साऽऽख्यातप्रव्रज्या फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगा-

१ प्रव्रजनं प्रव्रज्या पापाच्छुद्धचरणयोगेसु । एवं मोक्षं प्रति गमनं (प्रव्रज्या) कारणे कार्योपचारात् ॥ १ ॥

‘तओ जामे’त्यादि स्पष्टं, केवलं यामो-रात्रेर्दिनस्य च चतुर्थभागो यद्यपि प्रसिद्धस्तथाऽपीह त्रिभाग एव विवक्षितः पूर्वरात्रमध्यरात्रापररात्रलक्षणो यमाश्रित्य रात्रिस्त्रियामेत्युच्यते, एवं दिनस्यापि, अथवा चतुर्थभाग एव सः, किन्त्वह चतुर्थो न विवक्षितः, त्रिस्थानकानुरोधदित्येवमपि त्रयो यामा इत्यभिहितम्, एवं ‘जाव’त्तिकरणादिदं दृश्यं—‘केवलं’ बोहिं बुद्धेज्जा मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पन्वएज्जा, केवलं वंभचेरवासमावसेज्जा, एवं संजमेणं संजमेज्जा, संवरेणं संवरेज्जा, आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जे’त्यादि । यथा कालविशेषे धर्मप्रतिपत्तिरेवं वयोविशेषेऽपीति तन्निरूपणतस्तत्र धर्मविशेषप्रतिपत्तीराह—‘तओ वये’त्यादि स्फुटं, किन्तु प्राणिनां कालकृतावस्था वय उच्यते, तत् त्रिधा-शालमध्य-मवृद्धत्वभेदादिति, वयोलक्षणं चेदम्—‘आपोडशाद्भवेद्दालो, यावत्क्षीरान्नवर्त्तकः । मध्यमः सप्ततिं यावत्, परतो वृद्ध उच्यते ॥ १ ॥” शेषं प्राग्वत् ॥ उक्तानेव धर्मविशेषांस्त्रिधा बोधिशब्दाभिधेयान् १ बोधिमतो २ बोधिविपक्षभूतं मोहं ३ तद्वत्तश्च ४ सूत्रचतुष्टयेनाह—

तिविधा बोधी पं० तं०—गणबोधी दंसणबोधी चरित्तबोधी १ तिविहा बुद्धा पं० तं०—गणबुद्धा दंसणबुद्धा चरित्त-
बुद्धा २ एवं मोहे ३ मूढा ४ (सू० १५६) तिविहा पन्वज्जा, पं० तं०—इहलोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुह्तोपडिवद्धा,
तिविहा पन्वज्जा, पं० तं०—पुरतो पडिवद्धा संगतो पडिवद्धा दुहओ पडिवद्धा, तिविहा पन्वज्जा, पं० तं०—तुयाव-
इत्ता पुयावइत्ता बुआवइत्ता, तिविहा पन्वज्जा पं० तं०—उवातपन्वज्जा अक्खातपन्वज्जा संगारपन्वज्जा (सू० १५७)

३ स्थान-
काध्ययने
उपेसः ३
सू० १५७

॥ १२८ ॥

सुबोधं, किन्तु बोधिः-सम्यग्बोधः, इह च चारित्रं बोधिफलत्वात् बोधिरुच्यते, जीवोपयोगरूपत्वाद्वा, बोधिविशिष्टाः पुरुषास्त्रिधा ज्ञानबुद्धादय इति, 'एवं मोहे मूढ'त्ति बोधिवहुद्धवच्च मोहो मूढाश्च त्रिविधा वाच्याः, तथाहि—'ति-विहे मोहे पणत्ते, तंजहा-नाणमोहे' इत्यादि, 'तिविहा-मूढा पन्नत्ता, तंजहा-णाणमूढेइत्यादि ॥ चारित्रबुद्धाः प्रा-गभिहिताः, ते च प्रव्रज्यायां सत्यामतस्तां भेदतो निरूपयन्नाह—'तिविहे'त्यादि, सूत्रचतुष्टयं सुगमं, केवलं प्रव्रजनं-गमनं पापाचरणव्यापारेष्विति प्रव्रज्या, एतच्च चरणयोगमनं मोक्षगमनमेव, कारणे कार्योपचारात्, तन्दुलान् वर्षति पर्जन्य इत्यादिवदिति, उक्तं च—'पर्व्वयणं पव्वज्जा पावाओ सुद्धचरणजोगेसु । इय मोक्खं पइ गमणं कारण क-ज्जोवयाराओ ॥ १ ॥' इति, इहलोकप्रतिवद्धा-ऐहलौकिकभोजनादिकार्यार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा-जन्मान्तरकामाद्य-र्थिनां द्विधाप्रतिवद्धा-इहलोकपरलोकप्रतिवद्धा सा चोभयार्थिनामिति, पुरतः-अप्रतः प्रतिवद्धा प्रव्रज्यापर्यायभाविषु शिष्यादिष्वानुशंसतः प्रतिबन्धात् मार्गतः-पृष्ठतः स्वजनादिषु स्नेहाच्छेदात् तृतीया द्विधाऽपीति । 'तुयावइत्ता'त्ति 'तुद व्यथने' इति वचनात् तोदयित्वा-तोदं कृत्वा व्यथामुत्पाद्य या प्रव्रज्या दीयते मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, 'पुयावइत्ता'त्ति, 'च्छुद्धता'विति वचनात् प्लावयित्वा-अन्यत्र नीत्वा आर्धरक्षितवद् या दीयते सा त-थेति, 'बुयावइत्ता' संभाष्य गौतमेन कर्पकवदिति । अवपातः-सेवा सद्गुरुणां ततो या सा अवपातप्रव्रज्या, तथा आ-ख्यातेन-धर्मदेशनेन आख्यातस्य वा-प्रव्रजेत्यभिहितस्य गुरुभिर्वा साऽऽख्यातप्रव्रज्या फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगा-

१ प्रव्रजनं प्रव्रज्या पापाच्छुद्धचरणयोगेषु । एवं मोक्षं प्रति गमनं (प्रव्रज्या) कारणे कार्योपचारात् ॥ १ ॥

र'त्ति सङ्केतस्तस्माद् या सा सङ्कारप्रव्रज्या मेतार्यादीनामिवेति, अथवा यदि त्वं प्रव्रजसि तदा मया प्रव्रजितव्यमित्येवं या सा तथा ॥ उक्तप्रव्रज्यावन्तो निर्ग्रन्था भवन्तीति निर्ग्रन्थस्वरूपं सूत्रद्वयेनाह—

तओ गियंठा णोसंणोवउत्ता पं० तं०—पुलाए गियंठे सिणाए । ततो गियंठा सन्नणोसंणोवउत्ता पं० तं०—उत्तसे पडिसेवणाकुसीले कसायकुसीले । २ (सू० १५८) तओ सेहभूमीओ पं० तं०—उफोसा मग्गिमा जहन्ना, उफोसा छम्मासा, मब्बिमा चउमासा, जहन्ना सत्तराईदिया । ततो थेरभूमीओ पं० तं०—जाइथेरे मुत्तथेरे परियायथेरे, स-
ट्टिवासजाए समणे गिग्गंथे जातिथेरे, ठाणंगसमवायधरे णं समणे गिग्गंथे सुयथेरे, वीसवासपरियाए णं समणे गिग्गंथे परियायथेरे (सू० १५९)

‘तओ’ इत्यादि, निर्गता ग्रन्थात् सवाह्याभ्यन्तरादिति निर्ग्रन्थाः—संयता ‘नो’ नैव संज्ञायाम्—आहाराद्यभिलाषरूपायां पूर्वानुभूतस्मरणानागतचिन्ताद्वारेणोपयुक्ता ये ते नोसंज्ञोपयुक्ताः, तत्र पुलको-लब्ध्युपजीवनादिना संयमासार-
ताकारको वक्ष्यमाणलक्षणः, निर्ग्रन्थः—उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वेति, स्नातको-घातिकर्मलक्षालनावाप्तशुद्धज्ञानस्वरूपः ॥ तथा त्रय एव संज्ञोपयुक्ता नोसंज्ञोपयुक्ताश्चेति सङ्कीर्णस्वरूपाः, तथास्वरूपत्वात्, तथा चाह—“सन्ननोसन्नो-
वउत्त”त्ति, संज्ञा च—आहारादिविषया नोसंज्ञा च—तदभावलक्षणा संज्ञानोसंज्ञे तयोरुपयुक्ता इति विग्रहः, पूर्वस्वता प्राकृतत्वादिति, तत्र वकुशाः—शरीरोपकरणविभूपादिना शबलचारित्रपटः प्रतिषेवणया मूलगुणादिविषयया, कुत्सितं शीलं यस्य स तथा, एवं कपायकुशील इति ॥ निर्ग्रन्थाश्चारोपितव्रताः केचित् भवन्तीति ब्रतारोपणकालविशेषानाह—

३ स्यान्-
काध्ययने
उद्देशः ३
सू० १५९

॥ १२९ ॥

‘तओ सेहे’त्यादि सुगमं, किन्तु ‘सेहे’ति ‘पिधू संराद्धा’विति वचनात् सेध्यते-निष्पाद्यते यः स सेधः शिक्षां वाऽ-
धीत इति शैक्षः तस्य भूमयो-महात्रतारोपणकाललक्षणाः अवस्थापदव्य इति सेधभूमयः शैक्षभूमयो वेति, अयमभि-
प्रायः-उत्कृष्टतः पङ्क्तिमसैरुत्थाप्यते न तानतिक्राम्यते, जघन्यतः सप्तभिरेव रात्रिन्दिवैर्युहीतशिक्षत्वादिति, उक्तं च—
“सेहेस्स तिन्नि भूमी जहन्न तह मज्झिमा य उक्कोसा । राइदिसत्त चउमासिगा य छम्मासिआ चेव ॥ १ ॥” इति, आसु
चायं व्यवहारोक्तो विभागः—“पुंन्वोवट्टपुराणे करणजयट्ठा जहन्निया भूमी । उक्कोसा दुम्मेहं पडुच्च अस्सइहाणं
च ॥ १ ॥ एमेव य मज्झिमगा अणहिज्जंते असइहंते य । भावियमेहाविस्सवि, करणजयट्ठा य मज्झिमगा ॥ २ ॥”
इति ॥ शैक्षस्य च विपर्यस्तः स्थविरो भवतीति तद्भूमिनिरूपणायाह—“तओ थेरे” इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं स्थविरो-वृ-
द्धस्तस्य भूमयः-पदव्यः स्थविरभूमय इति, जातिः-जन्म श्रुतम्-आगमः पर्यायः-प्रव्रज्या तैः स्थविरा-वृद्धा. ये ते त-
थोक्ता इति, इह च भूमिकाभूमिकावतोरभेदादेवमुपन्यासः, अन्यथा भूमिका उद्दिष्टा इति ता एव वाच्याः स्युरिति,
एतेषां च त्रयाणां क्रमेणानुक्रम्यापूजावन्दनानि विधेयानि, यत उक्तं व्यवहारे—“आहारे उवही सेज्जा, संथारे खेत्तसंक्रमे ।

१ शैक्षस्य तिस्रो भूमयो जघन्या तथा मध्यमा चोत्कृष्टा । रात्रिदिवससकं चतुर्मासिका पाण्मासिका चैव ॥ १ ॥ २ पूर्वोपस्थे पुराणे करणजयार्ये जघन्या
भूमिः । उत्कृष्टा दुर्मेधसं प्रतीत्याश्रद्धानं च ॥ १ ॥ एवमेव च मध्यमा वनधीयाने चाश्रद्धाने च । भावितमेधाविनोऽपि करणजयार्थं च मध्यमा ॥ १ ॥
३ आहारे उपधी शय्यायां संस्तारे क्षेत्रसंक्रमे ।

रुत्ति सङ्केतस्तस्माद् या सा सङ्कारप्रव्रज्या मेतार्यादीनामिवेति, अथवा यदि त्वं प्रव्रजसि तदा मया प्रव्रजितव्यमित्येवं या सा तथा ॥ उक्तप्रव्रज्यावन्तो निर्ग्रन्था भवन्तीति निर्ग्रन्थस्वरूपं सूत्रद्वयेनाह—

तत्रो णियंठा णोसंणोवत्ता पं० तं०—पुलाए णियंठे सिणाए । ततो णियंठा सन्नणोसंणोवत्ता पं० तं०—यत्तसे पडिसेवणाकुसीले कसायकुसीले । २ (सू० १५८) तत्रो सेहभूमीओ पं० तं०—उणोसा मग्गिमा जह्ज्जा, उणोसा छम्मासा, मज्झिमा चउमासा, जह्ज्जा सत्तराइंदिया । ततो थेरभूमीओ पं० तं०—जाइयेरे मुत्तयेरे परियायेथेरे, स-
द्विवासजाए समणे णिग्गंथे जात्थियेरे, ठाणंगसमवायघरे णं समणे णिग्गंथे मुययेरे, वीसवासापरियाए णं समणे णिग्गंथे परियायेथेरे (सू० १५९)

‘तत्रो’ इत्यादि, निर्गता ग्रन्थात् सवाह्याभ्यन्तरादिति निर्ग्रन्थाः—संयता ‘नो’ नैव संज्ञायाम्—आहाराद्यभिलाषरूपायां पूर्वानुभूतस्मरणानागतचिन्ताद्वारेणोपयुक्ता ये ते नोसंज्ञोपयुक्ताः, तत्र पुलाको—लब्धयुपजीवनादिना संयमासार-
ताकारको वक्ष्यमाणलक्षणः, निर्ग्रन्थः—उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वेति, स्नातको—घातिकर्ममलक्षालनावाप्तशुद्धज्ञानस्वरूपः ॥ तथा त्रय एव संज्ञोपयुक्ता नोसंज्ञोपयुक्ताश्चेति सङ्कीर्णस्वरूपाः, तथास्वरूपत्वात्, तथा चाह—“सन्ननोसन्नो-
वत्त”ति, संज्ञा च—आहारादिविषया नोसंज्ञा च—तदभावलक्षणा संज्ञानोसंज्ञे तयोरुपयुक्ता इति विग्रहः, पूर्वह्रस्वता प्राकृतत्वादिति, तत्र वकुशः—शरीरोपकरणविभूपादिना शबलचारित्रपटः प्रतिषेवणया मूलगुणादिविषयया, कुत्सितं शीलं यस्य स तथा, एवं कपायकुशील इति ॥ निर्ग्रन्थाश्चारोपितव्रताः केचित् भवन्तीति व्रतारोपणकालविशेषानाह—

३ स्यान-
काध्ययने
उद्देशः ३
सू० १५९

॥ १२९ ॥

‘तओ सेहे’त्यादि सुगमं, किन्तु ‘सेहे’ति ‘पिधू संराद्धा’विति वचनात् सेध्यते-निष्पाद्यते यः स सेधः शिक्षां वाऽ-
धीत इति शैक्षः तस्य भूमयो-महाव्रतारोपणकाललक्षणाः अवस्थापदव्य इति सेधभूमयः शैक्षभूमयो वेति, अयमभि-
प्रायः-उत्कृष्टतः पङ्क्तिर्मसैरुथाप्यते न तानतिक्राम्यते, जघन्यतः सप्तभिरेव रात्रिन्दिवैर्यृहीतशिक्षत्वादिति, उक्तं च—
“सेहस्त तिन्नि भूमी जहन्न तह मज्झिमा य उक्कोसा । राइदिसत्त चउमासिगा य छम्मासिआ चेव ॥ १ ॥” इति, आसु
चायं व्यवहारोक्तो विभागः—“पुंव्वोवट्टपुराणे करणजयट्ठा जहन्निया भूमी । उक्कोसा दुम्मेहं पडुच्च अस्सद्दहाणं
च ॥ १ ॥ एमेव य मज्झिमगा अणहिज्जंते असद्दहंते य । भावियमेहाविस्सवि, करणजयट्ठा य मज्झिमगा ॥ २ ॥”
इति ॥ शैक्षस्य च विपर्यस्तः स्थविरो भवतीति तद्भूमिनिरूपणायाह—“तओ थेरे” इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं स्थविरो-वृ-
द्धस्तस्य भूमयः-पदव्यः स्थविरभूमय इति, जातिः-जन्म श्रुतम्-आगमः पर्यायः-प्रव्रज्या तैः स्थविरा-वृद्धा. ये ते त-
थोक्ता इति, इह च भूमिकाभूमिकावतोरभेदादेवमुपन्यासः, अन्यथा भूमिका उद्दिष्टा इति ता एव वाच्याः स्युरिति,
एतेषां च त्रयाणां क्रमेणानुक्रम्यापूजावन्दनानि विधेयानि, यत उक्तं व्यवहारे—“आहारे उवही सेज्जा, संथारे खेत्तसंक्रमे ।

१ शैक्षस्य तिलो भूमयो जघन्या तथा मध्यमा चोत्कृष्टा । रात्रिदिवससकं चतुर्मासिका पाण्मासिका चैव ॥ १ ॥ २ पूर्वोपस्थे पुराणे करणजयार्थं जघन्या
भूमिः । उत्कृष्टा दुर्मेषं प्रतीत्याश्रद्धानं च ॥ १ ॥ एवमेव च मध्यमा अनधीयाने चाश्रद्धाने च । भावितमेधाविनोऽपि करणजयार्थं च मध्यमा ॥ १ ॥
३ आहारे उपधी शब्दायां संस्तारे क्षेत्रसंक्रमे ।

किं च्छंदाणुवत्तीहि, अणुकंपइ थेरंगं ॥ १ ॥ उद्घाणासणदाणाई, जोगाहारप्पसंसणा । नीयसेजाइ निद्देसवत्तिसे
 पूयए सुयं ॥ २ ॥ उद्घाणं वंदणं चेष, गहणं दंडगस्स य । अगुरुणोऽधिय णिद्देसे, तईयाए पवत्तए ॥ १ ॥” इति ॥
 स्वयिरा इति पुरुषप्रकारा उक्ताः, तदधिकारात् पुरुषप्रकारानेवाह—

ततो पुरिसजाया पं० तं०—सुमणे दुम्मणे णोसुमणेणोदुम्मणे १ ततो पुरिसजाया पं० तं०—गंता णामेगे सुमणे भवति,
 गंता णामेगे दुम्मणे भवति, गंता णामेगे णोसुमणेणोदुम्मणे भवति २, ततो पुरिसजाया पं० तं०—जामीतेगे सुमणे भवति,
 जामीतेगे दुम्मणे भवति, जामीतेगे णोसुमणेणोदुम्मणे भवति ३, एवं जाइस्सामीतेगे सुमणे भवति ३४, ततो पुरिस-
 जाया पं० तं०—अगंता णामेगे सुमणे भवति ३५, ततो पुरिसजाता पं० तं०—ग जासि एगे सुमणे भवति ३६, ततो
 पुरिसजाया पं० तं०—ण जाइस्सामि एगे सुमणे भवति, ३७, एवं आगंता णामेगे सुमणे भवति ३८, एमितेगे सु० ३
 एस्सामीति एगे सुमणे भवति ३ एवं एणं अमिलोवेणं—गंता य अगंता(य) १ आगंता खलु तथा अणागंता २। चिट्ठि-
 त्तमचिट्ठित्ता ३, णिसित्तिता चेष नो चेष ४ ॥ १ ॥ इत्ता य अहंता य ५ छिदिता खलु तथा अछिदिता ६ । वृत्तिता
 अवृत्तिता ७ भासित्ता चेष णो चेष ८ ॥ २ ॥ द्दक्षा य अदक्षा य ९ मुंजित्ता खलु तथा अमुंजित्ता १० । लंभित्ता
 अलंभित्ता ११ पिइत्ता चेष नो चेष १२ ॥ ३ ॥ सुत्तिता असुत्तिता १३ जुब्भित्ता खलु तथा अजुब्भित्ता १४ ॥ ज-

१ कृत्तिच्छन्दोऽनुवृत्तिमित्युक्तं पठे स्वयिर ॥ १ ॥ उर्यानासनदानयोः योगाहारगंसनाया । नीचैःशय्यादो निर्देशान्तिवे पूयते युतं ॥ २ ५ उर्यानां बन्धनं
 चेष प्रहणं दण्डकस्य च । भणुतेरपि च निद्देसे तदा प्रवर्तते तस्य वृत्तीयस्य ॥ १ ॥

३ स्थान-
 काध्ययने
 उद्देशः ३
 सु० १६१२

॥ १३० ॥

तित्ता अजयित्ता य १५ पराजित्ता य [चेव] नो चेव १६ ॥ ४ ॥ सदा १७ रूवा १८ गंधा १९ रसा य २० फासा
 २१ (२१X६=१२६-१-१२७) तहेव ठाणा य । निस्सीलस्स गरहिता पंसत्था पुण सीलवंतस्स ॥ ५ ॥ एवमिफेके
 त्तिन्नि उ त्तिन्नि उ आलावगा भाणियब्बा, सइं सुणेत्ता णामेगे सुमणे भवति ३ एवं सुणेमीति ३ सुणिरसामीति ३, एवं
 असुणेत्ता णामेगे सुमणे भवति ३ न सुणेमीति ३ ण सुणिरसामीति ३, एवं रूवाइं गंधाइं रसाइं फासाइं, एफेके छ छ
 आलावगा भाणियब्बा १२७ आलावगा भवंति (सू० १६०) तओ ठाणा गिस्सीलस्स निव्वयस्स गिगुणस्स
 णिम्भेरस्स णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासस्स गरहिता भवंति तं०—अस्सि लोगे गरहिते भवइ उववाते गरहिए भवइ
 आयाती गरहिता भवति, ततो ठाणा सुसीलस्स सुव्वयस्स सगुणस्स सुभेरस्स सपचक्खाणपोसहोववासस्स पसत्था
 भवंति, तं०—अस्सि लोगे पसत्थे भवति उववाए पसत्थे भवति आज्ञाती पसत्था भवति (सू० १६१)

'तओ पुरिसे'त्यादि, पुरुपजातानि-पुरुपप्रकाराः सुष्ठु मनो यस्यासौ सुमनाः-हर्षवान् रक्त इत्यर्थः, एवं दुर्मना-दै-
 न्यादिमान् द्विष्ट इत्यर्थः, नोसुमनानोदुर्मनाः-मध्यस्थः, सामाधिकवानित्यर्थः । सामान्यतः पुरुपप्रकारा उक्ताः,
 एतानेव विशेषतो गत्यादिक्रियापेक्षया तओ इत्यादिभिः सूत्रैराह-तत्र 'गत्वा' यात्वा क्वचिद्विहारक्षेत्रादी नामेति स-
 म्भावनायामेकः कश्चित् सुमना भवति-हृष्यति, तथैवान्यो दुर्मनाः-शोचति, अन्यः सम एवेति, अतीतकालसूत्रमिव
 वर्तमानभविष्यत्कालसूत्रे, नवरं 'जामीतेगे' इत्यादिषु इतिशब्दो हेत्वर्थः । 'एवमगंते'त्यादिप्रतिषेधसूत्राणि आगम-
 नसूत्राणि च सुगमानि, 'एवम्' एतेनानन्तरोक्तेनाभिलापेन शेषसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । अधोक्तान्यनुक्तानि च सूत्राणि

संगृह्यन् गाथापञ्चकमाह—'गंते'त्यादि, गंता अगंता आगन्तेत्युक्तम्, अणागंतति-अणागंता नामगे सुमणे भवइ, एवं न आगच्छामीति ३, एवं न अणागंता नामगे दुग्मणे भवइ, अणागंता नामगे नोसुमणेनोदुग्मणे भवइ ३, एवं न आगच्छामीति ३, एवं न आगच्छामीति, चि-आगमिस्सामीति ३, 'चिट्ठित्तं'ति स्थित्वा उद्धृत्यानेन सुमना दुग्मना अनुभयं च भवति, एवं—'चिट्ठामीति, चि-ट्टिस्सामीति ३, 'चिट्ठित्तं' इहापि कालतः सूत्रत्रयम्, एवं सर्वत्र नवरं 'निपय' उपविश्य नो चेषति-अनिपय-अ-ट्टिस्सामीति अचिट्ठित्ता' इहापि कालतः सूत्रत्रयम्, एवं सर्वत्र नवरं 'निपय' उपविश्य नो चेषति-अच्छित्त्वा-प्रतीतं ३, 'बु-दुपविश्य ३, हत्वा-विनाश्य किञ्चित् ३, अहत्वा-अविनाश्य ३, छित्त्वा-द्विधा कृत्वा ३, अच्छित्त्वा-प्रतीतं ३, 'बु-इत्तं'ति उक्त्वा-भणित्वा पदवाक्यादिकं ३, 'अबुइत्तं'ति अनुक्त्वा ३, 'भासित्ते'ति भापित्वा संभाष्य कथन स-म्भाषणीयं ३, 'नो चेष'ति अभासित्ता असंभाष्य कथन ३, 'देष'ति दत्त्वा ३ अदत्त्वा ३ भुक्त्वा ३ अमुक्त्वा ३ लब्ध्वा ३ अलब्ध्वा ३ पीत्वा ३ 'नो चेष'ति अपीत्वा ३ सुह्वा ३ असुह्वा ३ युष्ठा ३ अयुष्ठा ३ 'जइत्तं'ति जित्वा परं ३ अजित्त्वा परमेव ३ 'पराजित्तं' भृशं जित्वा ३ परिभृशं वा प्राप्य सुमना भवति, वर्द्धनकभाविमहावित्त-व्ययविनिर्मुक्तत्वात्, पराजितान्-प्रतिवादिनः, सम्भावितानर्थविनिर्मुक्तत्वाद्वा, 'नो चेष'ति अपराजित्य ३ । सदेत्यादि गाथा सूत्रत एव बोद्धव्या, प्रपञ्चितत्वात् तत्रैवास्या इति । 'एवमिके'इत्यादि, 'एव'मिति गत्वादिस्त्रोक्तक्रमेण एकैक-स्मिन् शब्दादौ विषये विधिप्रतिषेधाभ्यां प्रत्येकं त्रयस्य आलापकाः-सूत्राणि कालविशेषाश्रयाः सुमनाः दुग्मना नो-सुमनानोदुग्मना इत्येतत्पदत्रयवन्तो भणितव्याः, एतदेव दर्शयन्नाह—'सद्'मित्यादि, भावितार्थम्, 'एवं रुवाइं गं-धाइं' इत्यादि, यथा शब्दे विधিনিषेधाभ्यां त्रयस्य आलापका भणित्वा एवं 'रुवाइं पासित्ते'त्यादयः त्रयस्य एव

दर्शनीयाः, एवञ्च यद्भवति तदाह—'एकै' इत्यादि, एकैकस्मिन् विषये षडालापका भणितव्या भवन्तीति, तत्र शब्दे दर्शिता एव, रूपादिषु पुनरेवं-रूपाणि दृष्ट्वा सुमना दुर्मर्षना अनुभयं १ एवं पश्यामीति २ एवं द्रक्ष्यामीति ३ एवं अदृष्ट्वा ४ न पश्यामीति ५ न द्रक्ष्यामीति ६ पद्, एवं गन्धान् घ्रात्वा ६ रसानास्वाद्य ६ स्पर्शान् स्पृष्ट्वेति ६ । 'तर्हेव ठाणा य'त्ति यत्सङ्ग्रहाथायामुक्तं तद् भावयन्नाह—'तओ ठाणा' इत्यादि, त्रीणि स्थानानि निःशीलस्य-सामान्येन शुभस्वभाववर्जितस्य विशेषतः पुनः निर्व्रतस्य-प्राणातिपाताद्यनिवृत्तस्य निर्गुणस्योत्तरगुणापेक्षया निर्मर्यादस्य लोककुलाद्यपेक्षया निष्प्रत्याख्यानपौषधोपवासस्य-पौरुष्यादिनियमपर्वोपवासरहितस्य गर्हितानि-जुगुप्सितानि भवन्ति, तद्यथा—'अस्सि'ति विभक्तिपरिणामादयं लोकः-इदं जन्म गर्हितो भवति, पापप्रवृत्त्या विद्वज्जनजुगुप्सितत्वात्, तथा उपपातः-अकामनिर्जरादिजनितः क्लिब्वपिकादिदेवभवो नारकभवो वा, 'उपपातो देवनारकाणा'मिति (नारकदेवानामुपपातः तत्त्वा० अ० २ सू० ३५) वचनात्, स गर्हितो भवति क्लिब्वपिकाभियोग्यादिरूपतयेति, आजातिः-तस्माच्च्युतस्योद्धृतस्य वा कुमानुपत्वतिर्यक्त्वरूपा गर्हिता, कुमानुपादित्वादेवेति । उक्तविपर्ययमाह—'तओ' इत्यादि, निगदसिद्धम् ॥ एतानि च गर्हितप्रशस्तस्थानानि संसारिणामेव भवन्तीति संसारिजीवनिरूपणायामह—

तिविधा संसारसमावन्ना जीवा पं० तं०—इत्थी पुरिसा नपुंसगा, तिविहा सब्वजीवा पं० तं०—सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मासिच्छदिट्ठी य, अह्वा तिविहा सब्वजीवा पं० तं०—पज्जत्तगा अपज्जत्तगा गोपज्जत्तगाणोऽपज्जत्तगा । एवं—सम्मदिट्ठिपरित्तापज्जत्तगा सुहुमसन्निभविद्या य (सू० १६२)

३ स्थान-
क्रात्ययने
उदेयः ३
सू० १६३

॥ १३२ ॥

‘तिविहे’त्यादि सूत्रसिद्धं ॥ जीवाधिकारात् सर्वजीवांस्त्रिस्थानकायतारेण पट्टिः सूत्रैराह—‘तिविहे’त्यादि, सुयोषं,
‘नवरं’ नोपल्लत्स’त्ति नोपर्याप्तकानोअपर्याप्तकाः—सिद्धाः, ‘एव’मिति पूर्वक्रमेण सम्मच्छिद्रीत्यादिगाथाञ्चमुकानुक्रमद्वयस-
रिचारात् नोपरिचानोअपरिचारात् ३’ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः

नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः
नवरं ‘नोपल्लत्स’त्ति नोपरिचारात् ३ अपरिचारात् २ नोपरिचानोअपरिचारात् ३ अपरिचारात् ३ तत्र परीचाराः—अत्यन्तरिचाराः

॥ ३ ॥

आह च—“नामं १ ठवणा २ दविप ३ खेत्तदिसा ४ तावलेत्त ५ पन्नवप ६ । सत्तमिया भावदिसा ७ सा होअठारसविहा ८
 ॥ १ ॥” तत्र द्रव्यस्य-पुल्लस्कन्धादेदिक् द्रव्यदिक्, क्षेत्रस्य-आकाशस्य दिक् क्षेत्रदिक्, सा चैवं—“अट्टपएसो रुयगो ति-
 रियंलोयस्स मज्झयारंमि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥ १ ॥” तत्र पूव्याद्या महादिशश्चतस्रोऽपि द्विप्रदेशा-
 दिका ब्युत्तराः, अनुदिशस्तु एकप्रदेशा अनुत्तराः, ऊर्ध्वाधोदिशौ तु चतुरादी अनुत्तरे, यतोऽत्राचि—“दुपएसादि दुरुत्तर ४
 एगपएसा अणुत्तरा चैव । चउरो ४ चउरो य दिसा चउरादि अणुत्तरा दुन्नि २ ॥ १ ॥ संगडुद्धिसंठिआओ महादिसाओ हवंति
 चत्तारि । मुत्तावलीउ चउरो दो चैव य हुंति रुयगनिभा ॥ २ ॥” नामानि चासाम्—“इंदे १ गेयी २ जम्मा य ३ नेरई ४
 वारुणी य ५ वायव्या ६ । सोमा ७ ईसाणावि य ८ विमला य ९ तमा १० य वोद्धव्या ॥ १ ॥” तापः—सविता तदुपल-
 क्षिता क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक्, सा च अनियता, यत उक्कम्—“जेसिं जत्तो सूरौ उदेइ तेसिं तई हवइ पुव्वा । तावक्खे-
 त्तदिसाओ पयाहिणं सेसियाओ सिं ॥ १ ॥” तथा प्रज्ञापकस्य-आचार्यादेदिक् प्रज्ञापकदिक्, सा चैवं—“पन्नवओ
 जयभिमुहो सा पुव्वा सेसिया पयाहिणओ । तस्सेवऽणुगंतव्या अग्गेयाई दिसा नियमा ॥ १ ॥” भावदिक्

१ नाम स्थापना द्रव्यक्षेत्रदिशः तापक्षेत्रप्रज्ञापकाः । सप्तमीका भावदिक् सा भवत्यष्टादशविधा एव ॥ १ ॥ २ अष्टप्रदेशो रुक्को मध्ये तिर्यग्बोक्तस्य एव प्रभवो
 दिसामेव एवानुदिशामपि ॥ १ ॥ ३ ब्युत्तरा द्विप्रदेशादिका अनुत्तरेकप्रदेशा चैव । चतस्रश्चतस्रश्च दिशः चतुरादी अनुत्तरे द्वे ॥ १ ॥ ४ शकटोद्विगंथिता गृहारिसो
 भवति चतस्रः । मुक्तावलीच चतस्रो द्वे एव च भवतो रुक्कनिभे ॥ १ ॥ ५ ऐन्द्री आप्रेयी यमा च नैर्ऋतिर्वाष्णी च वायव्या । सोमा ईशानी अपि च विमला च
 तमा च वोद्धव्या ॥ १ ॥ ६ येषां यतः सूर्य उदयते तेषां सा भवति पूर्वा । तापक्षेत्रदिक् प्रदक्षिणं शेषा अस्याः ॥ १ ॥ ७ प्रज्ञापको यदभिमुत्तस्त्रिष्टति सा
 पूर्वा प्रदक्षिणतः शेषाः । तस्या एकाणुगंतव्याः आप्रेय्याद्या दिशो नियमात् ॥ १ ॥

चाष्टादशविधा—“पुंढविं ऽजल २जलण ३वाया ४मूला ५खंड ६ग ७पोरवीया य ट । त्रि९ति १०चउ ११पंचिंद्रियतिरिय
 १२ नारगा १३ देवसंधाया १४ ॥ १ ॥ संमुच्छिम. १५ कम्मा १६ कम्मभूमगनरा १७ तहंतरदीया १८ ।
 १९ विदिसा दिस्सइ जं संसारी निययमेयाहिं ॥ २.॥” इति, इह च क्षेत्रताप्रज्ञापकदिग्भिरेवाधिकारः, तत्र च तिर्यग्ग्रह-
 णेन पूर्वाद्याश्चतस्र एव दिशो गृह्यन्ते, विदिक्षु जीवानामनुश्रेणिगामितया वक्ष्यमाणगत्यागतिव्युत्क्रान्तीनामयुज्यमान-
 त्वात्, शेषपदेषु च विदिशामविवक्षितत्वात्, यतोऽत्रैव वक्ष्यति,—“छहिं दिसाहिं जीवाणं गई पयत्तई’त्यादि, तथा
 ग्रन्थान्तरेऽप्याहारमाश्रित्योक्तम्—“निव्वाधाएण नियमा छहिंसिति” तत्र ‘तिहिं दिसाहिं’ति सप्तमी तृतीया
 पञ्चमी वा यथायोगं व्याख्येयेति, गतिः—प्रज्ञापकस्थानापेक्षया मृत्वाऽन्यत्र गमनम्, ‘एव’सिति पूर्वोक्ताभिलाषवृ-
 नार्थः; आगतिः—प्रज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने आगमनमिति, व्युत्क्रान्तिः—उत्पत्तिः, आहारः प्रतीतः, वृद्धिः—शरीरस्य वर्द्धनं,
 निवृद्धिः—शरीरस्यैव हानिः, गतिपर्यायश्चलनं जीवत एव, समुद्घातो—वेदनादिलक्षणा, कालसंयोगो—वर्तनादिकाललक्षणा-
 नुभूतिः मरणयोगो वा, दर्शनेन—अवध्यादिना प्रत्यक्षप्रमाणभूतेनाभिगमो—त्रोघो दर्शनाभिगमः, एवं ज्ञानाभिगमः, जी-
 वानां ज्ञेयानां अवध्यादिनैवाभिगमो जीवाभिगम इति । ‘तिहिं दिसाहिं जीवाणं अजीवाभिगमे पन्नत्ते, तं०—उट्ठाए ३’
 एवं सर्वत्राभिलपनीयमिति दर्शनार्थं परिपूर्णान्त्यसूत्राभिधानमिति । एतान्यपि जीवाभिगमान्तानि सामान्यजीवसूत्राणि

१ पृथ्वीजलज्वलनवाता मूलस्कंधाप्रपर्वणीजाध । द्वित्रिचतुःपंचेन्द्रियतिर्यमारका देवसंधायाः ॥ १ ॥ संमुच्छिमकम्मभूमिगनराख्यान्तरदीपगाः भावविशो
 व्यपदिश्यते यत्संसारी नियतमेताभिः ॥ १ ॥

चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायां तु नारकादिपदेषु दिक्त्रये गत्यादीना त्रयोदशानामपि पदाना सामस्त्येनासम्भवात् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्धु मनुष्येषु च तत्सम्भवात् तदतिदेशमाह—‘एव’मित्यादि, यथा सामान्यसूत्रेषु गत्यादीनि त्रयोदश पदानि दिक्त्रये अभिहितान्येवं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्धुष्विति भावः, एवं चैतानि पञ्चिंशतिः सूत्राणि भवन्तीति ॥ अथैषां नारकादियु कथमसम्भव इति?, उच्यते, नारकादीनां द्वाविंशतेर्जावविशेषाणां नारकदेवेषूत्यादाभावाद्दूर्वाधोदिशोर्विधक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञानजीवाभिगमा गुणप्रत्यया अवध्यादिप्रत्यक्षरूपा दिक्त्रये न सन्त्येव, भवप्रत्ययावधिपक्षे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यग्वधयो भवनपतिव्यन्तरा ऊर्ध्वावधयः वैमानिका अधोऽवधय एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां त्ववधिर्नारत्येवेति । यथोक्तानि च गत्यादिपदानि त्रसानामेव सम्भवन्तीति सम्वन्धात्त्रसान्निरूपयन्नाह—

तिविहा तसा पं० तं०—तेउकाइया वाउकाइया उराला तसा पाणा, तिविधा थावरा, पं० तं०—पुढविकाइया

आउकाइया वणस्सइकाइया (सू० १६४)

‘तिविहे’त्यादि स्पष्टं, किन्तु त्रस्यन्तीति त्रसाः—चलनधर्माणः, तत्र तेजोवायवो गतियोगात् त्रसाः, उदाराः—स्थूलाः ‘त्रसा’ इति त्रसनामकर्मोदयवर्तित्वात्, ‘प्राणा’ इति व्यकोच्छ्वासादिप्राणयोगात् द्वीन्द्रियादयस्तेऽपि गतियोगादेव त्रसा इति । उकास्त्रसाः, तद्विपर्ययमाह—‘तिविहे’त्यादि, स्थानशीलत्वात् स्थावरनामकर्मोदयाच्च स्थावराः, शेषं व्यक्तमेवेति । इह च पृथिव्यादयः प्रायोऽद्भुलासङ्ख्येयभागमात्रावाहनत्वात् अच्छेद्यादिस्वभावा व्यवहारतो भवन्तीति तत्प्रस्तावान्निश्चयाच्छेद्यादीनष्टभिः सूत्रैराह—

चाष्टादशविधा—“पुंढविंशजलरजलणश्वायाः मूलापखंघदगोपोरचीया य ८ । विंशतिः १० षड् ११ पंचिन्द्रियतिरिय
 १२ नारगा १३ देवसंघाया १४ ॥ १ ॥ संमुच्छिम १५ कम्मा १६ कम्माभूमनरा १७ तदंतरदीया १८ ।
 भावदिसा दिस्सइ जं संसारी निययमेयाहिं ॥ २ ॥” इति, इह च क्षेत्रतापज्ञापकदिग्भिरेयाधिकारः, तत्र च तिर्यग्ग्रह-
 णेन पूर्वाद्याश्चतस्र एव दिशो गृह्यन्ते, विदिशु जीवानामनुश्रेणिगामितया वक्ष्यमाणत्यागतिव्युत्कान्तीनामयुज्यमान-
 त्वात्, शेषपदेषु च विदिशामविवक्षितत्वात्, यतोऽत्रैव वक्ष्यति,—“छहिं दिसाहिं जीवाणं गइ पयचइ”त्यादि, तथा
 ग्रन्थान्तरेऽप्याहारमाश्रित्योक्तम्—“निव्वाधाएण नियमा छहिंसिति” तत्र ‘तिहिं विसाहिं’ति त्रसमी तृतीया-
 पञ्चमी वा यथायोगं व्याख्येयेति, गतिः—प्रज्ञापकस्थानापेक्षया मृत्वाऽन्यत्र गमनम्, ‘एवं’मिति पूर्वोक्ताभिलापसूच-
 नार्थः; आगतिः—प्रज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने आगमनमिति, व्युत्कान्तिः—उत्पत्तिः, आहारः प्रतीतः, वृद्धिः—शरीरस्य वर्द्धनं,
 निवृद्धिः—शरीरस्यैव हानिः, गतिपर्यायश्चलनं जीवत एव, समुद्घातो—वेदनादिलक्षणः, कालसंयोगो—वर्त्तनादिकाललक्षणा-
 नुभूतिः मरणयोगो वा, दर्शनेन—अवध्यादिना—प्रत्यक्षप्रमाणभूतेनाभिगमो—त्रोघो दर्शनाभिगमः, एवं ज्ञानाभिगमः, जी-
 वानां ज्ञेयानां अवध्यादिनैवाभिगमो जीवाभिगम इति । ‘तिहिं दिसाहिं जीवाणं अजीवाभिगमे पन्नत्ते, तं०—उद्घाए ३’
 एवं सर्वत्राभिलपनीयमिति दर्शनार्थं परिपूर्णान्त्यसूत्राभिधानमिति । एतान्यपि जीवाभिगमान्तानि सामान्यजीवसूत्राणि

१ पृथ्वीजलज्वलनवाता मूलस्कंधाग्रपर्ववीजाश्च । द्वित्रिचतुःपंचेन्द्रियतिर्यग्मास्का देवसंघाताः ॥ १ ॥ संमुच्छिमकर्मभूमिनराः स्वप्नात्तद्दीपगाः भावशिको
 व्यपदिश्यते सर्वसारी नियतमेताभिः ॥ १ ॥

३ स्थान-
 कारययने
 उद्देशः २
 नु० १६४

ततो अच्छेज्जा पं० तं०—समये पदेसे परमाणू १, ए५५५५ २ अहस्ता ३ अगिस्ता ४ अगश्या ५ अगन्ता ६ अग-
 एसा ७ ततो अविभातिमा पं० तं०—समते पपसे परमाणू ८ (सू० १६५) अजोति सगले भगवं महावीरे गोन-
 मादी समणे णिगंधे आगंतेत्ता एवं वयासी—किंभया पाणा? समणात्तो!, गोयपाती सगणा निगंगा गगनं भगवं
 महावीरं उवसंकमंति उवसंकमिन्ता वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—गो गजु वयं देवायुषिया! एयमहं
 जाणामो वा पासामो वा, तं जदि णं देवायुषिया एयमहं गो गिलायंति परिकहित्ते तमिच्छामो णं देवायुषियानं अ-
 तिए एयमहं जाणित्तए, अजोत्ति समणे भगवं महावीरे गोयपाती समणे निगंधे आगंतेपा एवं पयानी—दुस्सराया
 प्राणा समणात्तो!, से णं मंते! दुस्सरे केण कहे?, जीवेणं कहे पमादेण २, से णं मंते! दुस्सरे कदं वेदन्ति?, गल्प-
 माएणं ३ (सू० १६६)

‘तओ अच्छेज्जे’त्यादि, छेलुमशक्या बुद्ध्या धुरिकादिशब्देण वेत्यच्छेद्या; छेद्यत्वे समयादित्वायोगादिति, समय-
 सुतिक्खेणवि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति जाइं पमाणणं ॥ १ ॥”ति, उक्तं च—“सुर्येण
 सूत्राभिलापसूत्रनार्थ इति, अमेद्याः सूच्यादिना अदाह्या अभिश्वारादिना अमाह्या हस्तादिना न विद्यतेऽहं येषामित्यनन्दा
 विभागद्वयाभावात्, अमथा विभागत्रयाभावात्, अत एवाह—‘अमदेशा’ निरवयवा; अत एवाविभाज्या-विभक्तुमस-
 .-१ इतीक्ष्णानां शब्देण छेत्तुं भेत्तुं च यः किल न शक्यते तं वदन्ति परमाणं शानसिद्धाः प्रमाणानामादि ॥ १ ॥

२ त्यान-
 काप्यपयने
 उदेया २
 सू० १६६

क्या; अथवा विभागेन निर्वृत्ता विभागिमास्तन्निषेधादविभागिमाः । एते च पूर्वतरसूत्रोक्ताः त्रसस्थावराख्याः प्राणिनो
 दुःखभीरव इत्येतत् संविधानकद्वारेणाह—‘अजो’ इत्यादि, सुगमं, केवलम् ‘अजोत्ति’ति आरात् पापकर्मभ्यो याता
 आर्यास्तदामन्त्रणं हे आर्या ! ‘इतिः’ एवमभिलोपेनामङ्ग्येतिस्म्वन्धः, श्रमणो भगवान् महावीरः गौतमादीन् श्रमणान्
 निर्ग्रन्थानेवं-वक्ष्यमाणन्यायेनावादीदिति, कस्माद् भयं येषां ते किंभया; कुतो विभ्यतीत्यर्थः, ‘प्राणाः’ प्राणिनः ‘स-
 मणाउसो’ति हे श्रमणाः ! हे आयुष्मन्त इति गौतमादीनामेवामन्त्रणमिति, अयं च भगवतः प्रश्नः शिष्याणां व्युत्पाद-
 नार्थ एव, अनेन चापृच्छतोऽपि शिष्यस्य हिताय तत्त्वमाख्येयमिति ज्ञापयति, उच्यते च—‘कथंइ पुच्छइ सीसो
 कहिंचपुष्ठा वयंति आयरिया । सीसाणं तु हियद्वा विउलतराणं तु पुच्छाए ॥ १ ॥’ इति, ततश्च ‘उवसंकमंति’त्ति
 उपसङ्गामन्ति-उपसङ्गच्छन्ति तस्य समीपवर्तिनो भवन्ति, इह च तत्कालोपेक्षया क्रियाया वर्तमानत्वमिति वर्तमान-
 निर्देशो न दुष्टः, उपसङ्गम्य वन्दन्ते स्तुत्या नमस्यन्ति प्रणामतः, ‘एवम्’ अनेन प्रकारेण ‘वयासि’त्ति छान्दसत्वात्
 बहुवचनार्थे एकवचनमिति अवादिषुः-उरुवन्तो नो जानीमो विशेषतः नो पश्यामः सामान्यतो, वाशब्दो विकल्पार्थो,
 ‘तदि’ति तस्मादेतमर्थ-किंभयाः प्राणा इत्येवंलक्षणं, ‘नो गिलायंति’त्ति न ग्लायन्ति-न श्राम्यन्ति परिकथयितुं
 परिकथनेन ‘तं’ति ततः, ‘दुखलभय’त्ति दुःखात्-मरणादिरूपात् भयमेवामिति दुःखभयाः, ‘से णं’ति तद् दुःखं
 ‘जीवेणं कडे’त्ति दुःखकारणकर्मकरणात् जीवेन कृतमित्युच्यते, कथमित्याह—‘पमाएणं’ति प्रमादेनाज्ञानादिना

१ कचित्पृच्छति शिष्यः कचिचापुष्ठा वदन्त्याचार्याः । शिष्याणां हितायेव विपुलतरं तु पृच्छामां ॥ १ ॥

बन्धहेतुना करणभूतेनेति, उक्तं च—“पमाओ य मुणिदेहि, भणिओ अट्टभेयओ । अन्नाणं संसओ चेव, निच्छाणाणं तेहेव य ॥ १ ॥” रागो दोसो मइव्भंसो, धम्ममि य अणायरो । जोगाणं दुष्पणीहाणं, अट्टहा वज्जियव्यओ ॥ २ ॥” इति । तच्च वेद्यते-क्षिप्यते अप्रमादेन, बन्धहेतुमतिपक्षभूतत्वादिति । अस्य च सूत्रस्य दुःखभया पाणा १ जीवेणं कृते दुक्खे पमाएणं २ अपमाएणं वेइज्जई ३ त्येवंरूपप्रश्नोत्तरत्रयोपेतत्वात् त्रिस्थानकावतारो द्रष्टव्य इति ॥ जीवेन कृतं दुःखमित्युक्तमधुना परमतं निरस्यैतदेव समर्थयन्नाह—

अन्नउत्थिता णं भंते ! एवं आतिक्खंति एवं भासंति एवं पन्नवेति एवं परुवंति कइमं सपणाणं निगंगाणं छिरिया क-
ज्जति ?, तत्थ जा सा कडा कज्जइ नो तं पुच्छंति, तत्थ जा सा कडा नो कज्जति, नो तं पुच्छंति, कत्थ जा मा अकडा
नो कज्जति नो तं पुच्छंति, तत्थ जा सा अकडा कज्जति तं पुच्छंति, से एवं यत्तव्यं सित्ता ?—अकिच्चं दुत्तरं अत्तुमं
दुक्खं अकज्जमाणकडं दुक्खं अकट्टु पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेदंतिस्ति वत्तव्वं, से ते एवमाहंरु निच्छा ते
एवमाहंसु, अहं पुण एवमाइक्खामि एवं भासामि एवं पन्नवेमि एवं परुवेमि—किच्चं दुक्खं पुत्तुं दुक्खं कज्जमाणकडं
दुक्खं कट्टु २ पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेयंतिस्ति वत्तव्वं सित्ता (सू० १६७.) तत्थपाणस्स कीओ उरेसओ
समतो ॥

अन्नउत्थी'त्यादि प्रायः स्पष्टं, किन्तु अन्ययूथिकाः—अन्यतीर्थिका इह तापसा विभङ्गज्ञानवन्तः, 'एवं' बन्ध-

१ प्रमादय मुनीन्द्रैर्भणितोऽष्टभेदः । अज्ञानं संशयश्चैव; सिध्याहानं तथैव च । रागो द्वेषो मतिभ्रंशो धर्मं बानादरः योगाणा दुष्प्रणिधानं अकथा वकीचित्तकाः ॥ १४

माणप्रकारमाख्यान्ति सामान्यतो भाषन्ते विशेषतः क्रमेणैतदेव प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्तीति पर्यायरूपपदद्वयेन उक्तमिति, अथवा आख्यान्ति ईषद् भाषन्ते व्यक्तवाचा प्रज्ञापयन्ति उपपत्तिभिर्बोधयन्ति प्ररूपयन्ति प्रभेदादिकथनत इति, किं तदित्याह—'कथं' केन प्रकारेण 'श्रमणानां' निर्ग्रन्थानां मते इति शेषः क्रियते इति क्रिया-कर्म सा 'क्रियते' भवति दुःखायेति विवक्षयेति प्रश्नः, इह तु चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-कृता क्रियते-विहितं सत्कर्म दुःखाय भवतीत्यर्थः १; एवं कृता न क्रियते २ अकृता क्रियते ३ अकृता न क्रियते ४ इति, एतेष्वनेन प्रश्नेन यो भङ्गः प्रष्टुमिष्टं शेषभङ्गनिराकरणपूर्वकमभिधातुमाह—'तत्थ'त्ति तेषु चतुर्षु भङ्गकेषु मध्ये प्रथमं द्वितीयं चतुर्थं च न पृच्छन्ति, एतन्नयस्यात्यन्तं रुचेरविपयतया तत्प्रश्नस्याप्यप्रवृत्तेरिति, तथाहि—'याऽसौ कृता क्रियते' यत्तत्कर्म कृतं सद्भवति नो तत्ते पृच्छन्ति, पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतया असत्त्वेन निर्ग्रन्थमतत्वेन चासंमतत्वादिति, 'तत्र याऽसौ कृता नो क्रियते' इति तेषु-भङ्गकेषु मध्ये यत्तत्कर्म कृतं न भवति नो तत्पृच्छन्ति, अत्यन्तविरोधेनासम्भवात्, तथाहि-कृतं चेत् कर्म कथं न भवतीत्युच्यते?, न भवति चेत् कथं कृतं तदिति, कृतस्य कर्मणोऽभवनाभावात्, 'तत्र' तेषु 'याऽसावकृता' यत्तदकृतं कर्म 'नो क्रियते' न भवति नो तां पृच्छन्ति, अकृतस्यासत्तश्च कर्मणः खरविषाणकल्पत्वादिति, अमुमेव च भङ्गकत्रयनिषेधमाश्रित्यास्य सूत्रस्य त्रिस्थानकावतार इति सम्भाव्यते, तृतीयभङ्गकस्तु तत्संमत इति तं पृच्छन्ति, अत एवाह-तत्र 'याऽसावकृता क्रियते' यत्तदकृतं-पूर्वमविहितं कर्म भवति-दुःखाय सम्पद्यते तां पृच्छन्ति, पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतया असत्त्वेन दुःखानुभूतेश्च प्रत्यक्षतया सत्त्वेनाकृतकर्मभवनपक्षस्य सम्मतत्वादिति, पृच्छतां चायमभिप्रायो-यदि निर्ग्रन्था अपि

वन्धहेतुना करणभूतेनेति, उक्तं च—“पमाओ य मुणिंदेहिं, भणिओ अट्ठमेयओ । अन्नाणं संसओ चेव, भिच्छाणाणं तहेव य ॥ १ ॥” रागो दोसो मइब्भंसो, धम्ममि य अणायरो । जोगाणं दुप्पणीहाणं, अट्ठा यत्थियव्वओ ॥ २ ॥” इति । तच्च वेद्यते-क्षिप्यते अग्रमादेन, वन्धहेतुमतिपक्षभूतत्वादिति । अस्य च सूत्रस्य दुःखमया पाणा १ जीविणं कृते दुःखमित्युक्तमधुना परमतं निरस्यैतदेव समर्थयन्नाह—

अन्नजित्थिता णं भंते! एवं आतिक्रवंति एवं पन्नवेति एवं परुवंति कइत्तं समणाणं निगंयणं खिरिया क-
नो कज्जति नो तं पुच्छंति, तत्थ जा सा कडा कज्जति तं पुच्छंति, नो तं पुच्छंति, तत्थ जा मा अकडा
दुक्खं अकज्जमाणकडं दुक्खं अकट्टु पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेदंतिस्सि वत्तव्वं, जे ते एवमाहंनु निच्छा ते
एवमाहंनु, अहं पुण एवमाइक्खामि एवं भासामि एवं पन्नवेमि एवं परुवेमि—किं दुक्खं पुत्तं दुक्खं कज्जमाणकडं
दुक्खं कट्टु २ पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेयंतिस्सि वत्तव्वं सिया (सू० १६७) तइयठाणस्स श्रीओ उरेसओ
समतो ॥

‘अन्नजत्थी’त्यादि प्रायः स्पष्टं, किन्तु अन्ययूथिकाः—अन्यतीर्थिका इह तापसा विभङ्गज्ञानवन्तः, ‘एवं’ यस्य-
१ प्रमादय मुनीन्द्रैर्भणितोऽष्टभेदः । अज्ञानं संशयधेयः, भिर्याहानं तथैव च । रागो द्वेषो मतिभ्रंशो धर्मं चानादरः योगानां दुष्प्रणिधानं अष्टधा वर्तयितव्याः ॥१॥

३ स्थान-
कापयने
उदेयः २
सू० १६७

॥ १३५ ॥

माणप्रकारमाख्यान्ति सामान्यतो भाषन्ते विशेषतः क्रमेणैतदेव प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्तीति पर्यायरूपपदद्वयेन उक्तमिति, अथवा आख्यान्ति ईषद् भाषन्ते व्यक्तवाचा प्रज्ञापयन्ति उपपत्तिभिर्वोधयन्ति प्ररूपयन्ति प्रभेदादिकथनत इति, किं तदित्याह—‘कथं’केन प्रकारेण ‘श्रमणानां’ निर्ग्रन्थानां मते इति शेषः क्रियते इति क्रिया-कर्म सा ‘क्रियते’ भवति दुःखायेति विवक्षयेति प्रश्नः, इह तु चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-कृता क्रियते-विहितं सत्कर्म दुःखाय भवतीत्यर्थः १; एवं कृता न क्रियते-२ अकृता क्रियते ३ अकृता न क्रियते ४ इति, एतेष्वनेन प्रश्नेन यो भङ्गः प्रष्टुमिष्टस्तं शेषभङ्गनिराकरणपूर्वकमभिधातुमाह—‘तत्थ’त्ति तेषु चतुर्षु भङ्गकेषु मध्ये प्रथमं द्वितीयं चतुर्थं च न पृच्छन्ति, एतन्नयस्यात्यन्तं रुचेरविपयतया तत्प्रश्रयाव्यप्रवृत्तेरिति, तथाहि—‘याऽसौ कृता क्रियते’ यत्तत्कर्म कृतं सद्भवति नो तत्ते पृच्छन्ति, पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतया असत्त्वेन निर्ग्रन्थमतत्वेन चासंमतत्वादिति, ‘तत्र याऽसौ कृता नो क्रियते’ इति तेषु-भङ्गकेषु मध्ये यत्तत्कर्म कृतं न भवति नो तत्पृच्छन्ति, अत्यन्तविरोधेनासम्भवात्, तथाहि-कृतं चेत् कर्म कथं न भवतीत्युच्यते?, न भवति चेत् कथं कृतं तदिति, कृतस्य कर्मणोऽभवनाभावात्, ‘तत्र’ तेषु ‘याऽसावकृता’ यत्तदकृतं कर्म ‘नो क्रियते’ न भवति नो तां पृच्छन्ति, अकृतस्यासत्तश्च कर्मणः खरविषाणकल्पत्वादिति, अमुमेव च भङ्गकत्रयनियेधमाश्रित्यास्य सूत्रस्य त्रिस्थानकावतार इति सम्भाव्यते, तृतीयभङ्गकस्तु. तत्संमत इति तं पृच्छन्ति, अत एवाह-तत्र ‘याऽसावकृता क्रियते’ यत्तदकृतं-पूर्वमविहितं कर्म भवति-दुःखाय सम्पद्यते तां पृच्छन्ति, पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतया असत्त्वेन दुःखानुभूतेश्च प्रत्यक्षतया सत्त्वेनाकृतकर्मभवनपक्षस्य सम्मतत्वादिति, पृच्छतां चायमभिप्रायो-यदि निर्ग्रन्था अपि

बन्धहेतुना करणभूतेनेति, उक्तं च—“पमाओ य मुणिदेहिं, भणिओ अढमेयओ । अघ्राणं संसओ चेव, मिञ्जाणां तहेव य ॥ १ ॥ रागो दोसो मइब्भंसो, घम्मंसि य अणायरो । जोगाणं दुप्पणीहाणं, अट्ठा वज्जियव्वओ ॥ २ ॥” इति । तच्च वेद्यते-क्षिप्यते अप्रमादेन, बन्धहेतुमतिपक्षभूतत्वादिति । अस्य च सूत्रस्य दुःखमया पाणा १ जीवेणं कृटे दुःखमित्युक्तमधुना परमतं निरस्यैतदेव समर्थयन्नाह—

अत्रलथिता णं भंते ! एवं आतिक्लंति एवं भासंति एवं पत्रवेति एवं परुवंति क्वद्वं समणाणं निगंगाणं फिरिया क-

जति ? , तस्य जा सा कडा कज्जइ नो तं पुच्छंति, तस्य जा सा अकडा कज्जति तं पुच्छंति, से एवं वत्तव्वं सिया ?—अकिं दुक्खं अणुनं नो कज्जति नो तं पुच्छंति, तस्य जा सा अकडा कज्जति तं पुच्छंति, तस्य जा सा अकडा कज्जति तं पुच्छंति, से एवं वत्तव्वं सिया ?—अकिं दुक्खं अणुनं दुक्खं अकज्जमाणकडं दुक्खं अकट्टु अकट्टु पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेदंति सति वत्तव्वं, जे ते एवमाहंसु मिञ्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण एवमाइक्खामि एवं भासामि एवं पत्रवेमि एवं परुवेमि—किं दुक्खं पुत्तं दुक्खं कज्जमाणकडं दुक्खं कट्टु २ पाणा भूया जीवा सत्ता वेयणं वेयंति सिया (सू० १६७) तइयठाणस्स थीओ उरेसओ समचो ॥

‘अन्नजर्धी’त्यादि प्रायः स्पष्टं, किन्तु अन्ययूथिकाः—अन्यतीर्थिका इह तापसा विभङ्गशानवन्तः; ‘पुक्वं’ वक्ष्य-

१ प्रमादश्च मुनीन्दैर्भङ्गितोऽऽभेदः । अज्ञानं संशयश्चैव; मिथ्याज्ञानं तथैव च । रागो द्वेषो मतिभ्रंशो धर्मे चानादरः योगानां पुत्रलिप्तानं अथवा बन्धयित्वात् ॥ १ ॥

३ स्थान-
काययने
उदरः २
सू० १६७

॥ १३५ ॥

त्यादि 'अहं'ति अहंमेव नान्यतीर्थिकाः, पुनःशब्दो विशेषणार्थः सं च पूर्ववाक्यादुत्तरवाक्यार्थस्य विलक्षणतामाह, 'एवमाह्यस्वामी'त्यादि पूर्ववत्, कृत्यं-करणीयमनागतकाले दुःखं, तद्धेतुकत्वात् कर्म, स्पृश्यं-स्पृष्टलक्षणवन्धावस्था-योग्यं क्रियमाणं वर्तमानकाले कृतमतीते, अकरणं नास्ति कर्मणः कथञ्चनापीति भावः, स्वमतसर्वस्वमाह-कृत्वा कृत्वा कर्मेति गम्यते, प्राणादयो वेदनां-कर्मकृतशुभाशुभानुभूतिं वेदयन्ति-अनुभवन्तीति वक्तव्यं स्यात् सम्यग्वादिनामिति । त्रिस्थानकस्य द्वितीय उद्देशको विवरणतः समाप्तः ॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके विचित्रा जीवधर्माः प्ररूपिताः इहापि त एव प्ररूप्यन्त इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रत्रयम्—

तिहि ठणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोतेज्जा णो पडिक्केज्जा णो णिदिज्जा णो गरहिज्जा णो विउट्टेज्जा णो विसोहेज्जा णो अकरणते अब्भुट्टेज्जा णो अहारिहं पायच्छित्तं तवोक्कम्मं पडिवज्जेज्जा, तं०—अकरिंसु वाऽहं करेमि वाऽहं करिस्सामि वाऽहं १ । तिहिं ठणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोतेज्जा णो पडिक्कमिज्जा जाव णो पडिवज्जेज्जा अकित्ती वा मे सिता अवण्णे वा मे सिया अविणते वा मे सिता २ । तिहिं ठणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोएज्जा जाव नो पडिवज्जेज्जा तं०—कित्ती वा मे परिहातिस्सति जसो वा मे परिहातिस्सति पूयासक्कारे वा मे परिहातिस्सति ३ । तिहिं ठणेहिं मायी मायं कट्टु आलोएज्जा पडिक्केज्जा जाव पडिवज्जेज्जा तं०—मायिस्स णं अरिस्स णं गरहिते भवति उववाए गरहिए भवति आयाती गरहिया भवति ४ । तिहिं ठणेहिं मायी मायं कट्टु आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जा तं०—अमायिस्स णं

अकृतमेव कर्म दुःखाय देहिनां भवतीति प्रतिपद्यन्ते ततः सुषु-शोभनं अस्मत्समानत्रोधत्वादिति शेषानपृच्छन्तः तृ-
 तीयमेव पृच्छन्तीति भावः, 'से'ति अथ तेषामकृतकर्मान्भ्युपगमवतामेवं-वक्ष्यमाणप्रकारं वक्ष्यन्-उत्थापः स्यात्, त
 एव वा एवमाख्यान्ति परान् प्रति, यदुत-अथैवं वक्तव्यं-प्ररूपणीयं तत्त्ववादिनां स्यात्-भवेद्, अकृते सति कर्मणि
 दुःखभावात् अकृत्यम्-अकरणीयमवन्धीयम्-अप्राप्तव्यमनागते काले जीयानामित्यर्थः, किं?—'दुःखं' दुःखहेतुत्वात्
 कर्म, 'अफुस्सं'ति अस्पृश्यं कर्म अकृतत्वादेव, तथा क्रियमाणं च-वर्त्तमानकाले वध्यमानं कृतं चातीतकाले वद्धं क्रिय-
 माणकृतं द्वन्द्वैकत्वं कर्मधारयो वा न क्रियमाणकृतमक्रियमाणकृतं, किं तत्?—दुःखं-कर्म 'अकिंचं दुःखत्वं'मित्या-
 दिपदत्रयं, 'तत्थ जा सा अकडा कज्जइ तं पुच्छं'त्यन्यतीर्थिकमताश्रितं कालत्रयालम्बनमाश्रित्य त्रिस्यानकावतारो-
 ऽस्य द्रष्टव्यः, किमुक्तं भवतीत्याह-अकृत्वा अकृत्वा कर्म प्राणा-द्वीन्द्रियादयः भूताः-तरवो जीवाः-पयेन्द्रियाः
 सत्त्वाः-पृथिव्यादयो, यथोक्तम्—'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पयेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः
 सत्त्वाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १ ॥' इति, वेदना-पीडां वेदयन्तीति वक्तव्यमित्ययं तेषामुत्थापः, एतद्धा ते अज्ञानोपहतबुद्ध्यो
 भापन्ते परान् प्रति, यदुत-एवं वक्तव्यं स्यादिति प्रक्रमः ॥ एवमन्यतीर्थिकमतमुपदर्श्य निराकुर्वन्नाह—'जे ते' इत्यादि,
 य एते अन्यतीर्थिका एवम्-उक्तप्रकारमाहंसुत्ति-उक्तवन्तः 'मिथ्या' असम्यक् ते अन्यतीर्थिका एवमुक्तवन्तः, 'आहं-
 सु'ति उक्तवन्तः, अकृतायाः क्रियात्वानुपपत्तेः, क्रियत इति हि क्रिया, यस्यास्तु कथञ्चनपि करणं नास्ति सा कथं क्रि-
 येति, अकृतकर्मानुभवने हि बद्धमुक्तसुखितदुःखितादिनियतव्यवहाराभावप्रसङ्ग इति, स्वमतमाविष्कुर्वन्नाह—'अहं'मि-

३ स्थान-
 काभ्ययने
 उद्देशः २
 सू० १६७

॥ १२९ ॥

णकाल एव आलोचनादिकाले त्वमाथ्येव आलोचनाद्यन्यथानुपपत्तेरिति, 'अस्मि'ति अयं, यतो मायिन इहलोकाद्या गार्हिता भवन्ति यतश्चामायिन इहलोकाद्याः प्रशस्ता भवन्ति यतश्चामायिन आलोचनादिना निरतिचारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं लभन्ते अतोऽहममायी भूत्वाऽऽलोचनादि करोमीति भावना ॥ अनन्तरं शुद्धिरुक्ता, इदानीं तत्कारिणोऽभ्यन्तरसम्पदा त्रिधा कुर्वन्नाह—

ततो पुरिसजाया पं० तं०—सुत्तधरे अत्तधरे तदुभयधरे (सू० १६९) कप्पति णिगंग्थीण वा ततो वत्थाइं धारित्ताए वा परिहरित्ते वा, तं०—जंगिते भंगिते लोमिते १, कप्पइ णिगंग्थीण वा ततो पायाइं धारित्ते वा परिहरित्ते वा, तं०—लाडयपादे वा दारुपादे वा मट्टियापादे वा (सू० १७०) तिहिं ठाणेहिं वत्थं धरेज्जा, तं०—हिरिपत्तितं दुगुंछापत्तियं परीसहवत्तियं (सू० १७१) तओ आयरक्खा पं० तं०—धम्मियाते पडिचोयणाते पडिचोएत्ता भवति तुसिणीतो वा सिता उट्टित्ता वा आताते एगंतमंतमवक्कमेज्जा णिगंग्थस्स णं गिलायमाणस्स कप्पति ततो वियडदत्तीओ पडिग्गाहित्ते, तं०—उक्कोसा मज्झिमा जहन्ना (सू० १७२)

‘तओ पुरी’त्यादि सुबोधं, नवरमेते यथोत्तरं प्रधाना इति । तेपामेव बाह्यं सम्पदं सूत्रद्वयेनाह—‘कप्पती’ति ‘कल्पते’ युज्यते युक्तमित्यर्थः, ‘धारित्ताए’त्ति धर्तुं परिग्रहे ‘परिहत्तुं’ परिभोक्तुमिति, अथवा ‘धारणाया उवभोगो, परिहरणे होइ परिभोग’त्ति । ‘जंगियं’ जंगमजमौर्णिकादि ‘भंगियं’ अतसीमयं ‘लोमियं’ काष्पासिकमिति । अलाबुपात्रकं—तु-

१ धारणतोपभोगः परिहरणं भवति परिभोगः.

अस्मि लोके पसत्ये भवति उववाते पसत्ये भवद् आयाई पसत्या भवति ५ । तिहिं ठालेहि मायी मायं कट्टु आलोपन्ना
 जावः पडिवज्जेजा; तं०—गाणड्ढाते इंसणट्टयाते चरिचट्टयाते ६ । (सू० १६८)

'तिहिं ठालेही' त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—पूर्वसूत्रे मिथ्यादर्शनवतामसमसतोक्ता, इह तु कथायवतां
 चयेत् मायामेवेति, शेषं सुगमं, नवरं आलोचनं—'मायी' मायावान् 'मायां' मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलो-
 गुरुसाक्षिका वित्रोटनं—तदध्यवसायविच्छेदनं विशेषनम्—आत्मनः चारित्रस्य वा अतीचारमलबालनं अकरणतामुत्थानं—
 पुनर्नैतत् करिष्यामीत्यभ्युपगमः 'अहारिहं' यथोचितं 'पायच्छित्तं' ति. पापच्छेदकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपःकर्म—निर्वि-
 कृतिकादि प्रतिपद्येत, तद्यथा—अकार्षमहमिदमतः कथं निन्द्यमित्यालोचयिष्यामि स्वमाहात्म्यहानिप्राप्तेरित्येवमभिमानात् ?
 तथा करोमि चाहमिदानीमेव कथमसाधिति भणामि २ करिष्यामीति चाहमेतदकृत्यमनागतकालेऽपि कथं प्रायश्चित्तं
 प्रतिपद्य इति । कीर्तिः—एकदिगामिनी प्रसिद्धिः सर्वदिगामिनी सैव वर्णो यशःपर्यायत्वादस्य अथवा दानपुण्यफला
 कीर्तिः पराक्रमकृतं यशः, तच्च वर्ण इति तयोः प्रतिषेधोऽकीर्तिः अवर्णश्चेति, अविनयः साधुकृतो मे स्यादिति, इयं च
 सूत्रमप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषार्थं, 'मायं कट्टु' ति मायां कृत्वा—मायां पुरस्कृत्य माययेत्यर्थः, 'परिहास्यति' हीना भविष्यति
 पूजां पुष्पादिभिः संस्कारो वस्त्रादिभिः, इदमेकमेव विवक्षितमेकरूपत्वादिति, इदं तु प्रांक्षप्रसिद्धिपुरुषार्थं, शेषं सुग-
 मम् ॥ उक्तविपर्ययमाह—'तिही' त्यादि सूत्रत्रयं स्पष्टं, किन्तु 'मायी' मायं कट्टु आलोपन्ना' ति इह मायी अकृत्यकर-

३ न्यान
 काययने
 उदेशः ३
 सू० १६८

णकाल एव आलोचनादिकाले त्वमाथ्येव आलोचनाद्यन्यथानुपपत्तेरिति, 'अस्मि'ति अयं, यतो मायिन इहलोकाद्या गर्हिता भवन्ति यतश्चामायिन इहलोकाद्याः प्रशस्ता भवन्ति यतश्चामायिन आलोचनादिना निरतिचारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं लभन्ते अतोऽहममायी भूत्वाऽऽलोचनादि करोमीति भावना ॥ अनन्तरं शुद्धिरुक्ता, इदानीं तत्कारिणोऽभ्यन्तरसम्पदा त्रिधा कुर्वन्नाह—

ततो पुरिसजाया पं० तं०—सुत्तधरे अत्तधरे तदुभयधरे (सू० १६९) कप्पति णिगंग्थीण वा ततो वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तते वा, तं०—जंगिते भंगिते खोमिते १, कप्पइ णिगंग्थीण वा ततो पायाइं धारित्तते वा परिहरित्तते वा, तं०—लाउयपादे वा दारुपादे वा मट्टियापादे वा (सू० १७०) तिहि ठाणेहि वत्थं धरेज्जा, तं०—हिरिपत्तितं दुगुंछापत्तियं परीसहवत्तियं (सू० १७१) तओ आयरक्खा पं० तं०—धम्मियाते पडिचोयणाते पडिचोएत्ता भवति तुसिणीतो वा सिता उट्टित्ता वा आताते एगंतमंतमवक्कमेज्जा णिगंग्थस्स णं गिलायमाणस्स कप्पति ततो वियडदत्तीओ पडिग्गाहित्तते, तं०—उक्कोसा मड्डिमा जहन्ना (सू० १७२)

'तओ पुरी'त्यादि सुवोधं, नवरमेते यथोत्तरं प्रधाना इति । तेपामेव बाह्यं सम्पदं सूत्रद्वयेनाह—'कप्पती'ति 'कल्पते' युज्यते युक्तमित्यर्थः; 'धारित्तए'त्ति धर्तुं परिग्रहे 'परिहत्तुं' परिभोक्तुमिति, अथवा 'धारणया उवभोगो, परिहरणे होइ परिभोग'त्ति । 'जंगियं' जंगमजमौर्णिकादि 'भंगियं' अतसीमयं 'खोभियं' कार्पासिकमिति । अलावुपात्रकं—तु-

१ धारणतोपभोगः परिहरणं भवति परिभोगः.

अस्मि लोके पस्त्ये भवति उवाते पस्त्ये भवद् आयाई पस्त्या भवति ५ । विदिं ठणेदि मायी मायं कडु मात्रोपना
 जाव, पडिवज्जेजा, तं०—णणहवाते इंसणट्टयाते चरित्तट्टयाते ६ । (सू० १६८)
 'तिहिं ठणेही'त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—'पूर्वसूत्रे मिय्यादर्शनयतामसमसतोफा, इह तु कयाययता
 चयेत् मायामेवेति, शेषं सुगमं, नवरं आलोचनं—'मायी' मायावान् 'मायां' मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलो-
 गुरुसाक्षिका वित्रोटनं—तदध्यवसायविच्छेदनं विशेषनम्—आत्मनः चारित्रस्य वा अतीचारमलहालनं अकरणताभ्युत्थानं—
 पुनर्नैतत् करिष्यामीत्यभ्युपगमः 'अहारिहं' यथोचितं 'पायच्छित्तं'ति पापच्छेदकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपःकर्म—निधि-
 कृतिकादि प्रतिपद्येत, तद्यथा—अकार्षमहमिदमतः कथं निन्द्यमित्यालोचयिष्यामि स्वमाहात्म्यहानिप्राप्तेरित्येवमभिमानात् १
 तथा करोमि चाहमिदानीमेव कथमसाध्विति भणामि २ करिष्यामीति चाहमेतदकृत्यमनागतकालेऽपि कथं प्रायश्चित्तं
 प्रतिपद्य इति । कीर्तिः—एकदिगामिनी प्रसिद्धिः सर्वदिगामिनी सैव वर्णो यशःपर्यायत्वादस्य अयया दानपुण्यफला
 कीर्तिः पराक्रमकृतं यशः; तच्च वर्ण इति तयोः प्रतिषेधोऽकीर्तिः अवर्णश्चेति, अविनयः साधुकृतो मे स्यादिति, इदं च
 सूत्रमप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषार्थेक्षं, 'मायं कडु'त्ति मायां कृत्वा—मायां पुरस्कृत्य माययेत्यर्थः; 'परिहास्यति' हीना भविष्यति
 पूजां पुष्पादिभिः सत्कारो वस्त्रादिभिः; 'मायं कडु'त्ति मायं कडु आलोप्यं'त्ति इह मायी अकृत्यकर-
 मम् ॥ उक्तविपर्ययमाह—'तिही'त्यादि सूत्रत्रयं स्पष्टं, किन्तु 'मायी मायं कडु आलोप्यं'त्ति इह मायी अकृत्यकर-

३ स्थान-
 काययने
 उदेशः ३
 सू० १६८

उपेक्षक इत्यर्थः स्यादिति २, प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः स्थानादुत्थाय 'आय(आए)'त्ति आत्मना एकान्तं-विजनं अन्तं-भूविभागसवक्रामेत्-गच्छेत् । निर्ग्रन्थस्य ग्लायतः-अशक्नुवतः, तद्भवेदनादिना अभिभूयमानस्येत्यर्थः, आहारग्रहणं हि वेदनादिभिरेव कारणैरनुज्ञातं । 'तओ'त्ति तिस्रः 'वियड'त्ति पानकाहारः, तस्य दत्तयः-एकप्रक्षेपप्रदानरूपाः प्रतिग्रहीतुम्-आश्रयितुं वेदनोपशमायेति, उत्कर्षः-प्रकर्षः तद्योगादुत्कर्षा उत्कर्षतीति वोत्कर्षा उत्कृष्टेत्यर्थः, प्रचुरपानकलक्षणा, यया दिनमपि यापयति, मध्यमा ततो हीना, जघन्या यया सकृदेव वितृष्णो भवति यापनामात्रं वा लभते, अथवा पानकविशेषादुत्कृष्टाद्या वाच्याः, तथाहि-कलमकाञ्जिकावश्रावणादेः द्राक्षापानकादेर्वा प्रथमा १ पष्ठीका[दि]काञ्जिकादेर्मध्यमा २ तृणधान्यकाञ्जिकादेरुष्णोदकस्य वा जघन्येति, देशकालस्वरुचिविशेषाद्दोत्कर्षादि नेयमिति ।

तिहि ठाणेहिं समणे निगंथे साहम्मियं संभोगियं करेमाणे णातिक्कमति, तं०—सतं वा ददं, सडुस्स वा निसम्म, तच्चं मोसं आउट्टति चउत्थं नो आउट्टति (सू० १७३) तिविधा अणुन्ना पं० तं०—आयरियत्ताए उवज्जायत्ताए गणि-त्ताते । तिविधा समणुन्ना पं० तं०—आयरियत्ताते उवज्जायत्ताते गणित्ताते, एवं उवसंपया, एवं विजहणा (सू० १७४)

'साहम्मियं'ति समानेन धर्मेण चरतीति साधर्मिकस्तं समू-एकत्र भोगो-भोजनं सम्भोगः-साधूना समानसामाचारीकतया परस्परमुपध्यादिदानग्रहणसंव्यवहारलक्षणः स विद्यते यस्य स साम्भोगिकः तं विसम्भोगो-दानादिभिरसंव्यवहारः स यस्यास्ति स विसम्भोगिकस्तं कुर्वन् नातिक्रामति-न लङ्घयत्याज्ञां सामायिकं वा विहितकारित्वादिति, स्वयमात्मना साक्षात् दृष्ट्वा सम्भोगिकेन क्रियमाणामसंभोगिकदानग्रहणादिकामसमाचारी, तथा 'सहस्स'त्ति श्रद्धा-

म्बकं, दारुपात्रं-काष्ठमयं मृत्तिकापात्रं-मृन्मयं शराववार्धटिकादि, शेषं सुगमं । वस्त्रग्रहणकारणान्याह—‘निर्ही’त्यादि, शी-लज्जा संयमो वा प्रत्ययो-निमित्तं यस्य धारणस्य तत्तथा, जुगुप्सा-प्रवचनलिप्सा विकृताङ्गदर्शनिन मा भूदित्येवं प्रत्ययो यत्र तत्तथा, एवं परीपहाः-शीतोष्णदंशमशकादयः प्रत्ययो यत्र तत्तथा, आह च—‘वेर्ज्वि वाउडे वाइए य हीरि-खड्गपज्जणो चैव । एसिं अणुगहहा लिंगुदयहा य पट्टो उ ॥१॥’ (‘वेज्वि’ति विकृते तथा ‘अप्रायुते’ यखाभावे सति ‘वातिके’ च उच्छूनत्वभाजने द्वियां सत्यां ‘खड्गे’ बृहत्प्रमाणे ‘प्रजनने’ मेहने ‘लिङ्गोदयट्ट’ति स्त्रीदर्शने लिङ्गोदयरक्षार्थ-मित्यर्थः) तथा, ‘तैणगहणानलसेवानिवारणा धम्मसुक्कझाणहा । दिढं कप्पगहणं गिलाणमरणट्टया चैव ॥ १ ॥’ इति, वस्त्रस्य ग्रहणकारणप्रसङ्गात् पात्रस्थापि तान्याख्यायन्ते,—‘अंतरंतवालबुहा सेहाऽऽदेसा गुरु असदुग्गो । साहारणो-गहालद्धिकारणा पायगहणं तु ॥१॥’ (अंतरंतत्ति-ग्लाना आदेशाः-प्राधूर्णकाः, ‘असदु’ति मुकुमारो राजपुत्रादि-प्रव्रजितः ‘साधारणावग्रहात्’ सामान्योपष्टम्भार्थं अलब्धिकार्थं चेति) । निरन्यप्रस्तावान्निर्न्यानेवानुष्ठानतः सप्तसू-त्र्याऽऽह-‘तओ आपं’त्यादि सुगमा, नवरम् आत्मानं रागद्वेषादेरकृत्याद् भवकृपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः ‘घम्मिययाणं पडिचोयणाए’ति धार्मिकेणोपदेशेन-नेदं भवाहशां विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता-उपदेष्टा भवति अनुकूलेतरोपस-र्गकारिणः, ततोऽसावुपसर्गकरणात्रिवर्त्तते ततोऽकृत्यासेवा न भवतीत्यतः आत्मा रक्षितो भवतीति, तूष्णीको वा वाचंयम

१ विकृतेऽप्राहते लच्छित्ते चातिके च हीः महन्मेहने चैव एषां चानुग्रहार्थं लिंगोदयेरक्षार्थं पट्टः ॥ १ ॥ २ वृणग्रहणानलसेवानिवारणाय धम्मसुक्क-
ध्यानाय ग्लानाय मरणार्थाय चैव दृष्टं कल्पग्रहणं ॥१॥ ३ ग्लानवालबुहातुपस्थापितप्राधूर्णकाचार्यराजपुत्रादीनां साधारणोपग्रहार्थं अलब्धिकार्थं च पात्रग्रहणम् ॥१॥

३ स्वान-
काश्यपने
उदेनः ३
सु० १७२

॥ २२८ ॥

उपेक्षक इत्यर्थः स्यादिति २, प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च तंतः स्थानादुत्थाय 'आय(आए)'ति आत्मना एकान्तं-विजनं अन्तं-भूविभागमवकामेत्-गच्छेत् । निर्ग्रन्थस्य ग्लायतः-अशक्नुवतः, तद्भवेदनादिना अभिभूयमानस्येत्यर्थः, आहारग्रहणं हि वेदनादिभिरेव कारणैरनुज्ञातं । 'तओ'ति तिस्रः 'वियड'ति पानकाहारः, तस्य दत्तयः-एकप्रक्षेपप्रदानरूपाः प्रतिग्रहीतुम्-आश्रयितुं वेदनोपशमायेति, उत्कर्षः-प्रकर्षः तद्योगादुत्कर्षा उत्कर्षतीति वोत्कर्षा उत्कृष्टेत्यर्थः, प्रचुरपानकलक्षणा, यया दिनमपि यापयति, मध्यमा ततो हीना, जघन्या यया सकृदेव वितृष्णो भवति यापनामात्रं वा लभते, अथवा पानकविशेषादुत्कृष्टाद्या वाच्याः, तथाहि-कलमकालिकावश्रावणादेः द्राक्षापानकादेर्वो प्रथमा १ पष्टिका[दि]कालिकादेर्मध्यमा २ तृणधान्यकालिकादेरुष्णोदकस्य वा जघन्येति, देशकालस्वरुचिविशेषाद्दोत्कर्षादि नेयमिति ।

तिहि ठाणेहिं समणे निर्गन्थे साहम्मिमयं संभोगियं करेमाणे णातिकमति, तं०—सतं वा द्दुं, सडुस्स वा निसम्म,

तच्चं मोसं आउट्टति चउत्थं नो आउट्टति (सू० १७३) तिविधा अणुन्ना पं० तं०—आयरियत्ताए उवज्जायत्ताए गणि-

त्ताते । तिविधा समणुन्ना पं० तं०—आयरियत्ताते उवज्जायत्ताते गणित्ताते, एवं उवसंपया, एवं विजहणा (सू० १७४)

'साहंमियं'ति समानेन धर्मेण चरतीति साधर्मिकस्तं सम्-एकत्र भोगो-भोजनं सम्भोगः-साधूना समानसामाचारीकतया परस्परमुपध्यादिदानग्रहणसंव्यवहारलक्षणः स विद्यते यस्य स साम्भोगिकः तं विसम्भोगो-दानादिभिरसंव्यवहारः स यस्यास्ति स विसम्भोगिकस्तं कुर्वन् नातिक्रामति-न लङ्घयत्याज्ञां सामायिकं वा विहितकारित्वादिति, स्वयमात्मना साक्षात् दृष्ट्वा सम्भोगिकेन क्रियमाणामसंभोगिकदानग्रहणादिकामसमाचारीं, तथा 'सहुस्स'त्ति श्रद्धा-

श्रद्धानं यस्मिन् अस्ति स श्राद्धः-श्रद्धेयवचनः साधुस्तस्य वचनमिति गम्यते 'निद्राम्य' अवधार्य, तथा 'तच्च'ति एकं द्वितीयं यावत् तृतीयं 'मोसं'ति मृपावादं अकल्पग्रहणपार्श्वस्थदानाविना सायद्यधिपयप्रतिज्ञामङ्गलञ्च-
णमाश्रित्येति गम्यते, 'आवर्त्तते' निवर्त्तते तमालोचयतीत्यर्थः, अनाभोगतस्तस्य भायात् प्रायश्चित्तं चास्योचितं दीयते,
चतुर्थं त्वाश्रित्य प्रायो नो आवर्त्तते-तं नालोचयति, तस्य दर्पत एव भावाविति, आलोचनेऽपि प्रायश्चित्तस्यादानम-
स्येति, अतश्चतुर्थ्यासम्भोगकारणकारिणं विसम्भोगिकं कुर्वन्नातिक्रामतीति प्रकृतम्, उक्तं च "एगं य दो य तिमि च
आउदृत्तस्स होइ पच्छित्तं । आउदृत्तेऽवि तओ परिणे तिण्हं विसंभोगो ॥ १ ॥" इति, एतच्चूर्णिः-से संभोइओ
असुद्धं गिण्हंतो चोइओ भणइ-संता पडिचोयणा, मिच्छामि बुक्कंडं, ण पुणो एवं करिस्सामो, एवमाउदो जमायओ
तं पायच्छित्तं दाउं संभोगो । एवं वीयवाराएवि, एवं तइयवाराएवि, तइयवाराओ परओ चउत्थयाराए तमेयाइ-
यारं सेविऊण आउदृत्तस्सवि विसंभोगो' इति, इह चाद्यं स्थानद्वयं गुरुतरदोपाश्रयं, यतस्तत्र ज्ञातमात्रे श्रुतमात्रे च
विसंभोगः क्रियते; तृतीयं त्वल्पतरदोपाश्रयं, तत्र हि चतुर्थवेलायां स विधीयत इति । 'अणुन्न'त्ति, अनुज्ञानमनुज्ञा-
अधिकारदानं, आचर्यते-मर्यादावृत्तितया सेव्यत इत्याचार्यः, आचारे वा पञ्चप्रकारे साधुरित्याचार्यः, आह च-

१ एकशो वा द्विकृत्वविकृत्यो वा आवर्त्तमानस्य भवति प्रायश्चित्तं आवर्त्तमानस्यापि ततस्त्रयाणां परतः विसंभोगः ॥ १ ॥ २ स चाभोगिकोऽमुदं गृह्यं-
धोरितो भणति सती प्रतिचोदना सिध्या मे दुक्कंतं न पुनरेवं करिष्यामि. एवमायुते यदापमत्तत् प्रायश्चित्तं दत्त्वा संभोगः । एवं द्वितीयवारायामपि, एवं मृती-
यवारायामपि, तृतीयवारायाः परतश्चतुर्थवारायां तमेवातिचारं सेवयित्वा आवर्त्तमानस्यापि विसंभोगः.

“पंचविहं आयारं आयरमाणा तथा पयासंता । आयारं दंसेन्ता आयरिया तेण बुच्चंति ॥ १ ॥” तथा “सुत्तत्थविज्ज लक्ख-
 णजुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य । गणत्तत्तिविप्पमुक्को अत्थं वाएइ आयरिओ ॥ २ ॥” तद्भावस्तत्ता तथा, उत्तरत्र ग-
 णाचार्यग्रहणादनुयोगाचार्यतयेत्यर्थः, तथा उपेत्याधीयतेऽस्मादित्युपाध्यायः, आह च-“संमत्तनाणदंसणजुत्तो सुत्तत्थत-
 दुभयविहिन्नु । आयरियठाणजोगो सुत्तं वाएइ उवझाउ ॥ १ ॥” इति ॥ तद्भाव उपाध्यायता तथा, तथा गणः-साधुस-
 मुदायो यस्यास्ति स्वस्वामिसम्बन्धेनासौ गणी-गणाचार्यस्तद्भावस्तत्ता तथा, गणनायकतयेति भाव इति, तथा समिति-
 सङ्गता औत्सर्गिकगुणयुक्तत्वेनोचिता आचार्यादितया अनुज्ञा समनुज्ञा, तथाहि-अनुयोगाचार्यस्यौत्सर्गिकगुणाः “तैम्हा
 वयसंपन्ना कालोचियगहियसयलसुत्तत्था । अणुजोगाणुण्णाए जोगा भणिया जिणिदेहिं ॥ १ ॥ इहपर(रहा)मोसावाओ
 पवयणखिसा य होइ लोयंसि । सेसाणवि गुणहाणी तित्थुच्छेओ य भावेणं ॥ २ ॥” इति, गणाचार्योऽप्यौत्सर्गिक एवं-
 “सुत्तत्थे निम्माओ पियदढधम्मोऽणुवत्तणाकुसलो । जाईकुलसंपन्नो गंभीरो लद्धिमंतो य ॥ १ ॥ संगहुवग्गहनिरओ
 कयकरणो पवयणाणुरागी य ॥ एवंविहो उ भणिओ गणसामी जिणवरिदेहिं ॥ २ ॥” अथैवंविधगुणाभावे अनुज्ञाया

१ पंचविधमाचारं आचरन्तस्त्वथा प्रकाशयन्तः आचारं दर्शयन्त आचार्यास्तेन उच्यन्ते ॥ १ ॥ सूत्रार्थविहङ्गणयुक्तो गच्छस्याधारभूतध । गणत्तत्तिविप्र-
 मुक्कोऽर्थं वाचयत्याचार्यः ॥ २ ॥ २ सम्यक्त्वज्ञानदर्शनयुक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः । आचार्यस्थानयोग्यः सूत्रं वाचयत्युपाध्यायः ॥ १ ॥ ३ तस्माद्गतसंपन्नाः गृ-
 हीतकालोचितसकलसूत्रार्थाः । अनुयोगानुज्ञाया योग्या भणिता जिनेन्द्रैः ॥ १ ॥ इतरथा तु श्रुपावादः प्रवचननिन्दा च भवति लोके । शेषाणामपि गुणहाणि-
 स्त्रीयैश्चेदद्वावश्यं तथा ॥ २ ॥ ४ सूत्रार्थयोर्निर्मातः प्रियदढधर्मोऽनुवर्तनाकुशलः । जातिकुलसंपन्नो गंभीरो लब्धिमन्तः ॥ १ ॥ संप्रहोपग्रहनिरतः कृतकरणः
 प्रवचनानुरागी च । एवंविध एव भणितो गणस्थानी जिनवरेन्द्रैः ॥ २ ॥

श्रद्धानं यस्मिन् अस्ति स श्राद्धः-श्रद्धेयवचनः कोऽप्यन्यः साधुस्तस्य वचनमिति गम्यते 'निदाम्य' अत्रपार्यं, तथा 'तच्च'ति एकं द्वितीयं यावत् तृतीयं 'मोसं'ति मृपावापं अकल्पग्रहणपार्ष्वस्यदानादिना सायद्यधिरयप्रतिज्ञाभङ्गउच्च-णमाश्रित्येति गम्यते, 'आवर्त्तते' निवर्त्तते तमालोचयतीत्यर्थः, अनाभोगतस्तस्य भायात् प्रायश्चित्तं चास्योचितं दीयते, चतुर्थं त्वाश्रित्य प्रायो नो आवर्त्तते-तं नालोचयति, तस्य दर्पत एव भायाविति, आलोचनेऽपि प्रायश्चित्तस्यादानम-स्येति, अतश्चतुर्थसम्भोगकारणं विसम्भोगिकं कुर्वन्नातिक्रामतीति प्रकृतम्, उक्तं च "क्षुं य दो न तिष्ठि च आउदृंतस्स होइ पच्छिंतं । आउदृंतेऽवि तओ परिणे तिण्हं विसंभोगो ॥ १ ॥" इति, एतश्चूर्णिः-सं संभोइओ असुद्धं गिण्हंतो चोइओ भणइ-संता पडिचोयणां, मिच्छामि बुक्कडं, ण पुणो एवं करिस्सामो, एवमाउदो जमावत्तो तं पायच्छिंतं दावं संभोगो । एवं वीयवाराएवि, एवं तइयवाराएवि, तइयवाराओ परओ चउत्त्यवाराए तमेयाइ-यारं सेविज्जण आउदृंतस्सवि विसंभोगो' इति, इह चाद्यं स्थानद्वयं गुरुतरदोषाश्रयं, यतस्तत्र ज्ञातमात्रे श्रुतमात्रे च विसंभोगः क्रियते; तृतीयं त्वल्पतरदोषाश्रयं, तत्र हि चतुर्थवेलायां स विधीयत इति । 'अणुद्ध'स्ति, अनुज्ञानमनुज्ञा-अधिकारदानं, आचर्यते-मर्यादावृत्तितया सेव्यत इत्याचार्यः, आचारे वा पञ्चप्रकारे साधुरित्याचार्यः, आह च-

१ एकशो वा द्विकृत्वविकृतो वा आवर्त्तमानस्य भवति प्रायश्चित्तं आवर्त्तमानस्यापि ततः प्रायश्चित्तं ॥ १ ॥ २ य एवमभोगोऽदुष्टं एव-
 क्षोदितो भणति सती प्रतिचोदना मिथ्या मे दुक्कतं न पुनरेवं करिष्यामि. एवमावृते यदापमस्तत् प्रायश्चित्तं इत्था संभोगः । एवं द्वितीयवारायामपि, एवं तृती-
 यवारायामपि, तृतीयवारायाः परतश्चतुर्थवारायां तमेवातिवारं सेवयित्वा आवर्त्तमानस्यापि विसंभोगः.

१ स्थान-
 काण्ययने
 उदेसाः १
 सू० १७४

॥ १२९ ॥

स्पन्नं यतिं तमर्थमननुतिष्ठन्तं सिद्धप्रयोजनं वा परित्यजति यत् साऽऽचार्यविहानिः उक्तं च—“उचसंपन्नो जं कारणं तु तं कारणं अपूरितो । अहवा समाणियंमी सारणया वा विसर्गो वा ॥ १ ॥” इति, एवमुपाध्यायगणिनोरपीति ॥ इयमन्तरं विशिष्टा साधुकायचेष्टा त्रिस्थानकेऽवतारिता, अधुना तु वचनमनसी तल्युदासौ च तत्रावतारयन्नाह—
 तिविहे वयणे पं० तं०—तब्बयणे तदन्नवयणे णोअवयणे णोअवयणे पं० तं०—णोतब्बयणे णो तदन्नवयणे अवयणे । तिविहे मणे पं० तं०—तस्मणे तयन्नमणे णोअमणे, तिविहे अमणे पं० तं०—णोतंमणे णोतयन्नमणे,

अमणे (सू० १७५)

सूत्रचतुष्टयम्, अस्य गमनिका-तस्य-विवक्षितार्थस्य घटादेर्वचनं-भणनं तद्वचनं, घटार्थपेक्षया घटवचनवत्, तस्माद्-विवक्षितघटादेरन्यः-पटादिस्तस्य वचनं तदन्यवचनम्, घटापेक्षया पटवचनवत्, नोअवचनम्-अभणननिवृत्तिवचनमात्रं डित्थादिवदिति, अथवा सः-शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थोऽनेनोच्यत इति तद्वचनं यथार्थनामैत्यर्थः; ज्वलनतपनादिवत्, तथा तस्मात्-शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टादन्यः-शब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थ उच्यते अनेनेति तदन्यवचनमयथार्थमित्यर्थः; मण्डपादिवत्, उभयव्यतिरिक्तं नोअवचनं, निरर्थकमित्यर्थो, डित्थादिवत्, अथवा तस्य-आचार्यादेर्वचनं तद्वचनं तद्व्यतिरिक्तवचनं तदन्यवचनं-अविवक्षितप्रणेतृविशेषं नोअवचनं वचनमात्रमित्यर्थः, त्रिविधवचनप्रतिषेधस्त्ववचनं, तथाहि-नोतद्वचनं घटापेक्षया पटवचनवत्, नोतदन्यवचनं घटे घटवचन-

१ यत्कारणमाश्रित्योपसंपन्नस्तत्कारणमपूरयन् अथवा समानिते (संपूर्णे) सारणता च विसर्गो वा ॥ १ ॥

अप्यभावात् कथमन्या समनुज्ञा भविष्यतीति?, अत्रोच्यते, उक्तगुणानां मध्यात् अन्यतमगुणाभावेऽपि कारणशिशोपात्
 सम्भवत्येवासौ, कथमन्यथाऽभिधीयते—“जे यैवि मंदिच्छिं गुहं विइत्ता, उहरे इमे अप्पमुपत्ति नया । हीउंति मिच्चं
 पडिवज्जमाणा, करेति आसायण ते गुरूणं ॥ १ ॥” इति, अतः केषाञ्चित् गुणानामभावेऽप्यनुज्ञा समप्रगुणभावे तु म-
 ननुज्ञेति स्थितम्, अथवा स्वस्य मनोज्ञाः—समानसामाचारीकृतया अभिरुचिताः स्वमनोज्ञाः सद्य या मनोज्ञानादिभि-
 रिति समनोज्ञाः—एकसाम्भोगिकाः साधवः, कथं त्रिविधा इत्याह—“आचार्यतये”त्यादि, भिक्षुशुलकादिभेदाः सन्तोऽपि
 न विवक्षिताः, त्रिस्थानकाधिकारादिति । ‘एवं उवसंपय’त्ति, ‘एवं’मित्याचार्यत्वादिभिस्त्रिधा समनुज्ञापत् । उपगंपत्तिरु-
 पसंपत्-ज्ञानार्थं भवदीयोऽहमित्यभ्युपगमः, तथाहि—कश्चित् स्वाचार्योदिसन्दिष्टः सम्यक्श्रुतप्रधानां दर्शनप्रभाव-
 कशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणस्थिरीकरणविस्मृतसन्धानार्थं तथा चारित्रविशेषभूताय वैयावृत्त्याय क्षपणाय वा सन्दि-
 ष्टमाचार्यान्तरं यदुपसम्पद्यते, उक्तं च—“उवसंपया य तिविहा णाणे तह दंसणे चरित्ते य । दंसणणाणे तिविहा दु-
 विहा य चरित्तअट्टाप ॥ १ ॥” इति, सेयमाचार्योपसम्पद्, एवमुपाध्यायगणिनोरपीति, ‘एवं विजरुण’त्ति ‘एवं’मित्या-
 चार्यत्वादिभेदेन त्रिधैव विहानं-परित्यागः, तच्च आचार्योदेः स्वकीयस्य प्रमाददोषमाश्रित्य वैयावृत्त्यक्षपणार्थमाचार्यान्त-
 रोपसम्पत्त्या भवतीति, आह च—“नियगच्छादन्नंमि उ सीयणदोसाइणा होइ”त्ति, अथवा आचार्यो ज्ञानार्थमुपस-

१ ये चापि गुहं मंद इति विदित्वा बालोऽसावल्पश्रुत इति च ज्ञात्वा मिथ्यात्वं प्रतिपद्यमाना हीलयंति ये गुरूणामाशातनो कुर्वन्ति ॥ १ ॥ २ उपसंपद्य
 त्रिविधा ज्ञाने तथा दर्शने चारित्र्ये च दर्शनज्ञाने त्रिविधा द्विविधा च चारित्र्यार्थं ॥ १ ॥ ३ नियगच्छादन्यत्र सीदनदोषादिभेदमभवति

म्पन्नं यतिं तमर्थमननुतिष्ठन्तं सिद्धप्रयोजनं वा परित्यजति यत् साऽऽचार्यविहानिः उक्तं च—“उचसंपन्नो जं कारणं तु तं कारणं अपूरितो । अहवा समाणियंमी सारणया वा विसर्गो वा ॥ १ ॥” इति, एवमुपाध्यायगणिनोरपीति ॥ इयम-
नन्तरं विशिष्टा साधुकायचेष्टा त्रिस्थानकेऽवतारिता, अधुना तु वचनमनसी तल्युदासी च तत्रावतारयन्नाह—
तिविहे वयणे पं० तं०—तव्वयणे णोअवयणे, तिविहे अवयणे पं० तं०—णोतव्वयणे णो तदन्नवयणे
अवयणे । तिविहे मणे पं० तं०—तम्मणे तयन्नमणे णोअमणे, तिविहे अमणे पं० तं०—णोतंमणे णोतयन्नमणे,
अमणे (सू० १७५)

सूत्रचतुष्टयम्, अस्य गमनिका-तस्य-विवक्षितार्थस्य घटादेर्वचनं-भणनं तद्वचनं, घटार्थपेक्षया घटवचनवत्, त-
स्माद्-विवक्षितघटादेरन्यः-पटादिस्तस्य वचनं तदन्यवचनम्, घटापेक्षया पटवचनवत्, नोअवचनम्-अभणननिवृत्ति-
र्वचनमात्रं डित्यादिवदिति, अथवा सः-शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थोऽनेनोच्यत इति तद्वचनं यथार्थनामेत्यर्थः,
ज्वलनतपनादिवत्, तथा तस्मात्-शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टादन्यः-शब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थ उच्यते
अनेनेति तदन्यवचनमथार्थमित्यर्थः, मण्डपादिवत्, उभयव्यतिरिक्तं नोअवचनं, निरर्थकमित्यर्थो, डित्यादिवत्, अ-
थवा तस्य-आचार्यादेर्वचनं तद्वचनं तद्व्यतिरिक्तवचनं तदन्यवचनं-अविवक्षितप्रणेतृविशेषं नोअवचनं वचनमात्र-
मित्यर्थः, त्रिविधवचनप्रतिषेधस्त्ववचनं, तथाहि-नोतद्वचनं घटापेक्षया पटवचनवत्, नोतदन्यवचनं घटे घटवचन-

वत्, अवचनं वचननिवृत्तिमात्रमिति, एवं व्याख्यान्तरापेक्षयाऽपि नेयम्, तस्य-देवदत्तादेस्तस्मिन् वा पटादौ मनस्त-
 न्नमः ततो-देवदत्ताद् अन्यस्य-यज्ञदत्तादेर्घटापेक्षया पटादौ वा मनस्तदन्वयमनः, अविद्यहितसम्बन्धियधियोगं तु मनोमानं
 नोअमन इति, एतदनुसारेणामनोऽप्युह्यमिति ॥ अनन्तरं संयतमनुष्यादिव्यापारा उक्ताः, इदानीं तु प्रायो देवव्यापा-
 रान् 'निही'त्यादिभिरष्टाभिः सूत्रैराह—

तिर्हि ठणेर्हि अप्पुड्डीकाते सिता, तं०—सस्ति च णं देसंसि वा णो पदेवे उदगजोगिया जीवा य णो-
 गला य उदगत्ताते वकमंति विउकमंति चयंति उवजंति, देवा णागा जक्सा भूला णो सम्मारादिवा भयंति, तस्य
 समुद्धियं उदगपोगलं परिणतं वासितुकामं अन्नं देसं साहरंति अन्भवरलां च णं समुद्धितं परिणतं वासितुकामं पा-
 उकाए विधुणति, इत्थेर्हि तिर्हि ठणेर्हि अप्पुड्डीकाते सिता ? । तिर्हि ठणेर्हि महापुड्डीकाते सिता, तंलदा-संसि च णं
 देसंसि वा पतेसंसि वा बह्वे उदगजोगिता जीवा य पोगला य उदगत्ताते वकमंति विउकमंति पयंति उवयमंति, देवा
 जक्खा नागा भूला सम्माराहिता भवंति, अन्नत्य समुद्धितं उदगपोगलं परिणयं वासितुकामं तं देसं साहरंति अन्व-
 वरलां च णं समुद्धितं परिणयं वासितुकामं णो वाउवातो विधुणति, इत्थेर्हि तिर्हि ठणेर्हि महापुड्डीकाए सिता २ ।
 (सू० १७६)

सुगमानि चैतानि, किन्तु 'अप्पुड्डीकाए'सि, अल्पः-स्तोकः अविद्यमानो वा वर्षणं वृष्टिः-अधः पतनं वृष्टिमथानः
 कायो-जीवनिकायो व्योमनिपतदृक्काण इत्यर्थः, वर्षणधर्मयुक्तं बोदकं वृष्टिः, तस्याः कालो-राशिर्हृष्टिकायाः, अल्पः-

३ स्यात्
 काप्ययने
 उर्ध्वः ३
 सू० १७६

श्रासौ वृष्टिकायश्च अल्पवृष्टिकायः स 'स्याद्' भवेत् तस्मिन् तत्र-मगधादौ, चशब्दोऽल्पवृष्टिताकारणान्तरसमुच्चयार्थः,
 णसित्यलङ्कारे, 'देशे' जनपदे प्रदेशे-तस्यैवैकदेशरूपे, वाशब्दौ विकल्पाथौ, उदकस्य योनयः-परिणामकारणभूता उद-
 कयो नयस्त एवोदकयोनिना-उदकजननस्वभावा 'व्युत्क्रामन्ति' उत्पद्यन्ते 'व्यपक्रामन्ति' च्यवन्ते, एतदेव यथायोगं
 पर्यायत आचष्टे-च्यवन्ते उत्पद्यन्ते क्षेत्रस्वभावादित्येकं, तथा 'देवा' वैमानिकज्योतिष्काः 'नागा' नागकुमारा भवनपंत्यु-
 पलक्षणमेतत्, यक्षा भूता इति व्यन्तरोपलक्षणम्, अथवा देवा इति सामान्यं नागादयस्तु विशेषः, एतद्ग्रहणं च प्राय
 एषामेवंविधे कर्मणि प्रवृत्तिरिति ज्ञापनाय, विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति, नोसम्यगाराधिता भवन्ति अविनयकरणाज्जन-
 पदैरिति गम्यते, ततश्च तत्र-मगधादौ देशे प्रदेशे वा तस्यैव समुत्थितम्-उत्सन्नं उदकप्रधानं पौद्गलं-पुद्गलसमूहो मेघ
 इत्यर्थः उदकपौद्गलं, तथा 'परिणतं' उदकदायकावस्थाप्राप्तम्, अत एव विद्युदादिकरणाद्द्विपितुकामं सदन्यं देशमङ्गा-
 दिकं संहरन्ति-नयन्तीति द्वितीयं, अत्राणि-मेघास्तैर्वैदलकं-दुर्विनं अभ्रवर्दलकं 'वाउआए'त्ति वाउकायः प्रचण्डवातो
 'विद्युनाति' विध्वंसयतीति तृतीयम् 'इच्च' इत्यादि निगमनमिति, एतद्विपर्यासादनन्तरसूत्रम् ।

तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु इच्छेज्ज माणुस्सं लोगं हव्वमागच्छित्ते, णो चेव णं संचातेति हव्वमाग-
 च्छित्तए, सं०—अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छित्ते गिद्धे गढिते अज्झोववन्ने से णं माणुस्सते
 कामभोगे णो आढाति णो परियाणाति णो अट्ठं वंधति णो नियाणं पगरेति णो ठिइफफ्फं पफरेति, अहुणोववन्ने
 देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छित्ते गिद्धे गढिते अज्झोववन्ने तरस णं माणुस्सए पेम्मे वोच्छिण्णे दिव्वे संफंते

वत्, अवचनं वचननिवृत्तिमात्रमिति, एयं व्याख्यान्तरापेक्षयाऽपि नेयम्, तस्य-श्रेयदत्तादेलास्मिन् वा पटादौ गन्त-
 न्मनः ततो-देवदत्ताद् अन्यस्य-यज्ञदत्तादेर्घापेक्षया पटादौ वा मनस्तदन्यमनः, अविचक्षितसन्नन्विपयिणों तु मनोमायं
 नोअमन इति, एतदनुसारेणामनोऽप्युह्यमिति ॥ अनन्तरं संयतमनुष्यादिव्यापारा उक्ताः, इदानीं तु प्रायो देयव्यापा-
 रान् 'तिही'त्यादिभिरष्टाभिः सूत्रैराह—

तिहिं ठणेहिं अप्पुट्टीकाते सिता, तं०—तस्सि च णं देसंसि वा णो षट्ठे उदगजोणिया उीता य वो-
 गला य उदगत्ताते वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति, देवा णागा जक्खया भूता णो सम्मगाराहिता भयंति, तत्थ
 समुट्ठियं उदगपोगलं परिणतं वासितुकामं अद्यं देसं साहरंति उच्चमवरुलां च णं समुट्ठितं परिणतं वागिगुट्ठानं वा-
 उकाए विधुणति, इत्थेहिं तिहिं ठणेहिं अप्पुट्टीकाते सिता १ । तिहिं ठणेहिं मएपुट्टीकाते सिता, तं०—अंति च णं
 देसंसि वा पतेसंसि वा वह्वे उदगजोणिता जीवा य पोगला य उदगत्ताते यणमंति विउक्कमंति चयंति उदगजंति, देवा
 जक्खया नागा भूता सम्मगाराहिता भयंति, अत्रत्य समुट्ठितं उदगपोगलं परिणयं वासितुकामं तं देसं साहरंति अच्च-
 वरुलां च णं समुट्ठितं परिणयं वासितुकामं णो वाउआतो विधुणति, इत्थेहिं तिहिं ठणेहिं मएपुट्टीकाए सिता २ ।
 (सू० १७६)

सुगमानि चैतानि, किन्तु 'अप्पुट्टीकाए'सि, अल्पः-स्तोकः अविद्यमानो वा वर्षणं वृष्टिः-अथः पल्लवं वृष्टिप्रधानः
 कायो-जीवनिकायो व्योमनिपतदप्काय इत्यर्थः, वर्षणधर्मयुक्तं धोदकं वृष्टिः, तस्याः कायो-राशिर्वृष्टिकायोः, अल्पः-

३ म्यान
 कापयने
 उद्वेगः ३
 सू० १७६

॥ १७६ ॥

श्चासौ वृष्टिकायश्च अल्पवृष्टिकायः स 'स्याद्' भवेत् तस्मिंस्तत्र-मगधादौ, चशब्दोऽल्पवृष्टिताकारणान्तरसमुच्चयार्थः, णमित्यलङ्कारे, 'देशे' जनपदे प्रदेशे-तस्यैवैकदेशरूपे, वाशब्दौ विकल्पाथौ, उदकस्य योनयः-परिणामकारणभूता उदक्योनयस्त एवोदकयोनिता-उदकजननस्वभावा 'व्युत्क्रामन्ति' उलघन्ते 'व्यपक्रामन्ति' च्यवन्ते, एतदेव यथायोगं पर्यायत आचष्टे-च्यवन्ते उलघन्ते क्षेत्रस्वभावादित्येकं, तथा 'देवा'वैमानिकज्योतिष्काः 'नागा'नागकुमारा भवनपंत्युपलक्षणमेतत्, यक्षा भूता इति व्यन्तरोपलक्षणम्, अथवा देवा इति सामान्यं नागादयस्तु विशेषः, एतद्ग्रहणं च प्राय एषामेवंविधे कर्मणि प्रवृत्तिरिति ज्ञापनाय, विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति, नोसम्यगाराधिता भवन्ति अविनयकरणाज्जनपदैरिति गम्यते, ततश्च तत्र-मगधादौ देशे प्रदेशे वा तस्यैव समुत्थितम्-उलघ्नं उदकप्रधानं पौद्गलं-पुद्गलसमूहो मेघ इत्यर्थः उदकपौद्गलं, तथा 'परिणतं' उदकदायकावस्थाप्राप्तम्, अत एव विद्युदादिकरणाद्द्वर्षितुकामं सदन्यं देशमङ्गादिकं संहरन्ति-नयन्तीति द्वितीयं, अत्राणि-मेघास्तैर्वर्षलकं-दुर्दिनं अभ्रवर्षलकं 'वाउआए'त्ति वाउकायः प्रचण्डवातो 'विधुनाति' विध्वंसयतीति तृतीयम् 'इच्च'इत्यादि निगमनमिति, एतद्विपर्यासादनन्तरसूत्रम् ।

तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु इच्छेज माणुरसं लोगं हव्वमागच्छित्ते, णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तए, तं०—अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छित्ते गिद्धे गढित्ते अज्झोववन्ने से णं माणुरस्सत्ते कामभोगे णो आढाति णो परियाणाति णो अट्ठं बंधति णो नियाणं पगरेति णो ठिइपकप्पं पकरेति, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छित्ते गिद्धे गढित्ते अज्झोववन्ने तस्स णं माणुरस्सए पेम्मे वोच्छिण्णे दिव्वे संकत्ते

भवति, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छित्ते जाव अज्जोववन्ने तस्स णं एवं भवन्ति—इयञ्चि न
 गच्छं मुहुत्तं गच्छं, तेणं कालेणमप्पाउया मणुस्सा कालधम्मणुणा संजुत्ता भवन्ति, इहेतेहिं तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे
 देवलोगेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते ३ । तिहिं ठाणेहिं देवे अहु-
 णोववन्ने देवलोगेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए, संचातेइ हव्वमागच्छित्तते—अहुणोववन्ने देवे अहु-
 दिव्वेसु कामभोगेसु अमुच्छित्ते अगिद्धे अगिद्धे अणज्जोववन्ने तस्स णमेवं भवति—अत्थि णं मम माणुस्सते भवे प्रापरि-
 तेति वा उवज्जातेति वा पवत्तीति वा धेरेति वा गणीति वा गणधरेति वा गणावच्छेदेति वा, जेहिं पम्पोनं नते इगा
 एतारूवा दिव्वा देविड्डी दिव्वा देवजुती दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागते तं गच्छामि णं ते भगवन्ते पंरामि
 णंससामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासामि, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभो-
 गेसु अमुच्छित्तए जाव अणज्जोववन्ने तस्स णं एवं भवति—एस णं माणुस्सते भवे णणीति वा तवरसीति वा अतिदुक्खु-
 णं भगवन्तं वंदामि णंससामि जाव पज्जुवासामि, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु जाव अणज्जो-
 ववन्ने, तस्स णमेवं भवति—अत्थि णं मम माणुस्सते भवे माताति वा जाव सुण्हाति वा तं गच्छामि णं तेसिमंतिंयं
 पाउभवामि पासंतु ता मे इमं एतारूवं दिव्वं देविड्डी दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुभावं लद्धं पत्तं अभिसमन्नागयं,
 इहेतेहिं तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते संचातेति हव्वमागच्छित्तते,

४ (सू० १७७) . ६

अधुनोपपन्नो देवः, केत्याह-देवलोकेष्विति, इह च बहुवचनमेकस्यैकदा अनेकेषूपपादासम्भवादेकार्थे हृदयं वचन-
 व्यत्ययाद्देवलोकानेकत्वोपदर्शनार्थं वा अथवा देवलोकेषु मध्ये कचिद्देवलोक इति, 'इच्छेद्' अभिलषेत्, पूर्वसङ्गतिक-
 दर्शनाद्यर्थं मानुषाणामयं मानुषस्तं 'हृद्वं' शीघ्रं 'संचाएइ'ति शक्नोति, दिवि-देवलोके भवा दिव्यास्तेषु कामौ च-श-
 व्दरूपलक्षणौ भोगाश्च-गन्धरसस्पर्शाः कामभोगास्तेषु, अथवा काम्यन्त इति कामाः-मनोज्ञास्ते च ते भुज्यन्त इति
 भोगाः-शब्दादयस्ते च कामभोगास्तेषु मूर्च्छित इव मूर्च्छितो-मूढः, तत्स्वरूपस्यानित्यत्वादेर्विधोधाक्षमत्वात्, गृहः-तदा-
 काङ्क्षावान् अतुप्त इत्यर्थः, ग्रथित इव ग्रथितस्तद्विषयस्नेहज्जूभिः सन्दर्भित इत्यर्थः, अधुपपन्नः-आधिक्येनासक्तोऽत्य-
 न्ततन्मना इत्यर्थः, 'नो आद्रियते' न तेज्वादरवान् भवति 'नो परिजानाति' एतेऽपि वस्तुभूता इत्येवं न मन्यते,
 तथा तेष्विति गम्यते, नो अर्थं वध्नाति-एतैरिदं प्रयोजनमिति न निश्चयं करोति, तथा तेषु नो निदानं प्रकरोति-एते
 मे भूयासुरित्येवमिति, तथा तेष्वेव नो स्थितिप्रकल्पम्-अवस्थानविकल्पनमेतेष्वहं तिष्ठेयमिति एते वा मम तिष्ठन्तु-
 स्थिरीभवन्त्वित्येवंरूपं स्थित्या वा-मर्यादया विशिष्टः प्रकल्पः-आचार आसेवेत्यर्थस्तं 'प्रकरोति' कर्तुमारभते, प्रश-
 व्दस्यादिकमार्थत्वादिति, एवं दिव्यविषयप्रसक्तिरित्येकं कारणं १, तथा यतोऽसावधुनोपपन्नो देवो दिव्येषु कामभोगेषु
 मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तस्य मानुष्यकं-मनुष्यविषयं प्रेम-स्नेहो येन मनुष्यलोके आगम्यते तद् व्यवच्छिन्नं, दिवि
 भवं दिव्यं-स्वर्गगतवस्तुविषयं सङ्क्रान्तं-तत्र देवे प्रविष्टं भवतीति दिव्यप्रेमसङ्क्रान्तिरिति द्वितीयम् २, तथाऽसौ देवो
 यतो दिव्यकामभोगेषु मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तत्प्रतिबन्धात् 'तस्स णं'ति तस्य-देवस्य 'एवं'ति एवंप्रकारं

भवति, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु सुच्छित्ते जाव अन्होरापन्ने गम्म नं एवं भवति—इण्हिं न
 गच्छं सुहुत्तं गच्छं, तेणं कालेणमप्पाडया मणुरसा कालधम्मणा संजुत्ता भवंति, इमेवेहिं निदि ठानेहिं भदुजोराओ देवे
 देवलोगेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तए ३ । निदि ठानेहिं देवे भदु-
 णोववन्ने देवलोगेसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए, संचातेइ हव्वमागच्छित्तए—अहुणोपपन्ने देवे देवलोगेसु
 दिव्वेसु कामभोगेसु असुच्छित्ते अगिद्धे अगहिते अणञ्जोववन्ने तस्स णमेवं भवति—अथि णं मम माणुरसतो भवे मापरि-
 तेति वा उवज्झातेति वा पवत्तीति वा धेरेति वा गणीति वा गणयरेति वा गणावच्छेदेति वा, नेयि पमाणेनं मो इमा
 एतारूवा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुती दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागते तं गच्छामि णं ते भगन्तो गंसानि
 णंसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइयं पञ्जुवासामि, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु रिच्छेसु कामभो-
 गेसु असुच्छित्तए जाव अणञ्जोववन्ने तस्स णं एवं भवति—एस णं माणुरसते भवे णणीति वा उपरसीति वा अत्तिपुक्कटु-
 करकारो तं गच्छामि णं भगवंतं वंदांमि णंसामि जाव पञ्जुवासामि, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु जाव अणञ्जो-
 ववन्ने, तस्स णमेवं भवति—अथि णं मम माणुरसते भवे माताति वा जाव सुण्हति पा तं गच्छामि णं तेरिगंथियं
 पाउम्भवामि पासंतु वा मे इमं एतारूवं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुमावं लद्धं पत्तं अभिसमन्नागवं,
 इचेतेहिं तिहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु इच्छेज्ज माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए संचातेति हव्वमागच्छित्तए,

४ (सू० १७७) . २

३ अमान-
 काप्यपत्ते
 र्देमा ३
 सू० १७७

अधुनोपपन्नो देवः, केल्याह-देवलोकेष्विति, इह च बहुवचनमेकस्यैकदा अनेकेषूपपादासम्भवादेकार्थे हृदयं वचन-
 व्यत्ययाद्देवलोकानेकत्वोपदर्शनार्थं वा अथवा देवलोकेषु मध्ये क्वचिद्देवलोक इति, 'इच्छेद्' अभिलषेत्, पूर्वसङ्गतिक-
 दर्शनाद्यर्थं मानुषाणामयं मानुषस्तं 'हृद्वं' शीघ्रं 'संचाएइ'त्ति शक्नोति, दिवि-देवलोकं भवा दिव्यास्तेषु कामौ च-श-
 व्दरूपलक्षणौ भोगाश्च-गन्धरसस्पर्शाः कामभोगास्तेषु, अथवा काम्यन्त इति कामाः-मनोज्ञास्ते च ते भुज्यन्त इति
 भोगाः-शब्दादयस्ते च कामभोगास्तेषु मूर्च्छित इव मूर्च्छितो-मूढः, तत्स्वरूपस्यानित्यत्वादेर्विवोधोधाक्षमत्वात्, गृहः-तदा-
 काङ्क्षयान् अतृप्त इत्यर्थः, ग्रथित इव ग्रथितस्तद्विषयस्नेहरज्जुभिः सन्दर्भित इत्यर्थः, अद्युपपन्नः-आधिक्येनासक्तोऽत्य-
 न्ततन्मना इत्यर्थः, 'नो आद्रियते' न तेज्वादरयान् भवति 'नो परिजानाति' एतेऽपि वस्तुभूता इत्येवं न मन्यते,
 तथा तेष्विति गम्यते, नो अर्थं वभ्राति-एतैरिदं प्रयोजनमिति न निश्चयं करोति, तथा तेषु नो निदानं प्रकरोति-एते
 मे भूयासुरित्येवमिति, तथा तेष्वेव नो स्थितिप्रकल्पम्-अवस्थानविकल्पनमेतेष्वहं तिष्ठेयमिति एते वा मम तिष्ठन्तु-
 स्थिरीभवन्वित्येवंरूपं स्थित्या वा-मर्यादया विशिष्टः प्रकल्पः-आचार आसेवेत्यर्थस्तं 'प्रकरोति' कर्तुमारभते, प्रश-
 व्दस्यादिकमार्थत्वादिति, एवं दिव्यविषयप्रसक्तिरित्येकं कारणं १, तथा यतोऽसावधुनोपपन्नो देवो दिव्येषु कामभोगेषु
 मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तस्य मानुष्यकं-मनुष्यविषयं प्रेम-स्नेहो येन मनुष्यलोकं आगम्यते तद् व्यवच्छिन्नं, दिवि
 भवं दिव्यं-स्वर्गतयस्तुविषयं सङ्क्रान्तं-तत्र देवे प्रविष्टं भवतीति दिव्यप्रेमसङ्क्रान्तिरिति द्वितीयम् २, तथाऽसौ देवो
 यतो दिव्यकामभोगेषु मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तस्यतिवन्धात् 'तस्स णं'ति तस्य-देवस्य 'एवं'ति एवंप्रकारं

चित्तं भवति, यथा 'इयणिंह'ति इत इदानीं न गच्छामि, 'मुहुत्तं'ति मुहुत्तं गच्छामि कृतकृत्यत्वादागमनशक्तौ भवति तेन फालेन गतेनेति शेषः, तस्मिन् या शान्ते
 कालेण'ति येन तत्कृत्यं समाप्यते स च कृतकृत्यत्वादागमनशक्तौ भवति तेन फालेन गतेनेति शेषः, तस्मिन् या शान्ते
 गते, शंशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः, अल्पायुषः स्वभावादेव मनुष्या मात्रादयो यदर्थनार्थमात्रिगमिति ते काउप्यभोज-
 मरणेन संयुक्ता भवन्ति, कस्यासौ दर्शनार्थमागच्छत्विति असमाप्तकर्तव्यता नाम तृतीयमिति ३, 'इयेणही'त्यादिनिगमनं
 ३ ॥ देवकामेषु कश्चिदस्मृच्छितादिविशेषणो भवति, तस्य च मन इति गम्यते, एवंभूतं भवति—'आचार्यः' प्रतिबोधपर-
 प्रवाजकादिः अनुयोगाचार्यो वा 'इतिः' एवंप्रकारार्थो वाशब्दो विकल्पार्थः, प्रयोगत्वेयं-मनुष्यमये ममाचार्योऽ-
 स्तीति वा, उपाध्यायः-सूत्रदाता सोऽस्तीति वा, एवं सर्वत्र, नवरं प्रवर्तयति साधूनाचार्योपदिष्टेषु येषामृत्त्यादिव्यति-
 प्रवर्ती, उक्तं च—'तवसंजमजोगेसुं जो जोगो तत्थ तं प्यहेइ । असहं च नियत्तेइ गणतत्तितो पयत्ती ३ ॥ १ ॥' इति,
 प्रवर्तिव्यापारितान् साधून् संयमयोगेषु सीदतः स्थिरीकरोति इति स्थिरः; उक्तं च—'धिरकरणा पुण धेरो पयत्ति-
 वावारिएसु अत्थेषु । जो जत्थ सीयइ जई संतवलो तं धिरं कुणइ ॥ १ ॥' इति, गणोऽस्यास्तीति गणी-गणाचार्यः,
 गणधरो-जिनशिष्यविशेषः आर्थिकाप्रतिजागरको वा साधुविशेषः; उक्तं च—'पियधम्मे दढधम्मे संविग्गो उच्चुओ य
 तेयंसी । संगहुवगहकुसलो सुत्तत्थविज्ज गणाहिवई ॥ १ ॥' गणस्यावच्छेदो-विभागोऽंशोऽस्यास्तीति, यो हि गणांशो

१ तपःसंयमयोगेषु यो योग्यस्त्र तं प्रवर्तयति । असहं च निवर्तयति गणतत्तितः प्रवर्ती ३ ॥ २ स्थिरकरणायुनः स्वमिः । प्रवर्तकत्वात्प्रातिवेक-
 यं । यो यत्र सीदति यतिस्सद्वल्लं स्थिरं करोति ॥ १ ॥ ३ त्रियधर्मा दृढधर्मा संविम ऋडुडव तेजस्वी । संमहोपमहच्छकाः सुशाकंभिर पयाभिरुत्तिः ३ ॥ ४

३ श्यान-
 कात्पर्यने
 उदेना ३
 पृ० १७५

गृहीत्वा गच्छोपष्टम्भायैद्योपधिमार्गणादिनिमित्तं विहरति स गणावच्छेदकः, आह च—“उञ्जा (व्भा) वणापहावणखेतोव-
 हिमगणानु अविसाई । सुत्तथतदुभयविज्ज गणवच्छो एरिसो होइ ॥ १ ॥” इति, ‘इम’त्ति इयं प्रत्यक्षासन्ना एतदेव रूपं
 यस्या न कालान्तरे रूपान्तरभाक् सा एतद्गुणा दिव्या-स्वर्गसम्भवा प्रधाना वा देवानां-सुराणामृद्धिः-श्रीर्विमानरत्ना-
 दिसम्पदेवद्धिः, एवं सर्वत्र, नवरं द्युतिः-दीप्तिः शरीराभरणादिसम्भवा युतिर्वा-युक्तिरष्टपरिवारादिसंयोगलक्षणाऽनु-
 भागः-अचिन्त्या वैक्रियकरणादिका शक्तिः लब्धः-उपाजितो जन्मान्तरे प्राप्तः-इदानीमुपनतः अभिसमन्वागतो-भो-
 ग्यतां गतः, ‘तदि’ति तस्मात्तान् भगवतः-पूज्यान् वन्दे स्तुतिभिर्नमस्यामि प्रणामेन सत्करोम्यादरकरणेन वत्त्रादिना
 वा सन्मानयाम्युचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमितिवुद्ध्या ‘पर्युपासे’ सेवे इत्येकं, ‘एस णं’ति ‘एयः’ अव-
 ध्यादिप्रत्यक्षीकृतः मानुष्यके भवे वर्त्तमान इति शेषो, मनुष्य इत्यर्थः, ज्ञानीति वा कृत्वा तपस्वीति वा कृत्वा, किमिति ?
 -दुष्कराणां-सिंहगुहाकायोत्सर्गकरणादीनां मध्ये दुष्करमनुरक्तपूर्वोपभुक्तप्रार्थनापरतरुणीमन्दिनवासाप्रकम्पवृत्तचर्यानु-
 पालनादिकं करोतीति अतिदुष्करदुष्करकारकः, स्थूलभद्रवत्, ‘तत्’ तस्माद्गच्छामिति-पूर्वमेकवचननिर्देशोऽ-
 पीह पूज्यविवक्षया बहुवचनमिति, तान् दुष्करदुष्करकारकान् भगवतो वन्द इति द्वितीयं, तथा ‘माया इ वा पिया इ
 वा भञ्जा इ वा भाया इ वा भगिणी इ वा पुत्ता इ वा धूया इ वे’त्ति यावच्छब्दाक्षेपः स्तुपा-पुत्रभार्या, ‘तदि’ति तस्मात्
 तेषामन्तिके-समीपे ‘प्रादुर्भवामि’ प्रकटीभवामि, ‘ता मे’त्ति तावत् मे-ममेति तृतीयं ॥

चित्तं भवति, यथा 'इयण्ह'ति इत इदानीं न गच्छामि, 'सुदुत्तं'ति सुहृत्तेन गच्छामि कृतकृत्यत्वादागमनशक्तौ भवति तेन कालेन गतेनेति शेषः, तस्मिन् या काले मरणेन संयुक्ता भवन्ति, कस्यासौ दर्शनार्थमागच्छत्विति असमाप्तकर्तव्यता नाम तृतीयमिति ते कालप्रमाणे ३ ॥ देवकामेषु कश्चिदमूर्च्छितादिविशेषणो भवति, तस्य च मन इति गम्यते, एवंभूतं भवति—'आचार्यः' प्रतिप्रयोग-प्रवाजकादिः अनुयोगाचार्यो वा 'इतिः' एवंप्रकारार्थो वाशब्दो विकल्पार्थः, प्रयोगस्त्वेयं-मनुष्यमये ममाचार्योऽस्तीति वा, उपाध्यायः-सूत्रदाता सोऽस्तीति वा, एवं सर्वत्र, नवरं प्रवर्त्तयति साधुनाचार्योपदिष्टेषु वैयाघृत्यादिव्यति प्रवर्त्तव्यापारितान् साधून् संयमयोगेषु सीदतः स्थिरीकरोति इति स्थिरः, उक्तं च—'धिरकरणा पुण धेरो पवस्ति वावारिणसु अर्थेषु । जो जत्थ सीयइ जई संतवलो तं थिरं कुणइ ॥ १ ॥' इति, गणोऽस्यास्तीति गणी-गणाचार्यः, गणधरो-जिनशिष्यविशेषः आर्थिकाप्रतिजागरको वा साधुविशेषः, उक्तं च—'प्रियधम्मे दढधम्मे संविग्गो उज्जुओ य तेयंसी । संगहुवग्गहकुसलो सुत्तथविक्र गणाहिवई ॥ १ ॥' गणस्यावच्छेदो-विभागोऽंशोऽस्यास्तीति, यो हि गणांशं

१ तपःसंयमयोगेषु यो योग्यस्त्वत्र तं प्रवर्त्तयति । असहं च निवर्त्तयति गणतत्सिद्धः प्रवर्त्ता इ ॥ १ ॥ २ स्थिरकरणापुनः स्थिरः प्रवर्त्तकस्यापारितोष-
 थेषु । यो यत्र सीदति यतिस्सद्वृत्तं स्थिरं करोति ॥ १ ॥ ३ प्रियधर्मा दढधर्मा संविम ऋजुकव तेजस्वी । संगहोपमदकुशलः सुजायविर गणाधिपतिः ॥ १ ॥

गृहीत्वा गच्छोपष्टम्भायैवोपधिमार्गणादिनिमित्तं विहरति स गणावच्छेदकः, आह च—“उञ्जा (ञ्भा) वणापहावणखेत्तोव-
 हिमगणानु अविसाई । सुत्तत्थतदुभयविक गणवच्छो एरिसो होइ ॥ १ ॥” इति, ‘इम’त्ति इयं प्रत्यक्षासञ्जा एतदेव रूपं
 यस्या न कालान्तरे रूपान्तरभाक् सा एतद्रूपा दिव्या-स्वर्गसम्भवा प्रधाना वा देवानां-सुराणामृद्धिः-श्रीर्धिमानरत्ना-
 दिसम्पद्देवर्द्धिः, एवं सर्वत्र, नवरं द्युतिः-दीप्तिः शरीराभरणादिसम्भवा युतिर्वा-युक्तिरिष्टपरिवाराविसंयोगलक्षणाऽनु-
 भागः-अचिन्त्या वैक्रियकरणाविका शक्तिः लब्धः-उपार्जितो जन्मान्तरे प्राप्तः-इयानीयुपगतः अगिसमन्यागतो-ओ-
 ग्यतां गतः, ‘तदि’ति तस्मात्तान् भगवतः-पूज्यान् वन्दे सुतिभिर्नमस्यागि प्रणागेन सत्फरोम्यावरकरणेन पस्त्रादिना
 वा सन्मानयाम्युचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैयतं चैत्यगितियुञ्जा ‘पगुपासे’ भोगे इत्येकं, ‘पस णं’ति ‘पपः’ अव-
 ध्यादिप्रत्यक्षीकृतः मानुष्यके भवे वर्त्तमान इति शेषो, मगुल्य इत्यर्थः, शानीति वा कुर्या तपस्वीति वा कुर्या, किमिति ?
 दुष्कराणां-सिंहगुहाकायोत्सर्गकरणादीनां मध्ये दुष्करयदुरक्तपूर्वोपशुकाभार्थःनापरतरुणीमन्त्रिययासाप्रकल्पजतापयानु-
 करोतीति अतिदुष्करदुष्करकारका, समूलभङ्गान्त, ‘तत्’ तस्यात्स्वागिति-पुंगित्कपननिर्देशेऽ-
 पूज्यवियक्षया बहुवचनमिति, तान् पुष्करपुष्करकारकान् भगवतो वन्द इति त्रितीयं, तथा ‘गाया इ वा गिया इ
 भञ्जा इ वा भाया इ वा भगिणी इ वा पुसा इ वा भूया इ ने’ति थानच्च=नाशेषा मया-पुत्रभार्गो, ‘तदि’ति तस्यात्
 पस्त्रिके-समीपे ‘प्रादुर्भवामि’ प्रकटीभवामि, ‘ता मे’ति तान् भोगे-भोगेति तृतीयं ॥

५५भनसोपोधिभार्गोशक्तिवारी । वृणार्थोपुभयविक्रपाः५५६ ॥ १ ॥

ततो ठाणाइं देवे पीहेज्जा तं०—माणुसं भवं १ आरिते खेत्ते जम्मं २ मुहुत्थपगायाति ३, ५ । तिहिं, ठाणेहिं देवे परिणयेत्ता,
 तं०—अहो णं मते संते वले संते वीरिए संते पुरिसफारपरफणे मेमंसि मुभिसंसि आपरियउपत्तातेहिं निग्गना-
 नेहिं कल्लसरीरेणं णो बहुते सुते अहीते १, अहो णं मते इहलोगपडिवदेणं परलोगपंगुदेणं विगयविसित्तेणं णो इहिं
 सामन्नपरिताते अनुपालिते २, अहो णं मते इड्डिरससायगरुणं भोगामिसगिद्वेणं णो विगुद्वे चरित्ते फासित्ते ३, इहे-
 तेहिं० ६ । (सू० १७८) तिहिं ठाणेहिं देवे चतिसामित्ति जाणाइ, तंजहा—विमाणभरणाइं णिप्पभाइं पासित्ता कल्लरु-
 च्छेज्जा, तं०—अहो णं मए इमातो एतारुवातो दिव्वातो देविद्वीओ दिव्वाओ देवजुतीवो दिव्वाओ देवाणुभायाओ प-
 चातो लद्धातो अभिसमणगागतातो चतियव्वं भविस्सति १, अहो णं मते माउओयं पिउमुणं तं तदुभयसंसट्ठं तप्पउत्त-
 याते आहारो आहारेयव्वो भविस्सति २, अहो णं मते कलमलंजंवालाते अमुतीते उव्वेयणितते भीमाते गल्लयमदित्ते प-
 सियव्वं भविस्सइ, इचेएहिं तिहिं ३, ८ । (सू० १७९) तिसंठिया विमाणा पं० तं०—यद्वा तंसा चउरंसा ३, तस्य णं
 जे ते वद्वा विमाणा ते णं पुक्खरकत्रियासंठाणसंठिता सव्वओ समंता पागारपरिक्खित्ता एगदुयारा पन्नत्ता, तस्य णं जे
 ते तंसा विमाणा ते णं पुक्खरकत्रियासंठाणसंठिता सव्वओ समंता पागारपरिक्खित्ता एगदुयारा पन्नत्ता, तस्य णं जे
 तस्य णं जे ते चउरंसविमाणा ते णं अक्खाडगसंठाणसंठिता, सव्वतो समंता वेत्तिवापरिक्खित्ता, चउदुवारा पं० । ति-

३ स्थान-
 काययने
 उदेनः ३
 सू० १८०

पतिवित्ति विमाणा पं० तं०—पणोवपिपत्तिवित्ति
 अक्खित्ता वेत्तिवित्ता पतिवित्ति

पतिष्ठिया विमाणा पं० तं०—घणोदधिपतिष्ठिता घणवातपइष्टिया ओवासंतरपइष्टिता, तित्विधा विमाणा पं० तं०—
 अवष्टिता वेबन्विता परिजाणिता । (सू० १८०)

‘पीहेज्ज’सि स्पृहयेद्-अभिलषेदार्थक्षेत्रम्-अर्द्धपट्टिशतिजनपदानामन्यतरत् मगधादि सुकुले-इक्ष्वाकादी देवलो-
 कात् प्रतिनिवृत्तस्याजातिः-जन्म आयातिर्वा-आगतिः सुकुलप्रत्याजातिः सुकुलप्रत्यायातिर्वा तामिति । ‘परितप्पेज्ज’सि
 पश्चात्तापं करोति, अहो विस्मये ‘सति’ विद्यमाने बले शारीरे वीर्ये जीवाश्रिते पुरुषकारे अभिमानविशेषे पराक्रमे अ-
 भिमान एव च निष्पादितस्वविषये इत्यर्थः, ‘क्षेम’ उपद्रवाभावे सति ‘सुभिक्षे’ सुकाले सति ‘कल्प्यशरीरेण’ नीरोग-
 देहेनेति सामग्रीसद्भावेऽपि नो बहुश्रुतमधीतमित्येकं, ‘विसयतिसिण्णं’ति विषयवृत्तत्वादिहलोकप्रतिबन्धादिना
 दीर्घश्रामण्यपर्यायापालनं इति द्वितीयं, तथा ऋद्धिः-आचार्यत्वादौ नरेन्द्रादिपूजा रसा-मधुरादयो मनोज्ञाः सातं-
 सुखमेतानि गुरुणि-आदरविषया यस्य सोऽथमृद्धिरससातगुरुकस्तेन अथवा एभिर्गुरुकस्तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च
 प्रार्थनातोऽशुभभावोपात्तकर्मभारतयाऽलघुकस्तेन भोगेषु-कामेषु आशंसा च-अप्राप्तप्रार्थनं गृह्यं च-प्राप्तावृत्तियस्य स
 भोगशंसागृह्यः, इह चानुस्वारलोपहृस्वत्वे प्राकृततयेति, पाठान्तरेण भोगामिपगृह्येनेति, नो विशुद्धम्-अनतिचारं
 चरित्रं स्पृष्टमिति तृतीयम्, इत्येतैरित्यादि निगमनम् । विमानाभरणानां निष्प्रभत्वमौत्सातिकं तच्चक्षुर्विभ्रमरूपं वा, ‘कल्प-
 रूक्स्वगं’ति चैत्यवृक्षं, तेयलेस्सं’ति शरीरदीप्तिं सुखासिकां वा, ‘इचेतेही’त्यादिनिगमनं, भवन्ति चैवंविधानि लिङ्गानि
 देवानां च्यवनकाले, उक्तं च—“मात्यम्लानिः कल्पवृक्षप्रकम्पः, श्रीहीनाशो वाससां चोपरागः । दैन्यं तन्द्रा कामरा-

तंतो ठाणाइ देवे पीहेजा तं०—माणुसं भवं १ आरिते सेते जम्मं २ सुकुट्टपगायानि ३, ५ । तिहिं, ठाणेहिं देवे परिल्लेत्ता,
 तं०—अहो णं मते संते वले संते वीरिए संते पुरिसफारपरफणे मेमंसि सुभिसंसि आपरियःअन्तातेदि रिज्जा-
 णेहिं कइसरीरेणं णो बहुते सुते अहीते १, अहो णं मते इइलोगपट्टियदेणं परल्लोगपत्तुदेणं निग्गयत्तिमित्तं णो ईदि
 सामन्नपरितते अणुपालिते २, अहो णं मते इइरससायगरुणं भोगामिसग्गिदेणं णो विमुदे परिल्ले कम्मितो ३, ईदे-
 तेहिं० ६ । (सू० १७८) तिहिं ठाणेहिं देवे चविस्सामित्ति जाणाइ, तंजहा—विमाणाभरणाइं गिल्लभाइं पात्तिता कइर-
 क्खणं, मिलायमाणं पासित्ता अप्पणो तेयलेस्सं परिहायमाणिं जाणित्ता, इषेएहिं ३, ७ । तिहिं ठाणेहिं देवे उग्गेगगाग-
 च्छेजा, तं०—अहो णं मए इमातो एतारूवातो दिव्वातो देविड्डीओ दिव्वाओ देवजुतीवो रिव्वाओ येमाणुगायाओ प-
 चातो लद्धातो अभिसमण्णागतातो चतियब्बं भविस्सति १, अहो णं मते माउओयं पिउमुणं तं तदुग्गयमंमट्टं तप्पउग्ग-
 याते आहारो आहारोयव्वो भविस्सति २, अहो णं मते कलमलजंयालाते अमुतीते उब्बेयणित्ताते भीगाते गम्भयमहतिं य-
 सियब्बं भविस्सइ, इषेएहिं तिहिं ३, ८ । (सू० १७९) तिसंठिया विमाणा पं० तं०—यद्वा तंसा पउरंसा ३, तत्थ णं
 जे ते वट्ठा विमाणा ते णं पुक्खरकन्नियासंठाणसंठित्ता सव्वओ संमंता पागारपरिक्खित्ता एगदुयारा पमत्ता, तत्थ णं जे
 ते तंसा विमाणा ते णं सिंघाडगसंठाणसंठित्ता दुहत्तो पागारपरिक्खित्ता, एगतो वेत्तिता परिक्खित्ता तिडुवारा पमत्ता,
 तत्थ णं जे ते चउरंसविमाणा ते णं अक्खाडगसंठाणसंठित्ता, सव्वतो संमंता वेत्तितापरिक्खित्ता

३ स्वान-
 कायपने
 उदंगः ३
 सू० १८०

॥ १४४ ॥

प्रतीत एव, वेदिका-मुण्डप्राकारलक्षणा, एतानि चैवंक्रमाण्येवावलिकाप्रविष्टानि भवन्ति, पुष्पावकीर्णानि त्वन्यथाऽ-
पीति, भवन्ति चात्र गाथाः—“सन्वेसु पत्थडेसुं मज्झे वट्टं अणंतरे तंसं । एयंतरचतुरंसं पुणोवि वट्टं पुणो तंसं ॥ १ ॥
वट्टं वट्टस्सुवरिं तंसं तंसस्स उप्परिं होइ । चउरंसे चउरंसं उट्टुं तु विमाणसेठीओ ॥ २ ॥ वट्टं च वलयंगंपि च तंसं
सिंघाङ्गंपि व विमाणं । चउरंसविमाणंपि य अक्खाडगसंठियं भणियं ॥ ३ ॥ सन्वे वट्टविमाणा एगदुवारा हयंति विन्नेया ।
तिन्नि य तंसविमाणे चत्तारि य होति चउरंसे ॥ ४ ॥ पागारपरिक्खित्ता वट्टविमाणा हवंति सन्वेवि । चउरंसविमाणानं
चउदिसिं वेइया होइ ॥ ५ ॥ जत्तो वट्टविमाणं तत्तो तंसस्स वेइया होइ । पागारो वोद्धव्यो अवसेसेहिं तु पासेहिं ॥ ६ ॥
आवलियासु विमाणा वट्टा तंसा तहेव चउरंसा । पुष्पावगिन्नया पुण अणेगविहरूवसंठाणा ॥ ७ ॥” इति । प्रतिष्ठानसूत्र-
स्येयं विभजना—“घेणउदहिपइहाणा सुरभवणा होति दोसु कप्पेसु । तिसु वाउपइहाणा तदुभयसुपइट्टिया तीसु ॥ १ ॥
तेण परं उवरिमगा आगासंतरपइट्टिया सन्वे”त्ति । अवस्थितानि-शाश्वतानि वैक्रियाणि-भोगाद्यर्थं निष्पादितानि,

१ सर्वेषु प्रसूतेषु मध्ये दृत्तं धनन्तरं त्र्यस्रं । एतदनन्तरं चतुरस्रं पुनरपि दृत्तं पुनरुत्तयस्रं ॥ १ ॥ दृत्तं दृत्तस्योपरि त्र्यस्रं त्र्यस्रस्योपरि भवति । चतुरस्रस्य
चतुरस्रं ऊर्द्ध्वन्तु विमानश्रेणयः ॥ २ ॥ दृत्तं च वलयमिव त्र्यस्रं शृंगाटकमिव विमानं । चतुरस्रविमानमपि चाक्षाटकसंस्थितं भणितं ॥ ३ ॥ सर्वाणि दृत्तविमाना-
न्येभ्यश्चाराणि भवन्ति विज्ञेयानि । त्रीणि च त्र्यस्रविमाने चत्वारि च भवन्ति चतुरस्रे ॥ ४ ॥ प्राकारपरिक्षिप्तानि दृत्तविमानानि भवन्ति सर्वाण्यपि । चतुरस्रविमानानां
चतस्रेषु दिक्षु वेदिका भवति ॥ ५ ॥ यतो दृत्तविमानं ततश्चतस्रस्य वेदिका भवति । प्राकारो वोद्धव्योऽवशेषेषु तु पार्श्वेषु ॥ ६ ॥ आवलिकासु विमानानि दृत्तानि
त्र्यस्राणि तथैव चतुरस्राणि । पुष्पावकीर्णकानि पुनरनेकधिरूपसंस्थानानि ॥ ७ ॥ २ घनोदधिप्रतिष्ठानानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः । त्रिषु वायुप्रतिष्ठानानि
तदुभयसुप्रतिष्ठितानि त्रिषु ॥ १ ॥ ततः परमुपरितनानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि ॥

गाङ्गभङ्गौ, हृष्टिचान्तिर्वैपथ्युत्थारतिश्च ॥ १ ॥” इति, ‘उर्व्वेगं’ति उद्वेगं-शोकं मयेतद्व्ययनीयं भविष्यतीत्येकं, तथा मातुरोजः-आर्तव्यं पितुः शुक्रं तत्तथाविधं किमपि विलीनानामतिविलीनं तयोः-गोत्रःशुक्रयोर्भयं-द्वयं तदुभयं तद्य गर्भवासकालस्य प्रथमता तत्प्रथमता तस्यां, परस्परमेकीभूतमित्यर्थः, तदुभयसंसृष्टं वा एवंलक्षणो य आहारद्वय- तथा कलमलो-जठरद्रव्यसमूहः स एव जम्बालः-कूर्द्धमो यस्यां सा तथा तस्याम् अत एवाशुचिरायां अद्वेजनीयायां- उद्वेगकारिण्यां भीमायां-भयानिकायां गर्भ एव वसतिर्गर्भवसतिस्तस्यां यस्तव्यमिति तृतीयः, अत्र गाथे भवतः-“द्वेयाचि देवलोए दिव्याभरणाणुरंजियसरीरा । जं परिवडंति तत्तो तं दुक्खं दारुणं तेसिं ॥ १ ॥ तं सुरधिमाणधिभयं चित्तिय च यणं च देवलोगाओ । अइवलियं चिय जं नवि फुट्टइ सयसकरं हिययं ॥ २ ॥” इति, ‘इचेण्ही’त्यादि निगमनम् ॥ अथ देववक्तव्यतानन्तरं तदाश्रयविमानवक्तव्यतामाह-‘तिसंठिए’त्यादि, सूत्रत्रयं स्फुटमेव, केवलं त्रीणि संस्थितानि- संस्थानानि येषां तानि त्रिभिर्वा प्रकारैः संस्थितानि त्रिसंस्थितानि, ‘तत्थ णं’ति तेषु मध्ये ‘पुक्खत्तरकण्ठिण्ण’ति पुक्खरकर्णिका-पद्ममध्यभागः, सा हि वृत्ता समोपरिभागा च भवति, ‘सर्व्वत’इति विद्ध्यु, ‘समन्ता’विति विदिद्ध्यु ‘सिंघाडगं’ति त्रिकोणो जलजफलविशेषः ‘एक्कत्’ एकस्यां दिशि यस्यां वृत्तविमानमित्यर्थः ‘अक्ख्वाडगो’ चतुरस्रः

१ देवा अपि देवलोके दिव्याभरणाणुरंजितशरीराः । यत्परीपतन्ति तत्तत्सुखं दुःखं दारुणं तेषाम् ॥ १ ॥ तं सुरधिमानविभयं चित्तियत्वा व्यवनं च देवलोकार् । अतिबलिष्ठं चैव हृदयं यच्छतशकैरे न स्फुटति.

‘निधिधे’त्यादि स्पष्टं, नारका दर्शनतो निरूपिताः, शेषा अपि जीवा एवंविधा एवेत्यतिदेशतः शेषानाह—‘एव’-
 मित्यादि गतार्थं, नवरं ‘विगलेंद्रियवज्जं’ति नारकवत् दण्डकस्त्रिधा वाच्यः एकेन्द्रियकलेन्द्रियान् विना, यतः पु-
 षिव्यादीनां मिथ्यात्वमेव द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु न मिश्रमिति । त्रिविधदर्शनात् पुर्गतिपुगतियोगात् पुर्गताः सुगताश्च
 भवन्तीति दुर्गत्यादिदर्शनाय सूत्रचतुष्टयमाह—‘तत्रो’ इत्यादि, व्यक्तं, परं दुष्टा गतिर्दुर्गतिर्गुण्ययाणां पुर्गतिर्गुण्ययेप,
 तदुगतेरप्यभिधास्यमानत्वादिति, पुर्गताः-पुःस्थाः सुगताः-युस्थाः । शिवाभिसुगतास्तु[श्च] तपरिपन्नाः सन्तो भगवतीति

तदुगतेरप्यभिधास्यमानत्वादिति, पुर्गताः-पुःस्थाः सुगताः-युस्थाः । शिवाभिसुगतास्तु[श्च] तपरिपन्नाः सन्तो भगवतीति

तदुगतेरप्यभिधास्यमानत्वादिति, पुर्गताः-पुःस्थाः सुगताः-युस्थाः । शिवाभिसुगतास्तु[श्च] तपरिपन्नाः सन्तो भगवतीति

तदुगतेरप्यभिधास्यमानत्वादिति, पुर्गताः-पुःस्थाः सुगताः-युस्थाः । शिवाभिसुगतास्तु[श्च] तपरिपन्नाः सन्तो भगवतीति

यतोऽभिहितं भगवत्प्यां—“जाहे णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजित्तामे भगइ मे क्कहनिपालि पकरेति ?, गोयमा ! ताहे चेव णं से सक्के देविंदे देवराया एणं महं नेमिपडिरुवणं विडव्वइ [नेमिरिति वरुपारा तद्धट्टुत्तविमानमित्यर्थः > एणं जोयणसयसहस्सं आयामविकलंभेणं इत्यादि यावत् “पाम्मायवडिंसए मयलिसिं, तत्तय सद्धिं महया नट्ट जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं सपरिवाराहिं दोहि य अणिपहिं णट्टाणीएण य गंयव्याणीएण य तानि पारियानिकानि—पालकपुप्पकादीनि वक्ष्यमाणानीति ॥ परियानं—तिर्यग्लोकावतरणादि तत्प्रयोजनं येसां कान्निरूपयन्नाह—

विविधा नेरइया पं० तं०—सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी, एवं विगळिरियपन्नं जाप गेगानियानं ३.७ ।
 वतो दुगलीतो पं० तं०—गेरइयदुगती तिरिक्खलजोणीयदुगती मणुयदुगती १, तवो सुगलीतो पं० तं०—सिद्धिसो-

गती देवसोगती मणुस्ससोगती २ । वतो दुगता पं० तं०—गेरतितदुगता तिरिक्खजोगितदुगता मणुस्सदुगता ३,
 वतो सुगता पं० तं०—सिद्धिसोगता देवसोगता मणुस्ससुगता ४ (सू० १८१)

१ यदा भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो दिव्यान् भोगभोगान् भोक्तुं कामो भवति य कथमिदानीं प्रकरोति ! गोतम ! तदेव च शक्रो देवेन्द्रो देवराज एव महामेप्रतिरूपकं विकुंवंति, एकं योजनरातसहस्रं आयामविक्रंभाभ्यां. २ प्रासादावतंराकः शयनीयं, तत्र य शक्रो देवेन्द्रो देवराज एव वाराभिर्द्रोभ्यामनीकान्यां तुल्यानीकेन च सार्द्धं महता तुल्यं यावदिव्यान् भोगभोगान् भुंजन् विहरति ॥ अष्टाविरपमहीपिभिः सपत्न-

३ स्थान-
 कापपयने
 उद्वेगः ३
 सू० १८१

‘त्रिविधे’त्यादि स्पष्टं, नारका दर्शनतो निरूपिताः, शेषा अपि जीवा एवंविधा एवेत्यतिदेशतः शेषानाह—‘एवं-
मिल्यादि गतार्थं, नवरं ‘विगलेंदियवर्जं’ति नारकवत् दण्डकस्त्रिधा वाच्यः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियान् विना, यतः पृ-
थिव्यादीनां मिथ्यात्वमेव द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु न मिश्रमिति । त्रिविधदर्शनाश्च दुर्गतिसुगतियोगात् दुर्गताः सुगताश्च
भवन्तीति दुर्गत्यादिदर्शनाय सूत्रचतुष्टयमाह—‘तओ’इत्यादि, व्यक्तं, परं द्रुष्टा गतिदुर्गतिमनुष्याणां दुर्गतिर्विवक्षयैव,
तत्सुगतेरप्यभिधास्यमानत्वादिति, दुर्गताः—दुःस्थाः सुगताः—सुस्थाः । सिद्धादिसुगतास्तु[श्च] तपस्विनः सन्तो भवन्तीति
तत्कर्तव्यपरिहर्तव्यविशेषमाह—

चउत्थभत्तितस्स णं भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाइं पडिगाहित्तए, तं०—उस्सेतिमे संसेतिमे चाउलधोवणे १, छट्ठभ-
त्तितस्स णं भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाइं पडिगाहित्तए तं०—तिलोदए तुसोदए जवोदए २, अट्टमभत्तियस्स णं
भिक्खुस्स कप्पंति ततो पाणगाइं पडिगाहित्तए, तं०—आयामते सोवीरते सुद्धवियडे ३, तिविहे उवहडे पं० तं०—
फलिओवहडे सुद्धोवहडे संसट्ठोवहडे ४, तिविहे उगहिते पं० तं०—जं च ओगिण्हति जं च साहरति जं च आसगंसि
पक्खिवति ५, तिविधा ओमोयरिया पं० तं०—उवगरणोमोयरिया भत्तपाणोमोदरिता भावोमोदरिता ६, उवगरणोमो-
दरिता तिविहा पं० तं०—एणे वरथे एणे पाते चियत्तोवहिसात्तिज्जणता ७, ततो ठाणा गिगंथाण वा गिगंथीण वा
अहियाते असुभाते अक्खमाते अणिस्सेयसाए अणाणुगामियत्ताए भवंति, तं०—कूअणवा कफ्फणता अवज्झाणता ८,
ततो ठाणा गिगंथाण वा गिगंथीण वा हिताते सुहाते खमाते णिस्सेयसाते आणुगामिअत्ताते भवंति, तं०—अकूअणता

यतोऽभिहितं भगवत्यां—“जाहे णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजितरुमि भयइ मे कइमियाजि पकरेति ?, गोयमा ! ताहे चेष णं से सक्के देविंदे देवराया एगं महं नेमिपडिइयगं पिउव्यइ [नेमिरिति चरुत्पारा तद्धृत्तचिमानमित्यर्थः > एगं जोयणसयसहसं आयामविकलंभेणं इत्यादि यात्रत् “पंमायवडिसए सुयजिजे, तरथ णं से सक्के देविंदे देवराया अट्टहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं दोहि य अणिपहिं णट्टाणीएण य गंपव्याणीएण य सद्धिं महया नट्ट जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ”त्ति, परियानं-तिर्यग्लोकायतरणादि तरययोजनं येषां तानि पारियानिकानि-पालकपुष्पकादीनि चक्ष्यमाणानीति ॥ पूर्वतरखेत्रेणु देवा उक्ताः, अधुना यैकियादिशाधर्म्यान्नार-
कान्निरूपयन्नाह—

तिविधा नेइया पं० तं०—सम्मादिट्ठी सिच्छादिट्ठी सम्मासिच्छादिट्ठी, एयं विगडिरियपनं जाप पेगानियानं २७ ।
 ततो दुगतीतो पं० तं०—गेरइयदुगती तिरिक्खलजोणीयदुगती मणुयदुगती १, ततो युगतीतो पं० तं०—सिद्धिसो-
 गती देवसोगती मणुस्ससोगती २ । ततो दुगता पं० तं०—गेरतितदुगता तिरिक्खरजोणिवदुगया मणुस्सदुगता ३,
 ततो सुगता पं० तं०—सिद्धसोगता देवसोगता मणुस्ससुगता ४ (सू० १८१)

१ यदा मदन्त ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो दिव्यान् भोगभोगान् भोक्तुं कामो भवति स कथमिदानीं प्रकरोति ! गोतम ! तदेव च शक्रो देवेन्द्रो देवराज एव महेश्वर इति रूपकं विक्रुयति, एकं योजनगतसहस्रं आयामविक्रं भाभ्यां. २ प्रासादावतंसकः क्षयणीयं, तत्र स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः अष्टाभिरस्रमहीभिः सप्त-
 चारुभिर्द्वान्भ्यामनीकान्यां तुल्यानीकेन च सार्द्धं महता तुल्यं यावदिव्यान् भोगभोगान् भुंजन् विहरति ॥

काञ्चिकं शुद्धविकटम्-उष्णोदकं ३, उपहृतमुपहितम्, भोजनस्थाने दौकितं भक्तमिति भावः, फलिकं-प्रहेणकादि,
 तच्च तदुपहृतं चेति फलिकोपहृतं अवगृहीताभिधानपञ्चमपिण्डैपणाविषयभूतमिति, यदाह व्यवहारभाष्ये—“फलियं
 पहेणगार्ई वंजणभक्खेहिं वाऽविरहियं जं । भोत्तुमणस्सोवहियं पंचमपिंडेसणा एस ॥ १ ॥” इति, तथा शुद्धम्-अलेपकृतं
 शुद्धौदनं च, तच्च तदुपहृतं चेति शुद्धौपहृतं, एतच्चात्पलेपाभिधानचतुर्थैपणाविषयभूतमिति, तथा संसृष्टं नाम-भोक्तु-
 कामेन गृहीतकूरादौ क्षिप्तो हस्तः क्षिप्तो न तावत् मुखे क्षिपति तच्च लेपालेपकरणस्वभावमिति, तदेवंभूतमुपहृतं
 संसृष्टोपहृतं, इदं चतुर्थैपणात्वेन भजनीयं, लेपालेपकृतादिरूपत्वादस्येति, अत्र गाथा—“सुद्धं च अलेवकडं अहव ण सुद्धो-
 दणो भवे सुद्धं । संसृष्टं आउत्तं [भोक्तुमारब्धमित्यर्थः > लेवाडमलेवडं वापि ॥ १ ॥” इति, इह च त्रये एकद्वित्रिसं-
 योगैः सप्ताभिग्रहवन्तः साधवो भवन्तीति ४ । अवगृहीतं-नाम केनचित् प्रकारेण दायकेनात्तं भक्तादि ‘य’दिति भक्तम्,
 चकाराः समुच्चयार्थाः अवगृह्णाति-आदत्ते हस्तेन दायकस्तदवगृहीतम्, एतच्च पृष्ठी पिण्डेपणेति, एवं च वृद्धव्याख्या-
 परिवेषकः पिण्डिकायाः कूरं गृहीत्वा यस्यै दातुकामस्तद्भाजने क्षेप्तुमुपस्थितस्तेन च भणितं-मा देहि, अत्रावसरे प्राप्तेन
 साधुना धर्मलाभितं, ततः परिवेषको भणति-प्रसारय साधो ! पात्रं, ततः साधुना प्रसारिते पात्रे क्षिप्तमौदनम्, इह च
 संयतप्रयोजने गृहस्थेन हस्त एव परिवर्तितो नान्यत् गमनादि कृतमिति जघन्यमाहृतजातमिति, इह च व्यवहार-

१ फलिकं प्रहेणकादि यद् व्यजनभक्षैर्वाविरहितं । भोक्तुमनस उपहृतं पंचमी पिण्डेपणैपा ॥ १ ॥ २ शुद्धं चालेपकृतं अथवा शुद्धौदनः शुद्धं भवेत्संयुष्टं
 आयुक्तं (भोक्तुमारब्धं) लेपकृतमलेपकृतं वापि ॥ १ ॥

अककरणता अणवञ्जाणया १, ततो सहा पं० तं०—मायासहे गियाणमादे निच्छाङ्गमगगे १०, मिदि अनेदि मन्ने
 णिगंथे संखित्तविउल्लेखेस्से भवति, तं०—आयावणताते १ रंतिगमाते २ अपानगेनं गणे क्खेनेनं ३, ११।
 तिमासितं णं मिक्खूपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पंति ततो दत्तीओ भोअगस्स पडिगादेणए गणे पान्नागम १२,
 एगरातिं मिक्खूपडिमं सम्मं अणुपालेमाणस्स अणगारस्स इमे ततो ठणा अदिताते अगुभाते भग्गताते मन्निगंयमाते
 अणाणुगामित्ताते भवंति, तं०—उम्मायं वा लभिन्ना १ दीहकालियं वा रोगायकं पाअनेन्ना २ केअपिअप्रणओ वा
 धम्मातो भंसेन्ना ३, १३, एगरातिं मिक्खूपडिमं सम्मं अणुपालेमाणस्स अणगारस्स ततो ठणा दिताते अगुभाते मन्नाते
 णिस्सेसाते आणुगामित्ताए भवंति, तं०—ओहिणणे वा से समुपजेन्ना १ गणपज्जनाणे वा मे समुपजेन्ना २
 केवलणणे वा से समुपजेन्ना ३, १४। (सू० १८२)

'चउत्थे'त्यादि सूत्राणि चतुर्दश व्यक्तानि, केवलं एकं पूर्वदिने द्वे उपवासदिने चतुर्थे पारणकदिने भक्तं-भोजनं
 परिहरति यत्र तपसि तत्र चतुर्थभक्तं तद्यस्यास्ति स चतुर्थभक्तिकस्तस्य, एवमन्यत्रापि, शब्दव्युत्पत्तिमात्रमेतत्, प्रवृ-
 त्तिस्तु चतुर्थभक्तादिशब्दानामेकाद्युपवासादिष्विति, भिक्षुणं शीलं धर्मः तत्साधुकारिता वा यस्य स भिक्षुर्भिनस्ति या
 धुयमिति भिक्षुस्तस्य पानकानि-पानाहाराः, उत्स्वेदेन निर्वृत्तमुत्स्वेदिमं-येन ब्रीह्यादिपिष्टं सुराद्यर्थं उत्स्वेपते, तथा
 संसेकेन निर्वृत्तमिति संसेकिमं-अरणिकादिपत्रशाकमुत्काल्य येन शीतलजलेन संसिष्यते तदिति, तन्मुलुषावनं
 प्रतीतमेव, तिलोदकादि तत्प्रक्षालनजलं, नवरं तुषोदकं-ब्रीह्युदकम् २. आयामकम्-अवध्रावणं सोबीरकं-

२ स्थान
 छापरपणे
 उदेगः ३
 सू० १८२

काञ्चिकं शुद्धविकटम्—उण्णोदकं ३, उपहृतमुपहितम्, भोजनस्थाने ढौकितं भक्तमिति भावः, फलिकं—प्रहेणकादि,
 तच्च तदुपहृतं चेति फलिकोपहृतं अवगृहीताभिधानपञ्चमपिण्डैपणाविषयभूतमिति, यदाह व्यवहारभाष्ये—“फलियं
 पहेणगाई वंजणभक्खेहि वाऽविरहियं जं । भोचुमणस्सोवहियं पंचमपिंडेसणा एस ॥ १ ॥” इति, तथा शुद्धम्—अलेपकृतं
 शुद्धौदनं च, तच्च तदुपहृतं चेति शुद्धोपहृतं, एतच्चाल्पलेपाभिधानचतुर्थैपणाविषयभूतमिति, तथा संसृष्टं नाम—भोक्तु-
 कामेन गृहीतकूरादौ क्षिप्तो हस्तः क्षिप्तो न तावत् मुखे क्षिपति तच्च लेपालेपकरणस्वभावमिति, तदेवंभूतमुपहृतं
 संसृष्टोपहृतं, इदं चतुर्थैपणात्वेन भजनीयं, लेपालेपकृतादिरूपत्वादस्येति, अत्र गाथा—“सुद्धं च अलेवकडं अहव ण सुद्धो-
 दणो भवे सुद्धं । संसृष्टं आउत्तं [भोक्तुमारब्धमित्यर्थः > लेवाडमलेवडं वावि ॥ १ ॥” इति, इह च त्रये एकद्वित्रिसं-
 योगैः सप्ताभिग्रहवन्तः साधवो भवन्तीति ४ । अवगृहीतं—नाम केनचित् प्रकारेण दायकेनात्तं भक्तादि ‘य’दिति भक्तम्,
 चकाराः समुच्चयार्थाः अवगृह्णाति—आदत्ते हस्तेन दायकस्तदवगृहीतम्, एतच्च पृथी पिण्डेपणेति, एवं च वृद्धव्याख्या-
 परिवेषकः पिण्डिकायाः कूरं गृहीत्वा यस्मै दातुकामस्तद्भाजने क्षेप्तुमुपस्थितस्तेन च भणितं—मा देहि, अत्रावसरे प्राप्तेन
 साधुना धर्मलाभितं, ततः परिवेषको भणति—प्रसारय साधो ! पात्रं, ततः साधुना प्रसारिते पात्रे क्षिप्तमौदनम्, इह च
 संयतप्रयोजने गृहस्थेन हस्त एव परिवर्तितो नान्यत् गमनादि कृतमिति जघन्यमाहुतजातमिति, इह च व्यवहार-

१ फलिकं प्रहेणकादि यद् व्यञ्जनभक्ष्यैर्वाविरहितं । भोक्तुमनस उपहृतं पंचमी पिण्डैपणीया ॥ १ ॥ २ शुद्धं चालेपकृतं अथवा शुद्धौदनः शुद्धं भवेत्संघट्टं
 आयुक्तं (भोक्तुमारब्धं) लेपकृतमलेपकृतं वापि ॥ १ ॥

हणतो वोनोदरतेति, उक्तं च—“जं वद्वइ उवगारे उवकरणं तं सि(तेसि) होइ उवगरणं । अइरेगं अहिगरणं अजओ अजयं परिहरंतो ॥ १ ॥” [अयतश्च यत्तत् भुञ्जानो भवतीत्यर्थः > भक्तपानावमोदरता पुनरात्मीयाहारमानपरित्यागतो वेदितव्या, उक्तं च—“धैत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए अट्टावीसं भवे कवला ॥ १ ॥ कवलण य परिमाणं कुक्कुडिअंगपमाणमेत्तं तु । जो वा अविगियवयणो वयणंमि छुहेज्ज वीसत्थो ॥ २ ॥” इति, इयं चाट १ द्वादश २ पोडश ३ चतुर्विंशत्ये ४ कत्रिंशदन्तैः कवलैः ५ क्रमेणाल्पाहारादिसंज्ञिता पञ्चधा भवति, उक्तं च—“अप्पाहार १ अवहुा २ दुभाग ३ पत्ता ४ तहेव किंचूणा ५ । अट्ट १ दुवालस २ सोलस ३ चउवीस ४ तहेक्कतीसा य ५ ॥ १ ॥” इति, ‘एवम्’ अनेनानुसारेण पानेऽपि वाच्या, भगवत्यामप्युक्तम्—“धैत्तीसं कुक्कुडिअंगपमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमाणपत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, एत्तो एक्केणवि कवलेण ऊणगं आहारमाहारेमाणे समणे णिगंधे नो पगामरसभोइत्ति वत्तव्वं सिय”त्ति, भावनोदरता पुनः क्रोधादित्यागः, उक्तं च—“कोहोईणमणु-दिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ । भावेणोमोदरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥ १ ॥” उपकरणाद्यमोदरिकाया भेदानाह-

१ यद्वर्तत उपकारे तत्तेषां उपकरणं भवति उपकरणं । अतिरेकमधिकरणमयतोऽयत्तं धारयन् ॥ १ ॥ २ किल द्वात्रिंशत्कवला आहारः कुक्षिपूरको भणितः । पुरसस्य महिलाया अष्टाविंशतिर्भवेयुः कवलाः ॥ १ ॥ कवलानां परिमाणं कुकुब्जं षड्प्रमाणमात्रं । यो वाऽविकृतवदनः वदने क्षिपेद्विश्वस्तः ॥ २ ॥ ३ अल्पाहारापार्थो द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिद्गूना अष्टद्वादशपोडशचतुर्विंशत्येकत्रिंशत्कवलैस्तथा ॥ १ ॥ ४ द्वात्रिंशत् कुकुब्जं षड्प्रमाणमात्रान्कवलानाहारात्वेनाहारयन् प्रमाणप्राप्त इति वक्तव्यः स्यादित एकेनापि कवलेनोप आहारमाहारयन् श्रमणो निर्ग्रन्थो नो प्रकामरसभोजीति वक्तव्यः स्यात् ॥ ५ क्रोधादीनामनुदिनं त्यागो जिनवचनभावनाद्य भावेनावमोदरता प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥

भाष्यश्लोकः—“भुंजमाणस्स उंक्खित्तं, पडिसिद्धं तं च तेण उ । जहन्नोयदुदं तं तु, एत्थस्स परियत्तणा ॥ १ ॥” इति, तथा यच्च परिवेषकः स्थानादविचलन् संहरति-भक्तभाजनात् भोजनभाजनेषु क्षिपति तथायगृहीतमिति प्रकृत्यः श्लोकोऽत्र—“अह साहीरमाणं तु, वट्ठतो [परिवेषयन्नित्यर्थः > जो उ दायओ । दळेजाविचलिओ तत्तो, उट्ठी एगालि एसणा ॥ १ ॥” इति, तथा यच्च भक्तमास्यके-पिठरादिमुखे क्षिपति तद्यावगृहीतमिति, एवं चात्र गृह्यव्याख्या-हरण-वह्वादनमित्तं कलिंजादिभाजने विशालोत्तारूपे क्षिप्तं ततो भाक्तिकेभ्यो दत्तं ततो मुक्तेशं यन्नयः पिठरके प्रकृत्य-शमुखे क्षिपन्ती दद्यात् परिवेषयन्ती वा प्रकाशमुखे भाजने तत् तृतीयमवगृहीतं, श्लोकोऽत्र—“भुत्तत्तं तु उं भुओ, छुव्भंती पिठरे दये । संवट्ठती व अन्नस्स, आसगंमि पगासए ॥ १ ॥” इति, ननु आस्ये-मुखे यत् प्रक्षिपतीति मुख्यायं सति किं पिठरकादिमुखे इति व्याख्यायत इति १, उच्यते आस्यप्रक्षेपव्याख्यानमयुक्तं, जुगुप्साभावादिति, प्राह च—“पक्खेवए दुगुंछा, आएसो कुडमुहाईसु”न्ति ५ । अवमम्-ऊनमुदरं-जठरं यस्य सोऽवमोदरः, अयमं पोदरं अयमोदरं तद्भावोऽवमोदरता प्राकृतत्वादोभोरियत्ति, अवमोदरस्य वा करणमवमोदरिका, व्युत्पत्तिरेवमस्य, प्रवृत्तिस्तून-तामात्रे, तत्र प्रथमा जिनकल्पिकादीनामेव न पुनरन्येषां, शास्त्रीयोपध्यभावे हि समप्रसंयमाभावादिति, अतिरिक्ताप्र-

१ भुंजमाणसं उंक्खित्तं तच्च तेन तु । जघन्योपहृतं तत्तु हस्तस्य परिवर्तनात् ॥ १ ॥ २ अथ संहियमानमेव देयकः यो देययन् एषारपयित्तमणः पण्येयाऽप्येषणा ॥ १ ॥ ३ मुक्करोपन्तु यद् भूयः क्षिपन्ती पिठरे दद्यात् । परिवेषयन्ती चान्यस्य आस्ये प्रकाशे ॥ १ ॥ ४ (मुखे) मुखेरे जुगुप्सा पिठरादिमुखे-
व्यादेशः (जुगुप्सायाः अभावात्).

हणतो वोनोदरतेति, उक्तं च—“जं वद्वइ उवगारे उवकरणं तं सि(तेसि) होइ उवगरणं । अइरेगं अहिगरणं अजओ अजयं परिहरंतो ॥ १ ॥” [अयतश्च यत्तत् भुञ्जानो भवतीत्यर्थः > भक्तपानावमोदरता पुनरात्मीयाहारमानपरित्यागतो वेदितव्या, उक्तं च—“धत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए अट्ठावीसं भवे कवला ॥ १ ॥ कवलण य परिमाणं कुक्कुडिअंगपमाणमेत्तं तु । जो वा अविगियवयणो वयणंमि छुहेज्ज वीसत्थो ॥ २ ॥” इति, इयं चाष्ट १ द्वादश २ पोडश ३ चतुर्विंशत्ये ४ कत्रिंशदन्तैः कवलैः ५ क्रमेणाल्पाहारादिसंज्ञिता पञ्चधा भवति, उक्तं च—“अप्पाहार १ अवट्ठा २ दुभाग ३ पत्ता ४ तहेव किंचूणा ५ । अट्ठ १ दुवालस २ सोलस ३ चउवीस ४ तहेक्कतीसा य ५ ॥ १ ॥” इति, ‘एवम्’ अनेनानुसारेण पानेऽपि वाच्या, भगवत्यामप्युक्तम्—“धत्तीसं कुक्कुडिअंगपमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमाणपत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, एत्तो एक्केणवि कवलेण ऊणं आहारमाहारेमाणे समणे णिमंथे नो पगामरसभोइत्ति वत्तव्वं सिय”त्ति, भावनोदरता पुनः क्रोधादित्यागः, उक्तं च—“कोहोईणमणु-दिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ । भावेणोमोदरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥ १ ॥” उपकरणवमोदरिकाया भेदानाह-

१ यद्वर्तत उपकारे तत्तेषां उपकरणं भवति उपकरणं । अतिरेकमधिकरणमयतोऽयत्तं धारयन् ॥ १ ॥ २ किल द्वात्रिंशत्कवला आहारः कुक्षिपूरको भणितः । पुरुषस्य महिलाया अष्टात्रिंशतिर्भवेयुः कवलाः ॥ १ ॥ कवलानां परिमाणं कुक्कुट्यङ्कप्रमाणमात्रं । यो वाऽविकृतवदनः वदने क्षिपेद्विश्रुतः ॥ २ ॥ ३ अल्पाहारापार्था द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिद्दूना अष्टद्वादशपोडशचतुर्विंशत्येकत्रिंशत्कवलैस्तथा ॥ १ ॥ ४ द्वात्रिंशत् कुक्कुट्यङ्कप्रमाणमात्रान्कवलानादात्तेनाहारयन् प्रमाणप्राप्त इति वक्तव्यः स्यादित एकेनापि कवलानो न आहारमाहारयन् श्रमणो निर्प्रन्थो नो प्रकामरसभोजीति वक्तव्यः स्यात् ॥ ५ क्रोधादीनामनुदिनं त्यागो जिनवचनभावनाद्य भावेनावमोदरता प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥

'उचकरणे'त्यादि, एकं वल्लं जिनकल्पिकादेरेव, एवं पात्रमपि, 'एगं पायं जिणरुणियाण'मिति पणनादिति, तथा 'चिय-
 सेणं' संयमोपकारकोऽयमिति प्रीत्या मलिनादावप्रीत्यकरणेन वा 'चियत्तस्स वा' संयमिनां मंगतस्स उपपेः-रतोहर-
 णादिकस्य 'साहज्जणय'त्ति सेवा 'चियत्तोवहिसाइज्जणय'त्ति ७। 'चियत्तेणे'ति प्रागुक्तेतद्विपर्ययभेदान् मरुत्तानाह-
 'तओ' इत्यादि स्पष्टं, किन्तु अहिताय-अपथ्याय असुलाय-दुःखाय अक्षमाय-अयुफ्त्याय अग्निःश्रेयगाव-अग्गोआय
 अनानुगामिकत्वाय-न शुभानुबन्धायेति, कूजनता-आर्त्तस्वरकरणं कर्फरणता-नय्योपघाविदोपोग्गानगर्गं प्रत्तनं
 अपथ्यानता-आर्त्तरौद्रध्यायित्वमिति ८, उक्त्विपर्ययसूत्रं व्यक्तं ९, निर्मन्यानामेव परिहर्त्तव्यं त्रयमाह- 'त्रओ' इत्यादि,
 शल्यते-त्राध्यते अनेनेति शल्यं, द्रव्यतस्तोमरादि भावतस्तु इदं त्रिविधं-माया-निकृतिः सैव शल्यं मायाशल्यं?, एवं
 सर्वत्र, नवरं नितरां दीयते-ल्लयते मोक्षफलमनिन्द्यत्रल्लचर्यादिसाध्यं कुशलकर्मकल्पतरुवनमनेन देयद्वारिप्रार्थनपरि-
 णामनिशितासिनिति निदानं मिथ्या-विपरीतं दर्शनं मिथ्यादर्शनमिति १०। निर्मन्यानामेव उज्जियिनोपस्य कारणत्र-
 यमाह- 'तिही'त्यादि, सङ्घिष्ठा-लघूकृता विपुलापि-विस्तीर्णाऽपि सती अन्यथाऽऽदित्यचिन्मयत् दुर्दर्शः स्यादिति तेजो-
 लेख्या-तपोविभूतिजं तेजस्वित्वं तेजसशरीरपरिणतिरूपं महाज्वालाकल्पं येन स सङ्घिसविपुलतेजोलेख्यः आतापनानां-
 शीतादिभिः शरीरस्य सन्तापनानां भाव आतापनता शीतातपादिसहनमित्यर्थस्तथा 'क्षान्त्या' क्रोपनिग्रहेण क्षमा-म-
 र्पणं न त्वशक्तयेतिः क्षान्तिक्षमा तथा, अपानकेन पारणककालादन्यत्र 'तपःकर्मणा' पष्ठादिनेति, अभिधीयते

१ एकं पात्रं जिनकल्पिकानाम्.

भगवत्याम्—“जे णं गोसाला ! एगाए सनहाए कुम्मासपिंडियाए एगेण य वियडासणेणं छटं छट्टेणं अणिकिखत्तेणं तवोक-
 म्मेणं उहुं वाहाओ पणिज्झिय २ सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ से णं अंतो छण्हं मासाणं संखित्तवि-
 पुलतेयलेस्से भवइ”त्ति ११, ‘तेमासिय’मित्यादि, भिक्षुप्रतिमाः—साधोरभिग्रहविशेषाः, ताश्च द्वादश, तत्रैकमासिक्या-
 दयो मासोत्तराः सप्त तिस्रः सप्तरात्रिन्दिवप्रमाणाः प्रत्येकं एका अहोरात्रिकी एका एकरात्रिकीति, उक्तं च—“मासाई
 सत्तंता ७ पढमा १ विइ २ तइय ३ सत्त राइदिणा १० । अहराइ ११ एगराई १२ भिक्खूपडिमाण वारसगं ॥ १ ॥”ति,
 अयमत्र भावार्थः—“पडिवज्जइ एयाओ संघयणधिइजुओ महासत्तो । पडिमाओ भावियप्पा सम्मं गुरुणा अणुन्नाओ
 ॥ १ ॥” गच्छे च्चिय निम्माओ जा पुन्वा दस भवे असंपुन्ना । नवमस्स तइयत्थू होइ जहन्नो सुयाभिगमो ॥ २ ॥
 वोसट्ठवत्तदेहो उवसगसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिगहीया भत्तं च अलेवडं तस्स ॥ ३ ॥ गच्छा विणिक्लमिन्ता
 पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेग भोयणस्सा पाणस्सवि एग जा मासं ॥ ४ ॥ पच्छा गच्छमुवेती एव दुमासी ति-
 मासि जा सत्त । नवरं दत्तिविह्वी जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ५ ॥ तत्तो अ अट्टमी खलु हवइ इहं पढमसत्तराइदी ।

१ मासायाः सप्तमासान्ताः सप्त प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रिदिवा । अहोरात्रा एकरात्रा भिक्षुप्रतिमानां द्वादशकं ॥ १ ॥ प्रतिपद्यत एताः संहननयति-
 युतो महासत्त्वः प्रतिमा भावितात्मा सम्यग्गुणाऽऽनुज्ञातः ॥ १ ॥ गच्छे निर्मात एव यावत्पूर्वाणि दस भवेयुरसंपूर्णानि । नवमस्य तृतीययस्तु भवति जपच्यः
 शुक्ताभिगमः ॥२॥ व्युत्पद्यत्यक्षदेह उपसर्गसहो यथैव जिनकल्पी । एषणाऽभिग्रहीता भक्तं चाल्पकृतस्य ॥ ३ ॥ गच्छाद्विनिष्कम्य प्रतिपद्यते मासिकी महाप्रतिमा ।
 दत्त्येका भोजनस्य पानस्याप्येका यावन्मासं ॥ ४ ॥ पश्चाद्गच्छमर्त्येति एवं द्विमासिकी त्रिमासिकी यावत्सप्तमासिकी । परं दत्तिविद्यद्विर्यावत् सप्त सप्तमासिक्या ॥५॥
 ततश्चाट्टमीह भवति प्रथमा सप्तरात्रिदिवैव । तस्यां चतुर्थचतुर्थेनापानकेनाथ विशेषः ॥ ६ ॥

'उचकरणे'त्यादि, एकं वल्लं जिनकल्पिकादेरेव, एवं पात्रमपि, 'एगं पायं जिणकल्पियाण'मिति यथनादिति, तथा 'ग्निप-
 तेणं' संयमोपकारकोऽयमिति प्रीत्या मलिनादायप्रीत्यकरणेन वा 'चियत्तस्स वा' संयमिनां संगतस्य उपपेः-रजोहर-
 णादिकस्य 'साइज्जणय'त्ति सेवा 'चियत्तोवहिसाइज्जणय'त्ति ७। 'चियत्तेणे'ति प्रागुक्तमेतद्विपर्ययभेदान् मरुज्जानाह-
 'तओ' इत्यादि स्पष्टं, किन्तु अहिताय-अपथ्याय असुखाय-दुःखाय अक्षमाय-अयुक्तत्वाय अनिःश्रेयसाय-अमोहाय-
 अनानुगामिकत्वाय-न शुभानुबन्धायति, कूजनता-आर्त्तस्वरकरणं फर्फरता-शय्योपघ्यादिदोषान्नायनगर्गं प्रउपनं
 अपथ्यानता-आर्त्तरौद्रध्यायित्वमिति ८, उक्त्विपर्ययसूत्रं व्यक्तं ९, निर्ग्रन्थानामेव परिहृत्तव्यं त्रयमाह-'तओ' इत्यादि,
 शल्यते-त्राध्यते अनेनेति शल्यं, द्रव्यतस्तोमरादि भावतस्तु इदं त्रिविधं-माया-निकृतिः सैव शल्यं मायानल्पं १, एवं
 सर्वत्र, नवरं नितरां दीयते-छ्यते मोक्षफलमनिन्द्यत्रक्षत्र्यादिसाध्यं कुशलकर्मकल्पतरुनमनेन देयस्त्वोदिप्रार्थनपरि-
 णामनिशितासिनेति निदानं मिथ्या-विपरीतं दर्शनं मिथ्यादर्शनमिति १०। निर्ग्रन्थानामेव लब्धियुगेत्यस्य कारणप्र-
 यमाह-'तिही'त्यादि, सङ्घिष्ठा-लघूकृता विपुलापि-विस्तीर्णाऽपि सती अन्यथाऽऽदित्यचिन्ववत् दुर्दर्शः स्यादिति तेजो-
 लेख्या-तपोविभूतिजं तेजस्वित्वं तेजसशरीरपरिणतिरूपं महाज्वालाकल्पं येन स सङ्घिसविपुलतेजोलेशयः आतापनानां-
 शीतादिभिः शरीरस्य सन्तापनानां भाव आतापनता शीतातपादिसहनमित्यर्थस्तथा 'क्षान्त्या' क्रोधनिग्रहेण क्षमा-म-
 र्षणं न त्वशक्तयेति क्षान्तिक्षमा तथा, अपानकेन पारणककालादन्यत्र 'तपःकर्मणा' पश्यादिनेति, अभिधीयते

भगवत्याम्—“जेणं गोसाला ! एगाए सनहाए कुम्मासपिंडियाए एगेण य वियडासणेणं छट्ठं छट्ठेणं अणिक्वित्तेणं तवोक-
 म्मेणं उट्ठं वाहाओ पगिज्झिय २ सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ से णं अंतो छण्हं मासाणं संखित्तवि-
 पुल्लेयलेस्से भवइ”ति ११, ‘तेमासिय’मित्यादि, भिक्षुप्रतिमाः—साधोरभिग्रहविशेषाः, ताश्च द्वादश, तत्रैकमासिक्या-
 द्यो मासोत्तराः सप्त तिस्रः सप्तारात्रिन्दिवप्रमाणाः प्रत्येकं एका अहोरात्रिकी एका एकरात्रिकीति, उक्तं च—“मासाई
 सत्तंता ७ पढमा १ विइ २ तइय ३ सत्त राइदिणा १० । अहराइ ११ एगराई १२ भिक्खूपडिमाण वारसगं ॥ १ ॥”ति,
 अयमत्र भावार्थः—“पडिवज्जइ एयाओ संघयणधिइजुओ महासत्तो । पडिमाओ भावियप्पा सम्मं गुरुणा अणुत्ताओ
 ॥ १ ॥” गच्छे च्चिय निम्माओ जा पुन्वा दस भवे असंपुत्ता । नवमस्स तइयवत्थू होइ जहन्नो सुयाभिगमो ॥ २ ॥
 दोसट्ठचत्तदेहो उवसगसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिगहीया भत्तं च अलेवडं तस्स ॥ ३ ॥ गच्छा विणिक्खमित्ता
 पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेग भोयणस्सा पाणस्सवि एग जा मासं ॥ ४ ॥ पच्छा गच्छमुवेत्ती एव दुमासी ति-
 मासि जा सत्त । नवरं दत्तिविह्वी जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ५ ॥ तत्तो अ अट्ठमी खलु हवइ इहं पढमसत्तराईदी ।

१ मासायाः सप्तमासान्ताः सप्त प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तारात्रिदिवा । अहोरात्रा एकरात्रा भिक्षुप्रतिमानां द्वादशकं ॥ १ ॥ प्रतिपद्यत एताः संद्वन्द्वश्रु-
 युतो महासत्त्वः प्रतिमा भावित्तात्मा सम्यग्गुरुणाऽनुज्ञातः ॥ १ ॥ गच्छे निर्मात एव यावत्पूर्वाणि दश भवेयुरसंपूर्णानि । नवमस्य तृतीयस्य भवति जपन्यः
 श्रुताभिगमः ॥२॥ व्युत्सृष्टस्यैकेदेह उपसर्गसहो यथैव चित्तकल्पी । एपणाऽभिगृहीता भक्तं चालेपकृतस्य ॥ ३ ॥ गच्छाद्विनिष्कम्य प्रतिपद्यते मासिनी मदाप्रतिमा ।
 दत्तयेका भोजनस्य पानस्याप्येका यावन्मासं ॥ ४ ॥ पश्चाद्गच्छमत्स्येति एवं द्विमासिकी त्रिमासिकी यावत्सप्तमासिकी । परं दत्तिविद्यिर्यावत् सप्त रासगासिम्या ॥५॥
 ततश्चाष्टमी भवति प्रथमा सप्तारात्रिदिवैव । तस्यां चतुर्थचतुर्थेनापानकेनाथ विशेषः ॥ ६ ॥

ताए चउत्थएणं अपाणएणं अह विसेत्तो ॥ ६ ॥ तथा चागमः—“पढमसत्तराइदियं णं भिस्सुपट्ठिं पडिगतत्तम न-
 गगारस्स कप्पइ से चउत्थेणं भत्तेणं अपाणएणं चहिया गामस्स त्रे” त्यादि, “उत्साणगपगामी नेग्गो गपि त्थान ठा-
 इत्ता । अह उवसग्गे घोरे दिव्वाइ सहइ अविकंपो ॥ १ ॥ दोचा वि परिसि धिय पट्टिया गामादियाज नवरं तु । इत्तु-
 डुलंगंडसाई डंडायतिउव्व ठाइत्ता ॥ २ ॥ तच्चाएवी एवं नवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । धीराणमदवायी ठाप्ट्त व अं-
 वलुज्जो य ॥ ३ ॥ एमेव अहोराई छट्ठं भत्तं अपाणं नवरं । गामनगराण चहिया वग्घारियपाणिए ठाणं ॥ ४ ॥ एमेव
 एगराई अट्टमभत्तेण ठाण वाहिरओ । ईसिं पव्वभारएण अणिसिणयणेगदिट्ठीउ ॥ ५ ॥ सांएट्टु दोत्ति पाए वग्घारियपाणि-
 ठायई ठाणं । वग्घारिलं वियमुओ सेस दसासुं जहा भणियं ॥ ६ ॥” इति, तत्र त्रिगासिक्की तुनीया तां प्रतिपत्तस-
 आश्रितस्य ‘दत्तिः’ सकृत्क्षेपलक्षणेति १२, एकरात्रिकी द्वादशी तां सम्यगनुपालयतः उन्मादः—चित्तपिभ्रमो, रोगः—
 कुष्ठादिरातङ्कः—शूलविस्फुचिकादिः सद्योघाती, स च स चेति रोगातङ्कं, ‘पाउणेज्जे’ति प्रायुयात् ‘वम्मोत्’—श्रुतचारित्र्य-
 क्षणात् भ्रश्येत्, सम्यक्त्वस्यापि हान्येति, उन्मादरोगधर्मभ्रंशाः प्रतिमायाः सम्यगनुपालनाजन्या ‘अहिताचर्याः’

१ प्रथमां सतरात्रिदिवां भिक्षुप्रतिमां प्रतिपत्तस्य अनगारस्य कल्पते चतुर्थेन भक्तेनापानकेन प्रागस्य बहिः ॥ २ उतागतः पार्थेकीनो नेग्घो वापि स्थानं विपत्ता ।
 परं तस्य स्थानं गोदोहिहिकेव । धीरास्यं अथवा तिष्ठेत् वापि आमकुञ्चव ॥ ३ ॥ एवमेववाधोरात्रिकी परं पठं गक्कापगतं । प्रागनगरए बहिरुत्थं विपत्तास्सिना स्थानं ॥ ४ ॥
 एवमेवैकरात्रिकी अष्टमभक्तेन स्थानं बहिः । ईपत्राभमारगतः अतिमेपनयनेकदृष्टिः ॥ ५ ॥ संकल्य द्वावपि पट्टी अवलंबितपाणिः विष्टसि स्थानं । अवलंबितपुत्रः
 शेषं दशासु यथा भणितं ॥ ६ ॥

३ स्थान-
 कारपट्टो
 रोगः ३
 ए० १८२

दुःखार्था भवन्तीति हृदयम् १३, विपर्ययसूत्रमेतदनुसारतो बोद्धव्यमिति १४ ॥ उक्तरूपाणि च साध्यनुष्ठानानि कर्म-

भूमिष्वेव भवन्तीति तन्निरूपणायाह—

जंबुद्वीपे २ ततो कम्मभूमीओ पं० तं०—भरहे एरवते महाविदेहे, एवं धायइसंडे दीवे पुरच्छिमद्धे जाव पुक्खरवरदी-
 जंबुद्वीपे २ ततो कम्मभूमीओ पं० तं०—सम्मइंसणे मिच्छइंसणे सम्मामिच्छइंसणे १, तिविधा
 बहुपत्थिमद्धे ५ । (सू० १८३) तिविहे दंसणे पं० तं०—सम्मपओगे मिच्छपओगे सम्मा-
 रुती पं० तं०—सम्मरुती मिच्छरुती सम्मामिच्छरुई २, तिविधे पओगे पं० तं०—सम्मपओगे मिच्छपओगे सम्मा-
 मिच्छपओगे ३ (सू० १८४) तिविहे ववसाए पं० तं०—धम्मिमे ववसाते अधम्मिए ववसाते धम्मियाधम्मिए ववसाते
 ४, अथवा तिविधे ववसाते, पं० तं०—पच्चक्खे पच्चतिते आणुगामिए ५, अह्वा तिविधे ववसाते पं० तं०—इहलोइए
 परलोइए इहलोगितपरलोगिते ६, इहलोगिते ववसाते तिविहे पं० तं०—लोगिते वेतिते सामतिते ७, लोगिते ववसाते
 तिविधे पं० तं०—अत्थे धम्मो कामे ८, वेत्तिगे ववसाते तिविधे पं० तं०—रिउब्बेदे जउब्बेदे सामवेदे ९, सामइते
 ववसाते तिविधे पं०, तं०—णणे दंसणे चरित्ते १०, तिविधा अत्थजोणी पं० तं०—सामे दंडे भेदे ११ (सू० १८५)

‘जंबुद्वीपे’त्यादि सूत्राणि साक्षादतिदेशाभ्यां पञ्च सुगमानि चेति । उक्ताः कर्मभूमयः, अथ तद्गतजनधर्मनिरूपणायाह
 —‘तिविहे’त्यादि सूत्राण्येकादश कण्ठ्यानि, किन्तु त्रिविधं दर्शनं—शुद्धाशुद्धमिश्रपुञ्जत्रयरूपं मिथ्यात्वमोहनीयं, तथा-
 विधदर्शनहेतुत्वादिति १, रुचिस्तु तदुदयसम्पाद्यं तत्त्वानां श्रद्धानं, ‘प्रयोगः’ सम्यक्त्वादिपूर्वा मनःप्रभृतिव्यापार
 इति अथवा सम्यगादिप्रयोगः—उचितानुचितोभयात्मक औपधादिव्यापार इति ३, ‘व्यवसायो’ वस्तुनिर्णयः पुरुषार्थ-

तीए चउत्थएणं अपाणएणं अह विसेसो ॥ ६ ॥ तथा चागमः—“पढमसत्तराईदियं णं भिस्सुपट्ठिं पट्ठिरत्तस्य न-
 णगारस्स कप्पइ से चउत्थेणं भत्तेणं अपाणएणं चहिया गामस्स चे”त्यादि, “उत्ताणगपाग्गी नेग्गी यणि दान ठा-
 इत्ता । अह उवसणे घोरे दिव्वाई सहइ अविकंपो ॥ १ ॥ दोचा वि परिसि चिय चहिया गामादियाण नयरं तु । उकु-
 डुलगंडसाई डंडायतिउव्व ठाइत्ता ॥ २ ॥ तच्चाएवी एवं नयरं ठाणं तु तस्स गोदोशी । वीरागणमहयायी ठापुत्त न भं-
 वबुज्जो य ॥ ३ ॥ एमेव अहोराई छट्ठं भत्तं अपाणं नयरं । गामनगराण चहिया यग्घारियपाणिए ठाणं ॥ ४ ॥ एमेव
 एगराई अट्टमभत्तेण ठाण वाहिरओ । ईसिं पव्वभारगए अणिसिणयणेगदिट्ठीउ ॥ ५ ॥ सांद्धु दोत्ति पाए यग्घारियवानि-
 ठायई ठाणं । यग्घारिलंविभुओ सेस दसासुं जहा भणियं ॥ ६ ॥” इति, तत्र त्रिमासिकी तृतीया तां प्रतिपत्तस्य-
 आश्रितस्य ‘दत्तिः’ सकृलक्षेपलक्षणेति १२, एकरात्रिकी द्वादशी तां सम्यगननुपालयतः उन्मादः—‘चित्तपिञ्चनो, रोगः—
 कुष्ठदिरातङ्कः—शूलविशूचिकादिः सद्योघाती, स च स चेति रोगातङ्कं, ‘पाउणेज्जे’ति प्राप्नुयात् ‘यम्मोत्तं’—श्रुतचारिष्यल-
 क्षणात् भ्रश्येत्, सम्यक्त्वस्यापि हान्येति, उन्मादरोगधर्मभ्रंशाः प्रतिमायाः सम्यगननुपालनाजन्या ‘अद्वितापर्याः’

१ प्रथमां रात्रात्रिदिवां मिथुप्रतिमां प्रतिपन्नस्य अनगरस्य कल्पते चतुर्थेन गणनेनापानपेन प्रागस्य वदिः ॥ २ उत्तानकः पार्श्वान्तो गेयधी वापि ग्गानं स्थिवा ।
 अयोपसर्गांन् घोरांन् दिव्यादीन् सहतेडविकंपः ॥ १ ॥ द्वितीयाऽपि इदस्येव प्रामादीनां वदिः परन्तुःकट्टुल्लुट्टशायी पंडायत इव वा स्थिवा ॥ २ ॥ तृतीयाचार्यवेवं
 परं तस्य स्थानं गोदोहिकैव । वीरासनं अथवा तिष्ठेत् वापि आम्रकुञ्जथ ॥ ३ ॥ एवमेवाहोरात्रिकी परे पठे गच्छगणकं । प्रागनगतात् चट्टिरपलंबितपाणिना स्थानं ॥ ४ ॥
 एवमेवैकरात्रिकी अष्टमगणकेन स्थानं वदिः । ईपत्ताग्मारगतः अग्निमेपनयनैकदष्टिः ॥ ५ ॥ संकल्प द्वावपि पादौ अवलंबितपाणिः सिष्ठति स्थानं । अवलंबितमुक्तः
 शेषं दशासु यथा भणितं ॥ ६ ॥

३ स्थान-
 कारपपने
 उद्वेगः ३
 मृ० १८३

॥ १५० ॥

विहिपडिसेहायुगं तत्थ"ति तत्र तद्वाह्यचारित्रापेक्षमवगन्तव्यमिति, अथवा ज्ञानादौ विषये यो व्यवसायो-बोधोऽनुष्ठानं
 वा स विषयभेदात् त्रिविध इति, सामा(म)यिकता चास्य सम्यग्मिथ्याशब्दलाञ्छितस्य ज्ञानादित्रयस्य सर्वसमयेष्वपि
 भावादिति १०, अर्थस्य-राजलक्ष्म्यादेर्योनिः-उपायोऽर्थयोनिः साम-प्रियवचनादि दण्डो-त्रयादिरूपः परनिग्रहः भेदो-
 जिगीपितशत्रुपरिवर्गस्य स्वाम्यादिस्त्रेहापनयनादिः, क्वचिदु दण्डपदत्यागेन प्रदानेन सह तिस्रोऽर्थयोनेयः पठ्यन्ते, भ-
 वन्ति चात्र श्लोकाः—“परसरोपकाराणां, दर्शनं १ गुणकीर्तनम् २ । सम्बन्धस्य समाख्यानमायत्याः संप्रकाशनम् ४
 ॥ १ ॥” अस्मिन्नेवं कृते इदमावयोर्भविष्यतीत्याशाजननमायतिसंप्रकाशनमिति, “वाचा पेशलया साधु तवाहमिति
 चार्पणम् ५ । इति सामप्रयोगज्ञैः, साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥” वधश्चैव १ परिक्लेशो २, धनस्य हरणं तथा ३ । इति
 दण्डविधानज्ञैर्दण्डोऽपि त्रिविधः स्मृतः ॥ २ ॥ स्नेहरागापनयनं १, संहर्षोत्पादनं तदा २ । सन्तर्जनं च ३ भेदज्ञैर्भेदस्तु
 त्रिविधः स्मृतः ॥ ३ ॥” संहर्षः-सज्जां सन्तर्जनं च-अस्यास्मिन्निवियग्रहस्य परित्राणं मत्तो भविष्यतीत्यादिकरूपमिति,
 प्रदानलक्षणमिदम्—“यः सम्प्राप्तो धनोत्सर्गः, उत्तमाधममध्यमः । प्रतिदानं तथा तस्य, गृहीतस्यानुमोदनम् ॥ १ ॥
 द्रव्यदानमपूर्वं च ३, स्वयंग्राहप्रवर्तनम् ४ । देयस्य प्रतिमोक्षश्च ५, दानं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥ धनोत्सर्गो-धनस-
 म्पत् स्वयंग्राहप्रवर्तनम्-परस्त्रेषु देयप्रतिमोक्ष-ऋणमोक्ष इति, प्रयोगश्चासामेवम्—“उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन
 योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन, समं तुल्यपराक्रमैः ॥ १ ॥” इति । अनन्तरं जीवा धर्मतः प्ररूपिताः, इदानीं पुद्गलां-
 स्तथैव प्ररूपयन्नाह—

सिद्ध्यर्थमनुष्ठानं वा, स च व्यवसायिनां 'धार्मिकाऽधार्मिकर' धार्मिकाधार्मिकाणां' संपतांगयतदेगर्गयगउऽज्ञाना
 सम्बन्धित्वादेभेदेनोच्यमानस्त्रिधा भवतीति, प्रत्यात्-इन्द्रियानिन्द्रियलक्षणविषयभेदाद्वा ४, व्यवसायो-निश्चयः, न च
 प्रत्यक्षोऽवधिमानः पर्यायकेवलाल्प्यः, प्रत्यात्-इन्द्रियानिन्द्रियलक्षणान्निमित्ताज्जातः प्रात्ययिकः ग्राध्यन्-ग्राभ्यारिकुन-
 गुगच्छति साध्याभावे न भवति यो धूमादिहेतुः सोऽनुगामी ततो जातमानुगामिकम्-अनुमानं तद्रूपो व्यपग्राय प्रानु-
 गामिक एवेति, अथवा प्रत्यक्षः-स्वयंदर्शनलक्षणः प्रात्ययिकः-आप्तवचनप्रभवः, तृतीयस्यैवेति ५, इहलोकं भव पेह-
 लौकिको-य इह भवे वर्तमानस्य निश्चयोऽनुष्ठानं वा स पेहलौकिको व्यवसाय इति भावः, यस्तु परलोकं भव पेह-
 पारलौकिकः, यस्त्विह परत्र च स पेहलौकिकपारलौकिक इति ६, लौकिकः सामान्यलोकाश्रयो निश्चयोऽनुष्ठानं वा, पेह-
 श्रितो वैदिकः, समयः-साह्य्यादीनां सिद्धान्तस्तदाश्रितस्तु सामयिकः, लौकिकादयो व्यवसायाः प्रत्येकं त्रियिपाले न
 प्रतीता एव, नवरं अर्थधर्मकामविषयो निर्णयो यथा-"अर्थस्य मूलं निकृतिः क्षमा च, धर्मस्य दानं च दया दमश्च । का-
 मस्य वित्तं च वपुर्वयश्च, मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियासु ॥ १ ॥" इत्यादिरूपः तदर्थमनुष्ठानं वा अर्थोदितेव व्यवसाय
 उच्यते इति ८, ऋग्वेदाद्याहितो निर्णयो व्यापारो वा ऋग्वेदादिरेवेति ९, ज्ञानादीनि सामा(म)यिको व्यवसाय
 ज्ञानं व्यवसाय एव, पर्यायशब्दत्वात्, दर्शनमपि श्रद्धानलक्षणं व्यवसायो, व्यवसायांशत्वात्स्येति प्रतिपादितमेव,
 चारित्रमपि समभावलक्षणो व्यवसाय एव, बोधस्वभावस्यात्मनः परिणतिविशेषत्वात्, यद्योच्यते, "सम्भरणमनुष्ठानं

१ तत्र विधिप्रतिषेधादनुगमनमुष्ठानं सञ्चारिन्.

१ स्थान-
 काव्यपने
 उदेगाः ३
 पृ० १८५

विहिपडिसेहाणुं तत्थ"ति तत्र तद्वाह्यचारित्रापेक्षमवगन्तव्यमिति, अथवा ज्ञानादौ विषये यो व्यवसायो-बोधोऽनुष्ठानं
 वा स विषयभेदात् त्रिविध इति, सामा(म)यिकता चास्य सम्यग्मिथ्याशब्दलाञ्छितस्य ज्ञानादित्रयस्य सर्वसमयेष्वपि
 भावादिति १०, अर्थस्य-राजलक्ष्म्यादेर्योनिः-उपायोऽर्थयोनिः साम-प्रियवचनादि दण्डो-वधादिरूपः परनिग्रहः भेदो-
 जिगीपितशत्रुपरिवर्गस्य स्वाम्यादिलेहापनयनादिः, क्वचित्तु दण्डपदत्यागेन प्रदानेन सह तिस्रोऽर्थयोनयः पठ्यन्ते, भ-
 वन्ति चात्र श्लोकाः—“परसरोपकाराणां, दर्शनं १ गुणकीर्त्तनम् २ । सम्बन्धस्य समाख्यानइमायत्याः संप्रकाशनम् ४
 ॥ १ ॥” अस्मिन्नेवं कृते इदमावयोर्भविष्यतीत्याशाजननमायतिसंप्रकाशनमिति, “वाचा पेशलया साधु तवाहमिति
 चार्पणम् ५ । इति सामप्रयोगज्ञैः, साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥” वधश्चैव १ परिक्लेशो २, धनस्य हरणं तथा ३ । इति
 दण्डविधानज्ञैर्दण्डोऽपि त्रिविधः स्मृतः ॥ २ ॥ लोहरागापनयनं १, संहर्योत्सादनं तदा २ । सन्तर्जनं च ३ भेदज्ञैर्भेदस्तु
 त्रिविधः स्मृतः ॥ ३ ॥” संहर्यः-सद्धर्त्ता सन्तर्जनं च-अस्यास्मिन्निग्रहस्य परित्राणं मत्तो भविष्यतीत्यादिकल्पमिति,
 प्रदानलक्षणमिदम्—“यः सम्प्राप्तो धनोत्तर्गः, उत्तमाधममध्यमः । प्रतिदानं तथा तस्य, गृहीतस्यानुमोदनम् ॥ १ ॥
 द्रव्यदानमपूर्व च ३, स्वयंग्राहप्रवर्त्तनम् ४ । देयस्य प्रतिभोक्षश्च ५, दानं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥ धनोत्तर्गो-धनस-
 म्पत् स्वयंग्राहप्रवर्त्तनम्-परस्वेषु देयप्रतिभोक्ष-ऋणभोक्ष इति, प्रयोगश्चात्सामेवम्—“उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन
 योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन, तमं तुल्यपराक्रमैः ॥ १ ॥” इति । अनन्तरं जीवा धर्मतः प्ररूपिताः, इदानीं पुद्गलां-
 स्तथैव प्ररूपयन्नाह—

सिद्ध्यर्थमनुष्ठानं वा, स च व्यवसायिनां 'धार्मिकाऽधार्मिकरधार्मिकाधार्मिकाणां' संयतामंयतदेनामंपनन्तःशानाना
सम्बन्धित्वाद्भेदेनोच्यमानस्त्रिधा भवतीति, संयतामंयतदेशसंयमलक्षणविषयभेदाद्वा ४, व्ययगायो-निश्चयः, न प
प्रत्यक्षोऽवधिमनःपर्यायेकेवलाल्यः, प्रत्यायात्-इन्द्रियानिन्द्रियलक्षणात्रिमिताज्ञातः प्रात्ययिकः साध्यगु-अभ्यासिकन-
नुगच्छति साध्याभावे न भवति यो धूमादिहेतुः सोऽनुगामी ततो जातमानुगामिकम्-अनुमानं तद्रूपो व्यवसाय प्रातु-
गामिक एवेति, अथवा प्रत्यक्षः-स्वयंदर्शनलक्षणः प्रात्ययिकः-आप्तवचनप्रभवः, तृतीयस्वयंवेति ५, श्लोके भव पेह-
लौकिको-य इह भवे वर्तमानस्य निश्चयोऽनुष्ठानं वा स पेहलौकिको व्यवसाय इति भावः, यस्तु परलोकं भविष्यति स
पारलौकिकः, यस्त्वह परत्र च स पेहलौकिकपारलौकिक इति ६, लौकिकः सामान्यलोकाश्रयो निश्चयोऽनुष्ठानं वा, येदा-
श्रितो वैदिकः, समयः-साङ्ख्यादीनां सिद्धान्तस्तदाश्रितस्तु सामयिकः, लौकिकादयो व्यवसायाः प्रत्येकं त्रिविधास्तै च
प्रतीता एव, नवरं अर्थधर्मकामविषयो निर्णयो यथा-"अर्थस्य मूलं निष्कृतिः क्षमा च, धर्मस्य दानं च दया दमश्च । का-
मस्य वित्तं च वपुर्वयश्च, मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियास्तु ॥ १ ॥" इत्यादिरूपः तदर्थमनुष्ठानं वा अर्थोदित्य व्यवसाय
उच्यते इति ८, ऋग्वेदाद्याहितो निर्णयो व्यापारो वा ऋग्वेदादिरेवेति ९, ज्ञानादीनि सामा(म)यिको व्यवसायः, तत्र
ज्ञानं व्यवसाय एव, पर्यायशब्दत्वात्, दर्शनमपि श्रद्धानलक्षणं व्यवसायो, व्यवसायांशत्वात्स्येति प्रतिपादितमेव,
चारित्रमपि समभावलक्षणो व्यवसाय एव, बोधस्वभावस्यात्मनः परिणतिविशेषत्वात्, यन्नोच्यते, "सत्त्वरणमनुष्ठानं

१ तत्र विधिप्रतिषेधाणुगमनुष्ठानं सत्त्वारिजं.

विहिपडिसेहाणुगं तत्थ"त्ति तत्र तद्वाह्यचारित्रापेक्षमवगन्तव्यमिति, अथवा ज्ञानादौ विषये यो व्यवसायो-बोधोऽनुष्ठानं
 वा स विषयभेदात् त्रिविध इति, सामा(म)यिकता चास्य सम्यग्भिन्नाशब्दाल्लिखितस्य ज्ञानादित्रयस्य सर्वसमयेष्वपि
 भावादिति १०, अर्थस्य-राजलक्ष्म्यादेर्योनिः-उपायोऽर्थयोनिः साम-प्रियवचनादि दण्डो-वधादिरूपः परनिग्रहः भेदो-
 जिगीपितशत्रुपरिवर्गस्य स्वाम्यादिस्नेहापनयनादिः, क्वचित्तु दण्डपदत्यागेन प्रदानेन सह तिस्रोऽर्थयोनयः पठ्यन्ते, भ-
 वन्ति चात्र श्लोकाः-“परसरोपकाराणां, दर्शनं १ गुणकीर्तनम् २ । सम्बन्धस्य समाख्यानमायत्याः संप्रकाशनम् ४
 ॥ १ ॥” अस्मिन्नेवं कृते इदमावयोर्भविष्यतीत्याशाजननमायतिसंप्रकाशनमिति, “वाचा पेशलया साधु तवाहमिति
 चार्पणम् ५ । इति सामप्रयोगज्ञैः, साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥” वधश्चैव १ परिक्लेशो २, धनस्य हरणं तथा ३ । इति
 दण्डविधानज्ञैर्दण्डोऽपि त्रिविधः स्मृतः ॥ २ ॥ स्नेहरागापनयनं १, संहर्षोत्पादनं तदा २ । सन्तर्जनं च ३ भेदज्ञैर्भेदस्तु
 त्रिविधः स्मृतः ॥ ३ ॥” संहर्षः-स्यद्धर्षा सन्तर्जनं च-अस्यास्मिन्नित्रविग्रहस्य परित्राणं मत्तो भविष्यतीत्यादिकरूपमिति,
 प्रदानलक्षणमिदम्-“यः सम्प्राप्तो धनोत्सर्गः, उत्तमाधममध्यमः । प्रतिदानं तथा तस्य, गृहीतस्यानुमोदनम् ॥ १ ॥
 द्रव्यदानमपूर्वं च ३, स्वयंग्राहप्रवर्तनम् ४ । देयस्य प्रतिमोक्षश्च ५, दानं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १ ॥ धनोत्सर्गो-धनस-
 म्पत् स्वयंग्राहप्रवर्तनम्-परस्वेषु देयप्रतिमोक्ष-ऋणमोक्ष इति, प्रयोगश्चासामेवम्-“उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन
 योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन, समं तुल्यपराक्रमैः ॥ १ ॥” इति । अनन्तरं जीवा धर्मतः प्ररूपिताः, इदानीं पुद्गलां-
 स्तथैव प्ररूपयन्नाह-

अज्ञाणकिरिया २, पञ्जोगकिरिया तिविधा, पं० तं०—मणपञ्जोगकिरिया वइपञ्जोगकिरिया षायपञ्जोगकिरिया ३, गनुतान-किरिया तिविधा पं० तं०—अणतरससुदाणकिरिया . परंपरससुदाणकिरिया . तदुभयमनुदाणकिरिया ४, अज्ञानकिरिया तिविधा पं० तं०—मतिअज्ञाणकिरिया सुतअज्ञाणकिरिया विमंगअज्ञाणकिरिया ५, अणितो तिविधे पं० तं०—देगवाणी निरालंबणता नाणपेज्जोसे ६, अज्ञाणे तिविधे पं० तं०—देसणणे सव्यणणे भावमाणे ७ (मू० १८७)

‘तिविधे मिच्छते’ इत्यादि, सूत्राणि सप्त सुगमानि, नवरं मिथ्यात्वं विपर्यस्तअज्ञानमिह न विचक्षितं, प्रयोगक्रियादीनां वक्ष्यमाणतद्देदानां असम्बद्धमानत्वात्, ततोऽत्र मिथ्यात्वं क्रियादीनामसम्यग्रूपता मिथ्यादर्शनानामभोगादिज्ञानम्—असम्यग्ज्ञानमिति, अक्रिया हि अशोभना क्रियैवातोऽक्रिया त्रिविधेत्यभिधायामि, एवमविनयोऽपि, अत्र तत्र वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतवीर्येणात्मना प्रयुज्यते—व्यापार्यत इति प्रयोगो—मनोवाक्कायलक्षणस्तस्य क्रिया—करणव्यापृतिरिति प्रयोगक्रिया, अथवा प्रयोगैः—मनःप्रभृतिभिः क्रियते—चद्यत इति प्रयोगक्रिया कर्मैत्यर्थः, सा च द्रष्टव्या दक्रिया, अक्रिया च मिथ्यात्वमिति सर्वत्र प्रक्रमः, ‘समुदाणं’ति प्रयोगक्रियैररूपतया गृहीतानां कर्मवर्गणानां समिति—सम्यक् प्रकृतिवन्धादिभेदेन देससर्वोपघातिरूपतया च आदानं—स्वीकरणं समुदानं निपातनात्तदेव क्रिया—कर्मिति समुदानक्रियेति, अज्ञानात् वा चेष्टा कर्म वा सा अज्ञानक्रियेति २, प्रयोगक्रिया त्रिविधा व्याख्यातार्था ३,

नास्त्यन्तरं-व्यवधानं यस्याः साऽनन्तरा सा चासौ समुदानक्रिया चेति विग्रहः, प्रथमसमयवर्तिनीत्यर्थः, द्वितीयादि-
समयवर्तिनी तु परम्परसमुदानक्रियेति, प्रथमाप्रथमसमयापेक्षया तु तदुभयसमुदानक्रियेति, 'महअन्नाणकिरिय'त्ति
“अविसेसिया मइच्चिय सम्मदिद्धिस्स सा महन्नाणं । महअन्नाणं मिच्छादिद्धिस्स सुयंपि एमेव ॥ १ ॥” ति [अविशे-
पिता मतिरेव सम्यग्दृष्टेः सा मतिज्ञानम् । मत्यज्ञानं मिथ्यादृष्टेः श्रुतमप्येवमेव ॥ १ ॥] मत्यज्ञानात् क्रिया-अनुष्ठानं
मत्यज्ञानक्रिया, एवमितरे अपि, नवरं विभङ्गो-मिथ्यादृष्टेरवधिः स एवाज्ञानं विभङ्गाज्ञानमिति । व्याख्यातम-
क्रियामिथ्यात्वं, अविनयमिथ्यात्वव्याख्यानायाह—‘अविणये’त्यादि, विशिष्टो नयो विनयः-प्रतिपत्तिविशेषः तत्रतिपे-
धादविनयः, देशस्य-जन्मक्षेत्रादेश्स्त्वागो देशत्यागः स यस्मिन्नविनये प्रमुगालीप्रदानादावस्ति स देशत्यागी, निर्गत
आलम्बनाद्-आश्रयणीयात् गच्छकुटुम्बकादेरिति निरालम्बनस्तद्भावो निरालम्बनता-आश्रयणीयानपेक्षत्वमिति भावः,
पुष्टालम्बनाभावेन बोधितप्रतिपत्तिभ्रंशः, प्रेम च द्वेषश्च प्रेमद्वेषं नानाप्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रकारं प्रेमद्वेषं
भावना-आराध्यविषयमाराध्यसंमतविषयं वा प्रेम तथाऽऽराध्यासंमतविषयो द्वेष इत्येवं नियतावेतौ विनयः स्यात्,
उक्तं च—“सरुपि नतिः स्तुतिवचनं, तदभिमतं प्रेम तद्विषि द्वेषः । दानमुपकारकीर्तनमन्त्रमूलं वशीकरणम् ॥ १ ॥”
ति, नानाप्रकारौ च तावाराध्यतत्संमतेतरलक्षणविशेषानपेक्षत्वेनानियतविषयादविनय इति, अज्ञानमिथ्यात्वमित उच्यते
‘अन्नाणे’त्यादि, ज्ञानं हि द्रव्यपर्यायविषयो बोधस्तन्निषेधोऽज्ञानं तत्र विवक्षितद्रव्यं देशतो यदा न जानाति तदा
ज्ञानमकारप्रश्लेषात्, यदा च सर्वतस्तदा सर्वाज्ञानं, यदा विवक्षितपर्यायतो न जानाति तदा भावाज्ञानमिति, अ-

अन्नाणकिरिया २, पओगकिरिया तिविधा, पं० तं०—मणपओगकिरिया वइपओगकिरिया कापपओगकिरिया ३, सगुरान-
किरिया तिविधा पं० तं०—अणतरसमुदाणकिरिया, परंपरसमुदाणकिरिया तदुभयसमुदाणकिरिया ४, प्रन्नाणकिरिया
तिविधा पं० तं०—मतिअन्नाणकिरिया सुवलअन्नाणकिरिया विभंगअन्नाणकिरिया ५, अविणते तिमिदे पं० तं०—देमवाती
निरलंघणता नाणापेज्जदोसे ६, अन्नाणे तिविधे पं० तं०—देसण्णाणे सव्यण्णाणे भावप्पाने ७ (मू० १८७)

‘तिविधे मिच्छत्ते’ इत्यादि, सूत्राणि सप्त सुगमानि, नवरं मिथ्यात्वं विपर्यस्तश्चानमिदं न विवक्षितं, प्रयोगक्रिया-
दीनां वक्ष्यमाणतद्भेदानां असम्बन्धमानत्वात्, ततोऽत्र मिथ्यात्वं क्रियादीनामसम्यग्रूपता मिथ्यादर्शनानामभोगादिज-
नितो विपर्यासो दुष्टत्वमशोभनत्वमिति भावः, ‘अकिरिय’ति नञिह दुःशब्दार्थो यथा अनीला दुःशीलेत्यर्थः, तत-
श्चाक्रिया-दुष्टक्रिया मिथ्यात्वाद्युपहतस्यामोक्षसाधकमनुष्ठानं, यथा मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानमध्यज्ञानमिति, पयमविनयोऽपि, अ-
ज्ञानम्-असम्यग्ज्ञानमिति, अक्रिया हि अशोभना क्रियेवातोऽक्रिया त्रिविधेत्यभिधायामि प्रयोगेत्यादिना क्रियेयोक्तेति,
तत्र वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतवीर्येणात्मना प्रयुज्यते-व्यापार्यत इति प्रयोगो-मनोवाकायलक्षणस्तस्य क्रिया-करणं
व्यापृतिरिति प्रयोगक्रिया, अथवा प्रयोगैः-मनःप्रभृतिभिः क्रियते-वध्यत इति प्रयोगक्रिया कर्मैत्यर्थः, सा च दुष्टत्या-
दक्रिया, अक्रिया च मिथ्यात्वमिति सर्वत्र प्रक्रमः, ‘समुदाणं’ति प्रयोगक्रियैकरूपतया गृहीतानां कर्मवर्गणानां
समिति-सम्यक् प्रकृतिवन्धादिभेदेन देशसर्वोपघातिरूपतया च आदानं-स्वीकरणं समुदानं निपातनात्तदेव क्रिया-क-
र्मिति समुदानकियेति, अज्ञानात् वा चेष्टा कर्म वा सा अज्ञानकियेति २, प्रयोगक्रिया त्रिविधा व्याख्यातार्था ३,

पक्रमस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा-सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यभेदात्, तत्र सचित्तद्रव्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदाप-
 दभेदभिन्नः, पुनरेकैको द्विविधः-परिकर्मणि वस्तुविनाशे च, तत्र परिकर्मणि-द्रव्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन् संति,
 तद्यथा-धृताद्युपयोगेन पुरुषस्य वर्णादिकरणम्, एवं शुक्लसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं, तथा चतुष्पदानां ह-
 स्त्यादीनामपदानां च वृक्षादीनां नृक्षायुर्वेदोपदेशाद्द्वार्द्धक्यादिगुणापादनमिति, तथा वस्तुविनाशे च पुरुषादीनां खड्गा-
 दिभिर्विनाश एवोपक्रम इति, एवमचित्तद्रव्योपक्रमः पद्मारागादिमणेः क्षारमृत्पुटपाकादिना वैमल्यापादनं विनाशश्चेति,
 मिश्रद्रव्योपक्रमस्तु कटकादिविभूषितपुरुषादिद्रव्यस्यैवेति, तथा क्षेत्रस्य-शालिक्षेत्रादेः परिकर्म विनाशो वा क्षेत्रोपक्रमः,
 तथा कालस्य-चन्द्रोपरागादिलक्षणस्योपक्रमः-उपायेन परिज्ञानं कालोपक्रमः, तथा भावस्य प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्योपायतः
 परिज्ञानमेव भावोपक्रमः, स चाप्रशस्तो डोडुिनीगणिकाऽमाल्यदृष्टान्तावसेयः, प्रशस्तश्च श्रुतादिनिमित्तमाचार्यादिभावो-
 पक्रम इति, एवं च धार्मिकस्य-संयतस्य यश्चारित्रार्थं द्रव्यक्षेत्रकालभावानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्मिक एवोप-
 क्रमः, तथा अधार्मिकस्य-असंयतस्यासंयमार्थं यः सोऽधार्मिक एव, तथा धार्मिकाधार्मिकस्य-देशविरतस्य यः स
 धार्मिकाधार्मिक इति, अथ स्वाम्यन्तरभेदेनोपक्रममेव त्रिधाऽऽह-तत्रात्मनोऽनुकूलोपसर्गादौ शीलरक्षणनिमित्तमुप-
 क्रमो-वैहानसादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमोऽन्यस्य वस्तुनः आत्मोपक्रम इति, तथा परस्य परार्थं
 वोपक्रमः परोपक्रम इति, तदुभयस्य-आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं वोपक्रमस्तदुभयोपक्रम इति, 'एव'मिति उपक्रमसूत्रवत्
 आत्मपरोभयभेदेन वैयावृत्त्यादयो वाच्याः, व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयावृत्त्यं-भक्तादिभिरुपष्टम्भः, तत्रात्मवैया-

थवा देशादिज्ञानमपि मिथ्यात्वविशिष्टमज्ञानमेवेति अकारप्रश्लेषं विनापि न दोष इति । उक्तं मिथ्यात्वं, तच्चाधर्म इति तद्विपर्ययमधुना धर्ममाह—

तिविहे धम्मे पं० तं०— सुयधम्मे चरित्तधम्मे अत्थिकायधम्मे, तिविधे उपकमे पं० तं०—यग्गिते उपकमे अयस्मिते उपकमे धम्मिताधम्मिते उपकमे १, अहवा तिविधे उपकमे पं० तं०—आजोवफमे परोवफमे वडुमयोवफमे २, एवं वेयाव्वे ३, अणुगहे ४, अणुसट्ठी ५, उवालं ६, एवमेकेके तिन्नि २ आलावगा जहेव उपकमे (सू० १८८)

“तिविहे धम्मे” इत्यादि श्रुतमेव धर्मः श्रुतधर्मः—स्वाध्यायः, एवं चरित्रधर्मः—ज्ञान्यादिश्रमणधर्मः, अयं च द्विविधोऽपि—द्रव्यभावभेदे धर्मो भावधर्म उक्तः, यदाह—“दुविहो उ भावधम्मो सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य । सुयधम्मो सज्जाओ चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥१॥” इति, अस्तिशब्देन प्रदेशा उच्यन्ते तेषां कायो—राशिरस्तिकायः स चासौ संज्ञया धम्मञ्चेत्यस्तिकायधर्मो, गत्युपट्टभलक्षणो धर्मास्तिकाय इत्यर्थः, अयं च द्रव्यधर्म इति । अनन्तरं श्रुतधर्मचारित्रधर्मा बुक्तौ अधुना तद्विशेषानाह—‘तिविहे उपकमे’ इत्यादि, सूत्राणि अष्टौ सुगमानि, परं उपक्रमणमुपक्रमः—उपायपूर्वक आरम्भः, धर्मो—श्रुतचारित्रात्मके भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकः, श्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थः, तथा न धार्मिकः अधार्मिकः—असंयमार्यः, तथा धार्मिकश्चासौ देशतः संयमरूपत्वात् अधार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वात् धार्मिकधार्मिकः, देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः, अथवा नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् यद्विध उपक्रमः, तत्र नामस्थापने सुशाने, द्रव्यो-

१ द्विविधे लु भावधर्मः श्रुतधर्मः खलु चारित्र्यमर्थ ५ श्रुतधर्मः स्वाध्यायधर्मः

॥ १ ॥

३ स्थान-
काध्ययने
उपेयः ३
सू० १८८

॥ १५४ ॥

पक्रमस्तु ज्ञारीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा-सच्चिदाचित्मिश्रद्रव्यभेदात्, तत्र सच्चिद्रव्योपक्रमो द्विपदवदुप्यदाप-
 दभेदभिन्नः, पुनरैकैको द्वित्रिधः-परिकर्मणि वस्तुविनाशे च, तत्र परिकर्मणि-द्रव्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन् सति, ह-
 तद्यथा-धृताद्युपयोगेन पुरुषस्य वर्णादिकरणम्, एवं शुक्लरिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं, तथा चतुष्पदानां ह-
 स्त्यादीनामपदानां च वृक्षादीनां इन्द्रायुर्वेदोपदेशाद्ब्रह्मव्यादिगुणापादनमिति, तथा वस्तुविनाशे च पुरुषादीनां लब्धा-
 दिभिर्विनाश एवोपक्रम इति, एवमच्चिद्रव्योपक्रमः पञ्चरागादिमणोः क्षारमृत्पुटपाकादिना वैमल्यापादनं विनाशश्चेति,
 निम्नद्रव्योपक्रमस्तु कटकदिविभूषितपुलादिद्रव्यत्वैवेति, तथा क्षेत्रस्य-शालिक्षेत्रादेः परिकर्म विनाशो वा क्षेत्रोपक्रमः,
 तथा कालस्य-चन्द्रोपरागादिलक्षणत्वोपक्रमः-उपायेन परिज्ञानं कालोपक्रमः, तथा भावस्य प्रशस्तप्रशस्तरूपस्योपायतः
 परिज्ञानेनैव भावोपक्रमः, स चान्नशब्दो ढोड्ढिनीगणिकाऽमाल्यइष्टान्तावनेयः, प्रशस्तश्च शुवादिनिमित्तमाचार्यादिभावो-
 पक्रम इति, एवं च घातिकात्त्व-संयतस्य चत्वारित्राद्यर्थे द्रव्यक्षेत्रकालभावानामुपक्रम इत्यत्रूपः स घातिक एवोप-
 क्रमः, तथा अवानिकत्व-संयतत्वसंयतार्थे यः शोऽवानिक एव, तथा घातिकावार्मिकत्व-देशविरतस्य यः स
 वानिकावार्मिक इति, अथ स्वान्यन्तरनेदेनोपक्रमेनैव त्रिधाऽऽह-तत्रालनोऽनुकूलोपक्रम इति, तथा परस्य परार्थे
 क्रमो-वैदानस्यदिना विनाशः परिकर्मे वा आत्मार्थे वा उपक्रमोऽन्वय वस्तुनः आत्मोपक्रम इति, एवं मिति उपक्रमवृत्तवत्
 उपक्रमः परोपक्रम इति, वस्तुन्यत्त्व-आत्मपरलक्षणत्व-वस्तुन्यार्थे उपक्रमत्वदुनयोपक्रम इति, एवं मिति उपक्रमवृत्तवत्
 आत्मपरान्यनेदेन वैवाहिकत्वार्थो वाच्यः, व्याहृतस्य भावः क्रमे वा वैवाहिकत्व-भेदादिभिरुपटन्मः, तत्रालनव्या-

थवा देशादिज्ञानमपि सिध्यात्वविशिष्टमज्ञानमेवेति अकारप्रक्षेपं विनापि न दोष इति । उक्तं मिथ्यात्वं, तच्चायर्म्म इति तद्विपर्ययमधुना धर्म्ममाह—

तिविहे धर्म्मे पं० तं०— सुयधर्म्मे चरित्तधर्म्मे अस्थिकायधर्म्मे, तिविधे उवक्कमे पं० तं०—घग्गित्ते उवक्कमे अयम्मिन्ते उवक्कमे धम्मितायम्मिन्ते उवक्कमे १, अहवा तिविधे उवक्कमे पं० तं०—आजोवक्कमे परोवक्कमे वडुमयोवक्कमे २, एवं वेयावच्चे ३, अणुगहे ४, अणुसट्ठी ५, उवालंभं ६, एवमेक्केके तित्ति २ आलावगा जहेव उवक्कमे (सू० १८८)

‘तिविहे धर्म्मे’ इत्यादि श्रुतमेव धर्म्मः श्रुतधर्म्मः—स्वाध्यायः, एवं चरित्रधर्म्मः—क्षान्त्यादिश्रमणधर्म्मः, अयं च द्विविधोऽपि—द्रव्यभावभेदे धर्म्मं भावधर्म्म उक्तं, यदाह—“दुविहो उ भावधर्म्मो सुयधर्म्मो खलु चरित्तधर्म्मो य। सुयधंम्मो सज्झाओ चरित्तधर्म्मो समणधर्म्मो॥१॥” इति, अस्तिशब्देन प्रदेशा उच्यन्ते तेषां कायो—राशिरस्तिकायः स चासौ संज्ञया धर्म्मश्चेत्यस्तिकायधर्म्मो, गत्युपटम्भलक्षणो धर्म्मस्तिकाय इत्यर्थः, अयं च द्रव्यधर्म्म इति । अनन्तरं श्रुतधर्म्मचारित्रधर्म्मा-दुक्तौ अधुना तद्विशेषानाह—‘तिविहे उवक्कमे’ इत्यादि, सूत्राणि अष्टौ सुगमानि, परं उपक्रमणमुपक्रमः—उपायपूर्वक आरम्भः, धर्म्मं—श्रुतचारित्रात्मके भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्म्मिकः, श्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थः, तथा न धार्म्मिकः अधार्म्मिकः—असंयमार्थः, तथा धार्म्मिकश्चासौ देशतः संयमरूपत्वात् अधार्म्मिकश्च तथैवांसंयमरूपत्वात् धार्म्मिकाधार्म्मिकः, देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः, अथवा नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् पड्ढिध उपक्रमः, तत्र नामस्थापने सुशाने, द्रव्यो-

१ द्विविधस्य भावधर्म्मः श्रुतधर्म्मः खलु चारित्रधर्म्मश्च । श्रुतधर्म्मः स्वाध्यायश्चारित्रधर्म्मः श्रमणधर्म्मः ॥ १ ॥

पक्रमस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा-सच्चित्तद्रव्यभेदात्, तत्र सच्चित्तद्रव्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदाप-
 दभेदभिन्नः, पुनरेकैको द्विविधः-परिकर्मणि वस्तुविनाशे च, तत्र परिकर्मणि-द्रव्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन् संति,
 तद्यथा-धृताद्युपयोगेन पुरुषस्य वर्णादिकरणम्, एवं शुकसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं, तथा चतुष्पदानां ह-
 स्त्यादीनामपदानां च वृक्षादीनां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्ब्रह्मव्यादियुगापादनमिति, तथा वस्तुविनाशे च पुरुषादीनां खड्गा-
 दिभिर्विनाश एवोपक्रम इति, एवमच्चित्तद्रव्योपक्रमः पञ्चरागादिमणेः क्षारमृदुपटपाकादिना वैमल्यापादनं विनाशश्चेति,
 मिश्रद्रव्योपक्रमस्तु कटक्यादिविभूषितपुरुषादिद्रव्यस्यैवेति, तथा क्षेत्रस्य-शालिक्षेत्रादेः परिकर्म विनाशो वा क्षेत्रोपक्रमः,
 तथा कालस्य-चन्द्रोपरागादिलक्षणस्योपक्रमः-उपायेन परिज्ञानं कालोपक्रमः, तथा भावस्य प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्योपायतः
 परिज्ञानमेव भावोपक्रमः, स चाप्रशस्तो डोडुिनीगणिकाऽमात्यदृष्टान्तावसेयः, प्रशस्तश्च श्रुतादिनिमित्तमाचार्योदिभावो-
 पक्रम इति, एवं च धार्मिकस्य-संयतस्य यश्चारित्रार्थं द्रव्यक्षेत्रकालभावानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्मिक एवोप-
 क्रमः, तथा अधार्मिकस्य-असंयतस्यासंयमार्थं यः सोऽधार्मिक एव, तथा धार्मिकाधार्मिकस्य-देशविरतस्य यः स
 धार्मिकाधार्मिक इति, अथ स्वास्थन्तरभेदेनोपक्रममेव त्रिधाऽऽह-तत्रात्मनोऽनुकूलोपसर्गादौ शीलरक्षणनिमित्तमुप-
 क्रमो-वैहानसादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमोऽन्यस्य वस्तुनः आत्मोपक्रम इति, तथा परस्य परार्थ
 योपक्रमः परोपक्रम इति, तदुभयस्य-आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं योपक्रमस्तदुभयोपक्रम इति, 'एव'मिति उपक्रमसूत्रवत्
 आत्मपरोभयभेदेन वैयावृत्त्यादयो वाच्याः, व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयावृत्त्यं-भक्तादिभिरुपष्टम्भः, तत्रात्मवैया-

यथा देशादिज्ञानमपि मिथ्यात्वविशिष्टमज्ञानमेवेति अकारप्रश्लेषं विनापि न दोष इति । उक्तं मिथ्यात्वं, तच्चाधर्म इति तद्विपर्ययमधुना धर्ममाह—

उपक्रमे षष्ठ्यादिधर्मस्य चरित्तधर्मस्य अर्थिकायधर्मस्य, तिविधे उपक्रमे पं० तं०—धम्मिगते उपक्रमे अयम्मिगते वेयावचे ३, अणुगहे ४, अणुसट्टी ५, उवालंभं ६, एवमेकेके तन्नि २ आलावगा जहेव उपक्रमे (सू० १८८)

‘तिविहे धर्मस्य’ इत्यादि श्रुतमेव धर्मः श्रुतधर्मः—स्वाध्यायः, एवं चरित्रधर्मः—क्षान्त्यादिश्रमणधर्मः, अयं च द्विविधोऽपि—द्रव्यभावभेदे धर्मस्य भावधर्म उक्तः, यदाह—“दुविहो उ भावधर्मो सुयधर्मो खलु चरित्तधर्मो य । सुयधर्मो सज्जाओ चरित्तधर्मो समणधर्मो ॥१॥” इति, अस्तिशब्देन प्रदेशा उच्यन्ते तेषां कायो—राशिरस्तिकायः स चासौ संज्ञया धर्मस्ये बुक्तौ अधुना तद्विशेषानाह—‘तिविहे उपक्रमे’ इत्यादि, सूत्राणि अष्टौ सुगमानि, परं उपक्रमणसुपक्रमः—उपायपूर्वक आरम्भः, धर्म—श्रुतचारित्रात्मके भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकः, श्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थः, तथा न धार्मिकः अधार्मिकः—असंयमार्थः, तथा धार्मिकश्चासौ देशतः संयमरूपत्वात् अधार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वात् धार्मिकाधार्मिकः, देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः, अथवा नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षड्विध उपक्रमः, तत्र नामस्थापने सुराने, द्रव्यो-

१ द्विविधेषु भावधर्मः श्रुतधर्मः खलु चारित्रधर्मश्च । श्रुतधर्मः स्वाध्यायश्चारित्रधर्मः श्रमणधर्मः ॥ १ ॥

पूर्वोक्तोऽतिदेशो व्याख्यातः, एवं चात्राक्षरघटना-यथैवोपक्रमे आत्मपरतदुभयैस्त्रय आलापका उक्ताः एवमेकैकस्मिन्
वैयावृत्यादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । अथ श्रुतधर्मभेदा उच्यन्ते—

तिविहा कदा, पं० तं०—अत्थकहा धम्मकहा कामकहा ७, तिविहे विणिच्छते पं० तं०—अत्थविणिच्छते धम्मविणि-
च्छते कामविणिच्छते ८, (सू० १८९)

अर्थस्य-लक्ष्म्याः कथा-उपायप्रतिपादनपरो वाक्यप्रबन्धोऽर्थकथा, उक्तं च—“सामाधिधनुवादादिकृज्यादिप्रति-
पादिका । अर्थोपादानपरमा, कथाऽर्थस्य प्रकीर्तिता ॥ १ ॥” तथा—“अर्थाल्यः पुरुषार्थोऽयं, प्रधानः प्रतिभासते ।
तृणादपि लघुं लोके, धिगर्थरहितं नरम् ॥ १ ॥” इति, इयं च कामन्दकादिशास्त्ररूपा, एवं धर्मोपायकथा धर्मकथा,
उक्तं च—“दयादानक्षमाद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता । धर्मोपादेयतागर्भा, बुधैर्धर्मकथोच्यते ॥ १ ॥” तथा—“धर्माल्यः
पुरुषार्थोऽयं, प्रधान इति गीयते । पापसक्तं पशोस्तुल्यं, धिगधर्मरहितं नरम् ॥ २ ॥” इति, इयं चोत्तराध्ययनादिरू-
पाऽवसेयेति, एवं कामकथाऽपि, यदाह—“कामोपादानगर्भा च, वयोदाक्षिण्यसूचिका । अनुरागोद्धिताद्युत्था, कथा का-
मस्य वर्णिता ॥ १ ॥” तथा—“स्मितं न लक्षणे वचो न कोटिभिर्न कोटिलक्षैः सविलासमीक्षितम् । अवाप्यतेऽन्यैर्हृद-
योपगूहनं, न कोटिकोव्याऽपि तदस्ति कामिनाम् ॥ १ ॥” इति, इयमपि वात्स्यायनादिरूपाऽवसेयेति, प्रकीर्णा वा
तत्तदर्थो वचनपद्धतिः कथा चरित्रवर्णनरूपा वा, अर्थोदिविनिश्चयाः—अर्थोदिविज्ञानानि, तानि च—“अर्थानाम-
र्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखकारणम् ॥ १ ॥” तथा—“धनदो धनार्थिनां धर्मः,

वृत्त्यं गच्छनिर्गतस्यैव, परवैयावृत्त्यं ग्लानादिप्रतिजागरकस्य, तदुभयवैयावृत्त्यं गच्छवासिन इति, अनुग्रहो-ज्ञानाद्युप-
 कारः, तत्र आत्माऽनुग्रहोऽध्ययनादिप्रवृत्तस्य परानुग्रहो वाचनादिप्रवृत्तस्य तदुभयानुग्रहः शास्त्रव्याख्यानशिष्यसङ्घहा-
 दिप्रवृत्तस्येति, अनुशिष्टिः-अनुशासनम्, तत्र आत्मनो यथा-“वायालीसेसणसंकडंमि गहणंमि जीवि ! न दु छलिओ ।
 इण्हं जह न छलिज्जसि भुंजंतो रागदोसेहि ॥ १ ॥” इति, (तथा विधेयमिति शेष इति), परानुशिष्टिर्यथा-“ता तंसि भा-
 ववेज्जो भवदुक्खनिपीडिया तुहं एते । हंदि सरणं पवन्ना मोएयव्या पयत्तेणं ॥ २ ॥” इति, तदुभयानुशिष्टिर्यथा “कह-
 कहऽवि माणुसत्ताइ पावियं चरण पवररणं च । ता भो एत्थ पमाओ कइयावि न जुजए अहं ॥ १ ॥” इति, उपा-
 लम्भः-इयमेवानौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भा, स चात्मनो यथा-“चोड्ढिगदिठंतेणं दुलहं लहिऊण माणुसं जम्मं । जं
 न कुणसि जिणधम्मं अप्पा किं वेरिओ तुज्झ ॥ १ ॥” इति, परोपालम्भो यथा-“उत्तमकुलसंभूओ उत्तमगुरुदि-
 नियजीवियस्स बहुयाओ जीवकोडीओ । दुक्खे ठवंति जे केवि ताण किं सासयं जीयं ? ॥ २ ॥” इति, ‘एव’मित्यादिना

१ द्विजत्वारिशुदेयणासङ्घटे गहने जीव । नैव छलितः । इदानीं यथा न छल्यते भुंजानो रागद्वेषान्याम् ॥ १ ॥ २ तत्त्वं तेषां भाववेद्यो(ऽसि) मरुःसन्नि-
 वित्ता एते त्वां शरणं । प्रपन्ना मोचयितव्या (दुःखात्) प्रयत्नेन ॥ २ ॥ ३ कथं कथमपि मनुष्यत्वादि प्राप्तं प्रपन्नं चारिप्रज्ञं च तत्र भो अत्र प्रमादो न
 कदापि दुज्यतेऽस्माकम् ॥ ३ ॥ ४ भोजनादिदृष्टान्तैर्दुर्लभं मानुषं जन्म लब्ध्वा यत्किन्यर्थं न करोपि किं आर्यंस्त्वयमेव वैरी तव ॥ १ ॥ ५ मरुत्त । त्वं
 उत्तमकुलसंभूत उत्तमगुरुदीक्षित उत्तमज्ञानयुगाब्धः कथमेवं सहसा व्यवसितोऽसि ॥ २ ॥ ६ एकस्य निजजीवितस्य कृते बहुका जीवकोटीः दुःखे स्वापयंसि
 ये केचित् तेषां किं शाश्वतं जीवितं ॥ ३ ॥

३ स्थान-
 काध्ययने
 उद्देशः ३
 सू० ३८८

॥ १५५ ॥

पूर्वोक्तोऽतिदेशो व्याख्यातः, एवं चात्राक्षरघटना-यथैवोपक्रमे आत्मपरतदुभयैस्त्रय आलापका उक्ताः एवमेकैकस्मिन्
वैयावृत्यादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । अथ श्रुतधर्मभेदा उच्यन्ते—

तिविहा क्हा, पं० तं०—अत्यक्हा धम्मक्हा कामक्हा ७, तिविहे विणिच्छते पं० तं०—अत्यविणिच्छते धम्मविणि-
च्छते कामविणिच्छते ८, (सू० १८९)

अर्थस्य-लक्ष्म्याः कथा-उपायप्रतिपादनपरो वाक्यप्रबन्धोऽर्थकथा, उक्तं च—“सामादिधातुयादादिकृप्यादिप्रति-
पादिका । अर्थोपादानपरमा, कथाऽर्थस्य प्रकीर्तिता ॥ १ ॥” तथा—“अर्थाल्यः पुरुषार्थोऽयं, प्रधानः प्रतिभासते ।
तृणादपि लघुं लोके, धिगर्थरहितं नरम् ॥ १ ॥” इति, इयं च कामन्दकादिशास्त्ररूपा, एवं धर्मोपायकथा धर्मकथा,
उक्तं च—“दयादानक्षमाद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता । धर्मोपादेयतागर्भा, बुधैर्धर्मकथोच्यते ॥ १ ॥” तथा—“धर्माल्यः
पुरुषार्थोऽयं, प्रधान इति गीयते । पापसक्तं पशोस्तुल्यं, धिगर्थरहितं नरम् ॥ २ ॥” इति, इयं चोत्तराध्ययनादिरू-
पाऽवसेयेति, एवं कामकथाऽपि, यदाह—“कामोपादानगर्भा च, वयोदाक्षिण्यसूचिका । अनुरागेङ्गिताद्युत्था, कथा का-
मस्य वर्णिता ॥ १ ॥” तथा—“स्मितं न लक्षणे वचो न कोटिभिर्न कोटिलक्षैः सविलासमीक्षितम् । अवाप्यतेऽन्यैर्हृद-
योपगूहनं, न कोटिकोव्याऽपि तदस्ति कामिनाम् ॥ १ ॥” इति, इयमपि चात्स्यायनादिरूपाऽवसेयेति, प्रकीर्णा वा
तत्तदर्थो वचनपद्धतिः कथा चरित्रवर्णनरूपा वा, अर्थोदिविनिश्चयाः-अर्थोदिविनिश्चयानि, तानि च—“अर्थानाम-
र्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । नारो दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखकारणम् ॥ १ ॥” तथा—“धनदो धनार्थिनां धर्मः,

कामदः सर्वकामिनाम् । धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ २ ॥” तथा—“शल्यं कामा विपं कामाः, कामा आशीविषोपमाः । कामानभिलषन्तोऽपि, निष्कामा यान्ति दुर्गतिम् ॥ ३ ॥” इत्यादीनि ॥ ३ ॥ अनन्तरमर्यादिविनिश्चय उक्त इति तत्कारणफलपरम्परां त्रिस्थानकानवतारिणीमपि प्रसङ्गतो भगवत्प्रश्नद्वारेण निरूपयन्नाह—

तहारूढं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पञ्जुवासमाणसस किफला पञ्जुवासणता ?, सवणफला, से णं भंते ! सवणे हिफले ?, णाणफले, से णं भंते ! णणे किफले ?, विण्णाणफले, एवमेतेणं अमिलावेणं इमा गाथा अणुगंतया—मवणे णणे य वित्राणे पच्चक्खाणे य संजमे । अणहते त्वे चेव वोदाणे अकिरिय निब्बाने ॥ १ ॥ जाव से णं भंते ! अकिरिया हिफला ?, निब्बानफला, से णं भंते ! निब्बाने किफले ?, सिद्धिगइगमणपज्जवसाणफले पत्रत्ते, समणाउत्तो ! ॥ (सू० १९०.)
तृतीयस्य तृतीय उद्देशकः ॥

‘तहारूढे’त्यादि पाठसिद्धं, केवलं पथुपासना-सेवा, श्रवणं फलं यस्याः सा तथा, साधवो हि धर्मकथादिकं स्वा-
ध्यायं कुर्वन्तीति श्रवणं तत्सेवायां भवतीति, ज्ञानं-श्रुतज्ञानं, विज्ञानम्-अर्थादीनां हेयोपादेयत्वविनिश्चयः, ‘एव’मिति
पूर्वोक्तेनाभिलाषेण ‘से णं भंते ! विन्नाणे किफले ?, पच्चक्खाणफले’ इत्यादिना, इयं गाथा अनुगन्तव्या-अनुसरणीया,
एतद्गुणायोक्तानि पदान्यध्येतव्यानीत्यर्थः, ‘सवणे’इत्यादि, भावितार्था, नवरम् प्रत्याख्यानं-निवृत्तिद्वारेण प्रतिष्ठाकरणं
संयमः-प्राणातिपाताद्यकरणम्, उक्तं च—“पञ्चाश्रवाद्धिरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः । दण्डवत्परिवरसिद्धेः संयमः ॥

सप्तदशभेदः ॥ १ ॥” इति, अनाश्रवो-नवकर्मार्तुपादानम्, अनाश्रवणाह्युक्कर्मत्वेन तपोऽनशानादिभेदं भवति, व्यवदानं-पूर्वकृतकर्मवचनं ‘द्राप् लवने’ इति वचनात् कर्मकचवरशोधनं वा ‘दैप् शोधन’ इति वचनादिति, अक्रिया-योगनिरोधः, निर्वाणं-कर्मकृतविकाररहितत्वं सिद्ध्यन्ति-कृतार्था भवन्ति यस्यां सा सिद्धिः-लोकाग्रं सेव गम्यमानत्वाद् गतिस्तस्यां गमनं तदेव पर्यवसानफलं-सर्वान्तिप्रयोजनं यस्य निर्वाणस्य तत्सिद्धिगतिगमनपर्यवसानफलं प्रज्ञप्तं मया अन्यैश्च केचलिभिः, हे श्रमणायुष्मन्निति गौतमादिकं शिष्यं भगवानामन्त्रयन्निदमुवाचेति । त्रिस्थानकस्य तृतीयो-द्देशको विवरणतः समाप्तः ॥

व्याख्यातः तृतीय उद्देशकः, अधुना चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-पूर्वस्मिन् उद्देशके पुद्गलजीवधर्मा-खित्वेनोक्ता इहापि त एव तथैवोच्यन्त इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्येदमादिसूत्रपदं ‘पडिमे’त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः-पूर्वसूत्रे श्रमणमाहनस्य पर्युपासनायाः फलपरम्परोक्ता इह तु तद्विशेषस्य कल्पविधिरुच्यत इत्येवं-सम्बन्धितस्यास्य व्याख्या—

पडिमापडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पंति तओ उवस्सया पडिलेहित्तेए, तं०—अहे आगमणगिहंसि वा अहे वियडगिहंसि वा अहे हक्खमूलगिहंसि वा, एवमणुन्नवित्ते, उवातिणित्ते, पडिमापडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पंति तओ संयारगा प-डिलेहित्ते, तं०—पुढविसिला कट्टसिला अहासंयडमेव, एवं अणुणवित्तेए उवाइणित्तेए (सू० १९१)

कामदेः सर्वकामिनीम् । धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ २ ॥” तथा—“शल्यं कामा विपं कामाः, कामा आशीविषोपमाः । कामानभिलषन्तोऽपि, निष्कामा यान्ति दुर्गतिम् ॥ ३ ॥” इत्यादीनि ॥ अनन्तरमर्यादिविनिश्चय उक्त इति तत्कारणफलपरम्परां त्रिस्थानकानवतारिणीमपि प्रसङ्गतो भगवत्प्रश्नद्वारेण निरूपयन्नाह—

तदारूढं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पलुवासमाणस्स किफला पलुवासणता ? , सवणफला, से णं भंते ! सवने हिचन्ते ? , णाणफले, से णं भंते ! , णाणे किफले ? , विण्णाणफले, एवमेतेणं अमिलवेणं इमा गाथा अपुणंतव्या—सवणे णाने य वित्राणे पच्चक्खाणे य संजमे । अण्हते त्वे वेव वोदाणे अकिरिय निव्वाने ॥१॥ जाव से णं भंते ! अचिरिया हिच्छन्ता ? , निव्वानफला, से णं भंते ! . निव्वाने किफले ? , सिद्धिगइगमणपज्जवसाणफले पत्रत्ते, समणात्तसो ! ॥ (सू० ३९०.)
तृतीयस्य तृतीय उद्देशकः ॥

‘तहारूढे’त्यादि पाठसिद्धं, केवलं पर्युपासना-सेवा, श्रयणं फलं यस्याः सा तथा, साधयो हि धर्मकथादिकं स्वा-
ध्यायं कुर्वन्तीति श्रवणं तत्सेवायां भवतीति, ज्ञानं-श्रुतज्ञानं, विज्ञानम्-अर्यादीनां हेयोपादेयत्वविनिश्चयः, ‘एव’मिति
पूर्वोक्तेनाभिलषेण ‘से णं भंते ! वित्राणे किफले ? , पच्चक्खाणफले’ इत्यादिना, इयं गाथा अनुगन्तव्या-अनुसरणीया,
एतद्गोयोकानि पदान्यध्येतव्यानीत्यर्थः, ‘सवणे’इत्यादि, भावितार्था, नवरम् प्रत्याख्यानं-निवृत्तिद्वारेण प्रतिज्ञाकरणं
संयमः-प्राणातिपाताद्यकरणम्, उक्तं च—“पञ्चाश्रवाद्धिरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः । दण्डव्यविरसिञ्जेवि संवत्सा

३ स्थान-
काव्ययने
उद्देशा ३
सू० ३९०

। १५९ ॥

बुद्धि, नो चैव णं संपत्तीए विउन्विषु ३, एवं सककेऽवि दो केवलकप्पे जंबुद्वीये दीवे जाव आइन्ने करेज्ज”त्ति,
 परिचरणा-कामासेवा तद्वद्धिः अन्यान् देवानन्यसत्का देवीः स्वकीया देवीरभियुज्यात्मानं च विकृत्य परिचारयती-
 त्येवमुफलक्षणेति २ । सचिच्चा-स्वशरीराग्रमहिष्यादिसचेतनवस्तुसम्पत् अचेतना-वस्त्राभरणादिविषया मिश्रा-अलङ्कृत-
 देव्यादिरूपा ३ । अतियानं-नगरप्रवेशः, तत्र ऋद्धि-तोरणहृद्दशोभाजनसम्मर्द्दादिलक्षणा निर्यानं-नगरान्निर्गमः तत्र
 ऋद्धिः-हस्तिकल्पनसामन्तपरिवारादिका बलं-चतुरङ्गं वाहनानि-वेगसरादीनि कोशो-भाण्डागारं कोष्ठा-धान्यभाज-
 नानि तेषामगारं-गेहं कोष्ठागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋद्धिर्या सा तथा ४ । सचिच्चादिका पूर्ववद्
 भावनीयेति ५ । ज्ञानद्धिर्विशिष्टश्रुतसम्पत्, दर्शनद्धिः-प्रवचने निःशङ्कितदित्वं प्रवचनप्रभावकशास्त्रसम्पदा चारि-
 त्तद्धिर्निरतिचारता ६ । सचिच्चा शिष्यादिका अचिच्चा वस्त्रादिका मिश्रा तथैवेति ७ । इह च विकुर्वणादिऋद्धयोऽन्येपा-
 मपि भवन्ति, केवलं देवादीनां विशेषवत्यस्ता इति तेषामेवोक्ता इति । ऋद्धिसद्भावे च गौरवं भवतीति तद्भेदानाह-

ततो गारवा पं० तं०—इड्डीगारवे रसगारवे (सू० २१५) तिविधे करणे पं० तं०—धम्मिस्ते
 करणे अधम्मिए करणे धम्मिताधम्मिए करणे (सू० २१६) तिविधे भगवता धम्मे पं० तं०—सुअधिञ्चिते सुज्झा-
 तिते सुतवस्सिते, जया सुअधिञ्चितं भवति तदा सुज्झातिर्यं भवति जया सुज्झातिर्यं भवति तदा सुतवस्सियं भवति,
 से सुअधिञ्चिते सुज्झातिते सुतवस्सिते सुतवस्सिते णं भगवता धम्मे पण्णत्ते (सू० २१७)

१ न चैव संपत्त्या व्यकार्पत्तिं विकरोति विकरोति द्वौ केवलकल्पौ जंबुद्वीपौ द्वीपौ धाकीणौ यावत्कुर्यात् ।

‘तिविहा इही’ इत्यादि, सूत्राणि सप्त सुगमानि, नवरं देवस्य-इन्द्रादेर्ऋद्धिः ऐश्वर्यं देवद्विरेवं राज्ञः-चक्रवर्त्यदिर्ग-
 णिनो-गणाधिपतेराचार्यस्येति १ । विमानानां विमानलक्षणा वा ऋद्धिः-समृद्धिः, द्वात्रिंशदक्षादिकं चाहुत्वं मष्टत्वं रत्ना-
 वीसा वारस अष्ट चररो सयसहस्ता । अरेण वंभलोगा विमाणसंला भवे एसा ॥ १ ॥ पंचास चत्त छवेव सहस्रा
 लंतसुकसहसारे । सयचररो आणयपाणएसु तिनारणच्युयए ॥ २ ॥ एकारसुत्तर हेद्विमेसु सनुत्तरं च मग्निमए ।
 सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ ३ ॥” इति, उपलक्षणं चैतत् भवननगराणामिति, वैक्रियकरणलक्षणा
 ऋद्धिवैक्रियद्धिः, वैक्रियशरीरैर्हि जम्बूद्वीपद्वयमसह्यातान् वा द्वीपसमुद्रान् पूरयन्तीति, उक्तं च भगवत्याम्-“चमरे
 णं भंते ! केमहिद्विए जाव केवतियं च णं पभू विउन्वित्तए १, गोयमा ! चमरे णं जाव पभू णं केवलकल्पं जंबुद्वीपं दीवं
 बह्हि असुरकुमारेहिं देवेहि य देवीहि य आइन्नं जाव करेत्तए, अदुत्तरं च णं गोयमा ! पभू चमरे जाव तिरियम-
 संखेजे दीवसमुहे बह्हि असुरकुमारेहिं आइन्ने जाव करित्तए, एस णं गोयमा ! चमरस्स ३ अयमेयारूवे विसयमेत्ते

१ द्वात्रिंशदद्याविसतिद्वादशाष्ट च चत्वारि शतसहस्राणि । आराद्ब्रह्मलोकात् विमानसंख्येया भवेत् ॥ १ ॥ पंचासचत्वारिंशत् एव सहस्रानि छान्तकृत्स्नरत्नासु
 भदन्त । कीदृशो महर्द्धिको यावत्क्रियद्विक्रुर्वयितुं प्रसुः ? गौतम ! चमरो यावत्समर्थः केवलकल्पं जंबुद्वीपं बहुभिरसुरकुमारानिक्वायैः देवैः देवीभिश्च आकीर्णं यावत्
 कर्तुं, अथ च गौतमं ! प्रसुश्चमरो यावत्स्त्रियगसंख्येयद्वीपसमुद्रान् बहुभिरसुरकुमारानिक्वायैराधीर्णान् यावत्कर्तुं, एव गौतम ! चमरस्स एतारथास्वरूपः विरयमात्र उक्तः

३ स्थान-
 क्राप्ययने
 उदेया ४
 देवराज-
 गणिक्रद्धिः
 सू० २१४

न्तिकाल्यन्तिकसुखावन्धोपायत्वेन निरुपचरितधर्मत्वात्, सुगतिधारणाद्धि धर्म इति, उक्तं च—“नाणं पयासयं सोहओ तयो संजमो य गुत्तिकरो । तिण्हंपि समाओगे मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ १ ॥” इति, [ज्ञानं प्रकाशकं शोधकं तपः संयमस्तु गुत्तिकरः । त्रयाणामपि समायोगो मोक्षो जिनशासने भणितः ॥ १ ॥] णमिति वाक्यालङ्कारे । सुतपस्यितमिति चारित्रमुक्तं, तच्च प्राणातिपातादिविनिवृत्तिस्वरूपमिति तस्या भेदानाह—

तिविधा वावत्ती पं० तं०—जाणू अजाणू वित्तिगिच्छा, एवमञ्जोवज्जणा परियावज्जणा (सू० २१८) तिविधे अंते पं० तं०—लोगंते वेयंते समयंते (सू० २१९) ततो जिणा पं० तं०—ओहिणाणजिणे मणपज्जवणाणजिणे केवलणाणजिणे १, ततो केवली पं० तं०—ओहिनाणकेवली मणपज्जवणाणकेवली २, तओ अरहा, पं० तं०—ओहिनाणअरहा मणपज्जवणाणअरहा केवलणाणअरहा ३ (सू० २२०)

‘तिविहे’त्यादि, व्यावर्त्तनं व्यावृत्तिः, कुतोऽपि हिंसाद्यवधेर्निवृत्तिरित्यर्थः, सा च या ज्ञस्य—हिंसादेर्हेतुस्वरूपफलविदुपो ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः, सा तदभेदात् जाणुत्ति गदिता, या त्वज्ञस्याज्ञानात् सा अजाणू इत्यभिहिता, या तु विचिकित्सातः—संशयात् सा निमित्तनिमित्तिनोरभेदाद्विचिकित्सेत्यभिहिता । व्यावृत्तिरित्यनेनानन्तरं चारित्रमुक्तं तद्विपक्षश्चाशुभाध्यवसायानुष्ठाने इति तयोरधुना भेदानतिदेशत आह—‘एव’मित्यादि सूत्रे, ‘एव’मिति व्यावृत्तिरिव त्रिधा ‘अञ्जोववज्जण’त्ति अध्युपपादनं क्वचिदिन्द्रियार्थे अध्युपपत्तिरभिष्वङ्ग इत्यर्थः तत्र जानतो विपयजन्यमनर्थ

'तत्रो गारवे'त्यादि व्यक्तं, परं गुरोर्भावः कर्म वेति गौरवं, तच्च द्वेषा-द्रव्यतो वच्चादेर्भावतोऽभिमानलोभलज्ज्या-
 शुभभाववत आत्मनः, तत्र भावगौरवं त्रिधा, तत्र ऋद्ध्या-नरेन्द्रादिपूजालक्षणया आचार्यत्वादिलक्षणया वा अग्नि-
 मानादिद्वारेण गौरवं ऋद्धिगौरवं, ऋद्धिप्राप्त्यभिमानाप्राप्त्यर्थनाद्वारेणात्मनोऽशुभभावो भावगौरवमित्यर्थः, एवमन्य-
 त्वापि, नवरं रसो-रसनेन्द्रियाथो मधुरादिः सातं-सुखमिति, अथवा ऋद्ध्यादिषु गौरवमादर इति । अनन्तरं चारित्र-
 ऋद्धिरूपा, चारित्रं च करणमिति तद्भेदानाह—'तिविहे'इत्यादि, कृतिः करणमनुष्ठानं, तच्च धार्मिकादिस्वामिभेदेन
 त्रिविधं, तत्र धार्मिकस्य-संयतस्येदं धार्मिकमेवमितरे, नवरमधार्मिकः-असंयतस्तृतीयो देवसंयतः, अथवा धर्म
 भवं धर्मो वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकं, विपर्यस्तमितरत्, एवं तृतीयमपीति । धार्मिककरणमनन्तरमुक्तं, तच्च धर्म
 एवेति तद्भेदानाह—'तिविहे'इत्यादि स्पष्टं, केवलं भगवता महावीरेणेत्येवं जगाद सुधर्मस्वामी जन्मूस्वामिनं प्रतीति,
 सुष्ठु-कालविनयाधाराधनेनाधीतं-गुरुसकाशात् सूत्रतः पठितं स्वधीतं, तथा सुष्ठु-विधिना तत एव व्याख्यानैनार्थतः
 श्रुत्वा ध्यातम्-अनुप्रेक्षितं, श्रुतमिति गम्यं सुध्यातम्, अनुप्रेक्षणाऽभावे तत्त्वानवगमेनाध्ययनश्रवणयोः प्रायोऽकृ-
 तार्थत्वादिति, अनेन भेदद्वयेन श्रुतधर्म उक्तः, तथा सुष्ठु-इहलोकाद्याशंसारहितत्वेन तपस्यितं-तपस्यानुष्ठानं, सुत-
 पस्यितमिति च चारित्रधर्म उक्त इति, त्रयाणामप्येषामुत्तरोत्तरतोऽविनाभावं दर्शयति—'जया'इत्यादि व्यक्तं, परं निर्दोषा-
 ध्यानं विना-श्रुतार्थाप्रतीतेः सुध्यातं न भवति तदभावे ज्ञानविकलतया सुतपस्यितं न भवतीति भावः, यदेतत्-स्वधी-
 तादित्रयं भगवता वर्द्धमानस्वामिना धर्मः प्रज्ञप्तः 'से'ति स स्वाख्यातः-सुष्ठुक्तः सम्यग्ज्ञानक्रियारूपत्वात्, तयोश्चेका-

न्तिकात्यन्तिकसुखावन्धोपायत्वेन निरुपचरितधर्मत्वात्, सुगतिधारणाद्धि धर्म इति, उक्तं च—“नाणं पयासयं सोहओ तयो संजमो य गुत्तिकरो । तिण्हंफि समाओगे मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ १ ॥” इति, [ज्ञानं प्रकाशकं शोधकं तपः संयमस्तु गुत्तिकरः । त्रयाणामपि समायोगो मोक्षो जिनशासने भणितः ॥ १ ॥] णमिति वाक्यालङ्कारे । सुतपस्य- तमिति चारित्रमुक्तं, तच्च प्राणातिपातादिविनिवृत्तिस्वरूपमिति तस्या भेदानाह—

तिविधा वावत्ती पं० तं०—जाणू अजाणू वितिगिच्छा, एवमज्झोववज्जणा परियावज्जणा (सू० २१८) तिविधे अंते पं० तं०—लोगंते वेयंते समयंते (सू० २१९) ततो जिणा पं० तं०—ओहिणाणजिणे मणपज्जवणाणजिणे केवलणाणजिणे १, ततो केवली पं० तं०—ओहिनाणकेवली मणपज्जवणाणकेवली २, तओ अरहा, पं० तं०—ओहिनाणअरहा मणपज्जवणाणअरहा केवलनाणअरहा ३ (सू० २२०)

‘तिविहे’त्यादि, व्यावर्तनं व्यावृत्तिः, कुतोऽपि हिंसाद्यवधेर्निवृत्तित्यर्थः, सा च या ज्ञस्य—हिंसादेर्हेतुस्वरूपफल- विदुपो ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः, सा तदभेदात् जाणुत्ति गदिता, या त्वज्ञस्याज्ञानात् सा अजाणू इत्यभिहिता, या तु विचिकित्सातः—संशयात् सा निमित्तनिमित्तिनोरभेदाद्धिचिकित्सेत्यभिहिता । व्यावृत्तिरित्यनेनानन्तरं चारित्रमुक्तं तद्विपक्षश्चाशुभाध्यवसायानुष्ठाने इति तयोरधुना भेदानतिदेशत आह—‘एव’मित्यादि सूत्रे, ‘एव’मिति व्यावृत्तिरिव त्रिधा ‘अज्झोववज्जण’त्ति अध्युपपादनं क्वचिदिन्द्रियार्थे अध्युपपत्तिरभिष्वङ्ग इत्यर्थः तत्र जानतो विषयजन्यमनर्थ

या तत्राध्युपपत्तिः सा जाणू या त्वजानतः सा अजाणू या तु संशयवतः सा विचिकित्सेति, 'परियायत्रण'त्ति पर्या-
पदनं पर्यापत्तिरासेवेतियावत्, साऽप्येवमेवेति । 'जाणु'त्ति ज्ञः, स च ज्ञानात् स्यादित्युक्तं, ज्ञानं चातीन्द्रियाधेयु
प्रायः शास्त्रादिति शास्त्रभेदेन तद्भेदानाह—'तिविहे अंते' इत्यादि, अमनमधिगमनमन्तः—परिच्छेदः, तत्र लोको-लो-
कशास्त्रं तत्कृतत्वात् तदध्येयत्वाच्चार्थशास्त्रादिः तस्मादन्तो-निर्णयस्तस्य वा परस्परहस्यं पर्यन्तो वेति लोकान्तः, एव-
मितरावपि, नवरं वेदा ऋगादयः ४ समयया जैनादिसिद्धान्ता इति । अनन्तरं समयान्त उक्तः, समयश्च जिनैक्यत्व-
हृच्छब्दवाच्यैरुक्तः सम्यग्भवतीति जिनादिशब्दवाच्यभेदानभिघातुं त्रिसूत्रीमाह—'तओ जिणे'त्यादि, सुगमा, नवरं
रागद्वैपमोहांन् जयन्तीति जिनाः—सर्वज्ञाः, उक्तं च—'रागो द्वैपस्तथा मोहो, जितो येन जिनो एत्सो । अखीराखा-
क्षमालत्वादहंनैवानुमीयते ॥ १ ॥' इति, तथा जिना इव ये वर्तन्ते निश्चयप्रत्यक्षज्ञानतया तेऽपि जिनास्तत्रायधिज्ञान-
प्रधानो जिनोऽवधिजिनः एवमितरावपि, नवरमाद्याधुपरितरवितरो निरुपचारः, उपचारकारणं तु प्रत्यक्षज्ञानित्वमिति,
केवलम्—एकमनन्तं पूर्णं वा ज्ञानादि येषामस्ति ते केवलिनः, उक्तं च—'कंसिणं केवलकल्पं लोगं जाणंति तह य
पासंति । केवलचरित्तणाणी तम्हा ते केवली होंति ॥ १ ॥' इति, इहापि जिनवद् व्याख्या, अहंन्ति देवादिकृतां
पूजामित्यहंन्तः, अथवा नास्ति रहः—प्रच्छन्नं किञ्चिदपि येषां प्रत्यक्षज्ञानित्यात्ते अरहसः, शेषं प्रागवत् । एते च सलेरया
अपि भवन्तीति लेख्याप्रकरणमाह—

१ इत्युक्तं केवलकल्पं लोकं जानाति पश्यति च । केवलचरित्तज्ञानी तस्मात्स केवली भवति ॥ १ ॥

३ स्यान्-
क्राघ्ययने
उदेत्तः ४
सु० २१८-
२१९
अवधि-
जिनापाः
सु० २२०

॥ १७४ ॥

ततो लेसाओ दुग्भिगंधाओ पं० तं०—रुण्डलेसा णील्लेसा फाडलेसा १, तओ लेसाओ सुब्भिगंधातो पं० तं०—तेऊ०
 पम्ह० सुक्कलेसा २ एवं दोग्गतिगामिणीओ ३ सोगतिगामिणीओ ४ संकिल्लिद्धाओ ५ असंकिल्लिद्धाओ ६ अमणु-
 न्नाओ ७ मणुन्नाओ ८ अविमुद्धाओ ९ विसुद्धाओ १० अप्पसत्थाओ ११ पसत्थाओ १२ सीतलुक्खाओ १३ णिद्धु-
 ष्हाओ १४ (सू० २२१) तिविहे मरणे पं० तं०—बालमरणे पंडियमरणे बालपंडियमरणे, बालमरणे तिविहे पं०
 तं०—ठित्तलेसे संकिल्लिट्टलेसे पज्जवजातलेसे, पंडियमरणे तिविहे पं० तं०—ठित्तलेसे असंकिल्लिट्टलेसे पज्जवजातलेसे
 ३, बालपंडित्तमरणे तिविधे पं० तं०—ठित्तलेसे असंकिल्लिट्टलेसे अपज्जवजातलेसे ४ (सू० २२२)

'तओ'इत्यादि सुगमं, नवरं 'दुग्भिगंधाओ'त्ति दुरभिगन्धा दुर्गन्धा; दुरभिगन्धत्वं च तासां पुद्गलारमकत्वात्,
 पुद्गलानां च गन्धादीनां अवश्यंभावादिति, आह च—'जह गोमडस्स व जहा अहिमडस्स । एत्तोवि
 अणंतगुणो लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १ ॥' इति, नामानुसारी चासां वर्णः, कपोतवर्णा लेइया कपोतलेइया, धूम्रवर्णे-
 त्यर्थः, 'सुब्भिगंधाओ'त्ति सुरभिगन्धयः, आह च—'जह सुरभिकुसुमगंधो गंधो वासाण पिस्समाणाणं । एत्तोवि
 अणंतगुणो पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १ ॥' इति, तेजो-बह्निस्तद्वर्णा लेइया लोहितवर्णेत्यर्थः, तेजोलेइयेति, पद्मगर्भ-

१ यथा गोशवस्य गन्धो श्वशवस्याहिशवस्य वा गन्धः इतोऽप्यनन्तगुणोऽप्रशस्तानां लेइयानां गन्धः ॥ १ ॥ २ यथा सुरभिकुसुमगन्धो गन्धो वासानां
 पिध्यमाणानां । इतोऽप्यनन्तगुणः प्रशस्तानां तिद्यणामपि लेइयानाम् ॥ १ ॥

या तत्राध्युपपत्तिः सा जाणू या त्वजानतः सा अजाणू या तु संशयवतः सा विचिकित्सेति, 'परियावज्जण'ति पर्या-
 पदनं पर्यापत्तिरासेवेतियावत्, साऽप्येवमेवेति । 'जाणु'ति ज्ञः, स च ज्ञानात् स्यादित्युक्तं, ज्ञानं चातीन्द्रियायेंतु
 प्रायः शास्त्रादिति शास्त्रभेदेन तस्मैदानाह—'तिविहे अंते'इत्यादि, अमनमधिगमनमन्तः—परिच्छेदः, तत्र लोको-लो-
 कशास्त्रं तत्कृतत्वात् तदध्येयत्वाच्चार्थशास्त्रादिः तस्मादन्तो-निर्णयस्तस्य वा परमरहस्यं पर्यन्तो वेति लोकान्तः, एव-
 मितरावपि, नवरं वेदा ऋगादयः ४ समया जैनादिसिद्धान्ता इति । अनन्तरं समयान्त उक्तः, समयश्च जिनकेवल्य-
 र्हेच्छब्दवाच्यैरुक्तः सम्यग्भवतीति जिनादिशब्दवाच्यभेदानभिधानुं त्रिसूत्रीमाह—'तओ जिणे'त्यादि, सुगमा, नवरं
 रागद्वेषमोहान् जयन्तीति जिनाः—सर्वज्ञाः, उक्तं च—'रागो द्वेषस्तथा मोहो, जितो येन जिनो ह्यसौ । अस्त्रीशास्त्रा-
 क्षमालत्वाद्दहन्नेवानुमीयते ॥ १ ॥' इति, तथा जिना इव ये वर्तन्ते निश्चयप्रत्यक्षज्ञानतया तेऽपि जिनास्तत्रावधिज्ञान-
 प्रधानो जिनोऽवधिजिनः एवमितरावपि, नवरमाद्यावुपचरितावितरो निरुपचारः, उपचारकारणं तु प्रत्यक्षज्ञानित्वमिति,
 केवलम्—एकमनन्तं पूर्णं वा ज्ञानादि येषामस्ति ते केवलिनः, उक्तं च—'कंसिणं केवलकप्पं लोणं जाणंति तह य
 पासंति । केवलचरित्तणाणी तम्हा ते केवली होंति ॥ १ ॥' इति, इहापि जिनवद् व्याख्या, अर्हन्ति देवादिकृतां
 पूजामित्यर्हन्तः, अथवा नास्ति रहः—प्रच्छन्नं किञ्चिदपि येषां प्रत्यक्षज्ञानित्वात्ते अरहसः, शेषं प्रागवत् । एते च सलेइया
 अपि भवन्तीति लेइयाप्रकरणमाह—

१ इत्यं केवलकल्पं लोकं जानाति पश्यति च । केवलचरित्तज्ञानी तस्मात्स केवली भवति ॥ १ ॥

३ स्यान्-

काध्ययने

उद्देशः ४

सू० २१८-

२१९

अवधि-

जिनायाः

सू० २२०

॥ १७४ ॥

गोयमा !, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? , गोयमा ! लेसाठाणेसु संकलिस्समाणेसु वा विसुञ्जमाणेसु वा काउलेस्सं परिणमइ २ काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ”त्ति, एतदनुसारेणोत्तरसूत्रयोरपि स्थितलेख्यादिविभागो नेय इति । पण्डितमरणे सङ्कल्यमानता लेख्याया नास्ति संयतत्वादेवेत्ययं बालमरणाद्विशेषः, बालपण्डितमरणे तु सङ्कल्यमानता विशुद्धमानता च लेख्याया नास्ति, मिश्रत्वादेवेत्ययं विशेष इति । एवं च पण्डितमरणं वस्तुतो द्विविधमेव, सङ्कल्यमानलेख्यानिषेधे अवस्थितवर्द्धमानलेख्यत्वात् तस्य, त्रिविधत्वं तु व्यपदेशमात्रादेव, बालपण्डितमरणं त्वेकविधमेव, सङ्कल्यमानपर्यवजातलेख्यानिषेधे अवस्थितलेख्यत्वात् तस्येति, त्रैविध्यं त्वस्येतरव्यावृत्तितो व्यपदेशत्रयप्रवृत्तेरिति । मरणमनन्तरमुक्तं, मृतस्य तु जन्मान्तरे यथाविधस्य यद्वस्तुत्रयं यस्मै सम्पद्यते तस्य तत्तस्मै दर्शयितुमाह—

तत्तो ठाणा अब्ववसितस्स अहिताते असुभाते अखामाते अणिस्सेसाते अणणुगामियत्ताते भवंति, तं०—से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिते णिगंथे पावयणे संकित्ते कंखिते वित्तिणिच्छित्ते भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने निगंथं पावयणं णोसइहति णो पत्तियति णो रोएति तं परिस्सहा अभिजुंजिय २ अभिभवंति, णो से परिस्सहे अभिजुंजिय २ अभिभवइ ? , से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारितं पव्वतिते पंचहिं महव्वंएहिं संकित्ते जाव कलुससमावन्ने पंच महव्वताइं नो सइहति जाव णो से परिस्सहे अभिजुंजिय २ अभिभवति, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिते छहिं

१ गौतमैवं, अथ केनार्थेन भदन्तैवमुच्यते गौतम ! लेख्यास्थानेषु संकल्यमानेषु विशुद्ध्यमानेषु परिणमते परिणम्य च कापोतलेख्येषु नैरथिकेषूपपद्यते.

वर्णां लेदया पीतवर्णेत्यर्थः पद्मलेदया, शुक्ला प्रतीता, एवंकरणात्प्रथमसूत्रवत् । 'तओ' इत्याद्यभिलाषेण शेषसूत्राण्यध्या-
नीति, तत्र दुर्गति-नरकतिर्यग्रूपां गमयन्ति प्राणिनमिति दुर्गतिगामिन्यः, सुगतिः-मनुष्यदेवगतिरूपा, सङ्कृष्टाः सङ्-
केशहेतुत्वादिति, विपर्ययः सर्वत्र सुज्ञानः, अमनोज्ञाः अमनोज्ञरसोपेतपुद्गलमयत्वात्, अविशुद्धा वर्णतः, अप्रशस्ताः-
अश्रेयस्योऽनादेया इत्यर्थः, शीतरूक्षाः स्पर्शतः आद्याः, द्वितीयास्तु स्निग्धोष्णाः स्पर्शत एवेति । अनन्तरं लेदया उक्त्वा,
अधुना तद्विशेषितमरणनिरूपणायाह—'तिविहे' इत्यादि सूत्रचतुष्टयं, बालः-अज्ञस्तद्वद् यो वर्तते विरतिसाधकविवे-
कविकलत्वात् स बालः-असंयतस्तस्य मरणं बालमरणम्, एवमितरे, केवलं-पडिधातोर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वाद्विरतिफ-
लेन फलवद्विज्ञानसंयुक्तत्वात् पण्डितो-बुद्धतत्त्वः संयत इत्यर्थः, तथा अविरतत्वेन बालत्वाद्विरतत्वेन च पण्डितत्वाद्
बालपण्डितः-संयतासंयत इति, स्थिता-अवस्थिता अविशुद्ध्यन्त्यसङ्कल्पमाना च लेदया कृष्णादिर्यस्मिन् तत्स्यत-
लेदयः, सङ्कृष्टा-सङ्कल्पमाना सङ्कल्पमाना सङ्कल्पमाना च लेदया कृष्णादिर्यस्मिन् तत्स्यत-
द्विविशेषाः प्रतिममयं जाता यस्यां सा तथा, विशुद्धा वर्द्धमानेत्यर्थः, सा लेदया यस्मिन्तत्तथा, तथा पर्ययाः-पारिशेष्याद्विशु-
लेदयः सन् यदा कृष्णादिलेदयेष्वेव नारकादिप्लवधते तदा प्रथमं भवति, यदा तु नीलादिलेदयः सन् कृष्णादिलेदयेषू-
प्लवधते तदा द्वितीयं, यदा पुनः कृष्णलेदयादिः सन् नीलकापोतलेदयेषूप्लवधते तदा तृतीयम्, उक्तं चान्त्यद्वयसंवादि-
भगवत्याम् यदुत—“से णूणं भंते ! कण्हेसे नीलसे जाव सुकलेसे भविता काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ^१, हंता,

^१ अयं नूनं भदन्त ! कृष्णलेदयो नीललेदयो यावच्छुक्कलेदयो भूत्वा कापोतलेदयेषु नैरधिकेषूप्लवधते

३ स्थान-
काश्यपेने
उद्देनः ४
लेदयामरणे
मू० २२२-
२२२

॥ १७५ ॥

भियुज्य २-सम्बन्धमुपगत्य प्रतिस्पर्द्धिं वा अभिभवन्ति-न्यक्कुर्वन्तीति, शेषं सुगमम् । उक्तविपर्ययसूत्रं प्राग्वत्, किन्तु हितम्-अदोषकरमिह परत्र चात्मनः परेषां च पथ्यान्नभोजनवत्, सुखम्-आनन्दस्तृपितस्य शीतलजलपान इव क्षमम्-उचितं तथाविधव्याधिव्याघातकौषधपानमिव निःश्रेयसं-निश्चितं श्रेयः-प्रशस्यं भावतः पञ्चनमस्कारकरणमिव अनुगामिकम्-अनुगमनशीलं भास्वरद्रव्यजनितच्छायेवेति । अयं चैवंविधः साधुरिहैव पृथिव्यां भवतीत्यर्थेन सम्बन्धेन पृथिवीस्वरूपमाह—

एगमेगा णं पुढवी तिहिं वलएहिं सब्वओ समंता संपरिक्खत्ता, तं०—घणोदधिवलएणं घणवातवलएणं तणुवायवलतेणं (सू० २२४) णेरइया णं उक्कोसेणं तिसमतितेणं विग्गहेणं उववज्जंति, एगिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं (सू० २२५)

‘एगमेगे’त्यादि, एकैका पृथ्वी रत्नप्रभादिका सर्व्वतः, किमुक्तं भवति?—समन्तादथवा दिक्षु विदिक्षु चेत्यर्थः ‘सम्परिक्खिता’ वेष्टिता आभ्यन्तरं घनोदधिवलयं ततः क्रमेणेतरे, तत्र घनः—स्त्यानो हिमशिलावत् उदधिः—जलनिचयः स चासौ स चेति घनोदधिः स एव वलयमिव वलयं-कटकं घनोदधिवलयं तेन, एवमितरे अपि, नवरं घनश्चासौ वा-तश्च तथाविधपरिणामोपेतो घनवातः, एवं तनुवातोऽपि तथाविधपरिणाम एवेति, भवन्त्यत्र गाथाः—“नैवि अ फुसंति अलोगं चउसुंपि दिसासु सब्वपुढवीओ । संगहिया वलएहिं विक्खंभं तेसि वोच्छामि ॥ १ ॥ छच्चेव १ अद्धपंचम २

१ नैव च सृशंति अलोकं चतसृष्वपि दिक्षु सर्वाः पृथ्व्यः संगृहीता वलयैर्विक्रमं तेषां वक्ष्ये ॥ १ ॥ पट् चैवाद्धपंचमामानि ॥

जीवनिकाएहिं जाव अमिभवइ ३ । ततो ठाणा ववसियस्स हिताते जाव आणुगामित्ताते भवति, तं०—से णं मुंठे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतित्ते णिगंगे पावयणे णिस्संकित्ते णिफंखित्ते जाव नो कळुसंसमावन्ने णिगंगं पावयणं सइहति पत्तियति से परिस्सहे अमिजुंजिय २ अमिभवति, नो तं परिस्सहा अमिजुंजिय २ अमिभवति १, से णं मुंठे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतित्ते समणे पंचहिं महव्वएहिं णिस्संकिए णिफंखिए जाव परिस्सहे अमिजुंजिय २ अमिभवइ, नो तं परिस्सहा अमिजुंजिय २ अमिभवति २, से णं मुंठे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वइए छहिं जीवनिकाएहिं णिस्संकित्ते जाव परिस्सहे अमिजुंजिय २ अमिभवति, नो तं परिस्सहा अमिजुंजिय २ अमिभवति ३ (सू० २२३).

‘तओ ठाणे’त्यादि, त्रीणि स्थानानि-प्रवचनमहाव्रतजीवनिकायलक्षणानि अव्यवसितस्य-अनिश्चयवतोऽपराक्रमवतो वाऽहिताय-अपथ्यायासुखाय-दुःखाय अक्षमाय-असङ्गतत्वाय अनिःश्रेयसाय-अमोक्षायाननुगामिकत्वाय-अशुभानुवन्धाय भवन्ति, ‘से णं’ति यस्य त्रीणि स्थानान्यहितादित्वाय भवन्ति स शङ्कितो-देशतः सर्वतो वा संशयवान्, काङ्क्षितस्तथैव मतान्तरस्यापि साधुत्वेन मन्ता विचिकित्सितः-फलं प्रति शङ्कोपेतः अत एव भेदसमापन्नो-द्वैधीभावमापन्न-एवमिदं न चैवमितिमतिकः कळुपसमापन्नो-नैतदेवमितिप्रतिपत्तिकः, ततश्च निर्मन्थानामिदं नैर्मन्थं प्रदशस्तं प्रगतं प्रथमं वा वचनमिति प्रवचनम्-आगमो दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, न श्रद्धते सामान्यतो न प्रत्येति-न प्रीतिविषयीकरोति नो रोचयति-न चिकीर्षाविषयीकरोति ‘त’मिति य एवंभूतस्तं प्रव्रजिताभासं परिसह्यन्त इति परीषदाः-क्षुदादयः अ-

३ स्थान-
कास्ययने
चर्षसाः ४
शङ्किते-
रत्वाघहि-
तादिक-
त्वाय
सू० २२३

इष्टं वा विगहेण उववज्जेजा” इत्यादि, विशेषणवत्यामप्युक्तम्—“सुते चउसमयाओ नत्थि गई उ परा विणिद्धिटा । जुज्जइ य पंचसमया जीवस्स इमा गई लोए ॥ १ ॥ जो तमतमविदिसाए समोहओ वंभलोगविदिसाए । उववज्जई गईए सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥ उववायाभावाओ न पंचसमयाहवा न संतावि । भणिया जह चउसमया मह-
वंधे न सन्तावि ॥ ३ ॥” इति, अत उक्तम्—“एगिंदियवज्जंति, यावद्वैमानिकानामिति—वैमानिकान्तानां जीवानां सामयिक उत्कर्षेण विग्रहो भवतीति भावः । मोहवतां त्रिस्थानकमभिधायाधुना क्षीणमोहस्य तदाह—

स्त्रीणमोहस्स णं अरहओ ततो कम्मंसा जुगवं खिज्जंति, तं०—नाणावरणिज्जं इंसणावरणिज्जं अंतरातियं (सू० २२६)
अभितीणक्खत्ते तित्तरे पं० १ एवं सवणो २ अस्सिणी ३ भरणी ४ मगसिरे ५ पूसे ६ जेट्टा ७ (सू० २२७) ध-
म्मातो णं अरहाओ संती अरहा तिहिं सागरोवमेहिं तिचउब्भगपलिओवमऊणएहिं वीतिकंतेहिं समुप्पन्ने (सू० २२८)
समणस्स णं भगवओ महावीरस्स जाव तच्चाओ पुरिसजुगाओ जुगंतकरभूमी, मल्ली णं अरहा तिहिं पुरिससणहिं सद्धिं
सुंढे भविता जाव पव्वतित्ते, एवं पासेवि (सू० २२९) समणस्स णं भगवतो महावीरस्स तिन्नि सया चउइसपु-
न्वीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं सब्बक्खरसन्निवातीणं जिण इव अवितहवागरमाणं उफोसिया चउइसपुब्बिसंपया
हुत्था (सू० २३०) तओ तित्थयरा चक्कवट्ठी होत्था तं०—संती कुंथू अरो ३ (सू० २३१)

१ धिकेन वापि विग्रहेणोत्पद्यते ॥ २ सूत्रे चतुःसमयाया गत्याः परा गतिर्न निर्दिष्टा युज्यते च पंचसमया जीवस्यैया गतिलोके ॥ १ ॥ यस्मान्तामोधिदिशि समवहतो ऋविदिशि उत्पद्यते स नियमात् पंचसमयाया गत्या ॥ २ ॥ उत्पादाभावात् पंचसमया अथवा सत्यपि न भविता यथा चतुःसमया महत्प्रवन्धे सत्यपि ॥ ३ ॥

जीयण सद्धं च ३ होइ रयणाए । उदही १ घण २ तणुवाया ३ जाहासंखेण निदिद्धा ॥ २ ॥ तिभागो १ (योजनस्य)
गावयं चेष २ तिभागो गाउयस्स य ३ । आइधुवे पक्खेवो अहो अहो जाव सत्तमिअं ॥ ३ ॥” इति, एतासु च पृथि-
वीषु नारका एव उत्पद्यन्त इति तदुत्पत्तिविधिमभिधातुमाह-‘नेरइया ण’मित्यादि, त्रयः समयाखिसमयं तद्यत्रास्ति स
त्रिसमयिकस्तेन विग्रहेण-वक्रगमनेन, ‘उक्कोसेण’ति त्रसानां हि त्रसनाब्धन्तरुत्सादात् वक्रद्वयं भवति, तत्र च त्रय
एव समयाः, तथाहि-आग्नेयदिशो नैर्ऋतदिशमेकेन समयेन गच्छति, ततो द्वितीयेन समश्रेण्याऽधस्ततस्तृतीयेन वायव्य-
दिशि समश्रेण्यैवेति, त्रसानामेव त्रसोत्पत्तावेवंविध उत्कर्षेण विग्रह इत्याह-‘एगंदिये’त्यादि, एकेन्द्रियास्त्वेकेन्द्रियेषु पञ्च-
सामयिकेनाप्युत्पद्यन्ते, यत्स्ले बहिस्तात् त्रसनाडीतो बहिरप्युत्पद्यन्ते, तथाहि-“विदिसाउ विसं पढमे वीए पइसरइ
लोननाडीए । तइए उप्पिं धावइ चउत्थए नीइ वाहिं तु ॥ १ ॥ पंचमए विदिसीए गंतुं उप्पजए उ एगंदि”त्ति स-
म्भव एवायं, भवति तु चतुःसामयिक एव, भगवत्यां तथोक्तत्वादिति, तथाहि-“अपजत्तगसुहुमपुढविकाइए णं
भंते ! अहेलोगखेत्तनालीए वाहिरिह्णे खेत्ते समोहए समोहणिता जे भविए उहुलोयखेत्तनालीए वाहिरिह्णे खेत्ते अपजत्त-
सुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कतिसमइएणं विगगेणं उववजेज्जा?, गो ! तिसमइएण वा चउसम-

१ योजनं सार्द्धं च भवति रत्नायां उदधिघनतनुवाता यथासङ्घेन निर्दिष्टाः ॥ २ ॥ योजनत्रिभागः गंब्यूतं गव्यूतत्रिगागध आदिगुणे प्रक्षेपः अयः
अयः यावत्सप्तम्याम् ॥ ३ ॥ २ विदिशो दिशि प्रथमे द्वितीये प्रविशति लोकनाब्द्यां तृतीये उपरि धावति चतुर्थे नाब्द्या बहिरिगच्छति ॥ १ ॥ विदिशि पंचमे गत्वा
उत्पद्यते एकेन्द्रियत्वेन । ३ अपर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकायिको भदन्ताधोलोकक्षेत्रनाब्द्या बाणे क्षेत्रे समवहतः समवहत्य यो भव्य ऊर्ध्वलोकक्षेत्रनाब्द्या बाणे क्षेत्रेऽ-
पर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकायतया उत्पत्तुं स भदन्त । कतिसामयिकेन विग्रहेण उत्पद्येत?, गौतम ! त्रिसामयिकेन वा चतुःसाम-

३ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ४
घनोद्घ्या-
दिवलया-
नि विग्र-
होत्पादः
सू० २२४-
२२५

॥ १७७ ॥

१) इएण वा विगहेण उववजेज्जा” इत्यादि, विशेषणवत्यामप्युक्तम्—“सुते चउसमयाओ नत्थि गई उ परा विणिहिट्ठा । जुज्झइ य पंचसमया जीवस्स इमा गई लोए ॥ १ ॥ जो तमतमविदिसाए समोहओ वंभलोगविदिसाए । उववज्जई गईए सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥ उववायाभावाओ न पंचसमयाहवा न संतावि । भणिया जह चउसमया मह-
 छबंधे न सन्तावि ॥ ३ ॥” इति, अत उक्तम्—“एगिंदियवज्जं”ति, यावद्वैमानिकानामिति—वैमानिकान्तानां जीवानां
 त्रिसामयिक उत्कर्षेण विग्रहो भवतीति भावः । मोहवतां त्रिस्थानकमभिधायानुना क्षीणमोहस्य तदाह—

खीणमोहरस्स णं अरहओ ततो कम्मंसा जुगवं खिज्जंति, तं०—नाणावरणिज्जं दंसणावरणिज्जं अंतरातियं (सू० २२६)
 अभितीणक्खत्ते तितारे पं० १ एवं सवणो २ अस्सिणी ३ भरणी ४ मगसिरे ५ पूसे ६ जेट्ठा ७ (सू० २२७) ध-
 म्मातो णं अरहाओ संती अरहा तिहिं सागरोवमेहिं तिचउब्भागपलिओवमऊणएहिं वीतिकंतेहिं समुप्पन्ने (सू० २२८)
 समणस्स णं भगवओ महावीरस्स जाव तचाओ पुरिसजुगाओ जुगंतकरभूमी, मही णं अरहा तिहिं पुरिससएहिं सद्धिं
 मुंडे भवित्ता जाव पव्वतित्ते, एवं पासेवि (सू० २२९) समणस्स णं भगवतो महावीरस्स तिन्नि सया चउइसपु-
 न्नीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं सन्वक्खरसन्निवातीणं जिण इव अचित्तह्वागरमाणं उफोसिया चउइसपुब्बिसंपया
 हुत्था (सू० २३०) तओ तित्थयरा चक्कवट्ठी होत्था तं०—संती कुंथू अरो ३ (सू० २३१)

१ यिकेन वापि विग्रहेणोत्पद्यते ॥ २ सूत्रे चतुःसमयाया गत्याः परा गतिर्न निर्दिष्टा युज्यते च पंचसमया जीवस्यैया गतिलोके ॥ १ ॥ यस्मिन्समयमोषिदिशि समवहतो
 वस्त्रलोकविदिशि उत्पद्यते स नियमात् पंचसमयाया गत्या ॥ २ ॥ उत्पादाभावाद् पंचसमया अथवा सत्यपि न भगिता यथा चतुःसमया महत्प्रबन्धे सत्यपि ॥ ३ ॥

'तओ' इत्यादि, लोकपुरुषस्य ग्रीवास्थाने भवन्ति श्रैवेयकानि तानि च तानि विमानानि च तेषां प्रलटा-रचनायिने-
 पवन्तः समूहाः । इयं च श्रैवेयकादिविमानवासिता कर्मणः सकाशात् भवतीति कर्मणः त्रिस्थानकमाह—'जीया-
 ण'मित्यादि, सूत्राणि पद, तत्र त्रिभिः स्थानैः—स्त्रीवेदादिभिर्निर्वर्तितान्—अर्जितान् पुद्गलान् पापकर्मतया अशुभकर्म-
 त्वेनोत्तरोत्तराशुभाध्यवसायतश्चितवन्तः—आसंकलगत एवमुपचितवन्तः—परिपोषणत एव बद्धवन्तो—निर्माणतः इती-
 रितवन्तः—अध्यवसायवशेनानुदीर्णोदयप्रवेशनतः वेदितवन्तः अनुभवन्तः निर्जरितवन्तः प्रदेशपरिशाटनतः, मद्द-
 णीगाथार्द्धमत्र—'एवं चिण्डवचिण्वंधउदीरेवय तह निजरा चैव'ति 'एवं'मिति यथैकं कालत्रयाभिजापेनोक्तं
 तथा सर्वाण्यपीति । कर्म च पुद्गलात्मकमिति पुद्गलस्कन्धान् प्रति त्रिस्थानकमाह—'तिपणसिप'त्यादि, स्पष्टमिति,
 सर्वसूत्रेषु व्याख्यातशेषं कण्ठ्यमिति ॥ त्रिस्थानकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥ तत्समाप्तौ च श्रीमदभयदेवसूरिपिर-
 चितस्थानाङ्गविवरणे तृतीयं त्रिस्थानकाल्यमध्ययनं समाप्तमिति । समाप्तं तृतीयमध्ययनम् ॥

॥ इति श्रीमदभयदेवसूरिवरविहितविवरणयुतं त्रिस्थानकाल्यं तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

व्याख्यातं तृतीयमध्ययनम्, अधुना सङ्ख्याक्रमसंबद्धमेव चतुःस्थानकाल्यं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चार्यं पूर्वेण सह

३ स्थान-
 काययने
 उद्देशः ५
 गू० २३२-
 २३४

विशेषसम्बन्धः—अनन्तराध्ययने विचित्रा जीवाजीवद्रव्यपर्याया उक्ता इहापि त एवोच्यन्ते, इत्यनेन सम्बन्धेनायात-
स्यास्य चतुरदशकस्य चतुरनुयोगद्वारस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्देशकादिसूत्रमेतत्—

• चत्वारि अंतकिरियातो पं० तं०—तत्थ खलु पढमा इमा अंतकिरिया—अप्पकम्मपचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतित्ते संजमवहुले संवरवहुले समाहिवहुले ल्हे तीरही उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्पगारा वेयणा भवति तहप्पगारे पुरिसज्जाते दीहेणं परितातेणं सिञ्झति बुञ्झति मुचति परिणिव्वाति सब्बदुक्खाणमंतं करेइ, जहा से भरेहे राया चाउरंतचक्खवट्ठी, पढमा अंतकिरिया १, अहावरा दोष्ठा अंतकिरिया, महाकम्मे पचाजाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वतित्ते, संज-
मवहुले संवरवहुले जाव उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी, तस्स णं तहप्पगारे तवे भवति तहप्पगारा वेयणा भवति, तह-
प्पगारे पुरिसजाते निरुद्धेणं परितातेणं सिञ्झति जाव अंतं करेति जहा से गतसूमाले अणगारे, दोष्ठा अंतकिरिया
२, अहावरा तच्चा अंतकिरिया, महाकम्मे पचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतित्ते, जहा
दोष्ठा, नवरं दीहेणं परितातेणं सिञ्झति जाव सब्बदुक्खाणमंतं करेति, जहा से सणकुमारे राया चाउरंतचक्खवट्ठी तच्चा
अंतकिरिया ३, अहावरा चउत्था अंतकिरिया अप्पकम्मपचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता जाव पव्वतित्ते

'तथो' इत्यादि, लोकपुरुषस्य ग्रीवास्थाने भवानि त्रैवेयकानि तानि च तानि विमानानि च तेषां प्रस्तुता-रचनायित्ते-
 पवन्तः समूहाः । इयं च त्रैवेयकादिविमानवासिता कर्मणः सकाशात् भवतीति कर्मणः त्रिस्थानकमाह—'जीया-
 ण'मित्यादि, सूत्राणि पद, तत्र त्रिभिः स्थानैः—स्त्रीवेदादिभिर्निर्वृत्तितान्—अर्जितान् पुद्गलान् पापकर्मतया अशुभकर्म-
 रितवन्तः—अध्यवसायवशेनानुदीर्णोदयप्रवेशनतः वेदितवन्तः एवमुपचितवन्तः—परिपोषणत एव वृद्धवन्तो—निर्मापणतः उदी-
 णीगाथार्द्धमत्र—'एवं चिण्डवचिण्वंधउदीरवेय तह निजरा चैव'सि 'एवं'मिति यथैकं कालत्रयाभिलाषेनोक्तं
 तथा सर्वाण्यपीति । कर्म च पुद्गलात्मकमिति पुद्गलस्कन्धान् प्रति त्रिस्थानकमाह—'तिपणसिष्ट'त्यादि, स्पष्टमिति,
 सर्वसूत्रेषु व्याख्यातशेषं कण्ठ्यमिति ॥ त्रिस्थानकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥ तत्समाप्तौ च श्रीमदभयदेवसूरिपरि-
 चितस्थानाङ्गविवरणे तृतीयं त्रिस्थानकाल्यमध्ययनं समाप्तमिति । समाप्तं तृतीयमध्ययनम् ॥

॥ इति श्रीमदभयदेवसूरिपरिविहितविवरणयुतं त्रिस्थानकाल्यं तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥
 व्याख्यातं तृतीयमध्ययनम्, अधुना सङ्ख्याकमसंवद्धमेव चतुःस्थानकाल्यं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चायं पूर्वेण सह

३ स्थान-
 काश्यपेने
 उद्देशः ४
 सू० २३२-
 २३४

विशेषसम्बन्धः—अनन्तराध्ययने विचित्रा जीवाजीवद्रव्यपर्याया उक्ता इहापि त एवोच्यन्ते, इत्यनेन सम्बन्धेनायात-
 स्वास्य चतुरद्वैदाकस्य चतुरनुयोगद्वारस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्वैदाकादिसूत्रमेतत्—

• चत्वारि अंतकिरियातो पं० तं०—तत्थ ग्लु पदमा इमा अंतकिरिया—अल्पकम्पयायाते यावि भवति, से णं मुंडे
 भविता अगारातो अणगारियं पच्यति संज्ञभवद्वले संवरवद्वले समाह्वियद्वले छेदे तीरद्वी उवहाणवं दुस्मयग्गवे तवस्मी
 तस्स णं णो तहूपगारे तवे भवति णो तहूपगारा वेयणा भवति तहूपगारे पुरिमजाते दीहेणं परिवतेणं सिञ्चति
 बुञ्चति सुचति परिणिञ्चति सच्चदुक्कणमनं करेड, जहा से भरहे राया चाउरंतचक्कवटी, पदमा अंतकिरिया ?,
 अहावरा दोषा अंतकिरिया, महाकम्मे पचाजाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता अगाराओ अणगारियं पच्यति, संज्ञ-
 भवद्वले संवरवद्वले जाव उवहाणवं दुक्कवक्कवे तवस्मी, तस्स णं तहूपगारे तवे भवति तहूपगारा वेयणा भवति, तह-
 उपगारे पुरिमजाते निरुद्धेणं परिवतेणं सिञ्चति जाव अंतं करेति जहा से गनमूमाले अणगारे, दोषा अंतकिरिया
 २, अहावरा तथा अंतकिरिया, महाकम्मे पचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता अगारातो अणगारियं पच्यति, जहा
 दोषा, नवरं दीहेणं परिवतेणं सिञ्चति जाव सच्चदुक्कणमनं करेति, जहा से सणंकुमारे गया चाउरंतचक्कवटी तथा
 अंतकिरिया ३, अहावरा चत्था अंतकिरिया अल्पकम्पयायाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता जाव पच्यति

‘तओ’ इत्यादि, लोकपुरुषस्य ग्रीवास्थाने भवानि त्रैवेयकानि तानि च तानि विमानानि च तेषां प्रसूता-रचनाविने-
 पवन्तः समूहाः । इयं च त्रैवेयकादिविमानवासिता कर्मणः सकाशात् भवतीति कर्मणः त्रिस्थानकमाह—‘जीवा-
 त्वेनोत्तरोत्तराशुभाध्यवसायतश्चितवन्तः—आसंकलनत एवमुपचितवन्तः—अर्जितान् पुद्गलान् पापकर्मतया अशुभकर्म-
 रितवन्तः—अध्यवसायवशेनानुदीर्णोदयंप्रवेशनतः वेदितवन्तः अनुभवन्तः निर्जरितवन्तः प्रदेशपरिशाटनतः, सद्ब्रह-
 णीगाथार्द्धमत्र—‘एवं चिणुवचिणवंधदीरवेय तह निजरा चैव’स्ति ‘एवं’मिति यथैकं कालत्रयाभिलाषेनोक्तं
 तथा सर्वाण्यपीति । कर्म च पुद्गलात्मकमिति पुद्गलस्कन्धान् प्रति त्रिस्थानकमाह—‘तिपएसिए’त्यादि, स्पष्टमिति,
 सर्वसूत्रेषु व्याख्यातशेषं कण्ठ्यमिति ॥ त्रिस्थानकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥ तत्समाप्तौ च श्रीमद्भयदेवसूरिविर-
 चितस्थानाङ्गविवरणे तृतीयं त्रिस्थानकाल्यमध्ययनं समाप्तमिति । समाप्तं तृतीयमध्ययनम् ॥

॥ इति श्रीमद्भयदेवसूरिविरहितविवरणयुतं त्रिस्थानकाल्यं तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

व्याख्यातं तृतीयमध्ययनम्, अधुना सङ्ख्याक्रमसंबद्धमेव चतुःस्थानकाल्यं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चायं पूर्वेण सह

३ स्थान-
 काश्यपने
 उद्देशः ४
 सू० २३२-
 २३४

॥ १७९ ॥

विशेषसम्बन्धः—अनन्तराध्ययने विचित्रा जीवाजीवद्रव्यपर्याया उक्ता इहापि त एवोच्यन्ते, इत्यनेन सम्बन्धेनायात-
स्यास्य चतुरदशकस्य चतुरनुयोगद्वारस्य सूत्रानुगमे प्रथमोद्देशकादिसूत्रमेतत्—

• चत्वारि अंतकिरियातो पं० तं०—तत्थ खलु पढमा इमा अंतकिरिया—अप्पकम्मपचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता अगारातो अणगारियं पव्वतिते संजमवहुले संवरवहुले समाहिबहुले ल्ह्हे तीरट्ठी उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी तरस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्पगारा वेयणा भवति तहप्पगारे पुरिसज्जाते दीहेणं परिततेणं सिञ्जति बुज्झति मुच्चति परिणिव्वाति सब्बदुक्खाणमंतं करेइ, जहा से भरहे राया चाउरंतचक्खट्ठी, पढमा अंतकिरिया १, अहावरा दोच्चा अंतकिरिया, महाकम्मे पचाजाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता अगाराओ अणगारियं पव्वतिते, संज-मवहुले संवरवहुले जाव उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी, तस्स णं तहप्पगारे तवे भवति तहप्पगारा वेयणा भवति, तह-प्पगारे पुरिसजाते निरुद्धेणं परिततेणं सिञ्जति जाव अंतं करेति जहा से गतसूमाले अणगारे, दोच्चा अंतकिरिया २, अहावरा तथा अंतकिरिया, महाकम्मे पचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता अगारातो अणगारियं पव्वतिते, जहा दोच्चा, नवरं दीहेणं परिततेणं सिञ्जति जाव सब्बदुक्खाणमंतं करेति, जहा से सणंकुमारे राया चाउरंतचक्खट्ठी तथा अंतकिरिया ३, अहावरा चउत्था अंतकिरिया अप्पकम्मपचायाते यावि भवति, से णं मुंडे भविता जाव पव्वतिते

संजमबहुले जाव तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्पगारा वेयणा भवति, तहप्पगारे पुरिसजाए निरुद्धेज
परितातेण सिञ्जति जाव सब्बदुक्खणमंतं करेति, जहा सा मरुदेवा भगवती, चउत्था अंतकिरिया ४ (सू० २३५)

अस्य चायमभिसम्बन्धः-अनन्तरोद्देशकस्योपान्त्यसूत्रे कर्मणश्चाद्युक्तमिह तु कर्मणस्तत्कार्यस्य वा भवस्यान्तक्रियो-
च्यत इति, अथवा श्रुतं मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातमित्यभिधाय यत्तदाख्यातं तदभिहितं तथेदमपरं तेनैवाख्यातं
यत्तदुच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्य व्याख्या-अन्तक्रिया-भवस्यान्तकरणम् तत्र यस्य नं तथाविधं तपो नापि परीयहादिज-
निता तथाविधा वेदना दीर्घेण च प्रब्रज्यापर्यायेण सिद्धिर्भवति तस्यैका १ यस्य तु तथाविधे तपोवेदने अल्पेनैव च प्र-
ज्यापर्यायेण सिद्धिः स्यात् तस्य द्वितीया २ यस्य च प्रकृष्टे तपोवेदने दीर्घेण च पर्यायेण सिद्धिस्तस्य तृतीया ३ यस्य
पुनरविद्यमानतथाविधतपोवेदनस्य इत्स्वपर्यायेण सिद्धिस्तस्य चतुर्थीति, अन्तक्रियाया एकस्वरूपत्वेऽपि सामग्रीभेदात्
चातुर्विध्यमिति समुदायार्थः, अवयवार्थस्त्वयं-चतस्रोऽन्तक्रियाः प्रज्ञप्ता भगवतेति गम्यते, 'तत्रे'ति सप्तमी निर्द्धारणे
तासु चतससु मध्ये इत्यर्थः, खलुर्वाक्यालङ्कारे, इयमनन्तरं वक्ष्यमाणत्वेन प्रत्यक्षासन्ना प्रथमा, इतरापेक्षया आद्या अ-
न्तक्रिया, इह कश्चित्पुरुषः देवलोकादौ यात्वा ततोऽल्पैः-स्तोकैः कर्मभिः करणभूतैः प्रत्यायातः-प्रत्यागतो मानुपत्वं
इति अल्पकर्मप्रत्यायातो य इति गम्यते, अथवा एकत्र जनित्वा ततोऽल्पकर्मा सन् यः प्रत्यायातः स तथा, लघुकर्म-
तयोलम्न इत्यर्थः, चकारो वक्ष्यमाणमहाकर्मपेक्षया समुच्चयार्थः, अपि सम्भावने, सम्भाव्यतेऽयमपि पक्ष इत्यर्थः,
भवति-स्यात्, स इति असौ, णं वाक्यालङ्कारे, मुण्डो भूत्वा द्रव्यतः त्रिरोलोचेन भावतो रागाद्यपनयनेन अगाराद्-

३ स्थान-
काध्ययने

उद्देशः १

अन्त-

क्रियाः

सू० २३५

॥ १८० ॥

द्रव्यतो गेहाद्भाषतः संसाराभिनन्दिदेहिनामावासभूतादविवेकगेहान्निष्क्रम्येति गम्यते अनगारितां-अगारी-गृही असं-
 यतः तत्रतिषेधादनगारी-संयतस्तम्नावस्तत्ता तां साधुतामित्यर्थः, प्रव्रजितः-प्रगतः प्राप्त इत्यर्थः, अथवा विभक्तिपरि-
 णामादनगारितया-निर्ग्रन्थतया 'प्रव्रजितः' प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः, किंभूत इत्याह--'संजमवहुले'त्ति संयमेन-पृथिव्या-
 विसंरक्षणलक्षणेन बहुलः-प्रचुरो यः स तथा, संयमो वा बहुलो यस्य स तथा, एवं संवरबहुलोऽपि, नवरमाश्रवनि-
 रोधः संवरः, अथवा इन्द्रियकषायनिग्रहादिभेदः, एवं च संयमबहुलग्रहणं प्राणातिपातविरतेः प्राधान्यख्यापनार्थं,
 यतः--"एकं चिय एत्थ वयं निदिट्ठं जिणवरेहिं सबवेहिं । पाणाइवायविरमणमवसेसा तस्स रक्खट्ठा ॥ १ ॥" इति,
 एतच्च द्वितयमपि रागाद्युपशमयुक्तचित्तवृत्तेर्भवति, अत आह-समाधिबहुलः, समाधिस्तु-प्रशमवाहिता ज्ञानादिर्वा,
 समाधिः पुनर्निःस्नेहस्यैव भवतीत्याह-'लूहे'रूक्षः-शरीरे मनसि च द्रव्यभावस्नेहवर्जितत्वेन परुषः, लूपयति वा कर्मम-
 लसपनयतीति लूपः, कथमसावेवं संवृत्त इत्याह-यतः "तीरट्ठी" तीरं-पारं भवार्णवस्यार्थयत इत्येवंशीलस्तीरार्थी तीर-
 स्थायी वा तीरस्थितिरिति वा प्राकृतत्वात् तीरट्ठेत्ति, अत एव 'उचहाणवं'ति उपधीयते-उपटभ्यते श्रुतमनेनेति उप-
 धानं श्रुतविषयस्तपउपचार इत्यर्थः तद्वान्, अत एव--'दुक्खक्खवे'त्ति दुःखम्-असुखं तत्कारणत्वाद्वा कर्म तत् क्षप-
 यतीति दुःखक्षपः, कर्मक्षपणं च तयोहेतुकमित्यत आह-'तवस्सी'ति तपोऽभ्यन्तरं कर्मन्धनदहनज्वलनकल्पमनवरत-
 शुभधानलक्षणमस्ति यस्यं स तपस्वी, 'तस्स णं'ति यश्चैवंविधस्तस्य णं वाक्यालङ्कारे नो तथाप्रकारम्-अत्यन्तघोरं

संजमवहुले जाव तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्पगारा वेयणा भवति, तहप्पगारे पुरिसजाण गिरुवेल्लं
 परिततेण सिञ्जति जाव सब्बदुक्खाणमंतं करोति, जहा सा मरुदेवा भगवती, चउत्त्या अंतकिरिया ४ (सू० २३५)
 अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरोद्देशकस्योपान्त्यसूत्रे कर्मणश्चयाद्युक्तमिह तु कर्मणस्तत्कार्यस्य वा भवस्यान्तक्रियो-
 च्यत इति, अथवा श्रुतं मयाऽऽद्युग्मता भगवतैवमाख्यातमित्यभिधाय यत्तदाख्यातं तदभिहितं तथेदमपरं तेनैवाख्यातं
 यत्तदुच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्य व्याख्या—अन्तक्रिया—भवस्यान्तकरणम् तत्र यस्य न तथाविधं तपो नापि परीपहाद्विज-
 निता तथाविधा वेदना दीर्घेण च प्रब्रज्यापर्यायेण सिद्धिर्भवति तस्यैका १ यस्य तु तथाविधे तपोवेदने अल्पेनैव च प्र-
 ज्यापर्यायेण सिद्धिः स्यात् तस्य द्वितीया २ यस्य च प्रकृष्टे तपोवेदने दीर्घेण च पर्यायेण सिद्धिस्तस्य तृतीया ३ यस्य
 पुनरविद्यमानतथाविधतपोवेदनस्य इत्थपर्यायेण सिद्धिस्तस्य चतुर्थीति, अन्तक्रियाया एकस्वरूपत्वेऽपि सामग्रीभेदात्
 चानुर्विध्यमिति समुदायार्थः; अवयवार्थस्त्वयं—चतस्रोऽन्तक्रियाः प्रज्ञप्ता भगवतेति गम्यते, 'तत्रे'ति सप्तमी निर्द्धारणे
 तासु चतसृषु मध्ये इत्यर्थः; खलुर्वाक्यालङ्कारे, इयमनन्तरं वक्ष्यमाणत्वेन प्रत्यक्षासन्ना प्रथमा, इतरापेक्षया आद्या अ-
 न्तक्रिया, इह कश्चित्पुरुषः देवलोकादौ यात्वा ततोऽल्पैः—स्तोकैः कर्मभिः करणभूतैः प्रत्यायातः—प्रत्यागतो मानुपत्वं
 इति अल्पकर्मप्रत्यायातो य इति गम्यते, अथवा एकत्र जनित्वा ततोऽल्पकर्मा सन् यः प्रत्यायातः स तथा, लघुकर्म-
 तयोत्पन्न इत्यर्थः; चकारो वक्ष्यमाणमहाकर्मपेक्षया समुच्चयार्थः; अपि सम्भावने, सम्भाव्यतेऽयमपि पक्ष इत्यर्थः;
 भवति—स्यात्, स इति असौ, णं वाक्यालङ्कारे, मुण्डो भूत्वा द्रव्यतः निरालोचेन भावतो रागाद्यपनयनेन अगाराव-

३ स्थान-
 काद्यपने
 चरेचः १
 अन्त-
 क्रियाः
 सू० २३५

लक्षणमहातपाः शिरोनिहितजाज्वल्यमानाङ्गारजनितान्त्यन्तवेदनोऽल्पेनैव पर्यायेण सिद्धवानिति, शेषं कण्ठ्यम् २, 'अ-
 हावरे'त्यादि कण्ठ्यं, यथाऽसौ सनत्कुमार इति चतुर्थचक्रवर्ती, स हि महातपा महावेदनश्च सरोगत्वात् दीर्घतरपर्या-
 येण सिद्धः, तद्भवे सिद्धभावेन भवान्तरे सेत्स्यमानत्वादिति ३, 'अहावरे'त्यादि कण्ठ्यं, यथाऽसौ मरुदेवी प्रथमजिन-
 जननी, सा हि स्थावरत्वेऽपि क्षीणप्रायकर्मत्वेनाल्पकर्मा अविद्यमानतपोवेदना च सिद्धा, गजवरारूढाया एवायुःस-
 माप्तौ सिद्धत्वादिति ४, एतेषां च दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकानामर्थानां न सर्वथा साधर्म्यमन्वेषणीयम्; देशदृष्टान्तत्वादेषां, यतो
 मरुदेव्या 'मुण्डे भवित्ते'त्यादिविशेषणानि कानिचिन्न घटन्ते, अथवा फलतः सर्वसाधर्म्यमपि मुण्डनादिकार्यस्य सिद्धस्य
 सिद्धत्वादिति । पुरुषविशेषाणामन्तक्रियोक्ता, अधुना तेषामेव स्वरूपनिरूपणाय दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकसूत्राणि पठि-
 शतिमाह—

चत्वारि रुक्खा पं० तं०—उन्नए नामेगे उन्नए १ उन्नते नाममेगे पणते २ पणते नाममेगे उन्नते ३ पणते नाममेगे प-
 णते ४, १ । एवामेष चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—उन्नते नामेगे उन्नते, तद्देव जाव पणते नामेगे पणते २ । चत्वारि
 रुक्खा पं० तं०—उन्नते नाममेगे उन्नतपरिणए १ उण्णए नाममेगे पणतपरिणते २ पणते नाममेगे उन्नतपरिणते ३
 पणए नाममेगे पणयपरिणए ४, ३ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—उन्नते नाममेगे उन्नयपरिणते चउभंगो ४,
 ४ । चत्वारि रुक्खा पं० तं०—उन्नते नामेगे उन्नतरूवे तद्देव चउभंगो ४, ५ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०
 —उन्नए नामं० ४, ६ । चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—उन्नते नाममेगे उन्नतमणे उन्न० ४, ७ । एवं संकल्पे ८ पन्ने

वर्द्धमानजिनस्यैव तपः-अनशानादि भवति, तथा नो तथाप्रकारा-अतिघोरैवोपसर्गादिसम्पाद्या वेदना-दुःसासिद्धा
 भवति, अल्पकर्मप्रत्यायातत्वादिति, ततश्च तत्तथाप्रकारमल्पकर्मप्रत्यायातादिविशेषणकलापोपेतं पुरुषजाते-पुरुषप्र-
 कारो 'दीर्घेण' बहुकालेन 'पर्यायेण' प्रव्रज्यालक्षणेन करणभूतेन सिद्ध्यति-अणिमादियोगेन निष्ठितार्यां वा विशेषतः
 सिद्धिगमनयोग्यो वा भवति, सकलकर्मनायकमोहनीयघातात्, ततो घातिचतुष्टयघातेन बुद्ध्यते केवलज्ञानभावात्
 समस्तवस्तूनि, ततो मुच्यते भवोपग्राहिकर्मभिः, ततः परिनिर्व्याति-सकलकर्मकृतविकारव्यतिकरनिराकरणेन शीती-
 भवतीति, किमुक्तं भवतीत्याह-सर्वदुःखानामन्तं करोति, शरीरमानसानामित्यर्थः, अतथाविधतपोवेदनो दीर्घेणापि पर्या-
 येण किं कोऽपि सिद्धः? इति शङ्कापनोदार्थमाह- 'जहा से' इत्यादि, यथाऽसौ यः प्रथमजिनप्रथमनन्दनो नन्दनशता-
 व्रजन्मा भरतो राजा चत्वारोऽन्ताः-पर्यन्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमसमुद्रहिमवल्लक्षणा यस्याः पृथिव्याः सा चतुरन्ता तस्या-
 अयं स्वामित्वेनेति चतुरन्तः स चासौ चक्रवर्त्ती चेति स तथा, स हि प्राग्भवे लघूकृतकर्मा-सर्वार्थसिद्धविमानाच्चतुत्वा-
 चक्रवर्त्तितयोत्पद्य राज्यावस्थ एव केवलमुत्पाद्य कृतपूर्वलक्षप्रव्रज्यः अतथाविधतपोवेदन एव सिद्धिमुपगत इति प्रथमा-
 न्तक्रियेति १, 'अहावरे'ति 'अथ' अनन्तरमपरा पूर्वप्रेक्षयाऽन्या द्वितीयस्थानेऽभिधानात् द्वितीया महाकर्मभिः-गुरु-
 कर्मभिर्महाकर्मा सन् प्रत्यायातः प्रत्याजातो वा यः स तथा, 'तस्स ण'मिति, तस्य-महाकर्मप्रत्यायातत्वेन तत्क्षपणाय
 तथाप्रकारं घोरं तपो भवति, एवं वेदनाऽपि, कर्मोदयसम्पाद्यत्वाद्दुपसर्गादीनामिति, 'निरुद्धेने'ति अल्पेन यथाऽसौ
 गजसुकुमारो विष्णुलघुभ्राता, स हि भगवतोऽरिष्टनेमिजिननाथस्यान्तिके प्रव्रज्यां प्रतिपद्य इमशाने कृतकायोस्सर्ग-

४ न्यान-
 काश्यपेन
 इषेयः ?
 अन्त-
 क्रियाः
 सू० २३५

॥ १८१ ॥

उन्नतपरिणतः अशुभरसादिरूपमनुन्नतत्वमपहाय शुभरसादिरूपोन्नततया परिणत इत्येकः, द्वितीये भङ्गे प्रणतपरिण-
 त उचलक्षणोन्नतत्वत्यागात्, एतदनुसारेण तृतीयचतुर्थौ वाच्यौ, विशेषसूत्रता चास्य पूर्वमुन्नतत्वप्रणतत्वे सामान्येना-
 भिहिते इह तु पूर्वावस्थातोऽवस्थान्तरगमनेन विशेषिते इति, एवं दार्ष्टान्तिकेऽपि परिणतसूत्रमवगन्तव्यमिति ४, परि-
 णामश्चाकारबोधक्रियाभेदात् त्रिधा, तत्राकारमाश्रित्य रूपसूत्रं, तत्र उन्नतरूपः संस्थानाचययादिसौन्दर्योत् ५, गृहस्थ-
 पुरुषोऽन्वेषं, प्रव्रजितस्तु संविन्नसाधुनेपथ्यधारीति ६, बोधपरिणामापेक्षाणि चत्वारि सूत्राणि, तत्र उन्नतो जाल्यादि-
 गुणैरुच्चतया वा उन्नतमनाः-प्रकृत्या औदार्यादियुक्तमनाः, एवमन्येऽपि त्रयः, 'एव'मिति सङ्कल्पाविच्छ्रेणु चतुर्भङ्गि-
 कातिदेशोऽकारि लाघवार्थं, सङ्कल्पो-विकल्पो मनोविशेष एव विमर्श इत्यर्थः, उन्नतत्वं चासौदार्यादियुक्ततया सदर्श-
 विषयतया वा ८, प्रकृष्टं ज्ञानं प्रज्ञा, सूक्ष्मार्थविवेचकत्वमित्यर्थः, तस्याथोन्नतत्वमविसंवादितया ९, तथा दर्शनं दृष्टिः-
 चक्षुर्ज्ञानं नयमतं वा, तदुन्नतत्वमभ्यसंवादितयैवेति १०, क्रियापरिणामापेक्षमतः सूत्रत्रयम्, तत्र शीलाचारः, शीलं-
 समाधिस्तत्प्रधानस्तस्य वाऽऽचारः-अनुष्ठानं शीलेन वा-स्वभावेनाचार इति, उन्नतत्वं चास्यादृपणतया, वाचनान्तरे तु
 शीलसूत्रमाचारसूत्रं च भेदेनाधीयत इति ११, व्यवहारः-अन्योऽन्यदानग्रहणादिविवादो वा, उन्नतत्वमस्य श्लाघ्यत्वेनेति
 १३, पराक्रमः-पुरुषकारविशेषः परेषां वा-शत्रूणामाक्रमणं, तस्योन्नतत्वमप्रतिहतत्वेन शोभनविषयत्वेन चेति १३, उन्नतवि-
 ः सर्वत्र प्रणतत्वं भावनीयमिति, 'एगं पुरी'त्यादि, एतेषु मनःप्रभृतिषु सप्तसु चतुर्भङ्गिकासूत्रेषु एक एव पुरुषजाता-
 ऽध्येतव्यः, प्रतिपक्षो-द्वितीयपक्षो दृष्टान्तभूतः वृक्षसूत्रं नास्ति, नाध्येतव्यमिति यावत्, इह मनःप्रभृतीनां दार्ष्टान्त-

१ दिट्टी १० सील्यारे ११ वंहारे १२ परकमे १३ एगे पुरिसजाए पडिवक्तो नथि । चत्तारि रुक्सा पं० वं०—
 उज्जनाममेगे उज्जु उज्जु नाममेगे वंके, चउभंगो ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजावा पं० वं०—उ-ज्जनाममेगे ४, एवं जहा
 उन्नतपणतेहिं गमो तथा उज्जुवंकेहिवि भाणियव्वो, जाव परकमे । २६ (सू० २३६)

‘नामे’ति सम्भावे वाक्यालङ्कारे वा ‘एकः’ कश्चिद्दृक्षविशेषः, स एव पुनरुन्नतो-जात्यादिभावतोऽशोकादिरित्येको
 मङ्गः, उन्नतो नाम द्रव्यत एव एकः अन्यः प्रणतो-जात्यादिभावहीनो निम्नादिरित्यर्थः इति द्वितीयः प्रणतो नामको
 द्रव्यतः खर्व इत्यर्थः स एव उन्नतो जात्यादिना भावेनाशोकादिरिति तृतीयः, प्रणतो द्रव्यत एव खर्वः स एव प्रणतो
 ‘एव’मित्यादि, एवमेव वृक्षवच्चत्वारि पुरुपजातानि-पुरुपप्रकारा अनगरा अगारिणो वा, उन्नतः पुरुपः कुलेश्वर्यादि-
 भिलौकिकगुणैः शरीरेण वा गृहस्थपर्याये पुनरुन्नतो लोकोत्तरेर्ज्ञानादिभिः प्रज्ञयापर्याये अथवा उन्नतं उत्तमभवत्येव
 पुनरुन्नतः शुभगतित्वेन कामदेवादिवदित्येकः ‘तहेव’त्ति वृक्षसूत्रमिवेदं, ‘जाव’त्ति यावत् ‘पणए नामं एगे पणए’त्ति
 चतुर्थमङ्गकस्तावद् वाच्यं, तत्र उन्नतस्तथैव प्रणतस्तु ज्ञानविहारादिहीनतया दुर्गतिगमनाद्वा शिथिलत्वे शैलकराज-
 र्थिवत् ब्रह्मदत्तवद्वेति द्वितीयः, तृतीयः पुनरागतसंवेगः शैलकवत् मेतार्यवद्वा, चतुर्थं उदायिनृपमारकवत्काल-
 शौकारिकवद्वेति २, एवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकसूत्रे सामान्यतोऽभिधाय तद्विज्ञेयमत्राणयाह-उन्नतः उन्नतया एको वृक्षः

४ स्थान-
 काध्ययने
 उर्वेसः १
 उन्नतादि
 सू० २३६

त्तारि वस्था, पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धे १ सुद्धे णामं एगे असुद्धे २ असुद्धे णामं एगे सुद्धे ३
 एगे असुद्धे ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धे चउभंगो ४, एवं परिणत-
 (सपडिक्खा, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धमणे चउभंगो ४, एवं संकप्पे जाव पर-

(सू० २३९)

परं प्रतिमा-भिक्षुप्रतिमा द्वादश समयप्रसिद्धास्ताः प्रतिपन्नः-अभ्युपगतवान् यस्तस्य, याचयतेऽनयेति याचनी
 ांदः दाहिसि मे एत्तो अन्नतरं पाणगजायमित्यादिसमयप्रसिद्धक्रमेण, तथा प्रच्छनी मार्गदिः कथञ्चित्सूत्रार्थयोर्वा,
 अनुज्ञापनी अवग्रहस्य तथा पृष्टस्य केनाप्यर्थदेव्याकरणी-प्रतिपादनीति ॥ भाषाप्रस्तावाद्भाषाभेदानाह—‘चत्तारि
 ात्त्यादि, जातम्-उत्पत्तिधर्मकं तच्च व्यक्तियस्तु, अतो भाषाया जातानि-व्यक्तियस्तूनि भेदाः-प्रकाराः भाषाजा-
 तानि, तत्र सन्तो मुनयो गुणाः पदार्था वा तेभ्यो हितं सत्यमेकं-प्रथमं सूत्रक्रमोपेक्षया भाष्यते सा तथा वा भाषणं
 वा भाषा-काययोगगृहीतवाग्योगनिसृष्टभाषाद्रव्यसंहतिः तस्या जातं-प्रकारो भाषाजातं अस्त्यात्मेत्यादिवत्, द्वितीयं
 प्राकृतत्वान्मृषा-अनृतं नास्त्यात्मेत्यादिवत्, तृतीयं सत्यमृषा-तदुभयस्वभावं आत्माऽस्त्य-
 ात्त्यामृषा-अनुभयस्वभावं देहीत्यादिवदिति, भवतश्चात्र गाथे—‘सच्चा हिया सतामिह संतो
 वा । तव्विवरीया मोसा मीसा जा तदुभयसहावा ॥ १ ॥ अणहिगया जा तीसुवि सद्दो च्चिय

इ सन्तो मुनयो गुणाः पदार्था वा । तद्विपरीता मृषा मिथा सा या तदुभयस्वभावा ॥ १ ॥ या तिद्यच्चपि अनधिकृता

न्तिकपुरुषधर्माणां दृष्टान्तभूतवृष्वसम्भवादिति । 'उज्जु'त्ति ऋजुः-अवक्रो नामेति पूर्ववदेकः कश्चिद्दृशः तथा
 ऋजुः अविपरीतस्वभाव औचित्येन फलादिसम्पादनादित्येकः, द्वितीये द्वितीयं पदं वङ्क इति-यक्रः, फलादौ विपरीतः,
 तृतीये प्रथमपदं वक्रः-कुटिलः चतुर्थः सुज्ञानः, अथवा पूर्वं ऋजुरवक्रः, पश्चादपि ऋजुः-अवक्रोऽथवा मूले ऋजुरन्ते
 च ऋजुरित्येवं चतुर्भङ्गी कार्येत्येप दृष्टान्तः १, पुरुषस्तु ऋजुः-अवक्रो वहिस्तात् शरीरगतिवाक्चेष्टादिभिस्तथा ऋजुरन्ते-
 निर्मायत्वेन सुसाधुवदित्येकः, तथा ऋजुस्तथैव 'वङ्क' इति तु वक्रः अन्तर्मायित्वेन कारणवशात्प्रयुक्तार्जवभाष्यदुः-
 साधुवदिति द्वितीयः, तृतीयस्तु कारणवशाद्दर्शितवहिरनार्जवोऽन्तर्निर्माय इति प्रवचनगुप्तिरक्षामप्रवृत्तसाधुवदिति,
 चतुर्थं उभयतो वक्रः, तथाविधशठवदिति, कालभेदेन वा व्याख्येयम् २ । अथ ऋजु ऋजुपरिणत इत्यादिका एका-
 दश चतुर्भङ्गिका लघवार्थमतिदेशेनाह- 'एवं'मित्येन ऋजुर्नाम ऋजुरित्यादिनोपदर्शितकमभङ्गकक्रमेण 'यथे'ति येन
 प्रकारेण परिणतरूपादिविशेषणवकविशेषिततयेत्यर्थः, उन्नतप्रणताभ्यां परस्परं प्रतिपक्षभूताभ्यां गमः-सदृशपाठः कृतः,
 'तथा' तेन प्रकारेण परिणतरूपादिविशेषिताभ्यामित्यर्थः, ऋजुवक्राभ्यामपि भणितव्यः, कियान् स इत्याह- 'जाव
 परक्रमे'त्ति, ऋजुवक्रवृक्षसूत्रात्रयोदशसूत्रं यावदित्यर्थः, तत्र च ऋजु २ ऋजुपरिणत २ लक्षणानि षट् सूत्राणि
 वृक्षदृष्टान्तपुरुषदाष्टान्तिकस्वरूपाणि, शेषाणि तु मनःप्रभृतीनि सप्त अदृष्टान्तानीति १३ । पुरुषविचार एवेदमाह-

पडिमापडिवन्नस्स णमणगारस्स कण्यंति चत्तारि भासातो भासित्तए, तं०-जायणी पुच्छणी अणुन्नवणी पुट्टस्स वागणी

(सू० २३७) चत्तारि भासाजाता पं० तं०-सच्चमेगं भासजायं बीयं. मोसं तद्वयं सच्चमोसं चउत्थं. असच्चमोसं ४

४ स्थान-
 काध्ययने
 उदेनः १
 उन्नतादि
 सू० २३६

॥ १८३ ॥

(सू० २३८) चत्वारि वत्था, पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धे १ सुद्धे णामं एगे असुद्धे २ असुद्धे णामं एगे सुद्धे ३ असुद्धे णामं एगे असुद्धे ४, एवमेव चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धे चउभंगो ४, एवं परिणत-रूवे वत्था सपडिवक्खा, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—सुद्धे णामं एगे सुद्धमणे चउभंगो ४, एवं संकप्पे जाव पर-

कमे (सू० २३९)

स्फुटं, परं प्रतिमा-भिक्षुप्रतिमा द्वादश समयप्रसिद्धास्ताः प्रतिपन्नः-अभ्युपगतवान् यस्तस्य, याच्यतेऽनयेति याचनी पानकादेः दाहिसि मे एत्तो अन्नतरं पाणगजायमित्यादिसमयप्रसिद्धक्रमेण, तथा प्रच्छनी मार्गोदेः कथञ्चित्सूत्रार्थयोर्वा, तथा अनुज्ञापनी अवग्रहस्य तथा ष्टस्य केनाप्यर्थोदेर्व्याकरणी-प्रतिपादनीति ॥ भापाप्रस्तावाद्भापाभेदानाह—‘चत्वारि भासे’त्यादि, जातम्-उत्पत्तिधर्मकं तच्च व्यक्तवस्तु, अतो भापाया जातानि-व्यक्तवस्तूनि भेदाः-प्रकाराः भापाजातानि, तत्र सन्तो मुनयो गुणाः पदार्था वा तेभ्यो हितं सत्यमेकं-प्रथमं सूत्रक्रमापेक्षया भाव्यते सा तथा वा भापणं वा भापा-काययोगृहीतवायोगनिष्ठभापाद्रव्यसंहतिः तस्या जातं-प्रकारो भापाजातं अस्त्यात्मेत्यादिवत्, द्वितीयं सूत्रक्रमादेव ‘मोसं’ति प्राकृतत्वान्मृपा-अनृतं नास्त्यात्मेत्यादिवत्, तृतीयं सत्यमृपा-तदुभयस्वभावं आत्माऽस्त्य-कर्तेत्यादिवत्, चतुर्थमसत्यामृपा-अनुभयस्वभावं देहीत्यादिवदिति, भवतश्चात्र गौथे—“सच्चा हिया सतामिह संतो मुणओ गुणा पयत्था वा । तव्विवरीया मोसा जा तदुभयसहावा ॥ १ ॥ अणहिगया जा तीसुवि सद्दो च्चिय

१ सत्या हिता सतामिह सन्तो मुनयो गुणाः पदार्था वा । तद्विपरीता मृपा मिथा सा या तदुभयस्वभावा ॥ १ ॥ या तियच्चपि अनधिकृता

केवलौ असच्चमुसा । एया समेयलक्खण सोदाहरणा जहा सुत्ते ॥ २ ॥” इति, पुरुषभेदनिरूपणार्थवेयं त्रयोदशसूत्री—
‘चत्तारि वत्थे’त्यादि, स्रष्टा, नवरं शुद्धं वस्त्रं निर्मलतन्त्वादिकारणारब्धत्वात् पुनः शुद्धमागन्तुकमलाभावादिति,
अथवा पूर्वं शुद्धमासीदिदानीमपि शुद्धमेव, विपक्षौ सुज्ञानावेवेति, अथ दार्ष्टान्तिकयोजना ‘एवमेवे’त्यादि, शुद्धो
जात्यादिना पुनः शुद्धो निर्मलज्ञानादिगुणतया कालापेक्षया वेति ‘चउभंगो’त्ति चत्वारो भङ्गाः समाहृताः चतुर्भङ्गी
चतुर्भङ्गवा, पुंलिङ्गता चात्र प्राकृतत्वात्, तदयमर्थो—वस्त्रवच्चत्वारो भङ्गाः पुरुषेऽपि वाच्या इति । ‘एव’मिति यथा शुद्धात्
शुद्धपदे परे चतुर्भङ्गं सदाष्टान्तिकं वस्त्रमुक्तमेवं शुद्धपदप्राक्पदे परिणतपदे रूपपदे च चतुर्भङ्गानि चत्वारि ‘सपटि-
वस्त्र’त्ति सप्रतिपक्षाणि सदाष्टान्तिकानि वाच्यानीति, तथाहि—चत्तारि वत्था पन्नत्ता, तंजहा—सुद्धे नामं एगे सुद्धप-
रिणए चतुर्भङ्गी, ‘एवमेवे’त्यादि पुरुषजातसूत्रचतुर्भङ्गी, एवं सुद्धे नामं एगे सुद्धरूवे चतुर्भङ्गी, एवं पुरुषेणापि, व्याख्या
तु पूर्ववत् । ‘चत्तारी’त्यादि, शुद्धो वहिः शुद्धमना अन्तः एवं शुद्धसङ्कल्पः शुद्धमज्ञः शुद्धदृष्टिः शुद्धशीलाचारः शुद्ध-
व्यवहारः शुद्धपराक्रम इति वस्त्रवर्जाः पुरुषा एव चतुर्भङ्गवन्तो वाच्याः, व्याख्या च प्रागिवेति, अत एवाह—‘एव’-
मित्यादि । पुरुषभेदाधिकार एवेदमाह—

चत्तारि सुता पं० तं०—अतिजाते अणुजाते अवजाते कुल्लिगाले (सु० २४०) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—सत्थे
नामं एगे सत्थे, सत्थे नामं एगे असत्थे ४, एवं परिणते जाव परक्कमे, चत्तारि वत्थां पं० तं०—सुतीनामं एगे सुती,

१ केवलः शब्द एव साऽसत्यमृषा । एताः समेदलक्षणाः सोदाहरणा यथा सूत्रे ॥ २ ॥

४ स्यान्-
काध्ययने
उद्देशः २
प्रतिभाव-
तः पान-
कानि भा-
पाः शु-
द्धादिः
सु० २३७-
२३८-
२३९

॥ १८४ ॥

सुईनामं एगे असुई, पउभंगो ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता, पं० तं०—सुतीणामं एगे सुती, चउभंगो, एवं जहेव सुद्धेणं वत्थेणं भणितं तहेव सुत्तिणावि, जाव परकमे (सू० २४१) चत्तारि फोरवा पं० तं०—अंउपलंउकोरवे ताल-पलंउकोरवे वल्लिपलंउकोरवे मँडविसाणकोरवे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—अंउपलंउकोरवसमाणे तालपलं-वकोरवसमाणे वल्लिपलंउकोरवसमाणे मँडविसाणकोरवसमाणे (सू० २४२)

सुताः—पुत्राः ‘अइजाए’त्ति पितुः सम्पदमतिलङ्घ्य जातः—संवृत्तोऽतिक्रम्य वा तां यातः—प्राप्तो विशिष्टतरसम्पदं समृद्धतर इत्यर्थः इत्यतिजातोऽतियातो वा, ऋपभवत्, तथा ‘अणुजाए’त्ति अनुरूपः, सम्पदा पितुस्तुल्यो जातोऽनु-जातः अनुगतो वा पितृविभूत्याऽनुयातः, पितृसम इत्यर्थः, महायशोवत्, आदित्ययशसा पित्रा तुल्यत्वात्तस्य, तथा ‘अवजाए’त्ति अप इत्यपसदो हीनः पितुः सम्पदो जातोऽपजातः पितुः सकाशादीपञ्चीनगुण इत्यर्थः, आदित्ययशो-वत्, भरतापेक्षया तस्य हीनत्वात्, तथा ‘कुलिङ्गाले’त्ति कुलस्य—स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो दूपकत्वादुपतापकत्वाद्धेति षडरीकवत्, एवं शिष्यचातुर्विध्यमप्यवसेयं, सुतशब्दस्य शिष्येष्वपि प्रवृत्तिदर्शनात् तत्रातिजातः सिंहगिर्यपेक्षया रखासिवत्, अनुजातः शय्यंभवापेक्षया यशोभद्रवत्, अपजातो भद्रवाहुस्वाम्यपेक्षया स्थूलभद्रवत्, कुलाङ्गारः लवालकवदुदायिनृपमारकवद्धेति। तथा ‘चत्तारी’त्यादि, सत्यो यथावद्वस्तुभणनाद् यथाप्रतिज्ञातकरणाच्च, पुनः सत्यः यमित्वेन सन्न्यो हितत्वाद्, अथवा पूर्वं सत्य आसीद्विदानीमपि सत्य एवेति चतुर्भङ्गी । एवंप्रकारसूत्राण्यतिदिशन्नाह—‘एवं’मित्यादि, व्यक्तं, नवरमेवं सूत्राणि—‘चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—सच्चे नामं एगे सच्चपरिणए ४, एवं सच्च-

४ स्थान-
 काव्ययने
 इदंशः २
 प्रतिभाव-
 तः पान-
 कानि भा-
 याः शु-
 द्धादिः
 सु० २३७-
 २३८-
 २३९

॥ १८४ ॥

श्रीदाहरणा जहा सुते ॥ २ ॥" इति, पुरुषभेदनिरूपणार्थवेयं त्रयोदशसूत्रा—
 इं वस्त्रं निर्मलतन्त्रादिकारणारब्धत्वात् पुनः शुद्धमागन्तुकमलाभावादिति,
 व, विपक्षौ सुज्ञानावेवेति, अथ दार्ष्टान्तिकयोजना 'एवमेवे'त्यादि, शुद्धो
 त्तया कालापेक्षया वेति 'चंडभंगो'ति चत्वारो भङ्गाः समाहृताः चतुर्भङ्गी
 'सर्थो-वस्त्रवच्चत्वारो भङ्गाः पुरुषेऽपि वाच्या इति। 'एव'मिति यया शुद्धात्
 शुद्धपदमाकृपदे परिणतपदे रूपपदे च चतुर्भङ्गानि वस्त्राणि 'सपटि-
 'ति, तथाहि-चत्वारि वत्या पन्नत्ता, तंजहा-शुद्धे नामं एगे सुद्धप-
 ; एवं सुद्धे नामं एगे सुद्धरूवे चतुर्भङ्गी, एवं पुरुषेणापि, व्याख्या
 नः एवं शुद्धसङ्कल्पः शुद्धमज्ञः शुद्धदृष्टिः शुद्धशीलाचारः शुद्ध-
 ज्वन्तो वाच्याः, व्याख्या च प्रागिवेति, अत एवाह—'एव'

ते कुर्ङ्गाले (सु० २४०) चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—सषे
 परिणते जाव परकमे, चत्वारि वत्यां पं० तं०—सुतीनामं एगे सुती,

: शोषारब्ध्या यथा सूत्रे ॥ २ ॥

सुईनामं एगो असुई, चउभंगो ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता, पं० तं०—सुतीणामं एगो सुती, चउभंगो, एवं जहेव सुद्धेणं वत्थेणं भणितं तहेव सुत्तिणावि, जाव परकमे (सू० २४१) चत्तारि कोरवा पं० तं०—अंधपलंवकोरवे ताल-पलंवकोरवे वल्लिपलंवकोरवे मेंढविसाणकोरवे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—अंधपलंवकोरवसमाणे तालपलं-वकोरवसमाणे वल्लिपलंवकोरवसमाणे मेंढविसाणकोरवसमाणे (सू० २४२)

सुताः—पुत्राः 'अइजाए'त्ति पितुः सम्पदमतिलङ्घ्य जातः—संवृत्तोऽतिक्रम्य वा तां यातः—प्राप्तो विशिष्टतरसम्पदं समृद्धतर इत्यर्थः इत्यतिजातोऽतियातो वा, ऋपभवत्, तथा 'अणुजाए'त्ति अनुरूपः, सम्पदा पितुस्तुल्यो जातोऽनुजातः अनुगतो वा पितृविभूत्याऽनुयातः, पितृसम इत्यर्थः, महायशोवत्, आदित्ययशसा पित्रा तुल्यत्वात्सस्य, तथा 'अवजाए'त्ति अप इत्यपसदो हीनः पितुः सम्पदो जातोऽपजातः पितुः सकाशादीपञ्चीनगुण इत्यर्थः, आदित्ययशोवत्, भरतापेक्षया तस्य हीनत्वात्, तथा 'कुलिङ्गाले'त्ति कुलस्य-स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो दूषकत्वादुपतापकत्वाद्धेति कण्ठरीकवत्, एवं शिष्यचातुर्विध्यमप्यवसेयं, सुतशब्दस्य शिष्येष्वपि प्रवृत्तिदर्शनात् तत्रातिजातः सिंहगिर्यपेक्षया वैरस्वामिवत्, अनुजातः शय्यंभवापेक्षया घशोभद्रवत्, अपजातो भद्रबाहुस्वाम्यपेक्षया स्थूलभद्रवत्, कुलाङ्गारः कूलवालकवदुदायिनृपमारकवद्धेति। तथा 'चत्तारी'त्यादि, सत्यो यथावद्धस्तुभणनाद् यथाप्रतिज्ञातकरणाच्च, पुनः सत्यः संयमित्वेन सन्न्यो हितत्वाद्, अथवा पूर्वं सत्य आसीदिदानीमपि सत्य एवेति चतुर्भङ्गी । एवंप्रकारसूत्राण्यतिद्विशब्दाह—'एव'मित्यादि, व्यक्तं, नवरमेवं सूत्राणि—'चत्तारि पुरिसजांया पं० तं०—सच्चे नामं एगे सच्चपरिणए ४, एवं सच्च-

केवलो असच्चमुसा । एया समेयलक्खण सोदाहरणा जहा सुत्ते ॥ २ ॥” इति, पुरुषभेदनिरूपणार्थवेयं त्रयोदशसूत्री—
‘चत्तारि वत्थे’त्यादि, स्पष्टा, नवरं-शुद्धं वखं निर्मलतन्त्वादिकारणारब्धत्वात् पुनः शुद्धभागन्तुकमलाभावादिति,
अथवा पूर्वं शुद्धमासीदिदानीमपि शुद्धमेव, विपक्षौ सुज्ञानावेवेति, अथ दार्ष्टान्तिकयोजना ‘एवमेवे’त्यादि, शुद्धो
जात्यादिना पुनः शुद्धो निर्म्मलज्ञानादिगुणतया कालापेक्षया वेति ‘चउभंगो’त्ति चत्वारो भङ्गाः समाहृताः चतुर्भङ्गी
चतुर्भङ्गवा, पुंल्लिङ्गता चात्र प्राकृतत्वात्, तदयमर्थो-वखवच्चत्वारो भङ्गाः पुरुषेऽपि वाच्या इति । ‘एव’मिति यया शुद्धात्
शुद्धपदे परे चतुर्भङ्गं सदाष्टान्तिकं वखमुक्तमेवं शुद्धपदप्राक्पदे परिणतपदे रूपपदे च चतुर्भङ्गानि वखाणि ‘सपडि-
वखव’त्ति सप्रतिपक्षाणि सदाष्टान्तिकानि वाच्यानीति, तथाहि-चत्तारि वरथा पन्नत्ता, तंजहा-सुद्धे नामं एगे सुद्धप-
रिणए चतुर्भङ्गी, ‘एवमेवे’त्यादि पुरुषजातसूत्रचतुर्भङ्गी, एवं सुद्धे नामं एगे सुद्धरूवे चतुर्भङ्गी, एवं पुरुषेणापि, व्याख्या
तु पूर्ववत् । ‘चत्तारी’त्यादि, शुद्धो बहिः शुद्धमना अन्तः एवं शुद्धसङ्कल्पः शुद्धप्रज्ञः शुद्धदृष्टिः शुद्धशीलाचारः शुद्ध-
व्यवहारः शुद्धपराक्रम इति वखवर्जाः पुरुषा एव चतुर्भङ्गवन्तो वाच्याः, व्याख्या च प्रागिवेति, अत एवाह—‘एव’-
मित्यादि । पुरुषभेदाधिकार एवेदमाह—

चत्तारि सुता पं० तं०—अतिजाते अणुजाते अवजाते कुल्लिगाले (सु० २४०) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—सत्थे
नामं एगे सत्थे, सत्थे नामं एगे असत्थे ४, एवं परिणते जाव परक्कमे, चत्तारि वत्थां पं० तं०—सुतीनामं एगे सुती,

१. केवलः शब्द एव साऽसत्यमृषा । एताः समेदलक्षणाः सोदाहरणा यथा सूत्रे ॥ २ ॥

४ स्यान-
काश्ययने
उद्देशः ३
प्रतिभाव-
तः पान-
कानि भा-
पाः शु-
द्धादिः
सू० २३७-
२३८-
२३९

णस्स णं भिक्खागस्स तयक्खातसमाणे तवे पणत्ते, छल्लिक्खायसमाणस्स णं भिक्खागस्स कट्ठक्खायसमाणे तवे पणत्ते,
 कट्ठक्खायसमाणस्स णं भिक्खागस्स छल्लिक्खायसमाणे तवे पणत्ते (सू० २४३)

त्वचं-बाह्यवल्कं खादतीति त्वक्खादः, एवं शेषा अपि, नवरं 'छल्लि'त्ति अभ्यन्तरं वल्कं काष्ठं-प्रतीतं सारः-काष्ठ-
 मध्यमिति दृष्टान्तः, 'एवमेवे'त्याद्युपनयसूत्रं, भिक्षणशीला भिक्षणधर्माणो भिक्षणे साधवो वा भिक्षाकाः, त्वक्खादेन
 घुणेन समानोऽत्यन्तं सन्तोपितया आयामाम्लादिप्रान्ताहारभक्षकत्वात् त्वक्खादसमानः, एवं छल्लीखादसमानोऽलेपाहा-
 रकत्वात् काष्ठखादसमानो निर्विकृतिकाहारतया सारखादसमानः सर्वकामगुणाहारत्वादिति, एतेषां चतुर्णामपि भिक्षा-
 काणां तपोविशेषाभिधानसूत्रं 'तयक्खाये'त्यादि, सुगमं, केवलमयं भावार्थः-त्वक्कल्पासाराहाराभ्यवहर्तुर्निरभिष्वङ्ग-
 त्वात् कर्मभेदमङ्गीकृत्य वज्रसारं तपो भवतीत्यतोऽपदिश्यते—'सारक्खायसमाणे तवे'त्ति, सारखादघुणस्य सार-
 खादत्वादेव समर्थत्वात् वज्रतुण्डत्वाच्चेति, सारखादसमानस्योक्लक्षणस्य साभिष्वङ्गतया त्वक्खादसमानं कर्मसारभेदं
 प्रत्यसमर्थं तपः स्यात्, त्वक्खादकघुणस्य हि तत्त्वादेव सारभेदनं प्रत्यसमर्थत्वादिति, तथा छल्लीखादघुणसमानस्य भि-
 क्षाकस्य त्वक्खादघुणसमानापेक्षया किञ्चिद्विशिष्टभोजित्वेन किञ्चित्साभिष्वङ्गत्वात् सारखादकाष्ठखादघुणसमानापेक्षया
 त्वसारभोजित्वेन निरभिष्वङ्गत्वाच्च कर्मभेदं प्रति काष्ठखादघुणसमानं तपः प्रज्ञप्तं, नातितीव्रं, सारखादघुणवत्, नाप्य-
 तिमन्दादि, त्वक्छल्लीखादघुणवदिति भावः, तथा काष्ठखादघुणसमानस्य साधोः सारखादघुणसमानापेक्षया असारभो-
 जित्वेन निरभिष्वङ्गत्वात् त्वक्छल्लीखादघुणसमानापेक्षया सारतरभोजित्वेन साभिष्वङ्गत्वाच्च छल्लीखादघुणसमानं तपः

रूवे ४ सच्चमणे ४ सच्चसंकल्पे ४ सच्चपन्ने ४ सच्चदिष्टी ४ सच्चसीलायारे ४ सच्चववहारे ४ सच्चपरफमेत्ति ४, पुरुषा-
 धिकार एवेदमपरमाह—'चत्तारि वत्थे'त्यादि शुचि-पवित्रं स्वभावेन पुनः शुचि संस्कारेण कालभेदेन वेत्ति, पुरुषचतु-
 र्भङ्गां शुचिः पुरुषोऽपूतिशरीरतया पुनः शुचिः स्वभावेनेति, सुइपरिणए सुइरूवे इत्येतत्सूत्रद्वयं दृष्टान्तदाष्टान्तिकोपे-
 तम्, 'सुइमणे' इत्यादि च पुरुषमात्राश्रितमेव सूत्रसप्तकमतिदिशन्नाह—'एव'मित्यादि कण्ठ्यं । पुरुषाधिकार एवेदमपर-
 माह—'चत्तारि कोरवे'इत्यादि, तत्र आम्नः-चूतः तस्य प्रलम्बः-फलं तस्य कोरकं-तन्निष्पादकं मुकुलं आम्नप्रलम्ब-
 कोरकम्, एवमन्येऽपि, नवरम्-तालो वृक्षविशेषः, वल्ली-कालिङ्गादिका, मेढविषाणा-मेपशृङ्गसमानफला वनस्पति-
 जातिः, आडलिविशेष इत्यर्थः, तस्याः कोरकमिति विग्रहः, एतान्येव चत्वारि दृष्टान्ततयोपात्तानीति चत्वारीत्युक्तम्,
 न तु चत्वार्येव लोके कोरकाणि, बहुतरोपालम्भादिति, 'एवे'त्यादि सुगमं, नवरमुपनय एवं-यः पुरुषः सेव्यमान उचि-
 तकाले उचितमुपकारफलं जनयत्यसावाम्नप्रलम्बकोरकसमानः, यस्त्वतिचिरेण सेवकस्य कष्टेन महदुपकारफलं करोति
 स तालप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु अक्लेशेनाचिरेण च ददाति स वल्लीप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु सेव्यमानोऽपि शोभ-
 नवचनान्येव द्रूते उपकारं तु न कञ्चन करोति स मेण्डविषाणकोरकसमानः, तत्कोरकस्य सुवर्णवर्णत्वादखाद्यफलदाय-
 कत्वाच्चेति ॥ पुरुषाधिकार एव घुणसूत्रं—

चत्तारि घुणा पं० तं०—तयक्खाते छल्लिक्खाते कट्टक्खाते सारक्खाते, एवामेव चत्तारि भिक्खागा पं० तं०—तयक्खा-
 यसमाणे जावं सारक्खायसमाणे, तयक्खातसमाणस्स णं भिक्खागस्स सारक्खातसमाणे तवे पणस्से, सारक्खायसमा-

४ स्यान-
 काध्ययने
 उदेशः ?
 अतिजा-
 तादिः स-
 त्यादिः
 कारकाः
 सू० २४०-
 २४१-
 २४२

॥ १८५ ॥

गस्स णं भिक्खागस्स तयक्खातसमाणे तवे पणत्ते, छह्किक्खायसमाणस्स णं भिक्खागस्स कट्ठक्खायसमाणे तवे पणत्ते,
कट्ठक्खायसमाणस्स णं भिक्खागस्स छह्किक्खायसमाणे तवे पणत्ते (सू० २४३)

त्वचं-बाह्यवल्कं खादतीति त्वक्खादः, एवं शेषा अपि, नवरं 'छल्लि'त्ति अभ्यन्तरं वल्कं काष्ठं-प्रतीतं सारः-काष्ठ-
मध्यमिति दृष्टान्तः, 'एवमेवे'त्याद्युपनयसूत्रं, भिक्षणशीला भिक्षणधर्माणो भिक्षणे साधवो वा भिक्षाकाः, त्वक्खादेन
घुणेन समानोऽत्यन्तं सन्तोषितया आयामाम्लादिप्रान्ताहारभक्षकत्वात् त्वक्खादसमानः, एवं छल्लीखादसमानोऽलेपाहा-
रकत्वात् काष्ठखादसमानो निर्विकृतिकाहारतया सारखादसमानः सर्वकामगुणाहारत्वादिति, एतेषां चतुर्णामपि भिक्षा-
काणां तपोविशेषाभिधानसूत्रं 'तयक्खाये'त्यादि, सुगमं, केवलमयं भावार्थः-त्वक्कल्पासाराहाराभ्यवहर्तुं निरभिष्वङ्ग-
त्वात् कर्मभेदमङ्गीकृत्य वज्रसारं तपो भवतीत्यतोऽपदिश्यते—'सारक्खायसमाणे तवे'त्ति, सारखादघुणस्य सार-
खादत्वादेव समर्थत्वात् वज्रतुण्डत्वाच्चेति, सारखादसमानस्योक्तलक्षणस्य साभिष्वङ्गतया त्वक्खादसमानं कर्मसारभेदं
प्रत्यसमर्थं तपः स्यात्, त्वक्खादकघुणस्य हि तत्त्वादेव सारभेदनं प्रत्यसमर्थत्वादिति, तथा छल्लीखादघुणसमानस्य भि-
क्षाकस्य त्वक्खादघुणसमानापेक्षया किञ्चिद्विशिष्टभोजित्वेन किञ्चित्साभिष्वङ्गत्वात् सारखादकाष्ठखादघुणसमानापेक्षया
त्वसारभोजित्वेन निरभिष्वङ्गित्वाच्च कर्मभेदं प्रति काष्ठखादघुणसमानं तपः प्रज्ञप्तं, नातितीव्रं, सारखादघुणवत्, नाप्य-
तिमन्दादि, त्वक्छल्लीखादघुणवदिति भावः, तथा काष्ठखादघुणसमानस्य साधोः सारखादघुणसमानापेक्षया असारभो-
जित्वेन निरभिष्वङ्गत्वात् त्वक्छल्लीखादघुणसमानापेक्षया सारतरभोजित्वेन साभिष्वङ्गत्वाच्च छल्लीखादघुणसमानं तपः

रूवे ४ सच्चमणे ४ सच्चसंकर्पे ४ सच्चपन्ने ४ सच्चदिष्टी ४ सच्चसीलायारे ४ सच्चयवहारे ४ सच्चपरकमेत्ति ४, पुरुषा-
 धिकार एवेदमपरमाह—'चत्तारि वत्थे'त्यादि शुचि-पवित्रं स्वभावेन पुनः शुचि संस्कारेण कालभेदेन वेत्ति, पुरुषचतु-
 र्भङ्गां शुचिः पुरुषोऽपृतिशरीरतया पुनः शुचिः स्वभावेनेति, सुइपरिणए सुइरूवे इत्येतत्सूत्रद्वयं दृष्टान्तदाष्टान्तिकोपे-
 तम्, 'सुइमणे' इत्यादि च पुरुषमात्राश्रितमेव सूत्रसप्तकमतिदिशन्नाह—'एव'मित्यादि कण्ठं। पुरुषाधिकार एवेदमपर-
 माह—'चत्तारि कोरवे'इत्यादि, तत्र आश्वः—चूतः तस्य प्रलम्बः—फलं तस्य कोरकं—तन्निष्पादकं मुकुलं आश्वप्रलम्ब-
 कोरकम्, एवमन्येऽपि, नवरम्-तालो वृक्षविशेषः, वल्ली—कालिञ्जयादिका, मेढविपाणा—मेघशृङ्गसमानफला वनस्पति-
 जातिः, आडलिविशेष इत्यर्थः, तस्याः कोरकमिति विग्रहः, एतान्येव चत्वारि दृष्टान्ततयोपात्तानीति चत्वारीत्युक्तम्,
 न तु चत्वार्येव लोके कोरकाणि, बहुतरोपालम्भादिति, 'एवे'त्यादि सुगमं, नवरमुपनय एवं-यः पुरुषः सेव्यमान उचि-
 तकाले उचितमुपकारफलं जनयत्यसावाश्वप्रलम्बकोरकसमानः, यस्त्वितिचिरेण सेवकस्य कष्टेन महदुपकारफलं करोति
 स तालप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु अह्वेशेनाचिरेण च ददाति स वल्लीप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु सेव्यमानोऽपि शोभ-
 नवचनान्येव ब्रूते उपकारं तु न कञ्चन करोति स मेढविपाणकोरकसमानः, तत्कोरकस्य सुवर्णवर्णत्वाद्वाद्यफलदाय-
 कत्वाच्चेति ॥ पुरुषाधिकार एव धुणसूत्रं—

चत्तारि धुणा पं० तं०—तयक्खते छल्लिक्खते कट्ठक्खते सारक्खते, एवामेव चत्तारि भिक्खाणा पं० तं०—तयक्खा-
 यसमाणे जाव सारक्खायसमाणे, तयक्खातसमाणस्स णं भिक्खागस्स सारक्खातसमाणे तवे पणस्से, सारक्खायसमा-

४ स्थान-
 काध्ययने
 उद्देशः ?
 अतिजा-
 तादिः स-
 त्यादिः
 कारकाः
 सू० २४०-
 २४१-
 २४२

॥ १८५ ॥

प्रज्ञसं, कर्मभेदं प्रति न सारखादकाष्ठखादघुणवदतिसमर्थादि नापि त्वक्खादघुणवदतिमन्दमिति भावः, प्रथमविकल्पे प्रधानतरं तपो द्वितीयेऽप्रधानतरं, तृतीये प्रधानं, चतुर्थेऽप्रधानमिति ॥ अनन्तरं वनसत्यवयवखादका घुणाः प्ररू-
पिता इति वनसतिमेव प्ररूपयन्नाह—

चउब्विहा तणवणस्सत्तिकात्ता पं० तं०—अगवीया मूखीया पोखीया संघवीया (सू० २४४) चउहिं ठणेहिं अ-
हुणोववणे णेरइए णेरइयलोगंसि इच्छेज्जा माणुसं लोणं हव्वमागच्छित्तते, णो चेष णं संचातेइ हव्वमागच्छित्तते, अहुणो-
ववणे नेरइए णिरयलोगंसि ससुब्भूयं वेयणं वेयमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोणं हव्वमागच्छित्तते णो चेष णं संचातेति
हव्वमागच्छित्तते १, अहुणोववन्ने णेरइए निरतलोगंसि णिरयपालेहिं मुज्जो २ अहिट्टिज्जमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोणं हव्व-
मागच्छित्तते, णो चेष णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते २, अहुणोववन्ने णेरइए णिरतवेयणिज्जंसि कम्मंसि अक्खीणंसि
अवेतितंसि अणिज्जिन्नंसि इच्छेज्जा०, नो चेष णं संचाएइ ३, एवं णिरयाउंसि कम्मंसि अक्खीणंसि जाव णो चेष णं
संचातेति हव्वमागच्छित्तते ४, इबेतेहिं चउहिं ठणेहिं अहुणोववन्ने नेरतिते जाव नो चेष णं संचातेति हव्वमागच्छि-
त्तए ४ (सू० २४५) कप्पंति णिगंथीणं चत्तारि संघाडीओ धारित्तए वा परिहरित्तते वा, तं०—एणं दुइत्थवित्तारं,
द्वो तिहत्थवित्तार एणं चउहत्थवित्तारं (सू० २४६)

‘चउब्विहे’त्यादि, वनसतिः प्रतीतः स एव कायः—शरीरं येषां ते वनसतिकायाः त एव वनसतिकायिकाः, तृण-
प्रकारा वनसतिकायिकास्तृणवनसतिकायिका बादरा इत्यर्थः, अग्रं बीजं येषां ते अप्रबीजाः—कोरिण्टकादयः, अग्ने वा

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः १
त्वक्खा-
दादिः अ-
प्रवीजा-
दिः नार-
कागमः
संघात्र्यः
सू० २४३-
२४६
॥ १८६ ॥

वीजं येषां तेऽग्रवीजाः-व्रीह्यादयः, मूलमेव वीजं येषां ते मूलवीजाः-उत्पलकन्दादयः, एवं पर्ववीजा-इक्ष्वादयः, स्कन्धवीजाः-सहक्यादयः, स्कन्धः थुडमिति, एतानि च सूत्राणि नान्यव्यवच्छेदनपराणि, तेन वीजरुहसम्बुच्छनजादीनां नाभावो मन्तव्यः, सूत्रान्तरविरोधादिति । अनन्तरं वनस्पतिजीवानां चतुःस्थानकमुक्तम्, अधुना जीवसाधर्म्यान्नारकजीवानाश्रित्य तदाह—'चउही'त्यादि सुगमं, केवलं 'ठाणेहिं'ति कारणैः 'अहुणोवचन्ने'त्ति अधुनोपपन्नः-अचिरोपपन्नः, निर्गतमयं-शुभमस्मादिति निरयो-नरकस्तत्र भवो नैरयिकः, तस्य चानन्योत्तिस्यानतां दर्शयितुमाह-निरयलोकै, तस्मादिच्छेन्मानुषाणामयं मानुषस्तं लोकं-क्षेत्रविशेषं 'हव्यं' शीघ्रमागन्तुं, 'नो चेव'त्ति नैव, णं वाक्यालङ्कारे, 'संचाएइ' सम्यक् शक्नोति आगन्तुं, 'समुब्भूयं'ति समुद्भूनाम्-अतिप्रबलतयोत्पन्नां पाठान्तरेण 'सम्मुखभूताम्' एकहेलोलसन्नां पाठान्तरेणामहतो महतो भवनं महद्भूतम् तेन सह या सा समहद्भूता तां सुमहद्भूतां वा वेदनां-दुःखरूपां वेदयमानः-अनुभवन् इच्छेदिति मनुष्यलोकगमनेच्छायाः कारणम् १, एतदेव चाशकनस्य, तीव्रवेदनाभिभूतो हि न शक्त आगन्तुमिति, तथा निरयपालैः-अम्वादिभिः भूयो भूयः-पुनः पुनरधिष्ठीयमानः-समाक्रम्यमाणः आगन्तुमिच्छेदित्यागमनेच्छाकारणमेतदेव चागमनाशक्तिकारणं, तैरत्यन्ताक्रान्तस्यागन्तुमशक्तत्वादिति २, तथा निरये वेद्यते-अनुभूयते यत् निरययोग्यं वा यद्वेदनीयं तन्निरयवेदनीयं-अत्यन्ताशुभनामकर्मादि असातवेदनीयं वा तत्र कर्मणि अक्षीणे स्थित्या अवेदिते अननुभूतानुभागतया अनिर्जर्णे-जीवप्रदेशेभ्योऽपरिशदिते इच्छेत् मानुषं लोकमागन्तुं न च शक्नोति, अवश्यवेद्यकर्मनिगडनियन्त्रितत्वादित्यागमनाशकन एव कारणमिति ३, तथा 'एव'मिति 'अहुणोवचन्ने' इत्याद्य-

प्रज्ञसं, कर्मभेदं प्रति न सारखादकाष्ठलादघुणवदतिसमर्थादि नापि त्वस्खादघुणवदतिमन्दमिति भावः, प्रथमयिकल्पे प्रधानतरं तपो द्वितीयेऽप्रधानतरं, तृतीये प्रधानं, चतुर्थेऽप्रधानमिति ॥ अनन्तरं वनसत्यवयवलादका घुणाः प्रकृ-
पिता इति वनसतिमेव प्ररूपयन्नाह—

चञ्चिहा तणवणस्सत्तिकातिता पं० तं०—अगवीया मूलवीया पोरवीया रंघवीया (सू० २४४) चञ्चि ठाणेहि अ-
हुणोववणे णेरइए णेरइयलोगंसि इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्ते, णो चेष णं संचातेइ हव्वमागच्छित्ते, अहुणो-
ववणे नेरइए णिरयलोगंसि समुब्भूयं वेयणं वेयमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्ते णो चेष णं संचातेति
हव्वमागच्छित्ते १, अहुणोववन्ने णेरइए निरतलोगंसि णिरयपालेहिं मुज्जो २ अहिट्टिज्जमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्व-
मागच्छित्ते, णो चेष णं संचातेति हव्वमागच्छित्ते २; अहुणोववन्ने णेरइए णिरतवेयणिज्जंसि कम्मंसि अमरीणंसि
अवेतितांसि अणिज्जिन्नंसि इच्छेज्जा०, नो चेष णं संचाएइ ३, एवं णिरयाअंसि कम्मंसि अमरीणंसि जाव णो चेष णं
संचातेति हव्वमागच्छित्ते ४, इच्छेहिं चञ्चि ठाणेहिं अहुणोववन्ने नेरतिते जाव नो चेष णं संचातेति हव्वमागच्छि-
त्तए ४ (सू० २४५) कल्पति णिगंगथीणं चत्तारि संधाडीओ धारित्तए वा परिहरित्ते वा, तं०—एगं दुइएवित्थारं,
दो तिइएवित्थारा एगं चउहएवित्थारं (सू० २४६)

‘चञ्चिहे’त्यादि, वनसतिः प्रतीतः स एव कायः—शरीरं येषां ते वनसतिकायाः त एव वनसतिकायिकाः, तृण-
प्रकारा वनसतिकायिकास्तृणवनसतिकायिका बादरा इत्यर्थः, अग्रं बीजं येषां ते अग्रबीजाः—कोरिण्टकारयः, अग्रे वा

४ स्थान-

काययने

उद्देशः १

त्वस्या-

दादिः अ-

प्रवीजा-

दिः न

कागमः

संघात्र्यः

सू० २४३-

२४६

॥ १८६ ॥

तस्स अविप्पओगसतिसमण्णागते यावि भवइ ४, अट्टस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—कंदणता सोतणता तिप्पणता परिदेवणता । रोदे ज्ञाणे चउब्बिहे पं० तं०—हिंसाणुवंधि मोसाणुवंधि सारक्खणाणुवंधि, रुद्धस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—ओसण्णदोसे बहुदोसे अन्नाणदोसे आमरणंतदोसे । धम्मं ज्ञाणे चउब्बिहे चउपडोयारे पं० तं०—आणाविजते अवायविजते विवागविजते संठाणविजते, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—आणारुई गिसगरुई सुत्तरुई ओगाढरुती, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—त्रायणा पडिपुच्छणा परियट्ठणा अणुप्पेहा, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पं० तं०—एगाणुप्पेहा अणिघाणुप्पेहा असरणाणुप्पेहा संसाराणुप्पेहा, सुक्के ज्ञाणे चउब्बिहे चउपडोआरे पं० तं०—पुहुत्तवितक्के सवियारी १, एगत्त-वितक्के अवियारी २, सुहुमकिरिते अणियट्ठी ३, समुच्छिन्नकिरिए अप्पडिवाती ४, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—अब्बहे असम्मोहे विवेगे विउस्सगगे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—खंती सुत्ती मइवे अज्जेवे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पं० तं०—अणंतवत्तियाणुप्पेहा विप्परिणामाणुप्पेहा असुभाणुप्पेहा अवायाणुप्पेहा (सू० २४७)

सुगमं चैतन्नवरं—ध्यातयो ध्यानानि, अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं चित्तस्थिरतालक्षणानि, उक्तं च—“अंतोमुहुत्तमित्तं चित्तावस्थाणमेगवत्थुम्भि । छउमत्थाणं ज्ञाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ १ ॥” इति, तत्र ऋतं—दुःखं तस्य निमित्तं

भिलापसंसूचनार्थं निरयायुष्के कर्मणि अक्षीणे यावत्करणात् अवेइए इत्यादि दृश्यमिति ४, निगमयन्नाह—'इदं गच्छति', इति एवं प्रकारैः—प्रत्यक्षैरनन्तरोक्तत्वादिति । अनन्तरं नारकस्वरूपमुक्तं, ते चासंयमोपष्टम्भकपरिग्रहादुत्पद्यन्त इति त-
 ष्यादेर्मिथ्यात्वादेश्चेति निर्ग्रन्थः—साध्यस्तासां सहाय्यः—उत्तरीयविशेषरूपा धारयितुं वा परिग्रहे प्रत्यादु—बन्धहेतोर्हि-
 मिति, द्वौ हस्तौ विस्तारः—पृथुत्वं यस्याः सा तथा, कल्पन्त इति क्रियापेक्षया कर्तृत्वात् परिग्रहे वा परिभोक्तु-
 एगं चउहृथवित्थारंति प्रथमा स्यात्तदर्थं च प्राकृतत्वात् द्वितीयोक्ता, धारयन्ति परिभुञ्जते चेति, प्रत्ययपरिणामेन वेति (वा)
 क्रियानुसृतेः द्वितीयैव, तत्र प्रथमा उपाश्रये भोग्या त्रिहस्तविस्तारयोरेका भिक्षागमने द्वितीया विचारभूमिगमने चतुर्थी
 समवसरणे, उक्तं च—“संघाडीओ चउरो तत्थ दुहत्था उवसयंमि ॥ दुन्नि तिहत्थायामा भिक्खद्धा एग एग उचारो ।
 ओसरणे चउहत्था निसन्नपच्छायणी मस्सिणा ॥ १ ॥” इति नारकत्वं ध्यानविशेषाद्, ध्यानविशेषार्थमेव च संघाट्यादि-
 चत्तारि ज्ञाणा पं० तं०—अट्टे ज्ञाणे रोदे ज्ञाणे घम्मे ज्ञाणे सुक्के ज्ञाणे, अट्टे ज्ञाणे चउज्जिहे पं० तं०—अमणुअ-
 संपओगसंपउत्ते तस्स विण्णओगसतिसमण्णागते यावि भवति ?, मणुअसंपओगसंपउत्ते तस्स अविण्णओगसतिसमण्णागते
 यावि भवति ? आयंकसंपओगसंपउत्ते तस्स विण्णओगसतिसमण्णागए यावि भवति ?, परिजुसितकामभोगसंपओगसंपउत्ते

१ संघाट्यतस्तत्र द्विहस्ता उपाश्रये ॥ द्वे त्रिहस्त्यायामे भिक्षायै एका उचारो चेत्का अक्सरणे चतुर्हस्ता निपण्णप्रच्छादनी मयुणा ॥ १ ॥

तस्स अविप्पओसतिसमण्णागते यावि भवइ ४, अट्टस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—कंदणता सोतणता
 तिप्पणता परिदेवणता । रोहे ज्ञाणे चउव्विहे पं० तं०—हिंसाणुबंधि मोसाणुबंधि तेणाणुबंधि तेणाणुबंधि, रुइस्स
 णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—ओसण्णदोसे बहुदोसे अत्राणदोसे आमरणंतदोसे । धम्मं ज्ञाणे चउव्विहे च-
 उप्पडोयारे पं० तं०—आणाविजते अवायविजते विवागविजते संठाणविजते, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०
 तं०—आणारुई गिसगरुई सुत्तरुई ओगाढरुती, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—यायणा
 पडिपुच्छणा परियट्टणा अणुप्पेहा, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पं० तं०—एराणुप्पेहा अणिचाणुप्पेहा
 असरणाणुप्पेहा संसाराणुप्पेहा, सुक्के ज्ञाणे चउव्विहे चउप्पडोअरे पं० तं०—पुहुत्तवितक्के सवियारी १, एगत्त-
 वितक्के अवियारी २, सुहुमकिरिते अणियट्टी ३, समुच्छिन्नकिरिए अप्पडिवाती ४, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि ल-
 क्खणा पं० तं०—अव्वहे असम्मोहे विवेगे विउस्सग्गे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—संती सुत्ती
 मइवे अज्जेवे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पं० तं०—अणंतवत्तियाणुप्पेहा विप्परिणामाणुप्पेहा असुमाणुप्पेहा
 अवायाणुप्पेहा (सू० २४७)

सुगमं चैतन्नवरं—धातयो ध्यानानि, अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं चित्तस्थिरतालक्षणानि, उक्तं च—“अंतोमुहुत्तमित्तं
 चित्तावस्थाणमेगवत्थुम्भि । छउमत्थाणं ज्ञाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ १ ॥” इति, तत्र ऋतं—दुःखं तस्य निमित्तं

भिलापसंसूचनार्थं निरयायुष्के कर्मणि अक्षीणे यावत्करणात् अवेइए इत्यादि दृश्यमिति ४, निगमयन्नाह—‘इचेण्हिं’ इति
 द्विपक्षभूतं परिग्रहविशेषं चतुःस्थानकेऽवतारयन्नाह—‘कप्पंती’त्यादि, कल्पन्ते-युज्यन्ते निर्गता ग्रन्थाद्—वन्धहेतोर्हिं-
 ण्यादेर्भिध्यात्वादेश्चेति निर्ग्रन्थ्यः—साध्यस्तासां सद्वाद्यः—उत्तरीयविशेषरूपा धारयितुं वा परिग्रहे परिहर्तुं वा परिभोक्तुं-
 मिति, द्वौ हस्तौ विस्तारः—पृथुत्वं यस्याः सा तथा, कल्पन्त इति क्रियापेक्षया कर्तृत्वात् संघाटीनां, ‘एगं’ दुहृत्यवित्त्वारं,
 एगं चउहृत्यवित्त्वारं’ति प्रथमा स्यात्तदर्थं च प्राकृतत्वात् द्वितीयोक्ता, धारयन्ति परिभुञ्जते चेति, प्रत्ययपरिणामेन वेति (या)
 क्रियानुरमृतेः द्वितीयैव, तत्र प्रथमा उपाश्रये भोग्या त्रिहस्तविस्तारयोरेका भिक्षागमने द्वितीया विचारभूमिगमने चतुर्थी
 समयसरणे, उक्तं च—“संघाडीओ चउरो तत्थ दुहत्था उवसयंमि ॥ दुन्नि तिहत्थायामा भिक्खद्धा एग एग उच्चारं ।
 ओसरणे चउहत्था निसन्नपब्ब्यायणी मसिणा ॥ १ ॥” इति नारकत्वं ध्यानविशेषाद्, ध्यानविशेषार्थमेव च संघाट्यादि-
 चत्तारि ज्ञाणा पं० तं०—अट्टे ज्ञाणे रोदे ज्ञाणे धम्मं ज्ञाणे सुक्के ज्ञाणे, अट्टे ज्ञाणे चउन्विहे पं० तं०—अमणुअ-
 संपओगसंपउत्ते तस्स विण्णओगसतिसमण्णागते यावि भवति १, मणुअसंपओगसंपउत्ते तस्स अविण्णओगसतिसमण्णागते
 यावि भवति २ आयंकसंपओगसंपउत्ते तस्स विण्णओगसतिसमण्णागए यावि भवति ३, परिजुसितकामभोगसंपओगसंपउत्ते

१ संघाध्यक्षतद्वत्त्वात् द्विहस्ता उपाश्रये ॥ द्वे त्रिहस्तायामे भिक्षायै एका उच्चारं चैका अवसरणे चतुर्हस्ता निपण्णप्रच्छादनी मणुणा ॥ १ ॥

४ स्थान-
 काश्रयने
 उच्यतेः ?
 ध्यानानि
 मू० २:४७

स्मृतेः समन्वागतं-समन्वाहारः, तदपि भवत्यार्त्तध्यानमिति चतुर्थं, द्वितीयं वह्नभघनादिविषयं चतुर्थं तत्सम्पाद्यशब्दादिभोगविषयमिति भेदोऽनयोर्भावनीयः, शास्त्रान्तरे तु द्वितीयचतुर्थयोरेकत्वेन तृतीयत्वम्, चतुर्थं तु तत्र निदानमुक्तं, उक्तं च—“अमणुन्नाणं सद्दाइविसयवत्थूण दोसमइलस्स । (वस्तूनि-शब्दादिसाधनानि दोसोत्ति द्वेषः) धणिंयं वियोगचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ १ ॥ तह सूलसीसरोगाइवेयणाए विओगपणिहाणं । तयसंपओगचिंता तप्पडियाराउलमणस्स ॥ २ ॥ इट्ठाणं विसयाईण वेयणाए य रागरत्तस्स । अविओगज्झस्राणं तह संजोगाभिलासो य ॥ ३ ॥ देविंदचक्कवट्टित्तणाइगुणरिद्धिपत्थणामइअं । अहमं नियाणचिंतणमन्नाणाणुगयमच्चंतं ॥ ४ ॥” इति, आर्त्तध्यानलक्षणान्याह-लक्ष्यते-निर्णयते परोक्षमपि चित्तवृत्तिरूपत्वादात्तध्यानमेभिरिति लक्षणानि, तत्र कन्दनता-महता शब्देन विखणं शोचनता-दीनता तेपनता-तिपेः क्षणार्थत्वादश्रुविमोचनं परिदेवनता-पुनः पुनः क्लिष्टभाषणमिति, एतानि चेष्टवियोगानिष्टसंयोगोरोगेवेदनाजनितशोकरूपस्यैवात्तस्य लक्षणानि, यत आह—“तस्सकंदणसोयणपरिदेवणताडणाइं लिंगाइं । इट्ठाणिट्ठवियोगावियोगवियणानिमित्ताइं ॥ १ ॥” इति, निदानस्यान्येषां च लक्षणान्तरमस्ति, आह च—

१ शब्दादिविषयसाधनानामनोज्ञानां द्वेषमलिनस्य वियोगचित्तनं वाडं असंप्रयोगानुसरणं च ॥ १ ॥ तथा शूलशिरोरोगादिदेवनाया वियोगप्रतिषाणं तदसम्प्रयोगचिन्ता तत्प्रतीकाराकुलमनसः ॥ २ ॥ इष्टानां विषयादीनामनुभवे रागरक्तस्यावियोगाध्यवसानं तथा संयोगाभिलाषध ॥ ३ ॥ देवेन्द्रचक्रार्त्ति-त्वादिगुणद्धिप्रार्थनामयं । अधमं निदानचिन्तनमज्ञानानुगतमत्यन्तम् ॥ ४ ॥ २ तस्याकंदनशोचनपरिदेवनताडनानि लिगानि । इट्ठानिष्टवियोगावियोगयेदना-निमित्तानि ॥ १ ॥

तत्र वा भवं ऋते वा-पीडिते भवमार्त्तं ध्यानं-दृढोऽध्यवसायः हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगतं रोद्रं श्रुतचरणधर्मादनपतं
 धर्म्यं शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा क्लमयतीति शुक्लं, 'चउच्चिह्वे'त्ति चतस्रो विधा-भेदा यस्य तत्तथा, अमनो-
 ज्ञस्य-अनिष्टस्य, असमणुन्नस्सत्ति पाठान्तरे अस्वमनोज्ञस्य-अनारम्भियस्य शब्दाद्विषयस्य तत्साधनवस्तुनो वा
 सम्प्रयोगः-सम्बन्धस्तेन सम्प्रयुक्तः-सम्बद्धः अमनोज्ञसम्प्रयोगसम्प्रयुक्तो अस्वमनोज्ञसम्प्रयोगसम्प्रयुक्तो वा य इति
 गम्यते 'तस्ये'ति अमनोज्ञशब्दादेर्विप्रयोगाय-विप्रयोगार्थं स्मृतिः-चिन्ता तां समन्यागतः-समनुप्राप्तो भवति यः
 प्राणी सोऽभेदोपचारादार्त्तमिति, चापीतिशब्द उत्तरविकल्पापेक्षया समुच्चयार्थः, अथवा अमनोज्ञसम्प्रयोगसम्प्रयुक्तो
 यः प्राणी तस्य प्राणिनः विप्रयोगे-प्रक्रमादमनोज्ञशब्दादियस्तूनां वियोजने स्मृतिः-चिन्तनं तस्याः समन्यागतं-समा-
 गमनं समन्याहारो विप्रयोगस्मृतिसमन्यागतं, चापीति तथैव, भवति आर्त्तध्यानमिति. प्रक्रमः, अथवा अमनोज्ञसम्प्र-
 योगसम्प्रयुक्ते प्राणिनि 'तस्ये'ति अमनोज्ञशब्दादेर्विप्रयोगस्मृतिसमन्यागतमार्त्तध्यानमिति, उक्तं च--"आर्त्तममनो-
 ज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्याहारः" (तत्त्वार्थ० अ० ९ सू० ३१) इति प्रथममेयमुत्तरत्रापि, नवरं म-
 नोज्ञं-बल्लभं धनधान्यादि अविप्रयोगः-अविप्रयोग इति द्वितीयमार्त्तमिति, तथा आतङ्को-रोग इति तृतीयं, तथा 'परि-
 ज्ञुत्सिय'त्ति निषेविताः ये कामाः-कामनीयाः भोगाः-शब्दादयोऽथवा कामी-शब्दरूपे भोगाः-गन्धरसस्पर्शाः काम-
 भोगाः कामानां वा-शब्दादीनां यो भोगस्तेन वा सम्प्रयुक्तः; पाठान्तरे तु तेषां तस्य वा सम्प्रयोगस्तेन सम्प्रयुक्तो
 यः स तथा, अथवा 'परिज्ञुत्सिय'त्ति परिक्षीणो जरादिना स चासौ कामभोगसम्प्रयुक्तश्च यस्तस्य तेषामेवाविप्रयोग-

३ स्थान-
 सायने
 उदेगः १
 ध्यानानि
 सू० २४७

॥ १८८ ॥

नानुपरतत्वेन दोषो हिंसादीनां चतुर्णामन्यतर ओसन्नदोषः, तथा बहुष्वपि-सर्वेष्वपि हिंसादिषु दोषः-प्रवृत्तिलक्षणो बहुदोषः, बहुर्वा-बहुविधो हिंसानृतादिरिति बहुदोषः, तथा अज्ञानात्-कुशास्त्रसंस्कारात् हिंसादिष्वधर्मस्वरूपेषु नर-कादिकारणेषु धर्मबुद्ध्याऽभ्युदयार्थं या प्रवृत्तिस्तल्लक्षणो दोषोऽज्ञानदोषः, अथवा उक्तलक्षणमज्ञानमेव दोषोऽज्ञानदोष इति, अन्यत्र नानाविधदोष इति पाठस्तत्र नानाविधेषु तु-उक्तलक्षणादिषु हिंसाद्युपायेषु दोषोऽसकृत्प्रवृत्तिरिति नाना-धदोष इति, तथा मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्तादामरणान्तम् असञ्जातानुतापस्य कालसौकरिकादेरिव या-सादिषु प्रवृत्तिः सैव दोष आमरणान्तदोषः । अथ धर्म्यं चतुर्विधमिति स्वरूपेण चतुर्षु पदेषु-स्वरूपलक्षणालम्बना-प्रेक्षालक्षणेष्ववतारो विचारणीयत्वेन यस्य तच्चतुष्पदावतारं चतुर्विधस्यैव पर्यायो वाऽयमिति, क्वचित् 'चउष्पडोया-मिति पाठस्तत्र चतुर्षु पदेषु प्रत्यवतारो यस्येति विग्रह इति, 'आणाविजगृ'त्ति आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽर्था यया-ऽज्ञा-प्रवचनं सा विचीयते-निर्णयते पर्यालोच्यते वा यस्मिंस्तदाज्ञाविचयं धर्मम्यानमिति, प्राकृतत्वेन विजय- , आज्ञा या विजीयते अधिगमद्वारेण परिचिता क्रियते यस्मिन्नित्याज्ञाविजयं, एवं शेषाण्यपि, नवरं अपाया-दिजनिताः प्राणिनामैहिकामुष्मिका अनर्थाः, विपाकः-फलं कर्मणां ज्ञानाद्यावारकत्वादि संस्थानानि लोकद्वी-जीवादीनामिति, आह च—“आप्तवचनं प्रवचनमाज्ञा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् । आश्रयविकथागौरवपरीपहाद्यै-स्तु ॥ १ ॥ अशुभशुभकर्मपाकानुचिन्तनार्थो विपाकविचयः स्यात् । द्रव्यक्षेत्राकृत्यनुगमनं संस्थानविचयस्त्विति, एतल्लक्षणान्याह—‘आणारूइ’त्ति आज्ञा-सूत्रव्याख्यानं निर्युक्त्यादि तत्र तथा वा रुचिः-श्रद्धानं आ-

“निंदेइ निययक्याइं पसंसइ सविम्हओ विभूर्इओ । पत्थेइ तासु रज्जइ तयज्जणपरायणो, होइ ॥ १ ॥” इति ॥ अथ रौद्र-
 ध्यानभेदा उच्यन्ते, हिंसां-सत्त्वानां बधबन्धनादिभिः प्रकारैः पीडामनुब्रूयति-सततप्रवृत्तं करोतीत्येवंशीलं यत्प्रणिधानं
 हिंसानुबन्धो वा यत्रास्ति तद्धिंसानुबन्धि रौद्रध्यानं इति प्रक्रम इति, उक्तं च—“सत्त्वहवेहंत्रधण्डहणंरूणमारणाइप-
 णिहाणं । अइकोहगहत्थं णिग्घणमणसोऽहमविवागं ॥ १ ॥” इति, तथा मृषा-असत्यं तदनुब्रूयति पिशुनाऽसम्म्या-
 सद्भूतादिभिर्वचनभेदैस्तन्मृषानुबन्धि, आह च—“पिशुणाऽसम्भासब्भूयधाययाइवयणपणिहाणं । मायाविणोऽतिसं-
 धणपरस्स पच्छन्नपावस्स ॥ १ ॥” इति, तथा स्तेनस्य-चौरस्य कर्म स्तेयं तीव्रक्रोधाद्याकुलतया तदनुबन्धवत् स्तेया-
 नुबन्धि, आह च—“तंह तिव्वकोहलोहाडलस्स भूतोवघायणमणज्जं । परदव्वहरणचित्तं परलोगावायनिरवेकरं ॥ १ ॥”
 इति, संरक्षणै-सर्वोपायैः परित्राणे विषयसाधनस्यानुबन्धो यत्र तत्संरक्षणानुबन्धि, यदाह—“सद्दाइवित्तयसा-
 हणधणसंरक्खणपरायणमणिठ्ठं । सव्वाहिंसंकणपरोवघायकलुसाउलं चित्तं ॥ १ ॥” इति । अर्धतलक्षणान्युच्यन्ते—‘ओ-
 सन्नदोसे’ति हिंसादीनामन्यतरस्मिन् ओसन्नं-प्रवृत्तेः प्राचुर्यं बाहुल्यं यत्स एव दोषः अथवा ‘ओसन्नं’ति चाट्टुल्ये-

१ निन्दति निब्रूयति प्रशंसति सवित्तयो विभूतीः प्रार्थयति तासु रज्यति तदर्जनपरायणो भवति ॥ १ ॥ २ एष्वपपयेष्वंनददलाकनमारणादिप्र-
 णिधानमतिक्रोधप्रहृयत्तं निर्दणमनसोऽधमविपाकं ॥ १ ॥ ३ पिशुनासन्ध्यासद्भूतभूतघातादिवचनप्रणिधानं । मायाविणोऽतिक्रानपस्य प्रच्छन्नपावस्य ॥ १ ॥
 ४ तथा तीव्रक्रोधलोमाकुलस्य भूतोपघातनमार्थं परदव्वहरणचित्तं परलोकापायनिरपेक्षं ॥ १ ॥ ५ दान्वादिविषयसाधनसंरक्षणपरायणमणिठ्ठं । सर्वाभिधां-

नानुपरतत्वेन दोषो हिंसादीनां चतुर्णामन्यतर ओसन्नदोषः, तथा बहुष्वपि-सर्वेष्वपि हिंसादिषु दोषः-प्रवृत्तिलक्षणो बहुदोषः, बहुर्या-बहुविधो हिंसानृतादिरिति बहुदोषः, तथा अज्ञानात्-कुशास्त्रसंस्कारात् हिंसादिष्वधर्मस्वरूपेषु नर-कादिकारणेषु धर्मबुद्ध्याऽभ्युदयार्थं या प्रवृत्तिस्तल्लक्षणो दोषोऽज्ञानदोषः, अथवा उक्तलक्षणमज्ञानमेव दोषोऽज्ञानदोष इति, अन्यत्र नानाविधदोष इति पाठस्तत्र नानाविधेषु तु-उक्तलक्षणादिषु हिंसाद्युपायेषु दोषोऽसकृत्प्रवृत्तिरिति नाना-विधदोष इति, तथा मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्तादामरणान्तम् असञ्जातानुतापस्य कालसौकरिकादेरिव या हिंसादिषु प्रवृत्तिः सैव दोष आमरणान्तदोषः । अथ धर्म्यं चतुर्विधमिति स्वरूपेण चतुर्षु पदेषु-स्वरूपलक्षणालम्बना-नुप्रेक्षालक्षणेष्ववतारो विचारणीयत्वेन यस्य तच्चतुष्पदावतारं चतुर्विधस्यैव पर्यायो वाऽयमिति, क्वचित् 'चउष्पडोया-र'मिति पाठस्तत्र चतुर्षु पदेषु प्रत्यवतारो यस्येति विग्रह इति, 'आणाचिजण'त्ति आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽर्था यया साऽऽज्ञा-प्रवचनं सा विचीयते-निर्णीयते पर्यालोच्यते वा यस्मिंस्तदाज्ञाविचयं धर्ममध्यानमिति, प्राकृतत्वेन विजय-मिति, आज्ञा या विजीयते अधिगमद्वारेण परिचिता क्रियते यस्मिन्नित्याज्ञाविजयं, एवं शेषाण्यपि, नवरं अपाया-रागादिजनिताः प्राणिनामैहिकामुष्मिका अनर्थाः, विपाकः-फलं कर्मणां ज्ञानाद्यावारकत्वादि संस्थानानि लोकद्वी-पसमुद्रजीवादीनामिति, आह च—“आप्तवचनं प्रवचनमाज्ञा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् । आश्रवविकथागौरवपरीपहाद्यै-रपायस्तु ॥ १ ॥ अशुभशुभकर्मपाकानुचिन्तनार्थो विपाकविचयः स्यात् । द्रव्यक्षेत्राकृत्यनुगमनं संस्थानविचयस्त्वि- ॥ २ ॥” ति, एतल्लक्षणान्याह—‘आणारू’त्ति आज्ञा-सूत्रव्याख्यानं निर्युक्त्यादि तत्र तथा वा रुचिः-श्रद्धानं आ-

ज्ञारुचिः, एवमन्यत्रापि, नवरं निसर्गः-स्वभावोऽनुपदेशस्तेन, तथा सूत्रम्-आगमः तत्र तस्माद्वा, तथा अयगाहनमव-
गाढम्-द्वादशाङ्गावगाहो विस्तराधिगम इति सम्भाव्यते तेन रुचिः अथवा ओगाडत्ति साधुप्रत्यामन्त्रीभूतस्तस्य साधू-
पदेशाद्गुचिः, उक्तं च-“आगमउवएसेणं निसर्गओ जं जिणप्पणीयाणं । भावाणं सदहणं धम्मग्गणात्सु तं डिंणं
॥ १ ॥” इति, तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं सम्यक्त्वं धर्मस्य लिङ्गमिति हृदयं, धर्मस्यालम्बनान्युच्यन्ते-धर्मध्यानसौधारोद्दगा-
धर्मालम्ब्यन्त इत्यालम्बनानि वाचनं वाचना-विनेयाय निर्जरायै सूत्रदानादि, तथा शक्तिं सूत्रादीं शक्नुपनोदाव गुरोः
प्रच्छन्नं प्रतिप्रच्छना, प्रतिशब्दस्य धात्वर्थमात्रार्थत्वादिति, तथा पूर्वोधीतस्यैव सूत्रादेरविस्मरणनिर्जरार्थमभ्यासः परि-
वर्त्तनेति, अनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा-सूत्रार्थानुस्मरणमिति । अथानुप्रेक्षा उच्यन्ते-अन्विति-ध्यानस्य पथात्प्रेक्षणानि-पर्यालो-
चनान्यनुप्रेक्षाः, तत्र ‘एकोऽहं न च मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पश्यामि यस्याहं, नासौ भावीति यो मम ॥१॥’
इत्येवमात्मन एकस्य-एकाकिनो असहायस्यानुप्रेक्षा-भावना एकानुप्रेक्षा, तथा-“कायः सन्निहितापायः, सम्पदः पद्मा-
पदाम् । समागमाः सापगमाः, सर्व्वमुत्सादि भङ्गुरम् ॥ १ ॥” इत्येवं जीवितादेरनित्यस्यानुप्रेक्षा अनित्यानुप्रेक्षेति, तथा
“जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवेदनाग्रस्ते । जिनचरवचनादन्यत्र नास्ति शरणं क्वचिद्लोके ॥ १ ॥” एवमशरणस्य-
अत्राणस्यात्मनोऽनुप्रेक्षा अशरणानुप्रेक्षेति, तथा-“माता भूत्या दुहिता भगिनी भार्या च भवति संसारे । ब्रजति सुतः
पितृतां भ्रातृतां पुनः शत्रुताञ्चैव ॥ १ ॥” इत्येवं संसारस्य-चतसृषु गतिषु सर्वोपस्थासु संस्तरणलक्षणस्यानुप्रेक्षा संसा-

रानुमेक्षेति । अथ शुद्धमाह—‘पुहुत्तचित्के’ति पृथक्त्वेन—एकद्रव्याश्रितानामुत्पादादिपर्यायाणां भेदेन पृथुत्वेन वा
 विस्तीर्णभावेनेत्यन्ये वितर्को—विकल्पः पूर्वगतश्रुतालम्बनो नानानयानुसरणलक्षणो यस्मिंस्तत्तथा, पूज्यैस्तु वितर्कः श्रु-
 तालम्बनतया श्रुतमित्युपचारादधीत इति, तथा विचरणम्—अर्थाद् व्यञ्जने व्यञ्जनादर्थे तथा मनःप्रभृतीनां योगाना-
 मन्यतरस्मादन्यतरस्मिन्निति विचारो ‘विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्ति’रिति (तच्चा० अ० ९ सू० ४६) वचनात्, सह
 विचारेण सविचारि, सर्वधनादित्वादिन्समासान्तः, उक्तं च—“उष्पायठितिभंगाइं पज्जयाणं जमेगदव्वंमि । नाणान
 याणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ १ ॥ सवियारमत्यव्वंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं । होति पुहुत्तवियक्कं सवियारम-
 रागभावस्स ॥ २ ॥” इत्येको भेदः, तथा ‘एगत्तधियक्के’ति एकत्वेन—अभेदेनोत्पादादिपर्यायाणामन्यतमैकपर्यायालम्बन-
 तयेत्यर्थो वितर्कः—पूर्वगतश्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्कम्, तथा न विद्यते विचारोऽर्थव्यञ्जन-
 योरितरस्मादितरत्र तथा मनःप्रभृतीनामन्यतरस्मादन्यत्र सञ्चरणलक्षणो निर्धातगृहगतप्रदीपस्येव यस्य तद्विचारीति
 पूर्ववदिति, उक्तं च—“जं पुण सुनिप्पकंपं निवायसरणप्पईवमिच्चित्तं । उष्पायठिइभंगाइयाणमेगंमि पज्जाए ॥ १ ॥
 अविचारमत्यव्वंजणजोगंतरओ तयं त्रिइयसुक्कं । पुव्वगयसुयालंबणमेगत्तवियक्कमवियारं ॥ २ ॥” इति द्वितीयः, तथा

१ उत्पादस्थितिभंगादिपर्यवानां यदेकस्मिन् द्रव्ये नानान्यैरनुसरणं पूर्वगतश्रुतानुसारेण ॥ १ ॥ सविचारमर्थव्यञ्जनयोगान्तरतस्तत् प्रथमशुद्धम् भवति
 पृथक्त्ववितर्कं सविचारमरागभावस्य ॥ २ ॥ २ यत्पुनः सुनिष्प्रकंपं निवातस्थानप्रदीपमिव चित्तं उत्पादस्थितिभंगादीनामेकस्मिन् पर्याये ॥ १ ॥ अविचारमर्थ-
 व्यञ्जनयोगान्तरतस्तत् द्वितीयं शुद्धम् । पूर्वगतश्रुतालम्बनमेकत्ववितर्कमविचारम् ॥ २ ॥

‘सुहृमकिरिण’ति निर्वाणगमनकाले केवलिनो निरुद्धमनोयायोगस्याद्धनिरुद्धकाययोगस्यैतद्, अतः सूक्ष्मा क्रिया का-
 यिकी उच्छ्वासादिका यस्मिंस्तत्तथा, न निवर्तते-न व्यावर्तत इत्येवंशीलमनिवर्त्तं प्रवर्द्धमानतरपरिणामादिति, भणितं न
 —“निंब्याणगमणकाले केवलिणो दरनिरुद्धजोगस्स । सुहृमकिरियाऽनियट्ठिं तइयं तणुकायकिरियस्स ॥ १ ॥” इति
 तृतीयः, तथा, ‘समुच्छिन्नकिरिण’ति समुच्छिन्ना-क्षीणा क्रिया-क्राधिक्यादिका शैलेशीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मि-
 स्तत्तथा, ‘अप्पडिवाण’ति अनुपरतिस्वभावमिति चतुर्थः, आह हि—“तस्सेव य सेलेसीगयस्स सेलोव्व निप्पकंपस्स ।
 वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई झाणं परमशुक्कं ॥ १ ॥” इति, इह चान्त्ये शुक्लभेदद्वये अयं क्रमः—केवली किञ्जान्तमुहूर्त्त-
 भाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्घाततो निसर्गेण या समस्थितिषु सत्सु योगनिरोधं करोति,
 तत्र च—‘पञ्जत्तमेत्तसन्निस्स जत्तियाइं जहन्न जोगिस्स । हंति मणोदव्वाइं तव्वावारो य जग्मेत्तो ॥ १ ॥ तदमंत्तगु-
 णविहीणे समए समए निरुंभमाणो सो । मणसो सब्वनिरोहं कुणइ असंवेज्जसमएहिं ॥ २ ॥ पज्जत्तमेत्तविंदिय जहन्न-
 वइजोगपज्जाया जे उ । तदसंखगुणविहीणे समए समए निरुंभंतो ॥ ३ ॥ सव्ववइजोगरोहं संखातीएहिं कुणइ समएहिं ।

१ निर्वाणगमनकालेऽर्द्धनिरुद्धयोगस्य केवलिनः सूक्ष्मक्रियानियुतिं वृत्तीयं सूक्ष्मकायक्रियस्य ॥ १ ॥ २ तस्यैव च शैलेशीगतस्य शैल इव निष्प्रदंशस्य ।
 व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति ध्यानं परमशुक्लं ॥ १ ॥ ३ संश्लिनः पर्याप्तमात्रस्य यावन्ति जपन्त्ययोगिनः भवंति मनोदव्याप्तिं तदव्यापारथ यावन्मात्रः ॥ १ ॥
 तदसंखगुणविहीनानि समये समये निरुध्यन् सः । मनसः सर्वनिरोधं करोत्यसंख्यातसमयैः ॥ २ ॥ पर्याप्तमात्रद्विद्रियस्य जपन्त्यवागयोगपर्यंसा ये तु तदसंख-
 गुणविहीनान् समये समये निरुध्यन् ॥ ३ ॥ सर्ववागयोगरोधं संखातीतैः करोति समयैः ।

तन्तो अ सुहुमपणगस्त पढमसमओववन्नस्त ॥ ४ ॥ जो किर जहन्नजोगो तदसंखेज्जगुणहीणमेकेके । समए निरुंभमाणो देहतिभागं च मुंचतो ॥ ५ ॥ रुंभइ स काययोगं संखाईतेहिं चैव समएहिं । तो कयजोगनिरोहो सेलेसीभावणामेइ ॥ ६ ॥ शैलेशस्येव-मेरोरिव या स्थिरता सा शैलेशीति, 'हरसक्खराइं मज्झेण जेण कालेण पंच भन्नंति । अच्छइ से-लेसिगओ तत्तियमेत्तं तओ कालं ॥ १ ॥ तणुरोहारंभाओ ज्ञायइ सुहुमकिरियाणियाट्टिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइं सेलेसिकालंमि ॥ २ ॥" इति । अथ शुक्कध्यानलक्षणान्युच्यन्ते—'अव्वहे'त्ति देवादिकृतोपसर्गादिजनितं भयं चलनं वा व्यथा तस्या अभावो अव्यथम्, तथा देवादिकृतमायाजनितस्य सूक्ष्मपदार्थविषयस्य च संमोहस्य-मूढताया निषेधा-दसम्मोहः, तथा देहादात्मन आत्मनो वा सर्वसंयोगानां विवेचनं-बुद्ध्या पृथक्करणं विवेकः, तथा निःसङ्गतया देहोप-धित्यागो व्युत्सर्ग इति । अत्र विवरणगाथा—'चालिज्जइ वीहेइ व धीरो न परीसहोवसगेहिं । सुहुमेसु न संमुज्झइ भावेसु न देवमायासु २ ॥ १ ॥ देहविवित्तं पेच्छइ अप्पाणं तहय सव्वसंजोगे ३ । देहोवहियुस्सगं निस्संगो सव्वहा कुणइ ॥ २ ॥" इति, आलंबनसूत्रं व्यक्तं, तत्र गाथा—'अह खंतिमद्दवज्जवमुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ । आलंबणाइं

१ ततश्च सूक्ष्मपनकस्य प्रथमसमयोत्पन्नस्य ॥ ४ ॥ यः किल जघन्ययोगस्तदसह्येयगुणहीनमेकैकस्मिन् समये निरुधन् देहत्रिभागं च मुंचन् ॥ ५ ॥ स काययोगं सहातीतैश्च समये रुणद्धि ततः कृतयोगनिरोधः शैलेशीभावनां एति ॥ ६ ॥ येन मध्येन कालेन पंच हस्ताक्षराणि भष्यन्ते । तावन्मात्रं कालं ततः शैलेशीगतस्तिष्ठति ॥ १ ॥ तजुरोधारम्भात् ध्यायति सूक्ष्मक्रियानिश्चिं सः । व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शैलेशीकाले ॥ २ ॥ २ चाल्यते विभेति वा धीरो न परिपहो-पसर्गः सूक्ष्मेष्वपि भावेषु न संमुह्यति न च देवमायासु ॥ १ ॥ आत्मानं देहविविक्तं प्रेक्षते तथा सर्वसंयोगांश्च देहोपधिब्युत्सर्गं निस्संगः सर्वथा करोति ॥ २ ॥ ३ अथ क्षान्तिमार्दान्वेषमुक्तयः आलंबनानि

‘सुहृमकिरिण्’त्ति निर्वाणगमनकाले केवलिनो निरुद्धमनोवाग्योगस्याद्धनिरुद्धकाययोगस्यैतद्, अतः गृहमा क्रिया का-
यिकी उच्छ्वासादिका यस्मिंस्तत्तथा, न निवर्त्तते-न व्यावर्त्तत इत्येवंशीलमनियत्तिं प्रवर्द्धमानतरपरिणामादिति, भणितं च
—“निर्वाणगमनकाले केवलिनो दरनिरुद्धजोगस्त । सुहृमकिरियाडनियट्टिं तइयं तणुकायकिरियस्स ॥ १ ॥” इति
तृतीयः, तथा, ‘समुच्छिन्नकिरिण्’त्ति समुच्छिन्ना-क्षीणा क्रिया-कायिक्यादिका शैलेशीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मिं-
स्तत्तथा, ‘अप्पडिवाए’त्ति अनुपरतिस्वभावमिति चतुर्थः, आह हि—“तस्सेव य सेलेसीगयस्स सेलोब्ब निष्पकंपरस्स ।
वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई झाणं परमसुक्कं ॥ १ ॥” इति, इह चान्त्ये शुक्लभेदद्वये अयं क्रमः—केवली किलान्तमुहृत्त-
भाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्घाततो निसर्गेण वा समस्थितिषु सत्सु योगनिरोधं करोति,
तत्र च—‘पज्जत्तमेत्तस्सिस्स जत्तियाइं जहत्त जोगिस्स । होंति मणोदव्वाइं तव्वावारो य जग्गेत्तो ॥ १ ॥ तदमंस्सगु-
णविहीणे समए समए निरुंभमाणो सो । मणसो सव्वनिरोहं कुणइ असंखेज्जसमएहिं ॥ २ ॥ पज्जत्तमेत्तधिंदिय जहत्त-
वइजोगपज्जया जे उ । तदसंखगुणविहीणे समए समए निरुंभंतो ॥ ३ ॥ सव्ववइजोगरोहं संखातीपहिं कुणइ समएहिं ।

१ निर्वाणगमनकालेऽर्द्धनिरुद्धयोगस्य केवलिनः सूक्ष्मक्रियानिवृत्ति तृतीयं सूक्ष्मकायक्रियस्य ॥ १ ॥ २ तस्यैव च शैलेशीगतस्य शैल एव निष्पकंपरस्य ।
बुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति ध्यानं परमशुद्धं ॥ १ ॥ ३ संज्ञिनः पर्याप्तमात्रस्य यावन्ति जगन्व्ययोगिनः भवंति मनोदव्याप्ति तदव्यापारथ यावन्मात्रः ॥ १ ॥
तदसंखगुणविहीनानि समये समये निरुन्धन् सः । मनसः सर्वनिरोधं करोत्यसंख्यातसमयैः ॥ २ ॥ पर्याप्तमात्रद्वीश्रियस्य जगन्व्यागयोगपर्यंथा ये तु तदसंख-
गुणविहीनान् समये समये निरुंभन् ॥ ३ ॥ सर्ववागयोगरोधं संखातीतैः करोति समयैः ।

चउव्विहा देवाण ठिती पं० तं०—देवे णाममेगे १ देवसिणाते नाममेगे २ देवपुरोहिते नाममेगे ३ देवपज्जलणे नाममेगे ४,
 चउव्विधे संवासे पं० तं०—देवे णाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छेज्जा, देवे णाममेगे छवीते सद्धि संवासं गच्छेज्जा,
 छवी णाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छेज्जा, छवी णाममेगे छवीते सद्धि संवासं गच्छेज्जा (सू० २४८) चत्तारि
 कसाया पं० तं०—कोहकसाए माणकसाए लोभकसाए एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, चउपति-
 ट्टित्ते कोहे पं० तं०—आतपइट्टित्ते परपतिट्टिए तटुभयपइट्टित्ते अपतिट्टिए, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४,
 एवं जाव लोभे, वेमाणियाणं २४, चउहिं ठाणेहिं कोधुप्पत्ती सिता, तं०—खेत्तं पडुशा वत्तुं पडुशा सरिरं पडुशा
 उवहिं पडुशा, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभ० वेमाणियाणं २४, चउव्विधे कोहे पं० तं०—
 अणंताणुवंधिकोहे अपच्चक्खाणकोहे पच्चक्खाणावरणे कोहे संजलणे कोहे, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं
 जाव लोभे वेमाणियाणं २४, चउव्विहे कोहे पं० तं०—आभोगणिव्वत्तिए अणभोगणिव्वत्तित्ते उवसंते अणुवसंते, एवं
 णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभे जाव वेमाणियाणं २४ (सू० २४९)

स्थितिः—क्रमो मर्यादा राजामात्यादिमनुष्यस्थितिर्वदेव, देवः सामान्यो नामेति वाक्यालङ्कारे एकः कश्चित् स्नातकः—
 प्रधानः, देव एव देवानां वा स्नातक इति विग्रहः; एवमुत्तरत्रापि, नवरं पुरोहितः—शान्तिकर्मकारी 'पज्जलणे'त्ति
 प्रज्वलयति—दीपयति वर्णवादकरणेन मागधवदिति प्रज्वलन इति । देवस्थितिप्रस्तावात् तद्विशेषभूतसंवाससूत्रम्, ए-
 तच्च व्यंक्तं, किन्तु संवासो-मैथुनार्थं संबसनं, 'छवि'त्ति त्यक्तद्योगादौदारिकशरीरं तद्वती नारी तिरश्ची वा तद्धानर-

‘जेहि उ सुक्कञ्जाणं समारुहइ ॥ १ ॥’ इति, अथ तदनुप्रेक्षा उच्यन्ते—‘अणंतवत्तियाणुप्पेहृत्ति अनन्ता-अत्यन्तं प्रभूता वृत्तिः-वर्तनं यस्यासावनन्तवृत्तिः अनन्ततया वा वर्तत इत्यनन्तवर्त्ती तद्भावस्तत्ता, भवसन्तानस्येति गम्यते, तस्या अनुप्रेक्षा अनन्तवृत्तितानुप्रेक्षा अनन्तवर्त्तितानुप्रेक्षा वेति, यथा—“एस अणाइ जीवो संसारो सागरोव्व दुत्तारो । नारयतिरियनरामरभवेसु परिहिंडए जीवो ॥ १ ॥” इति, एवमुत्तरत्रापि समाप्तः, नवरं ‘विपरिणामे’त्ति त्रिविधेन प्रकारेण परिणमनं विपरिणामो वस्तूनामिति गम्यते, यथा—“सव्वट्टाणाइं असासयाइं इह चेव देवलोणे य । सुरजमुर-नराईणं रिद्धिविसेसा सुहाइं च ॥ १ ॥” ‘असुभे’त्ति अशुभत्वं संसारस्येति गम्यते, यथा—“धी संसारो जंभि(मी)जुया-णओ परमरूवगव्वियओ । मरिऊण जायइ किमी तत्थेव कडेवरे नियए ॥ १ ॥” तथा अपाया आश्रवाणामिति ग-म्यते, यथा—“कोहो य माणो य अणिगहीया, माया य लोभो य पवहुमाणा । चत्तारि एए कस्सिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणभवस्स ॥ १ ॥” इह गाथा—“आसवदारावाए तहं संसारासुहाणुभावं च । भवसंताणमणंतं चट्ठूणं विप-रिणामं च ॥ १ ॥” इति । ध्यानान् देवत्वमपि स्यादतो देवस्थितिसूत्रं—

१ विनमतप्रधानाः यैस्तु शुक्लध्यानं समारोहति ॥ १ ॥ २ एष जीवोऽनादिः सागर इव संसारो दुरुत्तारः । जीवो नारकतियंपरागरभवेयु परिहिंडते ॥ १ ॥
 ३ इह देवलोके च सर्वाणि स्थानान्यथाशक्तान्येव सुरसुरनरादीनां ऋद्धिविधेयाः सुखानि च ॥ १ ॥ ४ धिक् संसारं यस्मिन् युवा परमरूपगर्वितः मृत्या कृमिर्जीवते तत्रैव निजे कळेवरे ॥ १ ॥ ५ क्रोधो मानथानिगृहीतो माया च लोभश्च विवर्धमानो चत्वार एते कृत्त्राः पुनर्भस्य मूलानि सिचयित्ति ॥ १ ॥
 ६ आश्रवद्वाराप्यान् तथा संसारासुमानुभावं अनन्तं भवसन्तानं वस्तूनां परिणामं च ॥ १ ॥

४ स्थान-
 काध्ययने
 उद्देशः ?
 ध्यानानि
 मू० २५७

॥ १९२ ॥

तिष्ठित', उक्तं च—“सापेक्षाणि च निरपेक्षाणि च कर्मणि फलविपाकेषु । सोपक्रमश्च निरुपक्रमं च दृष्टं यथाऽऽयु-
 ष्कम् ॥ १ ॥” इति, अयं च चतुर्थभेदो जीवप्रतिष्ठितोऽपि आत्मादिविषयेऽनुलक्षत्वादप्रतिष्ठित उक्तो, न तु सर्वथा
 अप्रतिष्ठितः, चतुःप्रतिष्ठितत्वस्याभावप्रसङ्गादिति । एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां कोपस्यात्मादिप्रतिष्ठितत्वं पूर्वभवे तस्य-
 रिणामपरिणतमरणेनोत्पन्नानामिति, एवं मानमायालोभैर्दण्डकत्रयमपरमध्येतव्यमिति, क्षेत्रं नारकादीनां ४ स्वं स्वमुत्प-
 स्तिस्थानं प्रतीत्य—आश्रित्य एवं वस्तु सचेतनादि ३ वास्तु वा—गृहम् शरीरं दुःसंस्थितं विरूपं वा उपधिर्यद्यस्योपकरणं,
 एकेन्द्रियादीनां भवान्तरापेक्षयेति, एवं मानादिभिरपि दण्डकत्रयं, अनन्तं भवमनुवध्नाति—अविच्छिन्नं करोतीत्येवंशीलोऽ-
 नन्तानुबन्धी अनन्तो वाऽनुबन्धोऽस्येत्यनन्तानुबन्धी—सम्यग्दर्शनसहभाविक्षमादिस्वरूपोपशमादिचरणलयविवन्धी,
 चारित्रमोहनीयत्वात् तस्य, न चोपशमादिभिरेव चारित्री अल्पत्वाद्यथाऽमनस्को न संज्ञी किन्तु महता मूलगुणादिरू-
 पेण चारित्रेण चारित्री, मनःसंज्ञया संज्ञिवद्, अत एव त्रिविधं दर्शनमोहनीयं पञ्चविंशतिविधं चारित्रमोहनीयमिति,
 ननु ‘पढमिल्लुयाण उदए नियमेत्यादि विरुध्यते, चारित्रावारकस्य सम्यक्त्वावारकत्वानुपपत्तेः, अत एव सप्तविधं दर्शनमो-
 हनीयमेकविंशतिविधं चारित्रमोहनीयमिति मतं सङ्गतमाभातीति, अत्रोच्यते, ‘पढमेल्लुयाणे’त्यादि यदुक्तं तदनन्तानु-
 वन्धिनां न सम्यक्त्वावारकतया किन्तु सम्यक्त्वसहभाव्युपशमाद्यावारकतया, अन्यथाऽनन्तानुवन्धिभिरेव सम्यक्त्व-
 स्यावृतत्वात् किमपरेण मिथ्यात्वेन प्रयोजनं?, आवृतस्याप्यारणेऽनवस्थाप्रसङ्गात्, तस्माद्यथा “केवलियनाणलंभो

स्तिर्यग्वा छविरित्युच्यते । अनन्तरं संवास उक्तः, स च वेदलक्षणमोहोदयादिति मोहविशेषभूतकपायप्ररुणमाह—
 'चत्तारि कसायं'त्यादि, तत्र कृपन्ति-विलिखन्ति कर्मक्षेत्रं सुखदुःखफलयोग्यं कुर्वन्ति कलुषयन्ति वा जीवमिति
 निरुक्तिविधिना कपायाः, उक्तं च—'सुहृदुखवहुसईयं कम्मक्खेत्तं कसंति ते जग्हा । कलुसंति जं च जीवं तेण कसा-
 यन्ति बुच्चंति ॥ १ ॥' अथवा कपति-हिनस्ति देहिन इति कयं-कम्म भवो वा तस्याया लाभहेतुत्वात् कं वा आय-
 यन्ति-गमयन्ति देहिन इति कपायाः, उक्तं च—'कम्मं कसं भवो वा कसमाओ सिं जओ कसायातो । कम्ममाय-
 यंति व जओ गमयंति कसं कसायत्ति ॥ १ ॥' इति, तत्र क्रोधनं कुध्यति वा येन स क्रोधः—क्रोधमोहनीयोदयस-
 म्पाद्यो जीवस्य परिणतिविशेषः क्रोधमोहनीयकर्मव वेति, एवमन्यत्रापि, नवरं जात्यादिगुणवानहमेवेत्येवं मननम्-अ-
 वगमनं मन्यते वाऽनेनेति मानः, तथा मानं हिंसनं वञ्चनमित्यर्थो मीयते वाऽनयेति माया, तथा लोभनम्-अभिकाङ्क्षां
 लुभ्यते वाऽनेनेति लोभः । 'एव'मिति यथा सामान्यतश्चत्वारः कपायास्तथा विशेषतो नारकाणामसुराणां यावच्चतुर्विधा-
 पइट्टिए'त्ति आत्मापराधेनैहिकासुप्पिमिकापायदर्शनादात्मविषय आत्मप्रतिष्ठितः चतुःप्रतिष्ठितः, तत्र 'आय-
 परप्रतिष्ठितः आत्मपरविषय उभयप्रतिष्ठितः आक्रोशादिकारणनिरपेक्षः केवलं क्रोधवेदनीयोदयाद् यो भवति सोऽप्र-

१ सुखदुःखवहुशसं कर्मक्षेत्रं कर्षन्ति ते यस्मात् । यच्च जीवं कलुषयन्ति तेन कपाया इति उच्यन्ते ॥ १ ॥ २ यद्वा कयः कर्म मतो वा कयः अनयोरायो
 यतः कपायात् कपमाययंति वा यतो गमयन्ति वा कयं कपाया इति ॥ १ ॥

४ स्थानाः
 ३ देवाः २
 ३ गानः
 ३ २ ४ ८
 कपायाः
 ३ ० २ ४ ९

॥ १९३ ॥

शान्तो नारकादीनां विशिष्टोदयाभावात् अनुपशान्तो निर्विचार एवेति, एवं मानादिभिरपि दण्डकत्रयम् । इदानीं कपायाणामेव कालत्रयवर्तिनः फलविशेषा उच्यन्ते—

जीवा णं चउहिं ठणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ चिणिंसु, तं०—कोहेणं माणेणं मायाए लोभेणं, एवं जाव वेमाणियाणं २४, एवं चिणंति एस दंडओ, एवं चिणिस्संति एस दंडओ, एवमेतेणं तिन्नि दंडगा, एवं उवचिणिंसु उवचिणंति उवचिणिस्संति, वंधिसु ३ उदीरिसु ३ वेदंसु ३ निज्जेरिसु गिज्जेरिसंति, जाव वेमाणियाणं, एवमेकेके पदे तिन्नि २ दंडगा भाणियव्वा, जाव निज्जेरिसंति (सू० २५०) चत्तारि पटिमाओ पं० तं०—समाहिपडिमा उवहाणपडिमा विवेगपडिमा विउस्सगपडिमा, चत्तारि पडिमाओ पं० तं०—भदा सुभदा महाभदा सव्वतोभदा, चत्तारि पडिमातो पं० तं०—बुद्धिया मोयपडिमा महहिया मोयपडिमा जवमज्जा वइरमज्जा (सू० २५१)

‘जीवा णंमित्यादि गतार्थं, नवरम् चयनं—कपायपरिणतस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्रं उपचयनं—चित्तस्यावाधाकालं सुक्त्वा ज्ञानावराणीयादितया निपेकः, स चैवं—प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निपिच्चति, ततो द्वितीयायां विशेषहीनं, एवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निपिच्चति, उक्तं च—“मोचूण सगमवाहं पढमाइ ठिइएँ बहुतरं दव्वं। सेसे विसेसहीणं जावुक्कोसंति सव्वेसिं ॥१॥” इति, बन्धनं—तस्यैव ज्ञानावराणीयादितया निपिक्तस्य पुनरपि कपायपरिणतिविशेषान्निकाचनमिति, उदीरणम्—अनुदयप्राप्तस्य करणेनाकृष्योदये प्रक्षेपणमिति, वेदनं—स्थितिधयादुदयप्राप्तस्य कर्मण उदीरणकरणेन योदयभावमुप-

नूनत्थ खए कसायाणं”ति इह कपायाणां केवलज्ञानस्यानावारकत्वेऽपि कपायक्षयः केवलज्ञानकारणतयोक्तः, तस्मिन्नेव
 तस्य भावाद्, एवमनन्तानुबन्धिक्षयोपशम एव सम्यक्त्वलाभ उच्यते, तस्मिन् सति तस्य भावाद्, यतो नानन्तानुब-
 न्धिपूर्वदितेषु मिथ्यात्वं क्षयोपशममुपयाति, तदभावाच्च न सम्यक्त्वमिति, यच्च सप्तविधं सम्यग्दर्शनमोहनीयमिति मता-
 न्तरं तत्सम्यक्त्वसहचरितत्वेनोपशमादिगुणानां सम्यक्त्वोपचारादिति मन्यामह इति, न विद्यते प्रत्याख्यानम्—अणुत्र-
 तादिरूपं यस्मिन् सोऽप्रत्याख्यानो—देशविरत्यावारकः, प्रत्याख्यानम् आमर्याद्रया सर्वविरतिरूपमेवेत्यर्थो वृणोतीति प्र-
 त्याख्यानारणः सञ्जलयति—दीपयति सर्वसावद्यविरतिमपीन्द्रियार्थसम्पाते वा सञ्जलयति—दीप्यत इति सञ्जलयनः—
 यथाख्यातचारित्रावारकः, एवं मानमायालोभेष्वप्यनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयमध्येतव्यमिति, एषां निरुक्तिः पूग्दैरिय-
 मुक्ता—“अनन्तान्यनुवदन्ति, यतो जन्मानि भूतये । अतोऽनन्तानुबन्ध्याख्या, क्रोधाद्याऽऽद्येषु दर्शिता ॥ १ ॥ ना-
 ल्पमप्युत्सहेद्येषां, प्रत्याख्यानमिहोदयात् । अप्रत्याख्यानसंज्ञाऽतो, द्वितीयेषु निवेशिता ॥ २ ॥ सर्वसावद्यविरतिः, प्र-
 त्याख्यानमुदाहृतम् । तदावरणसंज्ञाऽतस्तृतीयेषु निवेशिता ॥ ३ ॥ शब्दादीन् विषयान् प्राप्य, सञ्जलयन्ति यतो मुहुः ।
 अतः सञ्जवलनाह्वानं, चतुर्थानामिहोच्यते ॥ ४ ॥” इति, एवं मानादिभिरपि दण्डकत्रयम् । ‘आभोगणिष्वस्तिष्’ति
 आभोगो—ज्ञानं तेन निर्वर्तितो यज्जानन् कोपविपाकादि रुष्यति, इतरस्तु यदज्ञानमिति, उपसान्तः—अनुदयावस्थः, तत्र-
 तिष्वोऽनुपशान्तः, एकेन्द्रियादीनामाभोगनिर्वर्तितः संज्ञिपूर्वभवापेक्षया, अनाभोगनिर्वर्तितस्तु तत्र बायेक्याऽपि, उप-

४ स्थानाः

त्रैविंगः १

संयानः

सू० २४८

कपायाः

सू० २४९

॥ १९४ ॥

चत्वारि अत्थिकाया अजीवकाया पं० तं०—धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए पोगलत्थिकाए, चत्वारि
 अत्थिकाया अरुविकाया पं० तं०—धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए (सू० २५२) च-
 त्वारि फला पं० तं०—आमे णामं एगे आममहुरे १ आमे णाममेगे पक्कमहुरे २ पके णाममेगे आममहुरे ३ पके णा-
 ममेगे पक्कमहुरे ४, एवामेव चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—आमे णाममेगे आममहुरफलसमाणे, ४ (सू० २५३) चउ-
 व्विहे सधे पं० तं०—काउज्जुयया भासुज्जुयया अविसंवायणाजोगे, चउव्विहे मोसे पं० तं०—कायअणुज्जुयया
 भासअणुज्जुयया भावअणुज्जुयया विसंवादणाजोगे, चउव्विहे पणिहाणे पं० तं०—मणपणिहाणे वइपणिहाणे कायपणिहाणे
 उवकरणपणिघाणे, एवं णेरइयाणं पंचिदियाणं जाव वेमाणियाणं २४, चउव्विहे सुप्पणिहाणे पं० तं०—मणसुप्पणिहाणे
 जाव उवगरणसुप्पणिहाणे, एवं संजयमणुस्साणवि, चउव्विहे दुप्पणिहाणे, पं० तं०—मणदुप्पणिहाणे जाव उवकरणदुप्प-
 णिहाणे, एवं पंचिदियाणं जाव वेमाणियाणं २४ (सू० २५४)

‘अत्थिकाय’त्ति, अस्तीत्ययं त्रिकालवचनो निपातः, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति चेति भावना, अतोऽस्ति च ते प्र-
 देशानां कायाश्च राशय इति, अस्तिशब्देन प्रदेशाः क्वचिदुच्यन्ते, ततश्च तेषां वा कायाः अस्तिकायाः, ते चाजीवकायाः
 अचेतनत्वात् । अस्तिकाया मूर्त्तामूर्त्ता भवन्तीत्यमूर्त्तप्रतिपादनायारूप्यस्तिकायसूत्रं, रूपं-मूर्त्तिर्वर्णादिमत्त्वं तदस्ति
 येषां ते रूपिणस्तत्पर्युदासादरूपिणः-अमूर्त्ता इति । अनन्तरं जीवास्तिकाय उक्तः, तद्विशेषभूतपुरुषनिरूपणाय फल-
 सूत्रं, आमम-अपकं सत् आममिव मधुरम् आममधुरमीपन्मधुरमित्यर्थः, तथा आमं सत् पक्कमिव मधुरमत्यन्तमधु-

नीतस्थानुभवनमिति, निर्जरा-कर्मणोऽकर्मत्वभवनमिति, इह च देशनिर्जैव प्राया, सर्वनिर्जरायाश्चतुर्विंशतिदण्डके-
 ऽसम्भवात्, क्रोधादीनां च तदकारणत्वात्, क्रोधादिस्यस्यैव तत्कारणत्वादिति, इह प्रज्ञापनाधीता सद्गद्याया—
 “आयपइष्टिय १ खेत्तं पडुच्च २ गंताणुवंधि ३ आभोगे ४ । चिणउवचिणअंध उदीर वेय तह निजारा चेव ॥ १ ॥”
 इति । अनन्तरं निर्जरोक्ता, सा च विशिष्टा प्रतिमाद्यनुष्ठानान्भवतीति प्रतिमासूत्रत्रयं, तद् द्विस्यानकाधीतमपीहाधीयते,
 चतुःस्थानकानुरोधादिति, व्याख्याऽप्यस्य पूर्ववदनुसर्तव्या, किन्तु सरणाय किञ्चिदुच्यते-समाधिः-श्रुतं चारित्रं च
 तद्विषया प्रतिमा-प्रतिज्ञा अभिग्रहः समाधिप्रतिमा द्रव्यसमाधिर्वा प्रसिद्धस्तद्विषया प्रतिमा-अभिग्रहः समाधिप्रतिमा
 एवमन्या अपि, नवरमुपधानं-तपः विवेकः-अशुद्धातिरिक्तभक्तपानवल्गुशरीरतन्मलादित्यागः ‘विउस्सग्गे’त्ति कायो-
 त्सर्गः । तथा पूर्वादिदिक्चतुष्टयाभिमुखस्य प्रत्येकं प्रहरचतुष्टयमानः कायोत्सर्गो भद्रेति, अहोरात्रद्वयेन चास्याः समा-
 स्तिरिति, सुभद्राऽप्येवंभूतैव सम्भाव्यते, न च दृष्टेति न लिखितेति, एवमेव चाहोरात्रप्रमाणः कायोत्सर्गो महाभद्रा,
 चतुर्भिश्चाहोरात्रैरियं समाप्यते, यस्तु दिग्दशकाभिमुखस्याहोरात्रप्रमाणः कायोत्सर्गः सा सर्वतोभद्रा, सा च दशभिर-
 होरात्रैः समाप्यत इति । मोचप्रतिमा-प्रश्रवणप्रतिज्ञा सा च धुल्लिका या षोडशभक्तेन समाप्यते महती तु याऽष्टादश-
 भक्तेनेति, यवमध्या या यववदत्तिकवलादिभिराद्यन्तयोर्हीना मध्ये च वृद्धेति, वज्रमध्या तु याऽद्यन्तवृद्धा मध्ये हीना
 चेति । प्रतिमाश्च जीवास्तिकाये एवेति तद्विपर्ययस्वरूपाजीवास्तिकायसूत्रं—

१ आत्मप्रतिष्ठितः क्षेत्रं प्रतीत्य अनन्तानुबन्धी आभोगः चिनाति उपचिनाति क्भाति उदीरयति वेदयति निर्जल्पति ॥ १ ॥

३ स्थानाः
 त्रेणः २
 रुमन्वयादि
 सू० ३५०
 प्रतिमाः
 सू० ३५२

॥ १९५ ॥

चतुर्दशतिदण्डकनिरूपणायां मनुष्याणां तत्रापि संयतानामेव भवति, चारित्रपरिणतिरूपत्वात् सुप्रणिधानस्येत्याह—
 'एवं संजये'त्यादि, दुष्प्रणिधानसूत्रं सामान्यसूत्रवत् नवरं दुष्प्रणिधानम्—असंयमार्थं मनःप्रभृतीनां प्रयोग इति । पुरुषा-
 धिकारादेवापरथा पुरुषसूत्राणि चतुर्दश

चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—आवातभद्रे णाममेगे णो संवासभद्रे १, संवासभद्रे णाममेगे णो आवातभद्रे २,
 एगे आवातभद्रेवि संवासभद्रेवि ३ एगे णो, आवायभद्रे नो वा संवासभद्रे ४, १, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—
 अप्णो नाममेगे वज्जं पासति णो परस्स, परस्स णाममेगे वज्जं पासति ४, २, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—अप्पणो
 णाममेगे वज्जं उदीरेइ णो परस्स ४, ३, अप्णो नाममेगे वज्जं उवसामेति णो परस्स ४, ४, चत्वारि पुरिसजाया पं०
 तं०—अब्भुट्टेइ नाममेगे णो अब्भुट्टावेति, ५, एवं वंदति णाममेगे णो वंदावेइ ६, एवं सफारेइ ७ सम्माणेति ८
 पूएइ ९ वाएइ १० पडिपुच्छति ११ पुच्छइ १२ वागरेति, १३, सुत्तधरे णाममेगे णो अत्तधरे अत्तधरे नाममेगे णो

सुत्तधरे १४ (सू० २५५)

सुगमानि, नवरमापतनमापातः—प्रथममीलकः तत्र भद्रको-भद्रकारी दर्शनालापादिना सुखकरत्वात्, संवासः—चिरं
 सहवासस्तस्मिन्न भद्रको हिंसकत्वात् संसारकारणनियोजकत्वाद्धेति, संवासभद्रकः सह संवसतामत्यन्तोपकारितया नो
 आपातभद्रकः अनालापकठोरालापादिना, एवं द्वावन्यौ । 'वज्जं'ति वर्ज्यत इति वर्ज्यम् अवचं वा अकारलोपात्, वज्ज-
 वद्भ्रं वा गुरुत्वाद्धिसानृतादि पापं कर्म तदात्मनः सम्वन्धि कलहादौ पश्यति, पश्चात्तापान्वितत्वात्, न परस्स, तं

रमित्यर्थः, तथा पक्वं सत् आममधुरं प्राग्बत्, तथा पक्वं सत् पक्कमधुरं प्राग्बदेवेति, पुरुषस्तु आमो-ययःश्रुतान्याम-
व्यक्तः आममधुरफलसमानः, उपशमादिलक्षणस्य माधुर्यस्याल्पस्यैव भावात्, तथा आम एव पक्कमधुरफलसमानः-
पक्कफलवन्मधुरस्वभावः, प्रधानोपशमादिगुणयुक्तत्वादिति, तथा पक्कोऽन्यो वयःश्रुताभ्या परिणतः आममधुरफलस-
मानः, उपशमादिमाधुर्यस्याल्पत्वात्, तथा पक्कस्यैव, पक्कमधुरफलसमानोऽपि तर्धेवेति । अनन्तरं पक्कमधुर उक्तः, स
च सत्यगुणयोगात् भवतीति सत्यं तद्विपर्ययं च मृषा तथा सत्यासत्यनिमित्तं प्रणिधानं प्रतिपिपादयिषुः सूत्राण्याह-
‘चउन्विहे सचे’ इत्यादीनि गतार्थानि, नवरमृजुकस्य-अमायिनो भावः कर्म वा ऋजुकता कायस्य ऋजुकता का-
यशुक्ता, एवमितरे अपि, नवरं भावो-मन इति, कायशुक्तादयश्च शरीरयाज्जनसां यथावस्थितार्थप्रत्यायनार्थाः प्रपृ-
त्तयः, तथा अनाभोगादिना गवादिकमन्वादिक्ं यद्बदति कसैचित् किञ्चिदभ्युपगम्य वा यन्न करोति सा विसंवादना त-
द्विपक्षेण योगः-सम्बन्धोऽविसंवादानयोग इति, ‘मोसे’ति मृषाऽसत्यं कायस्यानृजुकतेत्यादि वाक्यम् । प्रणिधिः प्रणि-
धानं-प्रयोगः, तत्र मनसः प्रणिधानम्-आर्त्तरौद्रधर्मादिरूपतया प्रयोगो मनःप्रणिधानम्, एवं वाक्काययोरपि, उप-
करणस्य-लौकिकलोकोत्तररूपस्य वस्त्रपात्रादेः संयमासंयमोपकाराय प्रणिधानं-प्रयोग उपकरणप्रणिधानं । ‘एव’मिति
यथा सामान्यतस्तथा नैरयिकाणामिति, तथा चतुर्विंशतिदण्डकपठितानां मध्ये ये पञ्चेन्द्रियास्तेषामपि वैमानिकान्ताना-
मेवमेवेति, एकेन्द्रियादीनां मनःप्रभृतीनामसम्भवेन प्रणिधानासम्भवादिति । प्रणिधानविशेषः सुप्रणिधानं दुष्प्रणि-
धानञ्चेति तत्सूत्राणि, शोभनं संयमार्थत्वात् प्रणिधानं-मनःप्रभृतीनां प्रयोजनं सुप्रणिधानमिति । इदं च सुप्रणिधानं

४ त्यागः १०

उद्देशः २

अर्थाः १

ल्लिङ्गाः १

सू० २५२

आमादि

सू० २५३

सत्यप्रणि-

धाने

सू० २५४

॥ १९६ ॥

चतुर्विंशतिदण्डकनिरूपणायां मनुष्याणां तत्रापि संयतानामेव भवति, चारित्रपरिणतिरूपत्वात् सुप्रणिधानस्येत्याह-
 'एवं संजये'त्यादि, दुष्प्रणिधानसूत्रं सामान्यसूत्रवत् नवरं दुष्प्रणिधानम्-असंयमार्थं मनःप्रभृतीनां प्रयोग इति । पुरुषा-
 धिकारादेवापरथा पुरुषसूत्राणि चतुर्दश

चचारि पुरिसजाता पं० तं०—आवातभइते १, संवासभइए णामभेगे णो संवासभइते १, संवासभइए णामभेगे णो आवातभइए २,
 एगे आवातभइतेवि संवासभइतेवि ३ एगे णो, आवायभइते नो वा संवासभइए ४, १, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 अप्पणो नामभेगे वज्जं पासति णो परस्स, परस्स णामभेगे वज्जं पासति ४, २, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अप्पणो
 णामभेगे वज्जं उदीरेइ णो परस्स ४, ३, अप्पणो नामभेगे वज्जं उवसामेति णो परस्स ४, ४, चत्तारि पुरिसजाया पं०
 तं०—अब्बुट्टेइ नामभेगे णो अब्बुट्टावेति, ५, एवं वंदति णामभेगे णो वंदावेइ ६, एवं सफारेइ ७ सम्माणेति ८
 पूएइ ९ वाएइ १० पडिपुच्छति ११ पुच्छइ १२ वागरेति, १३, सुत्तधरे णामभेगे णो अत्तधरे अत्तधरे नामभेगे णो
 सुत्तधरे १४ (सू० २५५)

सुगमानि, नवरमापतनमापातः-प्रथममीलकः तत्र भद्रको-भद्रकारी दर्शनालापादिना सुखकरत्वात्, संवासः-चिरं
 सहवासस्तस्मिन्न भद्रको हिंसकत्वात् संसारकारणनियोजकत्वाद्धेति, संवासभद्रकः सह संवसतामत्यन्तोपकारितया नो
 आपातभद्रकः अनालापकठोरालापादिना, एवं द्वावन्यौ । 'वज्जं'ति वर्ज्यत इति वर्ज्यम् अवद्यं वा अकारलोपात्, वज्ज-
 वद्वज्जं वा गुरुत्वाद्धिसाऽनृतादि पापं कर्म तदात्मनः सम्बन्धि कलहादौ पश्यति, पश्चात्तापान्धितत्वात्, न परस्य, तं

रमित्यर्थः, तथा पक्कं सत् आममधुरं प्राग्वत्, तथा पक्कं सत् पक्कमधुरं प्राग्वदेवेति, पुर्यस्तु आमो-त्रयःश्रुताभ्याम-
व्यक्तः आममधुरफलसमानः, उपशमादिलक्षणस्य माधुर्यस्याल्पस्यैव भावात्, तथा आम एव पक्कमधुरफलसमानः-
पक्कफलवन्मधुरस्वभावः, प्रधानोपशमादिगुणयुक्तत्वादिति, तथा पक्कोऽन्यो ययःश्रुताभ्या परिणतः आममधुरफलसमानः-
मानः, उपशमादिमाधुर्यस्याल्पत्वात्, तथा पक्कस्तथैव, पक्कमधुरफलसमानोऽपि तर्धयेति । अनन्तरं पक्कमधुर उक्तः, स
च सत्यगुणयोगात् भवतीति सत्यं तद्विपर्ययं च मृषा तथा सत्यासत्यनिमित्तं प्रणिधानं प्रतिपिपादयिषुः सूत्राण्याह-
‘चउन्विहे सचे’ इत्यादीनि गतार्थानि, नवरमृजुकस्य-अमायिनो भावः कर्म वा ऋजुकता कायस्य ऋजुकता का-
यजुक्ता, एवंमितरे अपि, नवरं भावो-मन इति, कायजुक्तादयश्च शरीरवाङ्मनसां यथावस्थितार्थप्रत्यायनार्थाः प्रकृ-
त्तयः, तथा अनाभोगादिना गवादिकमश्वादिकं यद्ददति कसैचित् किञ्चिदभ्युपगम्य वा यन्न करोति सा विसंवादना त-
द्विपक्षेण योगः-सम्बन्धोऽविसंवादानयोग इति, ‘मोसे’ति मृषाऽसत्यं कायस्यानृजुकतेत्यादि वाक्यम् । प्रणिधिः प्रणि-
धानं-प्रयोगः, तत्र मनसः प्रणिधानम्-आर्त्तैरौद्रधर्मादिरूपतया प्रयोगो मनःप्रणिधानम्, एवं वाक्काययोरपि, उप-
करणस्य-लौकिकलोकोत्तररूपस्य वस्त्रपात्रादेः संयमासंयमोपकाराय प्रणिधानं-प्रयोग उपकरणप्रणिधानं । ‘एव’मिति
यथा सामान्यतस्तथा नैरयिकाणामिति, तथा चतुर्विंशतिदण्डकपठितानां मध्ये ये पञ्चेन्द्रियास्तेषामपि वैमानिकान्ताना-
मेवमेवेति, एकेन्द्रियादीनां मनःप्रभृतीनामसम्भवेन प्रणिधानासम्भवादिति । प्रणिधानविशेषः सुप्रणिधानं दुष्प्रणि-
धानञ्चेति तत्सूत्राणि, शोभनं संयमार्थत्वात् प्रणिधानं-मनःप्रभृतीनां प्रयोजनं सुप्रणिधानमिति । इदं च सुप्रणिधानं

४ स्थानाः

उपेशः २

अनीना-

लिङ्गायाः

सू० २:५२

आमादि

सू० २:५३

सत्यप्रणि-

धाने

सू० २:५४

॥ १९६ ॥

रूते रूतसे रूतप्पभे रूयकंते, जलकंतस्स जले जलइते जलकंते जलप्पभे जलप्पहस्स जले जलरते जलप्पहे जलकंते,
 अमितगतिस्स तुरियगती खिप्पगती सीहगती सीहविक्रमगती अमितवाहणस्स तुरियगती खिप्पगती सीहविक्रमगती
 सीहगती वेलंबस्स काले महाकाले अंजणे रिट्ठे पभंजणस्स काले महाकाले रिट्ठे अंजणे, घोसस्स आवत्ते वियावत्ते
 णंदियावत्ते महणंदियावत्ते महाघोसस्स आवत्ते वियावत्ते महणंदियावत्ते णंदियावत्ते २०, सक्कस्स सोभे जमे वरुणे
 वेसमणे, ईसाणस्स सोभे जमे वेसमणे वरुणे, एवं एगंतरिता जावच्चुतस्स, चउव्विहा वाउकुमारा० पं० तं०—काले
 महाकाले वेलंबे पभंजणे (सू० २५६) चउव्विहा देवा पं० तं०—भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया विमाणवासी
 (सू० २५७) चउव्विहे पमाणे पं० तं०—दव्वप्पमाणे खेत्तप्पमाणे कालप्पमाणे भावप्पमाणे (सू० २५८)

पुरुपाधिकारादेव देवविशेषपुरुपरिणपरिण लोकापालादिसूत्राणि लोकपालादिसूत्राणि कण्ठ्यानि, नवरं इन्द्रः परमैश्वर्ययोगात् प्रभुर्म-
 हान् वा गजेन्द्रवत्, राजा तु राजनाद् दीपनात् शोभावच्चादित्यर्थः आराध्यत्वाद्वा, एकाथौ वैताविति, दाक्षिणात्येषु
 यो नामतस्तृतीयो लोकपालः स औदीच्येषु चतुर्थश्चतुर्थस्त्वितर इति, एवं 'एकंतरिय'ति, यन्नामानः शक्रस्य तन्नामान
 एव सनत्कुमारब्रह्मलोकशुक्राणतेन्द्राणां तथा यन्नामान ईशानस्य तन्नामान एव माहेन्द्रलान्तकसहस्राराच्युतेन्द्राणा-
 मिति । कालादयः पातालकलशस्वामिन इति । चतुर्विधा देवा इत्युक्तम्, एतच्च सहस्राप्रमाणमिति प्रमाणप्ररूपणसूत्रं,
 तत्र प्रमिति प्रमीयते वा-परिच्छिद्यते येनार्थस्तत् प्रमाणं, तत्र द्रव्यमेव प्रमाणं दण्डादिद्रव्येण वा धनुरादिना शरी-
 रादेर्द्रव्यैर्वा दण्डहस्ताङ्गुलादिभिः द्रव्यस्य वा जीवादेः द्रव्याणां वा जीवधर्माधर्मादीनां द्रव्ये वा परमाण्वादौ पर्या-

प्रत्युदासीनत्वात्, अन्यस्तु परस्य नात्मनः, साभिमानत्वात्, इतर उभयोः, निरनुगत्येन यथावद्वस्तुवोधात्, अप-
 रस्तु नोभयोर्विभूढत्वात् इति । दृष्ट्वा चैक आत्मनः सम्बन्धि अवयवमुदीरयति-भणति यदुन मया कृतमेनदिति, उप-
 शान्तं वा पुनः प्रवर्त्तयत्यथवा वज्रं-कर्म तदुदीरयति-पीडोत्सादनेन उदये प्रवेशयतीति, एवमुपगमयति-निवर्त्तयति
 पापं कर्म वा । 'अवमुष्टेइ'त्ति अभ्युत्थानं करोति न कारयति परेण, संविमपाक्षिको लघुपर्यायो वा, कारयत्येव गुरुः,
 उभयवृत्तिवृषभादिः, अनुभयवृत्तिजिनकल्पिकोऽविनीतो वेति । एवं वन्दनादिसूत्रेष्वपि, नवरं वन्दते द्वादशावर्त्तादिना,
 सत्करोति वस्त्रादिदानेन, सन्मानयति स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरणेन, पूजयति उचितपूजादर्थैरिति, वाचयति-पाठयति, 'नो
 वायावेह' आत्मानमन्येनेति उपाध्यायादिः, द्वितीये शैक्षकः, तृतीये क्वचित् ग्रन्थान्तरेऽनधीती, चतुर्थे जिनकल्पिकः ।
 एवं सर्वत्रोदाहरणं स्वबुद्ध्या योजनीयम्, अर्थधरो बोद्धा, अन्यस्तूभयधरः, चतुर्थस्तु जड इति ।
 तदेवेति सूत्रधरः-पाठकः, अर्थधरो बोद्धा, अन्यस्तूभयधरः, चतुर्थस्तु जड इति ।
 चमरस्त नं असुरिदस्त असुरकुमारस्तौ चत्वारि लोगपाला पं० तं०-सोमे जमे वरुणे वेसमणे, एवं यलिस्तसि सोमे
 जमे वेसमणे वरुणे, धरणस्त कालपाले कोलपाले संलपाले, एवं भूयाणंदस्त चत्वारि फालपाले कोलपाले
 संलपाले सेलपाले, वेणुदेवस्त चित्ते विचित्ते चित्तपक्वत्वे वेणुदालिस्त चित्ते विचित्ते विचित्तपक्वरो चित्त-
 पक्वत्वे हरिकंठस्त पमे सुष्पमे पमकंते सुष्पमकंते पमकंते अगिगसिदस्त तेऽत्र तेऽ-
 सिद्दे तेऽकंते तेऽप्यमे अगिगमाणवस्त तेऽत्र तेऽसिद्दे तेऽप्यमे तेऽकंते रुद्रपमे, एवं विसिदस्त

चरिकाः, एता मध्यरुचकवास्तव्या अर्हतो जातमात्रस्य नालकल्पनादि कुर्वन्तीति, विद्युत्कुमारीमहत्तरिकास्तु विदिगुरु-
 चकवास्तव्याः, एताश्च भगवतो जातमात्रस्य चतसृष्वपि दिक्षु स्थिता दीपिकाहस्ता गायन्तीति । एते च देवाः संसा-
 रिण इति संसारसूत्रं, तत्र संसरणम्-इतश्चेतश्च परिभ्रमणं संसारः, तत्र संसारशब्दार्थज्ञस्तत्रानुपयुक्तो द्रव्याणां वा-
 जीवपुद्गलक्षणानां यथायोगं भ्रमणं द्रव्यसंसारः, तेषामेव क्षेत्रे-चतुर्दशरज्ज्वात्मके यत्संसरणं स क्षेत्रसंसारः, यत्र वा
 क्षेत्रे संसारो व्याख्यायते तदेव क्षेत्रमभेदोपचारात् संसारो यथा रसवती गुणनिकेत्यादि, कालस्य-दिवसपक्षमासत्वय-
 नसंवत्सरादिलक्षणस्य संसरणं-चक्रन्यायेन भ्रमणं पत्योपमादिकालविशेषविशेषितं वा यत्कस्यापि जीवस्य नरकादिपु
 स कालसंसारः, यस्मिन् वा काले-पौरुष्यादिके संसारो व्याख्यायते स कालोऽपि संसार उच्यते अभेदाद्यथा प्रत्युपे-
 क्षणाकरणात् कालोऽपि प्रत्युपेक्षणेति, तथा संसारशब्दार्थज्ञः तत्रोपयुक्तो जीवपुद्गलयोर्वा संसरणमात्रमुपसर्जनीकृत-
 सम्बन्धिद्रव्यं भावानां बौदयिकादीनां वर्णादीनां वा संसरणपरिणामो भावसंसार इति । अयञ्च द्रव्यादिसंसारोऽनेक-
 नयैर्दृष्टिवादे विचार्यते इति दृष्टिवादसूत्रं—

चउन्विहे दिष्टिवाए पं० तं०—परिकम्मं सुत्ताइं पुण्वगए अणुजोगे (सू० २६२) चउन्विहे पायच्छित्ते पं० तं०—

णाणपायच्छित्ते दंसणपायच्छित्ते चरित्तपायच्छित्ते चियत्तक्किञ्चपायच्छित्ते, १ । चउन्विहे पायच्छित्ते पं० तं०—परिसेवणा-

पायच्छित्ते संजोयणापायच्छित्ते आरोअणापायच्छित्ते पलिउंचणापायच्छित्ते २ । (सू० २६३)

'चउन्विहे दिष्टिवाए' इत्यादि, तत्र दृष्टयो दर्शनानि-नया उद्यन्ते-अभिधीयन्ते पतन्ति वा-अवतरन्ति यस्मि-

याणां द्रव्येषु वा तेष्वेव तेषामेव प्रमाणं द्रव्यप्रमाणं, एवं यथायोगं सर्वत्र विग्रहः कार्यः, तत्र द्रव्यप्रमाणं द्विधा-प्रदेशनिष्पन्नं विभागनिष्पन्नं च, तत्र आद्यं परमाण्वाद्यन्तप्रदेशिकान्तं, विभागनिष्पन्नं पयथा-मानादि, तत्र मानं धान्यमानं सेतिकादि रसमानं कर्पादि १ उन्मानं तुलाकर्पादि २ अयमानं हस्तादि ३ गणितमेकादि ४ प्रतिमानं गुजा-वह्नादीति ५ क्षेत्रम्-आकाशं तस्य प्रमाणं द्विधा-प्रदेशनिष्पन्नादि, तत्र प्रदेशनिष्पन्नमेकप्रदेशाद्यगाढादि असङ्ख्यप्रदेशावगाढान्तं, विभागनिष्पन्नमहुल्यादि, कालः-समयस्तन्मानं द्विधा प्रदेशनिष्पन्नमेकसमयस्थित्यादि असङ्ख्येयसमयस्थित्यन्तं विभागनिष्पन्नं समयावलिकेत्यादि, क्षेत्रकालयोर्द्रव्यत्ये सत्यपि भेदनिर्देशो जीवादिद्रव्यविशेषकत्येनानयोस्तत्पर्यायताऽपीति द्रव्याद्विशिष्टताख्यापनार्थः, भाव एव भावानां वा प्रमाणं भावप्रमाणं गुणनयसह्याभेदभिन्नं, तत्र गुणा-जीवस्य ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तत्र ज्ञानं प्रत्यक्षानुमानोपमानागमरूपं प्रमाणमिति, नया-नैगमादयः, सङ्ख्या-एकादिकेति । देवाधिकारे एवेदं सूत्रचतुष्टयं—

चत्वारि दिसाकुमारिमहत्तरियाओ पं० तं०—रूया रूयंसा सुरुवा रूयावती, चत्वारि विज्जुकुमारिमहत्तरियाओ पं० तं०

—चित्ता चित्तकण्ठा सतेरा सोतामणी (सू० २५९) सक्कस्स णं देविदस्स देवरत्तो मग्गिमपरिसाते देवाणं चत्तारि पुलिओवमाहं ठिती पं०, ईसाणस्स देविदस्स देवरत्तो मज्झिमपरिसाए देवीणं चत्तारि पुलिओवमाहं ठिई पं० (सू० २६०) चञ्जिव्जिहे संसारे पं० तं०—दुव्वसंसारे खेत्तसंसारे कालसंसारे भावसंसारे (सू० २६१)

‘चत्तारि दिसा’ इत्यादि सुगमं, नवरं दिक्कुमार्यश्च ता महत्तरिकाश्च-प्रधानतमास्तासां वा महत्तरिका विज्जुमारीमह-

वीक्ष्या गुरुणा १३ । अद्भुत्तरसलक्खा पयसंखा विन्दुसारम्भि ॥ ८ ॥” इति, तेषु गतं-प्रविष्टं यत् श्रुतं तत्पूर्वगतं-पूर्वा-
 ण्येव, अद्भुत्प्रविष्टमङ्गानि यथेति, योजनं योगः अनुरूपोऽनुकूलो वा सूत्रस्य निजेनाभिधेयेन सह योग इत्यनुयोगः, स
 चैकस्तीर्थकराणां प्रथमसम्यक्त्वावासिपूर्वभवादिगोचरो यः स मूलप्रथमानुयोगोऽभिधीयते, यस्तु कुलकरादिवक्त्व्यता
 गोचरः स गण्डिकानुयोग इति । पूर्वगतमनन्तरमुक्तं, तत्र च प्रायश्चित्तप्ररूपणाऽऽसीदिति प्रायश्चित्तसूत्रद्वयं, तत्र
 ज्ञानमेव प्रायश्चित्तं, यतस्तदेव पापं छिनत्ति प्रायः चित्तं वा शोधयतीति निरुक्तिवशात् ज्ञानप्रायश्चित्तमिति, एवमन्य-
 त्नापि, ‘विद्यत्तकिचे’त्ति व्यक्तस्य-भावतो गीतार्थस्य कृत्यं-करणीयं व्यक्तकृत्यं प्रायश्चित्तमिति, गीतार्थो हि गुरुलाघ-
 यपर्यालोचनेन यत् किञ्चन करोति तत्सर्वं पापविशोधकमेव भवतीति, अथवा ज्ञानाद्यतिचारविशुद्धये यानि प्रायश्चित्ता-
 न्यालोचनादीनि विशेषतोऽभिहितानि तानि तथा व्यपदिश्यन्ते, (यद्वा) ‘वियत्ते’ति विशेषेण-अवस्थाद्यौचित्येन विशेषान-
 भिहितमपि दत्तं-वितीर्णमभ्यनुज्ञातमित्यर्थः, यत्किञ्चिन्मध्यस्थगीतार्थेन कृत्यम्-अनुष्ठानं तद् विदत्तकृत्यं प्रायश्चित्तमेव,
 ‘चियत्तकिचे’त्ति पाठान्तरतस्तु प्रीतिकृत्यं वैयावृत्यादीति, प्रतिपेवणम्-आसेवनमकृत्यस्येति प्रतिपेवणा, सा च
 द्विधा-परिणामभेदात् प्रतिपेवणीयभेदाद्वा, तत्र परिणामभेदात् “पंडिसेवणा च भावो सो पुण कुसलोऽव्य होज्जकु-
 सलो वा । कुसलेण होइ कप्पो अकुसलपरिणामओ दप्पो ॥ १ ॥” प्रतिपेवणीयभेदात्तु “भूलगुणउत्तरगुणे दुविहा

१ वर्णिताः पदसङ्ख्याया अर्द्धत्रयोदश लक्षा विन्दुसारे पदसङ्ख्याया ॥ ८ ॥ ३ भावः प्रतिपेवना सः पुनः कुसलो वा भवेदकुसलो वा । कुसलेन भवति

कल्पः अकुसलपरिणामादयः ॥ १ ॥ ३ मूलगुणोत्तरगुणेषु द्विविधा

त्रसौ दृष्टिवादो दृष्टिपातो वा-द्वादशमङ्गम्, तत्र सूत्रादिग्रहणयोग्यतासंपादनसमर्थ परिकर्म गणितपरिकर्मयत्, तच्च सिद्धसेनिकादि, सूत्राणीति ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिर्भवन्ति, इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणीति, समस्तश्रु-
तात्पूर्वं करणात् पूर्वाणि, तानि चोत्सादपूर्वादीनि चतुर्दशेति, एतेषां चैवं नामप्रमाणानि, तद्यथा—“उप्याय १ अग्नेयीयं
२ वीरियं ३ अस्थिनस्थि उ पवायं ४ । गणपवायं ५ सच्चं ६ आयपवायं च ७ कम्मं च ८ ॥ १ ॥ पुब्बं पञ्चत्त्याणं
९ विज्जणुवायं १० अवंझ ११ पाणाउं १२ । किरियाविसालपुब्बं १३ चोहसमं विंनुसारं तु १४ ॥ २ ॥ उप्पाये पय-
कोडी १ अग्नेयीयंमि, छन्नउइलक्खा २ । विरियम्मि सयरिलक्खा ३ सट्टिलक्खा उ अरियणत्थिम्मि ४ ॥ ३ ॥ एगा
पउणा कोडी णणपवायंमि होइ पुब्बंमि ५ । एगा पयाण कोडी छच्च पया सच्चवायंमि ॥ ४ ॥ छब्बीसं कोडीओ आय-
पवायंमि होइ पयसंखा ७ । कम्मपवाए कोडी असीती लक्खेहिं अब्भहिया ८ ॥ ५ ॥ तुलसीइ सयसहस्ता पञ्च-
त्त्वाणंमि वन्त्रिया पुब्बे । एका पयाण कोडी दससहसहिया य अणुवाए १० ॥ ६ ॥ छब्बीसं कोडीओ पयाण पुब्बे
अवंझणामंमि ११ । पाणाउम्मि य कोडी छप्पणलक्खेहि अब्भहिया १२ ॥ ७ ॥ नवकोडीओ संखा किरियविसालंमि

१ उत्पादं अप्रायणीयं वीर्यं अस्त्रिनास्त्रिप्रवादं ज्ञानप्रवादं सत्यप्रवादमात्मप्रवादं च कर्मप्रवादं च ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानं पूर्वं विद्यानुवादं अबन्धं प्राणापुः क्रि-
याविशालं पूर्वं चतुर्दशं विन्दुसारं तु ॥ २ ॥ उत्पादे पदकोटी अप्रायणीये षण्णवतिलक्षाः वीर्यं सप्ततिलक्षाः अस्त्रिनास्त्रिपूर्वं पष्टितस्ताः ॥ ३ ॥ पादोत्रैका कोटी
ज्ञानप्रवादे भवति पूर्वं सत्यवादे पञ्चैकैका पदकोटी ॥ ४ ॥ आत्मप्रवादे पञ्चैकैका कोटी ॥ ५ ॥ आत्मप्रवादे पञ्चैकैका कोटी ॥ ५ ॥
प्रत्याख्यानपूर्वं चतुर्दशैकैकैका पदकोटी ॥ ६ ॥ अस्त्रिनास्त्रिप्रवादे दशसहस्राधिकैका कोटी पदानां ॥ ६ ॥ अबन्धनपत्रि पूर्वं पञ्चैकैका कोटी ॥ ६ ॥
पंचाशत्तथाधिका कोटी ॥ ७ ॥ गुरुणा क्रियाविशाले नव कोट्यो

चउब्विहे काले पं० तं०—प्रमाणकाले अहाउयनिव्वत्तिकाले मरणकाले अद्धाकाले (सू० २६४) चउब्विहे पोगलपरि-
णामे पत्रत्ते तं०—वन्नपरिणामे गंधपरिणामे रसपरिणामे फासपरिणामे (सू० २६५) भरहेरवएसु णं वासेसु पुरिम-
पच्छिमवज्जा मज्झिमगा वावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं पणवेंति, तं०—सव्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं,
एवं मुसावायाओ वेरमणं, सव्वातो अदिन्नादाणाओ वेरमणं सव्वाओ वहिद्धादाणा [परिगहा]ओ वेरमणं १, सव्वेसु णं
महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पणवयंति, तं०—सव्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं, जाव सव्वातो
वहिद्धादाणाओ वेरमणं (सू० २६६)

तत्र प्रमीयते—परिच्छिद्यते येन वर्षशतपत्योपमादि तत्प्रमाणं तदेव कालः प्रमाणकालः, स च अद्धाकालविशेष एव
दिवसादिलक्षणो मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तीति, उक्तं च—“दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई य । चउपोरिसिओ
दिवसो राई चउपोरिसी चव ॥ १ ॥” इति, यथा—यत्प्रकारं नारकादिभेदेनायुः—कर्मविशेषो यथायुस्तस्य रौद्रादिध्या-
नादिना निर्वृतिः—बन्धनं तस्याः सकाशाद्यः कालो—नारकादित्वेन स्थितिर्जीवानां स यथायुर्निर्वृतिकालः, अथवा यथा-
ऽऽयुषो निर्वृतिस्तथा यः कालो—नारकादिभवेऽवस्थानं स तथेति, अयमप्यद्धाकाल एवायुष्कर्मनुभवविशिष्टः, सर्वसं-
सारिजीवानां वर्तनादिरूप इति, उक्तं च—“आउयमेत्तविसिद्धो स एव जीवाण वत्तणादिमओ । भन्नइ अहाउकालो

१ द्विविधः प्रमाणकालः दिवसप्रमाणो भवति रात्रिप्रमाणश्च चतुष्पौरुषीको दिवसो रात्रिरपि चतुःपौरुषी एव ॥ १ ॥ २ आयुर्मानुविशिष्टः स एव जीवानां
वर्तनादिमयः । मप्यते यथाऽऽयुष्ककालो

पंडिसेवणा समासेणं १ । मूलगुणे पंचविहा पिंडविशोहाइगी इयरा ॥ १ ॥” तस्यां प्रायश्चित्तमालोचनादि, तथेदम्—
 “आलोचयण १ पडिकमणे २ मीस ३ विवेगे ४ तथा विउस्तगे ५ । तव ६ छेय ७ मूल ८ अणवद्वया य ९ पारंगिण्—
 गृहीतः सोऽप्युदकाद्रहस्तादिना सोऽव्यम्याहृतः सोऽध्याधाकर्मिकस्तत्र यत् प्रायश्चित्तं तत् संयोजनाप्रायश्चित्तम्—
 तथा आरोपणमेकापराधप्रायश्चित्ते पुनः पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताध्यारोपणमारोपणा, यथा पञ्चरात्रिन्दियप्रा-
 यश्चित्तमापन्नः पुनस्तत्सेवने दशरात्रिन्दिवं पुनः पञ्चदशरात्रिन्दियमेवं यावत्पणमासात् ततस्तस्याधिकं तपो देयं न भ-
 यन्वा जाव ह्येति छम्मासा । तेण पर मासियाणं छण्हुररिं जोसणं कुजा ॥ १ ॥” इति, आरोपणया प्रायश्चित्तमारो-
 पणापरिवर्धना वा, उक्तं च—“दुब्बे खेत्ते काले भावे पलिउंचणा चउवियप्प”ति, तथाहि—संखित्ते ज्ञित्तं १ जणव-
 यण्डिसेवियं च अद्धाणे २ । सुब्भिक्खे य दुब्भिक्खे ३ हडेण तथा गिलाणेणं ॥ १ ॥” इति, तस्याः प्रायश्चित्तं परिकु-
 णाप्रायश्चित्तं, विशेषोऽत्र व्यवहारपीठादवसेय इति । प्रायश्चित्तं च कालापेक्षया दीयत इति कालनिरूपणासूत्रम्—

१ प्रतिपेवणा समासेन । मूलगुणेषु पंचविहा पिंडविशोघ्यादिका इतरा ॥ १ ॥ २ आलोचनं प्रतिष्कमणं मिथं विदेकत्वाया भुत्संगः । तपस्सेवो मूलमनव-
 स्थाप्यं पाराचितं चैव ॥ १ ॥ ३ पंचादिकारोपणं शातव्या यावद्भवन्ति एष्मासास्ततः परं मासादीना एष्णामुपरि शोष्यं इयत् ॥ १ ॥ ४ सञ्चित्तमभितं
 जनपदप्रतिसेवितं चाप्यनि सुभिक्षे दुर्भिक्षे च हरेत्तु तथा ग्लानेन ॥ १ ॥

४ स्थाना •
 उद्देशः २
 प्रायश्चित्तं
 नू० २१३

॥ २०० ॥

चउब्विहे काले पं० तं०—प्रमाणकाले अहाउयनिव्वत्तिकाले मरणकाले अद्धाकाले (सू० २६४) चउब्विहे पोगलपरि-
 णामे पन्नते तं०—वन्नपरिणामे गंधपरिणामे रसपरिणामे फासपरिणामे (सू० २६५) भरहेरवएसु णं वासेसु पुरिम-
 पच्छिमवज्जा मज्झिमगा बावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं पणवेंति, तं०—सब्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं,
 एवं मुसावायाओ वेरमणं, सब्वातो अदिन्नादाणाओ वेरमणं सब्वाओ वहिद्धादाणा [परिग्गहा]ओ वेरमणं १, सब्बेसु णं
 महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पणवयंति, तं०—सब्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं, जाव सब्वातो
 वहिद्धादाणाओ वेरमणं (सू० २६६)

तत्र प्रमीयते—परिच्छिद्यते येन वर्षशतपत्योपमादि तत्रमाणं तदेव कालः प्रमाणकालः, स च अद्धाकालविशेष एव
 दिवसादिलक्षणो मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तीति, उक्तं च—“दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई य । चउपोरिसिओ
 दिवसो राई चउपोरिसी चव ॥ १ ॥” इति, यथा—यत्प्रकारं नारकादिभेदेनायुः—कर्मविशेषो यथायुस्तस्य रौद्रादिध्या-
 नादिना निर्वृतिः—बन्धनं तस्याः सकाशाद्यः कालो—नारकादित्येन स्थितिर्जीवानां स यथायुर्निर्वृतिकालः, अथवा यथा-
 ऽऽयुषो निर्वृतिस्तथा यः कालो—नारकादिभवेऽवस्थानं स तथेति, अयमप्यद्धाकाल एवायुष्कर्मभुभवविशिष्टः, सर्वसं-
 सारिजीवानां वर्तनादिरूप इति, उक्तं च—“आउयमेतविसिद्धो स एव जीवाण वत्तणादिमओ । भन्नइ अहाउकालो

१ द्विविधः प्रमाणकालः दिवसप्रमाणो भवति रात्रिप्रमाणश्च चतुष्पैक्षीको दिवसो रात्रिरपि चतुःपैक्षी एव ॥ १ ॥ २ आयुर्मात्रविशिष्टः स एव जीवानां

वर्तनादिमयः । भण्यते यथाऽऽयुष्ककालो

वर्तइ जो जचिंरं जेणं ॥ १ ॥” इति, मरणस्य-मृत्योः कालः-समयो मरणकालः, अयमप्यद्वासमयविशेष एव, मरण-
विशिष्टो मरणमेव वा कालो, मरणपर्यायत्वादिति, उक्तं च—“कालोत्ति मयं मरणं जहेद् मरणं गओत्ति कालगमो ।
तन्हा स कालकालो जो जस्स मओ मरणकालो ॥ १ ॥” इति, तथा अद्देव कालः अद्दाकालः, कालशब्दो हि यणे-
प्रमाणकालादिष्वपि वर्तते, ततोऽद्दाशब्देन विशिष्यत इति, अयं च सूर्यक्रियाविशिष्टो मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्ती समयविशि-
रूपोऽवसेयः, उक्तं च—“सूर्यक्रियाविशिष्टो गोदोहाइकिरियासु निरवेक्खो । अद्दाकालो भद्दइ समयक्खेतंति समयइ
॥ १ ॥ समयवलियमुहुत्ता दिवसमहोरत्तपक्खमासाय । संवच्छरजुगपलिया सागरओसप्पिपरियद्दा ॥ २ ॥” इति ।
द्रव्यपर्यायभूतस्य कालस्य चतुःस्थानकमुक्तम्, इदानीं पर्यायाधिकारात्-पुद्गलानां पर्यायभूतस्य परिणामस्य तदाह—
‘चउन्विबहे’ इत्यादि, परिणामः-अवस्थान्तोऽवस्थान्तरगमनम्, उक्तं च—“परिणामो ह्यर्यान्तरगमनं न तु सर्वथा व्यय-
स्थानम् । न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥” इति, तत्र वर्णस्य-कालादेः परिणामः-अन्यथा भयनं
वर्णेन वा कालादिनेतरत्यागेन पुद्गलस्य परिणामो वर्णपरिणामः, एवमन्येऽपि । अजीवद्रव्यपरिणाम उक्तोऽपुना तु
जीवद्रव्यस्य परिणामां विचित्रां सूत्रप्रपञ्चेनाभिधीयन्ते-तत्र च ‘भरते’त्यादिसूत्रद्वयं व्यक्तमेव, किन्तु पूर्वपश्चिमवर्जाः,

१ वर्तते यो यंचिरं येनं ॥ १ ॥

२ काल इति मतं मरणं यदेह मरणं गत इति कालगतः । तस्मात् स कालकालो यो मस्य मतो मरणकालः ॥ २ ॥
३ सूर्यक्रियाविशिष्टोः गोदोहाइक्रियासु निरपेक्षः । अद्दाकालो मण्यते समयविधिः । १-॥ समय-आवसिका उद्गताः शिखोऽओरात्रः पञ्चः मत्तः
संवत्सरं युगं पत्यः सागरः उत्सर्पिणी परावर्ताः ॥ ३ ॥

४ स्थानाः
उद्देशः १
प्रमाणकालः
उद्देशः ५-
रिणामः
यामाः
सू० २१५-
२१५-
२१६

॥ २०१ ॥

किमुक्तं भवति?—मध्यमका इतं, ते चाष्टादयोऽपि भवन्तीत्युच्यते—द्वाविंशतिरिति, चत्वारो यमा एव यामा निवृत्तयो
 यस्मिन् स तथा 'बहिर्द्धादाणाओ'त्ति बहिर्द्धा-मैथुनं परिग्रहविशेषः आदानं च-परिग्रहस्तयोर्द्धन्द्वैकत्वमथवा आ-
 दीयत इत्यादानं-परिग्राह्यं वस्तु तच्च धर्मोपकरणमपि भवतीत्यत आह-बहिस्तात्-धर्मोपकरणाद् बहिर्यदिति, इह च
 मैथुनं परिग्रहेऽन्तर्भवति, न ह्यपरिगृहीता योपिद् भुज्यत इति प्रत्याख्येयस्य प्राणातिपातादेश्चतुर्विधत्वात् चतुर्यामता
 धर्मस्येति, इयं चेह भावना-मध्यमतीर्थकराणां विदेहकानां च चतुर्यामधर्मस्य पूर्वपश्चिमतीर्थकरयोश्च पञ्चयामध-
 र्मस्य प्ररूपणा शिष्यापेक्षा, परमार्थतस्तु पञ्चयामस्यैवोभयेपामध्यसौ, यतः प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थसाधव ऋजुजडा
 वक्रजडाश्चेति, तत्त्वादेव परिग्रहो वर्जनीय इत्युपदिष्टे मैथुनवर्जनमववोक्तुं पालयितुं च न क्षमाः, मध्यमविदेहजतीर्थ-
 करतीर्थसाधवस्तु ऋजुप्रज्ञत्वात् तद्वोक्तुं वर्जयितुं च क्षमा इति, भवतश्चात्र श्लोकौ—“पुरिमा उज्जुजडा उ, वक्कजडा
 य पच्छिमा । मज्झिमा उज्जुपन्ना उ, तेण धम्मे दुहा कए ॥ १ ॥ पुरिमाणं दुब्बिसोज्झो उ, चरिमाणं दुरणुपालए ।
 कप्पो मज्झिमगाणं तु, सुविसुज्झे सुपालए ॥ २ ॥” इति । अनन्तरोक्तेभ्यः प्राणातिपातादिभ्योऽनुपरतोपरतानां दुर्ग-
 तिसुगती भवतः, तद्वन्तश्च ते दुर्गतेतरा भवन्तीति दुर्गतिसुगत्यात्मकपरिणामयोर्दुर्गतसुगतानां च भेदान् सूत्रच-
 तुष्टयेनाह—

१ प्रथमे ऋजुजडाः वक्कजडाश्च पाश्चात्याः मध्यमास्तु ऋजुप्रज्ञास्तेन धर्मो द्विधा कृतः ॥ १ ॥ २ पूर्वोणां दुर्विशोध्यस्तु चरमाणां दुरुपाल्यः कल्पः
 मध्यमानान्तु सुविशोध्यः स्वनुपाल्यध ॥ २ ॥

चत्वारि दुर्गतीतो पं० तं०—णेइयदुर्गती तिरिक्खजोगियदुर्गती मणुस्सदुर्गती देवदुर्गं ? , चत्वारि मोग्गंदो
 पं० तं०—सिद्धसोर्गती देवसोर्गती मणुयसोर्गती सुकुलपचायाति २, चत्वारि दुर्गता पं० तं०—नेइयदुर्गता तिरि-
 क्खजोगियदुर्गता मणुयदुर्गता देवदुर्गता ३, चत्वारि कम्मंसा खीणा भवंति—णाणावरणिजं वंसणापरणिजं मोक्षनिजं अंतराणिजं ? (मू० २६७)
 पढमसमयजिणस्स णं चत्वारि कम्मंसा खीणा भवंति—णाणावरणिजं वंसणापरणिजं मोक्षनिजं अंतराणिजं ? , उप्पप्रणा-
 णदंसणधरे णं अरहा जिणे केवली चत्वारि कम्मंसे वेद्वेति, तं०—वेद्वेजिजं आउयं णांमं गोणं ३, पउजगमयसिउत्त वं
 चत्वारि कम्मंसा जुगवे खिजंति तं०—वेयणिजं आउयं णांमं गोणं ३, पउजगमयसिउत्त वं
 'चत्तारी'त्यादि गतार्थम्, नवरं मनुष्यदुर्गतिः निन्दितमनुष्यापेक्षया देवदुर्गतिः किल्बियिकापेक्षयेति, 'सुकुलप-
 चायाइ'ति देवलोकादौ गत्वा सुकुले-इक्ष्वाकादौ प्रत्यायातिः—प्रत्यागमनं प्रत्याजातिर्या—प्रतिजन्मेति, इयच्च तीर्थक-
 रादीनामेवेति मनुष्यसुगतेर्भोग्गमिजादिमनुजत्वरूपाया भिद्यते, दुर्गतिरेपामस्तीत्यचि प्रत्यये दुर्गता तुःस्या वा दुर्गताः
 एवं सुगताः । अनन्तरं सिद्धसुगता उक्ताः ते चाष्टकर्मक्षयात् भवन्त्यतः क्षयपरिणामस्य क्रममाह—'पउमे'त्यादि सूत्रत्रयं
 व्यक्तं, परं प्रथमः समयो यस्य स तथा स चासौ जिनश्च—सयोगिकेवली प्रथमसमयजिनस्तस्य कर्मणः—सामान्यस्यांशाः
 -ज्ञानावरणीयादयो भेदा इति, उत्यन्ने-आवरणक्षयाज्जाते ज्ञानदर्शने-विशेषसामान्यबोधरूपे धारयतीरुत्पल्लवज्ञानरस-
 नधरोऽनेनानादिसिद्धकेवलज्ञानवतः सदाशिवस्यासम्भवं दर्शयति, न विद्यते रहः—एकाग्रतो गोप्यमस्य सकलसन्निहि-
 तव्यवहितस्थूलसूक्ष्मपदार्थसार्थसाक्षात्कारित्वादित्यरहा देवाविपूजाऽईत्वेनाईन्वा रागादिजेवत्वाज्जिनः केवलाणि-परिपू-

४ स्थाना०
 वेद्वेः ?
 दुर्गतिमु-
 गती
 मू० २६७
 केयल्या-
 दिरुमंशयी
 मू० २६८

र्णानि ज्ञानादीनि यस्य सन्ति स केवलीति, सिद्धत्वस्य कर्मक्षणस्य च एकसमये सम्भवात् प्रथमसमयसिद्धस्येत्यादिव्यपदिश्यते। असिद्धानां तु हास्यादयो विकारा भवन्तीति हास्यं तावच्चतुःस्थानकावतारित्वादाह—

चवहं ठाणेहिं हासुप्पत्ती सिता तं०—पासित्ता भासेत्ता सुणेत्ता संभरेत्ता (सू० २६९) चउन्विहे अंतरे पं० तं०
 —कट्टंतरे पम्हंतरे लोहंतरे पत्थरंतरे, एवामेव इत्थिए वा पुरिसस्स वा चउन्विहे, अंतरे पं० तं०—कट्टंतरसमाणे पम्हं-
 तरसमाणे लोहंतरसमाणे पत्थरंतरसमाणे (सू० २७०) चत्तारि भयगा पं० तं०—दिवसभयते जत्ताभयते उच्चत्त-
 भयते कच्वालभयते (सू० २७१) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—संपागडपडिसेवी णामेगे णो पच्छन्नपडिसेवी
 पच्छन्नपडिसेवी णामेगे णो संपागडपडिसेवी एगे संपागडपडिसेवी पच्छन्नपडिसेवी एगे नो संपागडपडिसेवी णो
 पच्छन्नपडिसेवी (सू० २७२)

‘चउही’त्यादि, हसनं हासः—हासमोहोदयजनितो विकारस्तस्योत्पत्तिः—उत्पादः हासोत्पत्तिः ‘पासित्त’त्ति दृष्ट्वा विद्वूप-
 कादिचेष्टां चक्षुषा, तथा भापित्वा वाचा किञ्चिच्चसूरिवचनं तथा श्रुत्वा श्रोत्रेण परोक्तं तथाविधवाक्यं तथा तथाविधमेव
 चेष्टावाक्यादिकं स्मृत्वा हसतीति शेषः; एवं दर्शनादीनि हासकरणानि भवन्तीति। असिद्धानामेव धर्मान्तरनिरूपणाय दृष्टा-
 न्तदार्ष्टान्तिकार्थवत्सूत्रद्वयम्, ‘चउन्विहे’ इत्यादि, काष्ठस्य च काष्ठस्य चेति काष्ठयोरन्तरं—विशेषो रूपनिर्माणादिभि-
 रिति काष्ठान्तरमेवं पक्षम—कर्ष्पास्रुतादि पक्षमणोरन्तरं विशिष्टसौकुमार्यादिभिः लोहान्तरं अत्यन्तच्छेदकत्वादिभिः
 प्रस्तरान्तरं—पापणान्तरं चिन्तितार्थप्रापणादिभिरिति, ‘एवमेव’ काष्ठाद्यन्तरवत्, स्त्रिया वा ल्यन्तरापेक्षया पुरुषस्य

र्णानि ज्ञानादीनि यस्य सन्ति स केवलीति, सिद्धत्वस्य कर्मक्षपणस्य च एकसमये सम्भवात् प्रथमसमयसिद्धस्येत्यादि व्यपदिश्यते। असिद्धानां तु हास्यादयो विकारा भवन्तीति हास्यं तावच्चतुःस्थानकावतारित्वादाह—

चवहं ठणेहिं हासुपत्ती सिता तं०—पासिता भासेत्ता सुणेत्ता संभरेत्ता (सू० २६९) चउन्विहे अंतरे पं० तं०
 —कट्टंतरे पम्हंतरे लोहंतरे पत्थरंतरे, एवामेव इत्थिए वा पुरिसस्स वा चउन्विहे, अंतरे पं० तं०—कट्टंतरसमाणे पम्हं-
 तरसमाणे लोहंतरसमाणे पत्थरंतरसमाणे (सू० २७०) चत्तारि भयगा पं० तं०—दिवसभयते जत्ताभयते उषत्त-
 भयते कच्वालभयते (सू० २७१) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—संपागडपडिसेवी णामेगे णो पच्छन्नपडिसेवी
 पच्छन्नपडिसेवी णामेगे णो संपागडपडिसेवी एगे संपागडपडिसेवीवि पच्छन्नपडिसेवीवि एगे नो संपागडपडिसेवी णो
 पच्छन्नपडिसेवी (सू० २७२)

‘चउही’त्यादि, हसनं हासः—हासमोहोदयजनितो विकारस्तस्योत्पत्तिः—उत्पादः हासोत्पत्तिः ‘पासित्त’त्ति दृष्टा विदूष-
 कादिचेष्टां चक्षुषा, तथा भाषित्वा वाचा किञ्चिच्चसूरिवचनं तथा श्रुत्वा श्रोत्रेण परोक्तं तथाविधवाक्यं तथा तथाविधमेव
 चेष्टावाक्यादिकं स्मृत्वा हसतीति शेषः, एवं दर्शनादीनि हासकरणानि भवन्तीति। असिद्धानामेव धर्मान्तरनिरूपणाय दृष्टा-
 न्तदाष्टान्तिकार्थवत्सूत्रद्वयम्, ‘चउन्विहे’ इत्यादि, काष्ठस्य च काष्ठस्य चेति काष्ठयोरन्तरं—विशेषो रूपनिर्माणादिभि-
 रिति काष्ठान्तरमेवं पक्षम—कर्पासरूतादि पक्षमणोरन्तरं विशिष्टसौकुमार्यादिभिः लोहान्तरं अत्यन्तच्छेदकत्वादिभिः
 प्रस्तरान्तरं—पाषाणान्तरं चिन्तितार्थप्रापणादिभिरिति, ‘एवमेव’ काष्ठाद्यन्तरवत्, स्त्रिया वा ह्यन्तरापेक्षया पुरुषस्य

च्छन्नमगीतार्थसमक्षं, अत्र चाद्ये भङ्गकत्रये पुष्टालम्बनो बकुशादिः निरालम्बनो वा पार्श्वस्थादिर्द्रष्टव्यः, चतुर्थे तु निर्ग्रन्थः स्नातको वेत्ति, अन्तराधिकारादेव देवपुरुषाणां स्त्रीकृतमन्तरं प्रतिपादयन्नाह—

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुक्कुमारन्नो सोमस्स महारन्नो चत्तारि अगमहिंसीओ पं० तं०—कणगा कणगलता चित्त-
 गुत्ता वसुंधरा, एवं जमस्स वरुणस्स वेसमणस्स, बलिस्स णं वतिरोयणिंदस्स वतिरोयणन्नो सोमस्स महारन्नो चत्तारि
 अगमहिंसीओ पं० तं०—मित्तगा सुभद्दा विज्जुत्ता असणी, एवं जमस्स वेसमणस्स वरुणस्स, धरणस्स णं नागकुमा-
 रिंदस्स णागकुमारन्नो कालवालस्स महारन्नो चत्तारि अगमहिंसीओ पं० तं०—असोगा विमला सुप्पभा सुदंसणा,
 एवं जाव संखवालस्स, भूताणंदस्स णं णागकुमारिंदस्स णागकुमारन्नो कालवालस्स महारन्नो चत्तारि अग० पं० तं०—
 सुणंदा सुभद्दा सुजाता सुमणा, एवं जाव सेलवालस्स जद्दा धरणस्स, एवं सव्वेसिं दाहिणिंदलोगपालाणं जाव घोसस्स
 जद्दा भूताणंदस्स एवं जाव महाघोसस्स लोगपालाणं, कालस्स णं पिसाईंदस्स पिसायरन्नो चत्तारि अगमहिंसीओ पं०
 तं०—कमला कमलप्पभा उप्पला सुदंसणा, एवं महाकालस्सवि, सुरूवस्स णं भूतिंदस्स भूतरन्नो चत्तारि अगमहिंसीओ
 पं० तं०—रूवती बहुरुवा सुरूवा सुभगा, एवं पडिरूवस्सवि, पुण्णभंदस्स णं जक्खिंदस्स जक्खरन्नो चत्तारि अ-
 गमहिंसीओ पं० तं०—पुत्ता बहुपुत्तिता उत्तमा तारगा, एवं माणिभद्दस्सवि, भीमस्स णं रक्खसिंदस्स रक्खसरन्नो
 चत्तारि अगमहिंसीओ पं० तं०—पउमा वसुमती कणगा रतणप्पभा, एवं महाभीमस्सवि, किंनरस्स णं किंनरिंदस्स
 चत्तारि अग० पं० तं०—वेडसा केतुमती रतिसेणा रतिप्पभा, एवं किंपुरिसस्सवि, सप्पुरिसस्स णं किंपुरिसिंदस्स०

वा पुरुषान्तरापेक्षया, वाशब्दौ स्त्रीपुंसयोश्चातुर्विध्यं प्रति निविशोपतास्यापनार्थो, काष्ठान्तरेण समानं-पुल्यमन्तर-
 विशेषो विशिष्टपदवीयोग्यत्वादिना पक्षान्तरसमानं वचनसुकुमारतयैव लोहांतरसमानं अहच्छेदेन परीयद्वादौ निर्भङ्ग-
 त्वादिभिश्च प्रस्तरान्तरसमानं चिन्तातिक्रान्तमनोरथपूरकत्वेन विशिष्टगुणवद्व्यन्धपदवीयोग्यत्वादिना चेति । अनन्त-
 रमन्तरसुकमिति पुरुषविशेषान्तरनिरूपणाय भृतकसूत्रं, तत्र त्रियते-पौष्यते स्मेति भृतः स पवानुकम्पितो भृतकः
 कर्मकर इत्यर्थः, प्रतिदिवसं नियतमूल्येन कर्मकरणार्थं यो गृह्यते स दिवसभृतकः १ यात्रा-देशान्तरगमनं तस्यां
 सहाय इति त्रियते यः स यात्राभृतकः २ मूल्यकालनियमं कृत्वा यो नियतं यथावसरं कर्म कार्यते स उच्यताभृतकः,
 कच्चाडभृतकः-क्षितिखानकः ओडादिः, यस्य स्वं कर्मार्प्यते द्विहस्ता त्रिहस्ता वा त्वया भूमिः सनितव्येतायसे धनं
 दास्यामीत्येवं नियम्येति, इह गाथे-“दिवसभयओ उ धेष्यइ छिन्नेण धणेण दिवसदेवसियं । जप्ता उ होइ गमणं उ-
 भयं वा [आगमनं चेत्यर्थः] एत्तियधणेण ॥ १ ॥ कञ्जाल ओडमाई हत्यमियं कम्म एत्तियधणेणं । एच्चिरकालुच्चते
 कायव्वं कम्म जं वेत्ति ॥ २ ॥” उक्तं लौकिकस्य पुरुषविशेषस्यान्तरमधुना लोकोत्तरस्य तस्यान्तरप्रतिपादनाय प्रतिपेवि-
 सूत्रं, तत्र सम्प्रकटम्-अगीतार्थसमक्षमकल्प्यभक्तादि प्रतिपेविपुं शीलं यस्य स सम्प्रकटप्रतिसेवीत्येवं सर्वत्र, नवरं प्र-

१ छिन्नेन धनेन दिवसे दिवसे दिवसभृतकस्य गृह्यते यात्रा तु भवति गमनं गमनागमने वा इयता धनेन ॥ १ ॥ ओडादिः कच्चपुत्तको विवम्य
 इयता धनेन हस्मितं कर्म कार्यते उच्यताभृतक इत्यकालं कर्म कर्तव्यं यद् भवति (भवति) ॥ २ ॥

४ स्थाना०
 उदेराः १
 क्षमः प्र-
 न्तरं मू-
 तकाः प्र-
 तिमेषिनः
 मू० २१९-
 २७०-
 २७१-
 २७२

सो गहणा कालो गहणा भावो गहणा (सू० २७६) चत्तारि पत्रत्तीओ अंगवाहिरियातो पं० तं०—चंदपत्रत्ती
सूरपत्रत्ती जंबुदीवपत्रत्ती दीवसागरपत्रत्ती (सू० २७७) ॥ चउट्टाणस्स पढमो उद्वेसओ ॥ १ ॥

‘चमरस्से’त्यादिकमग्रमहिषीसूत्रप्रपञ्चमाह, कण्ठश्चायम्, नवरं ‘महारत्नो’त्ति लोकपालस्याग्रभूताः—प्रधाना महिष्यो
—राजभार्या अग्रमहिष्य इति, बहुरोयणत्ति—विविधैः प्रकारै रोच्यन्ते—दीप्यन्त इति विरोचनास्त एव वैरोचनाः—उत्त-
रदिग्वासिनोऽधुराः तेषामिन्द्रः, धरणसूत्रे ‘एव’मिति कालवालस्येव कोलपालशैलपालशङ्खपालानामेतन्नामिका एव चत-
स्रश्चत्तनो भार्याः, एतदेवाह—जाव संखवालस्स’त्ति, भूतानन्दसूत्रे ‘एव’मिति यथा कालवालस्य तथान्येषामपि, नवरं
तृतीयस्थाने चतुर्थो वाच्यः, धरणस्य दक्षिणनागकुमारनिकायेन्द्रस्य लोकपालानामग्रमहिष्यो यथा यन्नामिकास्तथा
तन्नामिका एव सर्वेषां दाक्षिणात्यानां शेषाणामष्टानां वेणुदेवहरिकान्तअग्निशिखपूर्णजलकान्तअमितगतिवेलम्बघो-
पाख्यानामिन्द्राणां ये लोकपालाः सूत्रे दर्शितास्तेषां सर्वेषामिति, यथा च भूतानन्दस्यौदीच्यनागराजस्य तथा शेषाणा-
मष्टानामौदीच्येन्द्राणां वेणुदालिहरिस्सहाग्निमानवविशिष्टजलप्रभामितवाहनप्रभञ्जनमहाधोपाख्यानां ये लोकपालास्ते-
षामपीति, एतदेवाह—जहा धरणस्से’त्यादि । उक्तं सचेतनानामन्तरमथान्तराधिकारादेवाचेतनविशेषाणां विकृतीनां
गोरसस्नेहमत्त्वक्षणमन्तरं सूत्रत्रयेणाह—‘चत्तारी’त्यादि, गवां रसो गोरसः, व्युत्सत्तिरेवेयं गोरसशब्दस्य प्रवृत्तिस्तु
महिष्यादीनामपि दुग्धादिरूपे रसे, विकृतयः शरीरमनसोः प्रायो विकारहेतुत्वादिति, शेषं प्रकटम्, नवरं सर्पिः—धृतम्,
नवनीतं—अक्षणं, स्नेहरूपा विकृतयः स्नेहविकृतयो वसा—अस्थिमध्यरसः, महाविकृतयो—महारसत्वेन महाविकारित्वात्,

चत्वारि अगमहिंसीओ पं० तं०—रोहिणी णवमिता हिरी पुष्कयती, एवं महापुरिमस्समि, अतिफायम्म नं महोर-
गिंदस्स चत्वारि अगमहिंसीओ पं० तं०—सुयगा सुयगवती महाफच्छा पुग्गा, एवं महाफायम्ममि, गीगरत्तिम्म नं
गंधव्विदस्स चत्वारि अग० पं० तं०—सुयोसा विमला सुस्सरा सरस्सती, एवं गीयजसस्समि, वंदम्म नं जोत्ति-
सिंदस्स जोत्तिसरन्नो चत्वारि अगमहिंसीओ पं० तं०—चंदप्पभा दोसिणाभा अचिमाली पमंफटा, एवं नूरम्ममि, नं
णवं सूरप्पभा दोसिणाभा अचिमाली पमंफटा, इंगालस्स णं महागहस्स चत्वारि अगमहिंसीओ पं० तं०—विजया
वेजयंती जयंती अपराजिया, एवं सव्वेसिं महग्गहाणं जाव भावकेउस्स, सक्कस्स णं देविंदस्स देरम्मो सोमम्म महारम्मो
चत्वारि अग० पं० तं०—रोहिणी मयणा चित्ता सोमा, एवं जाव वेसमणस्स, ईसाणस्स णं देविंदम्म देपरम्मो गो-
मस्स महारम्मो चत्वारि अग० पं० तं०—पुढवी राती रयणी विञ्जू, एवं जाव वरुणम्म (सू० २७३) चत्वारि
गोरसविगतीओ पं० तं०—बीरं द्दहिं सप्पि णवणीतं, चत्वारि सिणेहविगतीओ पं० तं०—गोत्तं पयं यमा णव-
णीतं, चत्वारि महाविगतीओ पं० तं०—महुं मंसं मज्जं णवणीतं (सू० २७४) चत्वारि कूडागारा पं० तं०—गुत्ते
णामं एगे गुत्ते गुत्ते णामं एगे अगुत्ते णामं एगे अगुत्ते (सू० २७५) चत्वारि कूडागारा पं० तं०—गुत्ते
पं० तं०—गुत्ते णाममेगे गुत्ते ४, चत्वारि कूडागारसालाओ पं० तं०—गुत्ता णाममेगा अगुत्तदुबारा, एवामेव चत्वारि
चतुवारा अगुत्ता णाममेगा अगुत्तदुबारा अगुत्ता णाममेगा अगुत्तदुबारा गुत्ताणाममेगा अगु-
त्ता गुत्तिदिता गुत्ता णाममेगा अगुत्तिदिता [ह] ४ (सू० २७५) चत्वारि ओगाहणा पं० तं०—गुत्ता णाम-
मेगा गुत्तिदिता गुत्ता णाममेगा अगुत्तिदिता [ह] ४ (सू० २७५) चत्वारि ओगाहणा पं० तं०—दुब्बोगाहणा के-

४ सराना०
३ देनः २
अग्रमहि-
प्यः पिक्क-
तयः कू-
टागाराः
सू० २७२-
२७४-
२७५

चोगाहणा कालोगाहणा भावोगाहणा (सू० २७६) चत्तारि पन्नत्तीओ अंगवाहिरियातो पं० तं०—चंदपन्नत्ती
सूरपन्नत्ती जंबुदीवपन्नत्ती दीवसागरपन्नत्ती (सू० २७७) ॥ चउट्टाणस्स पढमो उद्वेसओ ॥ १ ॥

‘चमरस्से’त्यादिकमग्रमहिषीसूत्रप्रपञ्चमाह, कण्ठ्यश्चायम्, नवरं ‘महारत्नो’त्ति लोकपालस्याग्रभूताः—प्रधाना महिष्यो
—राजभार्या अग्रमहिष्य इति, बहुरोयणत्ति—विविधैः प्रकारै रीच्यन्ते—दीप्यन्त इति विरोचनास्त एव वैरोचनाः—उत्त-
रदिवासिनोऽसुराः तेषामिन्द्रः, धरणसूत्रे ‘एवं’मिति कालवालस्येव कोलपालशैलपालशङ्खपालानामेतन्नामिका एव चत-
न्नश्चतस्रो भार्याः, एतदेवाह—‘जाव संखवालस्स’त्ति, भूतानन्दसूत्रे ‘एवं’मिति यथा कालवालस्य तथान्येषामपि, नवरं
तृतीयस्थाने चतुर्थो वाच्यः, धरणस्य दक्षिणनागकुमारनिकायेन्द्रस्य लोकपालानामग्रमहिष्यो यथा यन्नामिकास्तथा
तन्नामिका एव सर्वेषां दक्षिणात्यानां शेषणामष्टानां शेषुदेवहरिकान्तअग्निशिखपूर्णजलकान्तअमितगतिवेलम्बघो-
पाख्यानामिन्द्राणां ये लोकपालाः सूत्रे दर्शितास्तेषां सर्वेषामिति, यथा च भूतानन्दस्यादीच्यनागराजस्य तथा शेषाणा-
मष्टानामौदीच्येन्द्राणां शेषुदालिहरिस्सहाग्निमानवविशिष्टजलप्रभामितवाहनप्रभञ्जनमहाघोषाख्यानां ये लोकपालास्ते-
षामपीति, एतदेवाह—‘जहा धरणस्से’त्यादि । उक्तं सचेतनानामन्तरमथान्तराधिकारादेवाचेतनविशेषाणां विकृतीनां
गोरसस्नेहमच्चलक्षणमन्तरं सूत्रत्रयेणाह—‘चत्तारी’त्यादि, गवां रसो गोरसः, व्युत्पत्तिरेवयं गोरसशब्दस्य प्रवृत्तिस्तु
महिष्यादीनामपि दुग्धादिरूपे रसे, विकृतयः शरीरमनसोः प्रायो विकारहेतुत्वादिति, शेषं प्रकटम्, नवरं सर्षपिः—धृतम्,
नवनीतं—न्नक्षणं, स्नेहरूपा विकृतयः स्नेहविकृतयो वसा—अस्थिमध्यरसः, महाविकृतयो—महारसत्वेन महाविकारकारित्वात्,

महतः सत्त्वोपघातस्य कारणत्वाच्चेति, इह विकृतिप्रस्तावाद् विकृतयो वृद्धगायाभिः प्ररूप्यन्ते—“क्षीरं ५ दहि ४ पात्र-
णीयं ४ घयं ४ तथा तेलमेव ४ गुड २ मज्जं २ । महु ३ मंसं ३ चैव तथा ओगाहिमं च दसमी ३ ॥ १ ॥ गो-
महिषुष्टिपसूणं एलगलीराणि पंच चत्वारि । दहिमाइयाइं जम्हा उद्वीणं ताणि णो पुंति ॥ २ ॥ चत्वारि क्षेति तेना
तिलअयसिकुसुंभसरिसवाणं च । विगईओ सेसाइं डोलाईणं न विगईओ ॥ ३ ॥ दयगुळपिंडगुजा दो मजं पुण रुद्ध-
पिठनिष्फन्नं । मच्छियकोत्तियभामरभेयं च तिहा महुं होइ ॥ ४ ॥ जलयलखहरमंसं चमं यन्न मोणियं तिह्यंसि ।
आइह तन्नि चलय ओगाहिमं च विगईओ ॥ ५ ॥ आदिमानि त्रीणि चलयलेत्येवं पकानि विकृतिरित्यर्थः “भेगा
न ह्येति विगई अ जोगवाहीण ते उ कपंती । परिभुजंति न पायं जं निच्छयओ न नजंति ॥ १ ॥ एगेण चैव तवओ
पूरज्जति पूयएण जो ताओ । वीओवि स पुण कपइ निव्विगई लेवडो नवरं ॥ २ ॥” इत्यादि । अचेतनान्तराधिकारा-
देव गृहविशेषान्तरं दृष्टान्ततयाऽभिधित्सुः पुरुषस्त्रियोश्चान्तरं दार्ष्टान्तिकतया अभिधातुकामः सूत्रचतुष्टयमाह—
‘चत्वारि कूडे’त्यादि, कूटानि शिखराणि स्तूपिकास्तदन्त्यगाराणि—गेहानि—अथवा कूटं—सत्त्वबन्धनस्थानं तद्वदगाराणि

१ क्षीरं दधि नवनीतं घृतं तथा तैलमेव गुडो मयं मधु मांसं चैव तथाऽवगाहिमं न दसमी तु ॥ १ ॥ गोमहिषुष्टीपशुणोऽहकल्प क्षीराणि पच दद्या-
दीनि चतुर्थो यस्मादुद्वीणां तानि न भवन्ति ॥ २ ॥ चत्वारि भवन्ति तैलानि तिलातसीकुसुंभतरपंपाणां न विकृतयः शेषानि शोषियादीनां न विकृतयः ॥ ३ ॥
त्रयगुळपिंडगुडौ द्वौ मयं पुनः काष्ठपिष्टनिष्पन्नं माक्षिककौतिकत्रामरभेदेन मधु त्रिधा भवति ॥ ४ ॥ जलस्यलखचरमोगानि चर्म यगा कोनितं त्रिभेदत्तरि
आदिमं यकान्नत्रयं अवगाहिमं च विकृतिस्तु ॥ ५ ॥ शेषा विकृतयो न भवति ते योगवाहिनां कल्पन्ते प्रायः पशुंजते न यन्निश्चयतो न शक्यते ॥ १ ॥ एक-
नापूनेन कटाहद्वयैव यः पूर्यते, ततः द्वितीयोऽपि स पुनः कल्पते निर्विकृतिको लेपकृत्परम् ॥ २ ॥

३ स्थाना
उदेनः २
प्रप्रगर्हि-
मीप्ररु-
णं चिह्-
नयः कू-
टाकारानि
अवगाह-
नाः प्रज-
ष्ठयः
सू० २७३-
२७७
॥ २०५ ॥

कूटागाराणि, तत्र गुप्तं-प्राकारादिवृत्तं भूमिगृहादि वा पुनर्गुप्तं स्थगितद्वारतया पूर्वकालापरकालापेक्षया वेति, एवमन्ये-
 ऽपि त्रयो भङ्गा बोद्धव्याः, पुरुषस्तु गुप्तो नेपथ्यादिनाऽन्तर्हितत्वेन पुनर्गुप्तो गुप्तेन्द्रियत्वेन, अथवा गुप्तः पूर्वं पुनर्गु-
 प्तोऽधुनापीति, विपर्यय ऊह्यः, तथा कूटस्येव आकारो यस्याः शालाया-गृहविशेषस्य सा तथा, अयं च स्त्रीलिङ्गदृष्टान्तः,
 स्त्रीलक्षणदार्ष्टान्तिकार्थसाधर्म्यवशात्, तत्र गुप्ता-परिवारावृता गृहान्तर्गता वस्त्राच्छादिताङ्गा गूढस्वभावा वा गुप्तेन्द्रि-
 यास्तु निगृहीतानौचित्यप्रवृत्तेन्द्रियाः, एवं शेषभङ्गा ऊह्याः । अनन्तरं गुप्तेन्द्रियत्वमुक्तमिन्द्रियाणि चावगाहनाश्रयाणी-
 त्यवगाहनानिरूपणसूत्रं, अवगाहन्ते-आसते यस्यां आश्रयन्ति वा यां जीवाः साऽवगाहना-शरीरं द्रव्यतोऽवगाहना
 द्रव्यावगाहना, एवं सर्वत्र, तत्र द्रव्यतोऽनन्तद्रव्या क्षेत्रतोऽसङ्ख्येयप्रदेशावगाढा, कालतोऽसङ्ख्येयसमयस्थितिका, भावतो
 वर्णाद्यनन्तगुणेति, अथवाऽवगाहना विवक्षितद्रव्यस्थाधारभूता आकाशप्रदेशाः, तत्र द्रव्याणामवगाहना द्रव्यावगाहना,
 क्षेत्रमेवावगाहना क्षेत्रावगाहना, कालस्यावगाहना समयक्षेत्रलक्षणा कालावगाहना, भाववतां द्रव्याणामवगाहना भावाव-
 गाहना, भावप्राधान्यादिति, आश्रयणमात्रं वा अवगाहना, तत्र द्रव्यस्य पर्यायैरवगाहना-आश्रयणं द्रव्यावगाहना, एवं
 क्षेत्रस्य कालस्य, भावानां द्रव्येणेति, अन्यथा वोपयुज्य व्याख्येयमिति । अवगाहनायाश्च प्ररूपणा प्रज्ञप्तिष्विति तच्चतुःस्थान-
 कसूत्रम्, तत्र प्रज्ञाप्यन्ते-प्रकर्षेण बोध्यन्ते अर्था यासु ताः प्रज्ञप्तयः, अङ्गानि-आचारादीनि तेभ्यो बाह्याः अङ्गबाह्याः,
 यथार्थाभिधानाश्चैताः कालिकश्रुतरूपाः, तत्र सूरप्रज्ञप्तिजम्बूद्वीपप्रज्ञप्ती पञ्चमपञ्चाङ्गयोरुपाङ्गभूतेः, इतरे तु प्रकीर्णकरूपे इति,
 व्याख्याप्रज्ञप्तिरस्ति पञ्चमी केवलं साऽङ्गप्रविष्टेत्येताश्चतस्र उक्ता इति ॥ चतुःस्थानकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्त इति ।

महतः सत्त्वोपघातस्य कारणत्वाच्चेति, इह विकृतिप्रस्तावाद् विकृतयो घृद्धगाथाभिः प्ररुच्यन्ते—“क्षीरं ५ द्रवि ४ पा-
णीयं ४ घयं ४ तद्वा तेलमेव ४ गुड २ मज्जं २ । महु ३ मंसं ३ चैव तद्वा ओगादिमगं ५ दग्मी ३ ॥ १ ॥ गो-
महिसुष्टिपसूणं एलग्नीराणि पंच चत्तारि । दहिमाइयाइं जम्हा उट्टीणं ताणि णो भुंति ॥ २ ॥ चत्तारि होति तेजा
तिलअयसिकुसुंभसरिसवाणं च । विगईओ सेसाइं डोलाईणं न विगईओ ॥ ३ ॥ दयगुडपिंडगुला दो मज्जं पुण कूट-
पिठनिष्फन्नं । मच्छियकोत्तियभामरभेयं च तिहा महुं होइ ॥ ४ ॥ जलयलसहयरमंमं चम्मं वन मोजियं तिहियंषि ।
आइह तन्नि चलचल ओगाहिमगं च विगईओ ॥ ५ ॥ आदिमानि त्रीणि चलचलेत्येवं पक्कानि विकृतिरित्यर्थः “भेमा
न होति विगई अ जोगवाहीण ते उ कप्यंती । परिभुज्जंति न पायं जं निच्छयओ न नज्जंति ॥ १ ॥ एणेण चंय तयजो
पूरिज्जति पूयण जो ताओ । वीओवि स पुण कप्यइ निव्विगई लेवडो नयरं ॥ २ ॥” इत्यादि । अचेतनान्तराधिकार-
देव गृहविशेषान्तरं दृष्टान्ततयाऽभिधित्तुः पुरुषस्त्रियोश्चान्तरं दार्ष्टान्तिकतया अभिधातुकामः सूत्रपतुष्टयमाह—
‘चत्तारि कूडे’त्यादि, कूटानि शिखराणि स्तूपिकास्तद्वन्त्यगाराणि—गेहानि—अथवा कूटं—सत्त्वबन्धनस्थानं तद्वदगाराणि

१ क्षीरं दधि नवनीतं घृतं तथा तैलमेव गुडो मयं मधु मांसं चैव तथाऽयगाहिमं च दग्मी तु ॥ १ ॥ गोमहिसुष्टीपसूणोदकस्य क्षीरानि पच स्या-
दीनि चतुर्धा यस्माद्गुट्टीणां तानि न भवन्ति ॥ २ ॥ चत्वारि भवन्ति तैलानि तिलातलीकुंगुमरंयणाणो च विकृतयः शेषानि शेषीयारोना न विकृतयः ॥ ३ ॥
द्रवगुडपिंडगुडौ द्वौ मयं पुनः काष्ठपिष्टनिष्पन्नं माक्षिककौतिकशामरभेदेन मधु त्रिधा भवति ॥ ४ ॥ जलयलसहयरमोयानि चर्म वना योषितं त्रिषेतरपि
आदिमं पक्कान्नत्रयं अवगाहिमं च विकृतिस्तु ॥ ५ ॥ शेषा विकृतयो न भवति ते योगवाहिनां कल्पन्ते प्रायः पर्युज्जते न यश्चिभयतो न ज्ञानंसे ॥ १ ॥ एके-
नाप्येव कटाहस्यैव यः पूर्यते ततः द्वितीयोऽपि स पुनः कल्पते निर्विकृतिको लेपकुर्यस्य ॥ २ ॥

दीणभासी १३, दीणोभासी १४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणसेवी ह (४) १५, एवं दीणे णाममेगे दीणपरियाए १६, दीणे णाममेगे दीणपरियाले ह (४) १७, सव्वत्थ चउमंगो (सू० २७९)

‘चत्तारि पडिसंलीणे’त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरसूत्रे प्रज्ञप्तय उक्ताः, ताश्च प्रतिसंलीनेरेव बुध्यन्त इति प्रतिसंलीनाः सेतराः अनेनाभिधीयन्त इत्येवंसम्बद्धमिदं सुगमं, नवरं, क्रोधादिकं वस्तु वस्तु प्रति सम्यग्लीना-निरोधवन्तः प्रतिसंलीनाः, तत्र क्रोधं प्रति उदयनिरोधेनोदयप्राप्तविफलीकरणेन च प्रतिसंलीनः क्रोधप्रतिसंलीनः, उक्तं च—“उदयस्सेव निरोहो उदयप्पत्ताण वाऽफलीकरणं । जं एत्थ कसायाणं कसायसंलीणया एसा ॥ १ ॥” कुशलमनउदीरणेनाकुशलमनोनिरोधेन च मनः प्रतिसंलीनं यस्य स मनसा वा प्रतिसंलीनो मनःप्रतिसंलीनः, एवं वाक्कायेन्द्रियेष्वपि, नवरं शब्दादिषु मनोज्ञामनोज्ञेषु रागद्वेषपरिहारी इन्द्रियप्रतिसंलीन इति, अत्र गाथा—“अपसत्थाण निरोहो जोगाणमुदीरणं च कुसलाणं । कज्जंमि य विही गमणं जोगे संलीणया भणिया ॥१॥” सैद्धेसु य भव्यपावएसु सोयविसुवगएसु । तुट्टेण व रुट्टेण व समणेण .सया न होयव्वं ॥ १ ॥” एवं शेषेन्द्रियेष्वपि वक्तव्या, इत्येवं मनःप्रभृतिभिरसंलीनो भवति विपर्ययादिति । असंलीनमेव प्रकारान्तरेण सप्तदशभिश्चतुर्भङ्गीरूपैर्दानसूत्रैराह-दीनो-दैन्यवान् क्षीणोर्जितवृत्तिः पूर्वं पश्चादपि दीन एव अथवा दीनो वहिर्वृत्त्या पुनर्दीनोऽन्तर्वृत्त्येत्यादिश्चतुर्भङ्गी,

१ उदयस्यैव निरोध उदयप्राप्तानां वाऽफलीकरणं यदत्र कषायाणां एषा कषायसंलीनता ॥ १ ॥ २ अप्रशस्तानां योगानां निरोधः कुशलानामुदीरणं च कार्यं च विधिना गमनं एषा योगे संलीनतोक्ता ॥ १ ॥ ३ शब्देषु भद्रकषापकेषु श्रोत्रविषयमुपगतेषु रुष्टेन वा तुष्टेन वा सदा श्रमणेन न भवितव्यं ॥ १ ॥

अथ चतुर्थस्थानके द्वितीय उद्देशः ।

व्याख्यातश्चतुःस्थानकस्य प्रथमोद्देशकोऽधुना द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायं पूर्वण सहाभिसम्बन्धः—अनन्तरोद्देशंते जीवादिद्रव्यपर्यायाणां चतुःस्थानकमुक्तमिहापि तेषामेव तदेवोच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकस्येदमाद्रिसूत्रचतुष्टयंते चत्वारि पडिसंलीणा पं० तं०—कोहपडिसंलीणे माणपडिसंलीणे लोभपडिसंलीणे, चत्वारि अपडिसं-
लीणा पं० तं०—कोहअपडिसंलीणे जाव लोभअपडिसंलीणे, चत्वारि पडिसंलीणा पं० तं०—गणपडिसंलीणे यत्पिप-
डिसंलीणे कायपडिसंलीणे इंदियपडिसंलीणे, चत्वारि अपडिसंलीणा पं० तं०—गणअपडिसंलीणे जाव इरियअपडिसं-
लीणे ४ (सू० २७८) चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणे दीणे णाममेगे अदीणे अदीणे णाममेगे
दीणे अदीणे णाममेगे अदीणे १, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे अदीणे णाममेगे अदीणे णाममेगे
णते अदीणे णामं एगे दीणपरिणते अदीणे णाममेगे दीणपरिणते २, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे
दीणरूवे ह (४) ३, एवं दीणमणे ४-४, दीणसंकल्पे ४-५, दीणपत्रे ४-६, दीणदिट्ठी ४-७, दीणसीलाचारे ४-८,
दीणववहारे ४-९, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणपरक्कमे, दीणे णाममेगे अदीण० ह (४) १०,
एवं सत्वेसिं चउभंगो भाणियब्बो, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणविप्पी ४-११, एवं दीणजाली १२,

४ स्थानाः
उद्देशः २
प्रतिभंडो-
नतादिः
सू० २७८
दीनादि-
प्रकाराः
सू० २७९

दीणभासी १३, दीणोभासी १४, चत्वारि पुरिसजाता प० सं०—दीणे णाममेगे दीणसेवी ह (४) १५, एवं कीणे णाममेगे दीणपरियाए १६, दीणे णाममेगे दीणपरियाले ह (४) १७, सब्वत्थ चउभंगो (सू० २७९)

‘चत्वारि पडिसंलीणे’त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरसूत्रे प्रज्ञप्तय उक्ताः, ताश्च प्रतिसं-
लीनैरेव बुध्यन्त इति प्रतिसंलीनाः सेतराः अनेनाभिधीयन्त इत्येवंसम्बन्धमिदं सुगमं, नवरं, क्रोधादिकं वस्तु वस्तु
प्रति सम्यग्लीना-निरोधवन्तः प्रतिसंलीनाः, तत्र क्रोधं प्रति उदयनिरोधेनोदयप्राप्तविफलीकरणेन च प्रतिसंलीनः क्रो-
धप्रतिसंलीनः, उक्तं च—“उदयस्सेव निरोहो उदयप्पत्ताण वाऽफलीकरणं । जं एत्थ कसायाणं कसायसंलीणया
एसा ॥ १ ॥” कुशलमनउदीरणेनाकुशलमनोनिरोधेन च मनः प्रतिसंलीनं यस्य स मनसा वा प्रतिसंलीनो मनःप्रतिसं-
लीनः, एवं वाक्कायेन्द्रियेष्वपि, नवरं शब्दादिषु मनोज्ञामनोज्ञेषु रागद्वेषपरिहारी इन्द्रियप्रतिसंलीन इति, अत्र गाथा
—“अपसत्थाण निरोहो जोगाणमुदीरणं च कुसलाणं । कज्जंमि य विही गमणं जोगे संलीणया भणिया ॥१॥” सद्देशु य
भइयावएसु सोयविसमुवगएसु । तुट्टेण व रुट्टेण व समणेण .सया न होयव्वं ॥ १ ॥” एवं शेषेन्द्रियेष्वपि वक्तव्या,
इत्येवं मनःप्रभृतिभिरसंलीनो भवति विपर्ययादिति । असंलीनमेव प्रकारान्तरेण सप्तदशभिश्चतुर्भङ्गीरूपैर्दानसूत्रैराह-
दीनो-दैन्यवान् क्षीणोर्जितवृत्तिः पूर्वं पश्चादपि दीन एव अथवा दीनो वहिर्वृत्त्या पुनर्दीनोऽन्तर्दृत्त्येत्यादिश्चतुर्भङ्गी,

१ उदयस्यैव निरोध उदयप्राप्तानां वाऽफलीकरणं यदत्र कपायाणां एया कपायसंलीनता ॥ १ ॥ २ अप्रशस्तानां योगानां निरोधः कुशलानामुदीरणं न
कार्यं च विधिना गमनं एया योगे संलीनतोक्ता ॥ १ ॥ ३ शब्देषु भद्रकपापकेषु श्रोत्रविषयमुपगतेषु ह्येन वा तुटेन वा सदा भ्रमणेन न भरितव्यं ॥ १ ॥

अथ चतुर्थस्थानके द्वितीय उद्देशः ।

व्याख्यातश्चतुःस्थानकस्य प्रथमोद्देशकोऽधुना द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायं पूर्वण सहाभिसम्बन्धः—अनन्तरोद्देशके जीवादिद्रव्यपर्यायाणां चतुःस्थानकमुक्तमिहापि तेषामेव तदेवोच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रचतुष्टयम्—

चत्वारि पडिसंलीणा पं० तं०—कोहपडिसंलीणे माणपडिसंलीणे लोभपडिसंलीणे; चत्वारि अपडिसं-
लीणा पं० तं०—कोहथपडिसंलीणे जाव लोभअपडिसंलीणे, चत्वारि पडिसंलीणा पं० तं०—मणपडिसंलीणे वतिप-
डिसंलीणे कायपडिसंलीणे इंदियपडिसंलीणे, चत्वारि अपडिसंलीणा पं० तं०—मणअपडिसंलीणे जाव इंदियअपडिसं-
लीणे ४ (सू० २७८) चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे गाममेगे दीणे दीणे गाममेगे अदीणे अदीणे गाममेगे
दीणे अदीणे गाममेगे अदीणे १, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे गाममेगे दीणे दीणे गाममेगे अदीणे गाममेगे
णते अदीणे गामं एगे दीणपरिणते अदीणे गाममेगे अदीणपरिणते २, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे गाममेगे
दीणरूवे ह (४) ३, एवं दीणमणे ४-४, दीणसंकल्पे ४-५, दीणपन्ने ४-६, दीणदिठ्ठी ४-७, दीणसीलाचारे ४-८,
दीणववहारे ४-९, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—दीणे गाममेगे दीणपरक्कमे, दीणे गाममेगे अदीण० ह (४) १०,
एवं सब्वेसि चउभंगो भाणियब्बो, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे गाममेगे दीणवित्ती ४-११, एवं दीणजाती १२,

दीणभासी १३, दीणोभासी १४, चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणसेवी ह (४) १५, एवं दीणे णाममेगे दीणपरियाए १६, दीणे णाममेगे दीणपरियाले ह (४) १७, सब्वत्थ चउभंगो (सू० २७९)

‘चत्वारि पडिसंलीणे’त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरसूत्रे प्रज्ञप्तय उक्ताः, ताश्च प्रतिसं-
लीनैरेव बुध्यन्त इति प्रतिसंलीनाः सेतराः अनेनाभिधीयन्त इत्येवंसम्बद्धमिदं सुगमं, नवरं, क्रोधादिकं वस्तु वस्तु
प्रति सम्यग्लीना—निरोधवन्तः प्रतिसंलीनाः, तत्र क्रोधं प्रति उदयनिरोधेनोदयप्राप्तविफलीकरणेन च प्रतिसंलीनः क्रो-
धप्रतिसंलीनः, उक्तं च—“उदयस्सेव निरोहो उदयप्पत्ताण वाऽफलीकरणं । जं एत्थ कसायाणं कसायसंलीणया
एसा ॥ १ ॥” कुशलमनउदीरणेनाकुशलमनोनिरोधेन च मनः प्रतिसंलीनं यस्य स मनसा वा प्रतिसंलीनो मनःप्रतिसं-
लीनः, एवं वाक्कायेन्द्रियेष्वपि, नवरं शब्दादिषु मनोज्ञामनोज्ञेषु रागद्वेषपरिहारी इन्द्रियप्रतिसंलीन इति, अत्र गाथा
—“अपसत्थाण निरोहो जोगाणमुदीरणं च कुसलाणं । कज्जंमि य विही गमणं जोगे संलीणया भणिया ॥१॥” सद्देशु य
भइयपावएसु सोयविसमुवगएसु । तुट्टेण व रुट्टेण व समणेण .सया न होयव्वं ॥ १ ॥” एवं शेषेन्द्रियेष्वपि वक्तव्या,
इत्येवं मनःप्रभृतिभिरसंलीनो भवति विपर्ययादिति । असंलीनमेव प्रकारान्तरेण सप्तदशभिश्चतुर्भङ्गीरूपैर्दीनसूत्रैराह—
दीनो—दैन्यवान् क्षीणोर्जितवृत्तिः पूर्वं पश्चादपि दीन एव अथवा दीनो वहिर्वृत्त्या पुनर्द्वीनोऽन्तर्वृत्त्येत्यादिश्चतुर्भङ्गी,

१ उदयस्यैव निरोध उदयप्राप्तानां वाऽफलीकरणं यदत्र कपायाणां एषा कपायसंलीनता ॥ १ ॥ २ अप्रशस्तानां योगानां निरोधः कुशलानामुदीरणं च
कार्यं च विधिना गमनं एषा योगे संलीनतोक्ता ॥ १ ॥ ३ शब्देषु भद्रकपापकेषु श्रोत्रविषयमुपगतेषु रुष्टेन वा तुष्टेन वा सदा भ्रमणेन न भवितव्यं ॥ १ ॥

तथा दीनो बहिर्बुद्ध्या म्लानवदनत्वादिगुणयुक्तशरीरेणेत्यर्थः, एवं प्रज्ञासूत्रं यावदादिपदं व्याख्येयं, दीनपरिणतः अ-
 दीनः सन् दीनतया परिणतोऽन्तर्बुद्धेत्यादि चतुर्भङ्गी २, तथा दीनरूपो मलिनजीर्णवस्त्रादिनेपय्यापेक्षया ३, तथा
 दीनमनाः स्वभावत एवानुन्नतचेताः ४, दीनसङ्कल्प उन्नतचित्तस्वाभाव्येऽपि कथञ्चिद्धीनविमर्शः ५, तथा दीनप्रज्ञः हीन-
 सूक्ष्मार्थालोचनः ६, तथा दीनश्चित्तादिभिरेवमुत्तरत्राप्यादिपदं, तथा दीनदृष्टिर्विच्छायचक्षुः ७, तथा दीनशीलसमाचारः
 हीनधर्मानुष्ठानः ८, तथा दीनव्यवहारो दीनान्योऽन्यदानप्रतिदानादिक्रियः हीनविवादो वा ९, तथा दीनपराक्रमो
 हीनपुरुषकार इति १०, तथा दीनस्येव वृत्तिः-वर्तनं जीविका यस्य स दीनवृत्तिः ११, तथा दीनं-दैन्यवन्तं पुरुषं दैन्य-
 वद्वा यथा भवति तथा याचत इत्येवंशीलो दीनयाची, दीनं वा यातीति दीनयायी, दीना वा-हीना जातिरस्येति
 दीनजातिः १२, तथा दीनवदीनं वा भापते दीनभापी १३, दीनवदवभासते-प्रतिभाति अवभापते वा-याचत इत्येवं-
 शीलो दीनावभासी दीनावभापी वा १४, तथा दीनं नायकं सेवत इति दीनसेवी १५, तथा दीनस्येव पर्यायः-अवस्था
 प्रव्रज्यादिलक्षणा यस्य स दीनपर्यायः १६, 'दीनपरिचाले'त्ति दीनः परिवारो यस्य स तथा १७, 'सव्वत्थं चउभं-
 गो'त्ति सर्वसूत्रेषु चत्वारो भङ्गा द्रष्टव्या इति । पुरुषजाताधिकारवत्येवमष्टादशसूत्री

चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०-अज्जे णाममेगे अज्जे ४, १ । चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०-अज्जे णाममेगे अज्जपरिणए
 ४, २ । एवं अज्जरूवे ३ । अज्जमणे ४ । अज्जसंकप्पे ५ । अज्जपन्ने ६ । अज्जदिट्ठी ७ । अज्जसीलाचारे ८ । अज्जवव-
 हारे ९ । अज्जपरक्कमे १० । अज्जवित्ती ११ । अज्जजाती १२ । अज्जभासी १३ । अज्जओभासी १४ । अज्जसेवी १५ ।

४ स्थाना०
 उद्देशः २
 प्रतिसंली-
 नतादिः
 सू० २७८
 दीनादि-
 प्रकाराः
 सू० २७९

॥ २०७ ॥

एवं अज्जपरियाए १६ । अज्जपरियाले १७, एवं सत्तर आलावगा १७, जहा दीणं भणिया तहा अज्जेणवि भाणि-
 यन्वा, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अज्जे णाममेगे अज्जभावे अज्जे नाममेगे अणज्जभावे अणज्जे नाममेगे अज्जभावे
 अणज्जे नाममेगे अणज्जभावे १८ (सू० २८०) चत्तारि उसभा पं० तं०—जातिसंपन्ने कुलसंपन्ने वलसंपन्ने रूवसं-
 पन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—जातिसंपन्ने जाव रूवसंपन्ने १, चत्तारि उसभा पं० तं०—जातिसंपन्ने णामं
 एगे नो कुलसंपण्णे, कुलसंपण्णे नामं एगे नो जाइसंपण्णे, एगे जातिसंपण्णेवि कुलसंपण्णेवि, एगे नो जातिसंपण्णे नो
 कुलसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे ४, २, चत्तारि उसभा पत्रता तं०—जातिसंपन्ने
 नामं एगे नो वलसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जातिसंपन्ने ४, ३, चत्तारि उसभा पं० तं०—जाइसंपन्ने
 नामं एगे नो रूवसंपन्ने ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जातिसंपन्ने नामं एगे नो रूवसंपन्ने, रूवसंपन्ने णाममेगे
 ह ४, ४, चत्तारि उसभा पं० तं०—कुलसंपन्ने नामं एगे नो वलसंपन्ने ह ४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 कुलसंपन्ने नाममेगे नो वलसंपन्ने ह ४, ५, चत्तारि उसभा पं० तं०—कुलसंपन्ने णाममेगे नो रूवसंपन्ने, ह ४, एवामेव
 चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—कुल० ह ४, ६, चत्तारि उसभा पं० तं०—वलसंपन्ने णामं एगे नो रूवसंपण्णे ४ ह
 एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पणत्ता तं०—वलसंपण्णे नाममेगे ४, ७ । चत्तारि हत्थी पं० तं०—भदे मंदे मिते संकिन्ने,
 एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—भदे मंदे मिते संकिन्ने, चत्तारि हत्थी पं० तं०—भदे णाममेगे भइमणे, भदे
 णाममेगे मंदमणे, भदे णाममेगे मियमणे, भदे नाममेगे संकिन्मणे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—भदे णाम-

सूत्राणि नेयानि, तथा आर्यभावः क्षायिकादिज्ञानादियुक्तः अनार्यभावः क्रोधादिमानिति । पुरुषजातप्रकरणमेव दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकार्थोपेतमा विकथासूत्रादभिधीयते, पाठसिद्धं चैतत्, नवरं ऋषभा-त्रयीवर्द्धाः जातिः-गुणवन्मातृकत्वं कुलं-गुणत्रयसितृकत्वं वलं-भारवहनादिसामर्थ्यं रूपं-शरीरसौन्दर्यमिति, पुरुषास्तु स्वयं भावयितव्याः, २, अनन्तर-दृष्टान्तसूत्राणि तु सपुरुषदार्ष्टान्तिकानि जात्यादीनि चत्वारि पदानि भुवि विन्यस्य पण्णां द्विकसंयोगानां 'जाइसंपन्ने नो कुलसंपन्ने' इत्यादिना स्थानभङ्गक्रमेण पडेव चतुर्भङ्गिकाः कृत्वा समवसेयानि । हस्तिसूत्रे भद्रादयो हस्तिविशेषा वक्ष्यमाणलक्षणा यनादिविशेषिताश्च, यदाह—“भद्रो मन्दो मृगश्चेति, विशेषास्त्रिविधा गजाः । वनप्रचार १ सारूप्य २, सत्त्वभेदोपलक्षिताः ३ ॥ १ ॥” इति, तत्र भद्रो हस्ती भद्र एव धीरत्वादिगुणयुक्तत्वात्, मन्दो मन्द एव धैर्यवेगादिगुणेषु मन्दत्वात्, मृगो मृग एव तनुत्वभीरुत्वादिना, सङ्कीर्णः किञ्चिद् भद्रादिगुणयुक्तत्वात् सङ्कीर्ण एवेति, पुरुषोऽप्येवं भावनीयः, उत्तरसूत्राणि तु चत्वारि सदार्ष्टान्तिकानि, भद्रादिपदानि चत्वारि तदधः क्रमेण चत्वार्येव भद्रमनःप्रभृतीनि च विन्यस्य “भदे नामं एगे भद्रमणे” इत्यादिना क्रमेण समवसेयानि, तत्र भद्रो जाल्याकाराभ्यां प्रशस्ततथा भद्रं मनो यस्याथवा भद्रस्येव मनो यस्य स तथा धीर इत्यर्थः, मन्दं मन्दस्येव वा मनो यस्य स तथा, नाल्यन्तधीरः, एवं मृगमना भीरुरित्यर्थः, सङ्कीर्णमना भद्रादिचित्रलक्षणोपेतमना विचित्रचित्त इत्यर्थः, पुरुषास्तु वक्ष्यमाणभद्रादिलक्षणानुसारेण प्रशस्ताप्रशस्तस्वरूपा मन्तव्या इति, भद्रादिलक्षणमिदम्—‘महु’गाथा, मधुगुटिकेव-क्षौद्रवटिकेव पिङ्गले-पिङ्गे अक्षिणी-लोचने यस्य स तथा, अनुपूर्वेण-परिपाठ्या

भ । मं । मृ । सं ।

भ । मं । मृ । सं ।

सुष्ठु जातः—उत्पन्नो यः सोऽनुपूर्वसुजातं, स्वजात्युचितकालक्रमजातो हि त्रलरूपादिगुणयुक्तो भवति स चासौ दीर्घलाङ्गु-
लश्च-दीर्घपुच्छ इति स तथा, अनुपूर्वेषु वा स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरलक्षणेन सुजातं दीर्घं लाङ्गुलं यस्य स तथेति, पुरतः—
अग्रभागे उदग्रः—उन्नतः तथा धीरः—अक्षोभः तथा सर्वाण्यङ्गानि सम्यक्—प्रमाणलक्षणोपेतत्वेन आहितानि—व्यवस्थितानि
यस्य स सर्वाङ्गसमाहितो भद्रो नाम गजविशेषो भवतीति, 'चल'गाहा, चलं—श्लथं त्रहलं—स्थूलं वियमं—त्रलियुक्तं चर्म यस्य
स तथा, स्थूलशिराः, स्थूलकेन 'पेण'त्ति पेचकेन पुच्छमूलेन युक्तः स्थूलनखदन्तवाली, हरिपिद्मललोचनः—सिंहवत्
पिङ्गाक्षो मन्दो गजविशेषो भवतीति, 'तणु'गाहा, तनुकः—कृशः तनुग्रीवः तनुत्वक्—तनुचर्मा तनुकदन्तनखवालः,
भीरुः—भयशीलः स्वभावतस्त्रस्तो भयकारणवशात् स्तब्धकर्णकरणादिलक्षणोपेतो भीत एव उद्धिन्नः कष्टविहारादावुद्वेग-
वान् स्वयं त्रस्तः परानपि त्रासयतीति त्रासी च. भवेन्मृगो नाम गजभेद इति, 'एणसि गाहा' 'भद्रो गाहा' कण्ठ्ये,
तथा "दंतेहि हणइ भद्रो मंदो हत्येण आहणइ हत्थी । गत्ताधरेहि य मिओ, संकिन्नो सव्यओ हणइ ॥ १ ॥" इति,
अनन्तरं संकीर्णः सङ्कीर्णमना इत्यत्र मनःस्वरूपमुक्तमथ वाचःस्वरूपभणनाय विकथाकथाप्रकरणमाह—

चत्तारि विकहातो पं०, तं०—इत्थिकहा भत्तकहा देसकहा रायकहा, इत्थिकहा चउब्बिहा पं० तं०—इत्थीणं जाइ-
कहा इत्थीणं कुलकहा इत्थीणं रूवकहा इत्थीणं णेवत्थकहा, भत्तकहा चउब्बिहा पं० तं०—भत्तस्स आवाकहा भ-
त्तस्स णिव्वाकहा भत्तस्स आरंभकहा भत्तस्स निट्ठाणकहा, देसकहा चउब्बिहा पं० तं०—देसविट्ठिकहा देसयिक-

१ भद्रो दन्तैहन्ति मन्द्रो हस्तेगाहंति हस्ती गात्राधराभ्यां च मृगः संकीर्णः तर्धहन्ति ॥ १ ॥

पफहा देसच्छंदकहा देसनेवत्थकहा, रायकहा चउव्विहा पं० तं०—रत्तो अतिताणकहा रत्तो निज्जाणकहा रत्तो
 वलवाहणकहा रत्तो कोसकोट्टागारकहा, चउव्विहा धम्मकहा पं० तं०—अक्खेवणी विक्खेवणी संवेयणी निव्वेगणी,
 अक्खेवणी कहा चउव्विहा पं० तं०—आयारअक्खेवणी ववहारअक्खेवणी पत्तित्तिअक्खेवणी दिट्ठिवातअक्खेवणी, विक्खे-
 वणी कहा चउव्विहा पं० तं०—ससमयं कहेइ, ससमयं कहित्ता परसमयं कहेइ १, परसमयं कहेत्ता ससमयं ठावत्तित्ता
 भवत्ति २, सम्मावातं कहेइ सम्मावातं कहेत्ता मिच्छावातं कहेइ ३ मिच्छावातं कहेत्ता सम्मावातं ठावत्तित्ता भवत्ति
 ४, संवेगणी कथा चउव्विहा पं० तं०—इह्लोगसंवेगणी परलोगसंवेगणी आतसरिरसंवेगणी परसरिरसंवेगणी,
 णिव्वेगणीकहा चउव्विहा पं० तं०—इह्लोगे दुच्चिन्ना कम्मा इह्लोगे दुहफलविवागसंजुत्ता भवंत्ति १, इह्लोगे दु-
 चिन्ना कम्मा परलोगे दुहफलविवागसंजुत्ता भवंत्ति २, परलोगे दुच्चिन्ना कम्मा इह्लोगे दुहफलविवागसंजुत्ता भवंत्ति ३,
 परलोगे दुच्चिन्ना कम्मा परलोये दुहफलविवागसंजुत्ता भवंत्ति ४, इह्लोगे सुच्चिन्ना कम्मा इह्लोगे सुहफलविवागसं-
 जुत्ता भवंत्ति १, इह्लोगे सुच्चिन्ना कम्मा परलोगे सुहफलविवागसंजुत्ता भवंत्ति २ एवं चउभंगो ४ (सू० २८२)

सुगमम्, नवरं, विरुद्धा संयमवाधकत्वेन कथा-वचनपद्धतिर्विकथा, ततः स्त्रीणां स्त्रीपु वा कथा स्त्रीकथा, इयं च
 कथेत्युक्तापि स्त्रीविषयत्वेन संयमविरुद्धत्वाद्विकथेति भावनीयेति, एवं भक्तस्य-भोजनस्य, देशस्य-जनपदस्य, राज्ञो-
 नृपस्येति, ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमाया या प्रशंसा निन्दा वा सा जाल्या जातेर्वा कथेति जातिकथा, यथा—‘धिन्ना-
 ह्मणीर्धवाभावे, या जीवन्ति मृता इव । धन्या मन्ये जने शूद्रीः, पतिलक्षेऽप्यनिन्दताः ॥ १ ॥’ इति, एवं उग्रादिकुलो-

सन्नामन्यतमाया यत् प्रशंसादि सा कुलकथा, यथा—‘अहो चीलुक्यपुत्रीणां, साहसं जगतोऽधिकम् । पर्युर्नृत्यो
 विशन्त्यसौ, याः प्रेमरहिता अपि ॥ १ ॥’ इति, तथा अन्धीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपस्य यत्प्रशंसादि सा रूपकथा,
 यथा—‘चन्द्रवक्त्रां सरोजाक्षी, सद्गीः पीनघनस्तनी । किं लाटी नो मता साऽस्य, देवानामपि दुर्लभा ? ॥ १ ॥’ इति,
 तासामेव अन्यतमायाः कच्छावन्धादिनेपथ्यस्य यत्प्रशंसादि नेपथ्यकथेति, यथा—‘धिमारीरौदीच्या बहुवसनाच्छा-
 दिताङ्गलतिकत्वात् । यद्यूवनं न यूनां चक्षुर्मोदाय भवति सदा ॥ १ ॥’ इति, स्त्रीकथायां चैते दोषाः—‘आयप-
 रमोहुदीरणं उड्डाहो सुत्तमाइपरिहाणी । वंभवयस्स अगुत्ती पसंगदोसा य गमणादी ॥ १ ॥’ उन्निष्कमणादय इत्यर्थः,
 तथा शाकघृतादीन्येतावन्ति तस्यां रसवत्यामुपयुज्यन्त इत्येवंरूपा कथा आवापकथा, एतावन्तस्तत्र पक्कापकान्नभेदा
 व्यञ्जनभेदा वेति निर्वापकथेति, तित्तिरादीनामियतां तत्रोपयोग इत्यारम्भकथा, एतावत् द्रविणं तत्रोपयुज्यत इति
 निष्ठानकथेति, उक्तञ्च—‘सागधयादावादो पक्कापको य होइ निव्वावो । आरंभ तित्तिराई णिष्ठानं जा सयसहस्सं ॥ १ ॥’
 इति, इह चामी दोषाः—‘आहारमन्तरेणवि गेहीओ जायए सइगालं । अजिइदिय ओदरियावाओ उ अणुन्नदोसा य
 ॥ २ ॥’ इति, तथा देशे मगधादौ विधिः—विरचना भोजनमणिभूमिकादीनां भुज्यते वा यद्यत्र प्रथमतयेति देशविधिस्त-
 त्कथा देशविधिकथा, एवमन्यत्रापि, नवरं, विकल्पः—सस्यनिष्पत्तिः, वप्रकूपादिदेवकुलभवनादिविशेषश्चेति, छन्दो-

१ आत्मपरयोर्मोहोदीरणा उद्गाहः सूत्रादिपरिहाणिः ब्रह्मव्रतस्यागुप्तिः प्रसंगदोषा उन्निष्कमणं च ॥ १ ॥ २ साकघृतादिरागापः पक्कापकच भमति निर्वापः ।
 तित्तिराचारंभः यावच्छतसहस्रादि निष्ठानं ॥ १ ॥ ३ आहारमन्तरेणापि गृह्या सांगारं जायते अजितेन्नियता औदरिकादस्तु अनुग्रादोप्य ॥ १ ॥

गम्यागम्यविभागो यथा लाटदेशे मातुलभगिनी गम्या अन्यत्रागम्येति, नेपथ्यं-स्त्रीपुरुषाणां वेपः स्वाभाविको विभूषाप्र-
 ल्यश्चेति, इह दोषाः—“रागद्वीसुप्पत्ती स्रपक्खपरपक्खओ य अहिगरणं । बहुगुण इमोत्ति देसो सोउं गमणं च अ-
 नेसिं ॥ १ ॥” इति, तथा अतियानं-नगरादौ प्रवेशस्तत्कथा अतियानकथा, यथा—“सियंसिंधुरखंधगओ सियचमरो
 सेयछत्तन्नणहो । जणणयणकिरणसेओ एसो पविसइ पुरे राया ॥ १ ॥” इति, एवं सर्वत्र, नवरं-निर्याणं-निर्गमः,
 तत्कथा यथा—“वज्जंताउज्जममंदंबदिसइं मिलंतसामंतं । संखुद्धसेन्नमुद्धुयच्चिंधं नयरा निवो नियइ ॥ १ ॥” वलं-
 हस्त्यादि वाहनं-वेगसरादि, तत्कथा यथा—“हेसंतहयं गजंतमयगलं घणघणंतरहलक्खं । कस्सउन्नस्सवि सेन्नं णिन्ना-
 सियसत्तुसिन्नं भो ! ॥ १ ॥” कोशो-भाण्डागारं कोष्ठागारं-धान्यागारमिति, तत्कथा यथा—“पुरिसपरंपरपत्तेण भरि-
 यविस्संभरेण कोसेणं । णिज्जियेसमणेणं तेण समो को निवो अन्नो ? ॥ १ ॥” इति, इह चैते दोषाः—“चारिय चोरा
 १ भिमरे २ हिय ३ मारिय ४ संक काउकामा वा । मुत्तामुत्तोहाणे करेज्ज वा आससपओगं ॥ १ ॥” भुक्तभोगोऽ-
 भुक्तभोगो वा अवधावनं कुर्यादित्यर्थः । आक्षिप्यते-मोहात् तत्त्वं प्रत्याकृष्यते श्रोताऽनयेत्याक्षेपणी, तथा विक्षिप्यते-

* १ रागद्वेषोत्पत्तिः स्वपक्षपरपक्षाभ्यामधिकरणं च एष बहुगुणो देश इति श्रुत्वाऽन्येषां गमनं च ॥ १ ॥ २ सितखिन्दुरस्कन्धगतः सितचामरः सितच्छत्रच्छन-
 नभाः जननयनकिरणधेत एष प्रविशति पुरे राजा ॥ १ ॥ ३ वाद्यमानयुधं अमंदंबंदिशब्दं मीलस्सामन्तं संधुन्धसैन्यं उद्धूतचिह्नं नगराद्रूपो निर्गच्छति ॥ १ ॥ ६
 द्वेषद्वयं गर्जद्वजं घनघनायमानरथलक्षं कस्यान्यस्यापि सैन्यं निर्नाशितशत्रुसैन्यं भोः ! ॥ १ ॥ ४ पुरुषपरम्परया प्राप्तेन श्रुततमप्रविशेन कोशागारेण । निर्जितधे-
 श्रमणेन तेन समोऽन्यः को द्रुपः ? ॥ १ ॥ ५ चारिकचौरांभिमर्तया हते मारिते शङ्का कर्तुकामा वा । भुक्ताभुक्तयोरवधावनं कुर्यादांशांसाप्रयोगं वा ॥ १ ॥

सन्मार्गात् कुमागं कुमार्गाद्वा सन्मार्गं श्रोताऽनयेति विक्षेपणी, संवेगयति-संवेगं करोतीति संवेद्यते वा-संवेद्यते सं-
वेज्यते वा-संवेगं ग्राह्यते श्रोताऽनयेति संवेदनी संवेजनी वेति, निर्विद्यते-संसारादेर्निर्विद्यणः क्रियते अनयेति निर्विद-
नीति, आचारो-लोचात्तानादिस्तलकाशनेन आक्षेपणी आचाराक्षेपणीति, एवमन्यत्रापि, नवरं व्यवहारः-कथञ्चिदाप-
न्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणः, प्रज्ञप्तिः-संशयापन्नस्य श्रोतुर्मधुरवचनैः प्रज्ञापनं, दृष्टिवादः-श्रोत्रपेक्षया नयानुसा-
रेण सूक्ष्मजीवादिभावकथम्, अन्ये त्वभिदधति-आचारादयो ग्रन्था एव परिगृह्यन्ते, आचाराद्यभिधानादिति, अस्या-
श्चायं रसः-“विज्ञाचरणं च तवो पुरिसक्कारो य समिद्गुत्तीओ । उवइस्सइ खलु जं सो कहाएँ अक्खेवणीइ रसो
॥ १ ॥” इति, स्वसमयं-स्वसिद्धान्तं कथयति, तद्गुणानुद्धीपयति पूर्वं, ततस्तं कथयित्वा परसमयं कथयति, तद्गोपान्
दर्शयतीत्येका, एवं परसमयकथनपूर्वकं स्वसमयं स्थापयिता-स्वसमयगुणानां स्थापको भवतीति द्वितीया, ‘सम्मावा-
य’मित्यादि, अस्यायमर्थः-परसमयेष्वपि घुणाक्षरन्यायेन यो यावान् जिनागमतत्त्ववादसदृशतया सम्यग्-अविपरी-
ततत्त्वानां वादः सम्यग्वादः तं कथयति, तं कथयित्वा तेज्ज्वेव यो जिनप्रणीततत्त्वात् विरुद्धत्वान्मिथ्यावादस्तं दोष-
दर्शनतः कथयतीति तृतीया, परसमयेष्वेव मिथ्यावादं कथयित्वा सम्यग्वादं स्थापयिता भवतीति चतुर्थी, अथवा स-
म्यग्वादः-अस्तित्वं, मिथ्यावादो-नास्तित्वं, तत्र आस्तिकवादिदृष्टीरुक्त्वा नास्तिकवादिदृष्टीर्भणतीति तृतीया, एतद्वि-
पर्यया चतुर्थीति, इहलोको-मनुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगनी इहलोकसंवेगनी, सर्वमिदं मानुपत्वमसारमधुवं कद-

१ विद्याचरणं च तपः पुरुषकारश्च समितिगुप्तयः । उपदिश्यते सल्ल यत् स कथाया आक्षेपण्या रताः ॥ १ ॥

लीलम्भसमानमित्यादिरूपा, एवं परलोकसंवेदनी देवादिभवस्वभावकथनरूपा—देवा अपीर्ष्याविपादभयवियोगादिदुःखै-
रभिभूताः, किं पुनस्तिर्यगादय इति, आत्मशरीरसंवेगनी यदेतदस्मदीयं शरीरमेतदशुचि अशुचिकारणजातमशुचिद्वार-
विनिर्गतमिति न प्रतिबन्धस्थानमित्यादिकथनरूपा, एवं परशरीरसंवेगनी, अथवा परशरीरं—मृतकशरीरमिति, इह-
लोके दुश्चीर्णानि—चौर्यादीनि कर्माणि—क्रिया इहलोके दुःखमेव कर्मद्रुमजन्यत्वात् फलं दुःखफलं तस्य विपाकः—अनु-
भवो दुःखफलविपाकस्तेन संयुक्तानि दुःखफलविपाकसंयुक्तानि भवन्ति चौरादीनामिवेत्येका, एवं नारकाणामिवेति
द्वितीया, आ गर्भात् व्याधिदारिद्र्याभिभूतानामिवेति तृतीया, प्राकृताशुभकर्मोत्पन्नानां नरकप्रायोग्यं वभ्रतां काक-
गृध्रादीनामिव चतुर्थीति, 'इहलोए सुचिन्ने'त्यादि चतुर्भङ्गी तीर्थकरदानदातृ १ सुसाधु २ तीर्थकर ३ देवभवस्थतीर्थ-
करादीना ४ मिव भावनीयेति ॥ उक्तो वाग्बिशेषोऽधुना पुरुषजातप्रधानतया कायविशेषमाह—

तदेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—किसे गाममेगे दढे दढे गाममेगे दढे गाममेगे दढे
चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—किसे गाममेगे दढे दढे गाममेगे दढे गाममेगे दढे गाममेगे दढे
गाममेगे दढसरीरे ४ ॥ चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—किससरीरस्स नाममेगस्स गणदंसणे समुप्पज्जति
णो दढसरीरस्स दढसरीरस्स गाम एगस्स गणदंसणे समुप्पज्जति णो किससरीरस्स एगस्स किससरीरस्सवि
गणदंसणे समुप्पज्जति दढसरीरस्सवि एगस्स नो किससरीरस्स गणदंसणे समुप्पज्जति णो दढसरीरस्स (सू० २८३)
चउहिं ठाणेहिं निगंथाण वा निगंथीण वा अहिंस समयंसि अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पज्जिउकामेवि न समुप्पज्जेज्जा, तं०

—अभिव्यक्तं अभिव्यक्तमिच्छिकं भक्तकं देसकं रायकं कहेता भवति १, विवेगेण विउत्सगेणं णो सम्ममप्याणं भाविता भवति २ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयसि णो धम्मजागरितं जागरविता भवति ३, फासुयस्स एसणिज्जस्स वंउत्स सासुदाणियस्स णो सम्मं गवेसिता भवति ४, इत्थेहिं चउहिं ठाणेहिं निगंयाण वा जाव नो ससुप्पजेज्जा । चउहिं ठाणेहिं नित्तंथाण वा निगंथीण वा अतिसेसे णाणदंसणे ससुप्पज्जित्तकाने ससुप्पजेज्जा, वं०—इत्थीकं भक्तकं देसकं रायकं नो कहेत्ता भवति, विवेगेण विउत्सगेणं सम्ममप्याणं भायेवा भवति, पुव्वरत्तावरत्तकालसमयसि धम्मजागरियं जागरविता भवति, फासुयस्स एसणिज्जस्स वंउत्स सासुदाणियस्स सम्मं गवेसिया भवति, इत्थेहिं चउहिं ठाणेहिं निगंयाण वा निगंथीण वा जाव ससुप्पजेज्जा (सू० २८४)

‘चत्तारि पुरिसे’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं कृशः-तदुशरीरः पूर्वं पश्चादपि कृश एव अथवा कृशो भावेन हीनसत्त्वादित्वात् पुनः कृशः शरीरादिभिरेवं दृढोऽपि विपर्ययादिति, पूर्वसूत्रार्थविशेषाश्रितमेव द्वितीयं सूत्रं, तत्र कृशो भावतः, शेषं सुगमं । कृशस्यैव चतुर्भङ्गा ज्ञानोत्पादमाह—‘चत्तारी’त्यादि व्यक्तं, किन्तु कृशशरीरस्य विचित्रतपसा भावितस्य शुभपरिणामसम्भवेन तदावरणक्षयोपशमादिभावात् ज्ञानञ्च दर्शनञ्च ज्ञानदर्शनं ज्ञानेन वा सह दर्शनं ज्ञानदर्शनं छाद्यस्थिकं कैवलिकं वा तत्समुत्पद्यते, न दृढशरीरस्य, तस्य हि उपचितत्वेन बहुमोहतया तथाविधशुभपरिणामाभावेन क्षयोपशमाद्यभावादित्येकः, तथाऽमन्दसंहननस्याल्पमोहस्य दृढशरीरस्यैव ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते, स्वस्थशरीरतया मनःस्वास्थ्येन शुभपरिणामभावतः क्षयोपशमादिभावात् न कृशशरीरस्यास्वास्थ्यमिति द्वितीयः, तथा कृशस्य दृढस्य वा तदु-

लयते विशिष्टसंहननस्याल्पमोहस्योभयथापि शुभपरिणामभावात् कृशात्वहृदत्वे नापेक्षत इति तृतीयः, चतुर्थः सुज्ञानः ।
 ज्ञानदर्शनयोरुत्सादः उक्तोऽधुना तद्ब्याघात उच्यते, तत्र—‘चउही’त्यादि सूत्रं स्फुटं, परं निर्मन्थीग्रहणात् स्त्रिया अपि
 केवलमुत्पद्यत इत्याह, ‘अस्मिन्नि’ति अस्मिन् प्रत्यक्ष इवानन्तरप्रत्यासन्ने समये ‘अइसेसे’त्ति शेषाणि—मत्यादिचधुर्दर्श-
 नादीनि अतिक्रान्तं सर्वावबोधोपादिगुणैर्यत्तदतिशेषमतिशयत्केवलमित्यर्थः समुत्पत्तुकाममपीतीहैवार्थो द्रष्टव्यः, ज्ञानादे-
 रभिलाषाभावात्, कथयितेति शीलार्थिकस्तृन् तेन द्वितीया न विरुद्धेति, ‘चिवेकेने’ति अशुद्धादित्यागेन ‘विउरसगगे-
 ण’ति कायव्युत्सर्गेण पूर्वरात्रश्च—रात्रेः पूर्वो भागो अपररात्रश्च—रात्रेरपरो भागः तावेव कालः स एव समयः—अत्रसरो
 जागरिकायाः पूर्वरात्रापररात्रकालसमयस्तस्मिन् कुटुम्बजागरिकाव्यवच्छेदेन धर्मप्रधाना जागरिका—निद्राक्षयेण बोधो
 धर्मजागरिका, भावप्रत्युपेक्षेत्यर्थो, यथा—“किं कथं किं वा सेसं किं करणिज्जं तवं च न करेमि । पुञ्जावरत्तकाले जाग-
 रओ भावपडिलेहा ॥ १ ॥” इति, अथवा—“को मम कालो? किमेयस्त उचियं? असारा विसया नियमगामिणो विर-
 सावसाणा भीसणो मच्चू ॥१॥” इत्यादिरूपा विभक्तिपरिणामात् तथा जागरिता—जागरको भवति, अथवा धर्मजागरिकां
 जागरिता—कर्त्तेति द्रष्टव्यमिति, तथा प्रगता असवः—उच्छ्वासादयः प्राणा यस्मात् स प्रासुको—निर्जावस्तस्य एव्यते-
 गवेप्यते उद्गमादिदोपरहिततयेत्येपणीयः—कल्प्यस्तस्य उञ्छयते—अल्पाल्पतया गृह्यत इरयुञ्छो—भक्तपानादित्तस्य समु-

१ किं कृतं किं वा शेषं किं करणीयं च तपध न करोमि पूर्वोपररात्रकाले जाग्रतो भावप्रतिष्ठेयता ॥ १ ॥ २ को को वा मम कालः ! किमेतस्योचियं ! अ-
 घात विपया नियमगामिनो विरसावसानाः भीषणो मच्चू ॥ १ ॥

—अभिव्यक्त्या अभिव्यक्त्या कथं भक्तकं देसकं रायकं कहेता भवति १, विवेगेण विउत्सगेणं जो सम्मम्पणं भाविता भवति २ पुब्बरत्तावरत्तकालसमयसि जो धम्मजागरितं जागरतिता भवति ३, फासुयस्स एसणिज्जस्स उंछस्स सामुदाणियस्स जो सम्मं गवेसिता भवति ४, इच्छेतेहिं चउहिं ठाणेहिं निगंथाण वा जाव नो समुप्प- ज्ञेज्जा । चउहिं ठाणेहिं निगंथाण वा निगंथीण वा अतिसेसे णाणदंसणे समुप्पज्जिउकामे समुप्पज्जेज्जा, तं०—इत्यीकं भक्तकं देसकं रायकं नो कहेता भवति, विवेगेण विउत्सगेणं सम्मम्पणं भावेता भवति, पुब्बरत्तावरत्तकालसमयसि धम्मजागरियं जागरतिता भवति, फासुयस्स एसणिज्जस्स उंछस्स सामुदाणियरस सम्मं गवेसिया भवति, इच्छेपहिं चउहिं ठाणेहिं निगंथाण वा जाव समुप्पज्जेज्जा (सू० २८४)

‘चत्तारि पुरिसे’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं कृशः—तनुशरीरः पूर्वं पञ्चादपि कृश एव अथवा कृशो भावेन हीनसत्त्वा- दित्वात् पुनः कृशः शरीरादिभिरेवं दृढोऽपि विपर्ययादिति, पूर्वसूत्रार्थविशेषाश्रितमेव द्वितीयं सूत्रं, तत्र कृशो भावतः, श्रेयं सुगमं । कृशस्यैव चतुर्भङ्ग्या ज्ञानोत्सादमाह—‘चत्तारी’त्यादि व्यक्तं, किन्तु कृशशरीरस्य विचित्रतपसा भावितस्य शुभपरिणामसम्भवेन तदावरणक्षयोपशमादिभावात् ज्ञानञ्च दर्शनञ्च ज्ञानदर्शनं ज्ञानेन वा सह दर्शनं ज्ञानदर्शनं छा- द्मस्थिकं कैवलिकं वा तत्समुत्पद्यते, न दृढशरीरस्य, तस्य हि उपचितत्वेन बहुमोहतया तथाविधशुभपरिणामाभावेन क्षयोपशमाद्यभावदित्येकः, तथाऽमन्दसंहननस्याल्पमोहस्य दृढशरीरस्यैव ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते, स्वस्यशरीरतया मनःस्वा- स्थेन शुभपरिणामभावतः क्षयोपशमादिभावात् न कृशशरीरस्यास्वास्थ्यादिति द्वितीयः, तथा कृशस्य दृढस्य वा तद-

ध्यते, आपाढस्य पौर्णमास्या अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपदेवमन्यत्रापि, नवरमिन्द्रमहः-अश्वयुक्पौर्णमासी, सुग्रीष्मः-
 चैत्रपौर्णमासीति, इह च यत्र विषये यतो दिवसान्महामहाः प्रवर्तन्ते तत्र तद्विवसात् स्वाध्यायो न विधीयते महस-
 मासिदिनं यावत्, तच्च पौर्णमास्येव, प्रतिपदस्तु क्षणानुवृत्तिसम्भवेन वर्ज्यन्त इति, उक्तं च-“आसाढी इंदमहो क-
 त्तिय सुगिम्हए य वोद्धव्वो । एए महामहा खलु सव्वेसिं जाव पाडिवया ॥ १ ॥” इति, अकालस्वाध्याये चामी दोषाः
 -“सुयणांमि अभत्ती लोगविरुद्धं पमत्तछलणा य । विज्जासाहणेगुन्नधम्मया एव मा कुणसु ॥ १ ॥” इति, वि-
 द्यासाधनवैगुण्यसाधर्म्येणैवेत्यर्थः, प्रथमा सन्ध्या अनुदिते सूर्ये पश्चिमा-अस्तमयसमये । उक्तविपर्ययसूत्रं कण्ठ्यं, किन्तु
 ‘पुव्वण्हे अवरण्हे’ति दिनस्याद्यचरमप्रहरयोः ‘पओसे पच्चूसे’ति रात्रेरिति । स्वाध्यायप्रवृत्तस्य च लोकस्थितिपरि-
 ज्ञानं भवतीति तामेव प्रतिपादयन्नाह-‘चउच्चिहे’त्यादि, लोकस्य-क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः-व्यवस्था लोकस्थितिः, आ-
 काशप्रतिष्ठितो वातो-धनवाततनुवातलक्षणः, उदधिः-धनोदधिः, पृथिवी-रत्नप्रभादिका, त्रसा-द्धीन्द्रियादयस्ते पुनर्ये
 रत्नप्रभादिपृथ्वीष्वप्रतिष्ठितास्तेऽपि विमानपर्वतादिपृथिवीप्रतिष्ठितत्वात् पृथिवीप्रतिष्ठिता एव, विमानपृथिवीनां चाका-
 शादिप्रतिष्ठितत्वं यथासम्भवमवसेयम्, अविषक्षा वेह विमानादिगतदेवादित्रसानामिति, स्यावरास्त्विह वादरवनस्य-
 त्यादयो ग्राह्याः, सूक्ष्माणां सकललोकप्रतिष्ठितत्वात्, शेषं सुगममिति । अनन्तरं त्रसाः प्राणा उक्ताः, अधुना त्रसप्रा-

१ आपाढी इन्द्रमहः कार्तिकः सुग्रीष्मे बोद्धव्याः एते महामहाः खलु सर्वेषां यावत्प्रतिपदः ॥ १ ॥ २ श्रुतशानेऽग्निकः लोकविरुद्धता प्रमत्तछलना च
 विद्यासाधनवैगुण्यधर्मता इति मा कुरु ॥ १ ॥

दाने-भिक्षणे याच्याया भवः सामुदानिकः तस्य नो सम्यगवेपयिता-अन्वेष्टा भवति, इत्येवंप्रकारैः-एतैरनन्तरोदितै-
रित्यादि निगमनम्, एतद्विपर्ययसूत्रं कण्ठ्यं । निर्ग्रन्थप्रस्ताथात्तदकृत्यनिर्पेधाय सूत्रे-

नो कल्पति निगंथाण वा निगंथीण वा चर्घां महापाडिवएहिं सज्जायं करेतए, तं०-आसाडपाडिवए इंदगइपाडि-
वए कत्तियपाडिवए सुगिण्हपाडिवए १, जो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा चर्घां संघाहिं सज्जायं करेतए, तं०-
पढमाते पच्छिमाते मज्झण्हे अढुरत्ते २ ॥ कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा चाड्फालं सज्जायं करेतए, तं०-पुब्बण्हे,
अवरण्हे पओसे पच्चूसे (सू० २८५) चउब्बिहा लोगट्ठिती पं० तं०-आगासपतिट्ठिए वाते वातपतिट्ठिए उदधी
उदधिपतिट्ठिया पुढवी पुढविपइट्ठिया तसा थावरा पाणा ४ (सू० २८६) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-तोदे नाममेगे
नोतदे नाममेगे सोवत्थी नाममेगे पधाणे नाममेगे ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-आयंतकरे नाममेगे जो परंत-
करे १ परंतकरे णाममेगे जो आतंतकरे २ एगे आतंतकरेवि ३ एगे जो आतंतकरे जो परंतकरे ४, २,
चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-आतंतमे नाममेगे नो परंतमे परंतमे नो (हू) ४, ३, चत्तारि पुरिसजाया पं०
तं०-आयंदमे नाममेगे जो परंदमे ४, ४, (सू० २८७) चउब्बिधा गरहा पं० तं०-उवसंपज्जामितेगा गरहा विति-
गिच्छामितेगा गरहा जंक्किचिमिच्छामीत्तेगा गरहा एवंपि पन्नत्तेगा गरहा (सू० २८८)

‘नो कप्पइ’त्यादिके कण्ठ्ये, केवलं महोत्सवानन्तरवृत्तित्वेनोत्सवानुवृत्त्या शेषप्रतिपद्धर्मविलक्षणतया महाप्रतिपद-
स्मात्, इह च देशविशेषरूढ्या पाडिवएहिंति निर्देशः, स्वाध्यायो-नन्यादिसूत्रविषयो वाचनादिः, अनुप्रेक्षा तु न निशि-

ध्यते, आपाढस्य पौर्णमास्या अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपदेवमन्यत्रापि, नवरमिन्द्रमहः-अश्वयुक्पौर्णमासी, सुग्रीष्मः-
 चैत्रपौर्णमासीति, इह च यत्र विषये यतो दिवसान्महामहाः प्रवर्तन्ते तत्र तद्विवसात् स्वाध्यायो न विधीयते महस-
 मासिदिनं यावत्, तच्च पौर्णमास्येव, प्रतिपदस्तु क्षणानुवृत्तिसम्भवेन वर्ज्यन्त इति, उक्तं च-“आसाढी इंदमहो क-
 त्तिय सुगिम्हए य वोद्धव्यो । एए महामहा खलु सव्वेसिं जाव पाडिवया ॥ १ ॥” इति, अकालस्वाध्याये चामी दोषाः
 -“ध्रुयणाणंमि अभत्ती लोगविरुद्धं पमत्तछलणा य । विज्जासाहणवेगुन्नधम्मया एव मा कुणसु ॥ १ ॥” इति, वि-
 द्यासाधनवैगुण्यसाधर्म्येणैवेत्यर्थः, प्रथमा सन्ध्या अनुदिते सूर्ये पश्चिमा-अस्तमयसमये । उक्तविपर्ययसूत्रं कण्ठ्यं, किन्तु
 ‘पुव्वण्हे अवरण्हे’त्ति दिनस्याद्यचरमप्रहरयोः ‘पओसे पच्चूसे’त्ति रात्रेरिति । स्वाध्यायप्रवृत्तस्य च लोकस्थितिपरि-
 ज्ञानं भवतीति तामेव प्रतिपादयन्नाह-‘चउन्विवहे’त्यादि, लोकस्य-क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः-व्यवस्था लोकस्थितिः, आ-
 काशप्रतिष्ठितो वातो-धनवाततनुवातलक्षणः, उदधिः-धनोदधिः, पृथिवी-रत्नप्रभादिका, त्रसा-द्वीन्द्रियादयस्ते पुनर्ये
 रत्नप्रभादिपृथ्वीष्वप्रतिष्ठितास्तेऽपि विमानपर्वतादिपृथिवीप्रतिष्ठितत्वात् पृथिवीप्रतिष्ठिता एव, विमानपृथिवीनां चाका-
 शादिप्रतिष्ठितत्वं यथासम्भवमवसेयम्, अविक्खा वेह विमानादिगतदेवादित्रसानामिति, स्यावरास्त्वह वादरवनस्य-
 त्यादयो ग्राह्याः, सूक्ष्माणां सकललोकप्रतिष्ठितत्वात्, शेषं सुगममिति । अनन्तरं त्रसाः प्राणा उक्ताः, अधुना त्रसप्रा-

१ आपाढी इन्द्रमहः कार्तिकः सुग्रीष्मे बोद्धव्याः एते महामहाः खलु सर्वेषां यावत्प्रतिपदः ॥ १ ॥ २ श्रुतज्ञानेऽभक्तिः लोकविरुद्धता प्रमत्तछलना च
 विद्यासाधनवैगुण्यधर्मता इति मा कुरु ॥ १ ॥

दाने-भिक्षणे याच्याया भवः सामुदानिकः तस्य नो सम्यगवेपयिता-अन्वेष्टा भवति, इत्येवंप्रकारैः-एतैरनन्तरोदितै-
रित्यादि निगमनम्, एतद्विपर्ययसूत्रं कण्ठ्यं । निर्ग्रन्थप्रस्तावात्तदकृत्यनियेधाय सूत्रे-

नो कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा चउहिं महापाडिवएहिं सज्जायं करेत्तए, तं०-आसाडपाडिवए इंदमहपाडि-
वए कत्तियपाडिवए सुगिम्हपाडिवए १, णो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा चउहिं संझाहिं सज्जायं करेत्तए, तं०-
पढमाते पच्छिमाते मज्झण्हे अट्टरत्ते २ ॥ कप्पइ निगंथाण वा चाउफालं सज्जायं करेत्तए, तं०-पुब्बण्हे,
अवरण्हे पओसे पच्चसे (सू० २८५) चउब्बिहा लोगट्ठीती पं० तं०-आगासपतिट्टिए वाते वातपतिट्टिए उदधी
उदधिपतिट्टिया पुढवी पुढविपइट्टिया तसा थावरा पाणा ४ (सू० २८६) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-तद्दे नाममेगे
नोतद्दे नाममेगे सोवत्थी नाममेगे पधाणे नाममेगे ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-आयंतकरे नाममेगे णो परंत-
करे १ परंतकरे णाममेगे णो आतंतकरे २ एगे आतंतकरेवि ३ एगे णो आतंतकरे णो परंतकरे ४, २,
चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-आतंतमे नाममेगे नो परंतमे परंतमे नो (ह) ४, ३, चत्तारि पुरिसजाया पं०
तं०-आयंदमे नाममेगे णो परंदमे ४, ४, (सू० २८७) चउब्बिवा गरहा पं० तं०-उवसंपज्जामित्तेगा गरहा किति-
गिच्छामित्तेगा गरहा जंकिंचिमिच्छामीत्तेगा गरहा एवंपि पन्नत्तेगा गरहा (सू० २८८)

‘नो कप्पइ’त्यादिके कण्ठ्ये, केवलं महोत्सवानन्तरवृत्तित्वेनोत्सवानुवृत्त्या शेषप्रतिपद्धर्मविलक्षणतया महाप्रतिपद-
स्तासु, इह च देशविशेषरूढ्या पाडिवएहिंति निर्देशः, स्वाध्यायो-नन्यादिसूत्रविषयो वाचनादिः, अनुप्रेक्षा तु न निषि-

४ स्थाना०
उद्देशः २
महाप्रति-
पदः
सू० २८५-
२८६-
२८७-
२८८

॥ २१३ ॥

ध्यते, आपाढस्य पौर्णमास्या अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपदेवमन्यत्रापि, नवरमिन्द्रमहः-अश्वयुक्पौर्णमासी, सुग्रीष्मः-
 चैत्रपौर्णमासीति, इह च यत्र विषये यतो दिवसान्महामहाः प्रवर्तन्ते तत्र तद्विवसात् स्वाध्यायो न विधीयते महस-
 माप्तिदिनं यावत्, तच्च पौर्णमास्येव, प्रतिपदस्तु क्षणानुवृत्तिसम्भवेन वर्ज्यन्त इति, उक्तं च-“आसाढी इंदमहो क-
 त्तिय सुगिम्हए य बोद्धव्वो । एए महामहा खलु सव्वेसिं जाव पाडिवया ॥ १ ॥” इति, अकालस्वाध्याये चामी दोषाः
 -“सुयणांमि अभत्ती लोगविरुद्धं पमत्तछलणा य । विज्जासाहणेवुगुन्नधम्मया एव मा कुणसु ॥ १ ॥” इति, वि-
 द्यासाधनवैगुण्यसाधर्म्येणैवेत्यर्थः, प्रथमा सन्ध्या अनुदिते सूर्ये पश्चिमा-अस्तमयसमये । उक्तविपर्ययसूत्रं कण्ठ्यं, किन्तु
 ‘पुव्वण्हे अवरण्हे’त्ति दिनस्याद्यचरमप्रहरयोः ‘पओसे पच्चूसे’त्ति रात्रेरिति । स्वाध्यायप्रवृत्तस्य च लोकस्थितिपरि-
 ज्ञानं भवतीति तामेव प्रतिपादयन्नाह-‘चउव्विह्वहे’त्यादि, लोकस्य-क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः-व्यवस्था लोकस्थितिः, आ-
 काशप्रतिष्ठितो वातो-घनवाततनुवातलक्षणः, उदधिः-घनोदधिः, पृथिवी-रत्नप्रभादिका, त्रसा-द्वीन्द्रियादयस्ते पुनर्ये
 रत्नप्रभादिपृथ्वीष्वप्रतिष्ठितास्तेऽपि विमानपर्वतादिपृथिवीप्रतिष्ठितत्वात् पृथिवीप्रतिष्ठिता एव, विमानपृथिवीनां चाका-
 शादिप्रतिष्ठितत्वं यथासम्भवमवसेयम्, अविश्वक्षा वेह विमानादिगतदेवादित्रसानामिति, स्यावरास्त्वह वादरवनस-
 त्यादयो ग्राह्याः, सूक्ष्माणां सकललोकप्रतिष्ठितत्वात्, शेषं सुगममिति । अनन्तरं त्रसाः प्राणा उक्ताः, अधुना त्रसप्रा-

१ आपाढी इन्द्रमहः कार्तिकः सुग्रीष्मे बोद्धव्याः एते महामहाः खलु सर्वेषां यावत्प्रतिपदः ॥ १ ॥ २ श्रुतज्ञानेऽभक्तिः लोकविरुद्धता प्रमत्तछलना च
 वियासाधनवैगुण्यधर्मता इति मा कुरु ॥ १ ॥

णविशेषस्य 'चत्तारी'त्यादिभिश्चतुर्भिश्चतुर्भङ्गीसूत्रैः स्वरूपं दर्शयति, कण्ठयानि चैतानि, केवलं 'तद्'सि सेवकः सन् यथैवादिश्यते तथैव यः प्रवर्त्तते स तथा, अन्यस्तु नो तथैवान्यथापीत्यर्थं इति नोतधः, तथा स्वस्तीत्याह चरति चा सौवस्तिकः प्राकृतत्वात् ककारलोपे दीर्घत्वे च सोवथी-माङ्गलिकाभिधायी मागधादिरन्यः, एतेषामेवाराध्यतया प्रधानः-प्रभुरन्य इति । 'आयंतकरे'त्ति आत्मनोऽन्तम्-अवसानं भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः, नो परस्य भवान्तकरो, धर्मदेशनानासेवकः प्रत्येकबुद्धादिः १, तथा परस्य भवान्तं करोति मार्गप्रवर्त्तनेन परान्तकरो नात्मान्तकरोऽघरम-शरीर आचार्यादिः २, तृतीयस्तु तीर्थकरोऽन्यो वा३, चतुर्थो दुष्णमाचार्यादिः४, अथवाऽऽत्मनोऽन्तं-मरणं करोतीति आत्मान्तकरः, एवं परान्तकरोऽपि, इह प्रथम आत्मवधको द्वितीयः परवधकः तृतीय उभयहन्ता चतुर्थस्त्ववधक इति, अथवाऽऽत्मतन्त्रः सन् कार्याणि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः, एवं परतन्त्रकरोऽपि, इह तु प्रथमो जिनो, द्वितीयो भिक्षुः, तृतीय आचार्यादिः, चतुर्थः कार्यविशेषापेक्षया शठ इति, अथवा आत्मतन्त्रं-आत्मायत्तं धनगच्छादि करोतीत्यात्मत-न्त्रकर एवमितरपि भङ्गयोजना स्वयमूहोति । तथा आत्मानं तमयति-खेदयतीत्यात्मतमः-आचार्यादिः, परं-शिष्यादिकं तमयतीति परतमः, सर्वत्र प्राकृतत्वादानुस्वारः, अथवा आत्मनि तमः-अज्ञानं क्रोधो वा यस्य स आत्मतमाः, एवमि-तरेऽपि, तथा आत्मानं दमयति-शमवन्तं करोति शिक्षयति वेत्यात्मदमः आचार्योऽश्वदमकादिर्वा; एवमितरेऽपि, नवरं परः-शिष्योऽश्वादिर्वा ॥ दमश्च गर्ह्यगर्हातः स्यादिति गर्हासूत्रं, तत्र गुरुसाक्षिका आत्मनो निन्दा गर्हा, तत्र उपसंपद्ये-आश्रयामि गुरुं स्वदोषनिवेदनार्थं अभ्युपगच्छामि वोचितं प्रायश्चित्तं इतीत्येवंप्रकारः परिणाम एका गेहति, गर्हात्वं

चास्योक्तपरिणामस्य गर्हायाः कारणत्वेन कारणे कार्योपचाराद् गर्हासमानफलत्वाच्च द्रष्टव्यमिति, अभिधीयते हि भगवत्याम्—“निर्गन्धे णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए [पिण्डलाभप्रतिज्ञयेत्यर्थः >, पविष्टेणं अन्नयरे अकिचट्टाणे पडिसेविए, तस्स णं एवं भवइ-इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि पडिकमामि निंदामि जाव पडिवज्जामि, तओ पच्छा थेराणं अंतियं आलोइस्सामि० से य संपट्टिए असंपत्ते अप्पणा य पुव्वमेव कालं करेज्जा से णं भंते! किं आराहए विराहए?, गोयमा! आराहए नो विराहए”त्ति, तथा ‘चित्तिगिच्छामि’त्ति वीति-विशेषेण विविधप्रकारैर्वा चिकित्तामि-प्रतिकरोमि निराकरोमि गर्हणीयान् दोषान् इतीत्येवंविकल्पात्मिका एकाऽन्या गर्हा, तत एवेति, तथा ‘जं-किंचिमिच्छामीति’त्ति यत्किञ्चनानुचितं तन्मिथ्या-विपरीतं दुष्टु मे-मम इत्येवंवासनागर्भवचनरूपा एकाऽन्या गर्हा, एवंस्वरूपत्वादेव गर्हायाः, तथा ‘एवमपी’ति अनेनापि-स्वदोषगर्हणप्रकारेणापि प्रज्ञप्ता-अभिहिता जिनैर्दोषशुद्धिरिति प्रतिपत्तिरेका गर्हा, एवंविधप्रतिपत्तेर्गर्हाकारणत्वादिति, ‘एवंपि पन्नत्तेगा गरहे’ति पाठे व्याख्यानमिदम्, ‘एवंपि पन्नत्ते एगा’ इति पाठे त्विदं-यत्किञ्चनावद्यं तन्मिथ्येत्येवं प्रतिपत्तव्यमित्येवमपि प्रज्ञप्ते-प्ररूपिते सत्येका गर्हा भवति, एवंविधप्ररूपणायाः प्रज्ञापनीयस्य गर्हाकारणत्वात्, अथवा उपसंपद्ये-प्रतिषेधाम्यहमतिचाराणित्येवं स्वदोषप्रतिपत्तिरेका

१ निर्प्रन्थो गृहपतिकुलं पिण्डादानप्रतिज्ञया प्रविष्टोऽन्यतरत् अकूलस्थानं प्रतिषेधितं, तस्यैवं भवति-इहैव तावदहमेतस्य स्थानस्थालोचयामि प्रतिकाम्यामि निन्दामि यावत्प्रतिषेधे ततः पश्चात्स्थविराणामन्तिके आलोचयिष्यामि, स च संप्रस्थितोऽसंप्राप्त आत्मना च पूर्वमेव कालं कुर्यात् त भदन्त! किमाराधको विराधकः?, गौतम! आराधको न विराधकः ॥

मरुवे ४, ७ । चत्तारि संयुक्ता पं० तं०—वामे नाममेगे वामावत्ते दाहिणावत्ते दाहिणे नाममेगे वा-
 मावत्ते दाहिणे नाममेगे दाहिणावत्ते ८ । एवामेव. चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वामे नाममेगे वामावत्ते, ह (४)
 ९ । चत्तारि धूमसिंहाओ पं० तं०—वामा नाममेगा वामावत्ता ४, १० । एवामेव चत्तारिस्थीओ पं० तं०—वामा
 णाममेगा वामावत्ता ४, ११ । चत्तारि अग्गिसिंहाओ पं० तं०—वामा णाममेगा वामावत्ता, (ह) ४, १२ । एवामेव
 चत्तारिस्थीओ पं० तं०—वामा णा० (ह) ४, १३ । चत्तारि वायमंडलिया पं० तं०—वामा णाममेगा वामावत्ता ४,
 १४, एवामेव चत्तारिस्थीओ पं० तं०—वामा णाममेगा वामावत्ता ४, १५ । चत्तारि वणसंडा पं० तं०—वामे नाम-
 मेगे वामावत्ते ४, १६, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वामे णाममेगे वामावत्ते, ४, १७ । (सू० २८९)

व्यक्तानि, केवलं अलमस्तु-निषेधो भवतु य एवमाह सोऽलमस्त्विच्यते, निषेधक इत्यर्थः, स चात्मनो दुर्णयेषु
 प्रवर्तमानस्यैको निषेधकः, अथवा 'अलमंथु'त्ति समयभाषया समर्थोऽभिधीयते, ततः आत्मनो नियेहे समर्थः कश्चि-
 दिति, एको मार्ग ऋजुरादावन्तेऽपि ऋजुः अथवा ऋजुः प्रतिभाति तत्त्वतोऽपि ऋजुरेवेति, पुरुषस्तु ऋजुः पूर्वापरका-
 लापेक्षया, अन्तस्तत्त्ववहिस्रस्त्वापेक्षया वेति, क्वचित्तु 'उज्जुनामं एगे उज्जुमणे'त्ति पाठः, सोऽपि वहिस्रस्त्वान्तस्तत्त्वापे-
 क्षया व्याख्येयः, क्षेमो नामैको मार्ग आदौ निरुपद्रवतया पुनः क्षेमोऽन्ते तथैव, प्रसिद्धितत्त्वाभ्यां वा, एवं पुरुषोऽपि
 क्रोधाद्युपद्रवरहिततया क्षेम इति, क्षेमो भावतोऽनुपद्रवत्वेन क्षेमरूप आकारेण मार्गः, पुरुषस्तु प्रथमो भावद्रव्यलिङ्ग-
 युक्तः साधुः, द्वितीयः कारणिको द्रव्यलिङ्गवर्जितः साधुरेव, तृतीयो निह्वः, चतुर्थोऽन्यतीर्थिको गृहस्थो वेति, ७,

शम्बुकाः-शङ्काः वामो वामपार्श्वव्यवस्थितत्वात् प्रतिकूलगुणत्वाद्वा, वामावर्त्तः प्रतीतः, एवं दक्षिणावर्त्तोऽपि, दक्षिणो दक्षिणपार्श्वनियुक्तत्वादनुकूलगुणत्वाद्देति, पुरुषस्तु वामः प्रतिकूलस्वभावतया वाम एवावर्त्तते-प्रवर्त्तत इति वामावर्त्तो विपरीतप्रवृत्तरेकः अन्यो वाम एव स्वरूपेण कारणवशाद् दक्षिणावर्त्तः-अनुकूलवृत्तिः, अन्यस्तु दक्षिणोऽनुकूलस्वभाव- तथा कारणवशात् वामावर्त्तः-अनुकूलवृत्तिरित्येवं चतुर्थोऽपीति, धूमशिला वामा वामपार्श्ववर्त्तितया अननुकूलस्वभा- वतया वा वामत एवावर्त्तते या तथावलनात् सा वामावर्त्ता, स्त्री पुरुषवद् व्याख्येया, कम्बुदद्यान्ते सत्यपि धूमशि- खादिदद्यान्तानां स्त्रीदाद्यान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद् भेदेनोपादानमिति ११, एवमग्निशिलापि १३, वातमण्ड- लिका-मण्डलेनोङ्कप्रवृत्तौ वायुरिति, इह च स्त्रियो मालिन्योपतापचापत्यस्वभावा भयन्तीत्यभिप्रायेण तासु धूमशिला- दिदद्यान्तत्रयोपन्यास इति, उक्तञ्च-“चपला मङ्गलसीला सिणेहपरिपूरियायि तावेइ । दीवयसिहव्य महिला लक्ष्मणसरा भयं देइ ॥ १ ॥” इति, १५, वनखण्डस्तु शिलावत्, नवरं वामावर्त्तो वामवलनेन जातत्वाद् वायुना या तथा धूममा- नत्वादिति १६, पुरुषस्तु पूर्ववदिति १७ ॥ अनुकूलस्वभावोऽनुकूलप्रवृत्तिश्चानन्तरं पुरुष उक्तः, एवंभूतञ्च निर्मग्न्यः सामान्येनानुचितप्रवृत्तावपि न स्वाचारमतिक्रामतीति दर्शयन्नाह-

चर्द्धिं ठण्हिं णिगंथे णिगंथि आलवमाणे वा संलवमाणे वा णातिक्रामति तं०-पंथं पुरुषमाणे वा १ पंथं देसमाणे वा २ असणं वा पाणं वा लाइमं वा साइमं वा वलेमाणे वा ३ दलावेमाणे वा ३ (सू० २१०) तमुक्कायस्स णं चत्तारि

१ चपला मालिनताकरणशीला ऋहपरिपूरितापि तापयति दीपकशिखेव महिला लक्ष्मणसरा भयं ददासि ॥ १ ॥

४ स्थाना-
वर्त्तः २
निर्मग्न्या
सहाला-
पादि
सू० २१०
तमस्कायः
सू० २११

नामधेज्जा पं० तं०—तमिति वा तमुक्तातेति वा अंधकारेति वा महंधकारेति वा । तमुक्तायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा
 पं० तं०—लोगंधगारेति वा लोगतमसेति वा देवंधगारेति वा देवतमसेति वा । तमुक्तायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा
 पं० तं०—वातफलिहेति वा वातफलिहलोभेति वा देवरेत्तेति वा देववृढेति वा । तमुक्ताते णं चत्तारि णं कप्पे आवरित्ता

चिट्ठति तं०—सोधम्मीसाणं सणञ्जुमारमाहिंदं (सू० २९१)

'चउही'त्यादि, स्फुटं, किन्त्वालपन्-ईपत्प्रथमतया वा जल्पन् संलपन् मिथो भाषणेन नातिक्रामति-न लङ्घयति
 निर्ग्रन्थाचारं, "एगो एगित्थिए सद्धि नेव चिट्ठे न संलवे" विशेषतः साध्व्या इत्येवंरूपं, मार्गप्रश्नादीनां पुष्टालम्बनत्वादिति,
 तत्र मार्गं पृच्छन्, प्रश्नीयसाधर्मिकगृहस्थपुरुषादीनामभावे-हे आर्ये ! कोऽस्माकमितो गच्छतां मार्गं इत्यादिना क्रमेण
 मार्गं वा तस्या देशयन्-धम्मशीले ! अयं मार्गस्ते इत्यादिना क्रमेण, अशनादि वा ददद्-धम्मशीले ! गृहाणेदमशनादी-
 त्वेवं, तथा अशनादि दापयन्, आर्ये ! दापयाम्येतत्तुभ्यं आगच्छेह गृहादावित्यादिविधिनेति । तथा तमस्कायं तम-
 इत्यादिभिः शब्दैः व्याहरन्नातिक्रामति भाषाचारं यथार्थत्वादिति तानाह-'तमुक्ताये'त्यादि सूत्रत्रयं सुगमं, नवरं तम-
 सः-अक्कायपरिणामरूपस्यान्धकारस्य कायः-प्रचयस्तमस्कायो, यो ह्यसह्याततमस्यारुणवरभिधानद्वीपस्य चाह्यवेदि-
 कान्तादरुणोदाह्यं समुद्रं द्विचत्वारिंशद्द्वयोजनसहस्राण्यवगाह्योपरितनाज्जलान्तादेकप्रदेशिकया श्रेण्या समुत्थितः
 सप्तदशैकविंशत्यधिकानि योजनशतानि ऊर्द्धमुत्पत्य ततः तिर्यक् प्रविस्तृणन् सौधम्मार्दिंश्चतुरो देवलोकानावृत्योर्द्धमपि

च ब्रह्मलोकस्य रिष्टं विमानप्रस्तटं सम्प्राप्तः; तस्य नामान्येव नामधेयानि, 'तम' इति तमोरूपत्वादितिरूपप्रदर्शने वा विकल्पे तमोमात्ररूपताभिधायकान्याद्यानि चत्वारि नामधेयानि, तथाऽपराणि चत्वार्येवात्यन्तिकतमोरूपताभिधायकानि-
नीति, लोके अयमेवान्धकारो नान्योऽस्तीदृश इति लोकान्धकारः; देवानामप्यन्धकारोऽसौ, तच्चरीरप्रभाया अपि तत्राप्रभवनादिति देवान्धकारः; अत एव ते बलवतो भयेन तत्र नश्यन्तीति श्रुतिरिति, तथाऽन्यानि चत्वारि कार्या-
श्रयाणि वातस्य परिहृणनात् परिघः-अर्गला, परिघ इव परिघः; वातस्य परिघो वातपरिघः; तथा वातं परिघवत् क्षो-
भयति हतमार्गं करोतीति-वातपरिघक्षोभः; वात एव वा परिघस्तं क्षोभयति यः स तथा, पाठान्तरेण वातपरिघोभ इति, क्वचिद्देवपरिघो देवपरिघोभ इति चाद्यपदद्वयस्थाने पठ्यते, देवानामरण्यमिव बलवद्भयेन नानानस्थानत्वाद्
यः स देवारण्यमिति, देवानां व्यूहः सागरादिसाङ्गामिकव्यूह इव यो दुरधिगम्यत्वात् स देवव्यूह इति, तमरकायस्वरूप-
प्रतिपादनायैव 'तमुक्त्वाये ण'मित्यादि सूत्रं गतार्थम्, किन्तु सौधर्मादीनावृणोत्यसौ कुकुटपञ्जरसंस्थानसंस्थितस्य तस्य
प्रतिपादनाद्, उक्तं च-"तमुक्त्वाए णं भंते! किंसंठिए पन्नत्ते?, गोयमा! अहे महग्गमूलसंठिए उप्पि कुकुडपंजरसंठिए
पन्नत्ते" ति ॥ अनन्तरं तमरकायो वचनपर्यायैरुक्तोऽधुना अर्थपर्यायैः पुरुषं निरूपयता पञ्चसूत्री गदिता

चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—संपागडपडिसेवी णाममेगे पच्छन्नपडिसेवी णाममेगे पडुप्पन्नन्दी नाममेगे गिरसरण-
णंदी णाममेगे १ । चत्वारि सेणाओ पं० तं०—जतिता णाममेगे णो पराजिणिता णाममेगे णो जतिता

१ तमरकायो भदन्त ! किंचस्थितः प्रहसो, गौतम ! अधो माहकमूलसंस्थितः उपरि कुकुटपंजरसंस्थितः ॥

एगा जतिच्चावि पराजिणित्ता एगा नो जतिच्चा नो पराजिणित्ता २ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—ज-
 तित्ता नाममेगे नो पराजिणित्ता ४, ३ । चत्तारि सेणाओ पं० तं०—जतिच्चा णामं एगा जयई जइत्ता णाममेगा
 पराजिणति पराजिणित्ता णाममेगा जयति पराजिणित्ता नाममेगा पराजिणति ४ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं०
 तं०—जइत्ता नाममेगे जयति ४, ५ । (सू० २९२)

सुगमा च, नवरं कश्चित्साधुर्गच्छवासी सम्प्रकटमेव-अगीतार्थप्रत्यक्षमेव प्रतिसेवते मूलगुणानुत्तरगुणान् वा दर्प्पतः
 कल्पेन वेति सम्प्रकटप्रतिसेवीत्येकः, एवमन्यः प्रच्छन्नं प्रतिसेवत इति प्रच्छन्नप्रतिसेवी, अन्यस्तु प्रत्युत्पन्नेन-लब्धेन
 वस्त्रशिष्यादिना प्रत्युत्पन्नो वा-जातः सन् शिष्याचार्यादिरूपेण नन्दति यः स प्रत्युत्पन्ननन्दी, अथवा नन्दनं नन्दिः-
 आनन्दः, प्रत्युत्पन्नेन नन्दिर्दयस्य स प्रत्युत्पन्ननन्दिः, तथा प्राघूर्णकशिष्यादीनामात्मनो वा निःसरणेन-गच्छादेर्निर्गमेन
 नन्दति यो नन्दिर्वा यस्य स तथा, पाठान्तरे तु प्रत्युत्पन्नं-यथालब्धं सेवते-भजते नानुचितं विवेचयतीति प्रत्युत्पन्न-
 सेवीति । 'जइत्त'त्ति जेत्री जयति रिपुवलमेका न पराजेत्री-न पराजयते-रिपुवलान्न भज्यते द्वितीया तु पराजेत्री-प-
 रेभ्यो भङ्गभाक्, अत एव नो जेत्रीति, तृतीया कारणवशादुभयस्वभावेति, चतुर्थी त्वविजिगीषुत्वादनुभयरूपेति, पुरुषः
 -साधुः स जेता परीपहाणां न तेभ्यः पराजेता-उद्विजते इत्यर्थो महावीरवदित्येको, द्वितीयः कण्डरीकवत्, तृतीयस्तु
 कदाचिज्जेता कदाचित्कर्मवशात् पराजेता शैलकरार्जिषिवत्, चतुर्थस्त्वंनुत्पन्नपरीपहः । जित्वा एकदा रिपुवलं पुनरपि
 जयतीत्येका अन्या जित्वा पराजयते-भज्यते अन्या पराजित्य-परिभज्य पुनर्जयति चतुर्थी तु पराजित्य-परिभज्यैकदा

च ब्रह्मलोकस्य रिष्टं विमानप्रसूतं सम्प्राप्तः, तस्य नामान्येव नामधेयानि, 'तम' इति तमोरूपत्वादितिरूपप्रदर्शने वा विकल्पे तमोमात्ररूपताभिधायकान्याद्यानि चत्वारि नामधेयानि, तथाऽपराणि चत्वार्येवात्यन्तिकतमोरूपताभिधायकानीति, लोके अयमेवान्धकारो नान्योऽस्तीदृश इति लोकान्धकारः, देवानामप्यन्धकारोऽसौ, तच्छरीरप्रभाया अपि तत्राप्रभवनादिति देवान्धकारः, अत एव ते बलवतो भयेन तत्र नश्यन्तीति श्रुतिरिति, तथाऽन्यानि चत्वारि कार्याश्रयाणि वातस्य परिहृननात् परिघः—अर्गला, परिघ इव परिघः, वातस्य परिघो वातपरिघः, तथा वातं परिघवत् क्षोभयति हतमार्गं करोतीति—वातपरिघक्षोभः, वात एव वा परिघस्तं क्षोभयति यः स तथा, पाठान्तरेण वातपरिक्षोभ इति, क्वचिद्देवपरिघो देवपरिक्षोभ इति चाद्यपदद्वयस्थाने पठ्यते, देवानामरण्यमिव बलवद्भयेन नाशनस्थानत्वाद् यः स देवारण्यमिति, देवानां व्यूहः सागरादिसाङ्गामिकव्यूह इव यो दुरधिगम्यत्वात् स देवव्यूह इति, तमस्कायस्वरूपप्रतिपादनायैव 'तमुक्त्वाये ण'मित्यादि सूत्रं गतार्थम्, किन्तु सौधर्मादीनावृणोत्यसौ कुकुटपद्भ्ररसंस्थानसंस्थितस्य तस्य प्रतिपादनाद्, उक्तं च—'तमुक्त्वाए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! अहे मल्लगमूलसंठिए उप्पि कुकुडपंजरसंठिए पन्नत्ते" त्ति ॥ अनन्तरं तमस्कायो वचनपर्यायैरुक्तोऽधुना अर्थपर्यायैः पुरुषं निरूपयता पञ्चसूत्री गदिता

चत्वारि पुरिसजाता पं० तं०—संपागडपडिसेवी गाममेगे पच्छन्नपडिसेवी गाममेगे पडुप्पन्नन्दी नाममेगे गिस्सरण-
णंदी गाममेगे १ । चत्वारि सेणाओ पं० तं०—जतिता गाममेगे णो पराजिणिता पराजिणिता गाममेगे णो जतिता

१ तमस्कायो भदन्त । किंसंस्थितः प्रशहो, गौतम ! अपो मल्लकमूलसंस्थितः उपरि कुकुटपंजरसंस्थितः ॥

एषा जतितावि पराजिणितावि एषा नो जतिता नो पराजिणिता २ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—ज-
 तिता नाममेगे नो पराजिणिता ४, ३ । चत्तारि सेणाओ पं० तं०—जतिता णामं एषा जयई जइत्ता णाममेगा
 पराजिणति पराजिणिता णाममेगा जयति पराजिणिता नाममेगा पराजिणति ४ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं०
 तं०—जइत्ता नाममेगे जयति ४, ५ । (सू० २९२)

सुगमा च, नवरं कश्चित्साधुर्गच्छवासी सम्प्रकटमेव-अगीतार्थप्रत्यक्षमेव प्रतिसेवते मूलगुणानुत्तरगुणान् वा दर्पितः
 कल्पेन वेति सम्प्रकटप्रतिसेवीत्येकः, एवमन्यः प्रच्छन्नं प्रतिसेवत इति प्रच्छन्नप्रतिसेवी, अन्यस्तु प्रत्युत्पन्नेन-लब्धेन
 वस्त्रशिष्यादिना प्रत्युत्पन्नो वा-जातः सन् शिष्याचार्यादिरूपेण नन्दति यः स प्रत्युत्पन्ननन्दी, अथवा नन्दनं नन्दिः-
 आनन्दः, प्रत्युत्पन्नेन नन्दिर्यस्य स प्रत्युत्पन्ननन्दिः, तथा प्राधूर्णकशिष्यादीनामात्मनो वा निःसरणेन-गच्छादेर्निर्गमेन
 नन्दति यो नन्दिर्वा यस्य स तथा, पाठान्तरे तु प्रत्युत्पन्नं-यथालब्धं सेवते-भजते नानुचितं विवेचयतीति प्रत्युत्पन्न-
 सेवीति । 'जइत्त'ति जेत्री जयति रिपुवलमेका न पराजेत्री-न पराजयते-रिपुवलान्न भज्यते द्वितीया तु पराजेत्री-प-
 रेभ्यो भङ्गभाक्, अत एव नो जेत्रीति, तृतीया कारणवशादुभयस्वभावेति, चतुर्थी त्वविजिगीपुत्वादनुभयरूपेति, पुरुषः
 -साधुः स जेता परीपहाणां न तेभ्यः पराजेता-उद्विजते इत्यर्थो महावीरवदित्येको, द्वितीयः कण्डीकवत्, तृतीयस्तु
 कदाचिजेता कदाचित्कर्मवशात् पराजेता शैलकराजर्षिवत्, चतुर्थस्त्वंनुत्पन्नपरीपहः । जित्वा एकदा रिपुवलं पुनरपि
 जयतीत्येका अन्या जित्वा पराजयते-भज्यते अन्या पराजित्य-परिभज्य पुनर्जयति चतुर्थी तु पराजित्य-परिभज्यैकदा

सर्वत्र, नवरं मेण्डविपाणं-मेपशृङ्गं, गोमूत्रिका प्रतीता, 'अवलेहणिय'ति अवलिख्यमानस्य वंशशालाकादेर्या प्रतन्वी
 त्वक् साऽवलेखनिकेति, वंशीमूलकैतनकादिसमता तु मायायास्तद्वतामनार्जवभेदात्, तथाहि-यथा वंशीमूलमतिगुपि-
 ल्वक्रमेवं कस्यचिन्मायाऽपीत्येवमल्पात्पतराल्पतमानार्जवत्वेनान्याऽपि भावनीयेति, इयं चानन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानाप्र-
 त्याख्यानावरणसञ्चलनरूपा क्रमेण ज्ञेया, प्रत्येकमित्यन्ये, तेनैवानन्तानुबन्धिन्या उदयेऽपि देवत्वादि न विरुध्यते, एवं
 मानादयोऽपि, वाचनान्तरे तु पूर्वं क्रोधमानसूत्राणि ततो मायासूत्राणि, तत्र क्रोधसूत्राणि 'चत्तारि राइओ पन्नत्ताओ, एवं
 तं०-पव्वयरार्इ पुढविरार्इ रेणुरार्इ जलरार्इ, एवामेव चउन्विहे कोहे' इत्यादि मायासूत्राणीवाधीतानीति, फलसूत्रे
 अनुप्रविष्टः-तदुदयवर्त्तीति, शिलाविकारः शैलः स चासौ स्तम्भश्च-स्थाणुः शैलस्तम्भः, एवमन्येऽपि, नवरं, अस्थि दारु
 च प्रतीतं, तिनिशो-वृक्षविशेषस्तस्य लता-कम्बा तिनिशलता, सा चाल्यन्तमृद्धीति, मानस्यापि शैलस्तम्भादिसमानता
 तद्वतो नमनाभावविशेषात् ज्ञेयेति, मानोऽध्यनन्तानुबन्ध्यादिरूपः क्रमेण दृश्यः, तत्फलसूत्रं व्यक्तं, कृमिरागे वृद्धस-
 म्रदायोऽयं-मनुष्यादीनां रुधिरं गृहीत्वा केनापि योगेन युक्तं भाजने स्थाप्यते, ततस्तत्र कृमय उत्पद्यन्ते, ते च वाता-
 भिलाषिणः छिद्रनिर्गता आसन्ना भ्रमन्तो निर्हारलाला मुञ्चन्ति ताः कृमिसूत्रं भण्यते, तच्च स्वपरिणामरागरञ्जितमेव
 भवति, अन्ये भणन्ति-ये रुधिरे कृमय उत्पद्यन्ते तान् तत्रैव मृदित्वा कचवरमुत्तार्य तद्रसे कच्चिद् योगं प्रक्षिप्य पट्ट-
 सूत्रं रञ्जयन्ति, स च रसः कृमिरागो भण्यते अनुत्तरीति, तत्र कृमीणां रागो-रञ्जकरसः कृमिरागस्तेन रक्तं कृमिराग-
 रक्तम्, एवं सर्वत्र, नवरं कर्दमो-गोवाटादीनां लञ्जनं-दीपादीनां हरिद्रा प्रतीतैवेति, कृमिरागादिरक्तवृक्षसमानता

युर्नामगोत्रादिषु कर्मसूदयगतेषु जीवो नैरयिक इति व्यपदिश्यते, उक्तं च—“नेरइए णं भंते! नेरइएषु उववज्जइ अ-
 नेरइए नेरइएषु उववज्जइ?, गोयमा!, नेरइए नेरइएषु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएषु उववज्जइ” इति, ततो नैर-
 यिकस्य संसरणम्—उत्पत्तिदेशगमनपरापरावस्थागमनं वा नैरयिकसंसारः, अथवा संसरन्ति जीवा यस्मिन्नसौ संसारो
 -गतिचतुष्टयं, तत्र नैरयिकस्यानुभूयमानगतिलक्षणः परम्परया चतुर्गतिको वा संसारो नैरयिकसंसारः, एवमन्येऽपि ॥
 उक्तरूपश्च संसार आयुषि सति भवतीति आयुःसूत्रं, तत्र एति च याति चेत्यायुः—कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभवे
 प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरेवमन्यान्यपि, उक्तरूपं चायुर्भवे स्थितिं कारयतीति भयसूत्रं, कण्ठ्यं, केवलं भवनं भवः—उत्प-
 त्तिनिरये भवो निरयभवो मनुष्येषु मनुष्याणां वा भवो मनुष्यभवः, एवमन्यावपि । भवेषु च सर्वेष्व्याहारका जीवाः
 इत्याहारसूत्रे, तत्राह्रियत इत्याहारः अश्यत इत्यशनम्—ओदनादि पीयत इति पानं—सौवीरादि खादः प्रयोजनमस्येति
 खादिमं—फलवर्गादि स्वादः प्रयोजनमस्येति स्वादिमं—ताम्बूलादि, उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो—हिङ्गवादिस्तेन सम्पन्नो-
 युक्त उपस्करसम्पन्नः, तथा उपस्करणमुपस्कृतं—पाक इत्यर्थस्तेन सम्पन्न ओदनमण्डकादिः उपस्कृतसम्पन्नः पाठान्तरेण
 नो उपस्करसम्पन्नो—हिङ्गादिभिरसंस्कृत ओदनादिः, स्वभावेन—पाकं विना सम्पन्नः—सिद्धः द्राक्षादिः स्वभावसम्पन्नः,
 ‘परिजुसिय’त्ति पर्युषितं—रात्रिपरिवसनं तेन सम्पन्नः पर्युषितसम्पन्न इडुरिकादिः, यतस्ताः पर्युषितकलनीकृताः अम्ल-

१ नैरयिको भदन्त । नैरयिकेपूपयते अनैरयिको नैरयिकेपूपयते ? , गौतम । नैरयिको नैरयिकेपूपयते न अनैरयिको नैरयिकेपूपयते ॥

च लोभस्य अनन्तानुबन्ध्यादितद्देवतां जीवानां क्रमेण दृढहीनहीनतरहीनतमानुबन्धत्वात्, तथाहि—कृमिरागरक्तं
 वस्त्रं दग्धमपि न रागानुबन्धं मुञ्चति, तद्भस्मनोऽपि रक्तत्वाद्, एवं यो मृतोऽपि लोभानुबन्धं न मुञ्चति तस्याभिधी-
 यते लोभः कृमिरागरक्तवस्त्रसमानोऽनन्तानुबन्धी चेति, एवं सर्वत्र भावना कार्येति, फलसूत्रं स्पष्टम्, इह कथायमरू-
 पणागाथाः—“जलरेणुषुढविषव्ययराईसरिसो चउव्विहो कोहो । तिणिसलयाकट्टिट्टियसेलरथंभोवमो माणो ॥ १ ॥
 मायाऽवलेहिगोमुत्तिमैढसिंघणवंसिमूलसमा । लोभो हलिद्वलंजणकइमकिमिरागसारिच्छो ॥ २ ॥ पक्खचउमासवच्च-
 रजावज्जीवाणुगामिणो कमसो । देवनरतिरियनारयगइसाहणहेयवो भणिया ॥ ३ ॥” इति ॥ अनन्तरं कथायाः प्ररूपिताः,
 कथायैश्च संसारो भवतीति संसारस्वरूपमाह—

चउव्विहो संसारे पं० तं०—णेरतियसंसारे जाव देवसंसारे । चउव्विहो आउते पं० तं०—णेरतिआउते जाव देवाउते ।
 चउव्विहो भवे पं० तं०—नेरतियभवे जाव देवभवे (सू० २९४) चउव्विहो आहारे पं० तं०—असणे पाणे साइमे
 साइमे । चउव्विहो आहारे पं० तं०—उवक्खरसंपन्ने उवक्खरसंपन्ने सभावसंपन्ने परिजुसियसंपन्ने (सू० २९५)

‘चउव्विहो’ इत्यादि व्यक्तं, किन्तु संसरणं संसारः—मनुष्यादियर्यायाद्भारकादिपर्यायगमनमिति, नैरयिकंप्रायोग्येव्या-

१ जलरेणुषुर्ध्वीपर्वतराजीसदसाधनुर्विषः क्रोधः तिनियलताकाष्ठास्थिकशैलस्तम्भोपमो मानः ॥ १ ॥ मामावलेरिकागोमूरेडकअपनयंरागुत्तमा लोभो
 हरिद्रालंजनकईमकृमिरागसदसाः ॥ २ ॥ पक्खचतुर्मासंखत्तरथावब्बीवातुगामिनः क्रमदाः देवनरतियमारकगतिसाधनहेतयो भणित्ताः ॥ ३ ॥

युर्नामगोत्रादिषु कर्मसूदयगतेषु जीवो नैरयिक इति व्यपदिश्यते, उक्तं च—“नेरइए णं भंते! नेरइएषु उववज्जइ अ-
 नेरइए नेरइएषु उववज्जइ?, गोयमा!, नेरइए नेरइएषु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएषु उववज्जइ” इति, ततो नैर-
 यिकस्य संसरणम्—उत्पत्तिदेशगमनमपरापरावस्थागमनं वा नैरयिकसंसारः, अथवा संसरन्ति जीवा यस्मिन्नस्ती संसारो
 -गतिचतुष्टयं, तत्र नैरयिकस्यानुभूयमानगतिलक्षणः परम्परया चतुर्गतिको वा संसारो नैरयिकसंसारः, एवमन्येऽपि ॥
 उक्तरूपश्च संसार आयुषि सति भवतीति आयुःसूत्रं, तत्र एति च याति चेत्यायुः—कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभवे
 प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरेवमन्यान्यपि, उक्तरूपं चायुर्भवे स्थितिं कारयतीति भवसूत्रं, कण्ठ्यं, केवलं भवनं भवः—उत्प-
 त्तिनिरये भवो निरयभवो मनुष्येषु मनुष्याणां वा भवो मनुष्यभवः, एवमन्यावपि । भवेषु च सर्वेष्व्याहारका जीवाः
 इत्याहारसूत्रे, तत्राह्रियत इत्याहारः अश्यत इत्यशनम्—ओदनादि पीयत इति पानं—सौवीरादि खादः प्रयोजनमस्येति
 खादिमं—फलवर्गादि स्वादः प्रयोजनमस्येति स्वादिमं—ताम्बूलादि, उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो—हिङ्गवादिस्तेन सम्पन्नो-
 युक्त उपस्करसम्पन्नः, तथा उपस्करणमुपस्कृतं—पाक इत्यर्थस्तेन सम्पन्न ओदनमण्डकादिः उपस्कृतसम्पन्नः पाठान्तरेण
 नो उपस्करसम्पन्नो—हिङ्गादिभिरसंस्कृत ओदनादिः, स्वभावेन—पाकं विना सम्पन्नः—सिद्धः द्राक्षादिः स्वभावसम्पन्नः,
 ‘परिजुसिय’त्ति पर्युषितं—रात्रिपरिवसनं तेन सम्पन्नः पर्युषितसम्पन्न इडुरिकादिः, यतस्ताः पर्युषितकलनीकृताः अम्ल-

१ नैरयिको भदन्त! नैरयिकेषूपयते अनैरयिको नैरयिकेषूपयते न अनैरयिको नैरयिकेषूपयते ॥

च लोभस्य अनन्तानुबन्ध्यादितद्देवतां जीवानां क्रमेण दृढहीनहीनतरहीनतमानुबन्धत्वात्, तथाहि—कृमिरागरकं
 वल्लं दग्धमपि न रागानुबन्धं मुञ्चति, तद्भस्मनोऽपि रक्तत्वाद्, एवं यो मृतोऽपि लोभानुबन्धं न मुञ्चति तस्याभिधी-
 यते लोभः कृमिरागरकवल्खसमानोऽनन्तानुबन्धी चेति, एवं सर्वत्र भावना कार्यति, फलसूत्रं स्पष्टम्, इह कथायप्ररू-
 पणागाथाः—“जलरेणुषुढविषव्ययराईसरिसो चउव्विहो कोहो । तिणिसलयाककड्डियसेलथंभोवमो माणो ॥ १ ॥
 मायाऽवलेहियोगुच्चिमेटसिंघणवंसिमूलसमा । लोभो हल्लिद्वलंजणकदमकिमिरागसारिच्छो ॥ २ ॥ पक्खचउमासयच्छ-
 रजावज्जीवाणुगामिणो कमसो । देवनरतिरियनारयंगइसाहणहेयवो भणिया ॥ ३ ॥” इति ॥ अनन्तरं कथायाः प्ररूपिताः,
 कथायैश्च संसारो भवतीति संसारस्वरूपमाह—

चउव्विहे संसारे पं० तं०—णेरतियसंसारे जाव देवसंसारे । चउव्विहे आवते पं० तं०—णेरतिआउते जाव देवाउते ।
 चउव्विहे भवे पं० तं०—नेरतियभवे जाव देवभवे (सू० २९४) चउव्विहे आहारे पं० तं०—असणे पाणे साइमे
 साइमे । चउव्विहे आहारे पं० तं०—उवकंखरसंपन्ने उवक्खडसंपन्ने सभावसंपन्ने परिजुसियसंपन्ने (सू० २९५)

‘चउव्विहे’ इत्यादि व्यक्तं, किन्तु संसरणं संसारः—मनुष्यादिपर्यायाभारकादिपर्यायगमनमिति, नेरयिकप्रायोगेष्वा-

१ जलरेणुषुध्वीपवंतराजीसदृशधनुर्विधः क्रोधः तितिसलताकाष्ठास्थिकशैलखम्भोपमो मानः ॥ १ ॥ मायावलेखिकागोमूत्रैः कृश्यायनवंशमूलप्रमा लोभो
 हरिद्वारंजनकर्दमकृमिरागसदृशः ॥ २ ॥ पक्खचउमोसंघं वत्सरायावज्जीवाणुगामिनः क्रमशः देवनरतियमारकगतिसाधनहेतवो भणिताः ॥ ३ ॥

३ स्याना०
 उद्देशः २
 संसारादि
 सू० २९४
 आहारः
 २९५

॥ २९९ ॥

युर्नामगोत्रादिषु कर्मसूदयगतेषु जीवो नैरयिक इति व्यपदिश्यते, उक्तं च—“नेरइए णं भंते! नेरइएषु उववज्जइ अ-
 नेरइए नेरइएषु उववज्जइ?, गोयमा!, नेरइए नेरइएषु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएषु उववज्जइ” इति, ततो नैर-
 यिकस्य संसरणम्—उत्पत्तिदेशगमनमपरापरावस्थागमनं वा नैरयिकसंसारः, अथवा संसरन्ति जीवा यस्मिन्नसौ संसारो
 -गतिचतुष्टयं, तत्र नैरयिकस्यानुभूयमानगतिलक्षणः परम्परया चतुर्गतिको वा संसारो नैरयिकसंसारः, एवमन्येऽपि ॥
 उक्तरूपश्च संसार आयुषि सति भवतीति आयुःसूत्रं, तत्र एति च याति चेत्यायुः—कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभवे
 प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरेवमन्यान्यपि, उक्तरूपं चायुर्भवे स्थितिं कारयतीति भवसूत्रं, कण्ठ्यं, केवलं भवनं भयः—उत्प-
 त्तिनिरये भवो निरयभवो मनुष्येषु मनुष्याणां वा भवो मनुष्यभवः, एवमन्यावपि । भवेषु च सर्वेव्याहारका जीवाः
 इत्याहारसूत्रे, तत्राह्रियत इत्याहारः अश्यत इत्यशनम्—ओदनादि पीयत इति पानं—सौवीरादि खादः प्रयोजनमस्येति
 खादिमं—फलवर्गादि स्वादः प्रयोजनमस्येति स्वादिमं—ताम्बूलादि, उपस्क्रियतेऽनेनेर्युपस्करो—हिङ्गवादिस्तेन सम्पन्नो-
 युक्त उपस्करसम्पन्नः, तथा उपस्करणमुपस्कृतं—पाक इत्यर्थस्तेन सम्पन्न ओदनमण्डकादिः उपस्कृतसम्पन्नः पाठान्तरेण
 नो उपस्करसम्पन्नो—हिङ्गादिभिरसंस्कृत ओदनादिः, स्वभावेन—पाकं विना सम्पन्नः—सिद्धः द्राक्षादिः स्वभावसम्पन्नः,
 ‘परिञ्जिसिध’ति पर्युषितं—रात्रिपरिवसनं तेन सम्पन्नः पर्युषितसम्पन्न इडुरिकादिः, यतस्ताः पर्युषितकलनीकृताः अम्ल-

१ नैरयिको भदन्त ! नैरयिकेपूपयते अनैरयिको नैरयिकेपूहायते ?, गोतम ! नैरयिको नैरयिकेपूपयते न अनैरयिको नैरयिकेपूपयते ॥

रसा भवन्ति, आरनालस्थिताम्बफलादिवन्ति ॥ अनन्तरोदिताः संसारादयो भावाः कर्मवतां भवन्तीति 'चउञ्चिहे यंधे'
इत्यादि कर्मप्रकरणमारारदेककसूत्रात्

चउञ्चिहे यंधे पं० तं०—पगतिबंधे

ठितीबंधे अणुभावबंधे पदेसबंधे । चउञ्चिहे उवकमे पं० तं०—बंधणोवकमे उदीरणो-
वकमे उवसमणोवकमे विप्परिणामणोवकमे । बंधणोवकमे चउञ्चिहे पं० तं०—पगतिबंधणोवकमे ठितीबंधणोवकमे अणु-
भावबंधणोवकमे पदेसबंधणोवकमे । उदीरणोवकमे चउञ्चिहे पं० तं०—पगतीउदीरणोवकमे ठितीउदीरणोवकमे अणु-
वउदीरणोवकमे पदेसउदीरणोवकमे । उवसमणोवकमे चउञ्चिहे पं० तं०—पगतिउवसमणोवकमे ठितीउवसमणोवकमे अणुभा-
वसामणोवकमे । विप्परिणामणोवकमे चउञ्चिहे पं० तं०—पगतिठिती० अणु० पतेसविप० । चउञ्चिहे अप्पावदुए पं०
तं०—पगतिअप्पावदुए ठिती० अणु० पतेसप्यावहुते । चउञ्चिहे संकमे पं० तं०—पगतिसंकमे ठिती० अणु० पएससं-
कमे । चउञ्चिहे णिधत्ते पं० तं०—पगतिणिधत्ते ठिती० अणु० पएसणिधत्ते । चउञ्चिहे णिकांयिते पं० तं०—पगति-
णिकांयिते ठिती० अणु० पएसणिकांयिते (सू० २९६)

प्रकटं चैतत्, नवरं सकपायत्वात् जीवस्य कर्मणो योग्यानां पुद्गलानां बन्धनम्—आदानं बन्धः, तत्र कर्मणः प्रकृ-
तयः—अंशा भेदा ज्ञानावरणीयादयोऽष्टौ तासां प्रकृतेर्वा—अविशेषितस्य कर्मणो बन्धः प्रकृतिबन्धः, तथा स्थितिः—
तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नं तस्या बन्धो—निर्वर्तनं स्थितिबन्धः, तथा अनुभावो—विपाकः तीत्रादिभेदो रस
इत्यर्थस्तस्य बन्धोऽनुभावबन्धः, तथा जीवप्रदेशेषु कर्मप्रदेशानामन्तानन्तानां प्रतिप्रकृति प्रतिनियतपरिमाणानां

वन्धः-सम्बन्धनं प्रदेशवन्धः, परिमितपरिमाणगुडादिमोदकबन्धवदिति, एवञ्च मोदककहट्टान्तं वर्णयन्ति वृद्धाः-यथा किल मोदकः कणिकागुडघृतकडुभाण्डादिद्रव्यबद्धः सन् कोऽपि वातहरः कोऽपि पित्तहरः कोऽपि कफहरः कोऽपि मारकः कोऽपि बुद्धिहरः कोऽपि व्यामोहकरः, एवं कर्मप्रकृतिः काचिज्ञानमावृणोति काचिदर्शनं काचित् सुखदुःखादिवेदनमुत्सादयतीति, तथा तस्यैव मोदकस्य यथाऽविनाशभावेन कालनियमरूपा स्थितिर्भवति, एवञ्च कर्मणोऽपि तद्भावेन नियतकालावस्थानं स्थितिवन्धः, तथा तस्यैव मोदकस्य यथा स्निग्धमधुरादिकगुणद्विगुणादिभावेन रसो भवति, एवं कर्मणोऽपि देशसर्वधातिशुभाशुभतीव्रमन्दादिरनुभागवन्धः, तथा तस्यैव मोदकस्य यथा कणिकादिद्रव्याणां परिमाणवत्त्वं एवं कर्मणोऽपि पुद्गलानां प्रतिनियतप्रमाणता प्रदेशवन्ध इति । उपक्रम्यते-क्रियतेऽनेनेत्युपक्रमः-कर्मणो बद्धत्वोदीरितत्वादिना परिणमनहेतुर्जावस्य शक्तिविशेषो योऽन्यत्र करणमिति रूढः, उपक्रमणं वोपक्रमो-वन्धनादीनामारम्भः, 'स्यादारम्भ उपक्रम' इति वचनादिति, तत्र वन्धनं-कर्मपुद्गलानां जीवप्रदेशानां च परस्परं सम्बन्धनं, इदं च सूत्रमात्रचञ्चलोहशलाकासम्बन्धोपममवगन्तव्यं तस्योपक्रमः-उक्तार्थो वन्धनोपक्रमः, आसकलितावस्थस्य वा कर्मणो बद्धावस्थीकरणं वन्धनं तेदेवोपक्रमो-वस्तुपरिकर्मरूपो वन्धनोपक्रमो, वस्तुपरिकर्मवस्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमस्याभिहितत्वादिति, एवमन्यत्रापि, नवरमप्राप्तकालफलानां कर्मणामुदये प्रवेशनमुदीरणा, उक्तं च-"जं करणेणो कङ्घिय उदए दिज्जइ उदीरणा एसा । पगईठिइअणुभागप्पएसमूत्तरविभागा ॥ १ ॥" तथा उदयोदीरणानिधत्तनि-

रसा भवन्ति, आरनालस्थिताम्रफलादिवन्ति ॥ अनन्तरोदिताः संसारादयो भावाः कर्मवृत्तां भवन्तीति 'चउव्विहे वंधे' इत्यादि कर्मप्रकरणमारोदेककसूत्रात्

चउव्विहे वंधे पं० तं०—पगतिबंधे ठितीबंधे अणुभावबंधे पदेसबंधे । चउव्विहे उवक्कमे पं० तं०—बंधणोवक्कमे उदीरणो-
वक्कमे उवसमणोवक्कमे विप्परिणामणोवक्कमे । वंधणोवक्कमे चउव्विहे पं० तं०—पगतिबंधणोवक्कमे ठितिवंधणोवक्कमे अणु-
भावबंधणोवक्कमे पदेसबंधणोवक्कमे । उदीरणोवक्कमे चउव्विहे पं० तं०—पगतीउदीरणोवक्कमे ठितीउदीरणोवक्कमे अणुभा-
वउदीरणोवक्कमे पदेसउदीरणोवक्कमे । उवसमणोवक्कमे चउव्विहे पं० तं०—पगतिउवसामणोवक्कमे ठिति० अणु० पतेमु-
वसामणोवक्कमे । विप्परिणामणोवक्कमे चउव्विहे पं० तं०—पगति० ठिती० अणु० पतेसविप्प० । चउव्विहे अप्पायदुप्प पं०
तं०—पगतिअप्पावदुप्प ठिति० अणु० पतेसप्पावदुप्पे । चउव्विहे संकमे पं० तं०—पगतिसंकमे ठिती० अणु० पएससं-
कमे । चउव्विहे णिघत्ते पं० तं०—पगतिणिघत्ते ठिती० अणु० पएसणिघत्ते । चउव्विहे णिकांयिते पं० तं०—पगति-
णिकांयिते ठिति० अणु० पएसणिकांयिते (सू० २९६)

प्रकटं चैतत्, नवरं सकपायत्वात् जीवस्य कर्मणो योग्यानां पुद्गलानां बन्धनम्—आदानं बन्धः, तत्र कर्मणः प्रकृ-
तयः—अंशा भेदा ज्ञानावरणीयादयोऽष्टौ तासां प्रकृतेर्वा—अविशेषितस्य कर्मणो बन्धः प्रकृतिबन्धः, तथा स्थितिः—
तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नं तस्या बन्धो—निर्वर्तनं स्थितिबन्धः, तथा अनुभावो—विपाकः तीव्रादिभेदो रस
इत्यर्थस्तस्य बन्धोऽनुभावबन्धः, तथा जीवप्रदेशेषु कर्मप्रदेशानामन्तान्तानां प्रतिप्रकृति प्रतिनियतपरिमाणानां

चत्वारि एका पं० तं०—द्विविए एकते माउ उकते पज्जते इकते संगहे इकते (सू० २९७) चत्वारि कती पं० तं०—
द्वितकती माउयकती पज्जकती संगहकती (सू० २९८) चत्वारि सव्वा पं० तं०—नामसव्वए ठवणसव्वए आए-
ससव्वते निरवसेससव्वते (सू० २९९)

एकसह्योपेतानि द्रव्यादीनि स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादेककानि, तत्र द्रव्यमैवैककं द्रव्यैककं सचित्तादिभेदात् त्रिवि-
धमिति, 'माउपएक्कए'त्ति मातृकापदैककम्—एकं मातृकापदं, तद्यथा—उपपन्ने इ वेत्यादि, इह प्रवचने दृष्टिवादे समस्तनय-
'दवीजभूतानि मातृकापदानि भवन्ति, तद्यथा—उपपन्ने इ वा ध्रुवे इ वा विगए इ वा अमूनि च मातृकापदानीव अ-
इत्येवमादीनि सकलशब्दशास्त्रार्थव्यापारव्यापकत्वान्मातृकापदानीति, पर्यायैककः—एकः पर्यायः; पर्यायो विशेषो धर्म-
पनर्थान्तरं, स चानादिष्टो वर्णादिरादिष्टः कृष्णादिरिति, सङ्ग्रहैककः शालिरिति, अयमर्थः—समुदायस्तमाश्रित्यै-
कवचनगर्भशब्दप्रवृत्तिः, तथा चैकोऽपि शालिः शालिरित्युच्यते, बहवोऽपि शालयः शालिरिति, लोके तथादर्शनादिति,
'साठः 'द्विविए एक्कए' इत्यादि, तत्र द्रव्ये विषयभूते एकक इत्यादि व्याख्येयमिति । कतीति प्रश्नगर्भापरिच्छेदवत्-
प्रावचनो बहुवचनान्तः, तत्र द्रव्याणि च तानि कति च द्रव्यकति कति द्रव्याणीत्यर्थः, द्रव्यविषयो वा कतिशब्दो
द्रव्यकतिः, एवं मातृकापदादिष्वपि, नवरं सङ्ग्रहाः शालियवगोधूमा इत्यादि । नाम च तत्सर्वं च नामसर्वं सचेतनादेर्वा
वस्तुनो यस्य सर्व्वमिति नाम तन्नामसर्वं नाम्ना सर्व्वं सर्वं इति वा नाम यस्येति विग्रहाद्—नामशब्दस्य च पूर्व्वनिपातः;
तथा स्थापनया—सर्व्वमेतदितिकल्पनया अक्षादि द्रव्यं सर्वं स्थापनासर्वं स्थापनैव वा अक्षादिद्रव्यरूपां सर्व्वं स्थापना-

वा प्रकृत्यन्तरस्थितौ वा नयनं स स्थितिसङ्गम इति, उक्तं च—“ठिईसंकमोत्ति बुच्चइ मूलत्तरपगईओ उ जा हि ठिई । उव्वट्टिया व ओवट्टिया व पगई णिया वडन्नं ॥ १ ॥” इति, अनुभागसंकमोऽप्येवमेव, यदाह—“तेत्थपपयं उव्वट्टिया व ओवट्टिया व अविभागा । अणुभागसंकमो एस अन्नपगई णिया वावि ॥ १ ॥” इति, अट्टपयंति-अनुभागसङ्गमस्वरूपनिर्द्धारणं, ‘अविभाग’त्ति अनुभागाः-‘निघ’त्ति नीता इति । यत्कर्मद्रव्यमन्यप्रकृतिस्वभावेन परिणाम्यते स प्रदेशसङ्गमः, उक्तञ्च—“जं दलियमन्नपगई णिज्जइ सो संकमो पएसस्स” इति, निर्धानं निहितं वा निधत्तं, भावे कर्मणि वा कप्रत्यये निपातनात्, उद्धर्तनापवर्त्तनावर्जितानां शेषकरणानामयोग्यत्वेन कर्मणोऽवस्थापनमुच्यते, नितरां काचनं-बन्धनं निकाचितं-कर्मणः सर्वकरणानामयोग्यत्वेनावस्थापनं, उक्तञ्चोभयसंवादि—“संकेमणंपि निहत्तीए णत्थि सेसाणि वत्ति इयरस्स” इति, निकाचनाकरणस्येति, अथवा पूर्ववद्धस्य कर्मणस्तससंमीलितलोहशलाकासम्बन्धसमानं निधत्तं, तसमिलितसंकुट्टितलोहशलाकासम्बन्धसमानं निकाचितमिति, प्रकृत्यादिविशेषस्तुभयत्रापि सामान्यलक्षणानुसारेण नैव इति, विशेषतो बन्धादिस्वरूपजिज्ञासुना कर्मप्रकृतिसद्ग्रहणिरनुसरणीयेति ॥ इहानन्तरमल्पबहुत्वमुक्तं, तत्रात्यन्तमल्पमेकं शेषं त्यपेक्षया बहु इत्यल्पबहुत्वाभिधायिन एककतिसर्वशब्दान् चतुःस्थानकेऽत्रतारयन् ‘चत्तारी’त्यादि सूत्रत्रयमाह,

१ मूलोत्तरप्रकृतीनां या स्थितिस्तस्या उत्कर्षणमपकर्षणं प्रकृत्यन्तरस्थितावयनं वा स्थितिसंकम इत्युच्यते ॥ १ ॥ २ तत्रार्थपदं (स्वरूपं) उद्धर्तिता या अपवर्तिता वा अविभागाः । अनुभागसंकम एषः अन्यप्रकृतिं नीता वाऽपि ॥ १ ॥ ३ यदलिकमन्यप्रकृतौ नीयते स प्रदेशस्य ४ नियत्तवे संक्रमणमपि नास्ति निकाचस्य शेषाप्यपि ॥

४ स्थानाः
उद्देशः २
प्रकृतिव-
न्धादि
सू० २१ः

॥ २२२ ॥

चत्वारि एका पं० तं०—द्विविए एकते माउ उकते पञ्जते इकते संगहे इकते (सू० २९७) चत्वारि कती पं० तं०—
 द्वितकती माउयकती पञ्जकती संगहकती (सू० २९८) चत्वारि सव्वा पं० तं०—नामसव्वए ठवणसव्वए आए-
 ससव्वते मिरवसेससव्वते (सू० २९९)

एकसह्योपेतानि द्रव्यादीनि स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादेककानि, तत्र द्रव्यमैवैककं द्रव्यैककं सचित्तादिभेदात् त्रिवि-
 धमिति, 'माउपएक्कए'त्ति मातृकापदैककम्—एकं मातृकापदं, तद्यथा—उप्पन्ने इ वेत्यादि, इह प्रवचने दृष्टिवादे समस्तनय-
 वादवीजभूतानि मातृकापदानि भवन्ति, तद्यथा—उप्पन्ने इ वा ध्रुवे इ वा विगए इ वा अमूनि च मातृकापदानीव अ-
 आ इत्येवमादीनि सकलशब्दशास्त्रार्थव्यापारव्यापकत्वान्मातृकापदानीति, पर्यायैककः—एकः पर्यायः; पर्यायो विशेषो धर्म-
 इत्यनर्थान्तरं, स चानादिष्टो वर्णादिरादिष्टः कृष्णादिरिति, सङ्ग्रहैककः शालिरिति, अयमर्थः—समुदायस्तमाश्रित्यै-
 कवचनगर्भशब्दप्रवृत्तिः, तथा चैकोऽपि शालिः शालिरित्युच्यते, बहवोऽपि शालयः शालिरिति, लोके तथादर्शनादिति,
 क्वचित्साठः 'द्विविए एक्कए' इत्यादि, तत्र द्रव्ये विषयभूते एकक इत्यादि व्याख्येयमिति । कतीति प्रश्नगर्भापरिच्छेदवत्-
 सङ्ख्यावचनो बहुवचनान्तः, तत्र द्रव्याणि च तानि कति च द्रव्यकति कति द्रव्याणीत्यर्थः, द्रव्यविषयो वा कतिशब्दो
 द्रव्यकतिः, एवं मातृकापदादिष्वपि, नवरं सङ्ग्रहाः शालियवगोधूमा इत्यादि । नाम च तत्सर्वं च नामसर्वं सचेतनादेवो
 वस्तुनो यस्य सर्व्वमिति नाम तन्नामसर्वं नाम्ना सर्व्वं सर्वं इति वा नाम यस्येति विग्रहाद्—नामशब्दस्य च पूर्व्वनिपातः;
 तथा स्थापनया—सर्व्वमेतदितिकल्पनया अक्षादि द्रव्यं सर्वं स्थापनासर्वं स्थापनैव वा अक्षादिद्रव्यरूपां सर्व्वं स्थापना-

सर्वं, आदेशनमादेशः-उपचारो व्यवहारः स च बहुतरे प्रधाने वा आदिश्यते देशेऽपि यथा विवक्षितं घृतमभिस-
मीक्ष्य बहुतरे भुक्ते स्तोके च शेषे उपचारः क्रियते-सर्वं घृतं भुक्तं, प्रधानेऽप्युपचारः यथा ग्रामप्रधानेऽपि गतेषु पुरु-
षेषु सर्वो ग्रामो गत इति व्यपदिश्यते इति, अत आदेशतः सर्वमादेशसर्वं उपचारसर्वमित्यर्थः, तथा निरवशेषतया
-अपरिशेषव्यक्तिसमाश्रयेण सर्वं निरवशेषसर्वं, यथा-अनिमिषाः सर्वे देवाः, न हि देवव्यक्तिरनिमिषत्वं काचिद्
व्यभिचरतीत्यर्थः, सर्वत्र ककारः स्वार्थिको द्रष्टव्यः । अनन्तरं सर्वं प्ररूपितं तत्प्रस्तावात् सर्वमनुव्यक्षेत्रपर्यन्तव-
र्तिनि पर्वते सर्वासु तिर्यग्दिक्षु कूटानि प्ररूपयन्नाह—

माणुसुत्तरस्स णं पव्वयस्स चउदिसि चत्तारि कूडा पं० तं०—रथणे रतणुगते सञ्चरयणे रतणसंचये (सू० ३००)
जंबूदीवे २ भरहेरवतेसु वासेसु तीताते उस्सपिणीए सुसमसुसमाए समाए चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो हुत्था
जंबूदीवे २ भरहेरवते इमीसे ओसपिणीए दूसमसुसमाए समाए जहणणए णं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो
हुत्था, जंबूदीवे २ भरहेरवएसु वासेसु आगमेस्साते उस्सपिणीते सुसमसुसमाते समाए चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो
भविस्सइ (सू० ३०१) जंबूदीवे २ देवकुरुउत्तरकुरुवज्जाओ चत्तारि अकम्मभूमीओ पं० तं०—हेमवते हेरअवते हरिवस्से
रम्मगवासे, चत्तारि वट्टवेयडुपव्वता पं० तं०—सदावई वियडावई गंधावई मालवंतपरिताते, तत्थ णं चत्तारि देवा मंहि-
डुत्तीया जाव पलिओवमट्टितीता परिवसंति, तं०—साती पभासे अरुणे पउमे, जंबूदीवे २ महाविदेहे वासे चउव्विहे
पं० तं०—पुव्वविदेहे अवरविदेहे देवकुरा उत्तरकुरा, सव्वेऽवि णं णिसठणीलवंतवासहरपव्वता चत्तारि जोयणसयाइ उड्डं

स्थाना-
सूत्र-
वृत्तिः
२२३ ॥

४ स्थाना०
उद्देशः २
मानुषोत्त-
रकूटाः दु-
एयमसुप-
मात्र्यादि
सू० ३००-
३०२

॥ २२३ ॥

उच्चतेणं चत्तारि गाउयसयाई उब्बेहेणं पं०, जंबूहीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीताए महानदीए उत्तरे कूले
 चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०—चित्तकूडे पम्हकूडे णलिनकूडे एगसेले, जंबू० मंदर० पुर० सीताए महानदीए
 दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०—तिकूडे वेसमणकूडे अंजणे मातंजणे, जंबू० मंदर० पच्चत्थिमेणं सीओ-
 दाए महानतीए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वता पं० तं०—अंकावती पम्हावती आसीविसे सुहावहे, जंबू० मंदर०
 पच्च० सीओदाए महाणतीते उत्तरकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०—चंदपव्वते सूरपव्वते देवपव्वते णागपव्वते,
 जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स चउसु विदिसासु चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०—सोमणसे विज्जुप्पभे गंधमायणे माल-
 वंते, जंबूहीवे २ महाविदेहे वासे जहन्नपते चत्तारि अरहंता चत्तारि चक्कवट्टी चत्तारि वलदेवा चत्तारि वासुदेवा उप्प-
 ज्जिसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा, जंबूहीवे २ मंदरपव्वते चत्तारि वणा पं० तं०—भइसालवणे नंदणवणे
 सोमणसवणे पंडगवणे, जंबू० मन्दरे पव्वए पंडगवणे चत्तारि अभिसेगसिलाओ पं० तं०—पंडुकंठलसिला अइपंडुकं-
 वलसिला रत्तकंवलसिला अतिरत्तकंवलसिला, मंदरचूलिया णं उवरिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं पन्नत्ता, एवं धायइ-
 संबदीवपुरच्छिमद्वेवि कालं आदिं करेत्ता जाव मंदरचूलियत्ति, एवं जाव पुक्खरवरदीवपच्चिम्मद्वे जाव मंदरचूलि-
 यत्ति—जंबूहीवगआवस्सगं तु कालाओ चूलिया जाव । धायइसंडे पुक्खरवरे य पुव्ववरे पासे ॥ १ ॥ (सू० ३०२)

'माणुसुत्तरस्से'त्यादि स्फुटं, किन्तु 'चउदिसि'न्ति चतसृणां दिशां समाहारश्चतुर्दिक् तस्मिंश्चतुर्दिशि, अनुस्वारः
 प्राकृतत्वादिति, कूटानि-शिल्वराणि, इह च दिग्ग्रहणेऽपि विदिक्ष्विति द्रष्टव्यं, तत्र दक्षिणपूर्वस्यां दिशि रत्नकूटं, गरु-

इस्य वेणुदेवस्य निवासभूतं, तथा दक्षिणापरस्यां दिशि रलोच्चयकूटं वेलम्बमुखदमित्यपरनामकं वेलम्बस्य वायुकुमारेन्द्रस्य
सम्बन्धि, तथा पूर्वोत्तरस्यां दिशि सर्वरत्नकूटं वेणुदालिसुपर्णकुमारेन्द्रस्य, तथा अपरोत्तरस्यां रत्नस्रग्यकूटं प्रभञ्जना-
परनामकं प्रभञ्जनवायुकुमारेन्द्रस्येति, एवं चैतद् व्याख्यायते द्वीपसागरप्रज्ञसिद्धहण्यनुसारेण, यतस्तत्रोक्तम्—
“दक्षिणपुर्वेण रयणकूडं गरुलस्त वेणुदेवस्त । सन्वरयणं च पुण्डुत्तरेण तं वेणुदालिस्त ॥ १ ॥ रयणस्त अवरपासे
तिन्निवि समश्चिञ्जण कूडाइं । कूडं वेलंबस्त उ विलंबसुहयं सया होइ ॥ २ ॥ सन्वरयणस्त अंवेरेण तिन्नि समश्चि-
ञ्जण कूडाइं । कूडं पंभंजणस्त उ पंभंजणं आडियं होइ ॥ ३ ॥” इति, इह चतुःस्थानकानुरोधेन चत्वार्युक्तानि, अ-
न्यथा अन्यान्यपि द्वादश सन्ति, पूर्वदक्षिणापरोत्तरासु त्रीणि त्रीणि, द्वादशापि चैकैकदेवाधिष्ठितानीति, उक्तं च—
“पुर्वेण तिन्नि कूडा दाहिणओ तिणिण अवरेंण । उत्तरओ तिन्नि भये चवदिसिं माणुसनगस्त ॥ १ ॥” इति ।
अनन्तरं मानुषोत्तरे कूटद्रव्याणि प्ररूपितानि, अधुना तेनावृतक्षेत्रद्रव्याणां चतुःस्थानकावतारं ‘जञ्जूवीवेत्यादिना चत्तारि
मंदरचूलियाओ’ एतदन्तेन ग्रन्थेनाह-व्यक्तश्चायं, नवरं, चित्रकूटादीनां वक्षारपर्वतानां षोडशानामिदं स्वरूपम्—
“पंचसए वाणउए सोलस य सहस्त दो कलाओ य । विजया १ वक्खारं २ तरनईण ३ तह वणमुहायामो ४ ॥ १ ॥”

१ दक्षिणपूर्वस्यां रत्नकूटं गरुडस्य वेणुदेवस्य सर्वरत्नं च पूर्वोत्तरस्यां तद्वेणुदालिनः ॥ १ ॥ रत्नस्यापरपाशे त्रीण्यपि समतिक्रम्य कूटानि कूटं वेतंबस्य तु
विलंबमुखदं सदा भवति ॥ २ ॥ सर्वरत्नस्यापरस्यो त्रीणि कूटानि समतिक्रम्य प्रभंजनं कूटं आढ्यं भवति ॥ ३ ॥ २ पूर्वस्यां त्रीणि कूटानि दक्षिणस्यां
त्रीणि अपरस्यां त्रीणि उत्तरस्यां त्रीणि भवेयुश्चतस्रु दिशु मानुषनगस्य ॥ १ ॥ ३ द्विनवस्य भिन्नं चत्तारिणो षोडश एतद्व्यापि द्वे च कूले विजया वक्षस्कारा
अन्तर्भयः तथा वनमुखानि गायामेन ॥ १ ॥

इति, तथा—“जत्तो वासहरगिरीं तत्तो जोयणसयं समवगाढा । चत्तारि जोयणसए उब्बिद्धा सव्वरयणमया ॥ १ ॥ जत्तो पुण सलिलाओ तत्तो पंचसयगाउउव्वेहो । पंचेव जोयणसए उब्बिद्धा आसखंधणिभा ॥ २ ॥” इति, विष्कम्भशैपामेवम्—“विजय्याणं विक्खंभो वावीससयाइं तेरसहियाइं । पंचसए वक्खारा पणुवीससयं च सलिलाओ ॥ १ ॥” इति ॥ पद्यते—गम्यते इति पदं—सङ्ख्यास्थानं तच्चानेकधेति जघन्यं—सर्व्वहीनं पदं जघन्यपदं तत्र विचार्ये सत्यवश्यंभावेन चत्वारोऽर्हदादय इति ॥ भूम्यां भद्रशालवनं मेखलायुगले च नन्दनसौमनसे शिखरे पण्डकवनमिति, अत्र गाथाः—“वावीससहस्ताइं पुव्वावरमेरुभद्रशालवणं । अहुइज्जसया उण दाहिणपासे य उत्तरओ ॥ १ ॥ पंचेव जोयणसए उहुं गंतूण पंचसयपिहुलं । नंदणवणं सुमेरुं परिक्विवित्ता ठियं रम्मं ॥ २ ॥ वासट्टिसहस्ताइं पंचेव सयाइं नंदणवणाओ । उहुं गंतूण वणं सोमणसं नंदणसरिच्छं ॥ ३ ॥ सोमणसाओ तीसं छच्च सहस्से विलगिगऊण गिरिं । विमलजलकुंडगहणं हवइ वणं पंडगं सिहरे ॥ ४ ॥ चत्तारि जोयणसया चउणउया चक्खवालओ रुंदं । इगतीस जोयणसया वावट्ठी परिरओ तस्स ॥ ५ ॥” इति, तीर्थकराणामभिपेकार्थाः शिला अभिपेकशिलाः चूलिकायाः पूर्व्वदक्षिणा-

१ यतो वर्षधरगिरिस्ततो योजनशतं समवगाढाः चतुर्योजनशतान्युद्विद्धाः सर्व्वरुमयाः ॥ १ ॥ यतः पुनः सलिलाः ततः पंचशतगव्युत्तान्युद्वेधः पंचैव योजनशतान्युद्विद्धा अश्रकन्धनिभाः ॥ २ ॥ २ विजयानां विष्कम्भो त्रयोदशाधिकानि द्वाविंशतिशतानि वक्षस्काराणां पंचशतानि सलिलानां पंचविंशत्यधिकं शतं ॥ १ ॥ ३ मेरोः पूर्वापरयोर्द्वाविंशतिः सहस्राणि भद्रशालवनं दक्षिणोत्तरपार्श्वयोर्द्वृतीयशतानि पुनः ॥ १ ॥ पंचैव योजनशतान्यूर्ध्वं गत्वा पंचयोजनशतपृथुलं नंदनं सुमेरुं परिक्षिप्य स्थितं रम्मं ॥ २ ॥ नन्दनवनादूर्ध्वं द्वापट्टिशतिः सहस्राणि पंचैव शतानि गत्वा नन्दनवनसदृशं सौमनसं वनं ॥ ३ ॥ सौमनसात्पट्टिशसहस्राणि गत्वा गिरौ विमलजलकुंडगहनं पाण्डकं वनं भवति शिखरे ॥ ४ ॥ चतुर्नवत्यधिकचतुःशतानि चक्रवालतया विस्तोर्णं द्विपञ्चधिकैकविंशच्छतानि तस्य परिरयः ॥ ५ ॥

परोत्तरासु दिक्षु क्रमेणावगम्या इति, 'उत्तरि'ति अत्रे 'विकल्पभेण'ति विस्तरेणेति यथा 'जंबूद्वीवे दीवे भरहेरव-
एसु वासेसु' इत्यादिभिः सूत्रैः कालादयश्चूलिकान्ता अभिहिताः एवं धातकीखण्डस्य पूवाद्धे पश्चिमाद्धे पुष्कराद्धे-
स्यापि पूर्वाद्धे पश्चिमाद्धे च वाच्याः, एकमेरुसम्बद्धवक्रव्यतायाः चतुर्ध्वयन्येषु समानत्वाद्, एतदेवाह—'एवं'मि-
त्यादि, असुमेवातिदेशं सङ्ग्रहागथया आह—'जंबूद्वीवे'त्यादि, जंबूद्वीपस्येदं जम्बूद्वीपकं तं वा गच्छतीति जम्बूद्वीपगं,
जम्बूद्वीपे यदिति क्वचित्पाठः, अवश्यंभावित्वाद् वाच्यत्वाद्वाऽऽवश्यकं जम्बूद्वीपकावश्यकं वा वस्तु-
जातं, तुः पूरणे, किमादि किमन्तं चेत्याह—कालात् सुपमसुपमालक्षणादारभ्य चूलिकां-मंदरचूलिकां यावत् यत्तदिति
गम्यते धातकीखण्डे पुष्करवरे च द्वीपे यौ पूर्वापरौ पार्श्वौ प्रत्येकं पूवाद्धमपराद्धे च तयोः पूर्वापरसु वर्षेषु वा-क्षेत्रेष्वन्य-
नाधिकं द्रष्टव्यमिति शेष इति ॥

जंबूद्वीवस्त णं दीवस्त चत्तारि दारा पं० तं०—विजये वेजयंते जयंते अपराजिते, ते णं दारा चत्तारि जोयणां विस्त्रं-
भेणं तावतितं चैव पवेसेणं पं०, तस्य णं चत्तारि देवा महिद्वीया जाव पलिओवमट्टितीता परिवसंति विजते वेजयंते जयंते
अपराजिते (सू० ३०३) जंबूद्वीवे २ मंदरस्त पव्वयस्त दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्त वासहरपव्वयस्त चउसु विदिसासु लवण-
समुदं तिन्नि २ जोयणसयाइं ओगाहिता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—एगूरूयदीवे आभासियदीवे वेसाणि-
तदीवे णंगोलियदीवे, तेसु णं दीवेसु चउव्विवा मणुस्सा परिवसंति, तं०—एगूरूता आभासिता वेसाणिता णंगोलिया,
तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुदं चत्तारि २ जोयणसयाइं ओगाहिता. एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०

—ह्यकन्नदीवे गयकन्नदीवे गोकन्नदीवे संकुलिकन्नदीवे, तेषु णं दीवेषु चउव्विधा मणुस्सा परिवसंति तं०—ह्यकन्ना
 गयकन्ना गोकन्ना संकुलिकन्ना, तेषि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुदं पंच २ जोयणसयाइं ओगाहिता एत्थ णं
 चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—आयंसमुहदीवे मेंढमुहदीवे अओमुहदीवे गोमुहदीवे, तेषु णं दीवेषु चउव्विहा मणुस्सा भा-
 णियव्वा, तेषि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुदं छ छ जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—
 आसमुहदीवे हत्थिसुहदीवे सीहमुहदीवे वग्घमुहदीवे, तेषु णं दीवेषु मणुस्सा भाणियव्वा, तेषि णं दीवाणं चउसु विदि-
 सासु लवणसमुदं सत्त सत्त जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—आसकन्नदीवे हत्थिकन्नदीवे
 अकन्नदीवे कन्नपाउरणदीवे, तेषु णं दीवेषु मणुया भाणियव्वा, तेषि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुदं अट्टट्ठ
 जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—उक्कामुहदीवे मेहमुहदीवे विज्जुमुहदीवे विज्जुदंतदीवे,
 तेषु णं दीवेषु मणुस्सा भाणियव्वा, तेषि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुदं णव णव जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ
 णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—घणदंतदीवे लट्टदंतदीवे गूढदंतदीवे, तेषु णं दीवेषु चउव्विहा मणुस्सा
 परिवसंति, तं०—घणदंता लट्टदंता गूढदंता सुद्धदंता, जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स
 चउसु विदिसासु लवणसमुदं त्तिन्नि २ जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—एगूल्यदीवे सेसं
 तदेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सुद्धदंता (सू० ३०४) जंबूदीवस्स णं दीवस्स वाहिरिह्वाओ वेतितंताओ चउदिसिं
 लवणसमुदं पंचाणउइ जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ णं महतिमहालता महालंजरसंठाणसंठिता चत्तारि महापायाला

पं० तं०—बलतामुहे केउते जूए ईसरे, एत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीता परिवसंति, तं०—
 काले महाकाले वेल्ले पभंजणे, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वाहिरिह्लाओ वेतितंताओ चउदिसि लवणसमुदं पायालीसं २
 जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं वेलंधरनागराईणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—गोयूमे उदयमासे
 संखे दगसीमे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीता परिवसंति तं०—गोयूमे सिवए संखे मनो-
 सिलते, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वाहिरिह्लाओ वेइयंताओ चउसु विदिसासु लवणसमुदं पायालीसं २ जोयणसहरसाइं
 ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं अणुवेलंधरणागरातीणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—रुकोउए विनुप्पमे केउसे
 अरुणप्पमे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीता परिवसंति, तं०—रुकोउए फरगए केउसे अ-
 रुणप्पमे, लवणे णं समुदे णं चत्तारि चंदा पभासिसु वा पभासिसंति वा पभासिसंति वा, चत्तारि सूरिया वयिसु वा त-
 वंति वा तविसंसंति वा, चत्तारि कत्तियाओ जाव चत्तारि भरणीओ, चत्तारि अग्गी जाव चत्तारि जमा, चत्तारि भं-
 गारा जाव चत्तारि भावकेऊ, लवणस्स णं समुदस्स चत्तारि द्वारा पं० तं०—विजए विजयंते जयंते अपराजिते, ते-
 णं द्वारा णं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावतितं चैव पवेसेणं पं०, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवम-
 ट्ठितीता परिवसंति—विजये वेजयंते जयंते अपराजिए (सू० ३०५) पायइसंखे दीवे चत्तारि जोयणसयसहस्साइं
 चक्खालविक्खंभेणं पं०, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वड्डिया चत्तारि भरहाइं चत्तारि एरवयाइं, एवं जहा समुदेसते खेव
 निरवसेसं भाणियन्वं जाव चत्तारि मंदरा चत्तारि मन्दरचूलिआओ (सू० ३०६)

४ स्थाना०
 उदेसुः २
 पातालक-
 लनाः धा-
 तकीवि-
 प्कंभादि
 सू० ३०५-
 ३०६

॥ २२६ ॥

विजयादीनि क्रमेण पूर्वादिदिक्षु विष्कम्भो-द्वारशाखयोरन्तरं प्रवेशः-कुड्यस्थूलत्वमष्ट योजनान्युच्चमिति, उक्तं च—
 “चउजोयणविच्छिन्ना अष्टेव य जोयणाणि उव्विद्धा । उभओवि कोसकोसं कुडु वाहलओ तेसिं ॥ १ ॥” इति, क्रोशं
 शाखावाहल्यमित्यर्थः, “पलिओवमट्टिईया सुरगणपरिवारिया सदेवीया । एएसु दारनामा वसंति देवा महिह्वीया ॥२॥”
 इति, ‘बुल्लहिमवंतस्स’ति महाहिमवदपेक्षया लघोर्हिमवतः, तस्य हि प्राग्भागापरभागयोः प्रत्येकं शाखाद्वयमस्तीत्यु-
 च्यते ‘चउसु विदिसासु’ विदिक्षु पूर्वोत्तराद्यासु लवणसमुद्रं त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य-उल्लङ्घ्य ये शाखावि-
 भागा वर्तन्ते ‘एत्थ’ति एतेषु शाखाविभागेषु अन्तरे-मध्ये समुद्रस्य द्वीपाः, अथवा अन्तरं-परस्परविभागस्तत्प्रधाना
 द्वीपा अन्तरद्वीपाः, तत्र पूर्वोत्तरायामेकोरु[च]काभिधानो योजनशतत्रयायामविष्कम्भो द्वीपः, एवमाभापिकवैपाणि-
 कलाङ्गलिकद्वीपा अपि क्रमेणान्नेयीनैऋतीवायव्यास्विति, चतुर्विधा इति समुदायापेक्षया न त्वैकैकस्मिन्निति, अतः
 क्रमेणैते योज्याः, द्वीपनामतः पुरुषाणां नामान्येव, ते तु सर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरा दर्शने मनोरमाः स्वरूपतो, नैकोरुचका-
 दय एवेति, तथा एतेभ्य एव चत्वारि योजनशतान्यवगाह्य प्रतिविदिक् चतुर्योजनशतायामविष्कम्भा द्वितीयाश्चत्वार
 एव, एवं येषां यावदन्तरं तेषां तावदेवायामविष्कम्भप्रमाणं यावत्सप्तमानां नवशतान्यन्तरं तावदेव च तत्प्रमाणमिति,
 सर्वेऽप्यष्टाविंशतिरेते, एतन्मनुष्यास्तु युग्मप्रसवाः पत्योपमासङ्ख्येयभागायुपोऽष्टधनुःशतोच्चाः, तथैरावतक्षेत्रविभाग-

१ योजनचतुष्कं विस्तीर्णा अष्टयोजनोद्वेया उभयतोऽपि क्रोशकोशं कुडुया वाहल्यतस्तयोः ॥ १ ॥ पत्योपमस्थितिकाः सुरगणपरिवृताः सदेवीकाः एतेषु
 द्वारनामानो वसन्ति देवा महर्दिकाः ॥ २ ॥

पं० तं०—बलतामुहे केउते जूवए ईसरे, एत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीवा परिवसंति, तं०—
 काले महाकाले बेलंवे पभंजणे, जंबूदीवस्स णं दीवस्स वाहिरिह्लाओ वेतितंताओ चउरिसि लवणसमुदं यापालीसं २
 जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं वेळंधरणागराईणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—गोयूमे उदयभासे
 संखे दगसीमे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीवा परिवसंति तं०—गोयूमे सिवए संते मज्जो-
 सिलते, जंबूदीवस्स णं दीवस्स वाहिरिह्लाओ वेइयंताओ चउसु विदिसासु लवणसमुदं यापालीसं २ जोयणसहस्साइं
 ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं अणुवेळंधरणागरातीणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—रुणोउए विजुप्पमे केलासे
 अरुणप्पमे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितीवा परिवसंति, तं०—रुणोउए करमए केलासे अ-
 रुणप्पमे, लवणे णं समुदे णं चत्तारि चंदा पभासिसु वा पभासिस्संति वा, चत्तारि सूरिया वडिंनु या त-
 वंति वा तविस्संति वा, चत्तारि कत्तियाओ जाव चत्तारि भरणीओ, चत्तारि अग्गी जाव चत्तारि जमा, पत्तारि अं-
 गार जाव चत्तारि भावकेऊ, लवणस्स णं समुइस्स चत्तारि द्वारा पं० तं०—विजए विजयंते जयंते अपराजिते, ते
 णं द्वारा णं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावतितं चेव पवेसेणं पं०, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवम-
 ट्ठिदिया परिवसंति—विजये वेजयंते जयंते अपराजिए (सू० ३०५) धायइसंठे दीवे चत्तारि जोयणसयसहस्साइं
 चक्खालविक्खंभेणं पं०, जंबूदीवस्स णं दीवस्स वडिया चत्तारि भरहाइं चत्तारि एरवयाइं, एवं जहा समुदेसते त्थेव
 निरवसेसं भाणियव्वं जाव चत्तारि मंदरा चत्तारि मग्दरचूलिआओ (सू० ३०६)

४ स्थाना०

उदेसः २

पातालक-

लनाः धा-

तकीवि-

पंभादि

सू० ३०५-

३०६

विजयादीनि क्रमेण पूर्वादिदिक्षु विष्कम्भो-द्वारशाखायोरन्तरं प्रवेशः-कुड्यस्थूलत्वमष्ट योजनान्युच्चमिति, उक्तं च—
 “चउजोयणविच्छिन्ना अष्टेव य जोयणाणि उन्विद्धा । उभओवि कोसकोसं कुड्डा वाहल्लओ तेसिं ॥ १ ॥” इति, क्रोशं
 शाखावाहल्यमित्यर्थः, “पलिओवमड्डिईया सुरगणपरिवारिया सदेवीया । एएसु दारनामा वसंति देवा महिहीया ॥२॥”
 इति, ‘बुल्लहिमवंतस्स’ति महाहिमवदपेक्षया लघोहिमवतः, तस्य हि प्राग्भागापरभागयोः प्रत्येकं शाखाद्वयमस्तीत्यु-
 च्यते ‘चउसु विदिसासु’ विदिक्षु पूर्वोत्तराद्यासु लवणसमुद्रं त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य-उल्लङ्घ्य ये शाखावि-
 भागा वर्तन्ते ‘एत्थ’ति एतेषु शाखाविभागेषु अन्तरे-मध्ये समुद्रस्य द्वीपाः, अथवा अन्तरं-परस्परविभागस्तत्प्रधाना
 द्वीपा अन्तरद्वीपाः, तत्र पूर्वोत्तरायामेकोरु[च]काभिधानो योजनशतत्रयायामविष्कम्भो द्वीपः, एवमाभापिकवैपाणि-
 कलाङ्गलिकद्वीपा अपि क्रमेणाग्नेयीनैऋतीवायव्यास्विति, चतुर्विधा इति समुदायापेक्षया न त्वैकैकस्मिन्निति, अतः
 क्रमेणैते योज्याः, द्वीपनामतः पुरुषाणां नामान्येव, ते तु सर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरा दर्शने मनोरमाः स्वरूपतो, नैकोरुचका-
 दय एवेति, तथा एतेभ्य एव चत्वारि योजनशतान्यवगाह्य प्रतिविदिक् चतुर्योजनशतायामविष्कम्भा द्वितीयाश्चत्वार
 एव, एवं येषां यावदन्तरं तेषां तावदेवायामविष्कम्भप्रमाणं यावत्सप्तमानां नवशतान्यन्तरं तावदेव च तत्प्रमाणमिति,
 सर्वेऽप्यष्टाविंशतिरेते, एतन्मनुष्यास्तु युग्मप्रसवाः पत्योपमासङ्ख्येयभागायुपोऽष्टधनुःशतोच्चाः, तथैरावतक्षेत्रविभाग-

१ योजनचतुष्कं विस्तीर्णां अष्टयोजनोद्वेधा उभयतोऽपि कोशकोशं कुड्डया वाहल्यतत्सयोः ॥ १ ॥ पत्योपमस्थितिकाः सुरगणपरिवृताः सदेवीकाः एतेषु
 द्वारनामानो वसन्ति देवा महर्दिकाः ॥ २ ॥

४ स्याना०
उद्देशः २
पातालरू-
टनाः घा-
तकीवि-
पंभावि
सू० ३०५-
३०६

॥ २२६ ॥

पं० तं०—बलतामुहे केशते जूयए ईसरे, एत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्टितीवा परिवसंति, तं०—
काले महाकाले वेलंवे पमंजणे, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वाहिरिद्धाओ वेतितंताओ चउदिसिं लवणसमुदं यायालीसं २
जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं वेलंधरणागराईणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—गोयूभे उदग्गागे
संखे द्गसीमे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्टितीता परिवसंति तं०—गोयूभे सियए संखे मनो-
सिलत्ते, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वाहिरिद्धाओ वेइयंताओ चउसु विदिसासु लवणसमुदं यायालीसं २ जोयणसहस्साइं
ओगाहेत्ता एत्थ णं चउण्हं अणुवेलंधरणागरातीणं चत्तारि आवासपव्वता पं० तं०—रुफोउए विनुप्पभे क्खेत्ता
अरुणप्पभे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्टितीता परिवसंति, तं०—रुफोउए फदग्गा क्खेत्तासे ग-
रुणप्पभे, लवणे णं समुदे णं चत्तारि चंदा पमांसिसु वा पमांसंति वा पमांसिस्संति वा, चत्तारि सूरिता वपिसु या त-
वंति वा तविस्संति वा, चत्तारि कत्तियाओ जाव चत्तारि भरणीओ, चत्तारि अग्गी जाय चत्तारि जमा, चत्तारि भं-
गारा जाव चत्तारि भावकेऊ, लवणस्स णं समुहस्स चत्तारि द्वारा पं० तं०—विजए विजयंते जयंते अपराजिते, ठे
णं द्वारा णं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावतितं चैव पवेसेणं पं०, तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्डिया जाय पलिओवम-
ट्टिदिया परिवसंति—विजये वेजयंते जयंते अपराजिए (सू० ३०५) धायइसंठे दीवे चत्तारि जोयणसयसहस्साइं
चक्खवालविक्खंभेणं पं०, जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स वड्डिया चत्तारि भरहाइं चत्तारि एरवकाइं, एवं जहा समुदेसते ल्हेव
लिरवसेसं माणियव्वं जाव चत्तारि मंदरा चत्तारि मन्दरचूलिआओ (सू० ३०६)

भणुयाणऽवच्चपालणया । अउणासीइं तु दिणा चउत्थभत्तेण आहारो ॥ १० ॥” इति ॥ ‘एत्थ णं’ति मध्यमेपु दशसु
 योजनसहस्रेषु महामहान्त इति वक्तव्ये समयभाषया ‘महइमहालया’ इत्युक्तम्, महच्च तदरञ्जरं च अरंजरं-उदकुम्भ
 इत्यर्थः महारञ्जरं तस्य संस्थानेन संस्थिता ये ते तथा, तदाकारा इत्यर्थः, महान्तस्तदन्यधुल्लकव्यवच्छेदेन पातालमि-
 सिवागाधत्वात् गम्भीरत्वात्पातालाः पातालव्यवस्थितत्वाद्वा पातालाः महान्तश्च ते पातालाश्चेति महापातालाः, वड-
 वामुखः केतुको यूपक ईश्वरश्चेति, क्रमेण पूर्वादिदिक्ष्विति, एते च मुखे मूले च दश सहस्राणि योजनानां, मध्ये उच्चै-
 स्त्वेन च लक्षमिति, एषामुपरितनभागे जलमेव मध्ये वायुजले मूले वायुरेवेति, एतन्निवासिनो देवाः वायुकुमाराः
 कालादय इति, इह गाथाः—“वणनउइ सहसाइं ओगाहिताण चउद्विसिं लवणं । चउरोऽलंजरसंठाणसंठिया होंति
 पायाला ॥ १ ॥ वलयामुह केऊए जूयग तह इस्सरे य वोद्धव्वे । सव्ववइरामयाणं कुडुा एएसिं दससइया ॥ २ ॥
 जोयणसहस्सदसगं मूले उवरिं च होंति विच्छिन्ना । मज्जे य सयसहस्सं तत्तियमेत्तं च ओगाढा ॥ ३ ॥ पलिओवमठि-
 ईया एएसिं अहिवई सुरा इणमो । काले य महाकाले वेलंब पभंजणे चव ॥ ४ ॥ अन्नेवि य पायाला खुडुालंजरगसंठिया

१ मनुष्याः एकोनाशीति यावदपत्यपालनदिनानि आहारधृतुर्थमर्ज्जेन ॥ १० ॥ २ चतुर्दिशि लवणं पंचनवतिसहस्राण्यवगाह्य चत्वारोऽलंजरसंस्थान-
 संस्थिताः पाताला भवन्ति ॥ १ ॥ वलयमुखः केतुकः यूपकस्तथा ईश्वरश्च वोद्धव्याः सर्वे वज्रमयाः कुट्टया एषां दशशतानि ॥ २ ॥ दशसहस्रयोजनानि मूले
 उपरि च विस्तीर्णा भवन्ति मध्ये शतसहस्रं तावन्मात्रं चावगाढाः ॥ ३ ॥ पत्योपमस्थितिका एतेषामधिपतिपुरा एते कालश्च महाकालः वेलंबः प्रभंजनश्चैव
 ॥ ४ ॥ अन्येऽपि च धुल्लकालंजरसंस्थिता

कारिणः शिखरिणोऽप्येवमेव पूर्वोत्तरादिविदिक्षु क्रमेणैतन्नामिकैवान्तरद्वीपानामष्टाद्विंशतिरिति, अन्तरद्वीपप्रकरणार्थस-
 ब्रह्मगाथाः—“बुद्धहिमवन्त पुत्रावरेण विदिसासु सागरं तिस्र ए । गंतुं तरदीवा तिस्रि स ए हंति स ए हंति विच्छिन्ना ॥ १ ॥ अउ-
 णावन्ननवस ए किंचूणे परिहि तेसिमे नामा । एतूलागआभासिय वेसाणी चैव नंगूली ॥ २ ॥ एएमिं दीवाणं परओ
 चत्तारि जौयणसयाइं । ओगाहिऊण लवणं सपडिदिसिं चउसयपमाणा ॥ ३ ॥ चत्तारं तरदीवा हयगयगोकन्नसंकुली-
 कणा । एवं पंचसयाइं छसत्तअठेव नव चैव ॥ ४ ॥ ओगाहिऊण लवणं विक्खंभोगाहसरिसया भणिया । चउरो च-
 उरो दीवा इमेहिं णामेहिं णेयव्वा ॥ ५ ॥ आयंसगमेढमुहा अओमुहा गोमुहा य चउरेते । अरस्समुहा हत्थियमुहा सीह-
 मुहा चैव वग्घमुहा ॥ ६ ॥ तत्तो अ अरस्सकन्ना हत्थियकन्ना अकन्नपाउरणा । उफामुहमेहमुहा विज्जुमुहा विज्जुदंता य
 ॥ ७ ॥ घणदंत लट्ठदंता निगूढदंता य सुद्धदंता य । वासहरे सिहरंमिवि एवं चिय अट्ठयीसावि ॥ ८ ॥ अंतरदीवेसु
 नरा धणुसयअट्ठसिया सया मुइया । पालिंति मिहुणधम्मं पल्लस्स असंखभागाऊ ॥ ९ ॥ चउसट्ठि पिट्टिकरंडयाणि

१ बुद्धहिमवत्पूर्वापरयोर्विदिक्षु त्रिशती सागरं गत्वा द्वीपत्रिंशतविक्षीर्णा भवन्ति ॥ १ ॥ पूर्वोत्तरपंचाशदधिकं नगरतं क्षिचिदं परिधिः तेषामिनामि
 नामानि एकोक आभाषिको विषाणी लांगुली चैव ॥ २ ॥ एतेषां द्वीपानां परतयत्वारि योजनशतानि अवागात्र लवणं सपत्रिंशति चतुःशतशतानाः ॥ ३ ॥
 चत्वारोऽन्तरद्वीपा हयगजगोकर्णशंकुलीकर्णाः एते पंचशतानि पद्मसप्त नव चैव ॥ ४ ॥ लवणमयगाल विष्कम्पापगाहयहस्ताः मणिताः चत्वारप्यत्वारो द्वीपा
 इमेनामिभिर्ज्ञातव्याः ॥ ५ ॥ आदर्शकमेढमुखायोमुखा गोमुखव चत्वार एते अश्वपुरो हत्थियुरः सिद्धपुरादेव व्याप्रमुताः ॥ ६ ॥ ततयाभरुणैः हस्तिक-
 र्णाकर्णकर्मप्रारणाः उल्कामुखः नेघमुखः त्रियुमुखो विज्जुइन्तब ॥ ७ ॥ घनदंतो लट्ठदन्तः निगूढदन्तय उद्धदन्तय शिलारिप्यपि येषोरे एवमेव अष्टावि-
 शतिरपि ॥ ८ ॥ अन्तर्द्वीपेषु नराः धनुःशताद्येच्छ्रिताः सदा मुदिताः पालयन्ति मियुनकथमं सायस्यपगागयुषः ॥ ९ ॥ चतुःषष्टिः पृथक्पृथक्कालि

४ स्थाना०
उद्देशः २
पातालक
लयाः या-
तकीवि-
कंभादि
सू० ३०६

मणुयाणऽवच्चपालणया । अउणासीइं तु दिणा चउत्थभत्तेण आहारो ॥ १० ॥” इति ॥ ‘पृथ णं’ति मध्यमेपु दशसु
 योजनसहस्रेषु महामहान्त इति वक्तव्ये समयभाषया ‘महइमहालया’ इत्युक्तम्, महच्च तदरज्जरं च अरंजरं-उदकुम्भ
 इत्यर्थः महारज्जरं तस्य संस्थानेन संस्थिता ये ते तथा, तदाकारा इत्यर्थः, महान्तस्तदन्यधुलकव्यवच्छेदेन पातालमि-
 मिवागाधत्वात् गम्भीरत्वात्पातालाः पातालव्यवस्थितत्वाद्वा पातालाः महान्तश्च ते पातालाश्चेति महापातालाः, चड-
 वामुखः केतुको यूपक ईश्वरश्चेति, क्रमेण पूर्वोदिदिक्षिति, एते च मुखे मूले च दश सहस्राणि योजनानां, मध्ये उच्चै-
 स्त्वेन च लक्षमिति, एषामुपरितनभागे जलमेव मध्ये वायुजले मूले वायुरेयेति, एतन्निवासिनो देवाः वायुकुमाराः
 कालादय इति, इह गाथाः—“वैणनउइ सहसाइं ओगाहिताण चउदिसिं लवणं । चउरोऽलंजरसंठाणसंठिया होंति
 पायाला ॥ १ ॥ वलयामुह केऊए जूयण तह इस्सरे य वोद्धव्वे । सव्ववइरामयाणं कुड्डा एएसिं दससइया ॥ २ ॥
 जोयणसहससदसगं मूले उवरिं च होंति विच्छिन्ना । मज्झे य सयसहसं तत्तियमेत्तं च ओगाढा ॥ ३ ॥ पलिओवमठि-
 ईया एएसिं अहिवई सुरा इणमो । काले य महाकाले वेलं व पभंजणे चेव ॥ ४ ॥ अन्नेवि य पायाला खुड्डालंजरगसंठिया

१ मनुष्याः एकोनाशीति यावदपलपालनादिनानि आहारधतुर्यभर्त्सेन ॥ १० ॥ २ चतुर्दिशि लयणं पंचनवतिसहस्राण्यपगाण्य चत्वारोऽलंजरसंस्थान-
 संस्थिताः पाताला भवन्ति ॥ १ ॥ वलयमुखः केतुकः यूपकस्तथा ईश्वरश्च योद्धव्याः सर्वे वज्रमयाः कुट्टया एषां दशशतानि ॥ २ ॥ दशसहस्रयोजनानि मूले
 उपरि च विस्तीर्णा भवन्ति मध्ये शतसहस्रं तावन्मात्रं चावगाढाः ॥ ३ ॥ पल्योपमस्थितिका एतेषामधिपतिपुरा एते कालश्च महाकालः वेलंयः प्रभंजनश्चैव
 ॥ ४ ॥ अन्येऽपि च धुलकालंजरसंस्थिता

लवणे । अट्टसयाः चुलसीया सत्त सहरसा य सव्वेवि ॥ ५ ॥ जोयणंसयविच्छिन्ना मूळुवरिं दस सयाणि मग्गंमि ।
 ओगाढा य सहरसं दस जोयणिया य सिं कुड्डा ॥ ६ ॥ पायालाण विभागा सव्व्याणवि तिन्नि तिन्नि चोद्धव्या । हेट्टिम-
 भागे वाज मग्गहे वाज य उदयं च ॥ ७ ॥ उवरिं उदगं भणियं पढमगवीएसु वाउसंखुभिओ । वामे[त्रमतीत्यर्थः] >
 उदगं तेण य परिवहुइ जलनिही खुहिओ ॥ ८ ॥ परिसंठियंमि पवणे पुणरवि उदगं तमेव संठाणं । वच्चेइ तेण उददी परि-
 हायइणुक्कमेणवं ॥ ९ ॥” इति, वेलां-लवणसमुद्रशिखामन्तर्विशन्तीं वहिर्वाऽऽयान्तीमप्रशिखां च धारयन्तीति संज्ञा-
 त्वाद्धेलंधरास्ते च ते नागराजाश्च-नागकुमारवराः वेलंधरनागराजास्तेपामावासपर्वताः पूर्वोत्तरेषु क्रमेण गोस्तूपा-
 दयः, विदिक्षु-पूर्वोत्तरादिषु वेलंधराणां पश्चाद्दृत्तयो अनुनायकत्वेन नागराजा अनुवेलंधरनागराजाः, वेलंधरयकव्यता-
 गाथाः—“देसजोयणसहरसा लवणसिहा चक्कवालओ रंदा । सोलससहरसरुचा सहरसमेणं तु ओगाढा ॥ १ ॥
 [संमाद् भूभागादिति भावः] > देसूणमज्जजोयण लवणसिहोवरि दगं तु कालदुगे । [दिवा रात्रौ चेत्यर्थः] >

१ लवणं पातालाः सन्ति ते सर्वेऽपि सप्तसहस्राष्टशतचतुदशीतिमिताः ॥ ५ ॥ योजनशतविस्वीर्णां मूले उपरि च इरा सतानिं माये अणगाद्द्वय सहरसं
 दश योजनानि (योजनमाना)भित्तिः ॥ ६ ॥ सर्वेषामपि पातालानां त्रयस्त्रयो भागा बोद्धव्याः अपस्त्रनमारे वायुर्मध्ये वायुदकं च ॥ ७ ॥ उपरि उदकं मय्दितं
 प्रथमद्वितीययोः संक्षुम्भितो वायुदकं त्रयस्त्रयो भागा बोद्धव्याः अपस्त्रनमारे वायुर्मध्ये वायुदकं च ॥ ७ ॥ उपरि उदकं मय्दितं
 यतेऽनुक्रमेणैवं ॥ ९ ॥ २ लवणशिरसा दशयोजनसहस्रमाणा चक्कवालतो विस्वीर्णां पोट्ठसहरसोषा एकं सहरसं त्वगता ॥ १ ॥ दिवा रात्रौ च देसो नमग्गंमि
 लवणशिखोपरी.

३ स्थानाः
 उद्रेचः २
 पातालक
 उजाः धा
 तर्हीवि-
 फंभादि
 सू० ३०६

॥ २२८ ॥

अद्रेगं अद्रेगं परिवहृइ हायए यावि ॥ २ ॥ अडिंभतरियं वेलं धरंति लवणोदहिस्स नागणं । वायालीससहस्सा [अन्त-
 विंशन्तीमित्यर्थः] > दुसत्तरिसहस्स वाहिरियं ॥ ३ ॥" [वहिर्गच्छन्तीमित्यर्थः] > सडिं नागसहस्सा धरंति अगोदगं
 [शिखाग्रमित्यर्थः] > समुइस्स । वेलंधरआवासां लवणे य चउदिसिं चउरो ॥ ४ ॥ पुव्वाइ अणुफमसो गोथुभदग-
 भाससंखदगसीमा । गोथुभ सिवए संखे मणोसिले नागरायाणो ॥ ५ ॥ अणुवेलंधरवासा लवणे विदिसाणु संठिया
 चउरो । कफोडे विञ्जुप्पभे केलासऽरुणप्पभे चव ॥ ६ ॥ कफोडय कइमए केलासऽरुणप्पभे य रायाणो । वायाली-
 ससहस्से गंतुं उदहिंमि सव्वेवि ॥ ७ ॥ चत्तारि जोयणसए तीसे कोसं च उगगया भूमिं । सत्तरस जोयणसए इगवीसे
 ऊसिया सव्वे ॥ ८ ॥ इति, 'पभासिंसु'त्ति चन्द्राणां सौम्यदीप्तिकत्वाद्भ्रुप्रभासनमुकमादित्यानां तु खररदिमत्वात्
 'तवइंसु'त्ति तापनमुकमिति । चतुःसहस्रत्वाच्चन्द्राणां तत्परिवारस्यापि नक्षत्रादेश्चतुःसहस्रत्वमेवेत्याह-चतस्रः कृत्तिका
 नक्षत्रापेक्षया न तु तारकापेक्षयेति, एवमष्टाविंशतिरपि, अत्रिरिति कृत्तिकानक्षत्रस्य देवता यावद्यम इति भरण्या दे-

१ अतिरेकगतिरेकं परिगर्भते हीयते कापि ॥ २ ॥ अभ्यन्तरां वेलो पारयंति लवणोदभेः द्वात्वारिंशत्सहस्रानां देवाः नागानो द्वापप्ततिसहस्री गणाः
 ॥ ३ ॥ पथिर्नागसहस्री पारयंत्वप्रोदकं समुद्रस्य । वेलन्परणामावासा लवणे न चतुर्दिशु चत्वारः ॥ ४ ॥ पूर्वोयणुकमतः गोत्सूपदकभासाशंरररुत्तीमादया गो-
 त्स्त्रशिवशंरमनःशिला नागराजानः ॥ ५ ॥ लवणे विदिशु चत्वारोऽणुवेलंधरवासाः संस्थिताः ककोटकविपुत्रप्रभैलायादणप्रभाशेन ॥ ६ ॥ ककोटकः कुंभकः
 केलातोऽरुणप्रभश्च राजानः द्वात्वारिंशत्सहस्राणि तसिपुदयो सर्वेऽपि गत्वा ॥ ७ ॥ चत्वारि योजनशतानि भिरातं त्रैशं चोत्सृगता भूमि । तस्य रसयोजनशती
 एतद्विशतिश्चन्द्रिताः सर्वे ॥ ८ ॥

लवणे । अहस्याः चुलसीया सत्त सहसा य सव्येवि ॥ ५ ॥ जोयणंसयविच्छिन्ना मूत्रवरिं दस सयाणि मग्गंमि ।
 ओगाढा य सहसं दस जोयणिया य सिं कुड्डा ॥ ६ ॥ पायालाण विभागा सव्याणवि तिन्नि तिन्नि चोद्धव्या । हेट्टिम-
 भागे वाऊ मज्जे वाऊ य उदयं च ॥ ७ ॥ उवरिं उदगं भणियं पढमग्गीएसु वाउसंखुभिओ । वामे[यमतीत्यर्थः] >,
 उदगं तेण य परिचहुइ जलनिही खुहिओ ॥ ८ ॥ परिसंठियंमि पवणे पुणरवि उदगं तमेव संठाणं । यच्चैइ तेण उदही परि-
 हायइणुक्कमेणवं ॥ ९ ॥” इति, वेलां-लवणसमुद्रशिवामन्तविशन्तीं चहियांSSयान्तीमग्गशिसां च धारयन्तीति संज्ञा-
 त्याद्वेलंधरास्ते च ते नागराजाश्च-नागकुमारवराः वेलंधरनागराजास्तैपामावासापर्वताः पूर्वोदिदिदु क्रमेण गोस्तूपा-
 दयः, विदिदु-पूर्वोत्तरादियु वेलंधराणां पश्चाद्दृत्तयो अनुनायकत्वेन नागराजा अनुवेलंधरनागराजाः, वेलंधरवफलयता-
 गाथाः—“देसजोयणस्सहस्सा लवणसिहा चक्कवालओ रुंदा । सोलससहस्सउचा सहस्समेगं तु ओगाढा ॥ १ ॥
 [संमाद् भूभागादिति भावः] > देसूणमद्धजोयण लवणसिहोवरिं दगं तु कालदुगे । [दिया रात्रौ चेत्यर्थः] > ;

१ लवणे पातालाः सन्ति ते सर्वेऽपि सप्तसहस्राष्टशतचतुरशीतिमिताः ॥ ५ ॥ योजनसप्तविस्तीर्णां मूले उपरि च दस सतालानि मध्ये अथवाग्राह्य सारुं
 दस योजनानि (योजनमाना)मितिः ॥ ६ ॥ सर्वेषामपि पातालानां त्रयस्रयो भागा बोद्धव्याः अपथनभागे वायुनंद्ये वायुनंदकं च ॥ ७ ॥ उपरि उदकं भक्तिं
 प्रथमद्वितीययोः संकुभितो वायुरुदकं त्रिमति तेन क्षुभितो जलनिधिः परिवर्द्धते ॥ ८ ॥ पवने परिसंस्थिते पुत्रएपुदकं तत्संस्थानमेव गच्छति तेनोदधिः परिधी-
 यतेऽनुक्रमेणैवं ॥ ९ ॥ २ लवणशिरा दसयोजनसहस्रमाना चक्कवालतो विस्तीर्णां पौबदसहस्रोभा एकं सारुं लवगात्रा ॥ १ ॥ दिसा रात्रौ च देसोनमन्द्भोजनं
 लवणशिवोपरि.

च्छारि जोयणाइं उहुं उच्चतेणं, तेसि सिद्धाययणाणं चउदिसि चत्तारि दारा पं० तं०—देवदारे असुरदारे णागदारे सुवन्न-
 दारे, तेसु णं दारेसु चउव्विहा देवा परिवसंति, तं०—देवा असुरा नागा सुवणा, तेसि णं दाराणं पुरतो चत्तारि
 मुहमंडवा पं०, तेसि णं मुहमंडवाणं पुरओ चत्तारि पेच्छाघरमंडवा पं०, तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं बहुमज्झदेसभागे
 चत्तारि वइरामया अक्खाडगा पं०, तेसि णं वइरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि मणिपेडियातो पं०,
 तासि णं मणिपेडिताणं उवरिं चत्तारि सीहासणा पन्नत्ता, तेसि णं सीहासणाणं उवरिं चत्तारि विजयदूसा पन्नत्ता, तेसि णं
 विजयदूसगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि वइरामता अकुसा पं०, तेसु णं वतिरामतेसुं अकुसेसु चत्तारि कुंमिका मुत्ता-
 दामा पं०, ते णं कुंमिका मुत्तादामा पत्तेयं २ अत्रेहिं तदद्धउच्चत्तपमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुंमिकेहिं मुत्तादामेहिं, सब्वतो
 समंता संपरिक्खत्ता, तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ चत्तारि मणिपेडिताओ पणत्ताओ, तासि णं मणिपेडियाणं उवरिं
 चत्तारि २ चेतितथूभा पणत्ता, तासि णं चेतितथूभाणं पत्तेयं २ चउदिसि चत्तारि मणिपेडियातो पं०, तासि णं मणिपे-
 डिताणं उवरिं चत्तारि जिणपडिमाओ सब्वरयणामईतो संपलियंकणिसन्नाओ थूभामिमुहाओ चिट्ठंति, तं०—रि-
 सभा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा, तेसि णं चेतितथूभाणं पुरतो चत्तारि मणिपेडिताओ पं०, तासि णं मणिपेडिताणं
 उवरिं चत्तारि चेतितरुक्खा पं०, तेसि णं चेतितरुक्खाणं पुरओ चत्तारि मणिपेडियाओ पं०, तासि णं मणिपेडियाणं
 उवरिं चत्तारि महिंदज्जया पं०, तेसि णं महिंदज्जताणं पुरओ चत्तारि णंदातो पुक्खरणीओ पं०, तासि णं पुक्खरणीणं
 पत्तेयं २ चउदिसि चत्तारि वणसंडा पं० तं०—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं—पुब्बेणं असोगवणं दाहि-

वता, अङ्कारक आद्यो ग्रहः भावकेतुरित्यष्टाशीतित्तम इति, शेषं यथा द्विस्थानके, समुद्रद्वारादि जम्बूद्वीपद्वारादिय-
दिति, चक्रवालस्य-चलयस्य विष्कम्भो-विस्तरः जम्बूद्वीपाद्द्विर्घातकीखण्डपुष्करार्द्धयोरित्यर्थः, शब्दोपलक्षित उद्देशकः
शब्दोद्देशको द्विस्थानकस्य तृतीय इत्यर्थः, केवलं तत्र द्विस्थानानुरोधेन 'दो भरहाइ' इत्याद्युक्तमिह तु 'चत्तारी'त्यादि,
उक्तं मनुष्यक्षेत्रवस्तूनां चतुःस्थानकमधुना क्षेत्रसाधर्म्यान्नन्दीश्वरद्वीपवस्तूनामासत्यसूत्राच्चतुःस्थानकं 'नन्दीसरस्से'-
त्यादिना ग्रन्थेनाह-

[अथ नन्दीश्वरविचारः] नन्दीसरवरस्स णं दीवस्स चक्रवालविकल्पमस्स बहुमग्गइदेसभागे चत्तारि अंजणग-
पव्वता पं० तं०—पुरत्थिमिह्ले अंजणगपव्वते दाहिणिह्ले अंजणगपव्वए पच्चत्थिमिह्ले अंजणगपव्वते उत्तरिह्ले अंजणगप-
व्वते ४, ते णं अंजणगपव्वता चउरासीति जोजणसहस्साइ उडुं उच्चत्तेणं एगं जोजणसहस्सं उब्बेहेणं मूले दम जोज-
णसहस्साइं विक्खंभेणं तदणंतरं च णं मायाए २ परिहातेमाणा २ उवरिमेणं जोजणसहस्सं विक्खंभेणं पणत्ता मूले
इकतीसं जोजणसहस्साइं छच्च तेवीसे जोजणसते परिकखेवेणं उपरिं तिन्नि २ जोजणसहस्साइं एगं च छावट्टं जोजणसतं
परिकखेवेणं, मूले विच्छिन्ना मज्जे संखत्ता, उप्पित्तणुया० गोपुच्छसंठाणसंठिता सव्वअंजणमया अच्छा सण्हा लण्हा
घट्ठा मट्ठा नीरया निष्पंका निक्कंक्कड्छाया सत्पभा समिरीया सउज्जोया पासार्इया दरिसणीया अमिरुत्ता पडिरुत्ता,
तेसि णं अंजणगपव्वयाणं उवरिं बहुसमरमणिज्जभूमिभागा पं०, तेसि णं बहुसमरमणिज्जभूमिभागाणं बहुमग्गइदेसभागे
चत्तारि सिद्धाययणा पणत्ता, ते णं सिद्धाययणा एगं जोजणसयं आयामेणं पणत्ता पण्णासं जोजणाइं विक्खंभेणं भाव-

त्तरि ज्योषां उदुं उषत्तेणं, तेसिं सिद्धाययणं चउदिसिं चत्तारि दारा पं० तं०—देपपारे अगुरपारे णागपारे सुपअ-
 दारे, तेसु नं दारेसु चउदिविहा देवा परिवसंति, तं०—देवा असुरा नागा सुवण्णा, तेसिं नं दारणं पुरतो चत्तारि
 मुहमंडवा पं०, तेसिं नं मुहमंडवाणं पुरओ चत्तारि पेच्छाघरमंडवा पं०, तेसिं नं पेच्छाघरगंज्जणं धुमज्जदेसभागे
 चत्तारि वइरामया अक्खाडगा पं०, तेसिं नं वइरामयाणं अक्खाडगाणं धुमज्जदेसभागे चत्तारि मणिपेटियातो पं०,
 तासिं नं मणिपेटियाणं उवरिं चत्तारि सीहासणा पन्नत्ता, तेसिं नं सीहासणाणं उवरिं चत्तारि विजगट्टसा पन्नत्ता, तेसिं नं
 विजयदूसगाणं बहुमज्जदेसभागे चत्तारि वइरामता अंकुसा पं०, तेसु नं वतिरामतेसु अंकुसेसु चत्तारि कुंभिता युसा-
 दामा पं०, ते नं कुंभिका मुत्तादामा पत्तेयं २ अन्नेदिं तदद्वजत्तपमाणमित्तेदिं चउदिं अउकुंभितेदिं मुत्तादामेदिं, सउत्तो
 समंता संपरिक्खत्ता, तेसिं नं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ चत्तारि मणिपेटियाओ पण्णत्ताओ, तासिं नं मणिपेटियाणं उवरिं
 चत्तारि २ चेतितथूभा पण्णत्ता, तासिं नं चेतितथूभाणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि मणिपेटियातो पं०, तासिं नं मणिपे-
 टियाणं उवरिं चत्तारि जिणपडिमाओ सव्वरयणामइत्तो संपल्लियंफणिसन्नाओ शूगागिगुराओ चिद्वंति, तं०—रि-
 सभा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा, तेसिं नं चेतितथूभाणं पुरतो चत्तारि मणिपेटियाओ पं०, तासिं नं मणिपेटियाणं
 उवरिं चत्तारि चेतितरक्खा पं०, तेसिं नं चेतितरक्खाणं पुरओ चत्तारि मणिपेटियाओ पं०, तासिं नं मणिपेटियाणं
 उवरिं चत्तारि महिंदज्जया पं०, तेसिं नं महिंदज्जयाणं पुरओ चत्तारि नंदतो पुफ्फराणीओ पं०, तासिं नं पुफ्फराणीणं
 पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि वणसंडा पं० तं०—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पगल्लिमेणं उत्तरेणं—पुरणेणं अमोगल्लं दाहि-

वता, अङ्कारक आद्यो ग्रहः भावकेतुरित्यष्टाशीतित्तम इति, शेषं यथा द्विस्थानके, समुद्रद्वारादि जम्बूद्वीपद्वारादिव-
दिति, चक्रवालस्य-बलयस्य विष्कम्भो-विस्तरः जम्बूद्वीपाद्वहिर्घातकीलण्डपुष्करार्द्धयोरित्यर्थः, शब्दोपलक्षित उद्देशकः
शब्दोद्देशको द्विस्थानकस्य तृतीय इत्यर्थः, केवलं तत्र 'द्विस्थानानुरोधेन 'दो भरहाई' इत्याद्युक्तमिह तु 'चत्तारी'त्यादि,
उक्तं मनुष्यक्षेत्रवस्तूनां चतुःस्थानकमधुना क्षेत्रसाधर्म्यान्नन्दीश्वरद्वीपवस्तूनामासत्यसूत्राचतुःस्थानकं 'नन्दीसरस्से'-
त्यादिना ग्रन्थेनाह-

[अथ नन्दीश्वरविचारः] नन्दीसरस्वत्तं नं दीवस्स चक्रवालविकल्पंभस्स बहुमज्ज्जदेसभागे चउत्तिसि चत्तारि अंजणग-
पव्वता पं० तं०—पुरत्थिसिद्धे अंजणगपव्वते दाहिणिद्धे अंजणगपव्वए पचत्थिमिद्धे अंजणगपव्वते उत्तरिद्धे अंजणगप-
व्वते ४, ते नं अंजणगपव्वता चउरासीति जोयणसहस्साइं उहुं उच्चत्तेणं एगं जोयणसहस्सं उच्चेहेणं मूले दस जोय-
णसहस्साइं विकल्पंभेणं तदणंतरं च नं मायाए २ परिहातेमाणा २ उवरिमेणं जोयणसहस्सं विकल्पंभेणं पणत्ता मूले
इक्कीसं जोयणसहस्साइं छच तेवीसे जोयणसते परिकल्पेवेणं उपरि तिन्नि २ जोयणसहस्साइं एगं च छावटं जोयणसतं
परिकल्पेवेणं, मूले विच्छिन्ना मज्जे संखेत्ता, उरिपत्तणुया० गोपुच्छसंठाणसंठिता सव्वअंजणमया अच्छा सण्हा लण्हा
घट्टा मट्टा नीरया निष्पंका निक्कंउच्छाया सप्पभा समिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणीया अभिरुवा पडिरुवा,
तेसि नं अंजणगपव्वयाणं उवरि बहुसमरमणिज्जभूमिभागा पं०, तेसि नं बहुसमरमणिज्जभूमिभागाणं बहुमज्ज्जदेसभागे
चत्तारि सिद्धाययणा पणत्ता, ते नं सिद्धाययणा एगं जोयणसयं आयामेणं पणत्ता पण्णासं जोयणाइं विकल्पंभेणं भाव-

४ स्थाना०
उद्देशः २
नन्दीश्व-
राधि०
सू० ३०७

॥ २२९ ॥

त्तारि ज्योयणाई उहुं उच्चतेणं, तेसिं सिद्धाययणाणं चउदिसिं चत्तारि द्वारा पं० तं०—देवदारे असुरदारे णागदारे सुवन्न-
 दारे, तेसु णं दारेसु चउव्विहा देवा परिवसंति, तं०—देवा असुरा नागा सुवण्णा, तेसिं णं दाराणं पुरतो चत्तारि
 मुहमंडवा पं०, तेसिं णं मुहमंडवाणं पुरओ चत्तारि पेच्छाघरमंडवा पं०, तेसिं णं पेच्छाघरमंडवाणं बहुमज्झदेसभागे
 चत्तारि वइरामया अक्खाडगा पं०, तेसिं णं वइरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि मणिपेडियातो पं०,
 तासिं णं मणिपेडिताणं उवरिं चत्तारि सीहासणा पन्नत्ता, तेसिं णं सीहासणाणं उवरिं चत्तारि विजयदूसा पन्नत्ता, तेसिं णं
 विजयदूसगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि वइरामता अंकुसा पं०, तेसु णं वतारामतेसु अंकुसेसु चत्तारि कुंमिका मुत्ता-
 दामा पं०, ते णं कुंमिका मुत्तादामा पत्तेयं २ अत्रेहिं तदद्धउच्चत्तपमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुंमिकेहिं मुत्तादामेहिं, सब्वतो
 समंता संपरिक्खत्ता, तेसिं णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ चत्तारि मणिपेडिताओ पण्णत्ताओ, तासिं णं मणिपेडियाणं उवरिं
 चत्तारि २ चेतितथूभा पण्णत्ता, तासिं णं चेतितथूभाणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि मणिपेडियातो पं०, तासिं णं मणिपे-
 डिताणं उवरिं चत्तारि जिणपडिमाओ सब्वरयणामईतो संपलियंकणिसन्नाओ थूमाभिसुहाओ चिडंति, तं०—रि-
 सभा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा, तेसिं णं चेतितथूभाणं पुरतो चत्तारि मणिपेडिताओ पं०, तासिं णं मणिपेडिताणं
 उवरिं चत्तारि चेतितरुक्खा पं०, तेसिं णं चेतितरुक्खाणं पुरओ चत्तारि मणिपेडियाओ पं०, तासिं णं मणिपेडियाणं
 उवरिं चत्तारि महिंदज्झया पं०, तेसिं णं महिंदज्झताणं पुरओ चत्तारि णंदातो पुक्खरणीओ पं०, तासिं णं पुक्खरिणीणं
 पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि वणसंडा पं० तं०—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं—पुब्बेणं असोगवणं दाहि-

णओ होइ सत्तवणवणं । अवरेणं चंपगवणं चूतवणं उत्तरे पासे ॥ १ ॥ तत्थ णं जे से पुरच्छिमिह्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरिणीतो पं० तं०— णंदुत्तरा णंदा आणंदा नंदिवद्वणा, ताओ णंदाओ पुक्खरिणीओ एगं जोयणसयसहस्सं आयामेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं दस जोयणसवाइं उव्वेहेणं, तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरतो चत्तारि तोरणा पं०, तं०—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं, तासि णं पुक्खरणीणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि वणसंढा पं०; तं०—पुरतो दाहिण० पच्च० उत्तरेणं, पुव्वेणं असोगवणं जाव चूयवणं उत्तरे पासे, तासि णं पुक्खरिणीणं यदुमग्गदेस-भागे चत्तारि दधियुहगपव्वया पं०, ते णं दधियुहगपव्वया चउसट्ठिं जोयणसहस्साइं उहुं उव्वत्तेणं एगं जोयणसहरसं उव्वेहेणं सव्वत्थ. समा पह्णसंठाणसंठिता दसजोयणसहस्साइं विक्खंभेणं एकतीसं जोयणसहस्साइं छय तेयीसे जोय-णसते परिकखेवेणं, सव्वरयणामता अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं दधियुहगपव्वताणं उव्वरिं यदुमग्गमणिजा भूमि-भागा पं०, सेसं जहेव अंजणगपव्वताणं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, जाव चूतवणं उत्तरे पासे, तत्थ णं जे से दाहि-णिह्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरणीओ पण्णात्ताओ, तं०—भइा विसाला सुमुदा पो-डरिगिणी, तातो णंदातो पुक्खरणीतो एगं जोयणसयसहस्सं सेसं तं चेंव जाव दधियुहगपव्वता जाव वणसंढा, तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिह्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरणीओ पं०, तं०—णंदिसेणा अमोहा गोथूसा सुदंसणा, सेसं तं चेंव, तहेव दधियुहगपव्वता तहेव सिद्धायंणा जाव वणसंढा, तत्थ णं जे से उत्तरिह्ले अंज-

णगपन्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि गंदाओ पुक्खरणीओ पं०, तं०—विजंया वेजयंती जयंती अपराजिता, तातो
 णं पुक्खरणीओ एगं जोयणसयसहस्सं तं चेव पमाणं तद्देव दधिमुद्दगपन्वता तद्देव सिद्धाययणा जाव वणसंठा, गंदी-
 सरवरस्स णं दीवस्स चक्खवालविकलंभस्स बहुमज्झदेसभागे चउसु विदिसासु चत्तारि रतिकरगपन्वता पं०, तं०—उत्तर-
 पुरच्छिमिल्ले रतिकरगपन्वते दाहिणपुरच्छिमिल्ले रइकरगपन्वए दाहिणपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपन्वते उत्तरपच्चत्थिमिल्ले
 रतिकरगपन्वए, ते णं रतिकरगपन्वता दस जोयणसयाइ उडु उच्चत्तेणं दस गाउतसताइ उव्वेहेणं सन्वत्थ समा झल्लरिसंठा-
 णसंठिता दस जोयणसहस्साइ विक्खंभेणं एकतीसं जोयणसहस्साइ छच तेवीसे जोयणसते परिकखेवेणं, सव्वरयणा-
 मता, अच्छा जाव पडिरुवा, तत्थ णं जे से उत्तरपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपन्वते तस्स णं चउदिसिं ईसाणस्स देविंदस्स देव-
 रन्नो चउण्हमगमहिसीणं जंबूद्वीवपमाणाओ चत्तारि रायहाणीओ पं० तं०—णंदुत्तरा गंदा उत्तरकुरा देवकुरा, क-
 ण्हते कण्हरातीते रामाए रामरक्खियाते, तत्थ णं जे से दाहिणपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपन्वते, तस्स णं चउदिसिं सफस्स
 देविंदस्स देवरन्नो चउण्हमगमहिसीणं जंबूद्वीवपमाणातो चत्तारि रायहाणीओ पं०, तं०—समणा सोमणसा अचिमाली
 मणोरमा पउमाते सिवाते सतीते अंजूए, तत्थ णं जे से दाहिणपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपन्वते तत्थ णं चउदिसिं सफस्स
 देविंदस्स देवरन्नो चउण्हमगमहिसीणं जंबूद्वीवपमाणमेत्तातो चत्तारि रायहाणीओ पं०, तं०—भूता भूतवडंसा
 गोथूभा सुदंसणा, अमलाते अच्छराते णवमिताते रोहिणीते, तत्थ णं जे से उत्तरपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपन्वते तत्थ णं

चउदिसिमिसाणस्स देविदस्स देवरत्तो चउण्हमगगमहिसीणं जंबूद्रीचप्पमाणमित्तातो चत्तारि रायहाणीओ पं०, तं०—
 रयणा रतणुच्चता सब्बरतणा रतणसंचया, वसूते वसुगुत्ताते वसुमित्ताते वसुंधराए (सू० ३०७)
 सूत्रसिद्धश्चायं, केवलं-जम्बू १ लवणे धायइ २ कालोए पुक्खराइ ३ जुयलाइं । वारुणि ४ खीर ५ घय ६
 इक्खू ७ नंदीसर ८ अरुण ९ दीडुदही ॥ १ ॥ ति गणनयाऽष्टमो नन्दीश्वरः स एव वरः २, अमनुष्यद्वीपापेक्षया
 बहुतरजिनभवनादिसद्भावेन तस्य वरत्वादिति, तस्य चक्रवालविष्कम्भस्य प्रमाणं १९३८४००००, उक्तं च—
 “तेवंढं कोडिसयं चउरासीइं च सयसहस्साइं । नंदीसरवरदीवे विक्खंभो चक्रवालं ॥ १ ॥” इति, मध्यश्चासी
 देशभागश्च-देशावयवो मध्यदेशभागः, स च नालयन्तिक इति बहुमध्यदेशभागो न प्रदेशादिरिगणनया निष्ट-
 क्तितः, अपि तु प्राय इति, अथवा अत्यन्तं मध्यदेशभागो बहुमध्यदेशभाग इति, तत्र इहाअनकाः मूले दश
 योजनसहस्राणि विष्कम्भेणेत्युक्तम्, द्वीपसागरप्रज्ञसिसङ्ग्रहिण्यां तूक्तम्—“बुलसीति सहस्साइं उच्चिद्धा ओगया
 सहस्रमहे । धरणिताले विच्छिन्ना य ऊणगा ते दससहस्सा ॥ १ ॥ नव चैव सहस्साइं पंचैव य होति जोजण-
 सयाइं । अंजणगपव्वयाणं मूलंमि उ होइ विक्खंभो ॥ २ ॥” कंदस्येत्यर्थः, “नव चैव सहस्साइं चत्तारि य होति

१ त्रिपष्टिः कोटिशतं चतुरशीतिश्च शतसहस्राणि नन्दीश्वरद्वीपे चक्रवालतो विष्कम्भः ॥ १ ॥ २ चतुरशीतिः सहस्राणि उच्चिद्धाः अपः सहस्रं गताः कि-
 चिन्नुदशसहस्राणि धरणीताले विस्तीर्णाः ॥ १ ॥ नव चैव सहस्राणि पंचैव भवन्ति योजनशतानि अंजनकपर्वतानां मूले भवति तु विष्कम्भः ॥ २ ॥ ३ नव चैव
 चत्तारि च भवंति शतानि

जीयणसयाइं । अंजणगपव्वयाणं धरणियले होइ विक्खंभो ॥ १ ॥” इति, तदिदं मतान्तरमित्यत्रसेयमेवमन्यत्रापि,
 मतान्तरबीजानि तु केवलिंगम्यानीति, ‘गोपुच्छो ह्यादौ स्थूलोऽन्ते सूक्ष्मस्तद्वत्तेऽपीति, ‘सव्वंज-
 णमय’त्ति अञ्जनं-कृष्णरत्नविशेषः तन्मयाः सर्व एवानन्यमयत्वेन सर्वथैवाञ्जनमयाः सर्वाञ्जनमयाः, परमकृष्णा इति
 भावः, उक्तं च—“भिं गंगेरुइलकज्जलअंजणघाउसरिसा विरायंति । गगणतलमणुलिहंता अंजणगा पव्वया रम्मा ॥१॥ ”
 इति, अच्छाः आकाशस्फटिकवत्, सण्हा-श्लक्ष्णपरमाणुस्कन्धनिष्पन्नाः, श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत्, लण्हा-श्लक्ष्णा मसृणा
 इत्यर्थः, घुण्टितपटवत्, तथा घृष्टा इव घृष्टाः, खरशानया पापाणप्रतिमावत्, मृष्टा इव मृष्टाः सुकुमारशानया पापा-
 णप्रतिमेव शोधिता वा प्रमार्जनिकयेव अत एव नीरजसः रजोरहितत्वात् निर्म्मलाः कठिनमलाभावात् धौतवस्त्रवद्वा-
 निष्पङ्का आर्द्रमलाभावात् अकलङ्कत्वाद्वा ‘निक्कडच्छाया’ निष्कङ्कटा निष्कवचा निरावरणेत्यर्थः छाया-शोभा येषां ते
 तथा अकलङ्कशोभा वा सप्रभा देवानन्दकत्वादिप्रभावयुक्ताः अथवा स्वेन आत्मना प्रभान्ति न परत इति स्वप्रभाः
 यतः ‘समिरीया’ सह मरीचिभिः-किरणैरेते तथा, अत एव ‘सउज्जोया’ सहोद्योतेन-त्रस्तुप्रभासनेन वर्त्तन्ते ये ते
 तथा ‘पासाईय’त्ति प्रासादीयाः-मनःप्रसादकराः दर्शनीयास्तांश्चक्षुषा पश्यन्नपि न श्रमं गच्छतीत्यर्थः अभिरूपाः-
 कमनीयाः प्रतिरूपाः द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रमणीया इति यावत्शब्दसङ्ग्रहः, बहुसमाः-अत्यन्तसमा रमणीयाश्च ये ते

१ योजनानामंजनकपर्पतानां धरणीतले भवति विष्कम्भः ॥ १ ॥ २ भृंगाङ्गवल् कश्चिरकम्बलांजनधातुसदृशा विराजन्ते गगनतलमणुलिप्तं इवाञ्जनकाः
 पर्वता रम्याः ॥ १ ॥

चचदिसिसिगणस्स देविदस्स देवरत्तो चण्हमग्गमहिस्सीणं जंबूद्वीवप्पमाणमित्तातो चत्तारि रायहाणीओ पं०, तं०—
रथणा रतणुत्थता सव्वरतणा रतणसंचया, वसूते वसुगुत्ताते वसुमित्ताते वसुंधराए (सू० ३०७)

सूत्रसिद्धश्चायं, केवलं-जम्बू १ लवणे धायइ २ कालोए पुक्खराइ ३ जुयलाइं । चारुणि ४ खीर ५ घय ६ इक्खू ७ नंदीसर ८ अरुण ९ दीबुदही ॥ १ ॥ ति गणनयाऽष्टमो नन्दीश्वरः स एव वरः २, अमनुष्यद्वीपापेक्षया बहुतरजिनभवनादिसद्भावेन तस्य चत्त्वादिति, तस्य चक्रवालविष्कम्भस्य प्रमाणं १९३८४००००, उक्तं च—
“तेवंढं कोडिसयं चउरासीइं च सयसहस्ताइं । नंदीसरवरदीवे विक्खंभो चक्खालेणं ॥ १ ॥” इति, मध्यश्चासौ देशभागश्च-देशावयवो मध्यदेशभागः, स च नात्यन्तिक इति बहुमध्यदेशभागो न प्रदेशादिपरिगणनया निष्कृतः, अपि तु प्राय इति, अथवा अत्यन्तं मध्यदेशभागो बहुमध्यदेशभाग इति, तत्र इहाउनकाः मूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेणेत्युक्तम्, द्वीपसागरप्रशसिसङ्ग्रहिण्यां तूक्तम्—“बुलसीति सहस्ताइं उव्विज्जा ओगया सहस्रसमहे । धरणितले विच्छिन्ना य ऊणगा ते दससहस्ता ॥ १ ॥ नव चेव सहस्ताइं पंचेव य होति जोयण-सयाइं । अंजणगपच्चयाणं मूलंमि उ होइ विक्खंभो ॥ २ ॥” कंदस्येत्यर्थः, “नैव चेव सहस्ताइं चत्तारि य होति

१ त्रिषष्टिः कोटिशतं चतुरशीतिव शतसहस्राणि नन्दीश्वरद्वीपे चक्रवालतो विष्कम्भः ॥ १ ॥ २ चतुरशीतिः सदस्याणि उद्विज्जः अयः सहस्रं गताः कि-
चिन्नुनदशसहस्राणि धरणीतले विच्छीर्णाः ॥ १ ॥ नव चेव सहस्राणि पंचैव भवन्ति योजनशतानि अंजनकपर्वतानां मूले भवति तु विष्कम्भः ॥ २ ॥ ३ नव चेव
सहस्राणि चत्तारि च भवन्ति शतानि

पडिरुवर्ग'त्ति एकद्वारं प्रति निर्गमप्रवेशार्थं त्रिदिगभिमुखास्तिष्ठः सोपानपङ्क्तयः, दधिवत् श्वेतं सुखं-शिवरं रज-
तमयत्वात् येषां ते तथा, उक्तं च—“संखदलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरहारसंकाशा । गगनतलमणुलिहंता सोहंते
दहिमुहा रम्मा ॥ १ ॥” इति, बहुमध्यदेशभागे-उक्तलक्षणे विदिक्षु-पूर्वोत्तराद्यासु रतिकरणाद्रतिकराः ४, राजधान्यः
क्रमेण कृष्णादीनामिन्द्राणीनासिति, तत्र दक्षिणलोकार्द्धनायकत्वाच्छक्य पूर्वदक्षिणदक्षिणापरविदिग्द्वयरतिकरयोस्त-
स्येन्द्राणीनां राजधान्य इतरयोरीशानस्योत्तरलोकार्द्धोधिपतित्वात् तस्येति, एवञ्च नन्दीश्वरे द्वीपे अडानकदधिमुलेषु
४-१६ विंशतिर्जिनायतनानि भवन्ति, अत्र च देवाः चातुर्मासिकप्रतिपत्सु सांघत्सरिकेषु चान्येषु च बहुषु जिगजन्मा-
द्विषु देवकार्येषु समुदिता अष्टाहिकामहिमाः कुर्वन्तः सुखंसुखेन विहरन्तीत्युक्तं जीयाभिगमे, ततो यत्नान्यान्यपि
तथाविधानि सन्ति सिद्धायतनानि तदा न विरोधः, सम्भवन्ति च तानि उक्तनगरीषु विजयनगर्याभिधेति, तथा दृश्यते
च पञ्चदशस्थानोद्धारलेशः—“सोलसदहिमुहसेला कुंदामलसंखचंदसंकाशा । कणयनिभा वत्तीसं रइकरगिरं चाहिरा तेसिं
॥ १ ॥” द्वयोर्द्वयोर्वाप्योरन्तराले बहिःकोणयोः प्रत्यासत्तौ द्वौ द्वौवित्यर्थः, “अंजणगाइगिरीणं णाणामणिपञ्जलंत-
सिहरेसु । वावन्नं जिणणिलया मणिरयणसहस्र कूडवरा ॥ १ ॥” इति, तत्त्वन्तु बहुश्रुता विदन्तीति । एतच्च पूर्वोक्तं
सर्वं सत्यं जिनोक्तत्वात् इति सत्यसम्बन्धेन सत्यसूत्रम्—

१ शंखदलविमलनिर्मलदधिघनगोक्षीरमुष्काहारसंकाशाः । गगनतलमणुलिरत्नः शोभन्ते दधिमुला रम्याः ॥ १ ॥ २ दधिमुलाः योऽसामलपुंरं-
खचंद्रसंकाशाः । द्वात्रिंशद्रतिकराः कनकनिभाः तयोः (वाप्योः) बहिः ॥ १ ॥ ३ अंजनकादिगिरीणो नानानभिप्रगतलच्छिपयस्यु त्रिपंचाशच्चिगुहाणि मणि(स-
मयानिसहस्राणि कूटवराः ॥ १ ॥

तथा सिद्धानि-शाश्वतानि सिद्धानां वा-शाश्वतीनामर्हत्यतिमानामायतनानि-स्थानानि सिद्धायतनानि, उक्तं च—“अंजन-
गपत्रयाणं सिहरतलेषु हवंति पत्तये । अरहंतायणाइं सीहणिसायाइं तुंगाइं ॥ १ ॥” मुखे-अग्रद्वारे आयतनस्य मण्डपा
मुखमण्डपाः पट्टशालारूपाः प्रेक्षा-प्रेक्षणकं तदर्थं गृहरूपाः मण्डपाः प्रेक्षागृहमण्डपाः प्रसिद्धस्वरूपाः, वैरं-यज्ञं रत्नविद्ये-
पस्तन्मयाः आखाटकाः-प्रेक्षाकारिजनानासनभूताः प्रतीता एव विजयदूष्याणि-वितानकरूपाणि यखाणि तन्मध्यभाग
एवाङ्कुशाः अवलम्बननिमित्तं, कुम्भो मुकाफलानां परिमाणतया विद्यते येषु तानि कुम्भकानि मुकादामानि-मुकाफ-
लमालाः, कुम्भप्रमाणञ्च—“दो असतीओ पसतीओ सेतिया चत्तारि कुडवो चत्तारि कुडवा-
पत्थो चत्तारि पत्था आढयं चत्तारि आढया दोणो सट्ठी आढयाइं जहन्नो कुम्भो असीइ मज्झिमो सयमुक्कोसो” इति,
‘तदद्धे’ति तेषामेव मुकादान्नामर्द्धमुच्चत्वस्य प्रमाणं-येषां तानि तदद्धोच्चत्वप्रमाणानि तान्येव तन्मात्राणि तैः ‘अद्धकुं-
भिकोहं’ति मुकाफलार्द्धकुम्भवद्भिः सर्वतः-सर्वासु दिक्षु, किमुक्तं भवति?—समन्तादिति, चैत्यस्य सिद्धायतनस्य प्रत्या-
सन्नाः स्तूपाः-प्रतीताश्चैत्यस्तूपाश्चिच्छालादकत्वाद्वा चैत्याः स्तूपाः चैत्यस्तूपाः संपर्यङ्कनिषण्णाः-पद्मासननिषण्णाः, एवं
चैत्यवृक्षा अपि, महेन्द्रा इति-अतिमहान्तः समयभाषया ते च ते ध्वजाश्चेति, अथवा महेन्द्रस्येव-शक्रादेर्ध्वजा महेन्द्र-
ध्वजाः । शाश्वतपुष्करिण्यः सर्वा अपि सामान्येन नन्दा इत्युच्यन्ते, ‘सत्तंपन्नवणं’ति सप्तच्छदवनमिति, ‘तिसोबाण-

१. अंजनकपर्बतानां शिखरतलेषु भवंति प्रत्येकं । अर्हदायतनानि सिद्धिपयानि तुंगानि ॥ १ ॥ २ द्वे असती पसतिः द्वे पसती पसतिः द्वे पसती पसतिः चत्तारः कुडवाः प्रथकः चत्वारः प्रथकाः आढकः चत्वार आढकाः दोणः आढकरूपाणा जपन्वः कुम्भोऽशीला मध्यमः चातेनोत्कटः

पडिरूवग'त्ति एकद्वारं प्रति निर्गमप्रवेशार्थं त्रिदिगभिमुखास्त्रिभ्रः सोपानपङ्क्तयः, दधिवत् श्वेतं मुखं-शिखरं रज-
तमयत्वात् येषां ते तथा, उक्तं च—“संखदलविमलनिम्बलदहिघणगोखीरहारसंकासा । गगनतलमणुलिहंता सोहंते
दहिमुहा रम्मा ॥ १ ॥” इति, बहुमध्यदेशभागे-उक्तलक्षणे विदिक्षु-पूर्वोत्तराद्यासु रतिकरणाद्रतिकराः ४, राजधान्यः
क्रमेण कृष्णादीनामिन्द्राणीनामिति, तत्र दक्षिणलोकार्द्धनायकत्वाच्छकृत्य पूर्वदक्षिणदक्षिणापरविदिग्द्वयरतिकरयोस्त-
स्येन्द्राणीनां राजधान्य इतरयोरीशानस्योत्तरलोकार्द्धाधिपतित्वात् तस्येति, एवञ्च नन्दीश्वरे द्वीपे अञ्जनकदधिमुखेषु
४-१६ विंशतिर्जिनायतनानि भवन्ति, अत्र च देवाः चातुर्मासिकप्रतिपत्सु सांवत्सरिकेषु चान्येषु च बहुषु जिनजन्मा-
दिषु देवकार्येषु समुदिता अष्टाह्निकामहिमाः कुर्वन्तः सुखंसुखेन विहरन्तीत्युक्तं जीवाभिगमे, ततो यद्यन्यान्यपि
तथाविधानि सन्ति सिद्धायतनानि तदा न विरोधः, सम्भवन्ति च तानि उक्तनगरीषु विजयनगर्यामिषेति, तथा दृश्यते
च पञ्चदशस्थानोद्धारलेशः—“सोलसदहिमुहसेला कुंदामलसंखचंदसंकासा । कणयनिभा चत्तीसं रइकरगिरं चाहिरा तेसि
॥ १ ॥” द्वयोर्द्वयोर्वाप्योरन्तराले बहिःकोणयोः प्रत्यासत्तौ द्वौ द्वावित्यर्थः, “अंजणगाइगिरीणं णाणामणिपञ्जलंत-
सिहरेसु । वावन्नं जिणणिलया मणिरयणसहस्र कूडवरा ॥ १ ॥” इति, तत्त्वन्तु बहुश्रुता विदन्तीति । एतच्च पूर्वोक्तं
सर्वं सत्यं जिनीकत्वात् इति सत्यसम्बन्धेन सत्यसूत्रम्—

१ संखदलविमलनिम्बलदधिघनगोक्षीरसुकाहारसंकाशाः । गगनतलमणुलिहन्तः शोभन्ते दधिमुता रम्याः ॥ १ ॥ २ दधिमुतादीलाः षोडशमणुदंश-
खचंद्रसंकाशाः । द्वात्रिंशद्रतिकराः कनकनिभाः तयोः (वाप्योः) बहिः ॥ १ ॥ ३ अंजनकादिगिरीणां नानामभिप्रग्नलच्छिद्यरेषु द्विपंचाशत्रिंशत्तानि मनिरत्न-
मयानिसहस्राणि कूटवराः ॥ १ ॥

तथा सिद्धानि-शाश्वतानि सिद्धानां वा-शाश्वतीनामर्हत्यतिमानामायतनानि-स्थानानि सिद्धायतनानि, उक्तं च—“अंजण-
 गण्व्ययाणं सिहरतलेषु हवंति पत्तये। अरहंतायणाइं सीहणिसायाइं तुंगाइं ॥ १ ॥” मुखे-अग्रद्वारे आयतनस्य मण्डपा
 मुखमण्डपाः पट्टशालारूपाः प्रेक्षा-प्रेक्षणकं तदर्थं गृहरूपाः मण्डपाः प्रेक्षागृहमण्डपाः प्रसिद्धस्वरूपाः, वैरं-यज्ञं रत्नविनो-
 पस्तन्मयाः आखाटकाः-प्रेक्षाकारिजनासनभूताः प्रतीता एव विजयदूष्याणि-वितानकरूपाणि यत्राणि तन्मध्यभाग
 एवाङ्कुशाः अवलम्बननिमित्तं, कुम्भो मुक्ताफलानां परिमाणतया विद्यते येषु तानि कुम्भिकानि मुक्तादामानि-मुक्ताफ-
 लमालाः, कुम्भप्रमाणञ्च—“दो असतीओ पसती दो पसतीओ सेतिया चत्तारि सेतियाओ कुडवो चत्तारि कुडवा-
 पत्थो चत्तारि पत्था आढयं चत्तारि आढया दोणो सट्ठी आढयाइं जहन्नो कुंभो असीइ मञ्जिमो सयमुक्कोसो” इति,
 ‘तद्वद्धे’ति तेषामेव मुक्तादासामर्द्धमुच्चत्वस्य प्रमाणं येषां तानि तद्वद्धोच्चत्वप्रमाणानि तान्येव तन्मात्राणि तैः ‘अद्धकुं-
 भिकोहि’ति मुक्ताफलार्द्धकुम्भवद्भिः सर्वतः-सर्वासु दिशु, किमुक्तं भवति?-समन्तादिति, चैत्यस्य सिद्धायतनस्य प्रत्या-
 सत्ताः स्तूपाः-प्रतीताश्चैत्यस्तूपाश्चित्ताह्लादकत्वाद्वा चैत्याः स्तूपाः चैत्यस्तूपाः संपर्यङ्कनियण्णाः-पद्मासननियण्णाः, एवं
 चैत्यवृक्षा अपि, महेन्द्रा इति-अतिमहान्तः समयभायया ते च ते ध्वजाश्चेति, अथवा महेन्द्रस्येव-शक्रादेर्ध्वजा महेन्द्र-
 ध्वजाः । शाश्वतपुष्करिण्यः सर्वा अपि सामान्येन नन्दा इत्युच्यन्ते, ‘सत्तपन्नवर्णं’ति सप्तच्छदवनमिति, ‘तिसोबाण-

१. अंजनकपर्वतानां शिखरतलेषु भवति प्रत्येकं । अर्हदायतनानि सिद्धनिययानि तुंगाति ॥ १ ॥ २ द्वे असती पसतिः द्वे पसती सेतिका चतस्रः सेतिकाः
 कुडवः चत्वारः कुडवाः प्रत्येकः चत्वारः प्रत्येकाः आढकः चत्वार आढकाः दोणः आढकयत्ना जपन्वः कुंभोऽसीसा मय्यमः शतेनोत्कृष्टः

४ स्थाना०
 उद्देशः २
 नन्दीश्व-
 राधि०
 सू० ३०७

॥ २३२ ॥

ना-
 :
 २३२ ॥

चतुरंगुलदीहो वा वट्टागिति मुट्टिपोत्थओ अहवा । चउरंगुलदीहोच्चिय चउरंसो होइ विन्नेओ ॥ ३ ॥ संपुडगो
 दुगमाइ फलगा वोच्छं छिवाडित्ताहे । तणुपचूसियरूवा होइ छिवाडी बुहा वेंति ॥ ४ ॥ दीहो वा हस्सो वा जो
 पिहुलो होइ अप्पवाहलो । तं मुणियसमयसारा छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥ ५ ॥” वखपञ्चकं द्विधा, अप्रत्युपेक्षितदुग्ग-
 त्युपेक्षितभेदात्, तत्र—“अप्पडिलेहियदूसे तूलि उवहाणगं च नायव्वं । गंडुवहाणालिगिणि मसूरए चेव पोत्तमए ॥ १ ॥
 पल्लवि कोयव पावार नवयए तह य दाडिगालीओ । दुप्पडिलेहियदूसे एयं वीयं भवे पणगं ॥ २ ॥ पल्लवि हत्थुत्थरणं
 तु कोयवो रूयपूरिओ पडओ । दडिगालि धोयपोत्ती सेस पसिद्धा भवे भेया ॥ ३ ॥ तणपणगं पुण भणियं जिणेहिं क-
 म्मट्ठंठिमहणेहिं । साली वीही कोइव रालग रत्ते तणाइ च ॥ ४ ॥” चर्मपञ्चकमिदम्—“अयएलगावि महिसी मि-
 गाण अजिणं तु पंचमं होइ । तलिया खल्लगवज्जो कोसग कत्ती य वीयं तु ॥ ५ ॥” इति, ‘चियाए’त्ति त्यागो मनः-

१ चतुरंगुलदीर्घो वा प्रताकृतिर्मुष्टिपुस्तकमथवा । चतुरंगुलदीर्घ एव चतुरस्रो भवति ज्ञातव्यः ॥ ३ ॥ फलरुद्धयादिः संपुटक्रोड्य वक्ष्ये सृपाटिकां तनुपत्रो-
 च्छिद्रतरूपां भवति सृपाटिकां बुधा बुधते ॥ ४ ॥ दीर्घो वा हस्सो वा योऽल्पबाह्व्यः पृथुर्भवति । तं ज्ञातसमयसारादिशराडीपुस्तकं भणंतीह ॥ ५ ॥ २ अप्रतिले
 खितद्वयेषु तूलिकोपधानं च ज्ञातव्यं गंडोपधानमालिगिनी मसूरकश्चैव पोतमयः ॥ १ ॥ प्रइस्तिः कुतुपः प्रावारो नवत्वक् तथा च दंष्ट्रगालिः । दुग्गप्रतिलेगितदूये
 एतद्वितीयं भवेत् पडकं ॥ २ ॥ प्रइत्तिहंस्तास्तरणं कुतुपको रूतपूरितः पटः । दडगालिधौतपोतिका शेयाः प्रसिद्धा भेदा भवन्ति ॥ ३ ॥ तृणपत्रकं पुनर्गणितं
 जिनैः षष्टकर्मप्रन्थिमथनैः । साली वीहिः कोइवो रालकोऽरण्यवृणानि च ॥ ४ ॥ ३ अजैडकगोमहिपीणां शृगणामजिनं तु पत्रमं भवति । तलिका रालको
 वज्रः कोशकः कर्त्तरिका (कृत्तिका) च द्वितीयं तु ॥ ५ ॥

चउव्विहे सञ्चे पं० तं०—णामसञ्चे ठवणसञ्चे द्ववसञ्चे भावसञ्चे (सू० ३०८) आजीवियाणं चउव्विहे तवे पं० तं०—उगगतवे घोरतवे रसणिज्जूहणता जिब्भिमियपडिसंलीणता (सू० ३०९) चउव्विहे संजमे पं० तं०—मणसं-
जमे वतिसंजमे कायसंजमे उवगरणसंजमे । चउव्विधे चिताते पं० तं०—मणचित्तये वतिचियाते कायचियाते उव-
वरणचियाते । चउव्विहा अकिंणता पं० तं०—मणअकिंणता वतिअकिंणता कायअकिंणता उवगरणअकिंणता
(सू० ३१०) ॥ इति द्वितीयोद्देशकः सम्पूर्णः ॥

नामस्थापनासत्ये सुज्ञाने, द्रव्यसत्यमनुपयुक्तस्य सत्यमपि भावसत्यं तु यत्स्वपरानुपरोधेनोपयुक्तस्येति ॥ सत्यं चारित्र-
विशेष इति चारित्रविशेषानुद्देशकान्तं यावदाह—‘आजीविणं’त्यादि, ‘आजीविकानां’ गोशालकशिक्ष्याणां उन्नतपः—
अष्टमादिक्वचन ‘उदार’मिति पाठः तत्र उदारं—शोभनं इहलोकाद्याशंसारहितत्वेनेति घोरं—आत्मनिरपेक्षं ‘रसनिज्जूहणया’
घृतादिरसपरित्यागः जिह्वेन्द्रियप्रतिसंलीनता—मनोज्ञामनोज्ञेयवाहारेषु रागद्वेषपरिहार इति, आर्हतानां तु द्वादश
धेति, मनोवाक्यायानामकुशलत्वेन निरोधाः कुशलत्वेन तूदीरणानि संयमाः, उपकरणसंयमो महामूल्यवस्त्रादिपरिहारः,
पुस्तकवखननचर्मपञ्चकपरिहारो वा, तत्र—“गंडी कच्छवि मुडी संपुडफलप तथा छियाडीय । एवं पोत्थयपणगं
पन्नत्तं वीयरगेहिं ॥१॥ बाहलपुहत्तेहिं गंडी पोत्थो उ तुहओ दीहो । कच्छवि अंते तणुओ मज्जे पिहुलो मुणेयव्वो ॥२॥

१ गंडी कच्छपी मुष्टिः संपुटफलकस्तथा खपाटिका च एतत्पुस्तकपंचकं प्रकृतं वीतरागीः ॥ १ ॥ बाहलपुत्थयत्वेर्गंडीपुस्तकं तु तुल्यं दीपं कच्छपी अंते
तनुकः मध्ये पृथुलः ज्ञातव्यः ॥ २ ॥

चतुरंगुलदीहो वा वट्टागिति मुट्टिपोत्थओ अहवा । चउरंगुलदीहोच्चिय चउरंसो होइ विन्नेओ ॥ ३ ॥ संपुडगो
 दुगमाइ फलगा वोच्छं छिवाडित्ताहे । तणुपचूसियरूवा होइ छिवाडी बुहा वेंति ॥ ४ ॥ दीहो वा हस्सो वा जो
 पिहुलो होइ अप्पवाहलो । तं मुणियसमयसारा छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥ ५ ॥” वल्लपञ्चकं द्विधा, अप्रत्युपेक्षितदुप्प-
 त्युपेक्षितभेदात्, तत्र—“अप्पडिलेहियदूसे तूलि उवहाणं च नायव्वं । गंडुवहाणालिंगिणि मसूरए चैव पोत्तमए ॥ १ ॥
 पल्लवि कोयव पावार नवयए तह य दाढिगालीओ । दुप्पडिलेहियदूसे एयं वीयं भवे पणगं ॥ २ ॥ पल्लवि हत्थुत्थरणं
 तु कोयवो रूयपूरिओ पडओ । दढिगालि धोयपोत्ती सेस पसिद्धा भवे भेया ॥ ३ ॥ तणपणगं पुण भणियं जिणेहिं क-
 म्मट्ठगंठिमहेहिं । साली वीही कोद्व रालग रत्ते तणाइं च ॥ ४ ॥” चर्मपञ्चकमिदम्—“अयएलगावि महिसी मि-
 गाण अजिणं तु पंचमं होइ । तलिया खल्लगवज्झो कोसग कत्ती य वीयं तु ॥ ५ ॥” इति, ‘चियाए’त्ति त्यागो मनः-

१ चतुरंगुलदीर्घो वा वृत्ताकृतिमुष्टिस्तकमयवा । चतुरंगुलदीर्घ एव चतुरस्रो भवति शतव्यः ॥ ३ ॥ फलरुद्वयादिः संपुटत्रोऽय वज्ञे गुणाटिन्नो तणुपत्रो-
 च्छित्तरूपां भवति छपाटिकां बुधा ब्रुवते ॥ ४ ॥ दीर्घो वा हलो वा योऽल्पवाहल्यः पृथुर्भवति । तं ज्ञातसमयसारादिश्याडीपुस्तकं भणंतीह ॥ ५ ॥ २ अप्रतिने
 खितदूलेषु तूलिकोपधानं च ज्ञातव्यं गंडोपधानमालिंगिनी मसूरकश्चैव पोतमयः ॥ १ ॥ प्रइत्तिः कुतुपः प्रावारो नवत्वक् तथा च दंष्ट्रगाफिः । दुप्पतिलेगितदूले
 एतद्वितीयं भवेत् पञ्चकं ॥ २ ॥ प्रहत्तिर्हस्तास्तरणं कुतुपको रूतपूरितः पटः । दढगालिर्धातपोत्तिका शेपाः प्रसिद्धा भेदा भवन्ति ॥ ३ ॥ तृणपत्रकं पुनर्भणितं
 जिनेः अष्टकर्मग्रन्थिमथैनेः । साली वीहिः कोद्ववो रालकोऽरण्यवृत्तानि च ॥ ४ ॥ ३ अर्जुडरुगोमहियीणां मृगणामजिनं तु पत्रगं भवति । तलिका रालको
 वज्रः कोशकः कर्त्तरिका (कृत्तिका) च द्वितीयं तु ॥ ५ ॥

प्रभृतीनां प्रतीत एव, अथवा मनःप्रभृतिभिरशनादेः साधुभ्यो दानं त्यागः, एवमुपकरणेन पात्रादिना भक्तादेस्तस्य वा त्याग उपकरणत्यागः, न विद्यते किञ्चन-द्रव्यजातमस्येत्यकिञ्चनस्तद्भावो अकिञ्चनता निष्परिग्रहतेत्यर्थः, सा च मनःप्र-भृतिभिरुपकरणापेक्षया च भवतीति यथोक्तेति ॥ चतुःस्थानकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

व्याख्यातो द्वितीयोद्देशकः, अथ तृतीय आरभ्यते, अस्य चायं पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः, पूर्वत्र जीवक्षेत्रपर्याया उक्ताः, इह तु जीवपर्याया उच्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादि सूत्रद्वयं

चत्वारि रालीञ्चो पं० तं०—पञ्चयराती पुढविराती वालुयराती उदगराती, एवामेव चउब्बिहं कोहं पं० तं०—पञ्चय-
रातिसमाणे पुढविरातिसमाणे वालुयरातिसमाणे उदगरातिसमाणे, पञ्चयरातिसमाणं कोहं अनुपविष्टे जीवे कालं करेइ
णेरइतेसु उववज्जति, पुढविरातिसमाणं कोहमणुप्पविष्टे तिरिक्खजोणितेसु उववज्जति, वालुयरातिसमाणं कोहं अनुपविष्टे
समाणे मणुस्सेसु उववज्जति, उदगरातिसमाणं कोहमणुपविष्टे समाणे देवेषु उववज्जति १ । चत्वारि उदगा पं० तं०
—कइमोदए खंजणोदए वालुओदए सेलोदए, एवामेव चउब्बिहं भावे पं० तं०—कइमोदगसमाणे खंजणो-
दगसमाणे वालुओदगसमाणे सेलोदगसमाणे, कइमोदगसमाणं भावमणुपविष्टे जीवे कालं करेइ णेरइएसु उववज्जति, एवं
जाव सेलोदगसमाणं भावमणुपविष्टे जीवे कालं करेइ देवेषु उववज्जइ (सू० ३११) चत्वारि पक्खी पं० तं०—रुय-
संपन्ने नाममेगे णो रुवसंपन्ने रुवसंपन्ने नाममेगे नो रुतसंपन्ने नो रुवसंपन्ने एगे रुवसंपन्ने रुतसंपन्ने णो रुवसंपन्ने,

४ स्थाना०
उद्देशः २
कोषः प-
द्विष्टान्तः
सू० ३११-
३१२

॥ २३४ ॥

स्थाना-
दसूत्र-
वृत्तिः
२३४ ॥

एवमेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—रुयसंपन्ने नाममेगे णो रुवसंपन्ने ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पत्तियं करे-
मीतेगे पत्तियं करेइ पत्तियं करेमीतेगे अपत्तितं करेति अप्पत्तियं करेमीतेगे पत्तितं करेइ अप्पत्तियं करेमीतेगे अप्पत्तितं
करेति, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अप्पणो णाममेगे पत्तितं करेति णो परस्स परस्स नाममेगे पत्तियं करेति णो
अप्पणो (४) ह, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पत्तियं पवेसामीतेगे पत्तितं पवेसेइ पत्तियं पवेसामीतेगे अप्पत्तितं पवे-
सेति ४ । चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—अप्पणो नाममेगे पत्तितं पवेसेइ णो परस्स परस्स ४ ह (सू० ३१२)

‘चत्तारी’त्यादि, अस्य चायमभिसम्बन्धः—पूर्वं चारित्रमुक्तं, तत्रतिवन्धकश्च क्रोधादिभाव इति क्रोधस्वरूपप्ररूपणा-
येदमुच्यते, तदेवंसम्बन्धस्यास्य दृष्टान्तभूतादिसूत्रस्य व्याख्या—‘राजी’ रेखा, शेषं क्रोधव्याख्यानं मायादिवत्,
मायादिप्रकरणाच्चान्यत्र क्रोधविचारो विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति, द्वितीयं सुगममेव ॥ अयं च क्रोधो भावविशेष एवेति
भावप्ररूपणाय दृष्टान्तादिसूत्रद्वयमाह—‘चत्तारी’त्यादि प्रसिद्धं, किन्तु कर्दमो यत्र प्रविष्टः पादादिनाक्रष्टुं शक्यते
कष्टेन वा शक्यते, खञ्जनं दीपादिखञ्जनतुल्यः पादादिखञ्जनतुल्यः पादादिलेपकारी कर्दमविशेष एव, वालुका प्रतीता सा तु लम्नापि
जलशोषे पादादेरल्पेनैव प्रयत्नेनापैतीत्यल्पलेपकारिणी, शैलास्तु पापाणाः श्लक्ष्णरूपास्ते पादादेः स्पर्शनेनैव किञ्चिद्दुःख-
मुत्सादयन्ति, न तु तथाविधं लेपमुपजनयन्ति, कर्दमादिप्रधानान्युदकानि कर्दमोदकादीन्मुच्यन्ते, भावो—जीवस्य रा-
गादिपरिणामः तस्य कर्दमोदकादिसाम्यं तत्स्वरूपानुसारेण कर्मलेपमङ्गीकृत्य मन्तव्यमिति । अनन्तरं भाव उक्तोऽधुना
तद्वतः पुरुषान् सदृष्टान्तान् ‘चत्तारि पक्खी’त्यादिना ‘अत्थमियत्थमिये’त्येतदन्तेन ग्रन्थेनाह—अत्रकथायं, नवरं

प्रभृतीनां प्रतीत एव, अथवा मनःप्रभृतिभिरशनादेः साधुभ्यो दानं त्यागः, एवमुपकरणेन पात्रादिना भक्तादेस्तस्य वा त्याग उपकरणत्यागः, न विद्यते किञ्चन-द्रव्यजातमस्येत्यकिञ्चनस्तद्भावो अकिञ्चनता निष्परिग्रहतेत्यर्थः, सा च मनःप्रभृतिभिरुपकरणापेक्षया च भवतीति यथोक्तेति ॥ चतुःस्थानकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

व्याख्यातो द्वितीयोद्देशकः, अथ तृतीय आरभ्यते, अस्य चायं पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः, पूर्वत्र जीवक्षेत्रपर्याया उक्ताः, इह तु जीवपर्याया उच्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादि सूत्रद्वयं

चत्वारि रातीओ पं० तं०—पञ्चराती पुढविराती वाडुथराती उदगराती, एवामेव चउञ्चिहे कोहे पं० तं०—पञ्चरातिसमाणे पुढविरातिसमाणे वाडुथरातिसमाणे उदगरातिसमाणे, पञ्चरातिसमाणं कोहं अणुपविष्टे जीवे कालं करेइ णेरइतेसु उवञ्जति, पुढविरातिसमाणं कोहमणुपविष्टे तिरिक्खजोणितेसु उवञ्जति, वाडुथरातिसमाणं कोहं अणुपविष्टे समणे मणुस्तेसु उवञ्जति, उदगरातिसमाणं कोहमणुपविष्टे समणे देवेसु उवञ्जति । चत्वारि उदगा पं० तं०—करमोदए खंजणोदए वाडुओदए सेलोदए, एवामेव चउञ्चिहे भावे पं० तं०—करमोदगसमाणे खंजणोदगसमाणे वाडुओदगसमाणे सेलोदगसमाणे, करमोदगसमाणं भावमणुपविष्टे जीवे कालं करेइ णेरइएसु उवञ्जति, एवं जाव सेलोदगसमाणं भावमणुपविष्टे जीवे कालं करेइ देवेसु उवञ्जइ (सू० ३११) चत्वारि पक्खी पं० तं०—कयसंपन्ने नाममेणे णो ख्वसंपन्ने ख्वसंपन्ने नाममेणे नो कतसंपन्ने एणे ख्वसंपन्नेवि कतसंपन्नेवि नो कतसंपन्ने णो ख्वसंपन्ने,

४ स्थाना०
उद्देशः २
कोशः ५-
क्षिप्रान्तः
सू० ३११-
३१२

॥ २३४ ॥

एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—रुयसंपन्ने ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पत्तियं करे-
मीतेगे पत्तियं करेइ पत्तियं करेमीतेगे अपत्तितं करेति अप्पत्तियं करेमीतेगे पत्तितं करेइ अप्पत्तियं करेमीतेगे अप्पत्तितं
करेति, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अप्पणो णाममेगे पत्तितं करेति णो परस्स परस्स नाममेगे पत्तियं करेति णो
अप्पणो (४) ह, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पत्तियं पवेसेइ पत्तितं पवेसेइ पत्तियं पवेसामीतेगे अप्पत्तितं पवे-
सेति ४ । चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—अप्पणो नाममेगे पत्तितं पवेसेइ णो परस्स परस्स ४ ह (सू० ३१२)

‘चत्तारी’त्यादि, अस्य चायमभिसम्बन्धः—पूर्वं चारित्रमुक्तं, तत्रतिवन्धकश्च क्रोधादिभाव इति क्रोधस्वरूपप्ररूपणा-
येदमुच्यते, तदेवंसम्बन्धस्यास्य दृष्टान्तभूतादिसूत्रस्य व्याख्या—‘राजी’ रेखा, शेषं क्रोधव्याख्यानं मायादिवत्,
मायादिप्रकरणाच्चान्यत्र क्रोधविचारो विचित्रत्वात् सूत्रगतैरिति, द्वितीयं सुगममेव ॥ अयं च क्रोधो भावविशेष एवेति
भावप्ररूपणाय दृष्टान्तादिसूत्रद्वयमाह—‘चत्तारी’त्यादि प्रसिद्धं, किन्तु कर्दमो यत्र प्रविष्टः पादादिनाक्रष्टुं शक्यते
कष्टेन वा शक्यते, खञ्जनं दीपादिखञ्जनतुल्यः पादादिलेपकारी कर्दमविशेष एव, बालुका प्रतीता सा तु लग्नापि
जलशोषे पादादेरल्पेनैव प्रयत्नेनापैतीत्यल्पलेपकारिणी, शैलास्तु पापाणाः श्लक्ष्णरूपास्ते पादादेः स्पर्शनेनैव किञ्चिद्दुःख-
मुत्पादयन्ति, न तु तथाविधं लेपमुपजनयन्ति, कर्दमादिप्रधानान्युदकानि कर्दमोदकादीन्युच्यन्ते, भावो-जीवस्य रा-
गादिपरिणामः तस्य कर्दमोदकादिसाम्यं तत्स्वरूपानुसारेण कर्मलेपमङ्गीकृत्य मन्तव्यमिति । अनन्तरं भाव उक्तोऽधुना
तद्वतः पुरुषान् सदृष्टान्तान् ‘चत्तारि पक्खी’त्यादिना ‘अत्थमियत्थमिये’त्येतदन्तेन ग्रन्थेनाह—व्यरुक्थायं, नवरं

रुतं रूपं च सर्वेषामेव पक्षिणामस्यतस्ते विशिष्टे एवेह ग्राह्ये, ततो रुतं-मनोज्ञशब्दस्तेन सम्पन्नः एकः पक्षी न च रूपेण-मनोज्ञेनैव कोकिलवत्, रूपसम्पन्नो न रुतसम्पन्नः, प्राकृतशुकवत्, उभयसम्पन्नो मयूरवत्, अनुभयस्वभावः काकवदिति, पुरुषोऽत्र यथायोगं मनोज्ञशब्दः प्रशस्तरूपश्च प्रियवादित्वसद्वेपत्वाभ्यां साधुर्वा सिद्धसिद्धान्तप्रसिद्धशुद्धधर्मदेशनादिस्वाध्यायप्रबन्धवान् लोचविरलवालोत्तमाङ्गतातपस्तनुत्वमलमलिनदेहताअल्पोपकरणतादिलक्षणभुविहितसाधुरूपधारी वा योज्य इति । 'पत्तियं'तिः प्रीतिरेव प्रीतिकं स्वार्थिककप्रत्ययोपादानेऽपि रुढेर्नपुंसकतेति, तत्करोमि प्रत्ययं वा करोमीति परिणतः प्रीतिकमेव प्रत्ययमेव वा करोति, स्थिरपरिणामत्वात् उचितप्रतिपत्तिनिपुणत्वात् सौभाग्यवत्त्वाद्देति, अन्यस्तु प्रीतिकरणे परिणतोऽप्रीतिं करोति उक्तवैपरीत्यादिति, अपरोऽप्रीती परिणतः प्रीतिमेव करोति, सञ्जातपूर्वभावनिवृत्तत्वात्, परस्य वा अप्रीतिहेतुतोऽपि प्रीत्युत्पत्तिस्वभावत्वादिति, चतुर्थः सुज्ञानः, आत्मन एकः कश्चित् प्रीतिकम्-आनन्दं भोजनाच्छादनादिभिः करोति-उत्सादयति आत्मार्थप्रधानत्वात् परस्य, अन्यः परस्य पार्थप्रधानत्वात् आत्मनोऽपर उभयस्याप्युभयार्थप्रधानत्वादितरो नोभयस्याप्युभयार्थशून्यत्वादिति, आत्मनः प्रत्ययं-प्रतीतिं करोति न परस्येत्याद्यपि व्याख्येयमिति, 'पत्तियं पवेसेमि'ति प्रीतिकं प्रत्ययं वाऽयं करोतीत्येवं परस्य चित्ते विनिवेशयामीति परिणतस्तथैवैकः प्रवेशयतीत्येक इति, सूत्रशेषोऽनन्तरसूत्रं च पूर्ववत् ।

चत्वारि रुक्त्वा पं० तं०—पत्तोवए पुष्तोवए फलोवए छायोवए, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—पत्तोवारु-
क्त्वसमाणे. पुष्तोवारुक्त्वसमाणे फलोवारुक्त्वसमाणे छातोवारुक्त्वसमाणे (सू० ३१३) भारणं बहुमाणस्स चत्वारि

आसासा पत्रत्ता, तंजहा—जत्थ णं अंसातो अंसं साहरइ तत्थविय से एगे आसासे पणत्ते १, जत्थविय णं उचारं वा पासवणं वा परिट्ठवेति तत्थविय से एगे आसासे पणत्ते २, जत्थविय णं णागकुमारावासंसि वां सुवन्नकुमारावा-संसि वा वासं उवेति तत्थविय से एगे आसासे पत्रत्ते ३, जत्थविय णं आवकधत्ते चिट्ठति तत्थविय से एगे आसासे पत्रत्ते ४, एवामेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा पं० तं०—जत्थ णं सीलव्वतगुणव्वतवेरमणपघक्खाणपोसहो-व्वासाइं पडिव्लेति तत्थविअ से एगे आसासे पणत्ते १, जत्थविय णं सामाइयं देसावगासियं सम्ममणुपालेइ तत्थवि-य से एगे आसासे पं० २, जत्थविय णं चाउइसट्ठमुदिट्ठुन्नमासिणीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेइ तत्थवि य से एगे आसासे पणत्ते ३, जत्थवि य णं अपच्छिममारणंति तसंलेहणाजूसणाजूसिते भत्तपणपडितातिक्खिते पाओवगते कालमणवकंखमाणे विहरति तत्थविय से एगे आसासे पत्रत्ते ४ (सू० ३१४)

पत्राणि-पर्णान्युपगच्छतीति पत्रोपगो बहलपत्र इत्यर्थः, एवं शेषा अपि, पत्रोपगादिवृक्षसमानता तु पुरुषाणां लोको-त्तराणां लौकिकानां चार्थिषु तथाविधोपकारकरणेन स्वस्वभावलाभ एव पर्यवसितत्वात् १, सूत्रदानादिना उपकारक-त्वात् २ अर्थदानादिना महोपकारकत्वात् ३ अनुवर्तनापायसंरक्षणादिना सततोपसेव्यत्वाच्च ४ क्रमेण द्रष्टव्येति । भारं-धान्यमुक्तौल्यादिकं बहमानस्य-देशादेशान्तरं नयतः पुरुषस्य आश्वासा-विश्रामाः, भेदश्च तेषामवसरभेदेनेति, यत्राव-सरे अंसाइ-एकस्मात् स्कन्धादंसमिति-स्कन्धान्तरं संहरति-नयति भारमिति प्रक्रमः तत्रावसरे अपि चेति उत्तरा-श्वासापेक्षया समुच्चये 'से' तस्य वोढुरिति १, परिष्ठापयति-व्युत्सृजति २, नागकुमारावासादिकमुपलक्षणमतोऽन्यत्र

४ स्थाना०
उद्देशः ३
पत्राद्युप-
गत्तु०
सू० ३१३
आश्वास-
चतुष्कं
सू० ३१४

॥ २३६ ॥

वाऽऽयतने वासमुपैतीति-रात्रौ वसति ३ यावती-यत्परिमाणा कथा-मनुष्योऽयं देवदत्तादिर्वाऽयमिति व्यपदेशलक्षणा
यावत्कथा तथा यावज्जीवमित्यर्थः, तिष्ठति-वसति इत्ययं दृष्टान्तः ४, 'एवमेवे'त्यादि दार्ष्टान्तिकः, श्रमणान्-साधू-
नुपास्ते इति श्रमणोपासकः-श्रावकस्तस्य सावद्यव्यापारभाराक्रान्तस्य आश्वासाः-तद्विमोचनेन विश्रामाः चित्तस्याश्या-
सनानि-स्वास्थानि इदं मे परलोकभीतस्य त्राणमित्येवंरूपाणीति, स हि जिनागमसङ्गमावदातबुद्धितया आरम्भपरि-
ग्रही दुःखपरम्पराकारिसंसारकान्तारकारणभूततया परित्याज्यावित्याकलयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्तमानो म-
हान्तं खेदसन्तापं भयं चोद्ब्रहति, भावयति चैवं-"हियंए जिणाण आणा चरियं मह परिसं अउन्नस्स । एयं आल-
प्पालं अब्बो दूरं विसंवयइ ॥ १ ॥ हयमग्हाणं नाणं हयमग्हाणं मणुस्समाहण्यं । जे किल लद्धविवेया विचेट्ठिमो वा-
लवालब्ब ॥ २ ॥" ति, यत्रावसरे शीलानि-समाधानविशेषाः ब्रह्मचर्यविशेषा वा व्रतानि-स्थूलप्राणातिपातविरमणा-
दीनि, अन्यत्र तु शीलानि-अणुव्रतानि व्रतानि-सप्त शिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं, गुणव्रतादीनां साक्षादेवोपादा-
नादिति, गुणव्रते-दिग्व्रतोपभोगपरिभोगव्रतलक्षणे विरमणानि-अनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा प्रत्याख्या-
नानि-नमस्कारसंहितादीनि पोषधः-पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपवसनम्-अभक्तार्थः पोषधोपवासः, एतेषां द्बद्धस्तान्
प्रतिपद्यते-अभ्युपगच्छति तत्रापि च 'से' तस्यैक आश्वासः प्रज्ञप्तौ १, यत्रापि च सामायिकं-सावद्ययोगपरिवर्जननिरव-

१ हृदये जिनानामाज्ञा ममापुण्यस्येहं चरित्रं एवं आलप्यालं, स्मार्थ्यं?, दूरे विसंबदति ॥ १ ॥ हतमस्माकं ज्ञानं हतमस्माकं मानुष्यमाहात्म्यं । यत्किल
लभ्यविवेका अपि लघुबाला इव चेष्टामः ॥ २ ॥

ना-
दूत्र-
त्तेः
३६ ॥

द्ययोगप्रतिसेवनलक्षणं यद्व्यवस्थितः श्राद्धः श्रमणभूतो भवति, तथा देशे-दिग्भ्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य विभागे
 अवकाशः-अवस्थानमवतारो विषयो यस्य तद्देशवकाशं तदेव देशवकाशिकं-दिग्भ्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं
 सङ्क्षेपकरणलक्षणं सर्वत्रतसङ्क्षेपकरणलक्षणं वा अनुपालयति-प्रतिपद्यनन्तरमखण्डमासेवत इति, तत्रापि च तस्यैक
 आश्वासः प्रज्ञप्त इति २, उद्दिष्टेत्यमावास्या परिपूर्णमिति-अहोरात्रं यावत् आहारशरीरसत्कारत्यागत्रयव्यापारलक्ष-
 णभेदोपेतमिति ३, यत्रापि च पश्चिमैवामङ्गलपरिहारार्थमपश्चिमा सा चासौ मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र भवा मारणा-
 न्तिकी सा चेत्यपश्चिममरणान्तिकी सा चासौ सङ्खिल्यतेऽनया शरीरकपायादीति सङ्खिलना-तपोविशेषः सा चेति
 अपश्चिममरणान्तिकीसङ्खिलना तस्याः 'जूसर्ण'त्ति जोषणा सेवनालक्षणो यो धर्मस्तया 'जूसिय'त्ति जुष्टः सेवितः
 अथवा क्षपितः-क्षपितदेहो यः स तथा, तथा भक्तपाने प्रत्याख्याते येन स तथा, पादपवत् उपगतो-निश्चेष्टतया स्थितः
 पादपोपगतः, अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः, कालं-मरणकालं अनवकाङ्क्षन् तत्रानुत्सुक इत्यर्थः, विहरति तिष्ठति ।

चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उदितोदिते णाममेगे उदितत्थमिते णाममेगे अत्यगियत्थमिते
 णाममेगे, भरहे राया चाउरंतवक्कवट्टी णं उदितोदिते, वंभदत्ते णं राया चाउरंतवक्कवट्टी उदितत्थमिते, हरितेसवले णम-
 णगारे णमत्थमिओदिते, काले णं सोयरिथे अत्थमितत्थमिते (सू० ३१५) चत्तारि जुम्मा पं० तं०—कडजुम्मे ते-
 योए दावरजुम्मे कलिओए, नेरतितानं चत्तारि जुम्मा पं० तं०—कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलितोए, एवं असु-
 रकुमारणं जाव थणियकुमारणं, एवं पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वाउ० वणस्सति० वेदितानं तेंदियाणं चत्तारिदि-

याणं पंचिदियतिरिक्खजोगियाणं मणुस्साणं वाणमंतरजोइसियाणं वेमाणियाणं सज्जेसि जहा जेरुइयाणं (सू० ३१६)
 चत्तारि सूरा पं० तं०—खंतिसूरे तवसूरे दाणसूरे जुद्धसूरे, खंतिसूरा अरहंता तवसूरा अणगारा दाणसूरे वेमग्गे जु-
 द्धसूरे वासुदेवे (सू० ३१७) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उवे णाममेगे उयच्छंदे उगे णाममेगे णीत्तच्छंदे णीत्ते
 णाममेगे उयच्छंदे नीए णाममेगे णीयच्छंदे (सू० ३१८) असुरकुमाराणं चत्तारि लेसातो पं० तं०—उण्हलेना
 णील्लेसा काउलेसा तेउलेसा, एवं जाव थणियकुमाराणं, एवं पुढविकाइयाणं आउवणरसइफाइयाणं याणमंतराणं सज्जेसि
 जहा असुरकुमाराणं (सू० ३१९)

उदितश्चासौ उन्नतकुलबलसमृद्धिनिरवधकर्मभिरभ्युदयवान् उदितश्च परमसुखमंदोहोदयेनेत्युदितोदितो यथा भरतः,
 उदितोदितत्वं चास्य प्रसिद्धं १, तथा उदितश्चासौ तथैव अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिभ्रष्टत्वात् दुर्गतिगतत्वा-
 च्छेत्युदितास्तमितो ब्रह्मदत्तचक्रवर्तीव, स हि पूर्वमुदित उन्नतकुलोत्पन्नत्वादिना स्वमुजोपार्जितसाध्याज्यत्वेन च पश्चा-
 दस्तमितः अतथाविधकारणकुपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपालधनुर्गोलिकाप्रक्षेपणोपायप्ररफोटिताक्षिगोलकतया मरणानन्तरा-
 प्रतिष्ठानमहानरकमहावेदनाप्राप्ततया चेति २, तथा अस्तमितश्चासौ हीनकुलोत्पत्तिदुर्भगत्वदुर्गतत्वादिना उदितश्च समृ-
 द्धिकीर्त्तिसुगतिलाभादिनेति अस्तमितोदितो यथा हरिकेशचलाभिधानोऽनगरः, स हि जन्मान्तरोपासनीचैर्गोत्रकर्म-
 वशावाप्तहरिकेशाभिधानचाण्डालकुलतया दुर्भगतया दरिद्रतया च पूर्वमस्तमितावित्य इवानभ्युदयवस्वादस्तमित इति,
 पश्चात्तु प्रतिपन्नप्रब्रज्यो निष्प्रकम्पचरणगुणावर्जितदेवकृतसन्निध्यतया प्राप्तप्रसिद्धितया सुगतिगततया च उदित इति

४ स्याना०
 उदेगः ३
 उदितोदि-
 तादिच०
 युग्मच-शू-
 रचतुष्कं
 उद्यादिच०
 उरया०
 सू० ३१५-
 ३१९

॥ २३७ ॥

३, तथा अस्तमितश्चासौ सूर्य इव दुःकुलतया दुष्कर्मकारितया च कीर्त्तिसमृद्धिलक्षणतेजोवर्जितत्वादस्तमितश्च दुर्ग-
तिगमनादित्यस्तमितास्तमितः, यथा कालाभिधानः सौकरिकः, स हि सूकरैश्चरति-मृगयां करोतीति यथार्थः सौकरिक
एव दुष्कुलोत्पन्नः प्रतिदिनं महिषपञ्चशतीव्यापादक इति पूर्वमस्तमितः पश्चादपि मृत्वा सप्तमनरकपृथिवीं गत इति
अस्तमित एवेति ४, भरहेत्यादि तु उदाहरणसूत्रं भावितार्थमेवेति । ये एवं विचित्रभावैश्चिन्त्यन्ते ते जीवाः सर्व एव
चतुर्षु राशिष्ववतरन्तीति तान् दर्शयन्नाह—‘चत्तारि जुम्मे’त्यादि, जुम्मे-राशिविशेषः, यो हि राशिश्चतुष्कापहारेण
अपह्रियमाणश्चतुःपर्यवसितो भवति स कृतयुगम इत्युच्यते, यस्तु त्रिपर्यवसितः स त्र्योजः द्विपर्यवसितो द्वापरयुगमः
एकपर्यवसितः कल्योज इति, इह गणितपरिभाषायां समराशियुगमुच्यते विपमस्तु ओज इति, इयञ्च समयस्थितिः,
लोके तु कृतयुगादीनि एवमुच्यन्ते—“द्वात्रिंशत्सहस्राणि, कलौ लक्षचतुष्टयम् । वर्षाणां द्वापरादौ स्यादेतद् द्वित्रिचतुर्गुणम्
॥ १ ॥” इति, उकराशीन्नारकादिषु निरूपयन्नाह—‘नेरइए’त्यादि सुगमं, नवरं नारकादयश्चतुर्द्धाऽपि स्युः, जन्ममर-
णाभ्यां हीनाधिकत्वसंभवादिति, पुनर्जीवानेव भावैर्निरूपयन्नाह—‘चत्तारि सूरे’त्यादि सूत्रद्वयं कण्ठ्यं, किन्तु शूरा-
वीराः, क्षान्तिशूरा अर्हन्तो महावीरवत्, तपःशूरा अनगराः दृढप्रहारिवत्, दानशूरो वैश्रमण उत्तराशालोकपाल-
स्तीर्थकरादिजन्मपारणकादिरत्नवृष्टिपातनादिनेति, उक्तञ्च—“वैसमणवयणसंचोइया उ ते तिरियजंभगा देवा । को-
डिगसो हिरन्ना रयणाणि य तत्थ उवणेंति ॥ १ ॥” त्ति, युद्धशूरो वासुदेवः कृष्णवत् तस्य पृथधिकेषु त्रिषु सङ्ग्रामशतेषु

१ वैश्रमणवचनसंचोदितास्तु ते तिर्यग्जुंभका देवाः कोव्यग्रशो हिरुष्वरत्नानि च तत्रोपनयन्ति ॥ १ ॥

याणं पंचदियतिरिक्त्वजोगियाणं मणुस्साणं वाणमंतरजोइसियाणं वेमाणियाणं सत्वेति जहा नेरइयाणं (सू० ३१६)
 चत्तारि सूरा पं० तं०—खतिसूरे तवसूरे द्वाणसूरे जुद्धसूरे, खतिसूरा अरुंता तवसूरा अणगारा द्वाणसूरे येमणे जु-
 द्दसूरे वासुदेवे (सू० ३१७) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्रे णाममेगे उअच्छंदे उत्रे णाममेगे णीतच्छंदे णीते
 णाममेगे उअच्छंदे नीए णाममेगे णीयच्छंदे (सू० ३१८) असुरकुमारणं चत्तारि लेसातो पं० तं०—इण्डलेना
 णील्लेसा काउलेसा तेउलेसा, एवं जाव थणियकुमारणं, एवं पुढविकाइयाणं आउवणरसइकाइयाणं वाणमंतराणं सत्वेति
 जहा असुरकुमारणं (सू० ३१९)
 उदितश्वासौ उन्नतकुलबलसमृद्धिनिरवधकर्मभिरभ्युदयवान् उदितश्च परमसुखसंदोहोदयेनेत्युदितोदितो यया भरतः,
 उदितोदितत्वं चास्य प्रसिद्धं १, तथा उदितश्वासौ तथैव अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिभ्रष्टत्वात् दुर्गतिगतत्वा-
 दस्तमितः अतथाविधकारणकुपितब्राह्मणप्रयुक्तपथुपालधनुर्गोलिकाप्रक्षेपणोपायप्रस्फोटिताक्षिगोलकतया मरणानन्तरा-
 प्रतिष्ठानमहानरकमहावेदनाप्राप्ततया चेति २, तथा अस्तमितश्वासौ हीनकुलोत्पत्तिदुर्भगत्वदुर्गतत्वादिना उदितश्च समू-
 द्धिकीर्त्तिसुगतिलाभादिनेति अस्तमितोदितो यथा हरिकेशबलाभिधानोऽनगारः, स हि जन्मान्तरोपात्तनीचैर्गोत्रकर्म-
 वरावाप्तहरिकेशाभिधानचाण्डालकुलतया दुर्भगतया दरिद्रतया च पूर्वमस्तमितोदित्य इवानभ्युदयवत्त्वादस्तमित इति,
 पश्चाच्च प्रतिपन्नप्रव्रज्यो निष्प्रकम्पचरणगुणवर्जितदेवकृतसात्रिभ्यतया प्राप्तप्रसिद्धितया सुगतिगततया च उदित इति

४ स्याना०
 उदेगाः ३
 उदितोदि-
 तादिच०
 युगमच-शु-
 रचतुष्कं
 उद्यादिच०
 लेदया०
 सू० ३१५-
 ३१९

विजोयावइत्ता नामं एगे नो जोयावइत्ता एगे जोयावइत्तावि विजोयावइत्तावि एगे नो जोयावइत्ता नो विजोयावइत्ता;
 एवामेव चत्तारि हया पं० तं०—जुत्ते णामं एगे जुत्ते जुत्ते णाममेगे अजुत्ते ४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं०
 तं०—जुत्ते णाममेगे जुत्ते, एवं जुत्तपरिणते जुत्तरूवे जुत्तसोभे सव्वेसि पडिक्खो पुरिसजाता । चत्तारि गया पं०
 तं०—जुत्ते णाममेगे जुत्ते ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जुत्ते णाममेगे जुत्ते ४ एवं जहा हयाणं तहा
 गयाणवि भाणियव्वं, पडिक्खो तहेव पुरिसजाया । चत्तारि जुगारिता पं० तं०—पंथजाती णाममेगे नो उप्पहजाती
 उप्पथजाती णाममेगे नो पंथजाती एगे पंथजातीवि उप्पहजातीवि, एगे नो पंथजाती नो उप्पहजाती, एवामेव चत्तारि
 पुरिसजाया । चत्तारि पुष्का पं० तं०—रूवसंपन्ने नाममेगे नो गंधसंपन्ने गंधसंपन्ने णाममेगे नो रूवसंपन्ने एगे रूवसं-
 पन्नेवि गंधसंपन्नेवि एगे नो रूवसंपन्ने नो गंधसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—रूवसंपन्ने णाममेगे नो
 सीलसंपन्ने ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे नो कुलसंपन्ने ४, १, चत्तारि पुरिसजाया पं०
 तं०—जातिसंपन्ने नामं एगे नो बलसंपन्ने नामं एगे नो जातिसंपन्ने ४, २, एवं जातीते रूवेण ४
 चत्तारि आलावगा ३, एवं जातीते सुएण ४, ४, एवं जातीते सीलेण ४, ५, एवं जातीते चरित्तेण ४, ६, एवं कुलेण
 बलेण ४, ७, एवं कुलेण रूवेण ४, ८, कुलेण सुतेण ४, ९, कुलेण सीलेण ४, १०, कुलेण चरित्तेण ४, ११,
 चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—बलसंपन्ने नाममेगे नो रूवसंपन्ने ४, १२, एवं बलेण सुतेण ४, १३, एवं बलेण
 सीलेण ४, १४, एवं बलेण चरित्तेण ४, १५, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—रूवसंपन्ने नाममेगे नो सुयसंपन्ने ४,

लब्धजयत्वादिति, उच्चः पुरुषः शरीरकुलविभावादिभिः तथा उन्नतच्छन्दः—उच्यताभिप्रायः औदार्यादियुक्त्यात् नीच-
च्छन्दस्तु—विपरीतो नीचोऽप्युच्चविपर्ययादिति । अनन्तरमुच्चेतराभिप्राय उक्तः, स च लेश्याविशेषाद् भवतीति लेश्या-
सूत्राणि, सुगमानि च, नवरं असुरादीनां चतस्रो लेश्या द्रव्याश्रयेण भावतस्तु पडपि सर्वदेवानां, मनुष्यपश्येन्द्रियति-
रथां तु द्रव्यतो भावतश्च पडपीति, पृथिव्यंबवन्सतीनां हि तेजोलेश्या भवति देवोत्पत्तेरिति तेषां चतस्र इति । उक्ते-
श्याविशेषेण च विचित्रपरिणामा मानवाः स्युरिति यानादिदृष्टान्तचतुर्भङ्गिकाभिरन्यथा च पुरुषचतुर्भङ्गिका यानसूत्रा-
दिना श्रावकसूत्रावसानेन ग्रन्थेन दर्शयन्नाह—

चत्वारि जाणा पं० तं०—जुते गाममेगे जुते जुते गाममेगे अजुते गाममेगे अजुते अजुते गाममेगे अजुते
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—जुते गाममेगे अजुते ४, चत्वारि जाणा पं० तं०—जुते
गाममेगे जुत्तपरिणते जुते गाममेगे अजुत्तपरिणते०, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—जुते गाममेगे जुत्तपरिणते
४, चत्वारि जाणा पं० तं०—जुते गाममेगे जुत्तरूवे अजुत्त गाममेगे जुत्तरूवे० ४, एवामेव
चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—जुते गाममेगे जुत्तरूवे ४, चत्वारि जाणा पं० तं०—जुते गाममेगे जुत्तसोभे ४,
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—जुते गाममेगे जुत्तसोभे । चत्वारि जुगा पं० तं०—जुते नाममेगे जुते,
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—जुते गाममेगे जुते ४, एवं जथा जाणेण चत्वारि आलावगा तथा जुगेणवि,
पडिपक्खो त्हेव पुरिसजाता जाव सोभेत्ति । चत्वारि सारही पं० तं०—जोयावइत्ता गामं एगे नो विजोयावइत्ता

च पथियाथ्यप्रमत्त उत्सथयायी लिङ्गावशेषः उभययायी प्रमत्तः चतुर्थः सिद्धः; क्रमेण सदसदुभयानुभयानुष्ठानरूपत्वात्,
 अथवा पथ्युत्सथयोः स्वपरसमयरूपत्वाद् यायित्वस्य च गत्यर्थत्वेन बोधपर्यायत्वात् स्वसमयपरसमयबोधोपापेक्षेयं चतु-
 र्भङ्गी नेयेति, एकं पुष्पं रूपसम्पन्नं न गन्धसम्पन्नमाकुलीपुष्पवत् द्वितीयञ्च वकुलस्येव तृतीयं जातेरिव चतुर्थं वदया-
 देरिवेति, पुरुषो रूपसम्पन्नो-रूपवान् सुविहितरूपयुक्तो वेति ७ जाति ६ कुल ५ वल ४ रूप ३ श्रुत २ शील १ चारित्र-
 लक्षणेपु सप्तसु पदेषु एकविंशतौ द्विकसंयोगेषु एकविंशतिरेव चतुर्भङ्गिकाः कार्याः सुगमाश्चेति, आमलकमिव मधुरं
 यदन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरं 'मुद्दिय'त्ति मृद्धीका-द्राक्षा तद्वत्सैव वा मधुरं मृद्धीकामधुरं क्षीरवत्
 खण्डवच्च मधुरमिति विग्रहः, यथैतानि क्रमेणोपद्भवहुतरवहुतममाधुर्यवन्ति तथा ये आचार्या इपद्भवहुतरवहुतमो-
 पशमादिगुणलक्षणमाधुर्यवन्तस्ते तत्समानतया व्यपदिश्यन्त इति, आत्मवैयावृत्यकरोऽलसो विसम्भोगिको वा परवैयावृ-
 त्यकरः स्वार्थनिरपेक्षः स्वपरवैयावृत्यकरः स्थविरकल्पिकः कोऽपि उभयनिवृत्तोऽनशनविशेषप्रतिपन्नकादिरिति, करोत्येवैको
 वैयावृत्यं निःस्पृहत्वात् १ प्रतीच्छत्येवान्य आचार्यत्वग्लानत्वादिना २ अन्यः करोति प्रतीच्छति च स्थविरविशेषः ३
 उभयनिवृत्तस्तु जिनकल्पिकादिरिति ४, 'अट्टकरे'त्ति अर्थान्-हिताहितप्राप्तिपरिहारादीन् राजादीनां दिग्गयात्रादौ
 तथोपदेशतः करोतीत्यर्थकरः-मन्त्री नैमित्तिको वा, स चार्थकरो नामैको न मानकरः, कथमहमनभ्यर्थितः कथयिष्या-
 मीत्यवलेपवर्जितः, एवमितरे त्रयः, अत्र च व्यवहारभाष्यगाथा—“पुट्टांपुट्टो पढमो जत्ताइ हियाहियं परिकहेइ । तइओ

तृतीयः प्रत्येकबुद्धादिः, उभयविंशुकश्चतुर्थो गृहस्थादिरिति, एवं सूत्रान्तराण्यपि, नवरं युक्तं गोभिः युक्तपरिणतं तु प्र-
युक्तं सत्सामग्र्या युक्तंयां परिणतमिति, पुरुषः पूर्ववत्, युक्तरूपं-सङ्गतस्वभावं प्रशस्तं वा युक्तं युक्तरूपमिति, पुरुषादेशे
युक्तो धनादिना ज्ञानादिगुणैर्वा युक्तरूपः-उचितवेपः सुविहितनेपथ्यो वेति, तथा युक्तं तथैव युक्तं शोभते युक्त्य
वा शोभा यस्य तद्युक्तशोभमिति, पुरुषस्तु युक्तो गुणैस्तथा युक्ता-उचिता शोभा यस्य स तथेति, युग्यं-या-
हनमश्वदि, अथवा गोल्लविपये जंपानं द्विहस्तप्रमाणं चतुरस्रं सवेदिकमुपशोभितं युग्यकमुच्यते तद्युक्तमारोहणसामग्र्या
पर्याणादिकया पुनर्युक्तं वेगादिभिरित्येवं यानवद् व्याख्येयम्, एतदेवाह-‘एवं जहे’त्यादि, प्रतिपक्षो दार्ष्टान्तिकस्तथैव,
कोऽसावित्याह-‘पुरिसजाय’त्ति पुरुषजातानीत्येवं परिणतरूपशोभसूत्रचतुर्भङ्गिकाः सप्रतिपक्षा वाच्याः, यावन्तो-
भसूत्रचतुर्भङ्गी यथा अजुत्ते नामं एगे अजुत्तसोभे, एतदेवाह-‘जाय सोभे’त्ति, सारथिः-शाकटिकः, योजयिता
शकटे गवादीनां न वियोजयिता-मोक्ता, अन्यस्तु वियोजिता न तु योजयितेति, एवं शेषावपि, नवरं चतुर्थः खेटयत्ये-
वेति, अथवा योक्त्रयन्तं प्रयुक्ते यः स योक्त्रापयिता वियोक्त्रयतः प्रयोक्ता तु वियोक्त्रापयितेति, लोकोत्तरपुरुषविवक्षायां
तु सारथिरिव सारथियोजयिता-संयमयोगेषु साधूनां प्रवर्त्तयिता, वियोजयिता तु-तेषामेवानुचितानां निवर्त्तयितेति,
यानसूत्रवत् ह्यगजसूत्राणीति, ‘जुगगारिय’त्ति युग्यस्य चर्या-वहनं गमनमित्यर्थः, क्वचित्तु ‘जुगगारिय’त्ति पाठः, तत्रापि
युग्याचर्येति, पथयायि एकं युग्यं भवति नोत्पथयायीत्यादिश्चतुर्भङ्गी, इह च युग्यस्य चर्याद्वारेणैव निर्देशे चतुर्विधत्वेनो-
क्त्वात् तच्चर्याया एवोद्देशेनोक्तं चातुर्विध्यमवसेयमिति, भावयुग्यपक्षे तु युग्यमिव युग्यं-संयमयोगभरवोढा साधुः, स

च पथियाद्यप्रमत्त उत्पथयायी लिङ्गावशेषः उभययायी प्रमत्तः चतुर्थः सिद्धः, क्रमेण सदसदुभयानुभयानुष्ठानरूपत्वात्,
 अथवा पथ्युत्पथयोः स्वरसमयरूपत्वाद् यायित्वस्य च गत्यर्थत्वेन बोधपर्यायत्वात् स्वसमयपरसमयबोधोपेक्षेयं चतु-
 र्भङ्गी नेयेति, एकं पुष्पं रूपसम्पन्नं न गन्धसम्पन्नमाकुलीपुष्पवत् द्वितीयञ्च वकुलस्येव तृतीयं जातेरिव चतुर्थं वदर्या-
 देरिवेति, पुरुषो रूपसम्पन्नो-रूपवान् सुविहितरूपयुक्तो वेति ७ जाति ६ कुल ५ बल ४ रूप ३ श्रुत २ शील १ चारित्र-
 लक्षणेपु सप्तसु पदेषु एकविंशतौ द्विकसंयोगेषु एकविंशतिरेव चतुर्भङ्गिकाः कार्याः सुगमाश्चेति, आमलकमिव मधुरं
 यदन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरं 'मुद्दिय'ति मृद्धीका-द्राक्षा तद्वत्सैव वा मधुरं मृद्धीकामधुरं क्षीरवत्
 खण्डवच्च मधुरमिति विग्रहः, यथैतानि क्रमेणपद्भवहुतरवहुतममाधुर्यवन्ति तथा ये आचार्या ईपद्भवहुतरवहुतमो-
 पशमादिगुणलक्षणमाधुर्यवन्तस्ते तत्समानतया व्यपदिश्यन्त इति, आत्मवैयावृत्यकरोऽलसो विसम्भोगिको वा परवैयावृ-
 त्यकरः स्वार्थनिरपेक्षः स्वपरवैयावृत्यकरः स्थविरकल्पिकः कोऽपि उभयनिवृत्तोऽनशनविशेषप्रतिपन्नकादिरिति, करोत्येवैको
 वैयावृत्यं निःस्पृहत्वात् १ प्रतीच्छत्येवान्य आचार्यत्वग्लानत्वादिना २ अन्यः करोति प्रतीच्छति च स्थविरविशेषः ३
 उभयनिवृत्तस्तु जिनकल्पिकादिरिति ४, 'अट्टकरे'ति अर्थान्-हिताहितप्राप्तिपरिहारादीन् राजादीनां दिग्यात्रादौ
 तथोपदेशतः करोतीत्यर्थकरः-मन्त्री नैमित्तिको वा, स चार्थकरो नामैको न मानकरः, कथमहमनभ्यर्थितः कथयिष्या-
 मीत्यवलेपवर्जितः, एवमितरे त्रयः, अत्र च व्यवहारभाष्यगाथा—'पुढांपुढो पढमो जत्ताइ हियाहियं परिकहेइ । तइओ

पुष्टो सेसां उ-णिफ्फला एव गच्छेवि ॥ १ ॥” इति, गणस्य-साधुसमुदायस्यार्थान्-प्रयोजनानि करोतीति गणार्थकरः-
आहारादिभिरुपष्टम्भकः, न च मानकरोऽभ्यर्थनानपेक्षत्वात्, एवं त्रयोऽन्वये, उक्तं च—“आहारउवहिसयणाइप्पहिं
गच्छस्सुवगहं कुणइ । वीओ न जाइ माणं दोन्निवि तइओ न उ चउत्थो ॥ १ ॥” इति, अथवा ‘नो माणकरो’ति
गच्छार्थकरोऽहमिति न माद्यतीति । अनन्तरं गणस्यार्थ-उक्तः, स च सद्ग्रहोऽत आह—‘गणसंगहकरे’ति गणस्याहा-
रादिना ज्ञानादिना च सद्ग्रहं करोतीति गणसद्ग्रहकरः, शेषं तथैव, उक्तं च—“सो पुण गच्छस्सड्ढो उ संगहो तत्थ
संगहो डुविहो । दब्बे भावे नियमाउ होति आहाराणांणादी ॥ १ ॥” आहारोपधिशय्याज्ञानादीनीत्यर्थः, न माद्यति,
गणस्यानवद्यसाधुसामाचारीप्रवर्त्तनेन वादिधर्मकथितैमित्तिकविद्यासिद्धत्वादिना वा शोभाकरणशीलो गणशोभाकरो, नो
मानकरोऽभ्यर्थनाऽनपेक्षितया मदाभावेन वा, गणस्य यथायोगं प्रायश्चित्तदानादिना शोधि-शुद्धिं करोतीति गणशोधि-
करः, अथवा शङ्किते भक्तादौ सति गृहिकुले गत्वाऽनभ्यर्थितो भक्तशुद्धिं करोति यः स प्रथमः, यस्तु मानाश्र गच्छति
स द्वितीयः, यस्त्वभ्यर्थितो गच्छति स तृतीयः, यस्तु नाभ्यर्थनापेक्षी नापि तत्र गन्ता स चतुर्थ इति, रूपं-साधुनेपथ्यं
जहाति-त्यजति कारणवशात् न धर्म-चारित्रलक्षणं बोदिकमध्यस्थितमुनिवत्, अन्यस्तु धर्मं न रूपं निह्वयवत्,
उभयमपि उत्तत्रजितवत्, नोभयं सुसाधुवत्, धर्मं त्यजत्येको जिनाज्ञारूपं न गणसंस्थिति-स्वगच्छकृतां मर्यादां, इह

१ ष्टः शेषो तु निर्गलौ एवं गच्छेऽपि ॥ १ ॥ २ आहारोपधिशयनादिकोच्छसोपग्रहं करोति द्वितीयो न मानं याति तृतीयो द्वावपि न तु चतुर्थ
इति ॥ १ ॥ ३ स गच्छस्यार्थः पुनः संग्रहस्तु तत्र संग्रहो द्विविधः द्रव्ये भावे नियमाद् भवन्ति आहारादयो ज्ञानादयश्च ॥ १ ॥

४ स्याना०
उद्देशः ३
यानयुग्य-
सारथिम-
भृतिचतु०
सू० ३२०

॥ २४१ ॥

कैश्चिदाचार्यैः तीर्थकारानुपदेशेन संस्थितिः कृता यथा-नास्माभिर्महाकल्पाद्यतिशयश्रुतमन्यगणसत्काय देयमिति, एवं च योऽन्यगणसत्काय न तद्ददाविति स धर्मं त्यजति न गणस्थितिं, जिनाज्ञाननुपालनात्, तीर्थकरोपदेशो ह्येवं-सर्वेभ्यो योग्येभ्यः श्रुतं दातव्यमिति प्रथमो, यस्तु ददाति स द्वितीयः, यस्तु ददाति स तृतीयः, यस्तु श्रुताव्यवच्छेदार्थं तदव्यवच्छेदसमर्थस्य परशिष्यस्य स्वकीयदिग्वन्धं कृत्वा श्रुतं ददाति तेन न धर्मो नापि गणसंस्थितिस्त्यक्तेति स चतुर्थ इति, उक्तं च—“सयमेव दिसावंधं काऊण पडिच्छगस्स जो देइ । उभयमवलंबमाणं कामं तु तयंपि पूएमो ॥ १ ॥” त्ति, प्रियो धर्मो यस्य तत्र प्रीतिभावेन सुखेन च प्रतिपत्तेः स प्रियधर्मो न च दृढो धर्मो यस्य, आपद्यपि तत्परिणामाविचलनात्, अक्षोभत्वादित्यर्थः स दृढधर्मोति, उक्तं च—“देसविहवेयावच्चे अन्नतरे खिप्पमुज्जमं कुणति । अचंतमणेव्याणिं धिइविरियकिसो पढमभंगो ॥ १ ॥” अन्यस्तु दृढधर्मो अङ्गीकृतापरित्यागात् न तु प्रियधर्मो कटेन धर्मप्रतिपत्तेः, इतरौ सुज्ञानौ, उक्तं च—“दुक्खेण उगाहिज्जइ वीओ गहियं तु नेइ जा तीरं । उभयं तो कल्लाणो तइओ चरिमो उ पडिकुट्टो ॥ १ ॥” इति, आचार्यसूत्रचतुर्थभङ्गे यो न प्रवाजनया न चोत्थापनयाचार्यः स क इत्याह—धर्माचार्य इति, प्रतिबोधक इत्यर्थः, आह च—“धम्मो जेणुवइट्ठो सो धम्मगुरु गिही व समणो वा । कोवि तिहि

१ स्वयमेव दिग्वंधं कृत्वा प्रतीच्छकाय यो ददाति (श्रुतं) तमप्युभयमवलंबयंतं प्रकारं पूजयामः ॥ १ ॥ २ दशविधं वयापृश्येऽन्यतरस्मिन् क्षिप्रमुद्यमं करोति अत्यन्तमविश्रान्तं धृतिवीर्यकृशः प्रथमभंगः ॥ १ ॥ ३ दुःखेनोद्प्राण्यते द्वितीयो गृहीतं तु नयति पारं तृतीय उभयमतः कल्याणधरमस्तु प्रतिरुटः ॥ १ ॥ ४ येन धर्म उपदिष्टः स धर्मगुरुः गृही श्रमणो वा कोऽपि त्रिभिः

पुंशो सेसां उ-णिष्फला एव गच्छेवि ॥ १ ॥” इति, गणस्य-साधुसमुदायस्यार्थान्-प्रयोजनानि करोतीति गणार्थकरः-
 आहारादिभिरुपष्टम्भकः, न च मानकरोऽभ्यर्थनानपेक्षत्वात्, एवं त्रयोऽन्वये, उक्तं च—“आहारउपवहिसयणाइपहि
 गच्छस्सुवगहं कुणइ । वीओ न जाइ माणं दोन्निवि तइओ न उ चउत्थो ॥ १ ॥” इति, अथवा ‘नो माणकरो’त्ति
 गच्छार्थकरोऽहमिति न माद्यतीति । अनन्तरं गणस्यार्थ-उक्तः, स च सद्ग्रहोऽत आह—‘गणसंगहकरे’त्ति गणस्याहा-
 रादिना ज्ञानादिना च सद्ग्रहं करोतीति गणसद्ग्रहकरः, शेषं तथैव, उक्तं च—“सो पुण गच्छस्सड्ढो उ संगहो तत्य
 संगहो दुविहो । दब्बे भावे नियमाउ होंति आहारणाणादी ॥ १ ॥” आहारोपधिशय्याज्ञानादीनीत्यर्थः, न माद्यति,
 गणस्यानवद्यसाधुसामाचारीप्रवर्तनेन वादिधर्मकथिनैमित्तिकविद्यासिद्धत्वादिना वा शोभाकरणशीलो गणशोभाकरो, नो
 मानकरोऽभ्यर्थनाऽनपेक्षितया मदाभावेन वा, गणस्य यथायोगं प्रायश्चित्तदानादिना शोधि-शुद्धिं करोतीति गणशोधि-
 करः, अथवा शङ्किते भक्तादौ सति गृहिकुले गत्वाऽनभ्यर्थितो भक्तशुद्धिं करोति यः स प्रथमः, यस्तु मानान्न गच्छति
 स द्वितीयः, यस्त्वभ्यर्थितो गच्छति स तृतीयः, यस्तु नाभ्यर्थनापेक्षी नापि तत्र गन्ता स चतुर्थ इति, रूपं-साधुनेपथ्यं
 जहाति-त्यजति कारणवशात् न धर्म-चारित्र्यलक्षणं वोदिकमध्यस्थितमुनिवत्, अन्यस्तु धर्मं न रूपं-निह्वयवत्,
 उभयमपि उत्पन्नजितवत्, नोभयं सुसाधुवत्, धर्मं त्यजत्येको जिनाशरूपं न गणसंस्थिति-स्वगच्छकृतां मर्यादां, इह
 १ गृहः शेषो तु निष्फलो एवं गच्छेऽपि ॥ १ ॥ २ आहारोपधिशयनादिकैर्गच्छस्योपग्रहं करोति द्वितीयो न मानं याति तृतीयो द्वावपि न तु चतुर्थ
 इति ॥ १ ॥ ३ स गच्छस्यार्थः पुनः संग्रहस्तु तत्र संग्रहो द्विविधः द्रव्ये भावे नियमाद् भवन्ति आहारादयो ज्ञानादयश्च ॥ १ ॥

४ स्याना
 उदेनाः ३
 यानयुग्व-
 न्नारधिप्र-
 भृतिचतु
 सू० ३२०

॥ २४१ ॥

समणोवासगणं सोधम्मकल्पे अरुणाम्भे विमाणे चत्तारि पलिओवसाइं ठिती पन्नत्ता (सू० ३२२) चउहिं ठाणेहिं अहु-
णोववन्ने देवे देवलोगेषु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते, तं०—अहुणो-
ववन्ने देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामभोगेषु मुच्छित्ते गिद्धे गहिते अज्झोववन्ने से णं माणुस्सए कामभोगे नो आढाइ नो
परियाणाति णो अट्टं वंधइ णो णिताणं पगरेति णो ठितिगणपं पगरेति १, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेषु दिव्वेषु काम-
भोगेषु मुच्छित्ते ३ तस्स णं माणुस्सते पेसे वोच्छिन्ने दिव्वे संकंते भवति २, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु दिव्वेषु काम-
भोगेषु मुच्छित्ते ४ तस्स णं एवं भवति—इण्ह गच्छं मुहुत्तेणं गच्छं, तेणं कलणमप्पाउया मणुस्सा कालधम्मणुणा सं-
जुत्ता भवंति, ३, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु दिव्वेषु कामभोगेषु मुच्छित्ते ४ तस्स णं माणुस्सए गंधे पडिक्कले पडि-
लोमे तावि भवति, उट्टुपिय णं माणुस्सए गंधे जाव चत्तारि पंच जोयणसत्ताइं हव्वमागच्छति ४, इत्थेहिं चउहिं ठाणेहिं
अहुणोववण्णे देवे देवलोएसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तए । चउहिं
ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते संचाएइ हव्वमागच्छित्तए तं०—अहुणोव-
वन्ने देवे देवलोगेषु दिव्वेषु कामभोगेषु अमुच्छित्ते जाव अणज्झोववन्ने, तस्स णं एवं भवति—अत्थि खलु मम माणुस्सए
भवे आयरित्तेति वा उवज्झाएति वा पवत्तीति वा थेरेति वा गणीति वा गणधरेति वा गणवच्छेएति वा जेसिं पयावेणं मए
इमा एतारूवा दिव्वा देविड्डी दिव्वा देवजुत्ती लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, तं गच्छामि णं ते भगवंते वंदामि जांव प-
ज्जासामि, १, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु जाव अणज्झोववन्ने तस्स णमेवं भवति—एस णं माणुस्सए भवे गणीति

संप्रवृत्तो दोहिवि एकेकगेणेव ॥ १ ॥” इति, त्रिभिरिति-प्रव्राजनोत्थापनाधर्माचार्यत्वैरिति, उद्देशनम्-अद्वादः पठ-
नेऽधिकारित्वकरणं तत्र तेन वाऽऽचार्यो-गुरुः उद्देशनाचार्यः, उभयशून्यः को भवतीत्याह-धर्माचार्य इति, अन्ते-
गुरोः समीपे वस्तुं शीलमस्यान्तेवासी-शिष्यः प्रव्राजनया-दीक्षया अन्तेवासी प्रव्राजनान्तेवासी दीक्षित इत्यर्थः, उप-
स्थापनान्तेवासी महाव्रतारोपणतः शिष्य इति, चतुर्थभङ्गकथः क इत्याह-धर्मान्तेवासी धर्मप्रतिबोधनतः शिष्यः,
धर्मार्थितयोपसम्पन्नो वेत्यर्थः, यो नोद्देशनान्तेवासी न वाचनान्तेवासीति चतुर्थः, स क इत्याह-धर्मान्तेवासीति,
निर्गता बाह्याभ्यन्तरग्रन्थान्निर्ग्रन्थाः-साधवो, रत्नानि भावतो ज्ञानादीनि तैर्व्यवहरतीति रात्रिकः पर्यायज्येष्ठ इत्यर्थः
श्रमणो-निर्ग्रन्थो महान्ति-गुरुणि स्थित्यादिभिस्तथाविधप्रमादाद्यभिव्यक्त्यानि कर्माणि यस्य स महाकर्मा, महती
क्रिया-कायिक्यादिका कर्मबन्धहेतुर्यस्य स महाक्रियः, न आतापयति-आतापनां शीतादिसहनरूपां करोतीत्यनातापी
मन्दश्रद्धत्वादिति, अत एवासमितः समितिभिः, स चैवंभूतो धर्मस्यानाराधको भवतीत्येकः, अन्यस्तु पर्यायज्येष्ठ एवा-
ल्पकर्मा-लघुकर्मा अल्पक्रिय इति द्वितीयः, अन्यस्तु अवमो-लघुः पर्यायेण रात्रिको अवमरात्रिकः, एवं निर्ग्रन्थिकाश्र-
मणोपासकश्रमणोपासिकासूत्राणि ‘चत्वारि गम’ति त्रिष्वपि सूत्रेषु चत्वार आलापका भवन्तीति ॥

चत्वारि समणोवासगा पं० तं०—अम्भापितिसमाणे भातिसमाणे मित्तसमाणे सवत्तिसमाणे, चत्वारि समणोवासगा पं०
तं०—अद्वादसमाणे पडागसमाणे खणुसमाणे खरकंटयसमाणे ४ (सू० ३२१) समणस्स णं भगवतो महावीरस्स

१ संयुक्तः द्वाभ्यामैकेकेन वा (प्रव्राजकादयः) ॥ १ ॥

४ स्थाना०
उद्देशः ३
यानयुग-
सारथिप्र-
भृतिचतु०
सू० ३२०
मातापि-
त्रादिसमाः
श्रावकाः
सू० ३२१
॥ २४२ ॥

निरन्तरा निष्ठुरा वा कण्टाः-कण्टका यस्मिंस्तत् खरकण्टं-बुबूलादिडालं खरणमिति लोके यदुच्यते तच्च विलम्बं चीवरं
न केवलमविनाशितं न मुञ्चत्यपि तु तद्विमोचकं पुरुषादिकं हस्तादिषु कण्टकैः विध्यतीति, अथवा खरण्टयति-लेपवन्तं
करोति यत् तत्खरण्टम्-अशुच्यादि तत्समानो, यो हि कुवोधापनयनप्रवृत्तं संसर्गमात्रादेव द्रूपणवन्तं करोति, कुवोध-
कुशीलतादुष्प्रसिद्धिजनकत्वेनोत्सृज्यप्ररूपकोऽयमित्यसद्वृणोद्भवकत्वेन वेति । श्रमणोपासकाधिकारादिदमाह-‘स-
मणस्से’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं, श्रमणोपासकानामानन्दादीनामुपासकदशाभिहितानामिति । देवाधिकारादेवेदमाह-
‘चउही’त्यादि, त्रिस्थानके तृतीयोद्देशके प्रायो व्याख्यातमेवेदं, तथापि किञ्चिदुच्यते, चउहिं ठाणेहिं नो संचाएइत्ति
सम्बन्धः, तथा देवलोकेषु देवमध्ये इत्यर्थः, हव्वं-शीघ्रं, संचाएइत्ति-शक्नोति, कामभोगेषु-मनोज्ञशब्दादिषु मूर्च्छित
इय मूर्च्छितो-मूढस्तस्वरूपस्यानित्यत्वादेर्विवोधाक्षमत्वात् गृह्यः-तदाकाङ्क्षवान् अतस्त इत्यर्थः ग्रथित एव ग्रथितस्त-
द्विषयस्नेहज्जुभिस्संदर्भित इत्यर्थः, अधुपपन्नः अत्यन्तं तन्मना इत्यर्थः, नाद्रियते-न तेज्यादरवान् भवति, न परि-
जानाति-एतेऽपि वस्तुभूता इत्येवं न मन्यते, तथा तेज्विति गम्यते नो अर्थं वध्नाति-एतैरिदं प्रयोजनमिति निश्चयं
करोति, तथा नो तेषु निदानं प्रकरोति-एते मे भूयासुरित्येवमिति, तथा नो तेषु स्थितिप्रकल्पम्-अवस्थानविकल्पनमे-
तेष्वहं तिष्ठामि एते वा मम तिष्ठन्तु-स्थिरा भवन्तित्येवंरूपं स्थित्या वा-मर्यादया प्रकृतः कल्पः-आचारः स्थितिप्रक-
ल्पस्तं प्रकरोति-कर्तुमारभते, प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वादिति, एवं दिव्यविषयप्रसक्तिरेकं कारणं, तथा यतोऽसावधुनोत्पन्नो
देवः कामेषु मूर्च्छितादिविशेषणोऽतस्तस्य मानुष्यकमित्यादि इति दिव्यप्रमसङ्गान्तिः द्वितीयं, तथाऽसौ देवो यतो भो-

वा. तवस्सीति वा अद्भुत्करकारत्वे, तं गच्छामि णं ते भगवन्ते वंदामि जाव पञ्चुवाप्तमि २, अद्भुत्प्रवन्ने श्वे देऽद्भो-
 एसु जाव अणञ्जोववन्ने तस्स णमेवं भवति—अत्थि णं मम माणुस्सए भवे माताति वा जाव मुण्णति वा, तं गच्छा-
 मि णं तेसिमन्तिं पाउब्भवामि पासंणु ता मे इममेतारूवं दिव्वं देविद्धि दिव्वं देवजुत्ति लद्धं पत्तं अभिसमन्नागतं ३,
 अद्भुत्प्रवन्ने देवे देवलोणेषु जाव अणञ्जोववन्ने तस्स णमेवं भवति—अत्थि णं मम माणुस्सए भवे मित्तेति वा, सद्दीति
 वा सुहीति वा सहाएति वा संगएति वा, तेसिं च णं अम्हे अन्नमन्नस्स संगारे पडिंसुते भवति, जो मे पुब्बि पयति से
 संबोहितव्वे, इत्थेति हि जाव संयातेति हव्वमागच्छित्ते ४। (सू० ३२३)

‘अम्मापिइसमाणे’ मातापितृसमानः, उपचारं विना साधुषु एकान्तेनैव वत्सलत्वात्, भ्रातृसमानः अत्यन्तप्रेम-
 त्यात् तत्त्वविचारादौ निधुरवचनादप्रीतेः तथाविधप्रयोजने त्वत्यन्तवत्सलत्वाच्चेति, मित्रसमानः सोपचारवचनादिना
 प्रीतिक्षतेः, तत्क्षतौ चापद्युपेक्षकत्वादिति। समानः—साधारणः पतिरस्याः सपत्नी, यथा सा सपत्न्या ईर्ष्यावशा-
 दपराधान् वीक्षते एवं यः साधुषु दूषणदर्शनतत्परोऽनुपकारी च स सपत्नीसमानोऽभिधीयतं इति, ‘अदार्गत्ति आ-
 दर्शसमानो यो हि साधुभिः प्रज्ञाप्यमानानुत्सर्गापवादादीनाममिकान् भावान् यथावत्प्रतिपद्यते सन्निहितार्थानादर्शक-
 वत् स आदर्शसमानः, यस्यानवस्थितो बोधो विचित्रदेशनावायुना सर्वतोऽपह्रियमाणत्वात् पताकेव स पताकासमान
 इति, यस्तु कुतोऽपि कदाग्रहान्न गीतार्थदेशनया चाल्यते सोऽनमनस्वभावबोधत्वेनाप्रज्ञापनीयः स्याणुसमान इति,
 यस्तु प्रज्ञाप्यमानो न केवलं स्वाग्रहान्न चालति अपि तु प्रज्ञापकं दुर्बचनकण्टकैर्विध्यति स खरकण्टकसमानः, खरा-

निरन्तरा निधुरा वा कण्टाः-कण्टका यस्मिंस्तत् खरकण्टं-बुबूलादिडालं खरणमिति लोके यदुच्यते तच्च विलग्नं चीवरं
न केवलमविनाशितं न मुञ्चत्यपि तु तद्विमोचकं पुरुषादिकं हस्तादिषु कण्टकैः विध्यतीति, अथवा खरणयति-लेपवन्तं
करोति यत् तत्खरणम्-अशुच्यादि तत्समानो, यो हि कुवोधापनयनप्रवृत्तं संसर्गमात्रादेव दूषणवन्तं करोति, कुवोध-
कुशीलतादुःप्रसिद्धिजनकत्वेनोत्सूत्ररूपकोऽयमित्यसद्वूपणोद्भावकत्वेन वेति । श्रमणोपासकाधिकारादिदमाह-‘स-
मणस्से’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं, श्रमणोपासकानामानन्दादीनामुपासकदशाभिहितानामिति । देवाधिकारादेवेदमाह-
‘चउही’त्यादि, त्रिस्थानके तृतीयोद्देशके प्रायो व्याख्यातमेवेदं, तथापि किञ्चिदुच्यते, चउहिं णणेहिं नो संचाएइत्ति
सम्बन्धः, तथा देवलोकेषु देवमध्ये इत्यर्थः, हव्वं-शीघ्रं, संचाएइत्ति-शक्नोति, कामभोगेषु-मनोऽशब्दादिषु मूर्च्छित
इव मूर्च्छितो-मूढस्तस्वरूपस्यानित्यत्वादेर्विवोधाक्षमत्वात् गृह्यः-तदाकाङ्क्षावान् अतुस इत्यर्थः प्रथित एव प्रथितस्त-
द्विषयस्नेहज्जुभिस्संदभित इत्यर्थः, अधुपपन्नः अत्यन्तं तन्मना इत्यर्थः, नाद्रियते-न तेज्वादवान् भवति, न परि-
जानाति-एतेऽपि वस्तुभूता इत्येवं न मन्यते, तथा तेज्विति गम्यते नो अर्थं बध्नाति-एतैरिदं प्रयोजनमिति निश्चयं
करोति, तथा नो तेषु निदानं प्रकरोति-एते मे भूयासुरित्येवमिति, तथा नो तेषु स्थितिप्रकल्पम्-अवस्थानविकल्पनमे-
तेज्वहं तिष्ठामि एते वा मम तिष्ठन्तु-स्थिरा भवन्तित्येवंरूपं स्थित्या वा-मर्यादया प्रकृतः कल्पः-आचारः स्थितिप्रक-
ल्पस्तं प्रकरोति-कर्तुमारभते, प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वादिति, एवं दिव्यविषयप्रसक्तिरेकं कारणं, तथा यतोऽसावधुनोत्पन्नो
देवः कामेषु मूर्च्छितादिविशेषणोऽतस्तस्य मानुष्यकमित्यादि इति दिव्यम्रेमसङ्क्रान्तिः द्वितीयं, तथाऽसौ देवो यतो भो-

गेषु मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तत्रातिवन्धात् 'तस्स ण'मित्यादि इति देवकार्यायत्तया मनुष्यकार्यानायत्तत्वं तृ-
 तीयम्, तथा दिव्यभोगमूर्च्छितादिविशेषणात्तस्य मनुष्याणामयं मानुष्यः स एव मानुष्यको गन्धः प्रतिकूलो-दिव्यगन्ध-
 विपरीतवृत्तिः प्रतिलोमश्चापि इन्द्रियमनसोरनाह्लादकत्वाद्, एकार्थो वैतौ अत्यन्तामनोज्ञताप्रतिपादनायोकाविति, या-
 वदिति परिमाणार्थः, 'चत्वारि पंचे'ति विकल्पदर्शनार्थं कदाचित् भरतादिष्वेकान्तसुपमादौ चत्वार्येवान्यदा तु पञ्चापि,
 मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चां बहुत्वेनौदारिकशरीराणां तदवयवतन्मलानां च बहुत्वेन दुरभिमग्नप्रानुचुर्यादिति, आगच्छति मनु-
 ष्यक्षेत्रादाजिगमिषुं देवं प्रतीति, इदं च मनुष्यक्षेत्रस्याशुभस्वरूपत्वमेवोक्तं, न च देवोऽन्यो वा नवभ्यो योजनेभ्यः परतः
 आगतं गन्धं जानातीति, अथवा अत एव वचनात् यदिन्द्रियविषयप्रमाणमुक्तं तदौदारिकशरीरेन्द्रियापेक्षयैव स-
 म्भाव्यते, कथमन्यथा विमानेषु योजनलक्षादिप्रमाणेषु दूरस्थिता देवा घण्टाशब्दं शृणुयुर्यदि परं प्रतिशब्दद्वारेणान्यया
 वेति नरभवाशुभत्वं चतुर्थमनागमनकारणमिति, शेषं निगमनम्, आगमनकारणानि प्रायः प्राग्वत् तथापि किञ्चिदु-
 च्यते, कामभोगेष्वमूर्च्छितादिविशेषणो यो देवस्तस्य 'एवं'मिति एवंभूतं मनो भवति यदुत अस्ति मे, किन्तदित्याह-
 आचार्य इति वा आचार्य एतद्वास्ति इति:-उपप्रदर्शने वा विकल्प एवमुत्तरत्रापि क्वचिदितिशब्दो न दृश्यते तत्र तु
 सूत्रं सुगममेवेति, इह च आचार्यः-प्रतिबोधकप्रब्राजकादिरनुयोगाचार्यो वा उपाध्यायः-सूत्रदाता प्रवर्त्तयति साधूना-
 चार्योपदिष्टेषु वैयावृत्यादिष्विति प्रवर्त्ती, प्रवर्त्तिव्यापारितान् साधून् संभययोगेषु सीदतः स्थिरीकरोति स्थबिरो, गणो-
 ऽस्यास्तीति गणी-गणाचार्यः गणधरो-जिनशिष्यविशेषः आर्थिकाप्रतिजागरको वा साधुविशेषः समयप्रसिद्धः, गणस्या-

वच्छेदो-देशोऽस्यास्तीति गणावच्छेदकः, यो हि तं गृहीत्वा गच्छावष्टम्भायैवोपधिमार्गणादिनिमित्तं विहरति, 'इम'ति
 इयं प्रत्यक्षासन्ना, एतदेव रूपं यस्या न कालान्तरादावपि रूपान्तरभाक् सा तथा, दिव्या-स्वर्गसम्भवा प्रधाना वा
 देवर्द्धिः-विमानरत्नादिका द्युतिः शरीरादिसम्भवा युतिर्वा-युक्तिरिष्टपरिवारादिसंयोगलक्षणा लब्धा-उपार्जिता जन्मान्तरे
 प्राप्ता-इदानीमुपनता अभिसमन्वागता-भोग्यावस्थां गता, 'तं'ति तस्मात्तान् भगवतः पूज्यान् वन्दे स्तुतिभिः, नम-
 स्यामि प्रणामेन सत्करोमि आदरकरणेन वस्त्रादिना वा सन्मानयाम्युचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति-
 बुद्ध्या पर्युपासे-सेवामीत्येकम्, तथा ज्ञानी श्रुतज्ञानादिनेत्यादि द्वितीयं, तथा 'भाया इ वा भञ्जा इ वा भङ्गी इ वा
 पुत्ता इ वा धूया इ वे'ति यावच्छब्दाक्षेपः, स्तुपा-पुत्रभार्या 'तं' तस्मात्तेपामन्तिकं-समीपं प्रादुर्भवामि-प्रकटीभवामि
 'ता' तावत् 'मे' मम 'इमे' इति पाठान्तर इति तृतीयं, तथा मित्रं-पश्चात्स्नेहवत् सखा-चालययस्यः सुहृत्-सज्जनो
 हितैषी सहायः-सहचरस्तदेककार्यप्रवृत्तो वा सङ्गतं विद्यते यस्यासौ साङ्गतिकः-परिचितस्तेषां, 'अम्हे'ति अस्माभिः
 'अन्नमन्नस्स'ति अन्योऽन्यं 'संगारे'ति सङ्केतः प्रतिश्रुतः-अभ्युपगतो भवति स्मेति, 'जे मो'(मे)ति योऽस्माकं पूर्व
 च्यवते देवलोकात् स सम्बोधयितव्य इति चतुर्थं, इदञ्च मनुष्यभवे कृतसङ्केतयोरेकस्य पूर्वलक्षादिजीवियु भवनपत्यादि-
 पूषद्य च्युत्वा च नरतयोत्पन्नस्यान्यः पूर्वलक्षादि जीवित्वा सौधर्मादिपूषद्य सम्बोधनार्थं यदेहागच्छति तदाऽवसेयमिति,
 इत्येतैरित्यादि निगमनमिति । अनन्तरं देवागम उक्तस्तत्र तत्कृतोद्योतो भवतीति तद्विपक्षमन्धकारं लोके आह—

चउहि ठणेहि लोगंधगारे सिया, तं०—अरहंतेहि वोच्छिज्जमाणेहि अरहंतपत्रत्ते धम्मे वोच्छिज्जमाणे पुव्वंगते वोच्छि-

गेषु मूर्च्छितादिविशेषणो भवति ततस्तत्प्रतिबन्धात् 'तस्स ण'मित्यादि इति देवकार्यायत्ततया मनुष्यकार्यानायत्तत्वं तु-
 तीयम्, तथा दिव्यभोगमूर्च्छितादिविशेषणात्तस्य मनुष्याणामयं मनुष्यः स एव मनुष्यको गन्धः प्रतिकूलो-दिव्यगन्ध-
 विपरीतवृत्तिः प्रतिलोमश्चापि इन्द्रियमनसोरनाह्लादकत्वाद्, एकार्थो वैतौ अत्यन्तामनोज्ञताप्रतिपादनायोक्तविति, या-
 वदिति परिमाणार्थः, 'चत्तारि पंचे'ति विकल्पदर्शनार्थं कदाचित् भरतादिष्वेकान्तसुपमादौ चत्वार्येवान्यदा तु पञ्चापि,
 मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चां बहुत्वेनौदारिकशरीराणां तदवयवतन्मलानां च बहुत्वेन दुरभिगन्धप्राचुर्योदिति, आगच्छति मनु-
 ष्यक्षेत्रादाजिगमिषुं देवं प्रतीति, इदं च मनुष्यक्षेत्रस्याशुभस्वरूपत्वमेवोक्तं, न च देवोऽन्यो वा नवभ्यो योजनेभ्यः परतः
 आगतं गन्धं जानातीति, अथवा अत एव वचनात् यदिन्द्रियविषयप्रमाणमुक्तं तदौदारिकशरीरेन्द्रियापेक्षयैव स-
 म्भाव्यते, कथमन्यथा विमानेषु योजनलक्षादिप्रमाणेषु दूरस्थिता देवा घण्टाशब्दं शृणुयुर्यदि परं प्रतिशब्दद्वारेणान्यथा
 वेति नरभवाशुभत्वं चतुर्थमनागमनकारणमिति, शेषं निगमनम्, आगमनकारणानि प्रायः प्राग्वत् तथापि किञ्चिदु-
 च्यते, कामभोगेज्वमूर्च्छितादिविशेषणो यो देवस्तस्य 'एवं'मिति एवंभूतं मनो भवति यदुत अस्ति मे, किन्तदित्याह-
 आचार्य इति वा आचार्य एतद्वास्ति इति:-उपप्रदर्शने वा विकल्प एवमुत्तरत्रापि क्वचिदितिशब्दो न दृश्यते तत्र तु
 सूत्रं सुगममेवेति, इह च आचार्य:-प्रतिबोधकप्रज्ञाकादिरनुयोगाचार्यो वा उपाध्यायः-सूत्रदाता प्रवर्त्तयति साधूना-
 चार्योपदिष्टेषु वैयावृत्यादिविव्रिति प्रवर्त्ती, प्रवर्त्तिव्यापारितान् साधून् संयमयोगेषु सीदतः स्थिरीकरोति स्थविरो, गणो-
 ऽस्यास्तीति गणी-गणाचार्यः गणधरो-जिनशिष्यविशेषः आर्थिकाप्रतिजागरको वा साधुविशेषः समयप्रसिद्धः, गणस्या-

चत्तारि दुहसेजाओ पं० तं०—तत्थ खलु इमा पढमा दुहसेजा तं०—से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं प-
 व्वतिते निगंथे पावयणे संकिते कंखिते वित्तिगिच्छिते भेयसमावन्ने कलुससमावन्ने निगंथं पावयणं णो सदहति णो प-
 स्तियति णो रोएइ, निगंथं पावयणं असइहमाणे अपत्तितमाणे अरोएमाणे मणं उच्चावतं नियच्छति विणिघातमाव-
 ज्जति पढमा दुहसेजा १, अहावरा दोच्चा दुहसेजा से णं मुंडे भवित्ता अगारातो जाव पव्वतिते सएणं लभेणं णो
 तुस्सति परस्स लभमासाएति पीहेति पत्थेति अभिलसति परस्स लभमासाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चावयं
 नियच्छइ विणिघातमावज्जति दोच्चा दुहसेजा २, अहावरा तथा दुहसेजा—से णं मुंडे भवित्ता जाव पव्वइए दिव्वे
 माणुस्सए कामभोगे आसाएइ जाव अभिलसति दिव्वमाणुस्सए कामभोगे आसाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चा-
 वयं नियच्छति विणिघातमावज्जति तथा दुहसेजा ३, अहावरा चउत्था दुहसेजा—से णं मुंडे जाव पव्वइए तस्स णमेवं
 भवति जया णं अहमगारवासमावसाभि तदा णमइं संवाहणपरिमहणगतभंगगातुच्छोलणाइं लभामि जप्पमिइं च णं
 अहं मुंडे जाव पव्वतिते तप्पमिइं च णं अहं संवाहण जाव गातुच्छोलणाइं णो लभामि, से णं संवाहण जाव गातुच्छो-
 लणाइं आसाएति जाव अभिलसति से णं संवाहण जाव गातुच्छोलणाइं आसाएमाणे जाव मणं उच्चावतं नियच्छति
 विणिघायमावज्जति चउत्था दुहसेजा ४ । चत्तारि सुहसेजाओ पं० तं०—तत्थ खलु इमा पढमा सुहसेजा, से णं
 मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिए निगंथे पावयणे निस्संकिते णिक्खिते निव्वित्तिगिच्छिए नो भेदसमा-

जमाने जायतेते वोच्छिज्जमाने, चउहिं ठाणेहिं लोउज्जोते सिता, तं०—अरहंतेहिं जायमाणेहिं अरहंतेहिं पञ्चनमानेहिं अरहंताणं णाणुण्यमहिमासु अरहंताणं परिनिव्वाणमहिमासु ४, एवं देवंगारे देवुज्जोते देवसंश्रिताते देवुकल्लिनाते देवकहकहते, चउहिं ठाणेहिं देविंदा माणुस्सं लोणं हव्वसागच्छंति एवं जहा तिठाणे जाव लोणंतिता देवा माणुस्सं लोणं हव्वसागच्छेज्जा, तं०—अरहंतेहिं जायमाणेहिं जाव अरिहंताणं परिनिव्वाणमहिमासु (सू० ३२४)

‘चउही’त्यादि व्यक्तं, किन्तु लोकेऽन्धकारं-तमिस्रं द्रव्यतो भावतश्च यत्र यद् स्यात्, सम्भाव्यते ह्यर्हदादिव्यवच्छेदे द्रव्यतोऽन्धकारं, उसातरूपत्वात् तस्य, छत्रभङ्गादौ रजउद्धातादित्रदिति, वह्निव्यवच्छेदेऽन्धकारं द्रव्यत एव, तथास्वभावात् दीपादेरभावाद्वा, भावतोऽपि वा, एकान्तदुष्पमादावागमादेरभावादिति । पूर्वं देवागम उक्तः, अतो देवाधिकारवन्तमादुःखशय्यासूत्रात् सूत्रप्रपञ्चमाह—‘चउही’त्यादि, सुगमश्चायं, नवरं लोकोद्योतश्चतुर्ध्वपि स्थानेषु देवागमात्, जन्मादित्रये तु स्वरूपेणापि, एवमिति यथा लोकान्धकारं तथा देवान्धकारमपि चतुर्भिः स्थानैः, देवस्थानेष्वपि ह्यर्हदादिव्यवच्छेदकाले वस्तुमाहात्म्यात् क्षणमन्धकारं भवतीति, एवं देवोद्योतोऽर्हतां जन्मादिव्यति, देवस्थानेष्वपि तेषु—देवसमवाय एवमेव देवोत्कलिका-देवलहरिः, एवमेव देवकहकहति-देवप्रमोदकलकलः, एवमेव देवेन्द्रामनुष्यलोकमागच्छेयुः अर्हतां जन्मादिव्यवेति यथा त्रिस्थानके प्रथमोदेशके तथा देवेन्द्रागमनादीनि लोकान्तिकसूत्रावसानानि वाचयानि, केवलमिह परिनिर्वाणमहिमास्विति चतुर्थमिति । पूर्वमर्हतां जन्मादिव्यतिकरेण देवागम उक्तः, अधुना अर्हतामेव प्रवचनार्थं दुःस्थितस्य साधोः दुःखशय्या इतरस्येतरा भवन्तीति सूत्रद्वयेनाह—

४ स्थानाः
उदेशः ३
लोकान्ग-
कारादिः
सू० ३२४

॥ ३४५ ॥

चत्वारि दुहसेजाओ पं० तं०—तत्थ खडु इमा पढमा दुहसेजा तं०—से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं प-
 न्वत्तिते तिग्गंथे पावयणे संकिते कंखिते वित्तिगिच्छिते भेयसमावन्ने कळुससमावन्ने निग्गंथं पावयणं णो सदहति णो प-
 स्तियति णो रोएइ, निग्गंथं पावयणं असदहमाणे अपत्तितमाणे अरोएमाणे मणं उच्चावतं नियच्छति विणिघातमाव-
 ज्जति पढमा दुहसेजा १, अहावरा दोचा दुहसेजा से णं मुंडे भवित्ता अगारातो जाव पन्वत्तिते सएणं लंभेणं णो
 तुस्सति परस्स लाभसाएति पीहेति पत्थेति अभिलसति परस्स लाभसाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चावयं
 नियच्छइ विणिघातमावज्जति दोचा दुहसेजा २, अहावरा तथा दुहसेजा—से णं मुंडे भवित्ता जाव पन्वइए दिब्बे
 माणुस्सए कामभोगे आसाएइ जाव अभिलसति दिब्बमाणुस्सए कामभोगे आसाएमाणे जाव अतिलसमाणे मणं उच्चा-
 वयं नियच्छति विणिघातमावज्जति तथा दुहसेजा ३, अहावरा चउत्था दुहसेजा—से णं मुंडे जाव पन्वइए तस्स णमेवं
 भवति जया णं अहमगरवासमावसामि तदा णमहं संवाहणपरिसइणत्तात्तंभंगगातुच्छोळणाइं लभामि जप्पमिइं च णं
 अहं मुंडे जाव पन्वत्तिते तप्पमिइं च णं अहं संवाहण जाव गातुच्छोळणाइं णो लंभामि, से णं संवाहण जाव गातुच्छो-
 लणाइं आसाएति जाव अभिलसति से णं संवाहण जाव गातुच्छोळणाइं आसाएमाणे जाव मणं उच्चावतं नियच्छति
 विणिघायमावज्जति चउत्था दुहसेजा ४ । चत्तारि सुहसेजाओ पं० तं०—तत्थ खडु इमा पढमा सुहसेजा, से णं
 मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पन्वत्तिते तिग्गंथे पावयणे निस्संफिते णिक्कंखिते निब्बित्तिगिच्छिए नो भेदससा-

जमाणे जायतेते वोच्छिजमाणे, चवहिं ठाणेहिं लोउज्जोते सिता, तं०—अरहंतेहिं जायमाणेहिं अरहंतेहिं पञ्चतमाणेहिं अरहंताणं णाणुप्पयसहिमासु अरहंताणं परिनिव्वाणसहिमासु ४, एवं देवंगारे देवुज्जोते देवमप्रियाते देवुकलितताते देवकहकहते, चवहिं ठाणेहिं देविंदा माणुस्सं लोणं हव्वमागच्छंति एवं जहा तिठाणे जाव लोणंतिता देवा माणुस्सं लोणं हव्वमागच्छेज्जा, तं०—अरहंतेहिं जायमाणेहिं जाव अरिहंताणं परिनिव्वाणसहिमासु (सू० ३२४)

‘चउही’त्यादि व्यक्तं, किन्तु लोकेऽन्धकारं-तमिच्छं द्रव्यतो भावंतश्च यत्र यद् स्यात्, सम्भाव्यते ह्यर्हदादिव्यवच्छेदे द्रव्यतोऽन्धकारं, उसातरूपत्वात् तस्य, छत्रभङ्गादौ रजउदुघातादिवदिति, यहिव्यवच्छेदेऽन्धकारं द्रव्यत एव, तथास्वभावात् दीपादेरभावाद्वा, भावतोऽपि वा, एकांतदुष्पमादावागमादेरभावादिति । पूर्वं देवागम उक्तः, अतो देवाधिकारवन्तमादुःखशय्यासूत्रात् सूत्रप्रपञ्चमाह—‘चउही’त्यादि, सुगमश्चायं, नवं लोकोद्योतश्चतुर्ध्वपि स्थानेषु देवागमात्, जन्मादित्रये तु स्वरूपेणापि, एवमिति यथा लोकान्धकारं तथा देवान्धकारमपि चतुर्भिः स्थानैः, देवस्थानेष्वपि ह्यर्हदादिव्यवच्छेदकाले वस्तुमाहात्म्यात् क्षणमन्धकारं भवतीति, एवं देवोद्योतोऽर्हतां जन्मादिव्यविति, देवस्थानेष्वपि त्रिपातोः-देवसमवाय एवमेव देवोत्कलिका-देवलहरिः, एवमेव देवक्रहकहेति-देवप्रमोदकलकलः, एवमेव देवेन्द्रमनुष्यलोकमागच्छेयुः अर्हतां जन्मादिव्यववेति यथा त्रिस्थानके प्रथमोद्देशके तथा देवेन्द्रागमनादीनि लोकान्तिकसूत्रावसानानि वाचयानि, केवलमिह परिनिर्वाणमहिमास्त्विति चतुर्थमिति । पूर्वमर्हतां जन्मादिव्यतिकरेण देवागम उक्तः, अधुना अर्हतामेव प्रवचनार्थं दुःस्थितस्य साधोः दुःखशय्या इतरस्येतरा भवन्तीति सूत्रद्वयेनाह—

'चत्तारी'त्यादि, चतस्रः-चतुःसङ्ख्या दुःखदाः शय्या दुःखशय्याः, ताश्च द्रव्यतोऽतथाविधखट्वादिरूपाः भावतस्तु
 दुःस्थचित्ततया दुःश्रमणतास्वभावाः प्रवचनाश्रद्धान १ परलाभप्रार्थन २ कामाशंसन ३ स्नानादिप्रार्थन ४ विशेषिताः
 प्रज्ञप्ताः, 'तत्रे'ति तासु मध्ये 'से' इति स कश्चित् गुरुकर्मा अथार्थो वा अयं स च वाक्योपक्षेपे 'प्रयत्ने' शासने
 दीर्घत्वञ्च प्रकटादित्वादिति शङ्कितः-एकभावविषयसंशययुक्तः काङ्क्षितो-मतान्तरमपि साध्वितिवुद्धिः विचिकित्सितः-
 फलं प्रति शङ्कावान् भेदसमापन्नो-बुद्धिद्वैधीभावापन्न एवमिदं सर्वं जिनशासनोक्तमन्यथा वेति कलुषसमापन्नो-नैत-
 देवमिति विपर्यस्त इति, न श्रद्धते-सामान्येनैवमिदमिति नो प्रत्येति-प्रतिपद्यते प्रीतिद्वारेण नो रोचयति-अभिला-
 पातिरेकेणासेवनाभिमुखतयेति, मनः-चित्तमुच्चावचम्-असमञ्जसं निर्गच्छति-याति करोतीत्यर्थः, ततो विनिघातं-धर्म-
 भ्रंशं संसारं वा आपद्यते, एवमसौ श्रामण्यशय्यायां दुःखमास्त इत्येका, तथा स्वकेन-स्वकीयेन लभ्यते लम्भनं वेति
 लाभः-अन्नादे रत्नादेर्वा तेन आशां करोतीत्याशयति स नूनं मे दास्यतीत्येवमिति आस्त्रादयति वा-लभते चेत् भुक्त
 एव स्पृहयति-वाञ्छयति प्रार्थयति-याचते अभिलपति-लब्धेऽप्यधिकतरं वाञ्छतीत्यर्थः, शेषमुक्तार्थमेवमप्यसौ दुः-
 खमास्त इति द्वितीया, तृतीया कण्ठ्या, अगारवासो-गृहवासस्तमावसामि-तत्र वर्त्ते सम्वाधनं-शरीरस्यास्थिसुखत्वा-
 दिना नैपुण्येन मर्दनविशेषः परिमर्दनं तु-पिष्टादेर्मलनमात्रं परिशब्दस्य धात्वर्थमात्रवृत्तित्वात् गात्राभ्यङ्गः-तैलादिनाऽ-
 ङ्गन्नक्षणं गात्रोत्क्षालनम्-अङ्गधावनमेतानि लभे न कश्चित् निषेधयतीति, शेषं कण्ठ्यमिति चतुर्थी ॥ दुःखशय्याविपरी-
 ताः सुखशय्याः प्रागिवावगम्याः, नवरं-हृष्ट'त्ति-शोकाभावेन हृष्टा इव हृष्टा अरोगा-ज्वरादिवर्जिताः बलिकाः-प्राणवन्तः

चन्ने नो कलुससमावन्ने निगंथं पावयणं सदहइ पत्तीयइ रोतेति निगंथं पावयणं सदहमाणे पत्तितमाणे रोएमाणे नो मणं उच्चावतं नियच्छति णो विणिघातमावज्जति पढमा सुहसेज्जा १, अहावरा दोचा सुहसेज्जा, से णं मुंहे जाव पव्व-
तिते सतेणं लाभेणं तुस्सति परस्स लाभं णो आसाएति णो पीहेति णो पत्येइ णो अमिलसति परस्स लाभमणासा-
एमाणे जाव अणमिलसमाणे नो मणं उच्चावतं नियच्छति णो विणिघातमावज्जति, दोचा सुहसेज्जा २, अहावरा तथा
सुहसेज्जा—से णं मुंहे जाव पव्वइए दिव्वमाणुस्सए कामभोगे णो आसाएति जाव नो अमिलसति दिव्वमाणुस्सए कामभोगे
अणासाएमाणे जाव अणमिलसमाणे नो मणं उच्चावतं नियच्छति णो विणिघातमावज्जति तथा सुहसेज्जा ३, अहावरा
चउत्था सुहसेज्जा—से णं मुंहे जाव पव्वतिते तस्स णं एवं भवति—जइ ताव अरहंता भगवंतो इढा आरोगा बलिया
कइसरीरा अन्नयराइं ओरालाइं कइणाणं विउलाइं पयताइं पगइताइं महाणुभागाइं कम्मस्सयकारणाइं तवोक-
म्माइं पडिवज्जंति किमंग पुण अहं अब्भोवगमिओवक्कमियं वेयणं नो सम्मं सहामि लंमामि तितिक्खेमि अहियासेमि
ममं च णं अब्भोवगमिओवक्कमियं सम्मसहमाणस्स अक्खममाणस्स अतितिक्खमाणस्स अणहियासेमाणस्स किं मन्ने क-
ज्जति?, एगंतसो मे पावे कम्मे कज्जति, ममं च णं अब्भोवगमिओ जाव सम्मं सहमाणस्स जाव अहियासेमाणस्स किं
मन्ने कज्जति?, एगंतसो मे निज्जरा कज्जति, चउत्था सुहसेज्जा ४ । (सू० ३२५) चत्तारि अवायणिज्जा, पं० तं०—
अविणीए वीगईपडिव्बद्धे अविओसवितपाहुडे माई । चत्तारि वातणिज्जा पं० तं०—विणीते अविगतीपडिव्बद्धे वितोसवित-
पाहुडे अमाती (सू० ३२६)

नाममेगे दुग्गए सुग्गए नाममेगे सुग्गए, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दुग्गते नाममेगे दुब्बए दुग्गए नाममेगे
नाममेगे सुग्गए सुग्गए नाममेगे सुब्बते सुग्गए नाममेगे सुब्बए ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दुग्गते नाममेगे दुप्पडिता-
सुब्बए सुग्गए नाममेगे सुब्बते सुग्गए नाममेगे सुब्बए ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दुग्गते नाममेगे दुग्गतिगामी दुग्गए नाममेगे
णं दे दुग्गते नाममेगे सुप्पडिताणं दे ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दुग्गते नाममेगे नाममेगे नाममेगे सुग्गति गते ४, चत्तारि
सुग्गतिगामी ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दुग्गते नाममेगे तमे जोती नाममेगे तमे जोती नाममेगे जोती ४, चत्तारि
पुरिसजाता पं० तं०—तमे नाममेगे तमे तमे नाममेगे जोती नाममेगे तमवले जोती नाममेगे जोती नाममेगे
पुरिसजाता पं० तं०—तमे नाममेगे तमवले तमे नाममेगे जोतिवले जोती नाममेगे तमवले जोती नाममेगे जोती नाममेगे
पुरिसजाता पं० तं०—तमे नाममेगे तमवलपलज्जणे तमे नाममेगे जोतीवलपलज्जणे ४, चत्तारि पुरिस-
बले, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—तमे नाममेगे तमवलपलज्जणे तमे नाममेगे जोतीवलपलज्जणे ४, चत्तारि पुरिस-
जाता पं० तं०—परिन्नायकस्से नाममेगे नो परिन्नातसत्ते परिन्नातसत्ते नाममेगे नो परिन्नातकस्से एगे परिन्नातकस्सेवि०
४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—परिन्नायकस्से नाममेगे नो परिन्नातगिहावासे परिन्नायगिहावासे नामं एगे नो
परिन्नातकस्से ४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—परिन्नायसत्ते नाममेगे नो परिन्नातगिहावासे परिन्नातगिहावासे
नामं एगे ४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—इहत्थे नाममेगे नो परत्थे परत्थे नाममेगे नो इहत्थे ४, चत्तारि पुरि-
सजाता पं० तं०—एगेणं नाममेगे वडुति एगेणं हायति एगेणं नाममेगे वडुइ दोहिं हायति दोहिं नाममेगे वडुति ए-
गेणं हातति एगे दोहिं नाममेगे वडुति दोहिं हायति, चत्तारि कंयका पं० तं०—आइत्ते नाममेगे आइत्ते आइत्ते नाम-
मेगे वडुत्ते वडुत्ते नाममेगे आइत्ते वडुत्ते नाममेगे वडुत्ते ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—आइत्ते नाम-

कल्पशरीराः--पटुशरीरा अन्यतराणि--अनशनादीनां मध्ये एकतराणि उदाराणि--आशंसादोपरहिततयोदारचित्तयुक्तानि कल्याणानि मङ्गलस्वरूपत्वात् विपुलानि बहुदिनत्वात् प्रयतानि प्रकृष्टसंयमयुक्तत्वात् प्रगृहीतानि आदरप्रतिपन्नत्वात् महा-
नुभागानि अचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् (समृद्धानि) ऋद्धिविशेषकारणत्वात् कर्मक्षयकारणानि मोक्षसाधकत्वात् तपःकर्मोणि-
तपः--क्रियाः प्रतिपद्यन्ते--आश्रयन्ति, 'किमंग पुण'ति किं प्रश्ने अङ्गत्यात्मा मन्त्रेण्डलङ्कारे वा 'पुन'रिति पूर्वोक्तार्थवैलक्षण्य-
दर्शने शिरोलोचनब्रह्मचर्यादीनामभ्युपगमे भवा आभ्युपगमिकी उपक्रम्यतेऽनेनायुरिरित्युपक्रमो--ज्वरातीसारादिस्तत्र भवा
या सौपक्रमिकी सा चासौ सा चेति आभ्युपगमिकौपक्रमिकी तां वेदनां--दुःखं सहामि तदुल्लासयामिमुलतया, अस्ति च
सहिरवैमुख्यार्थे यथाऽसौ भटसं भटं सहते, तस्मान्न भज्यत इति भावः, क्षमे आत्मनि परे वाऽविकोपतया तितित्वामि
अदन्यतया अध्यासयामि सौष्टवातिरेकेण तत्रैव वेदनायामवस्थानं करोमीत्यर्थः, एकार्थावैते शब्दाः, किं 'मन्ने'त्ति
मन्ये निपातो वित्कार्थः क्रियते--भवतीत्यर्थः, 'एगंतसो'त्ति एकान्तेन सर्वथेत्यर्थ इति ॥ एते च दुःखमुखरायान्तो
निर्गुणसगुणाः अतस्तद्विशेषणामेव वाचनीयावाचनीयत्वदर्शनाय सूत्रद्वयं, कण्ठ्यं, नयंरं 'धीयइ'त्ति विकृतिः--क्षीरादिका
'अव्यवशमितप्राभृत' इति प्राभृतम्--अधिकरणकारी कोप इति । अनन्तरं वाचनीयावाचनीयाः पुरुषा उक्ता इति पुरुषा
धिकारात् तद्विशेषप्रतिपादनपरं चतुर्भङ्गिकाप्रतिबद्धं सूत्रप्रबन्धमाह--
वत्तारि पुरिसजाया पं० तं०--आतंभरे नाममेने नो परंभरे परंभरे नाममेने नो आतंभरे एणे आतंभरेवि परंभरेवि
एणे नो आयंभरे नो परंभरे, वत्तारि पुरिसजाया पं० तं०--दुग्गए नाममेने दुग्गए नाममेने सुग्गते सुग्गते

४ स्थाना०

उद्देशः ३

दुःखमुख-

नाम्याः

सू० ३२४

वाचनी-

वाचाच-

नीयाः

सू० ३२५-

३२६

॥ २४७ ॥

तस्य विवक्षया सकलस्वार्थसमाहतेः वरप्रधानप्रयोजनप्रापणप्रवर्णप्राणितत्वात्, तृतीये स्वपरार्थकारी, स च स्वविरक-
 लिपिकः विहितानुष्ठानतः स्वार्थकत्वाद्धिधिवत्सिद्धान्तदेशनातश्च परार्थसम्पादकत्वात्, चतुर्थे तूभयानुपकारी, स च
 मुग्धमतिः कश्चिद् यथाच्छन्दो वेति, एवं लौकिकपुरुषोऽपि योजनीयः । उभयानुपकारी च दुर्गत एव स्यादिति दुर्ग-
 तसूत्रं, दुर्गतो-दरिद्रः, पूर्वं धनविहीनत्वात् ज्ञानादिरत्नविहीनत्वाद्वा पश्चादपि तथैव दुर्गत एवेति, अथवा दुर्गतो
 द्रव्यतः पुनर्दुर्गतो भावत इति प्रथमः, एवमन्ये त्रयो, नवरं सुगतो द्रव्यतो धनी भावतो ज्ञानादिगुणवानिति । दुर्गतः
 कोऽपि व्रती स्यादिति दुर्गतसूत्रं, दुर्गतो-दरिद्रः दुर्गतः-असम्यग्गतोऽथवा दुर्बलः-आयनिरपेक्षव्ययः कुस्यानव्ययो
 वेत्येकः, अन्यो दुर्गतः सन् सुव्रतो-निरतिचारनियमः, सुव्ययो वौचित्यप्रवृत्तेरिति, इतरौ प्रतीतौ । दुर्गतस्तथैव दुष्प्र-
 त्यानन्दः-उपकृतेन कृतमुपकारं यो नाभिमन्यते, यस्तु मन्यते तं स सुप्रत्यानन्द इति । दुर्गतो-दरिद्रः सन् दुर्गतिं
 गमिष्यतीति दुर्गतिगामीत्येवमन्येऽपि, नवरं सुगतिं गमिष्यतीति सुगतिगामी, सुगतः-ईश्वर इत्यर्थः । दुर्गतस्तथैव
 दुर्गतिं गतः यात्राजनकुपिततन्मारणप्रवृत्तद्रमकवत्, एवमन्ये त्रयः । तम इव तमः पूर्वमज्ञानरूपत्वादप्रकाशत्वाद्वा
 पश्चादपि तम एवेत्येकः, अन्यस्तु तमः पूर्वं पश्चाज्योतिरिव ज्योतिरुपाजितज्ञानत्वात् प्रसिद्धिप्राप्तत्वाद्वा, शेषौ सुज्ञानौ ।
 तमः-कुर्मकारितया मलिनस्वभावस्तमः-अज्ञातं बलं-सामर्थ्यं यस्य तमः-अन्धकारं वा तदेव तत्र वा बलं यस्य
 स तथा, असदाचारवानज्ञानी रात्रिचरो वा चौरादिरित्येकः, तथा तमस्तथैव ज्योतिः-ज्ञानं बलं यस्य आदित्यादिप्र-
 काशो वा ज्योतिस्त्वेव तत्र वा बलं यस्य स तथा, अयं चासदाचारो ज्ञानवान् दिनचारी वा चौरादिरिति द्वितीयो,

भेगे आइन्ने चउभंगो, चत्तारि कंधगा पं० तं०—आतिन्ने नाममेगे आतिन्नेनाते विहरति आइन्ने नाममेगे सलुंछत्ताए विहरति ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—आइन्ने नाममेगे आइन्नेनाए विहरद, चउभंगो चत्तारि पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो कुलसंपन्ने ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे चउभंगो, चत्तारि कंधगा पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो बलसंपन्ने ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो बलसंपन्ने ४, चत्तारि कंधगा पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो रूवसंपन्ने ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो रूवसंपन्ने ४, चत्तारि कंधगा पं० तं०—जातिसंपन्ने नाममेगे जो जयसंपन्ने ४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—जातिसंपन्ने ४, एवं कुलसंपन्नेण य बलसंपन्नेण त ४, कुलसंपन्नेण त ४, सव्वत्थ पुरिसजाया पडिबक्खो, चत्तारि कंधगा पं० तं०—रूवसंपन्नेण त ४ यलसंपन्नेण त जयमेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—रूवसंपन्ने नाममेगे जो जयसंपन्ने ४ । चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—सीहत्ताते नाममेगे निक्खंते सीहत्ताते विहरद सीहत्ताते नाममेगे निक्खंते सियालत्ताए विहरद सीयालत्ताए नाममेगे निक्खंते सीहत्ताए विहरद सीयालत्ताए नाममेगे निक्खंते सीयालत्ताए विहरद (सू० ३२७)

‘चत्तारी’त्यादि, आत्मानं विभर्त्ति-पुष्पातीत्यात्मभरिः प्राकृतत्वादायंभरे; तथा परं विभर्त्तीति परभरिः, प्राकृतत्वात्परंभरे इति, तत्र प्रथमभंगे स्वार्थकारक एव; स च जिनकल्पिको, द्वितीयः परार्थकारक एव, स च भगवानर्हन्,

भोगसुखादि आस्था वा-इदमेव साध्विति बुद्धिर्यस्य स इहार्थ इहास्थो वा भोगपुरुष इहलोकप्रतिबद्धो वा, परत्रैव जन्मान्तरे अर्थ आस्था वा यस्य स परार्थः परास्थो वा साधुर्वालतपस्वी वा इह परत्र चं यस्यार्थ आस्था वा स सुश्रावक उभयप्रतिबद्धो वा उभयप्रतिपेधवान् कालशौकरिकादिर्मूढो वेति, अथवा इहैव विवक्षिते ग्रामादी तिष्ठतीति इहस्थस्तत्प्रतिबन्धान्न परस्थो अन्यस्तु परत्र प्रतिबन्धात्परस्थः अन्यः सर्वाप्रतिबद्धत्वाद्-नुभयस्थः साधुरिति । एकेनेति श्रुतेन एकः कश्चिद्वर्द्धते एकेनेति सम्यग्दर्शनेन हीयते, यथोक्तम्—“जह जह बहु-स्सुओ संसओ य सीसगणसंपरिवुडो य । अविणिच्छिओ य समए तह तह सिद्धंतपडिणीओ ॥ १ ॥” इत्येकः तथा एकेन श्रुतेनैवान्यो वर्द्धते द्वाभ्यां सम्यग्दर्शनविनयाभ्यां हीयते इति द्वितीयः, द्वाभ्यां श्रुतानुष्ठानाभ्यामन्यो वर्द्धते एकेन सम्यग्दर्शनेन हीयते इति तृतीयः, द्वाभ्यां श्रुतानुष्ठानाभ्यां अन्यो वर्द्धते द्वाभ्यां सम्यग्दर्शनविनयाभ्यां हीयत इति चतुर्थः, अथवा ज्ञानेन वर्द्धते रागेण हीयते इत्येकः, अन्यो ज्ञानेन वर्द्धते रागद्वेषाभ्यां हीयते इति द्वितीयः, अन्यो ज्ञानसंयमाभ्यां वर्द्धते रागेण हीयते इति च-तुर्थः, अथवा क्रोधेन वर्द्धते मायया हीयते कोपेन वर्द्धते मायालोभाभ्यां हीयते क्रोधमानाभ्यां वर्द्धते मायया हीयते क्रोधमानाभ्यां वर्द्धते मायालोभाभ्यां हीयत इति । प्रकन्धकाः पाठान्तरतः कन्धका वा-अश्वविशेषाः, आकीर्णो-व्याप्तो जवादिगुणैः पूर्वं पश्चादपि तथैव, अन्यस्त्वाकीर्णः पूर्वं पश्चात्खलुङ्को-गलिरविनीत इति, अन्यः पूर्वं

१ यथा यथा बहुश्रुतः संमतथ शिष्यगणसंपरिवृतथ अभिनिधितो यदि समये तथा तथा सिद्धान्तप्रत्यनीकः ॥ १ ॥

ज्योतिः-सत्कर्मकारितयोज्वलस्वभावस्तमोवलस्तथैव, अयं च सदाचारवान् अज्ञानी कारणान्तराद्वा रात्रिनर इति तृतीयः, चतुर्थः सुज्ञानः, अयञ्च सदाचारवान् ज्ञानी दिनचरो वेति । तथा तमस्तथैव 'तमवलपलङ्घने'ति तमो-मिर्या-ज्ञानं अन्धकारं वा तदेव बलं तत्र वा अथवा तमसि-उक्तरूपे बले च-सामर्थ्यं प्ररज्यते-रतिं करोतीति तमोवलप्ररजनः एवं ज्योतिर्वलप्ररजनोऽपि, नवरं ज्योतिः-सम्यग्ज्ञानमादित्यादिप्रकाशो वेति, एवमितरावपि, इहापि त एव पूर्वगू-त्रोक्ताः पुरुषविशेषाः प्ररञ्जनविशेषिताः द्रष्टव्याः; अथवा तमस्तथैवाप्रसिद्धो वा तमोवलेन-अन्धकारवलेन सत्वरत्न-प्ररज्जते इति तमोवलप्ररजनः-प्रकाशचारी, एवमितरेऽपि, नवरं द्वितीयोऽन्धकारचारी तृतीयः प्रकाशचारी चतुर्थः कुतोऽपि कारणादन्धकारचार्येवेति, 'पञ्जलणे'ति क्वचित्साठः तत्राज्ञानवलेनान्धकारवलेन वा ज्ञानवलेन प्रकाशवलेन वा प्ररज्यलति-दर्षितो भवत्यवष्टम्भं करोति यः स तथेति । परिज्ञातानि-ज्ञपरिज्ञया स्वरूपतोऽवगतानि मत्याख्यानप-रिज्ञया च परिहृतानि कर्माणि-कृष्यादीनि येन स परिज्ञातकर्मा नो-न च परिज्ञाताः संज्ञा-आहारसंज्ञाया येन स परिज्ञातसंज्ञः, अभावितावस्थः प्रब्रजितः श्रावको वेत्येकः, परिज्ञातसंज्ञः सद्भावनाभावितत्वात् न परिज्ञातकर्मा कृष्याद्य-निवृत्तेः श्रावक इति द्वितीयः, तृतीयः साधुश्चतुर्थोऽसंयत इति । परिज्ञातकर्मा-सावधकरणकारणानुमतिनिवृत्तः कृ-ष्यादिनिवृत्तो वा न परिज्ञातगृहावासोऽप्रब्रजित इत्येकः, अन्यस्तु परिज्ञातगृहावासो न त्यकारम्भो दुष्प्रब्रजित इति द्वितीयः तृतीयः साधुश्चतुर्थोऽसंयतः, त्यक्तसंज्ञो विशिष्टगुणस्थानकत्वादत्यक्तगृहावासो गृहस्थत्वादेकः अन्यस्तु परिहृतगृहावासो यतित्वादभावितत्वान्न परिहृतसंज्ञः अन्य उभयथा अन्यो नोभयथेति । इहैव जन्मन्वर्थः-प्रयोजनं

भोगसुखादि आस्था वा-इदमेव साधिति बुद्धिर्यस्य स इहार्थ इहास्थो वा भोगपुरुष इहलोकप्रतिबद्धो वा, परत्रैव
 जन्मान्तरे अर्थ आस्था वा यस्य स परार्थः परास्थो वा साधुर्वालतपस्वी वा इह परत्र च यस्यार्थ आस्था वा
 स सुश्रावक उभयप्रतिबद्धो वा उभयप्रतिपेधवान् कालशौकरिकादिर्मूढो वेति, अथवा इहैव विवक्षिते ग्रामादी
 तिष्ठतीति इहस्यस्तत्प्रतिबन्धान्न परस्थो अन्यस्तु परत्र प्रतिबन्धात्परस्थः अन्यः सर्वाप्रतिबद्धत्वाद्-
 नुभयस्थः साधुरिति । एकेनेति श्रुतेन एकः कश्चिद्बद्धते एकेनेति सम्यग्दर्शनेन हीयते, यथोक्तम्—“जह जह बहु-
 स्सुओ संमओ य सीसगणसंपरिबुडो य । अविणिच्छिओ य समए तह तह सिद्धंतपडिणीओ ॥ १ ॥” इत्येकः तथा
 एकेन श्रुतेनैवान्यो बद्धते द्वाभ्यां सम्यग्दर्शनविनयाभ्यां हीयते इति द्वितीयः, द्वाभ्यां श्रुतानुष्ठानाभ्यामन्यो बद्धते
 एकेन सम्यग्दर्शनेन हीयते इति तृतीयः, द्वाभ्यां श्रुतानुष्ठानाभ्यां अन्यो बद्धते द्वाभ्यां सम्यग्दर्शनविनयाभ्यां हीयत
 इति चतुर्थः, अथवा ज्ञानेन बद्धते रागेण हीयते इत्येकः, अन्यो ज्ञानेन बद्धते रागद्वेषाभ्यां हीयत इति द्वितीयः,
 अन्यो ज्ञानसंयमाभ्यां बद्धते रागेण हीयते इति तृतीयः, अन्यो ज्ञानसंयमाभ्यां बद्धते रागद्वेषाभ्यां हीयत इति च-
 तुर्थः, अथवा क्रोधेन बद्धते मायया हीयते कोपेन बद्धते मायालोभाभ्यां हीयते क्रोधमानाभ्यां बद्धते मायया
 हीयते क्रोधमानाभ्यां बद्धते मायालोभाभ्यां हीयत इति । प्रकन्थकाः पाठान्तरतः कन्थका वा-अश्वविशेषाः,
 आकीर्णो-व्यासो जवादिगुणैः पूर्वं पश्चादपि तथैव, अन्यस्त्वाकीर्णः पूर्वं पश्चात्बलुङ्को-गलिरविनीत इति, अन्यः पूर्वं

१ यथा यथा बहुश्रुतः संमतश्च शिष्यगणसंपरिवृतश्च अवितिथितो यदि समये तथा तथा सिद्धान्तप्रत्यनीकः ॥ १ ॥

ज्योतिः-सत्कर्मकारितयोज्वलस्वभावस्तमोवलस्तथैव, अयं च सदाचारवान् अज्ञानी कारणान्तराद्वा रात्रिचर इति
 तृतीयः, चतुर्थः सुज्ञानः, अयञ्च सदाचारवान् ज्ञानी दिनचरो वेति । तथा तमस्तथैव 'तमवलपलज्जणे'त्ति तमो-मिव्या-
 ज्ञानं अन्धकारं वा तदेव चलं तत्र वा अथवा तमसि-उक्तरूपे बले च-सामर्थ्ये प्ररज्यते-रतिं करोतीति तमोवलप्ररज्जनः
 एवं ज्योतिर्वलप्ररज्जनोऽपि, नवरं ज्योतिः-सम्यग्ज्ञानमादित्यादियकाशो वेति, एवमितरावपि, इहापि त एव पूर्वघृ-
 त्तोकाः पुरुषविशेषाः प्ररज्जनविशेषिताः द्रष्टव्याः, अथवा तमस्तथैवाप्रसिद्धो वा तमोवलेन-अन्धकारवलेन सद्यरन्
 प्रलज्जते इति तमोवलप्रलज्जनः-प्रकाशचारी, एवमितरेऽपि, नवरं द्वितीयोऽन्धकारचारी तृतीयः प्रकाशचारी चतुर्थः
 कुतोऽपि कारणादन्धकारचार्थेवेति, 'पल्लणे'त्ति क्वचित्पाठः तत्राज्ञानवलेनान्धकारवलेन वा ज्ञानवलेन प्रकाशवलेन
 वा प्रज्वलति-दृष्ट्वितो भवत्यवष्टम्भं करोति यः स तथेति । परिज्ञातानि-ज्ञपरिज्ञया स्वरूपतोऽद्यगतानि प्रत्याख्यानप-
 रिज्ञया च परिहृतानि कर्माणि-कृष्यादीनि येन स परिज्ञातकर्मा नो-न च परिज्ञाताः संज्ञा-आहारसंज्ञाद्या येन स
 निवृत्तेः श्रावक् इति द्वितीयः, प्रव्रजितः श्रावको वेत्येकः, परिज्ञातसंज्ञः सद्भावनाभावितत्वात् न परिज्ञातकर्मा कृष्याद्य-
 व्यादिनिवृत्तो वा न परिज्ञातगृहावासोऽप्रव्रजित इत्येकः । परिज्ञातकर्मा-सावधकरणकारणानुमतिनिवृत्तः कृ-
 द्वितीयः तृतीयः साधुश्चतुर्थोऽसंयतः, अन्यस्तु परिज्ञातगृहावासो न त्यकारम्भो दुष्प्रव्रजित इति
 परिहृतगृहवासो यतित्वादभावितत्वान्न परिहृतसंज्ञः अन्य उभयथा अन्यो नोभयथेति । इहैव जन्मन्यर्थः-प्रयोजनं

४ स्याना०
 उद्देशः ३
 आत्मम्भ-
 रित्वादि-
 चतुर्भङ्गः
 सू० ३२७

॥ २४९ ॥

लोके समा भवन्ति, कथमित्याह—‘सपक्खि सपडिदिसं’ति समानाः पक्षाः—पार्श्वो दिशो यस्मिन् तत्सपक्षं तत्त्वेन तथा समानाः प्रतिदिशो—विदिशो यस्मिंस्तत्सप्रतिदिक् तद् यथा भवत्येवं समा भवन्तीति, सदृशाः शमित्यव्ययीभावो वेति, पृथुसङ्कीर्णयोर्हि द्रव्ययोरधउपरिविभागेन स्थितयोस्तुल्यमानयोर्वा विषमताव्य-
 मा दिशो विदिशश्च भवन्तीत्यन्तसमताख्यापनार्थमिदं विशेषणद्वयमिति, सीमन्तकः प्रथमपृथिव्यां
 च्चत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाण इति, समयः—कालस्तदुपलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमित्यर्थः, उडु-
 र्णं प्रथमप्रस्तट एवेति, ईपडू—अल्पो रत्नप्रभाद्यपेक्षया प्राग्भारः—उच्छ्रयादिलक्षणो यस्यां सेपग्राग्भारा ।

ोके भवतीति ऊर्ध्वलोकप्रस्तावादिदमाह—‘उडू’त्यादि, द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीराः, एकं पृथिवीका-
 द्वैतीयं जन्मान्तरभावि मनुष्यशरीरं ततस्तृतीयं केषाञ्चिन्न भवत्यनन्तरमेव सिद्धिगमनात्, ‘ओ-
 उदाराः—स्थूला द्वीन्द्रियादयो न तु सूक्ष्मास्तेजोवायुलक्षणाः, तेषामनन्तरभवे मानुपत्वाप्राप्त्या एव
 शरीरान्तरसम्भवात्, तथोदारत्रसग्रहणेन द्वीन्द्रियादिप्रतिपादनेऽपीह द्विशरीरतया पद्मेन्द्रिया एव
 कलेन्द्रियाणामनन्तरभवे सिद्धेरभावाद्, उक्तञ्च—“विगला लभेज्ज विरइं ण हु किंचि लभेज्ज सुहुमतसा”
 लभेरन् विरतिं नैव किञ्चिद्भेरन् सूक्ष्मत्रसाः] इति । लोकसम्बन्धायाते अधोलोक्ततिर्यग्लोकयोरतिदेशसूत्रे,
 तार्थे इति । तिर्यग्लोकाधिकारात् तदुद्भवं संयतादिपुरुषं संयतारह—

चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—द्विरिसत्ते द्विरिमणसत्ते चलसत्ते धिरसत्ते (सू० ३३०) चत्तारि सिज्जपडिमाओ पं०,

खलुङ्कः पश्चादाकीर्णो गुणवानिति चतुर्थः पूर्वं पश्चादपि खलुङ्क एवेति । आकीर्णो गुणवान् आकीर्णतया-गुणवत्तया विनयवेगादिभिरित्यर्थः, वहति-प्रवर्त्तते विहरतीति पाठान्तरं आकीर्णोऽन्य आरोहदोषेण सलुङ्कतया-गलिततया वहति, अन्यस्तु खलुङ्कः आरोहकगुणात् आकीर्णगुणतया वहति, चतुर्थः प्रतीतः, सूत्रद्वयेऽपि पुरुषा दार्ष्टान्तिका योग्याः, सूत्रे तु क्वचिन्नोक्ताः, विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति, ५ जाति ४ कुल ३ वल २ रूप १ जयपदेषु दशभिर्द्विकसंयोगैर्दश प्रकथकदृष्टान्तचतुर्भङ्गीसूत्राणि, प्रत्येकं तान्येवानुसरन्ति सन्ति दश दार्ष्टान्तिकपुरुषसूत्राणि भवन्तीति, नवरं जयः-पराभिभव इति, सिंहतया-ऊर्जवृत्त्या निष्क्रान्तो गृहवासात् तथैव च विहरति उद्यतविहारेणेति, शृगालतया-दीन-वृत्त्येति । पूर्वं पुरुषाणामश्वदिभिर्जात्यादिगुणेन समतोक्ताऽधुना अप्रतिष्ठानादीनां तामेव प्रमाणत आह—
 चत्वारि लोके समा पं० तं०—अपइहाणे नरए १ जंबुद्वीवे द्वीवे २ पालते जाणविमाणे ३ सब्वट्टसिद्धे महाविमाणे

४, चत्वारि लोके समा सपक्खि सपडिदिसिं पं० तं०—सीमंतए नरए समयक्खेत्ते उडुविमाणे ईसीपन्भारा पुडुवी,
 (सू० ३२८) उडुलोके णं चत्वारि विसरीरा पं० तं०—पुडुविकाइया आउ० वणस्सइ० उराला तत्ता पाणा, अहो
 लोके णं चत्वारि विसरीरा पं० तं०—एवं चेव, एवं तिरियलोएवि ४ (सू० ३२९)

‘चत्तारी’त्यादि सूत्रद्वयं प्रायो व्याख्यातार्थं तथाप्युच्यते, अप्रतिष्ठानो नरकावासः सप्तम्यां नरकपृथिव्यां पञ्चानां कालादीनां नरकावासानां मध्यवर्त्ती, स च योजनलक्षं, पालकं पालकदेवनिर्मितं सौधमन्द्रसम्बन्धि यानञ्च तद्विमानञ्च यानायं वा-गमनाय विमानं यानविमानं, नतु शाश्वतमिति, सर्वार्थसिद्धं पञ्चानामनुत्तरविमानानां मध्यममिति ।

४ स्थाना०
 उरेसा ३
 लोके
 समा०
 सू० ३२८
 द्विदारीराः
 सू० ३२९

॥ २५० ॥

चत्वारो लोके समा भवन्ति, कथमित्याह—‘सपक्खि सपडिदिसं’ति समानाः पक्षाः—पार्श्वा दिशो यस्मिन् तरसपक्षं
 इहेकारः प्राकृतत्वेन तथा समानाः प्रतिदिशो—विदिशो यस्मिंस्तत्सप्रतिदिक् तद् यथा भवत्येवं समा भवन्तीति, सदृशाः
 पक्षैरिति सपक्षमित्यव्ययीभावो वेति, पृथुसङ्कीर्णयोर्हि द्रव्ययोरधरपरिविभागेन स्थितयोस्तुल्यमानयोर्वा विपमताव्य-
 वस्थितयोर्न समा दिशो विदिशश्च भवन्तीत्यत्यन्तसमताख्यापनार्थमिदं विशेषणद्वयमिति, सीमन्तकः प्रथमपृथिव्यां
 प्रथमप्रस्तटे पञ्चचत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाण इति, समयः—कालस्तदुपलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमित्यर्थः, उडु-
 विमानं सौधमै प्रथमप्रस्तट एवेति, ईप्डु—अल्पो रत्नप्रभाद्यपेक्षया प्राग्भारः—उच्छ्रयादिलक्षणो यस्यां सेपत्वाग्भारा ।
 ईपत्वाग्भारा ऊर्ध्वलोके भवतीति ऊर्ध्वलोकप्रस्तावादिदमाह—‘उडु’त्यादि, द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीराः, एकं पृथिवीका-
 यिकादिशरीरमेव द्वितीयं जन्मान्तरभावि मनुष्यशरीरं ततस्तृतीयं केषाञ्चिन्न भवत्यनन्तरमेव सिद्धिगमनात्, ‘ओ-
 राला तस’त्ति उदाराः—स्थूला द्वीन्द्रियादयो न तु सूक्ष्मास्तेजोवायुलक्षणाः, तेयामनन्तरभवे मानुपत्वाप्राप्त्या एव
 छिन्नं भवतीति शरीरान्तरसम्भवात्, तथोदारत्रसग्रहणेन द्वीन्द्रियादिप्रतिपादनेऽपीह द्विशरीरतया पद्मेन्द्रिया
 ग्राह्याः, विकलेन्द्रियाणामनन्तरभवे सिद्धेरभावाद्, उक्तञ्च—“विगला लभेज्ज विरइ ण हु किञ्चि लभेज्ज सुहुमतसा”
 [विकला लभेरन् विरति नैव किञ्चिल्लभेरन् सूक्ष्मत्रसाः] इति । लोकसम्बन्धायाते अधोलोकतिर्यंग्लोकयोरतिदेनासूत्रे,
 गतार्थे इति । तिर्यंग्लोकाधिकारात् तदुद्भवं संयतादिपुरुषं भेदैराह—

चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—हिरिसत्ते हिरिमणसत्ते चलसत्ते धिरसत्ते (सू० ३३०) चत्वारि सिञ्जपडिमाओ पं०,

खलुङ्कः पश्चादाकीर्णो गुणवानिति चतुर्थः पूर्वं पश्चादपि खलुङ्क एवेति । आकीर्णो गुणवान् आकीर्णतया-गुणयत्तया विनयवेगादिभिरित्यर्थः, वहति-प्रवर्त्तते विहरतीति पाठान्तरं आकीर्णोऽन्य आरोहदोषेण खलुङ्कतया-गलितया वहति, अन्यस्तु खलुङ्कः आरोहकगुणात् आकीर्णगुणतया वहति, चतुर्थः प्रतीतः, सूत्रद्वयेऽपि पुरुषा दार्ष्टान्तिका योग्याः, सूत्रे तु क्वचित्तोक्ताः, विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति, ५ जाति ४ कुल ३ वल २ रूप १ जयपदेषु दशभिर्द्विकसंयोगैर्दशैव प्रकथकदृष्टान्तचतुर्भङ्गीसूत्राणि, प्रत्येकं तान्येवानुसरन्ति सन्ति दश दार्ष्टान्तिकपुरुषसूत्राणि भवन्तीति, नवरं जयः-पराभिभवं इति, सिंहतया-ऊर्जवृत्त्या निष्क्रान्तो गृहवासात् तथैव च विहरति उद्यतविहारणेति, शृगालतया-दीन-दृश्येति । पूर्वं पुरुषाणामश्वदिभिर्जात्यादिगुणेन समतोक्ताऽधुना अप्रतिष्ठानादीनां तामेव प्रमाणत आह—
 चत्वारि लोके समा पं० तं०—अपहृष्टाणे नरए १ जंबुद्वीवे दीवे २ पालते जाणविमाणे ३ सव्वट्टसिद्धे महाविमाणे

४, चत्वारि लोके समा सपक्खि सपडिदिसिं पं० तं०—सीमंतए नरए समयक्खेत्ते उडुविमाणे ईसीपन्भारा पुडवी, (सू० ३२८) उडुलोके णं चत्वारि विसरीरा पं० तं०—पुद्धविकाइया आउ० वणस्सइ० उराला तसा पाणा, अहरे लोके णं चत्वारि विसरीरा पं० तं०—एवं वेव, एवं तिरियलोएवि ४ (सू० ३२९)

‘चत्तारी’त्यादि सूत्रद्वयं प्रायो व्याख्यातार्थं तथाप्युच्यते, अप्रतिष्ठानो नरकावासः सप्तम्यां नरकपृथिव्यां पञ्चानां कालादीनां नरकावासानां मध्यवर्त्ती, स च योजनलक्षं, पालकं पालकदेवनिर्मितं सौधर्मन्द्रसम्बन्धि यानञ्च तद्विमानञ्च यानायं वा-गमनाय विमानं यानविमानं, नतु शाश्वतमिति, सर्वार्थसिद्धं पञ्चानामनुत्तरविमानानां मध्यममिति ।

४ स्थाना०
 त्रैसाः ३
 लोके
 समा०
 सू० ३२८
 द्विशरीराः
 सू० ३२९

॥ २५० ॥

योरन्यतरस्यामभिग्रहः, गच्छान्तरगतानां तु चतस्रोऽपि कल्पन्त इति, वस्त्रप्रतिमा-वस्त्रग्रहणविषये प्रतिज्ञाः, कार्पा-
 सिकादीत्येवमुद्दिष्टं वस्त्रं याचिष्ये इति प्रथमा, तथा प्रेक्षितं वस्त्रं याचिष्ये नापरमिति द्वितीया, तथाऽऽन्तरपरिभोगे-
 नोत्तरीयपरिभोगेन वा शय्यातरेण परिभुक्तप्रायं वस्त्रं ग्रहीष्यामीति तृतीया, तथा तदेवोत्सृष्टधर्मकं ग्रहीष्यामीति च-
 तुर्थी, पात्रप्रतिमा उद्दिष्टं दारुपात्रादि याचिष्ये १, तथा प्रेक्षितं २ तथा दालुः स्वाङ्गिकं परिभुक्तप्रायं द्वित्रेषु वा पा-
 त्रेषु पर्यायेण परिभुज्यमानं पात्रं याचिष्य इति तृतीया, उज्झितधर्मकमिति चतुर्थी, स्थानं-कायोत्सर्गाद्यर्थ आश्रयः
 तत्र प्रतिमाः स्थानप्रतिमाः, तत्र कस्यचिद् भिक्षोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति यथा-अहमचित्तं स्थानमुपाश्रयिष्यामि तत्र
 चाकुञ्चनप्रसारणादिकां क्रियां करिष्ये, तथा किञ्चिदचित्तं कुड्यादिकमवलम्बयिष्ये, तथा तत्रैव स्तोत्रपादविहरणं समा-
 श्रयिष्यामीति प्रथमा प्रतिमा, द्वितीया त्वाकुञ्चनप्रसारणादिक्रियामवलम्बनं च करिष्ये न पादविहरणमिति, तृतीया
 त्वाकुञ्चनप्रसारणमेव नावलम्बनपादविहरणे इति, चतुर्थी पुनर्यत्र त्रयमपि न विधत्ते । अनन्तरं शरीरचेष्टानिरोध उक्त
 इति शरीरप्रस्तावादिदं सूत्रद्वयं-‘चत्तारी’त्यादि व्यक्तं, किन्तु जीवेन स्पृष्टानि-व्याप्तानि जीवस्पृष्टानि, जीवेन हि स्पृष्टा-
 न्येव वैक्रियादीनि भवन्ति, न तु यथा औदारिकं जीवमुक्तमपि भवति मृतावस्थायां तथैतानीति, ‘कम्मुम्मीसर्ग’त्ति
 कर्मणेन शरीरेणोन्मिश्रकाणि न केवलानि यथौदारिकादीनि त्रीणि वैक्रियादिभिरमिश्राण्यपि भवन्ति नैवं कर्मणे-
 नेति भावः । शरीराणि कर्मणेनोन्मिश्राणीत्युक्तमुन्मिश्राणि च स्पृष्टान्येवेति स्पृष्टप्रस्तावात् सूत्रद्वयं-‘चउही’त्यादि, ग-
 तार्थं, केवलं ‘कुडे’त्ति स्पृष्टः-प्रतिप्रदेशं व्याप्तः, सूक्ष्माणां पञ्चानामपि सर्वलोकात् सर्वलोके उल्पादात् वादरतैजसानां

चत्वारि वत्यपडिमाओ पं०, चत्वारि पायपडिमाओ पं०, चत्वारि ठाणपडिमाओ पं० (सू० ३३१) चत्वारि मरीगा
जीवफुडा पं० तं०—वेउन्विए आहारए तेयए कम्मए, चत्वारि सरीरगा कम्ममीसगा पं० तं०—जोराणिए वेउ-
वथिएकाएणं पुगलथिएकाएणं, चउहिं अथिएकाएहिं लोगे फुडे पं० तं०—धम्मथिएकाएणं अपम्मथिएकाएणं जी-
वणस्सइकाइएहिं (सू० ३३३) चत्वारि पएसगेणं तुळां पं० तं०—पुडविकाइएहिं आउ० वाउ०
जीवे (सू० ३३४)

‘चत्तारी’त्यादि, द्विया-लज्जया सत्त्वं-परीपहादिसहने रणाङ्गणे वा अवष्टम्भो यस्य स द्वीसत्त्वः, तथा द्विया-दृष्टि-
प्यन्ति मामुत्तमकुलजातं जना इति लज्जया मनस्येव न काये रोमहर्षकम्पादिभयलिङ्गोपदर्शनात् तत्त्वं यस्य स द्वीम-
नःसत्त्वः, चलम्-अस्थिरं परीपहादिसम्पाते ध्वंसात् सत्त्वं यस्य स चलसत्त्वः, एतद्विपर्ययात् स्थिरसत्त्व इति । स्थिर-
सत्त्वोऽनन्तरमुक्तः, स चाभिग्रहान् प्रतिपद्य पालयतीति तद्दर्शनाय सूत्रचतुष्टयमिदं—‘चत्वारि सिञ्जे’त्यादि, सुगमं,
नवरं शय्यते यस्यां सा शय्या-संस्तारकः तस्याः प्रतिमा-अभिग्रहाः शय्याप्रतिमाः, तत्रोद्दिष्टं फलकादीनामन्यतमत् ग्रही-
ष्यामि नेतरदित्येका, यदेव प्रागुद्दिष्टं तदेव यदि द्रक्ष्यामि तदा तदेव ग्रहीष्यामि नान्यदिति द्वितीया, तदपि यदि
तस्यैव शय्यांतरस्य गृहे भवति ततो ग्रहीष्यामि नान्यत आनीय तत्र शयिष्य इति तृतीया, तदपि फलकादिकं यदि
यथासंस्तृतमेवास्ते ततो ग्रहीष्यामि नान्यथेति चतुर्थी, आसु च प्रतिमास्वाद्ययोः प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रहः उत्तरः-

४ स्थाना०
उद्देशा ३
सत्यप्रति-

दृढोकरसू-
दृष्टदेसा-
प्रतुल्याः
सू० ३३०-
३३४

॥ २५१ ॥

योरन्यतरस्यामभिग्रहः, गच्छान्तरगतानां तु चतस्रोऽपि कल्पन्त इति, बलप्रतिमा-बलग्रहणविषये प्रतिज्ञाः, कार्पा-
 सिकादीत्येवमुद्दिष्टं बलं याचिष्ये इति प्रथमा, तथा प्रेक्षितं बलं याचिष्ये नापरमिति द्वितीया, तथाऽऽन्तरपरिभोगे-
 नोत्तरीयपरिभोगेन वा शय्यातरेण परिभुक्तप्रायं बलं ग्रहीष्यामीति तृतीया, तथा तदेयोत्सृष्टधर्मकं ग्रहीष्यामीति च-
 तुर्थी, पात्रप्रतिमा उद्दिष्टं दारुपात्रादि याचिष्ये १, तथा प्रेक्षितं २ तथा दातुः स्वाङ्गिकं परिभुक्तप्रायं द्वित्रेषु वा पा-
 त्रेषु पर्यायेण परिभुज्यमानं पात्रं याचिष्य इति तृतीया, उज्झितधर्मकमिति चतुर्थी, स्थानं-कायोत्सर्गाद्यर्थ आश्रयः
 तत्र प्रतिमाः स्थानप्रतिमाः, तत्र कस्यचिद् भिक्षोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति यथा-अहमचितं स्थानमुपाश्रयिष्यामि तत्र
 चाकुञ्चनप्रसारणादिकां क्रियां करिष्ये, तथा किञ्चिदचितं कुड्यादिकमवलम्बयिष्ये, तथा तत्रैव स्तोत्रपादविहरणं समा-
 श्रयिष्यामीति प्रथमा प्रतिमा, द्वितीया त्वाकुञ्चनप्रसारणादिक्रियामवलम्बनं च करिष्ये न पादविहरणमिति, तृतीया
 त्वाकुञ्चनप्रसारणमेव नावलम्बनपादविहरणे इति, चतुर्थी पुनर्यत्र त्रयमपि न विधत्ते । अनन्तरं शरीरचेष्टानिरोध उक्त-
 इति शरीरप्रस्तावादिदं सूत्रद्वयं-‘चत्तारी’त्यादि व्यक्तं, किन्तु जीवेन स्पृष्टानि-व्याप्तानि जीवस्पृष्टानि, जीवेन हि स्पृष्टा-
 न्येव वैक्रियादीनि भवन्ति, न तु यथा औदारिकं जीवमुक्तमपि भवति मृतावस्थायां तथैतानीति, ‘कम्मुम्मीसर्ग’त्ति
 कर्मणेन शरीरेणोन्मिश्रकाणि न केवलानि यथौदारिकादीनि त्रीणि वैक्रियादिभिरमिश्राण्यपि भवन्ति नैवं कर्मणे-
 नेति भावः । शरीराणि कर्मणेनोन्मिश्राणीत्युक्तमुन्मिश्राणि च स्पृष्टान्येवेति स्पृष्टप्रस्तावात् सूत्रद्वयं-‘चउही’त्यादि, ग-
 तार्थं, केवलं ‘फुडे’त्ति स्पृष्टः-प्रतिप्रदेशं व्याप्तः, सूक्ष्माणां पञ्चानामपि सर्वलोकात् सर्वलोके उत्पादात् वादरतैजसानां

चत्तारि वत्थपडिमाओ पं०, चत्तारि पायपडिमाओ पं०, चत्तारि ठाणपडिमाओ पं० (सू० ३३१) चत्तारि मरीरगा
जीवफुडा पं० तं०—वेउव्विए आहारए तेयए कम्मए, चत्तारि सरीरगा कम्मूमीसगा पं० तं०—गौरालिए येउ-
वत्थिकाएणं पुगलत्थिकाएणं, चउहिं अत्थिकाएहिं लोगे फुडे पं० तं०—धम्मत्थिकाएणं अपन्नत्थिकाएणं जी-
वणस्सइकाइएहिं (सू० ३३३) चत्तारि पएसगेणं तुहां पं० तं०—पुउव्विकाइएहिं आउ० पाउ०
जीवे (सू० ३३४)

'चत्तारी'त्यादि, द्विया-लज्जया सत्त्वं-परीपहादिसहने रणाङ्गणे वा अयटम्भो यस्य स द्वीसत्त्वः, तथा द्विया-दृति-
प्यन्ति मामुत्तमकुलजातं जना इति लज्जया मनस्येव न काये रोमहर्षकम्पादिभयलिङ्गोपदर्शनात् सत्त्वं यस्य स हीम-
नःसत्त्वः, चलम्-अस्थिरं परीपहादिसम्पाते ध्वंसात् सत्त्वं यस्य स चलसत्त्वः, एतद्विपर्ययात् स्थिरसत्त्व इति । स्थिर-
सत्त्वोऽनन्तरमुक्तः, स चाभिग्रहान् प्रतिपद्य पालयतीति तद्दर्शनाय सूत्रचतुष्टयमिदं—'चत्तारि सिज्जे'त्यादि, सुगमं,
नवरं शय्यते यस्यां सा शय्या-संस्तरकः तस्याः प्रतिमा-अभिग्रहाः शय्याप्रतिमाः, तत्रोद्दिष्टं फलकादीनामन्यतमत् प्रही-
प्यामि नेतरदित्येका, यदेव प्रागुद्दिष्टं तदेव यदि द्रक्ष्यामि तदा तदेव प्रहीप्यामि नान्यदिति द्वितीया, तदपि यदि
तस्यैव शय्यांतरस्य गृहे भवति ततो प्रहीप्यामि नान्यत आनीय तत्र शयिष्य इति तृतीया, तदपि फलकादिकं यदि
यथासंस्तृतमेवास्ते ततो प्रहीप्यामि नान्यथेति चतुर्थी, आसु चं प्रतिमास्वाद्ययोः प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रहः उत्तरः-

“एवं वेद्विद्याणं पञ्जत्तापञ्जत्तानं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागो”त्ति, [द्वीन्द्रियाणां पर्याप्ताकापयो-
 ष्टाकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्यासङ्ख्याततमो भागः] एवं शेषाणामपीति । चतुर्भिलोकः स्पृष्ट इत्युक्तमिति
 लोकप्रस्तावात्तस्य धर्मास्तिकायादीनां चान्योऽन्यं प्रदेशतः समतामाह—‘चत्तारी’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं प्रदेशाग्रेण—प्रदे-
 शपरिमाणेनेति तुल्याः—समाः सर्वेषामेषामसङ्ख्यातप्रदेशत्वात्, ‘लोयागासे’त्ति आकाशस्थानन्तप्रदेशत्वेन धर्मास्तिका-
 यादिभिः सहानुल्यताप्रसर्केलोकग्रहणं, ‘एगजीवे’त्ति सर्वजीवानामनन्तप्रदेशत्वाद्धिवक्षिततुल्यताऽभावप्रसङ्गादेकग्रहण-
 मिति । पूर्वं पृथिव्यादिभिः स्पृष्टो लोक इत्युक्तमिति पृथिव्यादिप्रस्तावादिदमाह—

चउण्हमेगं सरीरं नो सुपस्सं भवइ, तं०—पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वणस्सइकाइयाणं (सू० ३३५) चत्तारि इदि-
 यत्था पुढा वेदेंति, तं०—सोत्तिदियत्थे घाणिदियत्थे फासिदियत्थे (सू० ३३६) चउहिं ठाणेहिं
 जीवा य पोगला य णो संचात्तेति वहिया लोंगता गमणत्ताते, तं०—गतिअभावेणं णिरुवगगहत्ताते लुक्खत्ताते लोगा-

णुभावेणं (सू० ३३७)

‘चउण्ह’मित्यादि कण्ठ्यं, किन्तु ‘नो पस्सं’ति चक्षुषा नो दृश्यमतिसूक्ष्मत्वात्, क्वचित् नो सुपस्संति पाठः, तत्र न
 सुखदृश्यं—न चक्षुषः प्रत्यक्षदृश्यमनुमानादिभिस्तु दृश्यमपीत्यर्थः, वादरवायूनां तथा सूक्ष्माणां पञ्चानामपि तदेकमनेकं
 वा अदृश्यमिति चतुर्णामित्युक्तं, वनसतय इह साधारणा एव ग्राह्याः, प्रत्येकशरीरस्यैकस्यापि दृश्यत्वादिति । पृथिव्या-
 दीनां शरीरस्य चक्षुरिन्द्रियाविषयत्वमुक्तमितीन्द्रियविषयप्रस्तावादिदमाह—‘चत्तारि इद्विये’त्यादि, स्पष्टं, किन्तु इन्द्रियै-

३ स्थाना०
 उद्देशः ३
 सत्यप्रति-
 माजीयस्पृ-
 दलोकस्पृ-
 दप्रदेशा-
 प्रतुल्याः
 सू० ३३०-
 ३३४

॥ २५२ ॥

तु सर्वलोकानुद्भूत्य मनुष्यक्षेत्रे ऋजुगत्या वक्रगत्या द्वयोरुर्ध्वकपाटयोरेव वादरतेजस्त्वव्यपदेशस्येष्ट-
 त्वाच्च 'चउहिं वादरकाएहिं' इत्युक्तं, वादरा हि पृथिव्यम्बुत्रायुवनसतयः सर्वतो लोकादुद्भूत्य पृथिव्यादि पनोदध्यादि
 घनवातवलयदि घनोदध्यादिषु यथास्वमुत्पादस्थानेज्वन्यतरगत्योसद्यमाना अपर्याप्तकायस्थायामतिबहुत्वात् सर्वलोकं
 प्रत्येकं स्पृशन्ति, पर्याप्तास्वेते वादरतेजस्कायिकास्त्रसाश्च लोकासङ्घेयभागमेव स्पृशन्तीति, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्—
 "पृथग् वादरपुढविकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणां पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे," तथा "वादरपुढविकाइयाणं
 अपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं सब्वलोए," एवम्बन्नायुवनसतीनां, तथा "वादरतेज्जइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा
 पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे" वादरतेज्जइयाणं अपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, लोयस्स दोसु उद्भूक्याडेसुं
 त्तिरियलोयतट्टे य" चि द्वयोरुर्ध्वकपाटयोर्ध्वकपाटस्यतिर्यग्लोके चेत्यर्थः, तिर्यग्लोकस्थालके चेत्यन्ये, तथा "कहिंन्ने
 भंते! सुहुमपुढविकाइयाणं पञ्जत्तगाणं अपञ्जत्तगाण य ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! सुहुमपुढविकाइया जे पञ्जत्तगा जे य
 अपञ्जत्तगा ते सब्वे एगविहा अविसेसमणाणत्ता सब्वलोगपरियावन्नगा पन्नत्ता समणाउत्तो!" चि, एवमन्येऽपि,

१ अत्र वादरपृथ्वीकाधिकानां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्यासंख्याततमो भागः, वादरपृथ्वीकाधिकानामपर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि
 उपपातेन सर्वलोकैः, वादरतेजस्कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्यासंख्याततमो भागः, वादरतेजस्कायिकानामपर्याप्तकानां स्थानानि
 प्रज्ञप्तानि लोकस्य द्वयोरुर्ध्वकपाटयोस्तिर्यग्लोके च (स्थाले च) ॥ २ क्व भदन्त ! सूक्ष्मपृथ्वीकाधिकानामपर्याप्तकानां पर्याप्तकानां च स्थानानि प्रज्ञप्तानि ?, गोतम !
 सूक्ष्मपृथ्वीकायिका ये पर्याप्ता ये चापर्याप्तकास्ते सर्वे एकविधा अविशेषा अनानात्वाः सर्वलोकपर्याप्तानां प्रज्ञप्ताः धमणायुष्मन् ।

“एवं वेद्विद्याणं पञ्जतापञ्जत्तार्यं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जाइभागो”त्ति, [द्वीन्द्रियाणां पर्यासाकापर्यासाकानां स्थानानि प्रज्ञानानि उपपातेन लोकस्यासङ्ख्याततमो भागः] एवं शेषाणामपीति । चतुर्भिर्लोकैः स्पृष्ट इत्युक्तमिति लोकप्रस्तावात्तस्य धर्मास्तिकायादीनां चान्योऽन्यं प्रदेशतः समतामाह—‘चत्तारी’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं प्रदेशायेण—प्रदेशपरिमाणेनेति तुल्याः—समाः सर्वेषामेषामसङ्ख्यातप्रदेशत्वात्, ‘लोयागासे’त्ति आकाशस्यानन्तप्रदेशत्वेन धर्मास्तिकायादिभिः सहातुल्यताप्रसक्तैर्लोकग्रहणं, ‘एगजीवे’त्ति सर्वजीवानामनन्तप्रदेशत्वाद्धिवक्षिततुल्यताऽभावप्रसङ्गादेकग्रहणमिति । पूर्वं पृथिव्यादिभिः स्पृष्टो लोक इत्युक्तमिति पृथिव्यादिप्रस्तावादिदमाह—

चण्हमेगं सरीरं नो सुपस्सं भवइ, तं०—पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वणस्सइकाइयाणं (सू० ३३५) चत्तारि इदि-
यत्था पुढा वेद्वेत्ति, तं०—सोत्तिदियत्थे घाणिदियत्थे जिब्बिदियत्थे फात्तिदियत्थे (सू० ३३६) चण्हि ठाणेहि
जीवा य पोगला य णो संचात्तेत्ति वहिया लोंगता गमणताते, तं०—गतिअभावेणं गिरुवगगहताते लुक्खताते लोगा-

शुभावेणं (सू० ३३७)

‘चण्ह’मित्यादि कण्ठ्यं, किन्तु ‘नो पस्सं’ति चक्षुषा नो दृश्यमतिसूक्ष्मत्वात्, क्वचित् नो सुपस्संति पाठः, तत्र न सुखदृश्यं—न चक्षुषः प्रत्यक्षदृश्यमनुमानादिभिस्तु दृश्यमपीत्यर्थः, वादरवायूनां तथा सूक्ष्माणां पद्यानामपि तदेकमनेकं वा अदृश्यमिति चतुर्णामित्युक्तं, वनस्सतय इह साधारणा एव ग्राह्याः, प्रत्येकशरीरस्यैकस्यापि दृश्यत्वादिति । पृथिव्यादीनां शरीरस्य चक्षुरिन्द्रियाविषयत्वमुक्तमितीन्द्रियविषयप्रस्तावादिदमाह—‘चत्तारि इद्विये’त्यादि, स्पष्टं, किन्तु इन्द्रियै-

तु सर्वलोकानुद्भूतस्य मनुष्यक्षेत्रे ऋजुगत्या वक्रगत्या चोत्पद्यमानानां द्वयोरूर्ध्वकपाटयोरेव वादरतेजस्त्वव्यपदेशस्येष्ट-
 त्वाच्च 'चउर्हि वादरकाएर्हि' इत्युक्तं, वादरा हि पृथिव्यम्बुवायुवनसतयः सर्वतो लोकादुद्भूतस्य पृथिव्यादि घनोदध्यादि
 घनवातवल्पादि घनोदध्यादिषु यथास्वमुत्पादस्थानेष्वन्यतरगत्योलघमाना अपर्याप्तिकायस्थायामतिचहुत्वात् सर्वलोकं
 प्रत्येकं स्पृशन्ति, पर्याप्तास्त्वेते वादरतेजस्कायिकास्त्रसाश्च लोकासङ्ख्येयभागमेव स्पृशन्तीति, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्—
 “एतद्यं वादरपुढविकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणां पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे,” तथा “वादरपुढविकाइयाणं
 अपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं सब्वलोए,” एवमन्वायुवनसतीनां, तथा “वादरतेउक्काइयाणं पञ्जत्ताणं ठाणा
 पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे” वादरतेउक्काइयाणं अपञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता, लोयस्स दोसु उहुक्काइसुं
 तिरियलोयतट्टे य” त्ति द्वयोरूर्ध्वकपाटयोर्ध्वकपाटस्यतिर्यग्लोके चेत्यर्थः, तिर्यग्लोकस्थालके चेत्यन्ये, तथा “कहिंमं
 भंते! सुहुमपुढविकाइयाणं पञ्जत्तगाणं अपञ्जत्तगाणं य ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! सुहुमपुढविकाइया जे पञ्जत्तगा जे य
 अपञ्जत्तगा ते संव्वे एगविहा अविसेसमणात्ता संव्वेलोगपरियावन्नगा पन्नत्ता समणाउत्तो!” त्ति, एवमन्येऽपि,

१ अत्र वादरपृथ्वीकायिकानां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्यासंख्याततमो भागः, वादरपृथ्वीकायिकानामपर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि
 उपपातेन सर्वलोकैः, वादरतेजस्कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्यासंख्याततमो भागः, वादरतेजस्कायिकानामपर्याप्तकानां स्थानानि
 प्रज्ञप्तानि लोकस्य द्वयोरूर्ध्वकपाटयोस्तिर्यग्लोके च (स्थाले च) ॥ ३ क भदन्त । सूक्ष्मपृथ्वीकायिकानामपर्याप्तकानां पर्याप्तकानां च स्थानानि प्रज्ञप्तानि ?, गोतम ।
 सूक्ष्मपृथ्वीकायिका ये पर्याप्ता ये चापर्याप्तकास्ते सर्वे एकविधा अविशेषा अनानात्वाः सर्वलोकपर्यापन्नाः प्रज्ञप्ताः धमणायुप्पन् ।

प्राण्यङ्गत्वादोदनादिवत्, अत्राहान्यः—ओदनादिवदेव स्वप्नादिमांसभक्षणमप्यदुष्टमिति, यथा वा त्यक्तसङ्गां यत्नपात्रा-
 दिसद्ग्रहं न कुर्वन्ति ऋषभादिवत्, अत्राह—कुण्डिकाद्यपि ते न गृह्णन्ति तद्ग्रदेवेति, तथा कस्मात्कर्म कुरूपे यस्माद्
 धनार्थाति, इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं सदोषं चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्यय-
 मेषां स्वरूपविभाग इति, इह देशतः संवादगाथा—“चरियं च कल्पियं वा दुविहं तत्तो चउव्विहेक्कं । आहरणे
 तद्देशे तद्देशे चेषुव्वन्नासा ॥ १ ॥” [चरितं च कल्पिकं वा द्विविधं ततश्चतुर्विधमैकैकं आहरणं तद्देशः तद्दोषश्चैव
 उपन्यासः ॥ १ ॥] इति, ‘अवाये’ अपायः—अनर्थः स यत्र द्रव्यादिष्वभिधीयते यथैतेषु द्रव्यादिविशेषेष्वस्त्य-
 पायो विवक्षितद्रव्यादिविशेषेष्विव, हेयता वाऽस्य यत्राभिधीयते तदाहरणमपाय इति, स च चतुर्धा द्रव्यादिभिः—तत्र
 द्रव्यात् द्रव्ये वाऽपायो द्रव्यमेव वा तत्कारणत्वादपायो द्रव्यापायः, एतद्धेयतासाधकं एतत्साधकं वाऽऽहरणमपि त-
 थोच्यते, तत्प्रयोगो—द्रव्यापायः परिहार्यस्तत्र वाऽपायो वर्तते देशान्तरगमनेनोपार्जितद्रविणयोस्तद्धोभात् परस्परमा-
 रणपरिणतयोः स्वग्रामाद् वहिः प्राप्तावनुतापात् इदत्यकमत्स्यगिलिततद्विचयोर्मत्स्यबन्धकपार्श्वात् गृहीतस्य तस्य म-
 त्स्यस्य विदारणेऽवाप्ततद्द्रव्यबन्धभिग्न्या मत्स्यच्छेदकशस्त्राभिघातेन तदुद्दालनप्रवृत्तमारितमातृकायास्तथाविधव्यतिक-
 रदर्शनोत्पन्नसंवेगात् प्रतिपन्नप्रव्रज्ययोर्भ्रातृवणिजोरिव, तत्परिहारश्च प्रव्रज्यया तत्त्यागादिति, आहरणता चास्य देशे-
 नोपनयस्याविवक्षणादिति, तथा क्षेत्रात् क्षेत्रे वा क्षेत्रमेव वाऽपायः क्षेत्रापायः, शेषं तथैव, एवमुत्तरत्रापि, तत्प्रयोगः—
 अपायवत् क्षेत्रं वर्जयेत् जरासन्धाभिधानप्रतिवासुदेवात् सम्भावितापायां मथुरानगरीं यथा दृशार्हचक्रं वर्जयामासेति,

स्तदेशः स चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्य पूर्वनिपाते आहरणतद्देश इति, भावार्थश्चात्र-यत्र दृष्टान्तार्थदेशेनैव दाष्टीन्तिकार्थस्योपनयनं क्रियते तत्तद्देशोदाहरणमिति, यथा चन्द्र इव मुखमस्या इति, इह हि चन्द्रे सौम्यत्वलक्षणेनैव देशेन मुखस्योपनयनं नानिष्टेन नयननासावर्जितत्वकलङ्कादिनेति, तथा तस्यैत्र-आहरणस्य सम्वन्धी साक्षालसङ्गसम्पन्नो वा दोषस्तदोषः स चासौ धर्मो धर्मिणः उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्वनिपातादाहरणतदोष इति, अथवा तस्य-आहरणस्य दोषो यस्मिस्तत्तथा, शेषं तथैव, अयमत्र भावार्थः-यत्साध्यविकलत्वादिदोषदुष्टं तदोषाहरणं, यथा नित्यः शब्दोऽमूर्त्तत्वात् घटवत्, इह साध्यसाधनवैकल्यं नाम दृष्टान्तदोषो, यच्चासम्ब्यादिवचनरूपं तदपि तदोषाहरणं, यथा सर्वथाऽहमसत्यं परिहरामि गुरुमस्तककर्त्तनवदिति, यद्वा साध्यसिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरमुपनयति तदपि तदेव, यथा सत्यं धर्ममिच्छन्ति लौकिकमुनयोऽपि-“वरं कूपशताद्वापी, वरं वापीशताक्रतुः। वरं क्रतुशतापुत्रः, सत्यं पुत्रशताद्धरम् ॥ १ ॥” इति वचनवचनारदवदिति, अनेन च श्रोतुः पुत्रक्रतुप्रभृतिषु प्रायः संसारकारणेषु धर्मप्रतीतिराहितेति आहरणतद्दोषेति, यथा वा-बुद्धिमता केनापि कृतमिदं जगत् सन्निवेशविशेषवत्त्वात् घटवत् स चेश्वर इति, अनेन हि स बुद्धिमान् कुम्भकारतुल्योऽनीश्वरः सिद्ध्यतीति, ईश्वरश्च स विवक्षित इति, तथा वादिना अभिमतार्थसाधनाय कृते वस्तूपन्यासे तद्विघटनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धान्योपनयः क्रियते पर्यनुयोगोपन्यासे वा य उत्तरोपनयः स उपन्यासोपनयः, उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञातहेतुत्वादिति, यथा अकर्त्ताऽऽत्मा अमूर्त्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य आह-आकाशवदेवाभोकेत्यपि प्राप्तमनिष्टं चैतदिति, यथा वा मांसभक्षणमदुष्टं

प्राण्यङ्गत्वादोदनादिवत्, अत्राहान्यः-ओदनादिवदेव स्वपुत्रादिमांसभक्षणमप्यदुष्टमिति, यथा वा त्यक्तसङ्गा वस्त्रपात्रा-
 दिसङ्ग्रहं न कुर्वन्ति ऋषभादिवत्, अत्राह-कुण्डिकाद्यपि ते न गृह्णन्ति तद्वदेवेति, तथा कस्मात्कर्म कुरूपे यस्माद्
 धनार्थीति, इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं सदोषं चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्यय-
 मेषां स्वरूपविभाग इति, इह देशतः संवादगाथा—“चरियं च कर्णियं वा दुविहं ततो चउव्विहेक्कं । आहरणे
 तद्देशे तद्देशे चेषुवन्नासा ॥ १ ॥” [चरितं च कल्पिकं वा द्विविधं ततश्चतुर्विधमेकैकं आहरणं तद्देशः तदोपश्लेष
 उपन्यासः ॥ १ ॥] इति, ‘अचार्ये’ अपायः-अनर्थः स यत्र द्रव्यादिष्वभिधीयते यथैतेषु द्रव्यादिविशेषेष्वस्य-
 पायो विवक्षितद्रव्यादिविशेषेष्विव, हेयता वाऽस्य यत्राभिधीयते तदाहरणमपाय इति, स च चतुर्धा द्रव्यादिभिः-तत्र
 द्रव्यात् द्रव्ये वाऽपायो द्रव्यमेव वा तत्कारणत्वादपायो द्रव्यापायः, एतद्धेयतासाधकं एतत्साधकं वाऽऽहरणमपि त-
 थोच्यते, तत्प्रयोगो-द्रव्यापायः परिहार्यस्तत्र वाऽपायो वर्तते देशान्तरगमनेनोपार्जितद्रविणयोस्तद्धोभात् परसरमा-
 रणपरिणतयोः स्वप्नामाद् वहिः प्राप्तावनुतापात् इदल्यक्तमस्यगिलिततद्विच्योर्मत्स्यबन्धकपार्श्वीत् गृहीतस्य तस्य म-
 त्स्यस्य विदारणेऽद्याप्ततद्रव्यबुब्धभगिन्या मत्स्यच्छेदकशस्त्राभिघातेन तदुद्दालनप्रवृत्तमारितमातृकायास्तथाविधव्यतिक-
 रदर्शनोत्पन्नसंवेगात् प्रतिपन्नप्रव्रज्ययोर्भ्रातृवणिजोरिव, तत्परिहारश्च प्रव्रज्यया तत्त्यागादिति, आहरणता चास्य देशे-
 नोपनयस्याविवक्षणादिति, तथा क्षेत्रात् क्षेत्रे वा क्षेत्रमेव वाऽपायः क्षेत्रापायः, शेषं तथैव, एवमुत्तरत्रापि, तत्प्रयोगः-
 अपायवत् क्षेत्रं वर्जयेत् जरासन्धाभिधानप्रतिवासुदेवात् सम्भावितापायां मथुरानगरीं यथा दशार्हचक्रं वर्जयामासेति,

अथवा सम्भवत्यपायः सप्रत्यनीकक्षेत्रे ससर्पगृहवत्, कालापायो यथा-सापायकालवर्जने यतंत, द्वैपायनो द्वारका-
 मावर्षद्वादशकाद्धक्ष्यतीति श्रुतनेमिनाथवचनो द्वादशवर्षलक्षणसापायकालपरिजिहीर्षयोत्तरापधप्रवृत्तो द्वैपायनो द-
 धेति, अथवा सापायोऽपि भवति कालो रुद्रादिवदिति, तथा भावापायो यथा भावापायं परिहरेत् महानागवत् नाग-
 दत्सधुल्लकवद्वेति, तथाहि-किल कश्चित् क्षपकः प्रस्तुतपारणकः सधुल्लकः समारग्यभिक्षार्थभ्रमणकः कथञ्चिन्मारित-
 मण्डूकिकः धुल्लक्येरितोऽप्रतिपन्नतद्वचनः पुनरावदयककाले स्मारिततदर्थः समुत्सन्नकोपः धुल्लकोपयातायाम्युत्थितो
 वेगादागच्छन् स्तम्भ आपतितो मृतो ज्योतिष्केपूलन्नोऽनन्तरं च्युतो जातिस्मरदृष्टिविषसर्पतयोत्सन्नः ससर्पदृष्टमृतपुत्रेण
 च ससर्पेषु कुपितेन राज्ञोऽऽदिष्टजनमार्यमाणेषु नागेषु नागविनाशकरेण केनाथ्योपधिघलादाकृप्यमाणो दृष्टकोपविपा-
 कतया च मष्टृष्टिविषेण मा घातकपुरुषविधातो भवत्विति भावनया पुच्छतो निर्गच्छन् यथानिर्गमं च स्तण्ड्यमानः को-
 पलक्षणभावापायं परिहृतवानिति, तथा स एवानन्तरं नागदत्ताभिधानराजसुततयोत्सन्नो बालव एव प्रतिपन्नप्रत्रयो-
 ऽत्यन्तसंविग्नस्तिर्गभवाभ्यासाच्चाल्यन्तधुधालुरादित्योदयादस्तमयं यावद् भोजनशीलोऽसाधारणगुणायर्जितदेवताभिव-
 न्दितोऽत एव तद्गच्छगतमासादिक्षपकश्चतुष्टयस्येभ्योविषयीभृतो विनयार्थं तेषामुपदर्शितस्वार्थानीतभोजनः तैश्च म-
 त्सराम्भोजनमध्यनिष्कृतनिष्ठीवनोऽत्यन्तोपज्ञान्तचित्तवृत्तितया यः सञ्जातकेवलः पुदेवतावन्दितस्तेषामपि क्षयक्राणां
 संवेगहेतुत्वेन केवलज्ञानदर्शनसमृद्धिसम्यादकः कोपरूपं भावापायं परिजहारेति, अथवा कोपादिलक्षणो भावोऽपायो
 भवति क्षपकस्येवेति, गाथे इह—“दंवावाए दुष्णि च वाणियगा भायरो धणमिसितं । बहपरिणयमेकस्त्रिबुद्धं इहस्त्रि म-

३ स्थाना०
 उदेषा ३
 आहरण-
 भेदाः
 सू० ३३८

॥ ३५५ ॥

च्छेण निव्वेओ ॥ १ ॥ खित्तंमि अवक्कमणं दसारवगस्स होइ अचरेणं । दीवायणो य काले भावे मंडुक्कियास्समओ
 ॥ २ ॥” [द्रव्यापाये द्वौ वणिग्भ्रातरौ धननिमित्तं । वधपरिणतौ एकैकस्मिन् हृदे मत्स्येन निर्वेदः ॥ १ ॥ क्षेत्रे
 अवक्कमणं दशार्हवर्गस्य भवत्यपरस्याम् । द्वीपायनश्च काले भावे मण्डुक्किकाक्षपकः ॥ २ ॥] इति, ‘उवाए’स्ति उपायः-
 उपेयं प्रति पुरुषव्यापारादिका साधनसामग्री स यत्र द्रव्यादावुपेये अस्तीत्यभिधीयते यथैतेषु द्रव्यादिविशेषेषु
 साधनीयेष्वस्त्युपायो विवक्षितद्रव्यादिविशेषवत्, उपादेयता वाऽस्य यत्राभिधीयते तदाहरणमुपाय इति, सोऽपि
 द्रव्यादिभिश्चतुर्धैव, तत्र द्रव्यस्य सुवर्णादेः प्रासुकोदकादेर्वा द्रव्यमेव वा उपायो द्रव्योपायः, एतत्साधनमेतदुपादे-
 यतासाधनं वाऽऽहरणमपि तथोच्यते, तत्रयोगश्चैवम्-अस्ति सुवर्णादिद्रूपपायः उपायेनैव वा सुवर्णादौ प्रवर्तितव्यं,
 तथाविधधतुवादसिद्धादिवदिति, एवं क्षेत्रोपायः-क्षेत्रपरिकर्मणोपायो यथा अस्त्यस्य क्षेत्रस्य क्षेत्रीकरणोपायो
 लाङ्गलादिस्तथाविधसाधुच्यापारो वा तेनैव वा प्रवर्तितव्यमत्र तथाविधान्यक्षेत्रवदिति, एवं कालोपायः-कालज्ञा-
 नोपायः, यथा अस्ति कालस्य ज्ञाने उपायः धान्यादेरिव, जानीहि वा कालं घटिकाच्छायादिनोपायेन तथाभूत-
 गणितज्ञवदिति, एवं भावोपायो यथा भावज्ञाने उपायोऽस्ति भावं वोपायतो जानीहि, बृहत्कुमारिकाकथाकथनेन
 विज्ञातचौरादिभावाभयकुमारवदिति, तथाहि-किल राजगृहनगरस्वामिनः श्रेणिकराजस्य पुत्रोऽभयकुमाराभिधानो
 देवताप्रसादलब्धसर्वचतुर्कुफलादिसमृद्धारामस्यास्रफलानां अकालास्रफलदोहदवद्भार्यादोहदपूरणार्थं चाण्डालचौरेणापहरणे
 कृते चौरपरिज्ञानार्थं नाव्यदर्शननिमित्तमिलितवहुजनमध्ये बृहत्कुमारिकाकथामचकथत्, तथाहि-काचिद् बृहत्कुमारिका

अथवा सम्भवत्यपायः सप्रत्यनीकक्षेत्रे ससर्पगृहवत्, कालापायो यथा-सापायकालवर्जने यतंत, द्वैपायनो द्वारका-
मावर्षद्वादशकाद्धक्ष्यतीति श्रुतनेमिनाथवचनो द्वादशवर्षलक्षणसापायकालपरिजिहीर्षयोत्तरापथप्रवृत्तो द्वैपायनो य-
धेति, अथवा सापायोऽपि भवति कालो रुद्रादिवदिति, तथा भावापायो यथा भावापायं परिहरेत् महानागयत् नाग-
दत्तधुल्लकवदेति, तथाहि-किल कश्चित् क्षपकः प्रस्तुतपारणकः सधुल्लकः समारब्धभिक्षार्यभ्रमणकः कयञ्चिन्मारित-
मण्डूकिकः धुल्लकमेरितोऽप्रतिपन्नतद्वचनः पुनरावश्यककाले स्मारिततदर्थः समुत्सन्नकोपः धुल्लकोपघातायान्युरिधितो
वेगादागच्छन् स्तम्भ आपतितो मृतो ज्योतिष्केषूसन्नोऽनन्तरं च्युतो जातिस्मरदृष्टिविसर्पतयोत्सन्नः सर्पदृष्टमृतपुत्रेण
च सर्पेषु कुपितेन राज्ञाऽऽदिष्टजनमार्यमाणेषु नागेषु नागविनाशकरेण केनाथ्योपधिवलादाकृन्त्यमाणो दृष्टकोपत्रिया-
कृतया च महृष्टिविषेण मा घातकपुरुषविघातो भवत्विति भावनया पुच्छतो निर्गच्छन् यथानिर्गमं च लण्ड्यमानः को-
पलक्षणभावापायं परिहृतवानिति, तथा स एवानन्तरं नागदत्ताभिधानराजसुततयोत्सन्नो बालस्य एव प्रतिपन्नप्रशयो-
ऽत्यन्तसंविश्रुतिर्गभवाभ्यासाच्चात्यन्तधुधालुरादित्योदयादस्तमयं यावद् भोजनशीलोऽसाधारणगुणावर्जितदेवताभिव-
न्दितोऽत एव तद्वच्छगतमासादिक्षपकचतुष्टयस्वेर्ष्याविषयीभूतो विनयार्थं तेषामुपदर्शितस्वार्थानीतभोजनः तैश्च म-
त्सराभ्रोजनमध्यनिष्ठूतनिष्ठीवनोऽत्यन्तोपशान्तचित्तवृत्तितया यः सञ्जातकेवलः पुदेवतावन्दितस्तोपामपि क्षपकाणां
संवेगेहेतुत्वेन केवलज्ञानदर्शनसमृद्धिसम्पादकः कोपरूपं भावापायं परिजहारेति, अथवा कोपादिलक्षणो भावोऽपायो
भवति क्षपकस्येवेति, गाथे इह—“दन्वावाए दुष्णि उ वाणियगा भायरो घणमिसिचं । बहुरिणयमेकमिचं दहसि म-

ज्ञातम्, उपनयश्चायमत्र—कर्मस्थानीया विषयाः पुण्डरीकं राजादिर्भव्यपुरुषः चत्वारः पुरुषाः परतीर्थिकाः पञ्चमः पुरुषः
 साधुः अमोघवचनं धर्मदेशना पुष्करिणी संसारः तदुद्धारो निर्वाणमिति, अनेन च ज्ञातेन विषयाभिज्वङ्गवतां तीर्थि-
 कानां भव्यस्य संसारानुत्तारकत्वं साधोश्च तद्विपर्ययं वदता आचार्येण परमनद्रूपेण स्वमतं स्थापितमतो भवतीदं
 ज्ञातं स्थापनाकर्ममिति, अथवाऽऽपन्नं द्रूपणमपोह्य स्वाभिमतस्थापना कार्येत्येवंविधार्थप्रतिपत्तिर्यतो जायते तत्स्थापना-
 कर्म, किल मालाकारेण केनापि राजमार्गपुरीपोत्सर्गलक्षणापराधापोहाय तत्स्थाने पुष्पपुञ्जकरणेन किमिदमिति पृच्छतो
 लोकस्य हिंशिवो देवोऽयमिति वदता व्यन्तरायतनस्थापना कृतेति, एतस्मात्किलाख्यानकादुक्तार्थः प्रतीयत इतीदं
 स्थापनाकर्ममिति, तथा नित्यानित्यं वस्त्वित्यसङ्गतं जिनमतं विरुद्धमार्थासादिति द्रूपणमापन्नमेतद्भव्यपोहायोच्यते-
 विरुद्धमार्थासासो न भेदनिवन्धनं विकल्पस्येव, विकल्पो हि क्रमभाविवर्णोल्लेखवान् विरुद्धधर्मोपेतो भवति, न च कथ-
 श्चिदेको न भवति, खण्डशो विभक्तस्य तस्य स्वरूपलाभाभावात् प्रवृत्तिनिवृत्त्योरकारणता स्यादसमञ्जसं चैवमिति, ए-
 वञ्च विरुद्धमार्थासासस्य कथञ्चिदभेदकत्वे सति न केवलं नित्यानित्यं न भवतीति द्रूपणमपोढमपि तु सर्वमनेकान्तात्म-
 कमिति विकल्पज्ञानेन स्वमतं प्रसाधितम्, अतो विकल्पज्ञातं स्वमतस्थापनेन स्थापनाकर्ममिति, अत्र निर्युक्तिगाथाः—
 “ध्वणाकम्मं एकं [अभेदमित्यर्थः > दिद्वंतो तत्थ पुंडरीयं तु । अहवाऽवि सन्नढक्खण हिंसुसिक्कयं उदाहरणं ॥ १ ॥”
 इति, सव्यभिचारो हेतुर्यः सहसोपन्यस्तस्य समर्थनार्थं यो दृष्टान्तः पुनरुपन्यस्यते स स्थापनाकर्ममिति, उक्तं च—

वाञ्छितवरलाभाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकथने विवाहितया पत्या अपरिमुक्तया मत्पार्थ्वे समागन्तव्यमित्यभ्युपगमं कारयित्वा मुक्ता ततः कदाचित् विवाहिता सती पतिमापृच्छ च रात्रा-
 वारामपतिपार्थ्वे गच्छन्ती चौरराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रतिनिवृत्तया भवत्पार्थ्वे आगन्तव्यमितिकृताभ्युपगमा
 गतेति, ततो भो लोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ पप्रच्छ, तत ईग्यालुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्क-
 रकारित्वेनाभिदधुः, चौरचाण्डालस्तु चौरानिति, ततोऽसावनेनोपायेन भावमुपलक्ष्य चौर इतिकृत्वा तं बन्धयामासेति,
 अत्रापि गाथे—“एमेव चरविगण्यो होइ उवाओऽवि तत्थ दव्वम्मि । घाउव्वाओ पढमो णंगलकुलिण्हिं खेतं तु ॥ १ ॥
 कालोऽवि नालियाईहिं होइ भावम्मि पंडिओ अभंओ । चोरस्स कए णट्टिय बहुकुमारिं परिकहिंसु ॥ २ ॥”
 [एवमेव चतुर्विकल्पो भवत्युपायोऽपि तत्र द्रव्ये धातुवादः प्रथमः लंगूलकुलिकैः क्षेत्रं तु ॥ १ ॥ कालोऽपि नालि-
 कादिभिः भवति भावे पंडितोऽभयः चौरस्य कृते नृत्ये वृद्धकुमारीकथां परिचल्यौ ॥ २ ॥] इति । ‘ठबणा-
 कम्मै’त्ति स्थापनं प्रतिष्ठापनं स्थापना तस्याः कर्म-करणं स्थापनाकर्म येन ज्ञातेन परमतं दूषयित्वा स्वमतस्थापना
 क्रियते तत्स्थापनाकर्ममिति भावः, तच्च द्वितीयाङ्के द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययनं पुण्डरीकाख्यं, तत्र ह्युक्तमस्ति—का-
 चियुष्करिणी कईमप्रचुरजला तन्मध्यदेशे महत्पुण्डरीकं तदुद्धरणार्थं चतसृभ्यो विग्भ्यश्चत्वारः पुरुषाः सकईममार्गैः
 प्रवेष्टुमारब्धाः, ते चाकृततदुद्धरणा एवं पङ्के निमग्नाः, अन्यस्तु तटस्थोऽसंस्पृष्टकईम एवामोघवचनतया तदुद्धृतवानिति

३ स्थाना •
 ३ ईसा ३
 आहरण-
 भेदाः
 सू० ३३८

ज्ञातम्, उपनयश्चायमत्र—कर्मस्थानीया विषयाः पुण्डरीकं राजादिर्भव्यपुरुषः चत्वारः पुरुषाः परतीर्थिकाः पञ्चमः पुरुषः
 साधुः अमोघवचनं धर्मदेशना पुष्करिणी संसारः तदुद्धारो निर्वाणमिति, अनेन च ज्ञातेन विषयाभिष्वङ्गवतां तीर्थि-
 कानां भव्यस्य संसारानुत्तारकत्वं साधोश्च तद्विपर्ययं वदता आचार्येण परमतद्रूपेण स्वमतं स्थापितमतो भवतीदं
 ज्ञातं स्थापनाकर्ममिति, अथवाऽऽपन्नं द्रूपणमपोह्य स्वाभिमतस्थापना कार्येत्वेवंविधार्थप्रतिपत्तिर्यतो जायते तत्स्थापना-
 कर्म, किल मालाकारेण केनापि राजमार्गपुरीपोत्सर्गलक्षणापराधापोहाय तत्स्थाने पुष्पपुञ्जकरणेन किमिदमिति पृच्छतो
 लोकस्य हिंशिवो देवोऽयमिति वदता व्यन्तरायतनस्थापना कृतेति, एतस्मात्किलाख्यानकादुकार्थः प्रतीयत इतीदं
 स्थापनाकर्ममिति, तथा नित्यानित्यं वस्त्वित्यसङ्गतं जिनमतं विरुद्धमार्थासादिति द्रूपणमापन्नमेतद्व्यपोहायोच्यते-
 विरुद्धमार्थासासो न भेदनिवन्धनं विकल्पस्येव, विकल्पो हि क्रमभाविवर्णोल्लेखान् विरुद्धधर्मोपेतो भवति, न च कथ-
 श्चिदेको न भवति, खण्डशो विभक्तस्य तस्य स्वरूपलाभाभावात् प्रवृत्तिनिवृत्त्योरकारणता स्यादसमञ्जसं चैवमिति, ए-
 वञ्च विरुद्धमार्थासासस्य कथश्चिदभेदकत्वे सति न केवलं नित्यानित्यं न भवतीति द्रूपणमपोढमपि तु सर्वमनेकान्तात्म-
 कमिति विकल्पज्ञानेन स्वमतं प्रसाधितम्, अतो विकल्पज्ञातं स्वमतस्थापनेन स्थापनाकर्ममिति, अत्र निर्युक्तिगाथाः—
 “ठवणाकम्मं एकं [अभेदमित्यर्थः > दिट्ठतो तत्थ पुंडरीयं तु । अहवाऽवि सन्नदक्खण हिंसुसिवकयं उदाहरणं ॥ १ ॥”
 इति, सव्यभिचारो हेतुर्यः सहसोपन्यस्तस्य समर्थनार्थं यो दृष्टान्तः पुनरुपन्यस्यते स स्थापनाकर्ममिति, उक्तं च—

वाञ्छितवरलाभाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकथने विवाहितया पत्या
अपरिमुक्त्या मलाश्वे समागन्तव्यमित्यभ्युपगमं कारयित्वा मुक्ता ततः कदाचित् विवाहिता सती पतिमापृच्छ च राज्ञा-
वारामपतिपार्श्वे गच्छन्ती चौरराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रतिनिवृत्तया भवत्याश्वे आगन्तव्यमितिकृतान्युपगमा-
गतेति, ततो भो लोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ पप्रच्छ, तत ईष्यादुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्क-
रकारित्वेनाभिदधुः, चौरचाण्डालस्तु चौरानिति, ततोऽसावनेनोपायेन भायमुपलक्ष्य चौर इतिकृत्वा तं बन्धयामासेति,
अत्रापि गाथे—“एमेव चडविगण्यो होइ उवाओऽवि तत्य दव्यम्मि । घाउव्वाओ पढमो णंगलकुलिपहिं खेतं तु ॥ १ ॥
कालोऽवि नालियाईहिं होइ भावम्मि पंडिओ अभओ । चोरस्स कए णट्टिय वहकुमारिं परिकहिंसु ॥ २ ॥”
[एवमेव चतुर्विकल्पो भवत्युपायोऽपि तत्र द्रव्ये धातुवादः प्रथमः लंगूलकुलिकैः क्षेत्रं तु ॥ १ ॥ कालोऽपि नालि-
कादिभिः भवति भावे पंडितोऽभयः चौरस्य कृते नृत्ये वृद्धकुमारीक्यां परिचल्यौ ॥ २ ॥] इति । ‘ठवणा-
कम्मै’ति स्थापनं प्रतिष्ठापनं स्थापना तस्याः कर्म-करणं स्थापनाकर्म येन ज्ञातेन परमतं दूययित्वा स्वमतस्थापना
क्रियते तत्स्थापनाकर्मैति भावः, तच्च द्वितीयाङ्के द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययनं पुण्डरीकाख्यं, तत्र सुकमस्ति-का-
चित्पुष्करिणी कईमप्रचुरजला तन्मध्यदेशे महपुण्डरीकं तदुद्धरणार्थं चतसृभ्यो दिग्भ्यश्चत्वारः पुरुषाः सकईमसार्गः
प्रवेष्टुमारब्धाः, ते चाकृततदुद्धरणा एवं पङ्के निमग्नाः, अन्यस्तु तदस्थोऽसंस्पृष्टकईम एवामोषवचनतया तदुद्धृतवानिति

४ स्थाना •
उद्देशा ३
आदरण-
भेदाः
सू० ३३८

॥ २५९ ॥

ज्ञातम्, उपनयश्चायमत्र—कईमस्थानीया विषयाः पुण्डरीकं राजादिर्भव्यपुरुषः चत्वारः पुरुषाः परतीर्थिकाः पञ्चमः पुरुषः
 साधुः अमोघवचनं धर्मदेशना पुष्करिणी संसारः तदुद्धारो निर्वाणमिति, अनेन च ज्ञातेन विषयाभिष्वङ्गवतां तीर्थि-
 कानां भव्यस्य संसारानुत्तारकत्वं साधोश्च तद्विपर्ययं वदता आचार्येण परमतद्रूपेण स्वमतं स्थापितमतो भवतीदं
 ज्ञातं स्थापनाकर्ममिति, अथवाऽऽपन्नं द्रूपणमपोह्य स्वाभिमतस्थापना कार्येत्येवंविधार्थप्रतिपत्तिर्यतो जायते तत्स्थापना-
 कर्म, किल मालाकारेण केनापि राजमार्गपुरीपोत्सर्गलक्षणापराधापोहाय तत्स्थाने पुष्पपुञ्जकरणेन किमिदमिति पृच्छतो
 लोकस्य हिगुशिवो देवोऽयमिति वदता व्यन्तरायतनस्थापना कृतेति, एतस्मात्किलाख्यानकादुकार्थः प्रतीयत इतीदं
 स्थापनाकर्ममिति, तथा नित्यानित्यं वस्त्वित्यसङ्गतं जिनमतं विरुद्धधर्माध्यासादिति द्रूपणमापन्नमेतद्द्रव्यपोहायोच्यते-
 विरुद्धधर्माध्यासो न भेदनिबन्धनं विकल्पस्येव, विकल्पो हि क्रमभाविवर्णोऽखवान् विरुद्धधर्मोऽपेतो भवति, न च कथ-
 च्चिदेको न भवति, खण्डशो विभक्तस्य तस्य स्वरूपलाभाभावात् प्रवृत्तिनिवृत्त्योरकारणता स्यादसमञ्जसं चैवमिति, ए-
 वञ्च विरुद्धधर्माध्यासस्य कथञ्चिदभेदकत्वे सति न केवलं नित्यानित्यं न भवतीति द्रूपणमपोढमपि तु सर्वमनेकान्तात्म-
 कमिति विकल्पज्ञानेन स्वमतं प्रसाधितम्, अतो विकल्पज्ञातं स्वमतस्थापनेन स्थापनाकर्ममिति, अत्र निर्युक्तिगाथाः—
 “ऽठवणाकर्मं एकं [अभेदमित्यर्थः > दिद्वृतो तत्थ पुंडरीयं तु । अहवाऽवि सन्नढकण हिगुसिचकयं उदाहरणं ॥ १ ॥”
 इति, सव्यभिचारो हेतुर्यः सहसोपन्यस्तस्य समर्थनार्थं यो दृष्टान्तः पुनरुपन्यस्यते स स्थापनाकर्ममिति, उक्तं च—

“संव्यभिचारं हेतुं सहसा वोचुं तमेव अत्रेहि । उवबूहइ सप्सरं सामर्थं चऽप्यणो णाउं ॥ १ ॥” ति, तद्यथा-अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, अथ वर्णात्मके शब्दे कृतकत्वं न विद्यते वर्णानां नित्यतयाऽभिहितत्वादिति व्यभिचारः, समर्थना पुनर्वर्णात्मा शब्दः कृतको निजकारणभेदेन भिद्यमानत्वात् घटपटादिवत्, घटादिदृष्टान्तेन हि वर्णानां कृतकत्वं स्यापि-
तमिति भवत्ययं स्थापनाकर्ममिति, ‘पडुप्पन्नविणासि’ति प्रत्युत्पन्नस्य-तत्कालोत्पन्नवस्तुनो विनाशोऽभिधेयतया यत्रास्ति तत्प्रत्युत्पन्नविनाशीति, यथा केनापि वणिजा बुहित्रादिस्त्रीपरिवारशीलविनाशकार्यं तदासक्तिनिमित्तस्वगृहासभ्ररात्रागान्धर्विकगुणनिकायाः स्वगृहे कुलदेवतानिवेशनाद् गुणनिकाकाले तस्या देवताया अमृतः आतोद्यनादव्याजेन राजापराधपरिहारेण विनाशः कृतः, एवं गुरुणा शिष्यान् क्वचिद् वस्तुम्यध्युपपद्यमानानुपलभ्य तस्य तदासक्तिनिमित्तत्वमुपहन्तव्यमित्येवं प्रत्युत्पन्नविनाशनीयताज्ञापकत्वात् प्रत्युत्पन्नविनाशिज्ञातता गन्धर्विकाख्यानकस्यावगन्तव्येति, उक्तञ्च—
“होति पडुप्पन्नविणासणंमि गंधव्विया उदाहरणं । सीसोऽवि कत्थइ जई अज्जोवज्जेअ तो गुरुणा ॥ १ ॥ वारो यव्यो उवाएणं” इति, अथवा अकर्त्ताऽऽत्मा अमूर्त्तत्वादाकाशवदियुत्पन्ने आत्मनोऽकर्त्तृत्वापत्तिलक्षणे द्रव्येण तद्विनाशायोच्यते-कर्त्तृवात्मा कथञ्चिन्मूर्त्तत्वादेवदत्तवदिति । व्याख्यातमाहरणं, आहरणता चैतच्चेदानां देशेन दोषवत्तया बोधनयनभावादिति । अथाहरणतदेशो व्याख्यायते-स च चतुर्द्धा, तत्र अनुशासनमनुशास्तिः-सद्गुणोत्कीर्तनेनोपबृंहणं

१ संव्यभिचारं हेतुं सहसोत्पन्ना तमेवाच्येः उपबृंहयति सप्रसंगं सामर्थ्यं चात्मनो ज्ञात्वा ॥ १ ॥ २ भवति प्रत्युत्पन्नविनाशने गोपयित्वा
इत्यापि यदि अप्युपपद्येत तदा गुरुणोपायेन वारधितव्यः ॥

४ स्थानाः
उपदेशाः २
आहरण-
भेदाः
सू० ३२८

सा विधेयेति यत्रोपविश्यते साऽनुशास्तिः, यथा गुणधन्तोऽनुशासनीया भवन्ति, यथा साधुलोचनपतितरजःकणापन-
 यनेन लोकसम्भावितशीलकलङ्का तत्कालनायाराधितदेवताकृतप्रातिहार्या चालनीव्यवस्थापितोदकाच्छोटनोव्घाटितचं-
 यनेन लोकसम्भावितशीलकलङ्का तत्कालनायाराधितदेवताकृतप्रातिहार्या चालनीव्यवस्थापितोदकाच्छोटनोव्घाटितचं-
 पागोपुरत्रया सुभद्रा अहो शीलवतीति महाजनेनानुशासितेति, उक्तं च—“आहरणं तद्देशे चउहा अणुसङ्घि तह उवा-
 लंभो । पुच्छा निरसावयणं होइ सुभद्राऽणुसङ्घी ॥ १ ॥ साहुकारपुरोयं जह सा अणुसासिया पुरजणेणं । वेयावच्चा-
 ईसुवि एव जयंतेवबुहेज्जा ॥ २ ॥” इति, इह च तथाविधवैयावृत्त्यकरणादिनाप्युपनयः सम्भवति तत्त्यागेन च महाज-
 नानुशास्तिमात्रेणोपनयः कृत इत्याहरणतद्देशेति, एवमनभिमतांशोपनयनमुत्तरेष्वपि भावनीयमिति,
 तथा उपालम्भनं उपालम्भो-भङ्गन्तरेणानुशासनमेव स यत्राभिधीयते स उपालंभो यथा क्वचिदपराधवृत्तयो विनेया
 उपालम्भनीयाः यथा महावीरसमवसरणे सविमानागतचन्द्रादित्योद्योतेन कालविभागमजानती मृगावतीनाम्नी साध्वी
 स्थिता ततस्तद्गमनेऽतिकालोऽयमिति सम्भ्रान्ता सह साध्वीभिरार्यचन्द्रनासमीपं गता तथा चोपालब्धा-अयुक्तमिदं
 भवादृशीनामुत्तमकुलजातानामिति, तथा पृच्छा-प्रश्नः किं कथं केन कृतमित्यादि सा यत्र विधेयतयोपदिश्यते सा
 पृच्छा, यथा प्रच्छनीया ज्ञानिनो निर्णयार्थिभिर्यथा भगवान् कोणिकेन पृष्टः, तथाहि-किल कोणिकः श्रेणिकराजपुत्रः
 श्रमणं भगवन्तं महावीरं पप्रच्छ, तद्यथा-भदन्त ! चक्रवर्तिनोऽपरित्यक्तकामा मृताः क्लोस्यन्ते?, भगवताऽभिहितं-

१ आहरणं तद्देशे चतुर्धा अनुशास्तिस्तयोपालंभः पृच्छा तिप्रावचनं भवति सुभद्रानुशास्ती ॥ १ ॥ साधुकारपूर्वकं यथा साऽनुशिक्षा पौरजनेन वेयाट-
 र्यादिष्वपि एवं यत्तमानानप्युपबृंहयेत् ॥ २ ॥

“संव्यभिचारं हेतुं सहसा वीचुं तमेव अन्नेहि । उवबूहइ सप्सरं सामर्थं चऽप्पणो णाउं ॥ १ ॥” ति, तद्यथा-अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, अथ वर्णात्मके शब्दे कृतकत्वं न विद्यते वर्णानां नित्यतयाऽभिहितत्वादिति व्यभिचारः, समर्थना पु-
नर्वर्णात्मा शब्दः कृतको निजकारणभेदेन भिद्यमानत्वात् घटपटादिवत्, घटादिदृष्टान्तेन हि वर्णानां कृतकत्वं स्यापि-
तमिति भवत्ययं स्थापनाकर्म्मिति, ‘पडुप्पन्नविणासि’ति प्रत्युत्पन्नस्य-तत्कालोत्पन्नवस्तुनो विनाशोऽभिधेयतया यत्रास्ति
तत्प्रत्युत्पन्नविनाशीति, यथा केनापि वणिजा दुहित्रादिस्त्रीपरिवारशीलविनाशकार्यं तदासक्तिनिमित्तस्वगृहासन्नराजगा-
न्धर्विकगुणनिकायाः स्वगृहे कुलदेवतानिवेशनाद् गुणनिकाकाले तस्या देवताया अमृतः आतोद्यनादव्याजेन राजाप-
राधपरिहारेण विनाशः कृतः, एवं गुरुणा शिष्यान् क्वचिद् वस्तुन्यधुपपद्यमानानुपलभ्य तस्य तदासक्तिनिमित्तत्वमु-
पहन्तव्यमित्येवं प्रत्युत्पन्नविनाशनीयताज्ञापकत्वात् प्रत्युत्पन्नविनाशिज्ञातता गन्धर्विकाख्यानकस्यावगन्तव्येति, उक्तञ्च
—“होति पडुप्पन्नविणासणंमि गंधवित्रया उदाहरणं । सीसोऽवि कथइ जई अज्जोवज्जेज तो गुरुणा ॥ १ ॥ वारे-
यव्वो उवाएणं” इति, अथवा अकर्त्ताऽऽत्मा अमूर्त्तत्वादाकाशवदियुसभे आत्मनोऽकर्त्तृत्वापत्तिलक्षणे दूषणे तद्विना-
शायोच्यते-कर्त्तृवात्मा कथञ्चिन्मूर्त्तत्वादेवदत्तवदिति । व्याख्यातमाहरणं, आहरणता चैतन्नेदानां देशेन दोषवसया बो-
पनयनाभावादिति । अथाहरणतदेशो व्याख्यायते-स च चतुर्द्धा, तत्र अनुशासनमनुशास्तिः-सद्गुणोत्कीर्त्तनेनोपबृंहणं

१ संव्यभिचारं हेतुं सहसोमत्वा तमेवान्यैः उपबृंहयति सप्रसंगं सामर्थ्यं चात्मनो ज्ञात्वा ॥ १ ॥ .३ भवति प्रत्युत्पन्नविनाशने गौर्धर्विकोदाहरणं शिष्योऽपि
कुत्रापि यदि अधुपपद्येत तदा गुरुणोपादेन वारधितव्यः ॥

४ स्थाना०
उद्देशः ३
आहरण-
भेदाः
सू० ३३८

॥ २५७ ॥

एतद्भावघटनाय पतनादन्यदुत्तरमाह—यानि पुनः पातयित्वा खादति नयति वा तानि किं भवन्ति?, न कि-
 श्चिदित्यर्थोऽयमपि ज्ञापकतया ज्ञातमुरुः, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेपः, तथाहि—न जलस्थलपतितानि पत्राणि जलच-
 रादिसत्त्वाः सम्भवन्ति, मनुष्याद्याश्रितानीव, अयमभिप्रायो यथा—जलाद्याश्रितत्वात् जलचरादितया तानि सम्पद्यन्ते
 तथा मनुष्याद्याश्रिततया मनुष्यादिभवयूकादितयाऽपि सम्पद्यन्ताम्, आश्रितत्वस्याविशेषात्, न च तानि तथाऽभ्युप-
 गम्यन्त इति जलादिगतानामपि जलचरत्वाद्यसम्भव इति, तथा 'पडिनिभे'ति यत्रोपन्यासोपनये वादिनोपन्यस्तव-

सप्तमनरकपृथिव्यां, ततोऽसौ बभाण-अहं क्वोसत्स्ये?, स्वामिनोक्तं-पृथ्यां, स उवाच-अहं किं न सप्तम्यां?, न्यामिना जगदे-सप्तम्यां चक्रवर्त्तिनो यान्ति, ततोऽसावभिदधौ-किमहं न चक्रवर्त्ती?, यतो ममापि हस्त्यादिकं ततममानमन्त्रि, स्वामिना प्रत्यूचे-तव रत्ननिधयो न सन्ति, ततोऽसौ कृत्रिमाणि रत्नानि कृत्वा भरतक्षेत्रमापनप्रवृत्तः कृतमालिक्यक्षेण गुहाद्वारे व्यापादितः पृष्ठीं गत इति । तथा 'निस्सावयणे'ति निश्रया वचनं निश्रावचनम्, अयमर्थः-रुगपि सुशिष्यमालम्ब्य यदन्यप्रबोधार्थं वचनं तन्निश्रावचनं तद्यत्र विधेयतयोच्यते तदाहरणं निश्रावचनं, यथा जगद्गान् विनेयान् मारुवसम्पन्नमन्यमालम्ब्य किञ्चिद् ब्रूयात्, गौतममाश्रित्य भगवानिवेति, तथाहि-किल गौतमं तापसादिप्रप्रन्तितानां केवलोत्पावनुत्पन्नकेवलत्वेनाधृतिमन्तं चिरसंश्लिष्टोऽसि गौतम ! चिरपरिचितोऽसि गौतम ! मा त्वमधृतिं कार्या-रित्यादिना वचनसन्दोहेनानुशासयता अन्येऽप्यनुशासिताः, तदनुशासनार्थं द्रुमपत्रकाध्ययनं च प्रणिन्ये इति, उक्तं च-
 "पुच्छाए खलु निस्सावयणंमि गोयंमस्सामि" [पुच्छायां कोणिकः खलु निश्रावचने गौतमस्वामी] इति ॥ व्याख्यातं तदशोदाहरणम्, तदशोदाहरणमथ व्याख्यायते, तच्च चतुर्द्धा, तत्र 'अहम्मजुत्ते'ति यदुदाहरणं कस्यचिदर्थस्य साप-
 नायोपादीयते केवलं पापाभिधानस्वरूपं येन चोक्तेन प्रतिपाद्यस्याधर्मबुद्धिरुपजन्यते तदधर्मयुक्तं, तद्यथा-उपायेन का-
 र्याणि कुर्यात् कोलिकनलदामवत्, तथाहि-पुत्रखादकमत्कोटकमार्गेणोपलब्धविलयासानामशेषमत्कोटकानां तस्यजलस्य
 त्रिले प्रक्षेपणतो मारणदर्शनेन रञ्जितचित्तचाणक्यावस्थापितेन चौरग्राहनलदामाभिधानकुविन्देन चौर्यसहकारितालक्षणे-
 पायेन विश्वासिता मिलिताश्चौरा विषमिश्रभोजनदानतः सर्वे व्यापादिता इति, आहरणतद्दोषता चास्याधर्मयुक्तत्वात् तथा-

३ न्याना
 उदेनः ३
 ग्राहरण-
 भेदाः
 मू० ३३८

॥ २५८ ॥

विधश्रोतुरधर्मबुद्धिजनकत्वाच्चेति, अत एव नैवविधमुदाहर्त्तव्यं यतिनेति, 'पडिलोमे'ति प्रतिकूलं यत्र प्रातिकूल्यमुपदि-
श्यते यथा शठं प्रति शठत्वं कुर्यात्, यथा चण्डप्रद्योते तदपहरणार्थं तदपहृताभयकुमारश्चकारेति, तद्दोषता चास्य
श्रोतुः परापकारकरणनिपुणबुद्धिजनकत्वात्, अथवा घृष्टप्रतिवादिना द्वावेव राशौ जीवश्चाजीवश्चेत्युक्ते तत्प्रतिघातार्थं कं-
श्चिदाह-वृतीयोऽप्यस्ति नोजीवाख्यो गृहकोलिकादिच्छिन्नपुच्छवदिति, अस्यापि तद्दोषताऽपसिद्धान्ताभिधानादिति, 'अ-
त्तोवणीए'त्ति आत्मैवोपनीतः-तथानिर्वेदितो नियोजितो यस्मिंस्तत्तथा, येन ज्ञातेन परमतदूपणयोपात्तेनात्ममतमेव दु-
ष्टतयोपनीयते यथा पिङ्गलेनात्मा तदात्मोपनीतं, तथाहि-कथमिदं तडागमभेदं भविष्यतीत राज्ञा पृष्टः पिङ्गलाभिधानः
स्थपातरवोचत्-भेदस्थाने कपिलादिगुणे पुरुषे निखाते सतीति, अमाल्येन तु स एव तत्र तद्गुणत्वान्निखात इति तेना-
त्मैव नियुक्तः, स्ववचनदोषात्, तदेवंविधमात्मोपनीतमिति, अत्रोदाहरणं यथा सर्वे सत्त्वा न हन्तव्या इत्यस्य पक्षस्य
दूपणाय कश्चिदाह-अन्यधर्मस्थिता हन्तव्या विष्णुनेव दानवा इत्येवंवादिना आत्मा हन्तव्यतयोपनीतो धर्मान्तर-
स्थितपुरुषाणामात्, तद्दोषता तु प्रतीतैवास्येते, 'दुरुवणीए'त्ति दुष्टमुपनीतं-निगमितं योजितमस्मिन्निते दुरुपनीतं
परित्राजकवाक्यवद्, यथा ह किंल कश्चित् परित्राजको जालव्यग्रकरो मत्स्यवन्धाय चलितः, केनचिद् धूर्त्तेन किञ्चिद्दु-
कस्तेन च तस्योत्तरमसङ्गतं दत्तम्, अत्र च वृत्तं—“कन्थाऽऽचार्याऽधना ते ननु शफरवधे जालमश्रासि मत्स्यांस्तेभे
मद्योपदेशान् पिवासे ननु? युतो वेश्यया यासि वेश्याम्?। दत्त्वाऽरीणा गलेऽहि क नु तव रिपवो? येषु सन्धि छिनद्भि,
चौरस्त्वं? द्यूतहेतोः कितव इत कथं? येन दासीसुतोऽस्मि ॥ १ ॥” इत्येवं प्रकृतसाध्यानुपयोगि स्वमतदूपणावहं वा

यत्तद्दार्ष्टान्तिकेन सह साधर्म्याभावाद् दुरुपनीतमिति, यथा नित्यः शब्दो घटवद्, इह घटे नित्यत्वं नारत्येवेति कुन-
 स्तरसाधर्म्याच्छब्दस्य नित्यत्वमस्तु?, अपि त्वनित्यत्वात् घटस्य तरसाधर्म्याच्छब्दस्यानित्यत्वमेवानभिमतं सिध्यतीति मा-
 ध्यानुपयोगीदमुदाहरणम्, तथा सन्तानोच्छेदो मोक्षो दीपस्येवेत्यभ्युपगमे दीपदृष्टान्तादनादिमतोऽपि मन्तानस्याव-
 दन्त्यक्षेणस्यावस्तुत्वम् अवस्तुत्वजनकत्वात् उत्तरक्षणाजनकत्वात्, तत्त्वे चार्धक्रियाकारित्वलक्षणमत्त्याभावा-
 अथ क्षणान्तरानारम्भेऽपि पूर्वक्षणस्यापि तत एव पूर्वतरस्यापीत्येवं समस्तस्यापि सन्तानस्यावस्तुत्वम्,
 भावपर्यायपरम्परापि योगिज्ञानं स्वविषयमुत्पादयतीति वस्तुत्वं स्वीकुर्यात्, तत्र क्षणान्तरानारम्भे वस्तुत्वमित्यतो
 भवति दीपज्ञातं स्वमतद्रूपणावहमिति, अथवा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवदिति वक्तव्ये सम्प्रमादनित्यो घटः
 कृतकत्वाच्छब्दवदिति वदतो दुरुपनीतं विपर्ययोपनयनादिति, अत्र गाथाः—“पृढं अहम्मजुत्तं पडिलोमं अत्तणो उय-
 इति “अत्तउवन्नासंमि य तलायभेयंमि पिंगलो थवई । अणिसिगणेहणभिच्छुग दुरुवणीए उदाहरणं ॥ १ ॥” इति, उक्त
 आहरणतद्दीपोऽधुनोपन्यासोपनय उच्यते, स च चतुर्द्धा, तत्र ‘तव्वत्थुए’सि तदेव-परोपन्यस्तसाधनं वस्त्विति-उत्त-

१ प्रथममधर्मयुक्तं प्रतिलोम, आत्मन उपन्यासः दुरुपनीतं च चतुर्थमधर्मयुक्ते नलदामः ॥ १ ॥ प्रतिलोमि यथाऽभयः प्रयोतं हरति अपहृतः यन् ॥
 आत्मोपन्यासे च तडाकभेदे पिंगलः स्थपतिः अनिमेषप्राहकभिर्दुरुपनीते उदाहरणं ॥ १ ॥

४ स्याना०
 उद्वेगः ३
 आहरण-
 भेदाः
 मू० ३३८

रभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तद्वस्तुकोऽथवा तदेव-परोपन्यस्तं वस्तु तद्वस्तु तदेव तद्वस्तुकं तद्युक्त उपन्यासो-
 पनयोऽपि तद्वस्तुक इत्युच्यते एवमुत्तरत्रापि, यथा कश्चिदाह-समुद्रतटे महान् वृक्षोऽस्ति, तच्छाखा जलस्थलयोरुपरि
 स्थिताः, तस्यत्राणि च यानि जले निपतन्ति तानि जलचरा जीवा भवन्ति यानि च स्थले निपतन्ति तानि स्थलचरा
 इति, अन्यस्तदुपन्यस्तमेव तरुपत्रपतनवस्तु गृहीत्वा तदुक्तं विघटयति, यदुत-यानि पुनर्मध्ये तेषां का वात्तैत्येतदुपप-
 त्तिमात्रमुत्तरभूतं तद्वस्तुक उपन्यासोपनयो, ज्ञातत्वं चास्य ज्ञातनिमित्तत्वात्, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेतत्, तथा
 हि एवं प्रयोगोऽस्य-जलस्थलपतितपत्राणि न जलचरादिसत्त्वाः सम्भवन्ति, जलस्थलमध्यपतितपत्रवत्, तन्मध्यपति-
 तपत्राणां हि जलस्थलपतितपत्रजलचरत्वादिप्राप्तिवदुभयरूपप्रसङ्गो, न चोभयरूपाः सत्त्वा अभ्युपगता इति, अथवा
 नित्यो जीवः अमूर्त्तत्वादाकाशवदित्युक्ते आह-अनित्य एवास्तु अमूर्त्तत्वात् कर्मवदिति । तथा 'तयन्नवत्थुए'त्ति त-
 स्मात्-परोपन्यस्ताद् वस्तुनोऽन्यदुत्तरभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तदन्यवस्तुको यथा जले पतितानि जलचरा
 इत्युक्ते एतद्विघटनाय पतनादन्यदुत्तरमाह-यानि पुनः पातयित्वा खादति नयति वा तानि किं भवन्ति?, न कि-
 ञ्चिदित्यर्थोऽयमपि ज्ञापकतया ज्ञातमुक्तः, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेव, तथाहि-न जलस्थलपतितानि पत्राणि जलच-
 रादिसत्त्वाः सम्भवन्ति, मनुष्याद्याश्रितानीव, अयमभिप्रायो यथा-जलाद्याश्रितत्वात् जलचरादितया तानि सम्पद्यन्ते
 तथा मनुष्याद्याश्रिततया मनुष्यादिभययूकादितयाऽपि सम्पद्यन्ताम्, आश्रितत्वस्याविशेषात्, न च तानि तथाऽभ्युप-
 गम्यन्त इति जलादिगतानामपि जलचरत्वाद्यसम्भव इति, तथा 'पडिनिभे'त्ति यत्रोपन्यासोपनये वादिनोपन्यस्तव-

यत्तदार्थान्तिकेन सह साधर्म्याभावाद् दुरुपनीतमिति, यथा नित्यः शब्दो घटवद्, इह घटे नित्यत्वं नास्त्येवेति कुन-
स्तसाधर्म्याच्छब्दस्य नित्यत्वमस्तु?, अपि त्वनित्यत्वात् घटस्य तत्साधर्म्याच्छब्दस्यानित्यत्वमेधानभिमतं सिध्यतीति ना-
ध्यानुपयोगीदमुदाहरणम्, तथा सन्तानोच्छेदो मोक्षो दीपस्येवेत्यभ्युपगमे दीपदृष्टान्तादनादिमतोऽपि सन्तानस्या-
स्तुता प्रतीयते, तथाहि-दीपस्यात्मनश्च सन्तानोच्छेद उत्तरक्षणजनकत्वात्, तस्यै चार्थक्रियाकारित्वलक्षणमस्याभावा-
दन्यक्षणस्यावस्तुत्वम् अवस्तुत्वजनकत्वात् पूर्वक्षणस्यापि तत् एव पूर्वतरस्यापीत्येवं समस्तस्यापि सन्तानस्यावस्तुत्वम्,
अथ क्षणान्तरानारम्भेऽपि स्वगोचरज्ञानजननलक्षणार्थक्रियाकारित्वादन्त्यक्षणो वस्तु भविष्यति, नैवम्, एवं हि भूत-
भाविपर्यायपरम्परापि योगिज्ञानं स्वविषयमुत्पादयतीति वस्तुत्वं स्वीकुर्यात्, तत्र क्षणान्तरानारम्भे वस्तुत्वमित्यतो
भवति दीपज्ञातं स्वमतदूषणावहमिति, अथवा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवदिति वक्तव्ये सम्प्रमादनित्यो घटः
कृतकत्वाच्छब्दवदिति वदतो दुरुपनीतं विपर्ययोपनयनादिति, अत्र गाथाः—“पदमं अहम्मजुतं पडिलोमं अत्तणो उव-
न्नासो । दुरुवणियं च चउत्थं अहम्मजुतंमि नलदामो ॥ १ ॥ पडिलोमे जह अभओ पज्जोयं हरइ अयहिओ संतो”
इति “अत्तउवन्नासंमि य तलायभेयंमि पिंगलो थवई । अणिसिगेण्हणभिच्छुग दुरुयणीए उदाहरणं ॥ १ ॥” इति, उक्त
आहरणतद्वैपोऽधुनोपन्यासोपनय उच्यते, स च चतुर्द्धा, तत्र ‘तव्वत्थुए’ति तदेव-परोपन्यस्तसाधनं वस्तिवति-उक्त-

१ प्रथममधर्मयुक्तं प्रतिलोम धात्मन उपन्यासः दुरुपनीतं च चतुर्थमधर्मयुक्ते नलदामः ॥ १ ॥ प्रतिलोमि यथाऽभयः प्रयोतं हरति अपहरतः सन् ॥
आत्मोपन्यासे च तडाकभेदे पिंगलः स्थपतिः अणिसिगेण्हणभिच्छुगुरूपनीते उदाहरणं ॥ १ ॥

४ स्याना०
इदं ३
आहरण-
भेदाः
सू० २३८

॥ २५९ ॥

रभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तद्वस्तुकोऽथवा तदेव-परोपन्यस्तं वस्तु तद्वस्तु तदेव तद्वस्तुकं तद्युक्त उपन्यासो-
 पनयोऽपि तद्वस्तुक इत्युच्यते एवमुत्तरत्रापि, यथा कश्चिदाह-समुद्रतटे महान् वृक्षोऽस्ति, तच्छाखां जलस्थलयोरुपरि
 स्थिताः, तत्रात्राणि च यानि जले निपतन्ति तानि जलचरा जीवा भवन्ति यानि च स्थले निपतन्ति तानि स्थलचरा
 इति, अन्यस्तदुपन्यस्तमेव तरुपत्रपतनवस्तु गृहीत्वा तदुक्तं विघटयति, यदुत-यानि पुनर्मध्ये तेषां का वार्त्तयेतदुप-
 त्तिमात्रमुत्तरभूतं तद्वस्तुक उपन्यासोपनयो, ज्ञातत्वं चास्य ज्ञातनिमित्तत्वात्, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेतत्, तथा
 हि एवं प्रयोगोऽस्य-जलस्थलपतितपत्राणि न जलचरादिसत्त्वाः सम्भवन्ति, जलस्थलमध्यपतितपत्रवत्, तन्मध्यपति-
 तपत्राणां हि जलस्थलपतितपत्रजलचरत्वादिप्राप्तिवदुभयरूपप्रसङ्गो, न चोभयरूपाः सत्त्वा अभ्युपगता इति, अथवा
 नित्यो जीवः अमूर्त्तत्वादाकाशवदित्युक्ते आह-अनित्य एवास्तु अमूर्त्तत्वात् कर्मवदिति । तथा 'तयन्नवत्थुए'त्ति त-
 स्मात्-परोपन्यस्ताद् वस्तुनोऽन्यदुत्तरभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तदन्यवस्तुको यथा जले पतितानि जलचरा
 इत्युक्ते एतद्विघटनाय पतनादन्यदुत्तरमाह-यानि पुनः पातयित्वा खादति नयति वा तानि किं भवन्ति?, न कि-
 ञ्चिदित्यर्थोऽयमपि ज्ञापकतया ज्ञातमुक्तः, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेपः, तथाहि-न जलस्थलपतितानि पत्राणि जलच-
 रादिसत्त्वाः सम्भवन्ति, मनुष्याद्याश्रितानीव, अयमभिप्रायो यथा-जलाद्याश्रितत्वात् जलचरादितया तानि सम्पद्यन्ते
 तथा मनुष्याद्याश्रिततया मनुष्यादिभवयूक्तादितयाऽपि सम्पद्यन्ताम्, आश्रितत्वस्याविशेषात्, न च तानि तथाऽभ्युप-
 गम्यन्त इति जलादिगतानामपि जलचरत्वाद्यसम्भव इति, तथा 'पडिनिभे'त्ति यत्रोपन्यासोपनये वादिनोपन्यस्तव-

स्तुनः सदृशं वस्तुत्तरदानायोपनीयते स प्रतिनिभो यथा कोऽपि प्रतिजानीने यदुत-यो मामपूर्वं श्राययति तस्मै लक्ष-
 मूल्यमिदं कटोरकं ददामीति, स च श्रावितोऽपि तन्नापूर्वमिति प्रतिपद्यते, तत एकेन सिद्धपुत्रेणोक्तम्—“तुम्ह पिपा
 मञ्जु पिउणो, धारेइ अणूणयं सयसहरसं । जइ सुयपुव्वं दिज्जउ अह न सुयं खोरयं देहि ॥ १ ॥” इति, प्रतिनिभता
 चास्य सर्वस्मिन्नप्युक्ते श्रुतपूर्वमेवेदं ममेत्येवमसत्यं वचो द्रुवाणस्य परस्य निग्रहाय तव पिता मम पितुर्द्वारयति लक्षमि-
 त्येवंविधस्य द्विपाशरज्जुकल्पस्यासत्यस्यैव वचस उपन्यस्तत्वादिति, अस्य चोपपत्तिमात्ररूपस्याप्यर्थज्ञापकतया ज्ञातव्य-
 मुक्तमिति, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेव; तथाहि अत्रायं प्रयोगः—नारत्यश्रुतपूर्वं किञ्चित् श्लोकादि ममेत्येवमभिमा-
 नधनं ब्रूमो वयम्—अस्ति तवाश्रुतपूर्वं वचनं तव पिता मम पितुर्द्वारयत्यनूनं शतसहस्रमिति यथेति । तथा ‘हेउ’त्ति यत्रो-
 पन्यासोपनये पर्यनुयोगस्य हेतुरुत्तरतयाऽभिधीयते स हेतुरितं, यथा केनापि कश्चित् पर्यनुयुक्तः—अहो किं यथाः क्री-
 यन्ते त्वया?, स त्वाह—येन मुधेव न लभ्यन्ते इति, तथा कस्मात् ब्रह्मचर्यादिकृष्टमनुष्ठीयते?, यस्मादकृततपसां नरकादी-
 गुरुतरा वेदना भवतीति, इदमपि उपपत्तिमात्रमेव ज्ञातव्येनोक्तमर्थज्ञापकत्वादिति, अथवाऽयमपि यथारूढं ज्ञातमेव,
 तथाह्यस्यैवं प्रयोगः—कस्मात् त्वया प्रव्रज्या क्रियत इति पृष्टः सन् केनापि साधुराह—यतस्तां विना मोक्षो न भवति,
 एतत्समर्थनार्थैव साधुस्तमाह—भो यवग्राहिन्! किमिते त्वया यथाः क्रीयन्ते?, स त्वाह—येन मुधा न लभ्यन्ते, साधो-
 श्यायमभिप्रायो यथा—मुधालाभाभावात् तान् क्रीणासि त्वमेकान्—

१ तव पिता मम पिता

४ स्थाना०

उद्देशः ३

आहरण-

भेदाः

य० ३३८

बालाभस्य ऋणे हेतोः सतो दृष्टान्ततयोपन्यस्तत्वाद्धेतूपन्यासोपनयज्ञाततेति, इह च किञ्चिद्विशेषेणैवंविधा ज्ञातभेदाः
 सम्भवन्त्येऽपि किन्तु ते न विवक्षिताः अन्तर्भावो वा कथञ्चित् गुरुभिविंशितो न च तं वयं सम्यग् जानीम इति ।
 अथ ज्ञानान्तरं ज्ञातवद्धेतोः साध्यसिद्धयङ्गत्वात् तद्भेदान् हेतु इत्यादिना सूत्रत्रयेणाह-व्यक्तं चैतत्, नवरं हिनोति-
 गमयति ज्ञेयमिति हेतुः-अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणः, उक्तञ्च-“अन्यथाऽनुपपन्नत्वं, हेतुर्लक्षणमीरितम् । तदप्रसिद्धिसन्देह-
 विपर्ययसैस्तदाभता ॥ १ ॥” इति, प्रागुक्तञ्च हेतुः पर्यनुयुक्तस्योत्तररूपमुपपत्तिमात्रमयं तु साध्यं प्रत्यन्वयव्यतिरेकवान्
 तथाविधदृष्टान्तस्मृततद्भाव इति, स चैकलक्षणोऽपि किञ्चिद्विशेषोऽपि चतुर्द्धा, तत्र ‘जावपृ’त्ति यापयति-वादिनः कालया-
 पनां करोति, यथा काचिदसती एकैकरूपकेण एकैकमुष्टूलिण्डं दातव्यमिति दत्तशिक्षस्य पत्युस्तद्विक्रयार्थमुज्जयनीप्रैप-
 णोपायेन विटसेवायां कालयापनां कृतवतीति यापकः, उक्तञ्च-“उव्भामिया य महिला जावगहेडग्मि उट्टलिडाइं ॥”
 इति, इह वृद्धैर्व्याख्यातम्-प्रतिवादिनं ज्ञात्वा तथा तथा विशेषणवहुलो हेतुः कर्तव्यो यथा कालयापना भवति, ततो-
 ऽसौ नावगच्छति प्रकृतमिति, स चेदृशः सम्भाव्यते-सचेतना वायवः अपरप्रेरणे सति तियेगनियतत्वाभ्यां गतिम-
 त्वात् गोशरीरवदिति, अयं हि हेतुर्विशेषणवहुलतया परस्य दुरधिगमत्वात् वादिनः कालयापनां करोति, स्वरूपमस्या-
 नवबुद्ध्यमानो हि परो न झगित्येवानैकान्तिकत्वादिदूषणोद्भावनाय प्रवर्तितुं शक्नोति, अतो भवत्यस्माद् वादिनः काल-
 यापनेति, अथवा योऽप्रतीतव्याप्तिकतया व्याप्तिसाधकप्रमाणान्तरसव्यपेक्षत्वान्न झगित्येव साध्यप्रतीतिं करोति अपि तु
 कालक्षेपेणेत्यसौ साध्यप्रतीतिं प्रति कालयापनाकारित्वाद्यापकः, यथा क्षणिकं वस्त्विति पक्षे वीक्ष्यति हेतुः,

स्तुनः सहस्रं वस्तुत्तरदानायोपनीयते स प्रतिनिभो यथा कोऽपि प्रतिजानीने यदुत-यो मामपूर्वं श्रावयति तस्मै लक्ष-
मूल्यमिदं कटोरकं ददामीति, स च श्रावितोऽपि तन्नापूर्वमिति प्रतिपद्यते, तत एकेन सिद्धपुत्रेणोक्तम्—“तुङ्ग पिया
मङ्ग पिउणो, धारेइ अपूणयं सयसहस्रं । जइ सुयपुण्वं दिज्जअ अह न सुयं खोरयं देहि ॥ १ ॥” इति, प्रतिनिभता
चास्य सर्वस्मिन्नप्युक्ते श्रुतपूर्वमेवेदं ममेत्येवमसत्यं वचो नुवाणस्य परस्य निग्रहाय तव पिता मम पितुर्द्वारयति लक्षमि-
त्येवंविधस्य द्विपाशरज्जुकल्पस्यासत्यस्यैव वचस उपन्यस्तत्वादिति, अस्य चोपपत्तिमात्ररूपस्याप्यर्थज्ञापकतया ज्ञातत्व-
मुक्तमिति, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेव, तथाहि अत्रायं प्रयोगः—नास्त्यश्रुतपूर्वं किञ्चित् श्लोकादि ममेत्येवमभिमा-
नधनं ब्रूमो वयम्—अस्ति तवाश्रुतपूर्वं वचनं तव पिता मम पितुर्द्वारयत्यनूनं शतसहस्रमिति यथेति । तथा ‘हेउ’ति यत्रो-
पन्यासोपनये पर्यनुयोगस्य हेतुरुत्तरतयाऽभिधीयते स हेतुरिति, यथा केनापि कश्चित् पर्यनुयुक्तः—अहो किं यवाः क्री-
यन्ते त्वया?, स त्वाह—येन मुधेव न लभ्यन्ते इति, तथा कस्मात् ब्रह्मचर्यादिकष्टमनुष्ठीयते?, यस्मादकृततपसां नरकादौ
गुरुतरा वेदना भवतीति, इदमपि उपपत्तिमात्रमेव ज्ञातत्वेनोक्तमर्थज्ञापकत्वादिते, अथवाऽयमपि यथारूढं ज्ञातमेव,
तथाह्यस्यैवं प्रयोगः—कस्मात् त्वया प्रव्रज्या क्रियत इति पृष्टः सन् केनापि साधुराह—यतस्तां विना मोक्षो न भवति,
एतत्समर्थनायैव साधुस्तमाह—भो यवग्राहिन! किमिते त्वया यवाः क्रीयन्ते?, स त्वाह—येन मुधा न लभ्यन्ते, साधो-
श्रायमभिप्रायो यथा—मुधालाभाभावात् तान् क्रीणासि त्वमेवमहं तां विना तदभावात्तां करोमीति, इह च मुधा य-

१ तव पिता मम पितुर्धारात्यनूनं शतसहस्रं यदि श्रुतपूर्वं ददातु अथ न श्रुतं क्षौरकं देहि ॥ १ ॥

बालाभस्य ऋणे हेतोः सतो दृष्टान्ततयोपन्यस्तत्वाद्धेतूपन्यासोपनयज्ञाततेति, इह च किञ्चिद्विशेषेणैवविधा ज्ञातभेदाः सम्भवन्त्येतेषु किन्तु ते न विवक्षिताः अन्तर्भावो वा कथञ्चित् गुरुभिविषयितो न च तं वयं सम्यग् जानीम इति । अथ ज्ञातानंतरं ज्ञातवद्धेतोः साध्यसिद्ध्यङ्गत्वात् तद्भेदान् हेतु इत्यादिना सूत्रत्रयेणाह-व्यक्तं चैतत्, नवरं हिनोति-गमयति ज्ञेयमिति हेतुः-अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणः, उक्तञ्च-“अन्यथाऽनुपपन्नत्वं, हेतुर्लक्षणमीरितम् । तदप्रसिद्धिसन्देह-विपर्ययैस्तदाभता ॥ १ ॥” इति, प्रागुक्तञ्च हेतुः पर्यनुक्तस्योत्तररूपमुपपत्तिमात्रमयं तु साध्यं प्रत्यन्वयव्यतिरेकवान् तथाविधदृष्टान्तस्मृततद्भाव इति, स चैकलक्षणोऽपि किञ्चिद्विशेषाच्चतुर्द्धा, तत्र ‘जावए’ति यापयति-वादिनः कालयापनां करोति, यथा काचिदसती एकैकरूपकेण एकैकमुष्ट्रलिण्डं दातव्यमिति दत्तशिक्षस्य पत्युस्तद्विक्रयार्थमुज्जयनीप्रिपोपायेन विटसेवायां कालयापनां कृतवतीति यापकः, उक्तञ्च-“उब्भामिया य महिला जावगहेउम्मि उट्टलिंडाइ ॥” इति, इह वृद्धैर्व्याख्यातम्-प्रतिवादिनं ज्ञात्वा तथा तथा विशेषणवहुलो हेतुः कर्त्तव्यो यथा कालयापना भवति, ततोऽसौ नावगच्छति प्रकृतमिति, स चेदृशः सम्भाव्यते-सचेतना वायवः अपरप्रेरणे सति तियंगनियतत्वाभ्यां गतिमत्त्वात् गोशरीरवदिति, अयं हि हेतुर्विशेषणवहुलतया परस्य दुरधिगमत्वात् वादिनः कालयापनां करोति, स्वरूपमस्यानवबुद्ध्यमानो हि परो न झगित्येवानैकान्तिकत्वादिदूषणोद्भावनाय प्रवर्तितुं शक्नोति, अतो भवत्यस्माद् वादिनः कालयापनेति, अथवा योऽप्रतीतव्याप्तिकतया व्याप्तिसाधकप्रमाणान्तरसव्यपेक्षत्वान्न झगित्येव साध्यप्रतीतिं करोति अपि तु कालक्षेपेणेत्यसौ साध्यप्रतीतिं प्रति कालयापनाकारित्वाद्यापकः, यथा क्षणिकं वस्त्विति पक्षे चोद्धस्य सत्त्वादिति हेतुः,

नहि सत्त्वश्रवणादेव क्षणिकत्वं प्रत्येति पर इत्यतो वौद्धः सत्त्वं क्षणिकत्वेन व्याप्तमिति प्रसाधयितुमुपक्रमते, तथाहि-
 सत्त्वं नामार्थक्रियकारित्वमेव, अन्यथा वन्द्यासुतस्यापि सत्त्वप्रसङ्गः, अर्थक्रिया तु नित्यस्यैकरूपत्वात् क्रमेण नापि
 यौगपदेन क्षणान्तरे अकर्तृत्वप्रसङ्गादित्यतोऽर्थक्रियालक्षणं सत्त्वमक्षणिकाच्चिरत्मानं क्षणिक एवावतिष्ठत इत्येवं क्षेपेण
 साध्यसाधने कालयापनाकारित्वाद् यापकः सत्त्वलक्षणो हेतुरिति । तथा स्यापयति पक्षमक्षेपेण प्रसिद्धव्याप्तिरूत्वात्
 समर्थयति, यथा परिभ्राजकधूर्ते लोकमध्यभागे दत्तं बहुफलं भवति तथाहमेव जानामीति मायया प्रतिप्राममन्यान्वं
 लोकमध्यं प्ररूपयति सति तन्निग्रहाय कश्चित् श्रावको लोकमध्यस्यैकत्वात् कथं बहुषु ग्रामादिषु तत्सम्भव इत्येवंवि-
 धोपपत्त्या त्वद्विशितो भो लोकमध्यभागे न भवतीति पक्षं स्थापितवानिति स्थापको हेतुः, उक्तञ्च-“लोगसस मग्न-
 दिदि, अनयोश्च प्रतीतव्याधिकतया अकालक्षेपेण साध्यस्थापनात् स्यापकत्वमिति । तथा नित्यानित्यं वस्तु द्रव्यपर्यायतस्तथैव प्रतीयमानत्वा-
 शकटतित्तिरीग्राहकधूर्त्तवद् यः स व्यंसक इति, तथाहि-कश्चिदन्तराललक्षधमृततित्तिरीयुकेन शकटेन नगरं प्रविष्टः
 उक्तो धूर्त्तेन यथा-शकटतित्तिरी कथं लभ्यते?, स च किलायं शकटस्य सत्कां तित्तिरी यावत् इत्यभिप्रायादवोचत्-
 तर्प्यणालोडिकयेति, सक्त्वालोडनेन जलाद्यालोडितसक्तुभिरित्यर्थः, ततो धूर्त्तः साक्षिण आहृत्य सतित्तिरीकं सक्तु ज-
 प्राह, उक्त्वांश्च मदीयमेतद्, अनेनैव शकटतित्तिरीति दत्त्वात्, मया तु शकटसहिता तित्तिरी शकटतित्तिरीति गृही-
 तत्वादिति, ततो विषण्णः शाकटिक इति, अवोक्तम्-“सा सगडतित्तिरी वंसगंमि हेडंमि होइ णायब्बा ॥” इति, स चैवं

४ न्याना
 ३ वेनाः ३
 आहरण-
 भेदाः
 मू० ३३८

॥ २६१ ॥

-अस्ति जीवोऽस्ति घट इत्यभ्युपगमे जीवघटयोरस्तित्वमविशेषेण वर्त्तते ततस्तयोरेकत्वं प्राप्तमभिन्नशब्दविषयत्वादिति
 व्यंसको हेतुः, घटशब्दविषयघटस्वरूपवत्, अथास्तित्वं जीवादौ न वर्त्तते ततो जीवाद्यभावः स्यादस्तित्वाभावाद्दिति
 व्यंसकः प्रतिवादिनो व्यामोहकत्वादिति, तथा 'लूसए'त्ति लूपयति-मुष्णाति व्यंसकापादितमनिष्टमिति लूपको हेतुः,
 स एव शाकटिको, यथा-धूर्त्तान्तरशिक्षितेन हि शाकटिकेन तेन याचितोऽसौ धूर्त्तं तर्हि देहि मे तर्पणालोडिकामिति,
 ततो धूर्त्तेनोक्ता स्वभार्या-देह्यसै सत्कूनालोड्येति, ताञ्च तथा कुर्वन्तीं तद्भार्यां गृहीत्वाऽसौ प्रस्थितोऽवादीच्च धूर्त्त-
 मभि-मदीयेयं तर्पणमिति सत्कूनालोडयतीति तर्पणालोडिकेति भवतैव दत्तत्वादिति, स चायं यदि जीवघटयोरस्ति-
 त्ववृत्त्या एकत्वं सम्भावयसि तदा सर्वभावानामेकत्वं स्यात्, सर्वेष्वप्यस्तित्ववृत्तेरविशेषात्, न चैवमिति, इहास्तित्व-
 वृत्तेरविशेषादित्ययं लूपको जीवघटयोरेकत्वापादनलक्षणस्याभावापत्तिलक्षणस्य वाऽनिष्टस्य परापादितस्यानेन लूपितत्वा-
 दिति, अथवेति हेतोः प्रकारान्तरताद्योतको विकल्पार्थो हिनोति-गमयति प्रमेयमर्थं स वा हीयते-अधिगम्यते अने-
 नेति हेतुः-प्रमेयस्य प्रमितौ कारणं प्रमाणमित्यर्थः, स चतुर्विधः स्वरूपादिभेदात्, तत्र 'पञ्चकत्वे'त्ति अश्नाति अश्रुते-
 व्याप्त्यर्थानित्यक्षः-आत्मा तं प्रति यद्दर्त्तते ज्ञानं तत्प्रत्यक्षं निश्चयतोऽवधिमनःपर्यायकेवलानि, अक्षाणि वेन्द्रियाणि
 प्रति यत्प्रत्यक्षं व्यवहारतस्तच्चक्षुरादिप्रभवमिति, लक्षणमिदमस्य-“अपरोक्षतयाऽर्थस्य, ग्राहकं ज्ञानमीदृशम् । प्रत्य-
 क्षमितरत् ज्ञेयं, परोक्षं ग्रहणेक्षया ॥ १ ॥” ग्रहणापेक्षेयति भावः, अन्विति-लिङ्गदर्शनसम्बन्धानुस्मरणयोः पश्चान्मानं
 -ज्ञानमनुमानम्, एतल्लक्षणमिदम्-“साध्याविनाभुवो लिङ्गात्, साध्यनिश्चायकं स्मृतम् । अनुमानं तदभ्रान्तं, प्रमा-

नहि सत्त्वश्रवणादेव क्षणिकत्वं प्रत्येति पर इत्यतो वीद्धः सत्त्वं क्षणिकत्वेन व्याप्तमिति प्रसापयितुमुपक्रमते, नयादि-
 सत्त्वं नामार्थक्रियकारित्वमेव, अन्यथा वन्द्यासुतस्यापि सत्त्वप्रसङ्गः, अर्थक्रिया तु नित्यस्यैकरूपध्यान क्रमेण नापि
 यौगपद्येन क्षणान्तरे अकर्तृत्वप्रसङ्गादित्यतोऽर्थक्रियालक्षणं सत्त्वमक्षणिकाद्रियर्त्तमानं क्षणिक एवागतिष्ठत इत्येवं क्षेपेण
 साध्यसाधने कालयापनाकारित्वाद् यापकः सत्त्वलक्षणो हेतुरिति । तथा स्यापयति पक्षमक्षेपेण प्रसिद्धव्याप्तिरुत्वात्
 समर्थयति, यथा परिव्राजकधूर्ते लोकमध्यभागे दत्तं बहुफलं भवति तद्याहमेव जानामीति मायया प्रतिग्राममन्यान्व्यं
 लोकमध्यं प्ररूपयति सति तन्निग्रहाय कश्चित् श्रावको लोकमध्यस्यैकत्वात् कथं बहुषु ग्रामादिषु तत्सम्भव इत्येवंवि-
 धोपपत्त्या त्वदृशितो भो लोकमध्यभागो न भवतीति पक्षं स्थापितवानिति स्थापको हेतुः, उक्तयः—“लोगस्त मःस-
 जाण थावगहेऊ उदाहरणं” इति, स चायं-अग्नित्र धूमात्, तथा नित्यानित्यं वस्तु द्रव्यपर्यायतस्तथैव प्रतीयमानत्वा-
 दिति, अनयोश्च प्रतीतव्याप्तिकतया अकालक्षेपेण साध्यस्थापनात् स्थापकत्वमिति । तथा व्यंसयति-परं व्यामोहयति
 शकटतित्तिरीग्राहकधूर्त्तवद् यः स व्यंसक इति, तथाहि-कश्चिदन्तराललब्धमृततित्तिरीयुक्तेन शकटेन नगरं प्रविष्टः
 उक्तो धूर्त्तेन यथा-शकटतित्तिरी कथं लभ्यते?, स च किलायं शकटस्य सत्कां तित्तिरीं याषत इत्यभिप्रायादयोषत्-
 तर्पणालोडिकयेति, सक्त्वालोडनेन जलाद्यालोडितसकुभिरित्यर्थः, ततो धूर्त्तः साक्षिण आहृत्य सतित्तिरीकं शकट ज-
 ग्राह, उक्त्वांश्च मदीयमेतद्, अनेनैव शकटतित्तिरीति दत्तत्वात्, मया तु शकटसहिता तित्तिरी शकटतित्तिरीति गृही-
 तत्वादिति, ततो विषण्णः शकटिक इति, अत्रोक्तम्—“सा सगडतित्तिरी वंसगंमि हेडंमि होइ णायञ्चा ॥” इति, स चैवं

४ श्याना
 उद्देशः ३
 आहरण-
 भेदाः
 सू० ३३८

॥ २६१ ॥

रुद्धोपलम्भानुमानम् कारणविरुद्धकार्योपलम्भानुमानं च द्वितीयभङ्गकेनाभिहितं २ तथा छत्रादेरग्रेयो नास्तित्वादस्ति क्वचित्कालादिविशेषे आतपः शीतस्पर्शो वा पूर्वोपलब्धप्रदेश इवेत्यादिकं विरुद्धकारणानुपलम्भानुमानं विरुद्धानुपलम्भानुमानञ्च तृतीयभङ्गकेनोपात्तं ३ तथा दर्शनसामग्र्यां सत्यां घटोपलम्भस्य नास्तित्यान्नास्तीह घटो विवक्षितप्रदेशवदित्यादि स्वभावानुपलब्ध्यनुमानं तथा धूमस्य नास्तित्वान्नास्त्यविकलो धूमकारणकलापः प्रदेशान्तरवदित्यादि कार्यानुपलब्ध्यनुमानम्, तथा वृक्षनास्तित्वात् शिशया नास्तीत्यादि व्यापकानुपलम्भानुमानं तथाऽग्रेर्नास्तित्वाद्भूमौ नास्तीत्यादि कारणानुपलम्भानुमानञ्च चतुर्थभङ्गकेनावरुद्धमिति, न च वाच्यं न जैनप्रक्रियेयं, सर्वत्र जैनाभिमतान्वथानुपपन्नत्वरूपस्य हेतुलक्षणस्य विद्यमानत्वादिति ४ । अनन्तरं हेतुशब्देन ज्ञानविशेष उक्तस्तदधिकाराद् ज्ञानविशेषनिरूपणायह—

चउच्चिह्वे संखणे पं० तं०—पडिकम् १ ववहारे २ रजू ३ रासी ४ । अहोलोगे णं चत्तारि अंधगारं करेति, तं०
 —नरगा णेरइया पावाइं कम्माइं असुभा योगगला १, तिरियलोगे णं चत्तारि उच्चोत्तं करेति, तं०—चंदा सूरा मणि जोती २, उड्डुलोगे णं चत्तारि उच्चोत्तं करेति, तं०—देवा १ देवीओ २ विमाणा ३ आभरणा ४, ३ (सू० ३३८) ॥
 चउट्टाणस्स ततिओ उदेसतो समत्तो ॥

‘चउच्चिह्वे’ इत्यादि, सङ्ख्यायते—गण्यते अनेनेति सङ्ख्यानं गणितमित्यर्थः, तत्र परिकर्म सङ्कलनादिकं पाटीप्रसिद्धं, एवं व्यवहारोऽपि मिश्रकव्यवहारादिरनेकधा, रञ्जुरिति क्षेत्रगणितं रञ्जुगणितं क्षेत्रगणितमित्यर्थः, राशिरिति त्रैराशिकपञ्चराशिकादीति ।

णत्वात् समक्षवद् ॥ १ ॥” इति, एतच्च साध्याविनाश्रुतेहेतुजन्यत्वेनाप्युपचाराद्धेतुरिति, तथा उपमानमुपमा र्थयोग्यं
 अनेन गवयेन सहशोडसौ गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपं, उक्तञ्च—“गां दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवयं वीक्षते यदा । भूयो-
 ऽवयवसामान्यभाजं वर्चुलकण्ठकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थायां, यद्विज्ञानं प्रवर्त्तते । पशुर्नेतेन तुल्योऽमी, गोपिण्ड
 इति सोपमा ॥ २ ॥” इति, अथवा श्रुतातिदेशवाक्यस्य समानार्थोपलम्भने संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानमुपमानमुच्यते इति,
 आगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः-आप्तवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः, उक्तञ्च—“दृष्टेष्टाव्याहृताः या-
 क्मात्सरमार्थाभिधायिनः । तत्त्वग्राहितयोत्सन्नं, मानं शाब्दं प्रकीर्त्तितम् ॥ १ ॥ आसोपज्ञमनुलक्ष्यमदृष्टेष्टिरोधकम् ।
 तत्त्वोपदेशकृत् सार्धं, शाखं कापथघट्टनम् ॥ १ ॥” इति । इहान्यथाऽनुपपन्नत्वलक्षणहेतुजन्यत्वादानुमानमेव कार्ये
 कारणोपचाराद्धेतुः, स च चतुर्विधः, चतुर्भङ्गीरूपत्वात्, तत्र अस्ति-विद्यते तदिति-लिङ्गभूतं धूमादिवस्तु इतिकृत्वा
 अस्ति सः-अग्न्यादिकः साध्योऽर्थ इत्येव हेतुरिति अनुमानं, तथा अस्ति तदग्न्यादिकं वस्तुतो नास्त्यसौ तद्विरुद्धः शी-
 तादिरर्थ इत्येवमपि हेतुरनुमानमिति, तथा नास्ति तदग्न्यादिकमतः शीतकालेऽस्ति स शीतादिरर्थ इत्येवमपि हेतुरनु-
 मानमिति, तथा नास्ति तद्वृक्षत्वादिकमिति नास्ति शिशपात्वादिकोऽर्थ इत्यपि हेतुरनुमानमिति, इह च शब्दे कृतकत्वस्या-
 स्तित्वादस्त्यनित्यत्वं घटवत्तथा धूमस्यास्तित्वादिहास्त्यग्निर्महानस इवेत्यादिकं स्वभावानुमानं कार्यानुमानञ्च प्रथमभङ्ग-
 केन सूचितम् १, तथा अग्नेरास्तित्वाद्धूमास्तित्वाद्वा नास्ति शीतस्पर्श इत्यादि विरुद्धोपलम्भानुमानं विरुद्धकार्योपलम्भानु-
 मानञ्च, तथाऽग्नेर्धूमस्य वाऽस्तित्वान्नास्ति शीतस्पर्शजनितदन्तवीणांरोमहर्षादिः पुरुषविकारो महानसबदित्यादि कारणबि-

४ स्थाना०
 ३ रेखाः ३
 ३ आहरण-
 भेदाः
 यु० ३३८

॥ २१२ ॥

रुद्धोपलम्भानुमानम् कारणविरुद्धकार्योपलम्भानुमानं च द्वितीयभङ्गकेनाभिहितं २ तथा छत्रादेशेर्वा नास्तित्वादस्ति क्वचित्कालादिविशेषे आतपः शीतस्पर्शो वा पूर्वोपलब्धप्रदेश इवेत्यादिकं विरुद्धकारणानुपलम्भानुमानं विरुद्धानुपलम्भानुमानञ्च तृतीयभङ्गकेनोपात्तं ३ तथा द्र्शनसामग्र्यां सत्यां घटोपलम्भस्य नास्तित्वान्नास्तीह घटो विवक्षितप्रदेशवदित्यादि स्वभावानुपलब्ध्यनुमानं तथा धूमस्य नास्तित्वान्नास्त्यविकलो धूमकारणकलापः प्रदेशान्तरवदित्यादि कार्यानुपलब्ध्यनुमानम्, तथा वृक्षनास्तित्वात् शिशपा नास्तीत्यादि व्यापकानुपलम्भानुमानं तथाऽग्नेर्नास्तित्वाद्भूमौ नास्तीत्यादि कारणानुपलम्भानुमानञ्च चतुर्थभङ्गकेनावरुद्धमिति, न च वाच्यं न जैनप्रक्रियेयं, सर्वत्र जैनाभिमतान्यथानुपपन्नत्वरूपस्य हेतुलक्षणस्य विद्यमानत्वादिति ४ । अनन्तरं हेतुशब्देन ज्ञानविशेष उक्तस्तदधिकाराद् ज्ञानविशेषनिरूप-

णायह—

चउन्विहे संखाणे पं० तं०—पडिकम्मं १ ववहारे २ रज्जू ३ रासी ४ । अहोलोगे णं चत्तारि अंधगारं करेति, तं०
 —नरगा णेरइया पावाइं कम्माइं असुभा पोगला १, तिरियलोगे णं चत्तारि उज्जोतं करेति, तं०—चंदा सूरा मणि
 जोती २, उडुल्लोगे णं चत्तारि उज्जोतं करेति, तं०—देवा १ देवीओ २ विमाणा ३ आभरणा ४, ३ (सू० ३३८) ॥

चउट्टाणस्स तत्तिओ उदेसतो समत्तो ॥

‘चउन्विहे’इत्यादि, सङ्ख्यायते-गणयते अनेनेति सङ्ख्यानं गणितमित्यर्थः, तत्र परिकर्म सङ्कलनादिकं पाटीप्रसिद्धं, एवं व्यवहारोऽपि मिश्रकव्यवहारादिरनेकधा, रज्जुरिति रज्जुगणितं क्षेत्रगणितमित्यर्थः, राशिरिति त्रैराशिकपञ्चराशिकादीति ।

रज्जुरिति क्षेत्रगणितमुक्तमिति क्षेत्रसम्बन्धाहौकलक्षणक्षेत्रस्य त्रिधा विभक्तस्यान्धकारोद्योतावाश्रित्य सूत्रत्रयेण प्ररूपणा-
माह—‘अहे’ इत्यादि सुगर्म, किन्तु अधोलोके—उत्कलक्षणे चत्वारि वस्तूनीति गम्यते नरका—नरकायासा नैरयिका—नारका
एते कृष्णस्वरूपत्वात् अन्धकारं कुर्वन्ति, पापानि कर्माणि ज्ञानावरणादीनि मिथ्यात्वज्ञानलक्षणभावान्धकारकारित्वाद्-
न्धकारं कुर्वन्तीत्युच्यते, अथवा अन्धकारस्वरूपे अधोलोके प्राणिनामुत्पादकत्वेन पापानां कर्मणामन्धकारकर्तृत्वमिति,
तथा अशुभाः पुद्गलाः—तमिश्रभावेन परिणता इति । ‘मणि’ति मणयः—चन्द्रकान्ताद्याः, ‘जोइ’ति ज्योतिरभिरिति ॥
चतुःस्थानकस्य तृतीयोद्देशको विवरणतः समाप्त इति ॥

व्याख्यातस्तृतीयोद्देशकः, तदनन्तरं चतुर्थं आरभ्यते, अस्य चायमंभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके विविधा भावाश्च-
तुःस्थानकतयोक्ता इहापि त एव तथैवोच्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रं—

चत्वारि पसप्पगा पं० तं०—अणुप्पन्नाणं भोगाणं उप्पाएत्ता एगे पसप्पए पुब्बुप्पन्नाणं भोगाणं अबिप्पत्तोगेणं एगे पस-
प्पते अणुप्पन्नाणं सोक्खाणं उप्पाइत्ता एगे पसप्पए पुब्बुप्पन्नाणं सोक्खाणं अबिप्पजोगेणं एगे पसप्पए । (सू० ३३९)
णेरतिताणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—इंगालोक्के सुम्मरोक्के सीतले हिमसीतले, तिरिक्खजोगियाणं चउब्बिहे आहारे
पं० तं०—कंकोक्के विलोक्के पाणमंसोक्के पुत्तमंसोक्के, मणुत्साणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—असणे जाव सात्तिमे,
देवाणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते । (सू० ३४०) चत्वारि जातिआसीत्तिस्सा पं०

४ स्थाना०
उद्देशाः ३
संस्थाना-
नि अन्ध-
कारोयो-
तकारकाः
सू० ३३९-
३४०

॥ २६३ ॥

तं०—विच्छुतजातीयासीविसे मंडुक्कजातीयासीविसे उरगजातीयासीविसे, विच्छुयजातिआसी-
 विसस्स णं भंते! केवइए विसए पन्नत्ते?, पमू णं विच्छुयजातिआसीविसे अद्धभरहप्पमाणमेत्तं वोढिं विसेणं विसपरि-
 णयं विसट्टमाणिं करित्तए विसए से विसट्टताए नो चेव णं संपत्तीए करेसु वा करेस्संति वा, मंडुक्कजातिआ-
 सीविसस्स पुच्छा, पमू णं मंडुक्कजातिआसीविसे भरहप्पमाणमेत्तं वोढिं विसेणं (विसप०) विसट्टमाणिं, सेसं तं चेव
 जाव करेस्संति वा, उरगजाति पुच्छा, पमू णं उरगजातिआसीविसे जंधूहीवपमाणमेत्तं वोढिं विसेण सेसं तं चेव जाव
 करेस्संति वा, मणुस्सजातिपुच्छा, पमू णं मणुस्सजातिआसीविसे समतलेत्तपमाणमेत्तं वोढिं विसेणं विसपरिणतं विस-
 ट्टमाणं करेत्तए, विसते से विसट्टताते नो चेव णं जाव करिस्संति वा (सू० ३४१)

‘चत्तारि पसप्पगे’त्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायं सम्बन्धः—अनन्तरसूत्रे देवा देव्यश्च निर्दिष्टाः, ते च भोगवन्तः
 सुखिताश्च भवन्तीति भोगान् सुखानि चाश्रित्य प्रसर्पकभेदाभिधानायेदमुच्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्य व्याख्या—प्रकर्षेण
 सर्पन्ति—गच्छन्ति भोगार्थं देशानुदेशं सञ्चरन्ति आरम्भपरिग्रहतो वा विस्तारं यान्तीति प्रसर्पकाः, ‘अणुप्पन्नाणं’ति
 द्वितीयार्थे पद्यति अनुसन्नान्—असम्पन्नान् भोगान्—शब्दादीन् तत्कारणद्रविणाङ्गनादीन् वा ‘उप्पाइत्त’ति उत्पादयितुं
 सम्पादनाय अथवाऽनुसन्नानां भोगानामुत्पादयिता—उत्पादकः सन् एकः कौऽपि प्रसर्पति—प्रगच्छति, प्रसर्पको वा प्रग-
 न्ता भवतीति गम्यते, प्रसर्पन्ति च भोगार्थिनो देहिनः, उक्तञ्च—“धैवेइ रोहणं तरइ सागरं भमइ गिरिनिगुंजेसु ।

रञ्जुरिति क्षेत्रगणितमुक्तमिति क्षेत्रसम्बन्धाहौकलक्षणक्षेत्रस्य त्रिधा विभक्तस्थान्धकारोद्योतावाश्रित्य सूत्रत्रयेण प्ररूपणा-
 माह—'अहे' इत्यादि सुगर्म, किन्तु अधोलोके—उक्तलक्षणे चत्वारि वस्तूनीति गम्यते नरका—नरकायासा नैरयिका—नारका
 एते कृष्णस्वरूपत्वात् अन्धकारं कुर्वन्ति, पापानि कर्माणि ज्ञानावरणादीनि मिथ्यात्याज्ञानलक्षणभावान्धकारकारित्वाद्-
 न्धकारं कुर्वन्तीत्युच्यते, अथवा अन्धकारस्वरूपे अधोलोके प्राणिनामुत्सादकत्वेन पापानां कर्मणामन्धकारकर्तृत्वमिति,
 तथा अशुभाः पुहलाः—तमिश्रभावेन परिणता इति । 'मणि'ति मणयः—चन्द्रकान्ताद्याः, 'जोइ'ति ज्योतिरभिरिति ॥
 चतुःस्थानकस्य तृतीयोद्देशको विवरणतः समाप्त इति ॥

व्याख्यातस्तृतीयोद्देशकः, तदनन्तरं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चाथमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके विविधा भायाश्च-
 तुःस्थानकतयोक्ता इहापि त एव तथैवोच्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रं—

चत्वारि पसप्पणा पं० तं०—अणुप्पन्नाणं भोगाणं उप्पाएत्ता एगे पसप्पए पुब्बुप्पन्नाणं भोगाणं अविप्पतोणेणं एगे पस-
 प्पते अणुप्पन्नाणं सोक्खाणं उप्पाइत्ता एगे पसप्पए पुब्बुप्पन्नाणं सोक्खाणं अविप्पओणेणं एगे पसप्पए । (सू० ३३९)
 णेरतित्ताणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—इंगालोवमे सुग्मरोवमे सीतले हिमसीतले, तिरिक्खजौणियाणं चउब्बिहे आहारे
 पं० तं०—कंकोवमे विलोवमे पाणमंसोवमे पुत्तमंसोवमे, मणुत्साणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—असणे जाव सात्तिमे,
 देवाणं चउब्बिहे आहारे पं० तं०—वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते । (सू० ३४०) चत्वारि जातिआसीक्खिसा पं०

४ स्थाना०
 उद्देशाः ३
 संख्याना-
 नि अन्य-
 कारोद्यो-
 तकारकाः
 सू० ३३९-
 ३४०

॥ २९३ ॥

इति भक्षणाधिकारादाशीविपसूत्रं, सुगमश्रेयं, नवरं 'आसीविस'ति आश्वो-दंष्ट्रास्तासु विपं येषां ते आशीविपाः, ते च कर्मतो जातितथ, तत्र-कर्मतस्तिर्यञ्जनुष्याः कुतोऽपि गुणादाशीविपाः स्युः, देवाश्चासहस्राराच्छापादिना परव्यापाद-नादिति, उक्तञ्च—“आसी दाढा तगयमहाविसाऽऽसीविसा दुविह भेया । ते कम्मजाइभेएण णेगहा चउव्विहविगगप्पा ॥१॥” [आशी दंष्ट्रा तद्गतमहाविपा आशीविपा द्विविधभेदाः ते कर्मजातिभेदेन नैकधा चतुर्विधविकल्पाः ॥१॥ (वृश्चिक-मंडुकोरगनराः)] इति, जातित आशीविपा जात्याशीविपाः—वृश्चिकादयः, 'केवइय'ति कियान् विपयो-गोचरो विपस्येति गम्यते, प्रसुः-समर्थः, अर्द्धभरतस्य यत्प्रमाणं—सातिरेकत्रिपद्यधिकयोजनशतद्वयलक्षणं तदेव मात्रा-प्रमाणं यस्याः साऽर्द्धभरतप्रमाणमात्रा तां वोन्दि-शरीरं विपेण-स्वकीयाशीप्रभवेण करणभूतेन विपरिणतां-विपरूपापन्नां विपरिगता-मिति क्वचिन्नाठे तद्व्याप्तमित्यर्थः, 'विसइमाणि' विकसन्ती विदलन्ती 'कर्तुं' विधातुं विपयः सः-गोचरोऽसौ अथवा 'से' तस्य वृश्चिकस्य, विपमेवार्थो विपार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्या विपार्थतायाः—विपत्यस्य तस्यां वा 'नो चेव'ति नैवेत्यर्थः 'सम्पत्त्या' एवंविधवोन्दि-सम्प्राप्तिद्वारेण 'करिंसु'ति अकार्पुर्बुश्चिका इति गम्यते, इह चैकयचनप्रक्रमेऽपि बहुवच-नं वृश्चिकाशीविपाणां बहुत्वज्ञापनार्थं, एवं कुर्वन्ति करिष्यन्ति, त्रिकालनिर्देशश्चामीपां त्रैकालिकत्वज्ञापनार्थः,

वृश्चिकाशीविपाणां बहुत्वज्ञापनाह—

सनुप्यक्षेत्रं । विपरिणामो हि व्याधिरिति तदधिकाराद् व्याधिभेदानाह—
 चउव्विह वाही पं० तं०—वातिते पित्तिते सिमिते सन्निवृत्ते, चउव्विहा तिगिञ्छा पं० तं०—विज्जो ओसयाइं आ-
 डे परिचारे १ (सू० ३४३) चत्तारि तिगिञ्छगा पं० तं०—आवतिगिञ्छते नाममेणे णो परतिगिञ्छते १ परतिगि-

मारेइ बंधवंपिहु पुरिसो जो होज्ज (इ) धणलुद्धो ॥ १ ॥ अडइ वहुं वहइ भरं सहइ छुहं पावमायरइ थिट्ठा । कुब्ज-
सीलजातिपच्चयट्ठिइं च लोभहुओ चयइ ॥ २ ॥” इति, तथा पूर्वोत्तानां पाठान्तरेण. प्रत्युत्तानां वा ‘अविप्यओ-
नेण’ति अविप्रयोगाय रक्षणार्थमिति ‘सौख्याना’मिति भोगसम्पाद्यानन्दविशेषाणां, शेषं सुगमं । भोगशील्यार्थेय प्रम-
र्षन्तः कर्म वद्धां नारकत्वेनोत्पद्यन्त इति नारकानाहारतो निरूपयन्नाह—‘निरुद्याण’मित्यादि व्यक्तं, केवलं अज्ञारो-
पमः अल्पकालदाहत्वात् मुर्ुरोपमः स्थिरतरदाहत्वात् शीतलः शीतवेदनोत्सादकत्वात् हिमशीतलोऽत्यन्तशीतवेदना-
जनकत्वात्, अधोऽध इति क्रम इति । आहाराधिकारात् तिर्यग्मनुष्यदेवानामाहारनिरूपणाय सूत्रत्रयं—‘तिरिक्खन्तो-
णियाण’मित्यादि व्यक्तं, नवरं कङ्कः—पक्षिविशेषः तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यपदलोपात् कङ्कोपमः, अयमर्थो—यथा हि
कङ्कस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखभक्ष्यः सुखपरिणामश्च भवति एवं यस्तिरश्चा सुभक्षः सुखपरिणामश्च स कङ्कोपम
इति, तथा विले प्रविशद्रव्यं विलमेव तेनोपमा यत्र स तथा, विले हि अलब्धरसास्वादं श्रुगिति यथा किल किञ्चित्
प्रविशति एवं यस्तेषां गलविले प्रविशति स तथोच्यते, पाणो—मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःस्वाद्यं स्वादेयं
यस्तेषां दुःस्वाद्यः स पाणमांसोपमः, पुत्रमांसं तु स्नेहपरतया दुःस्वाद्यतरं स्वादेवं यो दुःस्वाद्यतरः स पुत्रमांसोपमः, क्र-
मेण चैते शुभसमाशुभाशुभतरा वेदितव्याः, वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायने वा मतुचििति । आहारो हि भक्षणीय

१ मारयति बांधवमपि पुण्यो यो भवेद्दण्डबन्धः ॥ १ ॥ अटति बहूं वहति भारं सहते धुर्यां पापमाचरति पृष्टः । कुब्जशीलजातिप्रसवस्थिति च
लोभोपटुतस्यजति ॥ १ ॥

३ इगाना
इदेगः ४
प्रमर्षकाः
आहारः
आशी-
लियाः
सु० ३४?

॥ २१४ ॥

इति भक्षणाधिकारादाशीविपसूत्रं, सुगमञ्चदं, नवरं 'आसीविस'सि आइयो-दंष्ट्रास्तासु विपं येषां ते आशीविपाः, ते च कर्मतो जातितश्च, तत्र कर्मतस्तिर्यङ्मनुष्याः कुतोऽपि गुणादाशीविपाः स्युः, देवाश्चासहस्राराच्छापादिना परव्यापादनादिति, उक्तञ्च—“आसी दाढा तगयमहाविसाऽऽसीविसा दुविह भेया । ते कम्मजाइभेएण गेगहा चउब्बिहविगग्पा ॥१॥” [आशी द्रंष्ट्रा तद्गतमहाविपा आशीविपा द्विविधभेदाः ते कर्मजातिभेदेन नैकधा चतुर्विधविकल्पाः ॥१॥ (वृश्चिक-मंडुकोरगतराः)] इति, जातित आशीविपा जाल्याशीविपाः—वृश्चिकादयः, 'केवइय'सि कियान् विपयो-गोचरो विपस्येति गम्यते, प्रभुः—समर्थः, अर्द्धभरतस्य यत्प्रमाणं—सातिरेकत्रिपष्ट्यधिकयोजनशतद्वयलक्षणं तदेव मात्रा-प्रमाणं यस्याः साऽर्द्धभरतप्रमाणमात्रा तां वोन्दि-शरीरं विपेण-स्वकीयाशीप्रभवेण करणभूतेन विपपरिणतां-विपरूपापन्नां विपपरिगता-मिति कचिसाठे तद्व्याप्तामित्यर्थः, 'विसट्टमाणिं' विकसन्तीं विदलन्तीं 'कर्तुं' विधातुं विपयः सः—गोचरोऽसौ अथवा 'से' तस्य वृश्चिकस्य, विपमेवार्थो विपार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्या विपार्थतायाः—विपत्वस्य तस्यां वा 'नो चेव'सि नैवेत्यर्थः 'सम्पन्त्या' एवंविधवोन्दिसम्प्राप्तिद्वारेण 'करिंसु'सि अकार्पुर्वृश्चिका इति गम्यते, इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि बहुवचननिर्देशो वृश्चिकाशीविपाणां बहुत्वज्ञापनार्थं, एवं कुर्वन्ति करिष्यन्ति, त्रिकालनिर्देशश्चाशीयां त्रैकालिकत्वज्ञापनार्थः, समयक्षेत्रं-मनुष्यक्षेत्रं । विपपरिणामो हि व्याधिरिति तदधिकाराद् व्याधिभेदानाह—

चउब्बिहे वाही पं० तं०—वातिते पित्तिते सिंभिते सन्निवातिते, चउब्बिहा तिगिच्छा पं० तं०—विज्जो ओसयाइं आ-
 इरे परिचारेते १ (सू० ३४३) चत्तारि तिगिच्छणा पं० तं०—आततिगिच्छते नाममेगे यो परतिगिच्छते १ परतिगि-

मीरेइ बंधंपिहु पुरिसो जो होज्ज (इ) धणलुद्धो ॥ १ ॥ अडइ वहुं वहइ भरं सहइ छुहं पाचमायरइ धिट्ठा । कुल-
 सीलजातिपच्चयट्ठिं च लोभहुओ चयइ ॥ २ ॥” इति, तथा पूर्वोत्पन्नानां पाठान्तरेण. प्रत्युत्पन्नानां वा ‘अधिष्णओ-
 गेणं’ति अविप्रयोगाय रक्षणार्थमिति ‘सौख्याना’मिति भोगसम्पाद्यानन्दविशेषाणां, शेषं सुगमं । भोगसौख्यार्थय प्रम-
 र्पन्तः कर्म बद्धां नारकत्वेनोत्पद्यन्त इति नारकानाहारतो निरूपयन्नाह—‘नेरइयाण’मित्यादि व्यक्तं, केवलं अद्भारो-
 पमः अल्पकालदाहत्वात् सुसुरोपमः स्थिरतरदाहत्वात् शीतलः शीतवेदनोत्पादकत्वात् हिमशीतलोऽत्यन्तशीतवेदना-
 जनकत्वात्, अधोऽध इति क्रम इति । आहाराधिकारात् तिर्यग्मनुष्यदेवानामाहारनिरूपणाय सूत्रत्रयं—‘तिरिक्कन्तो-
 णियाण’मित्यादि व्यक्तं, नवरं कङ्कः—पक्षिविशेषः तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यपदलोपात् कङ्कोपमः, अयमर्थो—यथा हि
 कङ्कस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखभक्ष्यः सुखपरिणामश्च भवति एवं यस्तिरश्चा सुभक्षः सुखपरिणामश्च स कङ्कोपम
 इति, तथा विले प्रविशद्रव्यं विलमेव तेनोपमा यत्र स तथा, विले हि अलब्धरसास्वादं श्रगिति यथा किल किञ्चित्
 प्रविशति एवं यस्तेषां गलविले प्रविशति स तथोच्यते, पाणो—मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखाद्यं स्यादेवं
 यस्तेषां दुःखाद्यः स पाणमांसोपमः, पुत्रमांसं तु स्नेहपरतया दुःखाद्यतरं स्यादेवं यो दुःखाद्यतरः स पुत्रमांसोपमः, क्र-
 मेण चैते शुभसमाशुभाशुभतरा वेदितव्याः, वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायने वा मनुविति । आहारो हि भक्षणीय

१ मारयति बंधवमपि पुरयो यो भवेद्वनलुब्धः ॥ १ ॥ अटति बहुं वहति भारं सहते ध्रुयो पापमाचरति पृष्टः । कुलशीलजातिप्रसवस्थिति च
 लोभोपहतस्त्यजति ॥ १ ॥

३ न्यानाः
 इदंशः ४
 प्रमरुक्ताः
 आहारः
 आशो-
 णियाः
 सु० १४१

॥ २५४ ॥

वातादिस्वरूपं चैतत्—“तत्र रुक्षो १ लघुः २ शीतः ३ खरः ४ सूक्ष्म ५ श्वलो ६ऽनिलः । पित्तं सस्नेह १ तीक्ष्णो २ष्णं ३ लघु ४ विश्रं ५ सरं ६ द्रवम् ७ ॥ १ ॥ कफो गुरु १ हिमः २ स्निग्धः ३ प्रकृष्टदी ४ स्थिर ५ पिच्छिलः ६ । सन्निपातस्तु सङ्कीर्ण-
लक्षणो व्यादिमीलकः ॥ २ ॥” वातादीनां कार्याणि पुनरिमानि—“पारुष्यसङ्कोचनतोदशूलश्यामत्वमङ्गव्यथचेष्टभङ्गाः ।
सुप्तत्वशीतत्वखरत्वशोषाः, कर्माणि वायोः प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥ परिश्रवस्वेदविदाहरागा, वैगन्ध्यसङ्कुदविपाक-
मितत्वलेपाः । उत्सेधसम्पातचिरक्रियाश्च, कर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ २ ॥ श्वेतत्वशीतत्वगुरुत्वकण्डूस्नेहोपदेहस्ति-
धुना तस्यैव चिकित्सां चिकित्सकांश्च सूत्रद्वयेनाह—‘चउञ्चिहे’त्यादि, कण्ठ्यं, नवरं चिकित्सा—रोगप्रतीकारस्तस्याश्चातु-
र्विधं कारणभेदादिति, एतत्सूत्रसंवाद्कमुक्तमपरैरपि—“भिषग् १ द्रव्याण्यु २ पस्थाता ३, रोगी ४ पादचतुष्टयम् ।
चिकित्सितस्य निर्दिष्टं, प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥ दक्षो १ विज्ञातशास्त्रार्थो २, दृष्टकर्म्मार्थो ३ शुचि ४ भिषक् । बहुकल्पं
१ बहुगुणं २, सम्पन्नं ३ योग्यसौषधम् ४ ॥ २ ॥ अनुरक्तः १ शुचि २ दक्षो ३, बुद्धिमान् ४ परिचारकः । आढ्यो १
‘निव्विगइ निव्वलोमे तवउद्धट्टाणमेव उब्भामे । वेयावच्चाहिण्डण मंडलि कप्पट्टियाहरणं ॥ ३ ॥” इति । आढ्यो १
वहादि, अवमम्-ऊनं उच्चामो-भिक्षाभ्रमणम् आहिण्डणं देशेषु मण्डली-सूत्रार्थयोः ‘कप्पट्टिया’ श्रेष्ठिवधूरिति-
[निर्विकृतिकं वहादि न्यूनं आचामाम्हादि कायोत्सर्गः विहारवैयावृत्यं भिक्षाभ्रमः मंडली (मोहचिकित्सेया) कुलपुत्रि-

छए नाममेगे ४, २, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे गाममेगे नो वणपरिमासी वणपरिमासी नाममेगे नो
 वणकरे एगे वणकरेवि वणपरिमासीवि एगे नो वणकरे नो वणपरिमासीवि १, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे
 नाममेगे नो वणसारकली ४, २, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे नामं एगे नो वणसरोदी ४, ३, चत्वारि
 वणा पं० तं०—अंतोसहे नाममेगे नो वाहिसहे ४, १, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतोसहे गाममेगे
 नो वाहिसहे ४, २, चत्वारि वणा पं० तं०—अंतो दुहे नामं एगे नो वाहि दुहे वाहि दुहे नामं एगे नो अंतो ४, ३,
 एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतो दुहे नाममेगे नो वाहि दुहे ४, ४, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—
 सेवंसे गाममेगे सेवंसे नाममेगे पावंसे पावंसे गामं एगे सेवंसे पावंसे गाममेगे पावंसे, १, चत्वारि पुरिसजाया
 पं० तं०—सेवंसे गाममेगे सेवंसेत्ति सालिसए सेवंसे गाममेगे पावंसेत्ति सालिसते ४, २, चत्वारि पुरिसजाया
 सेवंसेत्ति गाममेगे सेवंसेत्ति मण्णति सेवंसेत्ति गाममेगे पावंसेत्ति सालिसते ४, ३, चत्वारि पुरिसजाया
 सेवंसे गाममेगे सेवंसेत्ति सालिसते मन्नति सेवंसे गाममेगे पावंसेत्ति सालिसते मन्नति ४, ४, चत्वारि पुरिसजाया
 पं० तं०—आघवत्ति गाममेगे नो परिभावत्ति परिभावत्ता गाममेगे नो आघवत्ति ४, ४, चत्वारि पुरिसजाया
 पं० तं०—आघवत्ति गाममेगे नो उंछजीविसंपन्ने उंछजीविसंपन्ने गाममेगे नो आघवत्ति ४, ५, चत्वारि पुरिसजाया
 क्खविगुब्बणा पं० तं०—पवालत्ताए पत्ताए पुफत्ताए फलत्ताए (सू० ३४४)
 'घउन्निवेहे' इत्यादि कण्ठ्यं, केवलं वातो निदानमस्येति वातिकः एवं सर्वत्र नवरं सन्निपातः—संबोगो ह्योक्कयाणां वेति,

४ स्पाना०
 उदेना ४
 व्याधि-
 चिकित्से
 सू० ३४३
 चिकित्स-
 कप्रणना-
 ल्यश्रेयः-
 पापाख्या-
 यकादि
 सू० ३४४
 ॥ २१५ ॥

वातादिस्वरूपं चैतत्—“तत्र रूक्षो १ लघुः २ शीतः ३ खरः ४ सूक्ष्म ५ श्वलो ६ऽनिलः । पित्तं सस्नेह १ तीक्ष्णो रण्णं
 ३ लघु ४ विश्रं ५ सरं ६ द्रवम् ७ ॥ १ ॥ कफो गुरु १ हिमः २ स्निग्धः ३ प्रकृेदी ४ स्थिर ५ पिच्छिलः ६ । सन्निपातस्तु सङ्कीर्ण-
 लक्षणो व्यादिमीलकः ॥ २ ॥” वातादीनां कार्याणि पुनरिमानि—“पारुष्यसङ्कोचनतोदशूलश्यामत्वमङ्गव्यथचेष्टभङ्गाः ।
 सुप्तत्वशीतत्वखरत्वशोषाः, कर्माणि वायोः प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥ परिश्रवस्वेदविदाहरागा, वैगन्ध्यसङ्केदविपाक-
 क्रोपाः । प्रलापमूर्च्छाभ्रमिपीतभावाः, पित्तस्य कर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ २ ॥ श्वेतत्वशीतत्वगुरुत्वकण्डूस्नेहोपदेहस्ति-
 मितत्वलेपाः । उत्सेधसम्पातचिरक्रियाश्च, कफस्य कर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३ ॥” इति । अनन्तरं व्याधिरुक्तः, अ-
 धुना तस्यैव चिकित्सां चिकित्सकांश्च सूत्रद्वयेनाह—‘चउब्बिहे’त्यादि, कण्ठ्यं, नवरं चिकित्सा—रोगप्रतीकारस्तस्याश्चातु-
 विध्यं कारणभेदादिति, एतत्सूत्रसंवादकमुक्तमपरैरपि—“भिपग् १ द्रव्याण्यु २ पस्थाता ३, रोगी ४ पादचतुष्टयम् ।
 चिकित्सितस्य निर्दिष्टं, प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥ दक्षो १ विज्ञातशास्त्रार्थो २, दृष्टकर्मा ३ शुचि ४ भिपक् । बहुकल्पं
 १ बहुगुणं २, सम्पन्नं ३ योग्यमौषधम् ४ ॥ २ ॥ अनुरक्तः १ शुचि २ रक्षो ३, बुद्धिमान् ४ परिचारकः । आढ्यो १
 ‘निव्विगइ निव्वलोमे तवउच्छट्टाणमेव उच्चामे । वेयावच्चाहिडण मंडलि कप्पट्टियाहरणं ॥ १ ॥” इति [निव्वलं—
 वल्लादि, अवमम्—ऊनं उच्चामो—भिक्षाश्रमणम् आहिडणं देशेषु मण्डली—सूत्रार्थयोः ‘कप्पट्टिया’ श्रेष्ठिवधूरिति >
 [निर्विकृतिकं वल्लादि न्यूनं आचामाम्लादि कायोत्सर्गः विहारवैयावृत्त्यं भिक्षाश्रमः मंडली (मोहचिकित्सैपा) कुलपुत्रि-

ऋए नाममेगे ४, २, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे ञाममेगे नो वणपरिमासी वणपरिमासी नाममेगे नो
 वणकरे एगे वणकरेवि वणपरिमासीवि एगे नो वणकरे नो वणपरिमासीवि १, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे
 नाममेगे नो वणसारकक्षी ४, २, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे नामं एगे नो वणसरोही ४, ३, चत्तारि
 वणा पं० तं०—अंतोसले नाममेगे नो वाहिसले ४, १, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतोसले ञाममेगे
 नो वाहिसले ४, २, चत्तारि वणा पं० तं०—अंतो दुटे नामं एगे नो वाहिं दुटे वाहिं दुटे नामं एगे नो अंतो ४, ३,
 एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतो दुटे नाममेगे नो वाहिं दुटे ४, ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 सेतंसे ञाममेगे सेयंसे नामगे पावंसे पावंसे नामं एगे सेयंसे पावंसे ञाममेगे पावंसे, १, चत्तारि पुरिसजाया
 पं० तं०—सेतंसे ञाममेगे सेतंसेत्ति सालिसए सेतंसे ञाममेगे पावंसेत्ति सालिसते ४, २, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 सेतंसेत्ति ञाममेगे सेतंसेत्ति मण्णति सेतंसेत्ति ञाममेगे पावंसेत्ति मण्णति ४, ३, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 सेयंसे ञाममेगे सेयंसेत्ति सालिसते मन्नति सेतंसे ञाममेगे पावंसेत्ति सालिसते मन्नति ४, ४, चत्तारि पुरिसजाया
 पं० तं०—आघवत्तिता ञाममेगे नो परिभावत्तिता परिभावत्तिता ञाममेगे नो आघवत्तिता ४, ५, चत्तारि पुरिसजाया
 पं० तं०—आघवत्तिता ञाममेगे नो उंछजीविसंपन्ने उंछजीविसंपन्ने ञाममेगे नो आघवत्तिता ४, ६, चत्तारि
 रुक्खविगुवणा पं० तं०—पवालत्ताए पत्ताए पुक्कत्ताए फलत्ताए (सू० ३४४)

'चउत्तिवेहे' इत्यादि कण्ठ्यं, केवलं वातो निदानमस्येति वातिकः एवं सर्वत्र नवरं सन्निपातः—संयोगो ह्ययोख्ययाणां वेति,

४ स्थाना०
 उवेया ४
 व्याधि-
 चिकित्से
 सू० ३४३
 चिकित्स-
 कत्रणय-
 ल्यश्रेयः-
 पापास्या-
 यकादि
 सू० ३४४
 ॥ २६५ ॥

वातादिस्वरूपं चैतत्—“तत्र रुक्षो १ लघुः २ शीतः ३ खरः ४ सूक्ष्म ५ श्रलो ६ऽनिलः । पित्तं सत्नेह १ तीक्ष्णो २ष्णं
 ३ लघु ४ विश्रं ५ सरं ६ द्रवम् ७ ॥१॥ कफो गुरु १ हिंसः २ स्निग्धः ३ प्रकृेदी ४ स्थिर ५ पिच्छिलः ६ । सन्निपातस्तु सङ्कीर्ण-
 लक्षणो ब्यादिमीलकः ॥ २ ॥” वातादीनां कार्याणि पुनरिमानि—“पारुष्यसङ्कोचनतोदशूलदयामत्वमङ्गव्यथचेष्टभङ्गाः ।
 सुप्तत्वशीतत्वखरत्वशोषाः, कर्माणि वायोः प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥ परिस्रवस्वेदविदाहरागा, वैगन्ध्यसङ्केदविपाक-
 कोपाः । प्रलापमूर्च्छाभ्रमिपीतभावाः, पित्तस्य कर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ २ ॥ श्वेतत्वशीतत्वगुरुत्वकण्डूस्नेहोपदेहस्ति-
 मितत्वलेपाः । उत्सेधसम्पातचिरक्रियाश्च, कफस्य कर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३ ॥” इति । अनन्तरं व्याधिरुक्तः, अ-
 धुना तस्यैव चिकित्सां चिकित्सकांश्च सूत्रद्वयेनाह—‘चउञ्चिहे’त्यादि, कण्ठ्यं, नवरं चिकित्सा-रोगप्रतीकारस्तस्याश्चातु-
 विध्यं कारणभेदादिति, एतत्सूत्रसंवादकमुक्तमपरैरपि—“भिषग् १ द्रव्याण्यु २ पस्थाता ३, रोगी ४ पादचतुष्टयम् ।
 चिकित्सितस्य निर्दिष्टं, प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥ दक्षो १ विज्ञातशास्त्रार्थो २, दृष्टकर्म्मो ३ शुचि ४ भिषक् । बहुकल्पं
 १ बहुगुणं २, सम्पन्नं ३ योग्यमौषधम् ४ ॥ २ ॥ अनुरक्तः १ शुचि २ दक्षो ३, बुद्धिमान् ४ परिचारकः । आढ्यो १
 रोगी भिषग्वश्यो २, ज्ञापकः ३ सत्त्ववानपि ४ ॥ ३ ॥” इति, इयं द्रव्यरोगचिकित्सा मोहभावरोगचिकित्सा त्वेवं,—
 ‘निव्विगइ निव्वलोमे तवउद्धट्टाणमेव उव्वामे । वेयावच्चाहिडण मंडलि कप्पट्टियाहरणं ॥ १ ॥” इति [निव्वलं-
 वलादि, अवमम्-ऊनं उज्जामो-भिक्षाभ्रमणम् आहिडणं देशेषु मण्डली-सूत्रार्थयोः ‘कप्पट्टिया’ श्रेष्ठिवधूरिति >
 [निर्विकृतिकं वलादि न्यूनं आचामाम्गलादि कायोत्सर्गः विहारवैयावृत्यं भिक्षाभ्रमः मंडली (मोहचिकित्सेया) कुलपुत्रि-

कोदाहरणात्] चिकित्सका द्रव्यतो ज्वरादिरोगान् प्रति भावतो रागादीन् प्रतीति, तत्रात्मनो ज्वरादेः कामादेर्वो चिकि-
 त्सकः-प्रतिकर्तव्यात्मचिकित्सक इति । अथात्मचिकित्सकान् भेदतः सूत्रत्रयेणाह-‘चत्तारी’त्यादि कण्ठां, नवरं ग्रणं
 -देहे क्षतं स्वयं करोति रुधिरादिनिर्गालनार्थमिति ग्रणकरो नो-नैव ग्रणं परिमृशतीत्येवंशीलो ग्रणपरिमर्शोत्येकः, अ-
 न्यस्त्वन्यकृतं ग्रणं परिमृशति न च तत् करोतीति, एवं भावग्रणं-अतिचारलक्षणं करोति कार्येन न च तदेव परिमृशति-
 पुनः पुनः संसारणेन स्पृशति, अन्यस्तु तत्परिमृश्यत्यभिलाषान्न च करोति कायतः संसारभयादिभिरिति, ग्रणं करोति
 न च तत्सदृशान्धादिना संरक्षति, अन्यस्तु कृतं संरक्षति न च करोति, भावग्रणं त्याश्रित्यातिचारं करोति न च तं सानु-
 वन्धं भवन्तं कुशीलादिसंसर्गतत्रिदानपरिहारतो रक्षत्येकोऽन्यस्तु पूर्वकृतातिचारं निदानपरिहारतो रक्षति नवं च न
 करोति, ‘नो’ नैव ग्रणं संरोहयत्यौषधदानादिनेति ग्रणसंरोही, भावग्रणापेक्षया तु नो ग्रणसंरोही प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः,
 ग्रणसंरोही पूर्वकृतातिचारप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या, नो ग्रणकरोऽपूर्वातिचाराकारित्वादिति । उक्ता आत्मचिकित्सकाः, अथ
 चिकित्स्यं ग्रणं दृष्टान्तीकृत्य पुरुषभेदानाह-‘चत्तारी’त्यादि चतुःसूत्री, सुगमा, नवरं, अन्तः-मध्ये शल्यं यस्य अहृदय-
 मानमित्यर्थः तत्तथा, ‘वाहिं सल्ले’त्ति यच्छल्यं ग्रणस्यान्तरल्यं वहिस्तु बहु तद्दहिरिव वहिरित्युच्यते, अन्तो वहिः शल्यं
 यस्य तत्तथा, यदि पुनः सर्वथैव तत्ततो वहिः स्यात् तदा शल्यतैव न स्याद्, उद्धृतत्वे वा भूतभावितया स्यादपीति २,
 यत्र पुनरन्तर्वहु वहिरप्युपलभ्यते तदुभयशल्यं ३ चतुर्थः शून्य इति ४, गुरुसमक्षमनालोचितत्वेनान्तः शल्यम्-अति-
 चाररूपं यस्य स तथा, वहिः शल्यं आलोचिततया यस्य तत्तथा, अन्तर्वहिश्व शल्यमालोचितत्वेन यस्य स

४ स्थाना०
 उदेगः ४
 व्याधि-
 चिकित्से
 सू० २४३
 चिकित्स-
 कत्रणन-
 ल्यश्रेयः-
 पापास्या-
 यकादि
 सू० ३४४

॥ २१९ ॥

तथा, चतुर्थः शून्यः । अन्तर्दुष्टं व्रणं लूतादिदोषतः, न वही रागाद्यभावेन सौम्यत्वात् ४, पुरुषस्तु अन्तर्दुष्टः शठतया
 संबृताकारत्वान्न वहिरित्येकः, अन्यस्तु कारणेनोपदर्शितवाक्पारुष्यादित्वाद्बहिरेवेति । पुरुषाधिकारात् तद्भेदप्रतिपाद-
 नाय पद्सूत्री कण्ठ्या च, किन्तु अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयानेकः प्रशस्यभावः सद्बोधत्वात् पुनः श्रेयान् प्रशस्तानुष्ठानत्वात्
 साधुवदित्येकः १ अन्यस्तु श्रेयांस्तथैव अतिशयेन पापः पापीयान्, स चाविरतत्वेन दुरनुष्ठायित्वादिति २ अन्यस्तु
 पापीयान् भावतो मिथ्यात्वादिभिरुपहतत्वात् कारणवशात् सदनुष्ठायित्वाच्च श्रेयान् उदायिनृपमारकवत् ३ चतुर्थः स
 एव कृतपाप इति ४, अथवा श्रेयान् गृहस्थत्वे निष्क्रमणकाले वा पुनः श्रेयान् प्रव्रज्यायां विहारकाले वेल्येवमन्येऽपि ।
 श्रेयानेको भावतो द्रव्यतस्तु श्रेयान् प्रशस्यतर इत्येवंबुद्धिजनकत्वेन सदशकः—अन्येन श्रेयसा तुल्यो न तु सर्वथा
 श्रेयानेवेत्येकः १, अन्यस्तु भावतः श्रेयानपि द्रव्यतः पापीयानित्येवंबुद्धिजनकत्वेन सदशकः—अन्येन पापीयसा स-
 मानो न तु पापीयानेवेति द्वितीयः २, भावतः पापीयानप्यन्यः संवृताकारतया श्रेयानित्येवंबुद्धिजनकतया सदशकोऽन्येन
 श्रेयसेति तृतीयः, चतुर्थः सुज्ञानः । श्रेयानेकः सदृत्तत्वात् श्रेयानित्येवमात्मानं मन्यते यथावद्वोधात् लोकेन वा म-
 न्यते विशदसदनुष्ठानाद्, इह च मन्निज्जइत्ति वक्तव्ये प्राकृतत्वेन मन्नईत्युक्तम्, श्रेयानप्यन्य आत्मन्यरुचिपरायणत्वात्
 पापीयानित्यात्मानं मन्यते, स एव वा पूर्वोपलब्धतद्दोषेण जनेन मन्यते दृढप्रहारिवत् १ पापीयानप्यपरो मिथ्यात्वा-
 द्युपहततया श्रेयानित्यात्मानं मन्यते, कुतीर्थिकवत्, तद्भक्तेन वेति २, पापीयानन्योऽविरतिकत्वात् पापीयानित्या-
 त्मानं मन्यते, सद्बोधत्वात्, असंयतो वा मन्यते, संयतलोकेनेति ३, श्रेयानेको भावतो द्रव्यतस्तु किञ्चित्सदनुष्ठायि-

कोदाहरणात्] चिकित्सका द्रव्यतो ज्वरादिरोगान् प्रति भावतो रागादीन् प्रतीति, तत्रात्मनो ज्वरादेः कामादेर्वो चिकित्सकः-प्रतिकर्तेत्यात्मचिकित्सक इति । अथात्मचिकित्सकान् भेदतः सूत्रत्रयेणाह—‘चत्तारी’त्यादि कण्ठां, नयरं ग्रणं-देहे क्षतं स्वयं करोति रुधिरादिनिर्गालनार्थमिति व्रणकरो नो-नैव व्रणं परिमृशतीत्येवंशीलो व्रणपरिमर्शत्येकः, अन्यस्त्वन्यकृतं व्रणं परिमृशति न च तत् करोतीति, एवं भावव्रणं-अतिचारलक्षणं करोति कायेन न च तदेव परिमृशति-पुनः पुनः संस्मरणेन स्पृशति, अन्यस्तु तत्परिमृश्यत्यभिलाषान्न च करोति कायतः संसारभयादिभिरिति, व्रणं करोति न च तत्सदृशनादिना संरक्षति, अन्यस्तु कृतं संरक्षति न च करोति, भावव्रणं त्वाश्रित्यातिचारं करोति न च तं मानु-वन्धं भवन्तं कुशीलादिसंसर्गतत्रिदानपरिहारतो रक्षत्येकोऽन्यस्तु पूर्वकृतातिचारं निदानपरिहारतो रक्षति नयं च न करोति, ‘नो’ नैव व्रणं संरोहयत्यौषधदानादिनेति व्रणसंरोही, भावव्रणापेक्षया तु नो व्रणसंरोही प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः, व्रणसंरोही पूर्वकृतातिचारप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या, नो व्रणकरोऽपूर्वातिचाराकारित्यादिति । उक्ता आरमचिकित्सकाः, अय चिकित्स्यं व्रणं दृष्टान्तीकृत्य पुरुषभेदानाह—‘चत्तारी’त्यादि चतुःसूत्री, सुगमा, नयरं, अन्तः-मध्ये शल्यं यस्य अदृश्य-मानमित्यर्थः तत्तथा, ‘बाहिं सल्ले’ति यच्छल्यं व्रणस्यान्तरल्पं वहिस्तु बहु तद्बहिरिव वहिरित्युच्यते, अन्तो वहिः शल्यं यस्य तत्तथा, यदि पुनः सर्वथैव तत्ततो वहिः स्यात् तदा शल्यतैव न स्याद्, उद्धृतत्वे वा भूतभाषितया स्यादपीति २, यत्र पुनरन्तर्वहु वहिरप्युपलभ्यते तदुभयशल्यं ३ चतुर्थः शून्य इति ४, गुरुसमक्षमनालोचितत्वेनान्तः शल्यम्-अति-चाररूपं यस्य स तथा, वहिः शल्यं आलोचिततया यस्य तत्तथा, अन्तर्वहिश्च शल्यमालोचितत्वेन यस्य स

४ न्याना०

उदेगः ४

व्याधि-

विक्रित्ने

सू० ३४३

चिकित्स-

कत्रणन-

त्यश्रेयः-

पापास्या-

यकारि

सू० ३४४

॥ २६६ ॥

वादिसमोसरणा पं० तं०—किरियावादी जाव वेणतितवादी, एवमसुरकुमारणवि जाव थणियकुमारणं एवं विगलिदि-

यवजं जाव वेमाणियाणं । (सू० ३४५)

वादिनः—तीर्थिकाः समवसरन्ति—अवतरन्त्येवञ्चिति समवसरणानि—विविधमतमीलकास्तेषां समवसरणानि वादिसमवसरणानि, क्रियां—जीवाजीवादिरथोऽस्तीत्येवंरूपां वदन्तीति क्रियावादिन आस्तिका इत्यर्थः तेषां यत्समवसरणं तत्त एवोच्यन्ते अभेदादिति, तन्निपेधादक्रियावादिनो—नास्तिका इत्यर्थः, अज्ञानमभ्युपगमद्वारेण येषामस्ति ते अज्ञानिकाः तेषु वादिनोऽज्ञानिकवादिनः, अज्ञानमेव श्रेय इत्येवंप्रतिज्ञा इत्यर्थः, विनय एव वैनयिकं तदेव निःश्रेयसायेत्येवंवादिनो वैनयिकवादिन इति, एतद्भेदसङ्ख्या चेयं—“असियसयं किरियाणं अकिरियवाईण होइ चुलसीई । अन्नाणिय सत्तद्धी वेणइयाणं च वत्तीसा ॥ १ ॥” [क्रियावादिनां अशीत्यधिकं शतं अक्रियावादिनां चतुरशीतिरज्ञानिनां सप्तपष्टिः वैनयिकानां द्वात्रिंशत् ॥ १ ॥] इति, तत्राशीत्यधिकं शतं क्रियावादिनां भवति, इदं चामुनोपायेनावगन्तव्यम्—जीवाजीवाश्रवसंवरवन्धनिर्जरापुण्यापुण्यमोक्षाख्यान् नव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्यसनीयौ तयोरधो नित्यानित्यभेदौ तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चेत्थं विकल्पाः कर्त्तव्याः—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं—विद्यते खल्वयमात्मा स्वेन रूपेण न परापेक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव नित्यश्च कालवादिनः, उक्तैर्नवाभिलाषेण द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणिनः, तृतीयो विकल्प आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेदं त्रि’मित्यादिप्रतिपत्तुरिति, चतुर्थो नियतिवादिनः, नियतिश्च—पदार्थानामवयवन्तया च-

त्वात् श्रेयानित्येवंविकल्पजनकत्वेन सहशकोऽन्येन श्रेयसा मन्यते-ज्ञायते जनेनेति विभक्तिपरिणामाद्वा महत्तद्गुणा-
 त्मानं मन्यत इति एवं शेषाः ४, 'आधवहृत्से'ति आख्यायकः-प्रज्ञापकः प्रवचनस्य एकः-ऋश्चिन्न च प्रथिमावयिना-
 प्रभावयिता प्रभावकः शासनस्य उदारक्रियाप्रतिभादिरहितत्वात् प्रविभाजयिता वा-प्रवचनार्थस्य नयोत्मगोदिभिर्दि-
 वेचयितेति, अथवा आख्यायकः सूत्रस्य प्रविभावयिता प्रविभाजयिता वाऽर्थस्येति । आख्यायक एकः सुवार्थस्य न चो-
 ष्ठीजीविकासम्पन्नो नैपणादिनिरत इत्यर्थः, स चापद्गतः संविग्रः संविग्रपाक्षिको वा, यदाह-“होञ्ज तु वत्तणं पत्तो मरी-
 रदुब्बल्लयाए असमत्थो । चरणकरणे असुद्धे सुद्धं मगं परुवेज्जा ॥ १ ॥” तथा-“ओसन्नोऽपि विहारे ऋम्मं सिद्धिन्नेइ
 सुलहवोही य । चरणकरणं विसुद्धं उववूहंतो परुवेतो ॥ २ ॥” [शरीरदौर्बल्येनासमर्थः व्यसनं प्राप्तो भवेत् (तयापि)
 अशुद्धे चरणकरणे शुद्धं मार्गं प्ररूपयेत् ॥ १ ॥ विहारेऽवसन्नोऽपि कर्म शिधिलयति सुलभवोधिश्च विशुद्धं चरणकरण-
 मुपवृंहयन् प्ररूपयंश्च ॥ २ ॥] इत्येकः द्वितीयो यथाच्छन्दः तृतीयः साधुः चतुर्थो गृहस्यादिरिति, पूर्वसूत्रे साधुऽशुद्ध-
 पुरुषस्याख्यापकत्वोच्छ्रुतीविकासम्पन्नत्वलक्षणा गुणविभूषोका अधुना तत्साम्याद्ब्रूलविभूषामाह-‘चउत्त्रिवे’त्यादि, अथवा
 पूर्वमुच्छ्रुतीविकासंपन्नः साधुरुरूप उक्तः, तस्य च वैक्रियलब्धिमत्तत्तथाविधप्रयोजने वृक्षं विवुर्वतो यद्विधा तद्विक्रिया
 स्यात्तामाह-‘चउत्त्रिवे’त्यादि पातनयैवोक्तार्थं, नवरं 'प्रबालतये'ति नवाङ्कुरतयेत्यर्थः । एते हि पूर्वोक्ता आख्याय-
 कादयः पुरुषास्तीर्थिका इति तेषां स्वरूपाभिधानायाह-

ब्रह्मादि वातिसमोसरणा पं० तं०-किरियावादी अकिरियावादी अभाणितावादी वेणतियावादी । गेरुदूयणं ब्रह्मादि

४ स्याना०
 उदंगः ४
 व्यापि-
 चिद्विने
 सू० ३४३
 विरिजम-
 कत्रगम-
 त्यश्रेयः-
 पापास्या-
 यकारि
 सू० ३४४
 ॥ २९७ ॥

वादिसमोसरणा पं० तं०—किरियावादी जाव वेणतितवादी, एवमसुरकुमारणवि जाव थणियकुमारणं एवं विगलिवि-
यवजं जाव वेमाणियाणं । (सू० ३४५)

वादिनः—तीर्थिकाः समवसरन्ति—अवतरन्त्येच्छ्विति समवसरणानि—विविधमतमीलकास्तेषां समवसरणानि वादिसमव-
सरणानि, क्रियां—जीवाजीवादिरथोऽस्तीत्येवंरूपां वदन्तीति क्रियावादिन आस्तिका इत्यर्थः तेषां यत्समवसरणं तत्त एवो-
च्यन्ते अभेदादिति, तन्निषेधादक्रियावादिनो—नास्तिका इत्यर्थः, अज्ञानमभ्युपगमद्वारेण येषामस्ति ते अज्ञानिकाः त
एव वादिनोऽज्ञानिकवादिनः, अज्ञानमेव श्रेय इत्येवंप्रतिज्ञा इत्यर्थः, विनय एव वैनयिकं तदेव निःश्रेयसायेत्येवंवादिनो
वैनयिकवादिन इति, एतद्भेदसङ्ख्या चेयं—“असियसयं किरियाणं अकिरियवाईण होइ चुलसीई । अन्नाणिय सत्तद्धी
वेणइयाणं च वत्तीसा ॥ १ ॥” [क्रियावादिनां अशीत्यधिकं शतं अक्रियावादिनां चतुरशीतिरज्ञानिनां सप्तपट्टिः वैन-
यिकानां द्वात्रिंशत् ॥ १ ॥] इति, तत्राशीत्यधिकं शतं क्रियावादिनां भवति, इदं चामुनोपायेनावगन्तव्यम्—जीवा-
जीवाश्रवसंबवन्धनिर्जरापुण्यापुण्यमोक्षाख्यान् नव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्य-
सनीयौ तयोरधो नित्यानित्यभेदौ तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चेत्थं विकल्पाः
कर्त्तव्याः—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं—विद्यते खल्वयमात्मा स्वेन रूपेण न परा-
पेक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव नित्यश्च कालवादिनः, उक्तैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणिनः, तृतीयो विकल्प
आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेदं त्रि’मित्यादिप्रतिपत्तुरिति, चतुर्थो नियतिवादिनः, नियतिश्च—पदार्थानामवश्यन्तया य-

त्वात् श्रेयानित्येवंविकल्पजनकत्वेन सहशकोऽन्येन श्रेयसा मन्यते-ज्ञायते जनेनेति विभक्तिपरिणामाद्वा महत्तरुमा-
 त्सार्न मन्यत इति एवं शेषाः ४, 'आधवहृत्से'ति आख्यायकः-प्रज्ञापकः प्रवचनस्य एकः-कश्चिन्न च प्रथिमावयिता-
 प्रभावयिता प्रभावकः शासनस्य उदारक्रियाप्रतिभादिरहितत्वात् प्रविभाजयिता वा-प्रवचनार्थस्य नयोत्सर्गादिभिर्द्वि-
 वेचयितेति, अथवा आख्यायकः सूत्रस्य प्रविभावयिता प्रविभाजयिता वाऽर्थस्येति । आख्यायक एकः सूत्रार्थस्य न चो-
 ष्ठजीविकासम्पन्नो नैपणादिनिरत इत्यर्थः, स चापहृतः संविग्नः संविग्नपाक्षिको वा, यदाह-“दोऽत्रा दु वसणं पत्तो मरी-
 रदुब्बलयाए असमत्थो । चरणकरणे असुद्धे सुद्धं मगं परुवेजा ॥ १ ॥” तथा-“ओसन्नोऽपि विहारे रुम्मं सिद्धिन्द्रे-
 सुलह्वोही य । चरणकरणं विसुद्धं उववूहंतो परुवेतो ॥ २ ॥” [शरीरदौर्बल्येनासमर्थः व्यसनं प्राप्तो भवेत् (तथापि)
 अशुद्धे चरणकरणे शुद्धं मार्गं प्ररूपयेत् ॥ १ ॥ विहारेऽवसन्नोऽपि कर्म शिथिलयति सुलभवोधिश्च यिशुद्धं चरणकरण-
 मुपवृंहयन् प्ररूपयंश्च ॥ २ ॥] इत्येकः द्वितीयो यथाच्छन्दः तृतीयः साधुः चतुर्थो गृहस्थादिरिति, पूर्वसूत्रे साधुलक्षण-
 पुरुषस्याख्यापकत्वोच्छजीविकासम्पन्नत्वलक्षणा गुणविभूषोका अधुना तत्साम्याद्बृक्षविभूषामाह-‘चञ्चिन्ने’त्यादि, अथवा
 पूर्वमुच्छजीविकासंपन्नः साधुपुरुष उक्तः, तस्य च वैक्रियलब्धिमत्तस्तथाविधप्रयोजने बृक्षं विबुर्वतो यद्विधा तद्विक्रिया
 स्यात्तामाह-‘चञ्चिन्ने’त्यादि पातनयैवोक्तार्थं, नवरं ‘प्रवालतये’ति नवाङ्कुरतयेत्यर्थः । एते हि पूर्वोक्ता आख्याय-
 कादयः पुरुषास्तीर्थिका इति तेषां स्वरूपाभिधानायाह-

प्रत्तारि वातिसमोसरणा पं० तं०-किरियावादी अकिरियावादी अत्राणितावादी वेणतियावादी । केरुर्याणं प्रत्तारि

४ श्याना०
 ३ अंगः ४
 व्यापि-
 निश्चिन्ने
 सू० ३४३
 चिश्चिन्ने-
 कत्रजग-
 ल्यश्रेयः-
 पापाख्या-
 यकारि
 सू० १४४
 ॥ २१७ ॥

भवन्ति, विकल्पाभिलाषश्चैवं-को जानाति जीवः सन्निति किं वा तेन ज्ञातेनेत्येको विकल्पः, एवमसदादयोऽपि वाच्याः, तथा सती भावोत्तरिति को जानाति किं वाऽनया ज्ञातया? एवमसती सदसती अवक्तव्या चेति, सत्त्वादिसप्तभङ्गाश्चायमर्थः-स्वरूपमात्रापेक्षया वस्तुनः सत्त्वं १ पररूपमात्रापेक्षया त्वसत्त्वं २ तथा एकस्य घटादिद्रव्यदेशस्य ग्रीवादेः सद्भावपर्यायेण ग्रीवात्वादिनाऽऽदिष्टस्य सत्त्वात् तथा घटादिद्रव्यदेशस्यैवापरस्य बुभादेरसद्भावपर्यायेण वृत्तत्वादिना परगतपर्यायेणैवादिष्टस्यासत्त्वाद् वस्तुनः सदसत्त्वम् ३ तथा सकलस्यैवाखण्डितस्य घटादिवस्तुनोऽर्थान्तरभूतैः पटादिपर्यायैर्निजैश्चोर्द्धकुण्डलौष्ठायातवृत्तग्रीवादिभिर्युगपद्विवक्षितस्य सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादेर्द्रव्यस्यावक्तव्यत्वम् ४, तथा घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य सद्भावपर्यायैरादिष्टस्य सत्त्वादपरस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टतया सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमशक्यत्वात् घटादिद्रव्यस्य सदवक्तव्यत्वमिति ५, तथा तस्यैव घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य परपर्यायैरादिष्टस्यासत्त्वादपरदेशस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टत्वेन तथैव वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादेरसदवक्तव्यत्वम् ६, तथा घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य स्वपर्यायैरादिष्टत्वेन सत्त्वादपरस्य असत्त्वादन्वयस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टस्य तथैव वक्तुमशक्यत्वेनावक्तव्यत्वात् तस्य घटादिद्रव्यस्य सदसदवक्तव्यत्वमिति ७, इह च प्रथमद्वितीयचतुर्थो अखण्डवस्त्वाश्रिताः शेषाश्चत्वारो वस्तुदेशाश्रिता दर्शिताः, तथाऽन्यैस्तृतीयोऽपि विकल्पोऽखण्डवस्त्वाश्रित एवोक्तः, तथाहि-अखण्डस्य वस्तुनः स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च विवक्षितस्य सदसत्त्वमिति, अत एवाभिहितमाचारटीकायाम्—“इह चोत्तमङ्गीकृत्योत्तरविकल्पत्रयं न सम्भवति, पदार्थावयवापेक्षत्वात् तस्योत्पत्तेश्चावयवाभावा”दिति, एवम-

द्यथाभवन्ते प्रयोजककर्त्रीति पञ्चमः स्वभाववादिनः; एवं स्वत इत्यत्राहता लब्धाः पत्र विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पदो
 लभ्यन्ते, तत्र परत इत्यस्यायमर्थः—इह सर्वपदार्थानां पररूपापेक्षः स्वरूपपरिच्छेदो यथा द्रव्यत्वाद्यपेक्षो दीर्घत्यादिपरि-
 छेदः, एवमेव चात्मनः सात्मकुम्भादीन् समीक्ष्य तद्व्यतिरिक्ते हि वस्तुन्यात्मबुद्धिः प्रवर्तत इत्यतो यदात्मनः स्वरूपं
 तत्परत एवावधार्यते न स्वत इति, नित्यत्वापरित्यागेन चेते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दर्शनं, एवं विंशतिर्जायप-
 दार्थेन लब्धाः अजीवादिष्वप्यष्टस्वमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिना-
 मिति, एते च विकल्पा एकैकशो न लभ्यन्ते शीलाङ्गवदिति । तथा अक्रियावादिनां तु चतुरशीतिर्द्रष्टव्या, एवययं-
 पुण्यापुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वरूपविकल्पद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्यभेदो
 न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, इयं चानभिसन्धिपूर्विकाऽर्थप्राप्तिरिति, पञ्चाद्विकल्पाभिलापः—
 नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः सर्वे षड्विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः
 परतः कालत इति षड्वे विकल्पा इत्येकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रत्येकं द्वादश विकल्पाः, एवञ्च द्वादश
 सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पाः नास्तिकानामिति । अज्ञानिकानां तु सप्तषष्टिर्भवति, इयं चामुनोपायेन द्रष्टव्या—तत्र
 जीवाजीवादीन् नव पदार्थान् पूर्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदादय उपन्यसनीयाः, सत्त्व १ म-
 सत्त्वं २ सदसत्त्वं ३ अवाच्यत्वं ४ सदवाच्यत्वं ५ असदवाच्यत्वं ६ सदसदवाच्यत्व ७ मिति, तत एते नव सप्तकाः त्रिषष्टिः,
 तस्यत्वेस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः, तद्यथा—सत्त्व १ मसत्त्वं सदसत्त्व ३ मवाच्यत्वं ४ चेति, त्रिषष्टिमध्ये क्षिप्ताः सप्तषष्टि-

भवन्ति, विकल्पाभिलाषश्चैवं-को जानाति जीवः सन्निति किं वा तेन ज्ञातेनेत्येको विकल्पः, एवमसदादयोऽपि वाच्याः, तथा सती भावोत्तरिति को जानाति किं वाऽनया ज्ञातया? एवमसती सदसती अवक्तव्या चेति, सत्त्वादिसप्तम-
 ङ्गाश्रायमर्थः-स्वरूपमात्रापेक्षया वस्तुनः सत्त्वं १ पररूपमात्रापेक्षया त्वसत्त्वं २ तथा एकस्य घटादिद्रव्यदेशस्य ग्री-
 वादेः सद्भावपर्यायेण ग्रीवात्वादिनाऽऽदिष्टस्य सत्त्वात् तथा घटादिद्रव्यदेशस्यैवापरस्य बुधादेरसद्भावपर्यायेण वृत्तत्वा-
 दिना परगतपर्यायेणैवादिष्टस्यासत्त्वाद् वस्तुनः सदसत्त्वम् ३ तथा सकलस्यैवाखण्डितस्य घटादिवस्तुनोऽर्थान्तरभूतैः
 पटादिपर्यायैर्निजैश्चोर्द्ध्वकुण्डलौष्ठायातवृत्तग्रीवादिभिर्गुणपद्धिवक्षितस्य सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादे-
 र्द्रव्यस्यावक्तव्यत्वम् ४, तथा घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य सद्भावपर्यायैरादिष्टस्य सत्त्वादपरस्य स्वपरपर्यायैर्गुणपदादिष्टतया
 सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमशक्यत्वात् घटादिद्रव्यस्य सदवक्तव्यत्वमिति ५, तथा तस्यैव घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य परपर्या-
 यैरादिष्टस्यासत्त्वादपरदेशस्य स्वपरपर्यायैर्गुणपदादिष्टत्वेन तथैव वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादेरसदवक्तव्यत्वम् ६, तथा
 घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य स्वपर्यायैरादिष्टत्वेन सत्त्वादपरस्य परपर्यायैरादिष्टतया असत्त्वादन्वस्य स्वपरपर्यायैर्गुणपदा-
 दिष्टस्य तथैव वक्तुमशक्यत्वेनावक्तव्यत्वात् तस्य घटादिद्रव्यस्य सदसदवक्तव्यत्वमिति ७, इह च प्रथमद्वितीयचतुर्था
 अखण्डवस्त्वाश्रिताः शेषाश्चत्वारो वस्तुदेशाश्रिता दर्शिताः, तथाऽन्यैस्तृतीयोऽपि विकल्पोऽखण्डवस्त्वाश्रित एवोक्तः,
 तथाहि-अखण्डस्य वस्तुनः स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च विवक्षितस्य सदसत्त्वमिति, अत एवाभिहितमाचारटीकायाम्—
 “इह चोत्तिमङ्गीकृत्योत्तरविकल्पत्रयं न सम्भवति, पदार्थावयवापेक्षत्वात् तस्योत्तेश्चावयवाभावा”दिति, एवम-

द्यथाभवने प्रयोजककर्त्रीति पञ्चमः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पञ्च विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पञ्चैव लभ्यन्ते, तत्र परत इत्यस्यायमर्थः—इह सर्वपदार्थानां पररूपापेक्षः स्वरूपपरिच्छेदो यथा इस्वत्वाद्यपेक्षो दीर्घत्वादिपरिच्छेदः, एवमेव चात्मनः स्तम्भकुम्भादीन् समीक्ष्य तद्व्यतिरिक्ते हि वस्तुन्यात्मबुद्धिः प्रवर्तत इत्यतो यदात्मनः स्वल्पं तत्परत एवावधार्यते न स्वत इति, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एवं विंशतिर्जायप-
 दार्थेन लब्धाः अजीवादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिना-
 मिति, एते च विकल्पा एकैकशो न लभ्यन्ते शीलाङ्गवदिति । तथा अक्रियावादिनां तु चतुरशीतिर्द्रष्टव्या, एवमेव—
 पुण्यापुण्यविवर्जितपदार्थसंस्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वरूपविकल्पद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्यभेदो
 न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां पष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, इयं चानभिसन्धिपूर्विकाऽर्धप्राप्तिरिति, पञ्चाद्विकल्पाभिलापः—
 नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः सर्वे पट्टिकल्पाः, तथा नास्ति जीवः
 परतः कालत इति पडेव विकल्पा इत्येकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि पद्सु प्रत्येकं द्वादश विकल्पाः, एवञ्च द्वादश
 सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पाः नास्तिकानामिति । अज्ञानिकानां तु सप्तपष्टिर्भवति, इयं चामुनोपायेन द्रष्टव्या—तत्र
 जीवाजीवादीन् नव पदार्थान् पूर्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदादय उपन्यसनीयाः, सत्त्व १ म-
 सत्त्वं २ सदसत्त्वं ३ अवाच्यत्वं ४ सदवाच्यत्वं ५ असदवाच्यत्वं ६ सदसदवाच्यत्वं ७ मिति, तत एते नव सप्तकाः त्रिपष्टिः,
 सप्तत्वेस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः, तद्यथा—सत्त्व १ मसत्त्वं सदसत्त्व ३ मवाच्यत्वं ४ चेति, त्रिषष्टिमध्ये क्षिप्ताः सप्तपष्टि-

एवमेव चत्तारि पुरिस० वासित्ता णाममेगे णो विज्जुयाइत्ता ४, ६, चत्तारि मेहा पं० तं०—कालवासी ४, ७, णाममेगे णो
 अकालवासी एवमेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—कालवासी णाममेगे नो अकालवासी ४, ८, चत्तारि मेहा पं० तं०—
 खेत्तवासी णाममेगे णो अखित्तवासी ४, ९, एवमेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—खेत्तवासी णाममेगे णो अखेत्तवासी ४,
 १०, चत्तारि मेहा पं० तं०—जणत्तिता णाममेगे णो णिम्मवइत्ता णाममेगे णो जणत्तिता ४, ११, एवमेव
 चत्तारि अस्मापियरो पं० तं०—जणइत्ता णाममेगे णो णिम्मवइत्ता ४, १२, चत्तारि मेहा पं० तं०—देसवासी णाममेगे
 णो सब्बवासी ४, १३, एवमेव चत्तारि रायाणो पं० तं०—देसाधिक्खी णाममेगे णो सब्बाधिक्खी ४, १४ (सू० ३४६)

सुगमानि च, नवरं मेघाः-पयोदाः गर्जिता-गर्जिकृत् नो वर्षिता-न प्रवर्षणकारीति १, एवं कश्चित्पुरुषो गर्जितेव,
 गर्जिता दानज्ञानव्याख्यानानुष्ठानशत्रुनिग्रहादिविषये उच्चैः प्रतिज्ञवान् नो-नैव वर्षितेव वर्षिता-वर्षकोऽभ्युपगतस-
 म्पादक इत्यर्थः, अन्यस्तु कार्यकर्ता न चोच्चैः प्रतिज्ञवानिति, एवमितरावपि नेयाविति २। 'विज्जुयाइत्त'त्ति
 विद्युत्कर्त्ता ३, एवं पुरुषोऽपि कश्चिदुच्चैः प्रतिज्ञाता न च विद्युत्कारतुल्यस्य दानादिप्रतिज्ञातार्थारम्भाडम्बरस्य कर्त्ता-
 ऽन्यस्तु आरम्भाडम्बरस्य कर्त्ता न प्रतिज्ञातेति, एवमन्यावपीति ४, वर्षिता कश्चिद् दानादिभिर्न तु तदारम्भा-
 डम्बरकर्त्ता, अन्यस्तु विपरीतोऽन्य उभयथाऽन्यो न किञ्चिदिति ५-६, कालवर्षी-अवसरवर्षीति एवमन्येऽपि, ७,
 पुरुपस्तु कालवर्षीव कालवर्षी-अवसरे दानव्याख्यानादिपरोपकारार्थप्रवृत्तिक एकः अन्यस्त्वन्यथेति, एवं शेषौ ८,
 क्षेत्रं धान्याद्युत्पत्तिस्थानम् ९, पुरुपस्तु क्षेत्रवर्षीव क्षेत्रवर्षी-पात्रे दानश्रुतादीनां निक्षेपकः, अन्यो विपरीतोऽन्यस्तथा-

ज्ञानिकानां सप्तषष्टिर्भवतीति । वैनयिकानां च द्वात्रिंशत्, सा चैवमवसेया-सुरनृपतियतिज्ञातिस्थविराधममानृपिवृणां प्रत्येकं कायेन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नेन विनयः कार्य इत्येते चत्वारो भेदाः सुरादिष्वष्टासु स्थानेषु भवन्ति, ते चैकत्र मीलिता द्वात्रिंशदिति, सर्वसङ्ख्या पुनरेतेषां त्रीणि शतानि त्रिषष्ट्यधिकानीति, उक्त्य पूज्यैः—“आस्तिकमतमात्माद्या ९ नित्यानित्यात्मका नव पदार्थाः । कालनियतिस्वभावेश्वरात्मकृतकाः स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥ काल-यदृच्छानियतीश्वरस्वभावात्मनश्चतुरशीतिः । नास्तिकवादिगणमतं न सन्ति सप्त स्वपरसंस्थाः ॥ २ ॥ अज्ञानिकवादि-मतं नव जीवादीन् सदादिसप्तविधान् । भावोत्पत्तिं सदासद्वैधाऽवाच्यात्र को वेत्ति? ॥ ३ ॥ वैनयिकमतं विनयश्चेनोवा-कायदानतः कार्यः । सुरनृपतियतिज्ञातिस्थविराधममानृपितृषु सदा ॥ १ ॥” इति, एतान्येव समयमरणानि चतुर्धरा-तिदण्डके निरूपयन्नाह—“नैरइयाण'मित्यादि सुगमं, नवरं नारकादिष्वेन्द्रियाणां समनस्कृत्याच्चत्वार्थप्येतानि सम्भवन्ति, 'विगलेंदियवज्जं'ति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामनस्कृत्यान्न सम्भवन्ति तानीति । पुरुषाधिकारात् पुरुषविज्ञे-पप्रतिपादनाय प्रायः सदृष्टान्तसूत्राणि पुरुषसूत्राणि त्रिचत्वारिंशतं 'चत्वारि मेहे'त्यादीत्याह,

चत्वारि मेहा पं० तं०—गज्जित्ता णाममेगे णो वासित्ता वासित्ता णाममेगे णो गज्जित्ता एगे गज्जित्तावि वासित्तादि एगे णो गज्जित्ता णो वासित्ता १, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—गज्जित्ता णाममेगे णो वासित्ता ४, २, चत्वारि मेहा पं० तं०—गज्जित्ता णाममेगे णो विज्जुयाइत्ता विज्जुयाइत्ता णाममेगे ४, ३, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—गज्जित्ता णाममेगे णो विज्जुयाइत्ता ४, ४, चत्वारि मेहा पं० तं०—वासित्ता णाममेगे णो विज्जुयाइत्ता ४, ५,

४ स्थानाः
उद्देशः ३
क्रियाया-
घायाः
सू० ३४५
गज्जित्तादि-
नेपपुरुषाः
सू० ३४६

॥ २९९ ॥

तं०—सोवागकरंडते वेसिताकरंडते गाहावतिकरंडते रायकरंडते १६, एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—सोवागकरंडमसमाने वेसिताकरंडगसमाने गाहावइकरंडगसमाने रायकरंडगसमाने १७ (सू० ३४८) चत्तारि रुक्खा पणत्ता तं०—साले नाममेगे सालपरियाते साले नाममेगे एरंडपरियाए एरंडे० ४, १८ एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—साले नाममेगे सालपरियाते साले नाममेगे एरंडपरियाते एरंडे नाममेगे० ४, १९ चत्तारि रुक्खा पं० तं०—साले नाममेगे सालपरिवारे० ४, २० एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—साले नाममेगे सालपरिवारे० ४, २१ सालदु ममज्झयारे जह साले नाम होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए सुंदरसीसे मुणेयन्वे ॥ १ ॥ एरंडमज्झयारे जह साले नाम होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए मंगुलसीसे मुणेयन्वे ॥ २ ॥ सालदुममज्झयारे एरंडे नाम होति दुमराया । इय मंगुलआयरिए सुंदरसीसे मुणेयन्वे ॥ ३ ॥ एरंडमज्झयारे एरंडे नाम होइ दुमराया । इय मंगुलआयरिए मंगुलसीसे मुणेयन्वे ॥ ४ ॥ चत्तारि मच्छा पं० तं०—अणुसोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी, २२ एवामेव चत्तारि भिक्खागा पं० तं०—अणुसोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी, २३ चत्तारि गोला पं० तं०—मधुसिस्थगोले जउगोले दारुगोले मट्टियागोले, २४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मधुसिस्थगोलसमाणे ४, २५ चत्तारि गोला पं० तं०—अयगोले तउगोले तंवगोले सीसगोले, २६ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अयगोलसमाणे जाव सीसगोलसमाणे, २७ चत्तारि गोला पं० तं०—हिरण्णगोले सुवन्नगोले रयणगोले वयरगोले, २८ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—हिरण्णगोलसमाणे जाव वइरगोलसमाणे, २९ चत्तारि पत्ता पं० तं०—असिपत्ते

विधिविवेकिकलतया सहौदार्यात् प्रवचनप्रभावनादिकारणतो वा उभयस्वरूपोऽन्यस्तु दानादायप्रवृत्तिक इति १०,
जनयिता मेघो यो वृष्ट्या धान्यमुद्गमयति, निर्मापयिता तु यो वृष्ट्यैव सफलता नयतीति ११, एवं मातापितरावपीति
प्रसिद्धं, एवमाचार्योऽपि शिष्यं प्रत्युपनेतव्य इति १२, विवक्षितभरतादिकक्षेत्रस्य प्रावृडादिकालस्य वा देशे आत्मनो
वा देशेन वर्षतीति देशवर्षी १ यस्तु तयोः सर्वयोः सर्वात्मना वा वर्षति स सर्ववर्षी, अन्यस्तु क्षेत्रतो देशे कालतः
सर्वत्रात्मनो वा सर्व्वः २, अथवा कालतो देशे क्षेत्रतः सर्वत्र ३ आत्मनो वा सर्वतः ४, अथवा आत्मनो देशेन क्षेत्रतः
५, कालतो वा सर्वत्र ६, अथवा क्षेत्रकालतो देशेन आत्मनः सर्वतः ७, अथवा क्षेत्रतो देशे, आत्मनो देशेन कालतः
सर्वत्र ८, अथवा कालतो देशे आत्मनो देशेन क्षेत्रतो न सर्वत्रे ९ त्वं नवभिर्विकल्पैर्वर्षति स देशवर्षी सर्ववर्षी चेति,
चतुर्थः सुज्ञान इति १३, राजा तु यो विवक्षितक्षेत्रस्य मेघवद्देश एव योगक्षेमकारितया प्रभवति स देशधिपतिर्न
सर्वाधिपतिः स च पक्षीपत्यादिः, यस्तु न पृथ्यादौ देशेऽन्यत्र तु सर्वत्र प्रभवति स सर्वाधिपतिर्न देशधिपतिर्य-
स्तूभयत्र स उभयाधिपतिरथवा देशाधिपतिर्भूत्वा सर्वाधिपतियो भवति वासुदेवादिवत् स देशाधिपतिश्च सर्वाधिपति-
श्चेति, चतुर्थो राज्यञ्च इति १४,

चत्वारि मेहा पं० तं०—पुष्कलसंवदृते पञ्चने जीमूते जिम्हे, पुष्कलवदृष्टं णं महामेहे एगेणं वासेणं दसवाससद-
स्साइं भावेति, पञ्चने णं महामेहे एगेणं वासेणं दस वाससयाइं भावेति, जीमूते णं महामेहे एगेणं वासेणं दसवासाइं
भावेति, जिम्हे णं महामेहे वदूहि वासेहि एगं वासं भावेति वा ण वा भावेइ १५, (सू० ३४७) चत्वारि करंढगा पं०

४ स्थाना०
उद्देशः ४
पुष्करं-
वर्त्तीया
मेघपुरुषाः
सू० ३४७
करण्डरू-
पुलगाः
सू० ३४८

॥ २७० ॥

तं०—सोवागकरंडते वेसिताकरंडते गाहावतिकरंडते रायकरंडते १६, एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—सोवागकरंडमसमाणे वेसिताकरंडगसमाणे गाहावइकरंडगसमाणे रायकरंडगसमाणे १७ (सू० ३४८) चत्तारि रुक्खा पण्णत्ता तं०—साले नाममेगे सालपरियाते साले नाममेगे एरंडपरियाए एरंडे० ४, १८ एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—साले णाममेगे सालपरिताते साले णाममेगे एरंडपरियाते एरंडे णाममेगे० ४, १९ चत्तारि रुक्खा पं० तं०—साले णाममेगे सालपरिवारे० ४, २० एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०—साले नाममेगे सालपरिवारे० ४, २१ सालदुममज्झयारे जह् साले णाम होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए सुंदरसीसे मुणेयन्वे ॥ १ ॥ एरंडमज्झयारे जह् साले णाम होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए मंगुलसीसे मुणेयन्वे ॥ २ ॥ सालदुममज्झयारे एरंडे णाम होति दुमराया । इय मंगुलआयरिए सुंदरसीसे मुणेयन्वे ॥ ३ ॥ एरंडमज्झयारे एरंडे णाम होइ दुमराया । इय मंगुलआयरिए मंगुलसीसे मुणेयन्वे ॥ ४ ॥ चत्तारि मच्छा पं० तं०—अणुसोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी, २२ एवामेव चत्तारि भिक्खाणा पं० तं०—अणुसोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी, २३ चत्तारि गोला पं० तं०—मधुसिथगोले जउगोले दारुगोले मट्टियागोले, २४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मधुसिथगोलसमाणे ४, २५ चत्तारि गोला पं० तं०—अयगोले तउगोले तंवगोले सीसगोले, २६ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अयगोलसमाणे जाव सीसगोलसमाणे, २७ चत्तारि गोला पं० तं०—हिरण्णगोले सुवन्नगोले रयणगोले वयरगोले, २८ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—हिरण्णगोलसमाणे जाव वइरगोलसमाणे, २९ चत्तारि पत्ता पं० तं०—असिपत्ते

करपत्ते खुरपत्ते कलम्बचीरितापत्ते, ३० एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—असिपत्तसमाणे जाप कञ्जयणीरिणा-
 पत्तसमाणे, ३१ चत्तारि कडा पं० तं०—सुंवकडे विदलकडे चम्मकडे कंवलकडे, ३२ एवामेव चत्तारि पुरिगजाया
 पं० तं०—सुंवकडसमाणे जाव कंवलकडसमाणे ३३ (सू० ३४९) चउव्विहा चउत्पया पं० तं०—एगानुरा दुनुग
 गंडीपदा सणफदा, ३४ चउव्विहा पक्खी पं० तं०—चम्मपक्खी लोमपक्खी सगुगपक्खी वितगपक्खी, ३५
 चउव्विहा खुट्टपाणा पं० तं०—वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया संमुच्छिमपंचिंदियतिरिस्सजोणिया ३६ (सू० ३५०)
 चत्तारि पक्खी पं० तं०—णिवत्तिता णाममेगे नो परिवत्तिता परिवत्ता नामं एगे नो निवइत्ता एगे निपणीत्तावि परि-
 वत्तितावि एगे नो निवत्तिता नो परिवत्तिता, ३७ एवामेव चत्तारि भिक्खसागा पं० तं०—णिवत्तिता णाममेगे नो
 परिवत्तिता ४, ३८ (सू० ३५१) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—णिकट्टे णाममेगे णिकट्टे निक्खट्टे णाममेगे अजिक्खट्टे
 पुरिसजाया पं० तं०—णिकट्टे नाममेगे णिकट्टप्पा णिकट्टे नाममेगे अजिक्खट्टे नाममेगे अजिक्खट्टे
 दुयहियए ४, ४२ चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—आयाणुकंपते णाममेगे नो पराणुकंपते ४, ४३ (सू० ३५२)
 'पुक्खले'त्यादि, 'एगेणं वासेणं'ति एकया वृथ्था भावयतीति—उदकस्नेहयतीं करोति धान्यादिनिष्पादनसमर्थामिति-
 यावत् भुवामिति गम्यते, जिह्वस्तु बहुभिर्वर्षणैरेकमेव वर्षम्—अब्दं यावत् भुवं भावयति नैव वा भावयति रूढत्वात्तज्ज-
 लस्येति । अत्रान्तरे मेधानुसारेण पुरुषाः पुष्कलावर्त्तसमानादयः पुरुषाधिकारत्वात् अभ्यूह्या इति, तत्र सकृदुपदे-

३ न्याना०
 ३ रेगः ४
 करण्डरुः
 तुलगरुः
 गोलपत्र-
 कटाः पतु-
 व्यदायाः
 पथिभिन्
 निष्कू-
 घायाः
 सू० ३४८-
 ३५२
 ॥ २७१ ॥

शेन दानेन वा प्रभूतकालं यावच्छुभस्वभावमीश्वरं वा देहिनं यः करोत्यसावाद्यमेघसमानः, एवं स्तोकतरस्तोकतमकालापेक्षया द्वितीयतृतीयमेघसमानो असकृदुपदेशादिना देहिनमल्पकालं यावदुपकुर्वन्ननुपकुर्वन् वा चतुर्थमेघसमान इति १५ । करण्डको-वस्त्राभरणादिस्थानं जनप्रतीतः, श्वपाककरण्डकः-चाण्डालकरण्डकः, स च प्रायश्चर्मपरिकर्मोपकरणवर्षादिचर्माशस्थानतया अत्यन्तमसारो भवति, वेश्याकरण्डकस्तु जतुपूरितस्वर्णाभरणादिस्थानत्वात् किञ्चित्ततः सारोऽपि वक्ष्यमाणकरण्डकापेक्षया त्वसार एवेति, गृहपतिकरण्डकः-श्रीमत्कौटुम्बिककरण्डकः, स च विशिष्टमणिसुवर्णाभरणादियुक्तत्वात् सारतरः, राजकरण्डकस्तु अमूल्यरत्नादिभाजनत्वात्सारतम इति १६, एवमाचार्यो यः पट्टप्रज्ञकगाथादिरूपसूत्रार्थधारी विशिष्टक्रियाविकलश्च स प्रथमः अत्यन्तासारत्वात्, यस्तु दुरधीतश्रुतलवोऽपि वागाहम्बरेण मुग्धजनमावर्जयति स द्वितीयः परीक्षाऽक्षमतया असारत्वादेव, यस्तु स्वसमयपरसमयज्ञः क्रियादिगुणयुक्तश्च स तृतीयः सारतरत्वात्, यस्तु समस्ताचार्यगुणयुक्तया तीर्थकरकल्पः स चतुर्थः सारतमत्वात् सुधर्मदिवदिति १७, सालो नामैकः सालाभिधानवृक्षजातियुक्तत्वात्, सालस्यैव पर्याया-धर्मा वहलच्छायत्वासेव्यत्वादयो यस्य सः शालपर्यायत्येकः, शालो नामैक इति तथैव एरण्डस्येव पर्याया धर्मा अवहलच्छायत्वाऽऽसेव्यत्वादयो यस्य स एरण्डपर्याय इति १८, एरण्डो नामैक एरण्डाभिधानवृक्षजातीयत्वात् सालपर्यायो वहलच्छायत्वादिधर्मयुक्तत्वादिति तृतीयः, एरण्डो नामैकस्तथैव एरण्डपर्यायः अवहलच्छायत्वाद्येरण्डधर्मयुक्तत्वादिति चतुर्थः १८, आचार्यस्तु साल इव सालो धा हि सालो जातिमानेवमाचार्योऽपि यः सत्कुलः सद्गुरुकुलश्च स साल एवोच्यते तथा सालपर्यायः-सालधर्मा

४ स्याना०
 उद्देशः ४
 करण्टकाः
 गृहमरस-
 गोलपत्र-
 कटाः चतु-
 ष्यदायाः
 पश्चिभिन्-
 निष्कृ-
 ष्टायाः
 सू० ३४८-
 ३५२
 ॥ २७१ ॥

करपत्ते खुरपत्ते कलम्बचीरितापत्ते, ३० एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—असिपत्तसमाणे जाव फलंयनीरिता-
 पत्तसमाणे, ३१ चत्तारि कडा पं० तं०—सुंवकडे विदलकडे चम्मकडे कंयलकडे, ३२ एवामेव चत्तारि पुरिमजाया
 पं० तं०—सुंवकडसमाणे जाव कंवलकडसमाणे ३३ (सू० ३४९) चउव्विहा चउप्पया पं० तं०—एगनुत्ता दुनुत्ता
 गंभीपदा सणफ्फदा, ३४ चउव्विहा पक्खी पं० तं०—चम्मपक्खी लोमपक्खी सगुगापक्खी विततपक्खी, ३५
 चउव्विहा खुड्डुपाणा पं० तं०—वेइदिया चउरिदिया संगुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया ३६ (सू० ३५०)
 चत्तारि पक्खी पं० तं०—णिवत्तिता णाममेगे नो परिवत्तिता परिवइत्ता नामं एगे नो निवइत्ता एगे निवत्तितावि परि-
 वत्तितावि एगे नो निवत्तिता नो परिवत्तिता, ३७ एवामेव चत्तारि मिक्खलागा पं० तं०—णिवत्तिता णाममेगे नो
 परिवत्तिता ४, ३८ (सू० ३५१) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—णिकट्टे णाममेगे णिकट्टे निष्कट्टे नाममेगे अणिकट्टे
 ४, ३९ चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—णिकट्टे नाममेगे णिकट्टुप्पा णिकट्टे नाममेगे अनिकट्टुप्पा ४, ४० चत्तारि
 पुरिसजाया पं० तं०—बुहे नाममेगे बुहे बुहे नाममेगे अचुहे ४, ४१ चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—चुथे नाममेगे
 बुथहियए ४, ४२ चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—आयाणुकंपत्ते णाममेगे नो पराणुकंपत्ते ४, ४३ (सू० ३५२)

‘पुक्खले’त्यादि, ‘एगेणं वासेणं’ति एकया वृष्ट्या भावयतीति—उदकखेहवतीं करोति धान्यादिनिष्पादनसमर्थामिति-
 यावत् भुवमिति गम्यते, जिह्वस्तु बहुभिर्वर्षणैरेकमेव वर्षम्—अब्दं यावत् भुयं भावयति नैव वा भावयति रूक्षत्वात्तज्ज-
 लस्येति । अत्रान्तरे मेघानुसारेण पुरुषाः पुष्कलावर्त्तसमानादयः पुरुषाधिकारत्वात् अभ्यूह्या इति, तत्र सकृदुपदे-

यानि अस्यादीनि तानि पत्राणीति, असिः-खड्गः स एव पत्रमसिपत्रं करपत्रं-क्रकचं येन दारु छिद्यते धुरः-धुरः स एव पत्रं धुरपत्रं, कदम्बचीरिकेति शस्त्रविशेष इति २९, तत्र द्राक् छेदकत्वादस्यैः पुरुषो द्रागेव स्नेहपाशं छिनत्ति सोऽसिपत्रसमानः, अवधारितदेववचनसन्तुमारचक्रवर्तिवत्, यस्तु पुनः पुनरुच्यमानो भावनाभ्यासात् स्नेहतारं छिनत्ति स करपत्रसमानः, तथाविधश्रावकवत्, करपत्रस्य हि गमनागमनाभ्यां कालक्षेपेण छेदकत्वादिति, यस्तु श्रुतधर्ममार्गोऽपि सर्वथा स्नेहच्छेदासमर्थो देशविरतिमात्रमेव प्रतिपद्यते स धुरपत्रसमानः, धुरो हि केशादिकमल्पमेव छिनत्तीति, यस्तु स्नेहच्छेदं मनोरथमात्रेणैव करोति स चतुर्थः अविरतसम्यग्दृष्टिरिति, अथवा यो गुर्वादिषु शीघ्रमन्दमन्दतरमन्दतमतया स्नेहं छिनत्ति स एवमपदिश्यते ३१, कम्त्रादिभिरातानवितानभावेन निष्पाद्यते यः स कटः कट इव कट इत्युपचारात् तन्त्वादिमयोऽपि कट एवेति, तत्र 'सुंवकडे'ति तृणविशेषनिष्पन्नः 'चिद्वलकडे'ति वंशशकलकृतः 'चम्मकडे'ति वर्द्धव्युत्तमश्चकादिः 'कंवलकडे'ति कम्बलमेवेति ३२, एतेषु चाल्पवहुवहुतरवहुतमावयवप्रतिबन्धेषु पुरुषा योजनीयाः, तथाहि-यस्य गुर्वादिष्वल्पः प्रतिबन्धः स्वल्पव्यलीकादिनापि विगमात् स सुम्भकटसमान इत्येवं सर्वत्र भावनीयमिति ३३, चतुष्पदाः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः एकः खुरः पादे येषां ते एकखुराः-अश्वदयः, एवं द्वौ खुरौ येषां ते तथा ते च गवादयः, गण्डी-सुवर्णकारादीनामधिकरणी गण्डिका तद्वत्सदानि येषां ते तथा ते हस्त्यादयः, 'सगण्फ्य'ति सनखपदाः नाखराः-सिंहादयः, इहोत्तरसूत्रद्वये च जीवानां पुरुषशब्दवाच्यत्वात् पुरुषाधिकारतेति ३४, चर्ममयपक्षाः पक्षिणश्चर्मपक्षिणो-वल्गुलीप्रभृतयः एवं लोमपक्षिणो-हंसादयः समुद्रकत्र पक्षी येषां ते समु-

यथा हि सालः सच्छायत्वादिधर्मयुक्त एवं यो ज्ञानक्रियाप्रभवयशःप्रभृतिगुणयुक्तो भवति स तयोच्यते इत्येकः, तथा सालो नामैक इति तथैव एरण्डपर्यायस्तूकविपर्ययादिति द्वितीयः, एवमितरावपीति १९, तथा सालस्तथैव साल एव परिवारः-परिकरो यस्य स सालपरिवारः, एवं शेषत्रयमिति २०, आचार्यस्तु साल इव सालो गुरुकुलश्रुतादिगिरुत्तमत्वात् सालपरिवारः सालकल्पमहानुभावासाधुपरिकरत्वात्, तथा एरण्डपरिवारः एरण्डकल्पनिर्गुणसाधुपरिकरत्वात् एवमेरण्डोऽपि श्रुतादिभिर्हीनत्वादिति, चतुर्थः सुज्ञानः, उक्तचतुर्भङ्गा एव भावनार्थे 'सालदुर्मे'त्यादि गाथाचतुष्कं, व्यक्तं नवरं महुलम्-असुन्दरं २१, अनुश्रोतसा चरतीत्यनुश्रोतधारी-नद्यादिप्रवाहगामी एवमन्ये त्रयः २२, एवं भिन्नारूः-साधुः, यो ह्यभिग्रहविशेषादुपाश्रयसमीपात् क्रमेण कुलेषु भिक्षते सोऽनुश्रोतश्चारिमतस्यवदनुश्रोतधारी प्रथमो, यस्तू क्रमेण गृहेषु भिक्षमाण उपाश्रयमायाति स द्वितीयो, यस्तु क्षेत्रान्तेषु भिक्षते स तृतीयः, क्षेत्रमध्ये पतुर्थः २३, मयु-सिरयु-मदनं तस्य गोलो-वृत्तपिण्डो मधुसित्यगोल एवमन्येऽपि, नवरं जतु-लाक्षा दारुमृत्तिके प्रसिद्धे इति २४, यथंते गोला मृदुकठिनकठिनतरकठिनतमाः क्रमेण भवन्त्येवं ये पुरुषाः परीपहादियु मृदुहृदहृदतरहृदतमसत्त्वा भवन्ति ते मधुसित्यगोलसमाना इत्यादिभिर्व्यपदेशैर्व्यपविश्यन्त इति २५, अयोगोलादयः प्रतीताः २६, एतैश्चायोगोलकादिभिः क्रमेण गुरुगुत्तरगुरुतमाल्यन्तगुरुभिः आरम्भादिविचित्रप्रवृत्त्युपाजितकर्मभारा ये पुरुषा भवन्ति तेऽयोगोलसमाना इत्यादिव्यपदेशावन्तो भवन्ति पितृमातृपुत्रकलत्रगतस्नेहभारतो वेति २७, हिरण्यादिगोलेषु क्रमेणाल्पगुणगुणाधिकगुणाधिकतरगुणाधिकतमेषु पुरुषाः समृद्धितो ज्ञानादिगुणतो वा समानतया योज्याः २८, पत्राणि-पर्णानि तद्वल्लतनुतया

४ न्याना
 ३३ गः ४
 क्तरण्डकाः
 वृत्तमत्स्य-
 गोलप्रव-
 क्ताः चतु-
 लदायाः
 पक्षिभिर्वृ-
 निष्कृ-
 द्रायाः
 सू० ३४८-
 ३५२
 ॥ २७२ ॥

हृदयरु कार्येष्वमूढक्षत्वादित्येकः, एवमन्ये त्रय ऊह्याः ४२, आत्मानुकम्पकः—आत्महितप्रवृत्तः प्रत्येकबुद्धौ जिनक-
 लिपको वा परानपेक्षो वा निर्घृणः, परानुकम्पको निष्ठितार्थतया तीर्थकरः आत्मानपेक्षो वा दयैकरसो मेतार्थवत्, उभ-
 थानुकम्पकः स्थविरकल्पिक उभयाननुकम्पकः पापात्मा कालशौकरिकादिरिति ४३ । अनन्तरं पुरुषभेदा उक्ताः,
 अधुना तद्व्यापारविशेषं तद्देवसम्पाद्यमभिधित्सुः सूत्रसप्तकमाह—‘चउव्विहे संवासे’ इत्यादि

चउव्विहे संवासे पं० तं०—दिव्हे आसुरे रक्खसे माणुसे १, चउव्विधे संवासे पं० तं०—देवे णाममेगे देवीए सद्धि
 संवासं गच्छति देवे नाममेगे असुरीए सद्धि संवासं गच्छति असुरे णाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छइ असुरे ना-
 ममेगे असुरीए सद्धि संवासं गच्छति २, चउव्विधे संवासे पं० तं०—देवे नाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छति देवे
 नाममेगे रक्खसीए सद्धि संवासं गच्छति रक्खसे णाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छति रक्खसे नाममेगं रक्खसीए
 सद्धि संवासं गच्छति ४, ३, चउव्विधे संवासे पं० तं०—देवे नाममेगे देवीए सद्धि संवासं गच्छति देवे नाममेगे म-
 णुस्सीहिं सद्धि संवासं गच्छति मणुस्से नाममेगे देवीहिं सद्धि संवासं गच्छति मणुस्से नाममेगे मणुस्सीइ सद्धि संवासं
 गच्छति ४, चउव्विधे संवासे पं० तं०—असुरे णाममेगे असुरीए सद्धि संवासं गच्छति असुरे नाममेगे रक्खसीए
 सद्धि संवासं गच्छति ४, ५, चउव्विधे संवासे पं० तं०—असुरे नाममेगे असुरीए सद्धि संवासं गच्छति असुरे णाममेगे
 मणुस्सीए सद्धि संवासं गच्छति ४, ६, चउव्विधे संवासे पं० तं०—रक्खसे नाममेगे रक्खसीए सद्धि संवासं गच्छति
 रक्खसे नाममेगे माणुसीए सद्धि संवासं गच्छति ४, ७, (सू० ३५३) चउव्विहे अवद्धसे पं० तं०—आसुरे आमिओगे

द्रकपक्षिणः, समासान्त इन्, ते च वहिर्द्वीपसमुद्रेषु, एवं विततपक्षिणोऽपीति ३५, धुंद्रा-अधमा अनन्तरभये सिध्य-
 भावात् प्राणा-उच्छ्वासादिमन्तः धुद्रप्राणाः संमूर्च्छेन निर्वृत्ताः सम्मूर्च्छिमाः, तिरश्चां सत्ता योनिर्येषां ते तथा ततः
 पदत्रयस्य कर्मधारये सति सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इति भवति ३६, निपतितां-नीडादवतरीता-अवतरीतुं
 शक्तो नामैकः पक्षी धृष्टत्वादज्ञत्वाद्वा न तु परिव्रजिता-न परिव्रजितुं शक्तो बालत्वादित्येकः, एवमन्यः परिव्रजितुं
 शकः पुष्टत्वान्न तु निपतितुं भीरुत्वादन्यस्तूभयथा चतुर्थस्तूभयप्रतिषेधवानतिबालत्वादिति ३७, निपतिता-भिज्ञाच-
 र्यायामवतरीता भोजनाद्यर्थित्वान्न तु परिव्रजिता-परिभ्रमको ग्लानत्वादलसत्त्वाद्दुर्जालुत्वाद्धेत्येकः अन्यः परिव्रजिता-
 परिभ्रमणशील आश्रयान्निर्गतः सन् न तु निपतिता-भिक्षार्थमवतरीतुमशकः सूत्रार्थासकत्वादिना, शेषो स्पष्टी ३८,
 निष्कृष्टः-निष्कर्षितः तपसा कृशदेह इत्यर्थः पुनर्निष्कृष्टो भावतः कृशीकृतकपायत्वादेवमन्ये त्रय इति ३९, एतद्भाच-
 नार्थमेवानन्तरं सूत्रं-निष्कृष्टः कृशशरीरतया तथा निष्कृष्टः आत्मा कपायादिनिर्गमधनेन यस्य स तथेत्येवमन्ये त्रय
 इति; अथवा निष्कृष्टस्तपसा कृशीकृतः पूर्वं पश्चादपि तथैवेत्येवमाद्यसूत्रं व्याख्येयं, द्वितीयं तु ययोक्तमेवेति ४०, बुयो
 बुधत्वकार्यभूतसत्क्रियायोगात्, उक्तञ्च—“पठकः पाठकश्चैव, ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः । सर्वे[ति]व्यसनिनो राजन् ।,
 यः क्रियावान् स पण्डितः ॥ १ ॥” इति, पुनर्बुधः सविवेकमनस्त्वादित्येकः, अन्यो बुधस्तथैव अबुधस्त्वविवेकमन-
 स्त्वात्, अपरस्त्वबुधोऽसत्क्रियत्वात् बुधो विवेकवच्चित्तत्वाच्चतुर्थं उभयनिर्येषादिति ४१, अनन्तरसूत्रेणैतदेव व्यक्ती-
 क्रियते-बुधः सत्क्रियत्वात्, बुधं हृदयं-मनो यस्य स बुधहृदयो विवेचकमनस्त्वात्, अथवा बुधः शास्त्रज्ञत्वात् बुध-

३ स्थाना०

उद्देशः ४

करुण्टकाः

वृक्षमरस-

गोलपत्र-

कटाः चतु-

व्यदायाः

पद्भिभिन्-

निष्कृ-

शापाः

सू० ३४८-

३५२

॥ २७३ ॥

भावना भणिता ॥ १ ॥] आसाञ्च मध्ये यो यस्यां भावनायां वर्तते स तद्विधेषु देवेषु गच्छति चारित्र्यलेशप्रभावाद्, उक्तञ्च—“जो संजओऽवि एयासु अप्पसत्थासु वट्टइ कहंवि । सो तन्विहेसु गच्छइ सुरेसु भइओ चरणहीणो ॥ १ ॥” [यः संयतोऽप्येतासु अप्रशस्तासु वर्तते कथञ्चित् । स तद्विधेषु सुरेषु गच्छति भक्तश्चरणहीनः ॥ १ ॥] इति, आसुरादिरपध्वंस उक्तः, स चासुरत्वादिनिवन्धन इत्यसुरादिभावनास्वरूपभूतान्यसुरादित्वसाधनकर्मणां कारणानि सूत्रचतुष्टयेनाह—‘चउहिं ठाणेही’त्यादि कण्ठ्यं, नवरं असुरेषु भव आसुरः—असुरविशेषस्तद्भावः आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थमित्यर्थः, अथवा असुरतायै असुरतया वा कर्म—तदायुष्कादि प्रकुर्वन्ति—कर्तुंमारंभन्ते, तद्यथा—क्रोधनशीलतया—कोपस्वभावत्वेन प्राभृतशीलतया—कलहूनसम्बन्धतया संसक्ततपःकर्मणा—आहारोपधिशय्यादिप्रतिबद्धभावतपश्चरणेन निमित्ताजीवनतया—त्रैकालिकलाभालाभादिविषयनिमित्तोपात्ताहाराद्युपजीवनेनेति, अथमर्थोऽन्यत्रैवमुक्तः—“अणुवद्धविगहोविय संसत्तवो निमित्तमाएसी । निक्खिणिराणुकंपो आसुरियं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” [अणुवद्धविग्रहः संसक्ततपानिमित्तादेशी निष्कृपः निरनुकंपः आसुरिकीं भावनां करोति ॥ १ ॥] इति, तथा अभियोगं—व्यापारणमहन्तीत्याभियोग्याः—किङ्करदेवविशेषास्तद्भावस्तत्ता तस्यै तथा वेति, आत्मोत्कर्षेण—आत्मगुणाभिमानेन परपरिवादेन—परदोषपरिकीर्त्तनेन भूतिकर्मणां—ज्वरितादीनां भूत्यादिभी रक्षादिकरणेन कौतुककरणेन—सौभाग्यादिनिमित्तं परस्त्रपनकादिकरणेनेति, इयमप्येवमन्यत्र—“कोउय भूईकम्मे पसिणा इयरे निमित्तमाजीवी । इद्धिरससायगरुओ अभिओगं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” इति [प्रश्नोऽद्भुष्टप्रश्नादिरितः स्वप्नविद्यादिरिति > [कौतुकं भूतिकर्म प्रश्नः इतर (स्वप्नादिः) निमित्ताजीवी

संमोहे देवकिञ्चिसे चडहिं ठाणेहिं जीवा आसुरत्ताते कम्मं पगरेंति, तं०—कोवसीलताते पाटुडसील याते मंगगनतो-
 कम्मणं निमित्ताजीवयाते, चडहिं ठाणेहिं जीवा अभिओगत्ताते कम्मं पगरेंति तं०—अचुणोसेणं परपरिगातेणं गृत्तिट्ट-
 म्मेणं कोउयकरणेणं, चडहिं ठाणेहिं जीवा सम्मोहत्ताते कम्मं पगरेंति, तं०—उम्मग्गदेसणाए मग्गंनराएणं क्कानानंमपमो
 गेणं भिज्जानियाणकरणेणं, चडहिं ठाणेहिं जीवा देवकिञ्चिसियचाते कम्मं पगरेंति तं०—अरहंताणं अवन्नं ययमाने मर-
 हंतपन्नत्तस्स धम्मस्स अवन्नं वयमाणे आयरियउवज्जायाणमवन्नं वदमाणे चाउवन्नस्स संपरस्स अपन्नं वदमाणे(सू० ३५४)
 कण्ठ्यं, नवरं स्त्रिया सह संवसनं-शयनं संवासं, द्यौः-स्वर्गः तद्वासी देवोऽप्युपचाराद् द्यौस्तत्र भवो दिव्यो

वैमानिकसम्बन्धीत्यर्थः, असुरस्य-भवनपतिविशेषस्यायमासुर एवमितरौ, नवरं राक्षसो-द्व्यन्तरविदोः, चतुर्भङ्गिता-
 सूत्राणि देवासुरेत्येवमादिसंयोगतः पट्ट भवन्ति । पुरुषक्रियाधिकारादेवापध्वंससूत्रं
 तत्रापध्वंसनमपध्वंसः-चारित्रस्य तत्फलस्य वा असुरादिभावनाजनितो धिनाराः, तत्रा-
 सुरभावनाजनित आसुरः, येषु वाऽनुष्ठानेषु वर्त्तमानोऽसुरत्वमर्जयति तैरात्मनो वासनमासुरभावना, एवं भावनान्तर-
 मपि, अभियोगभावंनाजनित आभियोगः, सम्मोहभावनाजनितः साम्मोहः, देवकिञ्चिपभावनाजनितो देवकिञ्चिप इति,
 इह ष कन्दर्पभावनाजनितः कान्दर्पोऽपध्वंसः पञ्चमोऽस्ति, स च स्रष्टपि नोक्तः, चतुःस्थानकानुरोधाद्, भावना द्वि
 पञ्चागमेऽभिहिताः, आह च—“कंदप्प १ देवकिञ्चिस २ अभिओगा ३ आसुरा य ४ संमोहा ५ । एसा उ संकिलिट्ठा
 पंचविहां भावणा भणिया ॥ १ ॥” [कंदर्पो देवकिञ्चिपाऽभियोग्या आसुरी च संमोहा । एतास्तु संकलिष्टाः पंचविधा

४ स्थाना०
 उदेगः ४
 गंगामः
 आनुरा-
 भियोग्या-
 षाः
 सू० ३५३-
 ३५४

॥ २७४ ॥

चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—इहलोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुहतो लोपपडिवद्धा अप्पडिवद्धा १, चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—पुरओपडिवद्धा मगओपडिवद्धा दुहतो पडिवद्धा अपडिवद्धा २, चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—ओवायपन्वजा अक्खातपन्वजा संगारपन्वजा विहगगइपन्वजा ३, चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—तुयावइत्ता पुयावइत्ता मोयावइत्ता परिपूयावइत्ता ४, चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—नडखइया भडखइया सीहखइया सियालखइया ५, चउन्विहा किसी ५० तं०—वाविया परिवाविया णिदिता परिणिदिता ६, एवामेव चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—वाविता परिवाविता णिदिता परिणिदिता ७, चउन्विहा पन्वजा ५० तं०—धन्नपुंजितसमाणा धन्नविरहितसमाणा धन्नविक्रित्त-

समाणा धन्नसङ्कटितसमाणा ८, (सू० ३५५)

कण्ठं, किन्तु इहलोकप्रतिवद्धा निर्वाहादिमात्रार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा जन्मान्तरकामाद्यर्थिनां द्विधालोकप्रतिवद्धोभयार्थिनां अप्रतिवद्धा विशिष्टसामायिकवतामिति । पुरतः-अग्रतः प्रव्रज्यापर्यायभावेषु शिष्याहारादिषु या प्रतिवद्धा सा तथोच्यते, एवं मार्गतः-पृष्ठतः स्वजनादिषु, द्विधाऽपि काचित्, अप्रतिवद्धा पूर्ववत् । 'ओवाय'-त्ति अवपातः-सद्गुरुणां सेवा ततो या प्रव्रज्या साऽवपातप्रव्रज्या, आख्यातस्य-प्रव्रजेत्याद्युक्तस्य या स्यात् साऽख्यातप्रव्रज्या आर्यरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगार'त्ति सङ्केतसमाद्या सा तथा मेतार्यादीनामिव यदिया यदि त्वं प्रव्रजसि तदाऽहमपीत्येवं सङ्केततो या सा तथेति, 'विहगगइ'त्ति विहगगत्या-पक्षिन्यायेन परिचारादिवियोगेनैकाकिनो देशान्तरगमनेन च या सा विहगगतिप्रव्रज्या, क्वचिद् 'विहगपन्वजे'ति पाठस्तत्र विहगसे-

ऋद्धिरससातागौरवित आभियोग्यां भावनां करोति ॥ १ ॥] तथा सम्मुख्यतीति सम्मोहः—मूढात्मा देवधिद्वोर एव गन्ना-
 वस्तुता तस्यै सम्मोहतायै सम्मोहत्वाय सम्मोहत्वाया वेति, उन्मार्गदेशनया—सम्यग्दर्शनादिरूपभावमागतिरान्नापन्नी-
 प्रथनेन [प्रकटनेन—प्रकथनेन > मार्गान्तरायेण—मोक्षाध्वप्रवृत्तद्विद्वक्करणेन, कामाशंसाप्रयोगेण—शब्दादायभिलाषक-
 रणेन, 'भिज्ज'ति लोभो गृद्धिलेन निदानकरणं एतस्मात्तपःप्रभृतेश्चक्रचर्यादित्वं मे भूयादिति निकाचनाकरणं तेनेति,
 इयमप्येवमन्यत्र—“उन्मगदेसओ मगनासओ मगविष्पीवती । मोहेण य मोहेत्ता संमोहं भावणं कुणइ ॥ १ ॥”
 इति, [उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिकः मोहेन च मोहयित्वा संमोहो भावनां करोति ॥ १ ॥ देवानां मध्ये
 किल्वियः—पापोऽत एवास्पृश्यादिधर्मको देवश्चासौ किल्वियश्चेति वा देवकिल्वियः श्रेयं तर्धेच, अवर्णाः—अश्राया अस-
 दोपोद्घट्टनमित्यर्थः, अयमर्थोऽन्यत्रैवमुच्यते—“नाणस्स केवलीणं धम्मयिरिआण सव्वसाहणं । भासं अयन्नमाई कि-
 ल्विसियं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” इति, [ज्ञानस्य केवलिनं धर्माचार्याणां सर्वसाधूनाम् । भापमाणोऽवर्णादि किल्वियिकी
 भावनां करोति ॥ १ ॥] इह कन्दर्पभावना नोक्ता चतुःस्थानकत्वादिति, अवसरश्चायमस्या इति सा प्रदर्शयते—“कन्दर्पे
 कुकुइए दवसीले यावि हासणकरे य । विग्हावितो य परं कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” इति, [कन्दर्पः कन्दर्पकथावान्,
 कुकुचितो भाण्डचेष्टः, द्रवशीलो दर्पित इतगमनभाषणादि, हासनकरो घेषवचनादिना स्वपरहासोत्पादकः विस्मापकः—
 इन्द्रजाली > [कंदर्पी कुकुचितः इतगामी चापि हासनकरः परं विस्मापयन् (विस्मापक इन्द्रजाली) कंदर्पी भावनां
 करोति ॥ १ ॥] अयञ्चापध्वंसः प्रव्रज्यान्वितस्येति प्रव्रज्यानिरूपणाय ‘अउब्बिहा पणवज्जे’ त्यादि सूत्राष्टकं—

४ स्थानाः

उद्देशः ४

मंत्राणः

शासुरा-

भियोग्या-

घाः

गु० ३५३-

३५३

॥ २७५ ॥

चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—इहलोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुहतो लोगपडिवद्धा अप्पडिवद्धा १, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—पुरओपडिवद्धा मग्गओपडिवद्धा दुहतो पडिवद्धा अपडिवद्धा २, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—ओव्वजा पं० तं०—अक्खातपव्वजा संगारपव्वजा विहगगइपव्वजा ३, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—तुयावइत्ता पुयावइत्ता वायपव्वजा अक्खातपव्वजा संगारपव्वजा विहगगइपव्वजा ३, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—नडखइया भडखइया सियालक्खइया ५, घउमोयावइत्ता परिपूयावइत्ता ४, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—नडखइया मडखइया सीहखइया सियालक्खइया ५, घउन्विहा फिसी पं० तं०—वाविया परिवाविया णिदिता परिणिदिता ६, एवामेव चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—वाविता परिवाविता णिदिता परिणिदिता ७, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—धन्नपुंजितसमाणा धन्नविरहितसमाणा धन्नविक्रित्त-

समाणा धन्नसङ्कट्टितसमाणा ८, (सू० ३५५)

कण्ठं, किन्तु इहलोकप्रतिवद्धा निर्वाहादिमात्रार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा जन्मान्तरकामाद्यर्थिनां द्विधालोकप्रतिवद्धोभयार्थिनां अप्रतिवद्धा विशिष्टसामायिकवतामिति । पुरतः—अग्रतः प्रव्रज्यापर्यायभाविषु शिव्याहारादिषु या प्रतिवद्धा सा तथोच्यते, एवं मार्गतः—पृष्ठतः स्वजनादिषु, द्विधाऽपि काचित्, अप्रतिवद्धा पूर्ववत् । 'ओवाय'—त्ति अवपातः—सद्गुणां सेवा ततो या प्रव्रज्या साऽवपातप्रव्रज्या, आख्यातस्य—प्रव्रजेत्याद्युक्तस्य या स्यात् साऽख्यातप्रव्रज्या आर्षरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगार'त्ति सङ्केतस्तस्माद्या सा तथा भेतार्यादीनामिय दिवा यदि त्वं प्रव्रजसि तदाऽहमपीत्येवं सङ्केततो या सा तथेति, 'विहगगइ'त्ति विहगगत्या—पक्षिन्यायेन परिचारादिवियोगैकान्नो देशान्तरगमनेन च या सा विहगगतिप्रव्रज्या, कचिद् 'विहगपव्वजे'ति पाठस्तत्र विहगसे-

ऋद्धिरससातागौरवित आभियोग्यां भावनां करोति ॥ १ ॥] तथा सम्मुद्यतीति सम्मोहः—मूढाणां देवविदोः एव तन्ना-
वस्तुत्ता तस्यै सम्मोहतायै सम्मोहत्वाय सम्मोहतया धेति, उन्मार्गदेशनया—सम्यग्दर्शनादिरूपभावमागतिक्रान्त्यपन्ने-
प्रथनेन [प्रकटनेन—प्रकथनेन > मार्गान्तरायेण—मोक्षाध्यप्रवृत्ततद्विभ्रकरणेन, कामानांसाप्रयोगेण—शब्ददादायगित्यापह-
रणेन, 'भिज्ज'त्ति लोभो गृच्छित्तेन निदानकरणं एतस्मात्तपःप्रभृतेश्चक्रवर्त्यादित्वं मे भूयादिति निष्कायनाकरणं तेनेति,
इयमप्येवमन्यत्र—“उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिकः मोहेण य मोहेत्ता संमोहं भायणं कुणइ ॥ १ ॥”
इति, [उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिकः मोहेन च मोहयित्वा संमोहं भावनां करोति ॥ १ ॥ देवानां मध्ये
क्विविपः—पापोऽत एवास्पृश्यादिधर्मको देवश्चासौ क्विविपश्चेति वा देवक्विविपः श्रेयं तर्धेय, अवर्णः—अश्राया अम-
दोषोद्घट्टनमित्यर्थः, अयमर्थोऽन्यत्रैवमुच्यते—“नाणस्स केवलीणं धम्मायरिआण सन्वसाहूणं । भासं प्रवन्नमाई कि-
व्विसियं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” इति, [ज्ञानस्य केवलिनं धर्माचार्याणां सर्वसाधूनाम् । भासं प्रवन्नमाई कि-
भावनां करोति ॥ १ ॥] इह कन्दर्पभावना नोक्ता चतुःस्थानकत्वादिति, अवसरश्चायमस्या इति सा प्रदर्शयते—“कन्दर्पे
कुणइए दवसीले यावि हासणकरे य । विग्हावित्तो य परं कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” इति, [कन्दर्पः कन्दर्पकथायान्,
कुक्वचित्तो भाण्डचेष्टः, द्रवशीलो दर्प्यात् इतगमनभाषणादि, हासनकरो वेपयचनादिना स्वपरहासोत्सादकः विस्मापकः—
इन्द्रजाली > [कंदर्पी कुक्वचित्तः इतगामी चापि हासनकरः परं विस्मापयन् (विस्मापक इन्द्रजाली) कंदर्पी भावनां
करोति ॥ १ ॥] अयञ्चापध्वंसः प्रव्रज्यान्वितस्येति प्रव्रज्यानिरूपणाय ‘बडव्विबहा पव्वज्जे’ त्यादि सूत्राष्टकं—

४ स्थानाः
उद्देशः ४
मंत्राणः
आगुरा-
भियोग्या-
द्याः
मू० १५३-
३५४

॥ २७५ ॥

चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—इहलोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुहतो लोगपडिवद्धा अपडिवद्धा १, चउन्विहा प-
 व्वजा पं० तं०—पुरओपडिवद्धा मगओपडिवद्धा दुहतो पडिवद्धा अपडिवद्धा २, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—ओ-
 वायपव्वजा अक्खातपव्वजा संगारपव्वजा विहगगइपव्वजा ३, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—तुयावइत्ता पुयावइत्ता
 मोयावइत्ता परिपूयावइत्ता ४, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—नडखइया भडखइया सीहखइया सियालखइया ५, चउ-
 न्विहा किस्ती पं० तं०—वाविया परिवाविया णिदिता परिणिदिता ६, एवामेव चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—याविता
 परिवाविता णिदिता परिणिदिता ७, चउन्विहा पव्वजा पं० तं०—धन्नयुंजितसमाणा धन्नविरद्धितसमाणा धन्नविक्षित्त-
 समाणा धन्नसङ्कट्टितसमाणा ८, (सू० ३५५)

कण्ठं, किन्तु इहलोकप्रतिवद्धा निर्वाहादिमात्रार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा जन्मान्तरकामाद्यर्थिनां द्विधालोकप्रति-
 वद्धोभयार्थिनां अप्रतिवद्धा विशिष्टसामायिकवतामिति । पुरतः—अग्रतः प्रप्रज्यापर्यायभाविषु शिष्याहारादिषु या प्र-
 तिवद्धा सा तथोच्यते, एवं मार्गतः—पृष्ठतः स्वजनादिषु, द्विधाऽपि काचित्, अप्रतिवद्धा पूर्ववत् । 'ओयाय'-
 त्ति अवपातः—सद्गुरुणां सेवा ततो या प्रप्रज्या साऽत्रपातप्रप्रज्या, आख्यातस्य—प्रत्रजेत्याद्युक्तस्य या स्यात् साऽऽ-
 ख्यातप्रप्रज्या आर्धरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगार'त्ति सङ्केतस्तस्माद्या सा तथा मेतार्यादीनामिव य-
 दिया यदि त्वं प्रप्रजसि तदाऽहमपीत्येवं सङ्केततो या सा तथेति, 'विहगगइ'त्ति विहगगत्या—पक्षिन्यायेन परि-
 चारादिवियोगेनैकाकिनो देशान्तरगमनेन च या सा विहगगतिप्रप्रज्या, क्वचिद् 'विहगपव्वजे'ति पाठस्तत्र विहगस्ये-

ऋद्धिरससातागौरवित आभियोग्यां भावनां करोति ॥ १ ॥] तथा सम्मुद्यतीति सम्मोहः--मूढात्मा देवविदोऽ एव तद्भा-
वस्तत्ता तस्यै सम्मोहतायै सम्मोहत्वाय सम्मोहतया वेति, उन्मार्गविदानया सम्मोहतया-सम्पददर्शनादिरूपभायमार्गातिष्ठान्नापन्न-
प्रथनेन [प्रकटनेन-प्रकथनेन > मार्गान्तरायेण-मोक्षाध्यप्रवृत्तद्विद्वकरणेन, कामानंसाप्रयोगेण-शुद्धदादायभिन्नाप्र-
रणेन, 'भिन्न'त्ति लोभो गृद्धिस्तेन निदानकरणं एतस्मात्तपःप्रभृतेश्चक्रचर्यादित्वं मे भूयादिति निकाचनाकरणां तेनेति,
इयमव्येवमन्यत्र--"उन्मगादेसओ मगनासओ मगविष्पडीवती । मोहेण य मोहेत्ता संमोहं भायणं कुणइ ॥ १ ॥"
इति, [उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिकः मोहेन च मोहयित्वा संमोही भावनां करोति ॥ १ ॥ देयानां मध्ये
किल्बिषः-पापोऽत एवास्पृश्यादिधर्मको देवश्चासौ किल्बिषश्चेति वा देवकिल्बिषः शेषं तथैव, अवर्णः-अश्टापा गस्त-
द्वोपोद्घट्टनमित्यर्थः, अयमर्थोऽन्यत्रैवमुच्यते--"नाणस्त केवलीणं धम्मारिआण सञ्जसाहणं । भासं अयन्नमार्इ कि-
व्विसियं भावणं कुणइ ॥ १ ॥" इति, [ज्ञानस्य केवलिनं धर्माचार्याणां सर्वसाधूनाम् । भापमाणोऽवर्णादि किल्बिषिकी
भावनां करोति ॥ १ ॥] इह कन्दर्पभावना नोक्ता चतुःस्थानकत्वादिति, अवसरश्चायमस्या इति सा प्रदर्शयते--"कन्दर्पे
कुण्डुइए दवसीले यावि हासणकरे य । विग्हावितो य परं कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ १ ॥" इति, [कन्दर्पः कन्दर्पकथायान्,
कुण्डुचितो भाण्डचेष्टः, द्रवशीलो दर्पणं दुतगमनभाषणादि, हासनकरो वेपयचनादिना स्वपरहासोत्सादकः विस्मापकः-
इन्द्रजाली > [कंदर्पी कुकुचितः दुतगामी चापि हासनकरः परं विस्मापयन् (विस्मापक इन्द्रजाली) कंदर्पी भावनां
करोति ॥ १ ॥] अयञ्चापध्वंसः प्रव्रज्यान्वितस्येति प्रव्रज्यानिरूपणाय 'चउन्विवाहा पव्वज्जे' त्यादि सूत्राष्टकं--

४ स्थानाः
उपेयाः ४
मंगानः
नागुरा-
भियोग्या-
पाः
सू० १५३-
३५५
॥ २७५ ॥

चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—इहलोगपडिवद्धा परलोगपडिवद्धा दुहतो लोगपडिवद्धा अपण्डियद्धा १, चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—ओ-
 न्वज्जा पं० तं०—पुरओपडिवद्धा मगओपडिवद्धा दुहतो पडिवद्धा अपडिवद्धा २, चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—तुयावइत्ता पुयावइत्ता
 वायपव्वज्जा अक्खातपव्वज्जा संगारपव्वज्जा विहगइपव्वज्जा ३, चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—नडसइया सीहसइया सियालक्खइया ५, चउ-
 मोयावइत्ता परिपूयावइत्ता ४, चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—एवामेव चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—याविता
 न्विहा किस्सी पं० तं०—वाविया परिवाविया णिदिता परिणिदिता ६, धन्नपुंजितसमाणा धन्नविरहितसमाणा धन्नविक्खित्त-
 परिवाविता णिदिता परिणिदिता ७, चउन्विहा पव्वज्जा पं० तं०—धन्नादिमात्रार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा जन्मान्तरकामाद्यर्थिनां द्विघालोकप्रति-
 समाणा धन्नसङ्कट्टितसमाणा ८, (सू० ३५५)

कण्ठं, किन्तु इहलोकप्रतिवद्धा निर्वाहादिमात्रार्थिनां परलोकप्रतिवद्धा जन्मान्तरकामाद्यर्थिनां द्विघालोकप्रति-
 वद्धोभयार्थिनां अप्रतिवद्धा विशिष्टसामायिकवतामिति । पुरतः—अग्रतः प्रव्रज्यापर्यायभाविषु शिष्याहारादिषु या प्र-
 तिबद्धा सा तथोच्यते, एवं मार्गतः—पृष्ठतः स्वजनादिषु, द्विधाऽपि काचित्, अप्रतिवद्धा पूर्ववत् । 'ओवाय'-
 त्ति अवपातः—सद्गुरुणां सेवा ततो या प्रव्रज्या साऽत्रपातप्रव्रज्या, आख्यातस्य—प्रव्रजेत्याद्युक्तस्य या स्यात् साऽऽ-
 ख्यातप्रव्रज्या आर्यरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्येवेति, 'संगार'त्ति संकृतस्तस्माद्या सा तथा मेतार्यादीनामिय य-
 दिवा यदि त्वं प्रव्रजसि तदाऽहमपीत्येवं संकृततो या सा तथेति, 'विहगगइ'त्ति विहगगत्या—पक्षिन्यायेन परि-
 वारादिवियोगेनैकाकिनो देशान्तरगमनेन च या सा विहगगतिप्रव्रज्या, कचिद् 'विहगपव्वज्जे'ति पाठस्तत्र विहगस्ये-

वेति इत्यमिति, विहतस्य वा-दारिद्र्यादिभिरिभिवेति । 'तुयावइत्त'ति तोदं कृत्वा तोदयित्वा-व्यथामुत्साद्य या प्रमग्या दीयते, मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, 'उयावइत्त'ति कचिसाठस्तत्र ओजो-वळं द्यारीरं विद्यादिनक्तं वा तत्कृत्वा-प्रदर्श्य या दीयते सा ओजयित्वेत्यभिधीयते, 'पुयावइत्त'ति 'दुइ गता'विति वचनात् साययित्वा-अन्यत्र नीत्वाऽऽर्धरक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति, 'बुयावइत्त'ति सम्भाष्य गौतमेन करं कृत्वा, यचनं वा पूर्वपक्षरूपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा कारयित्वा या सा तथोक्ता, कचित् 'मोयावइत्त'ति पाठ-स्तत्र मोचयित्वा साधुना तैलार्थदासत्वप्राप्तमग्निनीवदिति, 'परिबुयावइत्त'ति घृतादिभिः परिपुत्रभोजनः परिपुत्र एव तं कृत्वाः परिपुत्रयित्वा सुहस्तिना रङ्कवत् या सा तथोच्यतं इति । नटस्यैव संवेगविकलधर्मकयारुणोपाखितभोजना-दीनां 'खइय'ति खादितं भक्षणं यस्यां सा नटखादिता, नटस्यैव वा 'खइव'ति संवेगशून्यधर्मकयनलक्षणो हेयारुः-स्वभावो यस्यां सा तथा, एवं भटादिव्वपि, नवरं भटः तथाविधत्रलोपदर्शनलब्धभोजनादेः सादिता आरभटवृत्तिलक्षण-हेवाको वा सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवज्ञयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन वा खादिता तथापिधमकृतिर्वा शृगाळतु न्य-गृन्थोपात्तस्यान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । कृपिः-धान्यार्थं क्षेत्रकर्षणम्, 'वाधिय'ति सकृद्वा-न्यवपनवती 'परिवाविय'ति द्विस्त्रिर्वा उत्याव्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती शालिकृपिवत्, 'निद्रिय'ति एकदा-विजातीयतृणाद्यपनयनेन शोधिता निदाता, 'परिनिद्रिय'ति द्विस्त्रिर्वा तृणादिशोधनेनेति, प्रमग्या तु वाषिया सामा-यिकारोपणेन परिवाविया महाव्रतारोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः, निन्दिया सकृदतिषा-

रालोचनेन परिणिंदिया पुनः पुनरिति 'धन्नपुंजियसमाण'ति खले लूनपूनविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमानो संकलातिचार-
कचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वात् एका, अन्या तु खलक एव यद्विरेहितं-विसारितं वायुना पूनमपुञ्जीकृतं धान्यं
तत्समाना या हि लघुनापि यत्नेन स्वस्वभावं लप्स्यत इति, अन्या तु यद्विकीर्णं-गोखुरक्षुण्णतया विक्षिप्तं धान्यं तत्स-
माना या हि सहजसमुत्पन्नातिचारकचवरयुक्तत्वात् सामग्र्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णस-
मानोच्यते, अन्या तु यत्सङ्कर्षितं-क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीतं धान्यं तत्समाना या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद् बहुतर-
कालप्राप्तव्यस्वस्वभावा सा धान्यसङ्कर्षितसमानेति, इह च पुञ्जितादेर्धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥
इयञ्च प्रव्रज्या एवं विचित्रा संज्ञावशाद्भवतीति संज्ञानिरूपणाय सूत्रपञ्चकं—

चत्वारि सन्नाथो पं० तं०—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिग्गहसन्ना १, चउहिं ठाणेहिं आहारसन्ना समुप्पज्जति,
तं०—ओमकोट्टताते १ छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं २ मतीते ३ तदट्ठोवओगेणं ४, २, चउहिं ठाणेहिं भयसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—हीणसत्तत्ताते भयवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ३, चउहिं ठाणेहिं मेहुणसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—चित्तमंसोणियाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ४, चउहिं ठाणेहिं परिग्गहसन्ना
समुप्पज्जइ, तं०—अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ५ (सू० ३५६) चउविय्या
कामा पं० तं०—सिगारा कलुणा वीभत्सा रोइ, सिगारा कामा देवाणं कलुणा कामा मणुयाणं वीभत्सा कामा तिरि-
क्खजोणियाणं रोइ कामा णेरइयाणं (सु० ३५७).

वेति दृश्यमिति, विहतस्य वा-दारिद्र्यादिभिररिभिर्वेति । 'तुयावइत्त'त्ति तोदं कृत्वा तोदयित्वा-व्यथामुत्साह या प्रमःया दीयते, मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, 'उयावइत्त'त्ति कचित्साठस्तत्र ओजो-बलं शारीरं विद्यादिनतं वा तत्कृत्वा-प्रदश्यं या दीयते सा ओजयित्वेत्यभिधीयते, 'पुयावइत्त'त्ति 'दुइः गता'विति वचनात् ज्ञाययित्वा-अन्यत्र नीत्वाऽऽर्घ्यरक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति, 'युयावइत्त'त्ति सम्भाष्य गौतमेन कर्तव्यत् सन्न मौचयित्वा साधुना तैलार्थदासत्वप्राप्तभग्निनीवदिति, 'परिबुयावइत्त'त्ति घृतादिभिः परिप्लुतभोजनः परिप्लुत एव तं कृत्वा परिप्लुतयित्वा सुहस्तिना रङ्कवत् या सा तथोच्यतं इति । नटस्यैव संवेगविकलधर्मकथारुणोपाजितभोजना-दीनां 'खइय'त्ति खादितं भक्षणं यस्यां सा नटखादिता, नटस्यैव वा 'खइव'त्ति संवेगशून्यधर्मकथनलक्षणो देवारुः-स्वभावो यस्यां सा तथा, एवं भटादिष्वपि, नवरं भटः तथाविधत्रलोपदर्शनलब्धभोजनादेः खादिता आरभटवृत्तिलक्षण-हेवाको वा सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवज्ञयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन वा खादिता तथाविधप्रकृतिर्वा शृगालस्तु न्य-गृत्त्योपात्तस्यान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । कृषिः-धान्यार्थं क्षेत्रकरणम्, 'वाविय'त्ति सकृद्वा-न्यवपनवती 'परिवाविय'त्ति द्विस्त्रिर्वा उसाद्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती शालिकृषियत्, 'निविय'त्ति एकदा-विजारोपणेन परिवाविया महाव्रतारोपणेन निरतिचारस्य स्मृतिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः, निन्दिया सकृदतिचा-

रालोचनेन परिणिंदिया पुनः पुनरिति 'धन्नपुंजियसमाण'त्ति खले लूनपूनविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमानो संकलातिचार-
कचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वात् एका, अन्या तु खलक एव यद्विरेहितं-विसारितं वायुना पूनमपुञ्जीकृतं धान्यं
तत्समाना या हि लघुनापि यत्नेन स्वस्वभावं लप्स्यत इति, अन्या तु यद्विकीर्णं-गोखुरधुण्णतया विक्षिप्तं धान्यं तत्स-
माना या हि सहजसमुलन्नातिचारकचवरयुक्तत्वात् सामग्र्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णस-
मानोच्यते, अन्या तु यत्सङ्कषिप्तं-क्षेत्रादाकषिप्तं खलमानीतं धान्यं तत्समाना या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद् बहुतर-
कालप्राप्तव्यस्वस्वभावा सा धान्यसङ्कषिप्तसमानेति, इह च पुञ्जितादेर्धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥
इयञ्च प्रत्रज्या एवं विचित्रा संज्ञावशाद्भवतीति संज्ञानिरूपणाय सूत्रपञ्चकं—

चत्तारि सत्राओ पं० तं०—आहारसत्रा भयसत्रा भेहुणसत्रा परिग्गहसत्रा १, चउहिं ठाणेहिं आहारसत्रा समुप्पज्जति,
तं०—ओमकोट्टताते १ छुहवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं २ मतीते ३ तदट्ठोवओगेणं ४, २, चउहिं ठाणेहिं भयसत्रा समु-
प्पज्जति, तं०—हीणसत्तताते भयवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ३, चउहिं ठाणेहिं भेहुणसत्रा समु-
प्पज्जति, तं०—चित्तमंससोणिययाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ४, चउहिं ठाणेहिं परिग्गहसत्रा
समुप्पज्जइ, तं०—अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ५ (सू० ३५६) चउव्विहा
कामा पं० तं०—सिगारा कळुणा वीभत्सा रोहा, सिगारा कामा देवाणं कळुणा कामा मणुयाणं वीभत्सा कामा तिरि-
क्खजोणियाणं रोहा कामा णेरइयाणं (सु० ३५७).

वेति दृश्यमिति, विहतस्य वा-दारिद्र्यादिभिरिभिर्वेति । 'तुयावइत्त'ति तोदं कृत्वा तोदयित्वा-व्यथामुलाद्य या प्रमःया
 दीयते, मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, 'उयावइत्त'ति क्वचित्साठस्तत्र ओजो-बलं शारीरं विद्यादिमत्कं
 वा तत्कृत्वा-प्रदश्यं या दीयते सा ओजयित्वेत्यभिधीयते, 'पुयावइत्त'ति 'दुइ' गता'विति यचनात् सावयित्वा-अन्यत्र
 नीत्वाऽऽर्धरक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति, 'बुयावइत्त'ति सम्भाव्य गौतमेन करकयत्,
 वचनं वा पूर्वपक्षरूपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा कारयित्वा या सा तथोक्ता, क्वचित् 'मोयावइत्त'ति पाठ-
 स्तत्र मोचयित्वा साधुना तैलार्थदासत्वप्राप्तभग्नीवदिति, 'परितुयावइत्त'ति घृतादिभिः परिप्लुतभोजनः परिप्लुत एव
 तं कृत्वां परिप्लुतयित्वा सुहस्तिना रङ्कवत् या सा तथोच्यते इति । नटस्यैव संवेगविकलधर्मकयाकरणोपाजितभोजना-
 दीनां 'खइय'ति खंडितं भक्षणं यस्यां सा नटखादिता, नटस्यैव वा 'खइव'ति संवेगशून्यधर्मकयनलक्षणो देवाकः-स्व-
 भावो यस्यां सा तथा, एवं भटादिव्यपि, नवरं भटः तथाविधवलोपदर्शनलब्धभोजनादेः खादिता आरभटवृत्तिलक्षण-
 हेवाको वा सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवज्ञयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन वा खादिता तथाविधप्रकृतिर्वा शृगालस्तु न्य-
 गृह्योपात्तस्यान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । कृषिः-धान्यार्थं क्षेत्रकर्षणम्, 'वाचिय'ति सकृद्वा-
 न्यवपनवती 'परिवाचिय'ति द्विस्त्रिर्वा उसाढ्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती शालिकृषिवत्, 'निद्रिय'ति एकदा
 विजातीयतृणाद्यपनयनेन शोधिता निदाता, 'परिनिद्रिय'ति द्विस्त्रिर्वा तृणादिशोधनेनेति, प्रमःग्या तु वाकिया सामा-
 यिकारोपणेन परिवाकिया महाव्रतारोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः, निन्दिया सकृदतिचा-

३ त्याना०
 ३येनः ४
 शृङ्गोः-
 प्रतियद्या-
 रिप्रमःग्या-
 भेदाः
 नृ० ३:५५

रालोचनेन परिणिंदिया पुनः पुनरिति 'धन्नपुंजियसमाण'त्ति खले लूनपूनविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमानां सकलातिचार-
कचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वात् एका, अन्या तु खलक एव यद्विरेछितं-विसारितं वायुना पूनमपुञ्जीकृतं धान्यं
तत्समाना या हि लघुनापि यत्नेन स्वस्वभावं लप्स्यत इति, अन्या तु यद्विकीर्ण-गोखुरधुणतया विक्षिप्तं धान्यं तत्स-
माना या हि सहजसमुत्पन्नातिचारकचवरयुक्तत्वात् सामग्र्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णस-
मानोच्यते, अन्या तु यत्सङ्कर्षितं-क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीतं धान्यं तत्समाना या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद् बहुतर-
कालप्राप्तव्यस्वस्वभावा सा धान्यसङ्कर्षितसमानेति, इह च पुञ्जितादेर्धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥
इयञ्च प्रव्रज्या एवं विचित्रा संज्ञावशाद्भवतीति संज्ञानिरूपणाय सूत्रपञ्चकं—

चत्वारि सत्राओ पं० तं०—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिग्गहसन्ना १, चउहिं ठणेहिं आहारसन्ना समुप्पज्जति,
तं०—ओमकोट्ठताते १ छुहवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं २ मतीते ३ तदट्ठोवओणेणं ४, २, चउहिं ठणेहिं भयसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—हीणसत्तताते भयवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओणेणं ३, चउहिं ठणेहिं मेहुणसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—चित्तमंसोणियाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओणेणं ४, चउहिं ठणेहिं परिग्गहसन्ना
समुप्पज्जइ, तं०—अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओणेणं ५ (सू० ३५६) चउब्बिग्गहा
कामा पं० तं०—सिगारा कलुणा वीभत्सा रोहा, सिगारा कामा देवानं कलुणा कामा मणुयाणं वीभत्सा कामा तिरि-
क्खज्जोणियाणं रोहा कामा णेरइयाणं (सु० ३५७).

वेति दृश्यमिति, विहतस्य वा-दारिद्र्यादिभिरिभिवेति । 'तुयावइत्त'ति तोदं कृत्वा तोदयित्वा-व्यथामुत्साय या प्रमग्ना
 दीयते, मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, 'उयावइत्त'ति कचिसाठस्तत्र जोजो-बळं शारीरं विद्यादिभिरंक्रं
 नीत्वाऽऽर्यरक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति, 'पुयावइत्त'ति 'युइ' गतां विति वचनात् सावयित्वा-अन्यत्र
 वचनं वा पूर्वपक्षरूपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा कारयित्वा या सा तथोक्ता, कचित् 'मोयावइत्त'ति पाठ-
 स्तत्र मोचयित्वा साधुना तैलार्थदासत्वप्राप्तभगिनीवदिति, 'परितुयावइत्त'ति घृतादिभिः परिप्लुतभोजनः परिसुप्त एव
 तं कृत्वा परिप्लुतयित्वा सुहस्तिना रङ्कवत् या सा तथोच्यते इति । नटस्यैव संयोगविकलधर्मकया करणोपाजितभोजना-
 दीनां 'खइय'ति खादितं भक्षणं यस्यां सा नटखादिता, नटस्यैव वा 'खइव'ति संयोगसून्यधर्मकयनलक्षणो देवाकः-स्व-
 भावो यस्यां सा तथा, एवं भटादिव्वपि, नवरं भटः तथाविधत्रलोपदर्शनलब्धभोजनादेः खादिता आरभट्टृसिद्धक्षण-
 हेवाको वा सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवज्ञयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन वा खादिता तथाविधप्रकृतिर्वा शृगालस्तु न्य-
 गृह्योपात्तस्थान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । कृषिः-धान्यार्थं क्षेत्रकरणम्, 'वायिय'ति सहृद्वा-
 न्यवपनवती 'परिवायिय'ति द्विस्त्रिर्वा उसाद्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती शालिकृपिवत्, 'निन्दिय'ति एकद्व-
 विजातीयतृणाद्यपनयनेन शोधिता निदाता, 'परिनिन्दिय'ति द्विस्त्रिर्वा तृणादिशोधनेनेति, प्रग्रया तु वाविया सामा-
 यिकारोपणेन परिवाविया महाव्रतारोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः, निन्दिया सहृदयिवा-

३ श्याना०
 उभेनः ४
 इहडोरू-
 प्रतिपद्या-
 रिप्रग्रया-
 भेदाः
 सू० ३५५

रालोचनेन परिणिंदिया पुनः पुनरिति 'धन्नपुंजियसमाण'त्ति खले लूनपूनविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमानो संकलातिचार-
कचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वात् एका, अन्या तु खलक एव यद्विरेहितं-विसारितं वायुना पूनमपुञ्जीकृतं धान्यं
तत्समाना या हि लघुनापि यत्नेन स्वस्वभावं लप्स्यत इति, अन्या तु यद्विकीर्णं-गोखुरधुणतया विक्षिप्तं धान्यं तत्स-
माना या हि सहजसमुत्पन्नातिचारकचवरयुक्तत्वात् सामर्थ्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णस-
मानोच्यते, अन्या तु यत्सङ्कर्षितं-क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीतं धान्यं तत्समाना या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद् बहुतर-
कालप्राप्तव्यस्वस्वभावा सा धान्यसङ्कर्षितसमानेति, इह च पुञ्जितादेर्धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥
इयञ्च प्रव्रज्या एवं विचित्रा संज्ञावशान्नवतीति संज्ञानिरूपणाय सूत्रपञ्चकं—

चत्तारि सन्नाओ पं० तं०—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिग्गहसन्ना १, चउहिं ठाणेहिं आहारसन्ना समुप्पज्जति,
तं०—ओमकोट्टताते १ छुहवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं २ मतीते ३ तदट्ठोवओगेणं ४, २, चउहिं ठाणेहिं भयसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—हीणसत्तताते भयवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ३, चउहिं ठाणेहिं मेहुणसन्ना समु-
प्पज्जति, तं०—चित्तमंससोगिययाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ४, चउहिं ठाणेहिं परिग्गहसन्ना
समुप्पज्जइ, तं०—अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मतीते तदट्ठोवओगेणं ५ (सू० ३५६) चउड्विह्वा
कामा पं० तं०—सिगारा कलुणा वीभत्सा रोहा, सिगारा कामा देवानं कलुणा कामा मणुयाणं वीभत्सा कामा तिरि-
क्खज्जोणियाणं रोहा कामा णेरइयाणं (सु० ३५७).

वेति दृश्यमिति, विहतस्य वा-दारिद्र्यादिभिरिभिर्वेति । 'तुयावइत्त'ति तोदं कृत्वा तोदयित्वा-व्यथानुसाय या प्रप्रग्या दीयते, मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणेव सा तथोच्यते, 'उयावइत्त'ति कचित्साठस्तत्र ओजो-बलं शारीरं विद्यादिभिरुक्तं वा तत्कृत्वा-प्रदर्श्य या दीयते सा ओजयित्वेत्यभिधीयते, 'पुयावइत्त'ति 'दुहः गता'विति वचनात् सावयित्वा-अन्यत्र नीत्वाऽऽर्परक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति, 'बुयावइत्त'ति सम्भाष्य गौतमेन कर्तव्यत्वं वचनं वा पूर्वपक्षरूपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा कारयित्वा या सा तथोक्ता, क्वचित् 'मोग्यावइत्त'ति पाठ-स्तत्र मोचयित्वा साधुना तैलार्थदासत्वप्राप्तभगिनीवदिति, 'परितुयावइत्त'ति घृतादिभिः परिपुतभोजनः परिपुत एव तं कृत्वां परिपुतयित्वा सुहस्तिना रङ्कवत् या सा तथोच्यतं इति । नटस्येव संवेगविकलधर्मकथारुणोपाजितभोजना-दीनां 'खइय'ति खादितं भक्षणं यस्यां सा नटखादिता, नटस्येव वा 'खइय'ति संवेगशून्यधर्मकथनलक्षणो देवाकः-स्व-भावो यस्यां सा तथा, एवं भटादिष्वपि, नवरं भटः तथाविधवलोपदर्शनलब्धभोजनादेः खादिता आरभटवृत्तिलक्षण-हेवाको वा सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवज्ञयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन वा खादिता तथाविधप्रकृतिर्वा शृगालस्तु न्य-गृह्योपात्तस्यान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । कृषिः-धान्यार्थं क्षेत्रकर्षणम्, 'वायिय'ति सकृद्वा-न्यवपनवती 'परिवाविय'ति द्विस्त्रिर्वा उलाढ्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती शालिकृपिवत्, 'निदिय'ति एकदा-विजातीयतृणाद्यपनयनेन शोधिता निदाता, 'परिनिदिय'ति द्विस्त्रिर्वा तृणादिशोधनेनेति, प्रप्रग्या-तु वाकिया सामा-यिकारोपणेन परिवाकिया महाव्रतारोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः, निन्दिया सकृदतिषा-

चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदए उत्ताणे गंभीरोदए गंभीरे
णाममेगे गंभीरोदए १, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे नांममेगे उत्ताणहिदए उत्ताणे णाममेगे गंभीरहि-
दए ४, २, चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे गंभीरोभासी ४, ३, एवामेव चत्तारि
पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे गंभीरोभासी ४, ४, चत्तारि उदही पं० तं०—
उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदही उत्ताणे णाममेगे गंभीरोदही ४, ५, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे
उत्ताणहियए ४, ६, चत्तारि उदही पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे णाममेगे गंभीरोभासी ४, ७,
एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी ४, ८ (सू० ३५८)

‘चत्तारी’त्यादीनि व्यक्तानि च, किन्तु उदकानि-जलानि प्रज्ञप्तानि तत्रोत्तानं नामैकं तुच्छत्वात् प्रतलमित्यर्थः पुन-
रुत्तानं स्वच्छतयोपलभ्यस्वरूपत्वादुदकं-जलम्, उत्ताणोदयेति व्यस्तोऽयं निर्देशः प्राकृतशैलीवशात् समस्त इवान-
भासते, न च मूलोपात्तेनोदकशब्देनायं गतार्थो भविष्यतीति वाच्यम्, तस्य बहुवचनान्तत्वेनेहासम्बन्धमानत्वात्, सा-
क्षादुदकशब्दे च सति किं तस्य वचनपरिणामादनुकर्षणेनेत्येवमुदधिसूत्रेऽपि भावनीयमिति । तथोत्तानं तथैव गम्भीरमु-
दकं-गडुलत्वादनुपलभ्यमानस्वरूपं तथा गम्भीरम्-अगाधं प्रचुरत्वादुत्तानमुदकं स्वच्छतयोपलभ्यमध्यस्वरूपत्वात्
तथा गम्भीरमगाधत्वात् पुनर्गम्भीरमुदकं गडुलत्वादिति, पुरुपस्तु उत्तानः अगम्भीरो वहिर्देशितमदैन्यादिजन्य-
विकृतकायवाक्चेष्टत्वादुत्तानहृदयस्तु दैन्यादियुक्तगुह्यधरणासमर्थचित्तत्वादित्येकः अन्य उत्तानः कारणवशाद्देशितविकृ-

३ न्यानाः
 ३ देवाः ४
 मंशाः
 मृ० ३५६
 कानाः
 मृ० ३५७

॥ २७७ ॥

‘चत्तारी’त्यादि व्यक्तं, केवलं संज्ञानं संज्ञा-चैतन्यं, तच्चासातवेदनीयमोहनीयकर्मोदयजन्यविकारयुक्तमाहारसंज्ञा-
 दित्वेन व्यपदिश्यत इति, तत्राहारसंज्ञा-आहाराभिलाषः भयसंज्ञा-भयमोहनीयसम्पाद्यो जीवपरिणामो मंगुनंगंज्ञा-
 वेदोदयजनितो मैथुनाभिलाषः परिग्रहसंज्ञा-चारित्रमोहोदयजनितः परिग्रहाभिलाष इति, अवमक्रोष्टतया-रिणोदर-
 तथा मत्या-आहारकथाश्रवणादिजनितया तदर्थोपयोगेन-सततमाहारचिन्तयेति । हीनसत्त्वतया-सत्त्वाभावेन मतिः-
 भयवार्त्ताश्रवणभीषणदर्शनादिजनिता बुद्धिस्तया तदर्थोपयोगेन-इहलोकादिभयलक्षणाद्यर्थपर्यालोचनेनेति । चित्ते-उपचिन्ते
 मांसशोणिते यस्य स तथा तन्नावस्तत्ता तथा चित्तमांसशोणिततया मत्या-सुरतकथाश्रवणादिजनितयुष्या तदर्थोपयो-
 गेन-मैथुनलक्षणार्थानुचिन्तनेनेति । अविमुक्ततया-सपरिग्रहतया मत्या-सचेतनादिपरिग्रहदर्शनादिजनितयुष्या तदर्थोप-
 योगेन-परिग्रहानुचिन्तनेनेति । संज्ञा हि कामगोचरा भवन्तीति कामनिरूपणसूत्रं व्यकथ्य, किन्तु कामाः-शब्दादयः,
 शृङ्गारा देवानां एकान्तिकात्यन्तिकमनोज्ञत्वेन प्रकृष्टरतिरसास्यदत्त्वादिति, रतिरूपो हि शृङ्गारो, यदाह-“व्यवहारः
 पुंनार्योरन्योऽन्धं रक्तयोरतिप्रकृतिः शृङ्गारः” इति, मनुष्याणां करुणा मनोज्ञत्वस्यातवाविधत्वात्तुल्येन क्षणदृष्टनदृ-
 त्वेन शुक्रशोणितादिप्रभवदेहाश्रितत्वेन च शोचनात्मकत्वात्, करुणो हि रसः शोकस्वभावः “करुणः शोकप्रकृति”-
 रिति वचनादिति, तिरश्चां वीभत्सा जुगुप्सास्यदत्त्वात्, वीभत्सरसो हि जुगुप्सात्मको, यदाह-“भवति जुगुप्साप्रकृति-
 वीभत्सः” इति, नैरयिकाणां रौद्रा-दारुणा अत्यन्तमनिष्टत्वेन क्रोधोत्सादकत्वात्, रौद्ररसो हि क्रोधरूपो, यत आह-
 “रौद्रः क्रोधप्रकृति”रिति । एते च कामाः तुच्छगम्भीरयोर्बाधकेतरा इति तावभिधिसुः सदृष्टान्तान्यद्यौ सूत्राण्याह-

चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदए उत्ताणे गंभीरोदए गंभीरे
 णाममेगे गंभीरोदए १, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे नांममेगे उत्ताणहिदए उत्ताणे णाममेगे गंभीरहि-
 दए ४, २, चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे गंभीरोभासी ४, ३, एवामेव चत्तारि
 पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे गंभीरोभासी ४, ४, चत्तारि उदही पं० तं०—
 उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदही उत्ताणे गंभीरोदही ४, ५, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे
 उत्ताणहियए ४, ६, चत्तारि उदही पं० तं०—उत्ताणे गाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे गाममेगे गंभीरोभासी ४, ७,
 एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे गाममेगे उत्ताणोभासी ४, ८ (सू० ३५८)

‘चत्तारी’त्यादीनि व्यक्तानि च, किन्तु उदकानि-जलानि प्रज्ञप्तानि तत्रोत्तानं नामिकं तुच्छत्वात् प्रतलमित्यर्थः पुन-
 रुत्तानं स्वच्छतयोपलभ्यमध्यस्वरूपत्वादुदकं-जलम्, उत्साणोदयेत्ति व्यस्तोऽयं निर्देशः प्राकृतशैलीवशात् समस्त इवाव-
 भासते, न च मूलोपात्तेनोदकशब्देनायं गतार्थो भविष्यतीति वाच्यम्, तस्य बहुवचनान्तत्वेनेहासम्बन्धमानत्वात्, सा-
 क्षादुदकशब्दे च सति किं तस्य वचनपरिणामादनुकर्षणेनेत्येवमुदधिसूत्रेऽपि भावनीयमिति । तथोत्तानं तथैव गम्भीरमु-
 दकं-गडुलत्वादनुपलभ्यमानस्वरूपं तथा गम्भीरम्-अगाधं प्रचुरत्वादुत्तानमुदकं स्वच्छतयोपलभ्यमध्यस्वरूपत्वात्
 तथा गम्भीरमगाधत्वात् पुनर्गम्भीरमुदकं गडुलत्वादिति, पुरुपस्तु उत्तानः अगम्भीरो बहिर्दशितमदैदन्यादिजन्य-
 विकृतकायवाक्चेष्टत्वादुत्तानहृदयस्तु दैन्यादियुक्तगुह्यधरणासमर्थचित्तत्वादित्येकः कारणत्रयाद्दशितविकृ-

तचेष्टत्वात् गम्भीरहृदयस्तु स्वभावेनोत्तानहृदयविपरीतत्वात् तृतीयस्तु गम्भीरो दैन्यादियत्चेऽपि कारणयत्नात् मंत्ना-
कारतया उत्तानहृदयस्तथैव चतुर्थः प्रथमविपर्ययादिति । तथा उत्तानं प्रतलत्वाद्युत्तानमवभासते स्थानयिदोयात् तयो-
त्तानं तथैव गम्भीरम्-अगाधमवभासते सङ्कीर्णाश्रयत्वादिना तथा गम्भीरम्-अगाधमुत्तानायभासि तु यिसीर्णस्थानाश्रय-
त्वादिना । तथा गम्भीरम्-अगाधं गम्भीरावभासि तथाविधस्थानाश्रितत्वादिनैवेति, पुरुषस्तूत्तानः-बुच्छ उत्तान एवाव-
भासते प्रदर्शितबुच्छत्वविकारत्वाद् द्वितीयः संवृतत्वात् तृतीयः कारणतो दर्शितविकारत्वाच्चतुर्थः सुज्ञानः । तथा
उदकसूत्रद्वयवदुधिसूत्रद्वयमपि सदाष्टान्तिकमवसेयमिति, अथवा उत्तानः सगापत्वादेक उदधिः-उदधिदेगः पूर्वं प-
श्चादपि उत्तान एव वेलाया वहिःसमुद्रेष्वभावात् द्वितीयस्तूत्तानः पूर्वं पश्चाद् गम्भीरो वेलाऽऽगमेनागापत्वात् तृती-
यस्तु गम्भीरः पूर्वं पश्चात् वेलाविगमेनोत्तान उदधिः चतुर्थः सुज्ञानः ॥ समुद्रमस्तायात्तत्तरकान् सूत्रद्वयेनार-

चत्वारि तरगा पं० तं०-समुद्रं तरामीतेगे समुद्रं तरइ समुद्रं तरामीतेगे गोप्पवं तरति गोप्पवं तरामीतेगे ४, १, चत्वारि
तरगा पं० तं०-समुद्रं तरिचा नाममेगे समुद्रे विसीवते समुद्रं तरेत्ता णाममेगे गोप्पते विसीवति गोपतितं ४, २ (सु०
३५९) चत्वारि कुंभा पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुत्रे पुत्रे नाममेगे तुच्छे तुच्छे णाममेगे पुत्रे तुच्छे णाममेगे तुच्छे, एवामेव
चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुत्रे ४, चत्वारि कुंभा पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुत्रोभासी पुत्रे नाम-
मेगे तुच्छोभासी तुच्छे नाममेगे पुत्रोभासी तुच्छे नाममेगे तुच्छोभासी, एवं चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रे
णाममेगे पुत्रोभासी ४, चत्वारि कुंभा पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुत्ररूवे पुत्रे नाममेगे तुच्छरूवे ४, एवामेव चत्वारि

पुरिसजाया पं०, तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्ररूवे ४, चत्तारि कुंभा पं० तं०—पुत्रेवि एगे पितढे पुत्रेवि एगे अवदले
 तुच्छेवि एगे पियढे तुच्छेवि एगे अवदले, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पुत्रेवि एगे पितढे ४, तहेव चत्तारि
 कुंभा पं० तं०—पुत्रेवि एगे विस्संदति पुत्रेवि एगे जो विस्संदति तुच्छेवि एगे विस्संदति तुच्छेवि एगे न विस्सं-
 दइ, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पुत्रेवि एगे विस्संदति ४, तहेव चत्तारि कुंभा पं० तं०—भिन्ने जजरिए
 परिस्साई अपरिस्साई, एवामेव चउब्बिहे चरिचे पं० तं०—भिन्ने जाव अपरिस्साई, चत्तारि कुंभा पं० तं०—महु-
 कुंभे नामं एगे महुप्पिहाणे महुकुंभे णामं एगे विसपिहाणे विसकुंभे नामं एगे महुपिहाणे विसकुंभे णाममेगे विसपि-
 हाणे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—महुकुंभे नाम एगे मधुपिहाणे ४—‘हिययमपावमकलुसं जीहाडवि य
 महुरभासिणी निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से मधुकुंभे मधुपिहाणे ॥ १ ॥ हिययमपावमकलुसं जीहाडवि य कडुयभा-
 सिणी निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से मधुकुंभे विसपिहाणे ॥ २ ॥ जं हिययं कलुसमयं जीहाडवि यं मधुरभासिणी
 निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से विसकुंभे महुपिहाणे ॥ ३ ॥ जं हिययं कलुसमयं जीहाडवि य कडुयभासिणी निचं ।
 जंमि पुरिसंमि विज्जति से विसकुंभे विसपिहाणे ॥ ४ ॥ (सू० ३६०)

‘चत्तारि तरगे’त्यादि व्यक्तं, नवरं तरन्तीति तराः त एव तरकाः, समुद्रं—समुद्रवहुस्तरं सर्वविरत्यादिकं कार्यं तरामि
 -करोमीत्येवमभ्युपगम्य तत्र समर्थत्वादेकः समुद्रं तरति—तदेव समर्थयतीत्येकः, अन्यस्तु तदभ्युपगम्यासमर्थत्वात्
 गोपपदं—तत्कल्पं देशविरत्यादिकमल्पतमं तरति—निर्वाहयतीति, अन्यस्तु गोष्पदप्रायमभ्युपगम्य वीर्यातिरेकात् समुद्र-

तवेष्टत्वात् गम्भीरहृदयस्तु स्वभावेनोत्तानहृदयविपरीतत्वात् तृतीयस्तु गम्भीरो दैन्यादिपक्षेऽपि कारणप्रगात् मंगुना-
कारतया उत्तानहृदयस्तथैव चतुर्थः प्रथमविपर्ययादिति । तथा उत्तानं प्रतलत्वानुत्तानमयभासते स्यादपिदोषात् तयो-
त्तानं तथैव गम्भीरम्-अगाधमवभासते सङ्कीर्णाश्रयत्वादिना तथा गम्भीरम्-अगाधमुत्तानायभासि तु पिप्पलीगस्यानाश्रय-
त्वादिना । तथा गम्भीरम्-अगाधं गम्भीरावभासि तथाविधंस्यानाश्रितत्वादिनैवेति, पुरुषस्तूत्तानः-युञ्ज उत्तान एवार-
भासते प्रदर्शिततुच्छत्वविकारत्वाद् द्वितीयः संबृतत्वात् तृतीयः कारणतो दर्शितविकारत्वाच्चतुर्थः युञ्जानः । तथा
उदकसूत्रद्वयवदुदधिसूत्रद्वयमपि सदाष्टान्तिकमवसेयमिति, अथवा उत्तानः सगापत्वादेक उदधिः-उदधिदेशः पूर्वं प-
दपि उत्तान एव वेलाया वहिःसमुद्रेष्वभावात् द्वितीयस्तूत्तानः पूर्वं पश्चाद् गम्भीरो वेलाऽऽगमेनागापत्वात् तृती-
गम्भीरः पूर्वं पश्चात् वेलाविगमेनोत्तान उदधिः चतुर्थः सुज्ञानः ॥ समुद्रप्रस्तावात्तत्तरकान् सूत्रद्वयेनाह—

रे तरगा पं० तं०—समुद्रं तरामीतेगे समुद्रं तरइ समुद्रं तरामीतेगे गोप्पवं तरति गोप्पवं तरामीतेगे ४, १, चत्वारि
तं०—समुद्रं तरित्ता नाममेगे समुद्रे विसीवते समुद्रं तरत्ता णाममेगे गोप्पते विसीतति गोपतिवं ४, २ (सू०
रे कुंभा पं० तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्रे पुत्रे नाममेगे तुच्छे तुच्छे णाममेगे पुत्रे तुच्छे णाममेगे तुच्छे, एवामेव
ताया पं० तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्रे ४, चत्वारि कुंभा पं० तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्रोभासी पुत्रे नाम-
मेगे तुच्छे नाममेगे पुत्रोभासी तुच्छे नाममेगे तुच्छोभासी, एवं चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—पुत्रे
णामेगे पुत्रोभासी ४, चत्वारि कुंभा पं० तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्ररूढे पुत्रे नाममेगे तुच्छरूढे ४, एवामेव चत्वारि

३ स्थाना०
उद्देशा ४
उदकोर-
पिममपु-
रुषाः
सू० १५८
तरकसु-
म्भसमपु-
रुषाः
सू० १५९-
१६०
॥ २७८ ॥

पुरिसजाया पं०, तं०—पुत्रे नाममेगे पुत्ररूवे ४, चत्तारि कुंभा पं० तं०—पुत्रेवि एगे पितढे पुत्रेवि एगे अवदले
 तुच्छेवि एगे पियढे तुच्छेवि एगे अवदले, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पुत्रेवि एगे पितढे ४, तदेव चत्तारि
 कुंभा पं० तं०—पुत्रेवि एगे विस्संदति पुत्रेवि एगे णो विस्संदति तुच्छेवि एगे विस्संदति तुच्छेवि एगे न विस्सं-
 दइ, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—पुत्रेवि एगे विस्संदति ४, तदेव चत्तारि कुंभा पं० तं०—भिन्ने जजरिए
 परिस्साई अपरिस्साई, एवामेव चडब्बिदे चरित्ते पं० तं०—भिन्ने जाव अपरिस्साई, चत्तारि कुंभा पं० तं०—महु-
 कुंभे नामं एगे महुप्पिहाणे महुकुंभे णामं एगे विसपिहाणे विसकुंभे नामं एगे महुपिहाणे विसकुंभे णाममेगे विसपि-
 हाणे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—महुकुंभे नाम एगे मधुपिहाणे ४—‘हियमपावमकलुसं जीहाडवि य
 महुरभासिणी निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से मधुकुंभे मधुपिहाणे ॥ १ ॥ हियमपावमकलुसं जीहाडवि य कडुयभा-
 सिणी निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से मधुकुंभे विसपिहाणे ॥ २ ॥ जं हियं कलुसमयं जीहाडवि यं मधुरभासिणी
 निचं । जंमि पुरिसंमि विज्जति से विसकुंभे महुपिहाणे ॥ ३ ॥ जं हियं कलुसमयं जीहाडवि य कडुयभासिणी निचं ।
 जंमि पुरिसंमि विज्जति से विसकुंभे विसपिहाणे ॥ ४ ॥ (सू० ३६०)

‘चत्तारि तरगे’त्यादि व्यक्तं, नवरं तरन्तीति तराः त एव तरकाः, समुद्रं—समुद्रवहुस्तरं सर्वविरत्यादिकं कार्यं तरामि
 करोमीत्येवमभ्युपगम्य तत्र समर्थत्वादेकः समुद्रं तरति—तदेव समर्थयतीत्येकः, अन्यस्तु तदभ्युपगम्यासमर्थत्वात्
 षेपदं—तत्कल्पं देशविरत्यादिकमल्पतमं तरति—निर्वाहयतीति, अन्यस्तु गोष्पदनायमभ्युपगम्य वीर्यातिरेकात् समुद्र-

प्रायमपि साधयतीति चतुर्थः प्रतीतः १ । समुद्रप्रायं कार्यं तरोत्वा-निर्वाह्य समुद्रप्राये प्रयोजनान्तरे विधीदति-न तन्नि-
र्वाहयतीति विचित्रत्वात् क्षयोपशमस्येति, एवमन्ये त्रय इति २ । पुरुरानेव कुम्भदृष्टान्तेन प्रतिपिपादयितुः सूत्रप्रपञ्चमाद-
सुगमश्चायं, नवरं पूर्णः-सकलावयवयुक्तः प्रमाणोपेतो वा पुनः पूर्णो-मध्यादिभृतः द्वितीये भङ्गे तुच्छो-रिक्तः, तृतीये
तुच्छः-अपूर्णावयवो लघुर्वा, चतुर्थः सुज्ञानः, अथवा पूर्णो-भृतः पूर्वं पञ्चादपि पूर्ण इत्येवं चत्वारोऽपि १, पुरुषस्तु पूर्णो
जात्यादिभिर्गुणैः पुनः पूर्णो ज्ञानादिभिरिति अथवा पूर्णो धनेन गुणैर्वा पूर्वं पञ्चादपि तैः पूर्ण एवेत्येवं शेषा अपि २,
पूर्णोऽवयवैर्दध्यादिना वा पूर्ण एवावभासते द्रष्टव्यमिति पूर्णावभासीत्येकोऽन्यस्तु पूर्णोऽपि कुतश्चिद्वेतोर्विचक्षितप्रयो-
जनासाधकत्वादेस्तुच्छोऽवभासते, एवं शेषौ ३ । पुरुषस्तु पूर्णो धनश्रुतादिभिस्तद्विनियोगाच्च पूर्ण एवावभासते, प्र-
न्यस्तु तद्विनियोगास्तुच्छ एवावभासते, अन्यस्तु तुच्छोऽपि कथमपि प्रस्तावोचितप्रवृत्तेः पूर्णवदवभासते, अपरस्तुच्छो-
धनश्रुतादिरहितोऽत एव तद्विनियोजकत्वात् तुच्छत्वभासीति ४ । तथा पूर्णो नीरादिना पुनः पूर्ण पुण्यं या-पवित्रं
रूपं यस्य स तथेति प्रथमो द्वितीये तुच्छ-हीनं रूप-आकारो यस्य स तुच्छरूपः, एवं शेषौ ५ । पुरुषस्तु पूर्णो ज्ञाना-
दिभिः पूर्णरूपः पुण्यरूपो वा विशिष्टरजोहरणादिद्रव्यलिङ्गसम्भावात् सुसाधुरिति द्वितीयभङ्गे तुच्छरूपः कारणारय-
कलिङ्गः सुसाधुरेवेति तृतीये तुच्छो ज्ञानादिविहीनो निरुवादिश्चतुर्थो ज्ञानादिद्रव्यलिङ्गहीनो गृहस्थादिरिति ६ । तथा
पूर्णस्तथैव अपिस्तुच्छोपेक्षया समुच्चयार्थः एकः-कश्चित् प्रियाय-प्रीतये अयमिति प्रियार्थः कनकादिमयत्वात् सार इ-
त्यर्थः, तथा अपदलम्-अपगदं द्रव्यं कारणभूतं मृत्तिकादि यस्यासावपदलः अत्रदलति वा-धीर्यत इत्यवदलः आमप-

३ स्थानाः

३ ईदंनः ४

३ इदकोद-

३ धिप्रमपु-

३ कृपाः

३ तररु-

३ मममपु-

३ कृपाः

३ सू० ३१०

॥ ३७९ ॥

क्तयाऽसार इत्यर्थः, तुच्छोऽप्येवमेवेति ७ । पुरुषो धनश्रुतादिभिः पूर्णः प्रियार्थः कश्चिद्विषयवचनदानादिभिः प्रियकारी
 सार इति, अन्यस्तु न तथेत्यपदलः परोपकारं प्रत्ययोग्य इति, तुच्छोऽप्येवमेवेति ८ । पूर्णोऽपि जलादेर्विष्यन्दते-श्र-
 चति, इह तुच्छः-तुच्छजलादिः स एव विष्यन्दते, अपिः सर्वत्र समुच्चये प्रतियोग्यपेक्षयेति ९ । पुरुपस्तु पूर्णोऽप्येको वि-
 ष्यन्दते-धनं ददाति श्रुतं वा अन्यो नेति तुच्छोऽपि-अल्पवित्तादिरपि धनश्रुतादि विष्यन्दतेऽन्यो नैवेति १० । तथा
 भिन्नः-स्फुटितः जर्जरितो-राजीयुक्तः परिश्रावी-दुष्पक्त्वात् क्षरकः अपरिश्रावी कठिनत्वादिति ११ । चारित्रं तु भिन्नं
 मूलप्रायश्चित्तापत्त्यां जर्जरितं छेदादिप्राप्त्या परिश्रावि सूक्ष्मातिचारतया अपरिश्रावि निरतिचारतयेति, इह च पुरुषा-
 धिकारेऽपि यच्चारित्रलक्षणपुरुषधर्मभणनं तद्धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदभेदादनवद्यमवगन्तव्यमिति १२ । तथा मधुनः-क्षौ-
 द्रस्य कुम्भो मधुकुम्भो मधुभृतं मध्येव वा पिधानं-स्थगनं यस्य स मधुपिधानः एवमन्ये त्रयः १३ । पुरुपसूत्रं स्वयमेव
 'हिय'मित्यादिगाथाचतुष्टयेन भावितमिति, तत्र हृदयं-मनः अपापम्-अहिंस्रमकलुपम्-अप्रीतिवर्जितमिति, जिह्वाऽपि
 व मधुरभाषिणी नित्यं यस्मिन् पुरुषे विद्यते स पुरुषो मधुकुम्भ इव मधुपिधान इति प्रथ-
 मभङ्गयोजना, तृतीयगाथायां यद् हृदयं कलुपमयम्-अप्रीत्यात्मकमुपलक्षणत्वात् पापं च जिह्वा या मधुरभाषिणी
 नित्यं तत्सा चेति गम्यते यस्मिन् पुरुषे विद्यते स पुरुषो विपकुम्भो मधुपिधानस्तत्साधर्म्यादिति १४ । अत्र च चतुर्थः
 पुरुष उपसर्गकारी स्यादित्युपसर्गप्ररूपणाय 'चञ्चिविहा उवसगगे'त्यादि सूत्रपञ्चकमाह-

चञ्चिविहा उवसगगा पं० तं०-—दिन्वा माणुसा तिरिक्खजोणिया आयसंचेयणिल्ला १, दिन्वा उवसगगा चञ्चिविहा पं०

प्रायमपि साधयतीति चतुर्थः प्रतीतः १ । समुद्रप्रायं कार्यं तरोत्था-निर्वाह्य समुद्रप्राये प्रयोजनान्तरे विधीदति-न तन्नि-
 र्वाहयतीति विचित्रत्वात् क्षयोपशमस्येति, एवमन्ये त्रय इति २ । पुरुषानेव कुम्भदृष्टान्तेन प्रतिपिपादयिषुः सूत्रप्रपञ्चमाद-
 सुगमश्चायं, नवरं पूर्णः-सकलावयवयुक्तः प्रमाणोपेतो वा पुनः पूर्णो-मध्यादिभृतः द्वितीये भङ्गे तुच्छो-रिक्तः, तृतीये
 तुच्छः-अपूर्णावयवो लघुर्वा, चतुर्थः सुज्ञानः, अथवा पूर्णो-भृतः पूर्वं पश्चादपि पूर्ण इत्येवं चत्वारोऽपि १, पुरुषस्तु पूर्णो
 ज्ञानादिभिर्गुणैः पुनः पूर्णो ज्ञानादिभिरिति अथवा पूर्णो धनेन गुणैर्वा पूर्वं पश्चादपि तैः पूर्ण एवेत्येवं त्रेधा अपि २,
 पूर्णोऽवयवैर्द्वयादिना वा पूर्ण एवावभासते द्रष्टृणामिति पूर्णावभासीत्येकोऽन्यस्तु पूर्णोऽपि कुतश्चिद्धेतोर्विवक्षितप्रयो-
 जनासाधकत्वादेस्तुच्छोऽवभासते, एवं शेषो ३ । पुरुषस्तु पूर्णो धनश्रुतादिभिस्तद्विनियोगाच्च पूर्ण एवावभासते, अ-
 न्यस्तु तद्विनियोगानुच्छ एवावभासते, अन्यस्तु तुच्छोऽपि कथमपि प्रस्तावोचितप्रयुक्तेः पूर्णवदवभासते, अपरस्तुच्छो-
 धनश्रुतादिरहितोऽत एव तद्विनियोजकत्वात् तुच्छावभासीति ४ । तथा पूर्णो नीरादिना पुनः पूर्ण पुण्यं या-पवित्रं
 रूपं यस्य स तथेति प्रथमो द्वितीये तुच्छ-हीनं रूपम्-आकारो यस्य स तुच्छरूपः, एवं शेषो ५ । पुरुषस्तु पूर्णो ज्ञाना-
 दिभिः पूर्णरूपः पुण्यरूपो वा विशिष्टरजोहरणादिद्रव्यलिङ्गसद्भावात् सुसाधुरिति द्वितीयभङ्गे तुच्छरूपः कारणार्य-
 कलिङ्गः सुसाधुरेवेति तृतीये तुच्छो ज्ञानादिविहीनो निह्वादिश्चतुर्थो ज्ञानादिद्रव्यलिङ्गहीनो गृहस्थादिरिति ६ । तथा
 पूर्णस्तथैव अपिस्तुच्छापेक्षया समुच्चयार्थः एकः-कश्चित् प्रियाय-प्रीतये अयमिति प्रियार्थः कनकादिमयत्वात् सार इ-
 त्यर्थः, तथा अपदलम्-अपशदं द्रव्यं कारणभूतं मृत्तिकादि यस्यासावपदलः अवदलति वा-दीर्यत इत्यवदलः आमप-

३ स्थाना०

त्रैयः ४

उदकोद-

धिसमपु-

रुषाः

तरस्तु-

म्भसमपु-

रुषाः

सू० ३६०

॥ २७९ ॥

तीत्येवं संयोगाः, यथा सङ्गमक एव विमर्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति, तथा मानुष्या हासात् यथा गणिका-
 दुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डेन ताडिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति, प्रद्वेषाद्यथा
 गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितः, विमर्षाद्यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽ-
 न्तःपुरे धर्ममाख्यापिताः क्षोभिताश्च साधवस्तु क्षोभितुं न शकित्वा इति, कुशीलम्-अब्रह्म तस्य प्रतिपेवणं कुशीलप्र-
 तिपेवणं तद्भावः कुशीलप्रतिपेवणता उपसर्गः कुशीलस्य वा प्रतिपेवणं येषु ते कुशीलप्रतिपेवणकाः अथवा कुशीलप्र-
 तिपेवणयेति व्याख्येयं, यथा सन्ध्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येभ्यर्लोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभिरीज्यालुजायाभिर्दत्ताचासः
 प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुरुपसर्गिगतो न च क्षुभितः, तथा तैरश्वा भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाचण्डकौशिको भगवन्तं
 दष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयः अपत्यलयनसंरक्षणाय काव्यादय उपसर्गयेयुरिति, तथा आत्मसंचेतनीयाः घट्टनता
 घट्टनया वा यथाऽक्षिणि रजः पतितं ततस्तदक्षि हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेवाक्षिणि गले वा मांसाङ्कुरादि
 जातं घट्टयतीति प्रपतनता प्रपतनया वा यथा अप्रयत्नेन सञ्चरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनता स्तम्भनया वा
 यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत् सुप्तः पादादिः स्तब्धो जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्चय स्थितो वातेन
 तथैव पादो लगित इति, भवन्ति चात्र गाथाः—“हास १ प्पदोस २ धीमंसओ ३ विमायाय ४ वा भवे दिव्वो । एवं
 चिय माणुस्सो कुसीलपडिसेवणचउत्थो ॥ १ ॥ तिरिओ भय १ प्पओसा २ ऽऽहारा ३ ऽवच्चादिरक्खणत्थं वा ४ ।
 घट्टण १ थंभण २ पवडण ३ लेसणओ वाऽऽयसंचेओ ४ ॥ २ ॥ दिव्वंसि वंतरी १ संगमे २ गजइ ३ लोभणादीया ४

तं०—हासा पाओसा वीमंसा पुढोवेमाता २, माणुस्सा उवसग्गा चउव्विधा पं० तं०—हासा पाओसा वीमंसा कुमी-
लपडिसेवणया ३, तिरिक्खजोगिणा उवसग्गा चउव्विहा पं० तं०—भता पयोसा आहारएउं अवण्डेणसारएरनया ४,
आतसंचेयिज्जा उवसग्गा चउव्विहा पं० तं०—घट्टणता पवढणता थंमणता लेसणवा ५ (सू० ३६१)

कण्ठ्यञ्चेदं, नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते वा-धर्मात् प्रच्याव्यते जन्तुरेभिरुपसर्गा-त्राधाविशेषाः, ते च कर्तृभेदाच्चतु-
र्विधाः, आह च—“उवसज्जणमुवसगो तेण तओ य उवसिजए जग्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्चआयसंवेयणाभेओ ॥१॥”
इति, [उपसर्जनमुपसर्गाः येन यतो वोपसृज्यते यस्मात् स दिव्यमानुजैर्यगारमसंवेदनाभेदः ॥ १ ॥] आत्मना
संचेत्यन्ते-क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः, तत्र दिव्या हासत्ति-हासाद्भवन्ति हाससम्भूतत्वाद्वा हासा उपसर्गा एवेत्ये-
वमन्यत्रापि, यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितधुल्लकैर्व्यन्तर्या उपयाचितं प्रतिपन्नं-यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तयोण्डे-
रकादि दास्याम इति, लब्धे च तत्र तवेदमिति भणित्वा तदुण्डेरकादि तैः स्वयमेव भक्षितं, देवतया च हासेन
तद्रूपमावृत्य क्रीडितं अनागच्छत्सु च धुल्लकेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया धुल्लकवृत्तं, ततो वृषभे-
रुण्डेरकादि याचित्वा तस्यै दत्तं, तथा तु ते दर्शिता इति, प्रद्वेषाद्यथा सङ्गमको महावीरस्योपसर्गनिफरोत्,
विमर्षात् यथा क्वचिद्देवकुलिकायां वर्षासूपित्वा साधुषु गतेषु तदीय एवान्यः पञ्चादागतस्तत्रोषितः तं च देवता
किंस्वरूपोऽयमिति विमर्षादुपसर्गितवतीति, पृथग्-भिन्ना विविधा मात्रा-हासादिवस्तुरूपा येषु ते पृथग्विद्यमाना
अथवा पृथग्-विविधा मात्रा विमात्रा तथा इत्येतच्छ्रुततीर्यैकवचनं पदं दृश्यं, तथाहि-हासेन कृत्वा प्रद्वेषेण करो-

तीत्येवं संयोगाः, यथा सङ्गमक एव विमर्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतयानिति, तथा मानुष्या हासात् यथा गणिका-
 दुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डेन ताडिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति, प्रद्वेषाद्यथा
 गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितः, विमर्षाद्यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽ-
 न्तःपुरे धर्ममाख्यापिताः क्षोभिताश्च साधवस्तु क्षोभितुं न शकिता इति, कुशीलम्-अत्रह्य तस्य प्रतिपेवणं कुशीलप्र-
 तिपेवणं तद्भावः कुशीलप्रतिपेवणता उपसर्गः कुशीलस्य वा प्रतिपेवणं येषु ते कुशीलप्रतिपेवणकाः अथवा कुशीलप्र-
 तिपेवणयेति व्याख्येयं, यथा सन्ध्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येभ्यर्थालोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभिर्यजुजायाभिर्दत्तावासः
 प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुरुपसर्गितो न च क्षुभितः, तथा तैरश्वा भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाच्चण्डकौशिको भगवन्तं
 दष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयः अपत्यलयनसंरक्षणाय काक्यादय उपसर्गयेयुरिति, तथा आत्मसंचेतनीयाः घट्टनता
 घट्टनया वा यथाऽक्षिणि रजः पतितं ततस्तदक्षि हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेवाक्षिणि गले वा मांसाङ्कुरादि
 जातं घट्टयतीति प्रपतनता प्रपतनया वा यथा अप्रयत्नेन सञ्चरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनता स्तम्भनया वा
 यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत् सुप्तः पादादिः स्तब्धो जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्चय स्थितो वातेन
 तथैव पादो लगित इति, भवन्ति चात्र गाथाः—“हास १ प्पदोस २ वीमंसओ ३ विमायाय ४ वा भवे दिव्वो । एवं
 चिय माणुस्तो कुशीलपडिसेवणचउत्थो ॥ १ ॥ त्तिरिओ भय १ प्पओसा २ ऽऽहारा ३ ऽवच्चादिरक्खणत्थं वा ४ ।
 घट्टण १ थंभण २ पवडण ३ लेसणओ वाऽऽयसंचेओ ४ ॥ २ ॥ दिव्वंसि वंतरी १ संगमे २ गजइ ३ लोभणादीया ४

तं०—हासा पाओसा वीमंसा पुढोवेमाता २, माणुस्सा उवसग्गा चउव्विया पं० तं०—हासा पाओसा वीमंसा कुमी-
 लपडिसेवणया ३, तिरिक्खजोणिया उवसग्गा चउव्विहा पं० तं०—भता पदोसा आशरदेउं अवबलेणसारक्खणया ४,
 आतसंचेयणिल्ला उवसग्गा चउव्विहा पं० तं०—घट्टणता पवडणता यंमणता लेसणता ५ (सू० ३६१)

कण्वञ्चदं, नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते वा-धर्मात् प्रच्याव्यते जन्तुरेभिरुपसर्गा-त्राधाविशोयाः, ते च कर्तृभेदात्तु-
 विधाः, आह च—“उवसज्जाणुवसगो तेण तओ य उवसिज्जाए जग्गहा । सो दिव्वमणुयतेरिच्चआयसंचेयणाभेओ ॥१॥”
 इति, [उपसर्जनमुपसर्गः येन यतो वोपसृज्यते यस्मात् स दिव्यमानुजैर्यगात्मसंचेदनाभेदः ॥ १ ॥] आत्मना
 संचेत्यन्ते-क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः, तत्र दिव्या हासति-हासाद्भवन्ति हाससम्भूतत्वाद्वा हासा उपसर्गा प्येत्ये-
 वमन्यत्रापि, यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितधुल्लकैर्व्यन्तर्या उपयाचितं प्रतिपन्नं-यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तयोण्ठे-
 रकादि दास्याम इति, लब्धे च तत्र तवेदमिति भणित्वा तदुण्डेरकादि तैः स्वयमेव भक्षितं, देवतया च हासेन
 तद्रूपमावृत्य क्रीडितं अनागच्छसु च धुल्लकेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया धुल्लकवृत्तं, ततो दृग्भे-
 रुण्डेरकादि याचित्वा तस्यै दत्तं, तथा तु ते दर्शिता इति, प्रद्वेषाद्यथा सङ्गमको महावीरस्योपसर्गानिकरोत्,
 विमर्षात् यथा क्वचिद्वैवकुलिकायां वर्षासूषित्वा साधुषु गतेषु तदीय एवान्यः पञ्चादागतस्तत्रोचितः तं च देवता
 किंस्वरूपोऽयमिति विमर्षादुपसर्गितवतीति, पृथग्-भिन्ना विविधा मात्रा-हासादिवस्वरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा
 अथवा पृथग्-विविधा मात्रा विमात्रा तथा इत्येतल्लुप्ततृतीयैकवचनं पदं दृश्यं, तथाहि-हासेन कृत्वा प्रद्वेषेण करो-

तीत्येवं संयोगाः, यथा सङ्गमक एव विमर्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति, तथा मानुष्या हासात् यथा गणिका-
 दुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डेन ताडिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति, प्रद्वेषाद्यथा
 गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितः, विमर्षाद्यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽ-
 न्तःपुरे धर्ममाख्यापिताः क्षोभिताश्च साधवस्तु क्षोभितुं न शक्विता इति, कुशीलम्-अब्रह्म तस्य प्रतिपेवणं कुशीलप्र-
 तिपेवणं तद्भावः कुशीलप्रतिपेवणता उपसर्गः कुशीलस्य वा प्रतिपेवणं येषु ते कुशीलप्रतिपेवणकाः अथवा कुशीलप्र-
 तिपेवणयेति व्याख्येयं, यथा सन्ध्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येव्यालोगृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभिर्यजुजायाभिर्दत्तावासः
 प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुरुपसर्गितो न च क्षुभितः, तथा तैरश्वा भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाचण्डकौशिको भगवन्तं
 दष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयः अपत्यलयनसंरक्षणाय काक्यादय उपसर्गयेयुरिति, तथा आत्मसंचेतनीयाः घट्टनता
 घट्टनया वा यथाऽक्षिणि रजः पतितं ततस्तदक्षि हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेवाक्षिणि गले वा मांसाङ्कुरादि
 जातं घट्टयतीति प्रपतनता प्रपतनया वा यथा अप्रयत्नेन सञ्चरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनता स्तम्भनया वा
 यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत् सुप्तः पादादिः स्तब्धो जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्चय स्थितो वातेन
 तथैव पादो लगित इति, भवन्ति चात्र गाथाः—“हास १ प्पदोस २ वीमंसओ ३ विमायाय ४ वा भवे दिव्वो । एवं
 चिय माणुस्सो कुसीलपडिसेवणचउत्थो ॥ १ ॥ तिरिओ भय १ प्पओसा २ ऽऽहारा ३ ऽवच्चादिरक्खणत्थं वा ४ ।
 घट्टण १ थंभण २ पवडण ३ लेसणओ वाऽऽयसंचेओ ४ ॥ २ ॥ दिव्वंमि वंतरी १ संगमे २ गजइ ३ लोभंगादीया ४

वं०—हासा पाओसा वीमंसा पुढोवेमाता २, माणुस्ता उवसगा चउव्वियां पं० वं०—हासा पाओसा वीमंसा कुम्भी-
 लपडिसेवणया ३, तिरिक्खजोणिया उवसगा चउव्विहा पं० वं०—मता पवोसा आहारदेउं अवबलेणसारस्सन्नया ४,
 आतसंचेयणिज्जा उवसगा चउव्विहा पं० वं०—घट्टणता पववणता यंभणता लेसणता ५ (सू० ३६१)

कण्ठ्यञ्चदं, नवरसुपसर्जनान्युपसृज्यते वा-धर्मात्-प्रच्याव्यते जन्तुरेभिरुपसर्गा-त्राधाविदोयाः, ते च कर्तृभेदाच्चतु-
 विधाः, आह च—“उवसज्जणणुवसगो तेण तओ य उवसिज्जए जग्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्चआयसंवेयणाभेओ ॥१॥”
 इति, [उपसर्जनमुपसर्गः येन यतो वोपसृज्यते यस्मात् स दिव्यमानुजैर्यगात्मसंवेदनाभेदः ॥ १ ॥] आत्मना
 संचेत्यन्ते-क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः, तत्र दिव्या हासत्ति-हासाद्भवन्ति हाससम्भूतत्वाद्वा हासा उपसर्गा एवेत्ये-
 वमन्यत्रापि, यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितधुल्लकैर्ब्यन्तर्या उपयाचितं प्रतिपन्नं-यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवोण्टे-
 रकादि दास्याम इति, लब्धे च तत्र तवेदमिति भणित्वा तदुण्डेरकादि तैः स्वयमेव भक्षितं, देवतया च हासेन
 तद्रूपमावृत्य क्रीडितं अनागच्छत्सु च धुल्लकेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया धुल्लकवृत्तं, ततो वृत्त-
 रुण्डेरकादि याचित्वा तस्यै दत्तं, तथा तु ते दर्शिता इति, प्रद्वेषाद्यथा सङ्गमको महावीरस्योपसर्गनिफरोत्,
 विमर्षात् यथा क्वचिद्देवकुलिकायां वर्षासूयित्वा साधुषु गतेषु तदीय एवान्यः पञ्चादागतस्तत्रोपितः तं च देवता
 किंस्वरूपोऽयमिति विमर्षादुपसर्गितवतीति, पृथग्-भिन्ना विविधा मात्रा-हासादिवस्तरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा
 अथवा पृथग्-विविधा मात्रा विमात्रा तथा इत्येतच्छ्रुतवृत्तीयैकवचनं पदं इत्यं, तथाहि-हासेन कृत्वा प्रद्वेषेण करो-

तीत्येवं संयोगः, यथा सङ्गमक एव विमर्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति, तथा मानुष्या हासात् यथा गणिका-
 दुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डेन ताडिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति, प्रद्वेषाद्यथा
 गजसुक्रुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितः, विमर्षाद्यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽ-
 न्तःपुरे धर्ममाख्यापिताः क्षोभिताश्च साधवस्तु क्षोभितुं न शक्विता इति, कुशीलम्-अब्रह्म तस्य प्रतिपेवणं कुशीलप्र-
 तिपेवणं तद्भावः कुशीलप्रतिपेवणता उपसर्गः कुशीलस्य वा प्रतिपेवणं येषु ते कुशीलप्रतिपेवणकाः अथवा कुशीलप्र-
 तिपेवणयेति व्याख्येयं, यथा सन्ध्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येभ्यर्ष्यलोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभिर्य्यर्ष्याभिरुजायाभिर्दत्तावासः
 प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुरुपसर्गितो न च क्षुभितः, तथा तैश्चा भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाचण्डकौशिको भगवन्तं
 दष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयः अपत्यलयनसंरक्षणाय काक्यादय उपसर्गयैयुरिति, तथा आत्मसंचेतनीयाः घट्टनता
 घट्टनया वा यथाऽक्षिणि रजः पतितं ततस्तदक्षि हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेवाक्षिणि गले वा मांसाङ्कुरादि
 जातं घट्टयतीति प्रपतनता प्रपतनया वा यथा अप्रयत्नेन सञ्चरतः प्रपतनात् दुःखमुत्सद्यते स्तम्भनता स्तम्भनया वा
 यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत् सुप्तः पादादिः स्तब्धो जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्चय स्थितो चातेन
 तथैव पादो लगित इति, भवन्ति चान्न गाथाः—“हास १ प्पदोस २ वीमंसओ ३ विमायाय ४ वा भवे दिव्वो । एवं
 च्विय माणुस्सो कुसीलपडिसेवणचउत्थो ॥ १ ॥ तिरिओ भय १ प्पओसा २ ऽऽहारा ३ ऽवच्चादिरक्खणत्थं वा ४ ।
 घट्टण १ थंभण २ पवडण ३ लेसणओ वाऽऽयसंचेओ ४ ॥ २ ॥ दिव्वंसि वंतरी १ संगमे २ गजइ ३ लोभणादीया ४

[इत्युत्तरार्द्धे >, गणिया १ सोमिलं २ धम्मोवएसणे ३ सांख्यजोसियाईया ४ । तिरियंमि साण १ कोसिय २ सीदा अचिरसूवियगवाई ॥ ३ ॥ कणुग १ कुडणा २ भिपयणाइ ३ गत्तसंलेसणादओ ४ नेया । आओदाहरणा चाय १ पित्त २ कफ ३ सन्निवाया व"त्ति ॥ ४ ॥ [हास्यात्प्रद्वेषाद्विमर्शाद्विमात्रातो वा भवेद्विब्यः । एवमेव मानुष्यः कुशीलप्रतिषेयनाच्चतुर्थः ॥ १ ॥ तैरश्वः भयात्प्रद्वेषादाहारादपत्यरक्षणार्थं वा । घट्टनस्तंभनप्रपतनसंलेपणतो वाऽऽत्मसंवेदः ॥ दिव्ये व्यन्तरीसंगम एक्यतिलोभन्यादिका (क्षोभणादिकाः) । मानुष्ये गणिकासोमिलधर्मोपदेशकेष्व्यालुयोपिदादयः ॥ तैरश्वीने श्वी-शिकसिंहाचिरप्रसूतगवादिकाः । कणकुट्टनाभिपतनगर्तासंलेपणादयो ज्ञेयाः ॥ आत्मोदाहरणानि वातपित्तकफप्रतिवातावा] उपसर्गसहनात् कर्मक्षयो भवतीति कर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—

चउब्विहे कम्मे पं० तं०—सुभे नाममेगे सुभे सुभे नाममेगे असुभे असुभे नाम ४, १, चउब्विहे कम्मे पं० तं०—
सुभे नाममेगे सुभविवागे सुभे नाममेगे असुभविवागे असुभे नाममेगे असुभविवागे असुभविवागे असुभविवागे ४, २,
चउब्विहे कम्मे पं० तं०—पंगडीकम्मे ठितीकम्मे अणुभावकम्मे पदेसकम्मे ४, ३, (सू० ३६२) चउब्विहे संपे पं०
तं०—समणा समणीओ सांवगा सावियाओ (सू० ३६३) चउब्विहा बुद्धी पं० तं०—उप्पत्तिता वेणत्तिता क-
म्मिया पारिणामिया, चउब्विधा मई पं० तं०—उगहमंती ईहामती अवायमई धारणामती, अथवा चउब्विधा मती
पं० तं०—अंजरोदगसमाणा वियरोदयसमाणा सरोदगसमाणा सागरोदगसमाणा (सू० ३६४) चउब्विधा संसार-
समावन्नगा जीवा पं० तं०—णेरइता तिरिक्खजोणीया मणुहसा देवा, चउब्विधा सब्वजीवा पं० तं०—मणजोगी

४ स्याना०
उदेसाः ४
कर्मसङ्घः
बुद्धिः
जीवाः
सू० ३६२-
३६५

॥ २८१ ॥

वइजोगी कायजोगी अजोगी अहवा चउविवहा सब्वजीवा पं० तं०—इत्थिवेयगा पुरिसवेदगा णपुंसकवेदगा अवेदगा अथवा चउविवहा सब्वजीवा पं० तं०—चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी ओहिदंसणी केवलदंसणी अहवा चउविवहा सब्वजीवा णं० तं०—संजया असंजया संजयासंजया णोसंजयाणोअसंजया (सू० ३६५)

‘चउविवहे’त्यादि सूत्रत्रयं व्यक्तं, नवरं क्रियत इति कर्मं ज्ञानावणीयादि तत् शुभं-पुण्यप्रकृतिरूपं पुनः शुभं-शुभानुबन्धित्यात् भरतादीनामिव, शुभं तथैवाशुभमशुभानुबन्धित्यात् ब्रह्मदत्तादीनामिव अशुभं-पापप्रकृतिरूपं शुभं शुभानुबन्धित्यात् दुःखितानामकामनिर्जरावतां गवादीनामिव अशुभं तथैव पुनरशुभमशुभानुबन्धित्यात् मत्स्यबन्धादीनामिवेति । तथा शुभं सातादि सातादित्वेनैव वञ्चं तथैवोदेति यत्तत् शुभविपाकं यत्तु वञ्चं शुभत्वेन सङ्गमकरणवशात्तूदेत्यशुभत्वेन तद् द्वितीयं, भवति च कर्मणि कर्मान्तरानुप्रवेशः, सङ्गमाभिधानकरणवशाद्, उक्तञ्च—“मूलप्रकृत्यभिन्नाः सङ्गमयति गुणत उत्तराः प्रकृतीः । नन्वात्माऽमूर्त्तत्वाद्ध्यवसानप्रयोगेण ॥ १ ॥” इति, तथा मतान्तरम्—“मोचूण आउयं खलु दंसणमोहं चरित्तमोहं च । सेसाणं पयडीणं उत्तरविहिसंक्रमो भणिओ ॥ १ ॥” [आयुर्दर्शनमोहं चारित्रमोहमेव च मुक्त्वा शेषाणां प्रकृतीनामुत्तरविधिसंक्रमो भणितः ॥ १ ॥] यद्ब्रह्मशुभतयोदेति च शुभतया तत्तृतीयं चतुर्थं प्रतीतमिति, तृतीयं कर्मसूत्रमत्रत्यद्वितीयोद्देशकबन्धसूत्रवज्ज्ञेयमिति । चतुर्विधकर्मस्वरूपं सङ्घ एव वेत्तीति सङ्घसूत्रं, स च सर्वविद्वचनसंस्कृतबुद्धिमानिति बुद्धिसूत्रं, बुद्धिश्च मतिविशेष इति मतिसूत्रे, सुगमानि चैतानि, नवरं सङ्घो-गुणरत्नपात्रभूतसत्त्वसमूहः, तत्र श्राम्यन्ति-तपस्यन्तीति श्रमणाः अथवा सह मनसा शोभनेन

[इत्युत्तरार्द्धे >, गणिया १ सोमिलं २ धम्मोवएसणे ३ सालुजोसियाईया ४ । तिरियंमि साण १ कोसिय २ सीहा अचिरसूवियगवाई ॥ ३ ॥ कणुग १ कुडणा २ भिपयणाइ ३ गत्तसंलेसणादओ ४ नेया । आजोदाहरणा वाय १ पित्त २ कफ ३ सन्निवाया व"त्ति ॥ ४ ॥ [हास्यात्प्रद्वेषाद्विमर्शाद्विमात्रातो वा भवेद्विव्यः । एवमेव मानुष्यः कुशीलप्रतिषेधनाच्चतुर्थः ॥ १ ॥ तैरश्वः भयात्प्रद्वेषादाहारादपत्यरक्षणार्थं वा । घट्टनस्तंभनप्रपतनसंलेपणतो वाऽऽत्मसंवेदः ॥ दिव्ये व्यन्तरीसंगम एकयतिलोभन्यादिका (क्षोभणादिकाः) । मानुष्ये गणिकासोमिलधर्मोपदेशकेष्यलुयोपिदादयः ॥ तैरश्वीने श्वकी-शिकसिंहाचिरप्रसूतगवादिकाः । कणकुट्टनाभिपतनगर्तसंलेपणादयो ज्ञेयाः ॥ आत्मोदाहरणानि यातपित्तकफप्रतियाता वा] उपसर्गसहनात् कर्मक्षयो भवतीति कर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—

चउल्विहे कम्मे पं० तं०—सुभे नाममेगे सुभे सुभे नाममेगे असुभे असुभे नाम ४, १, चउल्विहे कम्मे पं० तं०—
सुभे नाममेगे सुभविवांगे सुभे नाममेगे असुभविवागे असुभे नाममेगे सुभविवागे सुभविवागे असुभविवागे ४, २,
चउल्विहे कम्मे पं० तं०—पंगडीकम्मे ठिठीकम्मे अणुभावकम्मे पदेसकम्मे ४, ३, (सू० ३६२) चउल्विहे संपे पं०
तं०—समण्णा समणीओ सावणा सावियाओ (सू० ३६३) चउल्विहा बुद्धी पं० तं०—उत्पत्तिता वेगतिता क-
म्मिया पारिणामिया, चउल्विधा मई पं० तं०—उगहमती ईशमती अवायमई धारणा मती, अथवा चउल्विधा मती
पं० तं०—अरंजरोदगसमाणा वियरोदयसमाणा सरोदगसमाणा सागरोदगसमाणा (सू० ३६४) चउल्विहा संसार-
समावन्नगा जीवा पं० तं०—णेरइता तिरिक्खजोणीया मणुस्ता देवा, चउल्विहा सन्नज्जीवा पं० तं०—मणजोणी

४ स्थानाः
उद्देशः ४
कर्मसङ्घः
बुद्धिः
जीवाः
सू० ३६२-
३६५

॥ ३८१ ॥

वइजोगी कायजोगी अजोगी अहवा चउव्विहा सब्वजीवा पं० तं०—इत्थिवेयगा पुणुसकवेदगा अवेदगा
 अथवा चउव्विहा सब्वजीवा पं० तं०—चकखुदंसणी ओहिदंसणी केवलदंसणी अहवा चउव्विहा स-
 व्वजीवा णं० तं०—संजया असंजया संजयासंजया णोसंजयाणोअसंजया (सू० ३६५)

‘चउव्विहे’त्यादि सूत्रत्रयं व्यक्तं, नवरं क्रियत इति कर्म ज्ञानावणीयादि तत् शुभं-पुण्यप्रकृतिरूपं पुनः शुभं-
 शुभानुबन्धित्वात् भरतादीनामिव, शुभं तथैवाशुभमशुभानुबन्धित्वात् ब्रह्मदत्तादीनामिव अशुभं-पापप्रकृतिरूपं शुभं
 शुभानुबन्धित्वात् दुःखितानामकामनिर्जरावतां गवादीनामिव अशुभं तथैव पुनरशुभमशुभानुबन्धित्वात् मत्स्यवन्धा-
 दीनामिवेति । तथा शुभं सातादि सातादित्वेनैव वद्धं तथैवोदेति यत्तत् शुभविपाकं यत्तु वद्धं शुभत्वेन सङ्गमकरणव-
 शान्चूदेत्यशुभत्वेन तद् द्वितीयं, भवति च कर्मणि कर्मान्तरानुप्रवेशः, सङ्गमाभिधानकरणवशाद्, उक्तञ्च—“मूलप्रकृत्य-
 भिन्नाः सङ्गमयति गुणत उत्तराः प्रकृतीः । नन्वात्माऽमूर्त्तत्वाद्ध्यवसानप्रयोगेण ॥ १ ॥” इति, तथा मतान्तरम्—
 “मोचूण आउयं खलु दंसणमोहं चरित्तमोहं च । सेसाणं पयडीणं उत्तरविहिसंक्रमो भणिओ ॥ १ ॥” [आयुर्दर्शनमोहं
 चारित्रमोहमेव च मुक्त्वा शेषाणां प्रकृतीनामुत्तरविधिसंक्रमो भणितः ॥ १ ॥] यद्बद्धमशुभतयोदेति च शुभतया
 तत्तृतीयं चतुर्थं प्रतीतमिति, तृतीयं कर्मसूत्रमत्रत्यद्वितीयोद्देशकबन्धसूत्रवज्ज्ञेयमिति । चतुर्विधकर्मस्वरूपं सद्ध एव
 वेत्तीति सद्धसूत्रं, स च सर्वविद्धचनसंस्कृतबुद्धिमामिति बुद्धिसूत्रं, बुद्धिश्च मतिविशेष इति मतिसूत्रे, सुगमानि
 चैतानि, नवरं सद्धो-गुणरत्नपात्रभूतसत्त्वसमूहः, तत्र श्राम्यन्ति-तपस्यन्तीति श्रमणाः अथवा सह मनसा शोभनेन

[इत्युत्तरार्द्धे, गणिया १ सोमिलं २ धम्मोवएसणे ३ सालुजोसियाईया ४ । तिरियंमि साण १ कोसिय २ सीहा अचिरसूवियगवाई ॥ ३ ॥ कणुग १ कुडणा २ भिपयणाइ ३ गत्तसंलेसणादओ ४ नेया । आओदाहरणा चाय १ पित्त २ कफं ३ सन्निवाया व"त्ति ॥ ४ ॥ [हास्यात्प्रेषाद्विमशाद्विमात्रातो वा भवेद्विव्यः । एवमेव मानुष्यः कुशीलप्रतिपेयनाचतुर्थः ॥ १ ॥ तैरश्वः भयात्प्रेषादाहारादपत्यरक्षणार्थं वा । घट्टनस्तंभनप्रपतनसंलेपणतो वाऽऽत्मसंवेदः ॥ दिव्ये व्यन्तरीसंगम एक्यतिलोभन्यादिका (क्षोभणादिकाः) । मानुष्ये गणिकासोमिलधर्मोपदेशकेष्व्यालुयोपिदादयः ॥ तैरर्थीनि शक्तीशिकसिंहाचिरप्रसूतगवादिकाः । कणकुट्टनाभिपतनगर्तासंलेपणादयो ज्ञेयाः ॥ आत्मोदाहरणानि यातपित्तकफसन्निवाता वा] उपसर्गसहनात् कर्मक्षयो भवतीति कर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—

चउव्विहे कम्मे पं० तं०—सुभे नाममेगे सुभे सुभे नाममेगे असुभे असुभे नाम ४, १, चउव्विहे कम्मे पं० सं०—
सुभे नाममेगे सुभविवागे सुभे णाममेगे असुभविवागे असुभे नाममेगे सुभविवागे असुभे नाममेगे असुभविवागे ४, २,
चउव्विहे कम्मे पं० तं०—पंगडीकम्मे ठितीकम्मे अणुभावकम्मे पदेसकम्मे ४, ३, (सू० ३६२) चउव्विहे संपे पं०
तं०—समणा समणीओ सावगा सावियाओ (सू० ३६३) चउव्विहा बुद्धी पं० तं०—उप्पत्तिता वेणवित्ता क-
म्मियां पारिणामिया, चउव्विंधा मई पं० तं०—उगहमती ईहामती अवायमई धारणा मती, अथवा चउव्विहा मती
पं० तं०—अंजरोदगसमाणा वियरोदयसमाणा सरोदगसमाणा सागरोदगसमाणा (सू० ३६४) चउव्विहा संसार-
समावन्नगा जीवा पं० तं०—णेरइता तिरिकलजोणीया मणुस्सा देवा, चउव्विहा सन्नजीवा पं० तं०—मणजोगी

कान्तिकफलवती बुद्धिरौल्यचिकीति, यदाह—“पुंस्वमदिदृष्टमसुयमेवैयतकखणविसुद्धगहियथा । अव्याहयफलजोगा
 बुद्धी उप्यत्तियानाम ॥ १ ॥” इति, [पूर्वमदृष्टाश्रुतज्ञातस्य तत्क्षणे गृहीतविशुद्धार्था । अव्याहतफलयोगवती औ-
 त्यातिकी नाम्नी बुद्धिः ॥ १ ॥] नटपुत्ररोहकादीनामिवेति, तथा विनयो-गुरुश्रूपा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा
 वैनयिकी, अपिच-कार्यभरनिस्तरणसमर्था धर्मार्थकामशास्त्राणां गृहीतसूत्रार्थसारा लोकद्वयफलवती चेयमिति, यदाह
 —“भरनिस्तरणसमत्था तिवगसुत्तत्थगहिअपेयाला । उभओ लोगफलवती विणयसमुत्था हवइ बुद्धि ॥ १ ॥ ति,
 [भरनिस्तरणसमर्था गृहीतत्रिवर्गशास्त्रसूत्रार्थसारा । उभयलोकफलवती विनयसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥] नैमि-
 त्तिसिद्धपुत्रशिष्यादीनामिवेति, अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं कादाचित्कं वा कर्म नित्यव्यापारस्तु शिल्प-
 मिति, कर्मणो जाता कर्मजा, अपिच-कर्माभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्था कर्माभ्यासविचाराभ्यां विस्तीर्णा प्रशंसा-
 फलवती चेति, यदाह—“उवओगदिदृष्टसारा कम्मपसंगपरिघोलणविसाला । साहुक्कारफलवती कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी
 ॥ १ ॥” इति [उपयोगदृष्टसारा कर्मप्रसंगपरिघोलनविसाला । साधुकारफलवती कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥] हैर-
 प्यकर्पकादीनामिवेति, परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वापरार्थान्वलोकनाद्विजन्य आत्मधर्मः स प्रयोजनमस्यास्तत्प्रधाना वेति
 परिणामिकी, अपिच-अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तः साध्यसाधिका वयोविपाके च पुटीभूता अभ्युदयमोक्षफला चेति,
 यदाह—“अणुमाणहेउद्विद्वंतसाहिया वयविवागपरिणामा । हियनिस्सेसफलवई बुद्धी परिणामिया नाम ॥ १ ॥” इति
 [अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका वयोविपाकपरिणामा । हितनिःश्रेयसफलवती बुद्धिः पारिणामिकीनाम्नी ॥ १ ॥] अभयकु-

निदानपरिणामक्षणपापरहितेन च चेतसा वर्तत इति समनसस्तथा समानं-स्वजनपरजनादिषु तुल्यं मनो येषां ते समनसः, उक्तञ्च—“तो समणो जइ सुमणो भावेण य जइ न होइ पावमणो । सयणे य जणे य समो समो य माणावमाणेषु ॥ १ ॥” [तदा श्रमणः यदि सुमनाः भावेन यदि न भवति पापमनाः । स्वजने जने च समः समश्च मानापमानयोः ॥ १ ॥] अथवा समिति-समतया शत्रुमित्रादिव्यणन्ति-प्रवर्तन्त इति समणाः, आह च—“नरिथ य सि कोइ वेसो पिओ व सन्वेसु चैव जीवेसु । एएण होइ समणो एसो अन्नोऽवि पजाओ ॥ १ ॥” [नास्ति च तस्य कोऽपि द्वेष्यः प्रियो वा सर्वेष्वपि जीवेषु । एतेन भवति समनाः एषोऽन्योऽपि पर्यायः ॥ १ ॥] इति, प्राकृततया सर्वत्र समणत्ति, एवं समणीओ, तथा शृण्वन्ति जिनवचनमिति श्रावकाः, उक्तञ्च—“अयासदृष्ट्यादिविशुद्धसम्पत्, परं समाचारमनुभ्रातम् । शृणोति यः साधुजनादतन्द्रस्तं श्रावकं प्राहुरमी जिनेन्द्राः ॥१॥” इति, अथवा श्रान्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्राः, तथा वपन्ति-गुणवत्सर्वक्षेत्रेषु धनवीजानि निक्षिपन्तीति यास्तथा किरन्ति-क्लिष्टकर्मरजो विक्षिपन्तीति कास्ततः कर्मधारये श्रावका इति भवति, यदाह—“श्रद्धानुतां श्रान्ति पदार्थचिन्तनाद्जनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् । किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवनादथापि तं श्रावकमाहुरजसा ॥ १ ॥” इति, एवं श्राविका अपीति, तथा उत्तरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्तिका, ननु क्षयोपशमः कारणमस्याः, सत्यं, किन्तु स खल्वन्तरङ्गत्वात्सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रकर्माभ्यासादिकमपेक्षत इति, अपि च-बुभुत्वादात्पूर्वं स्वयमदृष्टोऽन्यतश्चाश्रुतो मनसाऽप्यनालोचितस्तस्मिन्नेव क्षणे यथावस्थितोऽर्थो गृह्यते यथा सा लोकदृग्वाविरुद्धे-

३ स्थाना०
उद्देशः ४
कर्ममार्गः
बुद्धिः
जीवाः
सु० ३६५

॥ २८२ ॥

कान्तिकफलवती बुद्धिरौषत्तिकीति, यदाह—“पुव्वमदिट्ठमसुयमवेइयतक्खणविसुद्धगहियत्था । अब्वाहयफलजोगा
 बुद्धी उप्पत्तियानाम ॥ १ ॥” इति, [पूर्वमदृष्टाश्रुतज्ञातस्य तत्क्षणे गृहीतविशुद्धार्था । अब्वाहतफलयोगवती औ-
 त्यातिकी नाम्नी बुद्धिः ॥ १ ॥] नटपुत्ररोहकादीनामिवेति, तथा विनयो-गुरुश्रूपा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा
 वैनयिकी, अपिच-कार्यभरनिस्तरणसमर्था धर्मार्थकामशास्त्राणां गृहीतसूत्रार्थसारा लोकद्वयफलवती चेयमिति, यदाह
 —“भरनित्थरणसमत्था तिवगसुत्तत्थगहिअपेयाला । उभओ लोगफलवती विणयसमुत्था हवइ बुद्धि ॥ १ ॥ त्ति,
 [भरनिस्तरणसमर्था गृहीतत्रिवर्गशास्त्रसूत्रार्थसारा । उभयलोकफलवती विनयसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥] नैमि-
 त्तिकसिद्धपुत्रशिष्यादीनामिवेति, अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं कादाचित्कं वा कर्म नित्यव्यापारस्तु शिल्प-
 मिति, कर्मणो जाता कर्मजा, अपिच-कर्माभिवेशोपलब्धकर्मपरमार्था कर्माभ्यासविचाराभ्यां विस्तीर्णा प्रशंसा-
 फलवती चेति, यदाह—“उवओगदिट्ठसारा कम्मपसंगपरिघोलणविसाला । साहुक्कारफलवती कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी
 ॥ १ ॥” इति [उपयोगदृष्टसारा कर्मप्रसंगपरिघोलनविशाला । साधुकारफलवती कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥] हेर-
 ण्यकर्पकादीनामिवेति, परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वापरार्थत्रलोकनाद्रिजन्य आत्मधर्मः स प्रयोजनमस्यास्तत्प्रधाना वेति
 पारिणामिकी, अपिच-अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका वयोविपाके च पुष्टीभूता अभ्युदयमोक्षफला चेति,
 यदाह—“अणुमाणहेउद्रिंटतसाहिया वयविवागपरिणामा । हियनिस्सेसफलवई बुद्धी परिणामिया नाम ॥ १ ॥” इति
 [अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका वयोविपाकपरिणामा । हितनिःश्रेयसफलवती बुद्धिः पारिणामिकीनाम्नी ॥ १ ॥] अभयकू-

मारादीनामिवेति । तथा मननं मतिः तत्र सामान्यार्थस्याशेषविशेषनिर्देश्यस्वरूपादेः अत्र इति-प्रथमतो प्राण-
 परिच्छेदनमवग्रहः स एव मतिरवग्रहमतिरेवं सर्वत्र, नवरं तदर्थविशेषालोचनमीहा प्रक्रान्तार्थविशेषनिश्चयोऽत्रायः अ-
 वगतार्थविशेषधरणं धारणेति, उक्तञ्च—“सामन्नत्वावग्रहणमोगहो भेयमगणमिहेहा । तस्माच्चगमोऽत्राओ अविशुद्धे
 धारणा तस्स ॥ १ ॥” इति । [सामान्येनार्थावग्रहणमवग्रहो भेदमार्गमिहेहा तस्यावग्रहोऽविच्युतिर्धारणा
 तस्य ॥ १ ॥] तथा अञ्जरम्-उदकुम्भो अलञ्जरमिति यत्प्रसिद्धं तत्रोदकं यत्तत्समाना प्रभृतार्थग्रहणोऽवग्रहणपरण-
 सामर्थ्याभावेनाल्पत्वादस्थिरत्वाच्च, अञ्जरोदकं हि सङ्घिप्तं शीघ्रं निष्ठितं चेति, विदरो-नदीपुलिनादी जलायौ
 गर्तः तत्र यदुदकं तत्समाना अल्पत्वादर्पापरार्थोहनमात्रसमर्थत्वात् शक्तिरिति अनिष्ठितत्वाच्च, तदुदकं ह्यल्पं तथाऽपराप-
 रमल्पमल्पं सन्दते, अत एव क्षिप्रमनिष्ठितञ्चेति, सरउदकसमाना तु विपुलत्वाद्बहुजनोपकारित्वादनिष्ठितत्वाच्च प्रायः
 सरोजलस्याप्येवंभूतत्वादिति, सागरोदकसमाना पुनः सकल्पदार्थविषयत्वेनात्यन्तविपुलत्वादक्षयत्वादलब्धमध्यत्वाच्च, प्रायः
 सागरजलस्यापि ह्येवंभूतत्वादिति । यथोक्तमतिमन्तो जीवा एव भवन्तीति-जीवसूत्राणि पत्र व्यक्तानि चेतानि, नवरं
 मनोयोगिनः-समनस्का योगत्रयसद्भावेऽपि तस्य प्राधान्यादेवं वागयोगिनो द्वीन्द्रियादयः काययोगिन एकेन्द्रिया अं-
 न्तश्चतुरिन्द्रियादयः, अचक्षुः-सर्शनादि तद्दर्शनवन्त एकेन्द्रियादय इति । संयताः-सर्वविरताः असंयता-अविरताः सं-
 यतासंयता-देशविरताः त्रयप्रतिषेधवन्तः सिद्धा इति ॥ जीवाधिकाराज्जीवविशेषान् पुरुरूपभेदान् चतुःसूत्र्याऽऽह—

४ स्थानाः
 उद्देशः ४
 कर्मसङ्घः
 बुद्धिः
 जीवाः
 सू० ३६५

॥ २८३ ॥

चत्वारि पुरित्तजाया पं० तं०—नित्ते नामनेगे नित्ते नामनेगे अमित्ते अमित्ते नामनेगे नित्ते अमित्ते नामनेगे
 अमित्ते १, चत्वारि पुरित्तजाया पं० तं०—नित्ते नामनेगे नित्तरूवे चउभंगो, ४, २, चत्वारि पुरित्तजाया पं० तं०—सुत्ते
 नामनेगे सुत्ते सुत्ते नामनेगे असुत्ते, ४, ३, चत्वारि पुरित्तजाया पं० तं०—सुत्ते नामनेगे सुत्तरूवे ४, ४, (सू० ३६६)
 पंचिदियतिरिक्खजोगिया चउगईया चउगईया पं० तं०—पंचिदियतिरिक्खजोगिया पंचिदियतिरिक्खजोगिएसु
 उववज्जमाणा णेरइएहिंतो वा तिरिक्खजोगिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा देवोहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चैव णं से पंचिदि-
 यतिरिक्खजोगिए पंचिदियतिरिक्खजोगियत्तं विप्पजहमाणे णेरइत्ताए वा जाव देवत्ताते वा उवागच्छेज्जा, मणुस्सा
 चउगईया चउजागतिता, एवं चैव मणुस्सावि (सू० ३६७) वेइंदिया णं जीवा जतमारभमाणत्स चउविहे संजने क-
 ज्जति, तं०—विब्भामयातो सोक्खातो अवरोविता भवति, विब्भामएणं दुक्खेणं असंजोगेत्ता भवति, फात्तमयातो सो-
 क्खातो अवरोवेत्ता भवइ एवं चैव ४, वेइंदियाणं जीवा समारभमाणत्स चउविधे जतंजने कज्जति, तं०—विब्भाम-
 यातो सोक्खातो वरोविता भवति, विब्भामतेणं दुक्खेणं संजोगित्ता भवति, फात्तमयातो सोक्खातो वरोवेत्ता भवइ
 (सू० ३६८) सन्नादिट्ठिवाणं णेरइयाणं चत्वारि किरियाजो पं० तं०—आरंभिता परिग्गहिता मातावत्तिया अप-
 च्चत्तानाकिरिया, सन्नादिट्ठिवाणमसुक्खमारणं चत्वारि किरियाजो पं० तं०—एवं चैव, एवं विगल्लिदियवज्जं जाव वे-
 नानियाणं (सू० ३६९) चउहिं ठाणेहिं संते गुणे नासेज्जा, तं०—कोहेणं पडिनित्तेवेणं जकयण्णुयाए निच्छत्ताभिलि-
 वेसेनं । चउहिं ठाणेहिं संते गुणे दीवेज्जा वंजहा—अब्भात्तवत्तितं परच्छंडाणुवत्तितं कज्जहेउं कतपडिकवित्तेति वा,

मारादीनामिवेति । तथा मननं मतिः तत्र सामान्यार्थस्याशेषविशेषनिर्देशस्यानिर्देशस्य रूपादेः अत्र इति-प्रथमतो ग्रहणं-
परिच्छेदनसमग्रहः स एव मतिरवग्रहमतिरेवं सर्वत्र, नवरं तदर्थविशेषालोचनमीहा प्रक्रान्तार्थविशेषनिश्चयोऽत्रायः अ-
वगतार्थविशेषधरणं धारणेति, उक्तञ्च—“सामञ्जसावग्रहणमोग्रहो भेयमगणमिहेहा । तत्सायगमोऽत्रायो अविशुद्धि-
धारणा तस्स ॥ १ ॥” इति । [सामान्येनार्थावग्रहणमवग्रहो भेदमार्गणमिहेहा तस्यावगमोऽत्रायोऽविच्युतिधारणा
सामर्थ्याभावेनाल्पत्वादस्थिरत्वाच्च, अरञ्जरसू-उदकुम्भो अलञ्जरमिति यत्प्रसिद्धं तत्रोदकं यत्तत्समाना प्रभूतार्थग्रहणोत्प्रेक्षणधरण-
गर्तः तत्र यदुदकं तत्समाना अल्पत्वादंपरापरार्थोहनमात्रसमर्थत्वात् झगिति अनिष्ठितत्वाच्च, तदुदकं ह्यल्पं तथाऽपराप-
रमल्पमल्पं स्यन्दते, अत एव क्षिप्रमनिष्ठितञ्चेति, सागरोदकसमाना तु विपुलत्वाद्बहुजनोपकारित्वादनिष्ठितत्वाच्च प्रायः
सरोजलस्याप्येवंभूतत्वादिति, सागरोदकसमाना पुनः सकल्पदार्थविषयत्वेनात्यन्तविपुलत्वाद्क्षयत्यादलब्धमध्यत्वाच्च,
सागरजलस्यापि ह्येवंभूतत्वादिति । यथोक्तमतिमन्तो जीवा एव भवन्तीति-जीवसूत्राणि पञ्च व्यक्तानि चैतानि, नवरं
मनोयोगिनः-समनस्का योगत्रयसद्भावेऽपि तस्य प्राधान्यादेवं वाग्योगिनो द्वीन्द्रियादयः काययोगिन एकेन्द्रिया अं-
न्तश्चतुरिन्द्रियादयः, अचक्षुः-सर्शनादि तद्दर्शनवन्त एकेन्द्रियादय इति । संयताः-सर्वविरताः असंयता-अविरताः सं-
यतासंयता-देशविरताः त्रयप्रतिषेधवन्तः सिद्धा इति ॥ जीवाधिकाराज्जीवविशेषान् पुरुषभेदान् चतुःसूत्र्याऽऽह—

४ स्थानाः
उद्देशः ४
कर्मसङ्घः
बुद्धिः
जीवाः
सू० ३६५

चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—मित्ते नाममेगे मित्ते नाममेगे मित्ते अमित्ते नाममेगे मित्ते अमित्ते
 अमित्ते १, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—मित्ते नाममेगे मित्तरूवे चउभंगो, ४, २, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—मुत्ते
 नाममेगे मुत्ते नाममेगे अमुत्ते, ४, ३, चत्वारि पुरिसजाया पं० तं०—मुत्ते नाममेगे मुत्तरूवे ४, ४, (सू० ३६६)
 पंचिदियतिरिक्खजोणिया चउगईया चउगईया पं० तं०—पंचिदियतिरिक्खजोणिया पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु
 उववज्जमाणा णेरइएहिंतो वा तिरिक्खजोणिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा देवेहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चेव णं से पंचिदि-
 यतिरिक्खजोणिए पंचिदियतिरिक्खजोणियत्तं विप्पजहमाणे णेरइत्तए वा जाव देवत्ताते वा उवागच्छेज्जा, मणुस्सा
 चउगईआ चउआगतिता, एवं चेव मणुस्सावि (सू० ३६७) वेइंदिया णं जीवा असमारभमाणस्स चउविहे संजमे क-
 ज्जति, तं०—जिन्भामयातो सोक्खातो अवरोवित्ता भवति, जिन्भामएणं दुक्खेणं असंजोगेत्ता भवति, फासमयातो सो-
 क्खातो अवरोवेत्ता भवइ एवं चेव ४, वेइंदियाणं जीवा समारभमाणस्स चउविधे असंजमे कज्जति, तं०—जिन्भाम-
 यातो सोक्खाओ वरोवित्ता भवति, जिन्भामतेणं दुक्खेणं संजोगित्ता भवति, फासामयातो सोक्खाओ वरोवेत्ता भवइ
 (सू० ३६८) सम्मदिट्ठिताणं णेरइयाणं चत्वारि किरियाओ पं० तं०—आरंभिता परिगहिता मातावत्तिया अप-
 चक्खणकिरिया, सम्मदिट्ठिताणमसुखुमारणं चत्वारि किरियाओ पं० तं०—एवं चेव, एवं विगल्लिदियज्जं जाव वे-
 माणियाणं (सू० ३६९) चउहिं ठाणेहिं संते गुणे नासेज्जा, तं०—कोहेणं पडिनिसेवेणं अकयणुयाए मिच्छत्ताभिनि-
 वेसेणं । चउहिं ठाणेहिं संते गुणे दीवेज्जा तंजहा—अन्भासवत्तितं परच्छंदाणुवत्तितं कज्जहेउं कतपडिकतितेति वा,

(सू० ३७०) गेरइयाणं चउहिं ठणेहिं सरीरुपपत्ती सिता, वंजहा—कोहेणं मायाणं जायाणं लोभेणं, एवं जाय भेमानि-
याणं, गेरइयाणं चउहिं ठणेहिं निव्वत्तिते सरीरे पं० तं०—कोहनिव्वत्तिप जाय लोभनिव्वत्तिप, एवं जाय वेमानि-
याणं (सू० ३७१)

‘चत्तारी’त्यादि, स्पष्टा चेत्यं, नवरं मित्रमिहलोकोपकारित्वात्पुनर्मित्रं-परलोकोपकारित्वात्सदुक्त्वत्, अन्यस्तु मित्रं
स्नेहवत्त्वादमित्रं परलोकसाधनविध्वंसत्कलत्रादिवत्, अन्यस्त्वमित्रः प्रतिकूलत्वान्मित्रं निकूलत्वात्नेन परलोकाय-
नोपकारकत्वादविनीतकलत्रादिवच्चतुर्थोऽमित्रः प्रतिकूलत्वात् पुनरमित्रः सश्क्रेत्राहेतुत्वेन दुर्गतिलिमिसत्त्वात्, पूषोपर-
कालापेक्षया वेदं आवनीयमिति । तथा मित्रमन्तःस्नेहवृत्त्या मित्रस्यैव रूपम्-आकारो बाह्योपचारकरणात् यस्य न
मित्ररूप इति एको, द्वितीयोऽमित्ररूपो बाह्योपचाराभावात् तृतीयः अमित्रः स्नेहवर्जितत्वादिति चतुर्थः प्रतीतः । तथा
मुक्तः-स्रक्तसङ्गो द्रव्यतः पुनर्मुक्तो भावतोऽभिष्वङ्गाभावात् सुसाधुवत्, द्वितीयोऽमुक्तः साभिष्वङ्गत्वात् रङ्गात्,
तृतीयोऽमुक्तो द्रव्यतः भावतस्तु मुक्तो राज्यावस्थोत्पन्नकेवलज्ञानभरतचक्रवर्त्सिवत्, चतुर्थो गृहस्थः, कालापेक्षया वेदं
दृश्यमिति । मुक्तो निरभिष्वङ्गतया मुक्तरूपो वैराग्यपिशुनाकारतया यतिरित्येको द्वितीयोऽमुक्तरूप उक्तविपरीतत्वात्
गृहस्थावस्थायां महावीर इव तृतीयोऽमुक्तः साभिष्वङ्गत्वाच्छठयतिवच्चतुर्थो गृहस्थ इति । जीवाधिकारिकं पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्मतुष्यसूत्रद्वयं सुगमं, एवं द्वीन्द्रियसूत्रद्वयमपि, नवरं द्वीन्द्रियान् जीवान् असमारभमाणस्य-अव्यापादयतः,
जिह्वाया विकारो जिह्वामयं तस्मात् सौह्यद्-सोपलम्भानन्दरूपादव्यपरोपयिता-अञ्जयिता, तथा जिह्वामयं-जिह्वे-

३ स्याना०
उदेनाः ४
नित्रपत्रे-
न्द्रियनर-
गत्यागति-
द्वीन्द्रिया
मंयन्तर-
मग्यर-
दिक्रिया
गुणनाम-
तन्त्रुपादाः
सू० ३६९-
३७१
॥ २८४ ॥

न्द्रियहारिरूपं यद् दुःखं तेनासंयोजयितेति । जीवाधिकारादेव सम्यग्दृष्टिजीवक्रियासूत्राणि सुगमानि चैतानि, नवरं
 सम्यग्दृष्टीनां चतस्रः क्रिया मिथ्यात्वक्रियाया अभावात्, एवं 'विगलंदिद्यवज्जं'ति, एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां पञ्चापि,
 तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, द्वीन्द्रियादीनाञ्च सासादनसम्यक्त्वस्याल्पत्वेनाविवक्षितत्वादिति, एवं चेह विकलेन्द्रियवर्जनेन
 षोडश क्रियासूत्राणि वैमानिकान्तानि भवन्तीति । अनन्तरं क्रिया उकास्तद्वंशं सद्भूतान् परगुणान् नाशयति प्रकाश-
 यति चेत्येवमर्थं सूत्रद्वयं, तच्च सुगमं, नवरं सतो-विद्यमानान् गुणान् नाशयेत्-अपलपति न मन्यते, क्रोधेन-
 रोपेण तथा प्रतिनिवेशेन-एष पूज्यते अहं तु नेत्येवं परपूजाया असहनलक्षणेन कृतमुपकारं परसम्बन्धिनं न जानाती-
 त्यकृतज्ञस्तद्भावस्तथा मिथ्यात्वाभिनिवेशेन-बोधविपर्यासेन, उक्तञ्च—“रोसेण पडिनिवेशेण तहय अकयण्णुमिच्छ-
 भावेणं । संतगुणे नासित्ता भासइ अगुणे असंते वा ॥ १ ॥” इति [रोपेण प्रतिनिवेशेन तथैवाकृतज्ञतया मिथ्याभावे-
 न च सतो गुणान्नाशयित्वाऽसतो दोषान् भाषते ॥ १ ॥] असतः-अविद्यमानान् क्वचित्संतेत्ति पाठस्तत्र च सतो-विद्य-
 मानान् गुणान् दीपयेत् वदेदित्यर्थः, अभ्यासो-हेवाको वर्णनीयासन्नता वा प्रत्ययो-निमित्तं यत्र दीपने तदभ्यासप्र-
 त्ययं, दृश्यते ह्यभ्यासान्निर्विषयापि निष्फलापि च प्रवृत्तिः, सन्निहितस्य च प्रायेण गुणानामेव ग्रहणमिति, तथा पर-
 च्छन्दस्य-पराभिप्रायस्यानुवृत्तिः-अनुवर्तना यत्र तत्परच्छन्दानुवृत्तिकं दीपनमेव, तथा कार्यहेतोः-प्रयोजननिमित्तं चि-
 कीर्षितकार्यं प्रत्यानुकूल्यकरणायेत्यर्थः, तथा कृते-उपकृते प्रतिकृतं-प्रत्युपकारः तद्यस्यास्ति स कृतप्रतिकृतिकः 'इति
 वा' कृतप्रत्युपकर्त्तैहेतोरित्यर्थः, अथवा कृतप्रतिकृतये इति वा-एकैकैकस्योपकृतं गुणा वोत्कीर्त्तिताः स तस्यासतो-

(सू० ३७०) णेरइयाणं चडहिं ठाणेहिं सरीरुपत्ती सिवा, वंजदा—घोदेणं माणं मायाप होमेणं, एवं जाण येमानि-
याणं, णेरइयाणं चडहिं ठाणेहिं निव्वचित्ते सरीरे पं० तं०—होइनिच्चत्तिप जाण होमनिच्चत्तिप, एवं जाण येमानि-
याणं (सू० ३७१)

‘चत्तारी’त्यादि, सष्टा चैयं, नवरं मित्रमिहलोकोपकारित्वापुनर्मित्रं-परलोकोपकारित्वासदुच्यत्, अन्यस्तु मित्रं
स्नेहवत्त्वादमित्रं परलोकसाधनविष्वंसात्कलत्रादिवत्, अन्यस्त्वमित्रः प्रतिकूलत्वान्मित्रं निर्वदोल्यादनेन परलोकसाध-
नोपकारकत्वादविनीतकलत्रादिवच्चतुर्योऽमित्रः प्रतिकूलत्वात् पुनरमित्रः सख्येयहेतुत्वेन दुर्गतिनिमित्तत्वात्, पूर्वोपर-
कालापेक्षया वेदं श्रावनीयमिति । तथा मित्रमन्तःस्नेहवृत्त्या मित्रस्यैव रूपम्-आकारो बाह्योपचारकरणात् यस्य स
मित्ररूप इति एको, द्वितीयोऽमित्ररूपो बाह्योपचाराभावात् तृतीयः अमित्रः स्नेहवर्जितत्वादिति चतुर्यः प्रतीतः । तथा
मुक्तः-त्यक्तसङ्गो द्रव्यतः पुनर्मुक्तो भावतोऽभिष्वङ्गाभावात् सुसाधुवत्, द्वितीयोऽमुक्तः साभिष्वङ्गत्वात् रङ्गवत्,
तृतीयोऽमुक्तो द्रव्यतः भावतस्तु मुक्तो राज्यावस्थोत्पन्नकैवलज्ञानभरतचक्रवर्तिवत्, चतुर्यो गृहस्थः, कालापेक्षया वेदं
दृश्यमिति । मुक्तो निरभिष्वङ्गतया मुक्तरूपो वैराग्यपिशुनाकारतया यतिरित्येको द्वितीयोऽमुक्तरूप उक्तविपरीतत्वाद्
गृहस्थावस्थायां महावीर इव तृतीयोऽमुक्तः साभिष्वङ्गत्वाच्छठयतिवच्चतुर्यो गृहस्थ इति । जीवाधिकारिकं पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्मनुष्यधृत्वद्वयं सुगमं, एवं द्वीन्द्रियसूत्रद्वयमपि, नवरं द्वीन्द्रियान् जीवान् असमारभमाणस्य-अव्यापादयतः,
जिह्वाया विकारो जिह्वामयं तस्मात् सौख्याद्-रसोपलम्भानन्दरूपादव्यपरोपयिता-अभ्रंशयिता, तथा जिह्वामयं-जिह्वे-

४ स्थाना०
उद्देशः ४
मित्रपञ्चे-
न्द्रियनर-
गत्यागति-
द्वीन्द्रिया
संयमेतर-
सम्यगृह-
ष्टिक्रिया
गुणनास-
तनूत्पादाः
सू० ३६६-
३७१
॥ २८४ ॥

न्द्रियहनिरूपं यद् दुःखं तेनासंयोजयितेति । जीवाधिकारादेव सम्यग्दृष्टिजीवक्रियासूत्राणि सुगमानि चैतानि, नवरं
 सम्यग्दृष्टीनां चतस्रः क्रिया मिथ्यात्वक्रियाया अभावात्, एवं 'विगलित्त्रिचतुरिन्द्रियाणां पञ्चापि,
 तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, द्वीन्द्रियादीनाञ्च सासादनसम्यक्त्वस्याल्पत्वेनाविष्यत्त्वत्वादिति, एवं चेह विकलेन्द्रियवर्जनेन
 षोडश क्रियासूत्राणि वैमानिकान्तानि भवन्तीति । अनन्तरं क्रिया उक्तास्तद्वांश्च सद्भूतान् परगुणान् नाशयति प्रकाश-
 यति चेत्येवमर्थं सूत्रद्वयं, तच्च सुगमं, नवरं सतो-विद्यमानान् गुणान् नाशयेदिव नाशयेत्-अपलपति न मन्यते, क्रोधेन-
 रोपेण तथा प्रतिनिवेशेन-एष पूज्यते अहं तु नेत्येवं परपूजाया असहनलक्षणेन कृतमुपकारं परसम्बन्धिनं न जानाती-
 त्यकृतज्ञस्तद्भावस्तत्ता तथा मिथ्यात्वाभिनिवेशेन-बोधविपर्यासेन, उक्तञ्च—“रोसेण पडिनिवेशेण तहय अकयणुमिच्छ-
 भावेण । संतगुणे नासित्ता भासइ अगुणे असंते वा ॥ १ ॥” इति [रोपेण प्रतिनिवेशेन तथैवाकृतज्ञतया मिथ्याभावे-
 न च सतो गुणान्नाशयित्वाऽसतो दोषान् भापते ॥ १ ॥] असतः-अविद्यमानान् क्वचित्संतेत्ति पाठस्तत्र च सतो-विद्य-
 मानान् गुणान् दीपयेत् वदेदित्यर्थः, अभ्यासो-हेवाको वर्णनीयासन्नता वा प्रत्ययो-निमित्तं यत्र दीपने तदभ्यासप्र-
 त्ययं, दृश्यते ह्यभ्यासान्निविपयापि निष्फलापि च प्रवृत्तिः, सन्निहितस्य च प्रायेण गुणानामेव ग्रहणमिति, तथा पर-
 च्छन्दस्य-पराभिप्रायस्यानुवृत्तिः-अनुवर्तना यत्र तत्परच्छन्दानुवृत्तिकं दीपनमेव, तथा कार्यहेतोः-प्रयोजननिमित्तं चि-
 कीर्षितकार्यं प्रत्यानुकूल्यकरणायेत्यर्थः, तथा कृते-उपकृते प्रतिकृतं-प्रत्युपकारः तद्यस्यास्ति स कृतप्रतिकृतिकः 'इति
 वा' कृतप्रत्युपकर्त्तैतिहेतोरित्यर्थः, अथवा कृतप्रतिकृतये इति वा-एकैकस्योपकृतं गुणा वोत्कीर्षिताः स तस्यासतो-

ऽपि गुणान् प्रत्युपकारार्थमुत्कीर्त्तयतीत्यर्थः, इतिरूपप्रदर्शने वा विकल्पे । इदं गुणनाशनादि शरीरेण क्रियत इति शरीरस्थोत्तिर्निर्युत्तिस्त्राणां दण्डकद्वयं, कण्ठ्यं चैतत्, नवरं क्रोधादयः कर्मवन्धोदयः, कर्म च शरीरोत्पत्तिरार-
णमिति कारणकारणे कारणोपचारात् क्रोधादयः शरीरोत्पत्तिनिमित्ततया व्यपदिश्यन्त इति । 'चउहि ठाणेहि नरीरे'त्या-
द्युक्तं, क्रोधादिजन्यकर्मनिर्वृत्तित्वात् क्रोधादिभिर्निवृत्तितं शरीरमित्यपदिष्टं, इह चोत्तरारम्भमात्रं निर्वृत्तिसु नि-
वृत्तिरिति । क्रोधादयः शरीरनिर्वृत्तेः कारणानीत्युक्तं तन्निग्रहास्तु धर्मस्येत्याह—

चत्तारि धम्मद्वारा पन्नत्ता, तंजहा—खती सुत्ती अज्जे मद्दे (सू० ३७२) चउहि ठाणेहि जीवा नेरतियत्ताए कम्मं
पकरेति, तंजहा—महारभताते महापरिगहयाते पंचिवियवहेणं कुणिमाहारेणं १ चउहि ठाणेहि जीवा विरिग्गजोत्पत्ताए
कम्मं पगरेंति, तं०—माइल्लताते णियडिहताते अलियवयेणं कूडतुलकूडमाणेणं २ चउहि ठाणेहि जीवा मयुस्सत्ताते
कम्मं पगरेंति, तंजहा—पगतिमद्दताते पगतिविणीययाए साणुक्कोसयाते अमच्छरिताते ३ चउहि ठाणेहि जीवा देवाउय-
त्ताए कम्मं पगरेंति, तंजहा—संरागसंजमेणं संजमांसजमेणं बालतवोकम्ममेणं अकामणिज्जराए ४ (सू० ३७३) चउच्चिदे
वत्ते पं० तं०—तंते वितते घणे झुसिरे १ चउच्चिदे नेट्टे पं० तं०—अंचिए रिमिए आरभडे भिसोले २ चउच्चिदे गोए
पं० तं०—उक्खित्तए पत्तए मंदए रोविंदए ३ चउच्चिदे महे पं० तं०—गंधिमे वेढिमे पूरिमे संयातिमे ४ चउच्चिदे अलं-
कारे पं० तं०—केसालंकारे वत्थालंकारे मल्लालंकारे आभरणालंकारे ५ चउच्चिदे अमिणते पं० तं०—विट्ठतिते पांडु-
सुंते सामंतोवात्तणिते लोगमन्भावसिते ६ (सू० ३७४) सणकुमारमाहिंदे सुणं कप्पेसु विमाणा चउवत्ता पं० तं०—णीला

४ स्थाना०
उदेनः ४
पमंबारा-
गुंठुया-
याविवि-
मानव-
णारि
सू० ३७२
३७५

॥ ३८५ ॥

लोहिता हालिद्रा सुक्लिता, महासुक्कसहस्रारेसु णं कप्पेसु देवाणं भवधारणिज्जां सरीरगा उक्कोसेणं चत्तारि रयणीओ उडुं उच्चत्तेणं पत्रत्ता (सू० ३७५)

‘चत्तारि धम्मे’त्यादि, धम्मस्य-चारित्रलक्षणस्य द्वाराणीव द्वाराणी-उपायाः । क्षान्त्यादीनि धम्मद्वाराणीत्युक्तं, अथारम्भादीनि नारकत्वादिसाधनकर्मणो द्वाराणीति विभागतः ‘चउहिं ठाणेहिं’ इत्यादिना सूत्रचतुष्टयेनाह-कण्ठ्यञ्चैतत्, नवरं ‘नेरइयत्ताए’त्ति नैरयिकत्वाय नैरयिकतया वा कम्म-आयुष्कादि, नेरइयाउयत्ताएत्ति पाठान्तरे नैरयिकायुष्कतया नैरयिकायुष्करूपं कम्मदलिकमिति, महान्-इच्छापारिमाणेनाकृतमर्यादतया बृहन् आरम्भः-पृथिव्याद्युपमदलक्षणो यस्य स महारम्भः-चक्रवर्त्यादिस्तद्भावस्तत्ता तथा महारम्भतया एवं महापरिग्रहतयाऽपि, नवरं परिगृह्यत इति परिग्रहो-हिरण्यसुवर्णद्विपदचतुष्पदादिरिति, ‘कुणिम’मिति मांसं तदेवाहारो-भोजनं तेन, ‘माइल्लयाए’त्ति मायितया माया च मनःकुटिलता, ‘नियडिल्लयाए’त्ति निकृतिमत्तया निकृतिश्च वञ्चनार्थं कायचेष्टाद्यन्यथाकरणलक्षणा अभ्युपचारलक्षणा वा तद्वत्तया, कूटतुलाकूटमानेन यो व्यवहारः स कूटतुलाकूटमान एवोच्यते अतस्तेनेति, प्रकृत्या-स्वभावेन भद्रकता-परानुपतापिता या सा प्रकृतिभद्रकता तथां सानुक्रोशतया-सदयतया मत्सरिकता-परगुणासहिष्णुता तत्प्रतिषेधोऽमत्सरिकता तथेति, सरागसंयमेन-सकपायचारित्रेण वीतरागसंयमिनामायुषो बन्धाभावात् संयमासंयमो-द्विस्वभावत्वाद्देशसंयमः बाला इव बाला-मिथ्यादृशस्तेषां तपःकर्म-तपःक्रिया बालतपःकर्म तेन अका-मेन-निर्जरां प्रत्यनभिलाषेण निर्जरा-कर्मनिर्जरणहेतुर्बुभुक्षादिसहनं यत् सा अकामनिर्जरा तथा । अनन्तरं देवोत्पत्ति-

इति गुणान् प्रत्युपकारार्थमुत्कीर्त्तयतीत्यर्थः, इतिरूपप्रदर्शने वा विकल्पे । इदं गुणनादानादि शरीरेण प्रियत् इति शरीरस्योत्तिनिर्वृत्तिसूत्राणां दण्डकद्वयं, कण्ठं चैतत्, नवरं क्रोधादयः शरीरोत्तिनिमित्ततया व्यपदिस्यन्त इति । 'पत्रं च शरीरोत्तयिष्कार-
 ष्यत्तिरिति । क्रोधादयः शरीरनिर्वृत्तेः कारणानीत्युक्तं तन्निग्रहास्तु धर्मस्येत्याह—
 चत्वारि धर्मद्वारा पत्रत्वा, तंजहा—खंती सुती अज्वे मरुवे (सू० ३७२) पत्रं ठणेहि जीवा येरतिपपाए कम्मं
 पकरेति, तंजहा—महारंभताते महापरिगहयते पंचिवियवहेणं कुणिमाहारं १ पत्रं ठणेहि जीवा तिरिस्सग्गोत्तियग्गाए
 कम्मं पगरेति, तं०—माइल्लताते गियडिल्लताते अलियवयणेणं कूडुल्लकूडमाणेणं २ पत्रं ठणेहि जीवा मयुरसग्गाते
 कम्मं पगरेति, तंजहा—पगतिभइताते पगतिविणीययाए साणुक्कोसयाते अमच्छरिगाते ३ पत्रं ठणेहि जीवा इयाग्गाए
 कम्मं पगरेति, तंजहा—संरागसंजमेणं संजमांसंजमेणं वालतवोकम्मं अकामग्गिराए ४ (सू० ३७३) पत्रं ठणेहि जीवा
 पं० तं०—उक्खिल्लए पत्तए मंदए रोविंदए ३ चउच्चिहे महे पं० तं०—अंचिए रिमिए आरमहे मिसोले २ पत्रं ठणेहि जीवा
 कारे पं० तं०—केसालंकारे वत्थालंकारे मत्थालंकारे आभरणालंकारे ५ चउच्चिहे अमिणते पं० तं०—दिट्ठंति पांडु-
 सुंते सामंतोवावणिते लोगमम्भावमित्ते ६ (सू० ३७४) सणकुमारमाहिं दे सुणं कल्पेस विमाणा पत्रवत्ता पं० तं०—णीळा

३ स्थाना०
 उदंगः ४
 पद्मद्वारा
 सुदुतुगा-
 पाविनि-
 मानय-
 गादि
 सू० ३७२
 ३७५

लोहिता हालिदा सुकिला, महासुक्कसहस्सारेसु णं कप्पेसु देवाणं भवधारणिजा सरीरगा उक्कोसेणं चत्तारि रयणीओ

उडुं उच्चतेणं पन्नत्ता (सू० ३७५)

‘चत्तारि धम्मे’त्यादि, धर्मस्य-चारित्रलक्षणस्य द्वाराणीव द्वाराणी-उपायाः । क्षान्त्यादीनि धर्मद्वाराणीत्युक्तं, अथारम्भादीनि नारकत्वादिसाधनकर्मणो द्वाराणीति विभागतः ‘चउहिं ठणेहिं’ इत्यादिना सूत्रचतुष्टयेनाह-कण्ठयञ्चैतत्, नवरं ‘नेरइयत्ताए’त्ति नैरयिकत्वाय नैरयिकतायै नैरयिकतया वा कर्म-आयुष्कादि, नेरइयाउयत्ताएत्ति पाठान्तरे नैरयिकायुष्कतया नैरयिकायुष्करूपं कर्मदलिकमिति, महान्-इच्छापरिमाणेनाकृतमर्यादतया वृहन् आरम्भः-पृथिव्याद्युपमदलक्षणो यस्य स महारम्भः-चक्रवर्त्यादिस्तद्भावस्तत्ता तथा महारम्भतया एवं महापरिग्रहतयाऽपि, नवरं परिगृह्यत इति परिग्रहो-हिरण्यसुवर्णद्विपदचतुष्पदादिरिति, ‘कुणिम’मिति मांसं तदेवाहारो-भोजनं तेन, ‘माइल्लयाए’त्ति मायितया माया च मनःकुटिलता, ‘नियडिल्लयाए’त्ति निकृतिमत्तया निकृतिश्च वञ्चनार्थं कायचेष्टाद्यन्यथाकरणलक्षणा अभ्युपचारलक्षणा वा तद्वत्तया, कूटतुलाकूटमानेन यो व्यवहारः स कूटतुलाकूटमान एवोच्यते अतस्तेनेति, प्रकृत्या-स्वभावेन भद्रकता-परानुपतापिता या सा प्रकृतिभद्रकता तथा सानुक्कोशतया-सदयतया मत्सरिकता-परगुणासहिष्णुता तत्रतिषेधोऽमत्सरिकता तथेति, सरागसंयमेन-सकपायचारित्रेण धीतरागसंयमिनामायुषो बन्धाभावात् संयमासंयमो-द्विस्वभावत्वाद्देशसंयमः बाला इव बाला-मिथ्यादृशस्तेषां तपःकर्म-तपःक्रिया बालतपःकर्म तेन अकामेन-निर्जरां प्रत्यनभिलाषेण निर्जरा-कर्मनिर्जरणहेतुर्बुभुक्षुक्षादिसहनं यत् सा अकामनिर्जरा तथा । अनन्तरं देवोत्पत्ति-

कारणान्युक्तानि, देवाश्च वाचनाद्यादिरतयो भवन्तीति वाचादिभेदाभिधानाय षट्सूत्री, तत्र चञ्चेति-गायं तत्र—'ततं
वीणादिकं ज्ञेयं, विततं षटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥ १ ॥' इति, नायगोयाभिनययुक्ताणि
सम्प्रदायाभावान्न विवृतानि, मालायां साधु माल्यं-पुष्पं तद्रचनापि माल्यं ग्रन्थः-सन्दर्भः सूत्रेण, नायगोयाभिनययुक्ताणि
ग्रन्थिमं मालादि, वेष्टनं वेष्टनेन निर्वृत्तं वेष्टिमं-मुकुटादि, पूरेण-पूरणेन निर्वृत्तं पूरिमं-मृन्मयमनेकच्छिद्रं वंशमाला-
कादिपञ्जरं वा यत्पुष्पैः पूर्यत इति, सङ्घातेन निर्वृत्तं सङ्घातिमं-यत्परस्परतः पुष्पनालादिसङ्घातनेनोपजन्यत इति, अ-
लङ्कियते-भूष्यतेऽनेनेत्यलङ्कारः केशा एवालङ्कारः केशालङ्कारः, एवं सर्वत्र देवाधिकारवत्येव 'सणकुमार'त्यादिका द्वि-
सूत्री सुगमा चैवं, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि, कल्पान्तरेषु त्वन्यथा, तदुक्तम्—“सोहृग्मे पंचयण्णा एक-
गहाणी उ जा सहस्रारो । दो दो तुहा कप्पा तेण परं पुंडरीयाओ ॥ १ ॥” [द्वयोर्द्वयोः कल्पयोर्वर्णस्य दानिः कायं-
त्यर्थः > तत्र भवे धार्यते तदिति तं वा भवं धारयतीति भवधारणीयं-यज्जन्मतो मरणावधि 'कृतमुष्टिकस्तु रक्तिः स एव
वितताङ्गुलिररक्ति'रिति वचने सत्यपि रक्तिशब्देनेह सामान्येन हस्तोऽभिधीयत इति, शुक्रसहस्रारयोश्चतुर्हस्ता देवा अ-
न्यत्र त्वन्यथा, यत आह—“भवण १० वण ८ जोइस ५ सोहृग्मीसाणे सत्त होति रयणीओ । एकेकहाणि सेसे तुदुगे
य दुगे चउके य ॥ १ ॥ गेविजेसुं दोन्नी एका रयणी अणुत्तरेसु”ति [भवनयानमंतरज्योतिष्कसौधमेशानेषु सप्त रक्तयो
भवति शेषेषु एकैकहानिः द्विके द्विके च द्विके चतुष्के च ॥१॥ प्रैवेयकेषु द्वे रक्ती अनुत्तरसुरेव्येका रक्तिः ॥] भवधारणी-
यान्येवं, उत्तरवैक्रियाणि तु लक्षमपि सम्भवन्ति, उक्तकृतेनैतत्, जघन्यतस्त्वङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणान्युलसत्तिकाळे भवधा-

४ स्याना०

उद्देशः ४

पमेद्वारा-

मुष्ट्युगा-

घादिवि-

मानय-

णोदि

सु० ३७३-

३७५

॥ ३८६ ॥

रणीयानि भवन्त्युत्तरवैक्रियाणि त्वद्बुलसङ्ख्येयभागप्रमाणानीति । अनन्तरं देववक्त्रव्यतोका, देवाश्चाप्यायतयाऽप्युल-
घन्ते इत्युदकगर्भप्रतिपादनाय 'चत्तारी'त्यादि सूत्रद्वयमाह—

चत्तारि उदकगम्भा पं० तं०—उरसा महिया सीता उसिणा, चत्तारि उदकगम्भा पं० तं०—हेमगा अब्भसंधडा
सीतोसिणा पंचरुविता,—माहे उ हेमगा गम्भा, फग्गुणे अब्भसंधडा । सीतोसिणा उ चित्ते, वतिसाहे पंचरुविता ॥१॥
(सू० ३७६) चत्तारि माणुसीगम्भा पं० तं०—इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताते विवत्ताए,—अण्पं सुफं वहुं ओयं,
इत्थी तत्थ पजातति । अण्पं ओयं वहुं सुकं, पुरिसो तत्थ पजातति ॥ १ ॥ दोण्हंपि रत्तसुफाणं, तुल्लभावे णपुंसओ ।
इत्थीतोतसमाओगे, विवं तत्थ पजायति ॥ २ ॥ (सू० ३७७)

'दगगम्भ'त्ति दकस्य-उदकस्य गर्भा इव गर्भा दकगर्भाः—कालान्तरे जलचर्पणस्य हेतवस्तत्संसूचका इति तत्त्वमिति,
अवश्यायः—क्षपाजलं महिका-धूमिका शीतान्यात्यन्तिकानि एवमुष्णा-घर्माः, एते हि यत्र दिन उत्पन्नास्तस्मादुत्कर्षेणाव्या-
हताः सन्तः पद्भिर्मासैरुदकं प्रसुवते, अन्यैः पुनरेवमुक्तम्—“पवनाभ्रवृष्टिविद्युद्गर्जितशीतोष्णरश्मिपरिधेयाः । जलम-
त्त्येन सहीक्ताः दशधा धातुप्रजनहेतुः ॥ १ ॥” तथा—“शीतवाताश्च विन्दुश्च, गर्जितं परिवेपणम् । सर्व्वं गर्भेषु शं-
सन्ति, निर्ग्रन्थाः साधुदर्शनाः ॥ १ ॥” तथा “सप्तमे २ मासे, सप्तमे २ऽहनि । गर्भाः पाकं नियच्छन्ति, यादृशस्तादृशं
फलम् ॥ १ ॥” हिमं-तुहिनं तदेव हिमकं तस्यैते हैमका हिमपातरूपा इत्यर्थः; 'अब्भसंधड'त्ति अब्भसंस्थितानि मेधे-
राकाशाच्छादनानीत्यर्थः, आत्यन्तिके शीतोष्णे, पद्धानां रूपाणां-गर्जितविद्युज्जलवाताभ्रलक्षणानां समाहारः पञ्चरूपं

कारणान्युक्तानि, देवाश्च वाचनाख्यादिरतयो भवन्तीति वाद्यादिभेदाभिधानाय पदसूत्री, तत्र चञ्चेति-याचं तत्र—'ततं
वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥ १ ॥' इति, नायगंगाभिन्नययुत्राणि
सम्प्रदायाभावान्न विवृतानि, मालायां साधु माल्यं-पुष्पं तद्रचनापि माल्यं ग्रन्थः-सन्दर्भः सूत्रेण ग्रन्थनं तेन निर्गुतं
ग्रन्थिमं मालादि, वेष्टनं वेष्टनेन निवृत्तं वेष्टिमं-मुकुटादि, पूरेण-पूरेण निर्गुतं पूरिमं-च्युन्मयमनेकच्छिद्रं वंशगला-
कादिपञ्जरं वा यत्पुष्पैः पूर्यत इति, सङ्घातेन निवृत्तं सङ्घातिमं-यत्सरस्परतः पुष्पनालादिसङ्घातनेनोपजन्यत इति, अ-
लङ्कियते-भूष्यतेऽनेनेत्यलङ्कारः केशा एवालङ्कारः केशालङ्कारः, एवं सर्वत्र देवाधिकारवत्येय 'सणकुमारे'त्यादिका द्वि-
सूत्री सुगमा च्येयं, नवरं सनकुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णीनि, कल्पान्तरेषु त्वन्यथा, तदुक्तम्—'सोहृग्मे पंचगणा एक-
गहाणी उ जा सहस्यारो । दो दो तुहा कपा तेण परं पुंडरीयाओ ॥ १ ॥' [द्वयोर्द्वयोः कल्पयोर्वर्णस्य दानिः कार्य-
त्यर्थः > तत्र भवे धार्यते तदिति तं वा भवं धारयतीति भवधारणीयं-यज्जन्मतो मरणावधि 'कृतमुष्टिकस्तु रक्तिः स एव
वितताङ्गुलिरब्धिरिति वचने सत्यपि रक्तिशब्देनेह सामान्येन हस्तोऽभिधीयत इति, युक्तसहस्यारयोश्चतुर्हस्ता देवा अ-
न्यत्र त्वन्यथा, यत आह—'भवण १० वण ८ जोइस ५ सोहृग्मीसाणे सत्त होति रयणीओ । एकेकहाणि सेसे तुदुगे
य दुगे चउके य ॥ १ ॥ गेविजेसुं दोत्री एका रयणी अणुत्तरेसु'ति [भवनवानमंतरज्योतिष्कसौधमेशानेषु सप्त रत्नयो
भवंति शेषेषु एकैकहानिः द्विके द्विके च द्विके चतुष्के च ॥१॥ त्रैवेयकेषु द्वे रत्नी अनुत्तरसुरेष्वेका रक्तिः ॥] भवधारणी-
यान्येवं, उत्तरवैक्रियाणि तु लक्ष्मपि सम्भवन्ति, उक्तदृष्टेनैतत्, जघन्यतस्त्वङ्गुलासङ्घेयभागप्रमाणान्युत्सृष्टिकाठे भवथा-

४ स्थाना०

त्रैवेयाः ४

पमेद्वारा-

युंष्टुया-

षादिवि-

मानव-

णोदि

सु० ३७२-

३७५

॥ २८९ ॥

णेरतितानं चत्तारि समुघाता पं० तं०—वेयणासमुघाते कसायसमुघाते मारणंतियसमुघाए वेडव्वियसमुघाए, एवं
 वाउक्काइयाणवि (सू० ३८०) अरिहतो णं अरिहत्तेमिस्स चत्तारि सया चोइसपुव्वीणमजिणाणं जिणसंकासाणं सव्व-
 क्खरसन्निवाईणं जिणो इव् अविथवागरमाणाणं उक्कोसिता चउइसपुव्विसंपया हुत्था (सू० ३८१) समणस्स णं म-
 गवओ महावीरस्स चत्तारि सया वादीणं सदेवमणुयासुराते परिसाते अपराजियाणं उक्कोसिता वातिसंपया हुत्था (सू०
 ३८२) हेट्ठिहा चत्तारि कप्पा अद्धचंदंसाणसंठिया पन्नत्ता, तंजहा—सोहम्मो ईसाणे सणंकुमारो. माहिंदे, मज्झिहा
 चत्तारि कप्पा पड्डिपुन्नचंदंसाणसंठिया पन्नत्ता, तंजहा—वंभलोगे लंतते महासुक्के सहस्सारो, उवरिहा चत्तारि कप्पा
 अद्धचंदंसाणसंठिता पन्नत्ता, तंजहा—आणते पाणते आरणे अञ्जुते (सू० ३८३) चत्तारि समुद्दा पत्तेयरसा पं० तं०
 —लवणोदे वरुणोदे खीरोदे घत्तोदे (सू० ३८४) चत्तारि आवत्ता पं० तं०—खरावत्ते उन्नतावत्ते गूढावत्ते आमि-
 सावत्ते, एवामेव चत्तारि कसाया पं० तं०—खरावत्तसमाणे कोहे उन्नतावत्तसमाणे माणे गूढावत्तसमाणा माता आ-
 मिसावत्तसमाणे लोभे, खरावत्तसमाणं कोहं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेति णेरइएसु उववज्जति, उन्नतावत्तसमाणं माणं
 एवं चैव गूढावत्तसमाणं मातमेवं चैव आमिसावत्तसमाणं लोभमणुपविट्ठे जीवे कालं करेति नेरइएसु उववज्जति (सू० ३८५)

'उत्पाये'त्यादि कण्ठ्यं, नवरं उत्पादपूर्वं प्रथमं पूर्वाणां तस्य चूला-आचारस्याग्राणीव तद्रूपाणि वस्तूनि-परिच्छेद-
 विशेषा अध्ययनवच्चूलावस्तूनि । उत्पादपूर्वं हि काव्यमिति काव्यसूत्रं कण्ठ्यं चैतन्नवरं काव्यं-ग्रन्थः, गद्यम्-अच्छन्दो-
 निवद्धं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनवत् पद्यं-छन्दोनिवद्धं विमुक्त्यध्ययनवत्, कथायां साधु कथ्यं ज्ञाताध्ययनवत्, गेयं-गान-

तदस्ति येषां ते पञ्चरूपिका उदकगर्भाः, इह मतान्तरमेवम्-पौपे समार्गशीर्षे सन्धारारगोऽन्नुदाः सपरिवेयाः । नाल्पर्य
 मार्गशीरे शीतं पौपेऽतिहिमपातः ॥ १ ॥ माघे प्रवलो वायुरुतुपारकपुपधुती रविदादाङ्गौ । अतिशीतं सपगस्य च
 भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २ ॥ फाल्गुनमासे रूक्षश्चण्डः पवनोऽन्नसम्भवाः स्निग्धाः । परिवेयाश्चामकलाः कपिन्डलाश्चो
 रविश्च शुभः ॥ ३ ॥ पवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रे गर्भाः शुभाः सपरिवेयाः । घनपवनसलिलविद्युत्लनिर्देश्य हिनाय गंगारो
 ॥ ४ ॥” इति, तानेव मासभेदेन दर्शयति—‘माहे’त्यादि श्लोकः । गर्भाधिकारान्नारीगर्भसूत्रं व्यक्तं, केवलं ‘इत्यिस्तापं’ति
 स्त्रीतया विम्बमिति-गर्भप्रतिविम्बं गर्भाकृतिरार्त्तवपरिणामो न तु गर्भ एवेति, उक्तम्—“अवस्थितं लोहितमङ्गनाया,
 वातेन गर्भं ब्रुवतेऽनभिज्ञाः । गर्भाकृतित्वात्कडुकोष्णतीक्ष्णैः, श्रुते पुनः केवल एव रक्ते ॥ १ ॥ गर्भं जला भूतहृतं न-
 दन्ती”त्यादि, वैचित्र्यं गर्भस्य कारणभेदादिति श्लोकाभ्यां तदाह—‘अप्प’मित्यादि, शुक्रं-रेतः पुरुषसम्बन्धि मोज-
 आर्त्तवं रक्तं स्त्रीसम्बन्धि यत्र गर्भाशय इति गम्यते इति, तथा स्त्रिया ओजसा समायोगो-यातयनेन तत्स्त्रीरिमयन-
 लक्षणः ख्योजःसमायोगस्तस्मिन् सति विम्बं ‘तत्र’ गर्भाशये प्रजायते, अन्यैरप्यत्रोक्तम्—“अत एव च शुक्रस्य, वातु-
 ल्याज्जायते पुमान् । रक्तस्य स्त्री तयोः साम्ये, स्त्रीवः शुक्रार्त्तवे पुनः ॥ १ ॥ वायुना बहुशो भिन्ने, यथास्त्रं बाहुपत्यता ।
 वियोनिविकृताकारा, जायन्ते विकृतैर्मलैः ॥ २ ॥” इति ॥ गर्भः प्राणिनां जन्मविशेषः स बोत्सादोऽभिधीयते, उत्साद-
 श्चोत्सादाभिधानपूर्वे प्रपञ्चत इति तत्स्वरूपविशेषप्रतिपादनायाह—

उपायपुण्ड्रस्य णं चत्वारि मूलवर्धु पत्रत्ता (सू० ३७८) चवत्विंदे कञ्चे पं० तं०—गात्रे पञ्चे कृत्ये गेए (सू० ३७९)

४ स्थानाः

उपेयः ४

उदरगर्भः

मनुष्यग-

र्भश्च

सू० ३७९-

३७९

॥ ३८७ ॥

गेरतिताणं चत्तारि समुघाता पं० तं०—वेयणासमुघाते कसायसमुघाते मारणतियसमुघाए वेडव्वियसमुघाए, एवं
 वाडफाइयाणवि (सू० ३८०) अरिहतो णं अरिट्ठनेमिस्स चत्तारि सया चोइसपुब्बीणमजिणाणं जिणसंकासाणं सव्व-
 क्खरसन्निवाइणं जिणो इव् अविथथागरमाणं उक्कोसिता चउइसपुब्बिसंपया हुत्था (सू० ३८१) संमणस्स णं म-
 गवओ महावीरस्स चत्तारि सया वादीणं सदेवमणुयासुराते परिसाते अपराजियाणं उक्कोसिता वातिसंपया हुत्था (सू०
 ३८२) हेट्ठिहा चत्तारि कप्पा अद्धचंदसंठाणसंठिया पन्नत्ता, तंजहा—सोहम्भे ईसाणे सणकुमारे. माहिंदे, मज्झिहा
 चत्तारि कप्पा पड्डिपुन्नचंदसंठाणसंठिया पन्नत्ता, तंजहा—बंधलगे लंतते महासुक्के सहस्सारे, उवरिहा चत्तारि कप्पा
 अद्धचंदसंठाणसंठिता पन्नत्ता, तंजहा—आणते पाणते आरणे अञ्जुते (सू० ३८३) चत्तारि समुद्दा पत्तेयरसा पं० तं०
 —लवणोदे वरुणोदे खीरोदे घतोदे (सू० ३८४) चत्तारि आवत्ता पं० तं०—खरावत्ते उन्नतावत्ते गूढावत्ते आमि-
 सावत्ते, एवामेव चत्तारि कसाया पं० तं०—खरावत्तसमाणे कोहे उन्नतावत्तसमाणे माणे गूढावत्तसमाणा माता आ-
 मिसावत्तसमाणे लोभे, खरावत्तसमाणं कोहं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेति णेरइएसु उव्वज्जति, उन्नतावत्तसमाणं माणं
 एवं चैव गूढावत्तसमाणं मातमेवं चैव आमिसावत्तसमाणं लोभमणुपविट्ठे जीवे कालं करेति नेरइएसु उव्वज्जति (सू० ३८५)

'उप्पाये'त्यादि कण्ठ्यं, नवरं उत्यादपूर्वं प्रथमं पूर्वाणां तस्य चूला-आचारस्याग्राणीत्र तद्रूपानि वस्तूनि-परिच्छेद-
 विशेषा अध्ययनवच्चूलावस्तूनि । उत्यादपूर्वं हि काव्यमिति काव्यसूत्रं कण्ठ्यं चैतन्नवरं काव्यं-ग्रन्थः, गद्यम्-अच्छन्दो-
 निवद्धं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनवत् पद्यं-छन्दोनिवद्धं विमुक्त्यध्ययनवत्, कथायां साधु कथ्यं ज्ञाताध्ययनवत्, गेयं-गान-

योग्यं, इह गद्यपद्यान्तर्भावेऽपीतरयोः कथागानधर्मविशिष्टतया विशेषो विवक्षित इति । अनन्तरं गेयमुक्तं, तच्च मा-
पास्वभावत्वात् षण्ढमन्थादिक्रमेण लोकैकदेशादि पूरयति, समुद्रघातोऽप्येवमेवेति साधर्म्यात् समुद्रघातसूत्रे सुगमे च,
नवरं समुद्रधनं समुद्रघातः-शरीराद्दहिर्जीवप्रवेशप्रक्षेपः, वेदनया समुद्रघातः कर्पायः समुद्रघातो मरणमेवान्तो मर-
णान्तः तत्र भवो मारणान्तिकः स एव समुद्रघातो वैक्रियाय समुद्रघातः २ इति विप्रदा इति । वैक्रियसमुद्रघातो हि त-
ब्धिरूप उक्त इति लब्धिप्रस्तावात् विशिष्टश्रुतलब्धिमतामभिधानाय 'अरहो' इत्यादि सूत्रद्वयी सुगमा, नवरमजिना-
नामसर्वज्ञत्वात् जिनसंकाशानामविसंवादिवचनत्वाद् यथापृष्टनिर्वृत्तत्वाच्च सर्वे अक्षराणाम्-अकारादीनां सन्निपाता
-द्व्यादिसंयोगा अभिधानन्तत्वादनन्ता अपि विद्यन्ते येषां ते सर्वाक्षरसन्निपातिनः, एतेषां जिनसंकाशत्वे कारणमाह-
'जिणो विवे'त्यादि, 'उक्कोसिय'त्ति नातोऽधिकाश्चतुर्दशपूर्विणो वभूवुः कदाभिवदीति । ते च प्रायः कल्पेणु गता इति
कल्पसूत्राणि सुगमानि च, नवरं 'अद्धचंदसंठाणसंठिए'त्ति पूर्वापरतो मध्यभागे सीमासम्भावादिति । देवलोका हि
क्षेत्रमिति क्षेत्रप्रस्तावात् समुद्रसूत्रं व्यक्तं, नवरं एकमेकं प्रति भिन्नो रसो येषां ते प्रत्येकरसाः, अतुल्यरसा इत्यर्थः,
लवणरसोदकत्वाद्भवणः पाठान्तरे तु लवणमिवोदकं यत्र स लवणोदो निपातनादिति प्रथमः वारुणी-सुरा तथा समानं
वारुणं वारुणमुदकं यस्मिन् स वारुणोदः चतुर्थः क्षीरवत्तथा घृतवतुदकं यत्र स क्षीरोदः पञ्चमः घृतोदः षष्ठः, कालो-
दुष्करोवस्वयन्सुरमणा उदकरसाः, शेषास्तु इक्षुरसा इति, उक्तञ्च—'वारुणिवरस्त्रीरवरो षष्यवर लवणो य इति
पतेया । कालो पुक्खरजदही संयंसुरमणो य उदगरसा ॥ १ ॥' इति । अनन्तरं समुद्रा उक्तास्तेषु चावर्त्ता भवन्ती-

त्यावर्तान् दृष्टान्तान् कपायांश्च तद्वाष्टान्तिकानभिधित्सुः सूत्रद्वयमाह-सुगमं चैतत्, नवरं खरो-निष्ठुरोऽतिवेगितया
 पातकश्छेदको वा आवर्त्तनमावर्त्तः स च समुद्रादेश्चक्रविशेषाणां वेति खरावर्त्तः, उन्नतः-उच्छ्रितः स चासावावर्त्तश्चेति
 उन्नतावर्त्तः, स च पर्वतशिखरारोहणमार्गस्य वातोत्कलिकाया वा, गूढश्वासावावर्त्तश्चेति गूढावर्त्तः स च गेन्दुकदवर-
 कस्य दारुग्रन्थ्यादेर्वा आमिपं-मांसादि तदर्थमावर्त्तः शकुनिकादीनामामिपावर्त्त इति, एतत्समानता च क्लोधादीनां
 क्रमेण परापकारकरणदारुणत्वात् पत्रतृणादिवस्तुन इव मनस उन्नतत्वारोपणात् अत्यन्तदुर्लक्ष्यस्वरूपत्वात् अनर्थ-
 शतसम्पातसङ्कुलेऽप्यवपतनकारणत्वाच्चेति, इयञ्चोपमा प्रकर्षवतां कोपादीनामिति तत्फलमाह—‘खरावर्त्तत्त्या’दि, अशु-
 भपरिणामस्याशुभकर्मबन्धनिमित्ततया दुर्गतिनिमित्तत्वादुच्यते ‘णेरइएसु उचयज्जइ’त्ति ॥

अणुराहानक्खत्ते चउत्तारे पं० पुब्वासाडे एवं चैव (सू० ३८६) जीवाणं चउठाणनिव्वत्तिते
 पोगले पावकम्मत्ताते चिणिंणु वा चिणंति वा चिणिस्संति वा, नेरतियनिव्वत्तिते त्तिरिक्खजोणितनिवत्तिते गणुस्स०
 देधनिव्वत्तिते, एवं उवचिणिंणु वा उवचिणति वा उवचिणिस्संति वा, एवं चिय उवचिय वंध उदीर वेत तए निज्जेरे
 चैव । (सू० ३८७) चउपदेसिया खंधा अणंता पन्नत्ता चउपदेसोगाढा पोगला अणंता चउसमयट्ठितीया पोगला
 अणंता चउगुणकालगा पोगला अणंता जाव चउगुणलुक्खा पोगला अणंता पणत्ता (सू० ३८८) ॥ चउत्थो उदेसो
 समत्तो चउठाणं चउत्थमज्झयणं समत्तं ॥

नारका अनन्तरमुक्तास्तैश्च वैक्रियादिना समानधर्माणो देवा इति तद्विशेषभूतनक्षत्रदेवानां चतुःस्थानकं विवधुः

योग्यं, इह गद्यपद्यान्तर्भवेऽपीतरयोः कथागानधर्मविशिष्टतया विशेषो विवक्षित इति । अनन्तरं गेयमुक्तं, तच्च मा-
 पाखभावत्वात् वणहमन्थादिक्रमेण लोकैकदेशावि पूरयति, समुद्रघातोऽप्येवमेवेति साधर्म्यात् समुद्रघातचूत्रे सुगमे च,
 नवरं समुद्रधनं समुद्रघातः-शरीराद्बहिर्जीवप्रदेशप्रक्षेपः, वेदनया समुद्रघातः कर्पायः समुद्रघातो मरणमेवान्तो मर-
 णान्तः तत्र भवो मारणान्तिकः स एव समुद्रघातो वैक्रियाय समुद्रघातः २ इति विप्रहा इति । वैक्रियसमुद्रघातो हि उ-
 विधरूप उक्त इति लब्धिप्रस्तावात् विशिष्टश्रुतलब्धिमतामभिधानाय 'अरहजो' इत्यादि सूत्रद्वयी सुगमा, नवरमजिना-
 नामसर्वज्ञत्वात् जिनसंकाशानामविसंवादिवचनत्वाद् यथापृष्टनिर्वृत्त्याच्च सर्वे अक्षराणाम्-अकारादीनां सन्निपाता
 -द्व्यादिसंयोगा अभिधेयानन्तत्वादनन्ता अपि विद्यन्ते येषां ते सर्वाक्षरसन्निपातिनः, एतेषां जिनसंकाशत्वे कारणमाह-
 'जिणो चिवे'त्यादि, 'उक्कोसिय'त्ति नातोऽधिकाश्चतुर्दशपूर्विणो वभूवुः कदाचिदपीति । ते च प्रायः कल्पेषु गता इति
 कल्पसूत्राणि सुगमानि च, नवरं 'अद्धचंदसंठाणसंठिए'त्ति पूर्वापरतो मध्यभागे सीमासमायादिति । देवलोका हि
 क्षेत्रमिति क्षेत्रप्रस्तावात् समुद्रसूत्रं व्यक्तं, नवरं एकमेकं प्रति भिन्नो रसो येषां ते प्रत्येकरसाः, अतुल्यरसा इत्यर्थः,
 लवणरसोदकत्वाद्धवणः पावान्तरे तु लवणमिधोदकं यत्र स लवणोदो निपातनादिति प्रथमः वारुणी-सुरा तथा समानं
 वारुणं वारुणमुदकं यस्मिन् सं वारुणोदः चतुर्थः क्षीरवत्तथा घृतवदुदकं यत्र स क्षीरोदः पञ्चमः घृतोदः षष्ठः, कालो-
 दपुष्करोवस्वयन्मुरमणा उदकरसाः, शेषास्तु इक्षुरसा इति, उक्तञ्च—“वारुणिवरस्त्रीखरो पयवर खवणो य होति
 पत्तेया । कालो पुक्खरउददी सयंमुरमणो य उदगरसा ॥ १ ॥” इति । अनन्तरं समुद्रा उक्तास्तेषु चारुणा अबन्ती-

३ स्थाना०
उद्देशः ४
नक्षत्रता-
रकाः पुद्ग-
लनिर्वृत्तं
पुद्गलप्रदे-
शादि
तु० ३८६-
३८८
॥ २८९ ॥

अपुराहेत्यादि सूत्रत्रयमाह-कण्ठञ्चैतदिति । देवत्वादिभेदश्च जीवानां कर्मपुद्गलचयादिकृत इति तस्मिन्निपादनाचार-
पुत्रपदं, व्याख्यातं प्राक् तथापि किञ्चिद्विहिते, 'जीवाणं'ति णञ्चो वाच्यालङ्कारार्थः, चतुर्भिः
'जीवाण'मित्यादि सूत्रपदं, अशुभस्वरूपज्ञानावरणादिरूपत्वेन, 'चिणिंसु'त्ति तथाविधाप-
स्थानकैः-नारकत्वादिभिः पयोधैर्निर्वृत्तितः-कर्मपरिणामं नीतास्तथाविधाशुभपरिणामशास्त्रात् चतुःस्थाननिर्वृत्तित-
स्तान्-पुद्गलान्, कथं निर्वृत्तितानित्याह-पापकर्मतया-अशुभस्वरूपज्ञानावरणादिरूपत्वेन, 'चिणिंसु'त्ति नैरधिकेण सता निर्वृत्तित-
रकर्मपुद्गलैश्चितवन्तः-पापप्रकृतीरूपप्रदेशा बहुप्रदेशीकृतवन्तः, 'नैरइयनिवृत्तितः'त्ति नैरधिकेण सता निर्वृत्तित-
विग्रहः, एवं सर्वत्र, तथा 'एवं उवचिणिंसु'त्ति चयसूत्राभिलाषेनोपचयसूत्रं वाच्यं उवचिणिंसुत्ति-उपचितवन्तः यच्चयोपचय-
पुन्येन 'एवं'मिति चयादिन्यायेन बन्धादिसूत्राणि वाच्यानीत्यर्थः, इह च 'एवं बन्धउदीरे'त्यादिवक्तव्ये गाढबन्धनबन्धान्
ग्रहणं तस्मान्तरप्रसिद्धगाथोत्तराद्बानुवृत्तित्वशादिति, तत्र 'बंध'त्ति बंधिसु ३ श्लेषबन्धनबन्धान् गाढबन्धनबन्धान्
कृतवन्तः ३, 'उदीरे'त्ति उदीरिसु ३ उदयग्रासे दलिके अनुदितांस्तान् आकृष्य करणेन वेदितवन्तः ३, 'वेय'त्ति वे-
दिसु ३ प्रतिसमयं स्वेन रसविपाकेनानुभूतवन्तः ३ 'तह निजरा चैव'त्ति निजरिसु ३ कार्त्स्न्येनानुसमयमनोपतद्विपा-
कहान्या परिशातितवन्तः ३ इति । पुद्गलाधिकारात् पुद्गलानेव द्रव्यादिभिर्निरूपयन्नाह-'चउत्पासे'त्यादि सुगममिति ॥
इति चतुःस्थानकस्य चतुर्थ उद्देशकः-समाप्तः ॥ ग्रन्थाग्रं २९३२

॥ इति श्रीमद्भयदेवाचार्यविरचिते स्थानाख्यतृतीयाह्नविवरणे चतुःस्थानकाख्यं चतुर्थमध्यपयनं समाप्तम् ॥
श्री केसरीमलजी योसोलाजो कोठारो,
श्री वरक से सारर गेंड-

अणुराहेत्यादि सूत्रत्रयमाह-कण्ठव्यञ्जेतदिति । देवत्वादिभेदश्च जीवानां कर्मपुद्गलचयादिकृत इति तस्मत्तिपादनाया-
'जीवाण'मित्यादि सूत्रपदं, व्याख्यातं प्राक् तथापि क्लिष्टिल्लिख्यते, 'जीवाणं'ति शब्दो चास्यालङ्कारार्थः, चतुर्भिः
स्थानकैः-नारकत्वादितिः पर्यायेर्निर्वर्तिताः-कर्मपरिणामं नीतास्तथाविधाशुभपरिणामवशाद्ब्रह्माले चतुःस्थाननिर्वर्तिता-
स्थान-पुद्गलान्, कथं निर्वर्तितामित्याह-पापकर्मतया-अशुभस्वरूपज्ञानावरणादिरूपत्वेन, 'निर्णिशु'ति तथाविधाय-
रकर्मपुद्गलैश्चितवन्तः-पापप्रकृतीरूपप्रदेशा बहुप्रदेशीकृतवन्तः, 'नेरदयनिवृत्तिर्'ति नैरयिकेण सता निर्वर्तिता इति
विग्रहः, एवं सर्वत्र, तथा 'एवं उवचिणिसु'ति चयसूत्राभिलाषेनोपचयसूत्रं वाच्यं उवचिणिसुति-उपचितवन्तः पानः-
पुन्येन 'एव'मिति चयादिन्यायेन बन्धादिसूत्राणि वाच्यानीत्यर्थः, इह च 'एवं वन्धउदीरे'त्यादिवक्तव्ये यच्चयोपचय-
ग्रहणं तत्स्थानान्तरप्रसिद्धगाथोत्तराद्धानुवृत्तिवशादिति, तत्र 'बंध'ति बंधिसु ३ श्लथबन्धनवद्भान् गाढबन्धनवद्भान्
कृतवन्तः ३, 'उदीरे'ति उदीरिसु ३ उदयप्राप्ते दलिके अनुदितांस्तान् आकृष्य करणेन वेदितवन्तः ३, 'वेय'ति वे-
दिसु ३ प्रतिसमर्थं स्वेन रसविकेनानुभूतवन्तः ३ 'तह निज्जरा चेय'ति निज्जरिसु ३ कात्स्न्येनानुसमयमशेषतद्विपा-
कहान्या परिशातितवन्तः ३ इति । पुद्गलाधिकारात् पुद्गलानेव द्रव्यादिभिर्निरूपयन्नाह-'चउप्पएसे'त्यादि सुगममिति ॥
इति चतुःस्थानकस्य चतुर्थं उद्देशकं-समाप्तः ॥ ग्रन्थाग्रं २९३२

॥ इति श्रीमद्भयदेवाचार्यविरचिते स्थानाख्यतृतीयाह्नविवरणे चतुःस्थानकाल्यं चतुर्थमध्ययनं समाप्तम् ॥

श्री केसरीमलती श्रीलालजी कोठारी,
श्री वरक से सार मेंट-

३ स्थाना०
उद्देशः ४
नक्षत्रता-
रत्नः पुद्ग-
लनिर्वर्तनं
पुद्गलप्रदे-
शादि
पृ० ३८६-
३८८
॥ २८९ ॥

अपुराहेत्यादि सूत्रत्रयमाह—कण्ठ्यञ्चैतदिति । देवत्वादिभेदश्च जीवानां कर्मपुद्गलचयादिकृत इति तद्व्रतिपादनायाए-
‘जीवाण’मित्यादि सूत्रपदं, व्याख्यातं प्राक् तथापि क्लिष्टिष्ठिल्यते, ‘जीवाणं’ति णंशब्दो चाभ्यालङ्कारार्थः, चतुर्भिः
स्थानकैः—नारकत्वादिभिः पर्यायैर्निर्वर्त्तिताः—कर्मपरिणामं नीतास्तथाविधाशुभपरिणामवशाद्ब्रह्माले चतुःस्थाननिर्वर्त्तिता-
स्तान्-पुद्गलान्, कथं निर्वर्त्तितामित्याह—पापकर्मतया—अशुभस्वरूपज्ञानावरणादिरूपत्वेन, ‘निर्णिस्तु’ति तथापिपाप-
रकर्मपुद्गलैश्चितवन्तः—पापप्रकृतीरल्पप्रदेशा बहुप्रदेशीकृतवन्तः, ‘नेरइयनिव्यत्तिणं’ति नैरयिकेण सता निर्वर्त्तिता इति
विग्रहः, एवं सर्वत्र, तथा ‘एवं उवचिणिंसु’ति चयसूत्राभिलाषेनोपचयसूत्रं वाच्यं उवचिणिंसुत्ति—उपचितवन्तः पीन-
पुन्येन ‘एव’मिति चयादिन्यायेन बन्धादिसूत्राणि वाच्यानीत्यर्थः, इह च ‘एवं बन्धउदीरे’त्यादिवक्तव्ये चययोपचय-
ग्रहणं तत्स्थानान्तरप्रसिद्धगाथोत्तराद्ब्रानुवृत्तिवशादिति, तत्र ‘बंध’ति बंधिसु ३ श्लथबन्धनयद्धान् गाढबन्धनयद्धान्
कृतवन्तः ३, ‘उदीरे’ति उदीरिसु ३ उदयप्राप्ते दलिके अनुदितांस्तान् आकृष्य करणेन वेदितवन्तः ३, ‘वेय’ति वे-
दिसु ३ प्रति समयं स्वेन रसविपाकेनानुभूतवन्तः ३ ‘तह निज्जरा चेव’ति निज्जरिसु ३ कारस्वर्धेनानुसमयमशेषतद्विपा-
कहान्या परिशातितवन्तः ३ इति । पुद्गलाधिकारात् पुद्गलानेव द्रव्यादिभिर्निरूपयन्नाह—‘चउप्पपसे’त्यादि सुगममिति ॥
इति चतुःस्थानकस्य चतुर्थ उद्देशकः—समाप्तः ॥ ग्रन्थाग्रं २९३२

॥ इति श्रीमद्भयदेवाचार्यविरचिते स्थानाख्यतृतीयाह्नविवरणे चतुःस्थानकाख्यं चतुर्थमध्यपपनं समाप्तम् ॥

श्री केसरीमलत्री गौरीबाणजी कौठारी,
श्री वरक से सादर भेंटः—

